تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی پازدەیەم

تەفسیری سوورەتی الکهف و مريم

عەلی باپیر

www.alibapir.com

تەفسیری سووڕەتی

الكهف و مريم

تەفسیری سوورەتی

الكهف و مريم

نووسینی: عەلی باپیر
دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی
چاپی یەکەم ١٤٤١ز - ٢٠٢٠ك
٦٥٣ لاپەڕە
١٧* ٢٤ سم
بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتی

الكهف و مريم

نووسینی: عەلی باپیر

www.alibapir.com

له تۆڕه کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir
PDF
AliBapir/عەلی باپیر

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir
GET IT ON Google Play
Download on the App Store

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێشەكی ئەم تەفسیرە بەگشتی

إنَّ الحَمْدَ للَّـهِ نَحْمَـدُهُ وَنَسْـتَعِينُهُ، وَنَسْـتَغْفِرُهُ، وَنَعُـوذُ بِاللَّـهِ مِـنْ شُرُورِ أَنْفُسِـنَا، وَمِـنْ سَـيِّئَاتِ أَعْمَالِنَـا، مَـنْ يَهْده اللَّـهُ فَـلاَ مُضِـلَّ لَـهُ، وَمَـنْ يُضلِـلْ فَـلاَ هَـادِيَ لَـهُ، وَأَشْـهَدُ أَن لاَ إِلَـهَ إِلاّ اللَّـهُ وَحْـدَهُ لاَ شَرِيـكَ لَـهُ، وَأَشْـهَدُ أَنَّ مُحَمَّـداً عَبْـدُهُ وَرَسُـولُهُ.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ آل عمران.

﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ ﴾ النساء.

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ الأحزاب .

أَمَّـا بَعْـدُ: فَـإِنَّ أَصْـدَقَ الحَدِيـث كَلامُ اللَّـه، وَخَـيْرَ الْهَـدِي هَـدْيُ مُحَمَّـد ﷺ وَشرَّ الأُمُـورِ مُحْدَثَاتُهـا، وَكُلَّ مُحْدَثَـةٍ بِدْعَـة، وَكُـلَّ بِدْعَةٍ ضَـلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَــلاَلَةٍ فِي النَّــار[1].

خوێنـەرە بەڕێـزو خۆشـەویستەكان!

هیـچ گومـانی تێدانیــە - بـۆ مرۆڤـی بـڕوادار - كـە ئـەو تەمەنـەی لە خزمـەت دواییـن كتێبی خـوا (قورئـان)دا بەسـەردەبرێ، جـا بـە هــەر شـێوەیەك لـە شـێوەكانی لـە خزمەتدابووندا بـێ؛ خوێندنـەوە، تێفكریـن و ڕامـان، فێركـردن، كارپێكـردن ... هتـد، بـە باشتـرین جێگرتـن جێـگا دەگـرێ و، خاوەنەكـەی لـە دنیـاو دواڕۆژدا لێـی بەهرەمەنـدە.

منیـش كـە - وەك باسـكردنی چاكـەی خـوا (**التحدّث بنعمـة اللّـه**) دەیخــەمەڕوو- لــەوەتی فامـم كردۆتـەوە، خــوای بەبەزەیـی و بەخشـەر چاكـەی لەگـەڵ كـردووم و، بـە فەرمایشـتی بــەرزو بـێ وێنـەی خۆیـەوە سـەرگەرمی كردووەمـو، بـەر لـە تەمـەنی بیسـت سـاڵیی یـەوە

(١) ئـەوە پێـی دەگـوترێ: (خطبة الحاجة) كە پێغـەمبـەر ﷺ هـاوەڵانی بەڕێزی فێـردەكرد، پێـش هــەر قسـەیەكی گرنـگ، بیڵـێن، وەك وتـاری جومعــەو داخـوازییكردن (خِطْبة)و... هتـدو، ئـەم وتـارە، هەركام لـە: التـرمذي: (١١٠٥)، النسـائي: (١١٠٤)، ابـن ماجـه: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، طبـراني: (٢٤١٤) هێنـاویانەو (مسلم)یش بەشـێكی هێنـاوە.

هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەڕێزو پیرۆز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (**متفرِّغ**) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتە: وە زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بکەیەوە، وە بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە مسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش کە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزن و تەفسیرەکانی و کتێبەکانی سوننەتدا خەریکم و، دەیان کتێب و بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

شایانی باسیشە كە ئەو بیست و دوو مانگ زیندانیی كرانەم لەلایەن ئەمریكاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاكو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێكی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی كتێبی خوا (تبارك و تعالی)، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەكانی یەوە، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی : (**الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله تعالى**)دا زۆر چاك دەرەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێم و هیچكەسیش بۆی نیە بڵێ: كە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونكە وێڕای سنوورداربوونی توانا و بڕستم، لە بەرانبەر كتێبی لە هەموو ڕوویكەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە كە زۆر بەملاولادا بچم و بچمە نێو هەندێك وردەكارییەوە، كە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە كاتێكدا دەیەوێ لە قورئان تێبگات و، بزانێ خوا (تبارك وتعالی) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووك و گورج و گۆڵ و دڵسۆزە بكەم (حەزی نەكرد ناوی بهێنم)، كە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر كاغەزو، پاشان تایپكردن و دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، كە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشكەش كراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەكانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێكراوەكانەوەو، زەحمەت و ماندووبوونێكی زۆری بە سەرجەم بەرگەكانی ئەم تەفسیرە كێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر ساڵح و ساغ و سەلامەت و سەربەرزبێ[2]، لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواكارم ئەو جۆرە گەنج و لاوانە لە كوڕان و كچان، لەنێو گەلەكەماندا، زۆر بكات .

---

(١) ئەو مەوسووعەیە كە ئێستا چاپ كراوەو، كەوتۆتە بەردەستی خوێنەران و، سەرجەم هەشت بەرگ و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەولمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەكانی ئیسلام بكەم و، تاكە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەكانی سوننەت، كە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.

شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا، كراوە بە دوازدە (١٢) كتێبی سەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

(٢) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش پاش تەواوكردنی نیوەی زیاتری قورئان، لێبڕاوانە بەردەوامە و عەزمیشی جەزم كردوە، كە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ، هەتا كۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی كارەكەی بێ .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەكانی قورئان و دابەشكردنەكانی دیكەی وەك: - (حزب) - ناكەین، چونكە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێكی سەربەخۆیەو، سەرجەم ئایەتەكانی وەك ئاڵقەكانی زنجیرێك پێكەوە پەیوەستن و، ئاشكراشە كە دابەشكرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێكە لەلایەن زانایانەوە كراوە، بۆ ئاسانكاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشكردنی بەرگەكانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەكان (أجزاء)ی ناكەین و، بە گوێرەی سوورەتەكان، بەرگەكانی دیاریی دەكەین.

دوا قسەشم ئەوەیە كە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرس و وتار پێشكەش كراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستكارییم كردوە، دیارە هەموو دەرسێكیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێكردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەكانەوە، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەكییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەكانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،
وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هەولێر

بەرچاو ڕوونییەكی گرنگ لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەكی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان كردوە كە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە كۆتایی هەر بەرگێكی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی كەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەكانیانمان بە ڕیز نووسیون، بەڵام لێرەش وەك جەختكردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەكانمان نووسیوە، نە پێویست دەكات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆكەیەك، كە زۆربەی تەفسیرەكان لەبارەی ئایەتێكەوە، یان ڕستەو برگەیەكی ئایەتێكەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر كات بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتی یەكێك لە تەفسیرەكان هەبێ و بكەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بكەم، چ ڕەفزی بكەم، هەر كات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەكەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەكان لە كۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیكتیفا دەكەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بكەم، چونكە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێكی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆكەو تێگەیشتنێكی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی كۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو برگەیەكی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، كەچی ڕەنگە لە تەفسیرەكانی دیكەش - یەكێكیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە كە من ئەو تەفسیرەم نەكەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێشەکی ئەم بەرگە

بەڕێـــــزان!

ئەم بەرگە (بەرگی پازدەیەم) لە تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز، دوو سوورەتی تێدان:

١- سوورەتی (الكهف).

٢- سوورەتی (مريم).

شـایانی باسیشـە وێـڕای تەفسـیرکردنی ئایەتەکانـی ئەم دوو سـوورەتە بـە حەوت هەنـگاو، وەك عادەتـی خۆمـان، لەهـەرکام لـەم دوو سـوورەتەش دا، کۆمەڵێـك بابـەت و کورتـە بـاس هەن:

أ)- لە سوورەتی (الكهف)دا، ئەم سێزدەیە هەن:

١- بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوت لە سێ تەوەردا.

٢- قوڵە باسێك: حوکمی ڕاگرتنی سەگ.

٣- قوڵە باسێك حوکمی پارە پێکەوە کۆکردنەوە و شت کڕین بەهاوبەشێتیی.

٤- کورتە باسێك لە بارەی دروستکردنی مزگەوتەوە لەسەر گۆڕ.

٥- دەرس و پەندەکانی بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوت.

٦- چوار سەرنجدانی گرنگ لەم ئایەتی ژمارە (٥١).

٧- دوو فەرموودە لە بارەی مشت و مڕ و (جدال)ەوە.

٨- نوکتەیەکی ڕەوانبێژیی.

٩- پێنج دەقی سوننەت و دوو زانیاریی گرنگ، لە بارەی بەسەرهاتی مووسا و خضرەوە.

١٠- دەرس و پەندو حوکمە شەرعییەکانی بەسەرهاتی مووسا و خضر.

١١- کورتە باسێك لەبارەی: خضر و زانیاریی پەنهانەوە.

١٢- بەسەرهاتی ذیلقەرنەین و چەند زانیارییەکی مێژوویی و جوگرافیی.

١٣- دەرس و پەندەکانی بەسەرهاتی (ذي القرنين).

ب- لە سووڕەتی (مریم)دا، ئەم دوازدەیە هەن:

١- ئیعجازێکی زانستی لە پێنج ئایەتی سەرەتای سووڕەتی (مریم) (١-٥)دا.

٢- پوختەی ژیاننامەی زەکەریا و یەحیا (عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ)،

٣- کورتەی بەسەرهاتی مەڕیەم و عیسای کوڕی.

٤- پەند و دەرس و حیکمەت لە بەسەرهاتی مەڕیەم و عیسادا.

٥- قوڵە باسێك: هەڵێنجانی دوو حوكمی گرنگ لە دوو ئایەتی (٤٧ و ٤٨).

٦- کورتە باسێك لە بارەی ئیسحاقەوە عليه السلام.

٧- کورتە باسێك لە بارەی یەعقووبەوە عليه السلام.

٨- جیاوازیی نێوان (رسول) و (نبي).

٩- کورتە باسێك لە بارەی (ئیسماعیل)ەوە عليه السلام.

١٠- کورتە باسێك لە بارەی ژیان و بەسەرهاتی ئیدریسەوە عليه السلام.

١١- کورتە باسێك دەربارەی چوونە سوێی دۆزەخ و ڕەتبوون بەسەر (صراط)دا.

١٢- پێنج کورتە سەرنجی زمانەوانیی لە دوو ئایەتی (٧٦ و ٧٧)دا.

کەواتە!

دەتوانین بڵێن: ئەم بەرگی پازدەمە، یەکێکە لە بەرگە هەرە چڕ و پڕ و قەڵەباڵغەکانی ئەم تەفسیرە و، بابەت و باسی زۆری کەوتوونە خۆی، کە وێڕای زیاتر بەرچاو ڕوونکردنەوەی خوێنەرانی سەنگین و شیرین لە بارەی تێگەیشتنی ئایەتەکانی هەردووك سووڕەتی (الكهف) و (مريم)ەوە، لە زۆر ڕووی دیکەشەوە، مایەی هۆشیاریی و بەرچاو ڕوونیی دەبن بۆیان.

ماوەتەوە بڵێم:

ستایشی شایستە بۆ خوای بەخشەری بەخشندە ئێستا (١/ ذي القعدة/ ١٤٤١هـ، ٢٠٢٠/٦/٢٢ز) لە تەفسیرکردنی قورئانی بەرز و بە پێزدا گەیشتووینە سووڕەتی (النبأ)،

واتە: لە سی (٣٠) بەش (جزء)ی قورئان، تەنیا بەشی کۆتایی ماوەو، خوا پشتیوان بێ ئەویش بەم نزیکانە تەواو دەکەین و، ئێستاش هەموو ئەوەی کە تەفسیرمان کردوە و، بە دەنگ و وێنە (صوت و صورة) تۆمار کراوە، کاری لەسەر دەکرێ بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، لە خوای بەرز و مەزن و بەبەزەییش دەپاڕێمەوە: بە باشترین شێوە پاداشتی سەرجەم هاوکارانم بداتەوە، لە ئامادەکردنی ئەم تەفسیرەدا، کە ئومێدم وایە پیت و پێزێکی زۆری تێدابێ و، لە داهاتوودا بە زۆر شێوە و لە زۆر ڕووەوە، بەهرەی لێوەربگیرێ و قەدری بزاندرێ، چ بە زمانی کوردیی کە پێی ئامادەکراوەو، چ بە زمانەکانی دیکەش!

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

١/ ذي القعدة/ ١٤٤١هـ

٢٠٢٠/٦/٢٢ز

هەولێر

www.alibapir.com

تەفسیری سوورەتی

الكهف

دەستپێک

بەڕێـــــزان!

ئەمـــڕۆ کـــە: ٢٧/ ذي القعـــدة/ ١٤٣٨ ك، بەرانبـــەر (٢٠١٧/٨/١٩) ز، لـــە شـــاری هەولێـــر دەســتدەکەین بــە توێژینــەوەو لێکۆڵینەوە لــە بارەی ســوورەتی (**الكَهْف**)ەوە، ســەرەتا پێناســەیەکی ئــەو ســوورەتە دەکەیــن و، ئاماژەیــەك بــە نێوەڕۆکەکــەی دەکەیــن، لــە نــۆ (٩) بڕگــەدا.

پێناسەی سوورەتی (الكهف):

یەکەم: نـــاو: ئەم سوورەتە ناوی سوورەتی (**الكَهْف**)ە، واتە: ئەشکەوت، تەنیا ئەو ناوەی هەیە لە لای زانایان، لەبەر ئەوەی لە سەر زاری موبارەکی پێغەمبەر ﷺ ئەو ناوەی لێنراوە، وەك لەم فەرموودەیەدا هاتوە: {**عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ﷜، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: مَنْ حَفِظَ عَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْكَهْفِ، عُصِمَ مِنَ فتنة الدَّجَّالِ**} (**أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢١٧٦٠، وَمُسْلِمٌ: ٨٠٩، وَأَبُو دَاوُدَ: ٤٣٢٣، وَالنَّسَائِيّ فـي الْكُبْرَى: ١٠٧٨٧**).

واتــە: ئەبــو دەدەرداء ﷜ دەڵــێ: پێغەمبــەر ﷺ فەرموویــەتی: هــەر کەســێك دە (١٠) ئایــەتی ســەرەتای ســوورەتی (**الكَهْـف**)، لەبــەر بــکات، لــە خراپــەو ئــاژاوەی دەججــاڵ پارێــزراو دەبــێ.

دووەم: شوێنی دابەزینی: شوێنی دابەزینی ئەم سوورەتە، شاری مەککەیە، واتە: ئەم سوورەتە یەکێکە لە سوورەتە مەککەییەکان، هەڵبەتە هەندێك لە زانایان دەڵێن: ئایەتێك، یان زیاتری لە مەدینە هاتۆتە خوار، بەڵام ئەو ڕایەی کە زۆربەی هەرە زۆری زانایانی لەسەرن، ئەوەیە کە ئەم سوورەتە، هەمووی سوورەتێکی مەککەییەو، هەموویشی بە یەکەوە هاتۆتە خوار.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و لە دابەزین دا: ڕیزبەندیی ئەم سوورەتە موبارەکە، لە (**مُصْحَف**)دا ژمارە: (١٨)یە، واتە: لە پێش ئەم سوورەتەدا، حەڤدە (١٧) سوورەتی دیکە هەن، لەو موصحەفەی کە لە بەردەستمانە، بەڵام لە ڕیزبەندیی دابەزیندا، ژمارە: (٦٨)ە، بە لای هەندێکیانەوە، هەندێکیشیان دەڵێن: ژمارە: (٧٠)یە، ئەوانەی کە دەڵێن: ژمارە (٦٨)ە، یانی: (٦٧) سوورەت لە پێش ئەم سوورەتەدا، دابەزیون و، ئەوانەش کە دەڵێن: ژمارە (٧٠)یە، یانی: (٦٩) سوورەت لە پێش ئەم سوورەتەدا، هاتوونە خوار.

چوارەم: پێگەو پایەی ئەم سوورەتە: لە چەند فەرمایشتێكدا، وەك مانگی چواردە دەدرەوشێتەوە، كە ئەم سوورەتە پێگەو پایەیەكی زۆر بەرزی هەیە، بۆ وێنە:

١)- {مَنْ قَرَأَ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ سُورَةِ الْكَهْفِ، عُصِمَ مِنَ فِتْنَةِ الدَّجَّالِ} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٧٥٥٦، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح، رجاله ثقات، رجال الشيخين، غير معدان بن أبي طلحة اليعمري، فمن رجال مسلم).

واتە: هەر كەسێك دە (١٠) ئایەتەكانی كۆتایی لە سوورەتی (**الكَهْف**) بخوێنێ، لە ئاژاوەی دەججاڵ پارێزراو دەبێ.

٢)- {مَنْ حَفِظَ عَشْرَ آيَاتٍ مِنْ أَوَّلِ سُورَةِ الْكَهْفِ، عُصِمَ مِنَ فِتْنَةِ الدَّجَّالِ}، (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢١٧٦٠، وَمُسْلِمٌ: ٨٠٩، وَأَبُو دَاوُدَ: ٤٣٢٣، وَالنَّسَائِيّ فِي الكبرى: ١٠٧٨٧).

پێشتریش ئەم فەرموودەمان هێنا، ئەمەیان دەڵێ: سەرەتای سوورەتی (**الكَهْف**)، ئەمەش وای لێ دەخوێنرێتەوە، كە چ دە (١٠) ئایەتی سەرەتای سوورەتی (**الكَهْف**)، لەبەر بكرێن، چ دە (١٠) ئایەتی كۆتایی لەبەر بكرێن و بخوێنرێن، ئەو ئامانجە دەپێكن، كە بریتیە لە پارێزرانی مرۆڤ، لە ئاژاوە و بەڵای دەججاڵ.

٣)- {مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الكَهْفِ، كَانَتْ لَهُ نُوراً مِنْ مَقَامِهِ إِلى مَكَّة، وَمَنْ قَرَأَ بِعَشْرَ آيَاتٍ مِنْ آخِرِهَا، ثُمَّ خَرَجَ الدَّجَّالُ لَم يَضُرَّهُ} (أَخْرَجَهُ الحَاكِمُ: ٢٠٧٢ وقال: صَحيح عَلَى شَرْطِ الشَّيْخين، والبَيْهَقِي فِي شعب الإيمان: ٢٤٤٦، وغيرهما، وَصَحَّحَهُ الألباني).

واتە: هەر كەسێك سوورەتی (**الكَهْف**) بخوێنێ، لەو شوێنەوە كە لێیەتی (واتە: كە سوورەتەكەی تێدا دەخوێنێ) تاكو مەككە بۆی دەبێتە ڕووناكیی و، هەر كەسێك دە (١٠) ئایەت لە كۆتاییەكەی بخوێنێ و، دوایی دەججاڵ دەربچێ، زیانی پێ ناگەیەنێ.

٤)- {مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْكَهْفِ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ، أَضَاءَ لَهُ مِنَ النُّورِ مَا بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ}، (أَخْرَجَهُ الحَاكِمُ: ٣٣٩٢، وقال: صحيح الإسناد، والبَيْهَقِي فِي شعب الإيمان: ٢٤٤٤ وَصَحَّحَهُ الألباني).

واتە: هەر كەسێك لە ڕۆژی جومعەدا سوورەتی (**الكَهْف**) بخوێنێ، نێوان ئەو دوو جومعەیەی (واتە: ئەو جومعەی كە تێیدا دەخوێنێ و، جومعەی كە دادێ) بۆی پڕ نوور و بەرەكەت دەكات.

٥)-{عَن البَرَاءَ ﷺ، يَقُولُ: قَرَأَ رَجُلٌ الْكَهْفَ، وَفِي الدَّارِ دَابَّةٌ، فَجَعَلَتْ تَنْفِرُ، فَنَظَرَ فَإِذَا ضَبَابَةٌ، أَوْ سَحَابَةٌ قَدْ غَشِيَتْهُ، قَالَ: فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: إِقْرَأْ فُلَانَ، فَإِنَّهَا السَّكِينَةُ تَنَزَّلَتْ عِنْدَ الْقُرْآنِ أَوْ تَنَزَّلَتْ لِلْقُرْآنِ}، (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٨٥٣٢، وَالبُخَارِيُّ: ٨٣٩، وَمُسْلِمٌ: ٧٩٥، وفِي البُخَارِيُّ: ٥٠١٨، من حديث أسيد بن خضير، وفيه أنه هو الذي كان يقرأ القرآن، وفي مسلم: ٧٦٩).

واتـە: بـەڕاء ﷺ دەڵـێ: پیاوێـك سـوورەتی (**الكَهْـف**)ی خوێنـد و، لـە ماڵەکەیانـدا (لـە خانووەکەیانـدا) ئاژەڵێـك هەبـوو، {لـە صەحیحـی بوخاریـی و موسـلیم دا دەڵـێ: ئـەو ئاژەڵـە، وڵاخـە بەرزەیـەك بـووە}، کاتێـك کـە ئـەو قورئـانی دەخوێنـد ئەویـش دەسـڵەمیەوە و خـۆی ڕادەپسـکاند، ئەویـش تەماشـای کـرد، بینـی تـەم و مژێـك، یاخـود هەورێـك لـە سـەریەوەیەتی دایپۆشـیوە، دوایـی ئـەوەی بـۆ پێغەمبـەر ﷺ بـاس کـرد، ئەویـش فەرمـووی: فـڵان کـەس بخوێنە! ئـەوە ئارامیـی (**سـكينة**) بـووە دابەزیـوە لـەلای قورئـان، یـان: بـۆ قورئـان { فریشـتەکان بـوون، ئۆخـژن و ئارامییـان دابەزانـدوە بـۆ سـەر دڵ و دەروونی ئـەو کەسـەی کـە قورئانەکـەی خوێندوە}.

پێنجەم: ژمارەی ئایەتەکانی سوورەتی (الكَهْف):

قورئـان خوێنـەکانی مەککـەو مەدینـە، ئایەتەکانییـان بـە (١٠٥) دانـاون و، قورئـان خوێنەکانی شـام بـە: (١٠٦) یـان دانـاون و، قورئـان خوێنـەکانی بەسـرە بـە: (١١١) یـان. دانـاون و، قورئـان خوێنـەکانی کووفـەش بـە: (١١٠) یـان دانـاون.

ئـەو (**مصحـف**)ەی لەبـەر دەسـتی ئێمەیـە، بـە پێـی قیرائـەتی (**حَفْـص**)، ئـەو سـەرژمێرییەی قورئـان خوێنـانی کووفـەی ڕەچـاو کـردوە، کـە: (١١٠)یـە.

پێویسـتە ئـەوە بزانیـن کـە دەگوتـرێ: هەندێکیـان بـە (١٠٥) و، هەندێـك بـە (١٠٦) و، هەنـدێ دەڵێـن: (١١٠) یـان (١١١)، مەبەسـت ئـەوە نیە کـە، ئەوانـەی دەڵێـن: (١٠٥) ئایەتـە، واتـە هـەر (١٠٥) ئایەتـە و، ئایـەتی (١٠٦)ی لەگـەڵ نیـە! یاخـود ئایەتەکانـی دیکـەی تاکـو: (١١١)ی لەگـەڵ نیـن! بەڵکـو وەك جـاری دیکـەش گوتوومانـە: مەبەسـت لێـرەدا کورتیـی و درێژیی ڕسـتەکان بـووە، هەیانبـووە ئایەتێـکی کردۆتـە دوو بـەش، بەڵکـو کردوویەتـە سێ بـەش، بـەوە ژمـارەی ئایەتـەکان زۆر بـووە، ئەگەرنـا وەك وشـەو پیتـەکانی قورئـان، هیـچ دوو زانایـەك، کێشـەیان نەبـووە لەسـەر پیتێـك، یـان وشـەیەکی قورئـان[1]، مەگـەر جیاوازیـی خوێندنـەکانی قورئـان، ئـەوە جیایـە، ئەگەرنـا هیـچ کـەس کێشـەی نەبـووە، لەسـەر ئـەوە کـە: ئـەم وشـەیە لـە قورئانـە، ئـەوەی دیکـە بڵـێ: نەخێـر لـە قورئـان نیـە، چ جـای ئایـەت!!

---

(١) وشەکانی قورئان ژمارەیان: (٧٧٤٣٩)ەو، پیتەکان (حروف) یشی ژمارەیان: (٣٢١١٨٠) یە.

شەشەم: هۆی هاتنە خواری كۆی سوورەتی (الكهف):

وەك دوایی لە دەرسەكاندا پێی دەگەین: دەربارەی هەندێ لە ئایەتەكان، هۆی هاتنە خواری تایبەت باسكراوە، بەڵام كۆی ئەم سوورەتە، وەك (**الطبري** بە ژمارە: (٢٢٧٩٩) هێناویەتی لە تەفسیرەكەی خۆی دا[١]، هەروەها (**السیوطي**) لە تەفسیرەكەی خۆی: (**الدر المنثور في التفسیر بالمأثور**) دا[٢] هێناویەتی، هەروەها هەردوو نوسەری: (**الإستيعاب في بيان الأسباب**)[٣] هێناویانە، بەڵام ئەوان گوتوویانە: (**قُلْنَا: سَنَدُهُ ضَعِيفٌ**) گوتمان: سەنەدەكەی لاوازە، بەڵام گرنگ ئەوەیە زۆربەی تەفسیرەكانی قورئان، ئەو بەسەرهاتەیان هێناوە، دەربارەی هۆی هاتنە خواری ئەم سوورەتە، كە ئێمە سەرەتا دەقە عەرەبییەكەی دێنین، دوایی مانای دەكەین.

{عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنِي شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ، قَدِمَ مُنْذُ بِضْعٍ وَأَرْبَعِينَ سَنَةً، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَعَثَتْ قُرَيْشٌ النَّضْرَ بْنَ الْحَارِثِ، وَعُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ إِلَى أَحْبَارِ يَهُودَ بِالْمَدِينَةِ، فَقَالُوا لَهُمْ: سَلُوهُمْ عَنْ مُحَمَّدٍ، وَصِفُوا لَهُمْ صِفَتَهُ، وَأَخْبِرُوهُمْ بِقَوْلِهِ، فَإِنَّهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ الْأَوَّلِ، وَعِنْدَهُمْ عِلْمُ مَا لَيْسَ عِنْدَنَا مِنْ عِلْمِ الْأَنْبِيَاءِ.

فَخَرَجَا حَتَّى قَدِمَا الْمَدِينَةَ، فَسَأَلُوا أَحْبَارَ يَهُودَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَوَصَفُوا لَهُمْ أَمْرَهُ وَبَعْضَ قَوْلِهِ، وَقَالَا: إِنَّكُمْ أَهْلُ التَّوْرَاةِ، وَقَدْ جِئْنَاكُمْ لِتُخْبِرُونَا عَنْ صَاحِبِنَا هَذَا، قَالَ: فَقَالَتْ لَهُمْ أَحْبَارُ يَهُودَ: سَلُوهُ عَنْ ثَلَاثٍ نَأْمُرُكُمْ بِهِنَّ، فَإِنْ أَخْبَرَكُمْ بِهِنَّ فَهُوَ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ، وَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَالرَّجُلُ مُتَقَوِّلٌ، فَرُوا فِيهِ رَأْيَكُمْ:

١- سَلُوهُ عَنْ فِتْيَةٍ، ذَهَبُوا فِي الدَّهْرِ الْأَوَّلِ، مَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِمْ، فَإِنَّهُ قَدْ كَانَ لَهُمْ حَدِيثٌ عَجِيبٌ.

٢ -وَسَلُوهُ عَنْ رَجُلٍ طَوَّافٍ، بَلَغَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا، مَا كَانَ نَبَؤُهُ؟

٣ - وَسَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ مَا هُوَ؟ فَإِنْ أَخْبَرَكُمْ بِذَلِكَ، فَإِنَّهُ نَبِيٌّ فَاتَّبِعُوهُ، وَإِنْ هُوَ لَمْ يُخْبِرْكُمْ، فَهُوَ رَجُلٌ مُتَقَوِّلٌ، فَاصْنَعُوا فِي أَمْرِهِ مَا بَدَا لَكُمْ.

فَأَقْبَلَ النَّضْرُ وَعُقْبَةُ، حَتَّى قَدِمَا مَكَّةَ عَلَى قُرَيْشٍ، فَقَالَا: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ: قَدْ جِئْنَاكُمْ بِفَصْلِ مَا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ مُحَمَّدٍ، قَدْ أَمَرَنَا أَحْبَارُ يَهُودَ أَنْ نَسْأَلَهُ، عَنْ أُمُورٍ، فَأَخْبَرُوهُمْ بِهَا، فَجَاءُوا رَسُولَ

---

(١) ج١٥ ص١٩٢ - ١٩٣.

(٢) ج٥ ص٣٧٦.

(٣) ج٢ ص٤٧٠ - ٤٧١.

اللَّـهِ صَلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُـوا: يَـا مُحَمَّـدُ! أَخْبِرْنَـا، فَسَـأَلُوهُ عَـمَّا أَمَرُوهُـمْ بِـهِ، فَقَـالَ لَهُـمْ رَسُـولُ اللَّـهِ صَلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ: «أُخْبِرُكُـمْ غَـدًا بِمَـا سَـأَلْتُمْ عَنْـهُ»، وَلَـمْ يَسْـتَثْنِ، فَانْصَرَفُـوا عَنْـهُ، فَمَكَـثَ رَسُولُ اللَّـهِ صَلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ خَمْـسَ عَـشْرَةَ لَيْلَـةً، لَا يُحْـدِثُ اللَّـهُ إِلَيْـهِ فِي ذَلِـكَ وَحْيًـا، وَلَا يَأْتِيـهِ جِبْرَائِيـلُ عَلَيْـهِ السَّـلَامُ، حَتَّـى أَرْجَـفَ أَهْـلُ مَكَّـةَ، وَقَالُـوا: وَعَدَنَـا مُحَمَّـدٌ غَـدًا، وَالْيَـوْمَ خَمْـسَ عَـشْرَةَ، قَـدْ أَصْبَحْنَـا فِيهَـا، لَا يُخْبِرُنَـا بِـشَيْءٍ مِـمَّا سَـأَلْنَاهُ عَنْـهُ.

وَحَتَّـى أَحْـزَنَ رَسُـولَ اللَّـهِ صَلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ مُكْـثُ الْوَحْـيِ عَنْـهُ، وَشَـقَّ عَلَيْـهِ مَـا يَتَكَلَّـمُ بِـهِ أَهْـلُ مَكَّـةَ، ثُـمَّ جَـاءَهُ جِبْرَائِيـلُ عَلَيْـهِ السَّـلَامُ، مِـنَ اللَّـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ، بِسُـورَةِ أَصْحَـابِ الْكَهْـفِ، فِيهَـا مُعَاتَبَتُـهُ إِيَّـاهُ عَـلَى حُزْنِـهِ عَلَيْهِـمْ، وَخَـبَرُ مَـا سَـأَلُوهُ عَنْـهُ مِـنْ أَمْـرِ الْفِتْيَـةِ وَالرَّجُـلُ الطَّـوَافُ، وَقَـوْلُ اللَّـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾﴾ {الأسراء}[1].

واتـە: موحەممـەدی کـوڕی ئیسـحاق دەگێڕێتـەوە دەڵـێ: پیاوێـك لـە خەڵـکی میسـڕ، کـە مـاوەی چـل و ئەوەنـدە ساڵەیە هاتـوە بـۆ ئێرە {دەبـێ چووبـێ بـۆ ئـەو شـوێنەی کـە موحەممـەدی کـوڕی ئیسـحاقی لێیـە، ئنجـا ئایـا مەککـە بـووە یـان مەدینـە؟} بـۆی بـاس کردیـن لـە عیکریمـەوە {عیکریمـە قوتـابی عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس بـووە} ئەویـش لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبباسـەوە (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، ئـاوای بـۆ باسـکردین، گـوتی: قوڕەیشـییەکان نـەزری کـوڕی حـارس و عوقبـەی کـوڕی ئەبـی موعیطیـان نـاردن بـۆ لای زانایـەکانی جوولەکـە لـە شـاری مەدینـە و، پێیانگوتـن: {واتـە: قوڕەیشـییەکان بـەو دووانەیـان گـوت} لـە جوولەکـەکان لـە بـارەی موحەممـەدەوە بپرسـن و سـیفەتەکانی موحەممەدیـان بـۆ بـاس بکەن و، لـە بارەی ئەو قسـەیەوە کـە دەیـکات {مەبەسـتیان قورئـان بـووە}، هەواڵیـان پـێ بـدەن، چونکـە ئەوانـە خـاوەنی کتێبـی یەکەمـن و، زانیارییەکیـان لەلایـە لـە زانیاریـی پێغەمبـەران، کـە لـەلای ئێمـە نیـە.

ئـەو دوو کەسـەش {واتـە: نـەزری کـوڕی حـارس و عوقبـەی کـوڕی ئـەبی موعیـط}، چوونـە مەدینـە و لـەوێ لـە زانایـانی جوولەکـەکانی مەدینەیـان پـرسی، لـە بـارەی پێغەمبـەرەوە ﷺ، سـیفەت و حاڵـی پێغەمبەریـان بـۆ باسـکرد و، هەنـدێ لـە قسەکانیشـیان {واتـە: ئـەو قورئانـەی} کـە دەیفەرمـوو، ئەوەشیان بـۆ باسـکردن و گوتیـان: ئێـوە خـاوەنی تەوراتـن، بۆیـە هاتوویـن، تاکـو لـە بـارەی ئـەو هاوەڵەمانـەوە هەواڵـمان پـێ بـدەن، دەڵـێ: زانـاکانی جوولەکـە گوتیـان: لـە بـارەی سـێ شـتانەوە پرسـیاری لـێ بکـەن کـە ئێمـە پێتـان دەڵێیـن، ئەگـەر هەواڵی

---

(١) جامـع البيـان، ج١٥، ص١٩٢،١٩٣، الـدر المنثـور في التفسـير بالمأثـور، ج٥، ص٣٧٦، الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب ج٢، ص٤٧٠، ٤٧١.

پێدان و ئەو سێ شتەی زانین، ئەوە پێغەمبەرێکی ڕەوانەکراوە، بەڵام ئەگەر هەواڵی پێ نەدان، ئەوە بابایەکە لە خۆوە قسە هەڵدەبەستێ، دوایی خۆتان دەزانن کە چی لەگەڵدا دەکەن، ئەگەر ناڕاست بوو:

١- لە بارەی کۆمەڵە گەنجێکەوە لێی بپرسن، کە لە ڕۆژگاری پێش ئەم ڕۆژگارەی ئێمەدا ڕۆیشتوون، هەواڵەکەیان چی بووە؟ چونکە هەواڵێکی سەرسوڕهێنەریان هەیە! {مەبەستیان هاوەڵانی ئەشکەوت بووە}.

٢- لە بارەی پیاوێکەوە لێی بپرسن، کە زۆر گەڕاوە و گەیشتۆتە ڕۆژهەڵاتەکان و ڕۆژئاوایەکانی زەوی، لێی بپرسن هەواڵی چی بووە!

٣- لە بارەی ڕووحەوە لێی بپرسن، کە ئایا ڕووح چییە؟

ئنجا ئەگەر هەواڵی پێدان لە بارەی ئەو سێ شتەوە، دیارە پێغەمبەرەو شوێنی بکەون، بەڵام ئەگەر هەواڵی پێ نەدان، ئەوە پیاوێکە لە خۆوە قسە هەڵدەبەستێ، ئەو کاتە ئەوەی پێتان چاکە، لە بارەیەوە بیکەن.

ئنجا نەزری کوڕی حارس و عوقبە، لەوێ ڕۆیشتن و، هاتنەوە مەککە بە قوڕەیشیان گوت: ئەی کۆمەڵی قوڕەیش! یەکلاکردنەوەی کێشەی نێوان ئێوە و موحەممەدمان بۆ هێناون، جوولەکەکان پێیان گوتووین: لە بارەی چەند شتێکەوە پرسیاری لێبکەین، ئنجا سێ شتەکانیان بە قوڕەیشییەکان گوتن، دوایی هاتن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، گوتیان: ئەی موحەممەد! هەواڵمان پێ بدە و، ئەو سێ شتەی کە جوولەکەکان پێیان گوتبوون، ئاڕاستەی پێغەمبەریان ﷺ کردن {واتە: دەربارەی هاوەڵانی ئەشکەوت و، ذو القرنين و، ڕووح} پێغەمبەر ﷺ، پێی فەرموون: بەیانیی وەڵامی ئەوەتان دەدەمەوە کە پرسیاری لە بارەوە دەکەن، نەشیفەرموو: (**إن شاء الله**)! ئەوانیش ڕۆیشتن.

پێغەمبەری خوا ﷺ پازدە (١٥) شەوان مایەوە، خوای پەروەردگار لەو بارەوە وەحیی بۆ نەنارد و جیبریلیش دانەبەزی بۆ لای، تاکو خەڵکی مەککە دەستیان کرد بە پڕوپاگەندەو گوتیان: موحەممەد هەواڵی پێدایــن: کە بەیانی وەڵامی پرسیارەکانمان بداتەوە، کەچی ئەمڕۆ ئێمە پازدەیەمیشمان گوزەراند، هیچ هەواڵی پێ نەداین، لەو بارەوە کە پرسیارمان لێ کردوە!

ئنجا ئەوەش پێغەمبەری خوای ﷺ دڵتەنگ كرد، كە وەحیی بۆ نەهات و دواكەوت و، ئەو پڕوپاگەندەیەی كە خەڵكی مەككە دەیانكرد، زۆر لە سەر دڵی قورس بوو، دوای پازدە ڕۆژەكە، جیبریل دابەزی، كە لە لایەن خوای پەروەردگارەوە سووڕەتی (**الكهف**)ی هێنا بوو، جۆرێك لە سەرزەنشتی تێدا بوو، بۆ پێغەمبەر ﷺ، لەسەر ئەوە، كە زۆر دڵتەنگە، بە هۆی پشت تێكردنی كافرەكانی قورەیشەوە و، وەڵامی ئەو سێ پرسیارەشی تێدابوون كە ئاڕاستەی كرابوون، هەم هی گەنجەكان {هاوەڵانی ئەشكەوت}، هەم ئەو پیاوە گەڕۆكە (**ذو القرنين**)، هەروەها فەرمایشتی خوا لە سووڕەتی (**الإسراء**)دا كە دەفەرموێ:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾.

واتە: لەبارەی ڕووحەوە پرسیارت لێ دەكەن؟ بڵێ: ڕووح لە كاری پەروەردگارمە و، كەمێكیش نەبێ، زانیاریتان نەدراوەتێ.

وەك گوتمان: ئەم بەسەرهاتە، ئەگەر لە ڕووی سەنەدیشەوە ئیشكالێكی هەبێ، بەڵام مانا و نێوەڕۆكەكەی هیچ گرێی تێدا نیە و، عەقڵ و لۆژیك ڕەفزی ناكەن و، تەفسیرەكانیش، مەگەر چۆن، دەنا هەموویان هێناویانە، هەیە بە كورتیی و، هەیە بەو دەقە تەواوەی كە من هێنام.

حەوتەم: نێوەڕۆكی ئەم سووڕەتە:

ئەم سووڕەتە موبارەكەش، وەك سەرجەم سووڕەتە مەككەییەكان، تەوەرەكانی: بووناسیی و خواناسیی و خوا بەیەكگرتن، وەحیی و پێغەمبەرایەتیی، پاداشت و سزاو ڕۆژی دوایی، باسی بەهەشت و باسی دۆزەخ، حەقیقەتی ژیانی دنیای كەم بایەخ و، ئەوە كە ژیانی ڕاستەقینە لە دواڕۆژە، بۆ ئەهلی ئیمان، پاشان ئارامگریی لە سەر قسەو پڕوپاگەندەی ناحەزان، دەگرنە نێوخۆیان، ئەمانەش ئەو تەوەرانەن، كە لەم سووڕەتە موبارەكەدا، جەختیان لەسەر كراوەتەوە.

هەشتەم: دەرسەكانی ئەم سووڕەتە :

بەڕێزان! ئێمە ئەو سەدو دە (١١٠) ئایەتەی ئەم سووڕەتە موبارەكە، دابەش دەكەین بۆ نۆ (٩) دەرس:

دەرسی یەكەم: ئایەتەكانی: (١ - ٨)، ئەم دەرسە وەك پێشەكیی وایە بۆ كۆی بابەتەكانی دیكە.

دەرسی دووەم: ئایەتـەكانی: (٩ - ٢٦)، واتـە: (١٨) ئایـەت، کـە بەسـەرهاتی هـاوەڵانی ئەشـكەوت دەگرێتـە خـۆی.

دەرسی سێیەم: ئایەتـەكانی: (٢٧ - ٣١)، واتـە: (٥) ئایـەت، تێیـدا چەنـد ڕێنماییـەكی گرنـگ لـە لایـەن خـوای میهرەبانـەوە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ خراونـە ڕوو.

دەرسی چـوارەم: ئایەتـەكانی: (٣٢ - ٤٤)، واتـە: (١٣) ئایـەت، کـە ئەویـش بەسـەرهاتێكی دیكـەی دوو هاوەڵـی تێدایـە، کـە یەكیـان دەوڵەمەنـدو لـە خـۆی باییـە و، ئـەوی دیكەشـیان هـەژار و نـەدار، بـەڵام شـوكرانە بژێـرە.

دەرسی پێنجـەم: ئایەتـەكانی: (٤٥ - ٥١)، واتـە: (٧) ئایـەت، کـە ژیـانی دنیـاو ڕۆژی دواییـان، تێدا پێناسـە کـراون.

دەرسی شەشـەم: ئایەتـەكانی: (٥٢ - ٥٩) واتـە: (٨) ئایـەت، کـە سـەرەنجامی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەران و، ئامانجـی دابەزێـنرانی قورئـان و، نێـررانی پێغەمبـەران و، هـۆكاری كافـر بـوونی كافـران و، سـزای لادەران و... هتـد، دەگرێتـە خـۆی.

دەرسی حەوتـەم: ئایەتـەكانی: (٦٠ - ٨٢) واتـە: (٢٣) ئایـەت، باسی بەسـەرهاتی مووسـا ﷺو، ئـەو بەنـدە چاكەیـەی، کـە زۆرێـك لـە زانایـان دەڵێـن: (**خـضر**) بـووە، وەك لـە فەرمایشـتی پێغەمبەریشـدا ﷺ ئـەو نـاوەی بـۆ بەكارهێـنراوە.

دەرسی هەشتەم: ئایەتەكانی: (٨٣ - ٩٨) واتە: (١٦) ئایەت، باسی بەسەرهاتی (**ذو القرنين**)ە.

دەرسی نۆیـەم: ئایەتـەكانی: (٩٩ - ١١٠) واتـە: (١٢) ئایـەت، بـاسی سـەرەنجامی بێبـڕواو بـڕواداران و، بـاسی خـوا بـە یەكگرتـن و شـیرك و، كۆمەڵێـك ڕاسـتیی دیكـە، کـە ئـەو سـوورەتە موبارەكەیـان پـێ خەتـم کـراوە.

کەواتە: لە کۆی (١١٠) ئایەت، (٧٠) ئایەت بۆ چوار بەسەرهاتەكە تەرخان كراون:

١- هاوەڵانی ئەشكەوت، (١٨) ئایەت.

٢- دوو پیاوەكە، پیاوێكی دەوڵەمەندی لە خۆبایی و، هەژارێكی شوكرانە بژێر، (١٣) ئایەت.

٣- بەسەرهاتی مووسا ﷺ لەگەڵ بەندە چاكەكە (خضر)دا، (٢٣) ئایەتی بۆ تەرخان كراون.

٤- بەسەرهاتی (ذو القرنين)، (١٦) ئایەتی بۆ دانراون.

هاوکات (٤٠) ئایەتیش بەم شێوەیەن:

١ - هەشت (٨) ئایەت، پێشەکیین.

٢ - دوازدە (١٢) ئایەت، لە کۆتاییدا هاتوون.

پاشان لە نێواخنی بەسەرهاتەکانیشدا یەکیان بە پێنج (٥) ئایەت و، ئەوی دیکەیان بە حەوت (٧) ئایەت و، ئەوە دیکەشیان بە هەشت (٨) ئایەت، خەتم کراون، کەواتە: (٢٠) + (٢٠) = (٤٠) + (٧٠) = (١١٠).

نۆیەم: پێنج سوورەت لە هەموو قورئاندا بە ستایشکردنی خوا، دەستیان پێکردوە، ئەوانیش:

١- سوورەتی (**الفاتحة**) ئایەتی دووەم دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، بەشێك لە زانایانیش ڕایان وایە: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ ئایەتی یەکەمە و ﴿ بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾ ئایەتێکە بۆ زانینی سەرەتای سوورەتەکان و ئایەتێکی سەربەخۆیە، نەك بەشێك بێ لە سوورەتەکان، بۆیەش لە کاتی سەرژمێری ئایەتەکانیاندا حیساب نەکراوە.

٢- سوورەتی (**الأنعام**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ۖ ثُمَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾ ﴾.

٣- سوورەتی (**الكهف**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ﴿١﴾ ﴾.

٤- سوورەتی (سبأ): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ﴿١﴾ ﴾.

٥- سوورەتی (**فاطر**): ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ جَاعِلِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا أُو۟لِىٓ أَجْنِحَةٍ مَّثْنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ ۚ يَزِيدُ فِى ٱلْخَلْقِ مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾ ﴾.

ئنجا با تەماشایەکی ئەو پێنج (٥) سوورەتە بکەین: سەرەتاش دەڵێین: (ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ)، یانی: ستایش بۆ خوا، وشەی (**الحمد**) کە (**أل**)ی لەسەرە و بۆ ناساندن (**تعریف**)ە، مەبەست پێی جینسە، واتە: تێکڕای ستایشکردن و مەدح کردن و پێهەڵگوتن، هەمووی هی خوایە.

١) - ئنجا لە سوورەتی (**الفاتحة**)دا، باسی پەروەردگارێتیی خوا، بۆ جیهانییەکان کراوە: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، ستایش هەمووی بۆ خوای پەروەردگارو خاوەن و مشوورخۆری جیهانییانە.

٢) - بەڵام لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، باسی بەدیهێنەرایەتیی خوا کراوە، بۆ ئاسمانەکان و زەوی و، ئەوە کە تاریکییەکان و ڕووناکیی داناون، دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَجَعَلَ ٱلظُّلُمَٰتِ وَٱلنُّورَ ثُمَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ۝١ ﴾.

٣) - لە سووڕەتی (**الكهف**)یشدا، باسی دابەزاندنی کتێبی خوا کراوە، بۆ سەر باشترین بەندەی خۆی (موحەممەد) ﷺ کە کۆتایی پێغەمبەرانە، دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۝١ ﴾.

٤) - بەڵام لە سووڕەتی (**سبأ**)دا، باسی خاوەنداریێتیی خوا کراوە، بۆ ئاسمانەکان و زەوی، دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَهُ ٱلْحَمْدُ فِى ٱلْءَاخِرَةِ وَهُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْخَبِيرُ ۝١ ﴾، ستایش بۆ ئەو خوایەی هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا هەیە، هی ئەوە و، لە سەرەتاو کۆتاییدا {یاخود: لە دنیاو دواڕۆژدا} ستایش هەر بۆ ویەو، ئەو کاربەجێی شارەزایە.

٥) - لە سووڕەتی (**فاطر**)یشدا، باسی داهێنان (**إبداع**)ی خوا کراوە، بۆ ئاسمانەکان و زەوی: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ... ﴾

بێگومـان هـەر کام لـە وشـەکانی (**خلـق، إبـداع، فطـر**)، مانایـان لێـك نیزیكـە، بـەڵام جیاوازیشـیان هەیـە، چونکـە وشـەی هاوواتـا (**مـترادف**) لـە قوڕئانـدا نیـن، بـەڵام جیاوازیـی وردیـان هـەن و، ئینسـان دەبـێ سـەرنج بـدات بـۆ ئـەوەی جیاوازییەکەیـان بزانـێ.

بـۆ وێنـە: وشـەی (**فاطـر**)، عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لێیـان ڕازیبـێ) دەڵـێ: نەمـدەزانی وشـەی (**فاطـر**) یـانی چـی! هەتـا ڕۆژێ گوێـم لـە دوو عـەرەبی خێڵەکیـی بوو، لەسـەر بیرێـك، ناکۆکییـان هەبـوو، یەکێکیـان گـوتی: (**أنـا فطرتهـا**)، واتـە: مـن یەکەمجـار ئـەو بیـرەم لێـداوە، کەواتـە: (**فاطـر**) یـانی: کەسـێك کـە لـە نـوێ و لـە نەبـوو، شـتێکی پەیـدا کـردوە.

کەواتـە: وەك دەبینیـن: خـوا عـز وجـل ستایشی خـۆی دەکات، بەڵکـو تێکـڕای ستـایش بـۆ خـۆی بڕیـار دەدا، بـەڵام لـە گۆتـرە نـا! بەڵکـو لـە بـەر ئـەوەی:

١ - پەروەردگاری جیهانییەکانە.

٢ - بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوییە.

٣ - دابەزێنەری تەواوترین و باشترین کتێبی خۆیەتی بۆ سەر چاکترین بەندەی.

٤ - پاشان خاوەنی ئاسمانەکان و زەوییە.

٥ - دوایی پەیداکەری، یان: لە نەبوونەوە: داهێنەری ئاسمانەکان و زەوییە.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــــزان!

لـەم دەرسـەماندا هەشـت (٨) ئایەتی سـەرەتای سـووڕەتی (**الكهـف**) دەتوێژینـەوە، ئایەتەكانی (١ - ٨) و ئـەو هەشـت (٨) ئایەتـە، وەك پێشـەكیی وان بـۆ كـۆی بـاس و بابەتـەكانی سـووڕەتی (**الكهـف**) و، تێیـان دا حـەوت (٧) مەبەسـتی گرنـگ و سـەرەكیی، خراونـە ڕوو:

١)- دابەزاندنی قورئان لەلایەن خوای بەرزی مەزنی بێ وێنەوەیە، بۆ سەر باشترین بەندەی خۆی، كە موحەممەدە ﷺ.

٢)- وەسف و پێناسەی قورئـــــان، بەوە كە: قورئان ڕێك و ڕاستە و لاریی و نـاڕێكیی تێدانیە و، سەرپەرشتیارە.

٣)- خستنە ڕووی ئامانجی نێردرانی قورئان، كە بریتیە لە ترساندنی بێبڕوایان لە سزای خوا ﷻ لە ڕۆژی دواییداو، لە تۆڵەی خوا ﷻ لە دنیادا، هەروەها موژدە پێدانی بڕواداران لە دنیادا، بە سەركەوتن و بەختەوەریی و، لە دواڕۆژدا بە سەرفرازیی و ژیانی هەمیشەیی نێو بەهەشت.

٤)- ترساندنی لاف لێدەرانی ڕۆڵە بۆ خوا، بە نەزانیی و درۆ كردن، واتە: ئەوانەی ڕۆڵە پاڵدەدەنە لای خوا كە مەبەست هاوبەش بۆ خوا دانەرەكانە، كە دەیانگوت: شەیتانەكان كوڕی خوان و فریشتەكانیش كچی خوان.

٥)- ئامۆژگاریی بۆ پێغەمبەر ﷺ، كە هێندە خەفەت نەخوات، لەسەر بڕوا نەهێنانی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بە قورئان.

٦)- ڕازێنرانەوەی ژیانی دنیا بۆ تێدا تاقیكردنەوەیە، تاقیكردنەوەی مرۆڤ و جینن.

٧)- خستنە ڕووی سەرەنجامی ژیانی دنیا، كە سەرەنجام سەر زەوی دەبێتە زەوییەكی تەخت، یاخود پەرێزێكی ڕووت، كە هیچ شتێكی لێ نامێنێ.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا ﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا
مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِثِينَ
فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ وَيُنْذِرَ الَّذِينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ
كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ
آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا ﴿٦﴾ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا
لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{تێکڕای ستایش بۆ ئەو خوایەی کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی و، هیچ نارێکیی و کەم و کورییەکی تێدا دانەناوە (١) (قورئان) ڕێك و ڕاست و سەرپەرشتیارە، بۆ ئەوەی (بێبڕوایان) لەلایەن خۆیەوە، لە سزا و ئازارێکی سەخت بترسێنێ و، موژدەش بدات بە بڕوادارانێك کە کردەوە باشەکان دەکەن، کە پاداشتێکی باشیان هەیە (٢) (لە ڕۆژی دواییدا) بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە (٣) (هەروەها تاکو) ئەوانەش بترسێنێ کە دەڵێن: خوا ڕۆڵەی هەیە (٤) (لە حاڵێکدا) کە نەخۆیان نە باب و باپیرانیان هیچ زانیارییەکیان لەو بارەوە نیە، (ئەو قسەیە) قسەیەکی زۆر زلە لە زاریان دەردەچێ و، تەنیا درۆ دەکەن (٥) تۆش (ئەی موحەممەد!) نیزیکە خۆت بفەوتێنی بە هۆی خەفەت خواردنت لە دوایان، کە بڕوا بەو فەرموودەیە (واتە: قورئان) ناهێنن (٦) بە دڵنیاییەوە ئێمە ئەوەی لەسەر زەوییە، کردوومانەتە مایەی ڕازێنرانەوە بۆ ئەوان، تاکو تاقییان بکەینەوە: کامیان کردەوەی چاکترە؟ (٧) بە دڵنیاییش ئێمە هەرچی لەسەر زەوییە نایهێڵین و، دەیکەینە زەوییەکی ڕووتی سوور و سەقەتاڵە (٨)}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(عِوَجَا): (العَوَجُ: مَا يُدْرَكُ بالبَصَرِ، والعِوَجُ مَا يُدْرَكُ بالفِكْرِ)، وشەی (عَوَج): واتە: لاریی، (عِوَج)یش هەر بە مانای لاریی دێ، واتە: لاریی و خواریی و ناڕێكیی، بەڵام (عَوَج) بۆ شتێك بەكاردەهێنرێ كە بە چاو ببینرێ، وەك: گۆچانێك و دارێك و دیوارێك و، شتێك كە بەرهەست بێ، بەڵام (عِوَج) بۆ شتێك بەكاردەهێنرێ، كە بە عەقڵ بزانرێ، بۆیە خوا فەرموویەتی: ﴿وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۝١﴾، واتە: هیچ ناڕێكیی و لاریی نەخستۆتە نێو قورئانەوە.

(قَيِّمًا): (أي: ثَابتاً أو مُقوِّماً لِأُمورِ مَعَاشِهِم وَمَعَادِهِم، وَقُرِئَ: قِيَماً)، وشەی (قَيِّم) واتە: چەسپاو، یاخود: ڕاگر، ڕاگر بۆ كاروباری ژیان و گوزەرانیان و دواڕۆژیشیان، وشەی (قَيِّمًا) خوێنراویشەتەوە: (قِيَماً) ئەمیش هەردوو واتاكەی هەن.

(مَّٰكِثِينَ فِيهِ): دەڵێ: (الـمَكْثُ: ثَبَاتٌ مَعَ انْتِظَارٍ، مَكَثْتُ مَكْثاً ومُكْثاً)، (مَكْث): بریتیە لە چەسپاویی لەگەڵ چاوەڕێكردندا، دەگوترێ: (مَكَثْتُ مَكْثاً وَمَكَثْتُ مُكْثاً)، (مَكْث، مُكْث) هەردووكیان چاوگن، یانی: مانەوە، كەواتە: (مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا)، یانی: لەو ژیانەی ڕۆژی دواییدا و، لەو پاداشتەی خوادا دەمێننەوە بە هەمیشەیی.

(كَبُرَتْ): واتە: زۆر گەورەیە، یان چەند گەورەیە، (أَصْلُهُ: الإِخْبَارُ عَنِ الشيءِ بضَخَامَةِ جِسْمِهِ... وَهُوَ هُنَا مُسْتَعْمَلٌ فِي التَّعَجُّبِ مِنْ كِبَرِ هَذِهِ الكَلِمَةِ فِي الشَّنَاعَةِ، بدَلِيلِ نَصْبِ (كَلِمَةً) عَلَى التَّمييزِ)، واتە: وشەی (كَبُرَت) لە ئەصڵدا بریتیە لە هەواڵدان بە زەبەلاحیی شتێك، لە ڕووی جەستەوە، بەڵام لێرەدا بەكارهێنراوە: بۆ سەرسوڕمان لە گەورەیی ئەو وشەیە، لە ناڕێكیی دا، بە بەڵگەی ئەوە كە وشەی (كَلِمَة) وشەیەكی (منصوب)ە و حاڵەتی (تمییز)ی وەرگرتوە و (كَبُرَتْ كَلِمَةً) ئاوای لێ دێتەوە: (مَا أَكْبَرَ كَلِمَةً)، واتە: چەند گەورەیە ئەو قسەیە.

(بَٰخِعٌ): واتە: بكوژ، (البَاخِع: قَاتِلُ نَفْسِهِ، مُهْلِك)، (باخِع) واتە: بكوژ، (بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ) واتە: خەریك بوو خۆت بكوژی (مهلك).

ئایا لە چییەوە هاتوە؟ (البِخَاعُ: عِرْقٌ مستتبطن في القفا) بریتیە لە دەمارێكی شێردراوە لە پشتەملی مرۆڤ دا و، ئەگەر بێت و ئەو دەمارە ببڕدرێ، مرۆڤ دەمرێ، لەوەوە هاتوە.

(أَسَفًا): (الأسفُ: أَشَدُّ الحُزْنِ). (أَسَف) بریتییە لە زۆر خەفەت خواردن و زۆر دڵتەنگ بوون.

(صَعِيدًا): (الصَّعيدُ: التُّرَابُ، وَقَالَ ثَعْلب: هُوَ وجه الأرض)، (صعيد) بە گڵ و خۆڵ، لێك دراوەتەوە، بەڵام (ثعلب) گوتوویەتی: (صعید) بریتییە لە ڕووی زەوی، كە ئێمە وەك لە تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا، كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَمْ تَجِدُواْ مَآءً فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا ٦ ﴾، ساغمان كردۆتەوە: ئەو واتایە ڕاستە كە (الصعید) یانی: ڕووی زەوی (وجه الأرض) نەك تەنیا گڵ، كە خوای زانا و توانا دەفەرموێ: ئێمە سەر زەوی دەكەینە (صَعِيدًا جُرُزًا) بێگومان هەمووی گڵ نیە، بەڵام ڕووی زەوی (وجه الأرض): بەفر بێ، بەستەڵەك بێ، لم بێ، چیا بێ، چەو بێ، گیاو ڕووەك بێ، هەمووی دەگرێتەوە.

(جُرُزًا): (أَرْضٌ جُرُزٌ وجُرْزٌ وجَرْزٌ وجَرَزٌ: أَرْضٌ لاَ نَبَاتَ فِيهَا) واتە: زەوییەك كە ڕووەكی لێ نیە، كە بە چەند شێوەیەك خوێنراوەتەوە: (جُرُزٌ وجُرْز وجَرْزٌ وجَرَزٌ).

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

هۆی هاتنە خواری ئەو ڕستە قورئانییەی كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفۡسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ إِن لَّمۡ يُؤۡمِنُواْ بِهَٰذَا ٱلۡحَدِيثِ أَسَفًا ٦ ﴾.

لەو بارەوە ئەم بەسەرهاتە هاتوە:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: اجْتَمَعَ عُتبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ، وشَيْبَةُ بَنُ رَبِيعَةَ، وَأَبُو جَهْل بْنُ هِشَام، والنَّضْرُ بْنُ الحَارِث، وأُبُو البُخْتُرِي فِي نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّه ﷺ قَدْ كَبُرَ عَلَيْهِ مَا يَرَى مِنْ خِلاَفِ قَوْمِهِ إِيَّاهُ، وَإِنْكَارِهِم مَا جَاءَ بِهِ مِنَ النَّصِيْحَةِ، فَأَحْزَنَهُ حُزْنَا شَدِيْداً، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفۡسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ ٦ ﴾}[1].

عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازیبێ) دەڵێ: هەر كام لە: عوتبەی كوڕی ڕەبیعەو، شەیبەی كوڕی ڕەبیعەو، ئەبوو جەهلی كوڕی هیشام و، نەزری كوڕی حارس و، ئەبوو لبوختووریی، لەگەڵ چەند كەسێكی دیكەش لە هۆزی قورەیش كۆبوونەوە، پێغەمبەر ﷺ

---

(١) الدر المنثور ج٥، ص٣٦٠، ونسبه لابن مردويه، و (الإستيعاب في بيان الأسباب) ج٢، ص٤٧٠.

زۆر لەسەر دڵی قورس بوو لەوە: کە گەلەکەی دەبینی سەرپێچیی لێ دەکەن و، نکووڵیی دەکەن لەو دڵسۆزییەی کە بۆی هێناون، ئنجا ئەوە بوو بە مایەی دڵتەنگ بوون و مەراق داگرتنی پێغەمبەر ﷺ کە ئەوانە گوێی بۆ ناگرن و پەیامی خوای لێ وەرناگرن، خوای بەرز و مەزنیش ئەو ئایەتەی دابەزاندە خوار، کە دەفەرموێ: تۆ خەریکی خۆت بفەوتێنی لە دوایان، لە خەفەتی ئەوەی بڕوا بەم فەرمایشتە ناهێنن! یانی: وامەکە!

مانای گشتی ئایەتەکان

ئەم هەشت ئایەتە، وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا ئاماژەمان پێدا، حەوت مەبەستی گەورەو گرنگ، دەگرنە خۆیان.

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (**بسم اللّه الرحمن الرحیم**)، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: ئەم کارەم دەست پێ دەکەم، یان دەست پێکردنم بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەیە، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەش، واتە:

١ - ئەم کارە بۆ ڕازیی کردنی خوا دەکەم.

٢ - بە هەوڵ و توانای خوای پەروەردگار دەیکەم.

٣ - بە پێی شەرعی خوای پەروەردگار دەیکەم.

٤ - بە ناوی خوا دەستی پێدەکەم، ئنجا قورئان دەخوێنی، یان هەر کارێکی دیکە دەکەی، کە دەڵێی: (بسم اللّه الرحمن الرحیم)، دەبێ ئەو مەبەستانە لە دڵی خۆت بگری.

﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِیٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ وَلَمۡ یَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَا ﴾، ستایش هەمووی بۆ ئەو خوایەی کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی خۆی و، هیچ نارێکیی و لاریی تێنەخستوە.

هەرچی ستایشە بۆ خوایەك، کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی، کام کتێب؟ ئەو کتێبە کە قورئانە.

١ - پێی دەگوترێ: (**كِتَاب**) لەبەر ئەوەی نووسراوەتەوە.

٢ - پێشی دەگوترێ: قورئان لەبەر ئەوەی خوێنراوەتەوە و دەخوێنرێتەوە.

٣ - هەروەك پێشی گوتراوە: (ذِكر) لەبەر ئەوەی بیرخەرەوەو یاد خەرەوەی مرۆڤە بۆ ڕاستییەكان.

٤ - دیسان پێشی گوتراوە: (فرقان) لەبەر ئەوەی جیاكەرەوەیە بۆ هەق و ناهەق، ڕاست و چەوت، پیس و پاك، چاك و خراپ ... هتد.

مەبەستیش لە بەندەكەی (عَبْدِهِ) ڕوونە: مەبەست پێی ئەو بەندەیەتی كە لە هەموو بەندەكانی، لە ئادەمەوە تا كۆتا مرۆڤ لەم سەر زەوییە، لە هەموویان لەلای خوا بەڕێزتر و شیرینتر و خۆشەویستترە، كە موحەممەدە ﷺ.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ﴾، هەروەها هیچ نارێكیی تێدا نەگێڕاوە، واتە: ئەم قورئانە هیچ نارێكیی و كەم و كوڕیی تێدا نیە، چ لە ڕووی بێژەیەوە، چ لە ڕووی واتەیەوە.

﴿ قَيِّمًا ﴾، هەروەها ڕێك و ڕاستە و چەسپاوە و، سەرپەرشتیار و ڕاگرە.

﴿ لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ ﴾، ئنجا ئایا خوا بۆچی ناردوویەتە خوار؟! تاكو بترسێنێ و وریا بكاتەوە لە سزایەكی سەخت، كێ بترسێنێ؟ بێبڕوایان بە تایبەت و خەڵك بە گشتی بترسێنێ لە سزایەكی سەخت، ﴿ مِّن لَّدُنْهُ ﴾، لەلایەن خۆیەوە، ئەو سزا سەختەش، دەگونجێ مەبەست سزای دنیا بێ و، دەشگونجێ مەبەست سزای ڕۆژی دوایی بێ، یان هەردووكیان بن پێكەوە، بەڵام زیاتر واپێدەچێ: مەبەست سزای ڕۆژی دوایی بێ.

﴿ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، بۆیەش هاتووە تاكو موژدە بدات بەو بڕوادارانەی، كردەوە باشەكان ئەنجام دەدەن، ﴿ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴾، كە باشترین پاداشتیان هەیە، ﴿ مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴾، بە هەمیشەیی لە نێو ئەو پاداشتەدا دەمێننەوە، كە مەبەست: بەهەشتی خوایە.

﴿ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴾، دیسان بۆ ئەوەش هاتووە: تاكو ئەوانەی گوتوویانە: خوا ڕۆڵەی گرتووە، یان ڕۆڵەی هەیە، ئنجا كوڕ، یان كچ، ئەوانەش بترسێنێ و وریایان بكاتەوە.

كاتێك بێبڕوایان ئەو قسەیەش دەكەن، ﴿ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِءَابَآئِهِمْ ﴾، نە خۆیان زانیارییان بەو لاف لێدان و، بەو قسەیە هەیە، نە باب و باپیرانیشیان، هیچ جۆرە زانیارییەكیشیان نیە، بەڵكو هەر تفەنگ بە تاریكیی وەدەنێن، ﴿ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ

﴿أَفْوَٰهِهِمْ﴾، ئای! چەند وشەیەکی گەورەیە لە زاریان دەردەچێ! واتە: ئەو تۆمەتە کە پاڵی دەدەنە لای خوا، کە گوایە ڕۆڵەی هەیە، ئەو لاف لێدانە کە ڕۆڵە بۆ خوا بڕیار دەدەن، ئەوە گەورەترین وشەیە لە دەمیان دەردەچێ، واتە: تەنیا وشەیەکە کە بەزار دەیڵێن، بەڵام میصداقیەتی نیە لە سەر ئەرزی واقیع، حەقیقەتێکی نیە بەسەریدا بچەسپێ.

﴿إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا﴾، ئەم (إن)ە (إن)ی لابەر (نافیة)یە، واتە: (مَا يَقُولُونَ إلاَّ كَذِباً) واتە: تەنیا درۆ دەکەن و، ئەو قسەیان درۆیەکی ڕووتە و هیچ ڕاستی تێدا نیە.

ئنجا خوا ﷻ دەگوازێتەوە بۆ ئامۆژگاریی کردنی پێغەمبەر ﷺ لە قاڵبی گلەیی لێکردنێکی نەرمدا.

﴿فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمْ﴾، ڕەنگە، نیزیکە خۆت بفەوتێنی بە دوایاندا، (آثار) کۆی (أثر)ە یانی: شوێنەوار، لە دوایان، کە دەڕۆن و بە جێت دەهێڵن و بڕواناهێنن، خەریکی لە دوایان خۆت بفەوتێنی.

﴿إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا۟ بِهَٰذَا ٱلْحَدِيثِ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە بڕوایان بەو فەرمایشتە نیە، ﴿أَسَفًا﴾، واتە: بە خەفەتان و بە مەراقان، خەریکە خۆت بفەوتێنی.

ئەوە نەرمە گلەییە و ئامۆژگارییە، ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ کراوە، واتە: تۆ ئەوەندە خەفەتیان لێ مەخۆ، کە بڕوا ناهێنن بەم فەرمایشتە موبارەکە، زێدەڕۆیی مەکە لە زۆر مەراق خواردن و خەفەت خواردندا، بۆ ئەوەی حاڵەتێکی نەرێنییت بۆ دروست نەبێ و، سەرەنجام: دڵداگیراو و دەم و چاو داگیراو بی، هەڵبەتە ئەمە وێڕای ئەوەی کە ئامۆژگارییە بۆ پێغەمبەر ﷺ و نەرمە گلەییەکە: هاو کات مەدحێکی گەورەشە بۆ پێغەمبەر ﷺ کە چەند دڵسۆز بووە بۆ ئەو خەڵکە و چەند بە تەنگیانەوە بووە و پەرۆشیی بوون.

دوایی خوا وەك دڵدانەوەیەك بۆ پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێ: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا﴾، ئێمە ئەوەی کە لەسەر زەوییە، گێڕاومانە بە جوانیی و ڕازێنرانەوە بۆی، ﴿لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾، تاکو تاقییان بکەینەوە، کامەیان کردەوەی باشتر دەکات؟ کەواتە: کاتێك ئەو ئەهلی دنیایە دەبینی، بە دنیایەکەی خۆیانەوە خافڵاون و، پێیەوە سەرقاڵن و، ئاوڕ لە تۆو لە پەیامەکەت نادەنەوە، پشتگوێیان بخە، چونکە ئەوەی کە لە دنیادا هەیە و، ئەوان پێیەوە خافڵاون و، پێی لە خۆبایی بوون، ڕازێنرانەوە و جوانییەکی ژیانی دنیایە، بۆ تاقیکردنەوەی ئەوان و واش پێدەچێ: ئەگەر ئەوان بەو شێوەیە بەردەوام بن، لە تاقیکردنەوەکەی خوا دەرناچن و، تووشی سزای خوا دەبن.

﴿ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيۡهَا صَعِيدٗا جُرُزًا ﴾، بە تەئكید ئێمە ئەوەی كە لەسەر زەوییە، دوایی دەیكەینە زەوییەكی ڕووتی سوور و سەقەتاڵە، واتە: هەرچی جوانیی لەسەر زەوی هەیە، چ ئەوشتانەی خوا سُبحانه وتعالى ڕاستەوخۆ خوڵقاندوونی، وەك: باخ و باخات و، دار و درەخت و میوە و، كانزا و، هەموو ئەو شتە جوانانە..هتد، چ ئەوانەی مرۆڤ دروستی كردوون، لە خانووبەرەو كۆشك و تەلار و كارگەو جادە و شەقام و... هتد، ئەوانە هیچیان ناهێڵین و زەوییەكە دەكەینە زەوییەكی ڕووت، وەك پەرێزێك كە كشتوكاڵی لێكرا بێ و، دوایی دروابێتەوەو هیچی لێ نەما بێ، دەیكەینە پەرێزێكی ڕووتی سوورو سەقەتاڵە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ستایش بۆ ئەو خوایەی کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی و، هیچ نارێکییەکی نەخستۆتێ، ڕێك و ڕاست و سەرپەرشتیارە، تاکو لەلایەن خۆیەوە: خەڵك لە سزایەکی سەخت بترسێنێ و، موژدەش بەو بڕوادارانە بدات، کە کردارە چاکەکان دەکەن، کە پاداشتێکی باشیان هەیە، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ وَلَمْ يَجْعَل لَّهُۥ عِوَجَا ۜ ﴿١﴾ قَيِّمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَّٰكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴿٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم سێ ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ ٱلْكِتَٰبَ ﴾، چەمك و واتای وشەی: **(الحمد)**، **(الحمدلله: أي: الثّناء عليه بالفَضيلَة، وَهُوَ أَخَصُّ من المَدْحُ، وأَعَمُّ مِنَ الشُّكر)**.

واتە: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، واتە: ستایش بۆ خوا، مەدح و پێهەڵگوتن بۆ خوا، لە بەرانبەر ئەو سیفەتە بەرزانەدا کە هەینی، وشەی **(حمد)** تایبەتترە لە مەدح، بەڵام گشتییترە لە (شکر)، بابزانین چۆن؟

جاری وا هەیە مەدحی خواردنێك دەكەی كە خۆشە، مەدحی گوڵێك دەكەی، كە جوانە، کەواتە: چەمك و واتای مەدح فراوانترە، چونکە **(حمد)** تەنیا بۆ کەسێکی خاوەن ویست و خاوەن زانست و هەستە، بۆیە:واتای **(حمد)** لە واتای **(مدح)** تایبەتترە.

ئنجا بۆ وشەی: **(حمد)** لە کوردییدا، وشەی (ستایش)م پێ ڕاستە و بۆ وشەی: (مدح)یش پێهەڵگوتن و پەسندکردن، بەڵام لە ڕوویەکی دیکەوە: واتای وشەی (حمد) گشتییترە لە هی (شکر)، کە من بۆ: **(شکر)** لە کوردیی دا، وشەی (سوپاس) دادەنێم،

چونکە (**شکر**) بریتیە لەوەی: سوپاسی کەسێك بکەی، کە لەوەوە چاکەیەك بۆ تۆ هاتوە، چاکەیەك لەگەڵ تۆدا کراوە، بەڵام (**حمد**) تۆ ستایشی کەسێك دەکەی لەبەر چاکیی و ڕازاوەیی بە خەسڵەتێك یان زیاتر لە خەسڵەتە بەرزەکان و، ئەوە ڕەچاو ناکەی کە ئایا: چاکە لەوەوە بۆ تۆ هاتوە، یان نا!

بۆ وێنە: ئێمە ستایشی (**حاتم الطائي**) دەکەین، لە کاتێکدا کە هیچ پشك و چاکەیەك لە سەخاوەتەکەی، بە ئێمە نەبڕاوە، بەڵام ستایشیشی دەکەین، لەبەر سەخاوەتمەندییەکەی.

ئنجا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَىٰ عَبۡدِهِ ٱلۡكِتَٰبَ ﴾، ستایش هەمووی بۆ ئەو خوایەی کە کتێبی دابەزاندۆتە سەر بەندەکەی، وەك پێشتریش گوتمان: بە سیاق و سەلیقە دیارە کە مەبەست لە: (عَبۡدِهِ) بەندەکەی، موحەممەدە ﷺ و مەبەستیش لە: (ٱلۡكِتَٰبَ) کتێبەکە، ئەو قورئانەیە کە بۆ پێغەمبەری خوا موحەممەد ﷺ، سروش کراوە، تاکو ئەو کاتەی کە سووڕەتی (**الكهف**)ی بۆ هاتوە، یاخود: ئەو کتێبەی کە خوا ﷻ دەزانێ هەمووی دادەبەزێنێتە سەری، ئەگەرنا تاکو ئەو کاتە، ئەگەر (**الكهف**) شەست و هەشتەمین سووڕەت بێ، یاخود: حەفتاهەمین بێ، مانای وایە جارێ چل و چوار سووڕەتی دیکە ماون، کە کۆی سەد و چواردە سووڕەتەکەی قورئان پێك دێنن، یاخود: چل و شەش ماون.

٢)- ﴿ وَلَمۡ يَجۡعَل لَّهُۥ عِوَجَاۜ ﴾، واتەی: هیچ نارێکیی و لاریی نەخستۆتێ.

ئەو نارێکیی و خوارو خێچییەش، هەندێ گوتوویانە: لە ڕووی بێژەوە و، هەندێ گوتوویانە: لە ڕووی واتاوە، بەڵام لە ڕاستییدا هەردووکیان دەگرێتەوە و قورئان: نە لە ڕووی بێژە (**لفظ**) و وشەکانیەوە و، نە لە ڕووی واتا (**معنى**)و مەبەستەوە، هیچ لاریی و نارێکیی تێدا نیە، یانی: قورئان شتێکی تێدا نیە، عاقڵێك بڵێ: بریا تێیدا نەبووایە، چ لە ڕووی بێژەیەوە، بۆ کەسانێك کە شارەزای زمانی عەرەبیین و، شارەزای ڕەوانبێژیین، بەڵکو قورئان لە لووتکەی زمان پاراویی (**فصاحة**) دایە و، چ لە ڕووی واتاکانیەوە، کە قورئان لە لووتکەی ڕەوانبێژیی (بلاغة) دایە، فەرمانی بە هیچ شتێك نەکردوە، عەقڵی سەلیم بڵێ: بریا فەرمانی پێ نەکردبایە و، هیچ شتێکی قەدەغە نەکردوە، عەقڵێکی سەلیم بڵێ: بریا قەدەغەی نەکردبایە.

٣)- ﴿ قَيِّمٗا ﴾، (**القَيِّم: صِفَةُ مُبَالَغَةٍ مِنَ القِيَام المَجَازِيِّ الَّذِي يُطْلَقُ عَلَى دَوَامِ تَعَهُّدِ الشيءِ، ومُلاَزَمة صَلاَحِهِ**)، واتە: (**قَيِّم**) سیفەتێکە زێدەڕۆیی تێدا کراوە و لە (**قيام**)ەوە هاتوە، (**قيام**) واتە: هەڵسانە پێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی مانا مەجازییەکەیەتی، کە کەسێك هەڵسێتە پێ، مانای وایە: ئاگای

لە شتێك دەبێ و، سەرپەرشتیی دەكات و ناهێڵێ تێكبچێ، كەواتە: قورئان لە خودی خۆیدا ڕاست و چەسپاوە و، سەرپەرشتیارو ڕاگریشە، بۆ ژیانی مرۆڤ.

٤)- ﴿ لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّن لَّدُنْهُ ﴾، ئایا قورئان بۆچی دابەزیوە؟ تاكو خوا لە لایەن خۆیەوە، خەڵك بەگشتی، یاخود: بێ بڕوایەكان بەتایبەت بترسێنێ، لە سزایەكی سەخت، كە لە لایەن خۆیەوە دەینێرێ.

(بَأْسًا شَدِيدًا): (عَذَابُ الدُّنيَا، أَو عَذَابُ الآخِرَة، أَو كِلاَهُمَا) واتە: سزای دنیا، یان سزای دواڕۆژ، یان هەردووكیان.

لێرەدا كە دەفەرموێ: (لِّيُنذِرَ)، ئەو وشەیە: (**فعل و فاعل**)ە، بۆ ئەوەی بترسێنێ، كێ بترسێنێ؟ ﴿ بَأْسًا ﴾، دەبێتە بەركار (**مفعول**)ی دووەم، بەڵام بەركار (**مفعول**)ی یەكەمی، قرتێنراوە لەبەرئەوەی دەزانرێ، بەمجۆرە: (**لينذر الناس بأساً شَدِيداً**)، یان: (**لِيُنذِرَ الكُفَّار بَأْسَاً شَدِيدَاً**) یان (**لينذر المشركين**)، هەروەها دەشگونجێ: (**لينذر**) وەك (**الفعل اللاّزم**) مامەڵەی لەگەڵدا كرا بێ، كە بەركار (**مفعول**)ی ناوێ، چونكە مەبەستی سەرەكیی لێترسێنراوەكەیە، كە بریتیە لە سزای سەختی خوا، نەك ترسێنراوەكان، كە بریتین لە بێبڕوایەكان یاخود خەڵك بە گشتی.

مانای وشەی (**بأس**)یش: (**البَأس: الشِدَّةُ فِي الأَلَم**) ئازارێكی سەخت، كە وشەی: (**شديد**) هێندەی دیكە، خەستی دەكاتەوە.

٥)- ﴿ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ ﴾، واتە: هەروەها ئەو بڕوادارانەی كە كردەوە باشەكان دەكەن، دڵخۆشیان بكات و موژدەیان پێ بدات، بە چی؟

٦)- ﴿ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴾، بەوە كە: پاداشتێكی باشیان هەیە.

٧)- ﴿ مَّاكِثِينَ فِيهِ أَبَدًا ﴾، كە بە هەمیشەیی لەو پاداشتەدا دەمێننەوە.

ئەوەی لێرەدا جێی سەرنجە، ئەوەیە: خوا ﷻ كە باسی بڕواداران دەكات، دەفەرموێ: ﴿ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ ﴾، موژدە بدات بەو بڕوادارانەی، كە كردەوە باشەكان دەكەن، یانی: بڕوادارانێك بڕواداربن، كردەوەی باش دەكەن، (گۆزە چی تێدا بێ، ئەوەی لێ دەڕژێ!)، ئەگەر ئینسان عەقڵ و دڵەكەی بە نووری ئیمان ڕۆشن بووبێتەوە، دڵ و دەروونی بە هیدایەتی خوا ئاوەدان بووبێتەوە، بێگومان لەو دڵە پڕ نوورە، لەو دەروونە ئاوەدانە بە ئیمان، هەر كردەوەی باش و ڕەوشت و ئاكاری باش پەیدا دەبێ.

مەسەلەی دووەم:

{هەروەها خوا قورئانی دابەزاندۆتە سەر بەندەكەی} تاكو ئەوانە بترسێنێ كە گوتیان: خوا ڕۆڵەی بۆ خۆی داناوە، كە خۆیان و باب و باپیرانیان هیچ زانیارییان لەو بارەوە نیە، ئای چەند قسەیەكی زلە لە زاریان دەردەچێ! ئەوانە تەنیا درۆ دەكەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِأَبَآئِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَٰهِهِمْ إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيُنذِرَ ٱلَّذِينَ قَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ وَلَدًا ﴾ هەروەها خوا قورئانی دابەزاندۆتە سەر بەندەكەی: تاكو ئەوانەی گوتیان: خوا ڕۆڵەی گرتوە، ڕۆڵەی هەیە، بترسێنێ، وریایان بكاتەوە، كە واز لەو ناماقووڵییە بێنن.

وشەی (**ولد**) لە زمانی عەرەبییدا، بۆ نێر و مێ بەكاردێ، هەروەها بۆ تاك و كۆش بەكاردێ.

٢)- ﴿ مَّا لَهُم بِهِۦ مِنْ عِلْمٍ ﴾ واتە: هیچ زانیارییەكیان پێی نیە، واتە: هیچ بەشێك لە زانیارییان لەوبارەوە نیە، كە خوا ڕۆڵەی هەبێ.

(مِنْ) بۆ بەشێك (**تبعیض**)ە، یانی: هیچ جۆرە زانیارییەك، هەر لە سەرەتای زانیارییەوە تاكو كۆتایی، هیچیان لەلا نیە، چونكە دەگونجا بگوترێ: (مَّا لَهُم بِهِ عِلْمٌ)، بەڵام لێرەدا: ((**مِن**)) **لتأكيد النَّفي**)، (مِن) بۆ جەختكردنەوەی لابردنی زانیارییە لەواندا، بەو لاف لێدانەی كە دەیكەن، كە بریتیە لە پاڵدانی ڕۆڵە بۆ لای خوا، یانی: (**ما لهم بذلك القول شيءٌ مِنَ العِلْم**) بەو قسەیە كە دەیكەن، هیچ بەشێك لە زانیارییان نیە، نە كەم نە زۆر.

٣)- ﴿ وَلَا لِأَبَآئِهِمْ ﴾ واتە: هەروەها باب و باپیران و پێشینانیشیان، دیسان هیچ زانیارییان لەو بارەوە نیە، یانی: باب و باپیرانیان لەو بارەوە، هیچ بەڵگەیان بەدەستەوە نیە و، هیچ زانیاریی و بەرچاو ڕۆشنییەكیان نەبووە، كە ئەو بیرۆكەی ڕۆڵە پاڵدانە لای خوایان، لە مێشك و دڵی خۆیاندا جێ كردۆتەوە، ئەدی ئێوە، ئەی هاوبەش بۆ خوا دانەر و بێبڕوایەكان! بۆچی لاساییی ئەوانتان

کردۆتەوە و، کوێرانە بە دوایان کەوتوون، کە ئەوان لە ڕووی زانیارییەوە، ئەو لافەیان لێ نەداوە و، ئەو تۆمەتەیان ئاڕاستەی خوای بەرزی بێ وێنە، نەکردوە!

٤)- ﴿كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ﴾، ئەمە دەگونجێ بۆ سەرسوڕمان بێ، یانی: (**مَا أَكْبَرَ كَلِمَةً**)، چەند وشەیەکی گەورەیە لە زاریان دەردەچێ!

دەشگونجێ تەنیا بۆ هەواڵ دان بێ، واتە: وشەیەکی گەورەیە لە زارایان دەردەچێ.

ئنجا کە دەفەرمویٚ: ﴿تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ﴾، کە بە شێوەی (**الفعل المضارع**) هێناویەتی، بۆ ئەوەیە وێنەکە بخاتە بەرچاوان، ئەمەش عادەتێکی بەردەوامی قورئانە، کە خوا ﷻ دەیەوێ ماناو مەبەستەکان، لە شێوەی دیمەنی زیندوودا، بخاتە بەرچاو، ئەویش بەوەی کە کرداری بەردەوام (**الفعل المضارع**) بەکاردێنێ.

شایانی باسە وشەی (**أفواه**) کۆی (**فُوه**)ە، چونکە وشەی (**فَمْ**) لە ئەصڵدا (**فُوه**)ە، کە لە (**فَوَه**)ـەوە هاتوە، دەگوترێ: (**فَاهُ، فيهِ، فُوهُ**)، بۆیە بە (**أَفْوَاه**) کۆکراوەتەوە، واتە: زارەکان.

کە لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوە هەر وشەیەکە بە زار دەیڵێن، یانی: ئەو وشەیە هیچ میصداقیەتێکی نیە و، هیچ (**ما صَدَقْ**)ێکی نیە لەسەر زەوی، لە دنیای واقیعدا، کە لەسەری بچەسپێ.

٥)- ﴿إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا﴾ واتە: ئەو قسەیە کە دەیکەن، تەنیا سیفەتی درۆی هەیە، تەنیا درۆیەکی ڕووتە و، هیچ بەشێك لە ڕاستیی تێدا نیە.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەی موحەممەد! ڕەنگە بەهۆی زێدە مەراق خواردنتەوە لە دوایان، کە بڕوا بەم فەرمایشتە ناهێنن، خۆت بفەوتێنی!:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ إِن لَّمۡ يُؤۡمِنُواْ بِهَٰذَا ٱلۡحَدِيثِ أَسَفًا ٦﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ﴾، واتە: نیزیکە فەوتێنەری خۆت بی، ڕەنگە خۆت بفەوتێنی.

(**لعلَّ، حقيقتُها: إنشاء الرَّجاءِ والتوقُّع**)، (لعلَّ) حەقیقەتەکەی بریتیە لە پەیداکردنی ئومێدو چاوەڕوانیی، کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٞ نَّفۡسَكَ﴾، نیزیکە، ڕەنگە، لەوانەیە: فەوتێنەری خۆت بی، بە هۆی چییەوە؟

٢)- ﴿عَلَىٰٓ ءَاثَٰرِهِمۡ﴾، واتە: بە دوایاندا، (**آثار: جمع أثر، وهو ما يُؤَثِّرُه، أي: يُلْقِيهِ الماشِي، أو الرَّاكِبُ على الأرض**)، (**أي: لعلَّك مُهْلِكٌ نَفْسَكَ لأَجْلِ إِعْرَاضِهِم عَنْك**)، واتە: وشەی (آثار) کۆی (**أثر**)ە، کە بە مانای شوێنەوار دێ، ئەویش ئەوەیە کە پێڕۆیەك، یان سوارێك بەسەر زەویدا دەڕوا، ئەو شوێنەوارەی بە جێی دەهێڵێ، پێی دەگوترێ: (آثار).

مەبەست ئەوەیە: نیزیکە فەوتێنەری خۆت بی، بە هۆی ئەوەوە کە پشتت تێدەکەن و، ڕووت لێ وەردەگێڕن و، بڕوات پێ ناهێنن.

٣)- ﴿إِن لَّمۡ يُؤۡمِنُواْ بِهَٰذَا ٱلۡحَدِيثِ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە بڕوایان بەم فەرمایشتە نەهێنا.

٤)- ﴿أَسَفًا﴾، بە هۆی خەفەت و مەراق خواردنی زۆرتەوە.

چونکە وشەی (أَسَف): (**أَشَدُّ الحُزْن**)، واتە: دڵتەنگییەکی زۆر، مەراقێکی زۆر، وشەی (**أسفا**) لێرەدا دەبێتە (**مفعول لَهُ**)، واتە: بە هۆی خەفەت خواردنتەوە، خەریکی خۆت بفەوتێنی، دەشگونجێ ئەمە وێناکردنی حاڵی پێغەمبەر ﷺ بێ، لەگەڵ ئەو بێبڕوایانەدا کە بڕوای پێ ناهێنن، بە کەسێك کە کۆمەڵە خەڵکێك بەجێی دەهێڵن، ئەویش بە دوای شوێنەوارەکانیاندا دەچێ، هەرچەندە بە دوایاندا دەچێ و بانگیان دەکات، ناگەڕێنەوە، پێغەمبەریش ﷺ وا وێناکراوە کە بە دوای ئەوانەدا دەڕوا و، پشتی تێدەکەن و، بە دوای شوێن پێکانیاندا دەچێ و، دەیەوێ بیانگێڕێتەوە، بۆ شتێك کە بەرژەوەندیی ئەوانی تێدایە، بەڵام بە قسەی ناگەڕێنەوە و، ئەویش لە ئەنجامی ئەوەدا دڵتەنگ و نارەحەت دەبێ.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ئێمە ئەوەی لەسەر زەوییە، گێڕاومانە بە مایەی ڕازاندنەوەی، تاکو تاقییان بکەینەوە، کامیان کردەوەی باشترە؟ دواییش ئەوەی لەسەر زەوییە، دەیکەینە خاکێکی ڕووتی پەرێز ئاسا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئێمە ئەوەی کە لەسەر زەوییە، کردوومانە بە مایەی ڕازێنرانەوە و جوانیی بۆ زەوی.

لە زۆر شوێنی قورئاندا ئاماژە بەوە کراوە، کە ئەوەی لەسەر زەوییە، مایەی جوانیی ژیانی دنیایە و، ڕازاندنەوەی زەوییە، بۆ وێنە:

خوا لە سوورەتی (**آل عمران**)دا، دەفەرموێ: ﴿ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ ٱلشَّهَوَٰتِ مِنَ ٱلنِّسَآءِ وَٱلْبَنِينَ وَٱلْقَنَٰطِيرِ ٱلْمُقَنطَرَةِ مِنَ ٱلذَّهَبِ وَٱلْفِضَّةِ وَٱلْخَيْلِ ٱلْمُسَوَّمَةِ وَٱلْأَنْعَٰمِ وَٱلْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۖ وَٱللَّهُ عِندَهُۥ حُسْنُ ٱلْمَـَٔابِ ﴿١٤﴾ ﴾، کە لە بەرگی دووەمی ئەم تەفسیرەدا، بە درێژیی ئەو ئایەتەمان شیکردۆتەوە، ئنجا ئایا بۆچی خوا سەر زەوی ڕازاندۆتەوەو جوانی کردوە؟

٢)- ﴿ لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴾ تاکو تاقییان بکەینەوە، کامیان کردەوەی باشترە؟ (**البَلْو: الإِخْتِبارُ وَالتَجْرِبَة**)، (بلو) بریتیە لە تاقیکردنەوە و ئەزموونکردن.

٣)- ﴿ وَإِنَّا لَجَٰعِلُونَ مَا عَلَيْهَا ﴾، هەروەها ئێمە بە دڵنیاییەوە، ئەوەی کە لەسەر زەوییە، ڕاناوی (ها)ی سەر ﴿ مَا عَلَيْهَا ﴾، کە ڕاناوی مێینەیە، بۆ زەوی دەگەڕێتەوە، چونکە زەوی مێینەی مەجازییە، هەروەك ئاسمانیش مێینەی مەجازییە.

٤)- ﴿ صَعِيدًا جُرُزًا ﴾ (ئێمە ئەوەی کە لەسەر زەوییە دەیگێڕین بە) زەوییەکی ڕووتی بێ دەرامەت، بێ ڕووەك.

(جُرُز الأرض: الَّتِي لاَ نَبَاتَ فِيهَا)، زەوییەك كە هیچ ڕووەكێك و شیناوردێكی لەسەر نیە.

پێشتریش گوتمان: (جُرُز) بە: (جَرْز) و (جُرْز)یش خوێنراوەتەوە، (جرز)یش كۆیەكەی (أجراز)ە، واتە: ئەو زەوییانەی كە هیچ ڕووەكێكیان لەسەر نیە، لەو بارەشەوە ئەم دوو فەرموودەیە دەهێنینەوە:

یەكەم: لەمەیاندا، پێغەمبەر ﷺ باسی ئەوە دەكات، كە ژیانی دنیا بە ڕاستیی جوانەو ڕازاوەیە، بەڵام مرۆڤ دەبێ لێی وریا بێ و، فریوی پێ نەخواو، نەیكاتە ئامانج، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ الدُّنْيَا خَضِرَةٌ حُلْوَةٌ، وإِنَّ اللَّهَ مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا، فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ**} (**أخرجه مسلم: ٢٧٤٢**).

واتە: بێگومان دنیا سەوزەو شیرینە، خواش ئێوەی تێدا كردۆتە جێنشین، تەماشا دەكات داخۆ چۆن كار دەكەن؟!

ئەوەش حەقیقەتێكە و ژیانی دنیا: هەم لە ڕووی جوانییەوە، جوانە، چونكە پێغەمبەر دەفەرموێ: (**خَضِرة**) سەوزیش ڕەنگێكی جوان و بەرچاوو دڵنشینە، هەروەها دەفەرموێ: ژیانی دنیا شیرینیشە، چونكە تامی شیرین، لە تامەكانی دیكە، بە پێی سروشتی زۆربەی مرۆڤەكان، خۆشترە، یانی: دنیا چۆنی بڵێی ئاوا خۆشە و، جوانە لە ڕووە ماددییەكەیەوە، بەڵام خوا ئێوەی تێدا كردۆتە جێنشین، داخۆ چی دەكەن؟ ئایا باوەشی پێدا دەكەن و، دەیكەنە ئامانجی خۆتان؟ یان بە ئەندازەی مانەوەتان تێیدا و، بە پێی ئەو حیكمەتەی كە خوا ژیانی بۆ هێناوەتە دی، مامەڵەی لەگەڵدا دەكەن!

دووەم: {**عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﵁ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أَخْوَفُ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ: مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا»، قَالُوا: وَمَا زَهْرَةُ الدُّنْيَا يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ: «بَرَكَاتُ الأَرْضِ»**} (**أخرجه البخاري: ٦٤٢٧، ومسلم: ١٠٥٢، وابن ماجه: ٣٩٩٥**).

واتە: ئەبوو سەعیدی خودریی ﵁ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مەترسییدارترین شتێك كە من مەترسییم لەسەرتان هەیە، ئەوەیە كە خوا لە گوڵی ژیانی دنیا بۆتان دەردەهێنێ، گوتیان: گوڵی دنیا (**زهرة الدنیا**)، چیە؟ فەرمووی: پیت و پیزەكانی زەوی. {ئەوەی كە لە زەوی پەیدادەبێ، دەترسم، بە هۆی ئەوەوە، تووشی لادان و، خواو خەڵك لە بیرچوونەوە و، دواڕۆژ پشتگوێخستن و، دنیا لە باوەش گرتن، بێن}.

هەڵبەتە مەترسییەكەی پێغەمبەریش ﷺ لە جێی خۆی دابووە و، بە كردەوە: مسوڵمانان و نامسوڵمانان، مەگەر كەسێك پەیوەندییەكی توندو تۆڵی لەگەڵ خوای پەروەردگاردا هەبێ و، ڕۆژی

دوایی کردبێتە ئامانجی خۆی و، دنیا وەك خۆی بناسێ، ئەگەرنا هەر خەڵکەو لەسەر دنیا بەشەڕ دێن و تێکدەگیرێن، بەڵکو هەر خەڵکە بە هۆی دنیاوە، خوا و خەڵکی لە بیردەچێ و، دواڕۆژ فەرامۆش دەکات و، سەرەنجام دنیایەکەی ژیانێکی زوو تێپەڕە و بەسەر دەچێ و، دواڕۆژەکەشی لە دەستدەچێ و، دەستی لەبنی هەنبانەی خاڵییەوە دەردەچێ!

هەڵبەتە کە خوا ﷻ ئاوا باسی ژیانی دنیا دەکات، دەگونجێ زۆر ئامانج لەبەرچاو گیرابن، ئینسان تاکو لە فەرمایشتەکانی خوا ورد بێتەوە، نهێنیی بۆ دەردەکەون، بەلام ئەوەی ئێمە لێی تێگەیشتبین، دوو ئامانج و مەبەستن:

١)- مەبەست دڵدانەوەی پێغەمبەر ﷺ و بڕوادارانە، کە ئێوە ئەو کافرانەی دنیا پەرست و دنیا ویستن و، دەیانبینن ئەو پەیامەی خواتان لێ وەرناگرن و، بایەخی پێ نادەن و، وەك شایستەیە بۆ پەیامی خوا، مامەڵەی لەگەڵدا ناکەن، خەمیان لێ مەخۆن! چونکە دنیا شتێك نیە و ئەم ژیانە دنیاییە، کە ئەوانە پێی هەڵخەڵەتاون، زۆر زوو تێپەڕە و، هەروا دەکەن، سەریان ئاوا دەبێ و، خۆیان لە قۆناغی بەرزەخ و، پاشان قیامەتدا دەبیننەوە.

٢- خوا حیکمەتی خۆی لە دروستکردنی گەردوون و مرۆڤدا دەردەخات، کە بریتیە لە تاقیکردنەوەی مرۆڤ و، خوا مرۆڤی لە دنیادا داناوە، تاقی بکاتەوە: داخۆ چۆن دەردەچێ؟ کە هەمان مەبەست لە سوورەتی (الملك)یشدا هاتوە، وەك خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾ ﴾، واتە: خوا ئەو کەسەیە کە ژیان و مردنی گێڕاون لە دنیادا، تاکو تاقیتان بکاتەوە کامەتان کردەوەی باشترە؟

هەروەها لە سوورەتی (هود)یشدا، هەمان مەبەست هاتوە: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۗ وَلَئِن قُلْتَ إِنَّكُم مَّبْعُوثُونَ مِنۢ بَعْدِ ٱلْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾ ﴾.

واتە: هەروەها (خوا) ئەو کەسەیە ئاسمانەکان و زەوی بە شەش ڕۆژان (شەش قۆناغ) دروستکردوون و، بارەگایەکەشی - لەو حاڵەدا - لەسەر ئاو بوو، تاکو تاقییتان بکاتەوە: کامەتان کردەوە باشترە؟ ئەگەر بشڵێی: لە دوای مردن زیندووکراوەن، ئەوانەی بێبڕوان دەڵێن: ئەمە تەنیا جادوویەکی ئاشکرایە.

www.alibapir.com

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/عەلی باپیر

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

AliBapir/عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir

AliBapir/عەلی باپیر

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان هەژدە (١٨) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی: (٩ - ٢٦) کە بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوتیان تێدا خراوەتە ڕوو، سەرەتا لە چوار (٤) ئایەتی یەکەم (٩ - ١٢)دا، ئاماژەیەکی خێرا بە بەسەرهاتەکەیان کراوە، پاشان لە چواردە (١٤) ئایەتی کۆتاییدا: (١٣ - ٢٦) درێژەی بەسەرهاتەکە خراوەتە ڕوو.

شایانی باسە: خوای کارزان ﷻ، چ لەم بەسەرهاتەی هاوەڵانی ئەشکەوت، چ لە سەرجەم بەسەرهاتەکانی دیکەدا، کە لە کتێبی کۆتایی خۆیدا بۆمان دەگێڕێتەوە، تەنیا شوێنی دەرس و پەند لێوەرگرتن لە بەسەرهاتەکاندا، باس دەکات و، باسی هێڵە گشتییەکانی بەسەرهاتەکان دەکات، نەك وردەکارییەکان، بۆ وێنە: ناوی شوێنەکان و، ناوی کەسەکان و، قەبارەو چۆنیەتی کەل و پەلەکان، جێگا و ڕێگاکان و ... هتد، ئەوانە هیچیان باس ناکات، مەگەر وردەکارییەك کە حیکمەتێك، یاخود زیاتری پێوە پەیوەست بێ.

پوختەی بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوت

کۆمەڵە گەنجێکی خواپەرست و خوا بەیەکگر (**عابد وموحِّد**) لە ترسی کۆمەڵگایەکەیان، کە بیرۆکەی بتپەرستییان تەبەنیی کردوە و هاوەڵیان بۆ خوا پەیدا کردوون، پاشان بەوەندەش وازناهێنن کە: کۆمەڵگایەکە و باڵادەستانی کۆمەڵگایەکە، بیرۆکەی شیرك و بتپەرستی تەبەنیی بکەن، بەڵکو هەر کەسێکیش کە ئەو بیرۆکەیە تەبەنیی نەکات، هەڕەشەی مەرگی لێ دەکەن، ئنجا ئەو کۆمەڵە گەنجەش، لە ترسی ئەوە، پەنا بۆ دەشت و کێو دەبەن و، دەچنە ئەشکەوتێکەوە، خوای زاناو توانا‌ش ماوەی سێسەدونۆ (٣٠٩) ساڵ بە ساڵی کۆچیی و (٣٠٠) ساڵی خۆریی، دەیانخەوێنێ، پاشان دوای ئەو (٣٠٩) ساڵ نوستنە، بێداریان دەکاتەوە.

ئنجا لە کاتی ناردنی یەکێکیاندا، بۆ شار بۆ کڕینی خواردن، بەو پارە زیوەی کە پێیانە و، هی چەند سەدەیەك لەوەو پێشە: ئاشکرا دەبن، کە لە تەفسیرەکان و لە

کتێبە مێژوویيەکاندا دەڵێ: هاوەڵانی ئەشکەوت لە سەردەمی پادشا (دەقیانوس) یان (دۆکیۆس)دا، دەبن، کە یەکێک بووە لە ئیمپڕاتۆرەکانی ڕۆم.

سەرەنجام خەڵکەکە بۆیان دەردەکەوێ، کە ئەو گەنجانە، هەمان ئەو گەنجانەن، کە باب و باپیرانیان بۆیان باس کردوون، کە لە ڕۆژگاری زوودا شوێن بزر بوون، دوایی هیچ پەیسەریان نەکردوون! ئا ئەوانەن، ئنجا دوای ئەوەی گەنجەکان بۆیان دەگێڕنەوە: کە ئێمە خەوتووین، خەڵکەکە بۆیان دەردەکەوێ، کە ئەوانە سێ سەدە زیاترە، خەوتوون.

لەو کاتیشدا: باسی زیندوو کرانەوە و سزا و پاداشتی خوا، مشت ومڕی گەرمی لەسەر دەبێ، وەك دوایی لە درێژەی بەسەرهاتەکەدا ئاماژەی پێ دەکەین، ئنجا ئەوە دەبێتە بەڵگەیەکی زۆر گەورە و پتەو لەسەر ئەوە کە ڕای ئەوانە ڕاستە و، ئایینی ئەوانە ڕاستە، کە دەڵێن: زیندوو بوونەوە و، سزا و پاداشت هەیە، چونکە خوایەك بتوانێ سێ سەد ونۆ (٣٠٩) ساڵ، ئەو گەنجانە بخەوێنێ لە ئەشکەوتێکدا، دەشتوانێ: چەند هەزار ساڵێکیش دوای ئەوەی مرۆڤەکان دەمرن و، کاتیان بەسەردا دەڕوات، زیندوویان بکاتەوە.

﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ
إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ
ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَٰهُمْ لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟
أَمَدًا ﴿١٢﴾ نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُوا۟ بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَٰهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾
وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا۟ فَقَالُوا۟ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَا۟ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهًا ۖ
لَّقَدْ قُلْنَآ إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمُنَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً ۖ لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم
بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ ۖ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾ وَإِذِ ٱعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ
إِلَّا ٱللَّهَ فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا ﴿١٦﴾ وَتَرَى
ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ وَهُمْ
فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ۗ مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا
مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾ وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ۚ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ ۖ وَكَلْبُهُم
بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِٱلْوَصِيدِ ۚ لَوِ ٱطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

وَكَذَٰلِكَ بَعَثۡنَٰهُمۡ لِيَتَسَآءَلُواْ بَيۡنَهُمۡۚ قَالَ قَآئِلٞ مِّنۡهُمۡ كَمۡ لَبِثۡتُمۡۖ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ
بَعۡضَ يَوۡمٖۚ قَالُواْ رَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثۡتُمۡ فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلۡمَدِينَةِ
فَلۡيَنظُرۡ أَيُّهَآ أَزۡكَىٰ طَعَامٗا فَلۡيَأۡتِكُم بِرِزۡقٖ مِّنۡهُ وَلۡيَتَلَطَّفۡ وَلَا يُشۡعِرَنَّ بِكُمۡ أَحَدًا
﴿١٩﴾ إِنَّهُمۡ إِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ يَرۡجُمُوكُمۡ أَوۡ يُعِيدُوكُمۡ فِي مِلَّتِهِمۡ وَلَن تُفۡلِحُوٓاْ إِذًا
أَبَدٗا ﴿٢٠﴾ وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ
إِذۡ يَتَنَٰزَعُونَ بَيۡنَهُمۡ أَمۡرَهُمۡۖ فَقَالُواْ ٱبۡنُواْ عَلَيۡهِم بُنۡيَٰنٗاۖ رَّبُّهُمۡ أَعۡلَمُ بِهِمۡۚ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ
أَمۡرِهِمۡ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيۡهِم مَّسۡجِدٗا ﴿٢١﴾ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ
سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا
يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا وَلَا تَسۡتَفۡتِ فِيهِم مِّنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴿٢٢﴾ وَلَا
تَقُولَنَّ لِشَاْيۡءٍ إِنِّي فَاعِلٞ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلۡ
عَسَىٰٓ أَن يَهۡدِيَنِ رَبِّي لِأَقۡرَبَ مِنۡ هَٰذَا رَشَدٗا ﴿٢٤﴾ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ
وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْۖ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ أَبۡصِرۡ بِهِۦ وَأَسۡمِعۡۚ
مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا يُشۡرِكُ فِي حُكۡمِهِۦٓ أَحَدٗا ﴿٢٦﴾

ماناى دەقا و دەقى ئایەتەكان

{ئایا نیشانە سەرسوڕهێنەرەكانمت نەدیون؟} یان ئایا پێت وایە هاوەڵانی ئەشكەوت و ڕەقیم لە (ڕیزی پێشەوەی) نیشانە سەرسوڕهێنەرەكانمانن! ﴿٩﴾ كاتێك گەنجەكان پەنایان بۆ ئەشكەوتەكە برد و گوتیان: پەروەردگارمان! لە لایەن خۆتەوە بەزەییەكی تایبەتمان بدەیە و، لە كاروباریشماندا سەر ڕاستییمان بۆ بڕەخسێنە ﴿١٠﴾ ئێمەش ژمارەیەك لە ساڵان، گوێیەكانیانمان داخستن (خەومان لێخستن) ﴿١١﴾ دوایی بێدارمان كردنەوە {هەڵمان ستاندن}، تاكو بزانین: كام لە دوو كۆمەڵەكە، باشتر سەرژمێری ماوەی مانەوەكەیانیان كردوە؟ ﴿١٢﴾ ئێمە بە شێوەیەكی ڕاست و دروست هەواڵەكەیانت بۆ دەگێڕینەوە: ئەوانە گەنجانێك بوون، بڕوایان بە پەروەردگاریان هێنا بوو، ئێمەش ڕێی ڕاستگرتنمان

بۆیـان زیـاد کـرد ﴿١٣﴾ هەروەهـا دڵیانمـان بـە هێـز و پێـز کـرد، کاتێـك هەڵسـان گوتیـان: پەروەردگارمـان مشـوورخۆری ئاسـمانەکان و زەوییـە، جگـە لـەوی هیـچ کـەس و شـتێکی دیکـە بـە پەرسـتراو بانـگ ناکەیـن، ئەگەرنـا قسـەیەکی دوور لـە ڕاسـتییمان کـردوە ﴿١٤﴾ ئـا ئەوانـە خەڵکەکەمانـن، جگـە لـەو (خـوا) پەرسـتراوانی دیکەیـان گرتـوون (ئنجـا ئەگـەر ڕاسـت دەکـەن پەرسـتراون) بـا بەڵگەیـەکی ئاشـکرایان لەسـەر بێنـن! دەجـا کـێ لـەو کەسـە ستەمکارترە، کـە درۆ بەخـواوە هەڵدەبەسـتێ (هاوبـەشی بـۆ دادەنـێ)! ﴿١٥﴾ (لـە نێـو خۆیانـدا گوتیـان:) ئێسـتا کـە کەنارتـان لـە خەڵکەکـە گرتـوەو، وازتـان لـەو (پەرسـتراو)انە هێنـاوە کـە لـە جیـاتی خـوا دەیانپەرسـتن، پەنـا بـۆ ئەشـکەوتێك بـەرن (بـە دڵنیایـی) پەروەردگارتـان لـە بەزەیـی خۆیتـان بـۆ بڵاودەکاتـەوەو، هـۆکارو پێداویسـتییش بـۆ کاروبارتـان دەڕەخسـێنێ ﴿١٦﴾ (ئنجـا ئەگـەر تـۆ لـەو کاتـەدا لـەوێ بـای!) خـۆرت دەبینـی لـە کاتی هەڵاتنیـدا، بـەرەو لای ڕاسـتی ئەشـکەوتەکەیان، خـۆی لادەداو، کاتێکیـش ئـاوا دەبـوو، بـەرەو لای چـەپ خـۆی لـێ لادەدان و، ئەوانیـش لـە بۆشـاییەکەیدا بـوون، ئـەوە لـە نیشـانەکانی خوایـە، هـەر کـەس خـوا ڕاسـتە ڕێـی بـکات، هـەر ئـەو ڕێـی ڕاسـتگرتوویەو، (خـوا) هـەر کەسـێکیش گومـڕا بـکات، هیـچ سەرپەرشـتیارێکی بـە ئامانـج گەیەنـەرت بـۆی چنـگ ناکـەوێ ﴿١٧﴾ هەروەهـا (ئەگـەر بینیباتـن) پێـت وابـوو بێـدارن، کەچـی خەوتـوو بـوون و بـە لای ڕاسـت و چەپـدا، هەڵگێـڕ و وەرگێڕمـان دەکـردن و، سەگەکەشـیان لـەلای ڕێسـمان (و دەروازەی ئەشـکەوت)ەکە هـەردووك دەسـتی ڕاخسـتبوون، ئەگـەر بەسـەریاندا چووبـای: بـە ڕاکردنـەوە پشـتت تێیـان دەکـرد و، بـە هۆیانـەوە پـڕ دەبـووی لـە بیـم و تـرس { و سـام دایدەگـرتی} ﴿١٨﴾ هـەر بـەو شـێوەیەش هەڵمانسـتاندن (بێدارمـان کردنـەوە) تاکـو لـە نێـو خۆیانـدا بکەونـە پرسـیار و بـاس و خـواس، بێژەرێکیـان گـوتی: ئـەرێ چەنـد (بـە خەوتوویـی) ماونـەوە؟ گوتیـان: ڕۆژێـك یـان بەشـێك لـە ڕۆژێـك، گوتیـان: پەروەردگارتـان زاناتـرە بـە مـاوەی مانەوەتـان (لـە خـەودا)، دەجـا یەکێکتـان بـەم (دراوە) زیـوەوە بنێرنـە شـار، بـا سـەرنج بـدات: کامیـان (لـە دووکانـەکان) خواردنەکـەی چـاك و پاکـترە، بـا بژیوێکتـان لـەوە بـۆ بێنـێ و، بـا پەنهانکارییش بـکات و، وانـەکات هیچ کەس پێتـان بزانـێ و هەسـتتان پـێ بـکات ﴿١٩﴾ چونکـە ئەگـەر پێتـان بزانـن و بتاندۆزنـەوە، بـەرد بارانتـان دەکـەن، یـان دەتانگێڕنـەوە نێـو ئایینەکەیـان و (ئـەو کاتـەش) هەرگیـزا و هەرگیـز، سـەرفراز نابـن ﴿٢٠﴾ بـەو شـێوەیەش وامانکـرد خەڵکەکـە بیاندۆزنـەوە، (پێیـان بزانـن) تاکـو بزانـن: کـە بەڵێنـی خـوا (بـە زیندووکرانـەوە) ڕاسـتە و، کاتی هاتنـی سـزا و پاداشـت جێـی دوو دڵیـی نیـە، ئیـدی ئـەوە بـوو لـە بارەیانـەوە (کـە چییـان لـێ بکـەن؟) کەوتنـە مشـت و مـڕەوە، گوتیـان: خانوویەکیـان لەسـەر بکـەن (لەسـەر جەنازەکانیـان)، پەروەردگاریـان پێیـان زاناتـرە،

(بەڵام) ئەوانەی بەسەر كاروباری خۆیاندا دەستڕۆیشتوو بوون، {زاڵ و باڵادەست بوون} گوتیان: بە دڵنیایی مزگەوتێكیان، {پەرستگایەكیان} لەسەر دروست دەكەین ﴿٢١﴾ (خەڵكێك) (لەبارەیانەوە) دەڵێن: (هاوەڵانی ئەشكەوت) سێ كەس بوون و، چوارەمیان سەگەكەیان بووە و، (هەندێكی دیكەیان) دەڵێن: پێنج كەس بوون و، شەشەمیان سەگەكەیان بوو (ئا ئەوە قسەی بێ بەڵگەیە) و بەرەو نادیار هاویشتنە، هەروەها (هەندێك) دەڵێن: حەوت كەس بوون و، هەشتەمیان سەگەكەیان بووە، بڵێ: پەروەردگارم بە ژمارەیان زاناترە، جگە لە كەمێك (لە زانایان) كەس نایانزانێ، تۆش جگە لە مشت و مڕێكی ڕووالەتیی مشت ومڕیان لە بارەوە مەكە و، لە بارەشیانەوە: لە هیچ كام لەوان (لە نامسوڵمانان) مەپرسە ﴿٢٢﴾ بۆ هیچ شتێكیش مەڵێ: من سبەینێ بكەرمی ﴿٢٣﴾ مەگەر (بڵێی:) ئەگەر خوا بیەوێ، هەر كاتیش لە یادت چوو، باسی پەروەردگارت بكە و بڵێ: ئومێد وایە پەروەردگارم بەرەو سەر ڕاستییەكی نیزیكتر لەوە، {لەوەی پێشوو} ڕاستە ڕێم بكات ﴿٢٤﴾ سێ سەد ساڵ (بەساڵی خۆریی) لە ئەشكەوتەكەیاندا (بە نووستوویی) مانەوەو، نۆ ساڵیشیان (بەساڵی مانگیی) زیاد كرد ﴿٢٥﴾ بڵێ: پەروەردگارم زاناترە بە ماوەی مانەوەیان، پەنهانی ئاسمانەكان و زەوی هەر هی ویە، ئای! چەندە بینەر و بیسەرە! (مرۆڤەكان) جگە لەوی هیچ سەرپەرشتیاریان نین و، هیچ كەسیش لە حوكمڕانیی و بڕیاریدا، ناكاتە هاوبەش ﴿٢٦﴾}.

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**وَهَيِّئْ لَنَا**): واتە: بۆمان بسازێنە و ئامادە بكە، (**التَّهْيِئَةُ: الإِعْدَادُ وَالتَّحْضِير**)، (**تهيئة**) بریتیە لە ئامادەكردن و سازكردن.

(**رَشَدًا**): (**الرَّشَدُ وَالرُّشد: خِلَافُ الغَيِّ، يُستعملُ اسْتِعْمَالَ الهِدَايَة**)، واتە: وشەی (**رَشَد**) و (**رُشد**)، {كە هەردووكیان چاوگن} پێچەوانەی (**غيٍّ**)ن، كە واتە: بێ مرادیی و بە ئامانج نەگەیشتن، كەواتە: (**رَشَد**) و (**رُشد**)، واتە: بە ئامانج گەیشتن، جاری واش هەیە وشەی (**رَشَد**) و (**رُشد**) لە جیاتی (**هداية**) بەكاردەهێنرێ، بەڵام من پێم وایە كە (**هُدَى**) و (**ضَلَال**) پێچەوانەی یەكدین، هەروەك چۆن (**رُشْد**) و (**غَيّ**) پێچەوانەی یەكدین، (**هُدَى**) واتە: ڕێنمایی كردن، (**ضَلَال**) واتە: گومڕابوون، (**رُشْد**) واتە: بە ئامانج گەیشتن و سەر ڕاستیی، هەروەك (**غيٍّ**) واتە: بێ مرادیی و بێ ئاكامیی.

(فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ): واتە: گوێیەكانیانمان قورس كرد، (**الضَّرْبُ: إِيْقَاعُ شَيءٍ عَلَى شَيءٍ، وَالضَّرْبُ عَلَى الأُذْنِ، اسْتُعِيرَ للنَّوم**)، (**ضرب**) بریتیە لەوە كە شتێك بە شتێك دابدەی، بەڵام (**الضَّرْبُ عَلَى الأُذْنِ**) واتە: بە گوێ دادان، خوازراوەتەوە بۆ خەوتن، چونكە مرۆڤ لە ڕێی گوێیەوە خەبەری دەبێتەوە، كاتێ كە شتێك دەبیستێ، بە زۆریی وایە، بەوە بێدار دەبێتەوە، چونكە لە كاتی خەوتندا گوێ هەر كراوەیە، بەڵام چاوەكان داخراون.

(أَحْصَىٰ): (**الإِحْصَاءُ: التَّحْصِيلُ بالعَدَد**) واتە: سەر ژمێركردن كە ژمارەی شتێك بزانی، (**إحصاء**) واتە: سەرژمێركردن، ئایا لە چییەوە هاتوە؟ (**وَذَلِكَ مِنْ لَفْظِ الحَصَى، مِنْ حَيْثُ إنَّهُمْ كَانُوا يَعْتَمدُونَهُ بالعَدِّ، كَاعْتِمَادِنَا عَلَى الأَصَابِع**) (**إحصاء**) لە وشەی (**حصى**)وە هاتوە، (**حصى**) واتە: دەنكە چەو و وردە بەرد، چونكە پشتیان بە وردە بەردان دەبەست، بۆ ژماردن، وەك چۆن ئێمە پشت بە پەنجان دەبەستین {یاخود بە شتی دیكە}.

(لَبِثُوٓاْ): (**لَبِثَ بالمَكَانِ: أَقَامَ بِهِ مُلاَزِماً لَه**)، (**لَبِثَ بالمَكَانِ**) واتە: لە شوێنەكە مایەوە و، شوێنەكەی چۆڵ نەكرد.

(أَمَدًا): (**الأَمَدُ: مُدَّةٌ لَهَا حَدٌّ مَجْهُولٌ إِذَا أُطْلِقَ، وَالفَرْقُ بَيْنَ الزَّمَانِ والأَمَدِ، أَنَّ الأَمَدَ يُقَالُ باعْتِبَارِ الغَايَةِ، وَالزَّمَانُ عامٌّ فِي الْمَبْدَأُ وَالغَايَةِ**)، واتە: وشەی (**أَمَد**) ماوەیەكە سنوورێكی نەزانراوی هەیە، كاتێك كە بە ڕەهایی دێ، جیاوازیی نێوان (**زَمَان**) و (**أَمَد**)یش ئەوەیە، كە (**أمد**) بە ڕەچاوكردنی ئامانجی كاتەكە، كۆتایی كاتەكە، بەكاردێ، بەڵام (**زَمَان**) گشتییە، هەم بۆ سەرەتا و، هەم بۆ كۆتایی كات، بەكاردێ.

(وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ): (**رَبْطُ الفَرَسِ: شَدُّهُ بالمَكَانِ للحِفْظِ، رَبَطنَا عَلَى قُلُوبِهِم: قوَّينَاهَا**)، (**ربط الفرس**) واتە: كاتێك كە مرۆڤ ئەسپ، یاخود وڵاخ دەبەستێتەوە {بە سینگێكەوە یان بە شوێنێكەوە بۆ ئەوەی نەڕوات و} بۆ ئەوەی بیپارێزێ، (**رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِم**) واتە: دڵیانمان گرێدا، واتە: دڵیانمان بەهێز كرد.

لێرەدا دڵی مرۆڤ چوێندراوە بە گۆزەیەك، یان دەفرێكەوە كە شتێكی شل، یان شتێكی تێدایە، مرۆڤ زارەكەی دەبەستێ، بۆ ئەوەی ئەو ماددە شلەمەنییەی تێیدایە، نەڕژێ.

(شَطَطًا): (**الشَّطَطُ: الإِفْرَاطُ فِي البُعْدِ**)، (**شَطَطْ**) زێدەڕۆییە لە دووركەوتنەوەدا، دەگوترێ: (**شَطَتِ الدَّارُ وأَشَطْتُّ الدَّارَ**)، (**شَطَتِ الدَّارُ**) واتە: خانووەكە دوورە، ماڵەكە دوورە، بەڵام (**أَشَطْتُّ الدَّار**) واتە: ماڵەكەم دوورخستەوە، خانووەكەم دوور خستەوە.

(فَأْوُۥٓاْ إِلَى ٱلْكَهْفِ): واتـە: پەنـا بـۆ ئەشـكەوت بـەرن، (أَوَى إلى كَذَا: انْضَمَّ إِلَيْـهِ، إِلتجَأَ إِلَيْـهِ)، واتـە: چـوو بـۆ ئـەو شـوێنە، پەنـای پێـبرد.

(مِّرْفَقًا): {(مِرْفَـق) هاتـوە و (مَرْفِق)یـش هاتـوە} (مَوصِـلُ الـذِّراعِ فِي العَضُـدِ) (مرفـق) ئـەو جومگەیـە کـە باسـك و قـۆڵ پێکـەوە دەبەسـتێ، کـە بـە هەمـووشی دەگوتـرێ دەسـت (یـد)، (وکذلـك مـا آرتفقـت بـە وانتفعـت)، هەروەهـا (المِرْفَـق والمَرْفِـق) هەردووکیـان بـۆ هـەر شـتێکی دیکـە بەکاردێـن، کـە مـرۆڤ لێـی بەهرەمەنـد بـێ و، بـەکاری بێنـێ و، پێداویسـتیی پـێ جێبەجـێ بـکات.

(تَّزَٰوَرُ): واتـە: خـۆی لادەدا، دەگوتـرێ: (ازوَرَّ عَـنِ الـشَّيءِ ازوِراراً: عَـدَلَ عَنْـهُ وانْحَـرَفَ)، واتـە: خـۆی لـە شـتەکە لادا، بـە لادان، یـانی: خـۆی لـێ لادا و ڕاسـتەوخۆ ڕووی تـێ نەکـرد، کـە خوێندراویشـەتەوە: (إزوارّ) ئنجـا (ازوارَّ: ازوِراراً، و تـزاورَ: تـزاوراً)، هەموویـان بـە مانـای لادان و خۆلـێ لادان، دێـن.

(تَّقْرِضُهُمْ): (القَـرْضُ: ضَرْبٌ مِـنَ القَطْـعِ وسُـمِّيَ قَطْـعُ المَـكَانِ وَتَجَـاوُزهُ: قَرْضَـاً، تَّقْرِضُهُمْ : تجوزُهُـم)، واتـە: (قـرض) جۆرێکـە لـە بریـن، برینی شـوێنێك، واتـە: پێدا ڕەتبـوونی و هەڵبـواردنی، وشـەی (قـرض)ی بۆ بەکارهێنـدراوە، کەواتـە: (تَّقْرِضُهُمْ) واتـە: (تَجوزُهُـم)، لێیـان ڕەت دەبـێ و لێیـان تێدەپـەڕێ.

(فَجْوَةٍ): (فَجْـوَة: سَـاحَةٌ وَاسِـعَة، والفَجْـوَة: الفُرْجَـة والمتَّسِـعُ بَـيْنَ الشَّـيْئَيْنِ)، (فجـوة) واتـە: گۆڕەپانێـکی فـراوان و، بـە کەلێنـی فـراوانی نێـوان دوو شـتانیش دەگوتـرێ، (وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ) واتـە: ئـەوان لـە بۆشـایی و بـە تاڵایـی ئەشـکەوتەکە دابـوون، نـەك لـە بـەردەم دەرگاکـەی بـن، یـان زۆریـش لـە پشـتەوەو لـە بنەبانـێ بـن، کـە تیشـکی خـۆر بـە هیـچ جۆرێـك نەیانگاتـێ و، یـا بـە هیـچ جۆرێـك نەیانگرێتـەوە، بەکورتیـی: وانەبـووە لـە دەرێ بـن و، واش نەبـووە زۆر لـە پشـتەوە بـن، بەڵکـو لـە نێـو بۆشـایی ئەشـکەوتەکەدا بـوون.

(أَيْقَاظًا): واتـە: بێـداران، (رَجُـلٌ يَقِـظٌ و يَقُـظٌ: مُتَيَقِّـظٌ، حَـذِرٌ) واتـە: کەسێك کـە وریـا بـێ و هۆشـیار بـێ، لـە خـۆی وریـا بـێ، (أَيْقَظَـهُ مِـنْ نَوْمِـهِ: نبَّهَـهُ، فَهُـوَ يَقْظَـان وَالإِسْـمُ: اليَقَظـة)، واتـە: بێـداری کـردوە لـە خـەو، هەڵیسـتاند، (فَهُـوَ يَقْظَـان)، نـاوی بێدارییـش: (يَقَظَة)یـە.

(رُقُودٌ): (الرُّقَـاد: النَّـوْمُ، رُقُـود وَرُقَّـد أي: نيـام)، یـانی: (رُقُـود) کـۆی (راقِـد)ە، یـانی: (نَائِـم)، هەروەهـا وەك چـۆن بـە (رقـود) هاتـوە، بـە: (رُقَّد)یـش هاتـوە، هەردووکیـان کـۆی (راقِـد)ن، واتـە: (نائـم)، (الرَّقْـدَةُ: النَّوْمَـةُ) واتـە: خەوتـن.

(بِٱلْوَصِيدِ): (الوَصيدُ: الفِنَاءُ، وفِنَاءُ الدَّارِ: مَا امتَدَّ مِنْ جَوَانِبِهَا، والجَمْعُ أَفْنِيَة)، (وصيد) ئەوەیە کە درێژ دەبێتەوە لە دەوروبەری خانووەکە، بەروحەوشە، حەسار، بەڵام (وصید) مەبەست پێی ڕێسمانە، واتە: ئەگەر گریمان دەرگای لێ بووایە، بنی دەرگاکە پێی دەگوترێ: ڕێسمان و، سەرەکەی پێی دەگوترێ: شیپانە، سەگەکەیان لەو بەردەرگایە لەسەر چەنگان کەوتبوو، وەك حاڵەتی بێداریی و ئێشکگرتن.

(وَلْيَتَلَطَّفْ): واتە: با پەنهانکاریی بکات، (اللُّطْفُ: إِذَا وصِفَ بِهِ الجِسْمُ، فَضِدُّ الجَثْلِ، وَهُوَ الثَّقِيلُ، وَيُعَبَّرُ بِهِ عَنِ الحَرَكَةِ الخَفِيْفَةِ، وتَعَاطِي الأُمُورِ الدَّقيقَة)، واتە: (لَطِيف) ئەگەر جیسمێکی پێ وەصف بکرێ، ئەوە دژی (جَثْل)ە، ئەویش، واتە: قورس و قەبە و گەورە، کەواتە: (لَطِيف) واتە: سووك و کەم قەبارە، بەڵام وشەی (لطيف) بە کاریش دەهێنرێ بۆ جووڵەیەکی سووك و، ئەنجامدانی کار بە شێوەیەکی پەنهان و بە لێزانیی و بە شێنەیی.

(وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا): واتە: با وانەکات کەس پێتان بزانێ، (أَشْعَرَهُ) واتە: وایکرد هەستی پێ بکات، (مُشْعِر) هەستپێکەر کەسێکە وا بکات یەکێکی دیکە هەست بە شتێ بکات، (أَشْعَرَهُ فَشَعَرَ: أَدرَاهُ فدری)، واتە: وایکرد کە بزانێ و ئەویش زانی.

(يَظْهَرُواْ عَلَيْكُمْ): واتە: لێتان ئاگادار بن، دەگوترێ: (ظَهَرَ الشَّيء: تَبَيَّن، ظَهَرَ عَلَى فُلَان: غَلَبَهُ)، (ظَهَرَ الشَّيءُ) واتە: شتەکە دەرکەوت، بەڵام: (ظَهَرَ عَلَى فُلَان) واتە: بەسەری دا زاڵ بوو، (أَظْهَرَه اللّه على عدوّه)، واتە: خوا بەسەر دوژمنەکەیدا زاڵی کرد، (يَظْهَرُواْ عَلَيْكُمْ) واتە: پێتان بزانن، ئێوە بۆ ئەوان ئاشکرا بن.

(أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ): واتە: وامانکرد بیاندۆزنەوە و پێیان بزانن، پەییان پێ ببەن، (عَثَرَ عَلَيْهِ: إطَّلَعَ، أَعْثَرَهُ عَلَيْهِ غَيْرَه: أَطْلَعَه عليه)، (عَثَرَ عَلَيْهِ) واتە: پێی زانی، بەڵام (أَعْثَرَهُ عَلَيْهِ غَيْرَه) واتە: غەیری خۆی وایکرد کە ئەو پێی بزانێ، ئەویش لە ئەصڵدا لەوەوە هاتوە: (عثر) واتە: هەڵەنگوت، کاتێ ئینسان لاقی لە شتێك گیر دەبێ، هەڵدەنگوێ، پێی دەگوترێ: (عَثَرَ). (عثَرَتْ رِجلُهُ) واتە: پێی هەڵەنگوت، کاتێك مرۆڤ شتێك دەدۆزێتەوە، وەك تێی هەڵبنگوێ، وایە.

(رَجْمًا بِٱلْغَيْبِ): (رجم) بریتیە لە هاویشتن، (بالغيب) واتە: بە پەنهانیی، واتە: هاویشتن بەرە و پەنهان و نادیار، لە کوردەوارییدا دەڵێن: تفەنگ بە تاریکییەوەنان، (الرَّجْمُ بالغَيْبِ: أَنْ يَتَكَلَّمَ الرَّجُلُ بالظَّنِّ)، ئەوەیە کە پیاوێك بە گومان و دوو دڵیی قسە بکات و، لە بارەی شتێکەوە کە زانیاریی لە بارەیەوە نیە، بدوێ.

(فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ): واتە: وتوێژیان لەگەڵ مەكە لە بارەیانەوە، (ماراهُ مِرَاءً: جَادَلَهُ)، واتە: موناقشەی لەگەڵدا كرد، مشت و مڕی لەگەڵدا كرد.

مانای گشتی ئایەتەكان

ئێمە ئەو هەژدە (١٨) ئایەتە بە خێرایی مانا دەكەین، چونكە دواییش بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت، لە سێ بڕگەدا دەخەینە ڕوو و، دواتریش لە مەسەلە گرنگەكاندا وردەكاریی بەسەرهاتەكەیان بە پێی ئایەتەكان دەخەینە ڕوو، پاشانیش پازدە (١٥) دەرس و پەند، كە لە بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت وەردەگیرێن، باس دەكەین، بۆیە هەڵوەستەی درێژ لەبەردەم مانای گشتی، ئەم هەژدە (١٨) ئایەتەدا ناكەین.

وەك پێشتر لە پێناسەی ئەو سوورەتەدا گوتمان: ئەمیش وەك هەموو سوورەتە مەككەییەكان تێیدا، باسی: بوونناسیی، خواناسیی و تەنیا خواپەرستیی، هەروەها بەرپەرچدانەوەی كوفر و هاوبەش بۆ خوادانان، ئنجا ڕۆژی دوایی و بەهەشت و دۆزەخ و سزا و پاداشتی خوا ﷻ بۆ مرۆڤەكان بەپێی كردەوەكانیان، هەروەها دواتر: بەسەرهاتی پێشووان، ئنجا: هەندێ ڕەوشت و ئاكاری بەرز دەكات، هەروەها: وەحیی و پێغەمبەرایەتیی، بە تایبەت لەم سوورەتەدا، كە هەم لە سەرەتاو لەگەڵ شوێنی دیكەیدا، قورئان و پێغەمبەرایەتیی موحەممەد ﷺ، هەموو ئەوانە، باس كراون.

خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا﴾، یان ئایا تۆ پێت وایە كە هاوەڵانی ئەشكەوت و ڕەقیم، لە نیشانە هەرە سەرسوڕهێنەرەكانی ئێمەن؟ واتە: لە ڕیزی پێشەوەی نیشانە سەرسوڕهێنەرەكانی ئێمەن؟ یانی: وانیە! بەڵكو ئەگەر مرۆڤ بە چاوی عەقڵ و دڵ تەماشا بكات، نیشانەی سەرسوڕهێنەرەكانی خوا ﷻ، لە خۆی و دەوروبەر و بوونەوەردا، دەبینێ، وانیە ئەم بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت، ئەم سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵ خەو لێخستنەی خوای پەروەردگار بۆیان، لە هەموو نیشانەكان، سەرسوڕهێنەرتر بن، بەڵكو خوای تاك و پاك نیشانەی سەرسوڕهێنەری دیكەی زۆر زۆرن، بەڵام بۆ كەسێ كە بە چاوی عەقڵ و دڵ تێ بفكرێ.

﴿إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾، کاتێ کە کۆمەڵە گەنجەکە پەنایان بردە بەر ئەشکەوت و گوتیان: پەروەردگارمان لە لایەن خۆتەوە بەزەییەکی تایبەتمان پێ ببەخشە و، لە کاروباری خۆماندا سەر ڕاستمان بکە، سەر ڕاستیی و بە ئامانج گەیشتنمان بۆ بڕەخسێنە، واتە: ئەو هۆکارانەمان بۆ بڕەخسێنە کە پێی بە ئاکام و مراد بگەین و، مەداری خۆمانیان پێ ساز بکەین.

﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا﴾، ئێمەش ساڵانێکی زۆر، یاخود ژمارەیەك لە ساڵان قورساییمان خستە سەر گوێیان، یاخود وامانکرد خەومان بەسەر گوێیاندا هێنا، ﴿ثُمَّ بَعَثْنَٰهُمْ﴾، دوایی بێدارمان کردنەوە، دوای ئەو ساڵە زۆرانە، کە سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵی کۆچیی «مانگیی» یان سێ سەد (٣٠٠) ساڵی خۆریی، بوون.

﴿لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا﴾، تاکو بزانین کام لە دوو کۆمەڵەکان، ماوەی مانەوەی ئەوانیان ژماردوە، یاخود ﴿أَحْصَىٰ﴾، لێرەدا بۆ (**تفضیل**)ە، واتە: کامیان باشتر و چاکتر سەرژمێری ماوەی مانەوەیانی لەخەودا کردوە؟

ئەم چوار ئایەتە، وەك دەسپێك و کورتەی بەسەرهاتەکەن، دواتر دێتە سەر گێڕانەوەی درێژەکەی و دەفەرموێ:

﴿نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِٱلْحَقِّ﴾، ئێمە بە شێوەیەکی ڕاست، هەواڵی ئەوانت بەسەردا دەخوێنینەوە، ﴿إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُوا۟ بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَٰهُمْ هُدًى﴾، ئەوانە کۆمەڵە گەنجێك بوون، بڕوایان بە پەروەردگاریان هێنا بوو، ئێمەش سەر ڕاستییمان بۆ زیاد کردن، ﴿وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾، هەروەها دڵیانمان بەهێز کرد، دڵیانمان گرێدا، کە مەبەست پێی بەهێز کردنە، ﴿إِذْ قَامُوا۟ فَقَالُوا۟ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، کاتێ کە هەڵسان، یان بە کردەوە هەڵساون، یاخود: مەبەست پێی هەڵسانی مەعنەوییە، بە مانای: بڕیاریاندا، گوتیان: پەروەردگارمان پەروەردگاری ئاسمان و زەوییە، ﴿لَن نَّدْعُوَا۟ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهًا﴾، جگە لەو، کەس بە پەرستراو بانگ ناکەین، ﴿لَّقَدْ قُلْنَآ إِذًا شَطَطًا﴾، ئەگەر وا بکەین کەواتە: ئێمە قسەیەکی دوورمان گوتوە، واتە: دوور لە هەق و ڕاستییمان گوتوە، ئەگەر جگە لە خوا بە ناوونیشانی پەرستراو، بانگ بکەین و لێی بپاڕێینەوە.

﴿هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمُنَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً﴾، ئا ئەوانە خەڵکەکەمانن، کۆمەڵگایەکەمانن، کە جگە لە خوایان، کردوە بە پەرستراو. ﴿لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَٰنٍۭ بَيِّنٍ﴾،

ئەگەر ڕاست دەکەن، دە با بەڵگەیەکی ئاشکرایان لەسەر بێنن، کە ئەوشتانە شایستەی پەرستراانن، ﴿ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ﴾، ئایا کێ ستەمکارترە، لە کەسێ کە درۆ بە خواوە هەڵدەبەستێ؟ کە مەبەست پێی هاوەڵ بۆ خوا دانانە، چونکە: هاوەڵ بۆ خوا دانان، درۆ هەڵبەستنە بە خواوە.

بێگومان دوای ئەوەی بەو شێوەیە ئیعلانیان کردوە، لەگەڵ خەڵکەکەیاندا تێککگیراون، بەڵام خوای بەرز، ئەوە هەمووی دەپێچێتەوە، چونکە ئەوە جێی مەبەست نیە کە ئەو وردەکارییانەی هەموو تێدا بن: چ مشت ومڕێکیان بووە؟ دوایی چۆن ناچار بوون بڕۆن؟ گرنگ ئەوەیە لە ئەنجامی ئەو بڕیارەیاندا، ناچار بوون، کە کۆمەڵگاکەیان بەجێبێڵن! چونکە: دەسەڵاتیان نەبووە کۆمەڵگایەکەیان بگۆڕن و، ئامادەش نەبوون ببنە بەشێك لە کۆمەڵگا لادەرەکەی خۆیان، بۆیە بە ناچاریی سەری خۆیان هەڵگرتوە و ڕۆیشتوون، ئنجا لە نێو خۆیاندا گوتیان: ﴿ وَإِذِ ٱعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، ئێستا کە کەنارتان لێیان گرتوە، واتە: دەتانەوێ خۆیان لێ دوور بگرن، ﴿ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، هەروەها شتانێکیش کە لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، دەتانەوێ و بڕیارتان داوە: کەنار لەوانیش بگرن و، وازیان لێ بێنن ودەستبەرداریان بن.

﴿ فَأْوُۥٓا۟ إِلَى ٱلْكَهْفِ ﴾، کەواتە: پەنا بەرنە بەر ئەشکەوت، ئنجا ئایا ئەشکەوتێکی دیاریی کراو بووە؟ چونکە (أل)ی سەر (**الكهف**) بۆ ناساندن (**تعريف**)ە، ئنجا ئایا مەبەست پێی (**عهد**)ە، واتە: پەنا بەرنە بەر ئەشکەوتەکە، کە بۆ خۆیان زانیویانە ئەشکەوتەکە، کامەیە؟ یاخود (**أل**) بۆ (**جنس**)ە، یانی: پەنا بەرنە بەر هەر ئەشکەوتێك لە ئەشکەوتەکان، کە لێتان هەڵدەکەوێ؟ ﴿ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ ﴾، زۆر بە دڵنیایی و جەزمەوە دەڵێن: پەروەردگارتان لە بەزەیی خۆی بۆتان بڵاو دەکاتەوە، واتە: بەزەیی خۆیتان بەسەردا پەخش دەکات، ﴿ وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا ﴾، هەروەها لە کاروباری خۆشتاندا، پێداویستییەکانتان بۆ ساز دەکات، ئەو شتانەی کە پێویستتان پێیان هەیە، ئەو شتانەی پێیان ئاتاجن، دڵنیابن خوا پێویستییەکانتان بۆ ئامادە دەکات.

ئنجا یەکسەر خوا ﷻ ئەوە هەمووی دەپێچێتەوە کە: چۆن چوونەتە ئەشکەوتەکە و، دوایی چییان گوت و چیان کرد و، چۆن خەوتن؟! ڕاستەوخۆ دێتە سەر باسی حاڵ و باڵی نێو ئەشکەوتەکەیان و دەفەرموێ: ﴿ وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت ﴾، تۆ ئەگەر لەوێ بوایەی، خۆرت دەبینی، کاتێ کە هەڵدەهات لە کاتی خۆرهەڵاتدا، ﴿ تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ ﴾، خۆی لە ئەشکەوتەکەیان لادەدا، بە لای ڕاستدا، زانایان دەڵێن:

وا پێدەچێ ئەو ئەشكەوتە ڕوو بە باشوور (جنوب) بوو بێ، بۆیە كە خۆر هەڵاتووە لە خۆرهەڵاتەوە بە لای ڕاستی ئەشكەوتەكەدا خۆی لاداوە، بۆ ئەوەی تیشكەكەی نەكەوێتە سەریان، ﴿ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾، هەروەها كاتێ كە ئاوا بووە، خۆر بە لای چەپدا خۆی لاداوە، بۆ ئەوەی دیسان ڕاستەوخۆ تیشكەكەی شاقوولیی نەكەوێتە سەریان، ﴿ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ ﴾، ئەوانیش لە نێو بەتاڵایی و بۆشایی ئەشكەوتەكە دابوون.

﴿ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾، ئا ئەو شێوە ئامادەسازییەی كە: خۆر نە لە كاتی هەڵاتنیدا ڕاستەوخۆ لێیان بدات و، نە لە كاتی ئاوابوونیدا ڕاستەوخۆ لێیان بدات، بۆ ئەوەی كاریگەریی خراپی لەسەریان نەبێ، ئنجا ئەوانیش بكەونە نێو بەتاڵایی و بۆشایی ئەشكەوتەكەوە، ئا ئەوە لە نیشانەكانی خوایە، ﴿ مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ﴾، هەر كەسێ خوا ڕاستە ڕێی بكات، هەر ئەوە ڕێ ڕاستگرتوو، ﴿ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴾، هەر كەسێكیش (خوا) گومڕای بكات، تۆ هیچ سەرپەرشتیارێكی بە ئامانج گەیەنەرت بۆی چنگ ناكەوێ.

﴿ وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ ﴾، ئەگەر بینیباتن واتدەزانێ كە بێدارن، لە حاڵێكدا كە خەوتوو بوون، ﴿ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾، ئێمەش هەڵگێڕ و وەرگێڕمان دەكردن، بە لای ڕاست و لای چەپدا.

زانایان لەو بارەوە، زۆر قسەیان كردوە، كە ئایا دەبێ ئەو هەڵگێڕو وەرگێڕە: بەیانیان و ئێواران بوو بێ؟ یان شەوو ڕۆژان چەند جاربوو بێ؟! هەندێكیان گوتوویانە: ساڵی یەك جار بووە!! كە ئەوە هەمووی تفەنگ بە تاریكییەوە نانە! گرنگ ئەوەیە خوا دەفەرموێ: هەڵگێڕ و وەرگێڕمان پێ دەكردن، ئنجا: شەوو ڕۆژان سێ چوار جار بووە، هەفتەی جارێك بووە، مانگی جارێك بووە، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ هەڵگێڕو وەرگێڕی كردوون، وایكردوە كە خۆیان ئەو كەلەكە و ئەو كەلەكە بكەن.

﴿ وَكَلْبُهُم بَٰسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِٱلْوَصِيدِ ﴾، سەگەكەشیان دەستەكانی خۆی ڕاخست بوون لە لای دەروازەی ئەشكەوتەكە، ﴿ لَوِ ٱطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ ﴾، ئەگەر تۆ یەكسەر بەسەریاندا چووبای، ﴿ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا ﴾، بە ڕاكردنەوە، پشتت تێیان دەكرد، ﴿ وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴾، بە هۆیانەوە پڕ دەبووی لە ترس و سام و بیم و هەیبەت، دیمەنێكی زۆر بە سام بووە! شەش حەوت گەنجی پێگەیشتوو، كە هەندێ لە زانایان دەڵێن: ئەوانە وەزیر و

کار بەدەستیش بوون، واتە: کامڵ بوون، حەوت پیاو لەناو ئەشکەوتێکدا بخەون، ئنجا سەگەکەشیان بەو شێوەیە لە حاڵەتێکی ئێشکگرتن دابێ، سام و هەیبەتی زۆریان هەیە.

﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثۡنَٰهُمۡ لِيَتَسَآءَلُواْ بَيۡنَهُمۡۚ ﴾، بەو شێوەیە، یانی: وەك چۆن خەواندمانن بەو شێوە سەرسوڕهێنەرە، هەر بەو شێوەیەش بێدارمان کردنەوە، ﴿ لِيَتَسَآءَلُواْ بَيۡنَهُمۡۚ ﴾، تاکو لە نێو خۆیاندا پرسیار بکەن و، وتووێژو دیالۆگ بکەن.

﴿ قَالَ قَآئِلٞ مِّنۡهُمۡ كَمۡ لَبِثۡتُمۡۖ ﴾، بێژەرێکیان گوتی: ئایا چەند ماونەوە؟ چەند ماونەوە لە خەودا؟ ﴿ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖۚ ﴾، گوتیان: ڕۆژێ یان بەشێك لە ڕۆژێ، ماوینەوە. ﴿ قَالُواْ رَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثۡتُمۡ ﴾، هەر بۆ خۆیان لە نێو خۆیاندا گوتیان: پەروەردگارتان زاناترە بە ماوەی مانەوەتان لە خەودا.

﴿ فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلۡمَدِينَةِ ﴾، یەکێکتان بەم پارە زیوە بنێرن بۆ شار، ﴿ فَلۡيَنظُرۡ أَيُّهَآ أَزۡكَىٰ طَعَامٗا ﴾، با سەرنج بدات: کام لە دووکانەکان، کام لە فرۆشیارەکان، خواردنەکەی پاکترو چاکترە، ﴿ فَلۡيَأۡتِكُم بِرِزۡقٖ مِّنۡهُ ﴾، با بژیویێکتان لەو (خواردنە کە بە پاکتر و چاکتری دەزانێ) بۆ بێنێ، ﴿ وَلۡيَتَلَطَّفۡ ﴾، هەروەها با پەنهانکاریی بکات، بە شێنەیی ڕەفتار بکات، ﴿ وَلَا يُشۡعِرَنَّ بِكُمۡ أَحَدًا ﴾، باوا نەکات هیچ کەس پێتان بزانێ، پەیتان پێ بەرێ، ﴿ إِنَّهُمۡ إِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ ﴾، چونکە ئەگەر ئەوانە پێتان بزانن و بتاندۆزنەوە، ﴿ يَرۡجُمُوكُمۡ أَوۡ يُعِيدُوكُمۡ فِي مِلَّتِهِمۡ ﴾، بەردبارانتان دەکەن، یاخود دەتانگێڕنەوە نێو ئاینەکەی خۆیان، نێو ڕێبازەکەی خۆیان، ﴿ وَلَن تُفۡلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا ﴾، ئەگەر بگەڕێنەوە نێو ئایین و ڕێبازەکەشیان، هەرگیز سەرفراز نابن.

کەواتە: با ئەو کەسەی دەینێرن، بەشێوەیەکی وا بچێ، خواردنەکە بهێنێ و، مەداری ئێمە ساز بکات، بەڵام وانەکات: هیچ کەس هەستتان پێ بکات، ئەوان چووزانن سێ سەدونۆ (٣٠٩) ساڵ تێپەڕیوەو، سەردەمی دەقیانوس گۆڕاوەو، ڕۆژگارێکی دیکە هاتۆتە دی!

﴿ وَكَذَٰلِكَ أَعۡثَرۡنَا عَلَيۡهِمۡ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە چۆنمان خەواندن و، چۆنمان بێدار کردنەوە، هەر بەو شێوەیەش: وامانکرد کە پێیان بزانن و، بە خەڵکەکەمان دۆزینەوە، ﴿ لِيَعۡلَمُوٓاْ أَنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ ﴾، بۆ ئەوەی بزانن کە بەڵێنی خوا، بە زیندوو کردنەوەی مرۆڤەکان، ڕاستە، ﴿ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ ﴾، هەروەها هاتنی ئەو کاتەی کە دنیای تێدا کۆتا دێ، (ئاخیر زەمان)، هەقە، هەروەها ئەو کاتەی لێپرسینەوە و سزاو پاداشتی تێدا دەکرێ، ئەویش هەقە، وشەی (**الساعة**) هەم بۆ ئاخیر زەمان {ئەو کاتەی کە دنیای

تێدا کۆتا دێ} بەکاردێ، هەم بۆ هاتنی هەڵسانەوە (قیامة)و زیندوو کرانەوە (بعث) یش بەکاردێ، ئا ئەوە دوو دڵیی تێدا نیە، ﴿ إِذْ يَتَنَٰزَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ ﴾، یاد بکەوە! کاتێ کە لە نێو خۆیاندا، لە بارەیانەوە مشت ومڕیان بوو، ناکۆکییان بوو، ﴿ فَقَالُواْ ٱبْنُواْ عَلَيْهِم بُنْيَٰنًا ﴾، گوتیان: ژوورە خانوویەکیان لەسەر دروست بکەن، دیارە دوای ئەوەی کە گەنجەکان دۆزرانەوە، چوونەوە نێو ئەشکەوت و دووبارە خەوتوونەوە، خوای باڵادەستیش ئەو جارە مراندوونی، هەڵبەتە دوای ئەوەی بەسەرهاتی خۆیان گێڕاوەتەوەو، خەڵکەکەیان ئاگادار کردۆتەوە، ئنجا کە خەڵکەکە زانییان بە یەکجاریی مردوون، گوتوویانە: خانوویەکیان لەسەر دروست بکەن، ﴿ رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ ﴾، پەروەردگاریان پێیان زاناترە.

﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴾، ئەوانەی کە بەسەر کاروباری خۆیاندا زاڵ بوو بوون، یانی: حوکمڕان و دەسترۆیشتووەکان، گوتیان: پەرستگایەکیان لەسەر دروست دەکەین، مزگەوتێك لەسەر شوێنەکەیان دروست دەکەین، بۆ ئەوەی شوێنەکەیان ون نەبێ و، دەرس و پەندی لێ وەربگیرێ، بۆ جیلەکانی دواییش کە دێن.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسی ئەوەی کە چۆن مشت ومڕیان کردوە لەسەر ئەوەی: ئایا ژمارەیان چەند بووە؟ هەڵبەتە جیلەکانی دوایی نەیانزانیوە، بەڵام ئەو کاتە دیار بووە، کە چەند کەس بوون! ﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾، هەندێکیان دەڵێن: سێ کەس بوون و چوارەمیان سەگەکەیان بووە، ﴿ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾، هەندێکی دیکەشیان دەڵێن: پێنج بوون و، شەشەمیان سەگەکە بووە، ﴿ رَجْمًۢا بِٱلْغَيْبِ ﴾، ئەوەش هەمووی: تفەنگ بە تاریکییەوە نانە، قسە کردنە لە نادیار و، بەبێ بەڵگە قسە کردنە، ﴿ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾، هەندێکی دیکەشیان دەڵێن: حەوت بوون و هەشتەمیان سەگەکەیان بووە.

لێرەدا خوا نافەرموێ: تفەنگ بە تاریکییەوە نان، بۆیە زۆر لە زانایان دەڵێن: ئەو ڕایە بەهێزترە کە دەڵێ: حەوت بوون و، هەشتەمیان سەگەکەیان بووە، ﴿ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم ﴾، بڵێ: پەروەردگارم زاناترە بە ژمارەیان، ﴿ مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ﴾، کەمێك نەبێ، {کەمێك لە زانایان نەبێ} ژمارەکەیان نازانن. عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، گوتوویەتی: من لەو کەمەم کە دەزانم: حەوت بوون و هەشتەمیان سەگەکەیان بووە، ﴿ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَآءً ظَٰهِرًا ﴾، لە بارەیانەوە: وتووێژ و شەڕە قسە و مشت ومڕ مەکە، مەگەر مشت ومڕێکی ڕوواڵەتیی و ڕووکەشیی، واتە: زۆر مەچۆ نێو وردە کارییەکانەوە، قووڵ مەبەوە، ﴿ وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴾، لە بارەیانەوەش: پرسیار لە هیچ

کەسیان مەکە، واتە: لە هیچ کەسی ڕۆژگاری خۆت، کە مەبەست پێی خاوەن کتێبەکانن، یان هاوبەش بۆ خوادانەرەکانن، یاخود خەڵکی دیکەی غەیری ئەوانیش، ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيۡءٍ إِنِّي فَاعِلٞ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ﴾، هەروەها بۆ هیچ شتێك مەڵێ: من بەیانیی بکەری ئەو کارەم، مەگەر خوا بیەوێ، واتە: مەگەر بڵێی (**إن شاءالله**)، ئەگەرنا بە جەزمیی مەڵێ: من ئەو کارە دەکەم، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا باسمان کرد، پێغەمبەر ﷺ - بە پێی ئەو گێڕدراوەیە - دوای ئەوەی کە پرسیاری لێ دەکەن، دەربارەی (هاوەڵانی ئەشکەوت و ذول قەرنەین و ڕووح)، دەفەرموێ: بەیانیی وەڵامتان دەدەمەوە، خوا ئامۆژگاریی پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە لەمەودوا، بۆ هیچ کارێ مەڵێ: من بەیانیی ئەو کارە ئەنجام دەدەم، ﴿ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ﴾، ئەمە دوو مانای هەن:

أ - مەگەر خوا ویستبی، وا بڵێی و تازە تێپەڕیبێ.

ب - مەگەر بڵێی: ئەگەر خوا بیەوێ.

ئەگەر ئەوەی لەگەڵ نەڵێی: مەڵێ: بەیانیی فڵان کارە دەکەم.

﴿ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ﴾، هەروەها یادی پەروەردگارت بکە، هەر کاتێ لە بیرت چوو {بڵێی: ئەگەر خوا بیەوێ، یاخود هەر کاتێ غەفڵەت و بێ ئاگاییەکت بەسەردا هات لە بارەی خواوە} یادی خوا بکەوە و قەرەبووی بکەوە، ﴿ وَقُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَهۡدِيَنِ رَبِّي لِأَقۡرَبَ مِنۡ هَٰذَا رَشَدٗا ﴾، بشڵێ: نیزیکە پەروەردگارم بۆ سەر ڕاستانەتر لەمە، ڕێنماییم بکات و ڕێم پیشان بدات.

﴿ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ وَٱزۡدَادُواْ تِسۡعٗا ﴾، لە ئەشکەوتەکەدا سێ سەد ساڵ مانەوە و نۆشیان زیاد کردن، واتە: سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵ مانەوە، بۆیەش وایفەرمووە، چونکە سێ سەد (٣٠٠) ساڵی خۆریی ماونەوە، کە دەکاتە سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵی مانگیی، چونکە هەر سەد ساڵی خۆریی، بە ساڵی مانگیی، سێ ساڵی دێنە سەرێ.

﴿ قُلِ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثُواْ ﴾، بڵێ: هەر خوا زاناترە، بە ماوەی مانەوەیان، ﴿ لَهُۥ غَيۡبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی، هەر هی ئەوە {لە گرەوی خوا دایە و تەنیا خوا دەیزانێ} ﴿ أَبۡصِرۡ بِهِۦ وَأَسۡمِعۡ ﴾، ئای! (خوا) چەند بینەر و، چەند بیسەرە! ﴿ مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ ﴾، (مرۆڤەکان) جگە لە خوا هیچ سەرپەرشتیار و هاوکارێکیان نیە، ﴿ وَلَا يُشۡرِكُ فِي حُكۡمِهِۦٓ أَحَدٗا ﴾، هەروەها خوا لە بڕیار و حوکمی خۆیدا، هیچ کەس ناکاتە هاوبەش.

بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت لە چەند بڕگەیەكدا

بەڕێـــــزان!

بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت، لە سێ بڕگەدا، باس دەكەین:

١)- پوختەی بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت.

٢)- چەند زانیارییەكی مێژوویی.

٣)- دەرس و پەندی سەرەكیی، كە لەو بەسەرهاتە وەردەگیرێ.

یەكەم: پوختەی بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت:

ئـەو بەسـەرهاتە هـی ڕۆژگاری پێـش ئیسـلامە، ئنجـا ئایـا ئـەو ڕووداو و ڕۆژگارە: پێـش پێغەمبـەر مووسـا عليه السلام بـووە؟ یاخـود پێشـتریش بـووە، یـان: نەخێـر لـە دوای مووسـا عليه السلام بـووە؟ یاخـود: لـە پێـش ڕۆژگاری پێغەمبـەر عیسـادا عليه السلام بـووە؟ یاخـود نەخێـر لـە دوای هاتنـی عیسـا عليه السلام بـووە؟ ئـەو ڕایانـە هەموویـان، باسـكراون، بـەڵام ئـەو ڕایـەی كۆتاییـان، لـە هەموویـان بەهێزتـرە و، وا پێدەچـێ ئـەو ڕووداوە لـە كەسـانێك ڕوویـدا بـێ، كـە شـوێنكەوتەی عیسـا عليه السلام بـوون و، كۆمەڵگایەكـەش، كۆمەڵـگای ڕۆمانـەكان بـوو بـێ، كـە بتپەرسـتبوون، ئـەو ڕایـە لـە هەموویـان بەهێزتـرە.

لـە ڕۆژگاری پێـش ئیسـلامدا، كۆمەڵگایـەك هەبـووە، حوكمـڕان و دەسـتەڵاتدارێكی بەسـەرەوە بەرپـرس بـووە، كـە - وەك لـە بڕگـەی دووەمـدا بـاس دەكەیـن - هەندێـك دەڵێـن: نـاوی (دۆكیـۆس) بـووە و، هەندێـك دەڵێـن: نـاوی (دەقیانـووس) بـووە، ئنجـا هەندێـك دەڵێن: سـاڵێك حوكمڕانیـی كـردوە و، هەندێـك دەڵێـن: زیاتـر و، بابایـەكی زۆر خوێنڕێـژ بـووە و، خـۆشی بـە پەرسـتراوو پـەروەردگار زانیـوە.

ئنجـا ئـەو كۆمەڵـە گەنجـەش - كـە وەك پێشـتر باسـمان كـرد - وا پێدەچـێ حـەوت كـەس بووبـن و ئـەو ڕایـە بەهێزتـرە، ئـەو كۆمەڵـە گەنجـە، كـە لـە ئایەتەكانـدا، خـوا سبحانه وتعالى بـە (**فتية**) نـاوی هێنـاون، وەك دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ ءَامَنُواْ بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَٰهُمْ هُدًى ﴾، بـەڵام هەندێـك لـە زانایـان دەڵێـن: ئەمـە ئـەوە ناگەیەنـێ كـە: هـەر گەنجـی تـازە پێگەیشـتوو

بووبن، چونكە (**فتية**) كۆی (**فتى**)یە، (**فتى**)ش وەك چۆن بە گەنج دەگوترێ، بە مرۆڤی جوامێریش دەگوترێ و، با كاملیش بێ و تەمەنێكیشی هەبێ، چونكە بە پێی هەندێك لە زانیارییەكان دەڵێن: ئەوانە دەست و پێوەند و ستافی پادشا بوون و لە وەزیرەكان بوون، دواتر لە پادشا هەڵگەڕاونەوە، كە ئەو وردەكارییانە لە قورئاندا باس نەكراون.

دوای ئەوەی كە لەگەڵ پادشادا تێكدەگیرێن، دیارە دەبێ ئەو چاوەڕوانیی ئەوەی لێیان كرد بێ، كە بیپەرستن و بەندایەتیی بۆ بكەن و بە پیرۆزی بزانن و بۆی ملكەچ بن، ئەوانیش ئەوەیان ڕەفز كردوە، ئیدی لەگەڵیدا تێكدەگیرێن و، تەماشاش دەكەن: دەرەقەتی كۆمەڵگایەكە نایەن و، ناشگونجێ لەو كۆمەڵگایەدا بمێننەوە! چونكە - وەك دوایی باسی دەكەین - ئەگەر مابانەوە، یان ئەوەتا بەرد بارانیان دەكردن، كە دەبێ پادشا هەڕەشەی بەرد بارانكردنی لێكردبن، یاخود دەبووایە: بگەڕێنەوە سەر ئایین و ڕێبازە چەوتەكەی ئەوان، كە بریتی بووە لە بتپەرستیی و پەرستنی جگە لە خوا ﷻ.

بێگومان ئەو گەنجانەش ئامادە نەبوون: بگەڕێنەوە سەر كوفر و بێبڕوایی، دوای ئەوەی خوا عەقڵ و دڵی ڕۆشن كردوونەوە.

لە لایەكی دیكەشەوە: ئامادە نەبوون خۆیان بدەنە بەر بەڵایەك كە لە توانایاندا نیە، وەك بەرد بارانكردن! بۆیە هیچ چاریان نەبووە، جگە لەوەی سەری خۆیان هەڵبگرن و، ئەو كۆمەڵگایە بەجێ بهێڵن و پشت لە ئاوەدانییان بكەن و، ڕوو لە چۆڵەوانییان بكەن، بۆ ئەوەی: ئایین و عەقیدەیان سەلامەت و پارێزراو بێ.

ئنجا كە دەڕۆن، ئایا ئەو سەگەیان چۆن ڕەگەڵ كەوتوە؟ هەندێك دەڵێن: لە پێشدا شەش كەس بوون، بە لای ئەو شوانەدا دەچن، كە ئەویش لێیان دەپرسێت: ئێوە كێن؟ یاخود: دەیانناسێ ئەگەر بەرپرسانی شارەكە بووبن، دوای ئەوەی كە ڕووداوەكەی بۆ باس دەكەن، ئەویش لەگەڵیان دەچێ و، سەگی ئەو شوانەكەش بە دوایان دەكەوێ و، دەبن بە حەوت كەس و، هەشتەمیان سەگەكەیانە، دوایی دەچنە ئەشكەوتێك.

ئنجا ئایا دەبێ ئەو ئەشكەوتە شوانەكە پێی زانیبێ؟ یاخود خۆیان دۆزیبیانەتەوە؟ لەوێدا ئەو ماوە درێژەی كە خوای پەنهانزان باسی كردوە، دەخەون (٣٠٠) ساڵی خۆریی و (٣٠٩) ساڵی مانگیی، واتە: ئەگەر بە جووڵەی خۆر حیسابی بكەین (٣٠٠) ساڵ بووە، چونكە لە كتێبەكانی خاوەن كتێبەكاندا، باسی (٣٠٠) ساڵ و، لە هەندێك لە ڕیوایەتەكاندا باسی: (٢٠٠) ساڵ دەكرێ، كە بە تەئكید ئەوە بەشێكە لەو لادان و دەستكاریی كردنەی

هاتۆتە نێویان، بێگومان ئەوەی کە خوا ﷻ دەیفەرموێ، هەر وایە: (٣٠٠) ساڵی خۆریی و (٣٠٩) ساڵی مانگیی ماونەتەوە.

ئنجا دوایی کە بێدار دەبنەوە، هەست بە برسیەتیی دەکەن و، لە بەینی خۆیان دا لێیان دەبێتە مشت و مڕ، هەروەك لە ئایەتەکەدا دیارە، یەکێکیان دەڵێ: بەشێك لە ڕۆژێك ماوینەوە، یاخود ڕۆژێك ماوینەوە، بەڵام سەرەنجام تەماشا دەکەن: هەمووی قسەکردنە لە نادیار، بۆیە دەڵێن: پەروەردگارتان زاناترە کە چەند ماونەتەوە؟

کەواتە: با واز لەوە بێنین کە ئامرازێکمان پێ نیە، بۆ ساغکردنەوەی، با بەدەم کاری خۆمانەوە، بچین، پارەی زیویان پێ دەبێ، دەڵێن: بەو پارەیە، یەکێکتان بچێ بۆ شار و، با تەماشا بکات: کام لە دووکانەکان خواردنەکەی چاکتر و پاکترە، بەشێکی لێ بهێنێ، بۆ ئەوەی وەك بژێوێك بە کاری بێنین، یەکێکیان دەنێرن و لەوێ لە لای یەکێك لە دووکاندارەکان، کە دەیەوێ خواردن و ئازووخە بکڕێ، پارەکە دەردێنێ، ئەو پارەیەش (٣٠٠) ساڵی بەسەردا تێپەڕیوە و، ئێستا پادشایەکی دیکە هاتوە، بێگومان هەر پادشایەك هاتوە، دراو و سکەی بە ناوی خۆیەوە لێ داوە، دووکاندارەکە پێی دەڵێ: ئەم پارەیە زۆر کۆنە و، هی ئێستا نیە، دیارە تۆ خەزنەیەکت دۆزیوەتەوە؟ ئەویش دەڵێ: نەخێر ئەوە هی دوێنێیە، بە هەرحاڵ دەکەونە مشت و مڕ و دەڵێ: ئێمە دوێنێ چووین، دەڵێ: چۆن؟ دەڵێ: لە ترسی دەقیانووس هەڵاتین، ئەویش دەڵێ: دەقیانووسی چی؟ ئەوە سێ سەد ساڵ زیاترە دەقیانووس ڕۆژگاری وی نەماوە و، چەندان پادشای دیکە ڕۆیشتوون و، چەندانی دیکە هاتوون، ئێوە لە کوێوە هاتوون؟ بەهەر حاڵ خەڵکیان لێ کۆدەبێتەوە و، دواتریش وا دیارە حوکمڕانی ئەو ڕۆژگارە خوا پەرست بووە و، بتپەرست و دژی خوا بەیەکگرتن نەبووە.

کە بەو هەواڵە دەزانن، دیارە دەچێتە مەجلیسیان و دەبێ بۆی باسکردبن؟ ئنجا دەڵێن: ئەدی کوا لە کوێن؟ دەڵێ: لە ئەشکەوتین، پادشا و هەندێك لە بەرپرسان و لە خەڵکی دەچن و، لەوێ لەگەڵیان دادەنیشن، تەماشا دەکەن بابەتەکە ڕاستە، ئنجا دەبێ باس و خواسی خۆیان گێڕابێتەوە، بەڵام دوایی بە فەرمانی خوای پەروەدگار هەموویان دەچنەوە نێو ئەشکەوتەکە و گیان دەسپێرن، کە تەنیا بۆ ئەوە بووە، پێشانی ئەو خەڵکە بدرێ، کە ئەگەر خوا بتوانێ (٣٠٩) ساڵان چەند گەنجێك بخەوێنێ لە ئەشکەوتێکدا، دەشتوانێ دوای مردن ئەو خەڵکەش، زیندوو بکاتەوە.

کە دیارە دەبێ لەو ڕۆژگارەدا، مشت و مڕ لە بارەی زیندووبوونەوە و قیامەت هەبوو بێ، بە پێی ئایەتەکان وا دەردەکەوێ، ئنجا کە دەچنە نێو ئەشکەوتەکە و گیان دەسپێرن، خەڵکەکە دەبێتە مشت و مڕیان: کە ئایا هەر چاوە خانوویەك لەسەر شوێنەکەیان دروست بکەن؟ ئەو شوێنەی کە جەنازەکانیانی لێیە، یان پەرستگایەك بنیات بنێن؟

کە هەندێك دەڵێن: خەڵکەکە دەرگای ئەشکەوتەکەیان گرتوە و، هەندێك دەڵێن: بە خاکیان سپاردوون و، هەندێك دەڵێن: هەر لێیان گەڕاون و گوتوویانە: با وەك خۆیان بن، بەڵام ئەوانەی حوکمڕان و دەسەڵاتدار و دەست ڕۆیشتوو بوون، گوتوویانە: نەخێر مزگەوتێك (پەرستگا) ێکیان لەسەر دروست دەکەین، واش پێدەچێ: قسەی ئەوان کە دەسەڵاتدار بوون، سەری گرتبێ ئەوە کورتەو پوختەی بەسەرهاتەکەیانە.

دووەم: چەند زانیارییەکی مێژوویی:

١)- ئایا هاوەڵانی ئەشکەوت کێ بوون و ڕووداوەکەیان کەی بووە؟

لەوبارەوە کە ئایا کێ بوون؟ زانیارییەکی ڕوونمان لەبەر دەستدا نیە، بەڵام لە تەفسیرەکان و سەرچاوە مێژووییەکاندا دەڵێن: ئەوانە وەزیرەکانی پادشا بوون، یاخود بە لای کەمەوە ستافی حکوومەتەکەی بوون، ئەگەر نازناوی وەزیریشیان لەسەر نەبوو بێ، بەڵام هەندێکیان دەڵێن: تەنیا کۆمەڵە گەنجێکی خوا پەرست بوون.

بەڵام وا پێدەچێ: کەسانێکی دەستڕۆیشتوو بوو بن، ئەوە زیاتر پێدەچێ، هەر بۆیەش دوایی ئەو پادشایەی کە دۆزیونیەوە، گرنگیی زۆری پێداون، هەروەها بۆ ئەوەش کە زیاتر ببنە پەند و دەرس، دەبێ ئەوانە کەسانێکی خاوەن دەستەڵات و پێگەی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی بوون، کە چی ئامادە بوون لەسەر خواو، لەسەر دینی خوا و، بۆ پاراستنی ئیمان و عەقیدەی خۆیان، هەموو شتێك بەجێ بهێڵن، ئەوە زیاتر دەرس و پەندی لێوەردەگیرێ، بۆیە ئەوە زیاتر بە عەقڵەوە دەنووسێ.

ئنجا دەربارەی کاتەکەی کەی بووە؟ وەك پێشتریش باسمان کرد: هەندێك دەڵێن: پێش مووسا عليه السلام بووە و، هەندێك دەڵێن: لە سەردەمی عیسادا عليه السلام بووە، هەندێکیش دەڵێن: لە دوای عیسا عليه السلام بووە.

کە ئێمە ڕای سێیەممان زیاتر پێ ڕاستە و، وا پێدەچێ ئەوانە شوێنکەوتەی مەسیح ﷺ بوو بن و نەیارەکانیشیان ئەو ڕۆمییانە بووبن، کە بتپەرست بوون و هاوبەشیان بۆ خوا دانـاوە.

٢)- ئەشكەوتەكەیان لە كوێ بووە؟!

لەو بارەوە زۆر بیروڕا هەن:

أ)- ڕای یەکەم دەڵێ: ئەو ئەشکەوتە لە شاری (ئەبسووس) بووە، لە ناوچەی (گرگوس) کە دەکەوێتە نێوان (حەڵەب) و وڵاتی (ئەرمینیا) و (ئەنتاکیا) کە لە (مەرعەش)ەوە نیزیکە لە وڵاتی (ئەرمینیا) و، لە ڕۆژگاری ئیمپڕاتۆر دەقیانووسدا بووە، کە لە دەوری ساڵی (٢٣٧)ی زایینییدا بۆ ماوەی ساڵێك حوکمی کردوە و، بابایەکی زۆر دەمارگیر بووە بۆ ئایینی ڕۆمانیی و، زۆریش ڕقی لە ئایینی نەصرانیی بووە، کاتی بێداربوونەوەشیان لە ماوەی حوکمڕانیی ئیمپڕاتۆر (پاوژوسیوش) بووە کە بە قەیسەری گچکەش ناسراوە. ئەمە خاوەنی (التحریر والتنویر) (محمد الطاهر بن عاشور) و ژمارەیەك لە تەفسیرەكان هێناویانە.

(الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: ئەو دوو کەسە کە دوایی چوون سەیری ئەشکەوتەکەیان کردوە، هەردووکیان سەرۆکی شارەکە بوون، ناویان: (ئاریوس) و (ئەگیوس) بووە، دوایی لەگەڵ خەڵکی شارەکە و، ئەو گەنجەدا کە چووە بۆ شت کڕین، لەگەڵ خۆیاندا بردۆتەوە بۆ لای ئەشکەوتەکە و، لەگەڵ گەنجەکاندا دانیشتوون.

ب)- ڕای دووەم: ئەوەیە کە لە خوارووی وڵاتی (تونس) ئەشکەوتێکی لێیە، ئەو ئەشکەوتە بووە.

ج(- ڕای سێیەم کە هی **(إبن عطية)**یە دەڵێ: ئەو ئەشکەوتە لە ئەندەلوس بووە، لە لای شاری **(غرناطة)** لە نزیك گوندی **(لوشة)**، ئەو ئەشکەوتە کۆمەڵێك مردووی تێدان و ئێسقانی سەگێکیشی تێدایە، هەندێك لە لاشەی مرۆڤەکان، تەنیا ئێسك ماوە و، هەندێکیشیان تاکو ئێستاش گۆشتیان پێوە ماوە، **(إبن عطية)** کە یەکێکە لە توێژەرەوانی قورئان، دەڵێ: من لە ساڵی (٥٠٤)ی کۆچیی دا، چوومەتە ئەشکەوتەکە و جەنازەکەیان و ئێسقانی سەگەکەم بینین، کە لەوێ بوون.

د)- ڕای چوارەم ئەوەیە کە ئەشکەوتێك هەیە لە وڵاتی (ئوردن) لە شاری (عەممان) کە من بۆ خۆم ئەوێم بینیوە، لە نیزیك گوندێکە بە ناوی **(رجيب)**ە، کە ئێستا مزگەوتێکی لەسەر دروست کراوەو ئێستا لە باکووری شاری (عمّان)ە، واتە لە جوغزی شارەکەدایە.

هەندێك لە زانایان دەڵێن: ئەم ڕایە (ڕای چوارەم) لە هەموویان بەهێزترە و دروستترە، هەندێکیشیان دەڵێن: (ڕای یەکەم) کە دەبێ ئەو ئەشکەوتە لە تورکیا بێ.

بە هەر حاڵ ڕەنگە ڕای دیکەش هەبن لە بارەی شوێنی ئەو ئەشکەوتەوە، بەڵام خوا دیاریی نەکردوە و، پێغەمبەریش شوێنەکەی دیاریی نەکردوە، چونکە هیچ حیکمەتێك لە دیارییکردنیدا نیە.

٣)- ئایا سەرچاوە نەصرانییەکان چی دەڵێن؟

(**جمال الدين القاسمي**) لە کتێبەکەی خۆیدا (**محاسن التأويل**)، لە کتێبێکی نەصرانییەکانەوە بە ناوی (**الكنز الثمين في أخبار القِدِّيسين**)، لە ژێر ناوونیشانی: (**فيما يخص السبعة القديسين الشهداء الذين من أفسس**)دا، هێناویەتی کە لە کتێبەکەدا دەڵێ:

أ)- (**هَؤلاءِ الشُّهَدَاء السبْعَةِ كَانُوا إخوة بالجسد، وأسماؤهم: مكسيميانوس، ومالخوس، ومرتينيانوس، وديونيسيوس، ويوحنا، وسارابيون، ثم قسطنطين**)[1]، واتە: ئەو حەوت شەهیدە کە هەر حەوتیان برا بوون (واتە: لە یەك دایك و باب بوون)، ناوەکانیشیان ئەوانەی سەرەوەن.

ب)- هەر لەو کتێبەدا دەڵێ: ئەوانە لە ساڵی (٢٥٢)ی زایینی، هەتا (٤٤٧)ی زایینی خەوتوون و، لە (٤٤٧/٨/٤)ی زایینی دا، بێدار بوونەتەوە، واتە (٢٠٠) ساڵ خەوتوون! بەڵام مادام خوا ﷻ لە دوا کتێبی خۆیدا کە یەك پیتی دەستکاریی نەکراوە، فەرموویەتی: (٣٠٩) ساڵی کۆچیی خەوتوون، کە نەیفەرمووە ساڵی کۆچیی، بەڵام بۆ گەلی عەرەب وا دەفەرمووێ، کە پێشتر دەفەرمووێ: ﴿ وَلَبِثُواْ فِي كَهۡفِهِمۡ ثَلَٰثَ مِاْئَةٖ سِنِينَ ﴾، واتە: (٣٠٠) ساڵ بە حیسابی ڕۆمانییەکان و ئیغریقیی و یۆنانییەکان، کە بە خۆر ساڵەکانیان حیساب کردوە، ئنجا هەر ساڵێکی خۆریی یازدە ڕۆژی کەمترە لە ساڵی مانگیی (**قمري**)ی.

کەواتە: کە خوا دەفەرمووێ: (٣٠٩) ساڵ، واتە: (٣٠٩) ساڵی مانگیی و (٣٠٠) ساڵی خۆریی، ئنجا بە دڵنیاییەوە هەر ئەوەی قورئان دەیفەرمووێ، ڕاستە، بەڵام گرنگ ئەوەیە کە لە سەرچاوەی مەسیحییەکانیشدا باسی ئەو حەوت کەسە کراوە و ناوەکانیشیان هاتوون، بەڵام لە بارەی ماوەی مانەوەیانەوە، کە دەڵێ: دووسەد (٢٠٠) ساڵ بووە، بەهەڵەدا چوون.

---

(١) محاسن التأويل ج١٥، ص ٣٤،٣٥.

ج)- ئنجا هەر لەو كتێبەدا هاتوە، دەڵێ: ئەوانە لە ئەنجامی چەوساندنەوەیان، لە لایەن یۆنانییەكانەوە، لە ڕۆژگاری پادشا (**داكیوس**)دا - كە هەندێكیان دەڵێن: (دەقیانووس) كە دیارە ئەو وشانە لە زمانێكەوە، بۆ زمانێكی دیكە دەگۆڕێن - لە ئەنجامی ئەوەدا ڕایان كردوە، هەر لەوێشدا دەڵێ: لە سەردەمی پادشا (**ثاوذوسیوش**)دا كە پێی گوتراوە: قەیسەری گچكە، لەوێدا بێدار بوونەتەوە، هەندێكیان دەڵێن: ناوی: (**ثاوذوسیوش**)ە و، هەندێكیشیان دەڵێن: (**ثاوضوسیوش**)ە، كە: ئەو پیتانە، لە زمانێكەوە بۆ زمانێكی دیكە دەگۆڕێن.

سێیەم: دەرس و پەندی سەرەكیی ئەم بەسەرهاتە:

بێگومان ئەم بەسەرهاتە دەرس و پەندی زۆری لێوەردەگیرێن، كە دوایی ئێمە لە پازدە (١٥) خاڵاندا دەیانخەینە ڕوو، بەڵام دەرس و پەندی سەرەكیی كە لە بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت، وەردەگیرێ بریتیە لە تەسلیم نەبوون بۆ كوفر و ستەم و خراپە، ئەگەر بە ڕاكردن و، بە سەری خۆ هەڵگرتنیش و، بە جێهێشتنی كەس و كار و خاك و خەڵك و وڵات و نیشتیمانیش، بێ.

ئنجا دەرس و پەندی هەرە مەزن كە لە بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت، وەردەگیرێ ئەوەیە كە كاتێكیش ئەم سوورەتە هاتۆتە خوار {ئەم سوورەتە وەك گوتمان: بە پێی هەندێ سەرژمێر، ڕیزبەندیی دابەزینی (٦٨)ەمین، یاخود (٧٠)یەمین سوورەتی مەككەیە، كە دابەزیوە} لەو كاتەش دا مسوڵمانان كۆچیان كردوە بۆ حەبەشە، دووجاران كۆچیان كردوە و، دواتریش زەمینەسازیی بووە بۆ كۆچكردن بۆ (**یثرب**) كە دوایی بووە بە (**مدینة الرسول**) شاری پێغەمبەر ﷺ.

كەواتە: ئەی مسوڵمانینە! ئێوەش ئەگەر كە تەنگتان پێ هەڵچنرا، لە لایەن كافر و زلە زلەكانی مەككەوە، تەسلیمیان مەبن و، مەبنە بەشێك لەواقیعی: نەفامیی و ستەمكاریی و بێبڕوایی و، بتپەرستیی و خراپەكاریی، كۆمەڵگایەكەی خۆتان، بەڵكو ئامادەبن دەستبەرداریی هەموو شتێك بن و، وەك هاوەڵانی ئەشكەوت بكەن.

هەروەها ئەی مسوڵمانان! لە هەر سەردەمێكی دیكەدا هەن، هەر كاتێك تەنگتان پێ هەڵچنرا و، ناچاركران كە: یان دەستبەرداری ئایینەكەتان بن، یاخود دەستبەرداری خاك و خەڵك و نیشتیمان و ماڵ و سامان و بەرژەوەندییەكانتان بن، هەموو ئەوانە وەلا بنێن، لە پێناوی ڕازییكردنی خوا و پاراستن و سەلامەت بوونی دین و عەقیدەتان دا.

گەورەترین و گرنگترین پەند و ئامۆژگاریی کە لەم بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوتە، وەربگیرێ، ئەوەیە.

زانایانیش لەو بارەوە زۆریان قسە كردوە، كە ئایا مسوڵمانان بۆیان هەیە: پەنا بەرنە بەر بەجێهێشتنی وڵاتی خۆیان، لە كاتێكدا لە وڵاتی خۆیاندا، كە كۆمەڵگای مسوڵمانانیشن، بەڵام دووچاری ئاشووب و ناڕەحەتیی ببن، ئایا وڵاتی خۆیان بەجێ بهێڵن و كۆچ و كۆچبار بكەن؟ زانایان لەوبارەوە ڕاجیاییان هەیە، بەڵام زۆرینەیان دەڵێن: بەڵی كاتێك كە مرۆڤ ناچار كرا، دەستبەرداری ئایینەكەی بێ، یان دەیزانی كە تووشی لادان و گوناه دەبێ، پێویستە ئەو شوێنە بەجێ بهێڵێ.

با چەند فەرمایشتێكی پێغەمبەر ﷺ بێنینەوە، لەو بارەوە:

١)- {إِذَا كَانَتِ الْفِتْنَةُ فَأَخْفِ مَكَانَكَ وَكُفَّ لِسَانَكَ}، (أخرجه أبو داود: ٤٣٤٣، وقال الألباني: حسن صحيح).

واتە: هەر كاتێك ئاژاوە بوو، شوێنەكەی خۆت پەنهان بكە و، زمانی خۆت بگرە (واتە: بچۆ شوێنێك كە پێت نەزانن، بۆ ئەوەی تووشی ئازار نەبی، یاخود ناچار نەكرێی كە مەیلت بە لای ستەم و خراپەكارییدا بچێ).

٢)- {عن عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رضي الله عنه، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ! مَا النَّجَاةُ؟ قَالَ: أَمْسِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ، وَلْيَسَعْكَ بَيْتُكَ، وَابْكِ عَلَى خَطِيئَتِكَ}، (أخرجه الترمذي: ٢٤٠٦، وَصَحَّحَهُ الألباني).

واتە: عوقبەی كوڕی عامر رضي الله عنه بە پێغەمبەری خوا ﷺ، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، دەرباز بوون چۆنە؟ (واتە: لە كاتی ئاشووب و ئاژاوەدا، كە ناچار دەبین تووشی گوناه ببین) پێغەمبەر ﷺ، فەرمووی: زمانی خۆت بگرە و، لە ماڵی خۆتدابە و، بۆ گوناهەكانی خۆت بگری {واتە: واز لە خەڵكی بێنە}.

٣)- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرَ مَالِ الْمُسْلِمِ: غَنَمٌ يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الجِبَالِ ، وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفِرُّ بِدِينِهِ مِنَ الفِتَنِ} (أخرجه وأحمد: ١١٢٧٢، وعبد بن حميد: ٩٩٣، والبخاري: ١٩، وأبو داود: ٤٢٦٧).

واتە: نیزیكە كە ڕۆژگارێك بێ، باشترین ماڵ و سامانی یەكێكتان مەڕێك بێ، بە دوای بكەوێ، بە چیا و چۆڵاندا و بە لووتكەی چیایاندا و، بەو شوێنانەدا كە بارانیان لێدەبارێ و، لەوەڕیان هەیە {بە دوای مەڕەكانی خۆیەوە بێ و، لە چنگ ئاژاوەكان ڕابكات و، ئایینی خۆی دەرباز بكات}.

هەڵبەتە ئەوە هەمووی لە کاتێکدا، کە مرۆڤ نەتوانێ واقیعەکە بگۆڕێ و بەرهەڵستیی بکات، بەڵام ئەگەر بتوانێ بەرهەڵستیی بکات و، واقیعەکە بگۆڕێ، بێگومان وا باشترە کە بمێنێتەوە لە نێو کۆمەڵگادا و بەرهەڵستیی خراپە بکات، مادام لە خۆی دڵنیا بێ کە تەسلیم نابێ و، دڵنیا بێ لەوەی کە دەتوانێ کاریگەریی چاکە لەسەر دەوروبەری خۆی بەجێ بهێڵێ، ئەوە ئەسڵە، بەڵام ڕاکردن و سەری خۆ کزکردن و گۆشەگیر بوون، ئەوە حاڵەتی دەگمەن و ڕیزپەڕە، بەڵگەشمان لەسەر ئەوە:

١ - هەڵوێستی پێغەمبەرە ﷺ، لە مەککەدا کە سێزدە (١٣)ساڵی ڕەبەق دەمێنێتەوە، بەڵێ هاوەڵانی کۆچ دەکەن، بەڵام ئەو کۆچ ناکات و، دوایی کە کۆچ دەکات بۆ ئەوەیە کە پێگەیەك و شوێنێك بدۆزێتەوە و لەوێدا جاڕی دەوڵەتی ئیسلامیی بدات و قەوارەیەکی سیاسیی ڕابگەیەنێ.

٢ - وێڕای هەڵوێستی کردەیی پێغەمبەر ﷺ، ئەم فەرموودەیەش هەیە لەو بارەوە، کە دەفەرموێ: **{إِنَّ الْمُؤْمِنَ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ، أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لاَ يُخَالِطُ النَّاسَ، وَلاَ يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ}، (أخرجه أحمد: ٥٠٢٢، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح رجاله ثقات، رجال الشيخين).**

واتە: ئەو بڕوادارەی کە لەگەڵ خەڵکدا تێکەڵ دەبێ و، لەسەر ناڕەحەت کردن و ئازار و خەمەکانیان خۆڕاگر دەبێ، باشترە لەو بڕوادارەی کە لەگەڵیان تێکەڵ نابێ و، مامەڵەیان لەگەڵ ناکات و، خۆڕاگریش نابێ لەسەر ئازار و ناڕەحەتییەکانیان.

هەڵبەتە لەو بارەوە فەرموودەی دیکەش هەن و، کۆمەڵێك ئایەتیش هەن کە دەکرێ بە بەڵگە بهێنرێنەوە لەو بوارەدا، بەڵام بەو فەرموودەیە ئیکتیفا دەکەین.

ئەمەش پوختەیەك بوو دەربارەی بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوت.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ و بە هەر کەسێك کە قورئان دەخوێنێ، دەفەرموێ: یان ئایا پێت وایە: هاوەڵانی ئەشکەوت و ڕەقیم، لە ڕیزی پێشەوەی نیشانە سەرسوڕهێنەرەکانمان بوون! کاتێك کە گەنجەکان پەنایان بۆ ئەشکەوتەکە برد و، گوتیان: پەروەردگارمان! بەزەییەکی تایبەتمان پێ ببەخشە و، لە کارماندا سەرڕاستییمان بۆ بڕەخسێنە؟ ئێمەش ژمارەیەك لە ساڵان لە ئەشکەوتێدا خەواندمانن، پاشان بێدارمان کردنەوە، تاکو بزانین کام لە دوو کۆمەڵەکە چاکتر سەرژمێریی ماوەی مانەوەیان لە خەودا کردووە؟:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾ إِذْ أَوَى ٱلْفِتْيَةُ إِلَى ٱلْكَهْفِ فَقَالُوا۟ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾ فَضَرَبْنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمْ فِى ٱلْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴿١١﴾ ثُمَّ بَعَثْنَٰهُمْ لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا ﴿١٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ ﴾، («أم» للإضراب الإنتقالي من غرض إلى غرض)، وشەی (أم) بۆ گواستنەوەیە لە مەبەستێکەوە بۆ مەبەستێکی دیکە، زانایانی شارەزای زمان دەڵێن: (أَمْ حَسِبْتَ) دەبێتە: (بل أحسبت)، یانی: (أَمْ) دەبێتە (بل) و دەشبێتە (أ) (همزة الإستفهام) وێکڕا، کەواتە: ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ كَانُوا۟ مِنْ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا ﴾ واتە: یان ئایا پێت وابوو، کە هاوەڵانی ئەشکەوت و ڕەقیم، لە نیشانە سەرسوڕهێنەرەکانمان بوون؟ ئنجا دەگونجێ (أ) لێرەدا بۆ پرسیارکردنی نکوولّیلێکەرانە (الإستفهام الإنكاري) بێ، دەشگونجێ بۆ چەسپاندن (تقرير) بێ و، لە هەردووك حاڵانیش دا پێویستە شتێك مەزەننە (تقدير) بکرێ کە بەسیاق و سەلیقە دەفامرێتەوە، بۆ وێنە: {ئایا نیشانە سەرسوڕهێنەرەکانمانت نەزانیون!}، یان ئایا پێت وایە هاوەڵانی ئەشکەوت و ڕەقیم {لە پێشەوەی} نیشانە سەرسوڕهێنەرەکانمان بوون؟!

(أَصۡحَٰبَ ٱلۡكَهۡفِ)، واتە: هاوەڵانی ئەشکەوت، (**الرقيم: فعيل بمعنى مفعول، من الرَّقْم، وهو الكتابة**)، وشەی (**رقيم**) لێرەدا (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**)ە، یانی: نووسراو، چونکە (**رَقْم**) واتە: نووسین.

زانایان لەو بارەوە قسەی زۆریان کردوە، کە ئایا وشەی (**رقيم**) چی دەگەیەنێ؟

١ - هەندێکیان دەڵێن: (**كان كتاباً مع أصحاب الكهف في كهفهم: أسماؤهم، دينهم، قصتهم..**)، واتە: نووسراوێك بووە لەگەڵیان لە لەوحێکدا لە ئەشکەوتەکەدا دانراوە: ناوەکانیان، دینەکەیان، بەسەرهاتیان، ئەوانەی هەموو تێدا بوون.

٢ - ڕایەکی دیکە دەڵێ: وشەی (رقيم) ناوی ئەشکەوتەکە بووە.

٣ - هەندێکی دیکە دەڵێن: ناوی ئەو چیایە بووە کە ئەشکەوتەکەیانی لێ بووە.

٤ - هەندێکی دیکە دەڵێن: وشەی (رقيم) ناوی سەگەکەیان بووە.

ئەو ڕایانە هەموویان هەن.

بەڵام ئەو ڕایەی کە دەڵێ: (**رقيم**) وا پێدەچێ نووسراوێك بوو بێ، لە تەختێك دا، ناو ونیشان و تایبەتمەندییەکانی ئەو حەوت (٧) گەنجەی تێدا تۆمار کرابن، لە هەموویان لە ڕاستییەوە نیزیکترە.

٢)- ﴿كَانُواْ مِنۡ ءَايَٰتِنَا عَجَبًا﴾، لە سەرسوڕهێنەرترینی نیشانەکانی ئێمە بوون؟! یانی: (**أحسبت أن أصحاب الكهف والرقيم، كانوا أعجب آياتنا؟!**)، ئەگەر پێت وابێ، ڕاست نیە و ئەو پێ وابوونە لە جێگای خۆیدا نیە، چونکە هەموو نیشانەکانی ئێمە سەرسوڕهێنەرن و، بەسەرهاتی ئەوان تاکە بەڵگەو نیشانەی سەرسوڕهێنەری خوای پەروەردگار نیە و، لە ڕیزبەندیی پێشەوەی نیشانە سەرسوڕهێنەرەکانی پەروەردگاریشت دا نیە.

٣)- ﴿إِذۡ أَوَى ٱلۡفِتۡيَةُ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ﴾، یاد بکەوە! کاتێك کە گەنجەکان پەنایان برد بۆ ئەشکەوتەکە، دەشگونجێ: (إِذۡ)، (**ظرف**) بێ پاڵدرابێتە لای ڕستەی دوای خۆی، واتە: کاتێك کە گەنجەکان پەنایان بردە لای ئەشکەوتەکە، لەو کاتەدا:

٤)- ﴿فَقَالُواْ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً﴾، گوتیان: ئەی پەروەردگارمان! لەلایەن خۆتەوە بەزەییەکی تایبەتمان پێ بدە.

پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: وشەی (الفتية: **جمع قِلّةٍ لـ(فتى) وهو الشاب المكتمل**)، (**فتية**) کۆی (**فتى**)یە کە بریتیە لە گەنجێکی تەواو، ئنجا وەك پێشتریش باسمان کرد، بەڵێ (**فتية**) مانای کۆمەڵە گەنجێك دەگەیەنێ، بەڵام دەشگونجێ: مەبەست پێی کۆمەڵە جوامێرێك بێ، با کامڵ و بەتەمەنیش بن، بەڵام لە جوامێریی و گورج و گۆڵییدا، وەك گەنجان ڕەفتار بکەن، وەك چۆن گەنج بەتین و تاقەتە و، گورج و گۆڵ و ئازایە، واتە: مەرج نیە ئەوانە تەمەنیان کەم بوو بێ.

هەردووك ڕایەکان هەن، چونکە ئەگەر بە پێی ئەو ڕایە بێ کە: ئەوانە لە ستافی حوکمڕانیی دەقیانووس بوون و کەسانێکی کاربەدەست بوون، دیارە دەبێ کامڵ بووبن و تەمەنێکیان بووبێ.

ئەوانە یەکەمین کاریان کە چوونە نێو ئەشکەوتەکەوە، ئەوەبوو پاڕانەوەو گوتیان: پەروەردگارمان! لە لایەن خۆتەوە بەزەییەکی تایبەتمان پێ ببەخشە.

ئەوە لە ڕووی مەعنەوییەوە و لە ڕووی ماددییشەوە:

٥)- ﴿وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا﴾، هەروەها لە کاروباری خۆماندا، بە ئامانجمان بگەیەنە، یاخود هۆکارەکانی بە ئامانج گەیشتنمان بۆ بڕەخسێنە.

(**الرَّشَد والرُّشد: الخير وإصابة الحق والنفع والصلاح**)، وشەی (**رَشَد**) و (**رُشْد**) واتە: چاکە و پێکانی هەق و، شتی سوود بەخش، یانی: لە کاروباری خۆماندا، ئەو هۆکارانەمان بۆ بڕەخسێنە، کە بە ئامانجمان دەگەیەنن، ئەوان هەم دوعای ڕەخسانی پێداویستیی مەعنەوییان کردوە، کە خوا ﷻ بە بەزەیی خۆی دایانپۆشێ، هەم دوعای دابینکردنی پێداویستییە ماددییەکانیشیان کردوە.

کە دەفەرمووێ: ﴿إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا﴾، لێرەدا پیتی (ف) بۆ بەدواداهاتن (**تعقيب**)ە، (**دلّت الفاء في جملة (فَقَالُوا) أنّهم لما أووا إلى الكهف بادروا إلى الدعاء**)، ئەم (**ف**)یە کە لەسەر ڕستەی: (**فقالوا رَبَّنا**) یە، ئەو دەگەیەنێ هەر کە چوونەتە نێو ئەشکەوتەکە، یەکسەر لە پەروەردگاریان پاڕاونەوە.

ئەمەش ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە مرۆڤ دەبێ: لە تەنگانەو سەغڵەتییدا، یەکسەر پەنا بەرێتە بەر خوا ﷻ و هاواری تێ ببەستێ، بێگومان خواش بێ مرادی ناکات.

ئنجا ئەوان دوو شتیان لە خوا ﷻ داوا کردوون:

أ- ﴿ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً ﴾ لە لایەن خۆتەوە بەزەییەكی تایبەتی خۆتمان پێ ببەخشە.

ب- ﴿ وَهَيِّئۡ لَنَا مِنۡ أَمۡرِنَا رَشَدًا ﴾: لە كاروبارماندا هۆكارەكانی بە ئامانج گەیشتنمان بۆ بڕەخسێنە، ئنجا خوای پەروەردگاریش: هەم لە ڕووی مەعنەوییەوە، بەزەیی پێیاندا هاتۆتەوە: ئەوەتا ناویان هاتوەتە نێو قورئانەوە و، بۆ هەمور بەشەر بوونەتە جێگای پەند و دەرس، جگە لە خەڵكی سەردەمی خۆیان و دوای خۆیان.

هەم لە ڕووی مادديیەوەش، سێ سەدو نۆ (٣٠٩) ساڵ، بێ ئەوەی فلسێك سەرف بكەن و، بێ ئەوەی بۆ خۆیان هیچ ئەرك بكێشن، خوا ﷻ خەوی لێخستوون و، هۆكارەكانی ژیان و بەردەوام بوون لە ژیانی نا ئاسایی دا، لەم ئەشكەوتە ڕەق و تەقەدا، بۆ ڕەخساندوون، كەواتە: هەردووك داوایەكەی كە لە خوای بەخشەریان كرد بوون، خوای میهرەبان زۆر بەزیادەوە: بۆی جێبەجێ كردوون.

٦)- ﴿ فَضَرَبۡنَا عَلَىٰٓ ءَاذَانِهِمۡ فِي ٱلۡكَهۡفِ سِنِينَ عَدَدًا ﴾، ئێمەش پەردەمان دا بەسەر گوێیەكانیان دادا، لە ئەشكەوتەكەدا، ژمارەیەك لە ساڵان.

پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**حُذِفَ مفعول ضربنا، لظهورها، أي: ضربنا على آذانهم غشاوة، أو حائلاً عن السمع**)، واتە: بەركاری وشەی (**ضربنا**) قرتێنراوە، چونكە ئاشكرایە، یانی: پەردەیەكمان بەسەر گوێیەكانیان دادا، یاخود شتێك كە ڕێگر بێ لەوەی گوێیەكانیان ببیستن، یانی: گوێیەكانیمان داخستن لەوە كە ببیستن، لە نێو ئەشكەوتەكەدا.

كە دەفەرموێ: ﴿ سِنِينَ عَدَدًا ﴾، واتە: ژمارەیەك لە ساڵان، (**عدداً من السنين**) بەڵام حیكمەتی چییە كە لێرەدا خوا ﷻ وشەی (سِنِينَ)ی پێش خستوە؟!

أ - هەندێك لە زانایان گوتوویانە: حیكمەتی ئەوە: بەكەم (قليل) پێشاندانە، یانی: ساڵانێكی كەم، چونكە سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵ، بە لای خوای زانا وتواناوە ساڵانێكی زۆر كەمن!

ب - هەندێكی دیكەش دەڵێن: ﴿ سِنِينَ عَدَدًا ﴾، واتە: ژمارەیەكی زۆر، بە نسبەت ئێوەی مرۆڤەوە!

كە بێگومان هەردوو واتایەكەش ڕاستن.

أ- بە نسبەت خوای بەرز و مەزنەوە، ئەوە ماوەیەكی یەكجار كەمە، وەك لە سووڕەتی (**الحج**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ يَوۡمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلۡفِ سَنَةٖ مِّمَّا تَعُدُّونَ ٤٧ ﴾، هەروەها لە

سوورەتی (المعارج)دا دەفەرموێ: ﴿تَعْرُجُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ إِلَيْهِ فِى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُۥ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾﴾، بەڵێ سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵ بە نسبەت خوای بێ وێنەوە: چاو تروو‌کانێکە.

ب - بەڵام بە نسبەت ئێمەوە، سێ سەد و نۆ (٣٠٩) ساڵ بۆ خەوتن، هەر زۆر زۆرە! کەواتە: ئەو وشەیە لە یەك کاتدا هەردوو واتاکە دەگەیەنێ.

٧)- ﴿ثُمَّ بَعَثْنَـٰهُمْ﴾، دوایی بێدارمان کردنەوە، (**أي أيقظناهم**) بە خەبەرمان هێنان، لە خەو هەڵمانستاندن.

٨)- ﴿لِنَعْلَمَ أَىُّ ٱلْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوٓا۟ أَمَدًا﴾، تاکو بزانین: کام لە دوو کۆمەڵەکان، ئەو ماوەیەی مانەوەیانی ژماردوە؟ دەگونجێ: (أَحْصَىٰ) کرداری ڕابردوو بێ، یانی: (**أَحصى أَمَدَ لُبْثِهم**)، یان: (**أَحصى المدة التي لَبِثوها**) کامیان ژماردوویەتی و سەرژمێری کردوە؟

دەشگونجێ: (أَحْصَىٰ) ڕێژگەی هەڵبژاردن (**صيغة التفضيل**) بێ، (**أَيّهما أَضْبَطُ لما لَبِثوا أمداً**) واتە: کامیان باشتر کۆنترۆڵی سەرژمێریی ئەو کاتەی کردوە، کە تێیدا لە خەودا ماونەتەوە؟

(**الحزب: الجماعة التي توافقوا على شيئ واحد**)، (**حزب**) کۆمەڵە خەڵکێکن لەسەر شتێك پێك دێن.

وەك گوتیشمان: وشەی (أَحْصَىٰ) دەگونجێ کرداری ڕابردوو بێ و، دەشگونجێ (**إسم التَّفضيل**) بێ، هەردوو واتاکانی هەن، بەڵام ئەوەی دووەمیان پێ دەچێ ڕاستتر بێ، یانی: کامیان باشتر ماوەکەی ژماردوە.

ئنجا ئایا کامیان (**أَيُّهما**) مەبەست پێیان کێن؟ بە تەئکید مەبەست پێی ئەو دوو کۆمەڵە خەڵکەن، کە دوای بێدرابوونەوەیان کەوتوونە مشت و مڕەوە: هەندێکیان گوتوویانە: ئەوەندە ماوینەوە و، هەندێکی دیکەشیان گوتوویانە: ئەوەندە ماوینەوە، ئەو کاتەش وەك ئێستا نەبووە، کە مێژوو و کاتەکان زۆر بە وردیی بنووسرێن، هەر بۆیەش لە کتێبی نەصرانییەکاندا: ژمارەی: دووسەد (٢٠٠) ساڵ هاتوە و، هەندێکیان کەمتریشیان داناوە، و هەندێکی دیکەشیان دووسەدو پەنجا (٢٥٠) ساڵیان باس کردوە، کە من هەموویانم نەهێنا، بەڵام بێگومان تاکە ڕای ڕاست، ئەوەیە کە خوا ﷻ فەرموویەتی: کە سێ سەد ساڵ ماونەوە، ئەگەر بە ساڵی خۆریی حیسابی بکەین و، نۆ (٩) ساڵی دیکەشی چۆتە سەر، ئەگەر بە ساڵی مانگیی (**قمري**) حیسابی بکەین.

مەسەلەی دووەم:

ئێمە ڕاست و دروست هەواڵەکەیانت بۆ باس دەکەین: ئەوانە چەند گەنجێك بوون، بڕوایان بە پەروەردگاریان هێنا و، ئێمەش سەرڕاستییمان بۆ زێدە کردن و، دڵیانمان بەهێز کرد، کاتێك هەڵسان گوتیان: پەروەردگارمان پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوییە، جگە لەو هیچ کەس و شتێکی دیکە بە پەرستراو بانگ ناکەین، ئەگەرنا قسەیەکی لە هەق دوورمان کردوە، ئا ئەو خەڵکەشمان کە پەرستراوانی دیکەی جگە لەویان پەیدا کردوون، «ئەگەر ڕاستن» دەبووایە بەڵگەیەکی ئاشکرایان لەسەر بێنن، کێ لەو کەسەی درۆ بە خواوە هەڵدەبەستێ، ستەمکارترە؟:

خوا دەفەرموێ: ﴿ نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ ۚ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَٰهًا ۖ لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا ﴿١٤﴾ هَٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً ۖ لَّوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ ۖ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم سێ ئایەتە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ نَّحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ ﴾، دوای ئەوەی خوای تاك و پاك لە چوار (٤) ئایەتی پێشوودا، ئاماژە ئاسا: پوختە و گوشراوی هێڵە گشتییەکانی بەسەرهاتەکەی خستە ڕوو، ئنجا دێتە سەر وردەکارییەکانی و ئەوەی کە بە پێویستیی دەزانێ، کە جێی پەند و عیبرەتە، باسی دەکات.

دەفەرموێ: ئێمە بە شێوەیەکی ڕاست، هەواڵی ئەوانت بەسەردا دەخوێنینەوە.

بەسەر کێ دا؟ بێگومان بەسەر پێغەمبەردا ﷺ چونکە ئەم قورئانە هەمووی، پێشێ پێغەمبەری دواندوە، لە دوای ئەویشەوە هەموو ئوممەتەکەی.

(القَصُّ: تتبُّع الأثر، والحق: الصِّدق، وهو من أنواع الحق)، (قص) واتە: بە دوای شوێنەوار کەوتن، (حق)یش لێرەدا بە مانای ڕاستیی دێ، کە ئەویش جۆرێکە لە جۆرەکانی هەق، بۆیەش بەسەرهات پێی دەگوترێ: (قِصة) چونکە کاتێك بەسەرهاتێك دەگێڕدرێتەوە گێڕەرەوە (قاصّ) بە دوای شوێنەواری ڕووداوەکان و کارەکتەرەکانیان دا دەچێ.

٢)- ﴿ إِنَّهُمۡ فِتۡيَةٌ ءَامَنُواْ بِرَبِّهِمۡ ﴾، ئەوانە كۆمەڵە گەنجێك بوون، بڕوایان بە پەروەردگاریان هێنا بوو.

بە پێی ئەو ڕایەیان بێ، کە دەڵێ: ئەوانە گەنج بوون، ئەوە مانایەکەی ڕوونە، بەپێی ڕایەکەی دیکەش کە دەڵێ: مەبەست لە (**فتوّة**) جوامێریی و مەردایەتییە، ئەمە لەگەڵ کەوتنە تەمەن و کامڵبوون دا، دژ ناوەستێ، هەروەها بەپێی ئەو ڕایەش کە دەڵێ: ئەوانە بەرپرسانی دەوڵەت و لە دەوری پادشا بوون، ئەوەیش تێکناگیرێ لەگەڵ ئەوەدا کە لە تەمەنی گەنجیەتیی و لاویەتی دا بووبن و، تەمەنی گەنجیەتیی، تەمەنی گۆڕانکارییە، هەم بە نسبەت تاکەوە، هەم بە نسبەت کۆمەڵگاوە.

٣)- ﴿ وَزِدۡنَٰهُمۡ هُدٗى ﴾، هەروەها ئێمە بەرچاو ڕوونیی و سەر ڕاستییمان بۆ زیاد کردن.

لەبەر ئەوەی ئیمان پلە پلەیە و، هیدایەتیش قۆناغ قۆناغە: ڕێنمایی (**هداية**)ی گشتیی هەیە، کە خوا ﷻ بۆ هەموو لایەکی دەڕەخسێنێ و، ڕێنمایی (**هداية**)ی تایبەتییش هەیە، کە من ناوم لێناوە سەر ڕاستکردن یاخود ڕاستەڕێ کردن، کە ئەوەیان خوای پەروەردگار بە کەسانێکی دەبەخشێ، کە هیدایەتە گشتییەکەی قبووڵ دەکەن، ئنجا خوا ﷻ هیدایەتی تایبەتییشیان بۆ دەڕەخسێنێ.

٤)- ﴿ وَرَبَطۡنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ ﴾، واتە: هەروەها دڵیانمان گرێدا و بەهێزکرد، (**الربط على القلوب مستعار لتثبيت الإيمان وعدم التردُّد فيه، وعُدِّي بـ** (على) **للمبالغة في الشدِّ، لأن حرف الإستعلاء تفيدُ التمكُّن من الفعل**)، وشەی (**ربطنا**) پێویستیی بە (**على**) ناکات بۆ خواستنی (**مفعول به**)، (**ربطنا قلوبهم**) واتە: دڵیانمان بەهێز کرد، بەڵام کە بە پیتی (**على**) بەرکار (**مفعول به**)ی خواستوە، ئەمە بۆ زێدەڕۆیی کردنە لە گرێدان دا، چونکە بە زیادکردنی پیتی (**على**) یانی: دڵیانمان زۆر مەحکەم کرد، کە لێرەدا دڵ، چوێنراوە بە دەفرێکەوە، یاخود مەشکەیەکەوە کە ئاو، یان ماددەیەکی شلەمەنیی تێدایە، کە ناتەوێ بڕژێ، زارەکەی دەبەستی، یانی: دڵیانمان وەك چۆن دەفرێك شتێکی تێدەکرێ و زارەکەی دەبەسترێ، بۆ ئەوەی لێی نەڕژێ، ئا بەو شێوەیە دڵیانمان بەهێز کرد، تاکو ئەو ئیمان تەقوایەی لە دڵیاندایە، بمێنێتەوە و زیاد ببێ و کەم نەبێ.

٥)- ﴿ إِذۡ قَامُواْ ﴾، واتە: یادبکەوە! کاتێك کە هەڵسان، (**إذ: ظَرْفٌ للربط**)، واتە: ئەو دڵ پەیوەستکردن و دڵ بەهێزکردنەیان لە کاتێکدا بوو، کە هەڵسان، ئەم هەڵسانەش دەگونجێ مەبەست پێی هەڵسانی ڕواڵەتیی و کردەیی بێ و، دەشگونجێ خوازرابێتەوە بۆ ئیقدام کردن و ڕاپەڕینی مەعنەویی، واتە: بڕیاریاندا و عەزمیان جەزم کرد.

٦)- ﴿ فَقَالُواْ رَبُّنَا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، گوتیان: پەروەردگامان پەروەردگاری ئاسمانەكان و زەوییە. واتە: نە دەقیانووس و نە غەیری دەقیانووسیش، پەروەردگار و سەروەرو خاوەن و، پەرستراوی ئێمە نیە.

٧)- ﴿ لَن نَّدۡعُوَاْ مِن دُونِهِۦٓ إِلَٰهٗا ﴾، واتە: ئێمە جگە لەو (خوای پەروەردگاری گەردوون) پەرستراوێكی دیكە بانگ ناكەین.

٨)- ﴿ لَّقَدۡ قُلۡنَآ إِذٗا شَطَطًا ﴾، واتە: ئەگەر ئێمە جگە لە پەروەدگاری ئاسمانەكان و زەویی، شتێكی دیكە بانگ بكەین، بە ناوونیشانی پەرستراو، ئەوە ئێمە زۆر لە هەق دوور كەوتووینەتەوە.

(**شطط**) بریتیە لە زێدەڕۆیی و سەرپێچیی هەق و، لادان لە ڕاستیی، كە لە (**شَطّ**)ەوە وەرگیراوە، كە ئەویش بریتیە لە دووركەوتنەوە لە نشینگە و نیشتمان.

٩)- ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمُنَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗ ﴾، ئا ئەوانە خەڵكەكەی ئێمەن.

ئەمە لێرەدا مەبەست پێی سەرسوڕماندن و ناقۆڵا ڕانواندنی كارەكەیانە: (**تعجيب من حالهم وتفظيع لِصَنيعهم**)، ئا ئەوانە خەڵكەكەمانن، چییان كردوە؟!

١٠)- ﴿ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗ ﴾، واتە: جگە لەو (خوا) پەرستراوانی دیكەیان پەیدا كردوون، (**الإتخاذ: الأخذ باهتمامٍ، أوالإختيار**) (**إتخاذ**) بریتیە لە گرتنی شتێك بە بایەخ پێدانەوە، یاخود هەڵبژاردنی، واتە: پەرستراوی دیكەیان هەڵبژاردوون و، داناون بۆ خۆیان، جگە لە خوا.

١١)- ﴿ لَّوۡلَا يَأۡتُونَ عَلَيۡهِم بِسُلۡطَٰنِۭ بَيِّنٖ ﴾، واتە: دەبووایە بەڵگەیەكی ئاشكرای ڕاست و دروستیان لەسەر بێنن.

یانی: ئەگەر ڕاست دەكەن: ئەوانە پەرستراون، دەبێ پەرستراو بەڵگەی لەسەر بێ.

(**لولا حرف تحضيض**)، (**لولا**) پیتێكە بۆ هاندان، (**البيِّن: الواضح**) واتە: ڕوون و ئاشكرا، بەڵگەیەكی ڕوون و ئاشكرا كە جێگەی مشت ومڕ نەبێ، چونكە بابەتی ئیمان و عەقیدە، وەك بابەتەكانی دیكە نیە، كە گومانی زاڵ (**الظنُّ الرّاجح**) تێیدا بە كەڵك بێ، بەڵكو دەبێ لەسەر زانیاریی و دڵنیایی بنیات بنرێ.

١٢)- ﴿ فَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّنِ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبٗا ﴾، ئنجا ئایا كێ ستەمكارترە لە كەسێ كە درۆ بە خواوە هەڵدەبەستێ؟! ئەمە پرسیاركردنی نكووڵیلێكەرانەیە، واتە: هیچ كەسێك لەو كەسە ستەمكارتر نیە كە درۆ بە خواوە هەڵدەبەستێ، درۆ بە خوا هەڵبەستنیش یانی: هاوبەش بۆ خوا

بڕیاردان، (**وسُمِّي الشرك افتراءً، لأنه مخالِفٌ للواقع الحق**)، واتە: شیرك بۆیە بە هەڵبەستن ناونراوە، چونکە پێچەوانەی واقیع و هەقە.

(**القرطبي**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: (**قال بن عطية: تعلّقت الصوفيّةُ في القيام والقول، بقوله: ﴿إِذۡ قَامُواْ فَقَالُواْ﴾ قُلْتُ: وهذا تَعَلُّقٍ غير صحيح، هؤلاء قاموا فذكروا اللّه على هدايته، وشكروهُ لِما أولاهم من نِعَمِه، ثم هاموا على وجوههم، منقطعين إلى ربهم، خائفين من قومهم، وهذه سنة اللّه في الرسل والأنبياء والفضلاء الأولياء، أين هذا من ضرب الأرض بالأقدام والرّقص بالأكمام؟!**) [١].

واتە: (**إبن عطية**) دەڵێ: {هەندێك لە}[٢] سۆفییەکان ئەوەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە، بۆ هەڵسان لە کاتی زیکردا و، قسەکردن، کە دەفەرموێ: ﴿إِذۡ قَامُواْ فَقَالُواْ﴾، واتە: کاتێك هاوەڵانی ئەشکەوت هەڵسان و گوتیان، (**قرطبي**) دەڵێ: ئەوە بەڵگە هێنانەوەیەکی نادروستە، چونکە هاوەڵانی ئەشکەوت، هەڵساون و یادی خوایان کردوە، کە ڕێنمایی کردوون و، سوپاسی خوایان کردوە، کە لە نیعمەتەکانی خۆی پێیداون، دوایی سەری خۆیان هەڵگرتووەو ڕۆیشتوون و، خۆیان بۆ پەروەردگاریان یەکلا کردۆتەوەو، لە ترسی خەڵکەکەیان، کە ئەوەیش عادەتی پێغەمبەران و دۆستانی خوا و چاکان بووە، ئنجا ئەوە لە کوێ و، پێ بە زەویدا کوتان و شایی کردن و هەڵپەڕین بە ئەنگوچکان لە کوێ؟! کاتی خۆی قۆڵی شۆڕیان هەبووە و زیکریان پێکردوە.

هەڵبەتە قسەکەی بەگشتی جوانە، بەڵام من لەگەڵ ئەوەدا نیم: لە بواری زیکردا زۆر سەختگیریی بکرێ و، هەر کەسێك یادی خوا بکات، هەر باشە، بەڵام بە تەئکید یادی خوا کردنیش، دەبێ بە ڕێ و شوێنی شەرعیی بێ، بەڵام ئەوەش ڕاست نیە، کە هەندێ لە ئەهلی تەصەووف شتێك بکەن، لەسەر هەموویان حیساب بکرێ! دەبێ پۆلێن بکرێن و، ئەگەر هەندێك لە ئەهلی تەصەووفیش چەند هەڵەیەکیان هەن، نابێ شتەکانی دیکەشیان بە هەڵەدا بنرێن، بەڵکو با هەڵەکانیان وەك هەڵە ببینرێن و، چاکەکانیشیان بە چاکە تەماشا بکرێن، ئەوە ئینصافە و، دەبێ بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ هەر کەسێکدا بکرێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠، ص٣٠٣.

(٢) ئەو بەگشتی گوتوویەتی، بەڵام ئەوە ڕاست نیە، بۆیە من وشەی: (هەندێك لە)م بۆ زیادکرد.

مەسەلەی سێیەم:

هـاوەڵانی ئەشـكەوت لـە نێـو خۆیانـدا ڕاوێژیـان كـرد و گوتیـان: ئێسـتا كـە كەنارتـان لـە خەڵكەكەتـان گرتـووەو، دووریيتـان لـەو پەرسـتراوانەیان گرتـوە، كـە لـە جیـاتی خـوا دەیانپەرستن، پەنـا بـۆ ئەشـكەوت بـەرن، بەدڵنیایـی پەروەردگارتـان لـە بەزەیـی خۆیتـان بـۆ پەخـش دەكات و، هـۆكار و پێداویسـتییەكانی كاروبارتـان بـۆ دەڕەخسـێنێ:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذِ ٱعۡتَزَلۡتُمُوهُمۡ وَمَا يَعۡبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ فَأۡوُۥٓاْ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ يَنشُرۡ لَكُمۡ رَبُّكُم مِّن رَّحۡمَتِهِۦ وَيُهَيِّئۡ لَكُم مِّنۡ أَمۡرِكُم مِّرۡفَقٗا ١٦ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذِ ٱعۡتَزَلۡتُمُوهُمۡ ﴾، واتە: ئێستاش كە ئێوە كەنارتان لێیان گرتوە و، وازتان لێیان هێناوە. بە تەئكید واتە: كەنارتان گرتوە لە خەڵك و كۆمەڵگایەكەی خۆتان، (**الإِعْتِزَالُ: التَّبَاعُدُ والإِنْفِرَادُ عَنِ مُخَالَطَةُ الشَّيءِ**)، واتە: (إعتزال) بریتیە: لە خۆ دوورگرتن و خۆ گۆشەگیر كردن لە تێكەڵیی لە شتێك.

٢)- ﴿ وَمَا يَعۡبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، واتە: هەروەها كەنارتان گرتوەو دووریيتان كردوە، لەو شتانەی كە: وێڕای خوا، دەیانپەرستن، یان: لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، یان: لە خوار خواوە دەیانپەرستن، كە مەبەست پێی هەموو پەرستراوەكانیان بووە.

كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا يَعۡبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾، واتـە: (**وَاعْتَزَلْتُـمْ مَـا يَعْبُـدُونَ إِلاَّ اللّـه**)، ئـەم هەڵاواردنـە (**إلاَّ اللّـه**)، (**الإِسْـتِثْنَاءُ مُنْقَطِـعٌ، لِأَنَّ اللّـهَ لَـمْ يَكُـنْ يَعْبُـدُهُ الْقَـوْمُ**)، ئەمـە جـۆری هـەڵاواردنی پچـڕاوی، پـێ دەڵێـن، چونكـە خـوا ﷻ لـە ڕیـزی پەرسـتراوەكانی ئەوانـدا نەبـووە، ئنجـا هـەر كاتێـك: هەڵاوێـردراو (**مُستثنى**) جیـاواز بـوو لـە لـێ هەڵاوێـردراو (**مُستثنى منه**)، پێـی دەگوتـرێ: (**الإستثناء المنقطـع**) هـەڵاواردنی پچـڕاو، بـەڵام ئەگـەر هەڵاوێـردراو (**مُسـتثنى**)و لـێ هەڵاوێـردراو (**مُسـتثنى منـه**) یـەك جینـس بوون، ئـەوا پێـی دەگوترێ: (**الإسـتثناء المتصـل**) هەڵاواردنی پەیوەسـت.

٣)- ﴿ فَأۡوُۥٓاْ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ ﴾، پەنا بەرنە بەر ئەشكەوت.

كـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَأۡوُۥٓاْ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ ﴾، (**أي إلتجئـوا**) پەنابـەرن، وشـەی (**ٱلۡكَهۡفِ**) كـە (ال)ی ناسـاندن (**تعريـف**)ی لەسـەرە، دەگونجـێ مەبەسـتی پێـی: (ال)ی (**عَهـد**) بـێ، واتـە:

ئەشكەوتەكە، ئەو ئەشكەوتەی كە لە نێو خۆیان دا زانیویانە، كامە ئەشكەوتەیە و، لە چ شوێنێكە؟

دەشگونجێ مەبەست پێی (ال)ی (**جنس**) بێ، واتە: هەر ئەشكەوتێك لە ئەشكەوتان كە لێتان هەڵدەكەوێ، پەنای پێ بەرن و، خۆتانی تێدا مەڵاس بدەن.

٤)- ﴿يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ﴾، ئەگەر واتان كرد، مسۆگەر پەروەردگارتان لە بەزەیی خۆی بۆتان بڵاو دەكاتەوە، (**نشر الرحمة: تَوَفُّر تعلُّقها بالمرحومين**)، بڵاوكردنەوەی بەزەیی، مەبەست پێی زۆر بوون و پەیوەست بوونی بەزەیی خوایە، بەوانە كە خوا بەزەییان لەگەڵدا دەنوێنێ، واتە: خوا ﷻ بەزەیی خۆی بۆ ئێوە زۆر دەكات، چونكە خوا ﷻ بە ئەندازەی پێویستی بەندەكانی: لەگەڵیاندا دەبێ و، هاوكاریان دەبێ و، كارسازیان دەبێ.

٥)- ﴿وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا﴾، واتە: هەروەها خوا لە كاروباری خۆتاندا، پێداویستییتان بۆ دەڕەخسێنێ، (**مِرْفَق**) خوێنراویشەتەوە: (**مَرْفِق**)، یانی: (**ما يُرْتَفَقُ ويُنْتَفَعُ به**)، هەر شتێك كە وەك پێداویستیی بەكاربهێنرێ و بەهرەی لێ وەربگیرێ.

ئەگەر لە یادمان بێ: لە سەرەتای دەستپێكی ئەم بەسەرهاتەوە، هاوەڵانی ئەشكەوت گوتیان: ﴿رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا ۝١٠﴾، واتە: پەروەردگارمان! لە لایەن خۆتەوە بەزەییەكی تایبەتمان پێ بدە و، لە كاروباریشماندا، سەر ڕاستییمان بۆ بڕەخسێنە، كە مەبەست پێی هەردووك لایەنی ماددیی و مەعنەوییە.

لێرەش دیسان زۆر ئومێدەوارن بە بەزەیی و بەخششی خوای پەروەردگاریان و دەڵێن: ﴿يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَتِهِۦ﴾، واتە:

أ - پەروەردگارتان لە بەزەیی خۆی بۆتان بڵاو دەكاتەوە، ئەوە لە ڕووی مەعنەوییەوە.

ب - ﴿وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا﴾، لە كار وباریشتاندا پێداویستییەكانتان بۆ ساز دەكات، كە هەمان ئەو بە ئاكام گەیشتن و، سەر ڕاستییەیە كە لە ئایەتەكەی پێشوودا ئاماژەی پێدا، ئەمەش لە ڕووی ماددییەوە، یانی: لێرەش دیسان ئاماژە دەكرێتەوە، بە هەردووك لایەنی ماددیی و مەعنەویی.

مەسەلەی چوارەم:

دیمەنەکەیان وابوو: خۆرت دەبینی لە کاتی هەڵهاتنیدا، بەرەو لای ڕاستی ئەشکەوتەکەیان خۆی لادەداو، لە کاتی ئاوابوونیشیدا بە لای چەپدا دەیبواردن و، ئەوانیش لە بۆشایی نێوەڕاستیدا بوون، ئەوەش لە نیشانەکانی خوا بوو، هەر کەس خوا ڕاستە ڕێی بکات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویە و، هەر کەسیش گومڕا بکات، هیچ سەرپەرشتیارێکی بە ئامانج گەیەنەرت بۆی چنگ ناکەوێ، ئنجا ئەگەر دیتباتن هەرچەندە خەوتووبوون، بەڵام بە بێداریان تێدەگەیشتی و، بە لای ڕاست و بە لای چەپیشدا هەڵگێڕ و وەرگێڕمان دەکردن، سەگەکەشیان لە لای ڕێسمان، هەردوو دەستی ڕاخستبوون، ئەگەر بەسەریاندا چوو بای، بە ڕاکردن پشتت تێدەکردن و، بەهۆیانەوە ترس و سام دایدەگرتی:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَتَرَى ٱلشَّمۡسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهۡفِهِمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقۡرِضُهُمۡ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ وَهُمۡ فِي فَجۡوَةٖ مِّنۡهُۚ ذَٰلِكَ مِنۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِۗ مَن يَهۡدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلۡمُهۡتَدِۖ وَمَن يُضۡلِلۡ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيّٗا مُّرۡشِدٗا ﴿١٧﴾ وَتَحۡسَبُهُمۡ أَيۡقَاظٗا وَهُمۡ رُقُودٞۚ وَنُقَلِّبُهُمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِۖ وَكَلۡبُهُم بَٰسِطٞ ذِرَاعَيۡهِ بِٱلۡوَصِيدِۚ لَوِ ٱطَّلَعۡتَ عَلَيۡهِمۡ لَوَلَّيۡتَ مِنۡهُمۡ فِرَارٗا وَلَمُلِئۡتَ مِنۡهُمۡ رُعۡبٗا ﴿١٨﴾﴾.

پێش ئەوەی دەست بکەین بە شیکردنەوەی بڕگەکانی ئەم دوو ئایەتە، دەڵێین: خوا ﷻ لێرەدا بۆ ئەوەی ئێمە بەرچاومان ڕوون بێ: چۆن پاڕانەوەکەی ئەوانی قبووڵ کردوە، کە گوتیان: {لە لایەن خۆتەوە بەزەییەکی تایبەتمان پێ ببەخشە و پێداویستیی کاروبارمان بۆ بڕەخسێنە} خواش ﷻ ئەو دوعایەی زۆر باش بۆ گیرا کردوون، ئنجا گیرابوونی ئەو دوعایەیان، سەرەتا لە شێوەی خەوتنیان لە نێو ئەشکەوتەکەدا وێنا دەکات، کە:

١ - خۆر شاقووڵیی و ڕاستەوخۆ لێی نەداون، بەجۆرێك کە زیانیان پێ بگەیەنێ.

٢ - لە زاری ئەشکەوتەکەدا نەخەوتوون، کە یەکسەر ببینرێن، بەڵکو لە نێو بۆشایی و بەتاڵاییەکەیدا بوون.

٣ - هەروەهاتاکو سەرماو باران و باسریشك لە زستاندا و، گەرمای هاوین، زیانیان پێ نەگەیەنێ.

٤ - سەگەکەیان لە لای ڕێسمان و شوێنی دەرگای ئەشکەوتەکە لەسەر دەستەکانی پاڵ کەوتووە و خەوتوە، خوا ئەوەمان بۆ وێنا دەکات، تاکو وێنە و دیمەنی ئەوانمان لەبەر چاو بێ، بۆیەش بە: دەبینی ﴿ وَتَرَى ﴾، دەیهێنێ.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت ﴾، دیمەنەکەیان وابوو، ئەگەر تۆ لەوێ بای: خۆرت دەبینی، کاتێك کە هەڵدەهات، لە کاتی خۆرهەڵاتندا:

٢)- ﴿ تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ ﴾، خۆر بەرەو لای ڕاستی ئەشکەوتەکەدا، خۆی لادەدا، پێشتریش گوتمان: وا پێدەچێ ئەو ئەشکەوتە، ڕوو لە باشوور (**جنوب**) بووبێ، ڕۆژ کە هەڵهاتوە، یەکسەر بەرەو لای ڕاست خۆی سووڕاندوە، نەوەك شاقوولیی (**عمودي**) لێیان بدات، بەڵام خۆر لە کاتی ئاوابوونیدا: بەرەو لای چەپی ئەشکەوتەکە خۆی سووڕاندوە، واتە: هەڵکەوتەی شوێنەکەیان وابووە: کە لە کاتی هەڵهاتن و ئاوابوونی خۆردا، تیشکەکەی ڕاستەوخۆ بەریان نەکەوێ، ﴿ تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ ﴾، واتە: (**تميل عن كهفهم**) خۆی لا دەدا، (**ذات اليمين: يعني إلى الجهة ذات اليمين**) ئاوای لێ دێتەوە، بەرەو ئەو لایەی کە خاوەنی لای ڕاست بوو، چونکە (**ذات**) یانی: (**صاحبة**) خاوەن، (**صاحبة اليمين: صفة لموصوف محذوف، أي: الجهة صاحبة اليمين**)، واتە: ئەو لایەی کە خاوەنی لای ڕاست بووە.

(**التَّزاور مشتق من الزَّورِ وهو الميَل**)، (**تزاور**) لە (**زَوْر**)ەوە هاتوە، یانی: لادان (**ميل**)، وشەی (تزاور)یش بە سێ شێوە خوێنراوەتەوە:

أ - (**تَزَاوَرُ**) (**حفص**) و هەندێکی دیکە بەو شێوەیەیان خوێندوەتەوە.

ب - (**تَزَّاوَرُ**) کە لە ئەصڵدا (**تَتَزَاوَرُ**)یە و (**ت**)ەکە، لە (**ز**)ەکەدا (**دغم**) کراوە.

ج - (**تَزْوَرُّ**) بەو شێوەیەش هەر خوێندراوەتەوە و، هەرسێکیان بە مانای: (**تَميلُ**) لای دەدا، دێن.

٣)- ﴿ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾، هەروەها کاتێك کە خۆر ئاوا دەبوو، بەرەو لای چەپی ئەشکەوتەکە خۆی دەبوارد، واتە: خۆی دە لای چەپ دەگرت، بە لای چەپدا مەیلی دەکرد، ئەوەش کاتێك دەبێ، کە بەرەو باشوور بووبێ، بەڵام دەشگونجێ دەرگای بەرەو باکوور بووبێ، کە زۆربەی زانایان دەڵێن: ئەو ئەشکەوتە بەرەو باکوور بووە! بەڵام ئەو کاتە بۆ مانای ئایەتەکە کە دەفەرموێ: ﴿ وَتَرَى ٱلشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَٰوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ

﴿ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾ دەبێ بگوترێ: یانی: لە کاتی خۆر هەڵهاتن دا تیشکی خۆر، خۆی لەلای ڕاستی ئەشکەوتەکە لادەدا و لەلای ڕاستی نەدەدا، هەروەها لە کاتی ئاوابوونیشی دا خۆر: لەلای چەپی ئەشکەوتەکەی نەدەدا و دەیبواردن.

(تقرضهم يعني: تقطعهم، أي لا تَطَّلِعُ على كهفهم)، واتە: ڕێك خۆرەکە لە ئەشکەوتەکەیانی نەدەدا، یانی: ڕاستەوخۆ لە جەستەی ئەوانی نەدەدا.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ ذَاتَ ٱلْيَمِينِ ﴾، هەروەها: ﴿ ذَاتَ ٱلشِّمَالِ ﴾، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**التعريف في اليمين والشمال، عوضٌ عن المضاف إليه، أي يمين الكهف ويساره**)، یانی: (ال) ناساندن قەرەبووی پاڵ وە لادرا و (**مضاف إليه**)ە، یانی: لای ڕاست و چەپی ئەشکەوتەکە.

٤)- ﴿ وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِّنْهُ ﴾، لە حاڵێکدا کە ئەوانیش لە نێو بۆشاییەکی ئەشکەوتەکەدا بوون، لە نێو بەتاڵاییەکی ئەشکەوتەکەدا بوون، واتە: لە زاری ئەشکەوتەکە نیزیك نەبوون، کە تیشکی خۆر ڕێك بکەوێتە سەریان و، زیانیان پێ بگەیەنێ، بەڵکو لە نێو قووڵایی و بۆشایی ئەشکەوتەکەدا بوون.

٥)- ﴿ ذَٰلِكَ مِنْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾، ئا ئەوە لە نیشانەکانی خوایە، واتە: ئەو کارسازیی و ڕێکخستنی کاروبارەیان، لە نیشانەکانی خوایە، خوا ﷻ ئەوەی بۆ ڕێکخستبوون.

٦)- ﴿ مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ﴾، واتە: هەر کەسێك خوا ڕێنمایی بکات، هەر ئەو ڕێ ڕاستگرتوویە، هەرچەندە لە تەفسیرەکاندا تێبینیم نەکردوە، گوتبیان بەڵام لێرەدا دەبێ مەبەست لە هیدایەت، بەرژەوەندیی بۆ دابینکردن بێ، واتە: هەر کەسێك خوا ڕێنمایی بکات، بۆ بەڕێ زانین و دابینکردنی بەرژەوەندییەکانی، بەس ئەو ڕێنمایی کراوە بۆ دابینکردنی بەرژەوەندییەکانی، نەك وەك شوێنەکانی دیکە، مەبەست پێی ڕێنمایی کردن و ڕێی ڕاستگرتنی مەعنەویی بێ، چونکە ئەو هیدایەتەی کە خوای بەرز ڕەخساندوویەتی بۆ هاوەڵانی ئەشکەوت، زیاتر مەبەست پێی ئەو کاروبار ڕێکخستنە بەرهەست و ماددییەیە، کە ژیانی ئەوان بە هۆیەوە بەردەوام بووە، لە حاڵێکیشدا کە خەوتوون.

٧)- ﴿ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴾، هەر کەسیش خوا گومڕای بکات، تۆ سەرپەرشتیارێکی بە ئامانج گەیەنەرت، بۆی چنگ ناکەوێ.

(**المرشد: المُبَيِّن طريقَ الرُّشْد والصواب**)، (**مرشِد**) کەسێکە ڕێی ڕاست و سەر ڕاستیی ڕوون دەکاتەوە، بۆ کەسێك کە پێی نازانێ.

٨)- ﴿ وَتَحۡسَبُهُمۡ أَيۡقَاظٗا وَهُمۡ رُقُودٞۚ ﴾، تۆ بە بێداریان تێدەگەیشتی، لە حاڵێکدا کە ئەوان خەوتوو بوون.

(أيقـاظ: جمـع يَقِـظ وَيَقُـظ)، وشـەی (أيقـاظ) کـۆی (يَقِـظ) یـان (يَقُـظ)ە، هەردووکیـان هاتـوون، واتـە: بێـدار.

(والرقود: جمع راقد)، (راقد)یش یانی: (نائم) خەوتوو.

یـانی: لـە حاڵێکـدا کـە ئـەوان خەوتـوو بـوون، تـۆ ئەگـەر بینیباتـن، بـە بێداریـان تـێ دەگەیشـتی، چونکـە چاویـان کـراوە بـووە و خۆیـان جووڵانـدوە، وەك خـوا ﷻ بـاسی دەکات.

٩)و١٠)- ﴿ وَنُقَلِّبُهُمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِۖ ﴾، واتە: هەڵگێڕو وەرگێڕمان دەکردن بەرەو لای خاوەنی ڕاست و، بەرە و لای خاوەنی چەپدا. دەڵێ: (والتقليب: تغيير وضع الشيء من ظاهره إلى باطنه)، (تقليب) بریتیە: لە گۆڕینی حاڵەتی شتێك لە لای دەرێی بۆ لای نێوەوەی، یانی: پێشێ ئەگەر لەسەر لای ڕاست خەوتوون، ئنجا بەرەو لای چەپ ، ئنجا جارێکی دیکە بەرەو لای ڕاست، بۆ ئەوەی لەسەر یەك بار نەمێننەوە.

ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُقَلِّبُهُمۡ ذَاتَ ٱلۡيَمِينِ وَذَاتَ ٱلشِّمَالِۖ ﴾، بـەرەو لای ڕاسـت و لای چـەپ، هەڵگێـڕ و وەرگێڕمـان پێدەکـردن، ئـەوە لێـی وەردەگیـرێ کـە خەوتـن بـە پلـەی یـەك، وا باشـە لەسـەر لای ڕاسـت بـێ، ئنجـا ئەگـەر مانـدوو بـووی، لەسـەر لای چـەپ، بـەڵام لەسـەر سـك و لەسـەر پشـت، بـاش نیـە و، لـە ڕووی تەندروستییشـەوە هـەر وایـە، هـەر چەنـدە هەندێـك کـەس وا ڕاهاتـوە: لەسـەر پشـت دەخـەوێ و پرخـە پرخێـکی زۆری دێ، هەروەهـا هەندێـك کـەس وا ڕاهاتـوە: لەسـەر سـك دەخـەوێ، کـە خـۆی نارەحـەت دەکات، بـەڵام نووسـتنی تەندروسـت، ئەوەیـە بـە پلـەی یەکـەم لەسـەر لای ڕاسـت بـێ، ئەگـەر مانـدوو بـوو، جـار جـار بکەوێتـە سـەر لای چـەپ، ئایەتەکـەش بـە ڕوونـی ئـەوە دەگەیەنـێ.

١١)- ﴿ وَكَلۡبُهُم بَٰسِطٞ ذِرَاعَيۡهِ بِٱلۡوَصِيدِۚ ﴾، سەگەکەشیان هەردوو دەستی خۆی ڕاخستبوون لە ڕێسمان.

(وصيـد) ئـەو شـوێنەیە کـە ئەگـەر ئـەو ئەشـکەوتە دەرگایـەکی هەبووایـە، دەرگاکـە لـەوێ دادەنـرا، کـە پێـی دەگوتـرێ: ڕێسـمان و، سـەرەوەی پێـی دەگوتـرێ: شـیپانە، بـە عەرەبـی بـە ڕێسـمان دەگوتـرێ: (عتبـة البـاب) و بەسـەرێش - وەك بزانـم - هـەر دەڵێـن: (عتبـة البـاب)، واتـە: لای سـەرێی دەرگا.

بەڵام جێی سەرنج ئەوەیە: لێرەدا باسی سەگەکە نەکراوە: خوا هەڵگێڕ و وەرگێڕی کرد بێ!

بۆچی؟ بۆ ئەوەی ئەو سەگە لەسەر یەك حاڵەت بمێنێتەوە، کە بریتیە لە ئێشکە گرتن، ئەویش هەر لەو شوێنە تایبەتییەی خۆی کە ڕێسمان یاخود بەر دەرگای ئەشکەوتەکەیە، بۆیەش بەر دەروازەی ئەشکەوتەکە بە (**وصید**) ناوبراوە، هەرچەندە (**وصید**) بریتیە لە ڕێسمانی دەرگا، چونکە چوێنراوە بە دەرگایەك کە دابخرێ.

١٢)- ﴿لَوِ ٱطَّلَعۡتَ عَلَيۡهِمۡ﴾، ئەگەر تۆ پێت زانیبان، یانی: بەسەریاندا چووبای، لێرەدا ڕووی دواندن لە کەسێکی دیاریی کراو نیە، واتە: ئەی هەر کەسێك! کە ئەم قورئانە دەخوێنێتەوە، یان ئەم بەسەرهاتەت بۆ دەگێڕدرێتەوە، ئەگەر تۆ بەسەریاندا چووبای و لێیان ئاگاداربوو بای و بینیباتن. (**والإطِّلاع: الإشراف على الشيء ورؤيته، من مكان مرتفع، لأنه افتعال من طلع: ارتقى الجَبَلَ**)، (**إطِّلاع**) بریتیە لە بەسەر شتێکدا ڕوانین و، بینینی لە شوێنێکی بەرزەوە، چونکە (**إطِّلاع**) (**إفتعال**)ە، لە (**طَلَعَ**)ەوە، هاتوە، یانی: (**ارتقى وعَلا**) هەڵکشاو بەرز بۆوە، یانی: ئەگەر تۆ بەسەریاندا چووبای، ئنجا کەسێك کە دەچێ و بە پێوەیە و، ئەوان خەوتوون، بێگومان ئەو بەسەریاندا دەڕوانێ.

١٣)- ﴿لَوَلَّيۡتَ مِنۡهُمۡ فِرَارٗا﴾، ئەو کاتە تۆ ڕات دەکرد و پشتت تێ دەکردن، بە ڕاکردنەوە، بە هۆی ترس لەوانەوە، پشتت تێدەکردن و ڕاشت دەکرد.

{**فِرَاراً: منصوب على المفعول المطلق، ل(لَوَلَّيْتَ منهم)**} وشەی: (فِرَارٗا)، (**منصوب**) بووە وەك بەرکارێکی ڕەها (**مفعول مطلق**) بۆ (**وَلَّيتَ**)، یانی: بەپشت تێکردنەوە لە ترسیان ڕات دەکرد.

١٤)- ﴿وَلَمُلِئۡتَ مِنۡهُمۡ رُعۡبٗا﴾، بە هۆیانەوە پڕ دەبووی لە ترس و سام، خوێنراویشەتەوە: (**مُلِّئْتَ**).

(**رعب**) و (**خوف**) و (**خشية**)، جیاوازییەکەیان ئەوەیە کە: (**الرعب: الإنقطاع من امتلاء الخوف**)، واتە: (**رُعْب**) بریتیە لەوەی مرۆڤ پەکی بکەوێ لە ئەنجامی ئەوەدا کە پڕ بووە لە ترس، بەڵام بە کوردیی ناڵێن: پڕ بووە لە ترس، بەڵکو دەڵێن: ترس و لەرز دایگرتوە، من وام مانا کردوە: ترس دایدەگرتی، یانی: هەموو جەستەتی دەگرتەوە، دەگوترێ: (**رَعَبْتُهُ فَرَعَبَ رُعباً فهو رَعِبٌ**)، (**رعبته**): واتە: ترساندنم، ئەویش ترسا بە ترسان و ئەو ترساوە، ترس و لەرزی لێ نیشتوە، نەوەك هەر ترسێکی ئاسایی.

جیاوازیی نێوان: (**خوف**) و (**خشية**)ش ئەوەیە کە (**خشية**) ترسێکە، بە گەورە و مەزنگرتنی لێترساو (**المخشي منه**)ی ئاوێتە بووە.

قوڵە باسێک:

ڕاگرتنی سەگ (إقتناء الكلب)

زانایـان لـەو بـارەوە زۆر قسـەیان کـردوە، بـە تایبـەتی (**القرطبي**) خـاوەنی تەفسـیری (**الجامع لأحـكام القـران**) کورتـەی ڕای زانایانیـش ئاوایـە:

١ - هەندێك لە زانایان دەڵێن: ڕاگرتنی سەگ قەدەغەیە.

٢ - هەندێکیان دەڵێن: ڕەوایە.

٣ - بەڵام ڕای هاوسەنگ لەو بارەوە ئەوەیە، کە سەگ ئەگەر بۆ مەبەستێکی پەسند، یاخود پێویست، یان بەڵای کەمەوە، بۆ مەبەستێکی ڕەوا ڕابگیرێ، دروستە، بەڵام ئەگەر ڕاگرتنی سەگ، هیچ ئامانجێکی لە پشتەوە نەبێ، واتە: نە ئامانجێکی پێویست (واجب)، نە ئامانجێکی پەسند (مندوب) و، نە ڕەوا (مباح)، لەو کاتەدا ڕاگرتنیشی دروست نابێ.

چەنـد فەرمایشـتێکی پێغەمبەریـش ﷺ لـەو بـارەوە هاتـوون، بـۆ نموونـە یەکـێ لـە فەرمـوودەکان ئەوەیـە: {**مَـنِ اتَّخَـذَ كَلْبـاً، إِلاَّ كَلْـبَ مَاشِـيَةٍ، أَوْ صَيْـدٍ، أَوْ زَرْعٍ، انْتُقِـصَ مِـنْ أَجْـرِهِ كُلَّ يَـوْمٍ قِـيرَاطٌ**}، (**أخرجـه البخـاري: ٢٣٢٢، ومسـلم: ١٥٧٥**).

واتـە: هـەر کەسـێك سـەگێك ڕابگـرێ، سـەگێك پەیـدا بـكات، مەگـەر سـەگی ئـاژەڵ بـێ، (بـۆ ئێشـكگرتن لـە مـەڕ و بـزن و ڕەشـەوڵاخ و حوشـتر و ئەوانـە) یاخـود سـەگی ڕاو بـێ، یاخـود سـەگی ئێشـكگرتن لـە كشـتوكاڵ بـێ، (ڕاگرتنەكـەی بـۆ یەكـێ لـەم سـێ مەبەسـتانە نەبـێ) هەمـوو ڕۆژێـك لـە پاداشـتەكەی قیراتێـك كـەم دەبێتـەوە.

(**قیراط**) ئەندازەیـەك بـووە كـە زانایـان ئێسـتا دەڵێـن: (**قیراط**) بریتیـە لـە ئەنـدازەی سـێ دەنكـە جـۆ لـە زێـڕ، یاخـود چـوار دەنكـە گەنـم لـە زێـڕ، ئەندازەكـە وا دەنـراوە، گرنـگ ئەوەیـە ئەندازەیـەك لـە خێـر و پاداشـتی كـەم دەبێتـەوە.

ئنجـا ئایـا تەنیـا بـۆ ئـاژەڵ، یاخـود ڕاو، یان كشـتوكاڵ، ڕەوایـە، ئـەدی ئەگەر كەسـێك خاوەن دوژمـن بـێ و لـە خـۆی بترسـێ؟ دەڵێیـن: ئەویـش بەڕێـی چاكـتر (**بالطريـق الأَوْلـى**) قیـاس

دەکرێتە سەر ئەو حاڵەتانە، هەروەها هەر حاڵەتێکی دیکەی لەم شێوەیەش بێ، قیاس دەکرێتە سەری، چونکە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژگاری خۆیدا، کە ئەو قسەیەی فەرمووە، سەگ هەر بۆ ئەو مەبەستانە ڕاگیراوە، ئەگەرنا ئەگەر حاڵەتێکی دیکەی وەك ئەوان، یاخود لەوانیش گرنگتر هەبێ، ئەوە بێگومان قیاس دەکرێتە سەر ئەو سێ حاڵەتەی کە لە فەرمایشتەکەدا هاتوون، چونکە ئەو مەسەلەیە لە بابەتی هەڵسوکەوتەکانە و، تەماشای حیکمەت و نهێنیی فەرمایشت و حوکمەکە دەکرێ و، تەنیا تەماشای ڕواڵەتی ناکرێ، وەك کاروباری خواپەرستیی (**عبادة**) نیە، کە ئێمە پابەند بین بە ڕواڵەتی دەقەکەوە و، سەرنجی حیکمەتەکەی نەدەین.

مەسەلەی پێنجەم:

بەو شێوەیە بێدارمان کردنەوە، کە سەرەنجام لە نێو خۆیاندا بپرسن: بێژەرێکیان گوتی: چەندتان پێچووە؟ گوتیان: ڕۆژێك یان بەشێکی ڕۆژێکتان پێچووە (لە خەوتندا)؟ گوتیان: هەر پەروەردگارتان زاناترە کە چەندە ماونەوە، یەکێکتان بەم (دراوە) زیوەتانەوە بنێرنە شار، با سەرنج بدات: کام لە دووکان و فرۆشیارەکان، خواردنەکەی پاك و چاکترە، بژیوێکتان لێی بۆ بێنێ و، با پەنهانکارییش بکات و، وانەکات هیچ کەس هەستتان پێ بکات، چونکە بە دڵنیایی ئەگەر پێتان بزانن، یان بەرد بارانتان دەکەن، یان دەتانگێڕنەوە سەر ئایینەکەیان و، ئەو کاتەش هەرگیز سەرفراز نابن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَٰهُمْ لِيَتَسَآءَلُوا۟ بَيْنَهُمْ ۚ قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ ۖ قَالُوا۟ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۚ قَالُوا۟ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَٱبْعَثُوٓا۟ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ فَلْيَنظُرْ أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴿١٩﴾ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا۟ عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِى مِلَّتِهِمْ وَلَن تُفْلِحُوٓا۟ إِذًا أَبَدًا ﴿٢٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَٰهُمْ ﴾، هەر بەو شێوەیە بێدارمان کردنەوە و هەڵمان ستاندنەوە. (وَكَذَٰلِكَ) ئایا ئەمە ئاماژەیە بەچی؟ (**الإشارة «كذلك» إلى الإنامة وكيفيَّتها، أي: كما أنمناهم قروناً: بعثناهم، وجه الشَّبه أن الإفاقة آية، مثل: الإنامة**)، واتە: ئەم ئاوا بەو جۆرە (**كذلك**)ە، ئاماژەیە بۆ خەواندن و چۆنیەتییەکەی، یانی: هەر وەك چۆن چەند سەدەیەك خەومان لێخستن، هەر بەو شێوەیەش، بێدارمان کردنەوە، ئنجا ڕووی و ێچواندن (**وجه الشبه**)ەکە، ئەوەیە کە هەڵساندنەکەشیان هەر وەك خەواندنەکەیان، نیشانەی باڵا دەستیی خوای پەروەردگار بووە و، خوا بە شێوەیەکی موعجیزە ئاسا خەواندوونی و، هەر بە شێوەیەکی موعجیزە ئاساش، بێداری کردوونەتەوە.

٢)- ﴿ لِيَتَسَآءَلُوا۟ بَيْنَهُمْ ﴾، ئەم (ل)ە، ﴿ لِيَتَسَآءَلُوا۟ ﴾ لامی سەرەنجام (**لام العاقبة**)ی پێدەڵێن و (**لام التعليل**) نیە، واتە: خوا ﷻ ئامانجی بێدار کردنەوەکەی ئەوە نەبووە، کە بێداریان بکاتەوە،

تاكو لە نێو خۆیاندا پرسیار بكەن، بەڵام سەرەنجامەكەی وابووە كە: لە نێوان خۆیاندا، بكەونە باس و خواس و پرسیار و وەڵام.

ئنجا ئەم (**لام العاقبة**) یان (**لام المئال**)ە، لە چەند شوێنی قورئاندا هاتووە، بۆ وێنە: خوای پەروەردگار دەربارەی بنەماڵەی فیرعەون كە ئەو تابووتە، یان ئەو صندوقە هەڵدەگرنەوە، كە مووسا ﷺ ی مەلۆتكەی تێدایە، دەفەرموێ: ﴿ فَٱلۡتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرۡعَوۡنَ لِيَكُونَ لَهُمۡ عَدُوّٗا وَحَزَنًاۗ ﴿٨﴾ ﴾القصص، واتە: بنەماڵەی فیرعەون هەڵیان گرتەوە، {تابووتەكەیان هەڵگرتەوە كە مووسای تێدایە} تاكو بۆیان ببێ بە دوژمن و مایەی خەفەتباریی.

بێگومان هیچ كەسێك شتێك ناكات، كە بۆی ببێتە دوژمن و مایەی خەفەت و دڵتەنگیی، بەڵكو واتە: سەرەنجام ئەو مەلۆتكەیەی لە نێو ئەو صندووقەدایە، دەبێتە دوژمنی فیرعەون و دار و دەستەكەی و، دەبێتە مایەی خەفەت و دڵتەنگییان.

بۆیەش ئەو پرسیار لە یەكدی كردن و، دیالۆگ بە یەكەوە كردنەیان، ناونراوە: (**تساؤل**)، واتە: پرسیار لە یەكدی كردن، كە لە ئەصڵدا بریتی بووە، لە وتوێژ پێكەوە كردنیان، چونكە هەردووكیان:

أ - وتوێژ پێكەوە كردن و،

ب - پرسیار لە یەكدی كردنیش، قسەكردنن بۆ گەیشتنی هەر كامێكیان بەڕای ئەوی دیكەیان، تاكو سەرەنجام بۆیان ساغبێتەوە، ئەو ماوەیەی ماونەوە لە خەودا، چەند بووە.

٣)- ﴿ قَالَ قَآئِلٞ مِّنۡهُمۡ ﴾، واتە: بێژەرێكیان گوتی:

٤)- ﴿ كَمۡ لَبِثۡتُمۡۖ ﴾، ماوەی چەند ماونەتەوە؟ واتە: ماوەی چەند لە خەودا ماونەتەوە؟

٥)- ﴿ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٖۚ ﴾، گوتیان: ڕۆژێك، یاخود بەشێكی ڕۆژێك ماوینەوە، واتە: یەكێكیان گوتی: ڕۆژێك ماوینەوە و، یەكێكی دیكەیان گوتی: بەشێكی لە ڕۆژێك ماوینەوە، خوای كارزان كۆی قسەكەیانی پاڵداوەتەلای كۆمەڵەكە، لەوانەیە یەكێكی دیكەشیان زیاتر لەوە و، یەكێكی دیكەیان كەمتر لەوەی گوتبێ، گرنگ ئەوەیە كۆی ڕایەكانیان هاتۆتە سەر ئەوە: یان ڕۆژێكیان پێ چووە، یان بەشێك لە ڕۆژێك، ئەگەر یەكێكیان گوتبێتی پێنج سەعات، یەكێكی دیكەیان گوتبێتی حەوت سەعات، یەكی دیكە دوازدە سەعات، گرنگ ئەوەیە سەرەنجامەكەی هەر ئەوەیە كە گوتمان.

٦)- ﴿قَالُواْ رَبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا لَبِثۡتُمۡ﴾، دوایی ڕایان زیاتر هاتە سەر ئەوە کە گوتیان: پەروەردگارتان زاناترە بەو ماوەیەی کە ماونەوە لە خەودا، واتە: واز لەوە بێنن کە سەرتان لێی دەرناچێ، کە بریتیە لە زانینی نادیار، واز لەوە بێنن و، بچنە سەر بابەتێك کە پێویستییتان پێیەتی.

٧)- ﴿فَٱبۡعَثُوٓاْ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمۡ هَٰذِهِۦٓ﴾، یەکێکتان بەم زیوەتان، بنێرن واتە: یەکێکتان بەم دراوە زیوەتان، بنێرن بۆ شار، ئەم دراوە زیوەی وێدەن و، با بچێ بۆ شار، بۆ هێنانی خواردن و خۆراك (کە دوایی باسی دەکەین).

وشەی (وَرِق) خوێندراویشەتەوە: (وَرْق)، (الـوَرِقُ، الـوَرْقَ: **القطعة المسكوكة من الفضة وهي الدراهم**)، (**وَرِق و وَرْق**) بریتیە لە پارچە زیوێکی سکە ئاسا، پارچەدراوێك کە لە زیو درست کراوە.

کە کاتی خۆی بەزۆریی دراوی (فارس) زیوو، هی (ڕۆم) زێڕ بووە. بەڵام دواتر بە دراوی زیویان گوتوە: (**درهم**)، هەروەك بە دراوی زێڕیشیان گوتوە: (**دینار**)، ئنجا بۆ کوێی بنێرن؟

٨)- ﴿إِلَى ٱلۡمَدِينَةِ﴾، بۆ شارەکە، دیارە وشەی (**المدينة**) (ال)ی (**تعريف**)ی لەسەرە، کە لێرەدا مەبەست پێی (**تعريف العهد**)ە، واتە: بینێرن بۆ شارەکە، ئنجا بە پێی ئەو ڕیوایەتەی هێنامان، شاری (ئەفسووس) یان (ئەبسس) بووە، هەردووکیان گوتراون.

قوڵە باسێك :

حوکمی پارە پێکەوە کۆکردنەوە و شت کڕین بەهاوبەشێتیی:

لەوبارەوە کە ئایا: پارەکە تەنیا هی یەکێکیان بووە؟ یان هی هەندێکیان بووە؟ یان هەر کامیان هەندێکی پێ بووە؟ بەڵام یەکێکیان بنێرن لە جیاتی هەموویان خۆراك بکڕێ، ئا ئەمە زانایان دەڵێن: بەڵگەیە لەسەر وەکالەت (**القرطبي**) لە (**الجامع لأحكام القرآن**)دا دەڵێ:

(فِي هَـذِهِ الْبَعْثَةِ بِالْـوَرِقِ دَلِيـلٌ عَـلَى الْوِكَالَـةِ وَصِحَّتِهَا، والْوَكَالَـةُ عَقْـدُ نِيَابَـةٍ، أَذِنَ اللَّـهُ سُـبْحَانَهُ فِيـهِ لِلْحَاجَـةِ إِلَيْـهِ، وَقِيَـامِ الْمَصْلَحَـةِ فِي ذَلِـكَ، إِذْ لَيْـسَ كُلُّ أَحَـدٍ يَقْـدِرُ عَـلَى تَنَـاوُلِ أُمُـورِهِ إلاّ بمعونـة مـن غيره، أو يترفّـه فَيَسْـتَنِيبُ مَـنْ يُرِيحُـهُ، وَقَـدِ اسْـتَدَلَّ عُلَمَاؤُنَـا عَـلَى صِحَّتِهَـا بِآيَـاتٍ مِـنَ الْكِتَـابِ}[1].

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠، ص٣١١.

واتـە: لـەم نـاردنی یەکێکیـان بـەو دراوە زیـوەوە بـۆ شـار، بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوە کـە وەکالـەت شـتێکی ڕاسـت و دروسـتە، {واتـە: کەسـێك یەکێـك بکاتـە جێگـر و کارپـێ سـپێردراوی خـۆی، دروسـتە} وەکالەتیـش بریتیـە لـە گرێبەسـتی جێگرایەتیـی، کـە خـوا ﷻ مۆڵـەتی داوە لەبـەر پێویسـتیی و، لەبـەر هێنانـە دی بەرژەوەندیـی لـەو ڕێیـەوە.

هەڵبەتـە لـە تەفسیرەکانی دیکەشـدا هاتـوە کـە وێـڕای ئـەو ئایەتـە، ئایـەتی ژمـارە (٦٠)ی سـوورەتی (التوبـە)ش کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا ﴾، واتـە: ئەوانـەی کـە صەدەقـات و زەکات کۆدەکەنـەوە، بەڵگەیـە لەسـەر ڕەوایـی وەکالـەت، چونکـە کۆمەڵێـك خەڵـك لـە لایـەن دەوڵەتـەوە ڕادەسـپێردرێن، کـە ئـەو زەکاتـە کۆبکەنـەوە لـە جیـاتی دەوڵـەت.

هەروەهـا ئایـەتی ژمـارە (٩٣) لـە سـوورەتی (**یوسـوف**)یش، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ٱذۡهَبُواْ بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلۡقُوهُ عَلَىٰ وَجۡهِ أَبِي يَأۡتِ بَصِيرٗا وَأۡتُونِي بِأَهۡلِكُمۡ أَجۡمَعِينَ ٩٣ ﴾، واتـە: ئـەم کراسـەم بـەرن بەسـەر ڕووی بابمـی دا بـدەن، دەبێتـەوە بینـەر (چـاوی چـاك دەبنـەوە) هەمـوو کـەس و کاریشـتان پێکـەوە بێنـن، یوسـوف ﷺ ئەوانـە دەکاتـە وەکیـل و کارپـێ سـپێردراوی خـۆی کـە کراسـەکە بـەرن و... هتـد.

هەروەهـا وێـڕای ئـەو ئایەتانـە، ئـەم فەرموودەیـەش بەڵگەیـەکی ڕوون و ڕاشـکاوە، لـەو بـارەوە:

{عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَرَدْتُ الْخُرُوجَ إِلَى خَيْبَرَ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، وَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي أَرَدْتُ الْخُرُوجَ إِلَى خَيْبَرَ، فَقَالَ: إِذَا أَتَيْتَ وَكِيلِي فَخُذْ مِنْهُ خَمْسَةَ عَشَرَ وَسْقًا، فَإِنِ ابْتَغَى مِنْكَ آيَةً، فَضَعْ يَدَكَ عَلَى تَرْقُوَتِهِ}، (أخرجه أبو داود: ٣٦٣٢).

واتـە: جابیـری کـوڕی عەبدوڵـڵا (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) دەڵـێ: ویسـتم بچـم بـۆ خەیبـەر هاتـم بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ پێـم گـوت: دەمـەوێ بچـم بـۆ خەیبـەر، فەرمـووی: کـە چـووی بـۆ لای وەکیلەکـەم پـازدە (١٥) وەسـق، دانەوێڵـەی لـێ وەربگـرە، {ئەندازەیەکـە لـە پێـوان} ئایـا ئـەو دانەوێڵەیـە جـۆ بـووە، گەنـم بـووە، یـان هەرچـی بـووە} ئەگـەر بەڵگـە و نیشـانەیەکی لـە تـۆ ویسـت، دەسـتت لەسـەر ئێسـقانەکانی مـلی دابنـێ، {وا دیـارە پێغەمبـەر ﷺ بـە وەکیلەکـەی فەرمـووە: هـەر کەسـێك بینێـرم، ئـەوە نیشـانەیەتی کـە دەسـت دەخاتـە سـەر ئێسـقانەکانی خـوار ملـت، واتـە: گەردنـت}، ئـەم فەرمودەیـەش بەڵگەیـە لـەو بـارەوە، بەڵام وێـڕای ئـەوە: هـەر لـەم ئایەتـە موبارەکـە، زانایـان شـتی دیکەشـیان لـێ وەرگرتـوە، بـۆ وێنـە:

(القرطبي) دەڵێ: {قَالَ ابْنُ خُوَيْزِ مَنْدَادٍ: تَضَمَّنَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: جَوَازَ الشَّرِكَةِ، لِأَنَّ الْوَرِقَ كَانَ لِجَمِيعِهِمْ، وَتَضَمَّنَتْ جَوَازَ الْوَكَالَةِ، لِأَنَّهُمْ بَعَثُوا مَنْ وَكَّلُوهُ بِالشِّرَاءِ، وَتَضَمَّنَتْ جَوَازَ أَكْلِ الرُّفَقَاءِ وَخَلْطِهِمْ طَعَامَهُمْ مَعًا، وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَكْثَرُ أَكْلًا مِنَ الْآخَرِ}[1].

دەڵێ: ئیبنو خوەیز مەنداد {یەکێکە لە زانایانی دیاری مەزهەبی مالیك} گوتوویەتی: ئەم ئایەتە ڕەوایی هاوبەشیەتیی دەگەیەنێ، چونکە دراوە زیوەکە هی هەموویان بووە، {کەواتە: دروستە کۆمەڵێك بە یەکەوە ئەندازەیەك پارە دابنێن، بۆ خەرجیی و مەسرەفی خۆیان} هەروەها ئەو ئایەتە ڕەوایی وەکالەت و کارپێ سپێردنیش دەگرێتە خۆی، چونکە یەکێکیان لە جیاتی هەموویان ناردوە، بۆ ئەوەی خواردنیان بۆ بکڕێ.

هەروەها ئەوەش دەگرێتە خۆی، کە دروستە کۆمەڵە هاوڕێیەك پێکەوە خواردن بخۆن و خواردنەکەیان تێکەڵ بکەن، هەرچەندە هەندێکیان لە هەندێکی دیکەشیان زیاتر بخۆن {بە تەئکید هەموویان وەك یەك ناخۆن، بەڵام لەبەر بەرژەوەندیی گشتی، دروستە}.

٩)- ﴿فَلْيَنظُرْ أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾، واتە: ئنجا با سەرنج بدات و تێوەڕامێنێ، کە کامیان خواردنەکەی پاك و چاکترە! هەندێك لە تەفسیرەکان وایان لێکداوەتەوە: ﴿أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾، کام لە خواردنەکانتان چاك و پاکترە! بەڵام ئەگەر وابووایە دەیفەرموو: (أي الطعام أزكى) نەك: ﴿أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾ چونکە ئەمە یانی: (أي الدكاكين أو الباعة طعامُها أطْيَبُ وأجود؟) واتە: کام لە دووکانەکان، کام لە فرۆشیارەکان، خواردنەکەی پاك و چاکترە!

(أَزْكَىٰ) ش (صيغة التفضيل)ی وشەی (زكى)یە، (زكى يزكو) بە مانای: گەشەی کرد، چاك بوو، پاك بوو، هەموو ئەو مانایانە دەگەیەنێ، کەواتە: لەو کاتە دژوارەش دا ئەوان لە چاکیی و پاکیی و حەڵاڵیی، خواردنەکەیانیان پێچاوەتەوە.

هەڵبەتە لێرەدا مەبەست تەنیا حەڵاڵیی خواردنەکە نیە، بەڵکو لەگەڵ ئەوەشدا، مەبەست پێی ئەوەیە: کام خواردن باشترە، لە ڕووی تەندروستییەوە بۆ جەستە؟ چونکە (أَزْكَىٰ) ئەوەش دەگرێتەوە، کەواتە: هەم لە ڕووی حەڵاڵیەوە خواردنێکی باش بێ، وەك حوکم، هەم لە ڕووی تەندروستییەوە خواردنەکە خواردنێکی باش بێ، خواردنێك بێ کە هەناوی ئینسانی پێ ڕابوەستێ، خواردنێك بێ کە بەسوود بێ و زیانی نەبێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠، ص٣١٢.

١٠)- ﴿ فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ ﴾، واتە: {لەو بژێو و خواردنە کە چاك و پاكە} با بژێوێکتان لێی بۆ بهێنێ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ: ئەو کەسەی کە ڕایدەسپێرن، با ئەندازەیەکی کەم لەو خواردنە بهێنێ، بایی ئەوەندە کە بەشیان بکات، تاکو خواردنەکە خەسار نەبێ، زانایان گوتوویانە: (**فيه إيماءٌ إلى القناعة**)، ئاماژەی تێدایە بۆ قەناعەت و بەکەم ڕازیبوون، چونکە فەرموویەتی: ﴿ فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ ﴾، نەك هەرچی چنگی دەکەوێ بیهێنێ! بەڵکو ئەوەندە بێنێ کە پێویستییان پێیەتی و، پەکیان لەسەری کەوتوە.

١١)- ﴿ وَلْيَتَلَطَّفْ ﴾، واتە: با پەنهانکاریی بکات: (**ليتصرَّف بلُطفٍ وخفاء**)، واتە: با پەنهانکاریی و بەشێوەیەکی لێزانانە، مامەڵە بکات.

وشەی: (**لطيف**) بۆ شتی سووك و ورد (**خفيف ودقيق**) بەكاردێ، بەڵام: (**ويُعَبَّر بالُّلطف عنِ الحركة الخفيفة وتَعاطيِ الأمور الدقيقة**)، وشەی (**لُطف**) بە كاردەهێنرێ بۆ جووڵەیەكی سووك و، كاركردن بە شێوەیەكی لێزانانە و كارامانە.

١٢)- ﴿ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ﴾، با وانەکات کە هیچ کەس هەستتان پێ بکات،

(**شعر به**) واتە: هەستی پێکرد، (**أَشْعَرَهُ به**) واتە: لایەنێکی دیکە وایکرد، کە ئەو بەرانبەرە هەست بکات بەو کەسە، (**الإشعار: الإعلام**) (**إشعار**) یانی: لێ ئاگادارکردنەوە و هەست پێکردن، واتە: با وانەکات هیچ کەس هەستتان پێ بکات.

١٣)- ﴿ إِنَّهُمْ إِن يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ ﴾، بە دڵنیاییەوە ئەوان ئەگەر پێتان بزانن و بتاندۆزنەوە و هەستتان پێ بکەن، (**ظهر عليه: أي اطَّلع**) واتە: پێی زانی و لێی ئاگادار بوو.

ئەگەر پێتان بزانن:

١٤)- ﴿ يَرْجُمُوكُمْ ﴾، بەرد بارانتان دەکەن.

(**الرجم: القتل برمي الحجارة على المرجوم حتى يموت**)، واتە: (**رجم**) بریتیە لەوە کە کەسێك بەردی پێدا بدرێن، تاکو دەمرێ.

١٥)- ﴿ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ ﴾، یاخود دەتانگێڕنەوە نێو ئاین و ڕێبازی خۆیان، کە ئێوە لێی ڕاتانکردوە و کەنارتان گرتوە لێی.

١٦)- ﴿ وَلَن تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا ﴾ {ئەگەر بشگەڕێنەوە نێو ئایین و ڕێبازەکەیان، کە ڕاتانکردوە لێی} لەوحاڵەدا هەرگیز سەرکەوتوو و سەرفراز نابن.

(**أبداً: ظرفٌ للمستقبل كُلّه**)، (**أبداً**)، واتە: لە داهاتوودا تاکو کات بڕوا، ئێوە هەر سەرفرازییتان دەستناکەوێ، هەر بێ مراد و بێ ئاکام دەبن، ئەگەر بگەڕێنەوە سەر ئاینە پووچ و بەتاڵەکەی ئەوان.

ئەگەر سەرنج بدەن! نەیانگوتوە: ئەگەر بێت و بتانکوژن، سەرفراز نابن، بەڵکو سەرفراز نەبوونەکەیان بە هەڵگەڕانەوەیانەوە بەستۆتەوە: ﴿وَلَن تُفۡلِحُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا﴾، (**يعني إذا أعادوكم إلى مِلّتهم، لن تفلحوا أبداً**)، ئەمما کوشتنیان لە پێناوی خوادا، پێیان وانەبووە کە پێچەوانەی سەرفرازیی بێ، بەڵکو کوژران لە پێناوی خوادا هۆکاری سەرفرازیی و سەربەرزییە، لە دنیاو لە دواڕۆژدا.

مەسەلەی شەشەم:

خـوا فەرموویـەتی: بـەو شێوەیە خەڵکەکەمـان لێیـان ئـاگادار کـردەوە و پێیـان زانیـن، تاکـو بزانـن کـە بەڵێنـی خـوا «بـە زیندووکردنـەوە» ڕاسـتە و، کاتی هاتنـی ڕۆژی دوایـی جێـی دوو دڵیـی و گومـان نیـە، یادبکـەوە! کاتێـك لـە بارەیانـەوە مشـت و مڕیـان کـرد، گوتیـان: چـاوە خانوویەکیـان لەسـەر دروسـت بکـەن، {واتـە: لەسـەر ئـەو ئەشـکەوتەی کـە جەنازەکانیـانی تێدایـە} پەروەردگاریـان پێیـان زاناتـرە، ئەوانـەی باڵادەسـت و حوکمـڕان بـوون، گوتیـان: پەرسـتگایەکیان، مزگەوتێکیـان لەسـەر دروسـت دەکەیـن:

خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓاْ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَآ إِذْ يَتَنَٰزَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ فَقَالُواْ ٱبْنُواْ عَلَيْهِم بُنْيَٰنًا رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا ﴿٢١﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ﴾، هەر بەو شێوەیەش وامان کرد: پێیان بزانن و بیاندۆزنەوە، (**أي: أعثرنا الناس عليهم، أو أعثرنا قومهم عليهم**)، خەڵكمان لێیان ئاگادار کردەوە، یاخود کۆمەڵگایەکەیانمان لێیان ئاگادار کردەوە.

(**هـذا تشـبيهُ الإعثـار بالإنامـة والإفاقة**)، ئەمـە چواندنی پێپێزانینە بـە خەوانـدن و بێدارکردنەوە، یـانی: وامانکـرد خەڵـك بیاندۆزێتـەوە، وەك چـۆن وامانکـرد، بخـەون و بێدارببنـەوە، بـە شـێوەیەکی موعجیـزە ئاسـاش وامانکـرد: خەڵکیـش پێیـان بزانـێ و لێیـان ئـاگادار بێتـەوە.

(**العثـور عـلى شيء: هـو الإطـلاع عليـه والظَّفـر بـه بعـد الطَّلَـبِ**)، (**العثـور عـلى شيء**) پێزانینـی شـتێك بریتیـە لـە دۆزینـەوەی دوای بـەدوادا گـەڕانی.

٢)- ﴿لِيَعْلَمُوٓاْ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ﴾، تاکو سەرەنجام بزانن، کە بەڵێنی خوا ڕاستە (ل) لە (**ليعلموا**)دا بۆ (**تعليل**)ە، دەشگونجێ بۆ سەرەنجام (**عاقبة**) بێ، واتە: ئامانج لە پێزانینی خەڵك دا دەرککردنی ڕاستێتی بەڵێنی خوا بوو، یان سەرەنجامەکە وای لێ هات، کە لە ئەنجامی دۆزینەوەی ئەواندا و لە ئەنجامی ئەوەدا، کە خەڵکەکە زانی، ئەو گەنجانە سێسەدونۆ (٣٠٩)

ساڵ لە ئەشكەوتەكەیاندا خەوتوون و، ئێستاش بێدار بوونەوە، لە ئەنجامی ئەوەدا دڵنیا دەبن: كە بەڵێنی خوا ڕاستە، كە دەفەرموێ: زیندووتان دەكەمەوە.

یاخود: بۆیە بێدارمان كردنەوە، تاكو خەڵك و كۆمەڵگایەكە، ئەو كاتە و، ئێستاش و، خەڵكی دوای ئێمەش، هەموو بزانن كە بەڵێنی خوا كە دەفەرموێ: زیندووتان دەكەمەوە، ڕاستە، واتە: هەم سەرەنجامەكەی وا دەردەچێ و، هەم ئەوە هۆكاری بێداركردنەوەكەشیان بوو، بەڵێنی خواش، یانی: (**وعد اللّه بإحياء الموتى للبعث**)، بەڵێندانی خوا ﷻ كە مردووان زیندوو بكاتەوە بۆ لێپرسینەوە.

٣)- ﴿وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيۡبَ فِيهَآ﴾، {هەروەها بۆیە بێدارمان كردنەوە} تاكو بزانن كە ئاخیر زەمان (**ساعة**) كاتی تێدا كۆتایی هاتنی ئەم دنیایە، یاخود: كاتی تێدا زیندووكرانەوەی مرۆڤەكان، هیچ جێی دوو دڵیی نیە.

٤)- ﴿إِذۡ يَتَنَٰزَعُونَ بَيۡنَهُمۡ أَمۡرَهُمۡ﴾، یاد بكەوە! كاتێك لە بەینی خۆیاندا، لەسەر حاڵی هاوەڵانی ئەشكەوت مشت و مڕیان بوو، ناكۆكییان بوو، (**إِذۡ : ظَرْفٌ لأَعثرنا**)، واتە: كاتێك خەڵكمان لەوان ئاگادار كردەوە، كە لە نێو خۆیاندا كێشە و مشت و مڕیان بوو لەسەریان.

ئنجا باسی كێشە و مشت و مڕەكە دەكا و دەفەرموێ:

٥)- ﴿فَقَالُواْ ٱبۡنُواْ عَلَيۡهِم بُنۡيَٰنٗا﴾، گوتیان: چاوە خانوویەكیان، یاخود ژوورێكیان لەسەر دروست بكەن، (**بُنيَان**) واتە: خانوویەك، یان ژوورێك، بە كوردیی دەڵێن: چاوە خانوو، نەك ماڵێكی گەورە، بەڵكو ژوورێكیان لەسەر بكەن.

٦)- ﴿رَّبُّهُمۡ أَعۡلَمُ بِهِمۡ﴾، پەروەردگاریان پێیان زاناترە.

ئەمە دەگونجێ قسەی خوای پەروەردگاربێ، دەشگونجێ قسەی خۆیان بێ، یانی: بینایەك چاوە خانوویەكیان لەسەر بكەن، با وەك شوێنەوارێك بمێنێ و، خەڵك دەرس و پەندیان لێ وەربگرن.

٧)- ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ غَلَبُواْ عَلَىٰٓ أَمۡرِهِمۡ﴾، ئەوانەی كە بەسەر كاری خۆیاندا زاڵبوو بوون، باڵادەست و دەستڕۆیشتوو بوون، گوتیان:

٨)- ﴿لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيۡهِم مَّسۡجِدٗا﴾ {گوتیان:} بەدڵنیایی مزگەوتێك، یاخود پەرستگایەكیان لەسەر دروست دەكەین.

ئەمە عادەتی نەصرانییەکان بووە، دوای ئەوەی کە لە بەرنامە و ڕێبازی مەسیح (عليه السلام) لایانداوە، پەرستگایان لەسەر گۆڕەکان دروست کردوون، دەشگونجێ ئەمە لە ئایینی ئەو کاتی ئەواندا، ڕەوا بوو بێ، بەڵام زیاتر وا پێ دەچێ کە ئەمە عادەت و نەرێتی نەصرانییەکان بێ، دوای لادانیان لە بەرنامە و ڕێبازی عیسا (عليه السلام).

ئەوەی کە تێبینی دەکرێ لێرەدا ئەوەیە: کە خوا ﷻ ئەوەی هەموو پێچاوەتەوە، کە:

١ - چۆن پێیان زانراوە؟

٢ - پاشان چۆن چوونەوە بۆ نێو ئەشکەوتەکە؟

٣ - دوایی چۆن بۆیان گێڕاونەوە؟

٤ - هەروەها ئەوە کە خەڵکەکە هەموویان دڵنیا بوون کە ئەو گەنجانە، هەمان ئەو گەنجانەن، کە باب و باپیرانیان بۆیان باس کردوون، کە (٣٠٠) ساڵ زیاتر لەمەو پێش، شاریان بەجێ هێشتووە، شوێن بزر بوون و، هەرچەندە پەیسەریان کردوە و بەدوایاندا گەڕاون و سۆراغیان نەکردوون!

ئەوە هەمووی دەپێچرێتەوە و باس ناکرێ، بۆچی؟ چونکە ئەوە هەمووی بە پێی سیاق و سەلیقەدا دیار و زانراوە، و ئەوەی زانراویش نیە زانینی پێویست نیە و، پەک لە سەری نەکەوتوە.

كورتە باسێك لە بارەی دروستكردنی مزگەوتەوە لەسەر گۆڕ

ڕاستە شەرع و ڕای ڕاست ئەوەیە كە دروستكردنی مزگەوت لەسەر گۆڕ، حەڕامە، ئێمە چەندان فەرمووده‌مان هەن، لەو بارەوە، واتە: گۆڕێك هەبێت و مزگەوتی لەسەر دروست بكەی، ئەوە قەدەغەیەو نەهی لێكراوە و حەڕامە.

ژمارەیەك لەو فەرموودانە، بە نموونە دێنینەوە:

١)- {عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ، وَأُمَّ سَلَمَةَ ذَكَرَتَا كَنِيسَةً رَأَيْنَهَا بِالْحَبَشَةِ فِيهَا تَصَاوِيرُ، فَذَكَرَتَا لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: «إِنَّ أُولَئِكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ، فَمَاتَ، بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ، فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ}. (أخرجه البخاري: ٤٢٧، ومسلم: ٥٢٨).

واتە: عائیشە دایكی ئیمانداران (خوا لێی ڕازی بێ) لە ئومم و حەبیبە و ئومم و سەلەمەوە (كە ئەوانیش هەردووكیان هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بوون) دەگێڕێتەوە: باسی كڵێسایەكیان كردوە، كە لە حەبەشە بینیویانە، وێنە و نەخش و نیگار، یاخود پەیكەری تێدابوون {چونكە (تصاویر) هەرچەندە زیاتر بە نەخش و نیگار دەگوترێ، بەڵام دەشگونجێ بە پەیكەریش بگوترێ} ئەوەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ باس كردوە، {ئومم و حەبیبە و ئومم و سەلەمە لەو كۆچكەرانە بوون، كە چوون بۆ حەبەشە و، بۆ پێغەمبەریان باس كردوە و گێڕاوەتەوەو، دایكمان عائیشەش گوێی لێبووە} پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەوانە ئەگەر پیاوێكی چاك لە نێویاندا مردبایە، مزگەوتێكیان لەسەر گۆڕەكەی دروست دەكرد و، وێنەیان لەسەر گۆڕەكەی دەكێشان، یاخود پەیكەریان لەسەر دادەنان، ئەوانە خراپترینیی خەڵكن لە لای خوا، لە ڕۆژی قیامەتدا.

٢)- {أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالاَ: لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً لَهُ عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ بِهَا، كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ، فَقَالَ وَهُوَ كَذَلِكَ: «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى اليَهُودِ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ» يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا} (أخرجه البخاري: ٤٣٥، ٤٣٦، ومسلم: ٥٣١).

واتــە: عائیشــە (خــوا لیّــی ڕازی بــێ) و، عەبدوڵــڵای کــوڕی عەببــاس (خــوا لــە خــۆی و بــابی ڕازی بــێ)، هەردووکیــان گێڕاویانەتــەوە، دەڵێــن: پێغەمبــەر ﷺ لــە نەخۆشــیی مەرگیــدا {کاتێك نەخۆشیی مـەرگ بـۆ پێغەمبـەر ﷺ هـات} (**خمیصة**)یەك[1] کە لەسـەر دەم و چـاوی بـوو، ئنجـا کاتێـك کـە پێـی تەنگـە نەفـەس دەبـوو، لەسـەر دەم و چـاوی خـۆی لایدەبـردو، دەیفەرمـوو: نەفرینـی خـوا لەسـەر جوولەکـە و نەصرانییـەکان، کـە گۆڕەکانـی پێغەمبەرەکانیان کردبـوون بـە مزگـەوت، مەبەسـتی ئاگادارکردنـەوەو، ترسـاندنی مسـوڵمانان بـوو، لـەوەی کـە خـاوەن کتێبـەکان کردوویانـە، نەچـن ئێـوەش وابکـەن!

٣)- {**عن جَابِرِ بنِ عبدِاللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنهمَا، أَنَّهُ قال: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُجَصَّصَ الْقَبْرُ، وَأَنْ يُقْعَدَ عَلَيْهِ، وَأَنْ يُبْنَى عَلَيْهِ**} (**أخرجه مسلم: ٩٧٠، وأبوداود: ٣٢٢٦، والترمذي: ١٠٥٢، وابن ماجه: ١٥٦٣**).

واتــە: جابیــری کــوڕی عەبدوڵــڵا (خــوا لــە خــۆی و بابــی ڕازی بــێ)، دەڵــێ: پێغەمبــەری خــوا ﷺ قەدەغــەی کــرد: گــۆڕ گەچکاریــی {بکــرێ و ســواغ و لەبــغ} بکــرێ و، دانیشــتنی لەســەر بکــرێ و، خانــووی لەســەر بکــرێ.

واتــە: نەهــی کــردوە لــە هــەر سـێکیان، چ گەچکاریــی بکــرێ و بڕازێنرێتــەوە و، چ بیکــەن بــە شــوێنی دانیشــتن و، چ خانــووی لەســەر بکــرێ.

بــەڵام لــە فەرمــوودەی دیکــەدا هاتــوە کــە پێغەمبــەر ﷺ بــە لای گــۆڕی یەکێــك لــە هاوەڵانــدا ڕۆییشــت و، بــە یەکـێ لــە هــاوەڵانی گــوت: ئــەو بــەردە بێنــە، ئەویــش چــوو، بــەڵام کابــرا بەردەکەی بــۆ هەڵنەگیــرا، پێغەمبــەر ﷺ قۆڵــی هەڵکــرد و بــۆ خــۆی چــوو بەردەکــەی هێنــا و، وەك کێــلی گۆڕەکــە داینــا و فەرمــووی: بــۆ ئــەوەی گــۆڕی برایەکەمــی پــێ بناســمەوە، بۆیــە زانایــان دەڵێــن: بایــی ئەوەنــدە کــە گۆڕەکــە بناسرێتــەوە، دروســتە کێلێــك، یاخــود دوو کێــلی بــۆ بــکات، هەرچەنــدە لــە شــوێنی دیکــەدا هاتــوە کــە لەســەر نووســینیشی قەدەغەیــە، بــەڵام بــە پێــی ئــەوە کــە پێغەمبــەر ﷺ فەرموویــەتی: {**أَتَعَلَّـمُ بِهَـا قَـبْرَ أَخِـي**}[2]، گــۆڕی برایەکەمــی پــێ بناســمەوە، ئنجــا ئەگــەر بــەردەکان هەمــوو وەك یــەك بــن، چــۆن بزانێــت کامەیــان هــی کام برایــە و، کامەیــان هــی کام برایــە؟ کەواتــە: دروســتە بایــی ئەوەنــدەشی لەســەر بنووســرێ، کــە

(١((الخميصة: ثـوب أسـود لـه عَلَـمان، فـإن لم يكـن مُعلَّمًا فليـس بخميصـة) لسـان العـرب ج٤ ص٢١٩، پۆشـاکێکی ڕەشــی چوارگۆشــەیە، دوو خــەت و نیشــانەی تێــدان، ئەگــەر نەخــش و نیــگاری تێــدا نەبــێ (خمیصــة) نیــە، وادیــارە وەك لێفــە و بەتــانی ئــەم ڕۆژگارە وابــووە، بەســەر دەم و چاویــدا داداوە.

(٢) أخرجه أبو داود: ٣٢٠٦، وحسنه الألباني.

بناسرێتەوە و تەنیا بۆ ناسینەوە، بەڵام بێگومان نەخش و نیگار و کەپر و خانوو لەسەر دروستکردنی، قەدەغەیە.

لێرەدا پێویستە ئەوەش بزانرێ: کە ئەگەر گۆڕێك هەبێ و، مزگەوتێکی لەسەر دروست بکرێ، ئەوە قەدەغەیە، بەڵام ئەدی ئەگەر مزگەوتێك هەبێ و، دوایی گۆڕێکی تێدا بە خاك بسپێردرێ، ئەوە حوکمەکەی چۆنە؟

بە تەئکید ئەوە حوکمەکەی جیایە، هەروەك مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ هەبووە و، دواییش هەر لە مزگەوتی خۆیدا، بە خاك سپێردراوە، هەروەها دوای وی ئەبوو بەکریش ﷺ و، دوای وی، عومەریش ﷺ، بە درێژایی ئەو هەموو ساڵانەش، کەسیش نەیگوتوە: ئەوە ناشەرعییە، چونکە ئەصڵ هەبوونی مزگەوتەکە بووە و، دوایی ئەو کەسەی لێ نێژراوە، هەڵبەتە ناشڵێم: شتێکی پەسندە، بە نسبەت پێغەمبەریشەوە، حاڵەتێکی تایبەت بووە، هەروەها بە نسبەت ئەبوو بەکرو عومەریشەوە ﷺ هەر وابووە، ئەگەرنا ناڵێم: شتێکی پەسندە، لە نێو مزگەوتدا، گۆڕ هەبێ و، خەڵك بە خاك بسپێردرێ، بەڵام لە زۆربەی شارەکانی مسوڵمانان دا ئەوە هەیە، لە گەڕەکی (**أعظمية**)ی بەغداد لە مزگەوتەکەدا، ئەبوو حەنیفە (ڕەحمەتی خوای لێبێ)، لەوێ نێژراوە، هەروەها لە مزگەوتی (**شیخ عبدالقادر الجیلاني**)دا، گۆڕەکەی شێخ لەوێیە، هەروەها لە زۆر شوێنی دیکەدا، گەلێك لە کەسایەتییەکان و پیاوچاکان، لەو شوێنەی کە لێی بە خاك سپێردراون، لە تەنیشت ئەوەوە مزگەوتێ دروستکراوە و، مەرج نیە مزگەوتەکە لەسەر گۆڕەکەی ئەو دروستکرابێ، هەرچەندە لەو بارەوە، هەڵە و پەڵە و کەم و کوڕیی مسوڵمانان زۆرە، بەڵام مەبەستیشم ئەوەیە، کە ئەو بابەتە، دەبێ وەك خۆی و بە ئەندازەی خۆی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، نەك هەر مزگەوتێك گۆڕێکی تێدا بێ، تەرك بکرێ و نوێژی تێدا نەکرێ، بە تایبەت ئەگەر گۆڕەکە خرابێتە پشتی مزگەوتەوە و، نەکەوتبێتە لای قیبلە، بۆ ئەوەی دووربێ لەوەی کە خەڵکێکی سادە و نەزان، کڕنووشی بۆ ببەن، یاخود لە کاتی نوێژدا بیکەنە ڕووگەی خۆیان، بەهەر حاڵ هەر چۆن بێ، نابێ هەبوونی گۆڕ لە مزگەوتێکدا، بکرێتە بیانووی ئەوەی نوێژ لەو مزگەوتەدا نەکرێ، بەڵام نابێ مزگەوت لەسەر گۆڕ دروست بکرێ، بەڵام ئەگەر مزگەوتێك هەبێ و، دواتر گۆڕێکی تێدا لێبدرێ، نابێ هەبوونی ئەو گۆڕە، بکرێتە بیانووی ئەوەی کە واز لەو مزگەوتە بهێنرێ و، نوێژی تێدا نەکرێ.

مەسەلەی حەوتەم:

خوا دەفەرموێ: خەڵكێك دەڵێن: هاوەڵانی ئەشكەوت سێ كەس بوون وچوارەمیان سەگەكەیان بوو و، هەندێكیان دەڵێن: پێنج كەس بوون وشەشەمیان سەگەكەیان بوو - بە قسە لە نادیار كردن و بەرەو نادیار هاویشتن وا دەڵێن - هەروەها هەندێكیان دەڵێن: حەوت كەس بوون و هەشتەمیان سەگەكەیان بوو، بڵێ: پەروەردگارم بە ژمارەیان زاناترە، كەمێك نەبێ، نایانزانن، تۆش جگە لە مشت و مڕێكی ڕواڵەتیی، یاخود ئاشكرا و بێ پێچ و پەنا، مشت و مڕیان لەو بارەوە لەگەڵ مەكە و، لە بارەشیانەوە {لە بارەی هاوەڵانی ئەشكەوتەوە} پرسیار لە هیچ كامێكیان مەكە {نە لە هاوبەش بۆخوا دانەرەكان و، نە لە خاوەن كتێبەكان و، جگە لەوانیش مەكە} بۆ هیچ شتێكیش مەڵێ: سبەینێ دەیكەم، مەگەر بڵێی: ئەگەر خوا بیەوێ، هەر كات لەبیریشت چوو، ناوی پەروەردگار بهێنە و بڵێ: نزیكە پەروەردگارم ڕاستەڕێم بكات بۆ سەر ڕاستانەتر لەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِٱلْغَيْبِ ۖ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ ۚ قُل رَّبِّىٓ أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِم مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ ۗ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَآءً ظَٰهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِم مِّنْهُمْ أَحَدًا ﴿٢٢﴾ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّى فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ۚ وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّى لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم سێ ئایەتە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ ﴾، خوا ﷻ دێتە سەر باسی ئەو مشت و مڕەی، كە لە دوای هاوەڵانی ئەشكەوتەوە پەیدا بووە، هەڵبەتە نەك لە لای خەڵكی شارەكە، خەڵكی شارەكە زانیویانە چەندن، چونكە لەبەر چاوی خۆیان خەوتوونەوە و گیانیان سپاردوە و، جەنازەكانیشیان دیار بوون چەندن! بەڵكو جیلەكانی دواییان، یان لەوانەیە مەبەست پێی خەڵكی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، بێ، خوا دەفەرموێ: (هەندێكیان) دەڵێن: سێ كەس بوون و، چوارەمیان سەگەكەیان بووە.

٢)- ﴿ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِٱلْغَيْبِ ﴾، هەروەها (هەندێكیان) دەڵێن: پێنج كەس بوون و شەشەمیان سەگەكەیان بووە.

٣)- ﴿ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ ﴾، بەڵام بەشێوازی: بەرەو نادیار هاویشتن، ئەو قسەیە دەکەن.

(**الرَّجْمُ: الرَّمِيُ بِالْغَيْبِ**)، (**رجم**) یانی: هاویشتن و فڕێدان بەرەو نادیار، شوێنێ کە لێتەوە دیار نیە، واتە: قسەی بێ بەڵگە، کوردەواریی خۆشمان دەڵێن: (تفەنگ بە تاریکاییەوە نان).

٤)- ﴿ وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ ﴾، هەروەها (بەشێکیان) دەڵێن: حەوت بوون و هەشتەمیان سەگەکەیان بووە.

ئەم (**و**)ەی سەر: (وَثَامِنُهُمۡ) هۆکارەکەی هەر ئەوەیە: کاتێ کە فەرموویەتی: سێ کەس بوون و، چوارەمیان سەگەکەیان بووە، (**ثلاثة رابعهم كلبهم**) لە دوای ئەویش قسەیەکی دیکە هەبووە کە دەڵێ: پێنج کەس بوون و، شەشەمیان سەگەکەیان بووە، ﴿ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ ﴾، لە دوای ئەویش قسەیەك هەبووە کە دەڵێ: حەوت بوون و هەشتەمیان سەگەکەیان بووە، (**سبعة وثامنهم كلبهم**) بەڵام لە دوای حەوت و هەشتەکە، هیچی دیکە نەماوە تاکو باسی بکات، ئەو (**و**)ە بۆیە زیادکراوە، بەڵام هەندێکی دیکە گوتوویانە: (**الواو فيها واو الحالِ**)، واتە: حەوت بوون، لە حاڵێکدا کە هەشتەمیان سەگەکەیان بووە، هەندێکی دیکەش گوتوویانە: (**الواو فيها واو الثمانية**)، چەند بەڵگەیەکیان لەو بارەوە هێناون، کە دەڵێن: لەبەر ئەوەی: حەوت ژمارەیەکی تەواوە، لە دوای ئەوەوە هەر ژمارەیەك دێ، دەبێ (**و**)ی بۆ زیاد بکرێ، بەڵام ئەوە زانایانی دیکە لێیان هەڵوەشاندوونەوەو گوتوویانە: نەخێر، جاری وا هەیە حەوتیش باس کراوە و، هەشتەمیشی بە دوادا باسکراوە و (**و**)یشی نەخراوەتە بەین، بە هەرحاڵ ئەو وردەکارییە، بە پێویستیی نازانم کە بچمە نێوی، گرنگ ئەوەیە: (**واو الثمانية**) بەڵگەیەکی وای لەسەر نیە.

بەڵام جێی سەرنج ئەوەیە، کە خوا ﷻ دوای ئەو دوو قسەیەی کە یەکێکیان دەڵێ: ﴿ سَيَقُولُونَ ثَلَٰثَةٞ رَّابِعُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ ﴾، دەڵێن: سێ بوون و چوارەمیان سەگەکەیان بووەو، قسەی دووەمیان دەڵێ: ﴿ وَيَقُولُونَ خَمۡسَةٞ سَادِسُهُمۡ كَلۡبُهُمۡ ﴾، دەڵێن: پێنج بوون و شەشەمیان سەگەکەیان بووە، خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿ رَجۡمَۢا بِٱلۡغَيۡبِۖ ﴾، ئەوە بەرەو نادیار هاویشتن و تفەنگ بە تاریکییەوەنانە، بەڵام لە دوای ئەو قسەیان کە دەڵێن: ﴿ وَيَقُولُونَ سَبۡعَةٞ وَثَامِنُهُمۡ كَلۡبُهُمۡۚ ﴾، دەڵێن: حەوت کەس بوون و، هەشتەمیان سەگەکەیان بووە، خوا ﷻ هیچی نەفەرمووە، بۆیە وا پێدەچێ کە ئەمە ڕای ڕاست بێ، وەك پێشتریش گوتمان.

٥)- ﴿ قُل رَّبِّيٓ أَعۡلَمُ بِعِدَّتِهِم ﴾، بڵێ: پەروەردگارم زاناترە، بە ژمارە و حاڵ و باڵیان، واتە: زانیاریی تەواو تەنیا لەلای خوایە، ئەگەر نا مەبەست ئەوە نیە کە: زانیاریی خوا زیاترە لە زانیاریی خەڵك بەوان، بەڵکو واتە: زانیاریی تەواو تەنیا لەلای خوایە، و لێرەدا مەبەست لە (**صيغة التفضيل**) بەراورد کردنی زانیاریی خوا ﷻ نیە بە زانیاریی بەندەکانی، بەڵکو مەبەست پێی: تێرو تەواویی ئەو سیفەتەیە لە خوای بێ وێنەدا.

٦)- ﴿ مَّا يَعۡلَمُهُمۡ إِلَّا قَلِيلٞ ﴾، واتە: کەمێك نەبێ، نایانزانن.

ئەوانیش ئەوانەن کە خوا ﷻ ئاگاداریان دەکاتەوە، لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) گێردراوەتەوە کە گوتوویەتی: من لەو کەمەم، کە دەیزانن، واتە: خوای پەروەردگار ئاگاداری کردوومەتەوە، کە دەبێ بە ئیلهام بوو بێ، یاخود دەبێ بە جۆرێك لە هەڵهێنجانی ورد بووبێ، کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) پێی ناسراو بووە.

٧)- ﴿ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا ﴾، ئنجا تۆ ئەی موحەممەد! مشت و مڕیان لە بارەوە مەکە، مەگەر مشت و مڕێکی ئاشکرا بێ، واتە: زۆر مەچۆ نێو قووڵایی باس و خواسی هاوەڵانی ئەشکەوتەوە، بۆچی؟ چونکە زۆر لە ڕەهەندەکانی ئەو بەسەرهاتە، نادیارن و، خوای زانا و شارەزا وردەکارییەکانی باس نەکردوون.

کەواتە: قسە لێکردنی ئەو ڕەهەند و وردەکارییانە، سەر بۆ ئەوە دەکێشێ کە قسەیەك بکەی و نەیپێکی، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ فَلَا تُمَارِ فِيهِمۡ إِلَّا مِرَآءٗ ظَٰهِرٗا ﴾، واتە: مشت و مڕیان لە بارەوە مەکە، مەگەر مشت و مڕێکی ئاشکرا، واتە: مشت و مڕێك کە بەڵگەکەت ئاشکرا بێ، ئەوە مانایەکی.

یاخود مشت و مڕێکی ڕووکەشیی و ڕواڵەتیی، کە زۆر تێیدا قووڵ نەبیتەوە، ئەوەش مانای دووەمی.

٨)- ﴿ وَلَا تَسۡتَفۡتِ فِيهِم مِّنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴾، هەروەها لە بارەیانەوە پرسیاریان لە کەسیان مەکە، لە کەسیان یانی: لە خەڵکی مەککە، یاخود لە خاوەن کتێبەکان، یاخود لە خەڵك بە گشتی، هەمووی دەگرێتەوە، لە بارەیانەوە پرسیار لە کەس مەکە، چونکە تەنیا خوا ﷻ لە بارەیانەوە زانیاریی تەواوی لەلایە.

٩)- ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴾، بۆ هیچ شتێكیش مەڵێ: من بەیانیی ئەنجامدەرمی.

١٠)- ﴿ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ﴾، مەگەر بڵێی: ئەگەر خوا بیەوێ.

ئەمەش دوو واتایان بۆ لێكداونەوە:

یەكـەم: (**لا تَقُـلْ سـأفعل غـداً، إلّا أن یشـاء اللّـه لـك قولـه**)، واتـە: بـۆ هیـچ شـتێك مەڵـێ: بەیانیـی ئـەو كارە دەكـەم، مەگـەر خـوا ویسـتبێتی وا بڵێـی، واتـە: واتگوتبـێ و وا بڵێـی و لـە یـادت نەبـێ، بڵێـی: (**إن شـاء اللّـه**).

دووەم: (**لا تَقُـلْ سـأفعُل ذالـك غـداً إلّا مُقْترِنـاً بقـول: إن شـاء اللّه**)، واتـە: مەڵـێ: مـن بەیانیـی فـڵان شـتە ئەنجـام دەدەم و، ئەنجـام دەری فـڵان كارە دەبـم، مەگـەر كاتێـك كـە وا دەڵێـی بڵێـی: ئەگـەر خـوا بیـەوێ (**إن شـاء اللّـه**).

كـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ ﴾، (**شيء: اسـم متوغّـل فـي التنكـير، یُفَسِّرُهُ المَقامُ، أي: الـشيء الـذي تُريـد أن تفعلـه**)، واتـە: (شـت) ناوێكـە زۆر ڕۆچـووە لـە نەزانراوییـدا، بـەڵام بـە پێـی مەقـام ڕوون دەبێتـەوە، ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْىْءٍ ﴾، لێـرەدا بـە پێـی مەقـام و سـیاقەكە دیـارە، واتـە: بـۆ هـەر شـتێك كـە دەتـەوێ ئەنجامـی بـدەی، مەڵـێ: بەیانیـی ئەنجامدەرمـی، مەگـەر بڵێـێ: ئەگـەر خـوا بیـەوێ.

١١)- ﴿ وَٱذْكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ ﴾، هەر كاتێك لە بیرت چوو، باسی پەروەردگارت بكە و ناوی بهێنە، ئەمەش چوار واتایان بۆ لێكداونەوە:

١- هەر كاتێك لە پەروەردگارت بێ ئاگا بووی، دوایی یادی بكە.

٢- هەر كاتێك ناوهێنان و یادكردنی پەروەردگارت لە بیرت چوو، دوایی ئەمر و نەهی و فەرمان و قەدەغەكراوەكانی خوا، یاد بكەوە.

٣- هەر كاتێك شتێكت لەبیرچوو، یادی خوا بكە، بۆ ئەوەی وە بیرت بهێنێتەوە.

٤- ئەگەر لە بیرت چوو بڵێی: ئەگەر خوا بیەوێ (إن شاء اللّه)، ئەوە یادی خوا بكە، بۆ ئەوەی ببێتە هۆی سڕینەوەی ئەو لە بیرچوونەوەیە.

پێشم وایە هەموویان كەم و زۆر، گونجاون.

١٢)- ﴿وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّى لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا﴾، واتە: بڵێ: نیزیکە (ڕەنگە) پەروەردگارم ڕێنماییم بکات بۆ سەر ڕاستتانەتر لەوە، واتە: سەر ڕاستتانەتر لەو هەڵوێستەی کە لە ڕابردوودا بووی، کە پێغەمبەر ﷺ کاتێك پرسیاری لێکرا، دەربارەی هاوەڵانی ئەشکەوت و، دەربارەی (**ذوالقرنين**) و، دەربارەی ڕووح، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەیانیی وەڵامتان دەدەمەوە و لە بیری چوو بڵێ: (**إن شاء الله**)، بۆیە خوا ﷻ - بە پێی ئەو ڕیوایەتانەی کە پێشتر هێنامانن - پازدە (١٥) ڕۆژان وەحیی بۆ نەنارد، تاکو بۆی ببێ بە دەرس و پەندێك و، جارێکی دیکە نەڵێ: فڵان کارە دەکەم، مەگەر بیبەستێتەوە بە ویستی خواوە ﷻ، هەروەها بۆ شوێنکەوتووانیشی ببێتە دەرس و پەند.

ئنجا کە دەفەرمویٚ: ﴿وَقُلْ عَسَىٰٓ أَن يَهْدِيَنِ رَبِّى لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا رَشَدًا﴾، دەڵێ: (**كلُّ هذا في نفسِك: ادعوهُ وارجوه...**)، هەموو ئەمە لە دڵی خۆتدا بڵێ: نیزیکە، یان: بەڵکو پەروەردگارم ڕێنماییم بکات بۆ شتێك کە سەر ڕاستیی زیاتری تێدابێ، لەوەی پێشوو.

کە دەفەرمویٚ: ﴿لِأَقْرَبَ مِنْ هَٰذَا﴾، ئەم (هَٰذَا)یە دەگەڕێتەوە بۆ بەسەرهاتەکە، کە بریتیە لە: لە بیرچوونی گوتنی: (**إن شاء الله**)، واتە: لە داهاتوودا پەروەردگارم، ڕێنماییم بکات بۆ شتێك کە نزیکتر بێ لە سەر ڕاستیی، لەو هەڵوێستەی ئێستام کە بریتیە لە: لە بیرچوونی گوتنی: (**إن شاء الله**).

(**القرطبي**) لە تەفسیرەکەیدا لە (**الغزنوي**)ەوە هێناویەتی، دەڵێ: {**فَأَمَّا الإِسْتِثْنَاءُ الْمُفِيدُ حُكْمًا فَلَا يَصِحُّ إِلَّا مُتَّصِلًا**}[(١)]، واتە: ئەوە کە (**إن شاء الله**) بگوترێ: لە ڕووی حوکمەوە، کە سوود بگەیەنێ بە حوکمەکە، تەنیا کاتێك سوود دەگەیەنێ، کە پێیەوە پەیوەست بێ، چونکە لەو بارەوە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: هەرکات بەڵێنت بە کەسێك دا، کەسێك گوتی: هاوکاریم بکە، یان فڵان شتەم بۆ بکە، کە تۆش گوتت بەڵێ و بە دوای دا گوتت: (**إن شاء الله**) ئەوە نابێتە بەڵێنێك لەسەرت فەرز بێ، جێ بەجێی بکەی، چونکە هەڵاواردن (**إستثناء**)ت تێخستوە و گوتووتە: ئەگەر خوا بیەوێ (**إن شاء الله**)، بەڵام ئەگەر نەتگوت: (**إن شاء الله**)، ئەوە دەبێتە بەڵێن لەسەرت و، دەبێ جێ بەجێ بکەی و دەبێتە قەرز لەسەرت.

بەڵام هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەگەر ئەمڕۆ گوتت: بەڵێ، بەڵام بەیانیی گوتت: (**إن شاء الله**)، ئەوە هەر بە (**إستثناء**) دادەنرێ!

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠، ص٣٢١.

بەڵكو هەندێكیان گوتوویانە: ئەگەر لە دوای ساڵێكیش وابڵێی، هەر بە (**إستثناء**) دادەنرێ! ئەم قسەیەش پاڵ دەدەنە لای (**عبداللَّه ابن عباس**) (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، (**الغزنوي**)یش دەڵێ: دەگونجێ بە (**إستثناء**) دابنرێ، بەو واتایەی كەفارەتێك بێ بۆ ئەوەی كاتی خۆی گوتووتە و بەڵێنت داوە، بەڵام لەو ڕووەوە كە حوكمەكەی بگۆڕێ، نەخێر، دەبێ پێیەوە پەیوەست بێ، ئەگەرنا تۆ ئەمڕۆ بەڵێنێكت داوەو دوای چوار ڕۆژی دیكە بڵێی: (**إن شاء اللَّه**)، ئەوە حوكمەكە ناگۆڕێ و، ئەو بەڵێنەت لەسەر فەڕزە.

بێگومان ئەو قسەیەش ڕاست و مەنتیقییە، ئەگەر نا هەر كەسێك ڕاست بۆوە و، بەڵێنێك بدات، ئنجا دوای ماوەیەك بڵێ: (**إن شاء اللَّه**)، ئەوە بكاتە بیانوویەك، كە بە بەڵێنەكەیەوە پابەند نەبێ، بە تەئكید ئەوە بێ متمانەیی پەیدا دەكات و شتێكی نامەنتیقیشە.

مەسەلەی هەشتەم و کۆتایی:

هاوەڵانی ئەشکەوت سێسەد (٣٠٠) ساڵ لە ئەشکەوتەکەیاندا بە نووستوویی مانەوە و، نۆ (٩)شیان زیاد کردن، بڵێ: خوا زاناترە بە ماوەی مانەوەیان، نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی تەنیا هی ئەوە، ئای چەند بینەر و بیسەرە! جگە لەوی هیچ سەرپەرشتیاریان نین و، هیچ کەسیش لە کارو بڕیاری خۆیدا بەشدار ناکات:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَلَبِثُوا۟ فِى كَهْفِهِمْ ثَلَـٰثَ مِا۟ئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا۟ ۖ لَهُۥ غَيْبُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ أَبْصِرْ بِهِۦ وَأَسْمِعْ ۚ مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِىٍّ وَلَا يُشْرِكُ فِى حُكْمِهِۦٓ أَحَدًا ﴿٢٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَبِثُوا۟ فِى كَهْفِهِمْ﴾، لە ئەشکەوتەکەیاندا مانەوە، یانی: بە خەوتوویی مانەوە.

٢)- ﴿ثَلَـٰثَ مِا۟ئَةٍ سِنِينَ وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا﴾، سێسەد (٣٠٠) ساڵ و نۆ (٩)شیان زیاد کردن، بۆچی خوای پەروەردگار یەکسەر نەیفەرمووە: (**ثلاث مائة سِنين وتِسْعاً**)؟ بۆچی دەفەرمووێ: ﴿وَٱزْدَادُوا۟ تِسْعًا﴾؟ ئەمە بۆ ئەوەیە بزانرێ: ئەو سێسەد و نۆ (٣٠٩) ساڵە، مەبەست پێی ساڵی مانگییە (**السنين القمرية**)، کە لەگەڵ مێژووی عەرەبان و مسوڵماناندا گونجاوەو، وێڕای ئەوە ئاماژەشە بەوە کە: ئەو (٣٠٩)یە، بریتیە لە بارتەقای (٣٠٠) ساڵە خۆرییەکە (**السنين الشمسية**) کە مێژووی کۆمەڵگای هاوەڵانی ئەشکەوت، بە پێی ئەو حیسابە نووسراوە.

٣)- ﴿قُلِ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا۟﴾، بڵێ: خوا زاناترە بەو ماوەیەی، ماونەوە، لە خەودا ماونەوە.

٤)- ﴿لَهُۥ غَيْبُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی، هەر هی ئەوە، واتە: هەرچی زانیارییە لە ئاسمانەکان و زەوی دا، کە لە خەڵك پەنهانە، لە هەردوو عالەمی سەرێ و خوارێدا، هەمووی بۆ خوا عەیان و ئاشکرایە، بۆ ئێمە نهێنییە، بەڵام بۆ خوا ﷻ ئاشکرایە.

٥)- ﴿أَبْصِرْ بِهِۦ وَأَسْمِعْ﴾، ئەم دوو وشەیە ڕێژگە (**صيغة**)ی سەرسوڕمان (**تعجُّب**)ن، یانی: ئای چەند بینەرە و چەند بیسەرە! یانی: (**ما أبصره وما أسمعه**) تیاح چەند بینەرە و چەند بیسەرە! واتە: خوا ﷻ هەموو شتێك دەبینێ و هەموو شتێك دەبیستێ.

٦)- ﴿مَا لَهُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيٍّ﴾، جگە لە خوا ﷻ هیچ سەرپەرشتیاریان نین، یاخود: لە بەرانبەر خوادا، هیچ کەس نیە سەرپەرشتیاریان بێ و، مشوورخۆریان بێ و، سزا و بەڵای خوایان لێ لابدات.

٧)- ﴿وَلَا يُشْرِكُ فِي حُكْمِهِۦٓ أَحَدًا﴾، (خوا) هیچ کەس لە حوکم و بڕیاری خۆیدا، ناکاتە هاوبەش.

ئەمەش بەرپەرچدانەوەی قسەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، کە پێیان وابوو بت و صەنەم و پەرستراوەکانیان هاوبەشی خوان: لە موڵکدا و، لە حوکمدا و، لە شیفا هێناندا و، لە زیان لێدان دا و، لە خێر گەیاندندا و، لەسەرخستن و ژێر خستن و، لە ساغکردن و نەخۆشکردندا!! خوا ﷻ دەفەرمووێ: خوا هیچ کەس ناکاتە هاوبەش لە بڕیاری خۆیدا، بڕیار بەس بڕیاری خوایە، حوکم تەنیا حوکمی خوایە، دەسەڵات، هەمووی دەستەڵاتی خوایە ﷻ.

دەرس و پەندەكانی
بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشكەوت

بەڕێـــزان!

لـە كۆتایـی ئـەم دەرسـەماندا، بـا سـەرژمێرێكی دەرس و پەنـدەكانی بەسـەرهاتی هـاوەڵانی ئەشـكەوت بكەیـن، كـە مـن دوای سـەرنجدانی تەفسیرەكان و بیركردنـەوەی خۆشـم، ئـەم پازدە (١٥) دەرس و پەنـدەم لـێ وەرگرتـوون، پێشـتر باسـمان كـرد: كـە دەرس و پەنـدی سـەرەكیی لـە بەسـەرهاتی هـاوەڵانی ئەشـكەوت دا، ئەوەیـە كـە مسـوڵمانان، نابـێ مـل بـدەن بـۆ سـتەم و دەسـتدرێژیی و خراپـە و، لـە كاتێكـدا بەرهەڵسـتیی كوفـر و سـتەم و خراپەیـان پـێ ناكـرێ، لـە كۆمەڵگاكەیانـدا، نابـێ مـلی بـۆ بـدەن و ببنـە بەشـێك لـەو واقیعـە تێكـدراو و خراپـەی، كـە ستەمكاران و بێبڕوایـان و ملهـوڕان، بەسـەر كۆمەڵـگای دا دەسـەپێنن، بەڵكـو دەبـێ ئامادەبـن سـەری خۆیـان هەڵبگـرن، ڕوو لـە چۆڵاییـان بكـەن و، پشـت لـە ئاوەدانییـان بكـەن، كـەس و كار و نیشـتیمان و حـاڵ و مـاڵ و، خۆشـیی و لـەززەتی شارنشـینیی و مـاڵ نشـینیی، هەمـووی بەجـێ بهێڵـن، ئەگـەر پەنـا بـۆ ئەشـكەوتێك، یاخـود چیـا و چۆڵێـك ببـەن و، بـەرەو ژیـانی ئاوارەییـش بچـن، نابـێ مـل بـدەن بـۆ سـتەم و كوفـر، ئەمـە پەنـدە سـەرەكییەكە بـوو، بـەڵام وێـڕای ئـەوە، ئـەم دەرس پەندانـەش وەردەگیرێـن:

١)- شكاندنی بتی لاسایی كردنەوەی كوێرانەی دەوروبەری لادەر:

هـاوەڵانی ئەشـكەوت، ئـەو حـەوت گەنجـە، بەڕاسـتیی، زۆر ئـازا و ئـازاد بـوون، ئەوانـە سەرمەشـقی هەمـوو ئـەو گەنجانـەن كـە مـل نـادەن بـۆ دەوروبەرێـكی لادەرو، ئامـادە نیـن لاسـایی كوێرانـەی كار و كـردەوە و بیـر و ڕا و بۆچـوونی كۆمەڵـگای لادەریـان بكەنـەوە، بەڵكـو لەگەڵیـدا ڕووبـەڕوو دەبنـەوەو، بتـی لاسـایی كردنـەوەی كوێرانـە، دەشـكێنن.

٢)- كۆچكردن و بەجێ هێشتنی ماڵ و حاڵ و نیشتیمان و ژیانی خۆش:

وەك پێشـتر گوتمـان: گوایـە: ئەوانـە بەرپـرس و سـتافی حوكمڕانیـی، یاخـود وەزیـرانی پادشـا بـوون، یاخـود بەلایـەنی كەمـەوە: پادشـازادە بـوون، لـە ژیانێـكی پـڕ عەیـش و نـۆش و، گوزەرانێـكی خۆشـدا بـوون، بـەڵام هەمـوو ئەوانەیـان وەلا نـاوە و پاڵیـان پێوەنـاوە، لـە پێنـاوی خـوادا.

کەواتـە: ئینسـان دەبـێ خـوا بـە کـەس نـەدات و، ڕۆژی دوایـی بـە دنیـا نـەدا، دەبـێ دنیا و ئـەوەی لـە دنیـادا هەیـە لـە بەرانبـەر خـوا و ڕەزامەندیـی خـوادا، پێـی شـتێکی زۆر کـەم بایـەخ بـێ و، ئامـادە بـێ بـە ئاسـانیی دەسـتبەرداری بـێ، بـەڵام بـۆ هیـچ شـتێك دەسـتبەرداری خـوا و ڕەزامەندیـی خـوا و، پاداشـتی خـوا و ژیـانی ڕۆژی دوایـی نەبـێ.

٣)- خۆپارێزیی پەنهانکاریی کە (تقيَّة)ی پێدەڵێن، شتێکی ڕەوایە و بگرە پێویستیشە:

چونکـە ئەوانـە دوای ئـەوەی کـە ئـەو نوێنـەرە و ئـەو وەکیلەیـان دەنێـرن، خواردنیـان بـۆ بهێنـێ، پێـی دەڵێـن: ﴿وَلۡيَتَلَطَّفۡ وَلَا يُشۡعِرَنَّ بِكُمۡ أَحَدًا ١٩﴾، واتـە: بـا پەنهانکاریـی بـکات و وا نـەکات، هیـچ کـەس هەسـتتان پـێ بـکات، کەواتـە: کارکـردن بـە شـێوەیەکی پەنهـان و خۆپارێزانـە، بـە شـێوەیەکی وا، کـە ئەوانـەی لێـت لـە بۆسـەدان و، خۆیـان بـۆ مـەڵاس داوی، زەفـەرت پـێ نەبـەن، ئـەوە شـتێکی ڕەوایـە، بەڵکـو پەسـندە و، بەڵکـو جـاری وا هەیـە پێویسـتیش دەبـێ.

٤)- لە بەرەو خواچوون و بەندایەتیی کردن بۆ خوادا، جیاوازیی لە نێوان وەزیر و شواندا نیە:

بگـرە سـەگیش حورمـەت پەیـدا دەکات، لـە کاتێکـدا لەگـەڵ کەسـانێکدا دەبـێ کـە بـەرەو خـوا دەچـن، چونکـە بـە پێـی هەنـدێ لـە گێـڕدراوەکان، ئـەو هـاوەڵانی ئەشـکەوتە شـەش (٦) یـان لـە بەرپـرس و کـوڕانی حوکمڕانـەکان بـوون و، بـە لای شـوانێکدا تێپـەڕ دەبـن، شـوانەکەش لەگەڵیانـدا دەچـێ، واتـە: شـوانێك و وەزیرێـك و، پاشـان سـەگی شـوانەکەش لەگەڵیانـدا دەچـێ، کـە لـەو بەسـەرهاتەدا، خـوا ﷻ چـوار (٤) جـاران نـاوی سـەگەکەی هێنـاون، بێگومـان سـەگەکەیان بـە هـۆی ئەوانـەوە، ئـەو حورمەتـەی پەیـدا کـردوە، کـە خـوا ﷻ چـوار جـار نـاوی بهێنـێ و، بـەو شـێوەیە بەسـەر هاتەکـەی لەگـەڵ بەسـەرهاتی هـاوەڵانی ئەشـکەوتدا بگێڕدرێتـەوە.

٥)- خوا ﷻ لە کاتی سەغڵەتییاندا زیاتر هاوکاریی بەندەکانی دەکات:

تەماشـا بکـەن! چـۆن خـوا تەگبیـری بـۆ ئـەو جوامێرانـە کـردوە! لـەو ئەشـکەوتە ڕەق و تەقـەدا، هەمـوو هـۆکارەکانی ژیانێـکی سێسـەد و نـۆ (٣٠٩) سـاڵەی بـۆ فەڕاهـەم هێنـاون، تەگبیرێـکی بـۆ کـردوون کـەس بـۆ کـەسی نـاکات، هـەر بۆیـەش مـرۆڤ ئەگـەر پشـت بـە خـوا ببەسـتێ، خـوا پشـت پـێ بەسـتووان، زایـە نـاکات، بێگومـان مرۆڤەکانیـش ئەوانـەی کـە جوامێـر بـن، کەسـێك بـە تەمـای کەسـێك تـێ بکـەوێ، کەسـێك هانـا بـۆ کەسـێك بـەرێ، لـە

عورف و باودا هەیە دەڵێ: ئینسان دەبێ دەرکی هەبێ، کەسێك پەنات پێ بێنێ و بڵێ: هانام بۆ تۆ هێناوە! بەدڵنیایی پەنای دەدەی، وەك لە سیرەی پێغەمبەر ﷺدا هاتوە، پیاوێکی هاوبەش بۆ خوادانەر پەنای بۆ (أم هانيء) خوشکی عەلی کوڕی ئەبوو تاڵیب رضي الله عنه هێنابوو، لە کاتی ئازادکردنی مەککەدا، عەلی کوڕی ئەبوو تاڵیبیش رضي الله عنه دەیویست لەبەر دەستی دەربهێنێ و، سزای بدات، (أم هانيء) یش چوو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەریش فەرمووی: (**قد أَجَرْنَا من أجرتِ يا أمَ هانِيء**)[1]، ئەوەی تۆ پەنات داوە، ئێمەش پەنای دەدەین ئەی (أم هانيء)!

واتە: پێغەمبەریش ﷺ بە پێی ئەو پەندە، کە ئینسان دەبێ دەرکی هەبێ و پەنای هەبێ، ڕەفتاری کردوە، ئنجا ئایا خوای پەروەردگار، چۆن چۆنی دەبێ دەفریای کەسانێك بێ، کە پەنای پێ دەبەن و، تووشی سەغڵەتیی و ناڕەحەتیی دەبن، بە تەئکید بە جۆرێك پەنایان دەدات و، بە جۆرێك تەگبیریان بۆ دەکات، کە هیچ کەس بەو جۆرە پەنا نەدرابێ و، کەس تەگبیری وای بۆ نەکرابێ، وەك لە بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوتدا بۆ ئێمە دیارە و، خوای کارزانیش کە ئەمە بۆ ئێمە دەگێڕێتەوە، یانی: وەك چۆن خوا ﷻ ئەوەی بۆ هاوەڵانی ئەشکەوت کرد، بۆ هەر کەسێکی دیکەشی دەکات، کە وەك ئەوان پشت بە خوا ببەستێ، ئەوە شتێکی جەڕبێنراو و ئەزموونکراوە.

٦)- هاوەڵایەتیی صاڵحان، مایەی سەربەرزیی و شانازییە:

هەرچەندە ئەوە پێشتریش ئاماژەی پێدرا: هەم حەوت (٧)ەمیان ئەگەر شوانەکە بوو بێ، شوانەکە چۆتە ڕیزی ئەوانەوەو، هەم ئەگەر هەر (٧)ەکەش بەیەکەوە بوو بن، گرنگ ئەوەیە ئەو سەگەی کە لەگەڵیاندا بووە، خوای کاربەجێ ناوی سەگەکەشی لەگەڵ ناوی ئەواندا، جووت کردوە.

٧)- پشت بە خوا بەستن، مایەی سەرفرازیی دنیا و قیامەتە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِذۡ أَوَى ٱلۡفِتۡيَةُ إِلَى ٱلۡكَهۡفِ فَقَالُواْ رَبَّنَآ ءَاتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحۡمَةً وَهَيِّئۡ لَنَا مِنۡ أَمۡرِنَا رَشَدٗا ١٠﴾، واتە: یادبکەوە! کاتێك گەنجەکان (جوامێرەکان) پەنایان بۆ ئەشکەوت برد و گوتیان: پەروەردگارمان! لە لایەن خۆتەوە بەزەییمان پێ بدە و، لە کار وبارماندا، بە ئامانج گەیاندن و، بە ئاکام گەیاندنمان، بۆ بڕەخسێنە.

---

(١) أخرجه البخاري: ٣٠٠٠، ومسلم: ٣٣٦.

تەماشا بکەن! چونکە ئەوانە پشتیان بە خوا بەست و، بە تەمای خوا تێکەوتن و، لە خوا پاڕانەوە، خوای پەروەردگار چۆن سەربەرزی کردن، لە دنیاو دواڕۆژداو، چۆن هەڵوێستەکەیان و بەسەرهاتەکەیانی خستە نێو دوا فەرمایشتی خۆیەوە، هەتا دنیا دنیایە، دەخوێنرێتەوە و دەگێڕدرێتەوە، بەهۆی پشت بە خوا بەستنەوە، هەم پەنا دران و، هەم سەربەرزکران.

٨)- بەڵگە هێنانەوەی لۆژیکییانە لەگەڵ نەیاراندا:

هاوەڵانی ئەشکەوت دەڵێن: ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمُنَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗۖ لَّوۡلَا يَأۡتُونَ عَلَيۡهِم بِسُلۡطَٰنِۭ بَيِّنٖۖ فَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّنِ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبٗا ﴿١٥﴾ ﴾، واتە: ئا ئەوانە گەلەکەمانن، جگە لە خوا، پەرستراوانێك دەپەرستن، ئەگەر ڕاست دەکەن (ئەوانە شایستەی پەرستراونن) بۆچی بەڵگەیەکی ئاشکرایان لەسەر ناهێنن؟ کێ لەو کەسە ستەمکارترە کە درۆ بۆ خوا هەڵدەبەستێ! کە مەبەست هاوبەش بۆ خوا دانانە.

کەواتە: هاوەڵانی ئەشکەوت، بە لۆژیکییانە گفتوگۆیان کردوە لەگەڵ نەیارەکانی خۆیاندا و، ڕەخنەی ئەوەیان لێیان هەبووە، کە بەڵگەیان بەدەستەوە نیە، لەسەر پەرستنی ئەو پەرستراوانەی، لە جیاتی خوا دەیانپەرستن.

٩)- پاکیی و چاکیی بژیو، لە هەموو هەل و مەرجێکدا، پێویستە ڕەچاو بکرێ:

ئەوانە کە لە ئەشکەوتێکی ڕەق و تەقدا گرفتار بوون، یەکێکیان بە پەنهانیی و بە دزیی دەنێرن و، مەترسیی مەرگیان هەیە، کە ئاشکرا بن، کە چی دەڵێن: ﴿ فَلۡيَنظُرۡ أَيُّهَآ أَزۡكَىٰ طَعَامٗا فَلۡيَأۡتِكُم بِرِزۡقٖ مِّنۡهُ ﴾، با سەرنج بدات! کام لە دووکانەکان و فرۆشیارەکان، خواردنەکەی پاك و چاکترە، با لەوە بژیوێکتان لێی بۆ بێنێ.

١٠)- نووستن و مردن زۆر شێوەی یەکدی دەکەن:

خوا ﷻ خەوەکەی هاوەڵانی ئەشکەوتی کردۆتە بەڵگەی زیندووبوونەوە، وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (النَّوْمُ أَخُو المَوْت)[1]، واتە: خەوتن برای مردنە، چونکە خاڵی هاوبەشیان زۆر پێکەوە هەن، وەك لە سوورەتی (الزمر)دا، خوا ﷻ ئاماژەی پێداوە و دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ يَتَوَفَّى ٱلۡأَنفُسَ حِينَ مَوۡتِهَا وَٱلَّتِي لَمۡ تَمُتۡ فِي مَنَامِهَاۖ فَيُمۡسِكُ ٱلَّتِي قَضَىٰ عَلَيۡهَا ٱلۡمَوۡتَ وَيُرۡسِلُ ٱلۡأُخۡرَىٰٓ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمًّىۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَٰتٖ لِّقَوۡمٖ

(١) أخرجه البيهقي في شعب الإيمان: ٤٧٤٥، والديلمي: ٦٩٠٧.

﴿يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾﴾، واتە: خوا ﷻ گیانەكان وەردەگرێ لە كاتی مردندا و، ئەوەی نەمرد بێ، لە كاتی خەوتندا، ئنجا ئەوەی كە مردنی بۆ بڕیار دابێ، دوای ئەوەی كە لە كاتی خەوتندا ڕووحەكەی وەرگرتوە، ڕووحەكە لەلای خۆی دەگرێ و نایگێڕێتەوە نێو جەستەكە و كۆتایی پێ دێ، (لە دنیادا دەمرێ و، لە بەرزەخ دا بێدار دەبێتەوە)، ئەوانەش كە كاتی مردنیان نەهاتوە، دەیانگێڕێتەوە، تاكو كاتێكی دیاریكراو، لەوەدا نیشانە هەن، بۆ كەسانێك بیر بكەنەوە.

كەواتە: مردن و نووستن خاڵی هاوبەشیان پێكەوە زۆرن.

بۆیەش خوا ﷻ لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَآ﴾، واتە: بەو شێوەیەی كە خەواندمانن و، بەو شێوەیەی كە بێدارمان كردنەوە، هەر بەو شێوەیەش وامانكرد: خەڵك پێیان بزانێ و بیاندۆزێتەوە، تاكو ئەو خەڵكە بزانن كە بەڵێنی خوا ڕاستە: مردووان زیندوو دەكاتەوەو، كاتی هاتنی لێپرسینەوە و سزا و پاداشتیش، ڕاستە و هیچ جێگای دوودڵیی نیە، واتە: مادام دوای سێسەدو نۆ (٣٠٩) ساڵ خەوتن، خوا ﷻ ئەوانەی خەبەر كردەوە، كەواتە دوای هەزاران ساڵ مردنیش، دەتوانێ ئەوان زیندوو بكاتەوە.

١١)- گەنجان خێراتر هەق قبووڵ دەكەن و، ئازاترن و ئازادتریشن:

گەنجان عەقڵ و دڵیان ئازادترە و بوێرییشیان زیاترە، و ئازاد و دەستكراوەتریشن بۆ وەرگرتنی هەق و، بۆ توڕدانی ناهەق، لەبەر چی؟ لەبەر ئەوەی بابای گەنج، جارێ كۆت و پێوەندی عادەت و نەرێت و لاسایی كردنەوەی كوێرانەی پێشینان و، بەرژەوەندییە ناشەرعییەكان، دەست و پێ و عەقڵ و دڵیان نەبەستوە، بۆیە ئازاترە و ئازادترە.

١٢)- بەوردیی و وێناكردنەوە: باسی حاڵ و باڵی هاوەڵانی ئەشكەوت لە كاتی خەوتنیان دا:

خوا ﷻ بە وردیی باسی جووڵەی خۆر و، هەڵگێڕ و وەرگێڕكرانیان و، پاشان سەگەكەیان چۆن لەسەر چەنگان كەوتوە و، شوێنی خەوتنیان لە نێو بۆشایی و بەتاڵایی ئەشكەوتەكەدا، ئاوا بەوردەكاریی باس دەكات، كە ئەوە سێ حیكمەتی گەورەی تێدان:

١- مشوورخۆریی خوا ﷻ بۆ هاوەڵانی ئەشكەوت، ڕوون دەكاتەوە.

٢- ڕەچاوكردنی یاساكانی خوا لە سروشتدا، دەگەیەنێ، واتە: خوا ئاوا مشووری لێ خواردوون، ئەوان خەوتوون ئاگایان لە هیچ نیە، بەڵام خوا بە جۆرێك مشووری لێ خواردوون، ئەگەر بۆ

خۆیان مشووریان خواردبایە، ئاوایان بۆ نەدەكرا: نان لە كوێ بێنن؟ چۆن بگوزەرێنن؟ چۆن دڵیان ناتۆقێ (٣٠٩) ساڵ لە ئەشكەوتێكی ڕەق و تەقدا؟ بەڵام خوای پەروەردگار وایكردوە: ئەم خەوە درێژە وایان زانیوە، ڕۆژێكە، یان بەشێكە لە ڕۆژێك!!

٣- ئەوەش دەگەیەنێ كە خوا ﷻ هاوكات لەگەڵ ئەوەی ئەم خەوتنە سێسەدو نۆ (٣٠٩) ساڵییە، موعجیزە بووە و یاسا دڕ بووە! بەڵام خوا ﷻ هەندێ لە یاساكانی سروشتیشی تێدا ڕەچاو كردوون:

أ - هەڵگێڕ و وەرگێڕیان.

ب - خۆر كە ڕاستەوخۆ لێیان نەدا.

ج - لە زاری ئەشكەوتەكەدا نەبن و، زۆریش لە قووڵایی ئەشكەوتەكەدا نەبن، كە هیچ هەواو و فێنكایەتییان نەگاتێ.

د - سەگەكەیان لە پێشیانەوە بێ، ئەمانە كۆمەڵێك یاسای گەردوونیین، خوا ﷻ ڕەچاوی كردوون.

١٣)- كەوتنە مشت و مڕیان لەسەر ماوەی مانەوەیان لە خەودا، بەڵگەیە لەسەر نەگۆڕانی جەستەیان:

ئەوە كە لە بەینی خۆیاندا دەكەونە مشت و مڕ، كە داخۆ چەند ماونەوە؟ چونكە هەندێك لە زانایان (ڕەحمەتی خوایان لێ بێ) هەر لە خۆوە هەندێ شتیان گوتوە، ئاخر (٣٠٩) ساڵ نینۆكی ئینسان درێژ بێ، زۆر زۆر درێژ دەبێ؟! هەروەها (٣٠٩) ساڵ مووی سەر و ڕیش و سمێڵیان بێ، زۆر زۆر درێژ دەبێ؟! چونكە مردووش جاری وا هەیە، نینۆكەكان و مووەكانی هەر درێژ دەبن، پێش ئەوەی جەستەكەی لە بەین بچێ، چ جای خەوتوو!

ئنجا هەندێك لە زانایان گوتوویانە: نینۆك و سەر و سمێڵیان زۆر زۆر درێژ بووە! بەڵام ئەگەر وابووایە، هاوەڵانی ئەشكەوت نەیاندەگوت: ڕۆژێك، یاخود بەشێك لە ڕۆژێك بە خەوتوویی ماوینەوە، ئەو كاتە دەیانگوت: ئەو نینۆكانە بە هەفتەیەك و دوو هەفتە، یان بە مانگێك و دوو مانگ، هێندە درێژ نابن؟! دیارە ئێمە زۆر ماوینەوە لە خەودا! بەڵام نا، ئەسڵەن كە كەوتوونە مشت و مڕەوە، لەسەر ماوەی مانەوەیان لە خەودا، بەڵگەیە لەسەر نەگۆڕانی جەستەیان، نینۆك و موویان و تەمەنیان هەر لە تەمەنی گەنجیەتیی دا ماونەوە، كەواتە: هەندێك لە یاساكانی خوا ﷻ لە سروشتدا، كاریان نەكردوە، كە بریتی بووە لە گەشەنەكردنی نینۆك و موویان و تەمەنیان و، هەروەها خانەكانی جەستەیان پیر

نەبوون و، مووەكانیان سپیی نەبوون، بەڵام هەندێك لە یاساكانی خوا ﷻ لە سروشتدا كاریان كردوە، كە بریتیە لە: هەڵگێڕ و وەرگێڕ پێكردنیان و، تیشكی خۆر بە شێوەیەك بێ كە ڕاستەوخۆ لێیان نەدا و... هتد.

ئنجا ئەمە وەك ئایەتی (٢٥٩)ی سوورەتی (**البقرة**)یە، كە خوا ﷻ تێیدا باسی كەسێك دەكات، كە هەندێ لە تەفسیرەكان دەڵێن: ئەو كەسە عوزەیر بووە، وەك لە بەرگی یەكەمی ئەم تەفسیرەدا بە درێژیی باسمان كردوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۖ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ ۖ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ ۖ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾ ﴾.

(لێرەدا خوا ﷻ باسی ئەو كەسە دەكات و دەفەرموێ:) یان وەك ئەو كەسەی كە بە لای ئاوەدانییەكدا ڕەت بوو، كە سەر بانەكانی بەسەر دیوارەكانیدا ڕووخا بوون (لە دڵی خۆیدا) گوتی: چۆن دەبێ خوا ئەمە زیندوو بكاتەوە؟ {نەك لەبەر ئەوەی بڕوای پێ نەبوو، بەڵكو پێی جێگای سەرسوڕمان بوو} خواش ﷻ سەد (١٠٠) ساڵ مراندی، دواتر زیندووی كردەوەو، لێی پرسی: چەند ماویەوە؟ گوتی: ڕۆژێك یان كەمێك لە ڕۆژێك ماومەوە (خوا) فەرمووی: بەڵكو سەد (١٠٠) ساڵ ماویەوە! تەماشای خواردن و خواردنەوەت بكە، هیچ نەگۆڕاوە، {گوتراوە: بەرچنەیەك میوەی پێ بووە، ترێ یان هەنجیر یان هەر میوەیەكی دیكە بووبێ، لە جێی خۆی بووە و هیچ نەگۆڕاوە، بەڵام ئەو گوێدرێژەی كە پێی بووە، تۆپیوە و تەنیا ئێسقانەكانی ماونەوە} تەماشای لاشەی گوێدرێژەكەت بكە! چۆن ئێسقانەكان هەڵدەستێنینەوە و گوێدرێژەكە زیندوو دەكەینەوە، بۆ ئەوەی بتكەینە نیشانە بۆ خەڵكی، تەماشا بكە! چۆن ئێسقانەكان هەڵدەستێنینەوەو، دوایی دایدەپۆشینەوە بە گۆشت، دوای ئەوەی كە بۆی ڕوونبۆوە گوتی: من دەزانم كە خوا ﷻ لەسەر هەموو شتێك بە توانایە.

لەو بەسەر هاتەش دا: دیسان خواردن و خواردنەوەكەی ئەو پیاوە، هیچ نەگۆڕاوە، كەچی گوێدرێژەكەی تۆپیوەو، بۆ خۆشی مردوو بووە، یان نووستوو بووە، خوای زانا و توانا دەفەرموێ: ﴿ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ ﴾، خوا سەد ساڵ مراندی، بەڵام وا پێدەچێ، هی ئەویش دیسان هەر خەو بووبێ، بەڵام خەوەكەی وی، سەد ساڵ بووبێ و خەوێكی قووڵی مردن ئاسا بووە.

کەواتــە: لێــرەدا بۆمــان دەردەکــەوێ، کــە خــوا ﷻ جــاری وایــە، هەنــدێ لــە یاســا سروشــتییەکانی، لــە کار دەخــات، لــە هەمــان کاتیشــدا، هەندێــك لــە یاســاکانی دیکــەی، هــەر کار دەکــەن، ئــەوە دەســەڵاتی بــێ ســنووری خوایــە، کــە هەندێــك لــە یاســاکانی کار بکــەن و، هەندێــك کار نەکــەن.

١٤)- مرۆڤ بە هۆی سەرپەرشتیاری بە ئامانج گەیەنەرەوە نەبێ، ڕێ دەر ناکات:

وەك خــوا دەفەرمــوێ: ﴿مَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ وَلِيًّا مُّرْشِدًا ﴿١٧﴾﴾، واتــە: هــەر کەسێك خــوا ڕێنمایــی بــکات، هــەر ئــەوە ڕێــی ڕاســتگرتوو و، هــەر کەسێك خــوا گومــڕای بــکات، تــۆ هیــچ سەرپەرشــتیار و دۆســت و یاوەرێــکی بــە ئامانــج گەیەنــەرت بــۆی چنــگ ناکــەوێ.

خــواش ﷻ لــە گۆتــرە، کــەس ناخاتــە ســەر ڕاســتە ڕێ و، لــە گۆتــرەش کــەس گومــڕا نــاکات، ڕێنمایــی خــوا بــۆ هەمــوو لایەکــە، بــەڵام خســتنە ســەر ڕاســتە ڕێ، خــوا تایبــەتی دەکات بەوانــەوە کــە ڕێنمایــی خــوا قبــووڵ دەکــەن و، گومــڕا کردنیــش، خــوا بــە ملــی ئــەو کەســانەی دادێنــێ، کــە ڕێنمایــی خــوا قبــووڵ ناکــەن.

١٥)- مسوڵمان نابێ توانا و کاتی خۆی کە شتێکدا بەکاربێنێ، کە شوێنی خۆی نەبێ:

بەڵــێ مســوڵمان نابــێ خەریکــی شــتێك بــێ و ڕەنجــی بــۆ بــدات، لــە کاتێکــدا بزانــێ کــە تواناکــەی بەهــەدەر دەچــێ و، هیــچ دەســتکەوتێکی نابــێ، هــەر بۆیــەش هــاوەڵانی ئەشــکەوت کــە بێــدار دەبنــەوە، یەکێکیــان دەڵــێ: چەنــد ماونــەوە؟ هەندێکیــان دەڵێــن: ڕۆژێــك، هەندێــکی دیکەیــان دەڵێــن: بەشــێکی ڕۆژێــك، دوایــی یەکســەر دەڵێــن: ﴿قَالُوا۟ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَٱبْعَثُوٓا۟ أَحَدَكُم بِوَرِقِكُمْ هَٰذِهِۦٓ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ فَلْيَنظُرْ أَيُّهَآ أَزْكَىٰ طَعَامًا فَلْيَأْتِكُم بِرِزْقٍ مِّنْهُ ﴿١٩﴾﴾، واتــە: پەروەردگارتــان زاناتــرە بــەوە کــە چەنــد ماونــەوە، {خەریــکی کارێك بن کــە پێویســتییتان پێیــەتی} یەکێکتــان بــەو پــارە زیوەتانــەوە بنێــرن بــۆ شــار، بــا ســەرنج بــدات کام لــە فرۆشــیارو دووکانــەکان، خواردنەکــەی پــاك و چاکــترە! بــا بژێویێکتــان لــەو خواردنــە بــۆ بێنــێ.

واتــە: واز لــەوە بێنــن کــە زانیارییتــان پێــی نیــە و ســەرتان لێــی دەرناچــێ و، کاتی خۆتــان بەفیــڕۆ مــەدەن، بــە بــاس و خــواسی شــتێکەوە، کــە ئامــڕاز و هــۆکاری گەیشــتن بــە ئەنجامــی ئــەو بابەتــان لــە لا نیــە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێـــزان!

لـەم دەرسـەماندا ئایەتـەکانی: (٢٧ - ٣١) شـی دەکەینـەوە، ئـەم پێنـج (٥) ئایەتـە کۆمەڵێك ڕێنمایـی گـەورە و گرنگیـان تێـدان، بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ و دوای ئەویـش سـەرەتا بـۆ هـاوەڵانی بەڕێـزو، پاشـان بـۆ شـوێنکەوتووانی و، بـۆ هەمـوو جیلـەکانی ئۆممـەتی، هەمـوو ئەوانـەی کـە پەیڕەویـی لـە ڕێبـازی پێغەمبـەری کۆتایـی دەکـەن ﷺ.

هەروەهـا وێـڕای ئـەو ڕێنماییانـە، سـەرەنجامی شـوومی بێبڕوایـانی ستەمکاریش خراوەتـە ڕوو، ئەویـش لـە دۆزەخـدا خـۆی دەبینێتـەوە، کـە بریتیـە لـە ئاگرێـکی بڵێسـەدار و، سـزا و جەزرەبـە، هەروەهـا سـەرەنجامی خێـر و سـەربەرزانەی بڕوادارانیـش، کـە بریتیـە لـە شـاد بـوون بـە بەهەشـتە ڕازاوەکانی خـوا و، ئـەو نـازو نیعمەتانـەی تێیـان دان.

﴿ وَٱتۡلُ مَآ أُوحِيَ إِلَيۡكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦ وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلۡتَحَدٗا
(٢٧) وَٱصۡبِرۡ نَفۡسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجۡهَهُۥۖ وَلَا تَعۡدُ
عَيۡنَاكَ عَنۡهُمۡ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَا تُطِعۡ مَنۡ أَغۡفَلۡنَا قَلۡبَهُۥ عَن ذِكۡرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ
وَكَانَ أَمۡرُهُۥ فُرُطٗا (٢٨) وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡۖ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡۚ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا
لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمۡ سُرَادِقُهَاۚ وَإِن يَسۡتَغِيثُواْ يُغَاثُواْ بِمَآءٖ كَٱلۡمُهۡلِ يَشۡوِي ٱلۡوُجُوهَۚ
بِئۡسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتۡ مُرۡتَفَقًا (٢٩) إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ
أَجۡرَ مَنۡ أَحۡسَنَ عَمَلًا (٣٠) أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمُ ٱلۡأَنۡهَٰرُ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ
أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَيَلۡبَسُونَ ثِيَابًا خُضۡرٗا مِّن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلۡأَرَآئِكِۚ نِعۡمَ
ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتۡ مُرۡتَفَقٗا (٣١) ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەوەی لە کتێبی پەروەردگارت بۆت سروش کراوە، بیخوێنەوە و شوێنی بکەوە، هیچ گۆڕەرێك بۆ وشەكانی (خوا) نیە و، جگە لەوی هیچ پەنایەك نادۆزیتەوە ﴿٢٧﴾ هەروەها خۆت ڕاگرە لەگەڵ ئەوانەدا کە بەیانیان و ئێواران، لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە و، ڕوو (و ڕەزامەندیی)ی وی دەخوازن و، چاوتیان لەسەر لامەدە، بەهۆی ئەوەوە کە جوانیی ژیانی دنیات بوێ و، بە قسەی کەسێکیش مەکە، کە دڵیمان لە یادی خۆمان بێ ئاگا کردوە و، شوێنی ئارەزووی کەوتوە و، حاڵی زایەبووە (و سەری بە فەتارەت چووە) ﴿٢٨﴾ بشڵێ: هەق تەنیا لە پەروەردگارتانەوەیە، ئنجا کێ دەیەوێ با بڕوابێنێ و، کێش دەیەوێ با بێبڕوا بێ، ئێمە ئاگرێکمان بۆ ستەمكاران ئامادە کردوە، کە بڵێسە و دووکەڵی سەراپەردە ئاسای، دەوری داون و، ئەگەر داد و فیغانیش بکەن، ئاوێکی کوڵاوی وەك كانزای قاڵكراوەیان دەفریا دەخرێ، کە تینەکەی ڕووان دەبرژێنێ، ئەو خواردنەوەیە خراپترین خواردنەوەیەو، ئەو حاڵەش خراپترین حاڵەتی گوزەرانە ﴿٢٩﴾ مسۆگەر ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەكانیان کردوون، ئێمە پاداشتی کەسێك کردەوەی چاك بكات، زایە ناکەین ﴿٣٠﴾ ئا ئەوانە باخ و بێستانی هەمیشەییان هەن، ڕووبار گەل بە ژێر (کۆشکەکان)یاندا دەڕۆن، لەوێدا بە بازنی زێرین دەڕازێنرێنەوە و، پۆشاکی سەوز لە ئاوریشمی تەنك و ئەستوور دەپۆشن، لەوێدا لەسەر تەختان پاڵیانداوەتەوە، ئا ئەوە چاکترین پاداشتە و، جێگا و نشینگەیەكی هەرە پەسند و دڵگیرە ﴿٣١﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**وَٱتۡلُ**): واتە: بخوێنەوە، یاخود شوێنی بکەوە، (**تَلاَهُ: تَبِعَهُ مَتَابَعَةً لَيْسَ بَيْنَهَا مَا لَيْسَ منها والتِّلاَوَةُ: تَخْتَصُّ باتِّبَاعِ كُتُبِ اللَّـهِ المنْزلَة، تَارَةً بالقراءةِ، وَتَارَةً بالإِرْتِسَام لِمَا فِيها**)، (**تَلاَهُ**)، واتە: شوێنی کەوت، شوێنکەوتنێك کە لە نێوانی ئەو شتانە کە بە دوایی یەكدییەوەن، شتێكی دیکەی نامۆ نەیەتە نێوان، وشەی (تلاوة)یش تایبەتە بە شوێنکەوتنی کتێبە دابەزێنراوەکانی خواوە ﷻ، جا چ بەوە کە بخوێندرێنەوە، چ بەوە کە پەیڕەوییان لێبکرێ و، پابەندیی بەوەوە بکرێ کە گرتوویانەتە خۆیان.

(مُلْتَحَدًا): دەگونجێ چاوگ بێ، (أي: التَجَاءً أو مَوْضِع التَجَاءٍ، والتَحَدَ إلى كَذا: مَالَ)، واتە: مەیلی بە لای فڵان شتەدا چوو، پەنای پێ برد، دەشگونجێ (مُلْتَحَدًا): بە مانای پەناگە بێ، یانی: (مَلْجَأ).

(وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ): چاوتیان لەسەر لامەدە، (العَدْوُ: التَجَاوزُ وَمُنَافَاةُ الإلتِئَامِ)، (عَدو) بریتیە لە لێ تێپەڕاندن، بواردن، پێچەوانەی پێکەوە گونجانە.

(فُرُطًا): (أي: إفْرَاطاً وتضييعاً)، واتە: زێدەڕۆیی و بە زایەدان.

(سُرَادِقُهَا): (فارسي معَّرب، بَيْتٌ مُسَرْدَق: مَجْعُولٌ عَلَى هَيْئَة سرَادِق)، وشەی (سُرَادِق): وشەیەكی فارسییە بە عەرەبیی كراوە، لە سەراپەردەوە هاتووە، (بَيْتٌ مُسَرْدَق) ماڵێك لەسەر شێوەی سەراپەردە بێ، سەراپەردە بریتیە لەوە كە كاتی خۆی باو بووە، ئەو خانووە بێڵایەكی هەبووە و پەردەیەكیان بەسەرداداوە، بۆ سێبەر، یان وەك نواییەك، ئەوە پێی گوتراوە: (سُرَادِق)، لێرەدا مەبەست ئەوەیە كە بڵێسە و دووكەڵی ئەو ئاگرە، وەك سەراپەردە بەرزدەبێتەوە.

(كَالْمُهْلِ): (المُهْلُ: دُرْدِيُّ الزَّيْتِ، المعْدِنُ المُذَاب، النُّحَاس المُذَابُ، القَيْحُ وَالصَّدِيد)، (مُهل) بە چەند شێوەیەك ماناكراوە: تڵتی زەیت، زەیت كە قاڵ دەكرێتەوە تڵتەكەی بنەوەی، ئەوە پێی گوتراوە: (مُهل)، هەروەها كانزای تواوە، ئنجا ئەو كانزایە مس بێ یان ئاسن بێ، هەروەها بە كێم و زووخاویش ماناكراوە.

(يَشْوِي): (شَوَى اللَّحْمَ، يَشْوِيهِ شَيًّا)، واتە: گۆشتەكەی برژاند، دەیبرژێنێ بە برژاندن، كەواتە: (يَشْوِي الْوُجُوهَ) واتە: دەم و چاویان دادەماڵێ و دەیبرژێنێ.

(مُرْتَفَقًا): (مرتفق) هەر شتێكە كە بەهرەی لێوەربگیرێ، (المِرفَقَةُ: المِخَدَّةُ، وَتَمَرْفَقَ: أخَذَ المِرْفَقَةَ، مُرْتَفِقٌ: مُتَّكِيءٌ عَلَى مرفق يَدِهِ، وَالمرتَفَقُ: كُلُّ مَا يُرْتَفَقُ بِهِ ويُنْتَفَعُ، كَذَا المِرْفَق، وَالجَمْعُ: مَرَافِق)، (مِرْفَقَة) واتە: سەرین، یان باڵنج ئەوەی كە ئینسان پاڵی پێوەدەدا، دەگوترێ: (تمرفق)، واتە: پاڵی بەسەرینەكەوەدا (مرتفق)، واتە: ئەو كەسەی كە پاڵی داوەتەوە لەسەر لاشانی و، لەسەر ئانیشكی، (مُرْتَفَقْ) هەر شتێكە سوودی لێوەربگیرێ و، بەهرەی لێ وەربگیرێ، هەر پێداویستییەك، هەروەها وشەی (مِرْفَقْ) كە بە (مَرفِقْ)یش هاتووە و كۆیەكەیان (مرافق) دیسان هەموو ئەو شتانە پێداویستیین و، مرۆڤ لێیان بەهرەمەندن.

(أَسَاوِرَ): (جَمْعُ سِوَار، أَصْلُهُ فَارِسِي: دِستوار)، (أَسَاوِر) كۆی (سِوَار) بازن بە كوردیی، ئەویش لە (دِستوار)ی فارسییەوە هاتوە، یان لە زمانێكی دیكەی تێكەڵ و هاوبەش لە نێوان فارسیی و كوردیی دا، كە بریتیە شتێك لە دەست دەكرێ، بازن یان دەستەوانە.

(سُندُسٍ): (الدِّيْبَاجُ الرقيقُ)، (سُندُس) واتە: ئاوریشمی تەنك، كە لە ژێر جلان لەبەر كراوە، وەك: فانیلە و ... هتد.

(وَإِسْتَبْرَقٍ): (الدِّيبَاجُ الغَليظ)، (إستبرق) ئاوریشمی ئەستوورە، كە لەسەر جلان لەبەركراوە.

دەگونجێ هەردووكیان ئەصڵەكەیان فارسیی بێ، یاخود هیندیی بێ، بەڵام هاتوونە نێو زمانی عەرەبییەوە.

(مُتَّكِئِينَ): واتە: پاڵیان داوەتەوە، (المتَّكَأُ: مَوْضِعُ الإتِّكَاءِ)، (مُتَّكَأ) ئەو شوێنەیە كە ئینسان پاڵی لێداوەتەوە (قَالَ الأَفْخَشُ: الْمَجْلِسُ) واتە: مەجلیس، شوێنی لێی دانیشتن، (إتَّكَأَ: إعْتَمَدَ) واتە: شانی وێدا و پاڵی وێدا.

(ٱلْأَرَآئِكِ): (جَمْعُ الأَرِيْكَة: حَجَلَةٌ عَلَى سَرِيرٍ، جَمْعُهَا أَرَائِك)، (أَرِيْكَة) یانی: تەخت، (حَجَلة) بریتیە لە پەردەیەك كە بەسەر تەختێكیان داداوە، كە شوێنی پاڵدانەوە و پشوودان بووە، (أريكة) بە (أرائك) كۆ دەكرێتەوە، واتە: ئەو تەخت و شوێنانەی خەڵكێكی خۆشگوزەران و دەوڵەمەند، كە بۆ پشوو لە سەردان و شان دادان و حەسانەوە، دانراون.

مانای گشتی ئایەتەكان

خوا ﷻ لەم چەند ئایەتەدا، ژمارەیەك ڕێنمایی و ئامۆژگاریی، بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەخاتە ڕوو، دەفەرموێ: ﴿ وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ﴾، واتە: ئەوەی لە كتێبی پەروەردگارت بۆت سروش كراوەو بۆت نێردراوە، بیخوێنەوە، یاخود شوێنی بكەوە، {تَلاَهُ: قَرأَهُ، وَتَلاَهُ: تَبِعَهُ)، یانی: خوێندیەوە، شوێنی كەوت، (تلاوة) بە ڕای هەندێ لە زانایان: تایبەتە بە خوێندنەوەی، یان شوێنكەوتنی وەحیی خوا و كتێبە دابەزێنراوەكانی خواوە ﷻ، ﴿ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦ ﴾، گۆڕەر یان: بگۆڕ بۆ وشەكانی خوا نیە، واتە: هیچ كەس ناتوانێ بیانگۆڕی و دەستكارییان بكات.

(كَلِمات) یش كۆی (كلمة)یە، واتە: وشەكان، دەگونجێ مەبەست پێی وشەكانی خوا بێ، كە فەرموونی، دەشگونجێ مەبەست پێی بڕیارەكانی خوا بێ، چونكە خوا ﷻ بڕیارەكانی خۆی بە وشە ناوبردوون، وەك لە سوورەتی (یس)دا دەفەرمووێ: ﴿إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ٨٢﴾، واتە: هەر كارێك خوا ویستی بیكات، پێی بفەرمووێ: ببە، دەبێ، واتە: خوا بە (وشە) تەعبیری كردوە لە بڕیارەكانی خۆی.

﴿وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلۡتَحَدٗا﴾، هەروەها تۆ جگە لە خوا، پەناگەیەكی دیكەت چنگ ناكەوێ، یاخود هیچ دەرباز بوونێك بۆ تۆ نیە، جگە لە خوا، یاخود لە بەرانبەر خوادا، تۆ دەرباز بوونت نیە، وشەی (مُلْتَحَد) دەگونجێ: أ - ناوی شوێن (اسم مكان) بێ، ب - دەشگونجێ چاوگ (مصدر) بێ، واتە: دەرباز بوون.

ئەوەش بەرپەرچدانەوەی قسەی كافرەكانە، كە داوایان لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەكرد: قورئان دەستكاریی بكات و بیگۆڕێ، ئەو شوێنانەی كە بە دڵی ئەوان نین! خوا ﷻ دەفەرمووێ: تۆ ئەوەی لە كتێبی خوا بۆت سروش كراوە، بیخوێنەوەو شوێنی بكەوەو، گۆڕەر نیە بۆ وشەكانی خوا، چونكە وشەكانی خوا هەموویان لە شوێنی خۆیاندان و، لە سەدا سەد ڕاستن و دادگەرانەن.

هەروەها هیچ پەناگەیەكیشت نیە، یانی: ئەگەر گریمان سەرپێچیی لە فەرمانی پەروەردگارت بكەی، هیچ پەناگەیەكت نیە، پەنای پێ ببەی و هیچ دەرباز بوونێكت نیە.

﴿وَٱصۡبِرۡ نَفۡسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجۡهَهُۥ﴾، خۆشت ڕاگرە لەگەڵ ئەوانەدا كە بەیانیان و ئێواران لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە و، ڕووی خوایان دەوێ، واتە: ڕەزامەندیی خوا، یاخود: دیداری خوا، یان: ئەوە كە خوا ﷻ ڕوویان تێبكات و گرنگییان پێبدات، وەك لە كوردەواریی خۆماندا دەڵێن: خوایە! ڕووی ڕەحمەتی خۆمان تێبكە، یان: ڕووی ڕەحمەتمان لێ وەرمەگێڕە، واتە: هیچ مەبەستێكی دیكەیان نیە، جگە لەوەی پەروەردگاریان لە خۆیان ڕازیی بكەن و، ڕوویان تێبكات بە ڕەحمەت و، پاداشتیان بداتەوە.

﴿وَلَا تَعۡدُ عَيۡنَاكَ عَنۡهُمۡ﴾، چاوەكانی خۆتیان لەسەر لامەدە و، چاوتیان لەسەر هەڵمەنگێوە، یانی: كە بە كەم بایەخ تەماشایان بكەی، یان كەسانێكی دیكەت لەوان لەلا مەبەستتر بێ، ﴿تُرِيدُ زِينَةَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، لە ئەنجامی ئەوەدا چاوتیان لەسەر

لابدەی، کە جوانیی ژیانی دنیات بوێ! ﴿ وَلَا تُطِعۡ مَنۡ أَغۡفَلۡنَا قَلۡبَهُۥ عَن ذِكۡرِنَا ﴾، هەروەها گوێڕایەڵیی کەسێك مەکە کە دڵیمان لە یادی خۆمان بێ ئاگا کردوە، ﴿ وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمۡرُهُۥ فُرُطٗا ﴾، کەوتۆتە شوێن ئارەزووی و، حاڵی وی تێپەڕیوە و کاروباری زێدەڕۆیی تێدایە و زایەبووە، واتە: کەسێکی وا شایستەی ئەوە نیە، تۆ گوێی بۆ بگری و بە قسەی بکەی و، بەهۆی ئەوەوە: چاو لە بڕوادارانێك لابدەی، کە بەیانیان و ئێواران لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوەو مەبەستیان ڕەزامەندیی خوایە.

﴿ وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡ ﴾، بڵێ: هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، یانی: هەق تەنیا لە پەروەرگارتانەوە دەردەکەوێ. ﴿ فَمَن شَآءَ فَلۡيُؤۡمِن وَمَن شَآءَ فَلۡيَكۡفُرۡ ﴾، ئنجا کێ حەز دەکات با بڕوابێنێ و، کێش حەز دەکات، با بێبڕوا بێ، دنیا جێگای تاقیکردنەوەیە.

﴿ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمۡ سُرَادِقُهَا ﴾، بێگومان ئێمە بۆ ستەمکاران ئاگرێکمان ئامادەکردوە کە سەرا پەردەکەی دەوری داون.

وشەی (سُرَادِق) لێرەدا مەبەست پێی سەراپەردەی ڕواڵەتیی نیە، بەڵکو مەبەست: ئەو دووکەڵ و بڵێسەیەیە کە بەرزبۆتەوە، بۆ ئەو شوێنەی کە ئەوانی تێدان، کە وەك سەراپەردەی لێهاتوە و دەوری گرتوون، ﴿ وَإِن يَسۡتَغِيثُواْ يُغَاثُواْ بِمَآءٖ كَٱلۡمُهۡلِ ﴾، ئنجا ئەگەر داد و فیغان بکەن و هاواریش بکەن، داوای کۆمەکیی و یارمەتیی بکەن، ئاوێکی گەرمیان لە فریا دەخرێ و بە هاناوە دەبردرێ، کە وەك کانزای تواوەیە، یان: وەك تڵتی زەیت وایە، کە زۆر گەرمە، یان: وەك کێم و زووخاوێکی گەرم وایە ﴿ يَشۡوِي ٱلۡوُجُوهَۚ ﴾، ڕووەکان دەبرژێنێ و دایاندەماڵێ، واتە: هەر کە ئەو ئاوە لە خۆیان نزیك دەکەنەوە، بۆ ئەوەی بیخۆنەوە، دەم و چاویان دەبرژێنێ و پێستی دەم و چاویان دادەماڵێ.

﴿ بِئۡسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتۡ مُرۡتَفَقًا ﴾، ئەو خواردنەوەیە، خراپترین خواردنەوەیە و، ئەو حاڵەی ئەوانی تێدان، خراپترین حاڵە و، ئەو شوێنەی کە ئەوان بە حیساب دەبێ تێیدا پشوو بدەن و ئیسڕاحەتی تێدا بکەن، خراپترین شوێن و شێوەی پشوودانە.

ئەوە بەنسبەت بێبڕوایانی ستەمکارەوە، ئەوە سەرەنجامی شوومیانە.

ئنجا دێتە سەر باسی بڕواداران و دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجۡرَ مَنۡ أَحۡسَنَ عَمَلًا ﴾، بە دڵنیاییەوە: ئەوانەی بڕوایان هێناوە و کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، کەسێك کاری چاك بکات، ئێمە پاداشتەکەی زایە ناکەین.

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمُ ٱلۡأَنۡهَٰرُ ﴾، ئا ئەوانە چەند باخ و بێستانێكی هەمیشەییان هەن، واتە هەمیشە سەوزن و بەردەوام بەر و میوە دەردەكەن و، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، واتە: ڕووبار بە ژێر كۆشكەكان و خانووبەرەكانیاندا دەڕۆن، ﴿ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ ﴾، لەوێدا دەڕازێنرێنەوە {لەو بەهەشتەدا} بە بازنی زێڕ.

(**أَسَاوِر**) كۆی (**سِوَار**)ە، واتە: بازن، ئەوەی لە دەست دەكرێ.

ئەو بازنانەش لە زێڕ دروست كراون و، لە شوێنی دیكە باسی گەوهەر (**لؤلؤ**) دەكات، واتە: لە گەوهەر دروست كراون: ﴿ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَلُؤۡلُؤٗاۖ وَلِبَاسُهُمۡ فِيهَا حَرِيرٞ ٣٣ ﴾ **فاطر** ﴿ وَيَلۡبَسُونَ ثِيَابًا خُضۡرٗا ﴾، پۆشاكی سەوزیش دەپۆشن، ﴿ مِّن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ ﴾، لە ئاوریشمی تەنك و ئاوریشمی ئەستوور، تەنكەكە، لەسەر پێست لەبەر كراوە و، ئەستوورەكەش لەسەر پۆشاك، یانی: لەسەر پۆشاكی نێوەوە، ﴿ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلۡأَرَآئِكِ ﴾، لەسەر تەختان پاڵیان داوەتەوە.

(**إتكاء**) بریتیە لەوەی ئینسان پاڵبداتەوە، یانی: لەسەر تەنیشتی و لەسەر ئانیشكی پاڵبداتەوە.

(**أَرَائِك**)یش كۆی (**أَرِيكة**)یە، كە بریتیە لە تەختێك پەردەی بەسەرەوە بێ، (**سَرِيرٌ عَلَيْهِ حَجَلَة**)، (**حَجَلة**) بریتیە لە پەردەیەكی وەك گومبەز، بەسەر تەختەكەدا دەدرێ، ﴿ نِعۡمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتۡ مُرۡتَفَقٗا ﴾، ئەو پاداشتە باشترین پاداشتەو، ئەو جێگا و ڕێگا و شوێنی تێدا پشوودانەش، باشترین شوێنی پشوودان و ئیسراحەتە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری ﷺ فەرمـووە: ئـەوەی لـە كتێبـی پـەروەردگارت بـۆت سروش كـراوە، بیخوێنـەوە و شـوێنی بكـەوە، هیـچ گۆڕەرێـك بـۆ وشـەكانی (خـوا) نیـە و، جگـە لەوی، هیـچ پەناگەیەكـت چنـگ ناكـەوێ:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ۖ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلْتَحَدًا ﴿٢٧﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱتْلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيْكَ مِن كِتَابِ رَبِّكَ ﴾، (و)ی بادانەوە (**عطف**) ئەم مەبەستە، دەگێڕێتەوە بۆ سەر مەبەستەكانی پێشێ، یانی: هەروەها سەرەڕای ئەوانەی پێشێ، ئەوەی لە كتێبی خواش بۆت سروش كراوە، بیخوێنەوە و شوێنی بكەوە.

(**التِّـلَاوَةُ: هِـيَ القِـرَاءَةُ وَالإِتِّبَـاع**)، (**تِلَاوَة**) بریتیـە لـە خوێندنـەوە و شـوێنكەوتن، كـە لێـرەدا مەبەسـت خوێندنـەوەی كتێبـی خـوای پـەروەردگارە، واتـە: گرنگیـی و بایـەخ مـەدە بـە كافـرەكان و، ڕق هەسـتانیان لـە كتێبـی خـواو، ئـەوەی بـۆت سروش كـراوە لـە كتێبـی خـوا، تاكـو ئـەو كاتـەی ئـەم سـوورەتە دابەزیـوە {كـە پێشـتر گوتمـان: (٦٨)ەمیـن یـان (٧٠)یەمیـن سـوورەتە} شـوێن ئـەوە بكـەوە و بیخوێنـەوەو پەیڕەویـی لێبكـەو، گـوێ بەوانـە مـەدە، كـە دژایەتیـی قوڕئـان دەكـەن.

٢)- ﴿ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَـٰتِهِۦ ﴾، گۆڕەڕ نیە بۆ وشەكانی، (لا) لێرەدا: (**هِيَ النَّافِيةُ للجِنْس**)، بۆیە ئەوەی دوای خۆی (**مَنْصوب**) دەكات، وەك: (**لا إله إلاّ الله**).

ئەم ڕستەیە لێرەدا دوو مانایان هەڵدەگرێ:

أ - مەبەست ئەوەیە هیچ كەس مۆڵەتی نیە، دەستكاریی وشەكان و فەرمانەكانی خوای پەروەردگار بكات، (**وَالمُرَادُ نَفِي الإِذْنِ فِي أَنْ يُبَدِّلُ أَحَد كَلَامَ اللَّه**).

ب - دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ، ئەگەر بشویستریێ: وشەكانی خوا (قورئان) بگۆڕڕێن و وشەیەك لە شوێن وشەیەكی دیكە دابنرێ، وەك دەستكاریی كردن و گۆڕین، هەر ناتوانرێ، بۆچی؟ چونكە خوای پەروەردگار، ئەو كۆتا كتێبەی خۆی پاراستوە لە دەستكاریی كردن و گۆڕان.

هەڵبەتە دەشگونجێ - وەك پێشتر گوتمان - مەبەست لە (**كلمات**) بڕیارەكانی خواو حوكمە قەدەرییەكانی و گەردوونییەكانی بێ، بەڵام بە پێی سیاق زیاتر وا پێدەچێ: مەبەست لە (**كلمات**) وشەكانی كتێبەكەی و، فەرمایشتەكەی بن.

٣)- ﴿وَلَن تَجِدَ مِن دُونِهِۦ مُلۡتَحَدٗا﴾، تۆ جگە لە خوا پەناگەیەكی دیكەت چنگ ناكەوێ.

(**المُلْتَحَد: اسم مَكَانٍ مِيمي: وَهُوَ مكان الإلتِحَاد، وهو الميلُ إلى جَانِبٍ، وصيغة الإِفْتِعَال، لأنّ أصله تَكَلُّفُ الميل**)، وشەی (**ملتحد**) ناوی شوێنە، واتە: شوێنی (**إلتحاد**) كە بریتیە لە (مَیْل)، واتە: شوێنێكت چەنگ ناكەوێ، كە بۆ لای بچی، بۆیەش لەسەر كێشی (**إفتعال**) هاتوە، چونكە لە ئەصڵدا (**ملتحد**) شوێنێكە ئینسان دەبێ خۆی ئەزیەت بدات، تاكو دەیدۆزێتەوە.

واتە: هیچ شتێك تۆ لە سزای خوا پەنا نادات و ناتپارێزێ و چەپاڵەت نادات، ئەگەر دەستكاریی یەكێ لە وشەكانی خوا بكەی، ئنجا ئەم مەبەستە لە چەند شوێنێكی دیكەش لە قورئاندا هاتوە، كە ئەمە زیاتر بەرپەرچدانەوەی داوا و تەكلیفی كافرەكان بووە و داوایان لە پێغەمبەر ﷺ كردوە: دەستكاریی قورئان بكات، یاخود ئەو شوێنانەی بە دڵی ئەوان نین، بیانگۆڕێ، بۆ ئەوەی كە بە دڵی ئەوانە، وەك لە سوورەتی (**الحاقة**)دا خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَلَوۡ تَقَوَّلَ عَلَيۡنَا بَعۡضَ ٱلۡأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذۡنَا مِنۡهُ بِٱلۡيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعۡنَا مِنۡهُ ٱلۡوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ عَنۡهُ حَٰجِزِينَ ﴿٤٧﴾﴾، واتە: ئەگەر قسەی بەدەم ئێمەوە هەڵبەستبایە، قۆڵی ڕاستمان دەگرت، دوایی ڕەگی ملیمان دەبڕی و، هیچ كام لە ئێوەش نەتاندەتوانی بكەونە بەینەوە {كە نەهێڵن، ئێمە سزای بدەین}.

مەسەلەی دووەم:

هەروەها لەگەڵ ئەوانەدا كە بەیانیان و ئێواران لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە و، ڕوو و ڕەزامەندیی ویان دەوێ، ڕووی خۆت ڕابگرە و، چاوتیان لەسەر لامەدە، بە هۆی ویستنی جوانیی ژیانی دنیاوە و بە قسەی كەسێكیش مەكە، كە دڵیمان لە یادی خۆمان بێ ئاگا كردوە و، شوێنی ئارەزووی كەوتوە و كاری كراوە و، سەری بە فەتارەت چووە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَٱصۡبِرۡ نَفۡسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجۡهَهُۥۖ وَلَا تَعۡدُ عَيۡنَاكَ عَنۡهُمۡ تُرِيدُ زِينَةَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَا تُطِعۡ مَنۡ أَغۡفَلۡنَا قَلۡبَهُۥ عَن ذِكۡرِنَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ وَكَانَ أَمۡرُهُۥ فُرُطٗا ﴿٢٨﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱصۡبِرۡ نَفۡسَكَ مَعَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم﴾، خۆت ڕابگرە، لەگەڵ ئەوانەدا كە لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە كە دەفەرموێ: ﴿وَٱصۡبِرۡ نَفۡسَكَ﴾، (**أَي: إِحْبِسْهَا مَعَهُم حَبْسَ مُلاَزَمَةٍ، وَضُمِّنَ مَعْنَى المُلاَزَمَةِ، إِذْ عُلِّقَ بِهِ ظَرْفُ «مع»**)، واتە: خۆت ڕابگرە و خۆت بهێڵەوە بە شێوەیەك پەیوەست بێ، لێرەدا (اصبر) مانای لەگەڵدا بوون و لێ جیانەبوونەوەی خراوەتە نێو، چونكە (**ظَرْف**)ی لەگەڵ (**مع**)ی پێ هەڵواسراوە و پێوە پەیوەست كراوە.

٢)- ﴿بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ﴾، بەیانیان و ئێواران، خوێنراویشەتەوە: (**بالغَدْوَةِ**)، بەڵام زیاتر (بِٱلۡغَدَوٰةِ) هاتوە، یانی: بەیانیان، (وَٱلۡعَشِيِّ) واتە: ئێواران، بێگومان لێرەدا مەبەست ئەوەنیە كە تەنیا بەیانیان و ئێواران، لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، بەڵام ئەو دوو كاتە، كاتێكی زۆر هەست بزوێنن و گەلێك سەرنج ڕاكێشن، چونكە بەیانیان هێمای پەیدابوونی بوون (**وجود**)ە كە دەست پێدەكات و، ئێوارانیش ڕەمزی كۆتایی پێهاتنە، واتە: لە بەیانییەوە تاكو ئێوارە و، لە ئێوارەوە تاكو بەیانیی لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، واتە: هەمیشە و بەردەوام لێی دەپاڕێنەوە.

٣)- ﴿يُرِيدُونَ وَجۡهَهُۥ﴾، ڕووی ئەویان دەوێ، دەگونجێ لێرەدا مەبەست ئەوەبێ كە دەیانەوێ: خوا ڕووی خۆییان پێشان بدات، خوا ببینن و بە دیداری شادبن، یاخود مەبەست لە (وَجۡهَهُۥ) ڕەزامەندیی خوایە، دەگوترێ: ڕووی نەدایە، واتە: لێی ڕازی نەبوو، یان ڕووی لێ وەرگێڕا، یانی: لێی تووڕە بوو، ئەو تەعبیرانە لە زمانی كوردیی و عەرەبیی و هەموو زمانەكانی دیكەشدا هەن.

یاخود: (**الوجه: مَجَازٌ فِي إقبَالِهِ على العبد**)، (**وجه**) مەجازە بۆ ڕووتێكردنی خوا لە بەندەكەی، واتە: دەیانەوێ خوا ﷻ ڕوویان تێ بكات و گرنگییان پێبدات.

٤)- ﴿وَلَا تَعۡدُ عَيۡنَاكَ عَنۡهُمۡ﴾، دوو چاوی خۆتیان لەسەر لامەدە، لێرەدا (**نهي العينين عن أن تعدوا عن الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي، أي: أن تُجَاوِزاهم، وَالمَقْصُودُ: الإِهْمَالُ، وَضُمِّن فعل العَدْوِ معنى الإعراض، فَعُدِّي بـ «عن»، عَدَاهُ: جَاوَزَه**)، لێرەدا خوا ﷻ تەعبیرەكەی وا بەكارهێناوە ڕێگریی (**نهي**) لە چاوەكان دەكات، كە لەسەر ئەوان هەڵبنگوێن و، ئەوان ببوێرن، یانی: چاوەكان لەسەر ئەوان لابچن، با دوو چاوەكەت لەسەر ئەوان لانەچن، واتە: پشت گوێیان مەخە.

وشەی (**عَدْو**)ش بە مانای لێ تێپەڕین و لادان، دێ: مانای پشتگوێخستنی خراوەتە نێو، بەهۆی ئەوەوە كە: بە (**عن**) بەركاری خواستوە (**عَدَاهُ: جَاوَزَه**)، (**عَدَاهُ**) واتە: لێی تێپەڕی، بەڵام كە بە (**عن**) تەعەددای كردوە بۆ (**مفعول به**)، واتە: پشتگوێی خست، یانی: وێڕای مانای خۆی مانایەكی دیكەش دەبەخشێ، بەهۆی ئەوەوە كە بە (**عن**) بەركاری ویستوە، ئەویش بریتیە لە: پشتگوێ خستن.

٥)- ﴿تُرِيدُ زِينَةَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، بە هۆی ئەوەوە كە جوانیی ژیانی دنیات دەوێ، واتە: با ویستنی جوانیی ژیانی دنیا، نەبێتە هۆی ئەوەی تۆ پشت لەو بڕوادارانە بكەی، كە لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، بەیانیان و ئێواران و تەنیا ڕەزامەندیی پەروەردگاری خۆیانیان دەوێ.

٦)- ﴿وَلَا تُطِعۡ مَنۡ أَغۡفَلۡنَا قَلۡبَهُۥ عَن ذِكۡرِنَا﴾، بە قسەی كەسێك مەكە و گوێڕایەڵیی مەكە، كە دڵیمان لە یادی خۆمان بێ ئاگا كردوە.

واتە: داواكارییەكانیان گوێ پێمەدەو، وەڵامیان مەدەوە، (**إغفال**) بریتیە لە پەیداكردنی بێئاگایی (**إيجاد الغفلة**)، بەڵام بێگومان خوا ﷻ كەس لە خۆوە بێ ئاگا ناكات، یانی: بە پێی یاسایەك كە خوا لە ژیانی بەشەردا دایناوە: كەسێك هەر خەریكی دنیایەو، خەریكی ڕابواردن و تێركردنی غەریزەكانیەتی و، ئاوڕ لە خواو لە ڕۆژی دوایی ناداتەوە، سەرەنجام دڵی مۆر دەكرێ و دڵی ڕەش دەبێ، وای لێدێ: بێ ئاگا دەبێ لە خوا.

٧)- ﴿وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ﴾، كەسێك كە كەوتۆتە شوێن ئارەزووی خۆی، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا كە لە خوا دووركەوتۆتەوە، كەوتۆتە شوێن ئارەزووی، یاخود لە ئەنجامی شوێنكەوتنی ئارەزووی خۆیدا، لە یادی خوا بێ ئاگا بووە، ئەو دووانە هەردووكیان كاریگەرییان لەسەر یەكدی هەیە، هەر كەسێ لە یادی خوا بێ ئاگا بێ، ئارەزوو پەرستیی دێتە نێو دڵ و دەروونیەوە، لە جیاتی خواپەرستیی و، هەر كەسێكیش شوێن ئارەزووی بكەوێ، لە خوا دوور دەكەوێتەوە وە، خوا فەرامۆش دەكات.

٨- ﴿وَكَانَ أَمۡرُهُۥ فُرُطٗا﴾، كاری وی تێپەڕیوەو، زایە بووە، واتە: سەری بە فەتارەت چووە.

ئـەم ئایەتـە موبارەکـە، وەك ئایەتـەکانی: (٥٢ - ٥٥)ی سـووڕەتی (الأنعـام)ن، کـە ئێمـە لـە بەرگـی پێنجەمـی ئـەم تەفسـیرەدا، بـە تەفصیـڵ شـیمان کردوونـەوە:

﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَىْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِم مِّن شَىْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذَٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوٓاْ أَهَٰٓؤُلَآءِ مَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنۢ بَيْنِنَآ أَلَيْسَ ٱللَّهُ بِأَعْلَمَ بِٱلشَّٰكِرِينَ ﴿٥٣﴾ وَإِذَا جَآءَكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِنَا فَقُلْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَىٰ نَفْسِهِ ٱلرَّحْمَةَ أَنَّهُۥ مَنْ عَمِلَ مِنكُمْ سُوٓءًۢا بِجَهَٰلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنۢ بَعْدِهِۦ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُۥ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٤﴾ وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلْـَٔايَٰتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾.

کەواتـە: وادیـارە سـەرەتا کافـرەکان داوای دەرکـردنی بـڕوادارە ڕەش و ڕووتەکانیـان کـردوە، دواتـر کـە پێغەمبـەر ملـی نـەداوە، بـە ئەوەنـدە وازیـان هێنـاوە، کـە پشـتگوێ بخرێـن، چونکـە سـوورەتی (الأنعـام) پێـش سـووڕەتی (**الکهـف**) دابەزیـوە، لـە سـووڕەتی (**الأنعـام**)دا کافـرەکان داوایـان لـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە، کـە ئـەو ڕەش و ڕووتانـە دەربـکات، وەك لـە هـۆی هاتنـەوە خوارەوەکـەی، لـە کاتی خۆیـدا، باسـمان کـردوە، بۆیـە خـوا لـە وەڵامـی ئەوانـەدا دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِىِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ﴾، ئەوانـە دەرمەکـە کـە بەیانیـان و ئێـواران، لـە پەروەردگاریـان دەپاڕێنـەوە و، ڕووی و ڕەزامەندیـی خوایـان دەوێ.

بێگومـان ڕەوشـتی پێغەمبـەر ﷺ لـەوە بەرزتـر بـووە، کـە لـە مەجلیسـی خـۆی دەریـان بـکات، بـەڵام بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: دەریـان مەکـە، چونکـە خـوای بـەرز ﷻ هەمـان وشـەی کافـرەکانی بـەکار هێناوەتـەوە، کـە گوتوویانـە: (**أطـرد هـؤلاءِ**) واتـە: ئەوانـە دەربکـە! بـەڵام لێـرەدا {لـە سـووڕەتی (**الکهـف**)} دوای ئـەوەی نائومێـد بـوون لـەوەی پێغەمبـەر ﷺ ئـەو بـڕوادارە ڕەش و ڕووتانـە، دەربـکات، لـە کـۆڕ و مەجلیسـەکانیدا، ئەوجـار داوای دەرکردنیـان نەکـردوە، بەڵکـو بـەس داوایـان کـردوە: گرنگیـی و بایەخیـان پـێ نـەدات و، ڕوویـان لـێ وەربگێـڕێ، خـواش ﷻ ئامۆژگاریـی کـردوە، کـە: نەخێـر، ئەوەشـت بـۆ نیـە و، نابـێ ئـەوەش بکـەی و لـە خـۆتی بوەشـێنیتەوە، ئنجـا ئامانـج لـەو ئایەتـە و، چـوار (٤) ئایەتـەکانی سـووڕەتی (**الأنعـام**): خسـتنە ڕووی ئـەو ڕاسـتییەیە: کـە ئیسـلام لەگـەڵ سـتەمدیدان و بەشـخوراواندایە و، دژی سـتەمکارانە و دژی ئەوانەیـە کـە لەسـەر حیسـابی کۆمەڵـگا و خەڵکانێـکی ڕەش و ڕووت، عەیـش و نـۆشی ناشـەرعییانە بـۆ خۆیـان ڕێـك دەخـەن، کـە ئـەو جـۆرە کەسـانە، بـە هیـچ جۆرێـك نابـێ: ئەوانـەی خۆیـان بـە شـوێنکەوتەی پێغەمبـەر ﷺ دەزانـن، لێیـان نزیـك ببنـەوە، بـە لـێ نیزیـك بوونەوەیـەك کـە بـە قسـەیان بکـەن و، بکەونە ژێـر کاریگەرییـان و، سـەرەنجام خەڵـکی ڕەش و ڕووت پشـتگوێ بخـەن و، بەبـێ بایـەخ تەماشـایان بکـەن.

مەسەلەی سێیەم:

بڵێ: هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، کێ دەیەوێ با بڕوابێنێ و، کێش دەیەوێ با بێبڕوابێ، ئێمە ئاگرێکمان بۆ ستەمکاران سازکردوە، کە بڵێسە و چڕە دووکەڵەکەی دەوری داون، وەك سەراپەردەو، ئەگەر هاوار بکەن، ئاوێکیان بە هاوارەوە دەبردرێ، وەك کانزای قاڵبووەوەیە، هێندە گەرمە کە ڕووەکانیان دەبرژێنێ و، ئەو خواردنەوەیە، خراپترین خواردنەوەیەو، ئەو جێیەش خراپترین جێیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ إِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِن يَسْتَغِيثُوا۟ يُغَاثُوا۟ بِمَآءٍ كَٱلْمُهْلِ يَشْوِى ٱلْوُجُوهَ بِئْسَ ٱلشَّرَابُ وَسَآءَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ﴾، بڵێ: هەق لە پەروەردگارتانەوەیە.

لە ڕووی ڕێزمانییەوە:

أ - دەگونجێ (**الحق**) (**خبر**)ی (**مبتدأ**)ێکی قرتێنراو بێ، واتە: (**وقل: هَذَا الحقُّ، مِنْ ربِّكُم**) بڵێ: ئا ئەم حەقە، لەپەروەردگارتانەوەیە،

ب - دیسان دەگونجێ (**الحق**) (**مبتدأ**) بێ و (**من ربكم**) (**خبر**)ەکەی بێ، واتە: (**الحَقُّ كَائِنٌ من ربِّكُم**). واتە: هەق تەنیا لە پەروەردگارتانەوە هەیە.

یان: ئەم هەقە لە پەروەردگارتانەوەیە، کە لە قورئاندا بەرجەستە بووە.

٢)- ﴿ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن ﴾، ئنجا کێ دەیەوێ: با ئیمان بێنێ لە داهاتوودا، یان کەسێك بڕوای هێناوە، با بەردەوام بێ لەسەر بڕوایەکەی.

٣)- ﴿ وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ﴾، کێش دەیەوێ، با بێبڕوا بێ، ئەگەر بڕواشی هێناوە، ئەگەر دەیەوێ، ڕێی لێنەگیراوە، هەڵگەڕێتەوە[1]، یاخود: ئەگەر کافریش بووە لە ڕابردوودا، با لەسەر کوفرەکەی بەردەوام بێ، هەردوو واتەکە دەبەخشێ.

---

(١) لە نامیلکەی: (حوکمی هەڵگەڕانەوە لە ئیسلام و هەڵسەنگاندنێك)دا، کە لە ئەسڵدا بەشێکی بابەتێکە لە کتێبی دووەمی {ئیسلام و دەوڵەتداریی} بە درێژیی باسی ئەو مەسەلەیەمان کردوە، هەروەها لە کتێبی دوازدەیەمی مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب اللّه)دا، چاپی دووەمی/٢٠١٩ز.

٤)- ﴿إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا لِلظَّٰلِمِينَ نَارًا﴾، ئێمە ئامادەمان كردوە بۆ بێبڕوایانێكی ستەمكار، ئاگرێك، (**التنوين فِي «ناراً» للتهويل وَالتَّعْظِيم**) وشەی (**ناراً**) لە زمانی كوردییشدا دەڵێن: (ئاگرێك) یاخود (مارێك) ئەو تەنوینە كە دەچێتە سەری، بۆ نەناسراوكردن (**تنكیر**)ە، بەڵام یانی: زۆر زەبەلاح و بێ ڕەزا، كە ناگونجێ بزانرێ.

٥)- ﴿أَحَاطَ بِهِمۡ سُرَادِقُهَا﴾، {ئەو ئاگرە} سەراپەردەكەی دەوری داون.

(**سرادق**) لە سەراپەردەی فارسییەوە هاتوە، هەندێكیش گوتوویانە: (**سرادق لە سَرْأُطاق**)[1]ەوە هاتوە، كە لێرەدا خوا: دووكەڵ و بڵێسەی ئەو ئاگرە دەچوێنێ بە سەراپەردە، كە وەختی خۆی پەردەیان بەسەر هەیوان و پێش دەرگای ماڵاندا داوە، بۆ سێبەر، یاخود وەك نوایەك، دۆزەخیش بڵێسەی ئاگرەكەی ئاوایە، وەك سەرا پەردەیەك دەوری داون.

٦)- ﴿وَإِن يَسۡتَغِيثُواْ﴾، ئەگەر هاوار بكەن و داوای یارمەتیی بكەن (**الإِسْتِغَاثَةُ: طَلَبُ الغَوْثِ وَهُوَ الإِنقَاذُ مِنَ الشِّدَّة**) (**إِسْتِغَاثَة**): بریتیە لە داواكردنی یارمەتیی، بۆ دەربازكران لە سەختیی و ناڕەحەتیی.

٧)- ﴿يُغَاثُواْ بِمَآءٖ كَٱلۡمُهۡلِ﴾، ئەگەر هاوار بكەن و داوای كۆمەكیی بكەن: ئاوێكیان دەفریا دەبردرێ، وەك كانزای تواوەیە، (**مُهْل**) یانی: كانزای تواوە، یان: تڵتی زەیت، زەیت كە قاڵ دەكرێتەوە، تڵتەكەی زۆر گەرمە، یاخود: كێم و زووخاو، یاخود: مسی تواوە (**مُهْل**) ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە.

٨)- ﴿يَشۡوِي ٱلۡوُجُوهَۚ﴾، ڕووەكان دەبرژێنێ و دایاندەماڵێ، كاتێ بابای دۆزەخیی ئەو (**مُهْل**)ە لە خۆی نیزیك دەخاتەوە، بۆ ئەوەی بیخواتەوە، بە تینی گەرمایەكەی دەم و چاوی دادەماڵێ.

٩)- ﴿بِئۡسَ ٱلشَّرَابُ﴾، ئەو خواردنەوەیە، خراپترین خواردنەوەیە، (**المخصوص بالذم مَحْذُوف، يَعْنِي بئس الشَّرَاب هَذَا الماءُ**) ئەوەی تایبەت دەكرێ بە زەم، دەقرتێنرێ، چونكە بە سیاق و سەلیقە، دەزانرێ، واتە: ئەو ئاوە، خراپترین خواردنەوەیە.

١٠)- ﴿وَسَآءَتۡ مُرۡتَفَقًا﴾، هەروەها ئەو شوێنەی كە بە حساب بۆ پشوودانە، خراپترین شوێنە، كە بێگومان ئەوە جۆرێكە لە گاڵتە پێكردن.

وشەی (**ساء**)ش كاری (**بئس**) دەكات (**بئس الشَّرَاب**) یاخود: (**ساء الشَّرَاب**) هەمان مانا دەگەیەنن، وشەی (**مُرۡتَفَقًا**) (**تمييز**)ە، ئەوەش كە تایبەتكراوە بە زەم كردنەكە، قرتێنراوە، لەبەر ئەوەی پێویست نەكراوە و، سیاقەكە دەیگەیەنێ، شێوازی قرتێنران (**حذف**)یش لە قورئاندا، زۆر زۆرە، چونكە یەكێ لە هەرە ڕووە گرنگەكانی ڕەوانبێژیی، ئەوەیە كە قسە، وشەكانی كەم بن و، مانای زۆر بێ، ئەویش بەوە دەبێ كە: هەر وشەیەك پێویست نەكات، باسبكرێ بقرتێنرێ و لابرێ، بۆ ئەوەی وشەكان كەم ببنەوە و مانایان زیاتر بێ.

---

(١) سر أطاق : یانی: سەربانی ژوور.

مەسەلەی چوارەم و كۆتایی:

بـە دڵنیایـی ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوە و كـردەوە باشـەكان دەكـەن، ئێمـە پاداشـتی كەسێك كاری چـاك بـكات، زایـە ناكەیـن، ئەوانـە چەنـدان بـاخ و بێسـتانی هەمیشـەییان هـەن، كـە ڕووبـار بـە ژێـر كۆشـكەكانیاندا دەڕۆن، بـە بازنـەی زێڕیـن دەڕازێنرێنـەوە و، پۆشـاكی سـەوز لـە ئاوریشـمی تەنـك و ئەسـتوور دەپۆشـن، لەسـەر تەختـان پاڵیـان داوەتەوە، ئـەوە باشـترین پاداشـتەو، چاكتریـن جێـگاو شـوێنە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجۡرَ مَنۡ أَحۡسَنَ عَمَلًا ﴿٣٠﴾ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ جَنَّٰتُ عَدۡنٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهِمُ ٱلۡأَنۡهَٰرُ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَيَلۡبَسُونَ ثِيَابًا خُضۡرٗا مِّن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلۡأَرَآئِكِۚ نِعۡمَ ٱلثَّوَابُ وَحَسُنَتۡ مُرۡتَفَقٗا ﴿٣١﴾ ﴾،

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، خوا دەفەرموێ: بە دڵنیاییەوە ئەوانەی كە بڕوایان هێناوە و، كاری چاكە ئەنجام دەدەن.

لـە زۆر شـوێنی قورئـان دا ئـەم تەعبیـرە دووبـارە بۆتـەوە: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەوانـەی كـە بڕوایـان هێنـاوە، بڕوایـان بەچـی هێنـاوە؟ خـوای زانـا وشـارەزا ئـەوەی قرتانـدوە، واتـە: بڕوایـان بـە هەمـوو ئـەو شـتانە هێنـاوە، كـە پێویسـتە ئیمانیان پـێ بهێنـدرێ، (**آمنوا بكل ما يجب الإيمان به**)، یـانی: ئیمانیـان هێنـاوە بـە خـوا ﷻ، بـە كتێبـەكانی خـوا، بـە فریشـتەكانی خـوا، بـە پێغەمبـەران (**عليهم الصلاة والسلام**)، بـە ڕۆژی دوایـی، بـە قـەدەر، هەروەهـا بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی دیكـە كـە پێویسـتە ئیمانیـان پـێ بهێـنرێ، ﴿ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، (**الصالحات**) (**صفة موصوفٍ محذوف**)، واتـە: (**عملوا الخصال الصالحات**) خەسـڵەتە چاكەكانیـان ئەنجامـداون، یـان: (**عملوا الأعمالَ الصالحات**) كـردەوە باشـەكانیان ئەنجامـداون، ئنجـا ئـەو خەسـڵەت و كـردەوە چاكانـە، چ پەیوەندییـان بـە ئیمان و عەقیـدەوە هەبـێ، چ پەیوەندییـان بەعیبادەتەكانـەوە هەبـێ، چ پەیوەندییـان بەلایـەنی ڕەوشـت و ئـاكارەوە هەبـێ، چ بـە ئەدەبـە كۆمەڵایەتییەكانـەوە هەبـێ و، چ پەیوەندییـان بـە ژیـان و گـوزەران و كارو كەسـابەتەوە،

هەبێ، بەلایەنی ئابوورییەوە هەبێ، چ بەلایەنی سیاسەتەوە هەبێ، هەموویان دەگرێتەوە، بێگومان ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێندرێ و، کردەوە باشەکانیشیان ئەنجامداون.

٢)- ﴿إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا﴾، بە دڵنیایی ئێمە کەسێك کرداری باش بکات، پاداشتەکەی زایە ناکەین.

ئەمەش لە زۆر شوێن دا خوای پەروەردگار فەرموویەتی، یان شێوەی ئەوەی فەرمووە، بۆ وێنە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾﴾التوبة، هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾﴾آل عمران، لە گەلێك شوێن دا خوا ﷻ ئەوەی جەختکردۆتەوە، کە پاداشتی چاکەکاران و، پاداشتی بڕواداران خوا زایەی ناکات و، فەرامۆشی ناکات و، ڕەنج بە خەسار نابن.

٣)- ﴿أُولَٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ﴾، واتە: ئا ئەوانە چەند باخ و بێستانێکی هەمیشەییان هەن.

(**عَدَنْتُ بالبلَد: تَوطَّنْتُهُ**)، واتە: لەوێ نیشتەجێبووم، ﴿جَنَّاتُ عَدْنٍ﴾، (**جنَّاتُ إقامةٍ**)، چەند باخ و بێستان و گوڵ و گوڵزارێك کە هەمیشەیین، شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونن بەردەوامن و لە بەین ناچن.

٤)- ﴿تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ﴾، واتە: ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن.

بەتەئکید مەبەست ئەوەیە کە ڕووبار بە ژێر کۆشکەکانیاندا دەڕۆن، ئەگەرنا ئینسان ئاوی بە ژێر دابێ، ئیسراحەت ناکات، دەگوترێ: ئاویان لە ژێر کرد، یانی: دەریان پەڕاند، بەڵام کە ئەوان لە نێو کۆشکەکاندان، ئاویش بە دامێن کۆشکەکاندا دەڕوات، هەروەها بە ژێر کۆشکەکان دا، دیسان مەبەست ئەوەنیە کە ڕووبارەکان بەبن بناغەی کۆشکەکاندا بڕۆن! بەڵکو یانی: بە دامێن و دەوروبەری کۆشکەکانیاندا، ئەو کانیی و سەرچاوانە دەڕۆن.

٥)- ﴿يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ﴾، دەڕازێنرێنەوە لەوێدا (لەو بەهەشتانەدا) بە بازنی لە زێڕ، (**التَّحْلِيَةُ: التزيين والحِلْيةُ: الزِّيْنَة**)، (**تحلية**) و (**تزيين**) ڕازاندنەوە، چونکە (**حلية**) واتە: خشڵێك و جوانییەك کە ئینسان پێی دەڕازێندرێتەوە، ئنجا یەکێك بۆی هەیە بڵێ: بۆچی خوا ﷻ لە قورئاندا بە زۆریی کە باسی پاداشتێکی خۆی بۆ بڕواداران دەکات، باسی باخ و گوڵ و گوڵزار و کانیی و ڕووبار و کۆشك و تەلاران دەکات؟ دەڵێین: خوا ﷻ بە پێی عەقڵی خۆمان ئێمە دەدوێنێ:

هەموو مرۆڤەكان كەیفیان بە سەوزایی و، بە باخ و گوڵ و گوڵزار دێ، كەیفیان بە كانیی و ڕووبار و كۆشك و تەلاری بەرز دێ، خوای پەروەردگاریش بە پێی سروشتی ئێمە، پاداشتی ئێمە دەداتەوە، و بە پێی عەقڵی ئێمە و، بەو موفرەدانەی كە ئێمە تێیان دەگەین، ئێمە دەدوێنێ، ئەگەرنا مەرج نیە ئەوەی كە لە بەهەشتدا هەبێ، هەروەك ئەوەبێ كە لەدنیادا هەیە، بەڵكو زۆر لەوە بەرزترە، وەك لە سووڕەتی (**البقرة**)دا كە دەفەرموێ: ﴿ وَأُتُواْ بِهِۦ مُتَشَٰبِهٗا ﴾، واتە: ئەوەی كە بۆیان هێنرا، لە نازو نیعمەتی بەهەشت، وێچوو بوو، واتە: لە نیعمەتەكانی دنیا دەچوون، یاخود نیعمەتەكانی بەهەشتێ وێك دەچوون.

عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: ئەوەی كە خوا باسی دەكات لە نازو نیعمەتی بەهەشت لە چاو ئەوەی دنیا، تەنیا لە ناودا یەك دەگرنەوە، بەڵام لە نێوەڕۆكدا جیاوازییان ئاسمان و ڕێسمانە.

هەڵبەتە هەرواش مەنتیقییە: چونكە خوا ژیانێكی دنیا كە لە قەدەر شەست حەفتا (٦٠ - ٧٠) ساڵێك داناوە و، بۆ كافر و مسوڵمان داناوە و، بە زۆریی بێبڕوایان و ناحەزانی خواش، لە ژیانی دنیا بەهرەمەندن، چونكە ئەوان دەیكەن بە ئامانج و، تەنیا دنیاش شك دەبەن و، دواڕۆژ نابینن، بۆیە هەموو ئیهتیمام و توانای خۆیانی بۆ یەكلایی دەكەنەوە!

ئنجا ئایا دنیایەك كە خوا ئاوا بەو شێوەیە وەك جێی تاقیكرانەوە دروستی كردوە، لە چاو بە هەشتێك و نازو نیعمەتی نێو بەهەشتێك، كە بۆ ژیانێكی هەتا هەتایی و تەنیا بۆ ئەوانەی كە دۆستی خوان و خۆشەویستی خوان دروستیكردوە، بێگومان دەبێ زۆر لە یەك جیا بن.

هەندێك لە خەڵكی عەلمانیی، یاخود ئەوانەی كە ناحەزی ئیسلامن، دەڵێن: لەبەر ئەوەی خوا ﷻ قورئانی سەرەتا بۆ گەلی عەرەب دابەزاندوەو، ئەوانیش لە بیابان بوون و، گرنگترین شت بەلایانەوە: كانیی و كانیاو ڕووبارو، باخ و باخات و بێستان بووە، بۆیە باسی ئەوشتانەی كردوە! دەڵێین: بەڵێ، لەسەرێكەوە ئەوە وایە و، بەتەئكید بۆ كەسێك بیابانشین بێ، گرنگترین شت بەلایەوە: كانیی و كانیاو سەرچاوەو ئاوەو، هەروەها سەوزایی و باخ و گوڵزارە، بەڵام ئەوە تەنیا بۆ ئەوان وانیە، بەڵكو بۆ هەموو مرۆڤەكان هەر وایە، بە بەڵگەی ئەوە كە هەموو مرۆڤەكان لە هەموو شوێنەكانی دنیادا، گرنگیی دەدەن بە سەوزایی و ڕووبار و جۆگاو كانیی و سەرچاوە، كەواتە: ئەوە شتێكی زگماك و خوارسكە لە هەموو بەشەرداو، تەنیا تایبەت نیە بە عەرەبە بیابانشینەكانەوە.

٦)- ﴿ وَيَلۡبَسُونَ ثِيَابًا خُضۡرٗا ﴾، پۆشاكی سەوز دەپۆشن.

لەبەرئەوەی ڕەنگی سەوز ڕەنگێکی زۆر جوان و دڵگیرە، و ئەوانەی شارەزایی ڕەنگەکانیان هەیە، دەڵێن: ڕەنگی سەوز و ڕەنگی شین، دوو ڕەنگن لە هەموو ڕەنگەکان زیاتر دڵی ئینسانیان پێ دەپشکوێ، بۆیەش خوا ﷻ ڕەنگی سەوزی زۆر کردوە، دەریا ڕەنگی مەیلەوشین و سەوزە و، ئەگەر تەماشای دار و درەخت و باخ و گوڵزاریش بکەین، سەوز دەنوێنێ، ئاسمانیش ڕەنگی شینە، بۆیە خوا ﷻ ئەو دوو ڕەنگەی لە هەموو ڕەنگەکان زیاتر کردوون، ئینسان چ تەماشای زەوی بکات، چ سەربەرز بکاتەوە، لەسەر زەوی سەوزایی دەبینێ و، لەسەرێش ڕەنگی شین دەبینێ.

٧)- ئنجا ئەو پۆشاکە سەوزەی لەبەری دەکەن: ﴿مِّن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾، لە ئاوریشمی تەنك و ئەستوورە، دەگونجێ: ﴿سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ﴾، دوو وشەی هیندیی بن، بەڵام هەندێك دەڵێن: ئەوانیش وشەی فارسیین.

٨)- ﴿مُّتَّكِـِٔينَ فِيهَا عَلَى ٱلْأَرَآئِكِ﴾، واتە: لە نێو ئەو بەهەشتەدا لەسەر تەختان پاڵیانداوەتەوە، (**الإتكاء: جلسة الراحة**)، دانیشتنی پشوودانە کە ئینسان لەسەر لا تەنیشتێك پاڵبداتەوە، شان دا بدات.

وشەی (**الأرآئك**)یش کۆی (**أريكة**)ەیە، (**أريكة**)ش ناوە بۆ کۆی تەخت و (**حَجَلة**)ە، کە گومبەزێکە لە قوماشێك بەسەر ئەو تەختەدا دەدرێ، کە لە ماڵدا هەیەو ئافرەت لەسەری دادەنیشێ، لە کاتێك دا میوانی هەبن، یاخود لەسەری پشوو دەداو دەخەوێ، نەك هەر ئافرەت، بەڵکو جاری وایە پیاویش و منداڵیش پشووی لەسەر دەدەن، یان لەسەری دەخەون، دیارە ئەو کاتە عادەتیان وابووە، قوببەیەکیشیان بەسەردا داوە و لە زۆر شوێنان ئێستاش ئەوە هەر هەیە و، لە هەندێك شوێن هاوینان لە ترسی مێش و مەگەزو مێشوولە بەکاری دێنن و پێی دەڵێن: پەردە کوللە.

٩)- ﴿نِعْمَ ٱلثَّوَابُ﴾، واتە: ئا ئەوە باشترین پاداشتە.

لێرەدا تایبەت کراو بە مدح (**المخصوص بالمدح**) قرتێنراوە: (**نِعْمَ الثَّوَابُ الجنَّات المَوصُوفَة**)، واتە: باشترین پاداشت، ئا ئەو بەهەشتانەن کە وەسفکران.

١٠)- ﴿وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا﴾، هەروەها ئەو بەهەشتانە، باشترین شوێنی تێدا پشوودانن، واتە: چاکترین نشینگەن و باشترین جێگاو ڕێگایەکن، کە مرۆڤ تیایاندا ژیان و گوزەرانی بەرێتە سەر.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان ئایەتەكانی: (٣٢ - ٤٤)، واتە: سێزدە (١٣) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئەو سێزدە ئایەتە هەمووی باسی وێنەیەكە، كە بریتیە لە وتووێژی نێوان دوو پیاوی پێكەوە هاوەڵ، كە یەكێكیان دەوڵەمەند و دوور لە خوا و لە خۆباییەو، یەكیشیان بڕوادارو كەم سامان و خۆ بەكەمزان و، دڵسۆزی هاوەڵەكەشیەتی.

كە سەرەنجام بابای بێبڕوای شانازییكەر بە سامانەكەیەوەو، خۆهەڵكێش بەسەر هاوەڵەكەیدا، ماڵ و سامانەكەی كە بریتیە لە دوو ڕەز و باخی ترێ و خورما و، كشتوكاڵ و ... هتد، لە دەست دەدات و دەستخەڕۆ و ڕەنجەڕۆ دەبێ، لەبەر ئەوەی بە پێی قسە و ئامۆژگاریی هاوەڵە دڵسۆزەكەی ڕەفتار ناكات، كە پێی دەڵێ: كاتێك كە دەچیە نێو باخەكەت دەبوو بڵێی: ﴿مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ﴾، واتە: ئەوە خوا ویستوویەتی بەو شێوەیە بێ، دەسەڵات و توانا تەنیا بە خوایە، واتە: پێی لە خۆبایی مەبە و نیعمەتەكان بۆ خوا بگێڕەوە، ئنجا مرۆڤ ئەگەر نیعمەتەكانی بۆ خوا گێڕایەوە، پێیان لە خۆبایی نابێ، بەڵام ئەگەر نیعمەتەكانی بۆ خۆی گێڕانەوە، بە خۆی سەرسام دەبێ و، لە خوا بێ خەبەر دەبێ و، سەرەنجام بە پێی یاسای خوا مامەڵەی لەگەڵدا دەكرێ، چ لە دنیادا ئەو نازو نیعمەتەی كە خۆی پێوە هەڵدەكێشێ، لە دەستی بدات و، چ لە دوارۆژدا، بۆی ببێتە مایەی سزادان.

﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَٰبٍ وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا
﴿٣٢﴾ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا ۚ وَفَجَّرْنَا خِلَٰلَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ
فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَنَا۠ أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٌ
لِّنَفْسِهِۦ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ
رَبِّى لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴿٣٦﴾ قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن
تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ وَلَوْلَآ إِذْ
دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ
رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾

أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴿٤١﴾ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَآ
أَنفَقَ فِيهَا وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَٰلَيْتَنِى لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٤٢﴾ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُۥ
مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{هەروەها وێنەیەكیان بۆ بێنەوە: دوو پیاو، یەكیان دوو باخی تریمان بۆ ڕەخساندبوون و، بە دارخورمایان تەنیبوومانن و، كشتوكاڵیشمان خستبووە نێوانیانەوە، ﴿٣٢﴾ هەر كام لە دوو باخەكە بە تەواویی بەر و میوەی خۆی دەركردبوو و، هیچی لێ كەم نەكردبۆوە و، ڕووبارێكیشمان بە نێوانیاندا بەفڕكە بەڕێ كردبوو ﴿٣٣﴾ هەروەها بەرهەم و سامانێكی زۆری دیكەی هەبوو، (وێڕای ئەو دوو باخە)ئنجا لە كاتێكدا كە هاوەڵەكەی دەدواند، پێی گوت: من سامانم لە تۆ پترەو، لە ڕووی كەس و كاریشەوە باڵادەستترم، ﴿٣٤﴾ ئنجا لە كاتێكدا كە ستەمی لە خۆی كردبوو، چووە نێو باخەكەیەوە، گوتی: هەرگیز پێم وانیە ئەم (باخ)ە، لە نێو بچێ ﴿٣٥﴾ پێشم وانیە ئاخیر زەمانیش بێ و، ئەگەر گریمان بگێڕدرێمەوە لای پەروەردگاریشم، ئەوە لەوێش سەرەنجام و پاداشتی لەمەش چاكترم چنگ دەكەوێ! ﴿٣٦﴾ هاوەڵەكەی لە حاڵێكدا كە دەیدواند، پێی گوت: ئایا بەو كەسە بێبڕوای كە لە گڵ دروستی كردووی؟ پاشان لە نوتفە، دوایی كردووی بە پیاوێكی تێرو تەواو؟ (تۆ بەو شێوەیەی) ﴿٣٧﴾ بەڵام من هەر خوا پەروەردگارمەو، هیچ كەسیش ناكەمە هاوبەشی پەروەردگارم ﴿٣٨﴾ دەبووایەش كە دەچوویە نێو باخەكەتەوە، گوتبات: هەرچی خوا بیەوێ (هەر ئەوە دەبێ)، هێز هەر لە لای خواوەیە، ئنجا كە دەشمبینی من سامان و ڕۆڵەم لە تۆ كەمترن ﴿٣٩﴾ (نیزیكە) پەروەردگارم لە باخەكەی تۆ باشترم بداتێ و، بەڵایەكیش لەسەرێوە بنێرێتە سەر باخەكەت، ببێتە زەوییەكی ڕووتی خلیسك ﴿٤٠﴾ یان ئاوەكەی ڕۆبچێ و، هەرگیز نەتوانی بە دوایدا بچی (و بیهێنیەوەدەر) ﴿٤١﴾ سەرەنجامیش ئابڵووقەی ماڵ و سامانەكەی دراو لە بەین چوو، ئیدی (كابرای ساماندار) لە خەفەتان هەردووك دەستی خۆی تێك هەڵدەگوشین، {هەڵگێڕو وەرگێڕی دەكردن} ﴿٤٢﴾ لە مەراقی ئەو سامانەی كە لە باخەكەیدا خەرجی كردبوو، لە حاڵێكدا كە بەسەرێكدا ڕووخا بوو، دەشیگوت: ئەی خۆزگە هیچ كەسم نەكردبایە هاوبەشی پەروەردگارم، هیچ

دەستەیەكیشی نەبوو لە بەرانبەر خوادا پشتی بگرن و، خۆیشی سەركەوتوو نەبوو (بۆ تۆڵە ستاندنەوە) ﴿٤٣﴾ ئا لەو حاڵەدا دۆستایەتیی هەق، تەنیا هی خوایەو، پاداشتیشی باشترەو، سەرەنجامیشی (كە بۆ دۆستەكانی خۆی داینـاوە) چاكترە ﴿٤٤﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(وَحَفَفْنَاهُمَا): واتە: دەورمان تەنیبوون، (حَفُّوا حَوْلَهُ: أَطَافُوا بِهِ وَاسْتَدَارُوا)، واتە: دەوریان داو بازنەیان لە دەور بەست، ئابڵووقەیاندا، (حَفَّهُ بالشَّيء، كَمَا يُحَفُّ الهُودَجُ)، (حَفَّهُ بالشَّيء) واتە: بە شتێك دەوری داوە، وەك چۆن كەژاوە (هُودَج) دەور دەدرێ {بە پەردەیەك، بۆ ئەوەی ئافرەت كە سواری دەبێ، دیار نەبێ، وەك ژوورێكی بچووك}.

عەرەب عادەتیان وابوو: بۆ ئافرەت لەسەر پشتی حوشتر (هُودَج) یان دروست دەكرد.

(زَرْعًا): (الزَّرْعُ: المصدرُ، يُعَبَّرُ بِهِ عَنِ الْمَزْرُوعِ، زَرَعَ الحَبَّ زَرْعًا وَزِرَاعَةً)، (زَرْعْ) لێرەدا چاوگە مەبەست پێی (مَزْروع)ە، واتە: چێنراو، كە مەبەست (دێیەر)ە، چونكە كشتوكاڵ، ئنجا گەنم و جۆیە، یان سەوزەو میوەو تەڕەیە، هەمووی پێ دەگوترێ: (زرعْ).

(ثَمَرٌ): (الثَّمَرُ: اسْمٌ لِكُلِّ مَا يُتَطَعَّمُ مِنْ أَحْمَالِ الشَّجَرِ، الوَاحِدَةُ: ثَمَرة، وَالجَمْعُ: الثِّمَار وَالثَّمَرَات، وَيُكَنَّى بالثَّمَرِ عن المَالِ المُسْتَفَادِ، ثَمَّرَ اللَّهُ مَالَهُ: أَي كَثَّرَهُ). وشەی (ثَمَر) ناوە بۆ هەموو ئەوانەی كە لە بەری درەخت دەچنرێن و دەخورێن، تاكەكەی پێی دەگوترێ: (ثَمَرَة)، كە كۆیەكەی (ثِمَار) و (ثَمَرات)ە، واتە: بە (جمع التكسير) و (جمع المؤنث السالم) كۆدەكرێتەوە، هەروەها (ثَمَّرَ) بەكاردەهێنرێ بۆ ماڵ و سامانێكی بەدەست هێنراو، دەگوترێ: (ثَمَّرَ اللَّهُ مَالَهُ) واتە: خوا ماڵ و سامانەكەی زۆر بكات.

(يُحَاوِرُهُۥ): واتە: دەیدواندو گفتو گۆی لەگەڵ دەكرد، (الْمُحَاوَرَةُ: الْمُرَادَّةُ فِي الكَلَامِ)، (حوار) و (محاورة) هەردووكیان بە مانای ئەوەن: یەكێك قسە بكات و ئەوی دیكە وەڵامی بداتەوە، واتە: یەكدی دواندن و گفتوگۆ، كە ئێستا لە جیاتی (حوار) ئەو وشە ئینگلیزییە بەكاردێ: (دیالۆگ)، لە زمانی عەرەبییدا هاتوە: (نَعوذُ باللَّهِ مِنَ الحَوْرِ بَعْدَ الكَوْر) واتە: پەنا بە خوا دەگرین لە گەڕانەوە، لە دوای چوونە پێش، واتە: كە دوایی هەڵبگەڕێینەوە.

(نَفَرًا): (النَّفَرُ وَالنَّفِيرُ: عِدَّةُ رِجَالٍ، يُمْكِنُهُم النَّفْر)، (نَفْرْ) و (نَفيرْ) هەردووكیان ژمارە پیاوانێكن دەتوانن ڕاپەڕن، هەڵسن، كاتێك كە یەكێكیان لێی دەقەومێ، ئەوانی دیكە بە هانایەوە بچن.

(تَبِيدَ): (بَادَ الشَّيءُ: يَبِيدُ بَيَادَاً: تَفَرَّقَ وَتَوَزَّعَ فِي البَيْدَاءِ، أي: الْمَفَازَةِ، وَجَمْعُ البَيْدَاءِ: بِيْد)، (بَادَ الشَّيءُ: يَبِيدُ بَيَادَاً) واتە: ئەوە شتە پرژ بڵاوبوو، لەوەوە هاتوە، واتە: بە بیاباندا بڵاوبۆوە، (بَيْدَاء) واتە: بیابان، كە كۆیەكەی (بِيْد)ە.

(مُنقَلَبًا): (المُنْقَلَبُ: الْمَكَانُ الَّذِي يَنْقَلِبُ إِلَيْهِ، أي: يَرْجِع)، (مُنْقَلَب) ئەو شوێنەیە كە ئینسان بۆی دەچێتەوە، واتە: پەنای پێ دەبات و بۆ لای دەگەڕێتەوە.

(حُسۡبَانًا): (مَصْدَرُ حَسِبَ كَالغُفْرَانِ، وَهُوَ هُنَا صِفَةٌ لِمَحْذُوفٍ، أي: هَلاَكاً مِنَ اللّهِ مُقَدَّراً، وَقِيلَ: جَمْعُ حُسْبَانَة: أي صَاعِقَة، أو حُسْبَان هُوَ الجَرَاد، أو هُوَ السِّهَام الصِّغَار)، وشەی (حُسْبَاناً) زیاتر ئەو مانایە پێ دەچێ ڕاست بێ، كە دەڵێ: چاوگە وەك (حَسِبَ) كە چاوگی (حَسِبَ، يَحْسَبُ، حُسْبَاناً)، واتە: سزایەكی ئەندازەگیریی كراو، سزایەكی ژمێردراو، وەك (غُفْرَان) كە لە (غَفْر)ەوە هاتوە، ئەو كاتە (حُسْبَاناً) دەبێتە سیفەتی وەسفكراوێكی قرتێنراو، واتە: لە بەینبردنێكی ئەندازەگیریی كراو لە لایەن خواوە، هەندێكیش گوتوویانە: (حُسْبَان) كۆی (حُسْبَانَة)یە، (حُسْبَانَة)ش بە مانای (صاعقة)ەیە، بلێسەیەك كە لە ئاسمان دێتە خوارەوە، هەندێكیش گوتوویانە: (حُسْبَان) واتە: كوللە، هەندێكیش گوتوویانە: (حُسْبَان) بە وردە تیران دەگوترێ، واتە: ئەو سزایە كە لای پەروەردگارەوە دێت وەك وردە تیران وان.

(صَعِيدًا): (الصَّعِيدُ: وَجْهُ الأَرْضِ) (صعيد) بریتیە لە ڕووی زەوی، هەندێكیش گوتوویانە: یانی: (التُّراب)، بەڵام ڕاستییەكەی وا نیە، وەك لە بەرگی چوارەمی ئەم تەفسیرە، تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا بە تەفصیل باسمان كردوە، كە خوا دەفەرموێ: ﴿فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا ٤٣﴾، واتە: ڕوو بكەنە ڕووی پاكی زەوی، كە هەم گڵیش و، هەم هەموو ئەو شتانەش دەگرێتەوە كە لەسەر ڕووی زەویین، چ دارو بەرد بن، چ سەوزە گیا بێ، چ بەستەڵەك بێ، چ لم و گەچ و چەو بێ، هەرچییەك بێ.

(زَلَقًا): (الزَّلَقُ: مَصْدَرُ زَلَقَتِ الرِّجْلُ أي: زَلَّتْ عَلَى الأَرْضِ فَلَمْ تَسْتَقِرّ، أي: ذَاتُ زَلَقٍ).

(زلق) چاوگی (زَلَقَتِ الرِّجْلُ)ی، واتە: لاقەكە خلیسكا لەسەر زەوی و خۆی پێ ڕانەگیرا، كەواتە: (زَلَقًا) واتە: زەوییەكی خلیسك، زەوییەك هیچی لێ نەماوە و پێی لێ هەڵدەخلیسكێ.

(غَوْرًا): (مَصْدَرُ غَارَ المَاءُ، أَي: سَاخَ فِي الأَرْضِ، وَوَصْفُهُ بالمَصْدَرِ للمُبَالَغَةِ)، (غَوْراً) چاوگە، چاوگی (غَارَ يَغُورُ غَوراً)ە، (غَارَ المَاءُ) واتە: بە زەویدا چووە خوارێ، ڕۆچوو، ئنجا كە ئاوەكە بە (غَوْر) وەسف كراوە، یانی: خودی ڕۆچوون، ئەوە بۆ زێدە ڕۆییە، بۆ وێنە: (زرع) واتە: كشتوكاڵ چاندن، بەڵام مەبەست پێی (مزروع) چێندراوە، كشتوكاڵێك كە چێنراوە، لێرەشدا (غَوْرًا) یانی: ڕۆچوون، بەڵام مەبەست پێی ئاوێكی ڕۆچوویە، ئاوێك كە ڕۆ براوەتە زەوییەوە.

(يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ): ئەمە مەبەست پێی پەشێمانییە، خوا ﷻ دەفەرموێ: هەردوو دەستی خۆی هەڵدەگێڕانەوە.

هەندێك گوتوویانە: دەستی بە یەكدادەدان، بە شێوەیەك لە شێوەكان: دەستەكانی بە یەكداداون، بە هەرحاڵ، خوا ﷻ تەعبیرێكی بەكارهێناوە، لەگەڵ كلتووری هەموو ئەو كۆمەڵ و گەلانەدا، بگونجێ كە بە شێوەی جیا جیاو جۆراو جۆر، دەستەكانیان بەكاردێنن بۆ دەربڕینی پەشێمانیی و داخ و حەسرەت، ئنجا كاتێك كە خوا ﷻ باسی ئەوە دەكات ئەو كابرایە پەشێمانیی دەربڕیوە، بە تەعبیرێك ئەوەی وێنا (تصویر) كردوە لەگەڵ كلتووری هەموو كۆمەڵگاكاندا بگونجێ، چونكە زۆربەی كۆمەڵگاكان بۆ دەربڕینی پەشێمانیی و داخ و خەفەت و حەسرەت، جووڵە بە دەستەكانیان دەكەن بە شێوازی جۆراو جۆر، ئنجا ئەو تەعبیرە قورئانییە، هەموو شێوازەكان دەگرێتەوە، ئەوەم لە تەفسیرەكاندا نەبینیوە، بەڵام شتێكی زانراوە و مرۆڤ دەتوانێ هەڵیبهێنجێ.

(ٱلْوَلَٰيَةُ): (الوَلاَيَةُ: مَصْدَرُ الوَلِيِّ إِذَا ثَبَتَ لَهُ الوَلاَءُ)، (وَلاَيَة) چاوگە لە (وليّ)ەوە هاتوە، هەر كەسێ كە دۆستایەتیی بۆ چەسپا بێ، واتە: هاوكاریی كردن و پشتگرتن و یارمەتییدان، لەو كاتەدا بەس هی خوایە.

(عُقْبًا): (أي العَاقِبَةُ، آخرة الأمر، وَهِيَ مَا يَرجُوهُ المرْءُ مِنْ سَعيهِ وَعَملِهِ)، (عاقبة) ئەوەیە كە مرۆڤ لە ئەنجامی كردو كۆششیدا بە هیوایەتی، ئەو سەرەنجامە تەنیا لەلای خوایە ﷻ.

مانای گشتی ئایەتەکان

پرسیار کراوە: ئایا ئەمە ڕووداوێکی ڕاستەقینەیە، یاخود نموونەیەکە هێنراوەتەوە؟ وەك دوایی باسی دەکەین، ئەو ڕایە پێدەچێ ڕاستتر بێ، کە دەڵێ: کە ئەمە بەسەرهاتێکی واقیعییە، وتووێژێك بووەو بەسەرهاتێك بووە، ئنجا ئایا هەردووکیان برا بوون، یاخود دراوسێ بوون، گرنگ ئەوەیە پێکەوە هاوەڵ بوون و یەکدییان ناسیوە و، ئاشنای یەکدی بوون، بەڵام بێگومان ڕێباز و ڕێگا و شێوازی بیرکردنەوەیان، ئاسمان و ڕێسمانیان بەین بووەو لێك جیابوون.

بەڵێ ئەم وتووێژە: زیاتر وا پێدەچێ بەسەرهاتێکی واقیعیی بووبێ و ڕووی دابێ، دوو هاوەڵ بوو بن، چ برای یەکدی بوو بن، وەك لە هەندێك ڕیوایەتاندا هاتوە: برای باب و دایکی بوون، یاخود دوو ئاشنای یەکدی بووبن، ئاگایان لە حاڵ و باڵی یەکدی بووە، پێکەوە تێکەڵییان بووە: یەکێکیان ئەهلی دنیا بووە، ئەوی دیکەشیان ئەهلی دواڕۆژ بووە، یەکێکیان تەنیا دنیای بینیوە و، تەنیا بەرژەوەندییەکانی خۆی بینیوە و، تەنیا دیوە ماددییەکەی دنیای بینیوە، ئەوی دیکەشیان: وێڕای ئەوەی کە دیوە ڕواڵەتییەکەی دنیای دیوە، دیوە پەنهانەکەشی بینیوە، وێڕای خەڵك، خواشی بینیوە و، وێڕای دنیا، دواڕۆژیشی بینیوە.

ئاشکراشە کۆمەڵگای ئەو کاتە کە قورئانی تێدا هاتۆتە خوارێ و، ئێستاش و دوای ئێستاش هەر وایە: کەسانێك هەن تەنیا دنیا دەبینن، هەر بۆیە بە مستە ئاوێك دەکەونە مەلە، ئەگەر چوار عانەیان[1] هاتنە گیرفان و، باخەڵی خۆیان تۆزێك بە پریی بینی و، دەوروبەری خۆیان تۆزێك بە قەڕەباڵغیی بینی، بە هەق لەگەڵ کەس ناکەن و لووتیان دەچێتە ئاسمان، پێیان وایە ئەو وەزعەیان هەر بۆ بەردەوام دەبێ!

کەسانێکی دیکەش هەن: دنیا وەك خۆی دەبینن، کە شوێنی تێدا تاقیکردنەوەیەو، دواڕۆژیش وەك خۆی دەبینن و، دەزانن نازو نیعمەتەکانی دنیا، هی ئەوە نین ئینسان پێیان لە خۆبایی بێ، لەبەرئەوەی ژیانی دنیا ژیانێکی زوو تێپەڕە و، ناز و نیعمەتەکانی دنیاش کە خوا بە مرۆڤیان دەدات، دەبێ وەك خوازراو (**عارية**) و سپاردەیەك کە لەلایەتی، مامەڵە لەگەڵ نازو نیعمەتەکانی خوا بکات.

بۆیە خوا ﷻ بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە: ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلٗا ﴾، وێنەیەکیان بۆ بێنەوە، ئایا وێنەکە، بریتیە لەچی؟ ﴿ رَّجُلَيۡنِ ﴾، دوو پیاو، ئیدی لێرە بەس فەرموویەتی: دوو پیاو،

---

(١) کاتی خۆی: عانەیەك پێنج فلس بوو، دینارێك هەزار (١٠٠٠) فلس بوو.

بەڵام نەیفەرمووە: ئایا ئەو دوو پیاوە بران، خزمن، چۆنن؟ گرنگ ئەوەیە ئەو دوو پیاوە جۆرێك لە پەیوەندیی و دراوسێیەتیی و هاوەڵایەتیی و ئاشنایەتییان، پێكەوە هەبووە.

ئنجا دێتە سەر باسی بەسەرهاتی ئەو دوو پیاوە و، سەرەتا باسی یەكەمیان دەكات و دەفەرمویٚ: ﴿ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ ﴾، بۆ یەكێكیان دوو باخمان ڕەخساند بوو.

(**جنة**) واتە: باخ و بێستان و گوڵ و گوڵزار و، شوێنێك میوەی تێدابێ و، هەموو پێداویستییەكانی ژیانی مرۆڤی لێوە چنگ بكەون.

ئنجا ئەو دوو باخانە ئاوا وەسف دەكات: ﴿ مِنْ أَعْنَـٰبٍ ﴾، هەردوو باخەكان ڕەزی تریٚ بوون، هەموو جۆرەكانی تریٚ، ﴿ وَحَفَفْنَـٰهُمَا بِنَخْلٍ ﴾، ئەو ڕەز و باخی ترێیەمان تەنیبوو، بە دارخورما، واتە: لە دەوریان دارخورما هەبوو ﴿ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴾، لە نێوان دوو باخ و ڕەزەكەشدا كشتوكاڵمان ڕەخساند بوو، كشت وكاڵ واتە: دەغڵ و دان و دانەوێڵە، تەرەكار، سەوزە، هەموو ئەو شتانە كە وشەی (**زرع**) دەیانگرێتەوە.

﴿ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا ﴾، هەر كام لە دوو ڕەزو باخەكە، میوەی خۆی بە تەواویی بەخشیبو و، بەری دابوو، ﴿ وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا ﴾، هیچی لیٚ كەم نەكرد بۆوە، هیچ لە بەروبوومی خۆی، كە عادەتە ڕەزێكی وا بیگریٚ، هیچی لیٚ كەم نەكردبۆوە، ﴿ وَفَجَّرْنَا خِلَـٰلَهُمَا نَهَرًا ﴾، ڕووبارێكیشمان بە نێو ئەو دوو باخەدا، بە فڕكە بەڕیٚ كرد بوو، واتە: ڕووبارێك بە خورزەم و زۆر بە خوڕیی دەڕۆیی.

﴿ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ ﴾، جگە لەو دوو ڕەزو باخە، ماڵ و سامانی دیكەشی هەبوو، هەندێكیش گوتوویانە: (**ثمر**) یانی: میوەی هەبوو، بەڵام پێشتر كە خوا ﷻ باسی ئەوەی كردوە: دوو باخەكە میوەی خۆیان داوەو، هیچیشیان لە میوەكە كەم نەكردوە، وا پێدەچیٚ لێرەدا مەبەست لە ﴿ ثَمَرٌ ﴾، ماڵ و سامان بیٚ، وەك لە زۆربەی تەفسیرەكانیشدا (**ثمر**) ئەو مانایەشی هاتوە، واتە: ماڵ و سامانی دیكەشی هەبوو، جگە لەو دوو ڕەزە، كە بەدارخورما دەور درابوون و، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆیی و، كشت و كاڵیشیان لە نێواندا كرابوو. ﴿ فَقَالَ لِصَـٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ ﴾، (ئەو كابرایە) بە هاوەڵەكەی خۆی گوت: لە كاتێكدا كە دەیدواند: ﴿ أَنَا۠ أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴾، من سامانیشم لە تۆ زیاترە و خەڵكیشم لە تۆ پترە، واتە: لە تۆ باڵا دەسترم لە ڕووی خەڵكەوە و، لە تۆش ساماندارترم لە ڕووی ماڵ و سامانەوە، یانی: خۆی بەسەردا هەڵكێشا.

﴿ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفۡسِهِۦ ﴾، ئنجا چووە نێو باخ و ڕەزەکەیەوە، لە حاڵێکدا کە ستەمی لە خۆی کرد بوو، چونکە ئەو جۆرە بیرکردنەوەیە، ستەم لە خۆکردنە، بەرلەوەی ستەم لە خەڵك کردن بێ.

﴿ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا ﴾، گوتی: پێم وانیە هەرگیز ئەم ڕەز و باخە، ئەم ماڵ و سامانە، بفەوتێ و لە بەینبچێ.

﴿ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً ﴾، هەروەها پێشم وانیە (**ساعة**)ش بێ، (**ساعة**) چ مەبەست پێی ئاخیر زەمان بێ، چ مەبەست پێی قیامەت و هاتنی ڕۆژی دوایی بێ، هەردووکیان دەگرێتەوە، واش پێدەچێ: زیاتر مەبەست پێی دووەمیان بێ، یانی: قیامەتیش نایەت، ﴿ وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّي ﴾، ئەگەر گریمان قیامەتیش هەبوو، من گێڕدرامەوە بۆ لای پەروەردگارم، ﴿ لَأَجِدَنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهَا مُنقَلَبٗا ﴾، لەمەی کە هەمە، باشترم دەستدەکەوێ، لەوێش، واتە: لەو شوێنەی کە بۆی دەگێڕدرێمەوە، لەم سەروەت و سامانە و، لەم ڕەزو باخ و گوڵ و گوڵزارەش، کە هەمە، باشترم چنگ دەکەوێ! خەیاڵ و پلاوێکی سەیری کردوە!!

﴿ قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ ﴾، هاوەڵەکەی لە کاتێکدا کە دەیدواند، پێی گوت: ﴿ أَكَفَرۡتَ بِٱلَّذِي خَلَقَكَ مِن تُرَابٖ ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلٗا ﴾، ئایا بێبڕوای بەرانبەر بە کەسێك کە تۆی لەگڵ هێناوەتە دی، دوایی لە تۆ و (**نطفة**)، دوایی تۆی لە شێوەی پیاوێکدا ڕێکخستوە؟

﴿ أَكَفَرۡتَ ﴾، دەگونجێ مەبەست پێی: بێبڕوا بوون بێ و، دەشگونجێ مەبەست پێی: سپڵەیی بێ، واتە: ئایا تۆ سپڵەو بێ وەفا بووی بەرانبەر بە کەسێك کە تۆی لە گڵ هێناوەتە دی؟ کە مەبەست پێی ئادەمە ﷺ چونکە: باب و دایکی مرۆڤایەتیی ڕاستەوخۆ لە گڵ دروست بوون.

﴿ ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ ﴾، دوایی تۆ وەك وەچە (نَسْل)ی ئەوان لە تۆو دروست بووی، تۆش و باب و باپیرانیشت و، دوایی کردووی بە پیاوێك.

دەشگونجێ مەبەست لە: ﴿ خَلَقَكَ مِن تُرَابٖ ﴾، واتە: ئەو خواردن و شتانەی کە باب و دایکت خواردوویانە، هەر لە گڵ دروست بوون و لەو خاکەن، دوایی ئەو خواردن و خۆراکە، بۆتە خوێن و، خوێنەکەش نوتفەی لێ پەیدابووە و، دوایی تۆ بەو شێوەیە بووی بە پیاوێکی پڕ بە کراس!!

﴿ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّي ﴾، بەڵام بە نسبەت منەوە: بەس خوا پەروەردگارمە، ﴿ وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّيٓ أَحَدًا ﴾، هیچ کەس ناکەمە هاوبەشی پەروەردگارم، واتە: کە شتێك لەو شتانەی، تەنیا بە خوا دەکرێن، بیگێڕمەوە بۆ لای غەیری خوا، یان شتێك لەو شتانەی تەنیا بۆ خوا ئەنجام دەدرێن، ئەنجامی بدەم بۆ جگە لە خوا، چونکە شیرك ئەوەیە: یان کارێك کە تەنیا بە خوا دەکرێ، پاڵی بدەیە لای غەیری خوا، یان کارێك کە تەنیا بۆ خوا دەکرێ، بۆ جگە لە خوای ئەنجام بدەی.

﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ ﴾، دەبوایە کە دەچوویە نێو باخ و ڕەزەکەتەوە، گوتبات: ﴿ مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾، واتە: ئەوە خوا ویستوویەتی بەو شێوەیە ببێ، یاخود: ﴿ مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾، ئەوەی کە خوا بیەوێ، ئەوە دەبێ، ﴿ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾، هێز نیە مەگەر بە خوا، واتە: کە ئەو سەروەت و سامان و نیعمەتەم دەستکەوتوە، ئەوە خوا ویستوویەتی و، ئەوە بە تواناو دەسەڵاتی خوا، بۆ من ڕەخسێنراوە، دەبووایە، وات گوتبایە، ﴿ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴾، ئەگەر من دەبینی لە تۆ سامانم کەمترە و ڕۆڵەشم کەمترن.

﴿ فَعَسَىٰ رَبِّيٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ ﴾، نیزیکە، لەوانەیە پەروەردگارم باشتر لە ڕەز و باخەکەی تۆم پێ بدات. ﴿ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾، لەسەرێوەش بەڵایەکی ئەندازەگیرییکراو، بنێرێتە سەر باخ و ڕەزەکەی تۆ، ﴿ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴾، سەرەنجام: ببێتە زەوییەکی خلیسك، یانی: ببێتە زەوییەکی ڕووتەن، کە هیچی لێ نەمابێ، وەك هەر هیچ شتێکی لێ نەڕوێنرابێ و، لێ نەچێنرابێ و، هەرگیز نەمامێکی لێ نەنێژرابێ!! ببێتە زەوییەکی سوور و سەرقەتاڵە، ﴿ أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا ﴾، یاخود {ئەگەر باخەکەش بەو شێوەیە لە بەین نەچێ و نەسووتێ و، بەڵایەکی لەسەرێوە بۆ دانەبەزێ} بە لای کەمەوە: ئاوەکەی ڕۆبچێت و بە ناخی زەویدا بچێتە خوار، ﴿ فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴾، دوایی هەرچەندە بە دوایدا بچی، نەتوانی بیهێنیەوە، ئاوا بەو شێوەیە هاوەڵەکەی دڵسۆزانە هۆشداریی دایە.

﴿ وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ ﴾، ئیدی هەر ئەوەندەیان زانی: سەروەت و سامانەکەی ئابڵووقە درا، یانی: لە بەینچوو، چونکە کەسێك دوژمن ئابڵووقەی بدات، مانای وایە دەرفەتی دەرباز بوونی نیە، بۆیە وشەی: دەورەدان (**إحاطة**) بۆ لە بەین چوون بەکارهاتوە، ماڵ و سامانەکەی لەبەین چوو.

﴿ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا ﴾، لە ئاکام دا: وای لێهات کە لەپە دەستەکانی خۆی هەڵگێڕ و وەرگێڕ دەکردن، واتە: داخ و حەسرەتی دەخوارد و پەشێمانیی دەردەبڕی، بەهۆی ئەوەوە کە ماڵ و سامانێکی زۆری لەو باخ و ڕەزانەی خۆیدا، خەرج کرد بوو،

﴿ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، لە حاڵێکدا کە ئەو ڕەز و باخە بەسەر کەپر و ساباتە و سەربانەکەیدا کەوتبوو.

بێگومان کاتێك کە بینایەك دەڕووخێ، پێشێ سەربانەکەی دەڕووخێ و، دوایی دیوارەکان بەسەر سەربانەکەدا، دەتەپن و دەڕووخێن، ئنجا ئەم تەعبیرە بەکارهێنراوە بۆ لە بەین چوونی شتێك بە تەواویی، واتە: بە تەواویی ڕەزو باخەکەی لەبەین چوو، ئەگەرنا مەرج نیە سەربانی بوو بێت و، دیواریشی بوو بێ، بەڵام ئەم تەعبیرە: ﴿ وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، واتە: (سَاقِطة عَلَى سُقُفِهَا) واتە: دیوارەکانی بەسەر سەربانەکەیدا ڕووخا بوون، ئەوە واتایەکی.

واتایەکی دیکەی: ﴿ خَاوِيَةٌ ﴾، (خَالِيةٌ عَلَى عُرُوشِهَا)، واتە: تەنیا سەربانەکەی مابوو، ئەگەرنا هیچی لێ نەمابوو، واتە: هیچ کشتوکاڵی لێ نەمابوو، باخ و ڕەزەکەی، هەموو فەوتا بوو، ﴿ وَيَقُولُ يَٰلَيْتَنِى لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴾، دەیگوت: هەی خۆزگە! هیچ کەسم نەکردبایە هاوبەشی پەروەردگارم! واتە: هەر خۆزگە و بریای بوو!

ئەمە ئەوە دەگەیەنێ: ئەو کەسە هاوبەش بۆ خوا دانەر بووە، بەڵکو ئارەزووی خۆشی پەرستوە و، ئارەزووی خۆی هێناوەتە ڕیزی خوا ﷻ.

﴿ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، هیچ کۆمەڵێکی چنگ نەکەوتن، لەو کاتەدا لە بەرانبەر خوادا پشتی بگرن و سەری بخەن، ﴿ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴾، خۆیشی توانای سەرکەوتن و خۆسەرخستن و دەرباز بوونی نەبوو، یان توانای ئەوەی نەبوو: لە بەرانبەر ئەوەدا کە باخ و ڕەزەکەی و، ماڵ و سەروەت و سامانەکەی، لەبەین براوە، تۆڵە بستێنێتەوە ﴿ هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ ﴾، لەو کات و شوێنەدا دۆستایەتیی و پشتگرتن و هاوکاریی کردن، تەنیا هی خوای هەقە.

یاخود: تەنیا بۆ خوا، هەق و چەسپاوە، چونکە بەو شێوەش خوێنراوەتەوە: (هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ الحقُّ)، واتە: لەو کاتەدا دۆستایەتیی و پشتگرتن، تەنیا بۆ خوایە و بەس بۆ خوا چەسپاوە، هەردوو جۆرە خوێندنەوەکە هاتوون، ﴿ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴾، خوا پاداشتیشی باشترە و، سەرەنجامێکیش کە لەلای خوایە، بۆ دۆستەکانی باشترە، لە سەرەنجامێك کە ئەوانەی ناحەزی خوان، چاوەڕێیان دەکات.

ئنجا لێرەدا مەبەست لە: ﴿ خَيْرٌ ﴾، مەرج نیە بۆ بەراورد کردن (**مقارنة**) بێ، بەڵکو یانی: سەرەنجامی چاك، تەنیا لەلای خوایە و، پاداشتی چاك تەنیا لەلای خوایە ﷻ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خـوا فەرموویـەتی: وێنەیەکیـان بـۆ بێنـەوە: دوو پیـاو هەبـوون، یەکیـان دوو باخـی ترێمان بـۆ ڕەخسـاند بـوون و، کـە بـە دارخورمـا دەوریانمـان تەنیبـوو و، کشـتوکاڵمان لـە نێوانیانـدا دانـا بـوو، هـەر کام لـە دوو باخەکـە، بـە تەواویـی بەریاندابـوو و، هیچـی کـەم نەکردبـوو و، ڕووباریشـمان بـە فڕکـە بەنێویانـدا بەردابـۆوە:

خــوا ﷻ فەرموویــەتی: ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلٗا رَّجُلَيۡنِ جَعَلۡنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيۡنِ مِنۡ أَعۡنَٰبٖ وَحَفَفۡنَٰهُمَا بِنَخۡلٖ وَجَعَلۡنَا بَيۡنَهُمَا زَرۡعٗا ﴿٣٢﴾ كِلۡتَا ٱلۡجَنَّتَيۡنِ ءَاتَتۡ أُكُلَهَا وَلَمۡ تَظۡلِم مِّنۡهُ شَيۡـٔٗاۚ وَفَجَّرۡنَا خِلَٰلَهُمَا نَهَرٗا ﴿٣٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلٗا ﴾، واتە: وێنەیەکیان بۆ بێنەوە.

تاکـو هـەر کامیـان لـە حاڵـی خۆیـان تێبگـەن: هـەم بـڕواداران بزانـن، چ سـەرەنجامێکی چـاك چاوەڕێیانـە، هـەم بێبڕوایـان و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەران و شـانازیی کـەران بـە مـاڵ و سـامانی حەڕامـەوە، ئەوانیـش سـەرەنجامی خۆیـان بێتـە بەرچـاو، بەهـۆی ئـەو وێنەیـەوە کـە بۆیـان دێنیـەوە.

٢)- ﴿ رَّجُلَيۡنِ ﴾، (رَّجُلَيۡنِ) جێدار (بَدَل)ە بۆ: (مَّثَلٗا)، واتە: ئەو وێنەیە بریتیە لە دوو پیاو، پێشتر گوتمان: زیاتر وا پێدەچێ کە ئەوە ڕووداوێکی واقیعیی بوو بێ، نەك وێنەیەك بێ خوای بەرز و مەزن بیهێنێتەوە، بەڵام لەسەر ئەرزی واقیع ڕووی نەدابێ، چونکە زۆر عەقڵ دەیگرێ و زۆر پێدەچێ، کە ئەو وێنەیە زۆرجاران لە ژیانی بەشەردا، لە زۆر کۆمەڵگاکاندا، دووبارە بێتەوە، بۆیە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەو دوو پیاوانە دوو کەسی قوڕەیشیی بوون و برا بوون، یەکێکیان، دەوڵەمەندەکە، ناوی: (**الأسود بن عبدالأشد بن عبدياليل**) بووە، برایەکەشی ناوی: (**أبو سلمة عبدالله بن عبدالأشد بن عبدياليل**) بووە، واتە: برای باب و دایکیی بوون، بەڵام یەکەمیان دەوڵەمەندو

ساماندار و، ئەوی دیکەشیان ڕەش و ڕووت، بەڵام بڕوادار بووە، هەندێکیش لە زانایان گوتوویانە: دوو برا بوون، لە گەلی جوولەکە، بە هەرحاڵ، هەر چۆنێك بێ، وێنەی ئەو دوو پیاوانە، هەمیشە لە کۆمەڵگاکانی بەشەردا هەیە.

٣)- ﴿ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَٰبٍ ﴾، بۆ یەکێکیان دوو ڕەزی ترێمان ڕەخساند بوون.

یانی: هۆکارەکانی سازکردنی دوو ڕەزی ترێمان بۆ ئاسان کرد بوون و، وامان بۆ ڕێکخستبوو: بتوانێ دوو ڕەزی ترێ دروست بکات و بێنێتە دی، ئەگەرنا خوا ﷻ فریشتەی نەناردوون تاکو ڕەزەکانی بۆ دابنێن!

٤)- ﴿ وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ ﴾، ئەو دوو ڕەزی ترێیەمان، بە دارخورمایان دەورە دابوون، (وَحَفَفْنَاهُمَا) واتە: (أَحَطْنَاهُمَا، حَفَّهُ بِكَذَا: جَعَلَهُ حَافاً بِهِ، أَي: مُحِيطاً)، (حَفَّهُ بِكَذَا) واتە: بەو شتە دەورەیدا، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَتَرَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ ٱلْعَرْشِ... ﴿٧٥﴾ ﴾الزمر، واتە: فریشتەکان دەبینی دەوری عەرشی خوای پەروەردگاریان داوە، واتە: ڕەزەکە ڕەزی ترێ بووە، ڕەنگە هەموو یان زۆربەی جۆرەکانی ترێی تێدا بووبێ، بەدەوریشیەوە دارخورما هەبوون.

٥)- ﴿ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ﴾، کشتوکاڵیشمان خستبووە نێوان ئەو دوو ڕەزەوە. واتە: کارێکی وامان کردبوو، کە ئەو پیاوە لە نێوان ئەو دوو ڕەزەدا، کشتوکاڵ بکات، ئەو کشتوکاڵەش: دەگونجێ دانەوێڵە بوو بێ، وەك: (نیسك و نۆك و گەنم و جۆ و هەرزن و مەرەزە و ... هتد).

دەشگونجێ تەرەکار بووبێ و، دەشگونجێ سەوزەی دیکە بووبێ، واتە: دوو ڕەزەکان دەوری کشت و کاڵەکەیان داوە و، دارخورمایەکانیش دەوری دوو ڕەزەکانیان داوە، دیمەنێکی زۆر جوانی هەبووە.

٦)- ﴿ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا ﴾، هەردوو ڕەزەکە میوەی خۆیان دەرکرد بوو، (أُكُلْ) خوێندراویشەتەوە: (أُكْل)، کە هەردووکیان مەبەست پێی میوەیە، یانی: بەر و میوەی خۆیان دەرکرد بوو.

(كِلْتَا: اسم مُفْرَدٌ دَالٌّ عَلَى شَيْئَيْنِ، نَظِيرِ زَوْج)، وشەی (كِلْتَا) ناوێکی تاکە، دوو شتان دەگەیەنێ، وەك (زوج) جووت، (كِلْتَا)ش دوو شتان دەگەیەنێ، هەرچەندە بۆ خۆی ناوێکی تاکە، کە حاڵەتی مێینەکەی (كِلْتَا)و، حاڵەتی نێرینەکەی (كِلا)یە.

٧)- ﴿وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا﴾، واتە: (**ولم تنقص**) هەر كام لەو دوو ڕەزە، هیچ لە میوەكەی خۆی كەم نەكرد بۆوە، واتە: هیچ كامیان لەو ئەندازەیەی كە وێنەی خۆی دەیدا، لە بەروبوومەكەی، كەمی نەكرد بوو.

٨)- ﴿وَفَجَّرْنَا خِلَٰلَهُمَا نَهَرًا﴾، بە نێویاندا ڕووبارێكمان ڕەخساند بوو.

(**فَجَّرْنَا**) واتە: ڕووبارێك كە بەفڕكە بڕوا، ڕووبارێك كە بە خوڕ بڕوات، ڕووبارێكیشمان بەنێویاندا ڕەخساند بوو، بۆ ئەوەی چاك لەوبەر و ئەمبەرەوە، ئاوی ڕووبارەكە هەڵببەسترێ و، هەم دێبەرەكە و، هەم دارخورمایەكان و، هەم ئەو ڕەزو باخەی، پێ ئاو بدرێ.

هەڵبەتە وشەی (**خِلاَل**) كۆی (**خَلَل**)ە، (**الخَلَلُ: الفُرْجَةُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ، وَالجَمْعُ خِلاَل، كَجَبَل وَجِبَال**)، (**خَلَلْ**) بە كەلێن و بۆشایی نێوان دوو شتان دەگوترێ و، بە (**خلال**) كۆدەكرێتەوە، واتە: كەلێنەكانیان.

ئەگەر بەچاوی خەیاڵ تەماشای دیمەنی ئەو باخە بكەین كە خوا بۆ ئەو پیاوەی ڕەخساندوە، دیمەنێكی زۆر جوانە: دوو ڕەز بوون، ڕەزی ترێ، بە دارخورما دەورە دراون، لە نێوانانیاندا دێەر و كشتوكاڵ هەبووە و، ڕووبارێكی گەورەش، یان شاجۆگەیەكی گەورە بە نێوانیاندا بە فڕكە ڕۆیشتوە! كە دیمەنێكی لەوە جوانتر نیە، بۆ ڕەز و باخ و دێبەرێك، كە مرۆڤ بیەوێ لێی بەهرەمەند بێ و، لە ژیانیدا لە بەروبومەكەی، بەهرە وەربگرێ.

مەسەلەی دووەم:

ئەو کابرایە کە خوا وێڕای ڕەزو باخ و بێستان، توانای ماددیی زۆریشی پێ دابوو، ئنجا لە حاڵێکدا کە هاوەڵە هەژارەکەی دەدواند، گوتی: من سامانم لە تۆ زیاترە و، لە ڕووی کەس و کاریشەوە، لە تۆ باڵادەسترم، ئنجا لە حاڵێکدا کە ستەمکاری خۆی بوو، گوتی: پێم وانیە هەرگیز ئەم باخە لە بەین بچێ و، پێشم وانیە ئاخیر زەمان بەرپابێ و، ئەگەر گریمان بگێڕدرێمەوە لای پەروەردگاریشم، سەرەنجامێکی لەمە چاکترم چنگ دەکەوێ:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَنَا۠ أَكْثَرُ مِنكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا ﴿٣٥﴾ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴿٣٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم سێ ئایەتە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ ﴾، واتە: یەکێك لەو دوو پیاوە کە خوا لەبارەیانەوە فەرمووی: ﴿ وَٱضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا رَّجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ ﴾، وێڕای ئەو دوو باخە (ثَمَرٌ) یشی هەبوو، (ثَمَرٌ)، ڕوونکەرەوانی قورئان هەندێکیان بە بەرو میوەیان لێکداوەتەوە، یانی: باخەکان بەر ومیوەی باشیان گرتبوو، بەڵام وەك پێشتریش گوتمان، پێناچێ ئەو مانایە ڕاست بێ، چونکە پێشتر خوا فەرمووی: ﴿ كِلْتَا ٱلْجَنَّتَيْنِ ءَاتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِم مِّنْهُ شَيْـًٔا ﴾، واتە: هەر کام لە دوو باخەکە، بەر و میوەی خۆی دەرکرد بو و، هیچی لێ کەم نەکرد بوو، کەواتە: لەوێ باسی بەر و میوەی باخەکانی کردوە، بۆیە: ﴿ وَكَانَ لَهُۥ ثَمَرٌ ﴾، یانی: وێڕای ئەو دوو باخە (ثَمَرٌ)، یشی هەبوو، (ثَمَرٌ)، وێڕای ئەوەی بە جینسی بەر و میوەی دار و درەختان دەگوترێ، کە تاکەکەی (ثَمَرَة)یە و کۆیەکەی: (ثِمَار وثَمَرات)ە، وێڕای ئەوە بە ماڵ و سامانی زۆریش دەگوترێ، واتە: ماڵ و سامانێکی زۆری جۆرا و جۆر، بۆ وێنە: ئاژەڵی هەبوو، ماڵی نەقدینەی هەبوو، زەوی هەبووە، وڵاخە بەرزەی هەبوون، ئەو ماڵەی ئەو کاتە کە خەڵك هەیانبووە، لە هەموو جۆرەکانی سامان و ماڵی هەبووە، وشەی (ثَمَر) یشی کە بە (**نکرة**) هێناوە، واتە: ماڵ و سامانێکی زۆر، کە بە ئاسانیی نازانرێ و دەرك ناکرێ.

(ثَمَرٌ)، خوێنراوەتەوەو (ثُمُر)یش، هەروەها بە: (ثُمْر)یش، وێڕای ئەوەی بە (ثَمَرٌ)، خوێنراوەتەوە، واتە: بە سێ جۆر خوێنراونەتەوە و هەرسێکیان ماناکەیان یەکە، یاخود مانایەکەیان، زۆر لێك نیزیکە.

٢)- ﴿فَقَالَ لِصَٰحِبِهِۦ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ﴾، بە هاوەڵەکەی خۆی گوت، لە کاتێکدا دەیدواند، واتە: لە کاتی وتوویژ و دواندنیدا پێی گوت.

(**صاحب**) وێـڕای: خـاوەن، بـە مانـای کەسـێکیش دێ کـە لەگـەڵ کەسـێکدا جۆرێـك لـە موناسـەبەی هەیـە، بـۆ وێنـە: دراوسـێن لـە ماڵـدا، یـان دراوسـێن لـە دووکانـدا، یـان جۆرێـك لـە ئاشـنایەتیی و ڕەفاقەتیـان هەیـە، بـە هـۆی خزمایەتییـەوە، یـان بەهـۆی برادەرایەتییـەوە، گرنـگ ئەوەیـە (**صاحب**) بریتیـە لـە: (**الْمُقَـارَن فِـي الذِّكْـر**) واتە: کەسـێك کـە لە کاتی باسـکردندا بـەراورد دەکـرێ، هەروەهـا (**صاحب**) بـە مانـای کەسـێکیش دێ، کـە لەگـەڵ کەسـێکدا ناکۆکـە (**أي: المُخَاصِـم**) کەسـێك لەگـەڵ کەسـێکدا مشـت و مـڕو شـەڕە قسـەی هەیـە.

﴿وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ﴾، (**الحِـوَارُ وَالمُحَـاوَرَةُ: مُرَاجَعَـةُ الـكَلَامِ بَـيْنَ مُتَكَلِّمَـيْنِ**) (**حـوار ومحـاورة**) ئەوەیـە کـە قسـە بێـت و بچـێ لـە نێـوان دوو کـەس دا، کـە پێکـەوە دەئاخفـن و دەدوێـن.

ئنجا ئایا بابای دەوڵەمەند لە کاتی دواندنیدا، چی بەهاوەڵە هەژارەکەی گوت؟:

٣)- ﴿أَنَا۠ أَكۡثَرُ مِنكَ مَالٗا﴾، واتە: من ماڵ و سامانم لەهی تۆ زیاترە.

٤)- ﴿وَأَعَزُّ نَفَرٗا﴾، هەروەهـا خەڵـك و کـەس و کاریشـم لـە هـی تۆ زیاترن و باڵادەسـترن، واتـە: کەسـەکانی دەوروبـەری مـن، لـە هـی دەوروبـەری تـۆ، باڵادەسـترن و، سامانیشـم لـە هـی تـۆ زیاتـرە، (**أَعَـزُّ: أَي أَشَـدُّ عِـزَّة، وَالعِـزَّةُ ضِـدُّ الـذلِّ**)، (**أعـزّ**) یـانی: زۆر بەهێـز و باڵادەسـت (**عزة**)یـش دژ و پێچەوانـەی (**ذلّ**)ە، یـانی: ملکەچیـی و زەبوونیـی و بـێ دەسـتەڵاتیی.

(**النَّفَـرُ: عَشِـيرَةُ الرَّجُـلِ الَّذِيـنَ يَنْفِـرونَ مَعَـهُ**) (**نَفَـرْ**) ئـەو خـزم و کەسـەی پیـاون، کـە لەگەڵیـدا ڕادەپـەڕن و دەردەچـن، بـۆ بەرگریـی لێکـردنی و لەسـەر کردنـەوەی.

کەواتە: بابای دەوڵەمەند خۆی بەسەر هاوەڵەکەیدا هەڵکێشاوە، لە دوو ڕووەوە:

أ - لە ڕووی ماڵ و سامانەوە.

ب - لە ڕووی خزم و کەسەوە.

٥)- ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ وَهُوَ ظَالِمٞ لِّنَفۡسِهِۦ﴾، لـە حاڵێکـدا سـتەمی لـە خـۆی کـرد بـو و، چـووە نێـو باخەکەیـەوە.

ستەم لە خۆ كردنەكەی، ئەوە بوو كە هاوبەشی بۆ خوا دادەنا و بێبڕوا بو و، بڕوای بە ڕۆژی دوایی و زیندوو بوونەوە و لێپرسینەوە نەبوو، بەچاكە و نیعمەتەكانی خواش لە خۆی بایی بوو بوو، لە جیاتی ئەوەی سەری بەندایەتیی بۆ خوا دابنوێنێ و شوكرانە بژێر بێ، پێیان لە خۆبایی بو و، پێیان لە كەوڵی خۆی دەرچوو!

هەڵبەتە ﴿ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِۦ ﴾ ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە، واتە: هەم هاوبەش بۆ خوا دانەربوو، هەم بێبڕوابوو، بڕوای بە ڕۆژی دوایی نەبو و و نكوولیی لێدەكرد، هەم لە كەوڵی خۆشی دەرچوو بو و و، لە خۆی بایی بوو بوو.

یەكێك بۆی هەیە، بڵێ: بۆچی پێشێ خوا ﷻ باسی دوو باخان دەكات: ﴿ جَنَّتَيْنِ ﴾، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَدَخَلَ جَنَّتَهُۥ ﴾؟

زانایان گوتوویانە: (**أُفْرِدَ الجَنَّة هُنَا، لأَنَّهُمَا كَانَتَا مُتَدَاخِلَتَينِ**) بۆیە لێرە تەنیا باسی یەك باخ كراوە، چونكە دوو باخەكان لە نێو یەكدا بوون، چونكە خوا ﷻ لەبارەیانەوە دەفەرموێ: ﴿ وَحَفَفْنَٰهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا ۝٣٢ وَفَجَّرْنَا خِلَٰلَهُمَا نَهَرًا ۝٣٣ ﴾، واتە: ئەگەر لە دوورەوە تەماشات كرد بانایە وەك یەك باخ دەهاتنە بەرچاو، چونكە باخەكە بەپلەی یەكەم ڕەزی تریێە و، دەوروبەرەكەی بە دارخورمایان تەنراوە، پاشان لە نێوانیان دا: كشتوكاڵ و دانەوێڵە و سەوزایی و تەڕەكار و، ڕووبارێكیش یاخود شاجۆگەیەكی گەورەش بەنێویاندا دەڕوا، بۆیە خوا ﷻ بە یەك باخی هێناوە.

دەشگونجێ بگوترێ: یەك باخ بووە، بەڵام دوو بەش بووە.

٦)- ﴿ قَالَ مَآ أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَٰذِهِۦٓ أَبَدًا ﴾، {كاتێك كە چووە نێو باخەكەیەوە لە حاڵێكدا ستەمی لە خۆی كردبو و} گوتی: پێم وانیە ئەمە هەرگیز لە بەینبچێ، یانی: ئەم باخە هەرگیز نافەوتێ، (**بَادَ يَبِيدُ: هَلَكَ يَهْلِكُ، وَفَنِيَ يَفْنَى**)، (**بَادَ يَبِيدُ**) واتە: لە بەینچوو، لە بەیندەچێ، (**أَبَدَاً: طُولُ المُدَّة**) (**أبد**) یانی: ماوەیەكی زۆر، ئەگەرنا زانیویەتی كاتێك هەر دێ، هەموو شتێك كۆتایی دێ، بەڵام مەبەستی ئەوە بووە، ماوەیەكی زۆر دەمێنێتەوە.

٧)- ﴿ وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً ﴾، واتە: پێشم وانیە (**ساعة**) بێ.

(**ساعة**) یانی: كاتی دیاریكراو بۆ ڕووداوێك، ئەو كاتەی دیاریكراوە، ئنجا چ بۆ تێكچوونی ئەم گەردوونە، كە بە كوردیی پێی دەگوترێ: ئاخیر زەمان، كە (**الساعة**)ی پێ دەگوترێ، چ بۆ هاتنی ڕۆژی دوایی كە: (**قيامة**)ی پێ دەگوترێ، كە هەندێك جار

ئەگەر ئینسان ورد نەبێ: (**قیامة**) و (**ساعة**) تێكەڵ دەكات، كە لێرەدا لە یەك جیان و، لە قورئاندا هەر كامیان لە سیاقی خۆیدا بەكارهاتوە، هەرچەندە جاری وایە وشەی (**ساعة**)، (**الیوم الآخر**)یش دەگرێتەوە، واتە: ئەو كاتەی كە هەم گەردوونی تێدا تێكدەچێ و، هەم بازاڕی قیامەت و ڕۆژی دوای دێتە گۆڕێ، بەڵام بە زۆریی وایە (**ساعة**) یانی: ئەوكاتەی ئاخیر زەمانی تێدا دێ و گەردوونی تێكدەچێ و، (**قیامة**)ش ئەو كاتەی كە خەڵك تێیدا هەڵدەستنەوە و بازاڕی سزا و پاداشت دێتە گۆڕێ.

٨)- ﴿ وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى ﴾، یانی: پێم وانیە ئاخیر زەمان بێت و ڕۆژێك لە ڕۆژان بەرپا بێ و، گریمان ئەگەر بشگێڕدرێمەوە بۆ لای پەروەردگارم.

ئەمە جۆرێك بووە لە گاڵتە پێكردنی هاوەڵەكەی، كە هاوەڵەكەی پێی گوتبوو ڕۆژی دوایی دێ و، لێپرسینەوە هەیە و سزا و پاداشت هەیە، ئەویش بە تەوسەوە گوتوویەتی: گریمان ئەگەر بشگێڕدرێمەوە بۆ لای پەروەردگارم، وەك تۆ دەڵێی، ئەی هاوەڵە هەژار و نەدارەكەم!

٩)- ﴿ لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴾، بە دڵنیایی باشتر لە باخەكەم لە لای خوا، وەك شوێنی بۆ لا گەڕانەوە، دەبینم و وەدەست دەخەم.

(**المُنْقَلَبُ: المَكَانُ الَّذِي يَنْقَلِبُ أي: يَرْجِعُ إِلَيْهِ**) واتە: ئەو شوێنەی كە بۆ لای دەگەڕێتەوە.

ئەمە لێرەدا وێڕای ئەوەی خوێنراوەتەوە: ﴿ لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِّنْهَا مُنقَلَبًا ﴾، (**خَيْراً مِنْهُمَا**)ش خوێنراوەتەوە، واتە: باشتر لەو دوو باخە.

لێرەدا پێویستە هەڵوەستەیەك بكەین لە بەرانبەر ئەو وشەیە (**رُدِدْتُ**)دا: ﴿ وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى ﴾، واتە: ئەگەر گێڕدرامەوە بۆ لای پەروەردگارم، كە هەمان مەبەست لە سوورەتی (**فصلت**) - ٥٠- ش دا هاتوە، بەڵام بە وشەی (**رُجِعْت**) خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَلَئِنْ أَذَقْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَٰذَا لِى وَمَآ أَظُنُّ ٱلسَّاعَةَ قَآئِمَةً وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّىٓ إِنَّ لِى عِندَهُۥ لَلْحُسْنَىٰ ۚ فَلَنُنَبِّئَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِمَا عَمِلُوا۟ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾ ﴾.

واتە: ئەگەر ئێمە بەزەییەكمان لە خۆمانەوە بە مرۆڤ چێژت، دوای ناڕەحەتییەك كە تووشی بووە، زۆر بە داكۆكیی كردنەوە، دەڵێ: ئەم بەزەیی و بەخششە تەنیا تایبەتە بە منەوە، {یانی: هەر بۆ منە و خۆم چنگم كەوتوە} پێشم وانیە كە (**ساعة**) بەرپابێ و، ئەگەر گریمان گێڕدرامەوە بۆ لای پەروەردگاریشم، بە دڵنیاییەوە پاداشتی هەرە چاك بۆ من لە لای وی هەیە.

خـواش دەفەرمـووێ: ﴿فَلَنُنَبِّئَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِمَا عَمِلُواْ وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٠﴾﴾، واتـە: بەدڵنیایـی ئەوانـەی بێبـڕوان، هەواڵیـان بـەوەی کردوویانـە پێـدە دەیـن و، بـە دڵنیاییـەوە لـە ئـازار و سـزایەکی زەبـەلاح و گـەورە {قـورس و زەحمـەت} یـان پـێ دەچێژیـن.

ئنجـا ئایـا کـە لـە سـوورەتی (**الكهف**)دا دەفەرمـووێ: ﴿وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى﴾، و لێـرە لـە (**فصلت**)دا دەفەرمـووێ: ﴿وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّىٓ﴾، ئـەم جیاوازییـە بۆچـی؟!

(**الخطـب الإسكافـي**) لـە کتێبەکـەی خـۆی دا[1] دەڵـێ: هۆکارەکـەی ئەوەیـە کـە لـە سـوورەتی (**الكهـف**)دا بـاسی دوو باخـەکان کـراوە، بـاسی ئـەو هەمـوو نـاز و نیعمەتـە کـراوە، بێگومـان وشـەی (**ردّ**)یـش بـەکاردێ بـۆ گێڕانـەوە بـەرەو شـتێك کـە ئینسـان پێـی ناخۆشـبێ، کـە بـە دڵنیایـی مـرۆڤ پێـی ناخۆشـە، بـاخ و گـوڵ و گوڵـزار و موڵـك و مـاڵ و مەصڵەحـەت و ... هتـد هەمـووی بەجـێ بهێڵـێ و بەدەسـتی خاڵیـی بچێتـەوە بـەردەم پـەروەردگاری، بەتایبـەتی ئەگـەر بابایـەکی بێبـڕوا بـێ، بۆیـە لـەوێ دەفەرمـووێ: ﴿وَلَئِن رُّدِدتُّ إِلَىٰ رَبِّى﴾، چونکـە (**رُدَّ**)، واتـە: گێڕدرایـەوە بـۆ شـوێنێك، یاخـود بـۆ حاڵەتێـك کـە پێـی ناخۆشـە.

بـەڵام لـە سـوورەتی (**فصلت**)دا بـاسی نـاز و نیعمـەت نەکـراوە، بەڵکـو بـاسی ئـەوە کـراوە: ئێمـە لـە کاتێکـدا بەزەیـی خۆمـان بـە مـرۆڤ چێـژت، دوای ناڕەحەتییـەك کـە تـووشی بـووە، دەڵـێ: ئەمـە تایبەتـە بـە منـەوەو، پێشـم وانیـە ئاخیـر زەمـان بەرپابـێ و، ئەگـەر گێڕدرامـەوە بـۆ لای پەروەردگاریشـم پاداشـتی هـەرە باشـم چنـگ دەکـەوێ.

بۆیـە وشـەی: ﴿رُّجِعْتُ﴾، لەوێـدا گونجـاوە و وشـەی: ﴿رُّدِدتُّ﴾، لـە سـوورەتی (**الكهـف**)دا گونجـاوە.

سـبحان اللّـە! خـوای زانـا و شـارەزا و کاربەجـێ، هـەر شایسـتەی خۆیـەتی کـە ئـەو هەمـوو وردەکارییـەی لـە فەرمایشـتی خۆیـدا ڕەچـاو کـردوە!

---

(١) درة التنزيل وغرة التأويل، ص١٩٧.

مەسەلەی سێیەم:

هاوەڵەكەی لە كاتی دواندنیدا پێی گوت: ئایا بەو كەسە بێبڕوای، كە لە گڵ دروستی كردووی و، دوایی لە نوتفە و، پاشان كردووی بە پیاوێكی تێر و تەواو؟ {تۆ بێبڕوای} بەڵام من هەر خوا پەروەردگارمە و، هیچ كەسیش ناكەمە هاوبەشی خاوەن و پەروەردگاری خۆم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴿٣٨﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ لَهُۥ صَاحِبُهُۥ وَهُوَ يُحَاوِرُهُۥٓ ﴾، هاوەڵەكەی {هاوەڵە هەژار و نەدار، بەڵام بە بڕوا و بە قەناعەتەكەی} لە حاڵێك كە سەرگەرمی دواندن و وتووێژ و مشت ومڕ لەگەڵدا كردنی بوو، پێی گوت:

٢)- ﴿ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ﴾، ئایا بێبڕوای بەو كەسەی كە تۆی لە گڵ دروستكردوە.

ئەم (أ)، (**همزة الإستفهام**)ی سەر وشەی (كفرت)، (**الإستفهام للتعجيبِ والإِنْكارِ، وَلَيْسَ عَلَى حَقِيْقَتِه**)، پرسیاركردنەكە بۆ سەرسوڕماندن و نكوولێیلێكردنە، نەك مەبەستی پرسیاركردن بێ و، ئەویش وەڵامی بداتەوە.

كە دەفەرموێ: ﴿ خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ﴾، ئەمە ئاماژەیە بە ئەصڵە یەكەمەكەی (**نطفة**)ە، چونكە (**نطفة**) لە خوێن دروست دەبێ و، خوێنیش لەو خۆراكە هەزمكراوەی كە مرۆڤ خواردوویەتی و، ئەویش لەو خواردنانە كە لە زەوی پەیدادەبن و سەرچاوەكەیان گڵە.

واتایەكی دیكەی: ﴿ أَكَفَرْتَ بِٱلَّذِى خَلَقَكَ مِن تُرَابٍ ﴾، واتە: ئایا تۆ بێبڕوای بەو كەسەی كە باب و دایكی تۆی ڕاستەوخۆ لە گڵ {یان لە قوڕ} دروستكردون؟!

٣)- ﴿ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ﴾، دوایی وەچەی ئادەمی لە (**نطفة**) یانی: ئاوی پیاو و ئافرەت، دروستكردوە، هەرچەندە زۆرێك لە زانایان گوتوویانە: (**النُّطْفَةُ: مَاءُ الرَّجُل**) نوتفە ئاوی پیاوە، بەڵام پێم وایە (**نطفة**) بریتیە لە كۆی ئاوی پیاو و ئافرەت، ئەویش (**مُشْتَقَّةٌ مِنَ النَّطْفِ، وَهُوَ السَّيَلَان**) لە (**نَطْف**)ەوە هاتوە، كە بریتیە لە ڕژانی شتێك.

وشەی ﴿ أَكَفَرْتَ ﴾، دەگونجێ بە مانای: بێبڕوایی بێ.

ئایا بێبڕوای بەو كەسەی كە تۆی دروستكردوە لە (**نطفة**)؟ هەروەها دەشگونجێ بە مانای: سپڵەیی و ناسوپاسیی بێ.

ئایا بێ نمەك و سپڵەی، بەرانبەر بەوزاتەی تۆی لە تۆویلكە (**نطفة**) دروستكردوە؟!

٤)- ﴿ ثُمَّ سَوَّىٰكَ رَجُلًا ﴾، واتە: ئنجا تۆی ڕێكخستوە لە شێوەی پیاوێكدا، یاخود تۆی كردوە بە پیاوێكی تێر و تەواو.

٥)- ﴿ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى ﴾، واتە: بەڵام هەر ئەو (خوا ﷻ) پەروەردگاری منە.

لێرەدا ﴿ لَّٰكِنَّا۠ ﴾، {**مركَّب من** (**لكن**) و (**أنا**)} یانی: (**لكن أنا هو اللّه ربي**) واتە: ئەو بەدیهێنەرەی كە تۆش و منیشی لە گڵ و دوای لە (**نطفة**) دروستكردوە و، دوایی كردووینی بە پیاوێكی تێر و تەواو، من تەنیا ئەو خوایە، پەروەردگار و خاوەنمە.

لە ڕووی ڕێزمانییشەوە: ﴿ لَّٰكِنَّا۠ ﴾، دەبێتە نیهاد (**مبتدأ**)، ﴿ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى ﴾، دەبێتە گوزارە (**خَبَر**)، ئنجا وەك چۆن خوێنراوەتەوە: ﴿ لَّٰكِنَّا۠ هُوَ ٱللَّهُ رَبِّى ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**لكن هو اللّه ربّي**).

٦)- ﴿ وَلَآ أُشْرِكُ بِرَبِّىٓ أَحَدًا ﴾، واتە: هیچ كەس ناكەمە، هاوبەشی پەروەردگارم.

یانی: كە تۆ هاوبەشان بۆ خوا دادەنێی، دروستكراوانی خوا، دێنیە ڕیزی خوا، بەڵكو شتەكان و شمەكەكان دێنیە ڕیزی خوا، من هیچ كەسێك لە خاوەن عەقڵ و ئیرادەكانیش، ئەگەر مرۆڤن، ئەگەر جینن، ئەگەر فریشتەن، نایانهێنمە ڕیزی خوا.

مەسەلەی چوارەم:

بەردەوام بوونی: پیاوە بڕوادارە، نەدارەکە، لەسەر دواندنی هاوەڵە دەوڵەمەندە لە خۆ باییە بێبڕوایەکەی و گوتنی: دەبوایە کاتێك دەچوویە نێو باخەکەتەوە، گوتبات: ئەمە خوا ویستوویەتی و، هێزیش تەنیا بە خوایە، کە دەشبینی من سامانم و ڕۆڵەم لە هی تۆ کەمترن، ڕەنگە، نیزیکە، پەروەردگارم لە باخەکەی تۆ باشترم پێبدات و، بەڵایەکیش لەسەرێوە بۆ باخەکەت بنێرێ، ببێتە زەوییەکی ڕووتی خلیسك، یان ئاوەکەی بە ناخی زەویدا ڕۆبچێ و، هەرگیز نەتوانی بە دوای دابچی و بیگێڕیەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ۚ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾ أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا ﴿٤١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم سێ ئایەتە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ ﴾، واتە: دەبوایە کاتێك دەچوویە نێو باخەکەتەوە.

ئەویش لێرەدا دیسان هەردوو باخەکەی، بە یەك باخ داناون، لەبەر ئەوەی دوو باخەکە تێکهەڵکێش بوون، (لَوْلَا)، لێرەدا بۆ سەرزەنشتکردنە،چونکە: (لَوْلَا)، دەگونجێ بۆ هاندان (**تحضيض**) بێ و، دەشگونجێ بە واتای: (**إمتناع لوجود**) بێ، وەك (**لولا محمد لجاء عمر**) ئەگەر موحەممەد نەبوایە، عومەر دەهات، بەڵام لێرەدا (لَوْلَا)، بۆ سەرزەنشتکردن و سەرکۆنەکردنە ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ ﴾، واتە: دەبوایە کە دەچوویە نێو باخەکەتەوە.

٢)- ﴿ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾، گوتباتایە: ﴿ مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾، لێرەدا (ما):

١ - (**موصولة**)یە و گوزارە (**خبر**)ی نیهاد (**مبتدأ**)ێکی قرتێنرا وە، کە حاڵی چوونە نێو باخەکە، دەیگەیەنێ، بەمجۆرە: (**أي هذه الجنةُ: ما شاء الله، أي: الأَمْرُ الَّذِي شاءالله إِعْطَاءَهُ إِيَّاي**) واتە: ئا ئەم باخە، کە خوا ویستوویەتی، ئەو شتەیە کە خوا ویستوویەتی ببیەخشێ بە من.

٢ - دەشگونجێ (ما) (نكرة) بێ، ﴿ قُلْتَ مَا شَآءَ ٱللَّهُ ﴾، بەمجۆرە: (**هذا شيء شَاءه اللّه لِي**) ئەمە ئەوەیە کە خوا ویستوویەتی بۆ من.

٣)- ﴿ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾، هێز نیە مەگەر بە خوا، یانی: هێز نیە بۆ دروستکردنی باخێکی وا، مەگەر بە خوا، یاخود: هێز نیە بۆ کەسێك کە ئەم باخەی هێناوەتە دی، مەگەر خوا هاوکاریی کردبێ، دەبوایە ئاوات گوتبایە: ﴿ مَا شَآءَ ٱللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِٱللَّهِ ﴾، واتە: ئەم باخە ئەو شتەیە، کە خوا ویستوویەتی بۆ من بێ، یان ئەو باخە ئەوەیە کە خوا ویستوویەتی بیدات بە من، هێزیش نیە بۆ پەیداکردنی باخێکی وا، مەگەر بەخواو، ئەو کەسە پەیدای کردوە، بە هەوڵ و هێزێك پەیدای کردوە، کە خوا پێی داوە، دەبوو ئاوات گوتبایە.

لە جیاتی ئەوەی خۆتی پێوە هەڵکێشی و بڵێی: ئەو باخە لە بەین ناچێ و ئاخیر زەمان (**الساعة**)ش نایەت و، بڵێی: ئەگەر بشگێڕدرێمەوە بۆ لای خوا، هێندە لە خۆت ڕاببینی و، هێندە لە خۆت ڕازی بێ، پێت وابێ کە لەوێش لەگەڵ ئەو هەموو بێبڕوایی و سپڵەییەدا، خوا باشتر لە هی دنیات پێدەدا!! دوایی پێی دەڵێ:

٤)- ﴿ إِن تَرَنِ أَنَا۠ أَقَلَّ مِنكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴾، واتە: ئەگەر دەمبینی من لە تۆ سامان و ڕۆڵەم کەمترن، ئەم ﴿ أَنَا۠ ﴾یە، ڕاناوی جیاکردنەوە (**ضمير الفصل**)یە، ئەگەرنا دەیتوانی بفەرموێ: (**إِن تَرَنِ أَقَلَّ مِنْكَ مَالاً وَوَلَداً**)، بەڵام ئەمە بۆ تەئكید کردنەوەیە:

ئەگەر تۆ من دەبینی، لە تۆ سامان و ڕۆڵەم کەمترن.

٥)- ﴿ فَعَسَىٰ رَبِّىٓ أَن يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ ﴾، واتە: نیزیکە، یان ڕەنگە پەروەردگارم باشتر لە باخەکەی تۆم پێبدات، واتە: هەر لە ژیانی دنیادا، (**عسى**) بۆ ئومێدەوار بوونە و، بریتیە لە داواکردنی شتێك، نیزیك بێ پەیدابێ.

بەڵام ڕێشی تێدەچێ لێرەدا مەبەست پێی پاڕانەوە بێ بۆ خۆی و، تووککردن بێ لە هاوەڵە لە خۆباییەکەی.

٦)- ﴿ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾، واتە: نیزیکە پەروەردگارم بەڵایەك لەسەرێوە بنێرێتە سەر باخەکەی تۆ.

(**حُسْبَاناً: مَصْدَرُ حَسِبَ، كَالغُفْرَانِ، وَهُوَ هُنَا صِفَةٌ لموصُوفٍ مَحْذُوفٍ، أَي: هَلَاكاً حسْبَاناً أَي: مُقَدَّراً مِنَ اللّهِ**).

(**حُسْبَاناً**)، چاوگە لە (**حَسَب**)ەوە هاتوە، وەك (**غُفْرَان**) لە (**غَفَر**)ەوە دێ، لێرەدا (**حُسْبَاناً**) سیفەتی وەسفكراوێكی قرتێنراوە، یانی: لە بەین چوونێكی ئەندازەگیریی كراو و حیسابكراو لە خواوە.

٧)- ﴿مِّنَ ٱلسَّمَآءِ﴾، لە ئاسمانێوە، لە سەرێوە.

هەندێكیش گوتوویانە: وشەی: ﴿حُسْبَانًا﴾، كۆی (**حُسْبَانَة**)یە، ئنجا (**حُسْبَانَة**)ش بە چەند مانایەك دێ:

أ - بە مانای هەورە تریشقەیەك كە ئاگری تێدابێ و لە ئاسمانەوە بێ.

ب - بە مانای ناوی كوللەیە.

ج - ناوی تیری بچووكە، یانی: تیر بارانكردن.

واتە: ئەو (**حُسبانة**) لە ئاسمانەوە، لەسەرێوە، خوا بینێرێتە سەر باخەكەت.

٨)- ﴿فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا﴾، واتە: سەرەنجام باخەكەت ببێتە زەوییەكی خلیسك، ﴿زَلَقًا﴾: خلیسك، ﴿صَعِيدًا﴾، ڕووی زەوی، (**زَلَقًا أَي: ذَاتُ زَلَقٍ**) واتە: خاوەن خلیسك، (**زَلَقْ**)یش چاوگ (**مصدر**)ی: (**زَلَقَتِ الرِّجْلُ: زَلَّتْ وَاضْطَرَبَت**)ە، (**زَلَقَتِ الرِّجْلُ**) واتە: پێیەكە خلیسكا و نەچەسپا، ئنجا (**زَلَقْ**) چاوگە، بەڵام كراوە بە وەصف بۆ زێدەڕۆیی تێداكردن، یانی: زەوییەكە، كە خاوەن خلیسكە.

٩)- ﴿أَوْ يُصْبِحَ مَآؤُهَا غَوْرًا﴾، یاخود ئەگەر باخەكەش ئاوا بە یەكجاریی لە بەین نەچێ و، زەوییەكەی ڕووت نەبێتەوە لە كشتوكاڵ و، نەبێتە زەوییەكی سووری سەقەتاڵەی وا، كە مرۆڤ لێی بخلیسكێ، هێندە لووس ببێ، ئەگەر ئاواشی لێنەیەت، ئاوەكەی ڕۆبچێ و بچێتە خوار.

﴿غَوْرًا﴾، (**غَوْر: مَصْدَرُ غَارَ المَاءُ، إِذَا سَاخَ فِي الأَرْضِ**) (**غور**) چاوگی (**غارَ**)یە، ئەگەر ئاوەكە ڕۆچو و بە زەویدا و ونبوو.

١٠)- ﴿فَلَن تَسْتَطِيعَ لَهُۥ طَلَبًا﴾، واتە: ئەو كاتە تۆ هەر نەتدەتوانی، ئاوەكە بێنیەوە و نەتدەتوانی هەر بەدواشی دا بچی.

لێرەدا ئەو هاوەڵە بڕوادارە بە قەناعەتە نەدارەی، ئامۆژگاریی زۆر باش و دڵسۆزانەی دەكات، واتە: بەر لەوەی كە ئەوەت بەسەربێ، واز لەو بیرە چەوتەت بێنە، چونكە ئەو بیركردنەوە چەوتەتە، كە ئەو هەڵسوكەوتە چەوت و لارەی تێدا بەدیهێناوی.

مەسەلەی پێنجەم:

سەرەنجام ماڵ و سامانەکەی فەوتا و، باخەکەی بەسەریەکدا ڕما، ئەویش لەسەر ئەو مەسرەفەی لە باخەکەی کردبوو، زۆر پەشێمان بوو، دەستەکانی هەڵگێڕ و وەرگێڕ دەکردن، دەستەکانی پێکدادەدان و، دەیگوت: خۆزگە هیچ کەسم نەکردبایە هاوبەشی خوا، هیچ کۆمەڵێکیشی نەبوو، پشتی بگرن لە بەرامبەر خواداو، خۆیشی هیچی پێ نەکرا، بۆ خۆسەرخستن و تۆڵەستاندنەوەو، لەو کات و شوێنەشدا تەنیا خوای هەق باڵادەست بوو، خوا پاداشتیشیی باشترە و، سەرەنجامێك كە بۆ دۆستانیشی دایدەنێ چاکترە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ فَأَصۡبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيۡهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴿٤٢﴾ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٞ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴿٤٣﴾ هُنَالِكَ ٱلۡوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلۡحَقِّۚ هُوَ خَيۡرٞ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ عُقۡبٗا ﴿٤٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم سێ ئایەتە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ﴾، خوا ﷻ لێرەدا یەکسەر دیمەنی لە بەینچوونی سەروەت و سامان و باخ و ماڵ و موڵکەکەی دێنێتە پێش و، کورتی دەکاتەوە، ئەگەرنا مەرج نیە کە کابرای ساماندارى لە خۆبایی قسەکەی کردوە و، هاوەڵە هەژارەکەشی ئاوای وەڵامداوەتەوە، یەکسەر بەڵا هاتبێ، بەڵام خوا وای کورت دەکاتەوە وەك: یەکسەر دوای ئەو وتوویژ و مشت ومڕەیان پێکەوە، گومانی ئەو پیاوە بڕوادارە یەکسەر هاتبێتە دی! ﴿وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِۦ﴾، ماڵ و سامانەکەی ئابڵووقەدرا، وشەی ﴿بِثَمَرِهِۦ﴾، بە تەئکید لێرەدا مەبەست پێی ماڵ و سامانە، بە هەمووی جۆرەکانیەوە، وێڕای باخەکەش، ئاژەڵی هەبووە، خانووبەرەی هەبووە، ماڵی نەقدینەی هەبووە، هەرچی هەیبووە، هەمووی ئابڵووقەدرا.

(الإِحَاطَةُ: الأَخْذُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ، وَالمَعْنَى: أُتْلِفَ مَالُهُ)، (إحاطة) بریتیە لە گیران لە هەموو لایەکەوە یانی: ماڵ و سامانەکەی فەوتێنرا، چونکە: ئەگەر دوژمنێك، دوژمنەکەی خۆی ئابڵووقە بدات و، هەر چوار لایانی لێبگرێ، مانای وایە ڕێی هەڵاتن و دەربازبوونی نیە و، نازانێ لە چ لایەکەوە بەرگریی بکات؟ بۆیە ئەو تەعبیرە بەکارهێنراوە، بۆ لە بەین چوونی شتێك، وەك لە سوورەتی (یونس) - ٢٢ - دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ أُحِيطَ

بِهِمْ ﴾، باسی کەسانێك دەکات، کە بە سواریی کەشتییەك بە دەریادا دەچن، دوای ئەوەی بایەکی توند هەڵدەکات و شەپۆلەکان دەوریان دەگرت، وادەزانن گەمارۆدراون و تازە ڕێی دەربازبوونیان نیە.

٢)- ﴿ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَىٰ مَآ أَنفَقَ فِيهَا ﴾، دوای ئەوەی تێکڕای باخ و ماڵ و سامان و هەرچی هەیبوو، فەوتا: وای لێهات کە دوو لەپە دەستەکانی هەڵگێڕ و وەرگێڕ دەکردن، یان: بە یەکدی دا دەدان، یان سەرە و بنی دەکردن، لەسەر ئەو خەرجیی و مەسرەفەی، لە باخەکەیدا کرد بووی.

پسپۆڕان گوتوویانە: (تقليب الكَفَّيْنِ، حَرَكَةٌ يَفْعَلُهَا الْمُتَحَسِّرُ)، واتە: هەڵگێڕ و وەرگێڕ کردنی لەپە دەستەکان، کەسێکی خەفەتباری پەشێمان دەیکات، لێرەدا - وەك پێشتریش گوتمان - خوای کارزان و میهرەبان تەعبیرێکی بەکارهێناوە، کە لەگەڵ کلتووری هەموو ئەو کۆمەڵگا و گەلانەدا بگونجێ، کە بە جووڵەی لەپە دەستەکان تەعبیر دەکەن لە پەشێمانیی و خەفەت دەربڕین، لە دوای شتێك کە لە دەستیان چووە و، دەستیان خاڵیی ماوەتەوە و هیچیان بەدەستەوە نەماوە، یان: دەستیان لە هەموو پچکان بڕاوە.

٣)- ﴿ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾، لە حاڵێکدا کە باخەکە، بەسەر سەربانەکانیدا کەوتبوو، ﴿ خَاوِيَةٌ ﴾، دەگونجێ بە مانای کەوتوو (ساقطة) بێ و، دەشگونجێ بە مانای خاڵیی (خالية) بێ، واتە: لە حاڵێکدا کە سەربانەکانی کەوتبوونە خوار و، باخەکەی بەتاڵ و حەتاڵ بوو بوو، بە بۆشیی مابۆوە و هیچی تێدا نەما بوو.

ئەم تەعبیرەش دیسان مەرج نیە: دیوارێك هەبێ و، سەربانێك هەبێ و، سەربانەکە بڕووخێ و دیوارەکەی بەسەردا بڕووخێ! بەڵکو ئەم تەعبیرەش بەکاردەهێندرێ بۆ لە بەین چوونی شتێك بە تەواویی، چونکە: ئاوەدانییەکان کە دەفەوتێن، پێشێ سەربانەکەیان دەڕووخێ، دواییش دیوارەکە بەسەر سەربانەکاندا دەڕووخێ و هیچی نامێنێ، ئنجا ئەم دیمەنە، خوای پەروەردگار کردوویەتی بە تەعبیرێك بۆ لە بەین چوونێکی تەواو، با دیوارێك و سەربانێکیش لە ئارادا نەبن.

٤)- ﴿ وَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُشۡرِكۡ بِرَبِّيٓ أَحَدٗا ﴾، دەیگوت: ئەی خۆزگە! هیچ کەسم نەکردبایە هاوبەشی پەروەردگارم، ﴿ يَٰلَيۡتَنِي ﴾، هەرچەندە خۆزگە خواستنە، بەڵام مەبەست پێی پەشێمانییە، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (هَذَا التعبير تَنْزِيلٌ للكَلِمَة مَنْزِلَةَ مَنْ يَعْقِلُ، أي: احضري فهَذَا أوَانكِ)، واتە: لێرەدا وشەی (ليت) هێنراوەتە شوێنی کەسێکەوە کە بفامێ، واتە: ئەی پەشێمانیی وەرە ئێستا کاتتە، ئێستا زۆر پەشێمانم، ئەی خەفەت و ناڕەحەتیی ئامادە بە.

٥)- ﴿ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ فِئَةٌ يَنصُرُونَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، واتە: كۆمەڵێكیشی نەبوون لە بەرانبەری خوادا، یان: لە جیاتی خوا، سەری بخەن و پشتی بگرن، ئەمە خوێنراویشەتەوە: (**ولم يكن له فئة**)، هەردووك شێوە خوێندنەوەكە هاتوون و، ئەو كاتەش وشەی ﴿ فِئَةٌ ﴾ دەبێ بە: كۆمەڵ (**مجموع**) دابنرێ، (**ولم يكن له مجموعٌ، أو: جمعٌ ينصرونَه**) كۆمەڵێكی نەبوون، سەری بخەن، ئەمەش بەرپەرچدانەوەی قسەی بابای بێبڕوایە: ﴿ وَأَعَزُّ نَفَرًا ﴾، واتە: من كەس و كارم لە تۆ زیاترە، یانی: ئەو كەس و كارەی ئەو خۆی پێوە هەڵدەكێشان، هیچیان لە فریا و بە هانایەوە، نەهاتن، كە پشتی بگرن و سەری بخەن.

٦)- ﴿ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، لە بەرانبەر خوادا، یاخود: لە جیاتی خوا، كاتێك كە خوا پشتی بەردا، كەس نەبوو سەری بخات.

٧)- ﴿ وَمَا كَانَ مُنتَصِرًا ﴾، لە خودی خۆشیدا توانای دەربازبوون و، سەركەوتنی نەبوو و، نەیتوانی خۆی سەربخات و دەرباز بكات.

٨)- ﴿ هُنَالِكَ ٱلْوَلَٰيَةُ لِلَّهِ ٱلْحَقِّ ﴾، ئا لەو كاتەدا دۆستایەتیی و هاوكاریی، تەنیا بۆ خوای هەق بوو.

(**وَلاية**) بە مانای سەرخستن و هاوكاریی كردن دێ، ئەم وشەیە (**الولاية**)، خوێنراویشەتەوە: (**الوِلاية**) كە بە مانای سەرپەرشتیاریی و مشوورخواردن، دێ، واتە: لەو كاتەدا مشوورخۆریی و سەرپەرشتییكردن تەنیا هی خوای هەق بوو، وشەی ﴿ ٱلْحَقِّ ﴾یش، وێڕای (**الحقِّ**) كە دەبێتە سیفەتی (أللهِ)، خوێنراویشەتەوە: (**هُنالِك الوِلاية لله الحقُ**) واتە: سەرپەرشتییكردن، یان سەرخستن، لەو كاتەدا تەنیا بۆ خوا چەسپاو و هەق بوو و، كەسی دیكە ئەو توانایەی نەبوو، كە سەرپەرشتیی بكات و مشووری لێ بخوات، ئەگەر وشەكە ژێردار (**مجرور**) {الوِلاَيَة} بێ، یاخود: نە هاوكاریی بكات و سەری بخات، ئەگەر وشەكە بۆردار (**مضموم**) ﴿ ٱلْوَلَٰيَةُ ﴾ بێ.

٩)- ﴿ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا ﴾، خوا ﷻ پاداشتی باشترە.

لێرەدا ﴿ خَيْرٌ ﴾ بە مانای (أَخْيَر) نیە، تاكو مەبەست ئەوە بێ، پاداشتی خوا باشترە لە هی خەڵكی دیكە، بەڵكو مەبەست موتڵەقی باشتر بوونی پاداشتی خوایە، نەك بە بەراورد لەگەڵ پاداشتی جگە لە خوادا.

١٠)- ﴿ وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴾، سەرەنجامەكەیشی باشترە.

سـەرەنجامێك كـە لـەلای خوایـە، بـۆ دۆسـتانی: كەسـانێك كـە خـۆشی دەوێـن، ئـەو سـەرەنجامە كـە لـە لای خوایـە، باشـترە، دیسـان ئـەوەش لێـرەدا مانای ئـەوە نیە، سـەرەنجامێك كـە لـەلای خوایـە، باشـترە لـە سـەرەنجامێك كـە لـە لای جگـە لـە خوایـە، بەڵكـو مەبەسـت ئەوەیـە سـەرەنجامێك كـە لـە لای خوایـە، هـەر ئـەوە چاكـە، هـەروەك پاداشـتێكیش كـە لـەلای خوایـە، هـەر ئـەو چاكـە.

﴿ عُقُبًا ﴾، خوێنراوەتەوەش: (عُقْباً)، (عُقُباً) و (عُقْباً) هەردووكیان یەك واتایان هەیە.

بەڵـێ بەڕێـزان! بـەو شـێوەیە خـوا ﷻ ئـەو بەسـەرهاتەمان بـۆ دەگێڕێتـەوە و، وەك پەندێـك و نموونەیـەك بـاسی دەكات، وەك لەسـەرەتاوە فەرمـووی:

﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلٗا رَّجُلَيۡنِ ﴾ لەبـەر ئـەوەی بەراسـتیی دەرس و پەنـدی لێوەردەگیـرێ و جێـگای عیبرەتـە بـۆ كەسـێك كـە پەنـد وەربگـرێ و، لـە شـتانەوە ڕامێنـێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان حـەوت (٧) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٤٥ - ٥١)، تـەوەری سـەرەكییان: بـاسی ژیـانی دنیـا و سـەرەنجامەكەی، پاشـان بـاسی هـەر كام لـە ئاخیـر زەمـان و قیامەتـە، بـە تێكهەڵكێشـیی، ئنجـا بـاسی نیشـاندانی كـردەوەكانی تاوانبـاران بـە ئامادەكردنـەوە، واتـە: كردەوەكانیـان ئامـادە دەبـن لەبـەر چاویـان، دواییـش ئاماژەیـەكی كـورت بـە بەسـەرهاتی ئـادەم و ئیبلیـس كـراوە.

لـە كۆتایشـدا بـاسی ئـەو ڕاسـتییە كـراوە، كـە خـوای بـاڵا دەسـت، هیـچ كـەسی لـە دروسـتكردنی ئاسـمانەكان و زەوی و، تەنانـەت خۆیشـیان ئـاگادار نەكـردوە، یـانی: پـرسی بـە هیـچ كامیـان نەكـردوە و، هیـچ كامیـان ئامـادەش نەبـوون، لـەو كاتـەدا، كـە خـوا ئـەم گەردوونـەی هێناوەتـە دی.

﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ فَأَصۡبَحَ
هَشِيمٗا تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ مُّقۡتَدِرًا ﴿٤٥﴾ ٱلۡمَالُ وَٱلۡبَنُونَ زِينَةُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ
وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ أَمَلٗا ﴿٤٦﴾ وَيَوۡمَ نُسَيِّرُ ٱلۡجِبَالَ وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ بَارِزَةٗ
وَحَشَرۡنَٰهُمۡ فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُواْ عَلَىٰ رَبِّكَ صَفّٗا لَّقَدۡ جِئۡتُمُونَا كَمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةِۭۚ
بَلۡ زَعَمۡتُمۡ أَلَّن نَّجۡعَلَ لَكُم مَّوۡعِدٗا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ ٱلۡكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلۡمُجۡرِمِينَ مُشۡفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ
يَٰوَيۡلَتَنَا مَالِ هَٰذَا ٱلۡكِتَٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةٗ وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحۡصَىٰهَاۚ وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرٗاۗ
وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ أَحَدٗا ﴿٤٩﴾ وَإِذۡ قُلۡنَا لِلۡمَلَٰٓئِكَةِ ٱسۡجُدُواْ لِأٓدَمَ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ
فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِي وَهُمۡ لَكُمۡ عَدُوُّۢۚ بِئۡسَ لِلظَّٰلِمِينَ
بَدَلٗا ﴿٥٠﴾ ۞مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ
عَضُدٗا ﴿٥١﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{هەروەها وێنەی ژیانی دنیایان بۆ بێنەوە: وەك ئاوێكە لەسەرێوە دامانبەزاندوە، ئیدی یەكسەر ڕووەكی زەوی ئاوێتەی بووە، (پاشان) بۆتە پووشێكی تێكشكاو، كە با ڕایدەماڵێ و، خواش بەسەر هەموو شتێكدا توانادارە ﴿٤٥﴾ سامان و كوڕان، جوانیی ژیانی دنیان و، (كردەوە) باشە ماوەكان، لە لای پەروەردگارت، پاداشتیان چاكترەو، ئومێد بەخشترن ﴿٤٦﴾ ڕۆژێكیش كە چیایەكان دەڕۆێنین و، زەوی بە ڕوون و ڕاشكاویی بێ پەردەو لەمپەر دەبینی و، كۆیان دەكەینەوە، هیچ كامێكیان لێ نابوێرین (ئەو ڕۆژە: ڕۆژێكی سەخت و تووشە) ﴿٤٧﴾ (بەندەكان) بەڕیزیش لەسەر پەروەردگارت ڕادەنوێنرێن (پێیان دەڵێین:) وەك یەكەمجار دروستمان كردبوون، ئاوا هاتنەوە لامان، بەڵكو پێتان وابوو: بەڵێنگەتان بۆ دانانێین ﴿٤٨﴾ ئنجا كتێب (لیستی كردەوان) دانرا و، تاوانباران دەبینی: ترس و لەرزیان هەیە لەوەی تێیدایە، دەڵێن: ئەی هاوار بۆ ئێمە! ئەم كتێبە چییە؟! هیچ بچووك و گەورەیەكی جێ نەهێشتوە كە سەرژمێری نەكردبێ و، ئەوەی كە كردبوویان بە ئامادەیی بینییان و، پەروەردگاریشت ستەم لە هیچ كەس ناكات ﴿٤٩﴾ یادیش بكەوە! كاتێك بە فریشتانمان فەرموو: كڕنووش (ی ڕێزگرتن) بۆ ئادەم ببەن، یەكسەر كڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس كە لە جینن بوو، لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، ئنجا ئایا خۆی و وەچەكەی لە جیاتی من، بە دۆست دەگرن، لە حاڵێكدا كە دوژمنیشتانن؟ (ئیبلیس) خراپترین جێگرەوە(ی خوا)یە بۆ ستەمكاران ﴿٥٠﴾ ئەوانم (بە مەبەستی هاوكاریی) ئامادەی دروستكردنی ئاسمانەكان و زەوی و، دروستكردنی خۆیشیان نەكردوە و، ناشگونجێ من گومڕاكەران بكەمە پشتیوان و هاوكار ﴿٥١﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(هَشِيمًا): (الهَشْمُ: كَسْرُ الشيءِ الرَّخْوِ، كَالنَّبَاتِ، هَشَمَ العَظْمَ، وَهَشَمَ الخُبْزَ)، (هَشیم) واتە: تێكشكێنراو، (هَشْم) بریتیە لە شتێكی نەرم كە تێك بشكێنرێ و، بهاڕدرێ و، ورد بكرێ، هەروەها بۆ شتی ڕەقیش بەكاردێ، (هَشَمَ العَظْمَ) ئێسقانەكەی شكاند، (هَشَمَ الخُبْز) نانەكەی ورد كرد.

(تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ): واتـە: بـا ڕایدەماڵـێ و ڕایـدەدات و پـرژو بـڵاوی دەكاتـەوە، (ذَرَتْـهُ الرِّيـحُ، تَـذْرُوهُ وتَذْريـهِ) واتـە: بایەكـە ڕایماڵـی، یاخـود پـرژو بـڵاوی كـردەوە، (تَـذْرُوهُ وتَذْريـهِ) ئەمـە بـە شـێوەی كاری ڕانەبـردووە و، بـە هـەردوو شـێوە هاتـوە.

(أَمَلًا): (الأَمَـلُ: الرَّجَـاءُ، أَمَـلَ خَـيْرَهُ، يَأْمُـلُ أَمَـلاً، وأَمَّلَـهُ: جَعَلَـهُ آمِـلاً)، (أَمَـلْ) بریتیـە لـە ئومێـد و هیـوا، (أَمَـلَ خَـيْرَه) واتـە: بـە تەمـای چاكـەی ئـەو بـوو، پێـی ئومێـدەوار بـوو، (يَأْمُـلُ أَمَـلاً) ئەمـە بـە شـێوەی كاری ڕانەبردووەكەیەتـی، (وأَمَّلَـهُ) واتـە: هیـواداری كـرد، تەمـاداری كـرد.

(نُسَيِّرُ ٱلۡجِبَالَ): چیـاكان دڕۆینیـن و دەیانجووڵێنیـن، (سَـيَّرَهُ: أَخْرَجَـهُ وَأَجْـلاَهُ: حَرَّكَهَـا)، كەواتـە: (نُسَيِّرُ ٱلۡجِبَالَ) واتـە: (نُحَرِّكُهَـا وَنُزِيلُهَـا)، (سَـيَّرَه) واتـە: وەدەریخسـت و دەربەدەری كـردو، لـە شـوێنی خـۆی لایـبرد، كەواتـە: (نُسَيِّرُ ٱلۡجِبَالَ) یـانی: چیایـەكان دەجووڵێنیـن، لادەبەیـن.

(فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدًا): هیـچ كامـمان لێیـان بەجـێ نەهێشـتن، دەگوتـرێ: (غَـادَرَ المَـكَانُ: تَرَكَـهُ)، واتـە: شـوێنەكەی بەجێهێشـتوە، یـانی: لـەوێ هەموویـان كۆدەكەینـەوە و هیـچ كامیـان لـێ نابوێریـن.

(وَعُرِضُواْ): (عَـرَضَ الـشَّيءَ: أَظْهَـرَهُ)، واتـە: شـتەكەی دەرخسـت ڕاینوانـد، (وَعُرِضُواْ عَلَىٰ رَبِّكَ) واتـە: (أُبْـرِزُوا)، واتـە: بـۆ پـەروەردگارت ڕانوێـنران و ئاشـكرا كـران.

(مُشۡفِقِينَ): (أَشْـفَقَ مِنْـهُ أي: حَـذِرَهُ) واتـە: لێـی ترسـاو بیمـی لێـی هەبـوو، (مُشۡفِقِينَ) واتـە: بـە تـرس و لـەرزان، خـاوەن بیـمان (أَشْـفَقَ عَلَيْـهِ فَهُـوَ مُشْـفِقٌ، وَشَـفِيقٌ)، (أَشْـفَقَ عَلَيْـهِ) واتـە: ترسـی لێـی هەبـوو، بـۆی بـە پەرۆشـەوە بـوو، (فَهُـوَ مُشْـفِقٌ) ئـەو بـۆی بـە تەنگەوەیـە، ترسـی بـۆی هەیـە، بـە خەمیەوەیـە.

(مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ): واتـە: ئامـادەم نەكردبـوون، (شَـهِدَ، شُـهُوداً فَهُـوَ شَـاهِدٌ أي: حَـضَرَ)، (شَـهِدَ) واتـە: ئامـادە بـوو، هـەروەك چـۆن (شَـهِدَ) بـە مانـای بینیـن دێ، بـە مانـای ئامـادە بوونیـش دێ، (قـومٌ شـهود) واتـە: كەسـانێك یـان كۆمەڵێـك كـە ئامـادە بـوون.

كەواتە (مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ) واتە: ئامادەم نەكردبوون، یاخود ئاگادارم نەكردبوون.

(عَضُدًا): (العَضُـدُ: السَّـاعِدُ، وَهُـوَ مِـنَ المِرْفَـقِ إلى الكَتِـفِ)، (عَضُدًا) واتـە: قـۆڵ، (وَعَضَـدَهُ: أَعَانَـهُ)، هاوكاریـی كـرد، كەواتـە: كـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: (وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدًا) واتـە: ناگونجـێ مـن گومڕاكـەران بكەمـە هـاوكار، پرسیان پـێ بكـەم و، ئاگاداریـان بكـەم، لـە كردەوەكانـی خـۆم.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ دوای هێنانـەوەی وێنـەی دوو پیـاوە سـاماندار و نەدارەکـە، کـە یەکەمیـان: بێبـڕوا و هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرو دووەمیـان: خـوا بەیەکگـرو بـڕوادار، بـوو، دوای ئـەو وێنەیـە و وتووێـژی نێوانیـان و، دوای ئـەوەی: سـەرەنجامی لـە خۆبایـی بـوونی بابـای بێبـڕوای سامانداری خسـتەڕوو، کـە هۆشـدارییەکی گرنگـە، خـوا ﷻ داویـەتی بـە کافـرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ، بـە تایبـەت لـە هـۆزی قورەیـش، هەروەهـا لـە شـوێنەکانی دیکـە، لـە تائیـف و لـەو شـوێنانە کـە خۆیـان بـە سـەروەت و سـامانەوە هەڵدەکێشا، بەسـەر هـەژار و نەدارەکانـدا، بەڵکـو هۆشـدارییە بـۆ ئەوانیـش و بـۆ هەمـوو مرۆڤایەتیـی، هەمـوو ئەوانـەی خۆیان بە سـەروەت و سـامانەوە هەڵدەکێشـن و، پێـی لـە خۆبایـی دەبـن، پێـی لـە کەوڵـی خۆیـان دەردەچـن، هۆشـداریی دانـە بـۆ هەموویـان، هەروەهـا دڵدانەوەشـە بـۆ بـڕواداران کـە: پێتـان وانەبـێ ئـەو سـاماندار و لـە خۆبایـی بووانـە، هەتـا سـەر کارەکەیـان بـەردەوام دەبـێ، وەك خۆشـمان دەبینیـن: بـەردەوام ئەوانـەی لـە خۆبایـی دەبـن و لـە کەوڵـی خۆیـان دەردەچـن، ئەوانـەی کـە لـە خەڵـك و خـوا عاسـێ دەبـن، چـۆن دوایـی لووتیـان لـە عـەرزێ دەچەقـێ و، فـڕێ دەدرێنـە زبڵـدانی مێـژووەوە و، ئـەو خەڵکـەش کـە دەچەوسـێنرێنەوە و بەشـخوراو دەکرێـن و، بـێ مـاف دەکرێـن، ئەوانیـش چـۆن دەبنـە جێنشـینی ئـەو خـۆ بـە پـەروەردگار زان و، خـۆ بـە پەرسـتراو زانانـەی، هـەژار و نـەدارەکان بـێ بـەش دەکـەن و، دەچەوسـێننەوە، ئـەوە یاسـایەکی خوایـە و بـەردەوام لـە گەڕدایـە.

بەڵێ: دوای ئەو وێنە هێنانەوەیە:

خـوا ﷻ وێنەیـەکی دیکـە دێنێتـەوە و، دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، وێنـەی ژیـانی دنیایـان بـۆ بێنـەوە، بـە چـی؟! ﴿ كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾، وەك ئاوێـك لـە سـەرێوە دامانبەزانـدوە، جـاری دیکـەش باسـمان کـردوە: خـوا دەفەرمـوێ: (مـاء) ئـاو، نـا فەرمـوێ: بـاران (مطـر)،! چونکـە ئـەوەی کـە لـە سـەرێ دادەبـەزێ، تەنیـا بـاران نیـە، بەڵکـو: تەرزەیـە، بەفـرە، بارانـە، ئاونگـە، شـەونمە! ﴿ ٱلسَّمَآءِ ﴾یـش بـە مانـای سـەرێیە، ئـەوە هیـچ گومـانی تێـدا نیـە، ئەگەرنـا بـە مانـای ئاسـمان نیـە، بـە مانـا زاراوەییەکـەی، کـە حـەوت ئاسـمانن، چونکـە ئێمـە نازانیـن هـەر سـنووری ئاسـمانی یەکەمیـش تاکـو کوێیـە، تاکـو ئێسـتا

کـە زانیاریـی گەردوونناسـیی، زۆر بـەرەو پێشـەوە چـووە و، بـە دووربیـن و تەلیسـکۆبەکان، بـە ملیۆنـان و بگـرە ملیـاران کەهکەشـان و، هـەزاران گەلـە کاهکەشـان دەبینـن، بـەڵام تاکـو ئێسـتا سـنووری ئاسـمانی یەکەمیـش دیـار نیـە.

﴿ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، دوای ئـەوەی کـە ئـەو ئاوەمـان لـە سـەرێوە دابەزانـد، ڕووەکی زەوی و شـیناوردی زەوی لەگەڵـی تێکـەڵ بـوو، هەمیشـە کـەم تێکـەڵ بـە زۆر دەبـێ: دار و درەختـە، ئەگـەر دانەوێڵەیـە، ئەگـەر گیـاو بـاخ و بێسـتان و گـوڵ و گوڵـزارە، هەرچـی ڕووەك ﴿ نَبَاتُ ﴾ە، و لەسـەر زەوی دەڕوێ، دەنـك و تۆوەکـەی تێکـەڵ دەبـێ لەگـەڵ ئـاوداو ئاوێتـە دەبـێ، چونکـە ئاوەکـە زۆرتـرە و، کـەم لەگـەڵ زۆردا تێکـەڵ دەبـێ.

ئەوە واتایەکی.

یاخـود: ﴿ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، واتـە: بەهـۆی ئـەو ئـاوەوە، ڕووەکـەکانی زەوی دەڕوێـن و تێکـەڵ بـە یەکدەبـن و، پێکـدا دەچـن، واتـە: ئەگـەر دار و درەختـە سـەریان تێـك دەئاڵقـێ، ئەگـەر شـیناوردە، ئەگـەر دانەوێڵەیـە، تێکـەڵ بـە یەکـدی دەبـن.

ئەوە قۆناغێك:

﴿ فَأَصۡبَحَ هَشِيمٗا تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ﴾، ئنجـا دوای ئـەوەی، ئـەو دار و درەخـت و شـیناورد و ڕووەکانـە، کـە لـە زەوی دا ڕواون و بـە هەمـوو جۆرەکانیانـەوە، دوای ئـەوەی لەگـەڵ ئـاودا ئاوێتـە بـوون، یاخـود پێکـەوە تێکـەڵ بـوون، دوای ئـەوە: هـەر ئەوەنـدە دەبینـی: دەبێتـە پـووش و پەڵاشـێکی تێکشـکا و، کـە بایـەکان ڕای دەماڵـن و، پـرژو بـڵاوی دەکەنـەوە.

﴿ هَشِيمٗا ﴾، (**فعيـل**)ی بـە مانـای (**مفعـول**)ە، واتـە: تێکشـکێنراو، ﴿ تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُ ﴾، یـانی (**تُفَرِّقُـه**) بایـەکان ڕای دەماڵـن و بـڵاوی دەکەنـەوە، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ مُّقۡتَدِرًا ﴾، خـواش لەسـەر هەمـوو شـتێك بـە توانایـە، یـانی: وەك چـۆن: ئاوێـك لـە سـەرێوە دادەبـارێ و، ڕووەکی سـەر زەوی پـێ دەڕوێ و، پێکـەوە تێکـەڵ و ئاوێتـە دەبـێ و، پێکـدا دەچـێ، بـەڵام دوایـی هەر هێنـدە دەبینـی، زەرد هەڵدەگـەڕێ، دوایـی وشـك دەبـێ و دەبێتـە پـووش و پەڵاشـێکی وشـك و، بـا دێ ڕایدەماڵـێ، ژیـانی دنیـاش هـەر بـەو شـێوەیە: هەرکـەس کـە تـۆ دەیبینـی لـەم سـەر زەوییـە، خـۆی بـا دەدات، کاتێـك دێ، ڕادەقەنـێ، هـەر کـەس کـە دەیبینـی خـۆی بـا دەدا، بەسـەر بەندەکانـدا و، بـەم سـەر زەوییـەدا فیـزو کەشـخە دەکات و خـۆی ڕادەوەشـێنێ و، بـە خـۆی و، بـە دەوروبـەری خـۆی سەرسـام دەبـێ، بەهێـز و دەسـتەڵاتی سەرسـام دەبـێ و، بـە

سەروەت و سامانی بەحەرامیی وەسەر یەكنراوی، سەرسام دەبێ، چونكە بە زۆری وایە: ئەوانەی بە ماڵ و سامانی خۆیان بوغرا دەبن و، سەرسام دەبن و، لە كەوڵی خۆیان دەردەچن، ئەوانەن كە بە ستەم و، بە شێوازی حەرام سەروەت و سامانیان پێكەوە ناوە، ئەگەرنا ئەوەی بە ئارەقەی نێو چەوان و، لە ڕێی حەڵاڵەوە سەروەت و سامان پێكەوە بنێ، نە پێی لە خۆبایی دەبێ، نە بۆ خراپەش بە كاری دێنێ، زۆرێك لەوانە دەبینی: بەینێك دێ و دەچێ و خۆی بادەدا، بەڵام دوایی ڕادەقەنێ، وەك ئەو قانگە لۆشك و پووش و پەڵاشەی، كە كاتێك بووە خۆی ڕاوەشاندوە، لەشێوەی گیا و گوڵ و دار و درەخت دا، پێكداچووە، بەڵام دوایی تەماشا دەكەی: وشك هەڵدەگەڕێ:

دار و درەخت گەڵاكانی زەرد هەڵدەگەڕێن و، دەكەونە خوار، دوایی ڕەقەڵ دەبن و با ڕایاندەماڵێ، هەروەها ڕووەك و دانەوێڵە، ئەگەر بدوورێتەوە، یان نەدوورێتەوە، سەرەنجام كاتێك دێ زەرد دەبێ و وشك هەڵدەگەڕێ، دوایی با ڕایدەدات!! ئنجا مرۆڤەكانیش هەر بەو شێوەیەن و ژیانی دنیاش، هەروایە و دەشوبهێتە ئەو ئاوەوە كە لەسەرێوە دێتە خوار و ڕووەكی زەوی پێی دەڕوێ و، دوایی گەشەی پێدەكات و گەورە دەبێ، دوایی زەرد دەبێ و وشك هەڵدەگەڕێ و، دەبێتە پووش و پەڵاشێك و با ڕایدەماڵێ، خواش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، واتە: ئەوە بە پێی یاسای خوایە و، ژیانی مرۆڤیش دەشوبهێتە ئەو حاڵەوە، كە باسكرا.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ ٱلۡمَالُ وَٱلۡبَنُونَ زِينَةُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، سامان و كوڕان جوانیی ژیانی دنیان، واتە: ژیانی دنیا لە ڕووە ماددییەكەیەوە: بە ماڵ و سامانەوە و جوانە و جوانی دەكات، هەروەها كوڕان و خزم و كەس و قەڕەباڵغیی، ژیانی دنیا جوان دەكەن، ﴿ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ ﴾، بەڵام كردەوە ماوە باشەكان، ئەوانەی دەمێننەوە و باشن، واتە: ئەو كردەوە چاكانەی كە دەمێننەوە، ﴿ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا ﴾، لەلای پەروەردگارت، پاداشتیان باشترە، ﴿ وَخَيۡرٌ أَمَلٗا ﴾، زیاتریش جێگای ئومێد و هیوان، لێرەشدا دیسان (خَيْرٌ)، بە مانای (أخير) نیە، باشتر، كە بەراوردی پێ بكرێ، لەگەڵ ماڵ و سامانی دنیادا، بەڵكو یانی: بە موتڵەقیی كردەوە باشەكان كە دەمێننەوە، پاداشتیان لەلای خوا، هەرە باشەو بەرەهایی باشترن، تەنیا ئەوان جێگای ئومێد و هیوا و دڵ پێ خۆشبوونن.

﴿ وَيَوۡمَ نُسَيِّرُ ٱلۡجِبَالَ وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ بَارِزَةٗ وَحَشَرۡنَٰهُمۡ فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴾، ئەو ڕۆژەش كە چیاییەكان دەڕۆێنین، دەجووڵێنین و لایان دەبەین، زەوییش دەبینی: هاتۆتە گۆڕێ و

ئاشكرا بووە، وەك گۆڕەپانێك، خەڵكەكەمان هەمووو تێدا كۆكردۆتەوە و، هیچ كامیان واز لێناهێنین و لێناگەڕێین كە كۆنەكرێنەوە، یانی: هیچ كامیان نابوێرین.

﴿ وَعُرِضُوا۟ عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا ﴾، واتە: ڕیز ڕیز لەسەر پەروەردگارت ڕادەنوێندرێن، ئنجا بیهێنە بەرچاوی خۆت لە ئادەم و حەووا (عليهما السلام) دایك و بابی مرۆڤایەتیی، تاكو دوا مرۆڤ كە هەر خوا دەزانێ تاكو چەندی دیكەش ژیان لەسەر ئەم زەوییە بەردەوام دەبێ! هەمووو ئەوانە ملیاران بەشەر و جند، كۆبكرێنەوە و ڕیزبكرێن، وەك لە تەفسیری سووڕەتی (إبراهیم)دا باسمانكرد، لە گۆڕەپانێكدا كە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: وەك نانێكی سپی وایە، هیچ گوناحێكی لەسەر نەكراوە، واتە: زەوییەكی تازەیە، تەخت و گۆڕ و لەبارە، هیچ بەرز و نزمیی و كەند و لەندی تێدا نیە، ڕێك و تەختە، بیهێنە بەرچاوی خۆت! عەقڵ و خەیاڵ دەستە وسان دەبن بتوانن ئیستیعابی بكەن، كە ئەگەر بێت و هەمووو ئەو مرۆڤانەی خوا خوڵقاندوونی و دەیانخوڵقێنێ، لەسەر زەوییان دابنێ، ئەم زەوییەی خۆمان، لە حاڵێكدا كە دەریایەكانیش ببنە خاك، ڕەنگە یەكی پانتایی سانتیمەتر دووجایەكیان بەر نەكەوێ، ئنجا ئایا وەڵامی ئەو پرسیارە لە كوێ دایە؟! لە سووڕەتی (إبراهیم) دایە، كە خوا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ تُبَدَّلُ ٱلْأَرْضُ غَيْرَ ٱلْأَرْضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ ۖ وَبَرَزُوا۟ لِلَّهِ ٱلْوَٰحِدِ ٱلْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی كە نە زەوی ئەو زەوییە دەمێنێ و، نە ئاسمانەكانیش ئەو ئاسمانانە دەمێنن و، هەموویان بۆ خوای تاكی مل پێكەچكەر دێنە گۆڕێ، واتە: بازاڕێكی دیكە و حاڵەتێكی دیكەیە، خوای باڵادەست سازی دەكات، وەك فەرمایشتەكەی پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ[1]: {سەر زەوییەك كە دەكرێتە شوێن و گۆڕەپانی لێ كۆكردنەوەی مرۆڤەكان، {هەروەها جیننیش} وەك نانێكی سپی وایە، گوناهێكی لەسەر نەكراوە} كەواتە: گورەپانەكە ئەم زەوییە نیە و، حاڵەتێكی دیكە و شوێنێكی دیكەو شێوەیەكی دیكەی جیاواز لەهی ئێستامان دێتە گۆڕێ.

﴿ لَّقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَٰكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍۭ ﴾، {پێیان دەگوترێ:} هاتن بۆ لامان، وەك چۆن یەكەمجار دروستمان كردبوون، واتە: بە سەڵت و قوڵتیی، بێ ئەوەی كە خزم و خەڵكت لەگەڵ بێ، حیمایەت لەگەڵ بێ، حیزب و دەست و پێوەندت لەگەڵ دابێ و، ماڵ و

---

(١) «يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ القِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصَةِ نَقِيٍّ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لأَحَدٍ» رَوَاهُ البُخَارِي: ٦١٥٦، وَمُسْلِم: ٧٢٣٣، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ ﷺ، واتە: لە ڕۆژی دوایی خەڵك لەسەر زەویەكی سپی كۆدەكرێنەوە، وەكو نانێكی سپی وایە، گوناهی لەسەر نەكراوە، وە هیچ كەسێك هیچ نیشانەیەكی نیە كە جیای بكاتەوە لەوانی تر.

سامانت لەگەڵدا بێ، بەڵكو بە دەستی خاڵیی، بە پێی پێخواس، بەسەری ڕووت ... هتد، ﴿ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا ﴾، بەڵكو ئێوە پێتان وابوو كە بەڵێنگەیەكتان بۆ دانانێین، پێتان وابوو كە ڕۆژێك نایەت، وەك ئەمڕۆ كۆتان بكەینەوە، بۆ لێپرسینەوە و سزا و پاداشت، پێتان وابوو: وەك بەرزەكی بانان بۆی دەردەچن! بەڵام ئەوە شایستەی خوا نیە، وەك خوا لە سوورەتی (**المؤمنون**)دا دەفەرمووێ:

﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ ﴾.

واتە: ئایا پێتان وایە بە گاڵتە دروستمان كردوون و، بۆ لای ئێمە ناگێڕدرێنەوە؟! بەرزیی بۆ خوای حوكمڕانی هەق {یانی: خوا زۆر لەوە بەرزترە، ئەو حوكمڕانە هەقە، ئەو خاوەنە ڕەهایەی هەموو شتێك {خوا ﷻ} زۆر لەوە بەرزترە كە خەڵك بخوڵقێنێ و چ ئەوەی چاكە دەكات و، چ ئەوەی خراپە دەكات، دواییش لێیان نەپێچێتەوە، خوا زۆر لەوە بەرزترە، یانی: كاربەجێیی خوا و بەزەیی و میهرەبانیی و باڵادەستیی خوا، ئەوەی لێناوەشێتەوە.

﴿ وَوُضِعَ الْكِتَابُ ﴾، واتە: كتێب دانرا، ﴿ الْكِتَابُ ﴾، واتە: نووسراو، لیستی كردەوەكان، ئنجا ئایا ئەو كتێبە یەك لیستی سەرەكییە، وەك زانایان دەڵێن، یاخود هەر كەسێك لیستی خۆی هەیە، وەك لە سوورەتی (**الإسراء**)دا هاتوە: ﴿ اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ ﴾، واتە: نووسراوەكەی خۆت بخوێنەوە، هەردووكیان گونجاون: چ یەك لیستی گەورە هەبێ، هەرچی كردەوە و هەڵسوكەوتی مرۆڤەكانە تێیدا تۆماركرابن، چ هەر كەسێكیش لیستێكی تایبەتیی خۆی هەبێ.

﴿ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ ﴾، تاوانباران دەبینی: ترس و لەرزیانە لەوەی كە تێیدایە، لەو نووسراوو كتێب و لیستەدایە، ﴿ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا ﴾، دەڵێن: هەی هاوار بۆ ئێمە! وشەی: (**ویلة**) (**مؤنث**)ی (**وَیْل**)ە و (**تأنیث**) كراوە بۆ زێدەڕۆیی تێدا كردن، واتە: ئەی بەڵا و هاوار و ناڕەحەتیی بۆ ئێمە! وەرە ئێستا كاتیەتی.

﴿ مَالِ هَٰذَا الْكِتَابِ ﴾، ئەم نووسراوە چییەتی! ﴿ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا ﴾ {سەریان سوڕدەمێنێ} هیچ بچووكێك و گەورەیەك نابوێرێ، مەگەر هەمووی سەرژمێر كردوە، ئەوە چییە؟! هیچ شتێكی ون نەكردوە و هەموو شتێكی تێدا تۆمار كراوە! ﴿ وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا ﴾، ئنجا نەك هەر ئەوەندە كە كردەوەكان نووسرابن و تۆماركرابن، بگرە ئەوەی كە كردوویانە، بە ئامادەیی بینییان لەلای خۆیان بە دەنگ و

وێنـەوە، بـە شـێوەی فۆتۆكۆپـی كـراو، ئەمـە ئـەوەی لێوەردەگیـرێ، ﴿ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴾، پەروەردگاریشـت سـتەم لـە كـەس نـاكات.

ئنجـا دێتـە سـەر بـاسی ئـادەم ﷺ و ئیبلیـس، نەفرینـی خـوای لێبـی، دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ﴾، یادیـش بكـەوە! كاتێـك بـە فریشـتامان فەرمـوو: كڕنـووش بـۆ ئـادەم بـەرن - واتـە: كڕنـووشی ڕێزگرتـن و سـڵاوی لێبكـەن، ئـادەم دروسـتكراوێكە خـوا دروسـتی كـردوە، وەك جێنشـینێكی خـۆی دەیـەوێ لەسـەر زەوی دایبنـێ، سـڵاوی لێبكـەن، سـڵاوی ڕێزگرتـن - هەموویـان كڕنووشـیان بـۆ بـرد، {كڕنـووشی ڕێزگرتـن} جگـە لـە ئیبلیـس.

ئایـا ئیبلیـس بۆچـی لەگـەڵ فریشـتەكان بـووە؟! دیـارە ئیبلیـس لـە فریشـتان نەبـووە، بـەڵام ئەویـش بەندەیـەكی ئەوەنـدە بـۆ خـوا صوڵحـاو بـووە، شایسـتەی ئـەوە بـووە، لـە ڕیـزی فریشـتان دابـێ، بـەڵام لـە جۆرێـكی دیكـە و دروسـتكراوێكی دیكـە بـووە، چونكـە ئەگـەر فریشـتە بووایـە، فریشـتەكان خـوا لـە سـووڕەتی (**التحريـم**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ لَّا يَعْصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ۝٦ ﴾، واتـە: هەرچـی خـوا فەرمانیـان پـێ بـكات، سـەرپێچیی لێناكـەن و، چـی پێیـان بفەرمـوێ، جێبەجێـی دەكـەن.

كەواتـە: ئیبلیـس كـە توانیویـەتی سـەرپێچیی لـە فەرمـانی خـوا بـكات، لـە جۆرێـكی دیكـە و، لـە سروشـتێكی دیكەیـە، جیـا لـە هـی فریشـتان، ﴿ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ ﴾، ئیبلیـس لـە جینـن بـوو، ئەمـە دەقـە لەسـەر ئـەوە كـە ئیبلیـس لـە فریشـتان جیایـە و ئـەو لـە جینـن بـووە، یـانی: دروسـتكراوێكی دیكـە بـووە، كـە پێـی دەگوتـرێ: جینـن، واش پێدەچـێ: وەك چـۆن ئـادەم بـابی مرۆڤانـە، ئیبلیسـیش بـابی جینـن بـێ (**أبـو الجـن**)، جیننیـش لـە پێـش مرۆڤـدا دروسـتكراون، هـەم ئێـرە دەیگەیەنـێ، هـەم ئـەو ئایەتـەی سـووڕەتی (**الحجـر**) كـە كاتی خـۆی تەفسـیرمان كـرد: ﴿ وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ ۝٢٧ ﴾، واتـە: جیننـمان پێشـتر لـە بڵێسـەی ئاگرێـكی كونكـەر دروسـتكرد بـوو.

(**الجـانُّ**) زۆرێـك لـە زانایـان بـە: (**أبـو الجـن**) بـابی جینـن، مانایـان كـردوە، ئنجـا لـە فەرمـوودەی پێغەمبەریشـدا ﷺ هاتـوە كـە فریشـتەكان لـە ڕووناكیـی (**نـور**) دروسـتكراون[1]،

---

(١) {خُلِقَتِ المَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ، وَخُلِقَ الجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِن نَارٍ، وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ} أخرجه أحمد: ٢٥٢٣٥، ومسلم: ٢٩٩٦.

بەڵام جینن بە ئیبلیسیشەوە، کە بابییانە، بە دەقی ئایەت لە بڵێسەی ئاگر دروست بوون.

﴿ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ ﴾، واتە: ئیبلیس لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، یاخیی بوو. ﴿ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِي ﴾، ئنجا ئایا خۆی و وەچەکەی لە جیاتی من بە دۆست دەگرن و دەیانکەنە جێگرەوەی من، ئایا ئەوانە دەکەنە سەرپەرشتیار و دۆستی خۆتان ﴿ وَهُمۡ لَكُمۡ عَدُوُّۢۚ ﴾، لە حاڵێکدا کە دوژمنیشن بۆ ئێوە؟! ﴿ بِئۡسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلٗا ﴾، خراپترین جێگرەوە، ئیبلیس و وەچەکەینی بۆ ستەمکاران.

لە کۆتایی دا، خوا باسی ڕاستییەکی مەزن دەکات و، دەفەرمووێ: ﴿ مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ ﴾، من نە لە دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی و، نە لە دروستکرانی خۆیشیان دا، ئەوانم ئاگادار نەکردۆتەوە و، ئەوانم لەو کاتەدا، ئامادە نەکردوە، یاخود پرسم پێیان نەکردوە، نە بۆ دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی، نە بۆ دروستکرانی خۆشیان، ﴿ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا ﴾، هەروەها من ئەوانەی کە گومڕا کەرن، سەرلێشوێنن، بۆم ناگونجێ و شایستەم نیە، بیانکەمە هاوکار و پشتیوان، واتە: چ لە دروستکرانی مرۆڤان و جینن دا، چ لە دروستکرانی زەوی و ئاسمانەکاندا، ئەوانە هیچ پشك و بەشێکیان نەبووە، نەك هەر هاوکارم نەبوون، بەڵکو ئاگاداریش نەبوون و، لەو کاتەدا هەر ئامادەش نەبوون.

یاخود: پرسیان پێنەکراوە و ئاگادار نەکراونەوە، کە ئەوە خوا ﷻ گەردوونێك دروست دەکات و، لە نێویدا مرۆڤ هەیە و، جینن هەیە و، فریشتەکان هەن، کەواتە: با لە کەوڵی خۆیان دەرنەچن و، بزانن تاکو کوێ بڕ دەکەن و، پێیان وانەبێ: هێندە گەورەن، ئاگاداری سەرەتا و سەرەنجامی دروستکراوەکانی خوای پەروەردگار بن!!

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هەروەها وێنەی ژیانی دنیایان بۆ بێنەوە، وەك ئاوێكە كە لەسەرێوە دامانبەزاندوە، یەكسەر ڕووەكی زەوی ئاوێتەی بووە، پاشان بۆتە پووشێكی وردو خاش، كە با ڕایدەدا و پرژ و بڵاوی دەكات و، خواش تواناداره بەسەر هەموو شتێكدا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ فَأَصۡبَحَ هَشِيمٗا تَذۡرُوهُ ٱلرِّيَٰحُۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ مُّقۡتَدِرًا ﴿٤٥﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش، بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱضۡرِبۡ لَهُم مَّثَلَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، وێنەی ژیانی دنیایان بۆ بێنەوە: بیخە بەرچاویان، كە ژیانی دنیا چۆن دەست پێدەكات و چۆن كۆتایی دێ.

٢)- ﴿ كَمَآءٍ أَنزَلۡنَٰهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ {وێنەی ژیانی دنیا} وەك ئاوێكە كە لەسەرێوە ناردوومانەتە خوار و، دامانبەزاندوە، لە شێوەی باران و بەفر و تەرزەدا.

٣)- ﴿ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، بەو ئاوە كە لەسەرێوە دامانبەزاندوە، شیناورد و ڕووەكی زەوی، لە گەڵیدا تێكەڵ بوو، یان بەهۆیەوە پێكداچوو، لێرەدا وشەی: ﴿ نَبَاتُ ﴾، هەم دار و درەخت دەگرێتەوە، هەم دانەوێڵە دەگرێتەوە، هەم تەرەكار دەگرێتەوە، هەم گیا و گوڵ دەگرێتەوە، هەم لەوەڕ و زەمەند دەگرێتەوە، هەم هەرچی لەسەر زەوی دەڕوێ، دەیگرێتەوە. واتە: ڕووەكی زەوی، لەگەڵ ئاوەكەدا ئاوێتە بوو، كە ئەمە وەك پێشتر باسم كرد: ئیعجازێكی زانستییشی تێدایە، چونكە بێگومان زۆربەی پێكهاتەی ڕووەك بە هەموو جۆرەكانیەوە، ئاوە.

كەواتە: ئەوە دەنكە تۆوەكەیە، یاخود دەنكە دانەوێڵەكەیە، یان نێوكە دەنكی نەمامی درەختەكەیە، تێكەڵ بە ئاوەكە دەبێ، چونكە: كەم تێكەڵ بە زۆر دەبێ، ئەوە واتایەكی.

واتایەكی دیكەی: ﴿ فَٱخۡتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ ٱلۡأَرۡضِ ﴾، واتە: بە هۆی ئەو ئاوەوە، ڕووەكی زەوی، ئاوێتەی یەكدی بو وە، پێكداچوو، بوو بە جەنگەڵی چڕو پڕ، چونكە دار و

درەختـە، دانەوێڵەیـە، سـەوزەیە، كـە لـە دوورەوە دەبیینـی، هەمـووی سـەری تێـك ئاڵقـاوە و پێكداچـووە، پێكـەوە تێكـەڵ و ئاوێتـە بـوو.

٤)- ﴿فَأَصْبَحَ هَشِيمًا﴾، لێرەدا خوا ﷻ قۆناغەكانی دیكە دەپێچێتەوە، كە وەك لە سوورەتی (**الحديد**) و لە سوورەتی (**الزمر**)دا هاتوە، خوا بە چەند قۆناغێكی دیكە دەیهێنێ، بەڵام لێرە ئەو قۆناغانە دەپێچێتەوە، چونكە عیبرەت لێرەدا ئەوەیە كە ژیانی دنیا زۆر زوو تێپەڕە، بۆیە خوا ئەو قۆناغانە لێرەدا دەپێچێتەوە، بەڵام لە شوێنی دیكە، كە خوا باسی قۆناغەكان دەكات، بۆ ئەوەیە كە: سروشتی ژیانی دنیا بخاتە ڕوو، كە بەو قۆناغانەدا دێ، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ دەیەوێ ئەوەمان لێ حاڵیی بكات، كە ژیانی دنیا زۆر زوو تێپەڕە، بۆیە قۆناغەكان دەپێچێتەوە، تاكو زوو تێپەڕییەكەی ژیانی دنیا، بە هۆی وێچوێنراو (**مشبّه به**)ەكەیەوە، كە ئەو ئاوەیە: دابەزێنراوە لە سەرێوە و، ڕووەك و شیناوردی پێ ڕواوە، كەچی هەر ئەوەندە دەزانی: دەبێتە پووش و پەڵاشێك و، با ڕایدەماڵێ، تاكو ئەوە جوانتر بەرجەستە ببێ، ئەگەرنا تەماشا بكەین لە سوورەتی (**الزمر**)دا، خوا ﷻ ئاوا باس دەكات:

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿٢١﴾﴾.

واتە: ئایا سەرنج نادەی! خوا لە سەرێوە ئاوێكی دابەزاندوە، دوایی خستوویەتە نێو سەرچاوەكانی زەوییەوە، دوایی كشتوكاڵێكی پێ دەردێنێ كە ڕەنگەكانی جیا جیان، دوایی پێدەگات و گەشە دەكات و كامڵ دەبێ، دوایی دەیبینی زەرد هەڵگەڕاوە، پاشان دەیكاتە پووش و پەڵاشێكی تێكشكێنراو، بێگومان لەوەدا بیرخەرەوە هەیە بۆ خاوەن عەقڵان.

لێـرەدا قۆناغـەكان وردتـر بـاس دەكات، چونكـە لێـرەدا مەبەسـت ئەوەیـە، سروشـتی ژیـانی دنیـا بخرێتـە ڕووو، هەروەهـا لـە سـوورەتی (**الحديـد**)دا، خـوا ﷻ قۆناغـەكانی ژیـانی دنیـا لێـرەش وردتـر بـاس دەكات و دەفەرمـوێ:

﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾﴾.

واتـە: بزانـن! كـە ژیـانی دنیـا تەنیـا یارییـە و، خافڵانـە و، جوانییـە و، خـۆ بەسـەر یەكـدا هەڵكێشـانە لـە نێـو خۆتانـدا و، زۆر كـردنی سـامان و ڕۆڵان، وەك ئاوێـكی دەفریاهاتـوو {كـە خوا دایدەبەزێنـێ لـە حاڵێكـدا كـە خەڵـك داوای دەكـەن و پەكیـان لەسـەری كەوتـوە} ڕووەكەكـەی

جوتیار و کشتوکاڵکەرەکان سەرسام دەکات، دوایی پێدەگات و گەشە دەکات و کامڵ دەبێ، دوایی دەیبینی زەرد هەڵگەڕاوە، پاشان دەبێتە پووش و پەڵاشێکی تێکشکێنراو و، لە دواڕۆژیش دا سزایەکی سەخت و لێبوردن و ڕەزامەندییەك لە خواوە هەیە و، ژیانی دنیاش تەنیا ڕابواردنێکی فریودەرە.

بەڵام لێرە - لە سوورەتی (**الكهف**) دا - وەك گوتمان: زۆرێك لە قۆناغەکان پێچراونەوە، بۆ ئەوەی یەکسەر بێتە سەر باسی ئەوە کە چۆن ژیانی دنیا زوو کۆتایی دێ؟ بۆ کەسێك کە بە چاوی عەقڵ و دڵ تەماشای بکات و، تەنیا ڕواڵەتەکەی نەبینێ.

﴿ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا ﴾، دوایی دەبێتە پووش و پەڵاشێکی تێکشکێنراو، (**الهَشِيمُ عَلَى وَزْنِ فَعِيلِ بِمَعْنَى مَفْعُول أي: مُحَطَّماً وَالهَشْمُ: الكَسْرُ وَالتَّفتِيت**)، واتە: (**هشيم**) لەسەر کێشی (**فعيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مفعول**)ە، واتە: تێکشکێنراو و هاڕدراو و وردکراو، چونکە (**هشيم**)، واتە: شکاندن و وردکردن.

٥)- ﴿ تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ ﴾، بایەکان ڕایدەماڵن، ﴿ الرِّيَاحُ ﴾، کۆی (**ريح**)ە، بایەکان ڕایدەدەن و پرژ و بڵاوی دەکەنەوە، (**والذَّرو: الرَّمي فِي الهَوَاء**) (**ذَرو**) فڕێدانە بە نێو هەوادا و، پرژ و بڵاوکردنەوەیە.

٦)- ﴿ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا ﴾، خواش لەسەر هەموو شتێك بە توانایە، ئەوە بنچینەیە لە زمانی عەرەبییدا: (**زِيَادَةُ المبْنَى تَدلُّ عَلَى زِيَادَةِ المعْنَى**) واتە: زۆرایی بێژە، زێدەیی واتا دەگەیەنێ، ئەگەر بفەرموێ: (**قدير**) و (**قادر**) یانی: بە توانا، بەڵام (**مُقتَدر**)، واتە: (**قَادِرٌ كَامِل القُدْرَة**) واتە: زۆر بە توانایە، چونکە بێژەکەی زیاترە، ماناکەشی بەهێزترە.

مەسەلەی دووەم:

سامان و كوڕان: جوانیی ژیانی دنیان، بەڵام كردەوە چاكە ماوەكان، لە لای پەروەردگارت پاداشتیان چاكتر و ئومێدەوارکەرترن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ﴾، سامان و كوڕان جوانیی ژیانی دنیان.

لە سوورەتی (**آل عمران**)یشدا خوا دەفەرموێ:

﴿ زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ۗ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَاللَّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾ ﴾.

كە لە شوێنی خۆی، بە تەفصیل مانای ئەو ئایەتەمان كردووەو، شیمان كردوەتەوە، جێی سەرنج ئەوەیە كە خوا لێرە و لە چەند شوێنێكی دیكەدا باسی كوڕان ﴿ وَالْبَنُونَ ﴾ دەكات و باسی كچان ناكات، ئایا حیكمەتی ئەوە چییە؟!

پێم وایە حیكمەتەكەی دوو شتە:

یەكەم: وەچەی مرۆڤ لە پشتێوە زیاتر بەردەوام دەبێ، هەڵبەتە لە ڕێی بەرێشەوە هەر وایە، بەڵام ڕەچەڵەك (نَسَبْ) عورف و نەریتی زۆربەی كۆمەڵگاكان وایە، كە لە ڕێی كوڕانەوە بەردەوام دەبێ.

دووەم: پیاوان زیاتر بۆ جەنگ و بۆ ڕووبەڕووبوونەوە و، كاتی مەترسیی، بەكاردێن و ئەوان زیاتر ئەو كەلێنە دەگرن، ئەگەرنا لە ڕووی شەریعەتەوە، بێگومان نێر و مێ خوا دایناون و، نێرایەتیی و مێیایەتیی سەنگی مەحەك نین، بەڵكو لە نێو نێران و مێیناندا، ئەوانە باشترن كە پارێزكارترن، وەك خوای دادگەر لە سوورەتی (**الحجرات**)دا دەفەرموێ: ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ

﴿ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ ١٣ ﴾، كەواتە: کێ پارێزکارتر بێ، ئەوە لەلای خوا ڕێز و حورمەتی زیاترە، لە نێر و مێ و نەتەوە و هۆزەکان....

٢)- ﴿ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ ﴾، کردەوە چاکە ماوەکان:

﴿ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ﴾، کۆی (**باقية**)یە یانی: شتێکی چاك کە دەمێنێتەوە، ﴿ ٱلصَّٰلِحَٰتُ ﴾یش کۆی (**صالحة**)یە و ئەویش بە مانای سیفەتێکی باشە.

(**الباقيات الصالحات**): (**صِفتان جرتا على موصوف محذوف، أي: الأعمال الصالحات، والباقيات التي لا زوال لخيرها، وهو ثوابها الخالد**)، واتە: ﴿ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ ﴾، دوو سیفەتن بۆ وەسفکراوێکی قرتێنراو، کە سیاق دەیگەیەنێ، واتە: کردەوە باشەکان، ماوەوەکان کە خێرو چاکەیان لاناچێ کە پاداشتە نەبڕاوەکەیانە، ئەوانەی شەریعەت بە باشیان بزانێ و جێی ڕەزامەندیی خوا و، بەرژەوەندیی و سوودیان بن، کردەوە باشەکانیش ئەوانەن:

ئەدی ماوەکان (**الباقيات**) یانی چی؟! واتە: ئەوانەی کە پاداشتەکەیان دەمێنێتەوە، نەك وەك کارو بەرهەمی دنیایی ماددیی، کە هەر ئەو کاتەیە لێی بەهرەمەند دەبی و دوایی دەڕوا، بەڵام کردەوە باشەکان، پاداشتەکەیان دەمێنێنەوە.

٣)- ﴿ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا ﴾، پاداشتیان لەلای پەروەردگارت باشترە، یانی: پاداشتی ئەوان هەرە باشە.

٤)- ﴿ وَخَيْرٌ أَمَلًا ﴾، هەروەها ئومێدەوارکەرترن، یاخود: بەس ئەوان جێگای ئومێدن، چونکە هیوادار بوون تەنیا بە پاداشتی کردەوە چاکەکانە، چونکە کەسێك کە ئومێدەوارە بە پاداشتی کردەوە باشەکانی، بە هیوایە کە خوا ﷻ گفت و بەڵێنی خۆی بۆ بێنێتە دی و، خوای پەروەردگاریش بەڵێنی ڕاستە، کەواتە: تەنیا ئەوە جێگای ئومێد و هیوا و دڵ پێخۆشبوونە.

لێرەدا فەرموودەیەکی پێغەمبەر ﷺ دێنین، کە دەفەرموێ:

{**مَنْ كَانَتِ الآخِرَةُ هَمَّهُ، جَعَلَ اللَّهُ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ، وَجَمَعَ لَهُ شَمْلَهُ، وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ، وَمَنْ كَانَتِ الدُّنْيَا هَمَّهُ، جَعَلَ اللَّهُ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ، وَفَرَّقَ عَلَيْهِ شَمْلَهُ، وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ مَا قُدِّرَ لَهُ**}(**أخرجه التِّرْمِذِي: ٢٤٦٥، عَنْ أَنَسٍ، وَصَحَّحَهُ الألباني**).

واتە: هەر کەسێك ڕۆژی دوایی بکاتە جێی مەبەست و بایەخی، خوا ﷻ بێ نیازیی دەخاتە نێو دڵی و، کاروباری بۆ کۆدەکاتەوە و، دنیاش بە ملکەچیی دێتە بەر دەستی،

بەڵام هەر کەسێك دنیا بکاتە جێی هیوا و ئاوات و بایەخ پێدانی، خوا هەژارییەکەی دەخاتە نێو چاویی، (هەمیشە هەست بە هەژاریی و ئاتاجیی دەکات) و کاروباری لێ بڵاو دەکات و، لە دنیاش دا تەنیا ئەوەندەی بۆ دێ، کە بۆی بڕیاردراوە.

لێرەدا زانایان چەند نوکتەیەکی ڕەوانبێژیی و زمانەوانییان هێناون، ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

یەك: ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾، بۆچی خوا ئەو ناوەی لێناون؟! دەڵێ: (**الأعمالُ الَّتي تَبْقى ثمراتُها الأخروية من الإعتقادات وَالأَخلاَق وَالعِبَادَاتِ ومخْتلفِ الطَّاعَاتِ، خَيْرٌ فِي الجَزَاءِ وَالفَائِدَة، وَخيرٌ لما يتعلَّق بهَا مِنَ الأَمَل**)، واتە: ئەو کردەوە باشانەی کە بەرهەمە دواڕۆژییەکانیان دەمێننەوە، ئنجا چ پەیوەندییان بە ئیمان و عەقیدەوە بێ، چ پەیوەندییان بە پەرستشەکانەوە بێ، یان پەیوەندییان بە ڕەوشت و ئاکارەکانەوە بێ، چ پەیوەندییان بە جۆرەکانی فەرمانبەرییەوە هەبێ، ئەوانە بێگومان پاداشتیان زیاترە و، لە ڕووی پاداشت و سوودیشەوە، باشترن و، لەو ڕووەوە کە ئینسان پێیان ئومێدەوار بێ و پێیان دڵخۆش بێ، ئەوانە باشترن.

دوو: ئەوە کە خوا ﷻ سامان پێش کوڕان دەخات، لەبەر ئەوەیە کە بە هۆی سامانەوە، ئینسان دەگونجێ هاوسەرگیرییش بکات و، کوڕ و کچیشی پەیدابن، ئنجا سامان بەبێ کوڕانیش سوود دەگەیەنێ، بەڵام کوڕان و کچان، ئەگەر ماڵ و سامانت نەبێ، زۆرجار لەسەرت دەبنە بار!

سێ: خوای پەروەردگار وشەی: ﴿زِينَةُ﴾ی بە تاك هێناوە: ﴿ٱلۡمَالُ وَٱلۡبَنُونَ زِينَةُ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا﴾، لە حاڵێکدا کە پاڵدراوەتە لای دووانیش، هەم لای سامان و هەم لای کوڕان، لەبەر چی؟! لەبەر ئەوەی لە ئەصڵدا: وشەی (**زينة**) چاوگە و بەکارهێنراوە بۆ بەرکار (**مفعول به**) واتە: ڕازێندراوە (**مُزَيَّن**) وەك ئەوەی خودی ڕازاندنەوەکە بێ.

چوار: خوا ﷻ لێرەدا مانەوەی کردەوە باشەکانی، وا داناوە: کە شتێکە جێی دڵنیاییە و، لێی بوونەوە و جێگای مشت ومڕ نیە، ئەمیش بۆ ئاگادار کردنەوەیە لەوە کە مانەوەی پاداشتی کردەوە باشەکان، شتێکی جێی دڵنیاییە و پێویست بە ڕوونکردنەوە ناکات، بۆیە یەکسەر دەفەرموێ: ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾، واتە: مشت و مڕ هەڵناگرێ، کە پاداشتی کردەوە باشەکان، دەمێنێتەوە.

پێنج: وشەی ﴿خَيۡرٌ﴾، کە دووبارە بۆتەوە: ﴿خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٌ أَمَلٗا﴾، بۆیە دووبارە بۆتەوە، تاکو بزانرێ: کە کردەوە چاکەکان: لە ڕووی پاداشتەوە باشترن و، لە ڕووی پێ ئومێدەواربوون و دڵ پێخۆشبوونیشەوە باشترن، لە هەردووك ڕووەکانەوە باشترن، بۆیە ئەگەر بەس یەکجار هێنابای، تەنیا ڕوویەکی دەگرتەوە.

شەش: وشەی ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾، گشتگیره بۆ هەموو ئەو کردەوانەی کە چاکن، هەر بۆیە هەندێ لە زانایان کە گوتوویانە:

أ - مەبەست ئەو زیکرانەیە: **(سبحان اللّٰه، والحمد لله، ولا إله إلا اللّٰه، واللّٰه أكبر).**

ب - هەندێکی دیکەیان گوتوویانە: مەبەست پێنج نوێژە فەڕزەکانن.

ج - هەندێکی دیکەش گوتوویانە: مەبەست پێ پێنج پایەکانی ئیسلامن.

لە ڕاستییدا ئەوە هەڵهێنجانی ئەوان بووە، ئەگەرنا: ﴿وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ﴾، واتە: هەموو ئەو کردەوە باشانەی کە پاداشتەکەیان دەمێنێتەوە، چ پەیوەندییان بە لایەنی ئیمان و عەقیدەوە هەبێ، چ پەیوەندییان بە لایەنی پەرستشەکانەوە هەبێ، چ بە لایەنی ڕەوشت و ئاکارەوە هەبێ، یان بە لایەنی حەڵاڵ و حەڕامەوە هەبێ و، بە هەر لایەن و ڕەهەندێکی ژیانەوە هەبێ.

مەسەلەی سێیەم:

یاد بکەوە! ئەو ڕۆژەی چیایەکان دەڕۆێنین، دەجووڵێنین و، زەوی بە دەرکەوتوویی دەبینی و، کۆیان دەکەینەوە و کەسیان لێ نابوێرین و، بەڕیز لەسەر پەروەردگارت ڕادەنوێنرێن، دەگوترێ: وەك چۆن یەکەمجار دروستمان کرد بوون، هاتنەوە لامان، بەڵکو پێتان وابوو بەڵێنگەتان بۆ دانانێین (بۆ زیندووکرانەوە)، نووسراو (لیستی کردەوان)یش ڕۆنرا، ئنجا تاوانبارانیش دەبینی ترس و بیمیان لەوە هەیە کە تێیدایە و، دەڵێن: ئەی هاوار بۆ ئێمە، ئەمە چییە! ورد و درشتی نەبواردوە و هەمووی سەرژمێر کردوە و، ئەوەی کردبوویان بە ئامادەیی دیتیان و، پەروەردگاریشت ستەم لە هیچکەس ناکات:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ ٱلْجِبَالَ وَتَرَى ٱلْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَٰهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا ﴿٤٧﴾ وَعُرِضُوا۟ عَلَىٰ رَبِّكَ صَفًّا لَّقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَٰكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍۭ بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّن نَّجْعَلَ لَكُم مَّوْعِدًا ﴿٤٨﴾ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ فَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَٰوَيْلَتَنَا مَالِ هَٰذَا ٱلْكِتَٰبِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحْصَىٰهَا ۚ وَوَجَدُوا۟ مَا عَمِلُوا۟ حَاضِرًا ۗ وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ﴿٤٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَوْمَ نُسَيِّرُ ٱلْجِبَالَ ﴾، ئەو ڕۆژە کە چیاییەکان دەڕۆێنین، لایان دەبەین.

﴿ نُسَيِّرُ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (تُسَيَّرُ الجبَالُ) ئەو کاتە (الجبال) (مرفوع) دەبێ کە (نائب الفاعل)ە، ئەو ڕۆژە کە چیایەکان دەڕۆێنرێن و دەجووڵێنرێن و لادەبرێن، (تَسْيِيرُ الجبَالُ: نَقْلُها وإزالَتُها) (تَسْيِير الجبال): گواستنەوەو لابردنیانە، کە لە سووڕەتی (المرسلات) و، لە سووڕەتی (الواقعة)شدا، خوا ئاماژەی بە لابردن و جووڵاندن و ڕۆیاندنی چیاییەکان کردوە.

أ - لە سووڕەتی (المرسلات)دا دەفەرموێ: ﴿ وَسُيِّرَتِ ٱلْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴾، چیایەکان ڕۆێنران و جووڵێنران و لابران، بوون بە تراویلکە، واتە: بوونە تۆز و گەرد.

ب- لە سووڕەتی (الواقعة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَبُسَّتِ ٱلْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَآءً مُّنۢبَثًّا ﴿٦﴾ ﴾، واتە: چیاییەکان لێك هەڵوەشێنران و لێك هەڵتەکێنران و، بوونە تۆز و گەردی بڵاوبووەوە.

ج- لە سووڕەتی (القارعة)ش دا دەفەرمویّ: ﴿ وَتَكُونُ ٱلۡجِبَالُ كَٱلۡعِهۡنِ ٱلۡمَنفُوشِ ۝٥ ﴾،
واتە: چیایەكان وەك خوریی شكنراوە[1] یان لیّدیّ، یان: خوریی ڕەنگاو ڕەنگ.

٢)- ﴿ وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ بَارِزَةً ﴾، زەوی دەبینی: ئاشكرایە و دەركەوتوە.

(بارزة: ظاهرة) مەبەست پێی ڕوو و پانتایەكەیەتی كە دەركەوتوە و، هیچی لەسەر پەنهان نابیّ و ناشاردریّتەوە.

٣)- ﴿ وَحَشَرۡنَٰهُمۡ فَلَمۡ نُغَادِرۡ مِنۡهُمۡ أَحَدٗا ﴾، {ئەو ڕۆژە كە ڕۆژی دواییە} هەموویان خڕدەكەینەوە، هیچ كەسیان لیّ نابوێرین، هیچ كەسیان لیّ تەرك ناكەین و وازی ناهێنین.

(المغادرة: إبقاء شيءٍ، وتركه من تَعَلُّق الفعل به)، (مغادرة) بریتیە لە هێشتنەوەی شتێك و وازلێهێنانی لەوەی كردەوەیەك پێوەی پەیوەست بیّ، واتە: لیّی گەڕیّ، یانی: لە هیچیان ناگەڕێین، یاخود هیچیان لیّ نابوێرین، كە كۆی نەكەینەوە، هەموویان كۆ دەكەینەوە.

٤)- ﴿ وَعُرِضُواْ عَلَىٰ رَبِّكَ صَفّٗا ﴾، واتە: بە ڕیز لەسەر پەروەردگارت ڕانوێنران، (عرض الشيءِ: إحضاره ليُرى حالُهُ، ومنه: استعراضُ الجيش)، (عَرْض) بریتیە لە ڕانواندن و خستنە ڕووی شتێك تاكو بزاندریّ، وەك دەگوتریّ: (إستعراض الجيش) یانی: ڕانوێنرانی سوپا و پێشاندرانی.

(الزمخشري) دەڵیّ: (شُبِّهَتْ حالُهم بحال الجند المعروضين على السلطان، مصطفِّين ظاهرين).
واتە: حاڵیان چوێنراوە بە حاڵی سەربازانی سوپایەكەوە، كە بۆ دەستەڵاتدار ڕادەنوێنرێن و دەهێنرێنە گۆڕیّ، ڕیز ڕیز دەخرێنە گۆڕیّ.

٥)- ﴿ لَّقَدۡ جِئۡتُمُونَا كَمَا خَلَقۡنَٰكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةِۭ ﴾، (پێمان گوتن): بەدڵنیایی هاتنەوە بۆ لامان، وەك چۆن یەكەمجار دروستمان كردبوون، یانی: یەكەمجار كە دروستمان كردبوون، نە هیچتان لەگەڵ خۆتان هێنابوو، لەسكی دایكتان دەرتان نەهێنا بوو، نە سەروەت و سامان و نە خزم و كەس، نە قەوم، نە دەوروبەر، نە جل و بەرگ، ئێستاش ئاوا بە سەڵت و قوڵتیی، بە ڕووت و قووتیی هاتوونەوە بۆ لامان، پێغەمبەر ﷺ دەفەرمویّ: {يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً} (أخرجه مسلم: ٢٨٥٩، والنسائي: ٢٠٨٤، وابن ماجه: ٤٢٧٦، عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها)، واتە: خەڵك لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا كۆدەكرێنەوە، بە پێخواسیی و، بە ڕووتیی و، بە خەتەنە نەكراویی، (واتە: چوون لە دایكی خۆیان بوون، ئاوا).

٦)- ﴿ بَلۡ زَعَمۡتُمۡ أَلَّن نَّجۡعَلَ لَكُم مَّوۡعِدٗا ﴾، واتە: بەڵكو ئێوە پێتان وابوو، كە ئێمە هیچ بەڵێنگەتان بۆ دانانێین.

---

(١) شكنراوە: شیكراوە.

(**الموعد: وقت الوعد أو مكانه**)، (**موعد**) بە مانای كاتی بەڵێنە، یاخود شوێنی بەڵێنە، كە ئەگەر بڵێین: بەڵێنگە، هەردووكیان دەگرێتەوە.

هەڵبەتە من ئەو وشەیەم داناوە و خۆم داماتشیوە[١]، بەڵام پێم وایە شتێكی باشە بۆ (**موعد**) بەڵێنگە، واتە: كات و شوێنی بەڵێن.

لێرەدا ﴿ بَلْ ﴾، (**للإضراب الإنتقالي وليس الإبطالي**) واتە: بۆ ئەوە نیە كە بفەرمویْ: ئەوەی پێشیْ وانیە و، ئەمەیان وایە، بەڵكو بۆ گواستنەوەیە لە مەبەستێكەوە، بۆ مەبەستێكی دیكە.

٧)- ﴿ وَوُضِعَ ٱلْكِتَٰبُ ﴾، واتە: كتێب دانرا، لێرەدا (**كتاب**) یان مەبەست پیْ جینسی كتێبە، واتە: هەموو نووسراوەكان دانران، یانی: لیستی كردەوەكانی هەر كەسێك بە تەنیا، یاخود مەبەست پێی لیستێكی گشتییە، كە كردەوە و هەڵسوكەوتی سەرجەم بەندەكانی تێدا تۆماركراون.

٨)- ﴿ فَتَرَى ٱلْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ ﴾، تاوانباران دەبینی ترس و لەرزیانە لەوەی كە تێیدا تۆماركراوە، چونكە وەك گوتراوە: {دەروێش بۆ خۆی دەزانیْ چی لە كەشكۆڵیْ دایە!} ئەوانەش دەزانن لە دنیادا چییان كردوە و، چۆنیان كردوە و، چییان لەسەر تۆماركراوە! بۆیە ترس و لەرزیانە لەوەی ئابڕوویان بچیْ، لەوەی تاوانبار بكرێن و سزا بدرێن.

٩)- ﴿ وَيَقُولُونَ يَٰوَيْلَتَنَا ﴾، دەشڵێن ئەی هاوار بۆ ئێمە! (**ويلة**)، (**تأنيث الويلة للمبالغة، وهو سوء الحال**)، لە ئەسڵ دا (**ويْل**)ە، بەڵام كردنی بەمێینە (**وَيلة**) بۆ زێدەڕۆییەلە حاڵ خراپیی دا، هەندێكیش (**ويل**) یان بە جۆرێك لە سزا داناوە، بەڵكو هەندێك گوتوویانە: (**ويل**) شیوێكە لە شیوەكانی دۆزەخ، بەڵام نا، ئەوە تەعبیرێكە لە زمانی عەرەبیدا بۆ حاڵ و باڵ خراپیی و مەنیەتیی: (**ويلتنا: أي ياهلكتنا وحسرتنا! تعالي هذه أوانِك**) واتە: ئەی فەوتان و داخ و خەفەت بۆ ئێمە، وەرە، ئێستا كاتتە!

١٠)- ﴿ مَالِ هَٰذَا ٱلْكِتَٰبِ ﴾، واتە: ئەو نووسراوە چییەتی؟ ئەم تەعبیرە بۆ سەرسوڕماندن (**تعجيب**)ە، یانی: كتێب و لیست و تۆمارێكی یەكجار وردە!

١١)- ﴿ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّآ أَحْصَىٰهَا ﴾، واتە: هیچ بچووك و گەورەیەك نابوێریْ و مەگەر سەرژمێری كردوون.

---

(١) ناشڵێم پێشتریش نەبووە، بەڵام لە یادم نیە بینیبیم.

﴿مَالِ هَٰذَا ٱلۡكِتَٰبِ﴾، دەڵێ: (**ما: اسم استفهام: أي شيءٍ، أي: ما ثبت لهذا الكتاب؟**) واتە: ئەوە ئەم كتێبە چییە! ئەم نووسراوە چییەتی؟ لێرەدا مەبەست پێی سەرسوڕمانە، واتە: چەند جێی سەرسووڕمانە ئەو نووسراوە! چونكە هیچ بچووك و گەورەیەكی نەبواردوە، (**لا يغادر: لا يترك**)، هیچ بچووك و گەورەیەكی نەبواردوە، مەگەر سەرژمێری كردوە، بچووك و گەورەش دوو سیفەتن بۆ وەسفكراوێك كە قرتێنراوە، چونكە مەقام و سیاقەكە دەیگەیەنێ، واتە: هیچ كردەوەیەكی بچووكی خراپ و، كردەوەیەكی گەورەی خراپی، نەبواردوە ئەو نووسراوە، مەگەر هەمووی سەرژمێر كردوە، بۆیەش هی بچووكی پێشخستوە، چونكە كردەوەی خراپی بچووك كە تۆمار بكرێ و نەبوێردرێ، زیاتر جێی سەرسوڕمانە لە هی گەورە.

١٢)- ﴿وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرٗا﴾، واتە: ئەوەی كە كردبوویان بە ئامادەیی بینییان، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە كردەوەكان لەوێ دەبەرجەستێنرێن، بەرجەستە دەكرێن، ئنجا ئەگەر مرۆڤ بتوانێ وەك جاری دیكەش گوتوومانە: كامێرای شێردراوە و پەنهان دابنێ و، بە دەنگ و وێنەوە، هەڵسوكەوتەكانی خەڵك تۆمار بكات، دەبێ خوا ﷻ چ ئامێرێكی پێشكەوتووی دابێتە دەست ئەو فریشتانە؟! چۆن كردەوەكانی مرۆڤەكان، بەڵكو هی جندیش بە دەنگ و وێنەوە تۆمار بكەن!

١٣)- ﴿وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ أَحَدٗا﴾، پەروەردگارت ستەم لە هیچ كەس ناكات، واتە: شتێكیان لەسەر نانووسرێ كە نەیانكردبێ، هەروەها خوا ترساندوونی و، ئاگاداری كردوونەوە، پاشان بە دادگەرانەش نەبێ سزا نادرێن، هەموو ئەو واتایانە و، غەیری ئەو واتایانەش دەگەیەنێ.

مەسەلەی چوارەم:

یادیش بكەنەوە! كاتێك بە فریشتانمان فەرموو: كڕنووشی ڕێزلێگرتن بۆ ئادەم بەرن، جگە لە ئیبلیس، تێكڕا كڕنووشیان برد، ئەو لە جینن بوو، لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، ئنجا ئایا خۆی و وەچەكەی، كە دوژمنتانن لە جیاتی من، بە دۆست دەگرن؟ ئەوان خراپترین جێگرەوەن بۆ ستەمكاران:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ ﴾، واتە: یاد بكەوە! كاتێك بە فریشتەكانمان فەرموو كڕنووش بۆ ئادەم ببەن.

وەك زۆرجاری دیكە گوتوومانە: مەبەست لە كرنووش، كڕنووشی ڕێزلێگرتنە.

شایانی باسە: ئێمە بەسەرهاتی ئادەم و حەووا، دایك و بابی مرۆڤایەتیی لە لایەك و، ئیبلیس لە لایەكی دیكەوە، ئەو بەسەرهاتەمان لە سەرەتای سوورەتی (**الأعراف**)دا، بە درێژیی باس كردوە، بۆیە لێرەو لە هەر شوێنێكی دیكە تووشی بین، بە خێراییی بەسەریدا ڕەت دەبین.

٢)- ﴿ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ ﴾، فریشتەكان هەموویان كڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس.

لێرەدا ئەو پرسیارە دەكرێ: كاتێك خوا فەرمانی بە فریشتان كردوە، كڕنووش بۆ ئادەم ببەن، بۆچی دەبێ ئیبلیسیشی گرتبێتەوە؟! وەڵامەكەی هەر ئەوەیە: كە ئیبلیسیش هەرچەندە لە جۆری فریشتان نەبووە، ڕەگەز و توخمێكی دیكەی هەبووە، بەڵام دیارە لەو كاتەدا لە ڕیزی ئەواندا بووە و، لە ئاستی ئەواندا بووە، بەڵكو هەندێك دەڵێن: مامۆستای فریشتان بووە، كە بەبێ بەڵگە قسەی وا ناچەسپێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە تاكو ئەو ڕاددەیەش، زانایان باسی پێگە و پایەی بەرزی ئیبلیسیان كردوە، بەر لەوەی ئەو بێ فەرمانییەی خوا بكات و، خوای دادگەر ئاوا لێی تووڕە بێ و نەفرینی لێبكات.

٣)- ﴿كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ﴾ {هەموو فریشتەکان کڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس} ئیبلیس لە جینن بوو، لە لەهجەی موکریانییدا بە (**جن**) دەڵێن: (**جند**)، هەندێك (**جِنّ**) بە (پەریی) لێکدەدەنەوە لە زمانی کوردییدا، بەڵام ئەگەر هەر بگوترێ: (**جِنّ**) یان (**جند**) زانراوترە و چەمکەکەی خەڵك پێی ئاشناترە، ئەوەندە هەیە ئەگەر بویسترێ وشەی (**جِنّ**)ی عەرەبیی بە کوردیی گۆ بکرێ، دەبێ بگوترێ: (جینن)، شایانی باسە: جاری وایە وشەی {پەریی} بۆ حۆرییش بەکارهێنراوە، دەڵێن: ئەو ئافرەتە دەڵێی پەرییە، واتە: زۆر جوانە، کەواتە: وشەی (پەریی) ڕێك نایەتەوە کە بکرێتە واتا بۆ (**جِنّ**).

هەڵبەتە (**جِنّ**)یش جیان لە فریشتان، خوا لە سوورەتی (**الحجر**)دا دەفەرمووێ: ﴿وَٱلۡجَآنَّ خَلَقۡنَٰهُ مِن قَبۡلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ ٢٧﴾، واتە: پێش دروستکردنی ئادەم، جاننمان لە بڵێسەی ئاگر دروستکردبوو، یاخود: لە ئاگرێك کە ئەوەندە گەرم و سووتێنەرە، دەچێتە نێو کەلێن و کونەکانی جەستەوە.

ئنجا (**الْجَآنّ**) چ مەبەست خودی (**جِنّ**) بێ، چ مەبەست بابی (**جِنّ**) (**أبو الجِنّ**) بێ، کە ئیبلیسە هەرچۆن بێ، (**جِنّ**) لە ئاگر دروستکراون.

٤)- ﴿فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓ﴾، لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو.

(**فِسْق**) بە مانای دەرچوونە، دەگوترێ: (**فَسَقَتِ الفَأْرَة مِنْ جُحْرِهَا**)، واتە: مشکەکە لە کونەکەی چووە دەرێ، یان: (**فَسَقَتِ الرُّطْبَةُ**) واتە: هێشووە خورمایەکە لە کیفەکەی هاتە دەرێ، کەواتە: ﴿فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓ﴾، واتە: لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، فەرمانی پەروەردگاری بوارد و جێبەجێی نەکرد.

٥)- ﴿أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوۡلِيَآءَ مِن دُونِي﴾، ئایا خۆی و وەچەکەی لە جیاتی من بە دۆست دەگرن؟ ﴿أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ﴾ (**الإستفهام للإنكار والتوبيخ**) ئەم پرسیار کردنە، بۆ نکووڵییلێکردن و سەرزەنشتکردنە.

﴿وَذُرِّيَّتَهُۥٓ﴾، یانی: وەچەکەی، ڕۆڵەکانی، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە هەرچی (**جِنّ**)ە، بە کافر و مسوڵمانەوە، کە کافرەکان (**شياطين**) یان پێ دەڵێن و، مسوڵمانەکانیان هەر وشەی (**جِنّ**) یان بۆ بەکاردێنرێ، (**جِنّ**) هەموویان بە پێی ئەم ئایەتە وەچەی ئیبلیسن، هەروەك چۆن مرۆڤەکان، وەچەی (ئادەم و حەووا)ن، بەڵام باسی هاوسەری ئیبلیس نەکراوە، کێیە؟ وەك باسی هاوسەری ئادەم کراوە، کە دایکمان (حەووا)یە، بەڵام لە قورئان دا ناوی نەهێنراوە.

٦)- ﴿وَهُمۡ لَكُمۡ عَدُوُّۢ﴾، (ئایا خۆی و وەچەكەی لە جیاتی من بە دۆست دەگرن)، لە حاڵێكدا كە ئەوان دوژمنتانن؟

﴿عَدُوُّۢ﴾، دوژمن، لە زمانی عەرەبییدا هەم بۆ تاك بەكاردێ و، هەم بۆ كۆش، لە سوورەتی (**الممتحنة**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمۡ أَوۡلِيَآءَ تُلۡقُونَ إِلَيۡهِم بِٱلۡمَوَدَّةِ وَقَدۡ كَفَرُواْ بِمَا جَآءَكُم مِّنَ ٱلۡحَقِّ يُخۡرِجُونَ ٱلرَّسُولَ وَإِيَّاكُمۡ أَن تُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ رَبِّكُمۡ إِن كُنتُمۡ خَرَجۡتُمۡ جِهَٰدٗا فِي سَبِيلِي وَٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِيۚ تُسِرُّونَ إِلَيۡهِم بِٱلۡمَوَدَّةِ وَأَنَا۠ أَعۡلَمُ بِمَآ أَخۡفَيۡتُمۡ وَمَآ أَعۡلَنتُمۡۚ وَمَن يَفۡعَلۡهُ مِنكُمۡ فَقَدۡ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ١﴾،

﴿أَوۡلِيَآءَ﴾، كۆی (**وليّ**)یە، یانی: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! دوژمنی من و دوژمنی خۆتان مەكەنە دۆستتان و بە دۆستیان مەگرن.

وەك دەبینن: وشەی: ﴿عَدُوُّۢ﴾، بۆ كۆ (**جمع**) بەكارهێنراوە، وەك چۆن بۆ تاكیش بەكاردێ.

٧)- ﴿بِئۡسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلٗا﴾، مانایەكەی ئاوای لێدێتەوە: (**بِئْسَ الْبَدَلُ إِبْلِيسُ وَذُرِّيَّتُهُ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى لِلْمُشْرِكِينَ**) واتە: ئیبلیس و وەچەكەی خراپترین جێگرەوەی خوان ﷻ، بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرە ستەمكارەكان، واتە: ئەگەر كەسێك دۆستایەتیی ئیبلیس و، وەچەكەی بكاتە جێگرەوەی دۆستایەتیی خوا ﷻ و، بەندە بۆ خوا صوڵحاوەكان، ئەوە خراپترین جێدار و جێگرەوەی بۆ خوا ﷻ داناوە.

مەسەلەی پێنجەم و كۆتایی:

خـوا فەرموویـەتی: مـن لـە كاتی دروسـتكردنی ئاسـمانەكان و زەوی و، دروسـتكردنی خۆشیاندا ئەوانـم، (مەبەسـت ئیبلیـس و وەچەكەیـەتی، یاخـود هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرە ستەمكارەكانە) ئامـادە نەكـردوە و، ناشـگونجێ گومڕاكـەران بكەمـە هـاوكاری خـۆم:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا ﴿٥١﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ ﴾، ئەوانم ئامادە نەكردوە بۆ دروستكردنی ئاسمانەكان و زەوی و، دروستكردنی خۆشیان.

ئامادەم نەكردوون، واتە: هاوكارییم لێ وەرنەگرتوون.

واتایـەكی دیكـەی: ئەوانـم ئـاگادار نەكـردوون لـە دروسـتكرانی ئاسـمانەكان و زەوی و، دروسـتكرانی خۆشـیان.

﴿ أَشۡهَدتُّهُمۡ ﴾، (**الإِشْـهَادُ: جَعْـلُ الغَـيْرِ شَـاهِداً أَي: حَـاضِراً وَهُـوَ هُنَـا إِحْضَـارٌ خـاصٌّ، أَي إِحْضَـارُ مُشَـارَكَةٍ فِي العَمَـل**)، (**إِشْهَاد**) ئەوەیـە كـە تـۆ ئـەوی دیكـە بكەیـە شـایەد، واتـە: ئامـادەی بكـەی، كـە لێـرەدا مەبەسـت ئامادەكردنێـكی تایبەتـە، یـانی: ئامـادەی بكـەی بـۆ ئـەوەی یارمـەتی لێوەربگـری.

٢)- ﴿ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا ﴾، هەروەها ناشگونجێ سەرلێشێوێنەران بكەمە هاوكار و یارمەتیدەری خۆم.

ئـەم ڕسـتەیە: ﴿ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا ﴾، خوێنراویشـەتەوە: (وَمَـا كُنْـتَ مُتَّخِـذَ ٱلۡمُضِلِّينَ عَضُدٗا) واتـە: تـۆ بـۆت نیـە و ناگونجـێ كـە سەرلێشـێوێنەران، بكەیـە هـاوكار و پشـتیان پـێ ببەسـتی.

چوار سەرنجدانی گرنگ لەم ئایەتە: الكهف (٥١):

یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿ مَّآ أَشۡهَدتُّهُمۡ خَلۡقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَا خَلۡقَ أَنفُسِهِمۡ ﴾، سێ واتای هەن:

١)- (**مَا أَحْضَرْتُهُم لِلْمُعَاوَنَةِ فِي خَلْقِ الكَوْن ولاخلق أنفسهم**) ئامادەم نەکردوون بۆ هاوکاریی کردنم لە کاتی دروستکردنی گەردوون و هی خۆشیاندا.

٢)- (**لَمْ يكونوا موجودين حينذاك لذا لَيْسَ لَدَيْهم عِلْمٌ بهِ**) ئەو کاتە ئامادە نەبوون و بوونیان نەبوو، تاکو زانیارییان پێی هەبێ، بۆیە زانیارییان نیە، بە سەرەتای گەردوون و بوون، هەروەها بە هی خۆشیان.

٣)- واتایەکی دیکەی: {**ما استشرتهم في خلق السموات والأرض وخلق أنفسهم**} ڕاوێژم پێ نەکردوون و پرسم پێ نەکردوون، کە ئایا ئەم گەردوونە دروست بکەم! ئایا ئێوە دروست بکەم، دروست نەکەم!

شتێك نەبێ چۆن پرسی پێ دەکرێ!!

من وای تێدەگەم: لێرەدا مەبەست ئەوەیە: کە مرۆڤ زۆر لە کەوڵی خۆی دەرنەچێ و، لە خۆی بایی نەبێ و، خۆی پێ شتێکی گەورە نەبێ، بەڵکو ئەندازەی خۆی بزانێ و، قەبارە و ئاستی خۆی بزانێ! جاری وا بووە شەڕە قسە و وتوویژم بووە لەگەڵ کەسانێکی مولحید دا، هەبووە گوتوویەتی: خوا بۆچی منی دروستکردوە، بۆچی پرسی پێ نەکردووم؟ ئەگەر پرسی پێکردبام دەمگوت: دروستم مەکە، بەڵام تازە دروستی کردووم و بە ناچاریی منی هێناوەتە ئێرە!

کە بێگومان ئەو قسانە هەموویان لە عەقڵێکەوە سەرچاوە دەگرن، خۆی نەناسیوە، ئەگەرنا مرۆڤ زۆر لەوە بچووکترە بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ خوادا بکات و ڕەخنە لە خوا بگرێ، وەك خوا ﷻ لە سووڕەتی (الأنبياء)دا دەفەرموێ: ﴿ لَا يُسۡـَٔلُ عَمَّا يَفۡعَلُ وَهُمۡ يُسۡـَٔلُونَ ٢٣ ﴾، واتە: خوا پرسیاری لێ ناکرێ، لەوەی دەیکات و ئەوان لێیان دەپرسرێ، ئنجا ئایا بۆچی خوا پرسیاری لێ ناکرێ و بۆچی ڕەخنەی لێ ناگیرێ؟!

یەك: چونکە خوا هەموو کارەکانی بەو پەڕی حیکمەت و زانست بنیات ناون، ئنجا کەسێك پرسیاری لێدەکرێ و، ڕەخنەی لێدەگیرێ، کە ڕێی تێبچێ کارێکی بێجێ بکات، بەڵام کەسێك

کارەکانی لە لووتکەی زانیاریی و چاکیی و کارزانیی دابن، ناگونجێ ڕەخنەی لێبگیرێ و پرسیاری ئاڕاستە بکرێ.

دوو: پایە و مەقامیی خوا زۆر بەرزترە لەوەی بەو شێوەیە وێنا بکرێ، کە مرۆڤ بۆی هەبێ ڕەخنەی لێبگرێ و بڵێ: پرسم پێ بکە! شتێك نەبووبێ، چۆن پرسی پێ بکات؟!

دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ﴾، واتە: هەندێکیان لە کاتی دروستکردنی هەندێکیاندا ئامادە نەبوون و هاوکار نەبوون، یاخود ئەمیش هەر مانای ئەوەیە: ڕاوێژم پێنەکردن و ئامادەم نەکردوون، لە کاتێکدا کە دروستم کردوون، بۆیە ئاگایان لە سەرەتای پەیدابوونی خۆیان و، لە سەرەتای پەیدابوونی گەردوونیش نیە.

سێیەم: پێویستە بزانین کە ئیمان دوو جۆرە: ١ - بڕوای ساغکردنەوە و لێکۆڵینەوە ٢ - بڕوای بەڕاست دانان (**إيمانٌ تحقيقيٌّ، وإيمانٌ تصديقيٌّ**):

١ - (**الإيمان التحقيقي**) ئیمانێکە لەسەر بناغەی لێکۆڵینەوە بنیات دەنرێ، وەك: ئیمان بە بوونی خوا ﷻ و، بە ڕاستیی پێغەمبەر ﷺ و، بە موعجیزە بوونی قورئان، ئەو شتانەی کە عەقڵ دەتوانێ بەڵگەیان لەسەر بهێنێتەوە و دەتوانێ دەرکیان بکات و تێیان بگات.

٢ - (**الإيمان التصديقي**)یش ئەوەیە کە تۆ دوای ئەوەی دەزانی: خوا هەیە و بە عەقڵ، بوونی خوات سەلماندوە و، ڕاستیی پێغەمبەرت ﷺ سەلماندوە و، ڕاستیی قورئانت سەلماندوە، ئنجا هەرچی ئەو خوا پەروەردگارە و، ئەو پێغەمبەرە ﷺ سەرداره و، ئەو قورئانە دەستە وسانکەر (**مُعْجِز**)ە، هەواڵی پێدەدەن، دەبێ بەڕاستی بزانی، چونکە: مادام خوا هەق بێ و، پێغەمبەر ﷺ ڕاست بێ و، قورئان فەرمایشتی خوا بێ، کەواتە: هەرچی ئەوان فەرموویانە، ڕێت لە خۆت گرتوە، کە تێیدا بکەویە دوو دڵیی و گومان، یاخود نکووڵیی لێبکەی.

ئنجا ئەوەی کە ئینسان ناتوانێ تێیدا بگاتە ساغکردنەوە (**تحقيق**) دەبێ لەسەر بناغەی بە ڕاست زانین (**تصديق**) بنیاتی بنێ، بۆ وێنە: ئەوە کە خوا ئەزەلییە و، بێ سەرەتایە و، ئەبەدییە و بێ کۆتاییە و، ئەم گەردوونە سەرەتایەکی هەیە و، ئەم ژیانە دنیاییەی ئێمە، کۆتایی هەیە و، پاشان هاتنی زیندووبوونەوە و، هاتنی قۆناغی بەرزەخ، دوایی هاتنی قیامەت و هەڵسانەوە و، بەهەشت و دۆزەخ و، پردی سەر پشتی دۆزەخ (**صِراط**) و، سزای دوای گۆڕ و، نیعمەتی دوای گۆڕ و مردن و... هتد هەموو ئەوانە، دەبێ لەسەر بناغەی بە ڕاست زانین، ئیمانیان پێ بێنین، ئەگەرنا بڵێی: دەبێ بەشێوازی

زانستی ئەزموونی (العلم التجربي) لێی بکۆڵمەوە، ئاشکرایە ئامرازی ئەو لێکۆڵینەوەیەت نیە و، ئەو شتانە ناکەونە جوغزی زانیاریی وەدەستهێنراو لە ڕێی ئەزموونەوە یانی: پێنج هەستەکان و عەقڵ[١].

چوارەم: بێگومان لێکۆڵینەوەی زانستیی پێویستە، وەك بۆ وێنە: بەسەرهاتەکەی ئیبراهیم ﷺ دەیگەیەنێ، کە لە سوورەتی (**البقرة**)دا هاتوە:

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَـٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾﴾.

واتە: یادبکەوە! کاتێك ئیبراهیم گوتی: پەروەردگارم! پیشانم بدە، چۆن مردووان زیندوو دەکەیەوە! فەرمووی: ئایا بڕوات نەهێناوە؟ گوتی: با، بەڵام بۆ ئەوەی دڵم ئارامبگرێ، {دڵم زیاتر ئارامبگرێ و دابسەکنێ، دوای ئەوەی زانیاریی و دڵنیاکەر (**عیلم الیقین**)م هەیە بەوە کە تۆ مردووان زیندوودەکەیەوە، دەمەوێ: دیتنی دڵنیاکەر (**عین الیقین**)یشم هەبێ، بە چاوی سەریش ببینم} {خوا ﷻ} فەرمووی: چوار باڵندان بگرە و پارچە پارچەیان بکە و هەر پارچە و فڕێبدە سەرکێوێك و، دوایی بانگیان بکە، بە ڕاکردن دێن بۆ لات، بشزانە کە خوا زاڵی کارزانە.

کەواتە: مرۆڤ پێویستە هەتا پێی دەکرێ زانیاریی و زانستی خۆی زێدە بکات، تاکو بڕوای پتەوترو دڵی ئارامگرتووتر بێ، چونکە بناغەی ئیمان زانیاریی (**علم**)ە و بە زانیاریی زیاد دەکات.

ئنجا بە نسبەت ئێمەوە: سەرەتای گەردوون و، کۆتایی گەردوون و، سەرەتای پەیدابوونی مرۆڤ، نادیارن، بەڵێ دەزانین یەکەم دوو مرۆڤ، ئادەم و حەووا بوون ﷺ، ئنجا کە لەوبارەوە بیردۆزەی داروێنیی و بیردۆزەی دیکەش هەن، بەڵام بۆ دەرککردنی ئەوانە، دەبێ بگەڕێینەوە بۆ تەصدیق، بەڵام، چی لە توانامانـدا هەیە، با تەحقیقی لێ بکەین و لێبکۆڵینەوە، بەڵام کە ئامراز و هۆکارەکانی گەیشتنە بنبەست و لێکۆڵینەوەمان، بۆ دەستە بەر نەبوو، نابێ پەکی کاری خۆمان بخەین، بەڵکو دەگەڕێینەوە بۆ لای کتێبی بەهێز و پێزی خوا و، پێغەمبەری خوا ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) تفسير النابلسي، ج٥ ص٣٣١، بە دەستکارییەوە.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان هەشـت ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٥٢ - ٥٩)، لـەو هەشـت ئایەتـەدا، خـوای بـەرزی مـەزن، حـەوت ڕاسـتیی گـەورە و گرنـگ دەخاتـە ڕوو:

١)- سەرەنجامی شوومی كافران لە ڕۆژی دوایی دا.

٢)- باسی قورئان كە مەبەستەكانی بە شێوازی جۆراو جۆر، تێدا خراونە ڕوو، بۆ ئەوەی خەڵك بڕوا بێنن و، هیچ پاساو و بیانووی بڕوا نەهێنانیان نەبێ و، لە هەموو دەروازەو دەرگاكانەوە، لێیان بچێتە ژووریّ و، ڕاستییەكان بخاتە عەقڵ و دڵیانەوە.

٣)- باسی هۆكاری سەرەكیی، بێبڕوابوونی خەڵكی بێبڕوا.

٤)- باسی ئامانج و ئەركی نێردرانی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) و، هەڵوێستی نەیارانیان لە بەرانبەریاندا.

٥)- باسی گەورەیی تاوانی پشتهەڵكەران لە پەیامی خوا و، سزادانی خوا بۆیان، بەوە كە عەقڵ و گوێیان قفڵ بێن و، ڕاستییەكان نەچنە نێو عەقڵ و دڵیانەوە.

٦)- باسی لێبوردەیی و بەزەیی خواو، پەلەنەكردنی لە سزادانی خراپەكاران و تاوانباراندا، هەتا كاتی خۆی دێ.

٧)- باسی یاسای خوا لە سزادانی وڵات و ئاوەدانییەكاندا، كە بریتیە لە فەوتێنرانیان و، سەر بە فەتارەت بردنیان بەهۆی ستەمەوە، بەڵام بەپێی سیستمی دادگەرانەی خوا ﷻ.

﴿ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا۟ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم
مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا۟ عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾ وَلَقَدْ
صَرَّفْنَا فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ أَكْثَرَ شَىْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾ وَمَا مَنَعَ
ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا۟ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا۟ رَبَّهُمْ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ ٱلْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ
ٱلْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۚ وَيُجَٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟

بِٱلۡبَٰطِلِ لِيُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّۖ وَٱتَّخَذُوٓاْ ءَايَٰتِي وَمَآ أُنذِرُواْ هُزُوٗا ﴿٥٦﴾ وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ
فَأَعۡرَضَ عَنۡهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتۡ يَدَاهُۚ إِنَّا جَعَلۡنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ أَكِنَّةً أَن يَفۡقَهُوهُ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمۡ وَقۡرٗاۖ
وَإِن تَدۡعُهُمۡ إِلَى ٱلۡهُدَىٰ فَلَن يَهۡتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدٗا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ ٱلۡغَفُورُ ذُو ٱلرَّحۡمَةِۖ لَوۡ يُؤَاخِذُهُم
بِمَا كَسَبُواْ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلۡعَذَابَۚ بَل لَّهُم مَّوۡعِدٞ لَّن يَجِدُواْ مِن دُونِهِۦ مَوۡئِلٗا ﴿٥٨﴾ وَتِلۡكَ
ٱلۡقُرَىٰٓ أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ لَمَّا ظَلَمُواْ وَجَعَلۡنَا لِمَهۡلِكِهِم مَّوۡعِدٗا ﴿٥٩﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{هەروەها ئەو ڕۆژە (زۆر بێرەزا و سەختە) كە (خوا) دەفەرمویٚ: بانگی ئەو هاوبەشانەم بكەن كە پێتان وابوو (هاوبەشمن)، ئەوانیش بانگیانكردن، كەچی وەڵامیان نەدانەوە و، ئێمەش فەوتێنگایەكمان خستە نێوانیان ﴿٥٢﴾ تاوانبارانیش ئاگری دۆزەخیان بینی و، زانییان كە دەیكەونەتیٚ[1] و، هیچ چارەو دەرەتانیشیان لە چنگی نەبوو ﴿٥٣﴾ مسۆگەریش: لەم قورئانەدا بە شێوازی جۆراو جۆر لە هەموو پەند و وێنەیەكمان بۆ خەڵكی باسكردوون و، مرۆڤیش لە هەموو شتێك بە مشت ومڕترە ﴿٥٤﴾ ئەوەش كە ڕێی لە خەڵكی گرت (كاتێك كە ڕێنماییان بۆ هات) كە بڕوا بێنن و، داوای لێبوردن لە پەروەردگاریان بكەن، هەر ئەوەبوو كە (چاوەڕێ بوون) یاسای بەسەر پێشووواندا چەسپاویان بۆ بیٚ (و بەسەردا بچەسپیٚ)یان سزا و ئازاریان لووت و بزووت بۆ بیٚ ﴿٥٥﴾ ڕەوانە كراوانیشمان تەنیا بە موژدەدەر و ترسێنەر ناردوون و، ئەوانەی بێبڕواشن بە ناهەق شەڕە قسە (مشت و مڕ) دەكەن، تاكو هەقی پیٚ بفەوتێنن و، گاڵتەش بە نیشانەكانم و ئەو (پەیام)ە دەكەن، كە پێی ترسێنراون ﴿٥٦﴾ ئنجا ئایا كیٚ لە كەسێك ستەمكارترە، كە ئایەتەكانی پەروەردگاری خراونەوە یاد، كەچی ڕووی لێوەرگێڕاون و، ئەوەشی لەبیرچووە كە (كردوویەتی و) دوو دەستەكانی پێشیان خستوە (بۆ قیامەتیٚ)؟! ئێمە پەردەمان خستوونە سەر دڵیان تاكو ڕێگیربن، تێبگەن و، قورساییشمان خستۆتە گوێیەكانیانەوە (تاكو نەبیستن) بۆیەش هەرچەندە بەرەو ڕێنمایی بانگیان بكەی، هەرگیز ڕێی ڕاست ناگرن ﴿٥٧﴾ پەروەردگاریشت لێبوردەی خاوەن بەزەییە، ئەگەر بە هۆی ئەو (خراپان)ەوە كە وەدەستیان هێناون، گرتبانی و سزای دابان، بە پەلە سزای

---

(١) دەیكەونەتیٚ : دەكەونەنێوی.

دەدان، بەڵام بەڵێنگەیەکیان هەیە، هیچ دەرەتانیان بۆ لێ دەربازبوونی نیە ﴿٥٨﴾ ئەو ئاوەدانییانەشمان کاتێك فەوتاندوون، کە ستەمیان کردوە و، بەڵێنگەشمان بۆ لە نێو بردنیان دانا بوو ﴿٥٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مَّوۡبِقًا): (وَبَقَ، يَبِقُ، وَبْقاً، وَمَوبقاً، وَأَوبَقَهُ كَذَا، إِذَا تَثَبَّثَ فَهَلَكَ، الموبقُ: مَكَانُ الوبُوقِ، مَوبِقَ يعني المهلك)، (وَبَقَ، يَبِقُ، وَبْقاً، ومَوبقاً) واتە: فەوتا، دەفەوتێ، فەوتێندران، (أَوبَقَهُ كَذَا) واتە: ئەو شتە فەوتاندی و، وای لێکرد: سست بێ و بە جێ بمێنێ و بفەوتێ، (مَوْبِق) واتە: شوێنی تێدا سەر بەفەتارەت چوونە، (مَوبِقَ) شوێنی فەوتێندران، بۆیە من بە فەوتێنگا[1]، واتە: شوێنێك کە خەڵکی تێدا دەفەوتێنرێ، تەفسیرم کردوە.

(مَّصۡرِفًا): (المَصْرِفُ، الإِنْصِرَافُ، وَمَكَانُ الصَّرْفِ)، (مَصْرِف) دەگونجێ چاوگ بێ، واتە: لادان، یان دەرباز بوون، دەشگونجێ ناوی شوێن بێ، واتە: شوێنی بەرەو لادان، شوێنی بۆ دەرباز بوون.

(قُبُلًا): (قُبُلاً: أي عياناً) واتە: ڕووبەڕوو، کە من بە لووت و بزووت مانام کردوە، (وَالقُبُلُ جَمْعُ القَبِيلِ: وهو الجِيْلُ وَالجَمَاعَةُ، وقُبُلْ: المقَدَّمُ)، (قُبُلاً) واتە: ڕووبەڕوو، (قُبُلْ) کۆی (قبيل)ە، کە بە مانای پشتێك، یان کۆمەڵێك دێ، هەروەها (قُبُل) بە مانای شتێك دێ کە پێشخرابێ.

(لِيُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّ): بۆ ئەوەی هەقی پێ بفەوتێنن، هەقی پێ لەبەین بەرن، هەقی پێ پووچەڵ بکەنەوە. (أَدْحَضَهُ: دَفَعَهُ، وَزَحْزَحَهُ، وَأَزْلَقَهُ) واتە: پاڵی پێوەناو لایبردو خلیسکاندی، (وأَدْحَضَ الحُجَّةَ: أَبْطَلَهَا) بەڵگەکەی پووچەڵ کردەوە.

(هُزُوًا): (مهزوءاً بِهِ) واتە: گاڵتە پێکراو، (هَزِأَ بِهِ، يَعني: سَخِرَ) واتە: گاڵتەی پێ کرد.

(أَكِنَّةً): (أَكِنَّة جَمْعُ كِنَانْ، وَهُوَ الغِطَاء) واتە: (أَكِنَّة) کۆی (كِنَانْ)ە، یانی: پەردە، شتێك کە شتێك داپۆشێت، (أكنان جمع الكِنّ) واتە: پەناگە، پەنایەك کە شتێکی تێدا حەشار دەدرێ و پەنا دەدرێ.

---

(١) نەمدیوە پێشتر ئەو وشەیە بەکارهاتبێ، بەڵام مەرجەیش نیە نەبووبێ.

(وَقْرًا): واتە: قورسایی، (وَقِرَتْ أُذُنَهُ وَقْرَاً) گوێی قورس بوو، شتێکی چووەتێ و نابیستێ.

(مَوْبِلًا): (وَئَلَ فُلاَنٌ يَئِلُ وَئْلاً ووئُولاً أَي: لَجَأَ وخَلَصَ، وَئَلَ إِلى اللَّهِ: رَجَعَ وَلَجأَ)، پەنای پێبرد و دەرباز بوو، (وَئَلَ إِلى اللَّه) پەنای بۆ خوا برد، گەڕایەوە بۆ لای خوا.

(لِمَهْلِكِهِم): واتە: بۆ کاتی فەوتاندنەکەیان، یاخود بۆ فەوتاندنەکەیان، (هَلَكَ، يَهْلِكُ، هَلاَكَاً، وهُلُوكاً، وَمَهْلِكاً، وَتَهلكَةً: مَاتَ: فَهُوَ هَالِكٌ)، (لِمَهلِكِهِم) بۆ فەوتاندنەکەیان، (هَلاَكَاً، وهُلُوكاً، وَمَهلِكاً، وَتَهلِكَةً) هەموو ئەوانە چاوگن، واتە: فەوتا، دەفەوتێ بە فەوتان (مَاتَ: فَهُوَ هَالِكٌ) مرد ئنجا ئەو فەوتاوە.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم هەشت ئایەتەدا: حەوت ڕاستیی گەورە و مەزن دەخاتە ڕوو، کە لە پێناسەی ئەم دەرسەدا باسمان کردن، سەرەتا دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژە کە (خوا ﷻ) دەفەرموێ: ئەو هاوبەشانەم کە پێتان وابوو، خەیاڵتان وابوو، هاوبەشی منن، بانگیان بکەن، بە تەئکید بە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، دەفەرموێ، ئەوان گومانیان وابووە، خەیاڵیان وابووە خوا هاوبەشی هەن، واتە: بە هاوبەش دانەرەکان دەفەرموێ: ئەو هاوبەشانەم کە لە خەیاڵ و وەهمی ئێوەدا هەبوون، ئەگەرنا لە دنیای واقیعدا، خوا هاوبەشی نین، یانی: کە ئێوە پێتان وابوو هاوبەشن، بانگیان بکەن.

یانی: ئەو ڕۆژە، ڕۆژێکی زۆر سەخت و ترسناکە، زۆر بێڕەزایە.

﴿ فَدَعَوْهُمْ ﴾، یەکسەر بانگیان کردن، ﴿ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ ﴾، بەڵام پەرستراوەکان وەڵامیان نەدانەوە، ﴿ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴾، ئێمەش فەوتێنگایەکمان خستە بەینیانەوە، واتە: کەندەڵانێك، یاخود چاڵێکمان خستە بەینیانەوە، یاخود مەبەست دۆزەخە، دۆزەخ لە بەینیان دابوو، کە خەڵکی تێدا دەفەوتێ.

یان خوا ﷻ چاڵێك، کەندالێکی گەورە دەخاتە بەینی بتپەرستەکان و ئەوانەوە کە پەرستوویانن و کردوویانن بە هاوبەشی خوا، ئەوان لەو بەر و ئەوان لەمبەر، هەرچەندە بانگیان دەکەن، وەڵامیان نادەنەوە و هەر دەنگیشیان نایانگاتێ و ئەگەر دەنگیشیان بیانگاتێ، وەڵامیان نادەنەوە.

﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ ﴾، تاوانبارەكان ئاگرییان بینی، ئاگری دۆزەخیان دی، ﴿ فَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا ﴾، پێیان وابوو دەیچنەتێ، گومانیان وابوو، یاخود: ﴿ فَظَنُّوٓاْ ﴾، یانی: (**إستيقنوا، علموا**) واتە: دڵنیابوون و زانییان، كە دەیچنەتێ، چونكە وشەی (**ظن**) بەپێی ئەو سیاقە كە تێیدا دێ، ماناكەی دیاریی دەكرێ، جاری وایە بە مانای دوو دڵییە و، جاری وایە بە مانای گومانێكی زاڵە و، جاری واشە بە مانای زانیاریی تەواوە.

ئنجا لێرەدا ئەگەر بە مانای گومانی زاڵ بێ، ئەوە بەتەوسەوە خوای كارزان دەفەرمویٚ: وەك چۆن لە دنیادا گومان و خەیاڵیان وابووە: خوا هاوبەشی هەن، لە قیامەتیش بۆ چوون و خەیاڵیان وادەبێ كە دەچنە نێو ئاگر! بە تەوسەوە پێیان دەفەرمویٚ، ئەگەرنا لە ڕاستییدا دڵنیابوون كە تازە دەیچنەتێ، ﴿ وَلَمْ يَجِدُواْ عَنْهَا مَصْرِفًا ﴾، واتە: هیچ پەناگەیەكیشیان لەو ئاگرە چنگ نەكەوت، كە پەنای پێ ببەن و لێی دەربازبن.

(**مَصْرِف**)، واتە: شوێنێك كە ئینسان لێی دەرباز بێ، شوێنێك ئینسان بۆی بچێ و بۆی ببێتە پەناگەی دەربازبوون.

لێرەدا ڕەنگە پرسیارێك دروست ببێ: ئایا ئەوانە بۆچی لە دنیادا بێبڕوا بوون؟! ئایا دەبێ خوا ﷻ ئاگاداری نەكردبنەوە و، هۆشداریی نەدابنێ؟ بۆچی تووشی ئەو چارەنووسە تاڵە بوون؟!

خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، بەدڵنیایی ئێمە لەم قورئانەدا، بۆ خەڵك بە شێوەی جۆراوجۆر، هەموو وێنەیەكمان خستۆتە ڕوو، واتە: هەموو وێنەیەكمان بە شێوەی جۆراوجۆر و بە دەربڕینی جیا جیا، لە قورئاندا بۆ خەڵك باسكرد بوو، هەموو وێنەیەك و هەموو پەندێك، ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ أَكْثَرَ شَىْءٍ جَدَلًا ﴾، بەڵام مرۆڤ لە هەموو شتێك زیاتر مشت ومڕ و شەڕە قسە دەكات.

(**جَدَل**) بریتیە: لە شەڕە قسەو، دەمە دەمێیەك كە مرۆڤ ئامانجی نەبێ تێیدا بگاتە هەق و ئەنجام، بەڵكو تەنیا مەبەستی ئەوەبێ قسەی بەرانبەرەكەی ڕەت بكاتەوە.

ئنجا لێرەدا پرسیارێكی دیكە دروست دەبێ: باشە مادام خوا ﷻ لە قورئاندا بۆ خەڵك هەموو پەند و وێنەیەكی جۆرا و جۆری بۆ خەڵك خستۆتە ڕوو، بۆچی بڕوایان نەهێناوە؟!

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ ﴾، واتە: هیچ شتێك ڕێی لە خەڵك نەگرت، {بە تەئكید مەبەست خەڵكی بێبڕوایە} كە بڕوا بێنن، لە كاتێكدا ڕێنماییان بۆ هات، ﴿ وَيَسۡتَغۡفِرُواْ رَبَّهُمۡ ﴾، هەروەها هیچ شتێك ڕێی لێ نەگرتن، داوای لێبوردن لە پەروەردگاریان بكەن، ﴿ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمۡ سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلٗا ﴾، مەگەر ئەوە كە:

یەكەم: یاسای پێشووانیان بەسەردا بچەسپێ.

دووەم: یاخود: سزاو ئازاریان ڕووبەڕوو بێ، یان: سزاو ئازاریان لووت و بزووت و كتوپڕ بۆ بێ، واتە: هەر چاوەڕێی ئەوە بوون و، ئەوە ڕێی لێگرتن: بڕوابێنن كە پێیان وابوو، ئەوەی بەسەر پێشووان هاتوە، بەسەر وان نایەت و، پێیان وابوو سزای خوایان بۆ نایەت، چاوەڕێی یەكێ لەو دوو شتانەیان دەكرد، ئەوە ڕێی لێگرتن كە بڕوا بێنن.

واتە: ئەوە ڕێی لێگرتن كە پابەندبن بە بەرنامەی خواوە و، ملكەچی بەرنامەی خوا بن، كە:

١- گومانیان هەبووە لەوەدا، كە یاسای خوا، بەسەر ئەوانیشدا بچەسپێ، وەك بەسەر گەلانی پێشوودا چەسپاوە.

٢- یاخود: سزاو بەڵای خوایان بۆ بێ ڕووبەڕوو، دەشگونجێ مەبەست لێرەدا لە: (عذاب) سزای دۆزەخ بێ، كە سزای دۆزەخیان ڕووبەڕوو بێتەوە.

﴿ وَمَا نُرۡسِلُ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾، ئێمەش ڕەوانەكراوان، ڕەوان ناكەین، مەگەر كە مژدەدەر و ترسێنەر بن، ﴿ وَيُجَٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِٱلۡبَٰطِلِ ﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕواشن، بە ناهەق مشت و مڕ و شەڕە قسە دەكەن، یاخود: پەنا دەبەنە بەر ناهەق، بۆ ئەوەی مشت و مڕ و شەڕە قسەی پێ بكەن ﴿ لِيُدۡحِضُواْ بِهِ ٱلۡحَقَّ ﴾، بۆ ئەوەی هەقی پێ بەرپەرچ بدەنەوە، هەقی پێ بفەوتێنن، هەقی پێ لابەرن و پووچەڵ بكەنەوە، ﴿ وَٱتَّخَذُوٓاْ ءَايَٰتِي وَمَآ أُنذِرُواْ هُزُوٗا ﴾، لە حاڵێك دا كە: نیشانەكانی من و ئەوەی كە پێی ورياكراونەوە و پێی ترسێنراون، بە گاڵتەیان گرتوە.

﴿ وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ ﴾، ئایا كێ ستەمكارترە لە كەسێك كە ئایەتەكانی پەروەردگاری بیرخرابنەوە یانی: نیشانەكانی پەروەردگاری، یان ڕستەكانی فەرمایشتی پەروەردگاری، بیرخرابنەوە، ﴿ فَأَعۡرَضَ عَنۡهَا ﴾، كەچی پشتی تێكردبن و لاملی تێكردبن، ﴿ وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتۡ يَدَاهُ ﴾، ئەوەشی لەبیر چووبێتەوە كە دوو دەستەكانی پێشیان خستوە، كە چ گوناهو تاوان و خراپەیەكی ئەنجام داوە و، پێشی خستوە بۆ ڕۆژی دوایی خۆی! واتە: هیچ كەس لەو كەسە ستەمكارتر نیە.

﴿ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ ﴾، ئێمە لەسەر دڵیان پەردەمان داناون، کە تێی بگەن، واتە: بۆ ئەوەی تێی نەگەن، پەردەمان خستوونە سەر دڵەکانیان، ﴿ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾، هەروەها قورساییمان خستۆتە گوێیەکانیانەوە.

بێگومان خوا پەردەی نەخستۆتە سەر دڵیان، بەو واتایە، کە دڵیان خرابێتە نێو کیف و توورەکەیەك و هیدایەتی خوای پێ نەگات، یاخود قوڕقوشم و قورساییەك لە گوێیاندا هەبێ، کە گوێیان هیچ نەبیستێ! بەڵکو یانی: ئەوانە بە پێی یاسای خوا، کە هەر کەسێ پشتی لە هیدایەتی خوا کرد و، گوێی بۆ نەگرت و، دڵی نەدایە، دوایی ئەو کۆئەندامانەی دەرککردن و، دیتن و، بیستنی لە کار دەکەون و، وەك ئەوە وایە پەردە بەسەر چاوی هەڵکشابێ و دڵی خرابێتە نێو کیف و توورەکەیەکەوە و، قوڕقوشم لە گوێی کرابێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾، هەر چەندە بانگیان بکەی بەرەو ڕێنمایی خوا، ﴿ فَلَن يَهْتَدُوٓا۟ إِذًا أَبَدًا ﴾، هەرگیز ناتوانن ڕاستەڕێ بن و ئەو ڕێنماییەی خوا وەربگرن و قبووڵی بکەن! کە بەدڵنیایی خۆیان وایان بە خۆیان کردوە و، ڕێی گەڕانەوەیان لە خۆیان گرتوە و، لە ئەنجامی ئەو هەموو گوناهو تاوان و خراپەیەدا، هەستەوەرەکانی خۆیان لە کار خستوون.

﴿ وَرَبُّكَ ٱلْغَفُورُ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ﴾، پەروەردگاریشت لێبووردەی خاوەن بەزەییە، ﴿ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُوا۟ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلْعَذَابَ ﴾، ئەگەر بەهۆی ئەوەوە کە بەدەستیان هێناوە، گرتبانی، سزای بۆ پێش دەخستن، بەڵام لەبەر ئەوەی زۆر لێبووردەیە و، زۆر خاوەن بەزەییە، زوو سزایان نادات، بەهۆی کردەوە خراپەکانیانەوە و، پەلە ناکات لە سزا دانیان، ﴿ بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ ﴾، بەڵکو ئەوان بەڵێنگەیەکیان هەیە و، کات و شوێنێکیان هەیە، بۆیان دیاری کراوە، ﴿ لَّن يَجِدُوا۟ مِن دُونِهِۦ مَوْئِلًا ﴾، کە لەو بەڵێنگەیە، هیچ شوێنی خۆ بۆ لادان و، هیچ شوێنی خۆ لێ دەربازکردنیان، نیە و، هەر دەبێ تووشی ئەو بەڵێن و چارەنووسە بن و، دەبێ بەرەو ئەو سەرەنجامە بڕۆن، کە بریتیە لە ڕۆژی دوایی.

ئنجا خوا ﷻ باسی یەکێ لە یاساکانی خۆی دەکات لە ژیانی مرۆڤدا و، دەفەرموێ: ﴿ وَتِلْكَ ٱلْقُرَىٰٓ أَهْلَكْنَـٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ ﴾، ئەو ئاوەدانییانەش کە فەوتاندومانن، دوای ئەوە بووە کە ستەمیان کردوە، ﴿ وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴾، بۆ فەوتانەکەشیان، بەڵێنگەیەکمان داناوە، کات و شوێنێکمان دیاری کردوون، کە ئەو کات و شوێنە، یاخود: ئەو بەڵێنگەیە، مسۆگەرە دێتە دی و، هیچ ئەگەری نەهاتنەدی نیە و، با جارێکی دیکەش بەوەهەم و خەیاڵی پووچ دڵی خۆیان خۆش نەکەن و، هێندەی دیکە خۆیان دەسخەڕۆ نەکەن و. خەیاڵپلاو نەکەن، چونکە: (کەس بە خەیاڵ نەبووە بە ماڵ)!!.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ئەو ڕۆژەش (ڕۆژێکی ترسناك بێڕەزایە) کە خوا بە جگە لە خوا پەرستەکان دەفەرموێ: بانگی ئەو هاوبەشانەم بکەن، کە پێتان وابوو هاوبەشمن، ئەوانیش بانگیان کردن، بەڵام وەڵامیان نەدانەوە و، ئێمەش فەوتێنگایەکمان خستە نێوانیان و، تاوانبارانیش ئاگر «ی دۆزەخ»یان دی و، زانییان کە دەچنە نێوی و، هیچ دەرەتانی لێ دەربازبوونیشییان، چنگ نەکەوت:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَيَوۡمَ يَقُولُ نَادُواْ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُمۡ فَدَعَوۡهُمۡ فَلَمۡ يَسۡتَجِيبُواْ لَهُمۡ وَجَعَلۡنَا بَيۡنَهُم مَّوۡبِقٗا ٥٢ وَرَءَا ٱلۡمُجۡرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمۡ يَجِدُواْ عَنۡهَا مَصۡرِفٗا ٥٣ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَوۡمَ يَقُولُ نَادُواْ شُرَكَآءِيَ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُمۡ ﴾، ئەو ڕۆژە کە خوا دەفەرموێ: ئەو هاوبەشانەم بانگ بکەن، کە پێتان وابوو، (هاوبەشن) ﴿ وَيَوۡمَ يَقُولُ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**يَوْمَ نَقُولُ**) ئەو ڕۆژە کە دەڵێین، (**النِّدَاءُ: طَلَبُ الإِقْبَالِ لِلشَّفَاعَةِ وَالنُّصْرَةِ**)، بانگکردن داواکردنی بە دەمەوە هاتنە، بۆ تکاکردن و سەرخستن.

کە دەفەرموێ: ﴿ زَعَمۡتُمۡ ﴾، (**أي: زعمتموهم شُرَكَائِي**) پێتان وابوو کە هاوبەشی منن، کە ئەمە گاڵتە پێکردن و، بە تەوس و توانجەوە قسە کردنی خوای دادگەرە، لەگەڵیان، واتە: ئێوە پێتان وابوو و، وا حاڵیی بوو بوون، کە ئەوانە هاوبەشی منن، ئەگەرنا: کوا خوا هاوبەشی هەن؟! وەك پەندی پێشینان دەڵێ: (بەس خوا خوایە، جگە لەوی، هەموو کا و بایە)، هەموویان دروستکراون و، خوا بوونی پێ بەخشیون، بۆ کاتێکی دیارییکراو.

٢)- ﴿ فَدَعَوۡهُمۡ ﴾، یەکسەر بانگیانکردن، خوا کە لەوێ دەفەرموێ: بانگیان بکەن! یەکسەر بانگیان کردن، چونکە لەوێ کەس سەرپێچیی لە فەرمانی خوا ناکات.

٣)- ﴿ فَلَمْ يَسْتَجِيبُواْ لَهُمْ ﴾، بەڵام وەڵامیان نەدانەوە، ئەمە دوو واتای هەن:

أ- دەگونجێ هەر وەڵامیان نەدابنەوە، کە بانگیان کردوون.

ب- دەشگونجێ قسە و باسیان پێکەوە بووبێ، بەڵام وەڵامیان نەداونەوە بۆ جێبەجێ کردنی داواکارییەکەیان، کە بریتیە لەوەی هاوکارییان بکەن و، سەریان بخەن و، دەربازیان بکەن.

کە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە ئەم دوو واتایەیان بۆ لێکدابنەوە و هەر گوتوویانە: وەڵامیان نەدانەوە، بەڵام وەك گوتم: دەگونجێ بەقسە وەڵامیان دابنەوە و، قسەیان لەگەڵ کردبن، بەڵام: ﴿ فَلَمْ يَسْتَجِيبُواْ لَهُمْ ﴾، یانی: وەڵامیان نەدانەوە کە داواکارییەکەیان بۆ جێبەجێ بکەن، ئنجا کەسێك داواکاریی داواکەرێك جێبەجێ نەکات، وەك ئەوە وایە، هەر جوابی نەدابێتەوە، با قسەشی لەگەڵدا کردبێ.

٤)- ﴿ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴾، فەوتێنگایەکمان خستە نێوانیانەوە.

﴿ مَّوْبِقًا ﴾: خۆم ئەو وشەیەم بە کوردیی بۆ داناوە: (فەوتێنگا) ئەو شوێنەی کە خەڵکی تێدا دەفەوتێ و، دەبێتە شوێنی مەرگ و لە بەین چوون و، سەر تێدا بە فەتارەت چوونیان.

٥)- ﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ ﴾، تاوانبارانیش ئاگریان دی، ئاگری دۆزەخیان دی، واش پێدەچێ ئەو فەوتێنگایە، هەر ئاگرەکەی دۆزەخ بێ، ئنجا بەو پێیە بێ: ﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ ﴾، لە زمانی عەرەبییدا پێی دەگوترێ: (**عطف بيان**) بادانەوە بۆ ڕوونکردنەوەی چەمك و واتا و نێوەڕۆكی، ئەو فەوتێنگایەی کە بریتیە لە ئاگری دۆزەخ، تاوانباران ئەو فەوتێنگایەیان بینی، کە بریتیە لە ئاگری دۆزەخ.

٦)- ﴿ فَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا ﴾، پێیان وابوو کە دەیچنە نێو.

ئەم (**ظَنّ**)ە: أ - دەگونجێ مەبەست گومان بێ، کە لێرەدا ئەوە بە توانج و تەوسەوە، قسە پێ گوتنیانە، واتە: وەك چۆن لە ژیانی دنیادا گومانیان وابوو ئەو پەرستراوانە هاوبەشی خوان، لەوێش گومانیان وابووە دەیچنەتێ!

ب - دەشگونجێ (ظن) لێرەدا بە مانای دڵنیایی و زانیاریی تەواو بێ، واتە: دڵنیابوون کە دەیچنە نێو.

٧)- ﴿وَلَمْ يَجِدُواْ عَنْهَا مَصْرِفًا﴾، هیچ پەناگەو شوێنی دەربازبوونیان لەو فەوتێنگایە، لەو ئاگری دۆزەخە، چنگ نەكەوت.

(**المَصْرِفُ: مَكَانُ الصَّرْفِ أَي: التَخَلُّصُ والمجَاوَزَة**)، واتە: (**مَصْرِف**) شوێنی (**صَرْف**)ە، واتە: لادان، دەربازبوون، قوتاربوون، واتە: شوێنێكیان دەست نەكەوت، كە پەنای پێ بەرن و، لێی دەرباز بن.

كەواتە: ﴿مَصْرِفًا﴾: (**مَعْدِلاً**) شوێنێك كە بۆی لادەن و، پەنای پێ بەرن و، تێیدا خاتر جەم بن، كە لەو فەوتێنگایە، لەو چوونە نێو ئاگری دۆزەخە، قوتار و دەرباز بوون.

مەسەلەی دووەم:

بە دڵنیایی لە هەموو پەندێکمان لەم قورئانەدا بۆ خەڵکی، بە شێوەی جۆراو جۆر، باسکردوە و، مرۆڤیش لە هەموو شتێك بە مشت و مڕترە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ﴾، بە دڵنیایی لەم قورئانەدا بۆ خەڵکی، بە شێوەی جۆراو جۆر، باسمان کردوە، چی باس کردوە؟!:

٢)- ﴿مِن كُلِّ مَثَلٍ﴾، لە هەموو وێنەیەك، لە هەموو پەندێك، بۆمان باسکردوون، بە شێوەی جۆراو جۆر: ﴿صَرَّفْنَا﴾، یانی: (نَوَّعْنَا)، (تَصْرِيف) یانی: (تَنْوِيع)، جۆرا و جۆرکردن، گۆڕین لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك.

ئێستاش با بەراوردێکی نێوان ئەم ئایەتە و، ئایەتی (٨٩)ی (الإسراء) بکەین:

لە سوورەتی: (الإسراء)دا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾﴾، لە سوورەتی (الإسراء)دا، ﴿لِلنَّاسِ﴾ پێشخراوە، بەڵام لێرە: ﴿فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ﴾ پێشخراوە، ئنجا ئایا هۆی چییە لێرەدا: ﴿فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ﴾ پێش خراوە، بەڵام لەوێ (الإسراء - ٨٩) (للناس) پێشخراوە؟

چونکە: لە پێشتر بوون (**أولوية**) لێرەدا بۆ باسی قورئانە، بەڵام لەوێ لە پێشتر بوون (**أولوية**) بۆ باسی خەڵك بووە، هیچ گومانیشی تێدا نیە: ئەو وردەکارییانە تەنیا لە فەرمایشتی خوادا چنگ دەکەون.

کە دەفەرموێ: ﴿مِن كُلِّ مَثَلٍ﴾، {(**الْمَثَلُ: جُمْلَةٌ مِنَ الْقَوْلِ مُقْتَطَعَة مِنَ كَلَامٍ، أو مُرْسَلَة بذَاتِهَا، تُنْقَلُ ممَّنْ وَرَدَ فيه إلى مُشَابِهِه بدُونِ تغييرٍ، مثل: (في الصَّيْفِ ضَيّعتِ اللَّبَن) وَ(الرَّائِدُ لاَ يَكْذِبُ أَهْلَه)**}[1].

---

(١) المعجم الوسيط، ص٨٥٤.

واتە: (مَثَلْ) ڕستەیەکە لە قسە، کە لە قسەیەك دادەبڕدرێ، یاخود هەر سەربەخۆ، قسەیەکە دەکرێ، لەو ڕووداوەی کە تێیدا هاتوە، دەگوازرێتەوە بەسەر هاووێنەکەیدا، دەچەسپێنرێ، بەبێ ئەوەی دەستکاریی بکرێ، وەك: (فِي الصَّيْفِ ضَيّعتِ اللَّبَن) واتە: لە هاوینێدا شیرەکەت لە دەستدا، ئەوە بەسەرهاتێکی هەیە، یاخود: (الرَّائِدُ لاَ يَكْذِبُ أَهْلَه) واتە: سەرمەشق {ئەوە کەسەی پێش خەڵکەکەی خۆی کەوتوە} درۆیان لەگەڵ ناکات، هەروەها گەلێك پەندی دیکە هەن، چ لە زمانی عەرەبیی و کوردیی دا، چ لە ئینگلیزیی و هیندیی دا و، چ لە هەموو زمانەکانی دنیادا.

پەندی یەکەم: (فِي الصَّيْفِ ضَيّعتِ اللَّبَن):

گێڕراوەتەوە: ئافرەتێك، پیاوێك داوای لێکردوە شووی پێبکات، ئەویش شووی پێنەکردوە، دوایی پیاوەکە دەوڵەمەند بووە و، ئافرەتەکەش نەدار بووە، ئافرەتەکە چووە داوای هاوکاریی لێکردوە، پیاوەکەش بە ئافرەتەکەی گوتوە: (فِي الصَّيْفِ ضَيّعتِ اللَّبَن) واتە: لە هاوینێدا شیرەکەت زایە کرد، وا پێدەچێ ئەو پیاوە لە وەرزی هاویندا بووبێ، کە داخوازیی ئەو ئافرەتەی کردوە و، ئەویش ئامادە نەبووە شووی پێبکات، واتە: ئەگەر داواکارییەکەی کە هاوینێ ئاڕاستەم کردی، بۆت جێبەجێ کردبام، ئێستا هاوکارییم دەکردی و لە خزمەت دا دەبووم!

پەندی دووەم: (الرَّائِدُ لاَ يَكْذِبُ أَهْلَهُ):

دیارە کەسێك بووە لە پێش خەڵکەکەی خۆیەوە، لە پێش هۆزەکەی خۆیەوە ڕۆیشتوە و، شتێکی بەدی کردوە، مەترسییەك دوژمنێکی بەدی کردوە، بەڵام ئەوان گوێیان بۆ نەگرتوە، دوایی تووشی ئەو گرفت و بەڵایە بوون، کە ئەو لەبارەیەوە هۆشداریی داونێ، دوایی پێی گوتوون: (الرَّائِدُ لاَ يَكْذِبُ أَهْلَهُ) واتە: کەسێك پێش گەلەکەی خۆی بکەوێ، درۆیان لەگەڵ ناکا، بەڵام ئێوە متمانەتان بە من نەبوو، بۆیە بەو دەردەچوون!

٣)- ﴿وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ أَكْثَرَ شَىْءٍ جَدَلًا﴾، مرۆڤیش لە هەموو شتێك زیاتر مشت و مڕ دەکات.

وشەی: (شَيء: اسمٌ مُفْرَدٌ مُتوغِّلٌ فِي العُمُوم)، واتە: ناوێکی تاکە، زۆر گشتییە و، هەموو شتێك دەگرێتەوە.

(واسم التفضيلِ هُنَا، مَسْلُوبُ الْمُفَاضَلَةِ، مِثْلُ: ﴿قَالَ رَبِّ ٱلسِّجْنُ أَحَبُّ إِلَىَّ مِمَّا يَدْعُونَنِىٓ إِلَيْهِ ۖ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّى كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُن مِّنَ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٣٣﴾﴾).

لێرەدا ناوی هەڵبژاردن (اسم التفضيل) مەبەست پێی بەراوردكاریی نیە، تاكو بڵێی: مرۆڤ لە فلان ئاژەڵ، یان لە فلان بوونەدار (كائن) زیاتر مشت و مڕ دەكات، بەڵكو مەبەست پێی ئەوەیە، كە زۆر مشت و مڕ و شەڕە قسە دەكات، وەك قسەكەی: یوسوف ﷺ كاتێ خۆی: ﴿قَالَ رَبِّ ٱلسِّجۡنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدۡعُونَنِيٓ إِلَيۡهِۖ وَإِلَّا تَصۡرِفۡ عَنِّي كَيۡدَهُنَّ أَصۡبُ إِلَيۡهِنَّ وَأَكُن مِّنَ ٱلۡجَٰهِلِينَ ٣٣﴾.

واتە: گوتی: خوایە! زیندان (گرتووخانە)م لەلا خۆشەویسترە لەوەی كە منی بۆ بانگ دەكەن.

بێگومان مەبەست ئەوە نەبووە كە گرتووخانەی لەلا خۆشەویستربێ لە زینا! بەڵكو مەبەستی ئەوە بوو: ئامادەم بچمە گرتووخانەوە، بەڵام ئامادە نیم ئەوەی ئەوان دەیڵێن جێبەجێی بكەم، كە بریتیە لە داوێن پیسیی.

دوو فەرموودە لەبارەی مشت ومڕ (جدال)ەوە:

دەربارەی وشەی مشت و مڕ و شەڕە قسە كردنی مرۆڤ، ئەم دوو فەرموودەیە دەهێنین:

فەرموودەی یەكەمیان:

{رَوَى أَنَسٌ ﷺ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الْكُفَّارِ، فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: مَا صَنَعْتَ فِيمَا أَرْسَلْتُ إِلَيْكَ؟ فَيَقُولُ: رَبِّ آمَنْتُ بِكَ، وَصَدَّقْتُ بِرُسُلِكَ، وَعَمِلْتُ بِكِتَابِكَ، فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: هَذِهِ صَحِيفَتُكَ لَيْسَ فِيهَا شي مِنْ ذَلِكَ؟ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ! إِنِّي لاَ أَقْبَلُ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، فَيُقَالُ لَهُ: هَذِهِ الْمَلاَئِكَةُ الْحَفَظَةُ يَشْهَدُونَ عَلَيْكَ، فَيَقُولُ: وَلاَ أَقْبَلُهُمْ يَا رَبِّ! وَكَيْفَ أَقْبَلُهُمْ وَلَا هُمْ مِنْ عِنْدِي، وَلَا مِنْ جِهَتِي، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: هَذَا اللَّوْحُ الْمَحْفُوظُ، أُمُّ الْكِتَابِ قَدْ شَهِدَ بِذَلِكَ، فَقَالَ: يَا رَبِّ أَلَمْ تُجِرْنِي مِنَ الظُّلْمِ؟ قَالَ: بَلَى، فَقَالَ: يَا رَبِّ! لاَ أَقْبَلُ إِلاَّ شَاهِداً عَلَيَّ مِنْ نَفْسِي، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: الْآنَ نَبْعَثُ عَلَيْكَ شَاهِدًا مِنْ نَفْسِكَ، فَيَتَفَكَّرُ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْهَدُ عَلَيْهِ مِنْ نَفْسِهِ؟ فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ، ثُمَّ تَنْطِقُ جَوَارِحُهُ بِالشِّرْكِ، ثُمَّ يُخَلَّى بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَلَامِ، فَيَدْخُلُ النَّارَ، وَإِنَّ بَعْضَهُ لَيَلْعَنُ بَعْضًا يَقُولُ لِأَعْضَائِهِ: لَعَنَكُنَّ اللَّهُ، فَعَنْكُنَّ كُنْتُ أُنَاضِلُ، فَتَقُولُ أَعْضَاؤُهُ: لَعَنَكَ اللَّهُ، أَفَتَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُكْتَمُ حَدِيثًا؟ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَكۡثَرَ شَيۡءٖ جَدَلٗا ٥٤﴾ }

(أخرجه مسلم: ٢٩٦٩، وابن حبان: ٧٣٥٨، والحاكم: ٧٨٧٨، أبو يعلى: ٣٩٧٥).

واتە: ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: پیاوێك لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، لە كافرەكان، دەهێنرێ، خوا پێی دەفەرموێ: لەوەدا كە بۆ لای تۆ ڕەوانم كرد، چیت كرد؟! دەڵێ: پەروەردگارم: بڕوام بە تۆ هێنا و، پێغەمبەرانی تۆم بە

ڕاست دانان و، کاریشم بە کتێبەکەت کرد، خوا دەفەرموێ: ئەوە لیستی کردەوەکانتە، هیچ شتێك لەوەی کە تۆ دەیڵێی، تێیدا نیە!! دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! من ئەوەی کە لەو لیستەدا نووسراوە، قبووڵی ناکەم، پێی دەگوترێ: ئەوە فریشتە پارێزەرەکانن، شایەدییت لەسەر دەدەن، دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! ئەوانیش قبووڵ ناکەم، ئنجا چۆن قبووڵیان بکەم کە لە من نین و، لە لای منەوە نین، خوا دەفەرموێ: ئەوە (**اللّوح المحفوظ، أمُّ الكتاب**) شایەدیی بەوە دەدا، {واتە: ئەو دروستکراوەی خوا کە هەموو زانیارییەکانی تێدا تۆمار کردوون}، دەڵێ: ئەی پەروەردگارم! ئایا تۆ پەنام نادەی کە ستەمم لێ بکەی؟! دەفەرموێ: با، دەڵێ: پەروەردگارم! من هیچ شایەدێك قبووڵ ناکەم، مەگەر لە خۆم بێ، خوای بەرز دەفەرموێ: باشە ئێستا شایەدێکت بۆ دەنێرین لە خۆت، بیردەکاتەوە: دەبێ کێ بێ لە خۆی شایەدیی لەسەر بدات!! ئیدی مۆر بەسەر زاریەوە دەنرێ، دوایی ئەندامەکانی دێنە گۆ و قسە دەکەن بە شیرك {و شایەدیی دەدەن کە ئەهلی شیرك بوون} دوایی وازی لێ دەهێنرێ کە قسە بکات {زاری دەکرێتەوە} سەرەنجام دوای ئەوەی ئەندامەکانی شایەدیی لەسەر دەدەن دەچێتە نێو ئاگرەوە و، هەندێك لە ئەندامەکانی نەفرین لە هەندێکیان دەکەن، بە ئەندامەکانی خۆی دەڵێ: نەفرینی خواتان لێبێ، من بەرگرییم لە ئێوە دەکرد، کە ئێوە نەسووتێن! ئەندامەکانیشی پێی دەڵێن: نەفرینی خوات لێبێ، پێت وابوو کە دەگونجێ شتێك یان قسەیەك لە خوای بەرز بشاردرێتەوە؟ ئا ئەوە قسەی خوای بەرزە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ أَكْثَرَ شَىْءٍ جَدَلًا ﴾، واتە: مرۆڤ لە هەموو شتێك زیاتر مشت و مڕ و شەڕە قسە دەکات.

فەرموودەی دووەم:

{**عَنْ عَلِيٍّ** ﷺ، **قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ** ﷺ **عَلَى عَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ، وَهُمَا نَائِمَانِ، فَقَالَ: «أَلَا تُصَلُّونَ؟»؟ فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّمَا أَنْفُسُنَا بِيَدِ اللَّهِ، فَإِذَا شَاءَ أَنْ يَبْعَثَهَا، بَعَثَهَا، فَانْصَرَفَ عَنْهُمْ، وَهُوَ يَقُولُ:** ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ أَكْثَرَ شَىْءٍ جَدَلًا ﴾}، (**أخرجه البخاري: ١١٢٧، مسلم: ٧٧٥، وَابن ماجه: ١١٨٧، وابن حبان: ٢٥٦٦**).

واتە: عەلی ﷺ دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ شەو هاتە لای عەلی و فاتیمە، لە کاتێکدا خەوتبوون، فەرمووی: هەڵناستن نوێژێ بکەن، (واتە: هەڵناسن شەو نوێژان بکەن؟!) عەلی گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ڕووحەکانمان بە دەست خوان، ئەگەر ویستی هەڵمانسێنێ، هەڵمان دەستێنێ، پێغەمبەری خواش ﷺ ڕۆیشت {دەستی لە ڕانی

خـۆی دەدا، وەك سەرسـوڕمان}[١] دەیفەرمـوو: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَكۡثَرَ شَيۡءٖ جَدَلٗا﴾، مـرۆڤ لـە هەمـوو شـتێك زیاتـر مشـت و مـڕ و شـەڕە قسـە دەكات.

مەسەلەی سێیەم:

هیـچ شـتێكیش ڕێـی لـە خەڵـكی بێبـڕوا نەگـرت، كاتێـك ڕێنماییـان بـۆ هـات، بـڕوا بێنـن و داوای لێبـوردن لـە پەروەردگاریـان بكـەن، جگـە لـەوە كـە یاسـای پێشـینانیان بـۆ بێ و بەسـەردا بچەسـپێ، یـان سـزای ڕووبەڕوویـان بـۆ بـێ:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ وَيَسۡتَغۡفِرُواْ رَبَّهُمۡ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمۡ سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلٗا﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ﴾، هیچ شتێك ڕێی لە خەڵك نەگرت بڕوا بێنن، كە دەفەرموێ: هیچ شتێك ڕێی لێنەگرتن كە بڕوا بێنن، یانی: بڕوایان نەهێناوە، بۆیە لێرەدا (أل)ی ﴿ٱلنَّاسَ﴾، بۆ (عَهْد)ە، واتە: خەڵكێكی دیاریكراو، كە بریتین لە خەڵكێكی بێبڕوا، هیچ شتێك ڕێی لە خەڵكی بێبڕوا نەگرت، بڕوا بێنن.

﴿أَن يُؤۡمِنُوٓاْ﴾، یـانی: (مِـنْ أن يُؤمِنُـوا) كـە بـڕوا بێنـن، بـڕوا بـە چـی بێنـن؟ بـڕوا بـە خـوا ﷻ بێنـن وەك تاكـە پەسـتراو و بەدیهێنـەر و پـەروەردگار و، بـڕوا بـە پێغەمبـەران (**عليهـم الصـلاة وسـلام**) بێنـن، بـڕوا بـە كتێبـەكانی خـوا بێنن،...هتـد.

٢)- ﴿إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ﴾، كاتێك كە ڕێنماییان بۆ هات، كەواتە: بڕوا نەهێنانەكەیان، هۆكارەكەی بەڕێ نەزانین و نەبوونی شارەزایی و ڕێنمایی، نەبووەو هۆكارێكی دیكەی هەبووە.

٣)- ﴿وَيَسۡتَغۡفِرُواْ رَبَّهُمۡ﴾، هەروەهـا (هـیچ شتێك ڕێی لێنەگرتن) كە داوای لـێبوردن لە پەروەردگاریان بكەن.

لێرەدا دوو حاڵەتی باس كردووە، كە دەبوو خەڵك بیانبوونایە، بەڵام نیانن:

---

(١) ئەمە لەڕیوایەتـی دیكەدا هاتوە.

یەکەم: بڕواهێنان.

دووەم: داوای لێبوردن لە خوا کردن، چونکە خەڵك بە گشتی دوو حاڵەتیان هەن:

١/ یان هیدایەتی خوایان وەرگرتوە، بەڵام گوناهو تاوانیان هەیە.

٢/ یاخود ئەصڵەن هیدایەتی خوایان وەرنەگرتوە.

ئنجا ئەگەر هیدایەتی خوایان وەرنەگرتبێ، دەبێ پێشێ هیدایەتی خوا وەربگرن، ئەگەر وەریشیان گرتبێ و، هەڵە و کەم و کوڕییان هەبێ، دەبێ داوای لێبوردن لە پەروەردگاریان بکەن، بۆ کەم و کوڕییەکانیان.

هیچ شتێك ڕێی لێنەگرتن، جگە لەچی؟!.

٤)- ﴿ إِلَّآ أَن تَأۡتِيَهُمۡ سُنَّةُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴾، مەگەر ئەوە کە یاسای پێشینانیان بۆبێ، واتە: جێ بەجێ بوونی یاسای خوا لە پێشینانیاندا.

(**أي: انْتِظَارَ أَنْ تَأْتيهم سُنَّةُ الأَوَّلِيْن**)، واتە: مەگەر چاوەڕوانیی ئەوەیان کرد: یاسای خوا، کە لە پێشینانی ئەواندا جێبەجێ بووە و ڕابردوە، ئەو یاسایە بۆ ئەوانیش بێ و، بەسەر ئەوانیشدا بچەسپێ، کە بریتیە لەوەی خوا لەبەینیان بەرێ و سەریان بە فەتارەت بدات.

٥)- ﴿ أَوۡ يَأۡتِيَهُمُ ٱلۡعَذَابُ قُبُلٗا ﴾، یان چاوەڕوانیی ئەوە: کە سزای خوایان ڕووبەڕوو و، لووت و بزووت بۆ بێ، ﴿ قُبُلٗا ﴾، (**قُبُلاً: جَمْعُ قَبِيل**)، سزای خوایان بەش بەش بۆ بێ.

یاخود: ﴿ قُبُلٗا ﴾، بە مانای (**ظَاهِرَاً**) دێ، واتە: بە ئاشکرا و بە ڕواڵەتیی بۆیان بێ، بە بەر چاویانەوە بۆیان بێ، خوێنراویشەتەوە: (**قِبَلاً**) ئەویش بە هەمان شێوە: هەم بە مانای: بەش بەش بۆیان بێ و، هەم بە مانای: بەبەر چاویانەوە بۆیان بێ، یاخود کتوپڕ لووت و بزووت بۆیان بێ، دێ.

کەواتە: هۆکاری بڕوا نەهێنانیان بریتی بووە لە چاوەڕێ کردنیان بۆ هاتنە دی یاسای خوا، کە لە بەینیان بەرێ، یاخود هاتنی سزا و ئازاری خوا کە ڕووبەڕوو بۆیان بێ، ئنجا دەگونجێ ئەو ئازار و سزایەی خوا، مەبەست پێی بەڵایەکی دنیایی بێ، یاخود: سزای ڕۆژی دوایی بێ.

مەسەلەی چوارەم:

پێغەمبەرانیش تەنیا بە موژدەدەر و ترسێنەر دەنێرین و، ئەوانەی بێبڕواشن مشت و مڕی بە ناهەق دەکەن، تاکو هەقی پێ لابەرن و گاڵتەش بە ئایەتەکانمان و، ئەو (پەیام)ەش دەکەن کە پێی ترسێنراون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمَا نُرْسِلُ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۚ وَيُجَـٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِٱلْبَـٰطِلِ لِيُدْحِضُوا۟ بِهِ ٱلْحَقَّ ۖ وَٱتَّخَذُوٓا۟ ءَايَـٰتِى وَمَآ أُنذِرُوا۟ هُزُوًا ﴿٥٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَا نُرْسِلُ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾، ئێمە ڕەوانەکراوانمان، نانێرین، یانی: ئێمە پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) - کە لە لایەن خواوە ڕەوانەکراون - لە هیچ حاڵاندا، نانێرین.

٢)- ﴿ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ﴾، مەگەر موژدەدەر و ترسێنەر بن، تەنیا بۆ دڵخۆشکردن و، موژدە پێدانی ئەوانەی کە ئیمان بە خوا دێنن و، فەرمانبەریی بۆ خوا دەکەن و، ترساندن و هەڕەشە لێکردن و وریاکردنەوەی ئەوانە کە ئامادە نین، بەدەم بانگەوازی پێغەمبەرانەوە (**علیهم الصلاة والسلام**) بچن و، ئیمان بە خوا بێنن و فەرمانبەریی بۆ بکەن، تەنیا بۆ ئەوە دەیاننێرین.

٣)- ﴿ وَيُجَـٰدِلُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِٱلْبَـٰطِلِ ﴾، ئەوانەش کە بێبڕوان بە ناهەق مشت ومڕ و شەڕە قسە دەکەن، (**جدال**)، واتە: ناکۆکیی و مشت و مڕ و شەڕە قسە، چونکە (**جدال**) لە (**جِدالة**) وە هاتوە، یانی: زەوی، وەك چۆن دوو کەس کە زۆران (ملانە) دەگرن، هەرکامیان هەوڵدەدات بەرانبەرەکەی بخاتە سەر زەوی و بەسەریدا زاڵبێ و بیبەزێنێ، شەڕە قسەش هەروایە.

ئنجا ئایا بێبڕوایان بۆچی مشت و مڕ و شەڕە قسە دەکەن؟

٤)- ﴿ لِيُدْحِضُوا۟ بِهِ ٱلْحَقَّ ﴾، تاکو بەو ناهەقییە، هەق بەرپەرچ بدەنەوە و لایبدەن و نەیهێڵن.

٥)- ﴿ وَٱتَّخَذُوٓا۟ ءَايَـٰتِى وَمَآ أُنذِرُوا۟ هُزُوًا ﴾، ئەوانە: نیشانەکانی من و ئەوەی پێی ترسێنراون، بە گاڵتەیان گرتوون، ﴿ هُزُوًا ﴾، خوێنراویشەتەوە: (هُزْءاً) (**الهُزُو والهُزْءُ: مَصْدَرُ هَزَأَ أي: اتَّخَذُوا ذَلِكَ مُسْتَهْزَءاً بِهِ**)، واتە: ئەو نیشانانەی من و، ئەو ترساندن و وریاکردنەوەی منیان کردە گاڵتە پێکراوو، گاڵتەیان پێکرد، لە جیاتی بڕوای پێ بێنن، گاڵتەیان پێکرد، لە جیاتی ڕێزی بگرن، بە کەم و سووك تەماشایان کرد.

﴿وَمَآ أُنذِرُواْ﴾، ئەو (ما)یە (مصدریة) و ﴿وَمَآ أُنذِرُواْ﴾، هەمووی پێكەوە دەبێتە (وإنذارَهم) ترسێنرانەكەیان و وریاكردنەوەكەیان لەگەڵ نیشانەكانی من، كردنە گاڵتە پێكراو.

مەسەلەی پێنجەم:

ئایا كێ لەو كەسە ستەمكارترە، كە ئایەتەكانی پەروەردگاری دەخرێنەوە یاد، كەچی پشتگوێیان دەخات و، ئەوەی دوو دەستەكانی پێشیان خستوە {لە تاوان و خراپە} لە بیری دەكات، ئێمە پەردەمان خستوونە سەر دڵیان و، ڕێیان گرتوە كە تێبگەن و، قورساییمان خستۆتە گوێیانەوە (تاكو نەیبیستن)، بۆیەش هەرچەندە بەرەو ڕێنمایی بانگیان بكەی، هەرگیز ڕێ ڕاستگرتوو نابن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِىَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ ۚ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ فَلَن يَهْتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ﴾، ئایا كێ ستەمكارترە لە كەسێك، كە ئایەتەكانی پەروەردگاری بیرخرابنەوە، یانی: {بۆی خوێنرابنەوە و، بەسەردا خوێنرابنەوە و فێری كرابن و، خرابنە بەرچاوی} (**أي لاَ أَحَدٌ أَظْلَمَ مِنْ هؤلاء المتحدَّث عَنْهُم**)، هیچ كەس ستەمكارتر نیە لەوانەی كە قسەیان لە بارەوە دەكرێ، كە ئایەتەكانی خوایان خرابنەوە یاد، ئنجا: یان فێری كراون، یان بەسەریدا خوێنراونەوە، یان پێیان ئاشناكراوە، بە شێوەیەك لە شێوەكان.

٢)- ﴿فَأَعْرَضَ عَنْهَا﴾، واتە: كەچی ئەو پشتی تێكردوون، (**أي: وَلَّى مُبدِياً عُرْضَهُ، أي: نَاحِيَتَهُ وجانبَهُ**)، (**عُرْض**) واتە: تەنیشت، كەلەكە، (**أَعْرَضَ عنها**) واتە: كەلەكەو پشتی تێكردن و ڕووی لێ وەرگێڕان چونكە كەسێك ڕوو لە شتێك وەربسووڕێنێ: لە كاتی سووڕانەوەی دا كەلەكەی تێدەكات، دوایی پشتی دەكەوێتە ئەو شتەی كە قبووڵی ناكات.

٣)- ﴿وَنَسِىَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ﴾، هەروەها ئەوەی لە بیرچوو، كە دوو دەستەكانی پێشیان خستوە.

لێرەدا (لە بیرچوون) (**نسیان**) بەکارهێنراوە بۆ چاوپۆشیی لێکردن و پشتگوێخستن، یانی: هەر چەندە تاوان و خراپەی کردوە، بەڵام نادیدەی گرتوە و بە هەندی نەگرتوە، لە جیاتی پەشێمانیی و داوای لێبوردن کردن!

٤)- ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً ﴾، واتە: ئێمە لەسەر دڵەکانیان پەردەمان داناون.

(**أكنّة**) کۆی (**كِنَان**)ە، واتە: پەردە، یان کیف و توورەکە، دیارە پەردە بخرێتە سەر شتێك دایدەپۆشێ و، کیف و توورەکەش هەرچی تێیان بکرێ، ون دەبێ و حەشار دەدرێ.

٥)- ﴿ أَن يَفْقَهُوهُ ﴾، یانی: (**مِنْ أَنْ يَفْقَهُوهُ؟**) بۆ ئەوەی کە تێی نەگەن، (**ضُمِّنَ أَكِنَّة معنى الحائل والمانع**)، بەوە دەزانین: وشەی: (أَكِنَّةً)، مانای پەردە و پەرچی خراوەتە نێو، یانی: پەردەکانمان گێڕاون بە پەرچ و ڕێگر، لە نێوان ئەوان و تێگەیشتنی ئایەتەکانی خوادا، چونکە ڕستەی: (**أَنْ يَفْقَهُوهُ**) زیاد کراوە.

٦)- ﴿ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾، هەروەها (**وقر**)یشمان خستۆتە گوێیەکانیانەوە، (**الوَقْرُ: ثِقَلُ السَّمْع المانع من وُصُولِ الصَّوتِ إلى الصِّمَاخِ**)، (**وَقْر**) بریتیە لەو قورساییەی کە ڕێگرە لەوەی دەنگ بگاتە پەردەی گوێ، تاکو ئەو دەنگە نەقڵ بکات و بۆ مێشك و لەوێش شی بکرێتەوە و، نێوەڕۆکەکەی بزانرێ، کە ئەو دەنگە چ واتا و مەبەستێکی گرتۆتە نێو خۆی!

٧)- ﴿ وَإِن تَدْعُهُمْ إِلَى ٱلْهُدَىٰ ﴾، هەرچەندە تۆ بانگیان بکەی بەرەو ڕێنمایی، واتە: خۆتیان پێوە ماندوو بکەی و ڕەنجیان لەگەڵ بکێشی.

٨)- ﴿ فَلَن يَهْتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدًا ﴾، {بە هۆی ئەوەوە} هەرگیز ڕێی ڕاستگرتوو نابن.

لە ڕستەی: ﴿ فَلَن يَهْتَدُوٓاْ إِذًا أَبَدًا ﴾دا، سێ جەختکەرەوە (**ثلاثة مؤكدات**) هەن:

١)- (لن) کە بۆ (تأكيد وتأبيد)ە، واتە: هەرگیز ئەو شتە نابێ.

٢)- (إذا) (**إِذًا: حَرْفُ الجَزَاءِ المُفِيدِ تَسَبُّبَ الجَزَاءِ عَلَى الشَّرْط**)، (إِذًا) پیتی پاداشتە و ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو بەرانبەر (**جزاء**)ە بەهۆی ئەو مەرجەوە بووە، واتە: مادام وایان کردبێ، ئەو سزایەیان دەبێ.

٣)- (أَبَدًا)، کە بۆ دەرگا کردنەوەیە بەرەو ئایندەیەکی دوورو درێژ، واتە: هەرگیز.

نوكتەیەكی ڕەوانبێژیی:

لێرەدا نوكتەیەكی ڕەوانبێژیی هەیە كە (**الخطيب الإسكافي**) لە كتێبەكەی خۆی (**دُرَّة التنزيل وغُرَّة تأويل**)دا[1]، هێناویەتی ئەویش ئەوەیە، كە خوا ﷻ لە سوورەتی (**السجدة**) - ٢١، ٢٢ - دا، هەر ئەم مەبەستە كە لێرە دەفەرمووێ: ﴿ وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعۡرَضَ عَنۡهَا ﴾، بە (**ف**) هێناویەتی، لەوێ بە جۆرێكی دیكە ئەو تەعبیرە هاتوە، كە دەفەرمووێ:

﴿ ... وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَدۡنَىٰ دُونَ ٱلۡعَذَابِ ٱلۡأَكۡبَرِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ٢١ وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ ثُمَّ أَعۡرَضَ عَنۡهَآۚ إِنَّا مِنَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ مُنتَقِمُونَ ٢٢ ﴾.

واتە: ... پێیان دەچێژین سزای كەمتر پێش سزای گەورەتر، بەڵكو بگەڕێنەوە {سزای كەمتر یانی: ئەو بەڵاو گرفتارییانەی كە لە دنیادا بەسەر خەڵك دێن، وەك هۆشداریی خوا} كێش ستەمكارترە لە كەسێك كە ئایەتەكانی پەروەردگاری دەخرێنەوە یاد، كەچی دوایی پشتیان تێدەكات، {پشتگوێیان دەخات} بێگومان ئێمە تۆڵە لە تاوانباران دەستێنین.

نوكتە ڕەوانبێژییەكەش ئەوەیە كە:

لە سوورەتی (**الكهف**) - ٥٧ - دا، دەفەرمووێ: ﴿ وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعۡرَضَ عَنۡهَا ﴾، واتە: كێ ستەمكارترە لە كەسێك كە ئایەتەكانی پەروەردگاری دەخرێنەوە یاد و، یەكسەر پشتیان تێدەكات، بە (**فاء التعقيب**) هاتوە، یانی: یەكسەر بەدوای ئەوەدا، كە ئایەتەكانی بیردەخرێنەوە، پشتیان تێدەكات.

بەڵام لە سوورەتی (**السجدة**)دا دەفەرمووێ: ﴿ ثُمَّ أَعۡرَضَ عَنۡهَآۚ إِنَّا مِنَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ مُنتَقِمُونَ ٢٢ ﴾، دوایی پشتیان تێدەكات، بۆچی لە (**الكهف**)دا بە (**ف**) هاتوە، بەڵام لە (**السجدة**)دا بە (**ثم**) هاتوە؟!

(**الإسكافي**) دەڵێ: (**السَّبَبُ أن آية الكَهفِ تَتَحَدَّثُ عَنِ الدُّنيَا، لكن آية السجدةِ تَتَحَدَّثُ عَنِ الآخرة، والفاصل بين الدنيا والقيامة، يُناسبُها ثمَّ الذي للتراخي**) واتە: هۆیەكەی ئەوەیە، كە ئایەتەكەی سوورەتی (**الكهف**) دەربارەی ژیانی دنیا قسە دەكات، كە دەفەرمووێ:

---

(١) ص١٩٨.

﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ فَأَعْرَضَ عَنْهَا ﴾، یانی: هەر لە دنیادا پشتیان تێدەكات و یەكسەر دوای ئەوەی ئایەتەكانی خراونە یاد، پشتیان تێدەكات، بەڵام ئایەتەكەی سوورەتی (السجدة) لە بارەی قیامەتەوەیەو قسە لە دوارۆژ دەكات، ئنجا لە بەر ئەوەی دنیا و قیامەت نێوان (فاصل) یان كەوتۆتە بەین، وشەی (ثم) كە بۆ بەدوادا هاتنی بەكاوەخۆ (تراخي)یە، بۆوێ گونجاوە.

بەڵێ ئایەتەكەی (السجدة) لە سیاقی باسی قیامەت دا هاتوە، چونكە لە ئایەتی (١٢)دا هاتوە: ﴿ وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا۟ رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَـٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾ ﴾، واتە: ئەگەر ببینی تاوانباران سەریان شۆڕكردوە لە لای پەروەردگاریان، {لە قیامەت} دەڵێن: پەروەردگارمان! دیتمان و بیستمان بمانگێڕەوە كردەوەی باش بكەین ئێمە (ئێستا) لە بڕوا پتەوانین.

ئنجا لەو سیاقەدا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن ذُكِّرَ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَآ ۚ إِنَّا مِنَ ٱلْمُجْرِمِينَ مُنتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾، كەواتە: لە قیامەتێ خوا دەفەرموێ: كێ ستەمكارترە لە كەسێك كە ئایەتەكانی پەروەردگاری خراونەتەوە بیر، دوایی پشتی تێكردوون، چونكە خرانەوە بیری ئایەتەكان، لە دنیادا بووە، هەروەها پشت تێكردنیان، بەڵام مادام لێرە لە قیامەتێ ئەو هەواڵە دەگێڕێتەوە، بە (ثم) دەیهێنێ، (ثم)ش بۆ كاوەخۆ (تراخي)یەو بێگومان نێوان (فاصل)یش، كەوتۆتە بەینی دنیا و دوارۆژەوە.

مەسەلەی شەشەم:

پەروەردگاریشت لێبوردەی خاوەن بەزەییە، ئەگەر بەوەی کردوویانە، سزای دابانایە ئازاری پەلەی بۆ دەهێنان، بەڵام بەپەلە سزایان نادات، بەڵکو بەڵێنگەیان هەیە، هیچ دەرەتانی خۆ لێ لادانیان بۆی نیە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَرَبُّكَ ٱلْغَفُورُ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ۖ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُوا۟ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلْعَذَابَ ۚ بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُوا۟ مِن دُونِهِۦ مَوْئِلًا ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَرَبُّكَ ٱلْغَفُورُ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ﴾، پەروەردگارت لێبوردەیەو خاوەن بەزەییە.

دەیتوانی بفەرموێ: (**وَرَبُّكَ الغَفُورُ الرَّحيم**) وەك لە شوێنەکانی دیکەدا هاتوە، بەڵام لێرەدا: ﴿ ذُو ٱلرَّحْمَةِ ﴾، خاوەنی بەزەییە، ئەمە زێدەڕۆیی زیاتری تێدایە و خستنە ڕووی زیاتری بەزەیی خوای تێدا هەیە، واتە: خاوەنی هەموو ڕەحمەت و بەزەیی و سۆز و پەرۆشیکە بۆ بەندەکانی، بۆیە پەلە ناکات لە سزادانیان لە دنیادا، کەواتە: پەلەنەکردنی لە سزادانی بەندەکانی دا، بەرهەمی ئەو هەموو بەزەیی و پەرۆش و میهرەبانییەیەتی.

٢)- ﴿ لَوْ يُؤَاخِذُهُم بِمَا كَسَبُوا۟ لَعَجَّلَ لَهُمُ ٱلْعَذَابَ ﴾، ئەگەر بیانگرێ بەوەی کە کردوویانە، واتە: ئەگەر گرتبانی و سزای دابان بەهۆی کردەوەکانیانە کە وەدەستیان هێناون، شایستە بوون، لەبەرئەوەی بێبڕوایی و سەرپێچییان وەدەست هێناوە، شایستەی ئەوە بوون کە بە پەلە سزایان بدا، بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە خوا لێبوردەیە و، خاوەنی بەزەیی هەموویەتی، بۆیە مۆڵەتیان دەدا.

٣)- ﴿ بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ ﴾، ئێستا سزایان نادات، بەڵکو بەڵێنگەیەکیان هەیە، (**المَوْعِدُ: وَقْتُ الوَعْدِ وَمَكَانُ الوَعْدِ**) پێشتر گوتوومانە: (**مَوْعِد**) واتە: کاتی بەڵێن، یاخود شوێنی بەڵێن، بۆیە من بە کوردیی دەڵێم: بەڵێنگە، کە هەم بۆ کات و هەم بۆ شوێنەکەش بەکاردێ، ئەوانە بەڵێنگەیەکیان هەیە.

٤)- ﴿ لَّن يَجِدُوا۟ مِن دُونِهِۦ مَوْئِلًا ﴾، واتە: هەرگیز پەنا و شوێنێکی خۆ بۆ لادانیان، لێی نیە، هیچ دەرەتانیان لێی نیە، هیچ چارەیان نیە و ئەو بەڵێنگەیە هەر بۆیان دێ.

(**مَوْئِل**)، (**مَفْعِلٌ مِنْ وَأَل: لَجَأَ، فَهُوَ اسْمُ مَكَانٍ بِمَعْنَى المَلْجَأ**) واتە: (**موئل**) (**مَفْعِل**)ە، لە (**وَأَل**) یانی: (**لجأ**): پەنای پێ برد، کەواتە: ناوی شوێنە، یانی: پەناگە، شوێنێك کە ئینسان بۆی لابدات و پەنای پێ بەرێ، هانای بۆ بەرێ.

مەسەلەی حەوتەم:

ئـەو ئاوەدانییانەشـمان دوای ئـەوە فەوتانـدن، کـە سـتەمیان کـردن، بەڵێنگەشـمان بـۆ فەوتاندنیـان دانـا بـوو:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿وَتِلْكَ ٱلْقُرَىٰٓ أَهْلَكْنَٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَتِلْكَ ٱلْقُرَىٰٓ﴾، واتە: ئا ئەو ئاوەدانییانە، وشەی (**تلك**) ئاماژەیە بۆ شتێك کە لە زەیندا دیاریکراوە، (تل) ئاماژەکەیە و (ك)ەکە کە پێوەی پەیوەستکراوە، مەبەست پێی دوێنراوێکی دیاریکراو نیە، بەڵکو هەمووی بەیەکەوە دەبێتە ناوی ئاماژە (**اسم الإِشَارَة**)، ئنجا ئەو (ك)ە، بە پێی ئەوە کە لەگەڵ حاڵەتی دوێنراودا دەگونجێ، گۆڕانی بەسەردا دێ: (**تلك، تلكم، تلكما، تلكن**) بەو شێوەیە بەپێی حاڵەتی دوێنراوەکان (ك)ەکە، گۆڕانی بەسەردا دێ، (وَتِلْكَ ٱلْقُرَىٰٓ)، واتە: ئا ئەو شار و ئاوەدانییانە، کە لە زیهندان، کە لەم سوورەتە و لە سوورەتەکانی دیکەدا ئاماژەیان پێکراوە، کە لە بەین براون.

ئنجا چۆن لە بەین براون؟.

٢)- ﴿أَهْلَكْنَٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟﴾، دوای ئەوەی ستەمیان کرد، لە بەینمان بردن و فەوتاندمانن، کەواتە: (**الظُّلْمُ مُبِيدُ الأُمَمِ والقُرَى**)، واتە: ستەم، فەوتێنەری گەلان و ئاوەدانییەکان.

کە دەفەرمویٚ: ﴿لَمَّا ظَلَمُوا۟﴾، (**ظلم**) لە قورئاندا بە چەند مانایەك هاتوە:

١) هەم بە مانای سنوور بەزاندن هاتوە.

٢) هەم بە مانای دانانی شتێك لە شوێنێك دا کە هی خۆی نەبێ، هاتوە: (وضع الشيءِ فِي غير موضعهِ المناسب).

٣) هەم بە مانای دەستدرێژیی کردن بۆ هەقی ئەوانی دیکە هاتوە.

٤) هەم بە مانای کوفر هاتوە، وەك خوا دەفەرمویٚ: ﴿وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾﴾البقرة.

٥) هەم بە مانای شیرك هاتوە، وەك خوا لەسەر زاری لوقمان دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾﴾لقمان.

٦) هەم بە مانای هەر گوناهو تاوانێك هاتوە كە ئینسان لە زاتی خۆیدا دەیكات، وەك هاوەڵان گوتیان: (**وَأَيُّنا لَمْ يَظْلِمْ نَفْسَه**)، واتە: كام لە ئێمە ستەمی لە خۆی نەكردوە، هەروەها خوا كە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يَعْمَلْ سُوٓءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُۥ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ ٱللَّهَ يَجِدِ ٱللَّهَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١١٠﴾ ﴾**النساء**، واتە: هەر كەسێ خراپەیەك بكات، یان ستەم لە خۆی بكات {واتە: لە بەینی خۆی و خوادا، خراپە بكات، كە ئەوە ستەمە لە خۆی دەكات، یاخود خراپەكارییەك بكات، كە زیانی بۆ بەرانبەرەكەی هەبێ} دوایی داوای لێبوردن لە خوا بكات، دەبینێ خوا لێبوردەی بەبەزەییە.

كەواتــە: وشــەی (**ظُلْـم**) چەنـدان واتـای جۆراوجـۆر دەگرێتـە خـۆی، هـەر لـە شـیرك و كوفـرەوە بگـرە، هەتـا گوناهـو تـاوان و دەسـتدرێژیی بـۆ مـافی ئـەوانی دیكـە، ئنجـا وشـەی (**ظلـم**) دەبـێ لـە هـەر شـوێنە، بـە پێـی سیاقەكەی تەماشـای بكەیـن، كام مانـای لـە گەڵـی گونجاوتـرە، ئەویـانی لەگـەڵ دادەنێیـن.

لێـرەش: ﴿ أَهْلَكْنَٰهُمْ لَمَّا ظَلَمُواْ ﴾، بـە پێـی سـیاقی ئایەتـەكان دەردەكـەوێ: كـە ئـەو سـتەمە لـەوەدا بەرجەسـتە بـووە، كـە ئەوانـە بانگـەوازی خوایـان ڕەتكردۆتـەوە، بڕوایـان بـە كتێبـەكانی خـوا نەهێنـاوە و، ئایەتـەكانی خوایـان پشـتگوێ خسـتوە و، پێغەمبـەرانی خوایـان بـە درۆ دانـاوە و، هاوبەشـیان بـۆ خـوا دانـاوە و، بڕوایـان بـە ڕۆژی دوای نەبـووە، لێـرەدا (**ظُلْـم**)، ئـەوە چەمـك و واتایەكەیـەتی.

بێگومانیـش ئینسـان ئەگـەر بـڕوای بـە خـوا نەبـوو، بـڕوای بـە ڕۆژی دوای نەبـوو، بـڕوای بـە پێغەمبـەران (**علیهـم الصلاة والسلام**)، نەبـوو، بـڕوای بـە ئایەتـەكانی خـوا نەبـوو، ئـەو كاتـە ڕێـی لـە بەردەمـدا تەخـت و ئاچـووغ دەبـێ، بـۆ هەمـوو جـۆرە سـنوور شـكێنیی و، مـاف پێشـێلكردنێكی ئـەوانی دیكـە و، غـەدر و خیانـەت و ناپاكیـی و خراپەكاریـی.

٣)- ﴿ وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴾، بۆ فەوتانەكەشیان بەڵێنگەمان دانابوو.

﴿ لِمَهْلِكِهِم ﴾، خوێنراویشـەتەوە: (**مُهْلَـك ومَهلَكَ**)یـش و، هەرسێكیشـیان مانایـان یەكە، یان لێك نیزیكـە: (**مُهْلَـك مصدر مـن میمـيٌّ مِـنْ أَهْلَـك**) واتـە: چاوگێـكی میمییـە لـە كاری (**أَهْلَـكَ**)ەوە هاتـوە، (**أَهْلَكَهُ فهـو مُهْلَـك**) واتـە: فەوتانـدی ئـەو فەوتێـنراوە، (**مَهْلِك**)یـش (**اسـم الزمـان**)ە، شـوێنی فەوتـان، (**مَهْلَك**)یـش چاوگـی میمییـە لـە (**هَلَـك**)ەوە هاتـوە، (**هَلَـكَ، یَهْلِـكُ، مَهْلَـكًا**)، (**مَهْلَـك**) واتـە: فەوتانـدن.

كەواتـە: ئەگـەر بفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا ﴾، یـانی: بـۆ كاتی فەوتانەكەیان و، ئەگـەر بفەرمـوێ: (**لِمَهْلَكِهِـم**) یـانی: بـۆ فەوتاندنەكەیـان و، ئەگـەر بفەرمـوێ: (**مُهلَكِهِـم**) واتـە: دیسـان بـە مانـای فەوتانـدن دێ، بـەڵام یەكیـان لـە: (**أَهْلَكَ**)یـە و ئـەوی دیكـە لـە: (**هَلَكَ**)یـە.

ئنجا ئەوە کە ستەم، مایەی وێران بوونە، مایەی سەر بە فەتارەت چوونی کۆمەڵگاکانە، ئەوە یاسایەکی خوایە لە ژیانی مرۆڤدا و، لە گەلێك شوێنی قوڕئاندا، خوا ئەو ڕاستییەی خستۆتە ڕوو، بۆ وێنە:

١- لە سووڕەتی (**الأنبياء**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ ﴿١١﴾﴾.

واتە: زۆر ئاوەدانییمان فەوتاندن، کە ستەمکار بوون، دوای وانیش کۆمەڵێکی دیکەمان پێگەیاندن.

٢- لە سووڕەتی (**القصص**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾﴾.

واتە: ئێمە فەوتێنەری ئاوەدانییەکان نین، مەگەر خەڵکەکەیان ستەمکاربن، یانی: ئەگەر ستەمکاربن، شایستەی ئەوەن، بیانفەوتێنین.

٣- لێرەش دەفەرموێ: ﴿وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِم مَّوْعِدًا﴾ **الكهف**.

واتە: ئەو ئاوەدانییانە کاتێك فەوتاندمانن کە ستەمیان کرد، ستەمیش هەموو ئەو مانایانەی هەن، کە پێشتر ئاماژەمان پێدان.

خوا ﷻ دەیەوێ پێمان بفەرموێ: کە ئەم ژیانی دنیایەی ئێوە لەم سەر زەوییە بە پێی سیستمێکی دادگەرانەی خوا بەڕێوە دەچێ، کە هەڵە قبووڵ ناکات، هەر بۆیە کاتێ ئاوەدانییەکان ستەم دەکەن، بە هۆی ستەمەوە، بە تایبەتی ستەم لە مافەکانی یەکدیی و، پێشێلکردنی مافی یەکدیی، شیرازەی کۆمەڵگا تێکدەچێ و، شایستەی ئەوە دەبێ: لە بەین بچێ، بۆیەش زانایانی ئیسلام گوتوویانە: (**قد يدوم الملكُ مع الكفر، ولا يدومُ مع الظلم**) واتە: جاری وایە حکومڕانیی بەردەوام دەبێ لەگەڵ کوفردا، بەڵام لەگەڵ ستەمدا بەردەوام نابێ، چونکە بە کوفر و ئیمان، خەڵك دەتوانن پێکەوە بژین، بەڵام لە کاتێکدا کۆمەڵێکیان دەبنە ستەمکار و، زۆربەی خەڵکەکەش دەبێتە ستەملێکراو و ستەمدیدە و چەوسێنراوە، لەو حاڵەتەدا شیرازەی کۆمەڵگا تێکدەچێ و، شایستەیی ئەوەی نامێنێ بەردەوام بێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەفتەم

www.alibapir.com

لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپـیر

عەلی باپـیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

عەلی باپـیر/AliBapir

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
English - عربي - كوردی

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپـیر

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپـیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان بیسـت و سـێ (٢٣) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٦٠ - ٨٢). لـەو (٢٣) ئایەتـەدا خـوا ﷻ بەسـەرهاتی مووسـا ﷺ و گەنجـە هاوەڵەكـەی و، ئـەو بەنـدە چاكەیـەی كـە خـوا زانیاریـی تایبـەتی فێركـردوە، گێڕاوەتـەوە.

پوختـەی ئـەو بەسـەرهاتەش ئەوەیـە، كـە مووسـا ﷺ بڕیـار دەدات بـە مەبەسـتی دۆزینـەوەی ئـەو بەنـدە چاكـەی خـوا، كـە زانیاریـی تایبـەتی پێـداوە، ئەگـەر ماوەیـەكی زۆریـش ڕۆیشـتوە، خـۆی بگەیەنێتـە شـوێنی بـە یەكگەیشـتنی دوو ئـاوەكان، (جەمسـەری دوو دەریایـەكان)، كـە خـوا ﷻ ئـاگاداری كردۆتـەوە: ئـەو پیـاوە صاڵحـە لەوێیـە، سـەرەنجام لەگـەڵ ئـەو بەنـدە چاكەیـەی خـوادا بـە یـەك دەگـەن و، مووسـا داوای هاوەڵایەتیـی لـێ دەكات، تاكـو لـەوەی خـوا فێـری كـردوە، شـارەزای بـكات، ئەویـش دوای ئـەوەی مەرجـی لەگـەڵ دادەنـێ، كـە بـۆ هیـچ شـتێك پرسـیاری لـێ نـەكات، تاكـو خـۆی هەواڵـی پێـدەدات، ئامادەیـی هاوەڵایەتیـی كـردنی مووسـا، دەردەبـڕێ، بـەڵام مووسـا سـێ جـاران، ناتوانـێ لـە بەرانبـەر هەندێـك لـە هەڵـس وكەوتەكانیـدا بـێ دەنـگ بـێ، كـە:

یەكێكیان: تێكدانی كەشتییەكە كە سواریی بوون.

دووەمیان: كوشتنی منداڵێكی نابالغ.

سێیەمیان: ڕاستكردنەوەی دیوارێكە لە ئاوەدانییەكدا كە ئامادە نەبوون میوانداریيان لێبكەن، كە بە بێ بەرانبەر، دیوارەكە ڕاست دەكاتەوە.

مووسـا ﷺ هـەر سـێ جـاران پرسـیاری لێـدەكات، پرسـیاری ڕەخنەگرانـە، سـەرەنجام لـە یـەك جیـا دەبنـەوە، بـەڵام حیكمـەت و دیـوی پەنهـانی هـەر سـێ كارەكـەی خـۆی (كـە مووسـا ڕەخنـەی لێیـان گرتـوە)، بـۆی ڕوون دەكاتـەوە.

﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ

ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبٗا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَءَيۡتَ إِذۡ أَوَيۡنَآ إِلَى ٱلصَّخۡرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ
ٱلۡحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ أَنۡ أَذۡكُرَهُۥۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلۡبَحۡرِ عَجَبٗا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا
كُنَّا نَبۡغِۚ فَٱرۡتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصٗا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا
وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ﴿٦٥﴾ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلۡ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ﴿٦٦﴾
قَالَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴿٦٧﴾ وَكَيۡفَ تَصۡبِرُ عَلَىٰ مَا لَمۡ تُحِطۡ بِهِۦ خُبۡرٗا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ
إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرٗا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ
أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا ﴿٧٠﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَاۖ قَالَ أَخَرَقۡتَهَا لِتُغۡرِقَ أَهۡلَهَا
لَقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـًٔا إِمۡرٗا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمۡ أَقُلۡ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذۡنِي بِمَا
نَسِيتُ وَلَا تُرۡهِقۡنِي مِنۡ أَمۡرِي عُسۡرٗا ﴿٧٣﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَٰمٗا فَقَتَلَهُۥ قَالَ أَقَتَلۡتَ نَفۡسٗا زَكِيَّةَۢ
بِغَيۡرِ نَفۡسٖ لَّقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـٔٗا نُّكۡرٗا ﴿٧٤﴾ ۞ قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴿٧٥﴾ قَالَ
إِن سَأَلۡتُكَ عَن شَيۡءِۭ بَعۡدَهَا فَلَا تُصَٰحِبۡنِيۖ قَدۡ بَلَغۡتَ مِن لَّدُنِّي عُذۡرٗا ﴿٧٦﴾ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ
قَرۡيَةٍ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا فَأَبَوۡاْ أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارٗا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥۖ قَالَ لَوۡ
شِئۡتَ لَتَّخَذۡتَ عَلَيۡهِ أَجۡرٗا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيۡنِي وَبَيۡنِكَۚ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأۡوِيلِ مَا لَمۡ تَسۡتَطِع عَّلَيۡهِ
صَبۡرًا ﴿٧٨﴾ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتۡ لِمَسَٰكِينَ يَعۡمَلُونَ فِي ٱلۡبَحۡرِ فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٞ
يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصۡبٗا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا ٱلۡغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤۡمِنَيۡنِ فَخَشِينَآ أَن يُرۡهِقَهُمَا طُغۡيَٰنٗا
وَكُفۡرٗا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدۡنَآ أَن يُبۡدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيۡرٗا مِّنۡهُ زَكَوٰةٗ وَأَقۡرَبَ رُحۡمٗا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا ٱلۡجِدَارُ فَكَانَ
لِغُلَٰمَيۡنِ يَتِيمَيۡنِ فِي ٱلۡمَدِينَةِ وَكَانَ تَحۡتَهُۥ كَنزٞ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحٗا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبۡلُغَآ
أَشُدَّهُمَا وَيَسۡتَخۡرِجَا كَنزَهُمَا رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۚ وَمَا فَعَلۡتُهُۥ عَنۡ أَمۡرِيۚ ذَٰلِكَ تَأۡوِيلُ مَا لَمۡ تَسۡطِع
عَّلَيۡهِ صَبۡرٗا ﴿٨٢﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{هەروەها یاد بكەوە! كە مووسا بە لاوە (بەردەستە)كەی خۆی گوت: واز لە ڕۆیشتن ناهێنم و بەردەوام دەبم، هەتا دەگەمە جەمسەری دوو دەریایەكە - یان ماوەیەكی زۆر دەڕۆم - ﴿٦٠﴾ ئنجا كاتێك گەیشتنە جەمسەری نێوانیان، ماسییەكەیانیان لەبیرچوو، ئیدی (ماسییەكە) هەڵبزۆقیە نێو دەریاو ڕێی پەنهانی خۆی گرتەبەر ﴿٦١﴾ كاتێك تێپەڕین (لەوێ ڕەت بوون)، مووسا بە لاوەكەی خۆی گوت: نیوڕۆژەكەمان بێنە (بیخۆین)، بەڕاستیی لەم گەشتەماندا ماندوو بووین ﴿٦٢﴾ (لاوەكەی) گوتی: ئەو كاتەت لە یادە كە (بۆ پشوودان) چووینە لای گا بەردەكە، من لەوێ ماسییەكەم لە بیرچوو و، تەنیا شەیتانیش لە بیری بردمەوە، كە باسی بكەم، بە جۆرێكی سەرسوڕهێنەریش ڕێی خۆی لە دەریاكەدا گرتەبەر ﴿٦٣﴾ (مووسا) گوتی: ئەو (شوێن)ە، ئەوە بوو كە لێی دەگەڕاین، ئیدی بە شوێنی خۆیاندا پشكنەرانە گەڕانەوە ﴿٦٤﴾ بەندەیەك لە بەندەكانمانیان دۆزیەوە، كە لە لایەن خۆمانەوە بەزەییەكی تایبەتمان پێدا بوو، زانیارییەكی دانستەشمان لەلای خۆمانەوە فێر كرد بوو ﴿٦٥﴾ مووسا پێی گوت: ئایا دەكرێ شوێنت بكەوم، تاكو لەو (زانیاریی)ەی فێری كراوی زانیارییەكی بە ئامانج گەیەنەرانەم فێر بكەی! ﴿٦٦﴾ گوتی: بە دڵنیایی ناتوانی لەگەڵم هەڵكەی (خۆڕاگربی) ﴿٦٧﴾ ئنجا چۆنیش لەسەر شتێك خۆڕاگر دەبی، كە پێی شارەزا نەبی! ﴿٦٨﴾ (مووسا) گوتی: ئەگەر خوا بیەوێ خۆڕاگرم دەبینی و، سەرپێچیی هیچ فەرمانێكت ناكەم ﴿٦٩﴾ (بەندەكە) گوتی: ئنجا ئەگەر هەر لەسەر داوایەكەت سووری و شوێنم كەوتی، لە بارەی هیچ شتێكەوە پرسیارم لێ مەكە، تاكو خۆم لەو بارەیەوە بۆت دەدوێم ﴿٧٠﴾ ئیدی ڕۆیشتن، هەتا سواریی كەشتییەك بوون، یەكسەر ئەو پیاوە كونی كرد، (مووسا) گوتی: ئایا چۆن كونت كرد، كە سەرەنجام خەڵكەكەی بخنكێنی؟ بە ڕاستیی شتێكی خراپ و ناقۆڵات كرد! ﴿٧١﴾ (بەندەكە) گوتی: ئەدی پێم نەگوتی: ناتوانی لەگەڵم خۆڕاگر بی؟ ﴿٧٢﴾ (مووسا) گوتی: بە هۆی لە بیرچوونەوەوە لێم مەگرە و، بارگرانییەكم مەخە سەر (سەغڵەتم بكات) ﴿٧٣﴾ ئیدی ڕۆیشتن هەتا تووشی كوڕێژگەیەك بوون، یەكسەر كوشتی (مووسا) گوتی: چۆن كەسێكی پاك و چاكت كوشت، بێ ئەوەی كەسێكی كوشتبێ؟ بە دڵنیایی شتێكی زۆر خراپت كرد! ﴿٧٤﴾ گوتی: ئەدی بە تۆم نەگوت: بە دڵنیایی لەگەڵ مندا مەدارناكەی (خۆت ڕاناگری!)، (مووسا) گوتی: ئەگەر

دوای ئەمجارە لە بارەی هەر شتێکەوە پرسیارم لێکردی (بۆچی کردووتە)؟ هاوەڵێتییم مەکە، بە دڵنیایی لەلای منەوە گەیشتوویە بەڵگەو پاساو (بۆ هاوەڵایەتیی نەکردنم) ﴿٧٦﴾ دیسان ڕۆیشتن، هەتا چوونە لای خەڵکی ئاوەدانییەك، ئنجا داوای خواردنیان لە خەڵکەکەی کرد، کەچی ئامادە نەبوون میوانداریان بکەن (بیانکەنە میوان)، ئنجا دیوارێکیان تێدا بینی خەریك بوو بڕووخێ، ئەو (بەندەیە)ش ڕاستی کردەوە، (مووسا) گوتی: ئەگەر ویستبات: کرێت لەسەری وەردەگرت ﴿٧٧﴾ (بەندەکە) گوتی: ئەمە لێك جیایی نێوان من و تۆیە، ئێستاش هەواڵی نهێنیی و سەرەنجامی ئەوەت پێدەدەم کە نەتتوانی خۆتی لەسەر ڕابگری (دان بەخۆت دابگری) ﴿٧٨﴾ هەرچی کەشتییەکەیە: هی چەند نەدارێك بوو لە دەریادا کاریان دەکرد، بۆیەش ویستم عەیبداریی بکەم (تاکو بەرچاو نەبێ)، چونکە لە پشتیانەوە پادشایەك هەبوو، دەستی بەسەر هەر کەشتییەك (ی نوێ و بەرچاو) دادەگرت ﴿٧٩﴾ هەرچی مێر منداڵەکەش بوو، باب و دایکی بڕواردار بوون، ترساین کە گیرۆدەی یاخیبوون و بێ بڕواییان بکات ﴿٨٠﴾ ئنجا ویستمان پەروەردگاریان بۆیان بگۆڕێ بە یەکێکی لە ڕووی چاکییەوە باشتر و، لە ڕووی بەزەییەوە نزیکتر ﴿٨١﴾ هەرچی دیوارەکەش بوو، هی دوو کوڕێژگەی هەتیوو بوو لە شارەکەداو، خەزنەیەکیشیان لە ژێریدا بوو (شێررا بۆوە)، ئنجا پەروەردگارت ویستی بگەنە حاڵەتی هێز و پێزیان و خەزنەکەیان دەربێنن، ئەمەش بەزەییەك بوو لە پەروەردگارتەوە، ئەوەشم لەخۆمەوە نەکرد، (بەڵکو بە فەرمانی خوا بوو)، ئەوەش حیکمەت و هەواڵی ئەوە بوو، کە نەتتوانی لەسەری خۆڕاگربی و بێ دەنگ بی ﴿٨٢﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(﴿لَآ أَبۡرَحُ﴾): (أَي لا أَترُكُ)، واز ناهێنم، (**البَرَاحُ: المَكَانُ المُتَّسَعُ الظَّاهِرُ، بَرِحَ: ذَهَبَ فِي البَرَاحِ، مَا بَرِحَ: ثَبَتَ فِي البَرَاحِ، لا أَبْرَحُ: مِثلُ لا أَزَالُ، خُصَّ بِالإِثبَاتِ، لأَنَّ بَرِحَ وَزَالَ اقتَضَيَا مَعنَى النَّفيِ وَ«لا» لِلنَّفيِ، وَالنَّفيَانُ يَحصَلُ مِن إِجتِمَاعِهِما إِثبَاتٌ**)، (بَرَاح): بە شوێنێکی فراوانی ئاشکرا دەگوترێ، (بَرِحَ): واتە: چووە نێو ئەو شوێنە فراوانەوە، (مَا بَرِحَ): واتە: لەو شوێنە فراوانەدا مایەوە، (لا أَبرَحُ): وەك: (لا أَزَالُ)، یانی بەردەوام دەبم، تایبەت کراوە بە چەسپاندنی شتێکەوە، چونکە (بَرِحَ وَزَالَ): هەردووکیان مانای نەفی دەگەیەنن، ئنجا (لا)ش هەر مانای نەفی دەگەیەنێ، ئنجا لە دوو نەفییان، کە پێکەوە کۆ دەبنەوە (إِثبَات) دێتە دی.

کەواتــە: بــۆ مانــای (لَآ أَبۡـرَحُ): دەتـوانی بڵێـی: (لا أتـرُكُ)، واتـە: واز ناهێنـم لـە ڕۆیشـتن، دەشـتوانی بڵێـی: بـەردەوام دەبـم لەسـەر ڕۆیشـتن، چونکـە ئەگـەر وازی لـە ڕۆیشـتن نەهێنـا، واتـە: بەردەوامـە لەسـەر ڕۆیشـتن.

(مَجۡـمَعَ ٱلۡبَحۡـرَيۡنِ): واتـە: شـوێنی پێـك گەیشـتنی دوو دەریایـەکان، یـانی: جەمســەری دوو دەریایـەکان، (جەمســەر) بریتیـە: لـە بەیەکگەیشـتنی دوو شـتان.

(حُقُبًا): (الزَّمَـنُ الطَّويـل، وَالجَمْـعُ أَحْقَـاب، وَالحِقْبَـةُ: جَمْعُهَـا حِقَـب، مُـدَّةٌ مِـنَ الزَّمَـانِ مُبْهَمَـةٌ)، (حُقُبًا): واتـە: ماوەیـەکی زۆر دریـژ، کـۆی (حُقُـب)، (أَحْقَـاب)ە و، کـۆی (حِقْبَـة)، یـان (حُقْبَـة)، (حِقَـبَ)ە، کـە بریتیـە: لـە ماوەیـەکی نەزانـراو لـە کات.

(سَرَبًا): (الـسَّرَبُ: الذَّهَـابُ فِي حُـدُورٍ، وَسَرَبٌ: المَـكَانُ المُنحَـدِر)، (سَرَبٌ) بریتیـە لـە شـۆڕ بوونەوە، هەروەهـا (سَرَب) بـە شـوێنێکی لێـژ دەگوتـرێ، بۆیـە مـن بـۆ ئـەم وشـەیەم ئـاوا مانـا کـردوە: (هەڵبزۆقیـە نێـو دەریایەکـە)، چونکـە ماسییەکە خـۆی هەڵـداوە و لێـژ بۆتـەوە.

(غَدَآءَنَا): (الغَـدَاءُ: طَعَـامٌ يُتَنَـاوَلُ فِي الغَـدَاةِ: أَوَّلِ النَّهَـارِ)، (غَـدَاء)، خواردنێکـە کـە لە سـەرەتای ڕۆژەوە دەخـورێ، لـە بەیانیـان دا، بـەڵام ئێسـتا کـراوە بـە خـواردنی نیـوەڕۆ، کـە لـە ئەسـڵ دا (غَـدَاء)، بـەو خواردنەیـان گوتـوە: کـە لەسـەرەتای ڕۆژەوە دەخـورێ، وەك (عَشاء)یشـیان بـەو خواردنـە گوتـوە: کـە لـە کۆتایـی ڕۆژدا دەخـورێ، لـە ئێـوارەدا.

(نَصَبًا): (النُّصُبُ وَالنَّصَبُ: التَّعَبُ)، (نُصُب) و (نَصَبْ) هەردووکیان بە مانای ماندوو بوونن.

(ٱلصَّخۡرَةِ): (الصَّخـرُ: الحَجَـرُ الصَّلْـبُ)، بەردێـکی ڕەقـی پتـەو، بـەڵام مـن (صَخْـرَة)م، بـە گابـەرد لێکداوەتـەوە، واتـە: بەردێـکی گـەورە، ئـەوە نیـە تەنیـا بـەرد بـێ، بەڵکـو: بەردێـکی وابـێ، لـە شـێوەی ئەشـکەوتێك، پەنایـەك، بەردێـکی زل کـە سـێبەری هەبـێ، مـرۆڤ بتوانـێ لـە سـێبەریدا، یـان لـە پەنایـدا پشـوو بـدات.

(قَصَصًا): (القَـصُّ: تَتَبُّـعُ الأَثَـرِ، وَالقَصَـصُ: الأَثَـرُ، وَالقَصَـصُ: الأَخْبَـارُ المُتَتَبَّعَـةُ)، (قَـصّ)، بـە مانـای پشـکنین دێ، بـە دوای شـوێنەواردا گـەڕان و، بـە دوای شـوێن پـێ کەوتـن، (قَصَص)یـش بـە مانـای شـوێن پـێ، دێ، یـان شـوێنەوار، هەروەهـا (قَصَـص) دیسـان بـەو هەواڵانـە دەگوتـرێ: کـە شـوێنیان دەکەوتـرێ و، مـرۆڤ بـە دوایانـدا دەچـێ.

(خَرَقَهَا): (الخَـرْقُ: قَطْـعُ الـشَّيءِ عَـلَى سَـبِيلِ الفَسَـادِ)، (خَـرْق)، بریتیـە لـە بڕینـی شـتێك بەشـێوەی تێکـدان، (مِـن غَـيرِ تَدبُّـرٍ وَلا تَفَكُّـر، وَهُـوَ ضِـدُّ الخَلْـق)، بەبـێ بیرلێکردنـەوەو تێوەڕامان،

کە پێچەوانەی (**خَلق**)ە، (**خَلق**)، بریتیە: لە دروستکردنی شتێك بە ئەندازەگیرییەوە، (**خَرْق**) یش بریتیە: لە تێکدانی، بەڵام (**خَرق**)، بە پێی سیاقەکە ماناشی دەگۆڕێ، کە لێرەدا بە مانای کونکردنی کەشتییەکە دێ.

(**إِمْرًا**): (**أَي: مُنكَرًا، أَمِرَ الأَمرُ، أَي: كَبُرَ وَكَثُرَ، كَقَولِهِم: إِستَفحَلَ الأَمْرُ**)، واتە: کارێکی ناقۆڵا (خراپ)، دەگوترێ: (**أَمِرَ الأَمرُ أَي: كَبُرَ وَكَثُرَ**)، واتە: کارێکی گەورەو زۆر، وەك دەگوترێ: (**إِستَفحلَ لأَمرُ**)، کارەکە زۆر بێڕەزا بوو، (لە سنوور دەرچوو).

(**تُرْهِقْنِي**): (**رَهِقَهُ الأَمرُ: غَشِيَهُ بِقَهرٍ، رَهَقْتُهُ وَأَرهَقْتُهُ**)، (**رَهِقَهُ الأَمْرُ**)، واتە: ئەو کارەی هاتە سەر، بە شێوەیەك کە ناڕەحەتی بکات، ئەو کارەی پەڕیە سەر (ناڕەحەتی کرد)، دەگوترێ: (**رَهَقْتُهُ وَأَرهَقتُهُ**)، هەردووکیان بە یەك واتان، واتە: ئەو کارەم خستە سەری، کە پێی ناڕەحەت دەبێ.

(**عُسْرًا**): (**العُسرُ: نَقِيضُ اليُسرِ**)، (**عُسْر**): پێچەوانەی (**يُسْر**)ە، (**عُسْر**): واتە: سەغڵەتیی، (**يُسْر**)، واتە: ئاسانیی، (**عَسَّرَنِيَ الرَّجُلُ، يَعْنِي: طَلَبَنِي بِشَيءٍ حِينَ العُسْرَةِ**)، (**عَسَّرَنِيَ الرَّجُلُ**)، پیاوەکە منی خستە سەغڵەتییەوە، داوای شتێکی لێکردم لە کاتێکدا کە کاتی تەنگ دەستییم بوو، (کاتی نەتوانینم بوو).

(**نُكْرًا**): (**النُّكْرُ: الدَّهَاءُ، وَالأَمرُ الصَّعبُ الَّذِي لا يُعْرَف**)، (**نُكْر**)، بریتیە لە بەڵایەکی گەورە و، کارێکی قورس کە نەزانرێ چۆن لێی دەرباز بی.

(**عُذْرًا**): (**العُذْرُ: تَحَرِّي الإِنْسَانِ مَا يَمحُو بِهِ ذُنُوبَهُ، فَكُلُّ تَوْبَةٍ عُذْرٌ، وَلَيْسَ كُلُّ عُذْرٍ تَوْبَةً، وَاعْتَذَرْتُ إِلَيْهِ: أَتَيْتُ بِعُذْرٍ، وَعَذَرتُهُ: قَبِلْتُ عُذْرَهُ**)، (**عُذْر**): بریتیە لە خەفتانی مرۆڤ لە شتێك کە گوناهەکانی خۆی پێ بسڕێتەوە، بۆیە هەموو تەوبەیەك بە پۆزش لە قەڵەم دەدرێ، بەڵام هەموو عوزرێك بریتی نیە لە گەڕانەوەو تەوبە، (**إِعتَذَرتُ إِلَيهِ**)، واتە: پۆزشم بۆ هێنایەوە، بەڵام (**عَذَرتُهُ**)، پۆزشەکەیم لێ قبووڵ کرد.

(**عُذر**) لە کوردییدا پۆزشی بۆ بەکاردەهێنێن، عوزری بۆ هێنایەوە، واتە: پۆزشی بۆ هێنایەوە، (**وَعَذَرتُهُ**)، واتە: پۆزشەکەیم وەرگرت.

(**فِرَاقُ**): (**الفِرَاقُ، المُفَارَقَةُ**)، (**فِراقُ**) و (**مُفَارَقَة**)، هەردووکیان بە مانای لێك جیابوونەوە، یاخود جیابوونەوەی کەسێك لە شتێك، ﴿وَظَنَّ أَنَّهُ ٱلْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾﴾ القيامة، ئەو کەسەی کە لەسەرە مەرگ دایە، دەزانێت کە ڕووحی لە جەستەی جیا دەبێتەوە، یاخود خۆی دنیا بەجێ دێڵێ.

(كَنزٌ لَّهُمَا): واتە: خەزنەیەكی خۆیان، (الكَنْزُ: جَعْلُ المَالِ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، وَحِفْظُهُ)، (كنز) بریتیە: لەوە كە ماڵ و سامان هەندێكی لەسەر هەندێكی پەزمەندەو كەڵەكە بكرێ و، بپارێزرێ، (كَنزٌ): بە كوردیی خەزنەی پێ دەڵێین.

(أَشُدَّهُمَا): یانی: (قُوَّتهُمَا)، بگەنە حاڵەتی تێگەیشتن و پێگەیشتن، یان حاڵەتی كامڵ بوون، یان حاڵەتی تین و توانایان.

(أَمْرِي): (أَي: شَأنِي وَحَالِي)، حاڵ و باڵی من، كۆی (أَمر)، (أُمُور)ە، (أُمُورُكُم)، واتە: حاڵ و باڵتان، بەڵام (أَمْر)، حاڵەتێكی دیكەی هەیە كە بریتیە: لەوەی چاوگی (أَمَرتُهُ)، بێ، (أَمَرْتُهُ أَمْرَاً)، فەرمانم پێكرد، (إِذَا كَلَّفْتَهُ أَنْ يَفْعَلَ شَيْئَاً)، كاتێ كە داوای لێدەكەی ئەركێك ئەنجام بدات، ئەوەیان: {لا يُجْمَعُ وَهُوَ لَفْظٌ لِلأَفعَالِ وَالأَقوَالِ كُلِّهَا، مثل: ﴿... وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ ٱلْأَمْرُ كُلُّهُۥ... ﴿١٢٣﴾﴾ هتد)، ئەو ئەمرەی كە مانای فەرمانە، (أَمَرتُهُ أَمراً)، ئەمە كۆناكرێتەوە، بەڵكو بێژەیەكە هەم بۆ كردەوەكە، هەم بۆ تێكڕای كردەوەو قسەكان بەكاردەهێندرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿... وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ ٱلْأَمْرُ كُلُّهُۥ... ﴿١٢٣﴾﴾ هتد، فەرمان هەمووی بۆ لای وی دەگێڕدرێتەوە، بەڵام ئەمری بە مانای (شَأن) و (حَال) بە (أُمُور)، كۆدەكرێتەوە.

پێنج دەقی سوننەت و دوو زانیاریی گرنگ لەبارەی بەسەرهاتی مووسا و خضرەوە

بەڕێزان! بەر لەوەی بێینە سەر مانای گشتی، ئەو بەسەرهاتەی مووسا ﷺ لەگەڵ (خَـضِر)دا، پێویستە چەند دەقێك بێنین، وەك ڕێخۆشكردن، كە دوایی هەم مانا گشتییەكە و، هەم مەسەلە گرنگەكانی ئاسانتر دەبن و، ماناو مەبەستی ئەو بەسەرهاتە ڕۆشنتر دەبێتەوە، بەڵام پێویستە پێش ئەوە بڵێین: كە بەسەرهاتی مووساو (خَـضِر) ﷺ، لە پەیمانی كۆندا، هەروەها لە پەیمانی نوێشدا بوونی نیە، واتە: لەوەدا كە پێی دەگوترێ: (الكِتابُ المُقَدَّس)، بە هەردوو پەیمانی كۆن و نوێیەوە، ئەو بەسەرهاتە بوونی نیە.

هەڵبەتە گەلێ شتی دیكەش نەهاتوە، یان وازی لێهێنراوە، یاخود هەر نەیانزانیوە، یاخود لەو بەشەیە كە خوا دەفەرموێ: ﴿وَنَسُواْ حَظّٗا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِۦۚ ... ١٣﴾ المائدة، بەشێك لەوەی پێی ئامۆژگاریی كرا بوون، لە بیریان چوو، یاخود لەو جۆرەیە كە دەستكاریی كراوەو گۆڕدراوە.

ئەو دەقانەی سوننەتیش كە دەیانهێنین پێنج دەقن و، یەكەمیان گرنگترینیانەو تیشكێكی باش دەخاتە سەر ئەو بەسەرهاتەی، مووسا و ئەو بەندە چاكەی ناوی لە قورئان دا نەهاتوە، بەڵام لە سوننەت ناوی (خَـضِر)ی لێنراوە:

١- {عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ مُوسَى صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ: أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: إِنَّ لِي عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ، قَالَ مُوسَى: يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ؟ قَالَ: تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ، فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ، فَهُوَ ثَمَّ، فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ.

ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ، حَتَّى أتيا الصَّخْرَة وضعا رؤوسَهُمَا فنَامَا، وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فِي الْمِكْتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ، فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ، فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جِرْيَةَ الْمَاءِ، فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلَ الطَّاقِ، فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبُهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحُوتِ، فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمَا وَلَيْلَتِهِمَا، حَتَّى إِذَا كَانَا مِنَ الْغَدِ، قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينا مِنْ سَفَرِنا هَذَا نَصَباً قَالَ: وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَهُ اللَّهُ بِهِ، فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ:

أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَما أَنْسانِيهُ إِلَّا الشَّيْطانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً، قَالَ: فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا، وَلِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَقَالَ مُوسَى: ذلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلى آثارِهِما قَصَصاً.

قَالَ سُفْيَانُ: يَزْعُمُ نَاسٌ أَنَّ تِلْكَ الصَّخْرَةَ عِنْدَهَا عَيْنُ الْحَيَاةِ لَا يُصِيبُ مَاؤُهَا مَيْتًا إِلَّا عَاشَ، قَالَ: وَكَانَ الْحُوتُ قَدْ أُكِلَ مِنْهُ، فَلَمَّا قُطِّرَ عَلَيْهِ الْمَاءُ عَاشَ، قَالَ: فَرَجَعَا يَقُصَّانِ أَثَرَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ، فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى، فَقَالَ الْخَضِرُ: وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟ قَالَ: أَنَا مُوسَى، قَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا، قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، يَا مُوسَى! إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنَ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنَ اللَّهِ عَلَّمَكَ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ، قَالَ مُوسَى: سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا، فَقَالَ له الخضر: فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلا تَسْئَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْراً، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ، فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُ بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَفْجَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحًا مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ بِالْقَدُومِ، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا، لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً؟ قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً، قَالَ: لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً. قَالَ: وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا.

قَالَ: وَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً، فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ: مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلَ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ الَّذِي وَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ.

ثُمَّ خَرَجَا مِنَ السَّفِينَةِ فَبَيْنَمَا هُمَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ إِذْ أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَامًا يَلْعَبُ مَعَ الغلمان، فأخذ الخضر رأسه، فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ، فَقَالَ مُوسَى: أَقَتَلْتَ نَفْساً زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً؟ قَالَ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً،، قَالَ: وَهَذِهِ أَشَدُّ مِنَ الْأُولَى، قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلا تُصاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْراً.

فَانْطَلَقَا حَتَّى إذا أَتَيا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَما أَهْلَها فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُما فَوَجَدا فِيها جِداراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقامَهُ، قَالَ: مَائِلٌ، فَقَالَ خَضِرُ بِيَدِهِ هَكَذَا فَأَقَامَهُ، فَقَالَ مُوسَى: قَوْمٌ آتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا، لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً، قَالَ: هَذَا فِراقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا} (أخرجه البخاري: ٧٤، ومسلم: ٢٣٨٠، والترمذي: ٣١٤٩، والطبري: ٢٣٢٠٨ و ٢٣٢٠٩، فتح القدير ج٣، ص٣٦٥ و ٣٦٦).

واتە: سەعیدی كوڕی جوبەیر (كە یەكێكە لە زانایانی تابیعین)، دەڵێ: بە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباسم گوت: (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، نەوفولیكالیی، {ئەویش یەكێك بووە لە زانایانی تابیعین و واپێدەچێ لە زانایانی جوولەكە بوو بێ}، پێی وایە كە مووسای هاوەڵی (**خَضِر**)، جیایە لە مووسای كە هاوەڵی بەنی ئیسرائیل (گەلی جوولەكە) بوو، عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس گوتی: ئەو دوژمنەی خوا بە هەڵەدا چووە، {ئەوان وشەی (**كَذَبَ**)یان بە مانای (**أَخطَأَ**)، واتە: بە هەڵەدا چووە بەكارهێناوە، ئنجا ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە و، دەڵێ} ئوبەی كوڕی كەعب بۆی باسكردین كە گوێی لە پێغەمبەری خوا بووە ﷺ دەیفەرموو: ڕۆژێك مووسا وتاریدا لە نێو گەلی بەنی ئیسرائیلدا، پرسیاری لێكرا: چ كەسێك لە هەموو كەس زاناترە؟ گوتی: من، خوا ﷻ لەسەر ئەوە سەرزەنشتی كرد، كە بۆچی زانیاریی بۆ لای ئەو نەگێڕایەوە، {مەبەستی ئەوە نەبووە بڵێ: من لە خوا زاناترم، بەڵام وەك ئەدەب و ڕێز بەرانبەر بە خوا، دەبوو گوتبای: خوای پەروەردگار و لە نێو بەندەكانیشیدا من}، خوا سروشی بۆ كرد: من بەندەیەكم هەیە لە جەمسەری دوو دەریایەكان لە تۆ زاناترە، {واتە: لەو شوێنەی كە دوو دەریاكە لێی پێك دەگەن، كە بە تەئكید بۆ مووسا ﷺ زانراو بووە، ئەو دوو دەریایە كوێن؟ كە وەك دوایی باسی دەكەین: دوو ڕووبارن}، مووسا ﷺ گوتی: پەروەردگارم! ئەو بەندەیەی تۆ چۆن بدۆزمەوە؟ خوا فەرمووی: ماسییەك لەگەڵ خۆت هەڵدەگری و دەیخەیە (مەكتەلەوە) {مەكتەل شتیان تێكردوە، یانی: پڕێسكە، یان:خورجێن، یان: توورەكە}، لە هەر شوێنێك ماسییەكەت ون كرد، ئەو بەندەیەی من لەوێیە، ماسییەكی هەڵگرت و خستیە نێو مەكتەلەوە {خستییە نێو ئەو توورەكەو پڕێسكەیەوە پێی بوو} دوایی ڕۆیشت و، لاوەكەیشی لەگەڵیشیدا چوو {ئەو گەنجەی خزمەتی دەكرد و بەردەستی بوو، یوشەعی كوڕی نوون}، ڕۆیشتن هەتاكو گەیشتنە لای گابەردێك، {دیارە شوێنێكی زانراو بووە}، لەوێ سەرخەوێكیان شكاند {دیارە ماندوو بوون}، ماسییەكەش هەڵبزۆقی لەنێو توورەكە كە هاتە دەرێ و، كەوتەوە نێو دەریا و، بەنێو دەریاكەدا، ڕێی خۆی گرتەبەر {یان ڕێیەكی پەنهانیی گرتەبەر} خواش ﷻ ئەو ئاوەی كە ماسییەكەی پێدا ڕۆیشت، وەك نەفەقێك هێشتیەوەو، {ئاوەكە وێك نەكەوتەوە} وەك موعجیزەیەك بۆ مووسا ﷺ و نیشانەیەكیش كە دوایی پێی بزاننەوە، ئاوەكەی بەو شێوەیە هێشتەوە، كاتێ مووسا خەبەری بۆوە، هاوەڵەكەی (واتە: ئەو گەنجە بەردەستەی لە خزمەتیدا بوو)، لەبیری چوو هەواڵی ماسییەكەی پێ بدات، {ئەگەرنا یوشەع ئاگای لێ بووە، كە ماسییەكە ڕۆیشتوە} ئیدی ئەو ڕۆژە {كە ڕەنگە كاتی نیوەڕۆ بوو بێ، سەرخەوێكیان شكاند بێ}، ئەوەی كە مابۆوە لە ڕۆژەكە و شەوەكەشی

هەر ڕۆیشتن، هەتا سبەینێ، لە سبەینێدا مووسا بە بەردەستەکەی خۆی {بە گەنجەکەی} گوت: نیوڕۆژەکەمان بۆ بێنە ئەو خواردنەی کە هەڵمانگرتوە بیخۆین، بێگومان لەم سەفەرەماندا تووشی ماندوویێتیی بووین، مووسا ﷺ هەستی بە ماندوویێتیی نەکرد، تاکو لەو شوێنە ڕەت بوو کە (خوا) فەرمانی پێکرد بوو، گەنجە بەردەستەکەی پێی گوت: لە یادتە ئەو کاتەی چووینە لای گابەردەکە من ماسییەکەم، لەوێ لەبیر چوو، هەر شەیتانیش لەبیری بردمەوە، کە بۆتی باسبکەم و، ماسییەکە لەوێ ڕێگەی خۆی لە دەریادا گرتەبەر، {هەڵبزۆقیە نێو دەریایەکە، دەبێ وەك موعجیزەیەك بۆ مووسا زیندوو بووبێتەوە، یاخود هەر نیوە زیندوو بووە کە خستوویانەتە نێو توورەکەکەوە} ئەو شێوە ڕۆیشتنەش بۆ ماسییەکە وەك نەفەقێکی لێهات و، بۆ مووساو گەنجەکەشی شتێکی جێی سەرسووڕمان بوو، {دوایی کە بە شوێنی خۆیاندا گەڕاونەوە، تەماشا دەکەن، ئاوەکە ئەو شوێنەی ماسییەکە پێیدا ڕۆیشتوە، وەك بەستبی، وەك تاقێکی لێهاتوە} مووسا ﷺ گوتی: ئەوە بوو کە ئێمە لێی دەگەڕاین، بۆیە بە شوێنەواری خۆیاندا پشکنەرانە گەڕانەوە.

{لێرە سوفیان قسەیەك دەکات، سوفیانیش یەکێکە لە گێڕەرەوەکانی ئەو فەرموودەیە، ئەوە قسەی خۆیەتی، نەك فەرمایشتی پێغەمبەر بێ ﷺ کە ئەوە پێی دەگوترێ: (**مُدرَج**)، واتە: خستوویەتە نێو دەقەکەوە}، سوفیان گوتی: خەڵکێك پێیان وایە کە لە لای ئەو گابەردە، کانیاوی ژیان (**ماء الحياة**) هەیە، ئاوەکەی بە هەر مردوویێك بکەوێ، زیندوو دەبێتەوە و، ئەو ماسییەش چەند دڵۆپەیەکی ئەو سەرچاوەی پێکەوت و زیندوو بۆوە. {ئەمە قسەی سوفیانی کوڕی عویەینەیە و مەبەستیشی لە خەڵك یان (**وهب بن مُنَبه**) یان (**كعب الأحبار**)ە، بەڵام ئەوە فەرمایشتی پێغەمبەر نیە ﷺ، ئنجا دێتەوەسەر بەسەرهاتەکە}.

دەڵێ: ئنجا گەڕانەوە بە شوێن پێی خۆیاندا، شوێن پێی خۆیانیان دەپشکنی {بۆ ئەوەی بزانن بە کوێدا هاتوون! بەوێدا بچنەوە} هەتا گەیشتنەوە لای گابەردەکە، تەماشایان کرد: لەوێ پیاوێك بە پۆشاکێك خۆی داپۆشیوە {خەوتووە} مووسا ﷺ سڵاوی لێکرد، (**خَضِر**)یش گوتی: کوا لێرە سەلام هەیە؟ {واتە: خەڵکی ئێرە سەلام لە یەکدی ناکەن، وا دیارە شوێنێك بووە کە خەڵکی نامسوڵمانی لێ بووە، یاخود سەلام مەبەست پێی ئاشتیی و سەلامەتییە} مووسا گوتی: من مووسام، گوتی: مووسای بەنی ئیسرائیل؟ گوتی: بەڵێ، هاتووم تاکو لەوەی کە خوا فێری کردووی، زانیارییەکی بە ئامانج گەیەنەرم فێر بکەی، ئەویش پێی گوت: بە دڵنیایی تۆ لەگەڵ مندا مەدار ناکەی (خۆت ڕاناگری)، ئەی مووسا! من زانیارییەکم هەیە خوا فێری کردووم، تۆ نایزانی، تۆش زانیارییەکت

هەیە، خوا فێری کردووی، من نایزانم، مووسا ﷺ گوتی: ئەگەر خوا بیەوێ دەمبینی کە خۆڕاگر دەبم و، هیچ بێ فەرمانییشت ناکەم، (سەرپێچیی لە هیچ فەرمانێکت ناکەم).

(خَضِر) پێی گوت: باشە ئەگەر شوێنم دەکەوی لە بارەی هیچ شتێکەوە، پرسیارم لێ مەکە، تاکو خۆم بۆت دەدوێم، (بۆت ڕوون دەکەمەوە).

ڕۆیشتن لەسەر کەناری دەریایەکە کەشتییەك بەلایاندا تێپەڕی، قسەیان لەگەڵدا کردن، کە هەڵیانگرن، ئەوانیش (خَضِر)یان ناسی، {دیارە شوێنی نیشتەجێ بوونی هەر ئەوێ بووە}، بەبێ کرێ هەڵیان گرتن {(نَوْل) بەو کرێیە دەگوترێ، کە دەدرێ بە بابای کەشتییوان} کاتێ کە سواری کەشتییەکە بوون، کتوپڕ (خَضِر) یەکێك لە تەختەکانی کەشتییەکەی بە تەورێك شکاند (هەڵی قەند)، {دیارە لایەکی کەشتییەکە بووە بەشێوەیەك کە وابێتە بەرچاو کەشتییەکی خراپ و تێکدراوە} مووسا ﷺ پێی گوت: کۆمەڵە خەڵکێك ئێمەیان بە بێ کرێ هەڵگرتوە، کەچی تۆ کەشتییەکەیانت کون کرد، کە سەرەنجام خەڵکەکەی بخنکێن! بەڕاستیی کارێکی ناقۆڵاو خراپت کرد؟

(خَضِر) پێی گوت: ئەدی پێم نەگوتی: ناتوانی لەگەڵ مندا خۆت ڕابگری؟ مووسا ﷺ گوتی: بە هۆی شتێکەوە کە لەبیرم چوو، لێم مەگرە و، لە کاری خۆمدا زۆر بارگرانییم مەخە سەر شان، {زۆر سەغڵەتم مەکە} دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەم یەکەمجارە لە مووساوە بە هۆی لەبیر چوونەوە بوو {لە بیری چوو کە مەرجی لەگەڵدا گرتوە، کە نابێ لە هیچ شتێك لێی بپرسێ}.

دەڵێ: لەو کاتەدا چۆلەکەیەك هات لەسەر قەراغی کەشتییەکە نیشت و، دەندووکێکی لە ئاوی دەریادا، (خَضِر) پێی گوت: زانیاریی من و زانیاریی تۆ، بە ئەندازەی ئەو ئاوەیە کە ئەو چۆلەکەیە لە ئاوی دەریا هەڵیگرت و، تەنیا ئەوەندەی لە زانیاریی خوا کەم کردۆتەوە، {واتە: زانیاریی من و تۆ لە چاو زانیاریی خوا، بە ئەندازەی ئەو ئاوەیە کە بەدەندووکی ئەو چۆلەکەوە هاتوە، لە چاو ئاوی دەریا}، دوایی لە کەشتییەکە هاتنە خوار، لە کاتێکدا کە لە کەناری دەریادا دەڕۆیشتن: (خَضِر) کوڕێژگەیەکی دی لەگەڵ مێرمنداڵەکانی دیکەدا یاریی دەکرد، (خَضِر) یەکسەر سەری گرت و سەری هەڵقەند {بە دەستی خۆی کوشتی}، مووسا ﷺ پێی گوت: چۆن نەفسێکی پاك، بەبێ ئەوەی کەسێکی کوشتبێ، کوشتت؟ بەڕاستیی کارێکی زۆر خراپ و ناقۆڵات کرد، ئەویش گوتی: ئەدی پێم نەگوتی: ناتوانی خۆت لەگەڵ مندا مەرزەم بکەی {خۆت ڕابگری}؟ پێغەمبەر دەفەرموێ

ﷺ: ئەوەیان لە جاری یەکەم توندتر بوو {واتە: (خَضِر) گلەیی و سەرزەنشتییەکەی بۆ مووسا توندتر بوو} ئنجا مووسا ؊ گوتی: ئەگەر لەمەودوا لە بارەی هەر شتێکەوە، لێم پرسی، هاوەڵایەتیم مەکە، چونکە لە لای منەوە گەیشتوویە بەڵگەو پاساو کە هاوەڵایەتیم نەکەی.

دەڵێ: ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە شوێنێ، چوونە لای خەڵکی ئاوەدانییەك، داوای خواردنیان لێکردن، بەڵام ئەوان ڕازی نەبوون، نەك هەر خواردنیان پێ بدەن، بەڵکو تەنانەت فەرمووشیان بکەن {واتە: میوانداریان بکەن} بەڵام دیوارێکیان بینی، خەریکی ڕووخانێ بوو {دیوارێکی لار} ئیدی (خَضِر) بە دەستی ئاماژەیەکی بۆ کردو ڕاستی کردەوە، {لە شوێنی دیکەدا هاتوە لە گێڕراوەی دیکەدا، کە دانیشتوەو دیوارەکەی هەڵوەشاندۆتەوەو، دووبارە دروستی کردۆتەوە}[1] مووسا ؊ بە ڕەخنە گرتنەوە گوتی: خەڵکێك کە ئێمە هاتین بۆ لایان و ئامادە نەبوون، خواردنمان بدەنێ و بمانکەنە میوانی خۆیان، تۆش ئەو دیوارەیان بۆ چاك دەکەیەوە! دەتتوانی لە بەرانبەر چاککردنەوەی دیوارەکەدا، کرێیان لێوەربگری!

(خَضِر) پێی گوت: لێرە لێك جیابوونەوەی من و تۆیە، لەمەودوا هەواڵ و سەرەنجام و حیکمەتی ئەوەی کە نەتتوانی لە بەرانبەری دا خۆت ڕابگری، پێت ڕادەگەیەنم، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**وَدِدنَا أَنَّ موسى كَانَ صَبرَ حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَينَا مِن خَبَرِهِمَا**}، حەزمان دەکرد مووسا خۆی ڕاگرتبایە، تاکو خوا ﷻ شتی دیکەش لە هەواڵی سەرسوڕهێنەری ئەوانمان بۆ بگێڕێتەوە.

٢)- ئایا ئەو بەندە چاکە بۆچی ناوی لێنراوە (خَضِر)؟

{**عَن أَبِي هُرَيرَةَ** ؓ **، عَنِ النَّبِيِّ** ﷺ **قَالَ: إِنَّمَا سُمِّيَ الخَضِرَ، لأَنَّهُ جَلَسَ عَلى فَروَةٍ بَيضَاءَ، فَإِذَا هِيَ تَهتَزُّ مِن خَلفِهِ خَضرَاءَ**} (**أخرجه البخاري: ٣٤٠٢**).

واتە: ئەبو هورەیرە ؓ لە پێغەمبەرەوە دەگێڕێتەوە ﷺ کە فەرموویەتی: (خَضِر) بۆیە ناوی لێنراوە (خَضِر)؟ {بە کوردیی هەر دەڵێن: خدر، کە هەر لە (خَضِر)ەوە هاتوە}، چونکە لەسەر فەروەیەکی سپی دانیشت {لە سەر کەوڵە ئاژەڵێکی سپی دانیشت}، یەکسەر کە هەڵسا، لە پشتیەوە سەوزی دەکردەوە، سەوز بوو بوو.

ئایا هەر ئەوجارە شوێنەکەی سەوز هەڵگەڕاوە، یان بەردەوام وابووەو لەسەر هەر شوێنێك دانیشتبایە، ئەو شوێنە سەوز دەبوو؟ هەردووك ئەگەری هەن و، وادیارە (خَضِر)،

---

(١) دواتر ئەو ڕیوایەتەش دێنین.

نازناوی بووە، واتە: ئەو كەسەی كە وەسف كراوە بە سەوزیی، بێگومان سەوزییش ڕەمز و هێمای پیت و پێز و بەرەكەتە، ئەگەرنا واپێدەچێ ناوێكی دیكەی هەبووبێ.

٣)- ئەو فەرموودەیەی كە پێشتریش بە ڕیوایەتێكی دیكە هێنامان: {**عَن أُبَيِّ بن كَعبٍ ﷺ، قَال: قَالَ رَسولُ اللَّهِ ﷺ: رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَينا وَعَلَى مُوسَى، لَو صَبرَ لَقصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا، مِنْ خَبَرِهِ وَلَكِن قَالَ: إِنْ سَأَلْتُكَ عَن شَيءٍ بَعدَهَا فَلاَ تُصَاحِبنِي**} (**أخرجه مسلم: ٢٣٨٠، والترمذي: ٣١٤٩، النسائي في تفسيره: (٣٢٧ و ٣٢٨)، (الطبري): ٢٣٢٠٩**.

واتە: ئوبەی كوڕی كەعب ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەزەیی خوا لەسەر ئێمەو لەسەر مووساش بێ، ئەگەر خۆی ڕاگرتبایە، خوا هەواڵی سەرسوڕهێنەری زیاتری (خَضِر)ی بۆ ئێمە دەگێڕایەوە، بەڵام مووسا گوتی: ئەگەر لەمەودوا لە بارەی هەر شتێكەوە پرسیارم لێكردی، هاوەڵایەتییم مەكە.

٤)- پێغەمبەر ﷺ دەفەرمویّ: {**الغُلامُ الَّذي قَتَلَ الخَضِرُ، طُبِعَ يَومَ طُبِعَ كَافِراً، وَلَو أَدرَكَ لأَرهَقَ أَبَوَيهِ طُغيَاناً وَكُفراً**} (**أخرجه مسلم: ٢٦٦١، وأبو داود: ٤٧٠٥ و ٤٧٠٦، والترمذي: ٣١٥٠، عَن أُبَي بن كَعبٍ ﷺ**).

واتە: ئەو مێرمنداڵەی كە (خَضِر) كوشتی، ئەو هەر لەسەرەتاوە لەسەر كوفر سروشتێنرا بوو، ئەگەر باڵغ بووبایە، باب و دایكیشی تووشی سەركێشیی و كوفر دەكردن.

٥)- {**عَن أُبَي بنِ كَعبٍ ﷺ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَرَأ**: ﴿فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ ﴿٧٧﴾﴾الكهف، **ثُمَّ قال: فَهَدَمَهُ، ثُمَّ قَعَدَ يَبنِيهِ**} (**أخرجه ابنُ الأَنبَاري فِي المَصاحِف، وابنُ المُردَوَيه**.

هەروەها ئەم بێژەیە لەو فەرموودەیەدا، كە ئیبنو عەبباس لە ئوبەی كوڕی كەعبەوە هێناویەتی و بوخاریی و موسلیم هێناویانە، لەوێشدا هاتووە.

واتە: ئوبەی كوڕی كەعب ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ئایەتەی كە خوێندەوە: ﴿فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ ...﴾الكهف، دوایی فەرمووی: دیوارەكەی ڕووخاند {ئەو دیوارە لارەی كە خەریك بوو بڕووخێ، ڕووخاندی} دوایی دانیشت، دووبارە دروستی كردەوە.

لێرەدا بەو شێوەیە هاتووە، بەڵام لە ڕیوایەتی دیكەدا كە پێشترهێنامان دەفەرموێ: بەدەستی ئاماژەی بۆ كردو دیوارەكە ڕاست بۆوە، وەك كەرامەتێك ئەگەر یەكێك بووبێت لە دۆستانی خوا، یاخود وەك موعجیزەیەك ئەگەر یەكێك بووبێ لە پێغەمبەران (**عليهم الصلاة والسلام**) ئەو ڕایەش هەیە.

دوو زانیاریی دیکە، لەبارەی مووسا و خضرەوە :

یەکەم: یوشەعی کوڕی نوون، یەکێکە لەو دوازدە (١٢) کەسەی کە مووسا عليه السلام کاتی خۆی ناردنی تاکو زانیاریی دەربارەی سەر زەمینی کەنعان - کە لە لای حەڵەب و حەبڕوونە - چل (٤٠) ڕۆژیان پێچوو، هەروەها یەکێك بوو لەو دوو کەسەش کە بەنی ئیسرائیلیان هاندا: بچنە نێو سەر زەمینی کەنعانەوە، کە لە سوورەتی (المائدة)دا هاتوە: ﴿ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ ٱلَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمَا ٱدْخُلُوا۟ عَلَيْهِمُ ٱلْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَٰلِبُونَ ۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَتَوَكَّلُوٓا۟ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾ ﴾ المائدة.

واتە: یەکێ لە دوو پیاوەکان، لەوانەی ترسی خوایان هەبوو، (نەك ترسی دوژمنانیان)، گوتیان: کت و پڕ لێیان بچنە نێو دەروازەی شارەکەوە و، ئەگەر ئێوە کت و پڕ لێیان بچنە ژوور، بەسەریاندا زاڵ دەبن و، پشتیش بە خوا ببەستن، ئەگەر بڕوادارن.

{یوشەعی کوڕی نوون} لە دەوری ساڵی (١٤٦٣)ی پێش زایین لە دایك بووە و، لە دەوری ساڵی (١٣٥٣)ی پێش زایین دا، کۆچیی دوایی کردوە، واتە: تەمەنی سەدو دە (١١٠) ساڵ بووە، (**محمد الطاهر بن عاشور**) خاوەنی (**التحرير والتنوير**)[1] ئەو زانیارییەی هێناوە.

دووەم: (**محمد الطاهر بن عاشور**) ڕایەکی جوان دێنێ، کە هەندێك لە زانایانی دیکەش گوتوویانە، دەڵێ: (**وَمَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ لاَ يَنْبَغِي أَنْ يُخْتَلَفَ فِي أَنَّهُ، مَكَانٌ مِنْ أَرْضِ فِلَسْطِينَ، وَالْأَظْهَرُ أَنَّهُ مَصَبُّ نَهْرِ الْأُرْدُنِّ فِي بُحَيْرَةِ طَبَرِيَّةَ، فَإِنَّهُ النَّهْرُ الْعَظِيمُ الَّذِي يَمُرُّ بِجَانِبِ الْأَرْضِ الَّتِي نَزَلَ بِهَا مُوسَى «عَلَيْهِ السَّلامُ» وَقَوْمُهُ، وَكَانَتْ تُسَمَّى عِنْدَ الْإِسْرَائِيلِيِّينَ بَحْرَ الْجَلِيلِ**)[2].

واتە: (**مَجْمَعُ الْبَحْرَيْنِ**) نابێ ڕاجیایی لەو بارەوە هەبێ، کە جەمسەری دوو دەریایەکان (شوێنی بە یەکگەیشتنی دوو دەریایەکان)، شوێنێکە لەسەر زەمینی فەڵەستین، واش زیاتر پێدەچێ: ئەو شوێنە بێ کە ڕووباری ئوردنی دەچێتە نێو، لە دەریاچەی تەبەرییە، چونکە ئەوێ ئەو ڕووبارە گەورەیە {خوا ﷻ لە قورئاندا ڕووباری گەورەشی بە (**بحر**) ناو بردوە} کە بە لای ئەو سەر زەمینەدا دەڕوا، کە مووساو قەومەکەی لێی بوون، کاتێ کە لە میسرەوە هاتوون، مووساو قەومەکەی لەو سەر زەمینە نیشتەجێ بوون، ئەو کاتە ئیسرائیلییەکان پێیان دەگوت: (**بَحْر الجَلِيل**) {واتە: بە دەریاچەی تەبەرییەیان دەگوت: (**بَحْر الجَلِيل**)، واتە: دەریای جەلیل}.

---

(١) ج١٥، ص٣٦٠.

(٢) ج١٥، ص٣٦٢.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ ئاوا دەست پێدەکات، دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ ﴾، هەروەها یاد بکەوە ئەی موحەممەد ﷺ! یان هەر کەسێك کە قورئان دەخوێنێ، چی یاد بکاتەوە؟ کاتێ مووسا بە بەردەستە لاوەکەی خۆی گوت:

(فَتى) وەك چۆن بە گەنج دەگوترێ، لە ڕووی تەمەنەوە بە بەردەست و خزمەتکارو هەر کەسێك کە هاوەڵی مرۆڤەو، لەبەر دەستی دایەو، هاوکاریی دەکات و خزمەتی دەکات، بەوەش دەگوترێ، بۆیە من ئاوام لێکداوەتەوە:

بە لاوە بەردەستەکەی خۆی گوت: کە گوتراوە: یوشەعی کوڕی نوون، بووە، چی پێ گوت؟

﴿لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا ﴾، وازناهێنم لە ڕۆیشتن، یاخود بەردەوام دەبم لەسەر ڕۆیشتن، تاکو دەگەمە جەمسەری دوو دەریایەکان، واتە: شوێنی پێکگەیشتنی دوو ئاوە زۆرەکان.

یاخود: ماوەیەکی زۆر دەڕۆم، عەزمم جەزم کردوە کە بگەمە ئەو شوێنە، یان دەبێ بگەمە ئەو شوێنە، یان زۆر بڕۆم.

ئنجا ئێمە پێشتر کە فەرمایشتەکانمان هێنا، ئێستا دەزانین بۆچی مووسا ﷺ وایگوتوە؟ لەبەر ئەوەی خوا پێی فەرمووە و ئاگاداری کردۆتەوە کە لەوێ بەندەیەکم هەیە، لەو شوێنە، دەتوانی ببینی کە زانیارییەکی لەلایە، تۆ لەلات نیە، کەواتە، مووسا ﷺ بۆ بەدوای زانستدا گەڕان، عەزمی جەزم کردوە کە یان: دەبێ ماوەیەکی زۆر بڕوات، یان دەبێ بگاتە ئەو شوێنە.

﴿ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴾، کاتێك گەیشتنە جەمسەری نێوانیان، ماسییەکەیانیان لە بیرچوو و، ماسییەکە ڕێی خۆی لە نێو دەریادا گرتە بەر، ڕێیەکی پەنهان، یاخود سەرەو ژێر بۆوە، هەڵبزۆقیە نێو دەریاو، ئەو شوێنەش کە پێیدا ڕۆیشتوە، خوای پەروەردگار وەك موعجیزەیەك (شتێکی یاسادڕ) هێشتوویەتەوە، وەك کونێك، وەك نەفەقێك هێشتوویەتەوەو، ئاوەکەی وێك نەکەوتۆتەوە.

﴿ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا ﴾، کاتێك لەو شوێنە ڕەت بوون، وەك پێشتر لە فەرموودەکەدا هێنامان: لە نیزیك ئەو شوێنە گابەردێكی لێبووە، پشوویەکیان لەوێ داوە سەرخەوێکیان شکاندوە، لەو کاتەدا ماسییەکە لەو توورەکەو شتەی کە مووسا ﷺ تێیخستوە و، خواش بۆی کردوە بە نیشانە، کە لە هەر شوێنێك، ئەو ماسییە زیندوو بۆوە، یان لە هەر شوێنێك ماسییەکە نەما، ئەو بەندەیەی من لەو شوێنەیە، بۆی کردوون بە نیشانە.

بەڵام دیارە یوشەع لە بیری چووە، بە مووسا ﷺ بڵێ: ئەوە لەو شوێنە ماسییەکە بەرهەڵدا بووەو ڕۆیی و هەڵبزۆقیە نێو دەریا، ئنجا کە لە بیری چووە، لەوێ تێپەڕیون و ڕۆیشتوون، (وەك لە فەرموودەکەدا هاتوە)، ئەوەی لەو ڕۆژە مابۆوە، هەمووی ڕۆیشتن و، شەوەکەشی هەر ڕۆیشتن، بەیانیش هەر ڕۆیشتن، ئنجا کاتێك لێی تێپەڕیون و ماوەیەکی چاك ڕۆیشتوون، مووسا بە لاوە بەردەستەکەی خۆی گوت: ﴿ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا ﴾، ئەو خواردنەی کە دامانابوو، لە بەیانیی دا بیخۆین، بۆمان بێنە، با خواردنەکەمان بخۆین، ﴿ لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴾، بە دڵنیایی ئێمە لەم سەفەرەماندا، تووشی ماندوویەتی بووین، ئنجا ئایا خواردنەکە هەر ماسییەکە بووە، کە بیبرژێنن؟! واپێدەچێ خواردنەکە شتێکی دیکە بووبێ، ڕەنگە دوێنێش کە هاتوون، لێیان خواردبێ، ئنجا ئایا نان و پەنیر بووە، نانی ڕووت بووە، هەرچی بووە، بەڵام ماسییەکەیان پێبووە وەك نیشانەیەك، لە هەر شوێنێك ماسییەکە ون بوو نەما، زیندوو بۆوە، ئەوە نیشانەیە کە ئەو بەندە چاکەیەی خوا لەوێیە، لە فەرمایشتەکەدا هاتوە، دەفەرموێ: هەستیان بە ماندوویەتیی و برسیەتیی نەکرد، تاکو لەو شوێنە تێپەڕین، کە لەو شوێنە تێپەڕین، ئنجا هەستیان بە ماندوویەتیی و برسیەتیی کردوە.

﴿ قَالَ أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ ﴾، لاوە بەردەستەکەی پێی گوت: لە یادتە، کاتێك پەنامان بردە لای گابەردەکەو لەوێ پشووێکمان دا و سەرخەوێکمان شکاند، ﴿ فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ ﴾، من ماسییەکەم لەوێ لە بیرچوو، یانی: ماسییەکە لەوێ ڕۆیشت، بەڵام من لەبیرم چوو پێت بڵێم ﴿ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ ﴾، تەنیا شەیتانیش لە بیری بردمەوە، کە بۆتی باسکەم، واتە: ڕۆیشتنەکەیت بۆ باسکەم، کە ڕۆیشتۆتە نێو دەریا و هەڵبزۆقیوە و زیندوو بۆتەوە، ﴿ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴾، ڕێی خۆی گرتە بەر لە نێو دەریادا، بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر، سەرسوڕهێنەرییەکەی ئەوە بووە، کە ئەو شوێنەی (ئەو ئاوەی) ماسییەکە پێیداڕۆیشتوە، وەك نەفەقێك، توونێلێك ماوەتەوەو، ئاوەکە وێك نەکەوتۆتەوە.

﴿ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبۡغِۚ ﴾، مووسا عليه السلام گوتی: ئەوە (واتە: ئەو شوێنە)، ئەوەیە کە ئێمە لێی دەگەڕێن، بەدوایدا دەگەڕێین، ﴿ فَٱرۡتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصٗا ﴾، ئنجا بە شوێنەوارەکانی خۆیاندا پشکنەرانە گەڕانەوە، بە کوێدا هاتن، لەوێوە گەڕانەوە.

﴿ فَوَجَدَا عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ ﴾، بەندەیەك لە بەندەکانی ئێمەیان بینی، ﴿ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ﴾، کە لە لایەن خۆمانەوە بەزەییەکی تایبەتمان پێدا بوو و، لە لایەن خۆمانەوە زانیارییەکی دانستەمان فێرکرد بوو، واتە: بەبێ ئەوەی خۆی هەوڵی بۆ دابێ، خوا بە تایبەت ئەو زانستەی فێر کرد بوو.

﴿ قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلۡ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ﴾، مووسا عليه السلام پێی گوت: ئایا دەگونجێ شوێنت بکەوم، (ڕێم دەدەی، مۆڵەتم دەدەی) لەگەڵت بم و ببمە هاوەڵت؟ تاکو بەشێك لەوەی کە فێری کراوی، زانیارییی بە ئامانج گەیەنەرم فێر بکەی؟ واتە: مەرج نیە هەرچی تۆ دەیزانی، هەموویم فێربکەی، بەڵام بەشێکم فێربکەی، کە مایەی بە ئامانج گەیشتنم و مایەی سەر ڕاستییم بێ، ﴿ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴾، گوتی: بە دڵنیایی تۆ ناتوانی لەگەڵم دا مەدار بکەی و خۆڕاگر و دانبە خۆداگر بی.

﴿ وَكَيۡفَ تَصۡبِرُ عَلَىٰ مَا لَمۡ تُحِطۡ بِهِۦ خُبۡرٗا ﴾، ئنجا چۆن دەتوانی خۆ ڕابگری و دان بە خۆتدا بگری، لە بەرانبەر شتێك دا کە پێی شارەزانی؟ واتە: بەڕواڵەت پێچەوانەی ئەوەیە کە تۆ دەیزانی، پێچەوانەی ئەو شەریعەتەیە کە خوا بۆ تۆی ناردوە، ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرٗا ﴾، گوتی: ئەگەر خوا بیەوێ خۆڕاگرم دەبینی، دەمبینی خۆ ڕاگر دەبم، ﴿ وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا ﴾، سەرپێچیی، هیچ فەرمانێکی تۆ ناکەم.

﴿ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا ﴾، گوتی: ئنجا ئەگەر هەر لەگەڵم دێی و شوێنم دەکەوی، دەتەوێ هاوەڵایەتییم بکەی، مەرجێکم هەیە: لە بارەی هیچ شتێکەوە لێم مەپرسە، واتە: ڕەخنەم لێ مەگرە، یان پرسیارم لێ مەکە، تاکو خۆم لە بارەیەوە هەواڵت پێ دەدەم و بۆت باس دەکەم.

دیارە مووساش مەرجەکەی قبووڵ کردوە.

﴿ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَاۖ لَقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـًٔا إِمۡرٗا ﴾، ڕۆیشتن، هەتا کاتێك کە سواری کەشتییەك بوون، کەشتییەکەی کون کرد، هەندێ لە تەختەکانی شکاندن.

﴿ قَالَ أَخَرَقۡتَهَا لِتُغۡرِقَ أَهۡلَهَا ﴾، (مووسا) گوتی: ئایا کەشتییەکەت کون کردو تێکتدا، تاکو سەرەنجام ئەو تێکدانەی تۆ، ببێتە هۆی خنکاندنی خەڵکەکەی، سوار بووەکانی؟! ﴿ لَقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـًٔا إِمۡرٗا ﴾، بەڕاستیی کارێکی ناقۆڵاو خراپت کرد.

﴿ قَالَ أَلَمۡ أَقُلۡ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴾، (خضر) پێی گوت: ئەدی پێم نەگوتی: بە دڵنیایی تۆ ناتوانی لەگەڵ من دا خۆڕاگر بی، ناتوانی خۆت مەرزەم بکەی و پرسیار نەکەی و ڕەخنە نەگری؟ ﴿ قَالَ لَا تُؤَاخِذۡنِي بِمَا نَسِيتُ ﴾، (مووسا) گوتی: بە هۆی لە بیرچوونەوەوە، لێم مەگرە، واتە: لێپرسینەوەم لەگەڵ دا مەکە، سەرکۆنەم مەکە، ﴿ وَلَا تُرۡهِقۡنِي مِنۡ أَمۡرِي عُسۡرٗا ﴾، لە حاڵ و کاری خۆشم دا، سەغڵەتییم مەخە سەر، کە نەتوانم بەردەوام بم لەگەڵت دا، زۆر سەرکۆنەو سەر زەنشتم مەکە، ﴿ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَٰمٗا فَقَتَلَهُۥ ﴾، دووبارە ڕۆیشتن هەتا کاتێك کە بە مێر منداڵێك {کوڕیژگەیەك، منداڵێکی نابالغ} گەیشتن، یەکسەر (خضر) کوشتی.

﴿ قَالَ أَقَتَلۡتَ نَفۡسٗا زَكِيَّةَۢ بِغَيۡرِ نَفۡسٖ ﴾، (مووسا) گوتی: ئایا نەفسێکی پاکت کوشت {کە جارێ نەگەیشتۆتە سنووری ئەرك کەوتنە سەر شان، سنووری تەکلیف، تاکو گوناح بکات و لەسەری بنووسرێ، مانای وایە پاکە}.

﴿ بِغَيۡرِ نَفۡسٖ ﴾، بێ ئەوەش کە کەسێکی کوشتبێ، بەبێ تۆڵە، چۆن کوشتت؟ ﴿ لَّقَدۡ جِئۡتَ شَيۡـٔٗا نُّكۡرٗا ﴾، بە دڵنیایی کارێکی زۆر ناقۆڵاو خراپت کرد.

﴿ قَالَ أَلَمۡ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ﴾، (خضر) گوتی: ئەدی بە تۆم نەگوت: کە ناتوانی لەگەڵ مندا خۆت ڕابگری و، ناتوانی دان بە خۆت دابگری؟ ﴿ قَالَ إِن سَأَلۡتُكَ عَن شَيۡءِۭ بَعۡدَهَا فَلَا تُصَٰحِبۡنِي ﴾، (مووسا) گوتی: ئەگەر لەمەودوا لە بارەی هەر شتێکەوە پرسیارم لێکردی، هاوەڵایەتییم مەکە، ﴿ قَدۡ بَلَغۡتَ مِن لَّدُنِّي عُذۡرٗا ﴾، بەڕاستیی لە لایەن منەوە گەیشتووی بە پاساو، واتە: پۆزشت هەیە، بەڵگەو پاساوت هەیە کە چیدیکە هاوەڵایەتییم نەکەی، چونکە دەبێتە سێ جار کە مووسا ﷺ کە مەرجەکەی دەشکێنێ.

﴿ فَٱنطَلَقَا ﴾، دیسان ڕۆشتن، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ قَرۡيَةٍ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا ﴾، هەتا چوونە لای خەڵکی ئاوەدانییەك، داوای خواردنیان لە خەڵکەکەی کرد ﴿ فَأَبَوۡاْ أَن يُضَيِّفُوهُمَا ﴾، بەڵام خەڵکەکە ئامادە نەبوون بیانکەنە میوان، واتە: ئامادە نەبوون هەر فەرمووشیان لێبکەن، چ جای خواردنیان پێ بدەن! جاری وایە کەسێك فەرمووو لە کەسێك دەکات، پشوویێك بدات، ئاوێك بخواتەوە، بەڵام پۆزشی بۆ دێنێتەوە، دەڵێ: خواردنمان نیە، یان

خواردنمـان ئامـادە نیـە، بـەڵام ئـەوان هــەر فەرمووشـیان لــێ نەکـردن، هــەر نەیانکردنـە میوانیـش، ﴿فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥ﴾، کەچـی دیوارێکیـان تێـدا بینـی، کـە دەیەویست بڕووخـێ، واتـە: لار بـوو بـۆوە، ﴿فَأَقَامَهُۥ﴾، یەکسـەر ئـەو بەنـدە چاکـە (خَـضِر) ئـەو دیـوارەی ڕاسـت کـردەوە.

ئنجـا ئایـا بـە ئامـاژەی دەسـتی ڕاسـتی کـردەوە، وەك کەرامەتێـك، یاخـود وەك لـە ڕیوایـەتی دیکـەدا هاتـوە، دانیشـت دیوارەکـەی ڕووخانـد و دووبـارە بـە شـێوەیەکی ڕاسـت و دروسـت، بەبـێ لاریـی دروسـتی کـردەوە؟! هـەردووك لای گونجـاون.

﴿قَالَ لَوۡ شِئۡتَ لَتَّخَذۡتَ عَلَيۡهِ أَجۡرًا﴾، (مووسـا ﷺ) پێـی گـوت: ئەگـەر ویسـتبات دەتتـوانی کرێـی لـە بەرانبـەردا داوا بکـەی، وەك لـە فەرمووده‌کـەدا هاتـوە گوتـی: خەڵکێـك کـە ئامـادە نەبـوون پـارووە نانێکمان بدەنـێ و، فەرموومـان لـێ بکـەن، چـۆن دیوارەکەیـان بـۆ ڕاسـت دەکەیـەوە بەبـێ کـرێ؟ واتـە: شایسـتەی ئـەوە نیـن، ئەگەرنـا مووسـا ﷺ بـۆ خـۆشی - وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن - بەبـێ کـرێ و پاداشـت، هاوکاریـی خەڵـکی کـردوە، بـەڵام لێـرەدا مەبەسـتی ئـەوە بـووە: ئـەو خەڵکـە شایسـتەی ئـەوە نیـن، یـان لەبـەر ئـەوەی پێویسـتییان بـە کرێیەکـە بـووە، بـۆ ئـەوەی پـارووە نانێـکی پـێ وەدەسـت بێنـن، ژەمـە نانێـکی پـێ بخـۆن.

﴿قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيۡنِي وَبَيۡنِكَ﴾، (بەنـدە صاڵحەکـە) پێـی گـوت: ئێـرە لێـك جیابوونـەوەی مـن و تۆیـە، ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأۡوِيلِ مَا لَمۡ تَسۡتَطِع عَّلَيۡهِ صَبۡرًا﴾، لەمـەودوا مانـا و سـەرەنجامی ئـەوەی کـە تـۆ نەتتـوانی لـە بەرانبـەری دا خـۆت ڕابگـری، هەواڵەکەیـت پـێ دەدەم، واتـە: حیکمەتەکەیـت بـۆ ڕوون دەکەمـەوە:

﴿أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتۡ لِمَسَٰكِينَ يَعۡمَلُونَ فِي ٱلۡبَحۡرِ﴾، هەرچـی کەشـتییەکە بـوو، هـی کۆمەڵێـك خەڵـکی نـەدار بـوو، لـە دەریـادا کاریـان دەکـرد، (واتـە: کرێکارییـان دەکـرد)، بـەو کەشـتییە خەڵکیـان سـوار دەکـرد و، شـتیان بـار دەکـرد، کرێیـان لـە خەڵـك وەردەگـرت، ﴿فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا﴾، ئنجـا ویسـتم: ئـەو کەشـتییە عەیبـدار بکـەم، کـەم و کوڕیـی تێـدا پەیـدا بکـەم، لەبـەر چـی؟ ﴿وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٞ يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصۡبٗا﴾، چونکـە لـە پشـتیانەوە پادشـایەك هەبـوو، هەمـوو کەشـتییەکی داگیـر دەکـرد.

لێـرەدا هەرچەنـدە نەیفەرمـووە: (كُلَّ سَـفِينَةٍ جَدِيـدَةٍ)، هـەر کەشـتییەکی نـوێ، یـان: (كُلَّ سَـفِينَةٍ صَالِحَـةٍ)، هـەر کەشـتییەکی بـاش، بـەڵام بـەوە کـە پێشـێ دەفەرمـوێ: ﴿فَأَرَدتُّ أَنۡ

﴿ أَعِيبَهَا ﴾، ویستم عەیبداری بکەم، کەواتە: پادشایەکە، کەشتی عەیبدار و کەم و کوڕیی تێدا هەبووی، نەویستوە، گوتوویەتی: کەشتیی چاك و ساغ و نوێم بۆ بێنن، ئنجا ئەگەر ئەو کەشتییەم عەیبدار نەکردبایە، ئەو نەدارانە (ئەو خەڵکە نەدارە)، کەشتییەکەیان لە دەست دەچوو، بەڵام کەشتییەکەیان بە عەیبەوە بۆ بمێنێتەوە، باشترە لەوەی لەدەستیان بچێ و، عەیبەکەشی بە ئاسانیی چاك دەبێتەوە.

﴿ وَأَمَّا ٱلْغُلَـٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ ﴾، بەڵام هەرچی کوڕیژگەکە (مێر منداڵەکە)ش بوو، باب و دایکی بڕوادار بوون، ﴿ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَـٰنًا وَكُفْرًا ﴾، ترساین کە سەرکێشیی کوفریان بخاتە سەرشان، وەختێ کە گەورە دەبێ: ناچاریان بکاو واداریان بکات، بەوەی لە خوا یاخیی بن و بێبڕوا دەربچن، ﴿ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴾، بۆیە ویستمان: پەروەردگاریان بۆیان بگۆڕێ بە یەكێكی لە ڕووی پاکییەوە: باشتر و، لە ڕووی بەزەییەوە: نیزیکتر، واتە: بە منداڵێکی باشتریان بۆ بگۆڕێ.

﴿ وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَـٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى ٱلْمَدِينَةِ ﴾،هەرچی دیوارەکەش بوو، هی دوو مێر منداڵ (دوو کوڕیژگە)ی هەتیو بوو لە شارەکەدا و، خەزنەیەکیان هەبوو، لەبن دیوارەکە، ئنجا ئەگەر دیوارەکە ڕووخابایە، خەزنەکەیان دەردەکەوت، ئەوانەش دوو منداڵی نابالغی بێ دەستەڵات بوون، ئنجا خەڵکەکەش ئەو خەڵکە بێ، کە ئامادەنین پاروو نانێك بدەن بە میوانی ڕێبوار!! مانای وایە ئەوانە، لەماڵی هەتیوانیش نافکرن! ﴿ وَكَانَ أَبُوهُمَا صَـٰلِحًا ﴾، ئنجا ئەوانە کاتی خۆی بابیان پیاوێکی باش بووە و ئێستا نەماوە، بۆیە فەرموویەتی: (يَتِيمَيْنِ)، یانی: بابیان نەماوە، ئنجا کە کاتی خۆی بابیان پیاوێکی باش بووە، لەبەر باشیی بابیان، خوا ڕەحمی بە دوو منداڵە نەباڵغەکەشی کردوە و ماڵەکەی بۆ پاراستوون، ﴿ فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا ﴾، ئنجا پەروەردگارت ویستی بگەنە حاڵەتی تین و تاقەت و پێگەیشتن و تێگەیشتن، واتە: بچنە نێو قۆناغی پیاوەتییەوە و لە قۆناغی منداڵیی هەڵببرن[1]، ﴿ وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا ﴾ ئەو کاتەش خەزنەکەی خۆیان دەربێنن، ماڵە پەنهان کراوەکەی خۆیان لە بن دیوارەکەدا دەربێنن و، ئنجا کە بوونە پیاو دەشتوانن بەرگریی لە ماڵەکەی خۆیان بکەن، ﴿ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، ئەوەش بەزەییەك بوو لە لایەن پەروەردگارتەوە، بەو دوو کوڕیژگەو بەو بابە چاکەشیان، ﴿ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ﴾،

---

(١) هەڵببڕن : تێپەڕن، ڕەتبن.

ئەم كارەشم كە دیوارەكەم ڕاست كردەوە، دەشگونجێ مەبەست هەموو هەرسێ كارەكان بێ، هەر لە خۆوە و لە لایەن خۆمەوە، نەكردن، یانی: لە گۆترە ئەو كارەو كارەكانی دیكەشم نەكردوون، بەڵكو بە فەرمانی خوا كردمن و، خوا ﷻ دڵنیای كردم كە دەبێ وابكەم، خێر لەوەدایە، ﴿ذَٰلِكَ تَأۡوِيلُ مَا لَمۡ تَسۡطِع عَّلَيۡهِ صَبۡرٗا﴾، ئەوەش سەرەنجام و حیكمەتی ئەوە بوو، كە تۆ نەتتوانی لە بەرانبەری دا خۆت مەرزەم بكەی و، خۆت ڕابگری!

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

یـاد بكـەوە! كاتێـك مووسـا بـە لاوەكـەی خـۆی گـوت: لەسـەر ڕۆیشـتن بـەردەوام دەبـم، تاكـو دەگەمـە جەمسـەری دوو دەریایـەكان، یـان ڕۆژگارێـكی زۆر دەڕۆم، ئنجـا كاتێـك گەیشـتنە جەمسـەری نێوانیـان، ماسییەكەیانیان لـە بیرچـوو و، بەهەڵبزۆقیـن خـۆی سـەرەوژێر كـردە نێـو دەریـاوە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ ﴾، یاد بكەوە! كاتێ مووسا بە گەنجە بەردەستەكەی خۆی، گوت، واتە: بەو كەسەی كە لەگەڵدابوو لەبەر دەستدابوو و خزمەتی دەكرد. (**الفَتَى: الذَّكَرُ الشَّاب، والأُنثَى: الفَتَاة، وَاستُعمِلَ هُنَا مَجَازاً فِي الخَادِمِ وَالتَّابِعِ، وَهُوَ يُوشَعُ بنُ نون مِنْ سِبطِ أَفرَايم**).

(**فَتـى**) واتـە: نێرینـەی گەنـج و، مێینـەی گەنـج پـێ دەگوتـرێ: (**فَتَـاة**)، بـەڵام لێـرەدا وشـەی (**فَتـى**) بەكارهێـنراوە بـە مەجـاز بـۆ خزمەتـكار و هـاوەڵ و بەردەسـت، كـە مەبەسـت پێـی {یوشـەعی كـوڕی نـوون}ە، لـە هـۆزی ئەفڕاییـم، چـی پێگـوت؟

٢)- ﴿ لَآ أَبْرَحُ ﴾، واتە: واز ناهێنم لە ڕۆیشتن، یاخود بەردەوام دەبم لەسەر ڕۆیشتن، هەردووكیان یەك مانایان هەیە، چونكە: (**بَرِحَ، يَبْرَحُ**)، یانی: (**زَالَ، يَزُولُ**)، ڕۆیشت، لاچوو، لادەچێ، ﴿ لَآ أَبْرَحُ ﴾، واتە: (لاناچم)، واتە: لاناچم لەسەر ڕێگا بڕین، یاخود (**لا أَترُكُ**)، واز ناهێنم لە ڕۆیشتن (**لا أَكُفُّ عَنِ السَّيرِ**)، بۆچی واز ناهێنێ؟.

٣)- ﴿ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ ﴾، هەتاكو دەگەمە جەمسەری دوو دەریایەكان، واتە: دوو ئاوە زۆرەكان، لە كوێ پێك دەگەنەوە، تاكو دەگەمە وێ، ﴿ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ ﴾، (**مَكَانَ**

اجتِمَاعِهِمَا)، شوێنی کۆبوونەوەیان و بەیەکگەیشتنیان، کە وەك پێشتر باسمان کرد، واپێدەچێ: (**مَصَبُّ نَهرِ الأُردُن فِي بُحَيرَةُ الطَّبَرِيَّة**)، ڕژێنگەی ڕووباری ئوردون بێ لە دەریاچەی تەبەرییەدا، ئەو شوێنەی کە ڕووباری ئوردون تێیدا دەگاتە نێو دەریاچەی تەبەرییە، کە کاتی خۆی بەنی ئیسرائیل پێیان گوتوە: (**بَحرُ الجَلِيل**).

٤)- ﴿أَوۡ أَمۡضِيَ حُقُبٗا﴾، یاخود کاتێکی زۆر دەڕۆم، (**المُضِيُّ: الذَّهَابُ وَالسَّيرُ، وَالحُقُبُ: الزَّمَنُ الطَّوِيل**)، (**مُضِي**) بە مانای ڕۆیشتن و ڕێکردن دێ و، (**حُقُب**)یش، یانی: زەمانێکی درێژ، کاتێکی زۆر.

٥)- ﴿فَلَمَّا بَلَغَا مَجۡمَعَ بَيۡنِهِمَا﴾، کاتێ گەیشتنە جەمسەری نێوانیان، واتە: شوێنی بەیەکگەیشتنی نێوانیان، (**أي بَلَغَا: مَحَلاًّ يَجمَعُ بَيْنَ البَحْرَينِ، (وَبَينَ) اسمٌ لِمَكَانٍ مُتَوَسِّطٍ شَيْئَينِ**)، کاتێ کە گەیشتنە نێوانی دوو دەریایەکان (شوێنی لێ پێکگەیشتنیان)، وشەی (**بَيْن**) یش ناوە بۆ نێوەڕاستی دووشتان.

٦)- ﴿نَسِيَا حُوتَهُمَا﴾، لەوێ ماسییەکەیانیان لەبیر چوو.

٧)- ﴿فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِي ٱلۡبَحۡرِ سَرَبٗا﴾، ماسییەکەیان لەو توورەکەو دەفرە کە تێیدا بووە، ڕێی خۆی بە پەنهانیی لە نێو دەریادا گرتە بەر، (**سَرَبْ**) یانی: وەك تونێلێك ئەو شوێنەی کە ماسییەکەی پێدا ڕۆیی بە نێو ئاوەکەدا، وێك نەکەوتبۆوە.

یاخود: لەوێ هەڵبزۆقیە نێو دەریا و سەرەو ژێر بۆ نێو ئاوەکە، چوو، چونکە (**سَرَب**)، وێڕای (**نفق**) بە مانای (**المَكَانُ المُنحَدِر**)، شوێنی لێژیش و بە مانای (ڕۆیشتن بەرەو لێژیی)یش دێ.

لێرەدا لە بیرچوونەکەی پاڵداوەتە لای هەردووکیان (**نسيا**) هەرچەندە یوشەع لە بیری چووە، بەڵام کە پێکەوە بوون مانای وایە هەردووکیان لە بیریان چووە، ئەگەرنا لەبەر چاوی یوشەع، بووە، وەك دوایی بۆ مووسا ﷺ ی دەگێڕێتەوە، هەڵبزۆقیوەتە نێو دەریاکە، بەڵام ئەو لە بیری چووە، بۆ مووسا ﷺ ی باس بکات، ئیدی لەو شوێنە ماسییەکەیان لە دەست زایە دەبێ و فەرامۆشی دەکەن، لەحاڵێك دا کە هەر ئەویش ئامرازی هێنانەدی ئامانجەکەی مووسا ﷺ بووە، کە دۆزینەوەی بەندە صاڵحەکەیە.

مەسەلەی دووەم:

ئنجا کاتێك لێی تێپەڕین و لەو شوێنە ڕەتبوون، بەلاوە بەردەستەکەی خۆی گوت: لەم سەفەرەماندا باش ماندوو بووین، نیوڕۆژەکەمان {خواردنەکەی ڕۆژمان} بۆ بێنە، با بیخۆین! گوتی: لە یادتە! کاتێ بۆ پشوودان چووینە لای گابەردەکە؟ لەوێ ماسییەکەم لە بیرچوو و، تەنیا شەیتانیش لە بیری بردمەوە کە باسی بکەم و، بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر هەڵبزۆقیە نێو دەریا و، ڕێی خۆی گرتەبەر، (مووسا) گوتی: ئەو (شوێن)ە، ئەوە بوو کە لێی دەگەڕاین، ئیدی بە شوێن خۆیاندا پشکنەرانە گەڕانەوە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّى نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ ۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾ قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿فَلَمَّا جَاوَزَا﴾، یانی: (جَاوَزَا مَجمَعَ البَحْرَينِ)، کاتێك تێپەڕین، واتە: لە جەمسەری دوو دەریایەکە تێپەڕین، ئاشکرایە: ﴿جَاوَزَا﴾، (فِعل وفاعِل)ن و بەرکار (مَفعُول بِه)ەکەی قرتێندراوە، چونکە زانراوە، یانی: (جَاوَزَا مَجمَعَ البَحرَينِ)، یان (جَاوَزَا ذَلِكَ المَكَان)، لەو شوێنە تێپەڕین، لەوشوێنە ڕەتبوون.

٢)- ﴿قَالَ لِفَتَىٰهُ ءَاتِنَا غَدَآءَنَا﴾، بە لاوە بەردەستەکەی کە خزمەتی دەکرد، گوت: نیو ڕۆژەکەمان بێنە.

(الغَدَاء: طَعَامُ النَّهَارِ مُشْتَقٌّ مِنْ كَلِمَةِ (الغَدوَةِ) لأَنَّهُ يُؤْكَلُ فِي وَقت الغَدوَة، وَضِدُّهَا العَشَاءُ، هُوَ طَعَامُ العَشِيِّ)، (غَدَاء) بە خواردنی ڕۆژ دەگوترێ، چونکە لە وشەی (غَدوَة)وە، یانی: بەیانیی، وەرگیراوە، چونکە ئەو خواردنە لە کاتی بەیانیی دا {پێش نیوەڕۆ} دەخورێ و پێچەوانەکەشی (العَشَاء)ە، کە خواردنی ئێوارەیە، یان خواردنی شەو، کاتی خۆی عادەتیان وابووە دوو ژەمیان خواردووە: ڕۆژێ ژەمێك و، شەوێ ژەمێك.

٣)- ﴿لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبٗا﴾، بە ڕاستیی لەم سەفەرەماندا تووشی ماندوویەتیی بووین، (نَصَب) واتە: ماندوویەتیی و شەکەتیی.

٤)- ﴿قَالَ أَرَءَيۡتَ إِذۡ أَوَيۡنَآ إِلَى ٱلصَّخۡرَةِ﴾، گوتی: لە یادتە! کاتێ کە پەنامان بردە لای گابەردەکە؟ ئەو بەردە گەورەیەی کە پشوومان لە سێبەرەکەی دا و، سەرخەوێکمان لەلا شکاند، لەوێ ماسییەکەم لەبیرچوو، یانی: لە بیرم چوو بیپارێزم و ئاگام لێبێ.

(أل)ی ﴿ٱلصَّخۡرَةِ﴾، بۆ ناساندن (**تعريف**) و مەبەست پێی: (**عهد**)ە، یانی: گابەردەکەی کە خۆمان دەزانین، لە یادتە؟

٥)- ﴿فَإِنِّي نَسِيتُ ٱلۡحُوتَ﴾، من لێی بێ ئاگا بووم و لە بیرم چوو، {بۆیە بەهەڵبزۆقین چووە نێو دەریا}.

٦)- ﴿وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ﴾، ئەوەی لە بیریشی بردمەوە، بۆتی باس بکەم، تەنیا شەیتان بوو.

﴿وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ﴾، ئەوە جۆرێك لە خوێندنەوەیەتی، هەروەها خوێندراویشەتەوە: (**وَمَا أَنسَانِيهِ إِلاَّ الشَّيطَانُ**)، هەردووکیان یەك واتایان هەیە، بێگومان ئەم لەبیرچوونەوە (**نسيان**)ە، جیایە لە لەبیرچوونەوەی پێشێ، هی پێشێ لە بیریان چوو یانی: (ماسییەکەیان لەبیرچوو)، فەرامۆشیان کرد، یانی: لەبیریان چوو، ئاگایان لێی بێ و بیپارێزن، بەڵام ئەمەیان لە بیرچوونەوەیە، لە بیرچوونی باسکردنە، لە بیرم چوو باسی بکەم، واتە: ئەوەی پێشێ لەبیرچوونی زەینیی و دڵییە، بەڵام ئەمەیان لە بیرچوونی زمانییە.

٧)- ﴿أَنۡ أَذۡكُرَهُۥ﴾، (**هَذَا بَدَلُ آشتِمَالٍ مِنْ ضَمِيرِ أَنسَانِيهِ لا مِنَ الحُوتِ**) واتە: ڕاناوی (ە) سەر: ﴿أَنۡ أَذۡكُرَهُۥ﴾ مەبەست ماسییەکە نیە و، ڕاناوەکەی بۆ ماسییەکە ناچێتەوە، بەڵکو بۆ: ﴿أَنسَىٰنِيهُ﴾، دەچێتەوە، یانی: (باسکردنەکەی)م لەبیرچوو، (**أَي: مَا أَنسَانِي أَن أَذكُرَهُ لَكَ إِلاَّ الشَّيطَان**)، هیچ شتێك لە بیری نەبردمەوە کە بۆتی باس بکەم، ماسییەکە چۆن ڕۆیی! مەگەر شەیتان.

هەڵبەتە ئەوەش هەڵهێنجانی (یوشەعی کوڕی نوون) خۆی بووە، چونکە زانیویەتی کە شەیتان لەگەڵ هەموو شتێکی خراپ دایە و، ئەوانیش ئەو زێدە ماندوو بوونەی مووساو یوشەع: کە ڕۆژەکە هەمووی ڕۆیشتوون و، بە شەوەکەشیەوە، دوایی دیسان ڕۆژی دواتریش تۆزێك ڕۆیشتوون، تاکو ماندوو و برسیی بوون، کە ئەوە هەمووی لە زیادیی بووە، بێگومان شەیتانیش هەمیشە لە زیانی مرۆڤ دەخەفتێ و پێی خۆش بووە زیاتر ماندوو بن.

٨)- ﴿وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا﴾، زۆر بە شێوەیەکی سەرسوڕهێنەر، ڕێی خۆی لە دەریادا گرتە بەر، ﴿عَجَبًا﴾، (أَي: أَعجِب لَهُ عَجَباً، فَهُوَ مَفعُولٌ مُطْلَق)، ڕێی خۆی گرتەبەر بە شێوەیەك كە دەبێ سەرت لێی سوڕ بمێنێ، شێوە سەرسوڕهێنەرەکەش ئەوەیە، وەك لە فەرمایشتەکەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: ئەو شوێنەی كە پێی داڕۆیشتوە، وەك تاقێك و تونێلێك، ئاوەکەی وێك نەکەوتۆتەوە، وەك بەستبێتی، بۆ ئەوەی دوایی كە مووسا ﷺ و یوشەع هاتنەوە، شوێنەکەی دیار بێ، كە بەو شوێنەدا ڕۆیشتوە.

٩)- ﴿قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ﴾،(مووسا) گوتی: ئا ئەمە ئەوە بوو كە لێی دەگەڕاین، ئەوە بوو كە بۆی دەگەڕاین و داوامان دەكرد.

﴿ذَٰلِكَ﴾، (إِشَارَة إِلى مَا تَضَمَّنُهُ خَبَرٌ الفَتَى مِن فَقدِ الحُوتِ، وَمَعنَى كَونِهِ المُبتَغَى: أَنَّهُ وَسِيلَةُ المبتَغَى، الَّذِي هُوَ لِقَاءُ العَبدُ الصَّالِحِ فِي ذَلِكَ المَكَان)، گوتی: ئەوە ئەوە بوو كە لێی دەگەڕاین، كە ئاماژەیە بۆ هەواڵی گەنجەكە، كە ماسییەكە لە كوێ ون بووە و لە كوێ لە بیریان چووە؟! كە دەشڵێ: ئەوە ئەو شتە بوو كە لێی دەگەڕاین، واتە: ئامڕازی ئەو ئامانجە بوو كە بۆی دەگەڕاین، كە بریتی بوو لە بە دیدار گەیشتنی ئەو بەندە چاكە لەو شوێنە.

چونكە خوا ﷻ هەواڵی پێدابوو، كە لەو شوێنە ئەو بەندەیەی من، دەبینن.

١٠)- ﴿فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا﴾، ئیدی پشكنەرانەو سۆراغكەرانە گەڕانەوە بە شوێن پێیەكانی خۆیاندا.

(قَصَص)، بریتیە لە: (تَتَبُّعُ الأَثَر)، شوێنكەوتن و پشكنینی شوێنەوار، یانی: بە شوێن پێی خۆیاندا گەڕانەوە بەرەو دوا، لە كوێوە هاتبوون، بەوێدا چوونەوە، (الإِرتِدَادُ مُطَاوِعُ الرَّدِّ، كَأَنَّ رَاداً رَدَّهُمَا، وَإِنَّمَا رَدَّتْهُمَا إِرَادَتُهُمَا، أَي رَجَعاً عَلَى أَثَارِ سَيرِ هِمَا فِي طَرِيقِهِما الَّذِي أَتَيَا مِنهُ)، (إِرتِدَادُ) لە (رَدّ)ەوە هاتوە، وەك گێڕرەوەیەك گێڕابنیەوە، هەرچەندە ئەوان بە ویستی خۆیان گەڕاونەوە، واتە: بە شوێن پێیەكانی خۆیاندا كەلێیەوە هاتبوون، گەڕانەوە.

مەسەلەی سێیەم:

کاتێك گەڕانەوە: بەندەیەك لە بەندەکانمانیان بینی، کە لە لایەن خۆمانەوە بەزەییەکی تایبەتمان پێ دابوو و، زانیارییەکی دانستەو تایبەتیشمان فێرکرد بوو لە لایەن خۆمانەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ﴾، بەندەیەك لە بەندەکانی ئێمەیان لێ هەڵکەوت، بەندەیەك لە بەندەکانی ئێمەیان، لەوێ دۆزیەوە.

ئاشکرایە مەبەست پێی ئەو کەسەیە کە پێغەمبەرمان بە (خَضِر)، ناوی هێناوە، کە پاڵیشدراوەتە لای خوای بەرز، پاڵدانی ڕێزو حورمەتە، ئەگەرنا هەموو بەندەکان هەر بەندەی خوان، بەڵام ئەو بەندەیەکی تایبەتیی خوا بووە.

٢)- ﴿ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا ﴾، لە لایەنی خۆمانەوە بەزەییەکی تایبەتمان لەگەڵ نواند بوو.

(**عِنـدَ: ظَرفُ مَكَانٍ لِلشَيءِ الحَاضِر، تَقُولُ عِنـدِي مُصحَفٌ**)، (عند) ناوی شوێنە بۆ شتێك کە لە لات ئامادەبێ، بۆ نموونە دەڵێی: موصحەفێکم لەلایە.

٣)- ﴿ وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾، لە لایەن خۆشمانەوە، زانستێکی دانستەمان فێرکرد بوو، {**لَدُن: ظَرفٌ زَمَانِيٌّ وَمَكَانِيٌّ غَيرُ مُتَمَكِّنٍ، بِمَنزِلَةِ (عِندَ)، إلاَّ أَنَّهُ أَقرَبُ مَكَاناً مِن عِندَ، وَأَخَصُّ مِنهُ، فَإِنَّ (عِندَ) تَقَعُ عَلَى المَكَانِ وَغَيرِهِ، لكن (لَدُن) لا يُستَعمَلُ إلاَّ فِي الحَاضِرِ بِخِلافِ عِندَ، وَالعِلمُ اللَّدُنِّي: عِلمٌ رَبَّانِيٌّ يَصِلُ لِصَاحِبِهِ عَن طَرِيقِ الإِلهَام**}[1].

واتە: وشەی (لَدُنْ) هەم ناوی شوێنە، هەم ناوی کاتە و (لَدُنْ) وەك (عِندَ) وایە، بەڵام ئەگەر بڵێی: (لَدَيَّ)، نزیکترە وەك بڵێی: (عِنْدِي) و تایبەتتریشە، چونکە (عند) بۆ شوێن و کات و، جگە لەوانیش بەکاردێ، بەڵام (لَدُنّ) تەنیا بۆ ئەو شتە کە لێت نیزیکەو، لەبەر دەستت دایە، بەکاردێ، بەڵام (عِندَ) مەرج نیە تەنیا بۆ ئەو شتە بێ، کە لە لات بێ.

---

(١) المُعجَمُ الوَسِط، ص٨٢٢.

ئنجـا زانیاریـی (لَدُنِّي)یـش زانیارییـەکی پـەروەردگارە، کـە لـە ڕێـی خورپـەو خرانـە نێـو دڵـەوە، دەگاتـە خاوەنەکـەی.

ئنجـا ئایـا ئـەو بەندەیـە کـێ بـووە؟ بەپـێ ی فەرموودەکـەی پێغەمبـەر ﷺ کـە لـە صەحیحی بوخاریـی و موسـلیم دا هاتـوە: (خَضِر) بـووە و دەقـی فەرمووەدەکەشـمان پێشـتر هێنا.

مەسەلەی چوارەم:

مووسـا پێـی گـوت: ئایا ڕێـم دەدەی شـوێنت بکـەوم، تاکـو لـەو زانسـتەی فێـری کـراوی، زانیارییـەکی بـە ئامانـج گەیەنـەرم فێـر بکـەی؟ گـوتی: بـە دڵنیایـی تـۆ ناتـوانی لەگەڵمـدا مـەدار بکـەی و خـۆت ڕابگـری، ئنجـا چـۆن دەتـوانی لەسـەر شـتێك خـۆت مـەرزەم بکـەی کـە پێـی شـارەزانی! (مووسـا) گـوتی: ئەگـەر خـوا بیـەوێ خۆڕاگـرم دەبینـی و، سـەرپێچیی هیـچ فەرمانێکـت ناکـەم، گـوتی: ئەگـەر شـوێنم کـەوتی: لـە بـارەی هیـچ شـتێکەوە پرسـیارم لـێ مەکـە (وەك ڕخنـە گرتـن)، تاکـو خـۆم لـە بارەیـەوە بـۆت بـاس دەکـەم:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ هَلۡ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ٦٦
قَالَ إِنَّكَ لَن تَسۡتَطِيعَ مَعِيَ صَبۡرٗا ٦٧ وَكَيۡفَ تَصۡبِرُ عَلَىٰ مَا لَمۡ تُحِطۡ بِهِۦ خُبۡرٗا ٦٨ قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن
شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرٗا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرٗا ٦٩ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ
لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا ٧٠﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿قَالَ لَهُۥ مُوسَىٰ﴾، دوای ئەوەی مووساو بەردەستەکەی، ئەو بەندە تایبەتەی خوای پەروەردگاریان بینی، کە خوا هەم بەزەیی تایبەتی پێدا بوو، هەم زانیارییەکی دانستەی فێر کرد بوو لەلایەن خۆیەوە، مووسا ؏ وەك پێشکەش کردنی داواکاریی پێی گوت:

٢)- ﴿هَلۡ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا﴾، ئایا ڕێم دەدەی شوێنت بکەوم {هاوەڵایەتییت بکەم}، تاکو لەوەی فێری کراوی، بەشێکیم فێر بکەی لە زانیارییەکی بە ئامانج گەیەنەر؟!

﴿ رُشْدًا ﴾، خوێنراویشەتەوە (رَشَداً)، کە هەردووکیان یەك واتایان هەیە.

ئـەم تەعبیـرە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ ﴾، (أَفْعَـلُ كَـذَا عَـلَى كَـذَا)، شـەرعزانان گوتوویانـە: (مِـن صِيـغِ الإلتِـزَامِ وَالتَّعَاقِـد)، ئەمـە لـە صیغـەکانی پابەندیـی و گرێبەسـت پێکـەوە کردنـە، واتـە: بـا پەیـمان پێکـەوە ببەسـتین کـە مـن شـوێنت بکـەوم، تـۆش لـەوەی کـە خـوا فێـری کـردووی، زانیارییەکـی بـە ئامانـج گەیەنـەرم فێربکـەی.

٣)- ﴿ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴾، گوتی: بە دڵنیایی تۆ ناتوانی لەگەڵمدا خۆڕاگربی، لەگەڵمدا پشوو درێژ بی و خۆت مەرزەم بکەی و، مەدار بکەی.

لێـرەدا دوو ئامـڕازی جەختکردنـەوە (تأكيـد) بەکارهێـنراون: ﴿ إِنَّكَ ﴾، ﴿ لَن تَسْتَطِيعَ ﴾. پیتـی (إِنَّ) لەگـەڵ پیتـی: (لَـن)، (إِنَّ) بـۆ جەختکردنەوەیـە و (لَن)یش هەر بـۆ جەختکردنەوەیە، یـانی: بـە دڵنیایـی تـۆ هەرگیـز ناتـوانی لەگـەڵ منـدا خۆڕاگـربی، ئەمـە ئـاگادار کردنـەوەی ئـەو بەنـدە چاکـە بـووە بـۆ مووسـا ﷺ کـە هـەر لـە سـەرەتاوە بـەر چـاوی ڕوون بـێ و، عەزمـی خـۆی جـەزم بـکات لەسـەر خۆڕاگریـی.

٤)- ﴿ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴾، واتە: ئنجا چۆن دەتوانی خۆت ڕابگری، لەسەر شتێك کە پێی شارەزا نی؟

(كَيـفَ: لِلإِسـتِفهَام الإِنـكَارِيِّ فِي مَعنـَى النَّفِـي)، (كيـف) بـۆ پرسـیار کـردنی نکوولیلێکەرانەیـەو لابـردن (نفـي) دەگەیەنـێ، یـانی: چـۆن خـۆڕا دەگـری؟ واتـە: ناتـوانی خۆڕابگـری لەسـەر شـتێك کـە پێـی شـارەزانی، واتـە: تـۆ شـتێك کـە زانیارییـت دەورەی وی نـەداوە، ناتـوانی لەسـەری خۆڕاگـر بی و خـۆت مـەرزەم بکـەی و، لـە بەرانبەریـدا ڕەخنـە نەگـری و بێدەنـگ بـێ!

٥)- ﴿ قَالَ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا ﴾، (مووسا) گوتی: ئەگەر خوا بیەوێ خۆڕاگرم دەبینی.

بێگومـان ئەمـە ماناکـەی بەهێزتـرە لـەوە کـە فەرموویـای: (سَـأَصبِرُ)، چونکـە ئـەم تەعبیـرە ئـەوە دەگەیەنـێ کـە: تـۆ مـن خۆڕاگـر دەبینـی، نـەك هـەر خـۆڕا دەگـرم، بەڵکـو خۆڕاگـرم دەبینـی، کـە ئەمـە مانـای بەهێزتـرە لـە تەعبیـری خـۆم ڕادەگـرم، چونکـە خۆڕاگرتـن، ڕەنگـە جارێـك بـێ، دوو بـێ، بـەڵام خۆڕاگریـی، کـە بـە (إِسـمِ الفَاعِـل) هێناویـەتی، مانـای خۆڕاگرتنـی تێدا چەسـپاو و ڕیشـەدار و بـەردەوام دەگەیەنـێ.

٦)- ﴿ وَلَآ أَعْصِى لَكَ أَمْرًا ﴾، بەدڵنیایی سەرپێچیی لە هیچ فەرمانێکت ناکەم.

٧)- ﴿ قَالَ فَإِنِ ٱتَّبَعۡتَنِي ﴾، (بەندە چاكەكە) گوتی: دەجا ئەگەر هەر سووری لەوەی شوێنم بكەوی، هەركات شوێنم كەوتی (واتە: هاوەڵایەتییت كردم).

٨)- ﴿ فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ ﴾، لە بارەی هیچ شتێكەوە لێم مەپرسە.

ئەمەش بە سێ جۆر خوێنراوەتەوە:

أ- ﴿ فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ ﴾.

ب- هەروەها خوێندراویشەتەوە: (**فَلا تَسأَلُنِّي عَنْ شَيءٍ**).

ج- دیسان خوێنراویشەتەوە: (**فَلاَ تَسأَلِنِي عَن شَيءٍ**)، واتە: بەژێر (**كسرة**)ی (**ل**)ەكەی.

كە هەموویان یەك واتایان هەیە، واتە: لە بارەی هیچ شتێكەوە لێم مەپرسە (لێپرسینی ڕەخنەگرتن)، نەك لێپرسین بەڕەهایی، كە ئەوەش بەسیاق و سەلیقە دەزانرێ، بۆیە بە پێویست نەزانراوە باسبكرێ، چ جۆرە پرسیاركردنێكە؟

٩)- ﴿ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا ﴾، تاكو خۆم لە بارەیەوە بۆت باس دەكەم، تاكو خۆم بۆت دەدوێم، (**إِحْدَاثُ الذِّكْرِ: إِنْشَاؤُهُ وَإِبْرَازُهُ**)، واتە: بۆت دەدوێم و باس و خواسیت بۆ دەخەمە ڕوو.

مەسەلەی پێنجەم:

ئنجا مووسا و خضر بەڕێکەوتن، تاکو کاتێك سواری کەشتییەك بوون، کونی کرد، (مووسا) گوتی: بۆچی کونت کرد، کە سەرەنجام خەڵکەکەی بخنکێنی! بە دڵنیایی شتێکی خراپ و دزێوت کرد، گوتی: ئەدی نەمگوت: مسۆگەر ناتوانی لەگەڵم هەڵبکەی؟ گوتی: بە هۆی لەبیر چوونەوەوە لێم مەگرەو لەکارمدا سەغڵەتییم مەخە سەر:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَانطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِى ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِى بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِى مِنْ أَمْرِى عُسْرًا ﴿٧٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ فَانطَلَقَا ﴾، هەردووکیان بەخێرایی ڕۆیشتن، (**الإِنْطِلاقُ: الذَّهَابُ والمَشي، مُشتَقٌّ مِنَ الإِطْلَاقِ، وَهُوَ ضِدُّ التَقييدِ**)، (**إِطْلَاق**)، واتە: بەردان، (دەست ئاوەڵاکردن)، کە (**إِنطِلاقُ**) لەوەوە هاتوە، پێچەوانەی (**تَقيد**)ە، (**تَقييد**)، یانی: بەستنەوە، (**إطلاق**)، یانی: بەردان، بەڕەڵا کردن.

٢)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِى ٱلسَّفِينَةِ خَرَقَهَا ﴾، تاکو کاتێك کە سواری کەشتییەکە بوون، دڕی، کونی کرد، (**حَتَّى: غَايَةٌ للإِنطِلاقِ، أَي: إِلَى أَنْ رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ**)، هەتا کاتێك کە سواری کەشتییەکە بوون، یەکسەر کەشتییەکەی کون کرد، یانی: کە سوار بوون، یەکسەر دەستی کردوە بە تێکدانی ئەو کەشتییەو دڕینی و کونکردنی، بەڵام بەشێوەیەکی وا نا، کە کەشتییەکە نغرۆ بێ، بەڵکو بە شێوەیەکی وا کە نا بەرچاو و عەیبدار بێ و تەماعی تێنەکرێ.

پسپۆڕانی زمان گوتوویانە:

أ- (**التَعريفُ فِي السَّفِينَةِ، تَعريفُ العَهدِ الذِّهنِي**)، کە دەفەرموێ: ﴿ رَكِبَا فِى ٱلسَّفِينَةِ ﴾، یانی: کەشتییەکە، ناساندنەکە بۆ شتێکی زانراوی زەینییە.

ب- (**إِذَا**)، لە: (**حق إذا ركبا في السفينة**) (**ظَرفٌ لِلزَّمَانِ المَاضِي أَي: فَبِمُجَرَّدُ رُكُوبِهِما خرَقَهَا**) (**إذا**)، بۆ کاتی ڕابردوویە، یانی: کاتێك کە سواری کەشتییەکە بوون، یەکسەر کەشتییەکەی کون کرد.

٣)- ﴿ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا ﴾، گوتی: ئایا كەشتییەكەت كون كرد، تاكو خەڵكەكەی بخنكێنی؟ كەشتیی ئەگەر بێت و ئاوی بچێتە نێو، ئەوانەی كە سواریی بوون دەخنكێن، دیارە ئەویش لە شوێنێكەوە كونی كردوە، كە ئاوی بچێتە نێو، بەڵام خەڵكەكەی - یاخود مووسا عليه السلام بە پێی ڕیوایەتێك - چاكیان كردۆتەوە، یان دەبێ كون كردنەكەی وانەبووبێ كە ئاوی بێتە نێوو خەڵكەكە بخنكێ، بەڵام مووسا عليه السلام وای هاتۆتە بەر چاو، هەموو ئەگەرەكان هەن.

هەروەها ئەمە خوێنراویشەتەوە: (لِيُغْـرَقَ أَهلُهَـا)، بـۆ ئـەوەی خەڵكەكـەی بخنكێـن، ڕستەی: ﴿ لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا ﴾، (لتُغْـرِق) (فعـل وفاعِـل) و (أهلهـا) (مفعـول بـه) دەبـن، بـەڵام (لِيُغـرَقَ أَهلُهَـا)، (أهلهـا) دەبێتـە (نائـب الفاعـل).

٤)- ﴿ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴾، بە ڕاستیی كارێكی خراپ و ناقۆڵات كرد.

٥)- ﴿ قَالَ أَلَمْ أَقُل إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴾، گوتی: ئەدی پێم نەگوتی: ناتوانی لەگەڵ مندا خۆت ڕابگری، واتە: ناتوانی لە هاوەڵایەتیی مندا خۆڕاگر بی، نەك لابردن (نفي)ی خۆڕاگریی (صبر) لە مووسا عليه السلام بكات، بە ڕەهایی! نا، یانی: لە هاوەڵایەتیی و لە ڕەفاقەتی مندا، ناتوانی خۆڕاگر بی.

٦)- ﴿ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ ﴾، گوتی: بە هۆی لە بیرچونەوەوە لێم مەگرە، لە سەرمی حیساب مەكە.

لە ئەنجامی ئـەوەدا كـە مووسـا شـتێكی ناشـەرعیی بینیـوە، بەپێـی ئـەو شـەریعەتەی خـوا كـە فێـری مووسـا عليه السلام ی كـردوە، ڕەفتارەكـەی لەگـەڵ ڕواڵـەتی شـەرع دا تێككیـراوە، بۆیـە خـۆی ڕانەگرتـوەو مەرجەكـەی لەبیرچۆتـەوە، كـە دەفەرمـوێ: ﴿ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ ﴾، وەك لـە فەرمایشـتەكەی پێغەمبەریشـدا صلى الله عليه وسلم هاتـوە كـە فەرموویـەتی: یەكەمیـان بەهـۆی لـە بیرچوونـەوەوە بـوو، لـە لایـەن مووسـاوە.

(المُؤَاخَـذَةُ: مُفَاعَلَـةٌ مِـنَ الأَخْـذِ)، (مؤاخـذة) لەسـەركێشی (مفاعلة)یـەو لـە (أَخـذ)ەوە هاتـوە بـەڵام: (هِـيَ هُنَـا للمُبَالَغَـةِ، لأَنَّهَـا مِـنَ جَانِـبِ واحِـد)، بـەڵام لێـرەدا بـۆ زێدەڕۆیـی كردنـە، چونكـە تەنیـا لـە تەرەفێكەوەیـە، لـە حاڵێـك دا كـە (مفاعلـة) بـۆ بەشـداریی لایەنێـك زیاتـرە.

٧)- ﴿ وَلَا تُرْهِقْنِى مِنْ أَمْرِى عُسْرًا ﴾، لە كار و حاڵی خۆمدا، قورسایی و زەحمەتم مەخە سەر شان.

(عُسر)، بریتیە لە قورسیی و سەختیی و، پێچەوانەی (يُسْر)ە، واتە: ئاسانیی.

(الإِرْهَاق: تَعدِيَةُ رَهِقَ، إِذَا غَشِيَ وَلَحِقَ)، ﴿وَلَا تُرْهِقْنِي﴾، واتە: قورسیی و زەحمەتیی و سەغڵەتکردنێکم مەخەسەر لە حاڵ و کاری خۆمدا، کە بۆم دەرنەبردرێ.

کە دەفەرمویّ: ﴿رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ﴾، (ضُمِّنَ الرُّكُوبَ، مَعنَى الدُّخُولِ)، (رَكِبَ السَّفِينَةَ) سواری کەشتییەکە بوون، بەڵام: ﴿رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ﴾، مادام ﴿رَكِبَا﴾، بە (فِي)، بەرکاری خواستوە، وێڕای سواربوون، مانای چوونە نێویش دەگەیەنێ، چونکە کەشتی حاڵەتی وایە، وەك ژوورێکە دەچیە نێوی، سواری دەبی، بەڵام دەچیە نێویشی، ئنجا بەهۆی پیتی (فِي) یەوە ﴿رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ﴾ ئەو مانایەشی هەڵگرتوە، ئەگەرنا (ركب) بۆ خۆی بەرکار دەخوازێ و پێویستیی بە پیت (حرف) نیە بۆ بەکار خواستن، بەڵام ئەوکاتە: (ركبا السفينة)ە {سواری کەشتییەکە بوون} دەگەیەنێ و، مانای چوونە ژووری ناگەیەنێ!

مەسەلەی شەشەم:

دیسان ڕۆیشتن، هەتا کاتێك گەیشتنە کوڕێژگەیەك، یەکسەر (خضر) کوشتی، (مووسا) گوتی: ئایا کەسێکی پاکت کوشت، بێ ئەوەی کەسی کوشتبێ؟ بە ڕاستیی کەتنێکی زلت کرد {پیاوە چاکەکە} گوتی: ئەدی بە تۆم نەگوت: بە دڵنیایی ناتوانی لە هاوەڵایەتیی کردنمدا خۆڕاگریی بکەی! (مووسا) گوتی: ئەگەر دوای ئەوە لە بارەی هەر شتێکەوە لێم پرسی و ڕەخنەم لێگرتی، هاوەڵایەتییم مەکە، چونکە بۆ هاوڕێیەتیی نەکردنم، بەڵگەو پاساوت هەیە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَانطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَـٰمًا فَقَتَلَهُۥ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾ ۞ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَىْءٍۭ بَعْدَهَا فَلَا تُصَـٰحِبْنِى قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّى عُذْرًا ﴿٧٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ فَانطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَـٰمًا فَقَتَلَهُۥ ﴾، ئنجا ڕۆیشتن هەتا کاتێك گەیشتنە کوڕێژگەیەك (منداڵێکی نابالغ)، یەکسەر پیاوە چاکەکە، ئەوی کوشت.

٢)- ﴿ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيْرِ نَفْسٍ ﴾، (مووسا) گوتی: ئایا کەسێکی پاکت کوشت، بێ ئەوەی کەسی کوشتبێ؟ (زَكِيَّةً : طَاهِرَةً مِنْ مُوجِبَاتِ القَتْلِ، لأَنَّهَا لَمْ تَقْتُل نَفْسَاً)، واتە: پاکە لە پاساوەکانی کوژران، چونکە کەسی نەکوشتوە.

٣)- ﴿ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُّكْرًا ﴾، بە ڕاستیی شتێکی زۆر خراپ، کەتنێکی گەورەت کرد.

(نُكْراً أي: مُنكَراً، وَالأَمْرُ الصَّعْبُ الَّذِي لا يُعرَف)، (نُّكْرًا): کارێکی نامۆ و حاڵێکی سەخت و قورس کە نەناسراو بێ، یانی: عەقڵ و زەگماك پێی ئاشنانەبن.

٤)- ﴿ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴾، (پیاوە چاکەکە) گوتی: ئایا پێم نەگوتی: ناتوانی لەگەڵ مندا خۆڕاگریی بکەیە پیشە؟ ناتوانی خۆت مەرزەم بکەی؟ لێرەدا وشەی (لَّكَ)ی بۆ زیاد کردوە، ﴿ أَلَمْ أَقُل لَّكَ ﴾، واتە: گلەیی و سەرزەنشتەکەی خەستتر کردۆتەوە، چونکە کاتی خۆی ئامۆژگارییەکەی وەرنەگرت، کە پێی گوت: تۆ خۆت ڕاناگری و ناتوانی خۆت مەرزەم بکەی، پاشان ئەوە بۆ جاری دووەمیش مەرجەکەی شکاند.

٥)- ﴿قَالَ إِن سَأَلْتُكَ عَن شَيْءٍۭ بَعْدَهَا﴾، (مووسا) گوتی: ئەگەر لەمەودوا، {دوای ئەم جاری دووەمە} لە بارەی شتێکەوە پرسیارم لێکردی و ڕەخنەم لێگرتی:

٦)- ﴿فَلَا تُصَٰحِبْنِى﴾، هاوەڵایەتیم مەکە.

٧)- ﴿قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّى عُذْرًا﴾، یانی: (وَجَدْتَ مِن جِهَتِي عُذْراً)، تۆ لە لای منەوە پۆزشت هەیە، بەڵگەو پاساوت هەیە، کە هاوەڵایەتیم نەکەی، چونکە جار لە دوای جار، پۆزشم بۆ تۆ هێنایەوە و تۆش پۆزشەکەت قبووڵ کردم، ئنجا کە بوو بە سێ، تازە تۆ بەڵگەت بەدەستەوەیە، بۆ ئەوەی لەمەودوا هاوەڵایەتیم نەکەی.

مەسەلەی حەوتەم:

دیسان ڕۆیشتن، هەتا کاتێك چوونە لای خەڵکی ئاوەدانییەك، داوای خواردنیان لە خەڵکەکەی کرد، بەڵام لاملییان کرد، کە میوانداریان بکەن، کەچی دیوارێکیان لەوێدا دی، خەریکی ڕووخان بوو، (پیاوە چاکەکە) ڕاستی کردەوە، (مووسا) گوتی: دەتتوانی کرێی لەسەر وەربگری! گوتی: ئەوە لێکترازانی نێوان من و تۆیە، بەڵام هەواڵی (حیکمەت و ئەنجامی) ئەو شتانەت پێ دەدەم کە نەتتوانی لە بەرانبەریاندا دان بە خۆتدا بگری و خۆت ڕابگری:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ قَرۡيَةٍ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا فَأَبَوۡاْ أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارٗا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥۖ قَالَ لَوۡ شِئۡتَ لَتَّخَذۡتَ عَلَيۡهِ أَجۡرٗا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيۡنِي وَبَيۡنِكَۚ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأۡوِيلِ مَا لَمۡ تَسۡتَطِع عَّلَيۡهِ صَبۡرًا ﴿٧٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ فَٱنطَلَقَا ﴾، دووبارە ڕۆیشتن، دەستیان کردەوە بە ڕێکردن و ڕۆیشتن.

٢)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهۡلَ قَرۡيَةٍ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا ﴾، تاکو کاتێ چوونە لای خەڵکی ئاوەدانییەك، ئەم (إِذَآ)یە، بۆ کت وپڕیی (مفاجأة)یە، یانی: کە چوونە نێوی، یەکسەر داوای خواردنیان لە خەڵکەکە کرد، ﴿ ٱسۡتَطۡعَمَآ أَهۡلَهَا ﴾، (**الإِسْتِطْعَامُ: طَلَبُ الطَّعَام**)، داوای خواردن کردنە، یانی: داوایان کردوە کە پارووە نانێکیان بدەنێ، ڕێبوارن.

٣)- ﴿ فَأَبَوۡاْ أَن يُضَيِّفُوهُمَا ﴾، کەچی خەڵکەکە لاملییان کرد، بیانکەنە میوان و، میوانداریان بکەن، دەگوترێ: (**ضَيَّفَهُ وَأَضَافَهُ، فَهُوَ مُضَيِّفٌ وَمُضِيفٌ، وَالمُقَابِلُ: ضَائِفٌ وَمُتَضَيِّفٌ**)، (**ضَيَّفَهُ وَأَضَافَهُ**)، واتە: کردیە میوان، (**فَهُوَ مُضَيِّفٌ وَمُضِيف**)، ئەو خانە خوێ و خاوەن میوانە، بەڵام میوان پێی دەگوترێ: (**ضَائِفٌ وَمُتَضَيِّف**)، کەواتە: خەڵکەکە ئامادە نەبوون نەك هەر خواردنیان پێ بدەن، بەڵکو فەرمووشیان لێ بکەن و، بیانکەنە میوانیش!

٤)- ﴿ فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارٗا يُرِيدُ أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥ ﴾، دیوارێکیان تێدا بینی، دەیویست بڕووخێ.

هەڵبەتە دیوار، ویستی نیە تاکو بیەوێ بڕووخێ، یان نا! بەڵام یانی: دیوارەکە لاربوو بوو و خەریکی ڕووخانێ بوو، لێرەدا خوای بەرز و زانا دیوارەکەی وەك کائینێکی خاوەن

ئیرادەو عەقڵ و هەست، وێنا کردوە کە بیەوێت بڕووخێ، واتە: خەریك دەبوو بڕووخێ، مەیلی کردبوو خوار بوو بۆوە، ﴿فَأَقَامَهُۥ﴾، بەڵام ئەو دیوارەکەی ڕاست کردەوە، یانی: بەندە صاڵحەکە، ئنجا کە دیوارەکەی ڕاست کردۆتەوە، دوو ڕیوایەت هاتوون:

یەکێکیان دەڵێ: بە ئاماژەی دەستی، ئاماژەی بۆ کردوە و ڕاست بۆتەوە، وەك کەرامەتێك.
دووەمیان دەڵێ: دانیشتوە و ڕووخاندوویەتی، چونکە لار بووە، دوایی دووبارە دیوارەکەی بنیات ناوەتەوە.

٥- ﴿قَالَ لَوۡ شِئۡتَ لَتَّخَذۡتَ عَلَيۡهِ أَجۡرٗا﴾، {مووسا دووبارە ڕەخنەی لێ گرت و وەك ڕەخنە لێ گرتن} پێی گوت: دەتتوانی ئەگەر ویستبات، کرێت لە بەرانبەردا وەرگرتبایە، ﴿لَتَّخَذۡتَ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**لَتَخَذْتَ**)، واتە: بەبێ گیرە (**شدّة**).

لێرەدا لۆمەکردنەکەی پرسیار بووە لە هۆکاری ئەوە کە بۆچی مەرجی لەگەڵ نەگرتوون، دیوارەکەیان بۆ ڕاست بکاتەوە، لە حاڵێکدا کە پێویستیی بە کرێیەکەی هەیە؟! ئەگەرنا گلەییەکە لەسەر خودی دیوار ڕاستکردنەوەکە نەبووە، بە بەلاش، چونکە ئەوە کاری خێرە و، مووساش ﷺ ڕەوشتی لەوە بەرزتر بووە، کە لەسەر کاری خێر لۆمەی ئەو بەندە چاکە بکات، کە بۆ خۆشی کاتی خۆی کاری خێری کردوە، وەك لە سوورەتی (**القصص**)دا هاتوە: ﴿وَوَجَدَ مِن دُونِهِمُ ٱمۡرَأَتَيۡنِ تَذُودَانِۖ قَالَ مَا خَطۡبُكُمَاۖ قَالَتَا لَا نَسۡقِي حَتَّىٰ يُصۡدِرَ ٱلرِّعَآءُۖ وَأَبُونَا شَيۡخٞ كَبِيرٞ ﴿٢٣﴾ فَسَقَىٰ لَهُمَا ...﴿٢٤﴾﴾، باسی دوو ئافرەتەکەیە، کە ئاژەڵەکەیان بۆ ئاو دەدات بە بەلاش، بەڵام مەبەستی ئەوە بووە: ئەو خەڵکە شایستەی ئەوە نین، تۆ بە خۆڕایی و بەلاش، ئەو دیوارەیان بۆ چاك بکەیەوە، لە کاتێك دا کە ئامادە نەبوون پارووە نانێکمان بدەنێ و، دیارە خۆشیان پێویستییان بە کرێیەکەی (کرێی ئەو دیوار چاککردنەوەیە) هەبووە: ژەمە نانێکی پێ دابین بکەن.

٦)- ﴿قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيۡنِي وَبَيۡنِكَۚ﴾، گوتی: ئا ئەوە، ئێرە (ئەم حاڵە) لێك جیابوونەوەی من و تۆیە (واتە: لێرە گرێبەستی هاوەڵایەتیی نێوانمان، کۆتایی هات)، سێ جاران مەرجەکەت شکاند.

٧)- ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأۡوِيلِ مَا لَمۡ تَسۡتَطِع عَّلَيۡهِ صَبۡرًا﴾، هەواڵت پێ دەدەم بە سەرەنجام و حیکمەتی ئەوەی کە نەتتوانی لە بەرانبەریدا خۆت مەرزەم کەی و خۆت ڕابگری، چونکە پێشتر گوتی: ﴿حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا﴾، پرسیارم لێ مەکە، تاکو خۆم لە بارەیەوە بۆت باس دەکەم، ئنجا ئەوە لێرەدا بەڵێنەکەی خۆی دێنێتە دی، گوتی: ئەوە سەرەنجام و حیکمەتی ئەوەیە کە تۆ نەتتوانی لە بەرانبەریدا خۆت ڕابگری، کە تێکدانی کەشتییەکەیەو، کوشتنی مێرد منداڵەکەیەو، چاککردنەوەی دیوارەکەیە، بەبێ کرێ، ئێستا پێت دەڵێم: حیکمەتەکەی چی بوو، سەرەنجامەکەی چۆن بوو؟

مەسەلەی هەشتەم:

هەرچی کەشتییەکەیە، هی چەند نەدارێك بوو، کە لە دەریادا کاریان دەکرد، ئنجا ویستم عەیبداری بکەم، چونکە لە پشتیانەوە پادشایەك هەبوو، هەر کەشتییەکی چاك و بەرچاوی زەوت دەکرد، هەرچی کوڕیژگەکەش بوو، باب و دایکێکی بڕواداری هەبوون، ترساین: سەرکێشیی و کوفریان بە مل دا بێنێ، ئنجا ویستمان پەروەردگاریان بۆیان بگۆڕێ بە کوڕێکی (منداڵێك)ی چاکتر و بە بەزەییتر، هەرچی دیوارەکەشە، هی دوو کوڕیژگەی هەتیوو بوو لە شارەکەدا و، لە ژێری دا خەزنەیەکیان هەبوو، بابیشیان کاتی خۆی مرۆڤی چاك بوو، پەروەردگاریشت ویستی بگەنە حاڵەتی پێگەیشتن و هێز و، خەزنەکەیان دەربێنن، ئەوەش بەزەییەك بوو لە پەروەردگارتەوە، ئەوەم لە خۆمەوە نەکرد، ئەوەش حیکمەت و سەرەنجامی ئەوە بوو، کە خۆت لە بەرانبەردا ڕانەگرت:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ يَعْمَلُونَ فِى ٱلْبَحْرِ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾ وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى ٱلْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ۚ ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَٰكِينَ يَعْمَلُونَ فِى ٱلْبَحْرِ ﴾، واتە: هەرچی کەشتییەکە بوو، ئەو کەشتییەی کە بەندە صاڵحەکە کونی کرد و هەندێکی لێ خراپ کرد، هی چەند نەدارێك بوو، کە لە دەریادا کاریان دەکرد، واتە: هی چەند کەسێك بوو، ماڵ و سامانێکی وایان نەبوو، بە هۆی کارکردنەوە لە دەریادا بژێوێکیان پەیدا دەکرد و، خۆیان پێ دەژیاند.

﴿ يَعْمَلُونَ فِى ٱلْبَحْرِ ﴾، (أي: هُم عَمَلَةٌ يَآجِرُونَ سَفِيْنَتَهُم لِلْحَمْلِ أو الصَّيْدِ)، ئەوانە چەند کرێکارێك بوون ئەو کەشتییەیان هەبووە، کەشتییەکەی خۆیانیان بەکرێداوە، بۆ شت

لێ بارکردن خەڵك سوارکردن و گواستنەوە، یاخود بۆ ڕاوکردن، کەواتە: کەسانێکی ئاوا شایستەترن بەوەی ئاگات لە ماڵ و سامانیان بێت، چونکە هەر ئەوەیان هەیە پێی بژین و، وەك بابایەکی دەوڵەمەند نین کە پەکی پێ نەکەوێ، چەندان کەشتیی هەبن، یان لانی کەم جگە لەوە، کەشتییەکی دیکەی هەبێ، ئەوان بەس ئەو کەشتییەیان هەبووە، بەکاریان هێناوە بۆ پەیداکردنی بژێوێك بۆ خۆیان و ماڵ و منداڵیان.

٢)- ﴿ فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا ﴾، ویستم عەیبداری بکەم، کەم و کوڕیی تێدا پەیدابکەم.

﴿ فَأَرَدتُّ ﴾ یانی: بە ئەنقەست ویستم وای لێ بکەم، ﴿ أَنۡ أَعِيبَهَا ﴾ واتە: عەیبدارکردن و کەم و کوڕیی تێدا پەیداکردنی کەشتییەکەم، مەبەست بوو، بۆچی؟! حیکمەتی تێدایە و دوایی دێ:

٣)- ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٞ يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصۡبٗا ﴾، چونکە لە پشتیانەوە پادشایەك هەبوو، هەموو کەشتییەکی داگیر دەکرد (زەوتی دەکرد)، ئێمە بە هۆی ڕستەی پێشەوە، کە دەڵێ: ﴿ فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا ﴾، ویستم عەیبداریی بکەم، کەم و کوڕیی تێدا پەیدا بکەم، لێرە دەزانین کە: ﴿ يَأۡخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ ﴾، مەبەستی هەموو کەشتییەك نیە بە چاك و خراپەوە، بەڵکو یانی: هەموو کەشتییەکی چاك! (**كُلَّ سَفِيْنَة صَالِحَةٍ، أو جَدِيدَة**)، هەر کەشتییەکی باش، هەر کەشتییەکی تازە و بەرچاو، بۆچی؟! چونکە دەڵێ: من کەشتییەکەم عەیبدارکرد، کەم و کوڕییم تێدا پەیداکرد، بۆ ئەوەی سەلامەت بێت لەو پادشایەی هەموو کەشتییەکی چاك و بەرچاوی زەوت دەکرد، ئنجا ئەگەر ئەوپادشایە کەشتی چاك و خراپی زەوت کردبان، عەیبدار کردنی کەشتییەکە، بێ سوود دەبوو!

وشەی: (وَرَآءَهُم)، لە: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٞ ﴾ دا، توێژەرەوانی قورئان زۆر مشت و مڕیان لەو بارەوە کردوە کە، ئەوانە مادام ڕووە و پێش ڕۆیشتبن، دەبووایە گوتبای: (**أَمَامَهُم**) لە پێشیانەوە، بۆچی دەڵێ: (وَرَآءَهُم)؟! هەندێکیان گوتوویانە: وشەی (**وراء**)، هەم بە مانای (**خَلْف**)دێ، هەم بە مانای (**أَمَام و قُدَّام**)یش دێ، واتە: لەو وشانەیە کە دوو واتا دەگەیەنێ، وەك (عَسۡعَسَ) هەم بە مانای هات (**أَقْبَل**) دێ، هەم بە مانای: ڕۆیشت (**أَدْبَر**)، ﴿ وَٱلَّيۡلِ إِذَا عَسۡعَسَ ١٧ ﴾التكوير، (**أي: أَقْبَلَ أَو أَدْبَر**) شەوگار کە دێ، یان دەڕوات.

بەڵام من پێم وایە پێویست بەوە ناکات:

أ- چونکە: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم ﴾ لە پشتیانەوە، کەسێك بەکەسێك، دەڵێ: لە پشتتەوە دوژمن هەیە، واتە: مەترسییەکت بۆ دێ، چونکە دوژمن ئەگەر لە پێشتەوە بێت، دەیبینی، بەڵام لە پشتتەوە، تەعبیرە لەوەی کە تۆ نایبینی، واتە: لە نەخافڵ بەسەرت دادەدا.

ب- دەشتوانین بڵێین: لەسەری چوونیان دا، پادشایەکە بەرچاوی نەکەوتوە، یاخود بەر پەلی نەکەوتوە و، لەسەری گەڕانەوەیان دا کە دەکاتە پشتەوەیان، چونکە ئەولایەی کە لێوەی هاتوون لە پشتیانەوەیە.

کەواتە: پێویست ناکات بڵێین: (خَلْف) بە مانای پێشەوەش دێ و، بە مانای پشتیش دێ، چونکە لە زمانی عەرەبیی دا چەند وشەیەکی کەم هەن، بەو شێوەیە بن، ئنجا پشت (خَلْف) هەیە و، پێش (أمام) هەیە و، بەردەم (قُدّام) هەیە، هەر کامیان واتای تایبەتی خۆی هەیە.

(الغَصْبُ: أَخْذُ الشَّيءِ ظُلْماً) (غَصْب) بریتییە لە دەست بەسەر داگرتنی شتێك بە ستەم، بە کوردیی: (زەوتکردن)، بە نسبەت کەشتییەکەوە، ئەوە حیکمەتی تێکدان و کونکردنەکەی بوو.

٤)- ﴿ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ ﴾، هەرچی کوڕیژگەکەشە، باب و دایکی بڕوادار بوون.

٥)- ﴿ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا وَكُفْرًا ﴾، ترساین: سەرکێشیی و کوفریان بە مل دا بێنێ، (أرْهَقه) واتە: (حَمَّلَهُ إيَّاه) خستیە سەر شانی، بە ملی دا هێنا، چونکە (رَهِقَ)، یانی: (عَلا، صَعِد) بەرز بۆوە، سەرکەوت، پێهەڵچوو (أرهَقَه)ش، یانی: بە ملیان دابێنێ و بەسەریان دا بێنێ و، ناچاریان بکات بۆ سەرکێشیی و کوفر.

﴿ فَخَشِينَآ ﴾ ترساین، لێرەدا مەبەست پێی: گریمانە بۆ دانان چاوەڕوانیی کردن (توقّع)ە، بەڵام بێگومان ئەو لەوبارەوە دڵنیا بووە، ئەگەرنا هەر بە گومان و گریمانە، ناچێ کەسێك بکوژێ! بەڵکو دیارە خوا ﷻ دڵنیای کردۆتەوە، کە ئەگەر ئەو مێر منداڵە بمێنێ، ئەو باب و دایکەی کافر دەکات و خۆشی کافر دەبێ.

ئنجا بۆ ئەوەی: خۆشی نەگاتە ئەو قۆناغەی کوفری لەسەر حیساب بکرێ و، باب و دایکیشی تووشی کوفر نەکات، وەك جێدار (بدل)ی ئەویش خوا ﷻ منداڵێکی باشتریان بەقسمەت بکات، بۆیە خوا ﷻ مۆڵەتی داوە لە بەینی بەرێ، چونکە بە لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندیی ڕاستەقینەی ئایندە، بۆ کوڕەکەش و باب و دایکیشی، واباش بووە.

٦)- ﴿ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِّنْهُ زَكَوٰةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴾، ویستمان کە پەروەردگاریان بەمنداڵێکی لەو پاکتر و چاکترو بە بەزەییتر، بۆ یان بگۆڕێ.

﴿ وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴾، ئـەوەی پێیـان دەدات، لەمـە نزیكـتر بێـت لـە بەزەییـەوە، یـان لـە بـاب و دایكییـەوە نزیكـتر بێـت لـە ڕووی بەزەییـەوە.

(**الرَّحْـم: الرَّحْمَـةُ وَهِـيَ الرِقَّـة وَالتعَطُّـف**)، (**رحـم**) بریتیـە لـە دڵ نەرمیـی و سـۆز و پـەرۆش، (**يُبْدِلَهُـما**) خوێنراویشـەتەوە: (**فَأَرَدْنَـا أَنْ يُبدِّلِهُـمَا**) كـە هەردووكیـان یـەك واتایـان هەیـە، واتـە: خـوا بۆیـان بگـۆڕێ، ئـەو منداڵـە لابـەرێ و، یـەكی دیكەیـان بـۆ بێنـێ، كـە لـە ڕووی پاكیـی و چاكییـەوە، باشـتر بـێ و، لـە ڕووی ڕەحـم و بەزەییشـەوە نیزیكـتر بـێ.

دەمێنێتەوە (دیوارەكە)، بۆچی ئەو دیوارەی ڕاست كردەوە؟!

٧- ﴿ وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَـٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى ٱلْمَدِينَةِ ﴾، هەرچی دیوارەكەشە: هی دوو كوڕیژگەی هەتیو بوو لە شارەكەدا، دوو كوڕی نەباڵغ، كە بابیان نەماوە و، لەو شارەش دان، كە ئامادە نەبوون دوو ڕێبوار بەخێر بێنن و فەرموویان لێ بكەن و، خواردنیان پێ بدەن! یانی: خەڵكێكی باش نەبوون، مانای وایە ماڵی هەتیویش دەخۆن، بە زۆرییش وایە: كەسێك چاكەیەكت تێدابینی، بزانە چاكەی دیكەی هەن و، خراپەشت تێدا بینی، بزانە خراپەی دیكەشی هەن، خەڵكی ئەو شارە، چونكە ئاوا لەگەڵ میوان دا مامەڵەیانكردوە، دیارە لەگەڵ ماڵی هەتیویش دا، هەر بەو شێوەیە مامەڵە دەكەن، واتە: لە خواردنی لە ماڵی هەتیویش نەفكریون!

٨- ﴿ وَكَانَ أَبُوهُمَا صَـٰلِحًا ﴾، ئنجا بابیشیان كاتی خۆی پیاوێكی چاك بووە، خوا پەرست بووە، چاكەكار بووە.

وەك عـەرەب دەڵێـن: (**وَمِـنْ أَجـلِ عِـيْنٍ، أَلْـفُ عـيْن تَكْـرَم**) لەبـەر چاوێـك ڕێـز لـە هـەزار چـاو دەگیـرێ، كوردەواریـی خۆشـمان دەڵێـن: لـە پەنـای گوڵەگەنمێكـدا، سـەد گوڵـە جـۆش ئـاوێ دەخۆنـەوە، خـوا ﷻ بـە هـۆی ئـەوەوە كـە ئـەو بابەیـان پیـاوی بـاش و خواپەرسـت و چاكـەكار بـووە، خواپەرسـت و خەڵـك دۆسـت بـووە، ئاگاداریـی كوڕەكانیـشی بـۆ كـردوە، مشـووری لـێ خـواردوون.

كەواتـە: چاكیـی بـاب و دایـك، دەبێتـە هـۆی ئـەوە كـە منداڵەكانیـان لـەو چاكییەیـان بەهرەمەندبـن، هـەروەك بـە پێچەوانەشـەوە: خراپیـی بـاب و دایـك، دەبێتـە هـۆی ئـەوەی، منداڵەكانیشـیان لێیـان زەرەرمەندبـن، هـەر نەبـێ چـاو لـە ڕەفتـار و ئـاكاری خراپیـان دەكـەن، هـەر نەبـێ نـاو و سـومعە و ناوبانگـی بەدیـان، دەبێتـە هـۆی ناشـیرینكردنی ئەوانیـش (منداڵـەكان)، كەواتـە: مـرۆڤ دەبـێ لـە خـۆی وریـا بـێ، چاكەكـەی بـەس بـۆ خـۆی نیـە و، خراپەكـەشی تەنیـا بـۆ خـۆی نیـە.

٩)- ﴿ فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا ﴾، پەروەردگارت ویستی ئەوانە بگەنە حاڵەتی تین و تاقەتی خۆیان.

(أَشُدّ) یانی: حاڵەتی تین و تاقەت، یان حاڵەتی تێگەیشتن و پێگەیشتن.

١٠)- ﴿ وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا ﴾، دوایی خەزنەکەیان دەربێنن، ئەو ماڵەی لە ژێر دیوارەکەدا شاردراوەتەوە، دەریبێنن، وەختێ دەگەنە حاڵەتی تین و تاقەت و، بەرگرییان بۆ لە خۆیان و ماڵ و سامانەکەیان دەکرێ، بەڵام منداڵی هەتیوی بێ پەڕ و باڵ و نابالغ، نە بەرگرییان بۆ لە خۆیان دەکرێ، نە لە ماڵ و سامانەکەشیان.

١١)- ﴿ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، ئەوەشم ئەنجامدا، بە هۆی بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە، یاخود ئەو مشوورخۆرییە کە خوا ﷻ بۆ ئەو دوو منداڵە نابالغەی کرد، بە هۆی چاکیی بابیانەوە، ئەوە بەزەییەك بوو لە پەروەردگارتەوە، بەرانبەر بە بابیان و بە خۆشیان.

١٢)- ﴿ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ﴾، ئەوەی کردیشم لە لایەن خۆمەوە نەمکرد، بەڵکو بە فەرمانی خوا کردم.

پێشێ گوتی: ﴿ فَأَرَادَ رَبُّكَ ﴾ پەروەردگارت ویستی.

دواتر گوتی: ﴿ فَأَرَدْنَآ أَن يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا ﴾ ویستمان کە پەروەردگاریان بۆیان بگۆڕێ، ویستی خۆی لەگەڵ ویستی خوادا ﷻ پێکەوە باس دەکات.

ڕستەی: ﴿ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى ﴾، دەگونجێ بۆ هەر سێکیان بچێتەوە و، دەشگونجێ تەنیا بۆهی سێیەم بچێتەوە، بەڵام وا ڕاسترە کە بۆ هەرسێکیان بچێتەوە، کەواتە: ئەو سێ کارەی کە تۆ ڕەخنەت لێگرتن و، خۆت پێ مەرزەم نەکرا کە لەبەرانبەریان دا بێ دەنگ بی، هیچیانم لە خۆمەوە و بە هەوای نەفس نەکردوون، بەڵکو بە فەرمانی خوا، کە لە ڕێی ئیلهام و خستنە دڵەوە، خوا ﷻ ئاگاداری کردووم و، کردوومن.

ئەوە بەپێی ڕای ئەوانە کە دەڵێن: ئەو بەندە چاکە (**خضر**) یەکێك بووە لە دۆستانی خوا (**أولیاء اللّه**).

هەندێکیشیان کە دەڵێن: پێغەمبەر بووە، یانی: خوای پەروەردگار وەحیی بۆ ناردوە.

١٣)- ﴿ ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴾، ئەوەش حیکمەت و سەرەنجامی ئەوە کە تۆ نەتتوانی خۆت لە بەرانبەریدا ڕابگری، یان خۆت لەسەری ڕابگری و، خۆت مەرزەم بکەی.

وشەی (تَأْوِيلُ) بە مانای سەرەنجامی شت دێ، بەڵام بە مانای: لێکدانەوەش دێ و بە مانای حیکمەتیش دێ و، بە مانای ئامانجیش، دێ.

جێی سەرنج ئەوەیە: کە ئەوەی پێشێیان فەرمووی: ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا﴾ واتە: هەواڵت پێ دەدەم بە سەرەنجامی (حیکمەتی) ئەوەی کە نەتتوانی لە بەرانبەری خۆت ڕابگری، لەوێ فەرموویەتی: ﴿تَسْتَطِع﴾، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿مَالَمْ تَسْطِع﴾! چونکە ﴿تَسْتَطِع﴾ دیارە مادام پیتەکانی زیاترن: قورسترە، دیارە بەرلەوەی مرۆڤ حیکمەتی شتێکی بۆ دەربکەوێ، خۆڕاگریی لە بەرانبەریدا و، بێ دەنگیی لە بەرانبەریدا، قورسترە، بۆیە ﴿تَسْتَطِع﴾ی هێناوە، بەڵام دوای ڕوونکردنەوەی حیکمەتەکەی، بێگومان ئاسانە، ئینسان خۆڕابگرێ، بۆیە فەرموویەتی: ﴿مَالَمْ تَسْطِع﴾ واتە: پیتێکی لێ کەمکردۆتەوە، کە لەسەر زمان ئاسانتر دێ، چونکە دوای ئەوە کە ئینسان لە حیکمەت و نهێنیی شتێك تێدەگات، بێگومان خۆڕاگریی و خۆ مەرزەم کردن لە بەرانبەریدا و، ڕەخنە لێ نەگرتنی، ئاسانتر دەبێ.

دەرس و پەندو حوكمە شەرعییەكانی بەسەرهاتی مووسا و (خَضِر)

بەڕێزان! سەرجەم پەنجا و دوو (٥٢) حیكمەت و دەرس و پەندم هێناون، كە هەندێكیان حوكمی شەرعیین، ئەویش لە كۆمەڵێك لە تەفسیرەكان بەهەرەم وەرگرتووە، بە تایبەت تەفسیری: (**تیسیر الكریم الرحمن في تفسیر الكلام المنان**)ی (**عبدالرحمن بن ناصر السعدي**)[1]، هەروەها (**محاسن تأویل**)ی (**جمال الدین القاسمي**)[2] هەندێكیشیان بۆ خۆم هەڵمهێنجاون:

١)- دەبێ مرۆڤ بە زانیاریی خۆی سەرسام نەبێ، چونكە: وەك لە فەرموودەكەی صەحیحی بوخاریی و موسلیم دا، هێنامان، كاتێ مووسا عليه السلام پرسیاری لێ دەكرێ: كێ لە هەموو كەس زاناترە؟ دەڵێ: من!

ئا ئەوە جۆرێك بووە لە سەرسام بوون بە زانیاریی خۆی، بۆیەش خوا سبحانه وتعالى فەرموویەتی: بەندەیەكم هەیە كە لە تۆ زاناترە، زانیارییەكی لەلایە كە تۆ لەلات نیە، مووسا عليه السلامیش داوا دەكات ئەو بەندەیەی خۆی پێشان بدات، ئەویش دەفەرموێ: بڕۆ لەو شوێنەی كە دوو ئاوە زۆرەكان (دەریاكان)، تێیدا پێكدەگەن، جەمسەری ئەو دوو دەریایە، لەوێ ئەو بەندە چاكەم دەبینی، نیشانەش ئەوەیە، كە تۆ ماسییەك لەگەڵ خۆت بەرە و ... هتد، وەك لە بەسەرهاتەكەدا باسمانكرد، كەواتە: یەكەم دەرس و پەند، ئەوەیە كە ئینسان بە زانیاریی خۆی سەرسام نەبێ.

٢)- زانست پایەی زۆر بەرزەو، بە دوای زانستدا گەڕان، كارێكی زۆر گەورە و گرنگە، ئەوەتا مووسا عليه السلام لەگەڵ ئەو گەنجە بەردەستەی كە لە خزمەتی دابووە (یوشەعی كوڕی نوون)، نان و توێشووی سەفەر دەپێچنەوە و دەڕۆن، دەڵێ: هەرچەند ماوەیەكی زۆر بڕۆم، یان دەبێ بگەمە جەمسەری دوو دەریاكان، یان دەبێ ماوەیەكی زۆر بڕۆم، بە مەبەستی ئەوەی ئەو بەندە چاكەی خوای لێ هەڵكەوێ و زانیاریی لێوە فێربێ!

---

(١) ص ٤٨٣ - ٤٨٥.

(٢) ج٧ ص ٦٨ - ٦٩.

٣)- وەدەستهێنانی زانست، لە فێرکردنی گرنگترە و، کۆکردنەوەی هەردووکیشیان باشترە، بێگومان مووسا ﷺ زانیاریی هەبووە و، خوای پەروەردگار لە شەریعەتی خۆی دا شارەزای کردوە، بەڵکو لە سەردەمی خۆی دا، لە هەموو بەندەکانی خوا شارەزاتر بووە، لە ئایین و بەرنامەی خوادا، بەڵام دانەنیشتوە بڵێ: با لە نێو بەنی ئیسرائیلدا دابنیشم، فێریان بکەم، کە پێویستیشیان پێی بووە، بەردەوام لەگەڵیان بێت، بەڵکو نان و توێشووی دەست داوەتێ، بۆ ئەوەی بچێ زانیاریی دیکە کۆبکاتەوە، هەڵبەتە ئەگەر ئینسان، هەم زانیاریی کۆبکاتەوە و، هەم خەڵك فێری زانیاریی بکات، باشترە، کە هەموو پێغەمبەرانیش هەر وابوون، لە ڕیزی پێشەوەشیان مووسا ﷺ.

کەواتە: ئینسان نابێ بەوەندە زانیارییەی کە هەیەتی، قەناعەت بکات، بەڵکو دەبێ هەوڵبدات، هەمیشە لێی زیاد بکات، وەك خوای زانا وشارەزاش بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾ ﴾طه، واتە: بڵێ: پەروەردگار زانیاریم بۆ زیاد بکە، خوا کە وای بە پێغەمبەر ﷺ فەرمووە، هەر چەندە لە سووڕەتی (**طه**)دا، ئەو فەرمانەی پێکردوە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ تا کۆتایی تەمەنیشی، بێگومان ئەو فەرمانەی خوای جێبەجێ کردوەو، هەمیشە لە پەروەردگاری پاڕاوەتەوە: زانیاریی بۆ زیاد بکات.

٤)- دروستە مرۆڤ هاوکار و بەردەستێکی هەبێ، لە سەفەر و لە کاتی نیشتەجێ بوونیشی دا، کە هاوکاری بێ، هەندێك لە کارەکانی بۆ ئاسان بکات، بۆیەش مووسا ﷺ ئەو گەنجەی لەگەڵ خۆی بردوە، کە مەرجیش نیە گەنجیش بووبێ، چونکە وشەی (**فتى**) بە مانای خزمەتکار و هاوکار و بەردەستیش بەکاردێ، با تەمەنیشی هەبێ، هەروەك پێغەمبەر ﷺ کە کاتی خۆی کۆیلە هەبوون، فەرموویەتی: یەکێك لە ئێوە با نەڵێ: (**عَبْدي وَأَمَتِي**)، با بڵێ: (**فتايَ وفتاتِي**)[1] با نەڵێ: کۆیلەکەم و کەنیزەکەکەم، بەڵکو با بڵێ: کوڕە گەنجەکەم و، کچە گەنجەکەم.

٥)- وا باشە بابای ڕێبوار، ئامانجی خۆی لە سەفەرەکەی، بۆ هاوەڵەکەی بخاتە ڕوو، ئەگەر ڕێگرێك نەبێ، واتە: مادام ڕێگرێك نەبێ وا باشە، بۆی ڕوونبکاتەوە، تاکو ئەو هاوکارەشی بەرچاوی ڕوون بێ و، عەزم و ئیرادەی خۆی باشتر بخاتە گەڕ، بە بەڵگەی قسەی مووسا ﷺ: ﴿ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴾**الكهف**، واتە: یادبکەوە! کاتێك مووسا بە بەردەستە گەنجەکەی خۆی گوت: وازناهێنم لە ڕێکردن و ڕۆیشتن، تاکو دەگەمە جەمسەری دوو دەریایەکە، یاخود ماوەیەکی زۆر دەڕۆم.

---

(١) {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي اللّه عنه، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ أَطْعِمْ رَبَّكَ، وَضِّئْ رَبَّكَ، اسْقِ رَبَّكَ وَلْيَقُلْ سَيِّدِي، مَوْلَايَ وَلَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ عَبْدِي، أَمَتِي، وَلْيَقُلْ فَتَايَ وَفَتَاتِي وَغُلَامِي} أخرجه البخاري في: ٤٩ كتاب العتق: ١٧ باب كراهية التطاول على الرقيق.

بەڵێ بۆ ئەوەی هاوەڵی سەفەریشت عەزمی خۆی جەزم بکات و، بزانێ کە ماوەیەکی زۆر دەڕۆی، لە قەدەر وی، خۆی ئامادە دەکات، هەم لە ڕووی ماددیی و، هەم لە ڕووی مەعنەوییەوە.

٦)- توێشوو هەڵگرتن، پێچەوانەی پشت بەستن بە خوا نیە، هەروەها ڕەچاوکردنی هۆکارەکان و دابینکردنی ئامرازان، پێچەوانەی پشت بە خوا بەستن نیە، ئەوەتا: مووسا ﷺ لەگەڵ یوشەع دا خواردنیان پێ بووە، ﴿ءَاتِنَا غَدَآءَنَا﴾، یانی: خواردنەکەی نیو ڕۆژمان بۆ بێنە، با بیخۆین، کەواتە: دیارە توێشوو و خواردنیان پێ بووە.

٧)- هەرچەندە هەموو شت بە قەدەرو نەخشە و ئەندازەگیریی خوایە، بەڵام پێویستە هەمیشە خراپە پاڵ بدرێتە لای شەیتان، چونکە بێگومان شەیتان بۆ مرۆڤ لە بۆسەدایە: تووشی خراپە و هەڵە و کەم و کوڕیی بکات، هەر بۆیەش ئەو بەردەستەی مووسا ﷺ (یوشەعی کوڕی نوون) دوای ئەوەی ماسییەکە دەچێتەوە نێو دەریاو، هەڵدەبزۆقێتە نێو ئاو و، ئەویش لە بیری دەچێ بە مووسا ﷺ بڵێ: ماسییەکەمان چۆتەوە نێو دەریا! دوایی دەڵێ: ﴿وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيۡطَٰنُ أَنۡ أَذۡكُرَهُۥ﴾، واتە: تەنیا شەیتان لە بیری بردمەوە، باسی بکەم، ئەوەی پاڵداوەتە لای شەیتان، کە لە بیری چووە بۆ مووسا ﷺی باس بکات، کە ئەگەر لە بیری نەچووبایە و بۆ مووسا ﷺی باس بکردایە، ئەو ڕێیە زیادەی کە بڕیویانە، لە دوای گابەردەکە، کە پشوویان لەبن داوە و، جەمسەری دوو دەریایەکە بووە، هەموویان لە کۆڵ دەبۆوە، هەمیشە شەیتان لە کەمین دایە، بۆ ئەوەی مرۆڤ تووشی زەحمەت و ناڕەحەتیی و زیان بکات.

٨)- هەواڵدانی مرۆڤ لەو شتانەی سروشتیین، وەك برسیەتیی و ماندوویەتیی، شتێکی ڕەوایە، مووسا ﷺ دەڵێ: ﴿لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبٗا﴾ واتە: بەڕاستیی لەم سەفەرەماندا ماندووبووین، ئەگەر ئینسان ماندوو بێ، ئەگەر سەری بئێشێ، ئەگەر برسیی بێ، ئەگەر تینووی بێ، باسکردنی، شتێکی ئاساییە، بەڵکو مووسا ﷺ دەڵێ: ﴿ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدۡ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبٗا﴾ واتە: خواردنەکەی پێشنیوەڕۆمان بێنە بابیخۆین، بەڕاستیی لەم سەفەرەماندا ماندوو بووین، لێرەدا مووسا ﷺ هەم باسی برسیەتیی کردوە، چونکە کە دەڵێ: خواردنەکەمان بۆ بێنە، دیارە برسیی بووە، هەم باسی ماندوویەتییشی کردوە.

٩)- وا باشە هاوەڵ و هاوکاری مرۆڤ، ژیر و هۆشیار بێ، نەك هەر بار بێ، واتە: ئینسان کەسێك بکات بە هاوەڵی خۆی، ئەگەر بۆ سەفەرێك چوو، ئەگەر بۆ کارێك چوو، کەسێك لەگەڵ خۆی بەرێ و لەگەڵ خۆی دا بیکاتە هاوکار و دەستبارگر و بەردەستی، کە ژیر و هۆشیار بێ، نەك هەر بەسەریەوە ئەرك و بار بێ.

١٠)- وا باشە مرۆڤ لەگەڵ هاوكار و بەردەستەكەی دا پێكەوە نان بخۆن و، خۆی جیا نەكاتەوە لەو كەسەی كە لەگەڵی دا هاوكارە و بەردەستیەتی و پێكەوەن، بەڵكو بەیەكەوە نان بخۆن، كە هەر ئەوە شتێكی مەنتیقییە و، هەر ئەوە شتێكە لەگەڵ سروشتی ساغدا بگونجێ، نەك لەبەرئەوەی، ئەو لەبەر دەستیەتی و هاوكارییەتی، ئەم شتێك بخوات و ئەو شتێكی دیكە بخوات.

١١)- هاوكاریی و یارمەتیی خوا بۆ بەندە، بە ئەندازەی هەڵسانیەتی بە ئەركی سەرشانی، چونكە مووسا و بەردەستەكەی، پاش لە بیرچوونی ماسییەكەیان و ڕەت بوونیان، ئنجا هەستیان بە ماندوویەتیی كردوە، وەك لە فەرموودەكەش دا ئاماژەی پێكراوە، واتە: تاكو بەرەو ئەو شوێنە چوون، كە ئەركەكەیان جێبەجێ بكەن، كە بریتی بووە لە گەیشتن بەو زانایە، بۆ ئەوەی مووسا عليه السلام زانیاریی لێوە فێربێت، هەتا ئەوێ هەستیان بە برسییەتیی و ماندوویەتیی نەكردوە، بەڵام كە لەوێ ڕەت بوون، ئنجا هەستیان بە برسییەتیی و ماندوویەتیی كردوە، چونكە تاكو ئەوێ، چوون بۆ ئەنجامدانی ئەركێكی شەرعیی، بەڵام لەوێ بەولاوە، لە ئامانجەكەیان دووركەوتوونەتەوە، كەواتە: بە ئەندازەی ئەوەی كە مرۆڤ ڕوو لە خوایە، خوای پەروەردگاریش ڕووی تێدەكات و، بە ئەندازەی ئەوە كە دەیەوێ ئامانجێكی شەرعیی بێنێـە دی، خوای بەخشەریش یاوەر و هاوكاری دەبێ.

١٢)- ئەو بەندە چاكەی كە تووشی بوون، پێغەمبەر نەبووە، چونكە خوا سبحانه وتعالى هەر بە (عَبْدًا) باسی كردوە.

پاشان باسی ڕەحمەت و عیلمی، بۆی كردوە، نەك باسی پێغەمبەرایەتیی و ڕەوانەكراوێتیی (**النبوّة والرِّسالة**)، دەفەرموێ: ﴿ عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴾، واتە: بەندەیەك لە بەندەكانمان (بەندەیەكی دانستە لە بەندەكانمان) لە لای خۆمانەوە بەزەییمان پێدابوو و، بە شێوەی تایبەت زانیارییمان لە لایەن خۆمانەوە فێر كرد بوو.

ئنجا ئەگەر پلەی پێغەمبەرایەتیی و پلەی ڕەوانەكراوێتیی هەبووایە، خوا سبحانه وتعالى دەیفەرموو: (**نبیاً من أنبیائنا**) یاخود (**عبداً من عِبادنا آتیناه النبوّة أو الرِّسالة**)، بەڵام مادام دەفەرموێ: بەزەیی خۆمان پێ بەخشیبوو، بەزەیی خواش تەنیا پێغەمبەرایەتیی نیە، هەروەها كە دەفەرموێ: لەلای خۆمانەوە زانیاریی تایبەتمان پێ دابوو، زانیاریی تایبەتیش تەنیا بە پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) نەدراوە، بەڵكو دۆستانی خواش (وەك دواتر باسی دەكەین)، دەگونجێ زانیاریی تایبەتییان پێ بدرێ، لە ڕێی ئیلهام و خستنە نێو

دڵەوە، یاخود لە ڕێی بینینی خەونەوە، دیارە ئێمە دواتریش هەر باسی **خضر** دەكەین و، ئەو ڕایەمان لەلا بەهێزترە، كە یەكێك بووە لە دۆستانی خوا، نەك پێغەمبەران.

١٣)- زانیاریی دوو جۆرە، هەر یەك جۆر نیە: ١- زانیارییەكی بەدەستهێنراو (**علم كسْبيٌّ**)، ٢- زانیارییەكی بەخشراو (**علم وهبيٌّ**)، بە بەڵگەی ئەوە كە مووسا ﷺ دەچێ زانیارییەك بەدەست بێنێ، چونكە دواتر دەڵێ: ﴿ هَلۡ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ﴾ ئایا شوێنت بكەوم، بۆ ئەوەی لەو زانیارییەی كە فێرت كراوە، بەشێكی سەرڕاستكەری فێری من بكەی؟ ئنجا ئەمە زانیاریی بەدەستهێنراو و (**كسبي**)ی پێدەڵێن، بەڵام ئەوەی ئەو بەندە چاكەیە (**خضر**) زانیارییەكی بەخشراو (**وهبي**) بووە، چونكە خوا ﷻ زۆر بە ڕوونیی دەفەرمووێ: ﴿ وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ﴾ واتە: لەلایەن خۆمانەوە زانیارییەكی تایبەتمان پێدابوو، بەبێ ئەوەی كە بچێ بۆ لای هیچ كەس بخوێنێ و، گوێ بگرێ و فێربێ، خوا یەكسەر ئەو زانیارییەی خستۆتە عەقڵ و دڵیەوە.

١٤)- زانیاریی تایبەت (**العلم اللَّدُنِّي**)، ئەو زانیارییەی كە خوا بە تایبەت دەیبەخشێ، لە بەندایەتیی كردن بۆ خوا و، خۆساغكردنەوە بۆ خواوە، هەڵدەقوڵێ، واتە: ئینسان بە هۆی بەندایەتیی بۆ خوا و خۆساغ كردنەوە بۆ خوا و، بە هۆی فەرمانبەرییە وە بۆ خوا، دەگونجێ خوا ﷻ هەر كەسە لە قەدەر خۆی، لە زانیاریی تایبەتیی پێ بدات، چونكە دەفەرمووێ: ﴿ عَبۡدٗا مِّنۡ عِبَادِنَآ ءَاتَيۡنَٰهُ رَحۡمَةٗ مِّنۡ عِندِنَا وَعَلَّمۡنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلۡمٗا ﴾، كەواتە: بە هۆی بەندایەتیی بۆ خواوە، شایستەی ئەوە بووە كە: خوا زانیاریی تایبەتیی پێ ببەخشێ.

١٥)- پێویستە قوتابی لەگەڵ مامۆستادا زۆر بە ئەدەب و بەڕێزو حورمەت بێت، تەماشا دەكەین مووسا ﷺ چەندە بە ئەدەب و بەڕێزەوە (**خضر**) دەدوێنێ، دەڵێ: ﴿ هَلۡ أَتَّبِعُكَ ﴾ ئایا شوێنت بكەوم؟ یانی: ئایا مۆڵەتم دەدەی لە خزمەتتدا بم؟ مۆڵەتم دەدەی هاوەڵایەتییت بكەم؟ ﴿ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ﴾، بۆ ئەوەی لەوەی فێری كراوی، بەشێكی فێری من بكەی؟ لێرەدا مووسا ﷺ زانیاریی ئەو بەندە چاكە، بە زۆر دادەنێ، بەڵام ئەوەی خۆی لێی فێردەبێ، بەكەم، دەڵێ: بەشێكیم پێ بدە، ﴿ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمۡتَ رُشۡدٗا ﴾، واتە: لەو هەموو زانیارییەی كە تۆ فێری بووی، بەشێكی كە مایەی بە ئامانج گەیشتنی منە، فێری منی بكەی!

١٦)- فێربوونی كەسێك كە پلەی بەرزترە، لە كەسێك كە پلەی نزمترە، شتێكی ڕەوایە، فێربوونی (**فاضل**) لە (**مفضول**) یان (**أفضل**) لە (**مفضول**)، كەسێ، با پێگە و پلەشی بەرزتربێ لە لای خوا، یان لە ڕووی كۆمەڵایەتی و سیاسیی، یان شەرعییەوە، بۆی هەیە لە كەسێكی دیكەوە، كە لە خوار خۆیەتی، چ بە ئیعتیباری لای خوا، چ بە ئیعتیباری دنیا، زانیاریی لێوە فێربێ، ئەوەتا مووسا ﷺ

یەكێكە لە پێنج پێغەمبەرە مەزنەكان، كە خوای پەروەردگار پێكەوە باسیكردوون، هەم لە سوورەتی (**الشورى**)دا، هەم لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا، كە هەندێك لە زانایان دەڵێن: پێغەمبەرانی (**أولوا العزم**): ﴿ فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ﴿٣٥﴾ ﴾الأحقاف، دەڵێن: نازناوی (**أولوا العزم**) هەر بۆ ئەو پێنجەیە، بەڵام من ئەوەم پێ هەڵەیە، وەك لە مەوسووعە[1] عەرەبییەكەی خۆم، لەو كتێبەدا كە باسی پێغەمبەرانم كردوە، ڕوونم كردۆتەوە كە ئەوڕایە ڕاست نیە، بەڵكو هەموو پێغەمبەران خاوەن (**عزم**) بوون، بەڵام دیارە پلەپلەییان لە بەین دا هەبووە، لە ڕووی عەزم و ئیرادەی پتەوەوە، گرنگ ئەوەیە مووسا ﷺ پێغەمبەرێكی پایە بەرز بووە، بەڵام (**خضر**) كە بە پێی ڕای بەهێزتر، یەكێك بووە لە دۆستانی خواو هەمیشەش هەموو پێغەمبەران، لە هەموو دۆستانی خوا گەورەترن و، پلەیان بەرزترە، كەچی ئامادە بووە زانیاریی لێوە وەربگرێ!

١٧)- كەسێك كە لە كەسێكەوە فێری زانیاریی دەبێت، دەبێ لە بەرانبەریدا خۆی بە كەمبگرێ، مووسا ﷺ وای كردوە: ﴿ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴾، ئایا شوێنت بكەوم؟ (ئایا ئامادەی هاوەڵایەتییت بكەم؟) فێرم بكەی لەوەی فێری كراوی (بە شێوەی تایبەت)، زانیارییەك من بە ئامانج بگەیەنێ.

(**رُشْد**) و(**رَشَد**) زانیارییەكە مایەی بە ئامانج گەیشتنی مرۆڤ بێ، كەواتە: ئەوە خۆ بە كەمگرتنێكی زۆری تێدا دەدرەوشێتەوە بۆ مووسا ﷺ لە بەرانبەر ئەو بەندە چاكەدا، كە دەیەوێ جۆرێك لەو زانستەی، ئەو لەلایەتی و مووسا ﷺ لە لای نیە، لێی وەربگرێ.

١٨)- دەبێ ئینسان هەمیشە زانست و نیعمەت و چاكەكان، بۆ لای خوا ﷻ بگێڕێتەوە، ئەو دەڵێ: ﴿ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ ﴾ یانی:(**مِمَّا عَلَّمكَ اللَّه**) ئەوەی خوا فێری كردووی و لە لای خواوە فێری كراوی، بە شێوەی تایبەت، بەڵێ چاكەكان هەموویان دەبێ بۆ لای خوا بگێڕدرێنەوە، هەڵبەتە خراپە و زیانەكانیش هەموویان بە قەدەر و ویستی خوان، بەڵام بێگومان خوا لە خێر و چاكە ڕازییە و، لە شەڕ و زیان ناڕازییە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ ٱلْكُفْرَ وَإِن تَشْكُرُواْ يَرْضَهُ لَكُمْ ﴿٧﴾ ﴾الزمر، واتە: خوا ڕازیی نیە بەندەكانی بێبڕوا و سپڵەبن، بەڵام ئەگەر سوپاسگوزاریی بكەن، بۆتان پەسند دەكات و پێی چاكە.

پێغەمبەری خواش ﷺ فەرموویەتی: {**وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ**} (**أخرجه مسلم: ١٨٤٨**)، واتە: (ئەی خوایە!) خێر هەمووی لە لایەن تۆوەیە، بەڵام خراپە و زیان ناگەڕێتەوە بۆ لای تۆ.

---

(١) موسوعة: (الإسلام كما يتجلّى في كتاب اللّه) الكتاب السادس: الإيمان برسل اللّه تعالى وأنبيائه، ط٢/٢٠١٨ م.

چونکە خوا ﷻ لەگەڵ هیچ شتێکی خراپدا نیە بۆ بەندەکانی.

١٩)- زانیاریی بە سوود، ئەوەیە کە مرۆڤ بە ئامانج بگەیەنێ و، ببێتە هۆی ئەوەی کاری پێ بکات، مووسا عليه السلام دەفەرمویٚ: ﴿ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰٓ أَن تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴾ (**رُشْد**) سەرڕاستییەو (**رشيد**)، یانی: بابای سەر ڕاست و بە ئاکام گەیشتوو و بە ئامانج گەیشتوو، پێچەوانەی: (**غيّ**) و (**غاوي**)، (**غيّ**) بێمرادیی و بێ ئاکامییەو، (**غاوي**)یش واتە: کەسێ بە ئامانج نەگەیشتبێت و بێمراد و بێ ئاکام بوو بێ، کەواتە: زانیاریی بە سوود، ئەوەیە مرۆڤ بە ئامانج بگەیەنێ.

٢٠)- بەبێ خۆڕاگریی و پشوو درێژیی، زانست وە دەست نایەت، هەر کەسێ بیەوێ زانست وە دەست بێنێ، دەبێ پشوو درێژو خۆڕاگر بێ، چونکە بەندە چاکەکە بە مووسا عليه السلام دەڵێ: ﴿ قَالَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴾، واتە: تۆ ناتوانی لەگەڵ مندا خۆڕاگربی، (لەگەڵم مەدار بکەی)، ئەمەش یانی: بەبێ خۆڕاگریی زانیاریی وە دەست نایەت، بۆیەش زانایان گوتوویانە: (**العِلْمُ لاَ يُعْطيك بَعْضَهُ، حَتَّى تُعْطِيَهُ كُلَّكَ**)، زانیاریی هەندێکت ناداتێ، تاکو هەموو خۆیتی نەدەیتێ.

یانی: دەبێ تەواو خۆتی بۆ یەکلایی بکەیەوە، ئنجا بەشێك لە زانیاریی وە دەست دێنی.

٢١)- شارەزایی و ئاشنایی مرۆڤ، هۆکاری خۆڕاگرییەتی، بە پێچەوانەوەش: نا ئاشنایی و نا شارەزایی مرۆڤ، دەبێتە هۆی خۆ ڕانەگریی و خۆ پێ مەرزەم نەکرانی، بە بەڵگەی ئەوەی ئەو بەندە چاکە بە مووسا دەڵێ: ﴿ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِۦ خُبْرًا ﴾ واتە: چۆن دەتوانی خۆت مەرزەم بکەی، لە بەرانبەر کارێك دا کە من دەیکەم و، تۆش پێی شارەزانی، واتە: لە دیوە پەنهانەکەی شارەزانی، بە پێی ڕواڵەتەکەی، ناشەرعییە، بەڵام دیوە پەنهانەکەی، حیکمەت و نهێنیی خوای کاربەجێی تێدایە و، بەرژەوەندیی تێدایە.

یانی: هەرچەندە ڕواڵەتەکەی نابەرچاوە، بەڵام نێوەڕۆکەکەی زۆر تێر و تەواوە.

کەواتە: خۆڕاگریی، بەرهەمی شارەزایی و ئاشنایی مرۆڤە بە شتەکان، خۆڕانەگریی و ڕەخنەگرتنیشی لێیان، بە هۆی نائاشنایی و، نابەرچاو ڕوونییەوەیەتی، بۆیەش دۆستانی خوا، کە هەر دیوی دەرێ و ڕواڵەتی شتەکانیان نەبینیوە و، دیوی پەنهانیشیان دیوە، لە خەڵکی دیکە خۆڕاگرتر بوون، هەروەها بەس دنیایان نەبینیوە و، دواڕۆژیشیان بینیوە، تەنیا دیوی بەرچاوی شتانیان نەبینیوە، بەڵکو دیوە پەنهان و شێرراوەکەشیان، دیوە.

٢٢)- شێنەیی و پەلەنەکردن لە حوکمداندا، هەتا ئەو مەسەلەیە هاتۆتە پێش، ڕووندەبێتەوە، مووسا ﷺ ئەگەر پەلەی نەکردبایە و بە شێنەیی مامەڵەی کردبایە، وەك پێغەمبەر (محمد) ﷺ وای بۆ خواستوە و فەرموویەتی: پێمان خۆشبوو مووسا خۆی ڕاگرتبایە، پەلەی نەکردبایە و دانی بە خۆیدا گرتبایەو، خۆی مەرزەم کردبایە، لە بەرانبەر ئەو ڕەفتارانەی (**خضر**)دا، کە بە ڕواڵەت نا شەرعیی و ناڕێك بوون، بۆ ئەوەی زیاتر نهێنییەکانی خوای پەروەردگارمان کە لە کار و شتە ڕواڵەتییەکان دا هەن، بۆ دەربکەون، کەواتە: دەبێ ئینسان هەوڵبدات پەلە نەکات لە حوکمداندا و، دان بە خۆیدابگرێ، دواییش کە شتەکەی بۆ ڕوون دەبێتەوە، ئەو کاتە دەتوانێ کە لەسەر بناغەی بەرچاو ڕوونیی و زانست، هەڵسوکەوتێکی ڕاستتر ئەنجام بدات.

٢٣)- بەستنەوەی کارەکان بە ویستی خواوە، ئەوەتا مووسا ﷺ دەفەرموێ: ﴿قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا﴾، واتە: ئەگەر خوا بیەوێ، بە خۆڕاگرم دەبینی (بە خۆڕاگر منت لێ هەڵدەکەوێ)، یانی: خۆڕاگر دەبم لەسەر ئەو کارانەی دەیانکەی، خۆڕاگرییەکەی بە ویستی خوای پەروەردگارەوە، بەستۆتەوە.

دەڵێم: ڕەنگە لە بەرەکەتی گوتنی: ﴿إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾وە، سێ جاران توانیبی مەداربکات، لەگەڵ ئەو بەندە چاکەدا، هەرچەندە هەر سێ جاران، مەرجەکەی شکاندوە، یەکەمجار بەهۆی لە بیرچوونەوە بووە و، دواتریش پاساو و پۆزشێکی باشی بۆ هێناوەتەوە و، هەر لە سەرەتاوە بەینی لەگەڵی تێك نەداوە!

٢٤)- عەزم جەزمکردن لەسەر شتێك، وەك کردنی ئەو شتە نیە، جاری وا هەیە ئینسان عەزم لەسەر شتێك جەزم دەکات و، پێی وایە کە بۆی دەکرێ، بەڵام مەرج نیە بۆی بکرێ، بە بەڵگەی ئەوە کە مووسا ﷺ دەڵێ: ﴿قَالَ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ صَابِرًا وَلَآ أَعۡصِي لَكَ أَمۡرًا﴾، واتە: بە دڵنیایی خۆڕاگرم دەبینی و هیچ بێ فەرمانییەکت ناکەم، عەزمی ئاوا جەزم کردوە، بەڵام دواییش، وا دەرنەچووە، کەواتە: جاری وایە، ئینسان لە لای خۆیەوە پێی وایە ویستی خۆی لەسەر شتێك چەسپاندوە، بەڵام لە کرداردا، مەرج نیە وای بۆ بکرێ! بۆیەش پێشینان دەڵێن: (قسەی بەر ئاگردان و تینی یەکانە، وەك یەك نین)، واتە: خەڵکێك لەبەر ئاگردان دابنیشێ و یەکیان بڵێ: ئەگەر شێرێکم بۆ بێ، وا دەکەم! ئەوی دیکە بڵێ: یەکانە (نێرەی بەراز)م بۆ بێ، وادەکەم، قسەی بەرئاگردان و قسەی خۆش کە دەکرێ، لەگەڵ ئەوەدا کە ئینسان، بەکردەوە ڕووبەڕوو دەبێتەوە، وەك یەك نین، هەروەها لەو بارەوە، پێشینان گوتوویانە: (بێڵی قوڕێ، بە دەست خەڵکەوە سووکە)، کەسێك دەبینی بە بێڵ، قوڕێ فڕێدەدا، کەسێك لەولاوە تەماشای بکات، ڕەنگە بڵێ:

بۆچی وا بە قورسی دەستی دەداتێ؟! بەڵام نەخێر، بێڵی قوڕ، بە دەست خەڵکەوە سووکە، ئەگەر تۆ دەستی بدەیتێ، ڕەنگە بێڵەکەت هەر لێ عاسێ بێ، لە نێو قوڕەکەدا و، هەر بۆت نەیەتەوە دەرێ!!

٢٥)- مامۆستا بۆی هەیە، ڕێی پرسیارکردن لە قوتابییەکە بگرێ، لەبەر حیکمەتێ کە بۆ خۆی دەیزانێ، ئەوەتا: ئەو بەندە چاکە (**خضر**) بە مووسا ﷺ دەڵێ: ﴿ فَلَا تَسۡـَٔلۡنِي عَن شَيۡءٍ حَتَّىٰٓ أُحۡدِثَ لَكَ مِنۡهُ ذِكۡرٗا ﴾، واتە: لە بارەی هیچ شتێکەوە، پرسیارم لێ مەکە {ڕەخنەم لێ مەگرە} تاکو خۆم لە بارەیەوە بۆت دەدوێم، هەتا خۆم لە بارەیەوە بۆت نەدوێم، لە خۆتەوە، قسەی لێ مەکە.

٢٦)- کەسێ بە شتێك ئاشنا نەبێ، قبووڵی ناکات و ڕەفزی دەکات، وەك گوتراوە: (**النَّاسُ أعداءُ ما جهلوا**)، خەڵك دوژمنی شتێکن، کە پێی نا ئاشنان، مووسا ﷺ لە سۆنگەی ئەوەوە: ئەو کردەوانەی کە ئەو بەندە چاکە ئەنجامی داون، بە دیوە پەنهانەکەیان ئاشنا نەبووە، دیوە حەشاردراوەکەی نەبینیون، ڕەخنەی لێ گرتوون، کە ئەگەر وەك (**خضر**)، دیوە پەنهانەکەی بینیبان، لە لای ئاسایی دەبوون، کەواتە: ڕاستە ئینسان کە بەشتێك ئاشنا نەبوو، دژایەتیی دەکات، زۆر جاری وایە، کەسانێك کە دژایەتیی هەق دەکەن، لەبەر ئەوەیە کە نایناسن، هەڵبەتە جاری واش هەیە، بە تایبەت ئەوانەی کە حوکمڕان و دەستەڵاتدارن، دژایەتیی هەق دەکەن، لەبەر ئەوەی چاکی دەناسن، دەزانن ئەگەر ئەو هەقە بچەسپێ، بازاڕی ئەوان تێك دەچێ، بەڵام زۆر لە خەڵکی گشتیی، دژایەتیی هەق دەکەن، لەبەر ئەوەی پێی ئاشنانین و، نازانن ئەو هەقە بەرژەوەندییەکانی ئەوان دابین دەکات، مافە زەوتکراوەکانیان بۆ دەگێڕێتەوە! بۆیەش دوژمنانی ئیسلام و دوژمنانی پێغەمبەران (عَلَيهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام) هەمیشە پەنایان بردۆتە بەر چەواشەکاریی، چاوبەستی خەڵك و چاوپێچکیان خستوونە سەرچاو، چونکە زانیویانە: ئەگەر ئەوانە بە هەق ئاشنا بن، لەو ناهەقەی ئەوان هەڵدەگەڕێنەوە! بۆ وێنە: لە سوورەتی (**فصلت**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَا تَسۡمَعُواْ لِهَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ وَٱلۡغَوۡاْ فِيهِ لَعَلَّكُمۡ تَغۡلِبُونَ ٢٦ ﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: گوێ بۆ ئەم قورئانە مەگرن و (**لغو**)ی تێدا بکەن، غەڵبە غەڵبی تێدا بکەن، دەنگە دەنگی تێدابکەن، ﴿ لَعَلَّكُمۡ تَغۡلِبُونَ ﴾ بەڵکو بەسەریدا زاڵبن، واتە: مەهێڵن ئەو قورئانە بگاتە گوێی خەڵك، بە دەنگێکی زوڵاڵ و، لە کەش و هەوایەکی ئارام و هێمن دا، با پێیان نەگات، بۆ ئەوەی بەسەریدا زاڵبن، غەڵبەغەڵبی تێدا بکەن و خەڵك چەواشە بکەن، چاوپێچ بخەنە سەر چاوی خەڵك، بۆ ئەوەی نەیبینن.

٢٧)- مامۆستا بۆی هەیە مەرج لەسەر قوتابییەکەی دابنێ و بڵێ: باشە ئامادەم دەرست پێ بڵێم، ئامادەم بتکەمە قوتابی خۆم، بەڵام ئەو مەرجە و، ئەم مەرجەم هەیە، یان ئەم چەند

مەرجەم هەن، بۆ وێنە: چاك بخوێنی، ئاوابكە و، ئاوا بڕۆیی! بە بەڵگەی ئەوە كە (**خضر**) مەرج لەسەر مووسا ﷺ دادەنێ، دوای ئەوەی سوور دەبێت كە هاوەڵایەتیی بكات و، ببێتە قوتابیی ئەو و زانیاریی لێوە فێربێ، (**خضر**) دەڵێ: ﴿فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾، واتە: ئەگەر {هەر سووری لەسەر ئەوەی شوێنم بكەوی و} شوێنم كەوتی {و بووی بە قوتابییم تاكو زانیارییم لێ فێر بی} هیچ شتێكم لێ مەپرسە تاكو خۆم بۆت ڕوون دەكەمەوە.

مەرجی لەسەر دادەنێ.

٢٨)- ڕەوایە مرۆڤ سواری كەشتی بێ، یان سواری بەلەم بێ، یان سواری هەر ئامڕازێك بێ كە لە دەریادا هامووشۆی پێ دەكرێ، بە بەڵگەی: ﴿حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ﴾، واتە: هەتا كاتێك سواری كەشتییەكە بوون[١].

٢٩)- بابای لە بیرچوو، لێی ناگیرێ، ئەوەتا: مووسا ﷺ بۆ یەكەمجار ڕەخنەی لێدەگرێ، بەڵام لەبەر ئەوەی بەهۆی لە بیرچوونەوەوەیە، دەڵێ: ﴿لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ﴾، واتە: لێم مەگرە بەهۆی لە بیرچوونەوەوە، واتە: لەسەر ئەوە لێپرسینەوەم لەگەڵدا مەكە و، لەسەر ئەوە سزام مەدە، سزادانەكەش بریتی بوو لەوەی ڕەفاقەتی نەكات و، لێك جیاببنەوە، كە ئەوەش هەر حوكمێكی شەرعییە: ﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ﴿٢٨٦﴾﴾البقرة، واتە: پەروەردگارمان! لێمان مەگرە، ئەگەر لە بیرمان چوو، یان ئەگەر هەڵەمان كرد.

٣٠)- حوكم بە ڕواڵەت دەكرێ (**يُحكم بالظاهر**)، ئێمە حوكم بە ڕواڵەتی شتەكان دەكەین، نەك بە دیوی پەنهانیان، هەر بۆیەش مووسا ﷺ هەر سێ جارەكە، لە هەرسێ ڕەفتار و كارەكەی (**خضر**)، كە بەپێی ڕواڵەتی شەریعەتی مووسا ﷺ و بە پێی ڕواڵەتی شەریعەتی ئێمەش، خراپ بوون، ڕەخنەی گرتووە، ڕێگریی كردوە لەو ناشەرعیی و خراپەیەی ئەو پیاوە باشە ئەنجامی داوە، بەڵام دیوە پەنهانەكەی ئەو كردەوانە، بەرژەوەندیی گەورە گەورە بوون، كە بۆ مووسا ﷺ نادیار بوون.

كەواتە: هەر كەسێك شتێكی بینی، كە بە ڕواڵەت ناشەرعیی بوو، بۆی هەیە ڕەخنەی لێ بگرێ.

---

(١) (رَكِبَا السَّفِينَةَ) (ركب) پێویستیی بە (في) ناكات بۆ ئەوەی تەعەددای پێ بكات بۆ بەركار (مفعول)، (رَكِبَا: الفعل الفاعل، والسفينة: المفعول به)، بەڵام (ركبا) لێرەدا بە (في) بەركاری پێ خوازراوە، تاكو (ركبا) مانای چوونە نێویشی، بخرێتە نێو، (لِكَي يُضَمَّنَ مَعْنَى الدُّخُول)، واتە: سواری بوون و چوونە نێویشی، كەشتی كاتی خۆشی وابووەو ئێستاش هەر وایە، هەمووی قات قاتە، خەڵك وەك چۆن سواری دەبێ، دەچێتە نێویشی، دەچێتە یەكێك لە قاتەكانەوە، یان یەكێ لە ژوورەكانی قاتەكان.

٣١)-زیانی گەورە بە هی بچووك لا دەبردرێ، (**يُدْفَعُ الشرُّ العظيم، بالحقير**) هەمیشە دەبێ: زیانی گەورە لابېردرێ، بە هۆی تەحەممولكردنی زیانی بچووكەوە، بۆیەش: ئەو بەندە چاكە (**خضر**) كەشتییەكە خراپ دەكات، كون دەكات، كە ئەوە زیانێكی بچووكە، بۆ ئەوەی خاوەنانی ئەو كەشتییە، كە كۆمەڵە نەدارێكن، كار و كاسبییان لەسەر ئەو كەشتییەیە، كەشتییەكەیان لە دەست نەچێ، كەشتییەكەیان خراپ ببێت (تۆزێك كون ببێ)، كە دواتر خۆیان چاكی دەكەنەوە، زیانی ئەوە زۆر كەمترە لەوەی: كەشتییەكەیان یەكجاریی زەوت بكرێ، لە لایەن ئەو پادشا ستەمكارەوە، كە هەر كەشتییەكی تازەو بەرچاوو باشی زەوت دەكرد.

٣٢)- لەبەر هێنانەدی بەرژەوەندیی و چاكە، دروستە تەصەڕڕوف لە ماڵی غەیردا بكرێ، بە هەر شێوەیەك كە بەرژەوەندیی و چاكەی، ئەو خاوەن ماڵە دابین بكات، واتە: بەبێ مۆڵەت لێ وەرگرتنیشی، دروستە دەست وەربدەیە ماڵی كەسێك، كە خۆشی لەوێ نیە، یان لەوێیە، بەڵام بۆ خۆی نازانێ، مادام تۆ دڵنیای كە بەرژەوەندیی سامانەكەی وی لەوەدایە و، بۆ ئەو واچاكە، دروستە دەستكاریی بكەی، بەڵام ئەوە نابێ بە گومان و گریمانە بێ، دەبێ دڵنیابی بەرژەوەندییەكەی لەوەدایە، بۆ وێنە: كەسێك دەیەوێ شتێكی خۆی بفرۆشێ، بە هەرزان قیمەت، تۆش دەزانی: كە نرخی ئەو شتە زۆر لەوە زیاترە، بۆت هەیە، ڕێی لێبگری و بڵێی: ناهێڵم، بەڵام ئەوەش لە حاڵەتی یەكدی ناسین و، پێك ئاشنابوون و لە یەكدی ڕابینین دا، ئەوە دەكرێ، هەروەها بۆت هەیە بڵێی: لێی گەڕێ من بۆت دەفرۆشم! ئەو حوكمەش لە ڕەفتاری بەندە چاكەكە وەردەگیرێ، كە بەبێ مۆڵەتی خاوەنەكانی، كەشتییەكەی لێ كون كردن و نابەرچاوی كرد، تاكو تەماعی دەست بەسەرداگیرانی تێ نەكرێ!

٣٣)- ئاسانیی و سەماحەت ڕەچاو كردن لە هەڵسوكەوت لەگەڵ خەڵكیدا، پێویستە، بە بەڵگەی ئەوەكە: مووسا ﷺ كە بۆ یەكەمجار مەرجەكەی دەشكێنێ، پاساو دێنێتەوە، كە بەهۆی لەبیرچوونەوە بووە، دواتر پێی دەڵێ: ﴿وَلَا تُرۡهِقۡنِي مِنۡ أَمۡرِي عُسۡرٗا﴾، واتە: لە كار و حاڵی خۆمدا، زەحمەت مەخە سەرشانم! یانی: باوا نەبێ كە بۆم تەحەممول نەكرێ، كەواتە: سیفەتێكی بەرز و پەسندە: مرۆڤ ئاسانیی و سەماحەت ڕەچاو بكات لە هەڵسوكەت دا و، باری شانی خەڵكە قورس نەكات و، وایان لێ نەكات سەغڵەت بن.

٣٤)- كاركردن لە دەریادا شتێكی ڕەوایە، وەك چۆن دروستە سواری كەشتیی و بەلەم و هاووێنەیان ببین، كە هامووشۆیان پێ دەكرێ لە دەریادا، كاركردنیش لە دەریادا، بۆ بژیویی پەیداكردن، شتێكی ڕەوایە، بەبەڵگەی ئەوەكە: خوا ﷻ بۆ خاوەنانی كەشتییەكە، دەفەرموێ: ﴿ أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتۡ

﴿لِمَسَٰكِينَ يَعۡمَلُونَ فِي ٱلۡبَحۡرِ﴾، کەشتییەکە هی چەند نەدارێك بوو، کە کاریان دەکرد لە دەریادا، یانی: بژیویان پەیدا دەکرد لە دەریادا، ئنجا: ڕاویان کردوە، باریان هەڵگرتوە بە کەشتییەکە، خەڵکیان سوارکردوە و پەڕاندۆتەوە، هەروەها ئێستاش: گەوهەر و مرواریی دەردێنن، جۆرە ئاژەڵەکانی دیکەی دەریا دەردێنن،...هتد، هەموو جۆرە کارکردنێك لە دەریادا، کاری ڕەوا بۆ بژیو پەیداکردن، دروستە.

٣٥)- نەدار (**مسكين**) کەسێکە، شتێکی هەیە، بەڵام بەشی ناکات، وەك کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (**التوبة**)دا، لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٦٠﴾، لەوێدا خستومانەتە ڕوو، کە: هەژار (**فقير**) کەسێکە، هیچی نیە، بەڵام نەدار (**مسكين**) کەسێکە، شتێکی هەیە، بەڵام بەشی ناکات، بەبەڵگەی چی؟! بە بەڵگەی ئەوە کە لێرەدا، دەفەرموێ: ﴿أَمَّا ٱلسَّفِينَةُ فَكَانَتۡ لِمَسَٰكِينَ يَعۡمَلُونَ فِي ٱلۡبَحۡرِ فَأَرَدتُّ أَنۡ أَعِيبَهَا﴾، کەشتییەکە هی چەند نەدارێك بوو کە کاریان دەکرد لە دەریادا، واتە: کۆمەڵە خەڵکێك بوون، هەریەکەیان پشکێکی لەو کەشتییەدا هەبووە، لەگەڵ ئەوەشدا، خوا بە: {مَسَاكِين}ی ناو بردوون، لەبەر ئەوەی، ئەو بژیوەی، بەهۆی ئەو کەشتییەوە پەیدایان کردوە، بەشی نەکردوون.

٣٦)- کوشتن گەورەترین گوناهە، هەڵبەتە لە دوای شیرك و کوفر و نیفاق، بەبەڵگەی ئەوە کە خوا ﷻ لەسەر زمانی مووسا ﷺ ڕەخنە لە: (**خضر**) دەگرێ و دەڵێ: ﴿أَقَتَلۡتَ نَفۡسٗا زَكِيَّةَۢ بِغَيۡرِ نَفۡسٖ﴾، واتە: ئایا نەفسێکی پاکت کوشت، بێ ئەوەی نەفسێکی کوشتبێ؟!

کەواتە: شتێك کە مرۆڤی لەسەر بکوژرێ، بریتییە لە کوشتن، کەوا بێ: کوشتن گەورەترین تاوانە، ئنجا ئەو هەڕەشەیەش کە خوا ﷻ بۆ کەسانێك کە بە ئەنقەست کەسێك دەکوژن، ئەو هەڕەشە و سزایەی بۆ ئەوە باسی کردوە، بۆ هیچ شتێکی دیکەی باس نەکردوە، وەك لە سوورەتی (**النساء**)دا دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَقۡتُلۡ مُؤۡمِنٗا مُّتَعَمِّدٗا فَجَزَآؤُهُۥ جَهَنَّمُ خَٰلِدٗا فِيهَا وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِ وَلَعَنَهُۥ وَأَعَدَّ لَهُۥ عَذَابًا عَظِيمٗا ٩٣﴾، وەك لە شوێنی خۆی، لە بەرگی سێیەمی ئەم تەفسیرەماندا، بە تەفصیل لە بارەی ئەو ئایەتەوە دواوین.

٣٧)- کوشتنەوە، بە هۆی تۆڵەکردنەوەوە، بە کوشتن لە قەڵەم نادرێ، واتە: کوشتنە، بەڵام کوشتنێکی خراپ نیە، یانی: کەسێك کە وەك تۆڵە دەکوژرێ، لەبەر ئەوەی نەفەرێکی کوشتوە، ئەو کوشتنەی ئەو

بە خراپ لە قەڵەم نادرێ، بەبەڵگەی ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ ﴾، کەواتە: ئەگەر کەسێك لە بەرانبەر نەفسێکدا بکوژرێ، ئەوە جێی ڕەخنە و سەرزەنشت نیە، بەڵکو کارێکی باشە و خراپ نیە.

٣٨)- بابای ڕێبوار و غەریب، دروستە داوای خواردن و میوانداریی بکات، لە شوێنێك کە پەکی کەوتوە و لێی دەقەومێ، دروستە داوا لە خەڵك بکات، وەك لە کوردەواریی خۆماندا هەیە: کە لادەدەیە شوێنێك و پێیان ئاشنانی و یەکەم جارتە، بەڵام ڕێبواری: سەلام دەکەی و دەڵێی: میوانان ڕادەگرن؟ ئنجا ئەگەر نەجابەتیان هەبێ، دەڵێن: فەرموو فەرموو، لە خزمەتداین، وەك لە خوا بە زیاد بێ، من لە ژیانی خۆمدا، تاکو گوتبم: میوانان ڕادەگرن! فەرموویان لێکردووین، هەڵبەتە جاری واش هەیە، خەڵکێکی وەك مووسا و (خضر) لێیان هەڵکەوتبوون، هەن و دەڵێن: نەخێر، گرنگ ئەوەیە دروستە بابای غەریب، ڕێبوار، داوای خواردن و میوانداریی بکات، بە بەڵگەی ئەوە کە خوا ﷻ دەربارەی مووسا و بەندە چاکەکە، دەفەرموێ: ﴿ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا ﴾، داوای خواردنیان لە خەڵکەکەی کرد، کەواتە: داوای خواردن کردن دروستە، لە کاتێکدا: ڕێبواری و پەکت کەوتوە و هیچ دەرەتانت نیە.

٣٩)- دروستە لە بەرانبەر کاردا، داوای کرێ بکرێ، بە بەڵگەی ئەوە کە مووسا ﷺ بە (**خضر**) دەڵێ: ﴿ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴾، واتە: ئەگەر ویستبات، داوای کرێت دەکرد، واتە: وا باشبوو داوای کرێ بکەی، لە بەرانبەر چاککردنی ئەو دیوارەدا، کەواتە: ئەصڵ ئەوەیە ئینسان لە بەرانبەر کارێکدا کە دەیکات، دروستە داوای کرێ و پاداشت بکات، یانی: هەر کارێك ئەنجام دەدرێ، بۆ کەسێك، ئەو کەسە کە کارەکەی ئەنجام داوە، شایستەی کرێ و پاداشتە، ئنجا ئەگەر دوایی خۆی خۆبەخشانە ئەنجامی دەدات و هیچی ناوێ، ئەوە شتێکی دیکەیە، وەك چۆن مووسا ﷺ کاتی خۆی ئاژەڵەکانی بۆ دوو ئافرەتان ئاودان، کە لە سوورەتی (**القصص**)دا هاتوە: ﴿ فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰٓ إِلَى ٱلظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَآ أَنزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ ﴾، واتە: ئاژەڵەکانی بۆ ئاوەدان، دوایی چووە سێبەرێك و گوتیشی پەروەردگارم! من پێویستییم بە هەر خێر و چاکەیەك هەیە، کە بۆم دادەبەزێنی.

کەواتە: زۆری برسیی بووە و زۆریشی پێویست بەکرێ و پاداشت بووە، بەڵام کارەکەی کارێکی خۆبەخشانە بووە و، بەزەیی بەو دوو ئافرەتەدا هاتوە و، ئاژەڵەکەی بۆ ئاوداون، هەروەها ئەو بەندە چاکەش کە لەگەڵ مووسا بووە، دیوارەکەی ڕاست کردۆتەوە، بەبێ بەرانبەر.

٤٠)- بەندەی باش، خوا وەچەکەی بۆ دەپارێزێ، وەك خوا ﷻ دەربارەی دوو هەتیوەکە، دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا ﴾، واتە: بابیان پیاوی چاك بوو.

ئنجا لەبەر ئەوەی باییان پیاوی چاك بووە، خوا ﷻ ئەو بەندە چاكەیە (**خضر**)ی بۆ وا لێكردوون، ئەو بەرژەوەندییەیان بۆ بپارێزێ، كە بریتی بووە، لە ماڵ و سامانەكەیان كە لە ژێر دیوارەكەدا شێردراوەتەوە، دیوارەكەش مەیلی كردوە بە لای ڕووخاندا و خەریك بووە بڕووخێ، كە ئەگەر ڕووخابایە، ماڵەكەیان دەردەكەوت و خەڵكی شارەكەش زۆر چەتوون و ناڕێك بوون، ماڵەكەیان لێ زەوت دەكردن، بۆیە (**خضر**) دیوارەكەی بۆ چاككردوونەوە، تاكو دوایی خۆیان زانیویانە، كە باییان ئەو پارە و سامان و خەزنەیەی، لە ژێر ئەو دیوارەدا بۆ شاردوونەوە، وادیارە وەسیەتی بۆ كردوون، بەڵام ئەگەر دیوارەكە ڕووخابایە، ئەوان جارێ توانای ئەوەیان نەبووە ماڵەكەیان بپارێزن، بۆیە (**خضر**) دیوارەكەی بۆ چاك كردوونەوە، تاكو دوایی كە خۆیان گەورە بوون، بە ئیسڕاحەت پارەكەیان دەردێنن و، دەشتوانن بەرگریی لە خۆشیان و ماڵ و سامانەكەشیان بكەن.

٤١)- كاركردن بۆ مرۆڤی صاڵح، باشترە لە كاركردن بۆ خەڵكی دیكە، چونكە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ أَبُوهُمَا صَٰلِحًا ﴾، واتە: بابیان پیاوی چاك بوو، كەواتە: ئەگەر ئینسان كار بكات بۆ ئینسانی باش و صاڵح، لە خەڵكی دیكە باشترە و، ئەوە بەرەكەتی زیاترە و جێی باشتر دەگرێ.

٤٢)- ماڵ زەوتكردن قەدەغەیە، بەبەڵگەی ئەوەكە لە باسی كەشتییەكەدا، دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴾، لە پشتیانەوە پادشایەك هەبوو، كە هەر كەشتییەكی بەرچاو و چاكی، زەوت دەكرد.

كە دیارە ئەوەش زوڵم بووە، ئنجا بۆ ئەوەی ئەو زوڵمەیان لێ نەكرێ، (**خضر**) هەڵساوە: بەشێك لە كەشتییەكەی لێ خراپ كردوون، بۆ ئەوەی نا بەرچاو بێ و تەماعی تێنەكرێ، كە ئەو زیانەی بەو كەشتییەی گەیاندوە، زیانێكی بچووك بووە، بۆ ئەوەی لە زیانی گەورەتر ئەو كەشتییە بپارێزرێ و، خاوەنەكانی تووشی زیانی گەورەتر نەبن، ئەو نەدارانەی كە كار و ژیانیان بەو كەشتییەوە بەند بووە، كەواتە: ئەو تەگبیرە حەكیمانەیەی (**خضر**) لەپێناوی ئەوەدا بووە، كە كەشتییەكە لە زەوتكران (**غَصْب**) دووربخاتەوە.

٤٣)- دروستە ماڵ لە ژێر زەویدا بشاردرێتەوە: ﴿ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا ﴾، بەڵێ، بەپێی ئەم ڕستە قوڕئانییە كەسێك ماڵ و سامانێكی هەیە، لێی دەترسێ، دروستە لە ژێر زەویدا بیشارێتەوە.

٤٤)- دەبێ مرۆڤ لە كاتی دەربڕیندا، ئەوپەڕی ئەدەب و ڕێز بەرانبەر بە خوا ﷻ بەكار بێنێ، تەماشا بكەن! ئەو بەندە چاكە (**خضر**) وای كردوە، بۆ وێنە:

أ- دەڵێ: ﴿ فَأَرَدتُّ أَنْ أَعِيبَهَا ﴾، واتە: ویستم عەیبداریی بکەم، عەیبەکە دەداتە پاڵ خۆی.

ب- بەڵام بۆ ئەوی دیکە دەڵێ: ﴿ فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، واتە: پەروەردگارت ویستی ئەو دوو مێرد منداڵە بگەنە حاڵەتی گەنجێتیی و تین و تاقەت. بۆ عەیبدار کردن پاڵی دەداتە لای خۆی، بەڵام بۆ گەیشتن بە حاڵەتی باڵغ بوون، پاڵی داوەتە لای خوای پەروەردگار کە بەرژەوەندییان لەوەدایە، تاکو بتوانن ماڵەکەیان بپارێزن.

ئنجا ئەمە لە هەموو قورئاندا، ڕەچاو کراوە، بۆ وێنە:

أ- ئیبراهیم ﷵ لە سوورەتی (الشعراء)دا دەڵێ: ﴿ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ ﴾، واتە: کاتێك کە نەخۆش بووم، بەس ئەو (خوا) چاکم دەکاتەوە.

نەخۆشییەکەی خۆی پاڵدەداتە لای خۆی، کە بۆ خۆی نەخۆش دەبێ، بەڵام شیفایەکە پاڵدەداتە لای خوا، خوا چاکی دەکاتەوە.

ب- هەروەها جندیش ئەو ئەدەب و ڕێزەیان بۆ خوای بەرز، ڕەچاو کردوە: ﴿ وَأَنَّا لَا نَدْرِي أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾ ﴾الجن، واتە: ئێمە نازانین: ئایا خەڵکی سەر زەوی خراپەی بۆ ڕەچاو کراوە {خراپەی بۆ ویستراوە} یاخود پەروەردگاریان بە ئامانج گەیشتن و سەر ڕاستیی بۆیان ویستوە؟!

٤٥)- نابێ هاوڕێ لە هاوڕێ جیابێتەوە، تاکو بێ بەڵگەو پاساوی دەکات، ئەوەتا مووسا ﷵ دەڵێ: ﴿ قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّي عُذْرًا ﴾، واتە: بەڕاستیی تۆ بەنسبەت منەوە گەیشتووی بە پاسا وو بەڵگە، کە هاوەڵایەتییم نەکەی، چونکە سێ جاران مەرجی شکاندوە، کەواتە: ڕەفیق و هاوەڵ نابێ لێك جیاببنەوە، تاکو بەڵگە و پاساوێکی بەهێزیان نەبێت، کوردەواریی خۆشمان دەڵێن: (دۆست بگرە بە چایەك، مەیدە بە دنیایەك)، ئینسان نابێ هەروا بە ئاسانیی دەستبەرداری، ڕەفیق و دۆستی خۆی بێ، باشترین کەس ئەوەیە کە بۆ ڕەفیق و هاوەڵەکانی باشتربێ، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، پرسیاری لێکراوە: دوو کەس دەگەنە یەکدی، کامیان سڵاو لەوی دیکە بکات؟! فەرموویەتی: (**أَوْلاهُما بالله**)[1] واتە: ئەوەیان لە خواوە نزیکترە، ئەو دەبێ پێشێ سڵاو بکات.

واتە: کێ بۆ ڕەفیقی خۆی باشتربێ، ئەو لە لای خوا چاکترە.

---

(١) أخرجه الترمذي: ٢٦٩٤، وقال: حسن.

٤٦)- دەبێ مرۆڤ دان بە واقیعدا بنێ و، واقیع چۆنە، ئاوا بیسەلمێنێ و بیبینێ و دانی پێدابنێ، وەك كوردەواریی دەڵێن: (لە هەقێ ئاو ڕادەوەستێ) ئینسان نابێ لە هەقێ لابدا، مووسا ﷺ جاری یەكەمیان: دەڵێ: لێم مەگرە كە لەبیرم چوو، جاری دووەمیان: دەڵێ: ئەگەر جارێكی دیكە ڕەخنەم لێ گرتی، هاوەڵاتییم مەكە، جاری سێیەم: پێویست ناكات مووسا بۆ خۆی و بڵێ، چونكە جاری پێشوو گوتوویەتی: ئەگەر ئەم جارە پرسیارم لێكردی و ڕەخنەم لێگرتی، هاوەڵایەتییم مەكە، بۆیە مووسا ﷺ كاتێك بەندە چاكەكە، دەڵێ: ﴿ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ﴾، ئا ئەوە لێك جیابوونەوەی من و تۆیە، مووسا ﷺ بێ دەنگ دەبێ، چونكە دەزانێ: كە ئەوە هەقە و، پێشتر ڕێی لە خۆی بڕیوە، كە داوای درێژە پێدانی ئەو هاوەڵایەتییە بكات، كە ئەو ناتوانێ خۆی مەرزەم بكات و تێیدا مەدار بكات.

٤٧)- ئازاردانی دایك و باب، مایەی تەمەن كورتییە، بەڵگەشمان ئەوەیە كە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَأَمَّا ٱلْغُلَٰمُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَآ أَن يُرْهِقَهُمَا طُغْيَٰنًا وَكُفْرًا ﴾، مێرد منداڵەكە باب و دایكی بڕوادار بوون، ترساین، كە {ئەگەر گەورە بێ} تووشی سەركێشیی و، كوفریان بكات، سەركێشیی و كوفریان بە ملدا بێنێ.

كەواتە: لەبەر ئەوەی ئەو منداڵە باش نەبووە بۆ دایك و بابی و، ئەگەری ئەوەی هەبووە، كە تووشی كوفر و خراپەیان بكات، بۆیە خوا ﷻ تەمەنی كورت كردوە و، مۆڵەتی داوە: كە ئەو بەندە چاكەی لەگەڵ مووسا دایە ﷺ (**خضر**) بیفەوتێنێ، تاكو خوای بەخشەر بۆیان بگۆڕێ بە منداڵێكی پاكتر و چاكتر و بە ڕەحمتر.

٤٨)- تەبایی و گونجایی هۆی بەردەوامیی هاوڕێیەتییە، بە پێچەوانەوەش: هەر ڕاستە، بێگومان ڕەفیق و دۆست و برادەران، كاتێك دەتوانن پێكەوە بەردەوام بن، كە پێكەوە تەبا و گونجا وبن و، ئەگەر پێكەوە نەگونجان و تەبا نەبوون، لێك جیادەبنەوە، هەر بۆیەش مووسا نەیتوانی لەگەڵ (**خضر**) دا مەدار بكات، لەبەر ئەوەی مووسا كە ڕواڵەتی شتەكانی (**خضر**)ی دەبینی، پێی ناشەرعیی و هەڵە بوون و، ڕەخنەی لێ دەگرتن، ئەویش بە دیوێكی دیكەدا تەماشای كارەكانی دەكرد و پەنهانیانی دەبینی، واتە: یەكێكیان: ڕواڵەتی شتەكانی پێ ناشەرعیی بوو و، ڕەخنەی لێ دەگرت و، ئەوی دیكەش: پەنهانی كارەكانی دەبینی و بەرژەوەندییە گەورەكانی دەبینی، بۆیە لەبەر ئەوەی بۆ چوون و تێفكرینیان جیابوو بۆ شتەكان، نەیان دەتوانی پێكەوە مەدار بكەن، واتە: مادام پێكەوە تەبا و گونجاو نەبوون، بەردەوامیی هاوڕێیەتییشیان مەحاڵ بوو.

٤٩)- دەبێ مرۆڤی مسوڵمان دڵنیابێ كە قەدەرەكانی خوا، دیوی پەنهانیان هەیە و، زۆرجار (**مِحْنة**) دەبێتە (**مِنْحة**) واتە: بەڵا دەبێتە خەڵات، یانی: زۆرجاران میحنەت، مینحەی تێدایە،

زۆرجاران شتێك تۆ بە بەڵای تێدەگەی، بەڵام خەڵاتە، هەربۆیە کوردەواریی خۆمان کەسێك کە نەخۆش دەبێ، دەڵێن: (نەخۆشیی خەڵاتی خوایە) یان دەڵێن: (خوا بەسەری کردۆتەوە) واتە: خوا لێی پێچاوەتەوە.

٥٠)- ژمارەی سێ (٣) یاخود کەڕەتی سێ، کاتێك کە دووبارە دەبێتەوە، ئیعتیباری پێدەکرێ، ئەوەتا ئەو بەندە چاکە، کە بۆ جاری سێیەم، مووسا ﷺ مەرجەکەی دەشکێنێ، خوا حافیزیی لێدەکات و دەڵێ: ﴿ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ﴾، کەواتە: سێ، کە دووبارە دەبێتەوە، ئیعتیباری پێدەکرێ، کوردەواریی خۆشمان دەڵێن: (شەرتی پیاوان سێ جارە).

٥١)- مەرج (**شَرْط**) پێویستە پابەندیی پێوە بکرێ، زانایان گوتوویانە: (**المشْرُوطُ شَرْطاً كَالْمشْروعِ شَرْعَاً**)، واتە: مەرجێك کە بە مەرج گیراوە، وەك بنەمایەکی شەرعییە کە دانراوە، یانی: مووسا ﷺ کە ئەو بەندە چاکە، لەسەری بە مەرج دەگرێ: لێی نەپرسێ، تاکو خۆی لە بارەیەوە بۆی دەدوێ، کە سێ جاران مەرجەکەی بۆ نابردرێتە سەر و دەیشکێنێ و، ناتوانێ پێیەوە پابەند بێ، بۆیە مووسا ﷺ هەر بۆ خۆی لێی دەسەلمێنێ، کە بۆی هەیە چیدیکە هاوەڵایەتیی نەکات و لێی جیاببێتەوە.

٥٢)- زانا و مامۆستا دەبێ بە حەوسەڵە بێ، سینگ فراوان بێ، لێبوردە بێ، ئەوەتا (**خضر**) کە لەگەڵ مووسادا بووە و، مامۆستای مووسا بووە لەو زانیارییە پەنهانەدا: چەندە بە نەرمیی و لە باریی هاوەڵایەتیی کردوە: جاری یەکەم بەس ئەوەندە دەڵێ: ﴿ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴾، ئایا نەمگوت: ناتوانی لەگەڵم خۆڕاگربی؟ بۆ جاری دووەم گلەییەکەی لێی توندتر دەکات: ﴿ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴾، واتە: ئایا بەتۆم نەگوت: کە ناتوانی لەگەڵ مندا خۆڕاگر بی؟

بەڵام بۆ جاری سێیەم تەنانەت گلەییش دووبارە ناکاتەوە و دەڵێ: ﴿ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ ﴾، واتە: ئەمە {ئێرە} لێك جیابوونەوەی من و تۆیە.

مامۆستا لەگەڵ قوتابییدا، هەروەها کەسێك کە کەسێکی لەبەر دەرستە، یاخود کەسێك، کە کەسێك شتێکی لێ فێردەبێ، پێویستە بە حەوسەڵە و بە سەبر بێ، بەڵێ دەبێ سەرزەنشت و لێپرسینەوە هەبێ، بەڵام دەگونجێ بە شێوازێکی بەرز و نەرم بێ و، قوتابییەکە، ئەوەش دەرسێکی دیکە بێ، کە لە مامۆستایەکەیەوە فێری دەبێ.

کورتە باسێک لەبارەی:
(خضر) و زانیاریی پەنهانەوە

بەڕێزان! لەم کورتە باسەدا دوو مەسەلەی گرنگ و هەستیار، بەکورتیی و گوشراویی دەخەینە ڕوو:

مەسەلەی یەکەم: ((خضر)):

لە بارەی (**خضر**)ەوە کە کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (خدر) و هەندێك دەڵێن: (خدری زیندە) کە وەك ڕوونی دەکەینەوە: لە ڕاستییدا ئەو بەندە چاکە، کە بە (خدری زیندە) ناوبراوە، زیندوو نیە، هەرچەندە لەو بارەوەش قسەی جیاجیا هەن:

خاوەنی (**محاسن التأويل**)، (**جمال الدين القاسمي**) (ڕەحمەتی خوای لێبێ)، کۆمەڵێك قسە دێنێ، کە پێم وایە ئەوەی کە لە تەفسیرەکاندا هاتوە، ئەوەی جێی مەبەستە هەمووی جێ کردۆتەوە، بۆیە منیش ئەوەی ئەو هێناویەتی و کۆی کردۆتەوە، پوختەیەك لە دەقەکەی دێنم.

لە بارەی (خضر)ەوە دەڵێ:

(**إِخْتَلَفَ أَهْلُ العِلْمِ فِي نَسَبِ الخضر، وَفِي كونهِ نَبِيّاً، وَفِي طُولِ عُمُرِهِ، وَبَقَاءِ حَيَاتِهِ، عَلَى أَقْوَالٍ كَثِيرَة**)، واتە: زانایان ڕاجیاییان هەیە، دەربارەی ڕەچەڵەکی (**خضر**) و، لەوبارەوە کە ئایا پێغەمبەر بووە؟ هەروەها دەربارەی تەمەنی درێژی، کە ئایا لە ئێستا لە ژیاندایە و ئایا ئێستا ماوە؟ ڕاجیایەکانیش دابەش بوو ون بۆ چەند ڕایەکی زۆر.

١- دوایی وەك نموونە، قسەیەکی (نەوەویی) دێنێ و دەڵێ:

(**قَالَ النَّووي فِي (التهذيب): قَالَ الأَكْثَرُون: هُوَ حَيّ موجودٌ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، وَذَلِكَ مُتَّفَق عليْهِ بَيْنَ الصوفية وأهل الصلاح والمعرفة، وحكاياتهم في رؤيته، والإجتماع به، والأخذ عنه، وسؤاله، ووجودهِ في المواضع الشريفة، أَكثر من أن تُحْصَى، وَأَشْهَر مِنْ أَنْ تُذْكَر**).

نەوەویی لە کتێبی: (**التهذيب**)دا دەڵێ: زۆربەی زانایان گوتوویانە: (**خضر**) زیندووە و لە نێوماندایە و، ئەوەش یەك دەنگیی لەسەرە لە نێوان ئەهلی تەصەووف و ئەهلی

صـەڵاح و مەعریفـەت دا، {ئەوانـەی چاکـن و: زیاتـر کار دەکـەن لـە ڕووی تەزکییـەوە} بەسەرهاتەکانیشـیان سـەبارەت بـە بینینـی و، لەگەڵـدا کۆبوونـەوەی و، زانیاریـی لێوەرگرتنـی و، پرسـیار لێکـردنی، هەروەهـا هەبـوونی لـە شـوێنە موبارەکـەکان دا، {ڕەنگـە مەبەسـتی پـێ مەککـە و مەدینـە و قـودس و ئەوانـە بـێ} لـەوە زیاتـرە کـە سـەر ژمێربکـرێ و، لـەوەش باوتـرە کـە بـاس بکـرێ.

٢)- ئنجا ڕای بوخاریی دێنێ:

(**وقـال البخـاري وطائفـة مـن أهـل الحديـث: إنـه مـات**)، واتـە: بوخاریـی و کۆمەڵێـك لـە فەرموودەناسـانیش گوتوویانـە: مـردوە.

٣)- پاشان ڕای (**الحافظ أبو الخطاب**) دێنێ:

(**وقـال الحافـظ أبـو الخطـاب بـن دحيـة: وأمـا روايـة اجتماعـهِ مَـعَ النبـيّ ﷺ وتعزيتـه لأهـل البيـتِ، فـلا يصـحُّ مـن طرقهـا شيء، ولا يثبـت اجتماعـه مـع أحـد مـن الأنبيـاءِ، إلاَّ مَـعَ موسى**).

واتـە: (**الحافـظ أبـو الخطـاب بـن دحيـة**) دەڵـێ: ئـەو ڕیوایەتـە کـە گوایـە: لەگـەڵ پێغەمبـەردا ﷺ کۆبۆتـەوە و دوایـی هاتـوە سەرەخۆشـیی کـردوە لـە بنەماڵـەی پێغەمبـەر ﷺ بـە بۆنـەی کۆچـی دوایـی پێغەمبـەرەوە ﷺ، هیـچ کام لـە ڕێیـەکانی ڕاسـت نیـن و، نەچەسـپاوە، کـە ئـەو بەنـدە چاکـە، کـە لەگـەڵ هیـچ کام لـە پێغەمبەرانـدا کۆبووبێتـەوە و هیـچ کام لـە پێغەمبـەرانی بینیبـێ، جگـە لـە مووسـا ؏.

واتـە: (**خـضر**) تەنیـا لەگـەڵ مووسـادا کۆبۆتـەوە و بینیویـەتی، ئەویـش مووسـا چـووە بـۆ لای، بـۆ ئـەوەی ئـەو زانیارییـە تایبەتییـەی لـێ وەربگـرێ.

٤)- دوایی (**جمال الدين القاسمي**) ڕای خۆی دەخاتەڕوو:

(**وتمسَّـك مـن قـال بتعميره، بقصـة عـين الحيـاة، واسـتند إلى مـا وقـع مـن ذكرهـا في صحيـح البخـاريّ وجامـع الترمـذيّ، ولكـن لم يثبـت ذلـك مرفوعاً**).

واتـە: ئەوانـەی کـە گوتوویانـە: تەمـەن درێژکـراوە و مـاوە و هەیە، بەسـەرهاتی سـەرچاوەی ژیـان (**عـين الحيـاة**) بـە بەڵگـە هێناوەتـەوە و، پشـتیان بـەوە بەسـتوە کە لەو بـارەوە، باسـکراوە، لـە صەحیحـی بوخاریـی و سـونەنی تیرموذیـی دا، بـەڵام هیـچ کام لەوانـە بـە بەرزکرانـەوە بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ نەچەسـپاون، {واتـە: فەرمـوودەی (**مرفـوع**) نیـن، بەڵکـو ڕای هەندێـك لـە

زانایانن، ئنجا: هاوەڵە، تابیعییە، هەر كەسێكی دیكەیە، گرنگ ئەوەیە پێغەمبەر ﷺ شتی وای نەفەرمووە}.

٥)- ئنجا ڕای (أبو حيان التوحيدي) دێنێ:

(**وقال أبو حَيَّان في «تفسيره»: الجمهور على أن الخضر مات**)، واتە: ئەبوو حەییان لە تەفسیرەكەی خۆیدا دەڵێ: ڕای زۆربەی زانایان وایە كە (**خضر**) مردوە.

٦)- ئنجا ڕای (**ابن تيمية**) دێنێ:

{**وقال تقيّ الدين ابن تيمية عليه الرحمة والرضوان في بعض فتاويه.... وكذلك الذين يرون الخضر أحياناً، هو جِنيٌّ رآوه، وقد رآه غير واحدٍ مِمَّن أعرفه، وقال: (إنَّني الخضر) وكان ذلك جِنيّاً لبَّس على المسلمين الذين رآوه، وإلّا فالخضر الذي كان مع موسى عليه السلام مات، ولو كان حيّاً على عهد رسول اللّه ﷺ، لوجب عليه أن يأتي إلى النبيّ ﷺ ويؤمن به ويجاهد معه، فإن اللّه فرض على كل نبيّ أدرك محمداً، أن يؤمن به ويجاهد معه**)[1].

واتە: (**تقيّ الدين ابن تيمية**) لە هەندێ لە فەتواكانی خۆیدا گوتوویەتی، هەروەها ئەوانەی كە هەندێ جار پێیان وایە: (**خضر**)یان بینیوە، ئەوە جندێكە دیتوویانە، زیاد لە یەكێك لەوانەی من دەیانناسم، ئەوەیان بینیوە، ئنجا كە ئەوە یان بینیوە، گوتوویەتی: من (**خضر**)م، بەڵام لە ڕاستییدا: جندێك بووە، سەری لە و مسوڵمانانە شێواندوە كە بینیویانە، ئەگەرنا ئەو (**خضر**)ەی كە لە سەردەمی مووسا پێغەمبەردا بووە عليه السلام، مردوە و، ئەگەر گریمان لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ مابایە، لە سەری پێویست بوو، بێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺو بڕوای پێبێنێ و، لەگەڵیدا بچێ بۆ جەنگ و تێكۆشان.

٧)- بەندەش دەڵێ:

دەگونجێ زۆر بەڵگەی دیكەش لەو بارەوە كە(**خضر**) بوونی نەماوە، بهێنینەوە، بۆ نموونە:

١ - ﴿ وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ ٱلْخُلْدَ أَفَإِيْن مِّتَّ فَهُمُ ٱلْخَٰلِدُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾ **الأنبياء**، واتە: لە پێش تۆش دا (ئەی موحەممەد!) هیچ مرۆڤێكمان هەرماو نەكردوە (نەهێشتۆتەوە لە ژیان دا) ئایا كە تۆ مردی ئەوان هەرماو دەبن؟!

٢ - ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر ﷺ: {**لاَ تَأْتِي مِائَةُ سَنَةٍ، وَعَلَى الأَرْضِ نَفْسٌ مَنْفُوسَةٌ الْيَوْمَ**} (**أخرجه مسلم: ٢٢٣٨، والترمذي: ٢٢٥٠، وابن حبان: ٢٩٨٧عن جابر بن عبداللّه**).

---

(١) محاسن التأويل ، ج٧، ص (٧٦ تا ٧٨).

واتە: سەد ساڵ تێناپەڕێ، کە لەسەر زەوی، هیچ کام لەو مرۆڤانەی ئێستا هەن، یەکێکیان بمێنێ.

واتە: ئەو جیلە کە لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دابوون، دوای سەد (١٠٠) ساڵ {ئنجا ئایا سەد ساڵەکە بە دیارییکراویی، یاخود سەد ساڵ، شتێك کەمتر، شتێك زیاتر} هیچیان نامێنن.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە هیچ مرۆڤێك لەسەر زەوی نەماوە، لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ دوای سەد (١٠٠) ساڵ کە تێپەڕیوە و گوزەراوە.

بەسەرهاتێکی خۆش :

لێرەدا بۆ مەسەلەی ئەوە کە هەندێ خەڵك جاری وایە جیننییەك دەبینێ، وا دەزانێ: (**خضر**) {خدری زیندە}یە، منیش قوڵە نەزیلەیەك بگێڕمەوە، باشە:

کاتی خۆی - لە ساڵانی: ١٩٨٦ - ١٩٨٧ ز دا - لە دێیەك مەلا بووم، ئەو کاتە لە ڕژێم قاچاغ بووم، لە گوندی {گەڵووی ماخۆ بزنان} زۆر کەس هاموشۆی منیان دەکرد، دۆست و برا و ئاشنا، لە هەولێر و سلێمانیی و پشدەر و بیتوێن و لە زۆر لە شوێنی دیکەوە، عەرەب و کورد و تورکمان دەهاتن، ئەوەی کە لە ڕژێم قاچاغ دەبو و خۆی لەلای ئێمە حەشار دەدا و، هەبوو لە ماڵی ئێمە دەمایەوە و، هەبوو بەڕێمان دەکرد بۆ ئەو دیو (ئێران) هەروەها هی وابوو لەو دیوەوە دەهاتەوە، ئنجا جارێکیان برادەرێکم هاتبوو، کەشی زستان بو و، سەرما بوو، ئەویش باڵتۆی لەبەر بوو، باڵتۆکەی کڵاوی هەبوو، خۆشیی ڕێشێکی هەبوو کڵاوەکەی داخستبوو، تەنیا ڕیشی و تۆزێك لەدەم و چاوی دیار بوو، لە دەشتی لای گوندی (دووگۆمان) گەیشتبووە شوانێك، لە نێو خەڵکی عەوامیش دا باوە: خدری زیندە هەیە، ئەویش کە خۆی بۆی گێڕامەوە گوتی: بەئاماژە بانگی شوانەکەم کرد، بە بێ قسەکردن، شوانەکەش بە لامەوە هات و بە پارێزەوە گوتی: قوربان جەنابت کێی؟

گوتم: نامناسی؟

گوتی: نەخێر.

گوتم: من خدرم، خدر! گوتی: خدری زیندە؟

گوتم: بەڵێ.

گوتی: دەبێ شتێکم بە موتفەڕك وێبدەی.

دیارە ئێمە نانمان وێدا بوو بۆ ڕێیە، گوتی: لە نانەکە کە لە گیرفانمدا بوو، هەندێکم هەڵگوشی و هەندێك وردە نانم وێدا و، گوتم: ها ئەوە بڵێ: خدر وێیداوم!

ئنجا دوایی ئەو شوانە، چوو بۆوە دێیەکەی خۆیان و گوتبووی: ئەمڕۆ خدری زیندەم بینی و، ئەوەندە نانەشی وێداوم، وەك موتفەڕك و تەوقەم لەگەڵدا کرد، - لە نێو خەڵکدا واباوە کە (خدری زیندە) ئێسك لە بەدەنیدا نیە و نەرمە - ئەویش گوتبووی: تۆقەم لەگەڵدا کرد و، ئێسك لە بەدەنیدا نەبوو، نەرم بوو.

بە هەرحاڵ وەك (**ابن تيمية**) گوتوویەتی و منیش زۆرم پێ ڕاستە: دەگونجێ یەکێك لە جینن - بەڵکو مرۆڤێکیش وەك ئەو بەسەرهاتەی گێڕامەوە - خۆی بەرێتە سەرشێوەیەك و بە خەڵك بڵێ: من فڵانە کەسم، یان فریشتەم، یان خضرم، ئەگەرنا لە ڕاستییدا ئەو بەندە چاکە لە سەردەمی مووسادا عليه السلام بووەو، لەگەڵ ئەو جیلەش کە لە سەردەمی مووسادا بووە و کۆتاییان هاتوە و، ئەویش کۆتایی هاتوە و بڕاوەتەوە، چونکە هیچ بەڵگەیەکمان بە دەستەوە نیە لەسەر مانەوەی و بەردەوام بوونی ژیانی.

مەسەلەی دووەم: زانیاریی پەنهان:

لە بارەی {زانیاریی پەنهان}ەوە کە بە (**العلم اللَّدنِّي**) ناسراوە، یانی: ئەو زانیارییەی کە خوا تایبەت بە هەندێ کەسی دەبەخشێ (**أبو حامد الغزالي**) ڕەحمەتی خوای لێبێ، دەڵێ:

(إعْلَم أنَّ العلم الإنساني تَحْصيلُهُ من طريقتين: أ -التعليم لإنساني، ب -والتعليم الرَّباني.

أ- التعليم الإنساني نوعان: ١- خارج، وهو التحصيل بالتعلُّم، ٢- داخِلٌ، وهو الإشتغال بالفكر.

ب- والتعليم الرباني نوعان: ١- الوحي للأنبياء، ٢- الإلهام للأولياء).

واتە: بزانە کە زانیاریی مرۆڤ، لە دوو ڕێیانەوە بۆی پەیدا دەبێ: أ- فێرکردنی مرۆڤ.

٢- فێرکردنی پەروەردگار.

أ- فێرکردنی مرۆڤیش: دوو جۆرە:

١)- لە دەرەوەی خۆی، کە بریتیە لەوەی بچێ زانیاریی لە خەڵك وەربگرێ خۆی فێربکات.

٢)- لە خودی خۆی و لە نێو خۆی دایە، کە بریتیە لە سەرقاڵ بوونی بە بیرکردنەوە.

ب- زانیارییەك کە لە پەروەردگاریشەوە دێ، ئەویش دوو جۆرە:

١- سروش (**وحي**) بۆ پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**).

٢- خورپە و خستنە نێو دڵ بۆ دۆستانی خوا.

(**أبو حامد الغزالي**) چەند شتێکی دیکەش باس دەکات کە خاوەنی: (**محاسن التأويل**) لێی دەخوازێتەوە، کە پێم وایە هەندێ لەو قسانەی دەیانهێنێ خوا لێی ببوورێ، جۆرێك لە کەوتنە ژێر کاریگەریی فەیلەسووفەکانی پێوە دیارە، بەڵام بە تەئکید مەبەستی چاك بووە، با لە بێژە و دەربڕینەکەشی دا، نەیپێکابێ.

یەکێکی دیکە لەوانە کە زۆر باسی زانیاریی پەنهانی کردوە، بەڵام زێدەڕۆیی تێدا کردوە: (**محي الدين بن عربي**)ە، لە کتێبی: (**الفتوحات المكِّية**)دا، بۆ وێنە:

ئەوەی لەو بوارەدا بۆ دۆستانی خوا هەیە، ناوی دەنێ: (**الوحيُ الإلهامِيُّ**)!! کە پێم وایە ئەوە زاراوەیەکە خۆی دایناوە و دایتاشیوە، چونکە ئێمە وەحییمان هەیە تەنیا بۆ پێغەمبەران دێ و، ئیلهامیشمان هەیە کە بۆ دۆستانی خوا دێ، کەواتە: تێکەڵ نین و جیاوازن، شایانی گوتنیشە: ئێمە لە سەرەتای تەفسیری (**یونس**)دا باسێکی تێر و تەسەلمان دەربارەی وەحیی کردوەو ڕوونمان کردۆتەوە، کە وەحیی لە قورئاندا، بە چەند مانایەك هاتوە، بۆ وێنە:

١- بە مانای ئاماژە کردن: ﴿... فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾﴾ مريم،

٢- بە مانای ئیلهام: ﴿وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ... ﴿٧﴾﴾ القصص.

٣- بە مانای پەیام ناردن بۆ فریشتەکان: ﴿إِذْ يُوحِى رَبُّكَ إِلَى ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ ... ﴿١٢﴾﴾ الأنفال.

٤- بە مانای وەسوەسەی شەیتانەکان: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِىٍّ عَدُوًّا شَيَٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِى بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًا... ﴿١١٢﴾﴾ الأنعام.

٥- بە مانای فەرمان پێکردن و بەڕێوەبردن و ئاراستەکردنی خوا ﷻ بۆ دروستکراوەکانی: ﴿فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِى كُلِّ سَمَآءٍ أَمْرَهَا ۚ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفْظًا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴿١٢﴾﴾ فصلت.

هەروەها لە سوورەتی (الزلزلة)دا دەفەرموێ: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ۝١ وَأَخْرَجَتِ ٱلْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ۝٢ وَقَالَ ٱلْإِنسَٰنُ مَا لَهَا ۝٣ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ۝٤ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ۝٥﴾.

واتە: خوا فەرمانی پێکردوە، فەرمانێکی پەنهان، چونکە وەحیی یانی: قسەیەکی پەنهان، ئنجا ئەو قسەیە پەنهانە، لە چەند شێوەیەك دا بەرجەستە دەبێ.

٦- بەڵام بە مانای باوو زاراوەیی: (**وحي**) بریتیە لەو پەیام و سروشەی کە خوا بە تایبەت دەیخاتە دڵی پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِم الصَّلاةُ وَالسَّلاَم)، یان بەشێوەیەکی دیکە لە شێوەکانی وەحیی، پەیامیان بۆ دەنێرێ. وەك خوا عز وجل فەرموویەتی: ﴿إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦۚ...﴾ **النساء - ١٦٣** - یاخود ڕاستەوخۆ فەرمایشتیان لەگەڵ دا دەکات، وەك هی مووسا عليه السلام: ﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ۝١٦٤﴾النساء.

ئیستاش بیروڕاو هەڵوێستی ڕاست و دروست - بەلای منەوە - لەبارەی زانیاریی تایبەت (**العلم اللدني**) یان: زانیاریی پەنهان (**العلم الباطن**)ەوە لە چوار بڕگان دا دەخەینە ڕوو:

یەکەم: ئیلهام و خرانە نێو دڵ (خورپە) ڕاستە، بە بەڵگەی ئەو ئایەتە موبارەکەی کە خوا تێیدا دەفەرموێ: ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا﴾**الكهف**، هەروەها لەلایەن خۆمانەوە زانیارییەکی تایبەت و دانستەمان فێرکرد بوو.

دەشگونجێ زۆر بەڵگەی دیکە بێنینەوە، بەڵام پێم وایە ئایەتەکە بەس (**كافي**)یەو وێڕای وێ، ئەم فەرمایشتەش بەڵگەیەکی یەکلاییکەرەوە (**حاسِم**)ە، لەو بارەوە، کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**قَدْ كَانَ يَكُونُ فِي الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ مُحَدَّثُونَ، فَإِنْ يَكُنْ فِي أُمَّتِي مِنْهُمْ أَحَدٌ، فَإِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ مِنْهُمْ**} (**أخرجه مسلم: ٦١٥٤، والترمذي: ٣٦٩٣**).

واتە: لە کۆمەڵگاکان و ئۆممەتانی پێش ئێوەدا خورپە بۆ کراوان (**مُحَدَّثُونَ**) هەبوون {قسە لەگەڵدا کراوان بە پەنهانیی، ئەوانەی زانیارییان دەخرێتە دڵ}، ئنجا ئەگەر لە ئۆممەتم دا کەسێك هەبێ، ئەوە عومەری کوڕی خەتتاب لەوانە.

ئاشکراشە پێشەوا عومەر (رضي الله عنه) چەند جارێك پێشنیاری بۆ پێغەمبەر ﷺ کردوەو، ئایەت بە پشتگیریی پێشنیارەکەی وی هاتۆتە خوار، کە بێگومان ئەوە ئیلهام و خرانە

نێو دڵ بووە، هەروەها لە كۆی ژیانی عومەردا (رضي الله عنه) ئەو حاڵەتە زانراوە و، عومەر (رضي الله عنه) باشترین بەرجەستەكەری حاڵەتی ئیلهام بووە، ئەگەرنا بەدڵنیایی خەڵكی دیكەش هەر هەبووە و هەشە و، ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ خاڵیی نابێ لەو جۆرە كەسانە، كە خوای بەخشەر كەم و زۆر، ئەو بەهرەیان پێدەدا.

ئاشكراشە كە زانیاریی تایبەت (**العلم اللدني**)، دوو ڕێی سەرەكیی هەن: ١- خەون (**رؤیا**) ٢- خورپە (**إلهام**).

دووەم: هیچ كام لە خەون (**رؤیا**) هەروەها خورپە (**إلهام**) بە بەڵگەی شەرعیی دانانرێن و، شەریعەتی پابەندكەر (**مُلْزِم**)ی خوا بۆ هەموو لایەك، تەنیا وەحیی بەرجەستەیە لە قورئان و سوننەتدا، بەڵام ئەوی دیكە: فڵان كەس خەونێكی وای بینی، یان: فڵان كەس دەڵێ: فڵان شتە خراوەتە نێو دڵی، ئێمە چۆن بزانین ئەوەی لە خەون دا دیتوویەتی، یان ئەوەی هاتۆتە نێو دڵی، لە خواوەیە و لە فریشتەوەیە، نەك لە شەیتانەوە؟! چونكە خوای پەروەردگار وەك چۆن باسی ئیلهامی فریشتەكان دەكات، وەك فەرموویەتی:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾ نَحۡنُ أَوۡلِيَآؤُكُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۖ وَلَكُمۡ فِيهَا مَا تَشۡتَهِيٓ أَنفُسُكُمۡ وَلَكُمۡ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾﴾ فصلت.

ئەوە هەمووی باسی ئیلهامە، كە دەفەرمووێ: ئەوانەی گوتیان: پەروەردگارمان خوایە، ئنجا ڕاوەستاوییشیان هەبوو (لەسەر ئەوە دامەزراوو بەردەوام بوون) فریشتەكان دادەبەزنە سەریان (پێیان دەڵێن:) ترستان نەبێ و پەژارەتان نەبێ و، دڵخۆش بن بەو بەهەشتەی پێشتر بەڵێنتان پێ دەدرا، ئێمە دۆست و پشتیوانتانین لە ژیانی دنیادا، لە ڕۆژی دواییشدا...

ئنجا ئەوانەی فریشتەكان ئەو مانا و مەبەستانەیان دەخەنە نێو دڵ، ئەوانە دۆستانی خوان.

بەڵام بە هەمان شێوەش خوای زانا و كارزان باسی قسەی پەنهانی شەیتانەكانیشی كردوە بۆ دۆستەكانیان كە دەفەرمووێ: ﴿إِنَّا جَعَلۡنَا ٱلشَّيَٰطِينَ أَوۡلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٢٧﴾﴾ الأعراف، واتە: ئێمە شەیتانەكانمان كردوون بە دۆستی ئەوانەی بڕوا ناهێنن، ئنجا ئایا ئەو شەیتانانە چی دەكەن بۆ دۆستەكانیان؟! خوا دەفەرمووێ:

﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًا ۚ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ ۖ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ ﴾الأنعام، واتە: هەر بەو شێوەیە بۆ هەر پێغەمبەرێك دوژمنێكمان ڕەخساندوە: شەیتانەكانی ئادەمیزاد و جند، هەندێكیان قسەی ڕازاوەی فریودەر بە پەنهانیی بۆ هەندێكیان دەنێرن، كە دیارە مەبەست پێی شەیتانە جندەكانن خوتخوتە بۆ مرۆڤەكان دەكەن و قسەی فریودەریان بۆ دەنێرن.

هەروەها لە سووڕەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّ ٱلشَّيَٰطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰٓ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَٰدِلُوكُمْ ۖ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾ ﴾، واتە: بێگومان شەیتانەكان وەحیی دەكەن، بۆ دۆستەكانیان، تاكو شەڕە قسە و مشت و مڕتان لەگەڵدا بكەن، ئنجا ئەگەر ئێوە فەرمانبەرییان بكەن (لە حەڵاڵ و حەڕامدا) بێگومان ئێوە هاوبەش بۆ خوا دانەرن، كەواتە: شەیتانەكانیش وەحیی دەكەن، واتە: قسەی پەنهان دەنێرن بۆ دۆستەكانی خۆیان.

ئایا ئینسان چ كاتێك وای لێ دێ لە فریشتان نیزیك بێ و، چ كاتێك وای لێدێ لە شەیتانان نیزیك بێ، كە ئەگەر لە فریشتان نیزیك بێ، فریشتەكان ئیلهامی چاكی دەخەنە دڵ، بەخورپە و بیرۆكە و بڕیاری چاك و بەرچاوی ڕوون دەكەن، بە هەق و بە باری دینداریی و خواپەرستیی و چاكەكارییدا، بەڵام ئەگەر لە شەیتانەكان نیزیك بێ، خوتخوتە و خەیاڵی خراپ و دنەدانی خراپی دەخەنە نێو دڵ، بەرەو دوور لە خوایی و خراپەكاریی دەڕوات؟! بەدڵنیایی مرۆڤ بە ئیمان و تاعەت و تەقوا، لە خوا نیزیك دەبێ و، بە كوفر و تاوان و خراپەكاریی، لە شەیتانەكان نیزیك دەبێ، بە بەڵگەی ئەوە كە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَكَانُوا۟ يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾یونس، واتە: ئاگاداربن! دۆستانی خوا نەترسیان لەسەرە و، نە خەم و پەژارەش دادەگرن، {یانی: نە بۆ داهاتوو ترسیان لەسەرە و، نە بۆ ڕابردووش پەژارە دادەگرن} ئەوانەی بڕوایان هێناوە {بە هەموو ئەو شتانەی، پێویستە بڕوایان پێبهێنرێ و، عادەتیشیان وابوو} پارێزیشیان دەكرد.

یانی: ئیمانیان هەبوو، وەك حاڵەتی دەروونیی: ئیمان لە دڵیاندا چەسپا بوو، وەك حاڵەتی ڕواڵەتییش: پارێزیان دەكرد و فەرمانبەر بوون بۆ خوا و پابەند بوون بە شەریعەتی خواوە.

بە نسبەت ئەهلی كوفریشەوە، خوا ئاوا پێناسەیان دەكات: ﴿ ... إِنَّا جَعَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ أَوْلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ وَإِذَا فَعَلُوا۟ فَٰحِشَةً قَالُوا۟ وَجَدْنَا عَلَيْهَآ ءَابَآءَنَا وَٱللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ۗ

﴿قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾﴾ الأعراف، واتە: ئێمە شەیتانەکانمان کردوونە دۆستی ئەوانەی بڕوا ناهێنن و، ئەگەر کردەوەی نا قۆڵاش بکەن، دەڵێن: باب و باپیرانمان لەسەری بینیوە و، خوا فەرمانی پێکردووین، بڵێ: خوا فەرمان بە دزێوو ناقۆڵا ناکات، ئایا شتێك بەناوی خواوە دەڵێن، کە نایزانن؟! خوا بە درۆیان دەخاتەوە، کە نەخێر خوا فەرمان بە شتی خراپ ناکات، بەڵێ، کە دەڵێن: باب و باپیرانتان لەسەری بینیوە، ڕاست دەکەن، بەڵام شتێکی نارەوایە بە دوای شتێکی باب و باپیران و پێشینانی خۆت بکەوی، لە شتێکدا، کە دەزانی بە هەڵەدا چوون.

سێیەم: لە بارەی زانیاریی تایبەت (**العلم اللدنِّي**)یەوە، بێگومان ئەوەش ڕاستە، کە مرۆڤ هەتا دەرروونی خۆی ساغتر و پاکتر و چاکتر بکات، زیاتر ئامادەی وەرگرتنی خورپە (**إلهام**) دەبێ، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأنفال**)دا دەفەرمویٚ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەگەر پارێز لە خوا بکەن، خوا جیاکەرەوەتان پێدەبەخشێ، {واتە: حاڵەتێك کە هەق و ناهەق، چاك و خراپ، ڕاست و چەوتی، پێ لە یەك جیا دەکەنەوە.} هەروەها لێتان دەبووریٚ و خواش خاوەنی بەخششی مەزنە.

لە کۆتایی ئەم بابەتەش دا دەڵێین: بەداخەوە مسوڵمانان، زۆرجار لە ئەنجامی دوورکەوتنەوەیانەوە لە قورئان و سوننەت و، دوورکەوتنەوەیان لە چاك و ڕاست تێگەیشتن لە بەرنامە و شەریعەتی خوا ﷻ، مل دەدەنە شتی پڕوپووچ و ئەفسانەیی و، تفەنگ بە تاریکییەوە نان، کە خوا هیچ بەڵگەی لەسەر نەناردۆتە خوار، هەر بۆیەش زانایان گوتوویانە: خوا عزوجل پارێزراویی لە قورئان و سوننەتدا بۆ دەستەبەر کردووین، بەڵام پارێزراویی لە هەڵەی، لە غەیری قورئان و سوننەت دا بۆ دەستەبەر نەکردووین: {**قد ضَمن اللّه لنا العصمة في القرآن والسنة، ولم يَضْمَنْها لنا في غيرهما**}.

کەواتە: کەسێ بیەوێ لە هەڵە و لادان پارێزراو بێ، دەبێ هەوڵبدات: چاك لە قورئان تێ بگات، پاشان لە ڕێباز و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ کە وەك زۆرجار گوتوومانە و لێرەش دەیڵێینەوە: سوننەتی پێغەمبەریش ﷺ ئەو ڕێبازەیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوو توێیدا قورئانی بەرجەستە کردوە و، لەسەر ئەرزی واقیع، جێبەجێ و پراکتیزەی کردوە، لە ژیانی تاکیی و خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسییدا.

بەڵێ تاکە شتێك کە وادەکات مسوڵمانان سەلامەت و پارێزراو بن، لە لادان و، لە گیرۆدە بوون بە بیر و بڕوای پڕوپووچ و ئەفسانەیی، ئەوەیە کە هەرچی زیاتر هەوڵبدەن لە قورئان تێبگەن، پاشان بە پێغەمبەری خوا ﷺ ئاشنابن و، بە ڕێبازەکەیدا قووڵببنەوە و، پێیەوە پابەندبن، ئا ئەوە دەبێتە هۆکاری ئەوە کە بیانپارێزن لەوەی بەملاولادا بڕۆن، تووشی سەرگەردانیی و، سەراسیمەیی بن، هەر بۆیەش بە درێژایی مێژوو کەسانێك لە قورئان و سوننەتەوە نیزیکتر بوون، سەلامەتتر بوونە لە لادان و، ئەوانەی کە دوور کەوتوونەتەوە، وەك زۆرێك لە خەڵکی عەوام و، هەندێك لە ئەهلی تەصەووف، - ناڵێم هەموویان [١]- تووشی لادان و خلیسکانی زۆری سەیروسەمەرە بوون.

بەڵێ تەنیا ئەوانەی پابەند بوون بە قورئان و سوننەت و شەریعەتەوە، دوور بوون، لە بیرۆکەی پووچ و ئەفسانەیی، ئەگەرنا بێگومان وەك چۆن پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام) موعجیزەیان هەبووە، دۆستانی خواش کەرامەتیان هەبووە، بەڵام گەورەترین کەرامەت بریتیە لە پابەندیی بە شەریعەتەوە، بەڵام وێڕای ئەوەش لە بەرەکەتی پابەندیی بە شەریعەتەوە، جاری وایە خوای پەروەردگار بۆ هەندێ لە دۆستەکانی، ئەگەر حیکمەتی بیخوازێ، هەندێ شت کە بۆ خەڵکی دیکە نائاساییە، لەسەر دەستیان پەیدا دەبێ، یان شتێك دەزانن بێ ئەوەی خەڵکی دیکە بیزانێ، چ لە حاڵەتی بێداریی و، چ لە حاڵەتی خەوندا، یان هەندێ شت دەکەن، کە خەڵکی دیکە پێی ناکرێ، ئەوانە هەموویان هەن، بەڵام هەر کەسێك ئەو شتانەمان لێی بینین، ئەگەر پێش بینینی ئەو شتانە، پابەندیی تەواومان تێدا نەبینی بە قورئان و سوننەتەوە، دەبێ لەو شتانەشی بکەوینە گومانەوە و، مەرج نیە لە خواوە بن و، مەرج نیە نیشانەی ڕێز لێگرتنی خوا بن، بۆ ئەو بەندەیە، بەڵکو دەبینی ئەوە لە جادووەوەیە، یاخود لە جۆرێك: مەشق و ڕاهێنانی ڕووحییەوەیە، وەك مورتازە هیندۆسییەکان و، بووزاییەکان، گەلێ شتی سەیر و عەجایب دەکەن، بەڵام ئەوە نابێتە بەڵگە لەسەر ئەوەی ئەو کەسە، یان ئەو جۆرە کەسانە، دۆستی خوان و لە خوا نزیکن.

---

(١) وەك لە کتێبی: (ڕێگای صالح بوون و بەرە و خوا چوون) و لەو مەوسووعەیەی کە لە (سجن)دا نوسیومە گوتوومە: پێشەوایانی زانستی تەزکیەی نەفس و ڕێبازەکانی تەصەووف، زۆر لە قورئان و سوننەت و شەریعەتدا، شارەزا بوون و گوتووشیانە: هەر کەسێك کردەوەکانی موافیقی قورئان و سوننەت نەبن، ئەگەر بینیتان لەسەر ئاوێ ڕۆیی، یان بە باڵان فڕی، بایی فلسێکە، چونکە دەگونجێ لە ڕێی شەیتانەکانیشەوەو، لە ڕێی جادووشەوە، ئەو جۆرە شتانە کە یاسا دڕن (خارق العادة)ن، ئەنجام بدرێن، کەواتە: سەنگی مەحەك و پێوەر، بریتیە لە پابەندیی بە قورئان و سوننەت و شەریعەتەوە.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات: هەرچی زیاتر شارەزابین لە قورئان و سوننەت دا و پێیان ئاشنابین و، هەرچی باشتر، پێیانەوە پابەند بین، تاکو لە دنیادا سەلامەت و پارێزراوبین لە عەیبداریی و تاوان و، لە دوارۆژیشدا سەلامەت و پارێزراوبین لە گوناهباریی و سزادران.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە شازدە (١٦) ئایەت پێکهاتوە، ئایەتەکانی: (٨٣ - ٩٨)، ئەو شازدە ئایەتە، هەموویان باسی (**ذو القرنین**) دەکەن، پوختەی بەسەرهاتەکەیشی ئەوەیە: کە ئەو پیاوە بابایەکی بڕوادار بووە و خوا ﷻ توانایەکی مەعنەویی و ماددیی باشی بۆ ڕەخساندوەو، زۆربەی جیهانی ئەو کاتی، هێناوە ژێرباری خۆی، ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات و، نێوان دوو چیایەکان، بەرەو باکوور، ئنجا ئەو حوکمڕانە: زۆر دادگەر و چاکەکار بووە و، دژی ستەمکاران بووە و، دۆستی هەژاران و چەوساوان بووە، گرنگترین کاریشی بریتی بووە لە دروستکردنی بەربەستێك لە نێوان یەئجووج و مەئجووج و، گەلێکی دیکەی هەژار و دواکەوتوودا، کە یەئجووج و مەئجووج ستەمیان لێ کردوون و، بەهۆی ئەو بەربەستەوە، کە (**ذو القرنین**) دروستی کردوە، ئەو خەڵك و گەلە هەژار و دواکەوتووە، لە شەڕو تێکدانی یەئجووج و مەئجووج پارێزراو و سەلامەت بوون.

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ
وَءَاتَيْنَـٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ
حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ۗ قُلْنَا يَـٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن
ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَـٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً
ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ
عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾
حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا۟ يَـٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ
إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا
مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ فَأَعِينُونِى بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ
بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ ۖ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ فَمَا ٱسْطَـٰعُوٓا۟ أَن
يَظْهَرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَـٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَـٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ۖ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ
رَبِّى حَقًّا ﴿٩٨﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها لە بارەی (هەواڵی) ذیلقەرنەینەوە لێت دەپرسن، بڵێ: (هەندێك) لە باس و خواسی ویتان بەسەردا دەخوێنمەوە (٨٣) ئێمە ئەومان لە زەمیندا دەست ڕۆیشتوو کرد بوو، ڕێگا و هۆکاری هێنانە دی هەر ئامانجێکیشمان بۆ ڕەخساند بوو (٨٤) ئیدی هۆکارو ڕێی گرتەبەر (٨٥) هەتا کاتێك گەیشتە شوێنی خۆر لێ ئاوابوون، خۆری وا هاتە بەرچاو، کە لەسەرچاوەیەکی قوڕی ڕەشی بۆگەن (باتلاغ)دا، ئاوا دەبێ و، لەو شوێنەش خەڵکێکی لێ هەڵکەوت، گوتمان: ئەی ذەلقەرنەین! (بۆت هەیە) کە یان سزایان بدەی، یان چاکەکارییان تێدا ڕەچاو بکەی (٨٦) گوتی: کەسێك ستەم بکات، مسۆگەر ئێمەش ئازاری دەدەین و، دوایی دەگێڕدرێتەوە لای پەروەردگاری، سزایەکی سەخت و بێڕەزای دەدات (٨٧) بەڵام کەسێك بڕوای هێنابێ و کردەوەی باش بکات، (لە لای خوا) پاداشتی هەرە چاکی هەیە و، بە دڵنیایی، ئێمەش لە لایەن خۆمانەوە، قسەیەکی خۆش و ڕەفتارێکی ئاسانی لەگەڵدا دەکەین (٨٨) دوایی هۆکار و ڕێی گرتەبەر (٨٩) هەتا کاتێك گەیشتە شوێنی هەڵهاتنی خۆر، خۆری وا لێهەڵکەوت کە لەسەر خەڵکێك هەڵدێ، هیچ پۆشەرێکمان بۆ نەڕەخساند بوون {کە تیشکی خۆریان لێ بگێڕێتەوە} (٩٠) ئاوا بەو شێوەیە (ذولقەرنەینمان باڵادەست کرد) و ئێمە بە تەواویی شارەزای هەرچییەك بووین کە لە لای بوو (لە هۆکارەکانی حوکمڕانیی و دەسترۆیشتوویتیی) (٩١) دوایی (دیسان) ڕێ و هۆکاری گرتەبەر (٩٢) هەتا کاتێك گەیشتە نێوان دوو (چیایە) بەربەستەکە، لە پێشیانەوە خەڵکێکی لێ هەڵکەوت، نزیك بوو لە قسە تێنەگەن (٩٣) گوتیان: ئەی ذەلقەرنەین! بە دڵنیایی یەئجووج و مەئجووج تێکدەرن لە زەوییدا، ئنجا ئایا پیتاکێکت بۆ کۆبکەینەوە، لە بەرانبەر ئەوەدا، کە بەربەستێك لە نێوان ئێمە و ئەواندا دروست بکەی؟ (٩٤) گوتی: ئەوەی پەروەردگارم تێیدا دەسترۆیشتووی کردووم (لەوەی ئێوە کۆی دەکەنەوە) باشترە، بەڵام بەهێز (دەستی کار) هاوکاریم بکەن، بەربەستێکی مەحکەمتان لە نێواندا دادەنێم (٩٥) پارچە ئاسنانم بۆ بێنن، (ئیدی پارچە ئاسنەکانی لەسەر یەك کەڵەکە کردن) هەتا کاتێك نێوان دوو چیایەکەی پڕکرد، لە پارچە ئاسنی لەسەر یەك کەڵەکە بوو، گوتی: (بە مووشە دەمان) فووی لێ بکەن (لە ئاگری ژێر پارچە ئاسنەکان)، هەتا کاتێك (سوور بۆوە و) کردیە ئاگر گوتی: مسم بۆ بێنن، بەسەریدا قاڵی بکەمەوە

(٩٦) (ئیدی بەربەستێکی مەحکەمی وای دروستکرد) کە یەئجووج و مەئجووج نەیانتوانی پێیدا هەڵگەڕێن و، نەشیانتوانی کونی تێبکەن (٩٧) (ذولقەرنەین) گوتی: ئەمە بەهۆی بەزەیی پەروەردگارمەوە بۆم کرا، ئنجا هەر کات بەڵێنی پەروەردگارم هات، تەخت و یەکسانی دەکات و، بەڵێنی پەروەردگاریشم ڕاستە (٩٨)}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مَكَّنَّا لَهُۥ فِي ٱلْأَرْضِ): واتە: دەسترۆیشتوومان کرد بوو، پێ چەسپاومان کردبوو لە زەویدا، دەسەڵاتمان پێ دابوو. (أَمْكَنَهُ مِنَ الشَّيء: جَعَلَ لَهُ عَلَيْهِ سُلطَاناً وَقُدْرَةً، وأَمْكَنَ الأَمْرُ فُلاَناً: سَهُلَ عَلَيْهِ، وَمُكِّنَ له فِي الشيء: جُعِلَ لَهُ عَلَيْهِ سُلْطَاناً). (أَمْكَنَهُ مِنَ الشَّيء) واتە: دەسەڵات و توانای بەسەریدا شکاند، (وأَمْكَنَ الأَمْرُ فُلاَناً) واتە: کارەکەی بۆ ئاسان بوو، (وَمُكِّنَ له فِي الشيء) واتە: لەسەری بالا دەستکرا (لەسەر ئەو شتە دەسترۆیشتوو کرا).

(سَبَبًا): (السَّبَبُ: الحَبْلُ وَكُلُّ شيء يُتَوَصَّلُ بِهِ إلى غَيْرِه)، (سبب) واتە: پەت، گوریس و، هەر هۆکارێك پێی بگەیشترێتە شتێکی دیکە (ئامراز)، هەروەها دەشخوازرێتەوە بۆ مانای ڕێگا (يُسْتَعَارُ للطَّرِيق)، (مَا لِي إِلَيْكَ سَبَبٌ: طريق) واتە: هیچ ڕێم نیە بۆ لای تۆ.

(وَجَدَهَا): (وَجَدَ مَطْلُوبَهُ، وَجْداً ووِجْدَةً وَوجُوداً وَوِجْداناً: أي أَدْرَكَهُ) واتە: تووشی بوو، پێی گەیشت، وە دەستی هێنا (ئەو شتەی بەدوای دا دەگەڕا)، (وَجَدَ الضَّالَّة) واتە: ئەو ئاژەڵەی لێی ون بوو بوو دۆزییەوە، (ووجد الشَّيءَ كَذَا أي: عَلِمَهُ) لە زمانی عەرەبی دا دەڵێ: (وَجَدَهُ كَذَا) واتە: ئاوا زانی، زانیی کە ئەو شتە ئاوایە، (أوجد اللّه الشيء: أَنْشَأَهُ) خوا ئەو شتەی پەیدا کرد، لێرەدا (وَجَدَهَا) من بەوە لێکم داوەتەوە: لێی هەڵکەوت، چونکە دەڵێ: (وَجَدَهَا أي: صَادَفَهَا) واتە: ئەوی لێ هەڵکەوت (لەو شوێنە ئەوی پەیداکرد).

(عَيْنٍ حَمِئَةٍ): (عَيْنٍ) واتە: سەرچاوە، (الحَمأ) یانی: قوڕێکی ڕەشی بۆگەن، (الحَمَأ: الطِّينُ الأسودُ المُنْتِن)، (وَالقِطْعَةُ مِنْهُ: حَمْأَة) بەشێك لە قوڕێکی ڕەشی بۆگەن، پێی دەگوترێ: (حَمْأَة)، بە قوڕەکە بە گشتی دەگوترێ: (حَمَأ).

(ذي القرنين) کە گەیشتۆتە ئەو شوێنەی خۆری لێ ئاوا دەبێ، وای هاتۆتە بەرچاو، لەبەر ئەوەی کەنار دەریا بووە، یاخود ئەو شوێنە بووە کە دەریای (خەزەر)ی لێیە، لەوێ سەرچاوەی نەوت و گازی لێیە.

ئنجا وا هاتۆتە بەرچاوی كە خۆر چۆتە نێو ئەو كانیی و سەرچاوەوە، كە لە ڕاستیی دا لەبەر چاوی وی وابووە، هەروەك چۆن خۆر لەبەر چاوی ئێمە، هێندەی بێژینگێكە! ئەگەرنا ملیۆنێك و سێسەد هەزار (١٣٠٠٠٠٠) جار هێندەی زەوییە.

(**نُكْرًا**): (**النُّكر: الأَمْرُ المُنْكَرُ أوِ الشَّديد**) (**نُكر**) واتە: كارێكی نەویستراو و خراپ (ناقۆڵا)، هەروەها كارێكی سەخت.

(**ٱلسَّدَّيْنِ**): (**السَّدُّ والسُّدُّ**)، هەردووكیان بە مانای بەربەست دێن، (**قيل: هُمَا وَاحِدٌ، وَقِيلَ السُّدُّ ما كَانَ خِلْقَةً، و السَّدُّ ما كان صنعةً، وأصل السدِّ: مصدر سَددته وشُبِّه به الموانعُ**)، وشەی (**سَدّ**) و (**سُدّ**) هەندێكیان گوتوویانە: یەك واتایان هەیە و، هەندێكیان گوتوویانە: (**سُدّ**) ئەوەیە خوا كردبێ و (**سَدّ**) ئەوەیە دەستكرد بێت، وشەی (**سَدّ**)یش چاوگی فیعلی (**سَدَدْتُه**)یە، (**سددته سداً**) واتە: گرتم (قەپاتمكرد)، (**وشبه به الموانع**) ئەو بەربەستانەی كە هەن، چ خوا كردبن، چ دەستكردبن، چوێنراون بە شتێكەوە، كە سەری شتێكی پێ دەگیرێ، یاخود ڕێی شتێكی پێ دەگیرێ.

(**خَرْجًا**): (**الخَرْجُ أعم من الخَراج، وجُعل الخَرْج بإزَاءِ الدَّخْلِ**) هەندێكیان گوتوویانە: وشەی (**خرج**) مانای (**خراج**)ە، بەڵام وشەی (**خَرْج**) گشتگیرترە لە (**خراج**)، كە ئەو باجەیە كۆدەكرێتەوە، (**خَرْج**) بەرانبەری (**دَخْل**)ە، كە بە مانای دەستكەوت دێ، (**خرج**) واتە: ئەوەی كە خەرج دەكرێ و سەرف دەكرێ.

(**رَدْمًا**): (**الرَّدم: سَدُّ الثُّلْمَةِ بالحَجَر**) (**رَدْم**) بریتییە لە گرتنی كەلێنی شتێك بە بەرد، (**الرَّدم: السدُّ العظيم**) بە بەربەستێكی مەزنیش دەگوترێ، (**رَدْم**).

(**زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ**): (**زُبَر**) كۆی (**زُبْرة**)یە، (**القِطْعَةُ الضَّخْمَةُ مِنَ الحديد**) واتە: پارچەیەكی زەبەلاح لە ئاسن، كەواتە: ﴿ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ﴾ واتە: پارچە ئاسنە زەبەلاحەكانم بۆ بێنن.

(**ٱلصَّدَفَيْنِ**): (**صَدَفا الجبلِ: جانباهُ، وَالصَّدَف: كل شيء مرتفعٍ، كالهدف والحائط والجبل**)، (**صدفا الجبل**) واتە: دوولا تەنیشتەكەی چیایەك، (**صَدَفْ**) هەر شتێكی بەرزە، وەك نیشانە و دیوار و چیا .

(**أُفْرِغْ**): (**أَفْرَغَ الإناءَ: أخلاه مما فيه، وَأَفْرَغَ الشَّيءَ: ألقاهُ مِنْ وِعَائِه**). (**أفرغ الإِناء**) واتە: دەفرەكەی خاڵیی كردەوە لەوەی تێی دا بوو، هەمووی ڕشت، (**أفرغ الشَّيءَ: ألقاهُ مِنْ وِعَائِه**)، (**أفرغ الماءَ**) واتە: ئاوەكەی هەموو ڕشت لە دەفركە و دەفرەكەی لێ خاڵیی كردەوە.

کەواتە: ﴿أُفۡرِغۡ عَلَيۡهِ قِطۡرٗا﴾، واتە: مسی بەسەردا دەکەم، مسەکە لەو دەفرەی تێیدایە (لەو شتەی تێیکراوە) هەمووی بەتاڵ دەکەم و، بەسەر پارچە ئاسنەکانی دا دەکەم.

(قِطۡرٗا): (القِطْرُ: النُّحَاسُ الذَّائِبُ، والحَدِيدُ الذَّائِب)، (قِطْر) هەم بە مسی تواوە دەگوترێ، هەم بە ئاسنی تواوە، بەڵام وا پێدەچێ زیاتر مسی تواوە بگرێتەوە.

(يَظۡهَرُوهُ): بەسەریدا سەربکەون، (ظَهَرَ عَلَى الحَائِطِ: عَلَاهُ) (ظَهَرَ عَلَى الحَائِطِ) بەسەر دیوارەکەدا سەرکەوت.

(نَقۡبٗا): (نَقَبَ الجِلْد والجِدَارَ: خَرَقَهُ، وَالنَّقْبُ: الخَرْقُ فِي الجلد أو الجدار ونحوهما)، (نَقَبَ الجِلْد والجِدَارَ) واتە: پێستەکە و دیوارەکەی دڕیی (کونی کرد)، (نَقْب) بریتیە لە کونێك کە لە پێستێك دەکرێ، یان لە دیوارێك دەکرێ و لە وێنەی ئەوان.

(دَكَّآءَ): (الدكَّاء: الأَرْضُ المُسَوَّاة)، زەوییەکی تەختکراو، یەکسان کراو، (وَالرَّابِيَةُ مِنَ الطِّيْنِ لَيْسَ بالغَلِيْظَة)، گردۆلکەیەك لە قوڕ کە پتەو نەبێ، پێی دەگوترێ: (دَكّاء)، (والدَّكُّ: ما استوى من الرَّمْل) ئەو لمەی کە یەکسان دەکرێ، چونکە ئایەتەکە بە هەردووك جۆر خوێنراوەتەوە: (دكّاء) و (دَكّ).

بەڕێـــزان!

پێـش ئـەوەی مانـای گشـتی ئایەتـەكان بكەیـن، بەبـاشی دەزانـم باسـێك لـە ژێر ناوونیشـانی: {بەسـەرهاتی (ذي القرنـين) و چەنـد زانیارییـەك}دا بكەیـن، ئـەو باسـە دەبێتـە بەرچـاو ڕوونیـی و ڕێ خۆشـكردن، هـەم بـۆ مانـای گشـتی و، هـەم بـۆ مەسـەلە گرنگـەكانی كـە لـەو شـازدە (١٦) ئایەتـەی بەسـەرهاتی (ذي القرنين)یـان گرتوتـە خۆیـان، وەردەگیرێـن.

بەسەرهاتی (ذي القرنین) و چەند زانیارییەكی[1] مێژووی و جوگرافیی

خوا پشتیوان بێ لە سێ تەوەردا، ئەم بابەتە دەخەینە ڕوو:

یەكەم: (ذي القرنین) كێ بووە و، كەی بووە؟!

لـەو بـارەوە كـە ئایـا (ذي القرنـين) كـێ بـووە و، لـە چ ڕۆژگارێـك دا بـووە؟ زانایـان ڕاجیایـی و مشـت و مـڕی زۆریـان هەیـە، كـە بـە گشـتی دەتوانیـن بڵێیـن: حـەوت ڕا و بۆچوونـن، كـە ئەمـە پوختـەو گوشراوەكەیانـە:

١- ڕایەك دەڵێ: (ذي القرنين) بریتیە لە (الإسكندر بن فيليبوس المقدوني اليوناني)، ئیسكەندەری كوڕی فیلوپوسیی مەقدۆنیی یونانیی، كە گوایە: دنیای خستۆتە ژێر ڕكێفی خۆی، لە نیزیكەی (٣٢٠) پ.ز دا، واتە: (٣٢٠) ساڵ پێش ئەوەی عیسا ﷺ لە دایك ببێ، كە هەر ئەو ئەسكەندەرەشە: شاری ئیسكەندەرییەی كە ئێستاش لە میسرە، دروستكردوە، ئەو ئەسكەندەرەش كە لە ئەصڵدا بێژەكە: (إسكندر)ە، بەڵام هەر (أسكندر) زیاتر دەگوترێ، قوتابیی ئەڕەستۆ بووە و ئەڕەستۆش پێی گوتراوە: (المعلم الأول) مامۆستای یەكەم، كە من پێم وایە: ناوێكی زیادەیە لێنراوە، بەڵام كەسانێك كە زۆر بە فەلسەفەكەی سەرسام بوون، ئەو ناوەیان لێناوە، ئنجا ئەو ئەسكەندەرە، ئەوە بووە

---

(١) بۆ نووسینی ئەم باسە بەپلەی یەكەم لەم سەرچاوانە بەهرەمەند بووم:
١- التحرير والتنوير، ج١٦ ص٣٣. ٢- تفسير المراغي، ج١٦ ص١٣ – ١٥.
٣- التفسير المنير، ج١٦ ص ٣٥٨. ٤- تفسير الميزان، ج١٣ ص٣٩٥.
٥- الكتاب المقدس، ص٩٩١.

كە جەنگی لە دژی دەوڵەتی فارس كردوە و، دەسەڵات و حوكمڕانیی پادشا دارای فارسی خستۆتە ژێر ڕكێفی خۆیەوە.

ئـەم ڕایـە ئـاوا دەڵـێ، بـەڵام نەزانـراوە: (ئەسـكەندەر) هیـچ بەربەسـتێكی دروسـتكرد بـێ و، ئەسـكەندەریش بـە پێـی ئەوەكـە مێـژوو بـۆ ئێمـەی بـاس دەكات، لەسـەر ئایینـی گریـك و یونانییـەكان بـووە و، ئەوانیـش بتپەرسـت بـوون و، چەنـد پەرسـتراوێكیان پەرسـتوون، ئـەوە شـتێكی زانـراو و بـاوە.

سەرباری ئەوەش:

{ئەسـكەندەر} ئـەو سـیفەتانەی كـە خـوا لێـرەدا بـۆ (**ذو القرنين**)ی باسـكردوون، كـە ئیلهامی بـۆ كـردوە و، ئەویـش بەپێـی ئـەوە كـە خـوا ﷻ ڕێنمایـی كـردوە، بەڕێـوە چـووە و، دادگـەر بـووە و، دژی سـتەم بـووە و، بەرگریـی لـە ستەملێكراوان، كـردوە، ئـەو سـیفەتانە بەسـەر ئـەو ئەسـكەندەرەدا ناچەسپن.

٢- بۆچوونێكی دیكە هەیە، دەڵێ: ئەو پادشایە، ئەو (**ذي القرنين**)ە، (**أبو كرب الحميري**) بووە و ناویشی (**أبو بكر بن أفريقيش**) بووە، كە یەكێك بووە لە پادشاكانی دەوڵەتی (**حمير**) كە لە ساڵی: (١١٥)ی پێش زایین تاكو (٥٥٢)ی دوایی زایین بەردەوام بووە، {(١١٥) بخە سەر (٥٥٢) ٥٥٢ + ١١٥ = ٦٧٠، نیزیكەی (٦٧٠) ساڵ ئەو دەوڵەتە دەوامی كردوە، ئنجا ئەو (**أبو كرب الحميري**) یەكێك بووە لە پادشایەكانی ئەو دەوڵەتە و، بە حیساب (**ذي القرنين**)، ئەوبووە، پادشاكانی یەمەنیش پێیان گوتراوە: (**تبابعة**)، كە كۆی (**تُبَّع**)ە، ئەوەش ڕایەكی دیكەیە، بەڵگەشیان ئەوەیەكە: وشەی: (**ذي**) **و** (**ذو**)، ئەوان بەكاریان هێناون، بەڵام ئەو ڕایەش بەڵگەیەكی وای لەسەر نیە، هەرچەندە هەندێ لە تەفسیرەكان ئەو ڕایەیان تەبەننیی كردوە، بە تایبەتی هەندێ لە نووسەرە عەڕەبەكان ڕەنگە زیاتر وەك خۆشویستنی ئەوە، كە ئەو پیاوە گەورە لە نەتەوەی عەڕەب بووبێ، دەگونجێ ئەوە هاندەرێكیان بووبێ لە تەبەننیی كردنی ئەو ڕایەدا!!

٣- بۆ چوونێكی دیكە دەڵێ:

پادشایەك بووە لە پادشایەكانی فارس، كە ناوی: (**أفريدون بن أثفيان بن جمشيد**)بووە، بەڵام ئەمیش دیسان بەڵگەیەكی وای لەسەر نیە و، گیروگرفتی ئەو پادشا و حوكمڕانانەش بۆ ئەوەی بگونجێن لەگەڵ حاڵی (**ذي القرنين**)دا، ئەوەیە كە زۆربەیان نەزانراوە، خوا بەیەكگر و خوا پەرست و دادگەر و چاكەكار بووبن!

٤- ڕایەکی دیکە دەڵێ: (**ملك من ملوك الصين كان موجوداً في حدود: (٢٤٧) قبل الميلاد، وبِلاد الصين كانت متدينة بدين كونفيشيوس المشرِّع المصلح**).

واتـە: پادشـایەك بـووە لـە پادشـایەکانی چیـن کـە لـە دەوری سـاڵی (٢٤٧)ی پێـش زاییـن بـووە و، وڵاتی چینیـش ئـەو کاتـە لەسـەر ئاییـنـی کۆنفیشـیوس بـوون، کـە بابایـەکی یاسـادانەری چاکسـازییکار بـووە.

ئـەم ڕایـە (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا هێناویـەتی و تەبەننیـی کـردوە و گوتوویـەتی: ئـەو پادشـایە نـاوی (شـینگ هوانـگ تـی) بـووە، کـە دیـواری چینـی دروسـتکردوە ئـەو شـوورە دوور و درێـژەی کـە دەکەوێتـە نێوان مەنغۆلیـا و چینـەوەو، کـە درێژیـی ئـەو دیـوارە سـێ هـەزار (٣٠٠٠) کیلۆمەتـرە و، پانییەکـەی (٩)مەتـرە و، بەرزییەکـەی (١٥) مەتـرە، بـەڵام کەرسـتەی سـەرەکیی بنیاتنانی ئـەو دیـوارە، بـەرد بـووە و لـە سـاڵی (٢٠٤) پێـش زاییـن دەسـتی پێکـردوە و، لـە مـاوەی (١٠) سـاڵ، یاخـود (٢٠) سـاڵدا تـەواوی کـردوە.

بەڵام ئەم ڕایەش دیسان ئیشكالی زۆری لە بارەوە هەن:

یەك: یەكێك لەوانە ئەو دیوارە (٣٠٠٠) کیلۆمەترییە، جیایە لەوەی کە خوا بۆ (ذي القرنين) باسی دەکات، کە کەلێنی نێوان دوو چیایانی گرتوە!!

دوو: پاشان ئەو دیوارە هەمووی بە بەرد و خشت و هاووێنەکانیان دروستکراوە و کەرستەکەی دیارە، بەڵام ئەوەی خوا دەفەرموێ: بە ئاسن و مسیی قاڵکراوە، دروستکراوە!

سێ: پاشان ئەو (شیگن هوانگ تیە) دیار نیە کە خاوەنی چ جۆرە ئاینێك بووە.

چوار: ئنجا ئەو سەفەرانەی (ذي القرنين) کە خوا لێی دەگێڕێتەوە، کردوونی، دیار نیە ئەو پادشایە ئەو سەفەرانەی کرد بن!

٥- ڕایەکی دیکە ئەوەیە: کە ئەو کەسە (كورش الكبير) کۆڕشی گەورە بووە، پادشای (هەخامەنشییەکان) لە نێوان (٥٦٠) تاکو (٥٣٩) پێش زایین دا بووە، کۆڕشی گەورە کە دامەزرێنەری ئیمپڕاتۆری ئێرانییە و، هەردووك شانشینی فارس و ماددیی کردوە بە یەك و، ئیمپڕاتۆریەتی ئێرانی لێ پێکهێناون.

ئـەم ڕایـەش یەکـەم کـەس کـە باسـیکردوە، واپێدەچـێ (**مولانـا أبـو الـكلام آزاد الهنـدي**) بووبـێ، کتێبێـکی هەیـە بـە نـاوی: (**ذي القرنـين أو الكـورش الكبـير**)، (**ذي القرنـين**) یـان کـۆڕشی گـەورە.

ئـەم ڕایـەش ژمارەیـەك لـە توێـژەرەوان و ڕوونكـەرەوانی مانـا و مەبەسـتەكانی قوڕئـان، تەبەننییـان كـردوە و، ئـەم ڕایـە هەنـدێ زانیاریـی دیكـەش پشـتگیریی دەكـەن:

یەك: یەكێك لەوانە: (هێرۆدۆت) مێژووناسی یۆنانیی، زۆر مەدحی كۆڕشی كردوە و دەڵێ: پیاوێكی دادگەر و بەخشندە بووە و، بەرگرییكار بووە لە ستەملێكراوان و، دژی ستەم بووە، هەروەها مێژوو نووسێكی دیكەی یۆنانیی بەناوی (ڤینۆفن) ئەویش زۆر مەدحی ئەو پادشایە دەكات.

دوو: كۆڕشی گەورە، هەندێ سەفەری كردوون، بەرەو ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات و باكوور، واتە: لەگەڵ ژیان و سەفەرەكانیشدا دەگونجێ.

سێ: لە چەند كتێبێكی پەیمانی كۆندا هاتوە، كە زۆر مەدحی كۆڕش دەكەن و، جوولەكەكان بە گشتی زۆر ڕێزی دەگرن، چونكە كۆڕش جوولەكەكانی لە ژێر چنگی بابلییەكان كە بەدیلیان گرتبوون و، لە فەلەستینەوە هێنابوویانن، دەریاندێنێ و دەربازیان دەكات و، دەیانگێڕێتەوە بۆ وڵاتی خۆیان و بە ماڵ و سامانیش هاوكارییان دەكات، تاكو هەیكەلی سولەیمان تازە بكەنەوە و، ئەو شتانەی كە لێیان زەوتكراون، لە ماڵی بە قیمەت و لە شتی نایاب، كە پادشاكانی بابل خستوویاننە نێو خەزێنەكانی خۆیانەوە، ئەوانەشیان بۆ دەگێڕێتەوە، بۆ وێنە: لە (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر العزراء**، الإصحاح: ١، ص٩٩١) لە ژێر ناوونیشانی: (**نداء كورش**) بانگەوازی كۆڕش دا، ئاوا دەڵێ:

(في السـنة الأولى لحكـم كـورش، ملـك فـارس، وإتمامـاً لـكلام الـرب الـذي نطـق بـه عـلى لسـان إرميـا، نبّـه الـربُّ روَح كـورش، فأصـدر نـداءً مكتوبـاً في كل أرجـاء مملكتـه: هـذا مـا يقولـُهُ كـورش ملـك فـارس: لقـد وهبنـي الـربُّ إلـه السـماء، جميـعَ ممالِـك الأرض وأوصـاني أن أُشـيد لـه هيـكلاً في أورشـليم في مملكـة يهـوذا، فعـلى كلِّ واحـد مـن أبنـاء شـعبه، ليكـن الـربُّ معـه أن يصعـد إلى أورشـلم في يهـوذا فيبنـي هيـكل الـرب إلـه إسرائيـل...).

واتـە: بانگـەوازی كـۆڕش: لـە سـاڵی یەكەمـی حوكمڕانیـی كۆڕشـدا، پادشـای فـارس، بـۆ تەواوكـردن و هێنانـەدی فەرمایشـتی پـەروەردگار، كـە خـوا لەسـەر زمـانی ئیرمیـا {كـە بـە پێـی پەیـمانی كـۆن: ئەویـش یەكێـك بـووە لـە پێغەمبـەرانی بـەنی ئیسـڕائیل} ئەمـەی ڕاگەیانـد بـوو، كـە پـەروەردگار ڕووحـی كـۆڕشی ئـاگادار كـردەوە {واتـە: ئیلهامیـی بـۆ كـرد} ئەویـش بانگەوازێـكی بڵاوكـردەوە بـە هەمـوو گۆشـە و كەنـاری وڵاتەكەیـدا، كـە ئەمـە نێوەڕۆكەكـەی بـوو: ئەمـە ئەوەیـە كـە كۆڕش پادشـای فـارس دەیڵـێ: پـەروەردگار پەرسـتراوی ئاسـمان، هەموو وڵاتـەكانی سـەر زەوی بـە مـن بەخشـیون، {واتـە: دەسـتی ئـاوەڵا كـردووم كـە دەسـت بەسـەر

هەموویاندا بگرم و} و ئامۆژگاریی كردووم كە هەیكەلێكی لە ئۆڕشەلیم بۆ دروست بكەم لە پادشانشینیی یەهوودادا لە فەلەستین، بۆیە پێویستە لەسەر هەر كام لە ڕۆڵەكانی ئەو گەلە، (واتە: گەلی یەهوودا) با پەروەردگار لەگەڵیان بێ، كە بچێتەوە سەركەوێ بۆ ئۆڕشەلیم و، لەوێ هەیكەلی پەروەردگار، پەرستراوی ئیسرائیل بنیاتبنێن.

كە ئەمە بەڕاستیی نێوەڕۆكەكەشی، لەگەڵ ئەوەدا كە خوا دەربارەی (**ذي القرنين**) فەرموویەتی، دەگونجێ كە بەرەو ڕۆژئاوا و ڕۆژهەلات و باكوور چووە، خوای پەروەردگاریش ئیلهامی بۆ كردوە، تاكو هەندێك گوتوویانە: (**ذي القرنين**) وا پێدەچێ پێغەمبەر بووبێ، وایانزانیوە كە ئەوەی خوا دەفەرموێ: ﴿قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ﴾، ئەوە بەوەحیی بووە.

بەڵام خوا باسی نەكردوە كە پێغەمبەر بووە و، وا پێدەچێ یەكێ بوو بێ لە دۆستانی خوا و، خوای زانا ئیلهامی بۆ كردوە و خستوویەتە نێو دڵی، ئنجا ئەوەی كە لە پەیمانی كۆنیشدا لە: (**سفر**)ی (**عزراء**)دا هاتوە، ئەوەی كە لە قورئاندا هاتوە، تێكدەكاتەوە.

٦- ڕایەكی دیكە دەڵێ: (ذي القرنين) یەكێك بووە لە پادشاكانی ئاشوور، ناوی (بلينس) بووە.

٧- ڕایەكی دیكە: زانایەك كتێبێكی (٦٠٠ - ٧٠٠) لاپەڕەیی لەسەر نوسیوە لەو بارەوە، كە ئیسپاتی بكات: كە (**ذي القرنين**) كوڕی فیرعەون بووەو، پیاوێكی خوا بە یەككگر و دیندار بووە، لە دوای بابی كە حوكمڕانیی میسری دەكەوێتە دەست، ئیمان دێنێ! ئنجا ئەگەر وابێ دەبێ كوڕی ئەو ئافرەتە بووبێ، كە خوای پەروەردگار مەدحی دەكات لە قورئاندا و، دەفەرموێ:﴿وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱمْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ٱبْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي ٱلْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِن فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِۦ وَنَجِّنِي مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١١﴾﴾التحريم، بەڵام كە تەماشا دەكات: خەڵكی مصر لەگەڵی گونجاوو هاو ئاواز نین، دەڕوا مصر بەجێ دەهێڵێ و، سەرەتا بەرەو ڕۆژئاوا دەچێ و، پاشان بەرەو ڕۆژهەلات دێتەوە و، دوای دەچێتە باكوور.

بەڵام وەك گوتمان: ئەوەی زیاتر بەڵگە مێژووییەكان دەیگەیەنن، ئەو ڕایەیە، كە دەبێ ئەو پادشایە كۆڕشی گەورە بوو بێ.

دووەم: ئایا ئەو بەربەستە (سدَّ)ەی (ذي القرنين) دروستی كردوە، لە كوێیە؟!:

١- لەو بارەوە وەك پێشتریش گوتمان: ڕایەك هەیە، دەڵێ: ئەو بەربەست (سَدّ)ە بریتیە لە: دیواری چین (**جدار الصّين**) كە درێژییەكەی: (٣٠٠٠) كیلۆمەترە و پانییەكەی: (٩) مەترە، بە

موعەددەلیی و بەرزییەکەشی: (١٥) مەترە و، دەکەوێتە نێوان وڵاتی مەنغۆلیا و چین و، ئەو دوو وڵاتە لێك جیا دەکاتەوە، کە ئێستا لە زۆر شوێنان شوێنەواری ماوە و، لە زۆر شوێنیش ڕووخاوە.

بەڵام ئیشکالی ئەو ڕایە ئەوەیە، کە خوا ﷻ بۆ بەربەستەکەی (**ذي القرنين**) باسی پڕکردنەوەی نێوان دوو چیایان دەکات، ئەویش بە ئاسن و مسیی قاڵکراوە، بەڵام دیوارێکی (٣٠٠٠) کیلۆمەتری کە لە بەردو خاك و خۆڵ دروستکرابێ، زۆر جیاوازە، لەوەی قورئان فەرموویەتی.

٢- ڕای دووەم ئەوەیە کە ئەو بەربەستە لە دەربەندێکە، بەناوی: {دەربەندی چیاکانی قەفقاس} ئەو زنجیرە چیایانەش درێژ دەبنەوە، لە دەریای خەزەرەوە تاکو دەریای ڕەش و، ئێستاش ئەو دەربەندە پێی دەگوترێ: دەربەندی داریال (**مضيق داريال**)، کە دەکەوێتە وڵاتی تەفلیسەوە، بەڵام خاوەنی تەفسیری (**الميزان**)[1] کە ئەو ڕایە پەسند دەکات، دەڵێ: گرفتی ئەو ڕایە ئەوەیە، کە ئەو بەربەستە تەنیا لە ئاسن و مس دروست نەکراوە، هەندێکیشیان دەڵێن: ئەو بەربەستە پێی دەگوترێ: دەرگای ئاسن (**باب الحديد**) یان بەربەستی دەرگای دەرگایان (**سدّ باب الأبواب**).

ئنجا ئەو بەربەستە کە خاوەنی تەفسیری (**المراغي**)[2] هەروەها خاوەنی (**التفسير المنير**)[3]، هەردووکیان دەیهێنن، دەڵێن: هەندێك لە مێژوو نووسان لە سەرەتای سەدەی پازدەیەمدا ئەو سەددەیان بینیوە، کە لە پشت ڕووباری جەیحوونەوەیە لە ویلایەتی بەڵخ، و پێی دەگوترێ: دەرگای ئاسن (**باب الحديد**) لە نیزیك شاری (**ترمذ**)ە، تەیمووری لەنگ بە لای وێدا تێپەڕیوە، هەروەها (شاهڕوخ) لەگەڵ زانای ئەڵمانیی (سیلد بەڵجەر) بەوێدا تێپەڕیون و، مێژوونووسی ئیسپانیی (کلافیجەڕ)، لە سەفەرکەی خۆیدا کە لە ساڵی (١٤٠٣) ی زایینییدا، کە نوێنەری پادشای قەشتاڵە بووە لە ئەندەلوس بۆ لای تەیمووری لەنگ، ئەویش باس دەکات و دەڵێ: (**إنَّ سدَّ باب الحديد على الطريق الموصل بين سمرقند والهند**) واتە: بەربەستی دەرگای ئاسن لەسەر ڕێی پێکگەیشتن نێوان سەمەرقەند و هیندە.

هەڵبەتە ئەم ڕایە زیاتر لە ڕاستییەوە نیزیکە و، گونجاویشە لەگەڵ ئەو واقیعەدا کە خوای پەروەردگار باسی دەکات، دەربارەی بەربەستەکەی (**ذي القرنين**).

---

(١) ج١٣ ص٣٩٥.

(٢) ج١٦ ص١٣-١٥.

(٣) ج١٦ ص٣٥٨.

سێیەم: یەئجووج و مەئجووج كێن؟!

جگە لەم ئایەتانەی ئێرە لە سوورەتی (الكهف)، باسی یەئجووج و مەئجووج، لە سوورەتی: (الأنبياء)یشدا كراوە، ئایەتەكانی: (٩٦ و ٩٧)، خوا دەفەرمووێ: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ ... ﴿٩٧﴾ ﴾، واتە: هەتا كاتێك كە یەئجووج و مەئجووج كرانەوە، ئەوانیش لە هەموو بەرزاییەك بە خێرایی دەڕۆن و، بەڵێنی هەق نزیك بۆوە.

كە مەبەست ئاخیر زەمان (ساعة)یە.

هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ یشدا هاتوە، بۆ وێنە ئەم فەرموودەیە: {**عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ جَحْشٍ رَضِيَ اللَّه عنهمَا، أَنَّهَا قَالَتِ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ ﷺ، مِنَ النَّوْمِ مُحْمَرًّا وَجْهُهُ يَقُولُ: «لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَيْلٌ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرٍّ قَدِ اقْتَرَبَ، فُتِحَ الْيَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ مِثْلُ هَذِهِ» وحلَّق، قلتُ: يا رسول اللَّه! أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ}** (**أخرجه البخاري: ٣٣٤٦، ومسلم: ٢٨٨٠**).

واتە: ئوممو حەبیبە لە زەینەبی كچی جەحشەوە، كە هەردووكیان هاوسەری پێغەمبەرن ﷺ خوا لێیان ڕازی بێ، دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ شەوێك هاتۆتە دەرێ و ڕووی سوور هەڵگەڕاوە و فەرموویەتی: تەنیا خوا پەرستراوە و هاوار بۆ عەرەب لە خراپە و بەڵایەك كە نیزیك كەوتۆتەوە، ئەمڕۆ لە بەربەستی یەئجووج و مەئجووج ئەوەندە كراوەتەوە و، ئاماژەی كردوە بە هەردوو پەنجەی (پەنجەی گەورە و پەنجەی شایەتمانی، یانی: كەمێكی لێكراوەتەوە) دەڵێ: منیش، گوتم ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا ئێمە لە بەین دەچین، لە حاڵێكدا كە خەڵكی چاكەكارمان تێدایە؟! فەرمووی: بەڵێ، ئەگەر خراپەكارەكان زۆر بوون (چاكەكانیشیان پێوە دەفەوتێن).

ئەمە دەگونجێ ئاماژە بێ بە بەڵای: هاتنی تەتەر و مەغۆل، كە وەك دوایی باسی دەكەین: زۆربەی زانایان ڕایان وایە: یەئجووج و مەئجووج هەر ئەو تەتەر و مەغۆلەن، كە لە ساڵی (٦٥٦)ك دا پایتەختی دەوڵەتی ئیسلامیی، شاری (بەغداد) یان گرت و كاولكرد، دەسەڵاتی ئیسلامیش، ئەو كاتە زیاتر لە گەلی عەرەبدا بەرجەستە بوو بوو، بە هاوكاریی گەلانی دیكەش و سەرەنجام ئەو قەوارە سیاسییە لەسەر دەستی تەتەر و مەغۆل لە بەغداد لە بەین چوو، لە ساڵی: (٦٥٦)ی كۆچییدا، كەواتە: وا پێدەچێ یەئجووج و

مەئجووج هەر ئەو تەتەر و مەغۆلە بن، كە كۆتاییان بە حوكمڕانیی ئیسلامیی هێناو دوایی حوكمڕانیی مسوڵمانان كەوتە دەستی توركەكان.

شایانی باسە كە هەردووك وشەی: یەئجووج و مەئجووج لە زمانی چینی دا بە: (مەنكووك و مەنجووك) هاتوون، هەروەها لە پەیمانی كۆندا بە: (كوك و مائكوك) هاتوون، بۆیەش وەك: (**محمد الطاهر بن عاشور**) [1]، دەڵێ: {**وَالَّذِي يَجِبُ اعْتِمَادُهُ أَنَّ يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ هُمُ الْمَغُولُ وَالتَّتَرُ، وَقَدْ ذَكَرَ أَبُو الْفِدَاءِ أَنَّ مَاجُوجَ هُمُ الْمَغُولُ، فَيَكُونُ يَاجُوجُ هُمُ التَّتَرُ انطلاقهم الأول فِي أواخر القرن (٦) الهجري**}.

واتە: ئەوەی پێویستە تەبەننیی بكرێ، ئەوەیە كە یەئجووج و مەئجووج هەر مەغۆل و تەتەرن، كە یەكەم دەرچوونیان لە كۆتایی سەدەی شەشەمی كۆچیی دا بوو، ئەوە بوو كە لە ساڵی (٦٥٦)ك دا، كۆتاییان بە دەوڵەتی ئیسلامیی هێنا لە بەغداد و، زیاتر لە ملیۆنێك كەسیان لە نێو شاری بەغدادا كوشت، جەنگیزخان لە ساڵی (٦١٦)ك دا، دەردەچێ و بوخارا دەگرێ و، لە ساڵی (٦٢٨)ك دا، هەر جەنگیزخان دیاربەكر دەگرێ و، دوای خۆی نەوەكەی: هۆلاكۆ لە ساڵی (٦٥٦)ك دا، بەغداد دەگرێ.

پێویستە ئەوەش بگوترێ: ئەوە كە هەندێك دەڵێن: یەئجووج و مەئجووج لە پشت كێوی (قاف)ن، هیچ بنەمایەكی جوگرافیی و زانستیی نیەو، هیچ بنەمایەكیشی لە وەحیی نیە، كە هەندێ كەس وادەزانێ: ئەوە لە قورئاندا هاتوە، یان لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، بەڵام نە لە قورئان و نەلە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ باسی كێوی (قاف) هەر نەكراوە، بەڵێ باسی یەئجووج و مەئجووج كراوە، كە واش پێدەچێ ئەو یەئجووج و مەئجووجە، دوو هۆز بووبن، دوایی بوون بە نەتەوەیەك، كە هەم مەغۆلیان پێ دەگوترێ و، هەم تەتەریان پێدەگوترێ، دەشگونجێ تەتەر و مەغۆل دوو نەتەوە بن.

(١) التحرير والتنوير، ج١٦، ص٣٣.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا﴾، واتە: لە بارەی (**ذي القرنين**)ەوە لێت دەپرسن بڵێ: لە بارەیەوە باس و خواسێکتان بۆ دەخوێنمەوە، وا پێدەچێ کە دەفەرموێ: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ﴾، بەپێی هۆی هاتنە خوارەوەکەشی، کە لە سەرەتای سوورەتی (**الكهف**)ەوە باسمانکرد، هەر ئەوە بێ کە قورەیشییەکان بەڕاسپاردنی جوولەکەکان سێ پرسیاریان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کردن:

١- دەربارەی هاوەڵانی ئەشکەوت.

٢- دەربارەی (**ذي القرنين**).

٣- دەربارەی ڕووح، ئنجا خوا دێتە سەر جێبەجێ کردنی بەڵێنەکەی کە دەفەرموێ: لە بارەی (ذي القرنين)ەوە باس و خواستان بۆ دەخوێنمەوە و بۆتان دەگێڕمەوە:

﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَـٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا﴾، ئێمە ئەومان دەسترۆیشتوو کرد بوو لە زەوییداو، بۆ هەر شتێك هۆکارمان بۆ ڕەخساند بوو، یاخود: بۆ هەر شتێك ڕێیەکمان بۆ ئاچووخ کرد بوو، چونکە وشەی (**سبب**) هەم بە مانای هۆکار و ئامراز دێ، هەم بە مانای ڕێگا دێ، بۆ گەیشتن بەو ئامانجە، ﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ ئنجا بە دوای هۆکار و ڕێیەکەی کەوت.

﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ﴾، هەتا کاتێك گەیشتە شوێنی لێ ئاوابوونی خۆر، ﴿وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ﴾، خۆری وا لێ هەڵکەوت، وای هاتە بەرچاو، کە لە باتڵاغێکدا ئاوا دەبێ، دەچێتە نێو باتڵاغێکەوە، سەرچاوەیەکی باتڵاغ، باتڵاغیش بریتیە لە قوڕێکی ڕەشی بۆگەن، کە وا دیارە ئەو شوێنە، ڕۆژئاوای دەریای خەزەر بووە، کە سەرچاوەکانی نەوتی لێن و، ئێستاش نەوتێکی زۆری لێ دەردەهێنرێ، کاتی خۆی عەرەب پێیان گوتوە (**البلد المنتن**) وڵاتە بۆگەنەکە، لەبەر ئەوەی بۆنی نەوت و غازی لێهاتوە، یاخود: کەنار دەریایەك بووە، کە خۆری لێ ئاوا دەبێ، کەناری دەریاش ئەگەر بیابانی بەدەمەوە بێ، دەشتی بە دەمەوە بێ، قوڕ و جڵیتاو، قوڕی ڕەش و لیتەی لێ پەیدا دەبێ، کاتێك تەماشای دەکەی و خۆر لە دوورەوە دەبینی، وا دەزانی دەچێتە نێو ئەو قوڕ و جڵیتاوە، بۆیەش ئەوە دەڵێم:

چونکە هەندێك لەوانەی بە حیساب ڕەخنە لە قورئان دەگرن! گوتوویانە: قورئان هەڵەی جوگرافیی گەورەی تێدایە! دەڵێ: (**ذو القرنين**) خۆری بینی لە سەرچاوەیەکی قوڕی ڕەشدا ئاوا دەبوو! بەڵام بێگومان مەبەست ئەوەیە کە: بە چاو وا دیارە، ئەگەرنا ئێمە خۆرمان وادێتە بەرچاو: هێندەی بێژینگێکە، کە لە واقیع دا خۆر ملیۆنێك و سێیسەد هەزار (١٣٠٠٠٠٠) جار هێندەی زەوییە! هەروەها مانگیش، کە زۆر گەورەیە، بەڵام هەردووکیان بە قەدەر بێژینگێك، یان گچکەتر دێنە بەرچاو، کە ئەوە بۆ چاوی ئێمە وایە، یاخود ئێمە هەست دەکەین: کە خۆر لە خۆرهەڵاتەوە دێ و دەچێتە خۆرئاوا، لە حاڵێکدا کە ئەوە زەوییە دەخولێتەوە لە بەرانبەری خۆردا، ئەگەرنا خۆر بە دەوری زەویدا ناخولێتەوە، بەڵام بۆ چاوی ئێمە وایە، قورئانیش کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾ واتە: ئەو پێی وابوو، کە لەکانییەکی قوڕولیتەدا ون دەبێ، لەبەر چاوی وی بەو شێوەیە بوو، ﴿ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ﴾، لە نیزیك ئەو شوێنە خەڵکێکی، کۆمەڵگایەکی لێ بینی، کە وا پێدەچێ خراپەکار بووبن.

﴿ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴾، گوتمان: ئەی (**ذا القرنين**) بۆت هەیە، یان سزا و ئازاریان بدەی {لەسەر خراپە و ستەم} یاخود چاکەکارییان تێدا ڕەچاو بکەی {لەبەرانبەر چاکەیان دا}.

﴿ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ﴾، ئەویش گوتی: کەسێك ستەم بکات، بێگومان سزای دەدەین، ﴿ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴾، دوایی دەگێڕدرێتەوە بۆ لای پەروەردگاری، ئەویش سزایەکی سەخت و بێڕەزای دەدات.

﴿ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، بەڵام کەسێك بڕوای هێنا بێ و کردەوەی باش بکات، ئەوە پاداشتی هەرە چاکی هەیە ﴿ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴾، ئێمەش لە لایەن خۆمانەوە، قسەیەکی ئاسانی لەگەڵدا دەکەین، واتە: بە شێوەیەکی ئاسان مامەڵەی لەگەڵدا دەکەین و، قسەیەکی خۆشی لەگەڵدا دەکەین.

﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴾، دوایی دووبارە (**ذو القرنين**) ڕێی گرتەوە بەر و، هۆکاری گرتەوە بەر، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ ﴾، (هەرڕۆیی) هەتا کاتێك گەیشتە شوێنێك کە خۆری لێ هەڵدێ، ﴿ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴾، خۆری وا هاتە بەرچاو، لەسەر خەڵکێك هەڵدێ کە لە نێوان ئەوان و خۆردا، پۆششێکمان دانەنابوو، واتە: هیچ

شتێك تیشكی خۆری لێ نەدەگێڕانەوە، كە مەبەست ئەوەیە: بەرگ و پۆشاكیان لەبەر نەبووە، یان مەبەست ئەوە بووە: خانوو و نوایان نەبووە.

﴿ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴾، واتە: هەواڵی (**ذي القرنين**) ئاوا بوو و، ئێمە تەواو شارەزا بووین بەوەی لەلای بوو، واتە: هەرچی هۆكاری هەیبوون و دەسترۆیشتوویتیی كە هەیبوو، ئێمە لە هەمووی ئاگادار بووین.

﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴾، دوایی دیسان ڕێی گرتەوەبەر و، هۆكاری گرتەوە بەر، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ ﴾، (هەر ڕۆیشت) هەتا كاتێك گەیشتە نێوان دوو بەربەستەكە، دوو چیایەكە، ﴿ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا ﴾، لە پێشیانەوە كۆمەڵە خەڵكێكی بینی، ﴿ لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴾، خەریك بوو لە قسە تێنەگەن، واتە: زۆر دواكەوتوو بوون.

﴿ قَالُواْ يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، ئەو خەڵكە گوتیان: ئەی ذیلقەرنەین! بە دڵنیایی یەئجووج و مەئجووج، تێكدەرن لە زەوییدا، ﴿ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا ﴾، ئنجا ئایا پیتاكێكت بۆ كۆبكەینەوە، ﴿ عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴾، كە لە نێوان ئێمە و ئەواندا، بەربەستێك دابنێی؟ ﴿ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ ﴾، (**ذو القرنين**) گوتی: ئەوەی پەروەردگارم منی تێدا دەسترۆیشتوو كردوە، باشترە لەو پیتاكەی ئێوە بۆم كۆدەكەنەوە، ﴿ فَأَعِينُونِى بِقُوَّةٍ ﴾، بەڵام بەهێز هاوكاریم بكەن، واتە: بە دەستی كرێكاری خۆتان، ئەگەرنا ماڵ و ئیمكانیەتم هەیە، ﴿ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴾، لە نێوان ئێوە و ئەواندا، بەربەستێكی مەحكەم دادەنێم.

ئنجا دەستی پێكرد: ﴿ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ ﴾، (گوتی:) پارچە ئاسنە گەورەكانم بۆ بێنن، وا پێدەچێ هەر خۆیشی وەك ئەندازیارێك نەخشەی دانابێ، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ ﴾، بەردەوام پارچە ئاسنە گەورەكانی خستنە سەریەك، {دەبێ پارچە ئاسنی زۆر زەبەلاح و گەورە بووبن} هەتا نێوان دوو چیایەكەی پڕكرد، ﴿ قَالَ ٱنفُخُواْ ﴾، ئنجا گوتی: بەمووشەدەمە فووی لێبكەن و ئاگرەكەی خۆش بكەن، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا ﴾، {هەروا بەردەوام بوو لەسەر گەرمكردنی ئاسنەكان} هەتا كاتێك كە ئەو پارچە ئاسنانەی لەسەر یەكی داناون، سووری كردنەوە و كردنی بە ئاگر، ﴿ قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴾، گوتی: مسی قاڵكراوەم بۆ بێنن، با بەسەریدا بكەم، بەسەر كەلێنی ئاسنەكان دا، {دەبێ هۆكار و ئامرازی سەرسوڕهێنەری دابینكردبن بۆ ئەوە، ئەگەرنا چۆن دەگەنە ئەو ئاستە بەرزانە!}

ئنجا بەربەستەكەی دروستكرد ﴿ فَمَا ٱسْطَٰعُوٓا۟ أَن يَظْهَرُوهُ ﴾، {ئیدی یەئجووج و مەئجووج} نەیانتوانی سەری بكەون، ﴿ وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴾، هەروەها نەشیان توانی كونی بكەن، یانی: نەتوانییان پێی هەڵگەڕێن و، نەتوانیيشیان كونی بكەن.

ئنجا بابزانین (ذیلقەرنەین) چی گوت؟

﴿ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ﴾، گوتی: ئەوە بەزەییەكە لە پەروەردگارمەوە {كە یارمەتیی دام ئەو بەربەستە لەنێوان ئەو گەلە ستەم لێكراوە و، ئەو دوو گەلە ستەمكارەدا، دروست بكەم}

﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ﴾، ئنجا هەر كات بەڵێنی پەروەردگارم هات، تەختی دەكات، ﴿ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّى حَقًّا ﴾، بەڵێنی پەروەردگاریشم ڕاستە.

ئنجا ئایا لە بەڵێنی پەروەردگار، مەبەستی ئاخیر زەمانە، یاخود: ئەو كاتەیە كە ئەو بەربەستە لە نێوان یەئجووج و مەئجووجدا لادەچێ؟ هەردووك واتایەكە هەڵدەگرێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خـوا دەفەرمـوێ: هەروەهـا لـە بـارەی ذولقەڕنەینـەوە پرسـیارت لـێ دەکـەن بڵـێ: لـە بارەیـەوە بـاس و خواسـێکتان بەسـەردا دەخوێنمـەوە، ئێمـە لـە زەمینـدا دەسترۆیشـتوومان کردبـوو و، هـۆکار و ڕێـی هێنانـەدی هـەر ئامانجێکـمان پێدابـوو:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَـٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ﴾، لە بارەی ذولقەڕنەینەوە پرسیارت لێ دەکەن.

ئنجـا کـێ بـوون ئەوانـەی پرسـیاریان کـردوە؟ بـە تەئکیـد هـۆزی قورەیـش بـووە، پرسـیاریان لـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە، بـە پێـی هـۆی هاتنـە خوارەوەکـەش لەسـەر ڕاسـپاردنی جوولەکـەکان، بـووە کـە گوتوویانـە: ئـەو سـێ پرسـیارەی لـێ بکـەن، ئەگـەر وەڵامـی دانـەوە، وەڵامـی ئـەو سـێ پرسـیارەی زانـی، دیـارە پێغەمبـەرە و ﷺ وەحیـی بـۆ دێ، ئەگەرنـا، دیـارە کەسـێکە لـە خـۆوە ئیددیعـای پێغەمبەرایەتیـی دەکات.

لـەو بـارەوە کـە ئایـا بۆچـی بـەو کابرایـە گوتـراوە: ذیلقەڕنەیـن؟ دەڵێیـن: (ذِی) واتـە: خـاوەن، (قَرْن)یـش، واتـە: قـۆچ، شـاخ، (قرنیـن)، واتـە: دوو قۆچـەکان، بـەڵام بۆچـی وای پـێ گوتـراوە؟ زانایـان زۆر شـتیان گوتـوە:

١) هەندێکیان گوتووویانە: لەبەر ئەوەی: گەیشتۆتە ئەولا ولای زەوی، خۆرهەڵات و خۆرئاوا، (قرني الشّمْس).

٢) هەندێکیان گوتوویانە: لەبەر ئەوەی: دوو کەزیی (ضفيرة)ی هەبوون، کاتی خۆی عادەتیان وابووە، زۆر لە گەل و نەتەوەکان، پیاوانیش قژیان درێژ بووە.

٣) هەندێکیان گوتوویانە: لەبەر ئەوەی: خوودەیەکی لەسەر بووە، دوو قۆچی هەبوون.

٤) هەندێکیان گوتوویانە: لەبەر ئەوەی: خۆی دوو بەرزایی لەسەری دا هەبوون.

بەڵام هیچ کام لەوانە، بەڵگەیەکی وای لەسەر نیە.

واش پێدەچێ، خوودەیەکی لەسەر نابێ، کڵاوێکی لەسەر نابێ، وەك نیشانەو هێمای هێز، دوو قۆچی پێوەبووین، وەك چۆن قۆچەکانی گا، ڕەمزی هێزن، ڕەنگە ئەو خوودەیەی لەسەری بووە، دوو قۆچی گای پێوە بووبن، بۆ ترساندنی دوژمنان و گەیاندنی ئەوە کە بەهێزە و بە توانایە، هەرکام لە ڕایەکانی دیکەش، کەم و زۆر پێدەچن و، ڕایەکی وامان بە دەستەوە نیە، یەکلاییکەرەوە بێ.

٢)- ﴿قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا﴾، پێیان بڵێ: بە دڵنیایی من لە بارەی ویەوە هەواڵێکتان، باس و خواسێکتان بەسەردا دەخوێنمەوە.

(**السين في** (سَأَتْلُوا) **لِتَحْقِيقِ الوَعْدِ**)، (**سين و سَوْفَ**)، جاری وایە بۆ هەواڵپێدانی شتێکە کە لە دواییدا ئەنجام دەدرێ، جاری واشە بۆ جەختکردنەوە دێن، بەڵام لێرەدا (**س**) بۆ جەختکردنەوەیە، یانی: بە دڵنیایی من لە بارەیەوە باس و خواسێکتان بەسەردا دەخوێنمەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ﴾، ئەم (مِّنْهُ)، (**مِنْ للتَبْعِيض**)، (**من**) بۆ بەشێکە یانی: بەشێکی ئەو بەسەرهاتە، نەك هەمووی، ئنجا (**منه**) لە: ﴿سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ﴾، یانی: (**مِنْ خَبَرِهِ**)، لە هەواڵەکەی، یانی: ڕاناوی (ه) لە (**منه**)دا، پاڵدەدرێتە لای شتێك کە قرتێنراوە، یانی: لە هەواڵی ئەوتان بۆ دەخوێنمەوە.

ئنجا ئایا بۆچی دەفەرموێ: (**أَتْلُوْعليكم منه**)؟ شتێکتان لێی بەسەردا دەخوێنمەوە؟ واتە: هەندێکیتان بۆ دەگێڕمەوە، کە بە کەڵکی خوێندنەوە بێت، بە کەڵکی ئەوە بێ، ببێتە قورئان و بخوێنرێتەوە، چونکە: خوا ﷻ هەم لە بەسەرهاتی ذیلقەرنەین و، هەم لە تێکڕای بەسەرهاتەکانی دیکەدا، کە دەیانگێڕێتەوە، جێی مەبەست و ئامانج دەگێڕێتەوە، نەك ئەو وردەکارییانەی کە پەکمان لەسەریان نەکەوتوە و، هیچ حیکمەتێکیان پێوە پەیوەست نیە، بۆ وێنە:

ناوی ذیلقەرنەین، تەمەنی، خەڵکی کوێ بووە، چی لەبەر کردوە و...هتد؟ وردەکارییەکانی، خوا باسیان ناکات، چونکە حیکمەتێکیان پێوە پەیوەست نیە، بەڵام:

١- ذولقەڕنەین کوێی گرتوە؟

٢- ذولقەڕنەین سیاسەتیی چۆن بووە؟

٣- ڕەوشتەکانی چۆن بوون؟

٤- چۆن لەگەڵ گەلە مەزڵوومەکاندا ڕەفتاری کردوە؟

٥- چۆن لەگەڵ ستەمکاراندا مامەڵەی کردوە؟

٦- چۆن نیعمەتەکانی بۆ لای خوا گێڕاوەنەوە؟

ئەوانە گرنگن و، ئەوانەش خوای کاربەجێ هەموویانی لە بەسەرهاتەکەدا، گێڕاونەوە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا﴾، بڵێ: بەشێك لەبارەی هەواڵی ویتانەوە بەسەردا دەخوێنمەوە، باس و خواسێك کە بە کەڵك بێ و وشەی زیکری لێ بوەشێتەوە.

٣)- ﴿إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ﴾، ئێمە ئەومان لە زەویدا دەستڕۆیشتوو کردبوو.

(التَّمْكِيْنُ: جَعْلُ الشَّيءِ مَتَمَكِّناً رَاسِخَاً، وَهُوَ تَمْثِيْلٌ لِقُوَّةِ التَّصَرُّفِ، بِحَيْثُ لاَ يُزَعْزِعُ قُوَّتَهُ أَحَدٌ، مَكَّنَاهُ، ومَكَّنَا لَهُ، بِمَعْنَىً لَكِنَ اللاَّمَ لِلتَوْكِيدِ، مِثْلُ شَكَرْتُ لَهُ وَنَصَحْتُ لَهُ).

واتە: (**تَمْكِيْنُ**)، بریتیە لەوە کە شتێك لە زەوییدا چەسپاو و، ڕۆچوو بکرێ، ئەویش وێنا کردنە بۆ هێزو دەستەڵاتی دەستوەردان، کە هیچ کەسێك نەتوانێ هێزەکەی لابەرێ و بلەقێنێ، ئنجا (**مَكَّنَاهُ**) و (**مَكَّنَا لە**)، هەردووکیان بە یەك واتان، بەڵام (ل)ی (مَكَّنَّا لَهُ)، بۆ جەختکردنەوەی زیاترە، وەك (**شَكَرْتُ**)، واتە: سوپاسم کرد، بەڵام (**شَكَرْتُ لَهُ**)، سوپاسم بۆی کرد، ئەمە زیاتر جەختکردنەوەی تێدایە، هەروەها (**نَصَحْتُ**)، واتە: دڵسۆزییم بۆی نواند، بەڵام: (**وَنَصَحْتُ لَهُ**)، ئەم (ل) کە دەچێتە سەری، ماناکەی تۆختر دەکاتەوە و بەهێزتری دەکات.

٤)- ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا﴾، بۆ هەر شتێك هۆکارمان بۆ ڕەخساندبوو، (**سبب**) لە ئەصڵدا بە مانای پەت و گوریس (**حَبْل**) دێ و، بە مانای ئامراز (**وسیلة**) دێ، بەڵام خوازراویشەتەوە بۆ ڕێگا، پاشان بۆ هەر هۆکارێك کە ئینسان ئامانجی پێ وە دەست بێنێ: (**وَأُطْلِقَ هُنَا عَلَى مَا يُتَوَسَّلُ بِهِ إِلَى الشَّيءِ مِنْ عِلْمٍ وَقُدْرَةٍ وَآلآتِ التَسْخِيرِ**).

کە دەفەرموێ: ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ﴾، هەموو شتێك لێرەدا واتە: بۆ شتانێکی زۆر، ئەگەر نا مەبەست ئەوە نیە: بۆ هەموو شتێك بەگشتی! چونکە هەموو شتێك تەنیا

خـوا توانـای بەسـەریان دا هەیـە، ئنجـا ئەمـە وەك ئـەو ئایەتـەی سـوورەتی (**یونـس**)ە، کـە دەفەرمـوی: ﴿ وَلَوۡ جَآءَتۡهُمۡ كُلُّ ءَايَةٍ ﴿٩٧﴾ ﴾، واتـە: ئەگـەر هـەر هەمـوو نیشـانەیەکیان بـۆ هاتبایـە.

یـان لـە سـوورەتی (**الأحقـاف**)دا، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيۡءِۭ بِأَمۡرِ رَبِّهَا ﴿٢٥﴾ ﴾، واتـە: هەمـوو شـتێکی کاول دەکـرد، دەیرمانـد بـە مۆڵەتـی پـەروەردگاری، واتـە: هەمـوو شـتێك کـە خـوا ناردوویەتـی: بیرمێنـێ، ئەگـەر نـا بێگومـان هەمـوو شـتێك، مانـگ و خۆریـش دەگرێتـەوە، بـەڵام ئـەو بایـەی کـە خـوا بـۆ گەلـی عـادی هەڵكـردوە، بـۆی نـاردوون، مانـگ و خـۆر و زەوی و چیاکانـی لـە بەیـن نەبـردوون، کەواتـە: هەمـوو شـتێك، یـانی: ئـەوەی لـەو چـوار چێوەیـەدا مەبەسـتە.

مەسەلەی دووەم:

ئیدی ذولقەڕنەین ڕێی گرتەبەر، هۆكاری گرتە بەر، ڕۆیشت هەتا كاتێك گەیشتە شوێنی خۆر لێ ئاوابوون، وای هاتە بەرچاو، كە خۆر لە سەرچاوەیەكی قوڕیین (باتلاغ)دا، ئاوا دەبێ و، لە لای وی (لە لای ئەو سەرچاوەیە)، خەڵكێكی لێ هەڵكەوت، گوتمان: ئەی ذەلقەڕنەین! (بۆت هەیە و دەستت كراوەیە) چ سزایان بدەی، لەسەر خراپەكاریی، چ چاكەكارییان لەگەڵ بكەیە پیشە، ذولقەڕنەین گوتی: هەر كەسیان ستەم بكات، بێگومان ئازار و سزای دەدەین و، دواییش دەگێڕدرێتەوە لای پەروەردگاری، سزایەكی سەخت و بێڕەزای دەدات و، هەر كەسێكیشیان بڕوا بێنێ و كردەوەی چاك بكات، پاداشتی هەرە چاكی هەیە (لە لای خوا) و، ئێمەش لە لای خۆمانەوە، قسەی باش و مامەڵەی سووك و ئاسانی لەگەڵدا دەكەین:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ۗ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾، خوێنراویشەتەوە: (اتَّبَعَ) واتە: كەوتە ڕێ، ڕێی گرتەبەر، یاخود شوێن هۆكارەكە كەوت، ئەو هۆكارانەی كە خوا بۆی ڕەخساندبوون، ئامانجەكانی كە دەیەوێن، پێیانیان وەدی بێنێ.

وەك گوتمان: (سبب) كە لە ئەسڵ دا بە مانای پەت (حَبْل)ە، دوایی خوازراوەتەوە بۆ هەركام لە: ڕێباز (طریق) وئامڕاز (وسیلة)، بۆیەش من هەردووكیانم بەكارهێناون: ڕێ و هۆكاری گرتەبەر، چونكە: (ڕێ)ش هەر هۆكارە بۆ گەیشتن بەو شوێنەی دەویسترێ، خواش ﷻ لێرەدا دوو وشەی بەكارهێناون: ١- (أَتْبَع) (إتِّبَاع) یانی: شوێنكەوتن، ئینسانیش شوێن ڕێ دەكەوێ، ٢- (بَلَغ) ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ﴾، كە بێگومان ئینسان بە ڕێیەدا دەگاتە ئەو شوێنەی

دەیەوێ، کەواتە: بەو دوو نیشانەیە، کە: (إتّبَاع) و (بُلُوغ)، ئەو دوو وشەیە هاتوون، ئەمە نیشانەن کە (سبب) مانا مەجازییەکەی مەبەستە، کە بریتیە لە ڕێگا، یان ئامراز.

٢)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ ٱلشَّمْسِ ﴾، هەر ڕۆیشت: هەتا کاتێك کە گەیشتە شوێنی خۆر لێئاوا بوون، واتە: شوێنی خۆر لێ ئاوابوونی دەوڵەتەکەی، یان قەڵەمڕەوی حوکمڕانییەکەی، یان کۆتایی سەفەرەکەی، خۆرئاوابوونەکەی لە کوێ بووە، گەیشتۆتە ئەوێ، دیارە خۆریش لە زۆر شوێنی گۆی زەوی، وا دێتە بەرچاو، کە ئاوا دەبێ، بۆ وێنە: خۆر دەچێتە نێو بیابان، ئەگەر شوێنەکە بیابان بێ، هەروەها هەست دەکەی: خۆر دەچێتە پشت و ئەو دیو چیایەکە، ئەگەر شوێنەکە چیابێ، یان هەست دەکەی خۆر دەچێتە نێو دەریایەکە، ئەگەر دەریا بێ، یاخود ئەگەر کەنار دەریا و قوڕ و لیتە بێ، هەست دەکەی خۆر دەچێتە نێو قوڕ و لیتەکە، دیارە ئەو شوێنەش کە ذولقەڕنەین پێی گەیشتوە، کەنار دەریا بووە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾.

٣)- ﴿ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ﴾، خۆری وا هاتە بەرچاو، وای لێ هەڵکەوت کە لە کانی و سەرچاوەیەکی قوڕی بۆگەندا، ئاوا دەبێ، کە بە کوردیی پێی دەڵێن: (باتڵاغ) قوڕ و لیتاو، کە وا پێدەچێ مەبەست لەو شوێنە: دەریای (خەزەر) بێ، کە دەریاچەی (قەزوین)یشی پێ دەڵێن و دەشکەوێتە ڕۆژئاوای وڵاتی چینەوە، هەروەها ئەو شوێنەش، کەنارەکانی دەریای خەزەرن، لە نیزیك شاری باکۆ، کە مێژوو نووسە مسوڵمانەکان کاتی خۆی بەو شوێنانەیان گوتوە: (**البلاد المُنْتِنَة**)، لەبەر ئەوەی نەوتی لێ هەڵقوڵیوەو ئەوکاتەش نەیانزانیوە و نەیانتوانیوە: لە نەوت و گاز بەهرەمەند ببن، ئیدی بۆنی کردوە و گوتوویانە: وڵاتە بۆگەنەکان.

٤)- ﴿ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا ﴾، لەلای وێ خەڵکێکی لێ هەڵکەوت، یانی: لەلای ئەو باتڵاغ و قوڕاوە کە قوڕی ڕەشی بۆگەن بوو، لەوێ کۆمەڵە خەڵکێکی بینی، سیاقی ئایەتەکان ئەوە دەگەیەنێ، کە ئەوانە خەڵکێکی خراپەکار بوون، بە بەڵگەی ئەوە کە دوایی خوا ﷻ: ذولقەڕنەین سەرپشك دەکات لە نێوان سزدان و، چاکە لەگەڵدا کردنیان، ئنجا ئەگەر خراپەکار نەبوونایە، خوای دادگەر دەستی ذولقەڕنەینی ئاوەڵا نەدەکرد، کە سزایان بدات.

٥)- ﴿ قُلْنَا يَـٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ ﴾، گوتمان: ئەی ذەلقەڕنەین!

ئایا خوا چۆنی پێ فەرموو؟

أ- هەندێك دەڵێن: ئەو پیاوە پێغەمبەر بووە و، خوا لە ڕێی وەحییەوە ئەوەی پێ فەرمووە! بەڵام بۆ بە پێغەمبەر دانانی هەر کەسێك، دەبێ بەڵگەیەکی دڵنیاکەرمان هەبێ، کە لێرەدا ئەو بەڵگەیە نیە.

ب - ڕای ڕاست ئەوەیە، کە مەبەست لە (قُلْنَا)، پێمان فەرمووە، واتە: ئیلهاممان بۆ کرد، خستمانە دڵیەوە، هەروەك چۆن خوا ﷻ ئەو تەعبیرەی بۆ هەر کام لە مەریەم و، دایکی مووساش بەکارهێناوە:

١- ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ﴿٧﴾ ﴾ القصص.

٢- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ ﴿٤٢﴾ ﴾ آل عمران، ئاشکراشە: خوا ﷻ نە وەحیی بۆ دایکی مووسا کردوە و، نە وەحییشی - بە مانا باو و زاراوەییەکەی - بۆ مەریەم کردوە، بە ڕای زۆربەی هەرە زۆری زانایان، هەرچەندە ڕای واش هەیە دەڵێ: ئەو دووانەش پێغەمبەر بوون، بە تایبەت مەریەم، (خوا لێی ڕازی بێ)، بەڵام ڕای ڕاستتر ئەوەیە، کە نەخێر پێغەمبەران تەنیا لە پیاوان، نێردراون، لەبەر کۆمەڵێك هۆکار، کە پێشتر باسمان کردوون، کەواتە: مەبەست لەوە کە خوا دەفەرموێ: قسەمان کرد لەگەڵ دایکی مووسا و، لەگەڵ مەریەمدا، واتە: خورپەمان بۆ کردن و خستمانە دڵیانەوە.

٦)- ﴿ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ ﴾ (گوتمان: ئەی ذیلقەرنەین! تۆ سەرپشکی:) بۆت هەیە سزایان بدەی (مادام شایستەی سزادرانن).

٧)- ﴿ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴾، هەروەها بۆت هەیە چاکەکارییان تێدا ڕەچاو بکەی.

(**حُسْناً: مَصْدَرٌ وَعُدِلَ عَنْ «أَنْ تُحْسِنَ إِلَيْهِم» مبَالَغَةً فِي الإِحْسَانِ، حَتَّى جَعَلَ كَأَنَّهُ اتَّخَذَ فِيهِمْ: نَفْسَ الحُسْنِ**)، (حُسْنًا)، چاوگە، ﴿ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴾ یانی: چاکەکارییان تێدا ڕەچاو بکەی، بۆیەش نەیفەرمووە: (**أَنْ تُحْسِنَ إِلَيْهِم**)، تاکو تۆختر و زیاتر مانای چاکە لەگەڵ کردن، بگەیەنێ، وەك ئەوەی: خودی چاکە لەگەڵ کردنی، تێدا ڕەچاو کردبن، ئنجا ئەمە وەك ئایەتەکەی سوورەتی (**البقرة**)یە: ﴿ وَقُولُوا۟ لِلنَّاسِ حُسْنًا ﴿٨٣﴾ ﴾ البقرة، واتە: چاکەکاریی بە خەڵکی بڵێن، کە بێگومان: قسەی چاکت پێ بە خەڵکی دەگوترێ، نەك خودی چاکە کردن!

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە: خوا ﷻ دەستی ذولقەرنەینی ئاوەڵا کردۆتەوە، بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو کۆمەڵە خەڵکەدا: چ سزایان بدات، چ چاکەکارییان تێدا بکاتە پیشە!

٨)- ﴿ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ ﴾ {ذولقەرنەین} گوتی: بەڵام هەر کامێك لەوان ستەم بکات.

٩)- ﴿ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە سزا و، ئازاری دەدەین {واتە: لە دنیادا}.

١٠)- ﴿ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴾، دوایی دەگێردرێتەوە بۆ لای پەروەردگاری، ئەویش سزایەکی سەخت و بێڕەزای دەدات.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ ﴾، زۆرێك لە توێژەرەوانی قورئان، لە نێویاندا (**محمد الطاهر بن عاشور**) و زۆری دیکەش گوتوویانە: مەبەست لە (ظَلَمَ)، یانی: (أَشْرَكَ)، هاوبەش دابنێ بۆ خوا، بەڵام من پێم وایە: نەیانپێکاوە، بەڵکو وشەی (**ظُلْم**) لێرەدا هەر مانا ڕواڵەتییەکەی خۆی مەبەستە، واتە: دەستدرێژیی کردن بۆ سەر مافی ئەوانی دیکە و، سنوور بەزێنیی، بێگومان دەزانم وشەی (**ظُلْم**)، بە مانای شیرکیش هاتوە: ﴿ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ ﴾لقمان، هەروەها بە مانای کوفریش ﴿ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٢٥٤﴾ ﴾ **البقرة**، هەروەها گوناهکردن... (... أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ...) النساء: ١١٠ بەڵام لێرەدا ناگونجێ مەبەست لە (**ظلم**) شیرك و کوفر و گوناهکردن، بێ، بەڵکو دەبێ مەبەست ستەم و دەستدرێژیی بێ، چونکە: سزادانی خەڵك لەسەر کوفر و شیرك، تەنیا کاری خوایەو لە قیامەتێ ئەوە دەکرێ، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ ٱللَّهُ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُم ﴿٢٦﴾ ﴾الغاشية، خوای دادگەر زۆر بە ڕوونیی ئەوەی هەڵبڕیوە و یەکلای کردۆتەوە: کە سزادانی خەڵك لەسەر کوفر و شیرك، تەنیا مافی خوایە و، خوا بۆ خۆی و، لە ڕۆژی دواییشدا، نەك لە دنیادا، لەسەر کوفر و شیرك خەڵك سزا دەدات، بەڵام لەسەر زوڵم، خوا ﷻ دەستی شەریعەت و جێ بەجێ کارانی شەریعەتی ئاوەڵا کردوە، کە لەسەر ستەم و دەستدرێژیی، ستەمکاران سزا بدەن و، دەستیان بگرن و نەهێڵن زوڵم بکەن، لەبەر ئەوەی دنیا بە زوڵم تێکدەچێ، ئەگەرنا بە کوفر و ئیمانەوە، دەگونجێ خەڵك بە یەکەوە بژین.

﴿ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ﴾، (سَوْفَ)، وەك گوتمان: لێرەدا بۆ جەختکردنەوەیە، یانی: بە دڵنیایی ئێمە سزای دەدەین، ﴿ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابًا نُّكْرًا ﴾، دوایی دەگێڕدرێتەوە بۆ لای پەروەردگاری {لە ڕۆژی دواییدا} ئەویش سزایەکی سەخت و بێڕەزای دەدات.

١١)- ﴿ وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾، بەڵام هەر کەسێك بڕوا بێنی و کردەوەی باش ئەنجام بدات.

١٢)- ﴿ فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، ئەوە باشترین پاداشتی هەیە، (جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ أي: **فَلَهُ الحُسْنَى جَزَاءً**)، ئەوە باشترین، پاداشتیەتی، (**تَأْنِيْث الحُسنَى بِاعْتِبَارِ الخَصْلَةِ أوِ الجَنَّةِ، أي: فَلَهُ الخَصْلَةُ الحُسْنَى جَزَاءً، أو فَلَهُ الجَنَّة الحُسْنَى**)، وشەی (**الحُسْنَى**) بۆیە بەمێینە دانراوە، بەو ئیعتیبارە کە سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراو (**صفة موصوفٍ محذوف**)ە، وەك (**الخصلة الحُسْنى**) یان (**الجنّة الحُسْنى**) یانی: خەسڵەتی

هەرەچاك، یان: بەهەشتی هەرەچاك. یانی: ئەو خەسڵەتەی یان ئەو بەهەشتەی كە باشترینە، دەبێتە پاداشتی.

﴿ فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، (جزاءاً) (تَمِيِيزٌ، أو مَصْدَرٌ مُؤَكِّدٌ، أو حَالٌ مُقَدَّمَةٌ)، (جزاءً) یان (تَمِيِيز)ە، یاخود چاوگی جەختكەرەوەیە، یاخود (حَال)ێكی پێشخراوە.

١٣)- ﴿ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴾، بێگومان ئێمەش لە لایەن خۆمانەوە، قسەی ئاسانی لەگەڵ دەكەین.

شێوەی ئەم تەعبیرە لە شوێنی دیكەش دا هاتوە، وەك دەفەرمویٚ: ﴿ فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾ ﴾الإسراء، ئەگەر نەتتوانی هاوكاریی كەسانێك بكەی، كە داوای هاوكارییت لێ دەكەن، قسەیەكی ئاسانیان لەگەڵ بكە.

قسەی خۆش و دڵسۆزانە و ئاسانیش، جاری وا هەیە كەلێنێكی باش دەگرێ، هەروەك قسەی خراپ و قورس و زەحمەتیش، ئەگەر گریمان چاكە و هاوكارییە مادییەكەیشی لەگەڵدا بێ، خاوەنەكەی لەسەری قەرزار دەبێتەوە، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُبْطِلُوا۟ صَدَقَٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ ﴿٢٦٤﴾ ﴾البقرة، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! چاكە و ماڵ بە خشینەكانتان، بە منەت و ئازاردان هەڵمەوەشێننەوە!

خوا پاداشتی هەرە چاكی دەداتەوە لە ڕۆژی دواییدا، ئێمەش لە دنیادا، قسەی خۆشی لەگەڵ دەكەین و، كار ئاسانیی بۆ دەكەین و بە شێوەیەكی ئاسان مامەڵەی لەگەڵدا دەكەین، واتە: ئێمەش پاداشتی دەدەینەوە، هەم پاداشتی ماددیی، هەم پاداشتی مەعنەویی.

كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، دەگونجێ: مەبەست پێی خۆی بێ، واتە: لە دنیادا پاداشتی هەرە باشی هەیە لەلایەن ئێمەوە، یانی: لە ڕووی مادییەوە، ﴿ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴾، لە ڕووی مەعنەوییشەوە: ئێمە قسەی ئاسانی لەگەڵدا دەكەین،

دەشگونجێ: ﴿ فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، وەك پێشتر مانامان كرد، واتە: لە لایەن خواوە، باشترین پاداشتی هەیە، كە بەهەشتە و، ئێمەش لە ڕووی دنیاییەوە، قسەی ئاسانی لەگەڵ دەكەین و، مامەڵەی ئاسانی لەگەڵدا دەكەین.

مەسەلەی سێیەم:

دوایی دیسان ذولقەرنەین رێی گرتەوە بەر، هەتا کاتێك گەیشتە شوێنی خۆر لێ هەڵهاتن، بینی لەسەر خەڵكێك هەڵدێ، هیچ پەردەیەكمان بۆ نەرەخساندبوون، تیشكی خۆریان لێ بگێرێتەوە، حاڵی ذولقەرنەین ئاوابوو و، شارەزایی وردیشمان بە هەموو ئەو شتانە هەبوو، كە لە لای بوون و، لەبەر دەستی دا بوون:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴾، وشەی: (أَتْبع) هەم لێرەدا، هەم لە ئایەتی پێشێشدا، دوو جۆرە خوێندنەوەی هەن:

أ/ (ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا).

ب/ (ثُمَ اتَّبَعَ سَبَباً).

هـەردووك خوێندنەوەكـەش واتایـان لێـك نیزیكـە: دوایـی ڕێـی گرتەبـەر، پاشـان شـوێن هۆكاركـەوت.

٢)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ ٱلشَّمْسِ ﴾ (هەر ڕۆیشت) هەتا كاتێك گەیشتە شوێنی خۆر لێهەڵهاتن، واتە: ئەو شوێنەی كە بە نسبەت دەوڵەتەكەی ئەوەوە، یان قەڵەمڕەوی سەفەرەكەیەوە: دەبوو بە خۆرهەڵات.

٣)- ﴿ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ ﴾، خۆری وا هاتە بەرچاو، وای لێ هەڵكەوت، كە لەسەر خەڵكێك هەڵدێ.

٤)- ﴿ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴾، كە ئێمە هیچ پۆشەرێكمان نەخستبووە بەین ئەوان و (تیشكی) خۆرەوە، ئەم تەعبیرە دوو واتای هەن:

أ- خەڵكێكی ڕووت بوون و پۆشاكیان لەبەر نەبوو، ڕەنگە تەنیا پاش و پێشی خۆیان داپۆشیبێ.

ب- لەو سەر زەمینەی ئەوان نە چیای لێ بوو، نە درەختی لێ بوو، نە پەنایەكی لێبوو، بیابان بووە، یان سەر زەمینێكی ئاوەڵا بووە.

٥)- ﴿ كَذَٰلِكَ ﴾، ئەم (ك)ە بۆ لێكچوواندنە، وێچوێنراو (**مُشَبَّه بِهِ**)ەكە، قسەی پێشوو گرتوویەتە نێو خۆی، یان بە بێژەكەی، یاخود بە مانایەكەی، یانی: حاڵی ذولقەرنەین وابوو، ئەو باس و خواسە بەو شێوەیە بوو، كە پێشتر باسكرا، یاخود مەبەست ئەوەیە: هەر كەسێك دەیەوێ: حاڵی ذولقەرنەین بشوبهێنێ، نایشوبهێنێ بە شتێكی وێچووتر، لەوە كە بە خودی خۆی بیچوێنێ.

٦)- ﴿ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴾، هەرچی لە لای ئەو بوو، زانیاریی و شارەزاییمان، دەوری دابوو، واتە: چاك چاك دەمانزانی چی لەبەر دەستدا هەیە و، چی هەیە و، چی نیە، چونكە هەمووی خوا بۆی ڕەخساندبوو، (**الخُبْرُ: العِلْمُ والإحَاطَةُ بالخَبَرِ**)، (**خُبْر**) بریتیە لە زانیاریی و دەورە دانی هەواڵێك.

(**بِمَا لَدِيْه: مَا عِنْدَهُ مِنْ عظمة الملك من جنودٍ وقوة وثروة**)، واتـە: ئـەوەی كـە لـە لایەتـی لـە حكومڕانیـی مـەزن و سـەرباز و دەسـەڵات و سـامان. {هۆكارەكانـی كـە ئامانجەكانـی پـێ وەدەسـت دێنـان} مەبەسـت لـەو تەعبیـرە ئەوەیـە كـە **ذولقەرنەیـن**: خاوەنـی دەسـتەڵات و دەسترۆیشـتوویەكی زۆر بـووە.

مەسەلەی چوارەم:

دوایی دیسان ڕێ و هۆکاری گرتە بەر، هەتا کاتێك گەیشتە نێوان دوو (چیایە) بەربەستەکان، لە پێشیانەوە خەڵكێكی لێ هەڵكەوت، نیزیك بوو لە قسە تێنەگەن، گوتیان: ئەی ذولقەرنەین! یەئجووج و مەئجووج تێكدەرن لە زەمیندا، ئنجا ئایا پیتاكێكت بۆ كۆبكەینەوە، تاكو بەربەستێكمان لە نێواندا دروست بكەی؟ ذولقەرنەین گوتی: ئەوەی پەروەردگارم پێیداوم، لە توانا و ماڵ و سامان، لە پیتاكی ئێوە باشترە، بەڵام بەهێزی دەست {كرێكاریی} هاوكارییم بكەن، بەربەست و دیوارێكی مەحكەمتان لە بەیندا دروست دەكەم، ئنجا گوتی: پارچە ئاسنی گەورە گەورەم بۆ بێنن، ئنجا كاتێك پارچە ئاسنەكانی لەسەریەك هەڵچنی و، نێوان دوو قەدی چیایەكانی پڕكرد و یەكسان كرد، گوتی: بێنن بە مووشە دەمان، فوو لە ئاگری ژێر پارچە ئاسنەكان بكەن، ئنجا كاتێك پارچە ئاسنەكانی سوور كردنەوە و كردنە ئاگر، گوتی: ئەوجار مسی قاڵبووەوەم بۆ بێنن بەسەریدا بكەم:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا۟ يَـٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ فَأَعِينُونِى بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴾ خوێنراویشتەوە: (اتَّبَعَ)، واتە: دووبارە كەوتەوە ڕێ، ڕێی گرتەوە بەر، یاخود هۆكاری گرتە بەر.

٢)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ ﴾ (هەرڕۆیشت) هەتا كاتێك گەیشتە نێوان دوو بەربەستەكان.

گومانی تێدانیە كە نێوان دوو بەربەستەكان: (بَيْنَ ٱلسَّدَّيْنِ)، خوێنراویشتەوە: (بین السُّدَّیْن)، مەبەست پێی: نێوان دوو چیایان بووە، یانی: دەربەندێك بووە، دوو چیای بەرانبەر یەك هەبوون، نێو قەدیان بەتاڵایی بووە، دابڕاوایی بووە، دیارە یەئجووج و

مەئجووج بەو دابڕاوییەدا هاتوون، ئنجا خەڵكەكە كە لە پێش دوو چیایەكە بوون، مەبەستیان بووە ذولقەرنەین ئەو كەلێنەیان بۆ پڕبكاتەوە و ئەو دەربەندەیان بۆ بگرێ، ئنجا كە دەربەندەكەی بۆ گرتن، ئەو كاتە یەئجووج و مەئجووج ناتوانن بە گالیسكان بە ئاسانیی بەو ڕێیەدا بێن و، دەبێ بە سەر شاخەكە هەڵگەڕێن، ئەوانیش دیارە توانیویانە كە لەسەر لووتكەی چیایەكان سەنگەری ئێشكچیەتیی و پاسەوانیی دابنێن و، بەتیر و بەرد و...هتد نەهێڵن بۆیان پێ هەڵگەڕێن.

وشەی (سَدّ)، یاخود (سُدّ)، هەم بە مانای چیا، دێ، (ٱلسَّدَّيۡنِ)، واتە: (الجَبَلَيْن)، دوو چیایەكان، هەم بە مانای بەربەست و دیواریش دێ.

٣)- ﴿وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوۡمًا﴾، **(دونهما)**: ١- **أمامهما** ٢- **ورائهما** ٣- **فوقهما** ٤- **تحتهما** ٥- غیرهما. یانی: لەپێشیان، لەدوایان. لە سەروویان، لە ژێریان: جگە لەوان ئێمە **(أمامهما)** لە پێش دوو چیایەكانەوە، ئەو مانایەمان هەڵبژارد، چونكە **ذولقەرنەین** بە سوپاكەیەوە چووە و، پێش ئەوەی بگاتە دوو چیایەكان، خەڵكەكە هەبوون و، یەئجووج و مەئجووج لە پشت، دوو چیاكانەوە بوون و، لەوێوە هێرشیان بۆ كردوون و، تێكدانیان لە دژ كردوون.

هەندێك لە زانایانیش دەڵێن: (مِن دُونِهِمَا)، ئەو ڕاناوە دەچێتەوە بۆ ئەو دوو كۆمەڵە خەڵكەی، كە لە خۆرهەڵات و خۆرئاوا بینینی، واتە: جگە لەو دوو كۆمەڵە خەڵكە، خەڵكێكی دیكەی لەوێ بینی، بەڵام ڕاناو **(ضمیر)** دەبێ بۆ نزیكترین باسكراو بچێتەوە، نیزیكترین باسكراویش: (ٱلسَّدَّيۡنِ)ە، واتە: دوو چیایەكان، كە وەك دوو بەربەست وابوون، یانی: ئەو خەڵكە كە **ذولقەرنەین** لێی هەڵكەوتن، لە پێش دوو چیاكانەوە بوون، پێش ئەوەی بگاتە دوو چیایەكان.

٤)- ﴿لَّا يَكَادُونَ يَفۡقَهُونَ قَوۡلٗا﴾، نیزیك بوو لە قسە تێ نەگەن، یانی: زۆر دواكەوتووبوون و زۆر دوور بوون لە شارستانیەتیی و ئاوەدانیی، بێگومان **ذولقەرنەین** حكومڕانێكی وا گەورە، بۆ هەر شوێنێك چووە، وەرگێڕ **(مترجم)**ی لەگەڵ خۆی بردوە، ئنجا وا پێدەچێ بۆ ئەوان بە زەحمەت وەرگێڕیان دەست كەوتبێ، یاخود وا پێدەچێ: زمانی ئاخاوتن و دوان و قسە پێكردنیان زۆر دواكەوتووانە بووبێ، خەڵكی دواكەتوو، ئەو وشانەی بەكاریان دێنن، بۆ دەربڕینی واتا و مەبەستەكانیان، كەمن!

ئەمە خوێنراویشەتەوە: **(لاَ يَكَادُونَ يُفْقِهَونَ قَوْلاً)**، (يَفۡقَهُونَ)، یانی: تێدەگەن، **(يُفْقِهَوْنَ)**، واتە: شارەزا دەكەن، خەڵك تێدەگەیەنن، (يَفۡقَهُونَ)، واتە: خۆیان تێدەگەن، **(يُفْقِهَوْنَ)**، واتە: خەڵك تێدەگەیەنن.

یانی: خەریك بوو، نیزیك بوو نەتوانن تێبگەن، یان خەڵك تێبگەیەنن لە قسەی خۆیان.

٥)- ﴿ قَالُواْ يَٰذَا ٱلۡقَرۡنَيۡنِ ﴾، گوتیان: ئەی ذولقەڕنەین!

٦)- ﴿ إِنَّ يَأۡجُوجَ وَمَأۡجُوجَ مُفۡسِدُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، بە دڵنیایی یەئجووج و مەئجووج، تێکدەرن لە زەوییدا.

یەئجووج و مەئجووج زیاتر وا پێدەچێ تەتەر و مەغۆل بن، ئەوانیش دوو نەتەوە بوون، یاخود یەك نەتەوە بوون: لە دوو هۆز، لە دوو بەرە باب، پەیدا بوون.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم قسەیەك لە پەیمانی کۆن بێنم: دەڵێ:

{ فَحِينَ تَنْقَضِي الأَلْفُ سنَةٍ، يُطْلَقُ الشَّيْطَانُ مِنْ سِجْنِهِ، وَيَخْرُجُ لِيُضَلِّل الأُمَمَ الَّذِينَ فِي زَوَايَا الأَرْضِ: جُوجَ وَمَاجُوجَ، وَيَجْمَعُهُمْ لِلْقِتَالِ، وَعَدَدُهُمْ كَثِيرٌ جِدّاً، كَرَمْلِ الْبَحْرِ! فَيَصْعَدُونَ عَلَى سُهُولِ الأَرْضِ الْعَرِيضَةِ، وَيُحَاصِرُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ مُعَسْكَرَ الْقِدِّيسِينَ وَالْمَدِينَةَ الْمَحْبُوبَةَ، وَلَكِنَّ نَاراً مِنَ السَّمَاءِ تَنْزِلُ عَلَيْهِمْ وَتَلْتَهِمُهُمْ)[1].

واتە: کاتێك کە هەزار ساڵ تێدەپەڕێ، شەیتان لە بەندیخانەی خۆی بەردەدرێ، دێتە دەرێ بۆ ئەوەی لە هەر چوار گۆشەی زەوی، خەڵك گومڕا بکات {کێ خەڵك گومڕا بکات؟} جووج و ماجووج {کە دیارە شەیتان لە پشتیانەوەیە} و کۆیان دەکاتەوە بۆ جەنگ، ژمارەیان زۆر زۆرە، وەك لمی دەریا وان، سەردەکەونە سەر دەشتە پانەکانی زەوی، لە هەموو لایانەوە سەربازگەی پیاوچاکان ئابڵووقە دەدەن، هەروەها شارە خۆشەویستەکەش ئابڵووقە دەدەن، بەڵام ئاگرێك لە ئاسمانەوە دێتە خوار و دەیانسووتێنێ.

ئەمە زۆر گونجاوە، لەگەڵ ئەوەدا کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ يَأۡجُوجُ وَمَأۡجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٖ يَنسِلُونَ ٩٦ وَٱقۡتَرَبَ ٱلۡوَعۡدُ ٱلۡحَقُّ... ٩٧ ﴾ الأنبياء.

واتە: هەتا کاتێك یەئجووج و مەئجووج کرانەوە (ڕێیان بۆ کرایەوە) کە لە هەموو بەرزاییان زۆر بە خێرایی دەڕۆن، بەڵێنی هەقیش نزیك بۆوە.

کە مەبەست پێی ئاخیر زەمانە، لێرەش (لە پەیمان کۆن دا) ئاماژە بەوە دەکات.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر الرؤيا «يوحنا» الإصحاح: ٢، ص٢٧٩٥.

ئنجا لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە، کە یەئجووج و مەئجووج زۆر زۆرن، لێرەش هەر ئاماژە بەوە دەکات! دیسان لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە، کە خوا ﷻ بەڵایەکیان بۆ دەنێرێ و لە بەین دەچن، ئەگەرنا مسوڵمانان ئابڵووقە دەدرێن، لە مەککە و، مەدینە و، بەیت و لمەقدیس، واش پێدەچێ قسەکەی (پەیمانی کۆن) {شارە خۆشەویستەکە} مەبەست پێی شاری پێغەمبەر (**مدينة الرسول**) بێ ﷺ، دەشگونجێ مەبەست بەیت و لمەقدیس، یاخود مەککە بێ، گرنگ ئەوەیە ئەو شتانە لە {پەیمانی کۆن}دا هەن، بە تەئکید دەستکاریی کردنی زۆریشی بەسەردا هاتووە، بەڵام هەندێك شتی تێك دەکاتەوە لەگەڵ ئەوەدا کە لە قورئاندا یان، لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە.

بەڵێ ئەو خەڵکە بە ذولقەرنەین دەڵێن: یەئجووج و مەئجووج تێکدەرن لە زەویدا، دوایی داواکارییەکی لەشێوەی پێشنیاردا لێ دەکەن و دەڵێن:

٧)- ﴿ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا ﴾، ئایا ئامادەی پیتاکت بۆ کۆبکەینەوە؟ (خَرْجًا)، یانی: (**خَرَاجْ**)، (**الخَرْجُ: المَالُ الَّذِي يُدفَعُ لِلْمَلِكْ**)، (خَرْجًا) و (**خَرَاجْ**)، واتە: باج، دەگوترێ: باج و خەڕاج، پیتاك ئەو سامانەیە کە کۆدەکرێتەوە بۆ حوکمڕان، کە بەرژەوەندیی خەڵکی پێ دابین بکات.

ئنجا ئایا بۆچی بۆی کۆبکەنەوە؟!

٨)- ﴿ عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴾، تاکو لە نێوان ئێمە و ئەوان {یەئجووج و مەئجووج}دا بەربەستێك دروست بکەی.

(سَدًّا)، خوێنراویشتەوە: (**سُدًّا**)، کە پێشتریش باسمان کرد: هەندێك بەیەك واتایان داناون و، هەندێکیش گوتوویانە: (**سَدّ**) ئەوەیە مرۆڤکرد بێ و (**سُدّ**)یش خواکردە.

٩)- ﴿ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ ﴾، {ذولقەرنەین} گوتی: ئەوەی پەروەردگارم منی تێدا دەسترۆیشتوو کردوە {بە منی بەخشیوە} باشترە، لەو پیتاکەی ئێوە بۆ منی کۆدەکەنەوە، یانی: ئەوەی کە ئێوە بۆ منی کۆدەکەنەوە لە پیتاك، ئەوەی پەروەردگارم پێی داوم، لەوە زیاترە و باشترە.

نەیویستوە باری شانیان قورس بکات.

وشەی: (مَا مَكَّنِّى)، خوێندراویشتەوە: (**مَا مَكَّنَنِي**)، ئەوەی پەروەردگارم منی تێدا دەسترۆیشتوو کردوە، (**مَكَّنَنِي**)، و (مَكَّنِّى)یش هەردووکیان یەك واتایان هەیە.

١٠)- ﴿فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ﴾، واتە: بەهێزی جەستە، بە دەستی كرێكار، (**الأَيدِي العَامِلَة**)، هاوكاریيم بكەن، نەك بە ماڵ و سامان، ماڵ و سامانم زۆرە.

١١)- ﴿أَجۡعَلۡ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُمۡ رَدۡمًا﴾، لە نێوان ئێوە و ئەواندا، بەربەستێكی مەزن دەكەم.

(**رَدْم**)، بریتیە لە بەربەستێكی مەزن، بەربەرستێكی زۆر مەحكەم (**السَّدُّ المُحْكَم**)، كە ئەوە بوو دوایی: **ذولقەرنەین**، دوو دیوار زۆر مەحكەمی دروستكردن و نێوانەكەیانی پڕكردەوە، بۆ ئەوەی بە هیچ جۆرێك بۆیان كون نەكرێ.

ئنجا باسی چۆنیەتی دروستكردنی بەربەستەكە، دەكات:

١٢)- ﴿ءَاتُونِي زُبَرَ ٱلۡحَدِيدِ﴾[1]، واتە: پارچە ئاسنانم بۆ بێنن، بێگومان فەرمانی كردوە و، ئیدی كرێكار و وەستا و، ئەو نەتەوەیەش هاوكاریان بوون، ئەگەرنا بە تەئكید خۆی ئەندازیار و نەخشە دانەرەكە بووە، بەڵام كرێكار و وەستای شارەزا و كارامەشی لەگەڵدا بوون.

گوتی: پارچە ئاسنە گەورەكان بخەنە سەر یەك و كە ڵەكەیان بكەن.

١٣)- ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيۡنَ ٱلصَّدَفَيۡنِ﴾ ئیدی هەر پارچە ئاسنەكانی لەسەریەك كەڵەكەكردن: تاكو كاتێك كە نێوان دوو تەنیشتی چیایەكەی {(ٱلصَّدَفَيۡنِ)، واتە: دوو لای شتێك، دوو لای چیایەكە} یەكسان كردن، لەگەڵ سەرێیان، یانی: نێوانەكەیانی پڕ كرد لە پارچە ئاسنی گەورە گەورە،

(**الصَّدَفُ: جَانِبُ الجَبَلِ، وَلاَ يُقَالُ إلاَّ صدَفَان بالتَّثْنِيَة، ولاَ يُقَالُ لأحَدِهِمَا صَدَفٌ، لأنَّ أحَدَهِمَا يصادف الآخَر**)، (ٱلصَّدَفَيۡنِ)، هەر پێكەوە دەگوترێن، (**صَدَفٌ**)، واتە: تەنیشتی چیا، بەڵام هەر پێكەوە دەگوترێ: (**صَدَفَان**)، چونكە یەكێكیان بەرانبەری ئەوی دیكەیە.

١٤)- ﴿قَالَ ٱنفُخُواْ﴾، دوای ئەوەی نێوانی دوو چیایەكانی پڕ كرد لەو پارچە ئاسنە گەورانە: گوتی: فوو بكەن.

فوو لە چی بكەن؟ (**انْفُخُوا فِي الكِيْرَان**)، (**كِيْر**)، موشەدەمەیە، ئەوەی ئاسنگەر هەوای پێ دەكاتە ئەو كوورەیەی كە ئاسنەكەی تێدا قاڵ دەكاتەوە و دەتوێنێتەوە، كۆی (**كير**) یش (**كيران**)ە یانی: مووشەدەمەكان وا دێتە بەرچاو: موشەدەمەی گەورە گەورەیان دانابن بە ڕیز و، فوویان كردبێتە ئەو ئاگرەی كە دراوەتە بەر ئاسنەكان، تاكو ئاگرەكە خۆشتر بێ و ئاسنەكان سوور ببنەوە و تێكرا قاڵبنەوە و بتوێنەوە.

---

(١) (زُبَرَ)، كۆی (زَبْرَه)یە، (وَهِيَ قِطْعَةٌ كَبِيْرَةٌ من الحَدِيْد)، یانی: پارچە ئاسنی گەورە.

١٥)- ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا﴾ بەردەوام بوون لە فووكردنە ئاگرەكە بەمووشەدەمان (**كیران**): هەتا كاتێك كە كردی بە ئاگر، یانی: ئاسنەكان سوور بوونەوە.

(**نَاراً: أَيْ مَحْمِيّاً كَالْنَّارِ اشْتِعَالاً وَتَوَهُّجَاً**)، یانی: گەرم بوو وەك ئاگر، ئاسن كاتێك زۆر گەرم دەبێ، وەك ئاگر سوور دەبێتەوە و وەك ئاگر دێتە بەرچاو.

ئنجا دوای ئەوەی ئاسنەكانی سوور كردنەوە و كردنی بە ئاگر:

١٦)- ﴿قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾، گوتی: بۆم بێنن، با مسی قاڵكراوەی بەسەردا بكەم، (**القِطْرُ: النُّحَاسُ المُذابُ**)، مسی قاڵكراوە.

(**المراغي**)، لە تەفسیرەكەیدا ئەم تەعبیرە، ئاوا دادەڕێژێ:

(**أي: جِيئُوني بقطع الحَديدِ، فلما جاءوه بها، أخذ يَبْني شيئاً فشيئاً، حتى إذا جعل ما بين جانبي الجبلين من البنيانِ مساوياً لهما في العلو، قال للعَمَلَةِ: انفخوا بالكيران في زبر الحديد التي وضِعَتْ بين الصَّدفين، ففعلوا، ومازالوا كذلك، حتى صارت كالنار اشتعالاً وتوهُّجاً، فَصَبَّ النحاس المذاب على الحديد المحمِّيِّ، فالتصق بعضه ببعض، وسدّ الفجوات التي بين الحديد وصار جَبَلًا صَلْداً**)[1].

واتە: پێی گوتن: پارچە ئاسنانم بۆ بێنن {هی گەورە گەورە} كاتێك بۆیان هێنان، وردە وردە لەسەر یەكی دانان، كەڵەكەی كردن، هەتا نێوان دوو چیایەكانی كرد بە دیوارێك، كە یەكسان بێت لە ڕووی بەرزییەوە، لەگەڵ دوو تەنیشتی چیایەكان، ئنجا بە كرێكارەكانی گوت: بە مووشەدەمان، فوو لەو ئاگرە بكەن كە دراوەتە بەر پارچە ئاسنە گەورەكان، كە لە نێوان دوو چیایەكەدا، هەڵچنراون {كەڵەكە كراون} وایان كرد و بەو شێوەیە بەردەوام بوون، هەتا وەك ئاگری لێهات، ئەو ئاسنانە سوور بوونەوە بەو ئاگرە، دوایی مسی قاڵكراوەی بەسەر ئاسنە گەرم و سوور بووە وەكەدا كرد، یەكسەر بە یەكەوە چەسپاو، كەلێنەكانی پڕكردنەوە {ئەو بۆشاییانەی لە نێوان پارچە ئاسنەكاندا بوون} تاكو وەك چیایەكی زۆر مەحكەمی لێهات.

---

(١) تفسير المراغي، ج١٢، ص١٩.

مەسەلەی پێنجەم:

{(ذولقەرنەین) بەربەستەکەی وا بە مەحکەمی دروستکرد کە}: (یەئجووج و مەئجووج) نەیانتوانی پێیدا هەڵگەڕێن و نەشیانتوانی کونی تێبکەن، (ذولقەرنەین) گوتی: دروستکردنی ئەم بەربەستە، بەزەییەکە لە پەروەردگارمەوە، ئنجا هەر کات بەڵێنی پەروەردگارم هات، تەخت و یەکسانی دەکات (لەگەڵ زەویدا) و بەڵێنی پەروەردگاریشم ڕاستە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَمَا ٱسْطَٰعُوٓا۟ أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ۖ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّى حَقًّا ﴿٩٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ فَمَا ٱسْطَٰعُوٓا۟ أَن يَظْهَرُوهُ ﴾، (یەئجووج و مەئجووج) نەیانتوانی پێهەڵگەڕێن، یانی: بەربەستەکە ئەوەندە لووس بووە و، ئەوەندەش بەرز بووە، نەیانتوانیوە پێی هەڵگەڕێن، ڕاناوەکەش دەچێتەوە بۆ یەئجووج و مەئجووج.

٢)- ﴿ وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴾، هەروەها نەشیانتوانی کونی بکەن.

واتە: کون تێکردنیشیان بۆ مەیسەر نەبوو.

شایانی باسە: بۆ پێهەڵگەڕان، فەرموویەتی: (فَمَا ٱسْطَٰعُوٓا۟ أَن يَظْهَرُوهُ)، نەیانتوانی پێی هەڵگەڕێن، بەڵام بۆ کون کردن فەرموویەتی: (وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا)، چونکە: پێهەڵگەڕانەکە، کەمتر زەحمەت بووە، لە چاو کەلێن و کون تێکردنی، کونکردنەکەی زۆر زۆر زەحمەت بووە، بۆیە ئەمیان پیتێکی زیادە (وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا)!

وشەی: (نَقْبًا)، بە مانای: کونکردن و، بە مانای بڕین، دێ، تەعبیری: ﴿ وَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ لَهُۥ نَقْبًا ﴾ یانی: ئەصڵەن هەر کونێکی گچکەشیان بۆ تێنەکرا، چونکە پسپۆڕانی زمان دەڵێن: (**النكرة في سياق النفي تفيد الإستغراق**) هاتنی شتێك بە نەزانراو (**نكرة**) لە ڕستەیەك دا کە لابردن بگەیەنێ، گشتگیریی و پاماڵکردن دەگەیەنێ.

٣)- ﴿ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ﴾، گوتی: {دروستکردنی} ئەم بەربەستە، بەزەیی بوو لە پەروەردگارمەوە، واتە: بە ئیلهامی وی و بە کارئاسانیی وی، ئەو کارەم بۆ ئەنجامدرا.

٤)- ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ رَبِّي﴾، هەر كاتێ بەڵێنی پەروەردگاریشم هات، واتە: ئەو كاتەی ئەو بەربەستەی تێدا دەڕووخێ و، كۆتایی پێ دێ، یاخود مەبەست: هاتنی ئاخیر زەمانە، لەو كاتەدا:

٥)- ﴿جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾، پەروەدگارم تەختی دەكات، یەكسانی دەكات، (دَكَّآءَ)، یانی: تەخت و یەكسان، (**الدّكَّاء: النَّاقَةُ الَّتي لا سَنَامَ لَهَا**)، ئەو حوشترەی كە لە سەر پشتی دونگی نەبێ و پشتی تەخت بێ، پێی دەگوترێ: (دَكَّآءَ).

ئەمە خوێنراویشەوە: (**جَعَلَهَا دَكَّاً**)، (**دَكّ**)یش بریتیە لە ورد و خاشكردنی شتێك، (**أي مَدْكُوكَاً**)، واتە: شتی ورد و خاشكراو، وشەی (**دَكّ**) چاوگ (**مصدر**)ی بە واتای بەركار (**مفعول**)ە.

٦)- ﴿وَكَانَ وَعۡدُ رَبِّي حَقّٗا﴾ بەدڵنیایی بەڵێنی پەروەردگاریشم هەق و ڕاستە و، هەر واش بووە.

پێشتریش گوتمان: سەرەتای كرانەوەی ئەم بەربەستە، لە بەردەمی یەئجووج و مەئجووجدا، لە ساڵی (٦١٦)ك دا، بوو كە جەنگیز خان دەرچوو وەك پادشای تەتەر و مەغۆل، سەرەتا سوڵتان خوارزمی سەلجووقیی كە پادشای دەوڵەتێكی ئیسلامیی بوو، لە (**ما وراء النهر**)، ئەوی تێكشاند و ڕاوی ناو، وڵاتەكەی داگیر كرد، دوای ئەوەی ئەو سوڵتانە نەزانە، ملهوڕانە چەند بازرگانێكی وڵاتی جەنگیز خانی كوشتبوون! ئیدی لەوێوە سەرەتای دەرچوونی یەئجووج و مەئجووج، یانی: تەتەر و مەغۆل، دەستی پێكرد، ئنجا بەوپێیە، دوا دەرچوونیشان ئەو كاتە دەبێ، كە خوای باڵادەست باسی دەكات، كە پێش هاتنی ئاخیر زەمانە.

دەرس و پەندەکانی بەسەرهاتی ذولقەرنەین:
کە سەرجەم حەڤدە (١٧) دەرس و پەندن

١)- خوا ﷻ هەندێ خەڵك بەرز دەکاتەوە و دەستڕۆیشتوویان دەکات، چ لە ڕووی ماددیی، چ لە ڕووی مەعنەویی، چ لە ڕووی سیاسیی، چ لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، بەڵام بە مەبەستی تاقیکردنەوەیان، ئنجا ئەگەر ئەو دەستڕۆیشتوویی و توانایەیان لە ڕەزامەندیی خوادا بەکاربێنن، یانی: لە بەرژەوەندیی بەندەکانیدا، کە هەمیشە ڕەزامەندیی خوا ﷻ لە سوود گەیاندن بە بەندەکانی و هێنانەدی بەرژەوەندیی خەڵکدایە بە گشتی، ئەوە مانای وایە، ئەو کەسە کە خوا دەستڕۆیشتوو و تواناداری کردوە، لە تاقیکردنەوەی خوا دەرچووە و، ئەگەر بە پێچەوانەشەوە بێ، مانای وایە لە تاقیکردنەوەی خوا کەوتوە و، لەسەر ئەو نیعمەتانەی خوا پێی داون، قەرزدار بۆتەوە، خوا ﷻ کە لەبارەی (**ذو القرنين**)ەوە دەفەرموێ:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَن ذِى ٱلْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا۟ عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِى ٱلْأَرْضِ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ ﴾.

... ئێمە دەستڕۆیشتوومان کردبوو لە زەویدا، خاوەن توانامان کردبوو و بۆ هەر شتێك، {بۆ هەر ئامانجێك کە دەیویست بیهێنێتە دی} هۆکار و ئامرازمان بۆ ڕەخساندبوو، یاخود ڕێمان بۆ تەخت و ئاچووخ کردبوو.

بێگومان بە مەبەستی ئەوە کە تاقی بکاتەوە.

٢)- هەر کەسێك بیەوێ لەم ژیانە دنیاییەدا ئامانجێك بهێنێتەدی، دەبێ هۆکاری بۆ بگرێتەبەر و، دەبێ لە ڕێی سروشتیی خۆیەوە، بۆی بچێ، ئنجا خوا ﷻ ئەو ڕێیانەی ئامانجەکانیان لێوە دەستەبەر دەکرێن، ناوی لێناون یاساکان (سنن)، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَٱنظُرُوا۟ ﴿١٣٧﴾ ﴾آل عمران، واتە: لە پێش ئێوەدا یاسایانێکی خوا تێپەڕیون، (واتە: چەسپیون لە ژیانی کۆمەڵگاکانی پێش ئێوەدا)، بە زەویدا بڕۆن و سەرنج بدەن!

یانی: بۆ ئەوەی یاساکانی خوا بدۆزنەوە و، ئێوەش هەوڵبدەن بە پێی ئەو یاسایانەی خوا، ئامانجەکانتان بێننە دی، کە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ ﴾الكهف، (مِن

﴿كُلِّ شَيْءٍ﴾ لە هەر شتێك، یانی: بۆ هێنانەدی هەر ئامانجێك، هەر مەبەستێك، هۆكارمان بۆ ڕەخساندبوو.

وشەی (**سبب**)یش وەك پێشتر باسمان كرد: پێشێ بە مانای پەت و گوریس (**حَبْل**) دێ، دوایی بە مانای ئامراز و ڕێبازیش، بەكارهێنراوە.

٣)- ئینسان كە ویستی ئامانجەكانی بێنێتە دی، دەبێ گورج و گۆڵ و، چالاك بێ و، وزە و تواناكانی خۆی بخاتە كار، بۆ لابردنی بەربەستەكان، چونكە ئەگەر تەماشای **ذولقەرنەین** بكەین، خوا هەموو جارێ دەفەرمووێ: ﴿فَأَتۡبَعَ سَبَبًا﴾، یانی: كەوتە شوێن هۆكار و هۆكاری گرتە بەر، یان ڕێی گرتە بەر، كەواتە دەبێ لە تۆ جووڵە هەبێ، وەك گوتراوە: «لە تۆ حەرەكەت و لە خوا بەرەكەت».

٤)- ئینسان لە كاتی دەست ڕۆیشتوویی و دەسەڵاتدا، دەبێ وریا بێ: لە جیاتی سوپاسگوزاریی، تووشی سپڵەیی و بێ وەفایی و بێ نمەكیی نەبێ، بەرانبەر بە خواو، بەرانبەر بە چاكەكانی خوا ﷻ، **ذولقەرنەین** وەك كە دەبینین: ئەهلی شوكر بووە لە كاتی دەست ڕۆیشتووییدا نەك ئەهلی (**سُكْر**)! یانی: بەو ئیمكانیەت و دەسەڵاتەی خوا بۆی ڕەخساندوە، سەرخۆش و سەرسام و لە خۆبایی نەبووە و، لە كەوڵی خۆی دەرنەچووە، چونكە كە دەڵێ: ﴿قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيۡرٞ﴾، ئەوەی پەروەردگارم منی تێدا توانادار كردوە، منی تێدا دەستڕۆیشتوو كردوە، باشترە، كەواتە: دەسەڵاتەكەی و، ئیمكانیاتەكەی، وەك نیعمەتێكی خوا تەماشا كردوە.

٥)- بابای دەسەڵاتدار و حوكمڕان و دەستڕۆیشتوو، دەبێ هەر كەسە بە پێی خۆی مامەڵەی لەگەڵدا بكات، وەك پێشینان دەڵێن: (مەڕ بە پێی خۆی، بزن بە پێی خۆی)، ئەوەتا **ذولقەرنەین** دوای ئەوەی خوا ﷻ پێی دەفەرمووێ: بۆت هەیە ئەو خەڵكە سزا بدەی و، بۆشت هەیە چاكەكارییان تێدا ڕەچاو بكەی، **ذولقەرنەین** سیاسەتی خۆی، واتە: شێوەی مامەڵەی خۆی لەگەڵ خەڵكەكەدا، لەو دوو ڕستەیەدا كورت هەڵدێنێ: ﴿قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوۡفَ نُعَذِّبُهُۥ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِۦ فَيُعَذِّبُهُۥ عَذَابٗا نُّكۡرٗا﴾، گوتی: هەر كەسێك ستەم بكات، ئەوە ئێمە سزای دەدەین و دوایی دەگێڕدرێتەوە بۆ لای پەروەردگاری ئەویش سزایەكی زۆر سەختی دەدا، ﴿وَأَمَّا مَنۡ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَلَهُۥ جَزَآءً ٱلۡحُسۡنَىٰۖ وَسَنَقُولُ لَهُۥ مِنۡ أَمۡرِنَا يُسۡرٗا﴾، بەڵام هەر كەس بڕوای هێنابێ و، كردەوە باشەكان ئەنجام بدات، پاداشتی هەرە باش، هی ئەوە و، ئێمەش لە لایەن خۆمانەوە قسەیەكی باش و ئاسانی لەگەڵدا دەكەین، كەواتە: هەر كەسە بە پێی خۆی، دەبێ مامەڵەی لەگەڵدا بكرێ.

٦)- لە ژێر سایەی حوكمی بەرنامەی خوادا، ستەمكردن ڕێی پێنادرێ، بەڵام بێبڕوایی ڕێی پێدەدرێ:

وەك ژمارەیەك لە توێژەوانی قورئان گوتوویانە، كە پێشتر ئاماژەم پێدان، مەبەست لە (ظُلْم)، لێرەدا نە كوفرە و نە شیركە، بەڵكو وشەی: (ظُلْم) لێرەدا مەبەست پێی دەستدرێژیی و ماف پێشێل كردن و خراپەكارییە، بۆچی؟ چونكە خوا ﷻ لەسەر شیرك و كوفر خەڵك لە دنیادا سزا نادات، بەڵكو دەفەرمووێ: ﴿ فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ ٱللَّهُ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُم ﴿٢٦﴾ ﴾ الغاشیة.

واتە: بیریان بخەوە (ئەی موحەممەد!) تۆ تەنیا بیرخەرەوەی تۆ بەسەریان دا زاڵنی، بەتۆبزیی مسوڵمانیان بكەی، مەگەر كەسێك كە پشت هەڵبكات و بێبڕوا بێ، پەروەردگاری سزای هەرە گەورەی دەدات، بێگومان گەڕانەوەیان بەس بۆ لای ئێمەیە و، لێپرسینەوەشیان تەنیا لەسەر ئێمەیە.

وشەی (ظُلْم)یش - وەك پێشتریش گوتمان - بەڵێ لە قورئاندا بە مانای شیركیش هاتوە و، بە مانای كوفریش هاتوە و، بە مانای گوناهیش هاتوە بە ڕەهایی، وەك چۆن بە مانای دەستدرێژیی كردنە سەر مافی ئەوانی دیكەش هاتوە، بەڵام لێرەدا مانای چوارەمیان مەبەستە، چونكە ذولقەرنەین كە بە ئیلهامێك كە لە لایەن خواوە بۆی كراوە، ڕەفتاری كردوە، زانیویەتی: شەریعەتی خوا، ڕێگا نادات: لەسەر شتێك كە ماددەی پێ تاقیكرانەوەی مرۆڤە و بە ئیختیاری خۆی هەڵیدەبژێرێ، كە بریتیە لە كوفر و شیرك، لەسەر ئەوە خەڵك سزا بدرێ! چونكە ئەگەر وابێ، ئەو كاتە ڕێی تاقیكردنەوە لە خەڵك دەگیرێ، بەڵام بێگومان شەریعەتی خوا، ڕێ لە ستەم (ظُلْم) دەگرێ، چونكە مرۆڤ پەكی لەسەری نەكەوتوە، تاكو پێی لە تاقیكردنەوەی خوا دەربچێ، كەس پەكی لەسەر ئەوە نەكەوتوە، زوڵم بكات! بەڵام تاقیكرانەوەی مرۆڤ، پەكی لەسەر ئەوە كەوتوە، ڕێی بدرێ: ئیمان بێنێ، یاخود ئیمان نەهێنێ، وەك خوای دادگەر فەرموویەتی: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ ۖ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ﴾ **الكهف** - ٢٩ -، هەروەها: ئەهلی شیرك بێ، یاخود ئەهلی تەوحید بێ، بەڵام پەكی لەسەر ئەوە نەكەتوە: زوڵم لەوانی دیكە بكات و مافی ئەوانی دیكە پێشێل بكات!

ئاشكراشە: بە كوفرو ئیمانەوە، خەڵك پێكەوە دەژی و، بە شیرك و تەوحیدەوە خەڵك پێكەوە دەژی، بەڵام بە زاڵم و مەزڵوومیی خەڵك پێكەوە ناژین، بۆیەش خوا ﷻ ڕایگەیاندوە، كە بەهۆی ستەم و دەستدرێژییەوە، ئاوەدانییەكان لە بەین دەبات،

دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي ٱلْقُرَىٰٓ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَٰلِمُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾القصص، واتە: ئێمە فەوتێنەری ئاوەدانییەكان نابین، مەگەر خەڵكەكەیان ستەمكاربن. كەواتە: لێرەدا (الكهف -٧٨-) مەبەست لە (ظُلْم)، ستەم و دەستدرێژییە بۆ سەر مافی خەڵك.

٧)- هەر كەسێك دەسەڵاتی بوو، دەستڕۆیشتوو بوو، دەبێ بە پێی توانای هەوڵبدات، پشتی ستەملێكراو بگرێ و، دەستی ستەمكار بگرێ، لێرەدا ذولقەرنەین دەڵێ: ﴿ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُۥ ﴾، هەڵبەتە كە سزای ستەمكار دەدات و ئازار و ئەشكەنجەی دەدا، مانای وایە: دەستی دەگرێ و، بەرگریی لە مەزڵوومەكە دەكات، بۆیە سزای ستەمكار دەدات و، لێپرسینەوەی لەگەڵدا دەكات، تاكو دەست بگرێ و نەهێڵێ مافی خەڵكەكەی دیكە پێشێل بكات و ستەمیان لێ بكات، كەواتە: بابای دەستەڵاتدار و دەستڕۆیشتوو، گرنگترین كارێك كە دەیكات بەرگریی كردنە لە ستەم لێكراو و پێشگیرییكردنی ستەمكار و دەست گرتنیەتی كە نەهێڵێ ستەم بكات، وەك پێغەمبەریش ﷺ لە فەرمایشتێكیدا كە لە صەحیحی بوخاریی و غەیری ویشدا هاتوە، دەفەرموێ: {**أُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا**}[1]، واتە: برایەكەت سەربخە، ستەمكار بێ، یان ستەم لێكراو بێ، هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێن: ستەملێكراو بێ، دەزانین دەبێ یارمەتی بدەین و نەهێڵین ستەمی لێ بكرێ، بەڵام ئەگەر ستەمكار بێ، چۆن یارمەتی بدەین؟ فەرمووی: دەستی بگرن و مەهێڵن زوڵم بكات، ئەوە یارمەتییدانی ئێوەیە بۆی.

٨)- حوكمڕانی خواپەرستی دادگەر و، خۆ بەكەمگرو، خزمەتكار بۆ خەڵك، خوای بەرز هاوكاریی دەكات، پشتی دەگرێ و، كاری بۆ ئاسان دەكات و كۆسپەكانی بەردەمی لادەبات، چونكە ذولقەرنەین لەبەر ئەوەی لەگەڵ ستەملێكراوان بووە و دژی ستەمكاران بووە، خوا ﷻ وەك لە سەرەتای بەسەر هاتەكەوە ڕایگەیاندوە: ﴿ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُۥ فِي ٱلْأَرْضِ ﴾، دەستڕۆیشتوومان كردبوو لە زەوییدا، ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ مِن كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴾، بۆ هەرشتێكیش هۆكارێكمان بۆ ڕەخساندبوو، جگە لەوەش خوا ئیلهامیشی بۆ دەكات و دەیخاتە دڵی كەبەرە چاكە و خێر، هەنگاو بنێ: ﴿ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِمَّآ أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّآ أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴾، گوتمان: ئەی ذولقەرنەین!...

ئنجا هەرچەندە كەمێك لە زانایان گوتوویانە: ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ذولقەرنەین پێغەمبەر بووە و، خوا وەحیی بۆ ناردوە، بەڵام نەخێر، چونكە ئەم شێوە

---

(١) {عَنْ أَنَسٍ رضي اللّه عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أُنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا نَنْصُرُهُ مَظْلُومًا، فَكَيْفَ نَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ قَالَ: تَمْنَعُهُ مِنَ الظُّلْمِ} أخرجه البخاري : (٢٤٤٣)، والترمذي : (٢٢٥٥)، وابن حبان : (٥١٦٧) و (٥١٦٨) ، والطبراني في «الصغير» (٥٧٦).

تەعبیـرە، بـۆ جگـە لـە پێغەمبەرانیـش بەكارهاتـوە، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ ﴿٧﴾ ﴾القصـص، یـان دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ ﴿٤٢﴾ ﴾آل عمـران، كـە مەبەسـت پێـی ئیلهـام و خسـتنە نێـو دڵـە، لێـرەش كـە دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْنَا يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ ﴾، واتـە: خسـتمانە دڵـی و ئیلهامـمان بـۆ كـرد، یـانی: ئـەو مەبەسـتە كـە خـوا ڕایگەیانـدوە، خسـتوویەتە دڵیـەوە و، وەك ئەوەیـە كـە پێـی فەرمووبـێ، پێغەمبەریـش ﷺ - وەك پێشـتر باسـمان كـرد - وشـەی ئیلهامـی بـە (**تَحْدِيث**)، ناونـاوە: (**قَـدْ كَانَ يَكُـوْنُ فـي الْأُمَـمِ قَبْلَكُم مُحَدَّثُـوْن**)، (**مُحَدَّثُـوْن**)، واتـە: قسـە لەگـەڵ كـراوان، فەرمایشـت لەگـەڵ كـراوان، كـە خـوا ڕاسـتەوخۆ لـە ڕێـی فریشـتەكانەوە، فەرمایشـتیان لەگـەڵ دەكات و خورپـە (إلهـام) دەخاتـە عەقـڵ و دڵیانـەوە.

٩)- بابای حوكمڕان دەبێ هەوڵبدات: بێ تەماع بێ، لە ماڵ و سامانی خەڵك و میللەتدا، بەڵكو ئەو ماڵ و سامانەی لەبەر دەستیەتی، بۆ خزمەتی خەڵك بەكاری بێنێ، نەك چاو ببڕێتە ماڵ و سامانی خەڵك، وەك وڵاتی خۆمان، هەرێم و عێراق و، دنیا بە گشتی، كە زۆر لە دەوڵەمەندەكان وەك دۆزەخیان لێهاتوە بەهیچ پڕنابن! وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ ٱمْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴿٣٠﴾ ﴾ق، ئەو ڕۆژەی بە دۆزەخ دەڵێین: هەر پڕ نەبووی؟ دەڵێ: چی دیكەش ماوە بێ! با زیاتر بێ! كەسانێك هەن بە چەند ملیار دۆلار سەروەت و سامانیان هەیە، كەچی چاویان لە مووچە و مەعاشی چەند كارمەندێكە، چاویان لەوەیە: بەهەر شێوەیەك بووە زیاتر سەروەت و سامانی خەڵك و وڵات بدزن و، خۆیانی پێ دەوڵەمەندتر بكەن، بۆیە پیرەمێردی شاعیر جوان دەڵێ:

تەماع وەك ئاوی سوێری دەریـایە
هەر دەیخۆیتەوە و تەسـەلات نایە

ئـاوی سـوێر، تاكـو زیاتـری بخۆیـەوە، تینووتـرت دەبـێ! بەڵـێ حوكمـڕان دەبـێ چـاوی لـە مـاڵ و سـامانی خەڵـك نەبـێ، بەڵكـو دەبـێ خێروبێـری وڵات بـۆ خزمەتـی خەڵـك بـەكاری بێنـێ، ئنجـا ذولقەرنەیـن وابـووە، كاتێـك كـە خەڵكەكـە پێـی دەڵێـن: ﴿ قَالُوا۟ يَٰذَا ٱلْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى ٱلْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰٓ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴾، ئـەی ذولقەرنەیـن! ئایـا پیتاكـت بـۆ كۆبكەینـەوە كـە بەربەسـتێك لـە نێـوان ئێمـە و یەئجـووج و مەئجووجـدا دروسـت بكـەی؟ بـۆ ئـەوەی لـە شـەڕ و خراپەیـان پارێـزراو بیـن؟ پێشـنیارەكەیان ڕەت دەكاتـەوە و دەڵـێ: ﴿ قَالَ مَا مَكَّنِّى فِيهِ رَبِّى خَيْرٌ ﴾، ئـەوەی پـەروەردگارم، منـی تێـدا باڵادەسـت كـردوە و ئیمكانیەتێـك كـە خـوا بـە منـی داوە، باشـترە لـەو پیتاكـەی بـۆم كۆدەكەنـەوە، یـانی: پێویسـتییم بـە مـاڵ و سـامانی ئێـوە نیـە.

١٠)- حوكمڕان دەبێ هەوڵبدات: كۆمەڵگا دواكەوتووەكان و، خەڵك، هانبدات بۆ كاركردن و، عادەتی تەمبەڵیی واز لێبێنن، ئەوەتا ذولقەڕنەین دوای ئەوەی پێشنیارەكەیان ڕەت دەكاتەوە، كە پیتاكی بۆ كۆبكەنەوە، باج و خەڕاجی بۆ كۆبكەنەوە، دەڵێ: ﴿ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ ﴾، بەڵام بە هێزی دەست هاوكارم بن، ماڵ و سامانەكەی خۆتان بۆ خۆتان، دەیەوێ كە خەڵكێكی ئیشكەر بن، گورج و گۆڵ بن و بجووڵێن، بەرهەمدار بن و وەك بابای تەنبەڵ زاریان نەكەنەوە داخۆ: كەینێ كەسێك بە خێری خۆی پاروویێكیان دەخاتە نێو زار!!

١١)- سەقامگیركردنی هێمنیی و ئاسایش لە نێو كۆمەڵگادا، یەكێكە لە ئەركە هەرە لە پێشەكانی هەر حكومڕانێك، ئەوەتا ذولقەڕنەین كاتێك بەرەو باكوور دەچێ و دەگاتە لای نێوان دوو چیایەكان، لە پێشیانەوە، لە دامێنیانەوە، كۆمەڵگایەك، خەڵكێك دەبینێ، كە زۆر دواكەوتوون، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴾، نیزیكە كە لە قسە تێنەگەن، یاخود: (**لاَ يَكَادُونَ يُفْقِهُونَ قَوْلاً**)، خەریكە نەتوانن كەس تێبگەیەنن، كەس لێیان تێناگات، لەبەر ئەوەی دوورە شارستانیی و تێكەڵیی بوون، بەڵام ذولقەڕنەین، لەسەر پێشنیاری خۆیان ئەو بەربەستە لە نێوان ئەوان و یەئجووج و مەئجووجدا، دروست دەكات بۆ ئەوەی هێمنیی و ئاسایشیان بۆ فەڕاهەم بێنێ و دەستبەر بكات و، لە مەترسیی یەئجووج و مەئجووج بیانپارێزێ، چونكە هێمنیی و ئاسایش بناغەی ئاوەدانیی و بەرەو پێشچوونی كۆمەڵگایە.

١٢)- دەبێ ئینسان هەر كارێكی كرد، چ حوكمڕان، چ هەر كەسێكی دیكە، پێویستە بەوپەڕی وردەكاریی و ڕێكیی بیكات، بە چاكیی بیكات و ئەو پەڕی وردەكاریی و پیشەیی تێدا بەكاربێنێ، وەك پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ عَمَلاً أَنْ يُتْقِنَهُ**} (**أخرجه البيهقي في شعب الإيمان: ٥٣١٢**)، واتە: بێگومان خوا حەز دەكات ئەگەر یەكێك لە ئێوە كارێكی كرد، بە وردەكاریی و، بە ڕێكیی بیكات، پیشەییانە بیكات، ذولقەڕنەینیش ئەو بەربەستە كە لە نێوان ئەو خەڵكە دواكەوتووە و، یەئجووج و مەئجووجدا، دروستی كردوە، تەماشا دەكەین: تەنانەت بە پێوەری ئێستاش زۆر وردەكاریی و لێزانیی و كارامەیی تێدا بەكار هێناوە: ئاسن سوور بكرێتەوە و، دوایی قوڕقوشم یاخود مسی قاڵكراوەی بەسەردا بكرێ، كە ئەوە دەبێتە شتێكی زۆر پتە و قایم و مەحكەم، نەهاتوە هەروا هاكەزایی شتێكیان بۆ بكات، بەڵام دوای چەند ڕۆژێك تێك بچێتەوە! وەك هەندێ لە بەرپرسانی ئەم وڵاتەی ئێمە[1]: هەركار و پرۆژەیەك كە دەیكەن: جادە، بەنداو، بینا...هتد، ئەوەندە تەنەخیی و خیانەتی تێدا دەكەن، دوای ماوەیەك هەڵدەوەشێتەوە و تێك دەچێ، لەبەر ئەوەی كواڵێتیی و چۆنیەتییەكەی زۆر بێهێز و پێزە، چونكە

(١) هەرێمی كوردستان و عێراقیش بەگشتی.

نەیانویستوە پارەی زۆری تێدا خەرج بکەن، ڕێژەیەکی زۆری پارەکە بۆ خۆیان گل دەدەنەوە و، بە کوالێتیی و چۆنیەتییەکی خراپ جێبەجێ دەکرێ، بۆیە تەنیا بەرگەی چەند ڕۆژێك، یاخود چەند مانگێك دەگرێ.

١٣)- بابای حوکمڕان و کار بەدەست، پێویستە بۆ خۆی چاودێریی کارەکان بکات، بەڵکو جاری وایە بەشدارییشیان بکات و، ئاگای لێیان بێ و، لە ژێر چاودێریی وردی خۆی دا کارەکان ئەنجام بدرێن، نەك لە دوورەوە تەماشا بکات، یان بەس بۆ ڕاگەیاندن و ڕیکلام بەردی بناغەکەی دابنێ، بەڵام دوایی لێی نەپێچێتەوە: ئایا بە چاکیی جێبەجێ کراوە؟ یان خیانەتی تێدا کراوە و دزراوە؟ چۆن کراوە و چۆن نەکراوە؟ لێی نەپێچێتەوە! یان تەنیا شریتەکە هەڵبڕێ، لە کۆتاییدا، بەڵام تەماشای نێوەڕۆك و چۆنیەتییەکەی نەکات! چونکە کە دەفەرموێ: ﴿ ءَاتُونِى زُبَرَ ٱلْحَدِيدِ حَتَّىٰٓ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ ٱلصَّدَفَيْنِ قَالَ ٱنفُخُوا۟ حَتَّىٰٓ إِذَا جَعَلَهُۥ نَارًا قَالَ ءَاتُونِىٓ أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾ ﴾، مانای وایە: بۆ خۆی چاودێریی وردی پڕۆژەکەی کردوە، بەڵکو بە پێی ئایەتەکان، وا پێدەچێ خۆی بە کردەوەش بەشدار بووبێ لە کارەکاندا.

١٤)- بابای حوکمڕان، دەبێ گرنگیی بە هەموو توێژەکانی کۆمەڵگا بدات، پێشکەوتوو بن، یان دواکەوتوو، دەوڵەمەند بن، یان هەژار، زانا بن یان نەزان، مادام هاووڵاتیین و خەڵکن، ئەرکیەتی کە خەمیان لێ بخوات، پێداویستییەکانیان دابین کات و، هێمنیی و ئاسایشیان بۆ بەرقەرار بکات و، لە مەترسیی بیانپارێزێ و خزمەتیان بکات، چونکە ئەو خەڵکە کە ذولقەرنەین بەربەستەکەی لە نێوان ئەوان و یەئجووج و مەئجووج دا دروست کرد، خوا دەربارەیان دەفەرموێ: ﴿ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴾، خەڵکێکی بینی لە پێش ئەو دوو چیایەوە، کە هێندە دوا کەوتوو بوون، نیزیك بوو لە قسە تێنەگەن، یاخود: بەرانبەرەکەیان تێنەگەیەنن، (**لَا يُكَادُونَ يُفْقِهُونَ قَوْلًا**)، ئەو خوێندنەوە (قراءة)شی هاتوە، بەڵام ئەوە کە دواکەوتوو بوون و نەزان و بە جێماو بوون و هەژار و داماو بوون، وای لە ذولقەرنەین نەکردبوو کە خەمیان لێ نەخوات و نادیدەیان بگرێ و، پشت گوێیان بخات و، بە کەمیان تەماشا بکات!

١٥)- هەر کەسێك کە بەرهەمێکی دەبێ، دەستکەوتێکی دەبێ، کارێك دەکات، حکومڕانە یان هەر کەسێکە، نابێ خۆی پێ هەڵکێشێ و پێی لە کەوڵی خۆی دەربچێ و شانازیی پێوە بکات، بەڵکو دەبێ خۆ بەکەمگرانە بە چاکەی خوای بزانێ و، سوپاسی خوای لەسەر بکات، چونکە ذولقەرنەین دوای ئەوەی کە ئەو بەربەستە مەحکەمە دروست دەکات، پێی لە خۆبایی نابێ، بەڵکو دەڵێ: ﴿ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ﴾، ئەوە بەزەییەك بوو لە پەروەردگارمەوە، واتە: ئەوە کە خوا

بۆی ئاسان كردم و، ئەو كەرستانەی بۆ دابین كردم و، هاوكاریی كردم، كە ئەم بەربەستە دروست بكەم، ئەوە بەزەییەك بووە لە پەروەردگارمەوە.

١٦)- مرۆڤ بەخزمەتكردنی خەڵك لە ڕێی خوادا گەورەو بەڕێز دەبێ:

دنیا و هەموو چاكە و خێر و خۆشیی و نیعمەتەكانی دنیا، بەرەو نەمانن، وەك زۆر جار گوتوومە: دنیا یان بە جێی دێڵی، یان بە جێت دێڵێ، یان ئەو لە دەست تۆ دەچێ، یان تۆ ئەو بەجێ دێڵی و، دەبێتە میراتت، لایەكیان هەر هەیە، كەواتە: نابێ مرۆڤ لە خۆبایی بێ بە چاكە و نیعمەتەكانی خوا و، بە خێر و خۆشییەكانی ژیانی دنیا، بەڵكو دەبێ هەوڵبدات لە ڕەزامەندیی خوادا بەكاریان بێنێ، هەمیشەش ڕەزامەندیی خوا، لە خزمەتكردنی خەڵك و، بەختەوەركردنی خەڵك و، دابین كردنی بەرژەوەندییەكانی خەڵكدایە.

ئنجا ئینسان چەندە لە سوڕگەی خۆی، خۆی: وەك شەخص، وەك حیزب، وەك خزم و عەشیرەت، لە سوڕگەی خۆی بچێتە دەرێ، بۆ سوڕگەی خەڵك، ئەوەندە گەورەتر دەبێ، خوای پەروەردگار كە باسی پێغەمبەرانمان (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بۆ دەكات، هەروەها شوێن كەوتووانی ڕەسەنی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، وا باسیان دەكات كە لە خزمەتی خەڵك دابوونە و، لە سوڕگەی خۆیان دا نەخولاونەوە، ئەنانیی نەبوون، بەڵكو ڕەببانیی بوون و ئینسانیی بوون، لە خزمەتی خەڵك و كۆمەڵگادا بوون، بۆ ئەوەی خوای پەروەردگار لە خۆیان ڕازی بكەن.

١٧)- واقیع بینی و دوژمنی خۆ بەكەم نەگرتن و، پابەندیی بەشەریعەتەوەو، بڕیاری گەورە و گرنگ نەدان مەگەر لەسەر بناغەی زانیاریی ڕاست و ڕاوێژ:

ئەم دەرس و پەندەی حەڤدەیەم و كۆتایی، لە بەسەرهاتی {خوارزم شاه} لەگەڵ (جەنگیزخان) پادشای تەتەر و مەغۆل وەردەگرین، بەو ئیعتیبارەی كە تەتەر و مەغۆل لە نەوەی (یەئجووج و مەئجووج)ن: كورتەی دەستپێكی بەسەرهاتی ناوبراو، ئەوەیە كە: {خوارزم شاه} بابایەكی ناواقیع بین بووە و، زانیاریی تەواوی دەربارەی تەتەر و مەغۆل نەبووە و، بەشێوەیەكی شەرعییانەش مامەڵەی نەكردوە لەگەڵ ئەو بازرگان و نوێنەرانەی جەنگیز خاندا، كە هاتوونە وڵاتەكەیەوە: با تەماشا بكەین:

هەر كام لە (**إبن الأثیر**) لە مێژووەكەی خۆی (**الكامل في التأريخ**)[1]، لە ڕووداوەكانی ساڵی (٦١٧)ی كۆچییدا، لە ژێر ناوونیشانی: (**ذكرُ خروج التتَر إلى بلاد الإسلام**)، باسی دەرچوونی تەتەر بۆ وڵاتانی ئیسلام، لەوێدا باسی ئەوە دەكات كە چۆن {خوارزم

---
(١) ج١٢ ص٣٥٨ - ٣٧٠.

شاه} بازرگانەكانی كە جەنگیز خان ناردوونی بۆ وڵاتی ئەو، هەندێكیان دەكوژێ و ماڵەكەشیان لێ زەوت دەكات و ئەزیەتیان دەدا و، دەیانێرێتەوە بۆ لای جەنگیز خان، دواییش كە جەنگیز خان نامەیەك و دوو نوێنەران دەنێرێ: كە بۆچی وات كردوە؟ وەك دوایش نامەكەی جەنگیز خانیش دێنم، بەڵام دیسان (خوارزم شاه) لەو دوو كەسە یەكێكیان دەكوژێ و، ئەوی دیكەش بە شێوەیەكی ناشیرین بەڕێ دەكاتەوە بۆ لای جەنگیز خان! ئیدی لەوەوە جەنگیز خان ڕقی هەڵدەستێ و بڕیاری هێرشكردن دەدات. دوایی كە خوارزم شاه دەبیستێ ئەوە جەنگیز خان هەڕەشەی كردوە، ئنجا هەندێ خەڵك وەك جاسووس و پشكنەر و هەواڵگر دەنێرێ: بزانێ داخۆ ئەوانە كێن و چۆنن و چەندن؟ دوایی كە هەواڵەكەی بۆ دێننەوە:

١- سوپای ئەوانە لە ژمارە نایەت.

٢- ئەوانە گۆشت بەكاڵیی دەخۆن.

٣- ئەوانە وڵاخەكانیشیان پێویستییان بە لەوەڕ نیە.

٤- ئەوانە هەموو شتێكیان لە خۆیە.

٥- ئەوانە هیچ كەس بەرگەیان ناگرێ و...هتد!

ئنجا (خوارزم شاه) بۆی دەردەكەوێ: ئەوانە كێن؟ كە بێگومان دەبووایە پێش ئەوەی ئەو مامەڵە خراپەیە لەگەڵ نوێنەرەكان و لەگەڵ بازرگانەكانیدا بكات، زانیاریی دەربارەی ئەوانە هەبووایە، پاشان مسوڵمان دەبێ پابەند بێ بە شەریعەتەوە:

أ- نوێنەر ناكوژرێ.

ب- كەسانێك كە بازرگانن و مەدەنیین، نابێ بكوژرێن و دەست درێژیی بكرێتە سەریان[1]!! ئەوە لەحاڵێك دا كەهی لایەنێك بن كە لەحاڵەتی جەنگیش دایە، چ جای لەحاڵەتی جەنگیش دا نەبێ!

وشەی (تەتەر)و (مەغۆل):

لە سەرەتاوە وشەی (تەتەر) زیاتر باو بووە، لەوشەی (مەغۆل) كە تەنیا لە سەدەی چوارەمی كۆچیی دا، كە دەكاتە سەدەی دەیەمی زایینی، وشەی مەغۆل پەیدا بووە،

---

(١) هەروەها بڕوانە: {تأريخ الإسلام السياسي والديني والثقافي والإجتماعي} د. حسن إبراهيم حسن، ج٤ ص١٣٠. (غزوات المغول). ص١٣٩ غزوات جنكيزخان.

مێژوو نووسان گوتوویانە: پادشای ئەو وڵاتە ناوی {ئەلیجا خان} بووە، دوو کوڕی هەبوون، {تەتار خان} و {مەغۆل خان} کەواتە: هەردووك هۆزی تەتەر و مەغۆل چوونەوە سەر ئەو دوو کوڕە، بەڵام دوایی وشەی (تەتەر) زاڵ بووە و، دوایی مەغۆلەکان دەسەڵاتیان زیاتر بووە، بۆیە زیاتر وشەی مەغۆل بەکارهاتوە، ئەگەرنا هەر جارە یەکێکیان زیاتر دەسەڵاتی بووە.

نامەکەی جەنگیزخان:

ئەو نامەیەی (جەنگیز خان) دەینێرێ بۆ خوارزم شاه موحەممەد، کە نازناوەکەی {عەلائەددین} بووە: {عەلائەددین خوارزم شاه موحەممەد} تەماشای ئەو نامەیە بکەن ئەگەر ڕاست بێ شتی زۆر مەنتیقیی تێدایە:

(كيف تَجَرَّأتم على أصحابي ورجالي، وأخذتم تجارتي ومالي؟ أتُحرِّكون الفتنة النائمة، وتُنَبِّهون الشرور الكامنة؟ أو ما جاءكم عن نبيِّكم: (وعليكم أن تمنعوا من السفاهة غَنِيَّكم، وعن ظلم الضعيف، غويَّكم)،؟! أو ما بَلَّغكم عنه مرشدوكم: (أُتركوا الترك ما تركوكم)؟ وكيف تؤذون الجار وتسيئون الجوار، ونبيُّكم قد أوصى به؟ ألا إن الفتنة نائمةٌ، فلا توقِظوها، وهذه وصاياي إليكم فَعُوها واحفظوها، وتلافوا التَّلَف، قبل أن ينهض داعي الإنتقام، وينفتح عليكم سَدُّ يأجوج ومأجوج، وسينصر اللّه المظلوم، ولينسلنّ عليكم يأجوج ومأجوج من كلّ حَدَبٍ)[1].

واتە: چۆن وێران کە هاوەڵان و پیاوانی من بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵدا بکەن؟ چۆن بازرگانیی و سامانێك کە من ناردوومە بۆ وێ، دەستتان بەسەردا گرتوە؟ ئایا ئاژاوەی خەوتوو بەخەبەر دێنن؟ خراپە شێردراوەکان بێدار دەکەنەوە؟ ئایا لە پێغەمبەرەکەتانەوە پێتان نەگەیشتوە کە فەرموویەتی: پێویستە دەوڵەمەندەکانتان لە نەفامیی بگێڕنەوە و، پێویستە خراپەکارەکانتان لە ستەم لێکردنی بێهێز بگێڕنەوە و دەستی بگرن؟

ئایا ئامۆژگارییکارەکانتان لە پێغەمبەرەکەتانەوە پێی ڕانەگەیاندوون کە فەرموویەتی: واز لە تورکان بێنن و، تاکو ئەوان لە ئێوە گەڕابن، ئێوەش لێیان گەڕێن؟ ئایا ئێوە چۆن ئازاری دراوسێ دەدەن و، لە دراوسێیەتییدا خراپە دەکەن؟ لە حاڵێکدا کە پێغەمبەرەکەتان ئامۆژگاریی کردوە لەگەڵ دراوسێ دا باش بن؟

---

(١) تفسير المراغي، ج٦، ص٢٠.

ئاگاداربـن! ئـاژاوە خەوتوویـە، خەبـەری مەكەنـەوە! ئەمـەش ئامۆژگاریـی منـە بـۆ ئێـوە، وەری بگـرن و لەبـەری بكـەن و، تێـی بگـەن: ئـەو كـەم و كوڕییـەی ڕووی داوە، چاكـی بكەنـەوە، {واتـە: قەرەبـووی بكەنـەوە} بـەر لـەوەی پاڵنـەری تۆڵـە سـتانەوە هەڵسـێ و، بەربەسـتی یەئجـووج و مەئجـووج بەسـەرتان دا بكرێتـەوە، ئـەو كاتـە خـوا ستەملێكراو سـەر دەخـات و، یەئجـووج و مەئجـووج لـە هەمـوو بەرزاییـەك بەسـەرتان وەردەبـن!

شـایانی باسـە: دەگونجـێ ڕاسـت بـێ و ئـەوە نامـەی جەنگیزخـان بووبـێ و، دەشـگونجێ ئـەوە دوایـی نووسرابـێ، چونكـە ئـەوە (**تحصیـل الحاصـل**)ە و ئاكامەكـەی بـەو شـێوەیە بـووە! هەڵبەتـە لـە سـەرچاوەكانی دیكەشـدا هاتـوە: كـە (خـوارزم شـاە موحەممـەد) كـە حوكمڕانێكـی گـەورەی ئیسـلام بـووە لـە ناوچـەی پشـت ڕووبـار (**مـا وراء النهـر**)، ئـەو كاتـە بەشـێوەیەكی ناشـەرعیی و ناشایسـت مامەڵـەی كـردوە و، دواییـش قۆنـاغ بـە قۆنـاغ: هەتـا سـوپایەكەی جەنگیـز خـان هاتـوون، قۆنـاغ بـە قۆنـاغ هـەر لەبەریـان ڕایكـردوە و، شـارەكانی بەجـێ هێشـتوون و خەڵكەكەیـان هەمـوو قەتـڵ عـام كـراون، كـە ئەمـە هـەم لـە: (**البدایـة والنهایـة**)ی (**إبـن كثیر**) و، هـەم لـە: (**الكامـل في التأریـخ**)ی (**إبـن الأثیر**)دا بـە تەفصیـڵ باسـكراوە.

بەڵـێ لـەو كارەسـاتەش ئـەو دەرس و پەنـدە وەردەگیـرێ، كـە ئینسـان دەبـێ واقیـع بیـن بـێ و، زانیاریـی هەبـێ و پابەنـد بـێ بـە شـەریعەتەوە و، لـە خۆبایـی نەبـێ بـە تـۆزە دەسـەڵاتێك كـە هەیەتـی، بـۆ ئـەوەی تووشـی بەڵایـەك نەبێـت، كـە دوایـی بـۆی تەحەممـول نەكـرێ، چونكـە حیسـابی بـۆ نەكـردوە، كـە زۆر نیزیكـە لەسەریشـی تووشـی پاداشـت نەبـێ، مـادام بەهـۆی كەمتەرخەمییـەوە بـێ، چونكـە مـەرج نیـە هەمـوو بـەڵاو گرفتارییـەك، مایـەی سـڕانەوەی گوناهـو، پاداشـت بـێ![1]

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) لـەناميلكـەی: {تاقیكردنـەوەی خـوا بـۆ بەندەكانـی..} داو، لـە تەفسـیری سـەرەتای سـووڕەتی (العنكبـوت)دا، باسـی ئـەو مەسـەلەیەمان كـردوە.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دوازده (١٢) ئایەتـی كۆتایـی (الكهـف) دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەكانـی: (٩٩ - ١١٠)، كـە لـە هەشـتی یەكەمـدا: خـوای زانـا و توانـا باسـی سـەرەنجامی شـوومی بێبڕوایـان و، سـزای سـەخت و بێڕەزایـان دەكات و، هـۆی سزادانەكەشـیان دەخاتـە ڕوو، لـە چـوار ئایەتـی كۆتاییشـدا: سـەرەتا باسـی سـەرەنجامی خێـر و پـڕ نـوور و بەرەكەتـی بڕوادارانـی كـردار بـاش دەكات، كـە بریتیـە لـە باغەكانـی فیـردەوس، لەوێـدا میوانداریيـان دەكرێ و، دوایـی لـە ئایەتـی پێـش كۆتاییـدا، باسـی ڕەهایـی و بـێ سـنووریی زانیاریـی خـوا و وشـەكانی كـراوە.

لـە ئایەتـی كۆتاییشـدا خـوای بـەرز و مـەزن، فەرمـان بـە پێغەمبـەری كۆتایـی ﷺ دەكات، كـە مرۆڤبوونـی خـۆی و یەكتایـی خـوا، دووپـات بكاتـەوە و ڕاشـیبگەیەنێ: كـە هـەر كەسـێك بـە ئومێـدی دیـداری پـەروەردگاری بـێ، دەبـێ كـردەوەی بـاش ئەنجـام بـدات و، لـە پەرسـتنی خـوای پەروەردگاریشـیدا، هیـچ كـەس نەكاتـە هاوبـەش.

﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ
لِّلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾
أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِن دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ قُلْ
هَلْ نُنَبِّئُكُم بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا
﴿١٠٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾
ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ
لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾ قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا
لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ
مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ
بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{لەو ڕۆژەشدا لێیان دەگەڕێین، هەندێكیان لە نێو هەندێكیاندا بێن و بچن و لوول بخۆن (شەپۆل بدەن) و، فووش بە كەڕەنادا كرا، ئنجا كۆمانكردنەوە بە كۆكردنەوەیەكی تایبەت ﴿٩٩﴾ دۆزەخیشمان بۆ كافران ڕانواند، بە ڕانواندنێكی تایبەت ﴿١٠٠﴾ ئەوانەی لە ئاست یاد و بەرنامەی مندا، چاویان پەردەی بەسەردا هەڵكشابوو و، نەشیاندەتوانی (هەق) ببیستن ﴿١٠١﴾ ئایا ئەوانەی بێبڕوان، پێیان وایە: بەوە مەداریان ساز دەبێ، كە بەندەكانم لە جیاتی من بكەنە دۆست و پشتیوان؟ بە دڵنیایی ئێمە دۆزەخمان كردۆتە شوێنی میوانداریيان! ﴿١٠٢﴾ بڵێ: ئایا هەواڵتان بدەمێ، كێن زیانبارترین لە كردەوەكانیاندا؟ ﴿١٠٣﴾ ئەوانەی كرد و كۆششیان لە ژیانی دنیادا بێ سەر و شوێن بووە و، پێشیان وایە كاری چاك دەكەن! ﴿١٠٤﴾ ئەوانە كەسانێكن بڕوایان بە نیشانەكانی پەروەردگاریان و بە دیداریشی نیە، بۆیە كردەوە (چاكە)كانیان پووچەڵ بوونەوە، ئنجا لە ڕۆژی قیامەتیشدا كێشیان بۆ دانانێین ﴿١٠٥﴾ دۆزەخ سزایانە بە هۆی بێبڕواییان و، لە سۆنگەی ئەوەوە كە نیشانەكان و پێغەمبەرانیان، بە گاڵتە گرتوە ﴿١٠٦﴾ بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان هێناوە و، كردەوە چاكەكان دەكەن، باخەكانی فیردەوس شوێنی میوانداریی لێكردنیانن ﴿١٠٧﴾ تێیاندا هەمیشەیی دەبن و، لێ گواستنەوەیان ناخوازن ﴿١٠٨﴾ بڵێ: ئەگەر (ئاوی) دەریا مەرەكەب بووایە، بۆ (نووسینی) وشەكانی پەروەردگارم (ئاوی) دەریا دەبڕا، بەر لەوەی وشەكانی پەروەردگارم بڕابان، هەرچەندە هێندەی دیكەشمان (مەرەكەب) بۆ هێنابایە ﴿١٠٩﴾ بڵێ: من تەنیا مرۆڤێكی وەك ئێوەم، سروشم بۆ دەكرێ: كە پەرستراوی (ڕاستەقینەی) ئێوە تەنیا یەك پەرستراوە، ئنجا كێ بە ئومێدی دیداری پەروەردگاریەتی، با كردەوەی باش بكات و، هیچ كەس لە پەرستنی پەروەردگاریدا، نەكاتە هاوبەش ﴿١١٠﴾)).

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەكان

(وَتَرَكْنَا): واتە: وازیان لێ دێنین، لێیان دەگەڕێین، وێڵیان دەكەین، (تَرَكَ الشَّيءَ: رَفَضَهُ قَصْداً وَاخْتِيَاراً، أو قَهْراً وَاضْطِرَاراً)، (تَرَكَ الشَّيءَ)، واتە: شتەكەی ڕەفز كرد، وازی لێ هێنا، بە ئانقەست و هەڵبژاردنی خۆی، یاخود بە ناچاریی و بە زۆر لێكراویی.

(يَمُوجُ): (مَاجَ يَمُوجُ وَتَمَوَّجَ تَمَوُّجاً: إضْطَرَبَ اضطراب المَوْجِ)، واتە: جووڵاو، تێكەڵ بوو، وەك چۆن شەپۆلی دەریا، لوول دەخوا و تێكەڵ دەبێ.

(الصُّورِ): (الصُّورُ: قِيلَ هُوَ مِثْلُ قَرْنٍ، يُنْفَخُ فِيْهِ فَيَجْعَلُ اللَّه ذَلِكَ سَبَباً لِعَوْدِ الأرْوَاحِ إلى أجْسَادِهَا)، (صور) گوتراوە: وەك قۆچێك وایە، كە فووی پێدا دەكرێ، خوا ﷻ ئەوە دەكاتە هۆكاری ئەوە كە ڕووحەكان بگەڕێنەوە بۆ جەستەكانیان.

بە كوردیی پێی دەگوترێ: كەڕەنا و بە عەرەبیی دەگوترێ: (بُوق)، هەندێكیش گوتوویانە: ئەوە ڕەمز و هێمایە بۆ ئەوە: وەك چۆن سەربازانێك كە مەشقیان پێ دەكرێ، بووقیان بۆ لێدرا، هەموویان كۆ دەبنەوە، ئەو ڕووحانەش، كاتێك خوا ﷻ فەرمان دەكات، بەو شێوەیە كۆدەبنەوە، وەك سەربازی مەشق پێكراو.

(عَرَضْنا): واتە: ڕامانناندن، پێشانمان دان، خستمانە گۆڕێ.

(نُزُلًا): (النُّزُلُ: مَا يُعَدُّ للنازِلِ مِنَ الزَّادِ)، (نُزُل) ئەو خۆراكەیە كە ئامادە دەكرێ بۆ میوان.

(ضَلَّ سَعْيُهُمْ): (ضَلَّ الشَّيءُ: ضَاعَ وَهَلَكَ، يَضِلُّ ضَلاَلاً، والضَّالَّةُ: مَا ضَلّ مِنَ البَهِيْمَةِ)، (ضَلَّ الشَّيءُ)، واتە: ئەو شتە زایە بوو، فەوتا، دەگوترێ: (يَضِلُّ ضَلاَلاً)، واتە: ئەو شتە ون دەبێ بە ون بوون، زایە دەبێ بە زایە بوون، بەو ئاژەڵە دەگوترێ كە ون بووە لە خاوەنی، كە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، قەدەغەی كردوە لە مزگەوتدا بانگەواز بكرێ بۆ ئاژەڵێك كە ون بووە، چونكە شوێنی ئەوە نیە.

(فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ): واتە: كردەوەكانیان هەڵوەشاونەوە، (حَبِطَ عَمَلُهُ: بَطَلَ ثَوابُهُ)، واتە: پاداشتەكەی هەڵوەشاوەتەوە، (حَبَطْ) حاڵەتێكە ئاژەڵ لەوەڕ زۆر بخوا، دوایی سكی پێی بئاوسێ و پێی بفەوتێ، یاخود تووشی نەخۆشیی بێ.

(ٱلۡفِرۡدَوۡسِ): (حَدِيْقَـةٌ فـي الجَنَّـةِ، البُسْـتَانُ الجَامِـعِ لِـكُلِّ مَـا يَكُـوْنُ فـي البَسَـاتِيْنِ وَالجَنَّـة)، (فـردوس)، باغێكـە لـە باغەكانـی بەهەشـت، باغێكـی تایبەتـە، یاخـود باغێكـە كۆكەرەوەیـە بـۆ هەمـوو ئـەوەی لـە باغەكانـی دیكـەدا دەبێـت، واتـە: باغێكـی كۆكەرەوەیـە بـۆ هەمـوو نـاز و نیعمەتـەكان، دوایـیش باسـی دەكەیـن، كـە باشـترین و خۆشـترین شـوێن لـە بەهەشـتدا، فیردەوسـە.

(لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا): واتـە: ناخـوازن لێـی بگوازنـەوە، (بَغَـى الـشَّيءَ: طَلَبَـهُ، وَابْتَغَـى الـشَّيءَ طلبه بِجِـدٍ)، واتـە: ئـەو شـتەی داواكـرد، ویسـتی، بـە دوایـدا گـەڕا، بەگرنگیـی پێدانـەوە لێـی خەفتـا.

(حِوَلٗا): (الحِـوَلُ: الإنْتِقَـالُ مِـنْ موضـع إلى آخـر)، (لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا)، واتـە: نایانـەوێ كـە لێـی بگوازنـەوە، لێـی بچنـە دەر، ئـەوێ بـە جـێ بهێڵـن.

(مِدَادٗا): (سَائِلٌ يُكْتَبُ بِهِ)، (مِداد) شلەیەكە، گیراوەیەكە پێی دەنووسرێ، مەرەكەب.

(لَنَفِدَ): واتـە: تـەواو دەبـوو، (نَفِـدَ: فَنِـيَ وذَهَـبَ، أَنْفَـدَ فُـلَانٌ، فَنِـيَ زَادُهُ وَذَهَـبَ مَالُـهُ)، (لنفـد)، واتـە: تـەواو بـوو، ڕمـا، (أَنْفَـدَ فُـلَانٌ)، واتـە: فـڵان كـەس زاد و زەخیرەكـەی تـەواو بـوو، مـاڵ و سـامانەكەی نەمـا.

(مَدَدٗا): (المَـدَدُ: مَـا يُمَـدُّ بِـهِ الـشَّيْءُ)، (مَـدْدْ) هەرشـتێك شـتێكی پـێ ئیمـداد بكـرێ و، بخرێتـە گەڵـی، (مَدَدْتُـهُ بِمَـدَدٍ: قَوَّيْتُـهُ وأعنتـه بِـهِ)، هاوكارییـم كـرد، بەهێـزم كـرد ئیمـداد كـردن ئەوەیـە كـە شـتێك شـتی دیكـەی بخرێتـە گـەڵ، بـۆ ئـەوەی نەبـڕێ و بیگەیەنێتـە جێـی مەبەسـت.

(لِقَآءَ رَبِّهِۦ): دیـداری پـەروەردگاری، دەگوتـرێ: (لاقَـاهُ مُلَاقَـاةً وَلِقَـاءً: قَابَلَـهُ وَصَادَفَـهُ)، واتـە: تووشـی بـوو، چـوو بـەرەو ڕووی چـوو، بـە كوردیـی دەڵێـن: دیـداری خـوا، دیـداری خـواش ﷻ وەك هەمـوو سـیفەتەكانی خـوا، بـە شـێوەیەكە كـە شایسـتەی خـوای پـەروەردگار بـێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـه كۆتایـی سـووڕەتی (الكهـف)دا، تێكهەڵكێـش لەگـەڵ بەسـەرهاتی (ذو القرنیـن) دا، کـه بـاسی ئـەو بەربەسـتەی کـرد کـه دروسـتیکردوه و دوایـی گـوتی: ﴿ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴾، گـوتی: ئەمـه بەزەیـی پـەروەردگارم بـوو {كـه توانیـم ئـەم بەربەسـته دروسـت بکـەم، ئەمـه بـۆ ئـەو کۆمەڵگایـه بکـەم و مەترسیـی یەئجـووج و مەئجووجیـان لـێ دووربخەمـەوە} بـەڵام هـەر كاتێـك بەڵێنـی پـەروەردگارم هـات، تەختـی دەکات، یاخـود: وردو خـاشی دەکات.

(**جعلـه دَكّاءَ**) یەکسـانی کـرد لەگـەڵ زەوی دا، بـەڵام (**جعلـه دَكًّا**) واتـه: وردو خـاشی کـرد و، بەڵێنـی پەروەردگاریشـم ڕاسـته، ئنجـا ئایـا بەڵێنـی پـەروەردگار، ئـەو کاتەیـه کـه بەربەسـتی بەردەمـی یەئجـووج و مەئجـووج لادەچـێ، یـان مەبەسـت پێـی هاتنـی ڕۆژی دواییـە؟ هەردووکیـان گونجـاون، بەڵـێ خـوای تـاك و پـاك تێكهەڵكێـش لەگـەڵ ئەمـەدا دەفەرمـوێ: ﴿ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴾، لـەو ڕۆژەدا وازیـان لـێ دێنیـن، هەندێکیـان لەگـەڵ هەندێکیانـدا تێکـەڵ و ئاوێتـه بـبن و شـەپۆڵ بـدەن، فـووش بـه کەڕەنـادا کـراو، هەموویانمـان بـه کۆکردنەوەیـەكی سەرسـوڕهێنەر کۆکـردەوە.

هەندێـك لـه زانایـان گوتوویانـه: ﴿ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ ﴾، واتـه: لـەو ڕۆژەدا کـه یەئجـووج و مەئجـووج ئـەو بەربەسـتەیان لەبـەر دەمـدا نامێنـێ، لێیـان دەگەڕێـن بێـن، کـه دەبـێ مەبەسـت پێـی: دواجـارو جـاری کۆتایـی دەرچوونیـان بـێ، چونکـه جـاری یەکەمیان لـه دوای دابەزینـی قورئـان، وەك پێشـتر باسـمان کـرد، سـاڵی (٦١٦ و ٦١٧)ی کۆچیـی بـووە، کە دێـن بەسـەر دنیـا وەردەبـن، هـەم جیهانـی ئیسـلامیی، هـەم ڕووسـیا، هـەم بەشـێكی ئەورووپـا دەخەنـه ژێـر ڕکێفـی خۆیـان، بـەڵام دواجـاری دەرچوونیـان، دەبـێ ئەوجـارە بـێ کـه پێـش ئاخیـر زەمـان دەبـێ، دەگونجـێ خـوا ﷻ لێـرەدا دەربـارەی جـاری کۆتاییـان بـدوێ، چونکـه دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ﴾ یـانی: دوا بـه دوای ئـەوەی کـه ئەوانـه پێکەوە شـەپۆل دەدەن، بـه نێـو یەکـدا دێـن و دەچـن، هێنـده زۆرن، فـوو بـه صـووڕدا دەکـرێ، وا پێدەچـێ دنیـا بەسـەر وانـدا کاول ببـێ و تێکبچـێ، ﴿ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴾، کۆمـان کردنـەوە بـه کۆبوونەوەیـەكی تایبـەت.

هەروەك دەشگونجێ: لێرەدا مەبەست كۆی مرۆڤایەتیی بێ، كە لەوكاتەدا لەسەر زەوی دەژین، نەك تەنیا یەئجووج و مەئجووج.

﴿ وَعَرَضۡنَا جَهَنَّمَ يَوۡمَئِذٖ لِّلۡكَٰفِرِينَ عَرۡضًا ﴾، لەو ڕۆژەدا دۆزەخ ڕادەنوێنین بۆ بێبڕوایان، بە ڕانواندن و خستنەڕوویێكی زۆر تایبەت و سەرسوڕهێنەر، كە هەر شایستەی خوایە، كە بەو شێوەیە دۆزەخ ڕابنوێنێ، ئنجا ئایا ئەو بێبڕوایانە، كێن؟!

﴿ ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ عَن ذِكۡرِي ﴾، ئەوانەی كە چاویان لەبەرانبەر بەرنامەو یادی مندا لە ژێر پەردە دابوو، پەردە بەسەر چاویان هەڵكشا بوو، ﴿ وَكَانُواْ لَا يَسۡتَطِيعُونَ سَمۡعًا ﴾، نەشیاندەتوانی گوێ بیست بن، واتە: نە دەیانتوانی هەق ببینن، نە دەشیانتوانی هەق ببیستن، كە بێگومان بۆ خۆیان وایان لە خۆیان كردوە، چونكە لە ئەنجامی گوناهو تاواندا، مرۆڤ هەستەوەرەكانی لە كار دەكەون، نەعەقڵی باش شت دەرك دەكات، نە گوێی هەق دەبیستێ و نەچاوی دەبینێ و، نە زاری هەق دەڵێ!!

﴿ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِي مِن دُونِيٓ أَوۡلِيَآءَ ﴾، ئایا ئەوانەی بێبڕوان، پێیان وایە كە بەندەكانی من لە جیاتی من بكەنە دۆست و پشتیوانی خۆیان؟ واتە: ئایا پێیان وایە كە بەندەكانی من شایستەی ئەوەن، لە جیاتی من، بیانكەنە دۆست و پشتیوان و مشوورخۆری خۆیان؟

ئایا ئەوانەی بێبڕوان، پێیان وایە بەوە مەداریان ساز دەبێ كە بەندەكانی من، لە جیاتی من بكەنە سەرپەرشتیاری خۆیان؟! دیارە ئەم پرسیاركردنە پرسیاركردنی نكووڵیلێكەرانەیە، واتە: خەیاڵیان خاوە، نەدەبوو وا بیر بكەنەوە، ﴿ إِنَّآ أَعۡتَدۡنَا جَهَنَّمَ لِلۡكَٰفِرِينَ نُزُلٗا ﴾، ئێمە دۆزەخمان ئامادە كردوە، وەك شوێنی میوانداریی بۆ بێبڕوایان، ئەگەر پێشوازییان لێبكرێ و میواندارییان بكرێ، لە دۆزەخدا میواندارییان دەكرێ!

بە تەئكید ئەمە بە توانج و تەوسەوەیە، ئەگەرنا ئایا دەبێ لە دۆزەخ دا چ جۆرە میواندارییی و پێشوازییەك هەبێ؟! بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ هَلۡ نُنَبِّئُكُم بِٱلۡأَخۡسَرِينَ أَعۡمَٰلًا ﴾، بڵێ: ئایا هەواڵتان پێبدەم كێ لە هەموو كەس لە كردەوەكانیدا زیانبارتر و ڕەنجەڕۆترە و، لە جیاتی ئەوەی لێیان بەهرەمەند بێ، لێیان زەرەرمەند بووە؟ ﴿ ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعۡيُهُمۡ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾، ئەوانەی كۆششیان لە ژیانی دنیادا ون بووە، واتە: تەنیا گرنگییان بە ژیانی دنیا داوە و، كاتێ ژیانە دنیاییەكەشیان بە جێهێشتوە، كردو كۆششەكەیان ون بووە، یاخود هەموو هەوڵ و تەقەللایان لە ژیانی دنیادا بووە و، هەر لەوێ زایە بووەو،

بەشی قیامەتی لێ نەماوە، ﴿ وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴾، کەچی پێشیان وایە کە کارێکی باش دەکەن، کە دنیایان کردۆتە جێگەی ئەوپەڕی گرنگیی و بایەخیان!!

﴿ أُولَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ وَلِقَآئِهِۦ ﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن بێبڕوان بە نیشانەکانی پەروەردگاریان، نیشانەکان (**آيات**):

١- دەگونجێ ڕستەکانی قورئان بن.

٢- دەگونجێ دیاردە سروشتییەکان بن.

٣- دەگونجێ موعجیزەی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بن.

ئا ئەوانەن کە بێبڕوان بە نیشانەکانی پەروەردگاریان، هەروەها بە دیداری پەروەردگاریان.

وشەی (کفروا) دەگونجێ:

أ- مەبەست پێی بێبڕوایی بێ.

ب- دەشگونجێ مەبەست سپڵەیی و بێ وەفایی بێ بەرانبەر نیعمەتەکانی خوای بەخشەر، ﴿ فَحَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ ﴾، کردەوەکانیان هەڵوەشاونەوە، یانی: کردەوە چاکەکانیان، کە بە ڕواڵەت چاك بوون، یاخود: چاك بوون و، مەبەست تێیاندا خوای دادگەر نەبووە، ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾، بۆیە لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، کێش و سەنگیان بۆ دانانێین، یاخود تەرازوو دانانێین تاکو کردەوەکانیان هەڵسەنگێنین، هیچی نەماوە، تاکو خوا هەڵیسەنگێنی، خراپەکان ئەوە دیارن، ئەوی دیکەش: کردەوەیەکی باشیان نەماوە، تاکو هەڵبسەنگێنرێ، بزانرێ بایی چەندە؟ ﴿ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُواْ وَٱتَّخَذُوٓاْ ءَايَٰتِى وَرُسُلِى هُزُوًا ﴾، ئا ئەوە سزایانە کە دۆزەخە، بە هۆی ئەوەوە کە بێبڕوابوون، یاخود: سپڵە بوون و، بە هۆی ئەوەشەوە، کە ئایەتەکان و پێغەمبەرانی ئێمەیان بە گاڵتە گرتووە، گاڵتەیان پێکردوون.

ئنجا ئەگەر بێبڕوا و سپڵەکان، ئەوە سەرەنجامی شوومیان بێ، بێگومان سەرەنجامی بڕوادارانی خوا بەیەککگر، جۆرێکی دیکەیە، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴾، بێگومان ئەوانەی ئیمانیان هێناوەو، کردەوە چاکەکانیان ئەنجام داون، ئەوانە لە باخەکانی فیردەوسدا میوانداریيان دەکرێ و، ئەوێ شوێنی میوانداریيانە.

﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يَبۡغُونَ عَنۡهَا حِوَلٗا ﴾، بـە هەمیشـەیی تێیانـدا دەمێننـەوە و، ناخـوازن لێیـان بچنـە دەرێ، ناخـوازن لێیـان بگوازنـەوە، چونكـە هیـچ شـوێنێكیان لـەوێ باشـتریان، پـێ شـك نایـەت و بـوونی نیـە.

ئنجا خـوا ﷻ لـە كۆتایـی ئـەم سـوورەتە موبارەكـەدا، بـاسی زانیاریـی بـێ سـنووری خـۆی دەكات، دەفەرمـوێ: ﴿ قُل لَّوۡ كَانَ ٱلۡبَحۡرُ مِدَادٗا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي ﴾، بڵـێ: ئەگـەر دەریـا مەرەكـەب بووایـە، بـۆ ئـەوەی وشـەكانی پەروەردگارمـی پـێ بنووسرێـن، ﴿ لَنَفِدَ ٱلۡبَحۡرُ قَبۡلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي ﴾، ئـاوی دەریـا دەبـڕا، بـەر لـەوەی وشـەكانی پـەروەردگارم ببڕێـن و، تـەواو بـن، ﴿ وَلَوۡ جِئۡنَا بِمِثۡلِهِۦ مَدَدٗا ﴾، ئەگـەر بـە ئەنـدازەی خۆیـشی زیادەمـان خسـتبایە سـەر، هـەر دەبـڕا، واتـە: ئەگـەر دەریـاكانی سـەر زەوی چەنـدن، هێنـدەی دیكەشـیان بخرێتـە گـەڵ، بـۆ ئـەوەی وشـەكانی پەروەردگاریـان پـێ بنووسرێـن، دەریـاكان دەبڕێـن، بـەر لـەوەی وشـەكانی پـەروەردگارت كۆتاییـان پـێ بـێ و ببڕێـن.

﴿ قُلۡ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٞ مِّثۡلُكُمۡ ﴾، بڵـێ: مـن تەنیـا مرۆڤێكـم وەك ئێـوە ﴿ يُوحَىٰٓ إِلَيَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمۡ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞ ﴾، سروشـم بـۆ دەكـرێ كـە پەرسـتراوی ئێـوە یـەك پەرسـتراوە، پەرسـتراوی ئێـوە كـە شایسـتەی پەرسـتران بـێ، یەكـە، ئیـدی كـە دەچـن شـتانێك دەپەرسـتن كـە شایسـتەی پەرسـتن نیـن، یـان وەك خۆتانـن، یـان لـە خۆشـتان كەمـترن، ئـەوە بـەس خۆتـان بـە پەرسـتراویان دادەنێـن، لـە خەیـاڵ و زەینتـان دا، بـەڵام لـە واقیعدا و، لـە لای خـوا، پەرسـتراوی بـە هـەق تەنیـا یەكێكـە، ئەویـش خـوای پـەروەردگارە، ﴿ فَمَن كَانَ يَرۡجُواْ لِقَآءَ رَبِّهِۦ فَلۡيَعۡمَلۡ عَمَلٗا صَٰلِحٗا ﴾، ئنجا هـەر كـەس بـە ئومێـدی دیـداری پەروەردگاریـەتی، حـەز دەكات بـە دیـداری خـوا بـگات و ببینـێ و، میـوانی بـێ لـە بەهەشـت دا، بـا كردەوەی بـاش ئەنجام بـدات، ﴿ وَلَا يُشۡرِكۡ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدَۢا ﴾، لـە پەرسـتنی پەروەردگاریشـیدا هیـچ كـەس نەكاتـە هاوبـەش و، هەرچـی كـە وەك پەرسـتن، بـۆ پـەروەردگاری ئەنجامـی دەدات، بـا بـۆ هیـچ كەسـێكی دیكـە - هەروەهـا هیـچ شـتێكی دیكـە - ئەنجامـی نـەدات.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

خـوا دەفەرمـوێ: لـەو ڕۆژەدا وێڵـمان كـردن: شـەپۆل ئاسـا بـە نێـو یەكـدا بێـن و بچـن و، فـووش بـە كەڕەنـادا كـرا، ئنجـا كۆمان كردنـەوە، بـەڵام كۆكردنەوە! دۆزەخیشـمان لـەو ڕۆژەدا بۆ بێبڕوایـان ڕانوانـد، ئەوانـەی لـە ئاسـت یـادی منـدا پەردەیـان لەبـەر چـاوان بـوو و، نەیاندەتوانی (هـەق) ببیسـتن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾ وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ لەو ڕۆژەدا: وازمان لێ هێنان، یاخود: وێڵمان كردن، هەندێكیان بە نێو هەندێكیاندا بچن، ئاوێتەو تێكەڵ بن و شەپۆل بدەن، ئەمە دوو واتایان هەڵدەگرێ:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی ئەو ڕۆژە بێ، كە یەئجووج و مەئجووج، بە یەكجاریی بەربەستیان لەبەردەمدا نامێنێ و، بە دنیا وەردەبن، كە یەكێكە لە نیشانە گەورەكانی هاتنی ئاخیر زەمان.

ب- دەشگونجێ مەبەست پێی ڕۆژی دوایی بێ، واتە: ئەو كاتەی خوا خەڵك كۆدەكاتەوە، لە گۆڕەپانی لێپرسینەوەدا.

كەواتە:

١) (يَوْمَئِذٍ) یانی: **(يوم خروج يأجوج ومأجوج)** ڕۆژی دەرچوونی یەئجووج و مەئجووج، بۆ دواجاریان.

٢) یاخود: (يَوْمَئِذٍ) یانی: **(يوم القيامة)** ئەو ڕۆژەی كە مرۆڤەكان زیندوو دەكرێنەوە.

كـە دەفەرمـوێ: ﴿بَعْضَهُمْ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ **(أَي: يَضْطَرِبُـون اضْطِـرَابَ المَـوْج)** واتـە: مرۆڤـەكان دێـن و دەچـن، ئاوێتـەو تێكـەڵ دەبـن و، شـەپۆل دەدەن.

بەڵام هەندێك لە زانایان گوتوویانە: مەبەست ئەوەیە لەو ڕۆژەدا: یەئجووج و مەئجووج لە نێو خۆیاندا تێكبەر دەبن، چونكە كەس لە دنیادا نامێنێ شەڕی لە دژ بكەن، چونكە هەموو دنیا دەخەنە ژێر ڕكێفی خۆیان.

٢)- ﴿وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ﴾، فووش بە كەڕەنا داكرا، (**محمد الطاهر بن عاشور**) و هەندێك لە ڕوونكەرەوانی ماناو مەبەستەكانی قورئان، دەڵێن: ئەوە وێناكردنێكە بۆ ئەوە، كە وەك چۆن ئەگەر فەرماندەی سوپایەك فیكە لێدەدا، سەربازەكان هەموویان دێنە بەر دەستی، خوای باڵادەستیش كاتێك كە ئیسرافیل ڕادەسپێرێ، فوو بە كەڕەنادا بكات، هەموو ئەوانەی كە لەسەر زەوی ژیاون، ڕووحەكانیان دەچنەوە نێو جەستەكانیان و كۆدەبنەوەو ڕیز دەبەستن.

بەڵام دەڵێم: ئەو مانایەشی هەر هەیە، كە كەڕەنا (**قَرْن**) یەكێكە لە دروستكراوەكانی خواو بەس خوا دەزانێ چۆنە؟ (**صاحب القرن**) ئیسرافیل، فووی پێدا دەكات، وەك لەم دەقەدا هاتوە:

{**عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كَيْفَ أَنْعَمُ، وَقَدِ الْتَقَمَ صَاحِبُ الْقَرْنِ الْقَرْنَ، وَحَنَى جَبْهَتَهُ، وَأَصْغَى سَمْعَهُ، يَنْتَظِرُ أَنْ يُؤْمَرَ، أَنْ يَنْفُخَ، فَيَنْفُخَ»، قَالَ الْمُسْلِمُونَ: فَكَيْفَ نَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «قُولُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، تَوَكَّلْنَا عَلَى اللَّهِ رَبِّنَا»**} (**أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ: ٣٥٥١، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ**).

واتە: ئەبوو سەعیدی خودریی ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: چۆن خۆشیی و لەززەت وەربگرم، لە حاڵێكدا كە خاوەنی قەڕن (كەڕەنا، قۆچ) قەڕنی بە دەمەوە گرتوە و نێوچەوانی خوار كردۆتەوەو، گوێی هەڵخستوە، كەینێ فەرمانی پێدەكرێ، فووی پێدا بكات، ئەویش فووی پێدا بكات؟! مسوڵمانان گوتیان: چی بڵێین، ئەی پێغەمبەری خوا؟ فەرمووی: بڵێن: خوامان بەسەو، ئەو باشترین كارپێسپێردراوە {پشت بە خوا ببەستن}.

٣)- ﴿فَجَمَعۡنَٰهُمۡ جَمۡعٗا﴾، {دوای فووكردن بە كەڕەنا} كۆمانكردنەوە، بەڵام چ كۆكردنەوەیەك!}

ئەگەر ئینسان بیهێنێتە پێش چاوی خۆی: لە ئادەم تاكو دوا مرۆڤ، كە دێتە سەر زەوی، ئەو هەموو ملیار ملیار مرۆڤانە، چ پانتاییەك دادەگرن؟! وەك لە شوێنی دیكەشدا جاری دیكە باسمان كردوە، ئەو شوێنەی لێی كۆدەبنەوە، ئەم سەر زەوییەی ئێمە نیە، چونكە جێگایان نابێتەوە، ئەگەر یەكی لەسەر سانتیمەتر دووجایەكیش بن، جێیان نابێتەوە، بگرە ئەگەر شوێنی دەریاكانیش ببێتە وشكانیی، جێگایان نابێتەوە، ئەگەر بێت و

بـە وردیـی حیسـابی بكەیـن! بۆیـەش خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يَوۡمَ تُبَدَّلُ ٱلۡأَرۡضُ غَيۡرَ ٱلۡأَرۡضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُۖ وَبَرَزُواْ لِلَّهِ ٱلۡوَٰحِدِ ٱلۡقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ ﴾ إبراهيـم، واتـە: ئـەو ڕۆژەی كـە نـە زەوی وەك خـۆی دەمێنـێ، نـە ئاسـمانەكان و، هەموویـان بـۆ خـوای تـاكی ملپێكەچكـەر دێنـە گـۆڕێ.

كەواتـە: ئـەو زەوییـەی كـە كۆبوونـەوەو لێپرسـینەوەی لەسـەر دەكـرێ، ئـەم زەوییـەی ئێسـتای ئێمـە نیـە، چونكـە پانتاییەكـەی بـەشی ئـەوە نـاكات، وەك لـە تەفسـیری سـوورەتی ئیبراهیـم دا، بـە تەفصیـڵ باسـمان كـردوە.

٤)- ﴿ وَعَرَضۡنَا جَهَنَّمَ يَوۡمَئِذٍ لِّلۡكَٰفِرِينَ عَرۡضًا ﴾، لەو ڕۆژەشدا دۆزەخ ڕادەنوێنین بۆ كافران، بە ڕانواندنێكی سەرسوڕهێنەرو تایبەت.

هـەر كام لـە وشـەی: (جَمۡعًا) و (عَرۡضًا) چـاوگ (**مصـدر**)ن و جەختكـەرەوەن بـۆ مانـای ئـەوە: كـە ئـەو ڕانونـدن و كۆكردنەوەیـە، ڕانوانـدن و كۆكردنەوەیـەكی ڕاسـتەقینەیە، ئنجـا كـە بـە نامـۆ (**نكـرة**)ش هاتـوون، واتـە: ڕانواندنێـك و كۆكردنەوەیـەكی زۆر سەرسـوڕهێنەرو مەزنـە.

ئنجا پێناسەی ئەو كافرانە دەكات، كە دۆزەخیان بۆ ڕادەنوێنرێ، دەفەرموێ:

٥)- ﴿ ٱلَّذِينَ كَانَتۡ أَعۡيُنُهُمۡ فِي غِطَآءٍ عَن ذِكۡرِي ﴾ یانی: ئەوانەی كە چاویان لە پشت پەردەوە بوو، لە بەرانبەر یادو بەرنامەی مندا، واتە: وەك چۆن، ئەگەر كەسێك پەردە بەسەر چاوی هەڵكشابێ، هەر شتێكی بێتە پێش چاوی، نایبینێ، بە هەمان شێوە: ئەوانەش، وەك پەردە لەسەر چاویان بێ، بۆیە نەیاندەتوانی لەبەرانبەر یادی مندا: بینەر بن.

٦)- ﴿ وَكَانُواْ لَا يَسۡتَطِيعُونَ سَمۡعًا ﴾، هەروەها نەشیاندەتوانی ببیستن.

یـانی: نـەك هـەر نەیاندەبیسـت، بەڵكـو نەیاندەتـوانی ببیسـتن، چاویشـیان بـەو دەردە چـوو بوو.

بێگومـان ئەمـە مەبەسـت پێـی ئـەوە نیـە، كـە خـوای پـەروەردگار سـتەمی لێكردبـن و وای لێكردبـن، بەڵكـو یـانی: ئەوەندەیـان گوناهـو تـاوان كـردوون، هەسـتی بینیـن و بیسـتنی خۆیانیـان لـە كارخسـتوون! ئـەم ڕاسـتییەش لـە زۆر شـوێنی دیكـەی قورئانـدا بـاس كـراوە.

مەسەلەی دووەم:

خـوا دەفەرمـوێ: ئایـا ئەوانـەی بێبـڕوان، پێیـان وایـە بـەوە مەداریـان سـاز دەبـێ، کـە بەندەکانـم لـە جیـاتی مـن بکەنـە دۆسـت و پشـتیوان؟ بـە دڵنیایـی ئێمـە دۆزەخـمان بـۆ میوانداریـی لێکـردنی بێبڕوایـان ئامـادە کـردوە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِى مِن دُونِىٓ أَوْلِيَآءَۚ إِنَّآ أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِى مِن دُونِىٓ أَوْلِيَآءَ ﴾، ئایا ئەوانەی بێبڕوان، پێیان وایە کە بەندەکانی من، لە جیاتی من، بکەنە دۆست و پشتیوان.

کـرداری (**حسـب**) دوو بـەرکاران دەخـوازێ: ﴿ أَفَحَسِبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَن يَتَّخِذُواْ عِبَادِى مِن دُونِىٓ أَوْلِيَآءَ ﴾، ئەمـە لـە شـوێنی بـەرکاری یەکەمـە و، بـەرکاری دووەمیـش، سـێ ئەگـەری هـەن:

یەكەم: (أي: **أفحسبوا اتخاذهم أولياءَ من دوني، نافعاً لهم**) ئایا پێیان وا بوو بە دۆست و پشتیوانگرتنی بەندەکانی من، لە جیاتی من، سوودپێگەیەنەریانەو مەداریان ساز دەکات!

دووەم: ئایا پێیان وایە ئەگەر بەندەکانی من لە جیاتی من بکەنە دۆست و پشتیوان، بۆیان دەبنە پەرچ لەبەردەم سزای مندا؟

سێیەم: کە زەمەخشەریی هەڵیبژاردوە، واتە: ئایا ئەوانەی بێبڕوان، پێیان وایە لە قیامەتیش دەتوانن بەندەکانی من بە دۆست بگرن و، بیانکەنە پشتیوانی خۆیان؟

هەر سێ واتاکانیش بەجێن.

بـەڵام مـن واتـای یەکەمیانـم پـێ لـە هەموویـان بەهێزتـرە، کـە دەڵـێ: ئایـا پێیـان وایـە: بـە دۆسـت و پشـتیوانگرتنی بەنـدەکانی مـن لـە جیـاتی مـن، سـوودگەیەنەرە بـۆ ئـەوان و مەداریـان سـاز دەکات؟! ئەگـەر وا بـێ، خەیـاڵ پڵاویـان کـردوە، هەمـزە (أ) کـەش، بـۆ پرسـیارکردنی نكووڵیـی لێکەرانەیـە.

٢)- ﴿ إِنَّآ أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ نُزُلًا ﴾، ئێمە دۆزەخمان بۆ بێبڕوایان، کردوە بە شوێنی میوانداریی.

(أعتدنا) لە ئەصڵدا (أعددنا)یە، (إعداد)یش واتە: ئامادە كردن، (نُزُلًا) واتە: وەك شوێنی پێشوازیی و پشوودان و خزمەت كردنیان.

كە بە تەئكید ئەمە: بە توانج و تەوسەوە قسە كردنە، یانی: ئەگەر بێبڕوایان شوێنێك هەبێ، تێیدا پێشوازیی بكرێن و، خزمەت بكرێن و پشووی تێدا بدەن، بێگومان دۆزەخە.

مەسەلەی سێیەم:

بڵێ: ئایا هەواڵتان پێ بدەم: كێ لە هەموو كەس زیانبارترینە لە كردەوەكانیاندا؟ ئەوانەی كۆششیان لە ژیانی دنیادا ون بووەو، پێشیان وایە كاری چاك دەكەن! ئەوانە كەسانێكن بە نیشانەكانی پەروەردگارو دیداریشی بێبڕوان، بۆیە كردەوەكانیان پووچەڵ بوونەوەو لە دوارۆژیشدا هیچ كێشیان بۆ دانانێین:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِٱلْأَخْسَرِينَ أَعْمَٰلًا ﴿١٠٣﴾ ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ وَلِقَآئِهِۦ فَحَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا۟ وَٱتَّخَذُوٓا۟ ءَايَٰتِى وَرُسُلِى هُزُوًا ﴿١٠٦﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُم بِٱلْأَخْسَرِينَ أَعْمَٰلًا ﴾، بڵێ: ئایا هەواڵتان پێ بدەم، كێ لە هەموو كەس لە ڕووی كردەوەكانیەوە، زیانبارترینە؟ بۆیە فەرموویەتی: (بِٱلْأَخْسَرِينَ أَعْمَٰلًا) بە كۆ (جمع) هێناویەتی، چونكە هەموو جۆرە كردەوەكانیان دەگرێتەوە، ئنجا پەیوەندییان بە عەقیدەیانەوە هەبێ، یان پەیوەندییان هەبێ بە پەرستنەكانەوە، یان لایەنی كۆمەڵایەتیی، یان لایەنی ڕەوشتیی، یان لایەنی سیاسیی، هەمووی دەگرێتەوە.

ئایا ئەو كەسانە، كێن؟!

٢)- ﴿ ٱلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴾، ئەوانەن كە كۆشش و هەوڵ و تەقەللایان لە ژیانی دنیادا زایەو ون بووە، واتە: وەك چۆن كەسێك بە ڕێگادا دەڕوات، دوایی لە ڕێگاكە ون دەبێ، چونكە (**ضَلَّ الطريقَ**) واتە: ڕێیەكەی ون كرد، بەڵام (**ضَلَّ عَنِ الطريق**) واتە: خۆی لە ڕێیەكە ون بوو، جا كەسانێك

كە هەوڵ و كۆششەكەیان ون بووە لە ژیانی دنیادا، وەك كەسێكن كە بە ڕێیەكدا دەڕوات، دوایی ڕێیەكە بزر دەكات و، تووشی هەڵدێر دەبێ.

٣)- ﴿ وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴾، كەچی پێشیان وایە كە ئەوان كاری باش دەكەن.

هەمیشە كەسێك كە ڕێی چەوت دەگرێ، ڕێیە چەوتەكەی خۆی بە ڕاست دەزانێ و، هەمیشە كەسێك كە كاری خراپ دەكات، بە زۆریی وایە: كارە خراپەكەی خۆی بە چاك دەزانێ، جاری واش هەیە كەسێك كە ڕێ ون دەكات، دەزانێ كە ڕێی ون كردوە.

كەسێك كە كاری خراپ دەكات و، دەزانێ كە كاری خراپ دەكات، ئەوە مانای وایە، نەزانینی سادە (**الجهل البسیط**)ی هەیە، بەڵام نەزانینی ئاوێتە (**الجهل المركب**) ئەوەیە: كەسێك ڕێی هەڵە كردبێ و، نەشزانێ كە ڕێی هەڵە كردوە، كەسێك، بزانێ ڕێی هەڵە كردوە، لەوانەیە ڕۆژێك هەوڵبدات، بگەڕێتەوە سەر ڕێیە ڕاستەكە، هەروەها كەسێك كە كاری خراپ دەكات، ڕەنگە ڕۆژێك هەوڵبدات دەستی لێ هەڵبگرێ، بەڵام كەسێك ڕێ هەڵە بكات و، واش بزانێ كە بە ڕێی ڕاستدا دەڕوات، یان: كاری خراپ بكات و، واش بزانێ كە كاری چاك دەكات، ئەوە گەڕانەوەو بادانەوەی زۆر قورسە، چونكە خۆی بە هەڵە نازانێ، تاكو بیر لە گەڕانەوە بكاتەوە!

لە چەند شوێنێكی قورئاندا خوای زاناوشارەزا باسی ئەوەی كردوە، بۆ وێنە، فەرموویەتی: ﴿ أَفَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ فَرَءَاهُ حَسَنًاۖ فَإِنَّ ٱللَّهَ يُضِلُّ مَن يَشَآءُ وَيَهۡدِي مَن يَشَآءُۖ فَلَا تَذۡهَبۡ نَفۡسُكَ عَلَيۡهِمۡ حَسَرَٰتٍۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا يَصۡنَعُونَ ﴿٨﴾ ﴾ فاطر، واتە: ئایا كەسێك كە كردەوەی خراپی بۆ ڕازێنراوەتەوە، بەڵام بە چاكی دەبینێ، {ئایا تۆ دەتوانی هیچی بۆ بكەی؟}

وشەی (ضَلَّ سَعۡيُهُمۡ) دوو واتایان هەڵدەگرێ، واتە:

١- هەموو كردو كۆشش و تەقەللای خۆیان خستۆتە ژیانی دنیا و ژیانی دنیاش كە لەبەین چوو، واتە: هەموو هەوڵ و كۆششەكەیان ڕۆیی.

٢- ئەوانە هەوڵ و كۆششەكەیان مەرج نیە تەنیا بۆ ژیانی دنیا بووبێ، ڕەنگە بۆ ڕۆژی دواییش بووبێ، بەڵام لەبەر ئەوەی بە ڕێیەكی ڕاستدا نەبووە و بە ڕێیەكی هەڵەدا بووە، ون بووە لە ژیانی دنیادا.

٤)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ وَلِقَآئِهِۦ ﴾، ئەوانە كەسانێكن كە بە ئایەتەكانی پەروەردگاریان و بە دیداری پەروەردگاریان، بێبڕوا بوون، یاخود: بەرانبەریان سپڵەو بێ نمەك و بێ وەفا بوون.

٥)- ﴿ فَحَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ ﴾، کردەوەکانیان هەڵوەشاونەوە، واتە: کردەوە چاکەکانیان، ئەگەرنا کردەوەی خراپ هەر بۆ خۆی هیچە، لێرەدا مەبەست پێی کردەوەی چاکە: خزمەتی خەڵکیان کردوە، پەیوەندیی خزمایەتییان گەیاندوە، کاری باشیان کردوە، بەڵام لەبەر ئەوەی پەیوەستیان نەکردوە بە خواوە ﷻ و، پەیوەستیان نەکردوە بە ڕۆژی دواییەوە، بۆیە کردەوەکانیان هەڵوەشاونەوە.

٦)- ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾، لە ڕۆژی دوایی دا کێشیان بۆ دانانێین.

ئەم ڕستەیە سێ مانای هەن:

یەك: گرنگییان پێنادەین و بایەخیان پێنادەین، یانی: مەبەست لە (وَزْن) لێرەدا کێش و قورسایی مەعنەوییە، نەك ماددیی.

دوو: کێش و قورسایی (ثقل) یان نابێ لە تەرازوودا، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلُ الْعَظِيمُ السَّمِينُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لاَ يَزِنُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ وَقَالَ: اقْرَءُوا: ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾}[1].

واتە: ئەبوو هورەیرە ، دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەری خواوە ﷺ کە فەرموویەتی: لە ڕۆژی قیامەتدا پیاوی (کەلەش) مەزنی قەڵەو دێ، کە لە لای خوا بە ئەندازەی باڵە مێشوولەیەك سەنگی نیە، هەروەها فەرمووی: ئەگەر دەتانەوێ بخوێننەوە: ﴿ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَزْنًا ﴾.

سێ: واتایەکی دیکەی ئەم ئایەتە موبارەکە ئەوەیە: تەرازوو دانانێین بۆ هەڵسەنگاندنی کردەوەکانیان، چونکە خراپەکانیان ئەوە هیچ، چاکەکانیشیان هەڵوەشاونەوە، کەواتە: هیچیان نەماوە بکێشرێ.

بەڵام بە پێی فەرموودەکە، واتای دووەم بەهێزترە، هەرچەندە پێغەمبەری خوا ﷺ جاری وایە ئایەتێك زیاتر لە واتایەك دەگەیەنێ، بەڵام ئەو تەنیا واتایەکیان دەردەخات، ئەگەرنا مانای وا نیە، بەس ئەو واتایەی هەیە.

٧)- ﴿ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُمْ جَهَنَّمُ ﴾، (أَي: الَّذِي ذَكَرْنَاهُ مِنْ أَنْوَاعِ الوَعِيدِ، جَزَاؤُهُم)، واتە: ئا ئەوەی باسکرا لە هەڕەشەو لە سزا، ئا ئەوە سزایانە، کە دۆزەخە:

---

(١) أخرجه البخاري في: ٩٢ كتاب التفسير: ١٨ سورة الكهف: ٦ باب أولئك الذين كفروا بآيات ربهم.

(**جهنم**) دەبێتە (بیان) واتە: ئا ئەوە سزایانە کە بریتیە لە دۆزەخ، یاخود دەگونجێ لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە بەمجۆرە بێ: (**ذَلِكَ: أَي: الشَّأْنُ وَالحَالُ ذَلِك...**) حاڵ بەو شێوەیەیە و سزاشیان دۆزەخە.

ئنجا ئایا ئەوانە کە سزایەکەیان دۆزەخە، هۆکارەکەی چییە؟!

٨)- ﴿ بِمَا كَفَرُوا ﴾، بە هۆی بێبڕواییانەوە، یان بە هۆی سپڵەییانەوە، چونکە (**كَفَروا**) دەگونجێ مەبەست پێی (**كفر**)ی پێچەوانەی ئیمان بێ و، دەشگونجێ مەبەست پێی (**كُفْرَان**)ی پێچەوانەی (**شكر**) بێ، واتە: بە هۆی سپڵەییانەوە.

٩)- ﴿ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴾، دیسان بە هۆی ئەوەوەش کە نیشانەکانی منیان بە گاڵتە دەگرت، کە جۆرێك لە نیشانەکانی خوا، ئایەتەکانی قورئانن، هەروەها پێغەمبەرانی منیان بە گاڵتە گرتبوون، (**هُزُواً: أي مَهْزُوءاً بِهَا**) واتە: بە گاڵتەجاڕیان گرتبوون.

ئنجا ئایا مەبەست لەوانە کێیە؟

زانایان زۆر قسەیان لەوبارەوە کردوە، کە ئایا ئەوانەی کە لە هەموو کەس زیاتر دۆڕاوترن، لە کردەوە باشەکانیان دا و، لە هەموو کەس زیاتر لە کردەوە چاکەکانیان دا چوونە خەسارێ و زیانبار بوو ون، کێن؟

١- هەندێك گوتوویانە: جوولەکەو نەصرانییەکانن.

٢- هەندێك گوتوویانە: کافرەکانی مەککەن.

٣- هەندێك گوتوویانە: خەواریجن، کە ئەم ڕایە سەیرە، چونکە خەواریج دوایی پەیدابوون! مەگەر بگوترێ: چەمکی ئایەتەکان دەیانگرێتەوە.

٤- هەندێك گوتوویانە: ڕەبەنەکانن، ئەوانەی کە لە صەومیعەکاندا خواپەرستیی و گۆشەگیریی دەکەن، بەڵام مادام لەسەر ڕێیەکی ڕاست نیە، لە کردو کۆششیان دەچنە خەسارێ.

بەڵام باشتر وایە، واتاو چەمکەکەیان وەك خۆی، فراوان تەماشا بکرێ، وەك هەمیشە (**طبري**) عادەتی وایە و دەڵێ: بەڵگەیەکمان بە دەستەوە نیە کە ئەو تاقمە، جیا لەو تاقمە، مەبەستە، بەڵکو هەموو ئەوانەی ئەو سیفەتانەیان تێدان، دەیانگرێتەوە.

مەسەلەی چوارەم:

بێگومـان ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو کـردەوە چاکـەکان دەکـەن، شـوێنی میوانداریيـان باخـەکانی فیردەوسـن، بـە هەمیشـەیی تێیانـدا دەمێننـەوەو، حـەز ناکـەن لێیـان بگوازنـەوە،

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، دوای ئەوەی خوا ﷻ باسی سەرەنجامی شوومی بێبڕوا و سپڵە خراپەکارەکان دەکات، ئنجا دێتە سەر باسی سەرەنجامی پڕ خێرو بەرەکەتی ئیماندارانی کردار باش:

دەفەرمـوێ: بێگومـان ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوە و کـردەوە باشـەکان ئەنجـام دەدەن، واتـە: بڕوایـان هێنـاوە بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی کـە پێویسـتە بڕوایـان پـێ بهێـنرێ، - وەك زۆرجـار گوتوومانـە - هەروەهـا خەسـڵەت و کـردەوە باشـەکانیان ئەنجـام داون، چ پەیوەندییـان هەبـێ بـە لایـەنی ئیـمان و عەقیـدەوە، یـان ڕەوشـت و ئـاکار، یـان هەڵسـوکەوتە کۆمەڵایەتییـەکان، یـان هەڵسـوکەوتی سیاسـیی، ... هتـدەوە، ئـا ئەوانـە:

٢)- ﴿ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّٰتُ ٱلْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴾، باخەکانی فیردەوسیان بۆ دەکرێنە شوێنی میوانداریی.

(**الفـردوس البسـتَان الجَامِـعُ لِـكُلّ مَـا يَكُـونُ فِي البسـاتِيْنِ، وَإِضَافَـةُ الجَنَّـاتِ إِلى الفِـرْدَوسِ، بَيَانِيّـة، أي: جَنَّـاتٍ هِـيَ مِـنْ صِنْـفِ الفِـرْدَوس**)[1]، واتـە: (فـردوس) ئـەو باخەیـە کـە کۆکەرەوەیـە بـۆ هەرچـی نـازو نیعمەتـە لـە هەمـوو باخەکانـدا و، لێـرەدا کـە (جنـات) پاڵدراوەتـە لای (فـردوس) ئەمـە پاڵـدانی ڕوونکردنەوەیـە واتـە: ئـەو باخانـەی کـە لـە جـۆری فیردەوسـن.

٣)- ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، واتە: بە هەمیشەیی تێیان دا دەمێننەوە.

٤)- ﴿ لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴾، واتە: ناخوازن، لێیان بگوازنەوەو، ئەوێ بەجێبهێڵن، چونکە هیچ شوێنێك لەوێ خۆشتر نیە.

---

(١) التحرير والتنوير ج١٦، ص٥٠.

لەبارەی (فردوس)ەوە، ئەم فەرمایشتە هەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: {... **فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ، فَاسْأَلُوهُ الْفِرْدَوْسَ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ، وَأَعْلَى الْجَنَّةِ، وَفَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ، وَمِنْهُ تُفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ**}[1].

واتە: ئەگەر داواتان لە خوا كرد، فیردەوسی لێ داوا بكەن، چونكە نێوەڕاستی بەهەشتە و، بەرزترین شوێنی بەهەشتە و، لە سەرووی فیردەوسەوە: عەرشی خوای خاوەن بەزەییە و، لە فیردەوسەوە ڕووبارەكانی بەهەشت هەڵدەقوڵن و دێنە خوار.

(١) حديث أبي هريرة: أخرجه أحمد : ٨٤٠٠، والبخاري : ٦٩٨٧، مطولًا، ومن حديث معاذ: أخرجه ابن ماجه برقم ٤٣٣١، ومن حديث عبادة بن الصامت: أخرجه الحاكم برقم ٢٦٩، وأخرجه أيضًا: الترمذي : ٢٥٣١.

مەسەلەی پێنجەم:

خـوا دەفەرمـوێ: بڵـێ: ئەگـەر ئـاوی دەریـا هەمـووی مەرەکەبـی نووسـینی وشـەکانی پـەروەردگارم بـێ، بـەر لـەوەی وشـەکانی پـەروەردگارم تەواوبـن، ئـاوی دەریـا دەبـڕێ، هەرچەنـدە هێنـدەی دیکـەشی بـۆ بێنـن.

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّى لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّى ﴾، (مداد)[1]، واتە: بڵێ: ئەگەر (ئاوی) دەریا مەرەکەبی (نووسنیی) وشەکانی پەروەردگارم بێ...

واتایەکی دیکـەی (مـداد) (زەیـت)ە، وشـەکانی پـەروەردگار بـە چرایـەك چوێـنراون و، ئـاوی دەریاکانیـش وەك زەیتێـك کـە دەکرێتـە نێـو چـراوە، تاکـو بئایسـێ.

واتـە: وشــەکانی پـەروەردگارم هێنــدە زۆرن، ئەگــەر ئـاوی دەریـاکان کرابانـە زەیـت، بـۆ ئـەوەی چـرای وشـەکانی خوایـان پـێ دابگیرسـێ، دەریـاکان دەبـڕان، بـەر لـەوەی کـە چـرای وشــەکانی خــوای پـەروەردگار، ببـڕێ.

بـەڵام زیاتـر وا پێدەچـێ، مەبەسـت لـە (مـداد) مەرەکـەبی قەڵـەم، وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن، چونکـە لـە شـوێنی دیکـەدا خـوا ﷻ ڕوونـتر ئـەوەی بـاس کـردوە.

٢)- ﴿ لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّى ﴾، ئەگەر ئاوی دەریا، مەرەکەبی وشەکانی پەروەردگارم بێ، ئاوی دەریا دەبڕێ، بەر لەوەی وشەکانی پەروەردگارم تەواو بن.

(**نَفِدَ: فَنِيَ وَذَهَبَ**)، تەواو بوو، ڕۆیی.

٣)- ﴿ وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴾، ئەگەر وێنەی خۆیشی لەگەڵ بهێنین.

---

(١) (المداد: المركب)، (مـداد) یانـی: مەرەکـەب کـە دەکرێتـە قەڵەمـەوە و پێـی دەنـووسرێ، کاتـی خـۆی قامیشـیان تـێ هەڵێنـاوە و پێیـان نووسـیوە.

(مَدَدْ) ناوە بۆ هەر شتێك كە دەخرێتە گەڵ شتێكی دیكەو، بۆی زیاد دەكرێ.

یانی: كە چوار لەسەر پێنجی گۆی زەوی ئاوە، ئەگەر دەریاكانی گۆی زەوی هەموویان مەرەكەب بن و، هێندەی دیكەشیان بخرێتە گەڵ و بكرێنە مەرەكەب، بۆ نووسینی وشەكانی خوای پەروەردگار، ئەو ئاوە هەموو دەبڕێ، پێش ئەوەی وشەكانی خوا تەواوبن.

لە سوورەتی (لقمان)دا بە جۆرێكی دیكە ئەم تەعبیرە دێنێ، دەفەرموێ: ﴿ وَلَوْ أَنَّمَا فِي ٱلْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَٰمٌ وَٱلْبَحْرُ يَمُدُّهُۥ مِنۢ بَعْدِهِۦ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَٰتُ ٱللَّهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: ئەگەر هەرچی درەختە لەسەر زەوی، بكرێنە قەڵەم و دەریاش كە لەسەر زەوی هەیە، لە دوای خۆی حەوت دەریای دیكەشی بخرێنە گەڵ، (بۆ نووسینی وشەكانی خوا) ئنجا وشەكانی خوا تەواو نابن، بێگومان خوا زاڵی كارزانە.

واتە: نەك ئاوی دەریاكان چەندە، هێندەی بخرێتە گەڵ، بەڵكو حەوت هێندەی دیكەشی بخرێتە پاڵ و، وشەكانی خوای پەروەردگاریان پێ بنووسرێن، وشەكانی خوا تەواو نابن.

یەكێك بۆی هەیە بڵێ: ئایا وشەكانی خوای پەروەردگار! كە مەبەست پێیان قورئان، یان هەموو كتێبەكانی خوا بێ، كەی هێندە زۆرن، تاكو هێندە مەرەكەبەیان بوێ؟

لە وەڵامدا دەڵێین: وشەكانی خوای پەروەردگار تەنیا ئەو وشانە نین، كە لە كتێبەكانی دا فەرموونی بۆ پێغەمبەرانی (**علیهم الصلاة والسلام**)، بەڵكو زانایان گوتوویانە:

وشەكانی پەروەردگار، وەك چۆن ئەو وشانە دەگرێتەوە كە بۆ پێغەمبەرانی ناردوون، لە ڕێی وەحییەوە تاكو ئەوانیش بیگەیەنن، وێڕای ئەوە زانراوو، زانیارییەكانی خواش هەموویان دەگرنەوە، بەو واتایە كە زانیاریی و زانراوەكانی خوا، ئەگەر هەواڵیان پێ بدرێ لە شێوەی وشەدا، بە ئیعتیباری سەرەنجامەكەیان پێیان دەگوترێ: وشەكان.

كەواتە: وشەكانی خوا، یانی: هەموو زانیاریی و زانراوەكانی خوا، كە بێسنوورن، چونكە هەموو سیفەتەكانی خوا بێ سنوورن، بۆیە ئاوی دەریاكان هەرچەندە زۆریش بێ و، حەوت هێندەی دیكەشیان بخرێتە گەڵ، هەر سنووردارە و، بێگومان شتی سنووردایش لە بەرانبەر شتی بێ سنووردا، دەبڕێ و شتە بێ سنوورەكە نابڕێ.

مەسەلەی شەشەم:

خـوا دەفەرمـوێ: بڵـێ: مـن تەنیـا مرۆڤێـكی وەك ئێـوەم، سروشـم بـۆ دەكـرێ كـە پەرسـتراوتان تەنیا یـەك پەرسـتراوە، ئنجا هـەر كـەس بـە ئومێـدی دیـداری پەروەردگاریـەتی، بـا كـردەوەی بـاش بـكات و، لـە پەرسـتنی پـەروەردگاری دا هیـچ كـەس بەشـدار نـەكات:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَـٰهُكُمْ إِلَـٰهٌ وَٰحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ رَبِّهِۦ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَـٰلِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدًۢا ﴿١١٠﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج برگەدا:

١)- ﴿ قُلْ إِنَّمَآ أَنَا۠ بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ﴾، بڵێ: منیش تەنیا مرۆڤێكم وەك ئێوە، واتە: بە تەما مەبن: من نادیارو پەنهان بزانم و، چاوەڕوانییم لێ مەكەن: شتێك بكەم كە هی خوای پەروەردگارە، شتێك كە لە سنووری توانای بەشەردا نیە، لە منی چاوەڕوان مەكەن، چ لە ڕووی زانینەوە، چ لە ڕووی توانینەوە.

٢)- ﴿ يُوحَىٰٓ إِلَىَّ أَنَّمَآ إِلَـٰهُكُمْ إِلَـٰهٌ وَٰحِدٌ ﴾، بەڵام سروشم بۆ لا دەكرێ، كە پەرستراوتان یەك پەرستراوە، یانی: بەوە لە ئێوە جیادەبمەوە، كە سروشم بۆ دەكرێ، خوا بە شێوەی تایبەت، پەیامی پەنهانم بۆ دەنێرێ، ئەگەرنا منیش وەك ئێوە لە ڕووح و جەستە پێكهاتووم، سەرمام دەبێ، گەرمام دەبێ، خۆشییم پێ خۆشە، ناخۆشییم پێ ناخۆشە، ساغ دەبم نەخۆش دەبم، لە هەموو ئەو شتانەدا، وەك ئێوەم، شاعیرێك دەڵێ:

مُحَمَّدٌ بَشَرٌ وَلَيْسَ كَالْبَشَرِ ... بَلْ هو يَاقُوتةٌ وَالنَّاسُ كَالْحَجَرِ

واتە: موحەممەد مرۆڤە، وەك مرۆڤانیش نیە ... بەڵكو ئەو گەوهەرەو خەڵكیش وەك بەردن

دیارە گەوهەریش هەر بەردە، بەڵام جۆرێكی تایبەتە.

٣)- ﴿ فَمَن كَانَ يَرْجُوا۟ لِقَآءَ رَبِّهِۦ ﴾، ئنجا هەر كەس بە تەمای دیداری پەروەردگاریەتی، بە تەمای لێخۆشبوون و بەخشش و ڕەزامەندیی پەروەردگاریەتی.

٤)- ﴿ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَـٰلِحًا ﴾، با كردەوەی باش ئەنجام بدات، كردەوەی باشیش هەموو ئەو كردەوانەن كە بە پێی شەریعەتی خوا، بە باش لە قەڵەم دەدرێن، هەر كردەوەیەكیش شەرعی

خوا بە باشی دابنێ، ئەوە عەقڵی سەلیم و سروشتی ساغیش بە باشی دادەنێن، بە پێچەوانەشەوە: هەر کردەوەیەك شەریعەت ڕەفزی بکات و بە خراپی دابنێ، عەقڵی سەلیم و سروشتی ساغیش، ڕەتی دەکەنەوەو بە خراپی دادەنێن.

٥)- ﴿وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِۦٓ أَحَدًۢا﴾، هەروەها با لە پەرستنی پەروەردگاریدا، هیچ کەس نەکاتە هاوبەش، واتە: ئەو شتانەی وەك پەرستن، بۆ خوای پەروەردگاری ئەنجامیان دەدات، با هیچ کەسیان تێدا نەکاتە هاوبەش، چ بە پەنهانیی، کە بریتیە لە ڕووپامایی، چ بە ئاشکرا، کە بریتیە لە هاوبەش بۆ خوا دانانی گەورە، یاخود گچکە، چونکە هەر کردەوەیەك کە قبووڵ دەکرێ، دوو پایەی هەن:

یەکەم: بە پێی شەرع بێ.

دووەم: بە ساغیی بۆ خوا بێ.

لەوبارەوەش ئەم دوو فەرموودەیە دێنین:

فەرموودەی یەکەم: **{عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ ﷺ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ أَخْوَفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ، قَالُوا: وَمَا الشِّرْكُ الْأَصْغَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الرِّيَاءُ، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِذَا جُزِيَ النَّاسُ بِأَعْمَالِهِمْ اذْهَبُوا إِلَى الَّذِينَ كُنْتُمْ تُرَاءُونَ فِي الدُّنْيَا، فَانْظُرُوا هَلْ تَجِدُونَ عِنْدَهُمْ جَزَاءً؟!} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٣٦٨٦، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح).**

واتە: مەحموودی کوڕی لەبید ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوەی کە لە هەموو شتێك زیاتر مەترسییم لێی هەیە بۆ ئێوە، هاوبەش بۆ خوا دانانی گچکەترە، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ هاوبەش دانانی گچکەتر چییە؟ فەرمووی: بریتیە لە ڕیابازیی، {کردەوەیەك بکەی مەبەستت پێی سەرنج ڕاکێشانی خەڵك بێ} خوا لە ڕۆژی قیامەتدا کاتێك کە پاداشتی خەڵك دەداتەوە، ئەوانەی ڕیابازییان کردوە، پێیان دەفەرموێ: بڕۆن لە دنیادا ڕیابازییتان بۆ کێ کردوە، داوای پاداشت لەوان بکەن.

فەرموودەی دووەم: **{إِذَا جَمَعَ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ، نَادَى مُنَادٍ: مَنْ كَانَ أَشْرَكَ فِي عَمَلٍ عَمِلَهُ لِلَّهِ أَحَدًا، فَلْيَطْلُبْ ثَوَابَهُ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ، فَإِنَّ اللَّهَ أَغْنَى الشُّرَكَاءِ عَنْ الشِّرْكِ} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٥٨٧٦، وَالتِّرْمِذِيُّ: ٣١٥٤، وَابْنُ مَاجَه: ٤٢٠٣، وابْنُ حِبَّانَ: ٤٠٤، عَنْ أَبِي سَعْدِ بْنِ أَبِي فَضَالَةَ الْأَنْصَارِيِّ).**

واتـە: کاتێـك لـە ڕۆژی قیامـەت دا خـوا خەڵـك بـۆ ڕۆژێـك كۆدەكاتـەوە، كـە دوودڵیـی هەڵناگـرێ، بانگكەرێـك جـاڕ دەدات: هــەر كەسـێك كردەوەیــەكی كــردوە، بــەشی یەكێــكی دیكـەی جگەلـە خـوای تێكـردوە، بـا پاداشـتەكەی لـە لای جگـە لـە خـوا داوا بكاتـەوە، چونكـە خـوا بێنیازترینــی هاوبەشـانە، لـە هاوبەشـییەتی.

یـانی: هــەر كەسـێك كردەوەیـەكی بـۆ خـوا ئەنجامدابـێ، بـەشی جگەلـە خـوای تێخسـتبێ، خـوا دەفەرمـوێ: ئـەوە بەشـەكەی خۆشـم دا بـەو.

خـوا بـە لوتـف و كەڕەمـی خـۆی لـەو كەسـانەمان بگێـڕێ: كـە هەرچی كـە دەیكەیـن، تەنیا مەبەسـتمان پێـی ڕەزامەندیـی خوابـێ و، مەبەسـتمان ئەوەبـێ كـە بەختـەوەرو سـەربەرزبین بـە هـۆی پەرسـتنی خـواوە و، سـەرفرازو ڕوو سـوور بیـن، بـە هـۆی خـۆ سـاغكردنەوەمانەوە بـۆ خـوا.

دوا پێداچوونەوەی

تەفسیری سووڕەتی (الكهف):

٢ / ذي القعدة / ١٤٤١ ك

٢٣ / ٦ / ٢٠٢٠ ز

تەفسیری سوورەتی

مَرْيَمَ

بەڕێـــزان!

ئەمـڕۆ کـە: ١٥/ **ذي الحجـة/** سـاڵی ١٤٣٨ی کۆچیـی، بەرانبـەر: ٦/ ٩/ ٢٠١٧ زایینییـە، لـە شاری هەولێـر بـە پشتیوانیی خـوا، دەسـت دەکەیـن بـە ڕوونکردنـەوەی مانـاو مەبەسـتەکانی سـوورەتی مەریـەم.

پێناسە و نێوەڕۆکی سوورەتی مەریەم

١)- نـــاوی ئەم ســـوورەتە: ئەم سوورەتە یەك ناوی هەیە، ئەویش بریتیە لە (مەریەم)، هەڵبەتە هەندێکیشیان گوتوویانە: سوورەتی: (**کاف، هاء، یاء، عین، صاد**) بەڵام ئەوە کەمترە، سوورەتی (مەریەم) زیاتر ئەو ناوەی بۆ بەکارهاتوە.

٢)- ڕیزبەندی لە موصحەف و لە دابەزین دا: سوورەتی مەریەم سوورەتێکی مەککەییە لە ڕیزبەندیی (مصحف)دا، ژمارە نۆزدە (١٩)یە و، واتە: هەژدە (١٨) سوورەتی لە پێشەوەن و، لە ڕیزبەندیی هاتنە خوار (**ترتيب النزول**)دا، ژمارە چل و چوارە (٤٤)ە، بە لای زۆربەی هەرە زۆری شارەزایان، کە سوورەتەکانی قورئانیان بە پێی ڕیزبەندیی دابەزینیان ڕیز کردوون، واتە: پێش سوورەتی (**طه**) و، دوای سوورەتـی (**فاطر**) هاتۆتە خوار.

ئاشکراشـە کـە مسـوڵمانبوونی عومـەری کـوڕی خەتتـاب (رضي الله عنه)، دوای دابەزینـی سـوورەتی (**طـه**) بـووە، وەك لـە بەسـەرهاتەکەی دا دیـارە، کـە لـە (**السـيرة النبويـة لابـن هشـام**)[1]دا، بەسـەرهاتەکەی هاتـوە، کـە تەنیـا جێـی مەبەسـتی لێـی دێنیـن، دەڵـێ: (**فَرَجَعَ عُمَرُ عَامِدًا إِلَى أُخْتِهِ وَخَتَنِهِ، وَعِنْدَهُمَا خَبَّابُ بْنُ الْأَرَتّ مَعَهُ صَحِيفَةٌ فِيهَا: «طَه» يُقْرِئُهُمَا إِيَّاهَا**)، واتـە: عومـەر (رضي الله عنه) گەڕایـەوە بـۆ لای خوشـکەکەی و زاوایەکـەی {کـە نـاوی زەیـد بـووە} کـە چـۆوە لـە ماڵەکەیـان دا: خەبـابی کـوڕی ئـەڕەت (رضي الله عنه)، لەلایـان بـوو {لـە پێـش ئەوانـدا مسـوڵمان بـووە} چەنـد پەڕەیـەکی پـێ بـوون، سـوورەتی (**طه**)یـان تێـدا بـوو، بـۆی دەخوێندنـەوە و پێـی دەخوێندنـەوە، {شـارەزای دەکـردن لـە سـوورەتی (**طـه**)}.

کەواتـە: سـوورەتی (**طـه**) پێـش مسـوڵمان بـوونی عومـەری کـوڕی خەتـاب دابەزیـوە، هەرچەنـدە (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) لـە تەفسـیرەکەی خـۆی (**التحريـر والتنويـر**)دا دەڵـێ:

---

(١) ج١، ص١٧٤.

سووڕەتی مەڕیەم کە لە ڕیزبەندیی موصحەفدا چل و چوارەمین (٤٤)ە، دەڵێ: لە ساڵی چواری (٤) پێغەمبەرایەتیی دا دابەزیوە!

بەڵام پێم وایە: ئەوە وا نیە، چونکە هەم مسوڵمانبوونی عومەر (ﷺ) دواکەوتووە و لە ساڵی چوارەمدا نەبووە، چونکە:

١- پێغەمبەر ﷺ سێ ساڵان هەر بە پەنهانیی بانگەوازی کردووە.

٢- پاشان پێش مسوڵمان بوونی عومەر (ﷺ)، وەك هەر لە (**السيرة إبن هشام**)دا هاتوە، کۆچکردنی یەکەمی مسوڵمانان بۆ حەبەشە، ڕوویداوە.

بۆیە پێموایە بەلای کەمەوە سووڕەتی مەڕیەم لە ساڵی شەشەم، یان حەوتەمی پێغەمبەرایەتیی (**بعثة**)دا دابەزیوە، واتە: شەش ساڵ بووە، یان حەوت ساڵ بووە کە موحەممەد ﷺ بە پێغەمبەر هەڵبژێردراوەو، بانگەوازی بۆ لای خوای پەروەردگار کردوە، وەك پێغەمبەرو ﷺ ڕەوانەکراوی خوا، ئنجا سووڕەتی مەڕیەم دابەزیوە.

٣- قورئانی مەککەیی هەمووی لە مەککە هاتۆتە خوارەوە و، هەمووی بە کۆ دەوری هەشتاو شەش(٨٦) سووڕەتە، ئنجا ئەگەر دابەشی بکەین بەسەر ئەو سێزدە (١٣) ساڵەدا، دیسان لەو ڕووەشەوە هەر زوویە، کە بڵێین: چل و چوار (٤٤) سووڕەت، لە ماوەی چوار (٤) ساڵی یەکەمی قۆناغی مەککەدا، دابەزیون!!

٣)- ژمارەی ئایەتەکانی: ژمارەی ئایەتەکانی سووڕەتی مەڕیەم، لەلای خەڵکی مەککەو مەدینە: نەوەدونۆ (٩٩) و، لەلای خەڵکی شام و کووفە: نەوەد و هەشت (٩٨)ە، ئەو موصحەفانەی کە لەلای ئێمەن، ئەو ڕایەیان تەبەنیی کردوە، کە ژمارەی ئایەتەکانی ئەم سووڕەتە موبارەکە: (٩٨)ە، پێشتریش باسمان کردوە: کە هەندێکیان دەڵێن: (٩٩) ئایەتە و، هەندێکیان دەڵێن: (٩٨) ئایەتە، مانای وانیە ئەوانەی کە دەڵێن: (٩٨)ە، ئایەتێك کەمتر بڵێن، نەخێر، بەڵکو هۆکارەکەی: درێژیی و کورتیی ڕستەکانە، بۆ وێنە: لە سووڕەتی (**الفاتحة**)دا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ صِرَٰطَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمۡتَ عَلَيۡهِمۡ ۝٧ ﴾الفاتحة، هەندێکیان هەتا ئێرە بە ئایەتێك دادەنێن و ئەوەی دیکە: ﴿ غَيۡرِ ٱلۡمَغۡضُوبِ عَلَيۡهِمۡ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ۝٧ ﴾الفاتحة، بە ئایەتێکی دیکە دادەنێن، هەندێکیشیان هەمووی بە یەك ئایەت دایدەنێن، واتە: لە درێژیی و کورتیی ئایەتەکان، لە کوێ ڕستەکە کۆتایی دێ و، لە کوێ ڕستەی دووەم دەست پێ دەکات، لەوەدا ڕاجیاییان هەبووە، ئەگەرنا لەسەر وشەیەك نا، بەڵکو لەسەر پیتێکی قورئانیش زانایان مشت ومڕیان نەبووە، کە یەکێك بڵێ: ئەو وشەیەی تێدایە، ئەوەی دیکە بڵێ: تێیدانیە.

٤)- نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە: نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە، هەمان نێوەڕۆکی سوورەتە مەککەییەکانە و، پانتاییەکی زۆریش، کە زیاتر لە (٣/٢)ی پانتایی سوورەتی مەریەمە، تەرخانکراوە بۆ بەسەرهاتی هەر کام لە: (**زكريا، يحيى، مريم، عيسى، إبراهيم، موسى، إسماعيل، إدريس**)، (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، وێڕای ناوهێنانی هەندێکی دیکە لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) وەك (**إسحاق، يعقوب، هارون**) بەڵام ئەم پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) هەر کامیان بە قەبارەیەکی تایبەت بەسەرهاتەکەی، یاخود ئاماژەیەك بە بەسەرهاتەکەی، لەم سوورەتە موبارەکەدا هاتوە.

کۆی ئەو بەسەرهاتانە لەم سوورەتەشدا هاتوون، ئایەتەکانی: (١ - ٦٥)، دەگرنەوە، واتە: لە نەوەد و هەشت (٩٨) ئایەتەکە، شەست و پێنج (٦٥) ئایەت تەرخانکراون، بۆ بەسەرهاتی ئەو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) کە ناومان هێنان.

٥)- تایبەتمەندییەکانی ئەم سوورەتە: دوای سەرنجدانی زۆرم بۆ ئەم سوورەتە موبارەکە، وام کەوتۆتە بەرچاو کە پێنج (٥) تایبەتمەندیی هەن، تایبەتن بەم سوورەتەوە و، هەر کام لە سوورەتەکانیش تایبەتمەندیی خۆیانیان هەن:

تایبەتمەندییەکانی ئەم سوورەتە:

١)- ئەم سوورەتە تاکە سوورەتێکە، بە پێنج (٥) پیتی پچڕ پچڕ، (**الحروف المُقَطَّعَة**) دەستی پێکردبێ: (**كهيعص**)، بێگومان سوورەتی (**الشورى**)ش، بە پێنج (٥) پیتان دەستی پێکردوە، بەڵام ئەو پێنج پیتەی سەرەتای سوورەتی (**الشورى**) بە دوو ئایەت دانراون: (**حم، عسق**)، واتە: لەلایەن شارەزایان و زانایانەوە ئەو پێنج پیتە لێك دابڕاون و، بە دوو ئایەت سەرژمێر کراون.

٢)- لەم سوورەتەدا شازدە (١٦) جاران وشەی (**الرحمن**) هاتوە و، چوار (٤) جاریش وشەی (**رحمة**) هاتوە: (رَحْمَتِ رَبِّكَ، وَرَحْمَةً مِّنَّا، مِّن رَّحْمَتِنَا، مِن رَّحْمَتِنَآ)، واتە: بیست (٢٠) جاران باسی بەزەیی خوا ﷻ کراوە.

٣)- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی چۆنیەتی حەشرکردنی پارێزکاران و تاوانباران کراوە، کە دوو جۆرە کۆکردنەوەی جیاوازن:

وەك لە ئایەتەکانی: (٨٥ و ٨٦)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾﴾ مريم، واتە: ئەو ڕۆژە کە پارێزکاران بەرەو خوای

خاوەن بەزەیی، بە سواریی وەك نوێنەر {وەك شاندێكی ڕێز لێگیراو} كۆدەكەینەوە، هەروەها ئەو ڕۆژە كە تاوانباران لێ دەخورین بەرەو دۆزەخ بە تینوویتیی، یان: وەك چۆن ڕەوە ئاژەڵێك دەبەی بۆ سەر ئاو ئاویان بدەی، لێیان دەخورین و پێش خۆمانیان دەدەین.

لە شوێنی دیكەدا بۆ وێنە: لە سوورەتی (**الزمر**)دا خوای كارزان باسی كۆكردنەوەی هەر كام لە پارێزكاران و بێبڕوایان دەكات، بەڵام بۆ هەردووكیان وشەی: (**سیق**)ی بەكارهێناوە: ﴿وَسِيقَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا ﴿٧١﴾﴾ ... ﴿وَسِيقَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوۡاْ رَبَّهُمۡ إِلَى ٱلۡجَنَّةِ زُمَرًا ﴿٧٣﴾﴾الزمر، وشەی (**سیق**) بۆ هەردووكیان بەكارهاتووە، واتە: بەڕێكران، بەڵام لێرەدا (مریم - ٨٥ ، ٨٦) بە دوو تەعبیر و وشەی جیاواز باسی كۆكردنەوەی، هەر كام لە پارێزكاران و تاوانباران كراوە.

٤)- لەم سوورەتەدا بەرپەرچدانەوەی پاڵدانی ڕۆڵە بۆ لای خوا ﷻ، بە بەهێزترین شێواز، خراوەتەڕوو، لە زۆر سوورەتاندا، خوای تاك و پاك بیرۆكەی ڕۆڵە پاڵدانە لای خوای، بەرپەرچداوەتەوە، بەڵام لەم سوورەتەدا - بە بۆچوونی بەندە - لە دوو توێی هەشت (٨) ئایەتدا (٨٨ - ٩٥)، بە بەهێزترین شێواز ئەو بیرۆكەیە بەرپەرچ دراوەتەوە، ئەمەش دەقی ئەو ئایەتانەیە:

﴿وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدۡ جِئۡتُمۡ شَيۡـًٔا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوۡاْ لِلرَّحۡمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنۢبَغِي لِلرَّحۡمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحۡمَٰنِ عَبۡدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدۡ أَحۡصَىٰهُمۡ وَعَدَّهُمۡ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمۡ ءَاتِيهِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَرۡدًا ﴿٩٥﴾﴾مریم.

ئەم هەشت (٨) ئایەتە كە دوایی دەیانگەینێ، بەهێزترین بەرپەرچدەرەوەن بۆ ئەو بیرۆكە ئەفسانەییە و، تەنانەت ئاوازی وشەكانیش هەر بەهێز و سەخت و پتەوەو ئاماژە بۆ مەبەست و نێوەڕۆكیان دەكەن.

٥)- تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی چوونی سەرجەم مرۆڤەكان بۆ لای دۆزەخ كراوە.

بەڵێ بەپێی سەرنجدانی من لە قورئان، تەنیا لەم سوورەتەدا لە هەردوو ئایەتی: (٧١ و ٧٢)دا، خوا ﷻ ئەوەی خستۆتە ڕوو كە هەموو مرۆڤەكان دەبرێنە دۆزەخ و، دوایی خوای میهرەبان پارێزكاران ڕزگار دەكات، زانایان لەو بارەیەوە ڕاجیاییان هەیە، كە ئایا خوا دەیانباتە سەر سوێی دۆزەخ، واتە: كە تەماشای بكەن و ببینن، یان دەیانباتە نێو

دۆزەخ، بەڵام دوایی دەربازیان دەكات، زانایان هەردوو ڕایەكانیان هەن، دوایی باسیان دەكەین، ئەمەش دەقی ئەو دوو ئایەتەیە: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾ ﴾مريم، واتە: هیچ كام لە ئێوە نیە مەگەر دەچێتە سوێی دۆزەخ، یان: دەچێتە نێو دۆزەخ، ئەمە بڕیارێكە لەسەر پەروەردگارت كە هەردەبێ جێ بەجێ بكرێ دوایی ئەوانەی پارێزیان كردوە، دەربازیان دەكەین و، لە ستەمكارانیش دەگەڕێین لەسەر ئەژنۆیان لەپەوڕوو لەوێدا كەوتوون.

وشەی (**واردها**)، (**ورود**) ئەگەر بە مانای (**دخول**) بێ، واتە: هەموویان دەچنە دۆزەخ، بەڵام مەرج نیە بسووتێنرێن، بەڵام دەچنە جوغرو بازنەی دۆزەخەوە، تاكو تاوانباران و ستەمكاران و خراپەكاران لەوێدا بەجێ بهێڵرێن، پارێزكارانیش دەرباز دەكرێن، تاكو بزانن خوا لەچی دەربازی كردوون، بە هۆی ئیمان و تەقوایانەوە؟ بەڵام ئەگەر (**واردها**) بە مانای: (**وإن منكم إلاَّ يُشرِفُ عليها**) یانی: {هیچ كامتان نیە نەچێتە سەر سوێی دۆزەخ و نەیبینێ}بێ، واتە: خوا پارێزكاران دەرباز دەكات لەوەی بچنە نێوی، بەڵام ستەمكاران لەوێدا بەجێ دەهێڵرێن.

٦)- دابەشكردنی بۆ چەند دەرسێك: ئێمە ئەم سوورەتە، بە پێی ناوەڕۆكەكەی، بۆ شەش (٦) دەرسان دابەش دەكەین:

دەرسی یەكەم: ئایەتەكانی (١ - ١٥) واتە: پازدە (١٥) ئایەتی سەرەتا، كە بەسەرهاتی زەكەریاو یەحیای كوڕی (**عَلَيْهِما السَّلاَم**) یان تێدا خراوەتەڕوو، كە هەمان بەسەرهات لە سوورەتی (**آل عمران**)یشدا هاتوە، بەڵام لێرەدا بە وردەكاریی زیادترەوە باسكراوە و دابەزینی سوورەتی مەریەمیش پێش (**آل عمران**) بووە، چونكە سوورەتی (**آل عمران**) مەدینەییە، هەر بۆیەش ئەو بەسەرهاتانەی كە لە سوورەتە مەككەییەكاندا هاتوون، دوایی خوای پەروەردگار، كە لە سوورەتە مەدینەییەكاندا بە پێویستی زانیوە ئاماژەیان پێ بكات، بە كورتیی ئاماژەی پێكردوون، بۆ وێنە: وەك كاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (**الأعراف**) دا گوتوومانە: بەسەرهاتی مووسا ﷺو، هاروون ﷺ لەگەڵ بەنی ئیسرائیل لەلایەكەوە و، لە بەرانبەریان دا فیرعەون و دارودەستەكەیان، لە سوورەتی (**الأعراف**)دا بە تەفصیل باسكراوە، هەروەها لە سوورەتەكانی (**الشعراء وطه والنَّمل والقصص**)و لە ژمارەیەك لە سوورەتە مەككەییەكانی دیكەشدا، بۆیە لە سوورەتی (**البقرة**)دا، یان لە سوورەتی (**النساء**)دا، كە خوا ﷻ ئاماژە دەكات بە هەندێ لە ڕووداوەكانی بەسەرهاتی مووسا ﷺ هاروون و، گەلەكەیان و، هەروەها لە بەرانبەریاندا: فیرعەون و دارودەستەكەی، بە كورتیی ئاماژە

بەو ڕووداو بەسەرهاتانە دەكات، چونكە درێژەو وردەكارییەكانی ئەو بەسەرهاتانە، پێشتر لە سووڕەتە مەككەییەكاندا هاتوون.

دەرسی دووەم: ئایەتەكانی (١٦ - ٤٠) واتە: بیست و پێنج (٢٥) ئایەت دەگرێتە خۆی، كە تێیان دا: بەسەرهاتی مەریەم و عیسای كوڕی، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر عیسا بێ و خوا لە مەریەم ڕازی بێ، خراوەتەڕوو، ئنجا لە سوورەتی (آل عمران)یشدا، دیسان باسی بەسەرهاتی مەریەم و عیسا سەلامی خوایان لێ بێ، كراوە، بەڵام ئەو وردەكارییەی لێرەدا هاتوە، لە سوورەتی (آل عمران)دا بەو تەفصیلە و ڕوونییە نەهاتوە، چونكە پێشتر لە سوورەتی مەریەمدا وردەكارییەكان باسكراون و، بە پێویست نەزانراوە: لە سوورەتی (آل عمران)یش دا، كە سوورەتێكی مەدینەییە، هەرچی لە سوورەتە مەككەییەكاندا هاتوە، لەوێشدا دووبارە بێتەوە.

دەرسی سێیەم: ئایەتەكانی: (٤١ - ٥٠)، واتە دە (١٠) ئایەت دەگرێتە خۆی، كە تێیان دا بەسەرهاتی ئیبراهیم و موناقەشەی لەگەڵ بابی (ئازەر) خراوەتەڕوو، كە لە جێی دیكەش دا، بۆ وێنە: لە سوورەتی (الأنعام)یشدا، خوا ﷻ لە ئایەتێكدا، باسی مشت و مڕی نێوان ئیبراهیم و بابی دەكات، هەروەها لە سوورەتی (الأنبیاء)دا و، لە سوورەتی (ص)دا، باسی وتوێژی نێوان ئیبراهیم و بابی و گەلەكەی كراوە، بەڵام لێرەدا وردەكاریی زیاتر هەیە و، تایبەتیش كراوە بە وتوێژ و شەڕە قسەی نێوان ئیبراهیم ﷺ و بابی (ئازەر).

دەرسی چوارەم: ئایەتەكانی: (٥١ - ٦٥) واتە: پازدە (١٥) ئایەتە، لەو پازدە ئایەتەدا، ئاماژەیەكی كورت كراوە بۆ بەسەرهاتی مووساو هاڕوونی برای (عَلَيْهِما السَّلَام)، دوایی ئیسماعیل كوڕی ئیبراهیم (عَلَيْهِما السَّلَام)، دوایی ئیدریس ﷺ، پاشان سەرەنجامی شوومی لادەران و، سەرەنجامی سەرفرازانەی ڕاستڕۆیان، باسكراوە و، كۆتاییش هێنراوە بە باس و خواس و گێڕانەوەی بەسەرهاتی ئەو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، كە وەك گوتمان: كۆی ئایەتەكانی كە بۆ گێڕانەوە، یان ئاماژەكردن بە بەسەرهاتیان، تەرخانكراون: (٦٥) ئایەتن.

دەرسی پێنجەم: ئایەتەكانی: (٦٦ - ٧٦) واتە: یازدە (١١) ئایەت دەگرێتە خۆی، لەو یازدە ئایەتەدا بەرپەرچدانەوەی مرۆڤی كافری نكووڵیكەر لە قیامەت، خراوەتە ڕوو، پاشان باسی سەرەنجامی شوومی مامەڵەی دادگەرانەی خوا لەگەڵ گومڕایان، كراوە، دواییش سەرەنجامی بەختەوەرانەی ڕێی ڕاستگرتووان، ئەوانە هەردووكیان بە تێكهەڵكێش خوای پەروەردگار خستوونیە ڕوو.

دەرسی شەشەم و كۆتایی: ئایەتەكانی: (٧٧ - ٩٩)، یانی: بیست و دوو (٢٢) ئایەتە، بیست و دوو ئایەتی كۆتایی سوورەتی مەریەم، دەگرێتە خۆی، كە تێیان دا كۆمەڵێك بابەت باسكراون:

١- سەرەتا باسی بابایەكی بێبڕوا بە ئایەتەكانی خوا، كراوە، كە وێڕای بێبڕوایی بە ئایەتەكانی خوا، لاف لێدەر و، خۆهەڵكێش بووە بەسەر بەندەكانی خوادا.

٢- دوایی باسی هاوبەش بۆ خوادانەران بە گشتی و، سەرەنجامی پڕ سزاو ڕیسواییان و، ئاماژەیەكی كورتیش بە سەرەنجامی پڕ خێر و بەرەكەتی بڕواداران، كراوە.

٣- دوایی ئاماژەیەك بە ئامانجی نێردرانی قورئان كراوە: قورئان بۆچی ڕەوانەكراوە و دابەزێنراوە؟ ئنجا هەڕەشەكردن لە بێبڕوایان، كە خوای دادگەر لە پێش ئەواندا، گەلێك كۆمەڵگای دیكەی ملهوڕی فەوتاندوون، بۆیە ئەگەر عەقڵ و هۆشیان هەبێ، دەبێ دەرس و پەند لەوانەی پێش خۆیان وەربگرن.

ئەمە كۆی ئەو شەش دەرسەیە، كە ئێمە (٩٨) ئایەتەكەی سوورەتی مەریەممان بەسەردا دابەش كردوون، بە پێی نێوەڕۆكییان، بە پێی بۆچوون و تێگەیشتنی بەندە.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان ئایەتەکانی: (١ - ١٥) دەگرێتە خۆی، ئەم پازدە (١٥) ئایەتە بەسەرهاتی زەکەرییاو یەحیای کوڕی (عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلَام) دەگرنە خۆیان، سەرەتا خوای بەرز و مەزن باسی زەکەرییا دەکات، کە بە شێوەیەکی پەنامەکیی و، کڕووزانەوەوە لە پەروەردگاری پاڕاوەتەوە و باسی کەوتنە نێو تەمەنی پیریی خۆی کردووەو، باسی هەبوونی مەترسیی لە خزمەکانی کردوە، کە نەتوانن میراتە مەعنەوییەکەی، کە ڕێباز و بەرنامەکەیەتی، بپارێزن، بۆیە داوا دەکات: خوا کوڕێکی چاك و پەسندی پێ ببەخشێ، کە ببێتە میراتگری لە ڕووی ئایین و بەرنامەو ڕێبازەکەیەوە.

خوای بەخشەریش ئاگاداری دەکاتەوە: کە کوڕێکی بە ناوی (یحیی) - کە پێشتر ئەو ناوە بەکارنەهێنراوە - پێ دەبەخشێ، واتە: خوای کاربەجێ بەرلەپیدابوونیشی، ناوی لێ دەنێ!

ئنجا زەکەرییا داوای نیشانەیەك دەکات کە ئایا چ کاتێك ئەو کوڕەیان پێدەدات؟ (واتە: چ کاتێك ئەو کوڕە دەکەوێتە سکی دایکی)، لە کاتێکدا کە ژنەکەی نەزۆك و، خۆیشی زۆر پیرە؟! خوای کارزانیش نیشانەیەکی بۆ دادەنێ، کە بریتیە لە قسە پێنەکرانی لە ماوەی سێ شەو و ڕۆژان دا، لەگەڵ ئەوەشدا کە تەندروست و سەلامەتەو، هیچ نەخۆشییەکی نیە.

ئنجا خوای زانا یەکسەر دێتە سەر باسی دواندنی یەحیای کوڕی، کە ئەوە هەمووی دەپێچرێتەوە: کە خێزانی زەکەرییا دووگیان دەبێ بە یەحیا و، نۆ (٩) مانگ لە سکی دادەبێ و دوایی دەبێ، دوایی مەلۆتکە دەبێ، دوایی پێڕۆچکەو گەورە دەبێ، خوا ﷻ ئەوە هەمووی دەپێچێتەوە، چونکە جێی مەبەست ئەوەیە کە خوا پاڕانەوەو داوایەکەی زەکەرییای گیراکرد و، یەحیای کردە میراتگر و جێنشینی، بۆیە یەکسەر خوا ﷻ دێتە سەر باسی دواندنی یەحیای کوڕی ودەفەرموێ: ﴿يَٰيَحۡيَىٰ خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖۖ وَءَاتَيۡنَٰهُ ٱلۡحُكۡمَ صَبِيّٗا ١٢﴾مریم، واتە: ئەی یەحیا! کتێبی خوا بە توندیی بگرە، دوایی بە هەشت (٨) سیفەتیش وەسف و پێناسەی یەحیا دەکات.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿كٓهيعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ ﴿٢﴾ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا ﴿٣﴾
قَالَ رَبِّ إِنِّى وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّى وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا
﴿٤﴾ وَإِنِّى خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِىَ مِن وَرَآءِى وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا فَهَبْ لِى مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا
﴿٥﴾ يَرِثُنِى وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾ يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ
ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ وَكَانَتِ
ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ ٱلْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾ قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَقَدْ
خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴿٩﴾ قَالَ رَبِّ ٱجْعَل لِّىٓ ءَايَةً ۚ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ
ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟
بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾ يَٰيَحْيَىٰ خُذِ ٱلْكِتَٰبَ بِقُوَّةٍ ۖ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا
وَزَكَوٰةً ۖ وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَيْهِ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ
يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

((بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، کاف، ها، یا، عەین، صاد، ﴿١﴾ ئەمە باسی بەزەیی پێدا هاتنەوەی پەروەردگارتە بە زەکەریيا بەندەی خۆیدا ﴿٢﴾ کاتێك بە بانگ کردنێکی پەنهان لە پەروەردگاری پاڕایەوە ﴿٣﴾ گوتی: پەروەردگارم! من ئێسکم بێهێز بووەو، سەرم گڕی سپێتیی تێبەڕ بووەو، پێشتریش لە پاڕانەوەم لێت بێمراد نەبووم (وەڵامت داومەوە) ﴿٤﴾ ئنجا من لە خزم و نیزیکەکانم ترسام لە دوای خۆمەوە (کە نەتوانن ئایینی تۆ بپارێزن)، ژنەکەیشم نەزۆکە، دەجا لەلایەن خۆتەوە، جێگرەوەیەکم پێ ببەخشە ﴿٥﴾ کە میراتگری من و بنەماڵەی یەعقووبیش بێ و، بیشیگێڕە بە بابایەکی پەسند ﴿٦﴾ (خوا فەرمووی): ئەی زەکەریيا! ئێمە مژدەی (پەیدابوونی) کوڕێکت دەدەینێ

ناوی یەحیایەو پێشتر هاوناوی نەبووە ﴿٧﴾ گوتی: پەروەردگارم! چۆن کوڕم پەیدا دەبێ! لە حاڵێکدا ژنەکەم نەزۆکە و، خۆیشم لە پیریی دا گەیشتوومە ئەو پەڕی؟ ﴿٨﴾ خوا فەرمووی: بەو شێوەیە، ئەوە بۆ من ئاسانەو، پێشتریش تۆ شتێك نەبووی و دروستم کردی ﴿٩﴾ زەکەرییا گوتی: پەروەردگارم! نیشانەیەکم بۆ دابنێ (ئەو کوڕە، کەی دەکەوێتە سکی دایکی؟) خوا فەرمووی: نیشانەکەت ئەوەیە: وێڕای ساغییت، ماوەی سێ شەوان (وات لێ دێ) خەڵك نادوێنی ﴿١٠﴾ ئیدی زەکەرییا لە میحرابەوە بۆ لای خەڵکەکەی وەدەرکەوت، ئاماژەی بۆ کردن: کە بەیانیان و ئێواران خوا بە پاك بگرن ﴿١١﴾ ئەی یەحیا! بە توندیی دەست بە کتێبەکەوە بگرەو، هەر بە منداڵیی حیکمەتمان پێ دابوو ﴿١٢﴾ هەروەها لەلایەن خۆمانەوە بەزەیی و پەرۆش و پاکیی و چاکییمان پێدابوو و، پارێزکاریش بوو ﴿١٣﴾ هەروەها لەگەڵ باب و دایکی دا چاکەکاربوو، خۆسەپێن و یاخیی نەبوو ﴿١٤﴾ سەلامیشی لێ بێ، ڕۆژێك کە لە دایك بووەو، ڕۆژێك کە دەمرێ و، ڕۆژێکیش کە بە زیندوویی هەڵدەستێنرێتەوە ﴿١٥﴾).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَهَنَ): (الوَهْنُ: ضَعْفٌ مِنْ حَيْثُ الخَلَقِ، أَو الخُلُقِ) واتە: (وَهْن) بریتیە لە بێهێزیی لە ڕووی جەستەوە، یان لە ڕووی ئاکارو ڕەوشتەوە.

(شَيْبًا): (الشَّيبُ والمَشيبُ: بَيَاضُ الشَّعرِ)، وشەی (شیب) و (مشیب) هەردووکیان بە مووی سپی دەگوترێن، سەرسپی بوون.

(شَقِيًّا): (الشَّقَاوَةُ: خِلَافُ السَّعَادة): (شَقِيَ يَشْقَى شَقْوَةً وَشَقَاءً، وقَد يُوضعُ الشَّقَاءُ مَوضِعَ التَّعبِ: شَقيتُ فِي كَذا: أي تَعِبْتُ)، (شقاوة) پێچەوانەی (سَعَادة)ە، (شقاوة) بێ مرادیی، (سعادة) بەختەوەریی، (شَقِيَ يَشْقَى شَقْوَةً وَشَقَاءً) واتە: بێمراد بوو، بێمراد دەبێ، بێمراد بوون، جاری واش هەیە وشەی (شقاء) لە جێی ماندوو بوون، دادەنرێ دەگوترێ: (شَقِيتُ فِي كَذَا) واتە: ماندوو بووم.

(عَاقِرًا): (عَقَرتُهُ: أَصَبْتُ عُقْرَهُ أي: أَصْلَهُ، ورَجُلٌ عَاقِر وَإمرَأَةٌ عَاقِر: لا تَلِدُ)، (عَقرتُهُ) واتە: لە ڕیشەییمدا، واتە: لە بنکەوە هێنام، لە بەینم برد، دەگوترێ: (رَجُلٌ عَاقِر وَإمرَأَةٌ عَاقِر) واتە: نەزۆك.

هەندێکیش گوتوویانە: وشەی (**عاقر**) تەنیا بۆ ئافرەت بەکاردەهێنرێ، بۆیە پێویست نەبووە (ة)ی مێینەی بچێتە سەر، ببێتە (**عاقرة**)، چونکە (**عاقر**) واتە: ئافرەتی نەزۆك، هەروەك (**حامل**) واتە: ئافرەتێك كە دوو گیانە، بۆیە پێویست ناكات بڵێی: (**حاملة**)، چونکە تەنیا ئافرەت سكی پەیدا دەبێ و دوو گیان دەبێ.

(**رَضِيًّا**): (**الرَّضِيُّ: المَرضيُّ**)، وشەی (**رضي**) هەم بە مانای پەسندكراو دێ، (**فعِيل**)ە، بە مانای (مفعول)، هەروەها (**رضي**) بە مانای (**مُحِبّ**)یش دێ، كەسێك كە پەروەردگاری خۆی خۆش دەوێ و، بە مانای (**مُطيع**)یش دێ، واتە: فەرمانبەر.

(**سَمِيًّا**): (**السَّميّ**) بە مانای هاوتا (**النَّظير**) دێ، هەروەها بە مانای هاوناویش دێ، (**السَّمي**) واتە: (**المُوَافِقُ عَلَى الإسم**) واتە: ناوەكەی لەگەڵ ناوەكەی دا، دەگونجێ.

(**عِتِيًّا**): (**عَتَا، عُتُوّاً، وَعِتِياً: إسْتَكْبَرَ وَجَاوَزَ الحَدَّ فَهُوَ عَاتٍ، والجَمْعُ عُتَاة**) واتە: خۆی بە زلگرت و لە سنوری تێپەڕاند، (**إسم فاعل**)ەكەی (**عَاتٍ**)، (**فهو عات**) كە بە (**عُتاة**) كۆ دەكرێنەوە، (**عتاة المجرمين**) واتە: ئەو تاوانبارانەی لە سنوور دەرچوون، هەروەها بە (**عوت**)یش كۆدەكرێتەوە، بەڵام (**عتا الشيءُ**): وێڕای خۆ بەزلگرتن و لە سنوور دەرچوون بە مانای (**إنتهى**)ش دێ، (**عَتَا الشَّيْخ: كَبُرَ وَوَلَّى**) واتە: ئەو پیرە كۆتایی هات، تەمەنی هەبوو، بەرەو فەوتان چوو.

(**هَيِّنٌ**): (**هَانَ الأَمْرُ فَهُوَ هَيِّنٌ: سَهْلَ**) (**هَيِّن**) یانی: (**سَهْل**) ئاسان، دەگوترێ: (**هَانَ الأَمر**) واتە: كارەكە ئاسان بوو.

(**صَبِيًّا**): (**الصَّبيُّ: مَنْ لَمْ يَبْلغُ الحلُمَ، وَرَجَلٌ مُصْب: ذُو صبيان**)، (**صَبي**) منداڵێكی نێرینەیە كە نەگەیبێتە ڕاددەی باڵغ بوون، دەگوترێ: (**رَجُلٌ مُصبٍ**) واتە: پیاوێك كە منداڵی سەلكەو پێچكەی هەبن، كوڕانێكی هەبن كە نەگەیبنە ئەندازەی باڵغ بوون، ئنجا وەك چۆن (**صَبي**) بۆ نێرینە بەكاردەهێنرێ، (**صبية**)ش بۆ مێینە بەكاردەهێنرێ، كە (**صَبي**) بە (**صبيان**) كۆ دەكرێتەوە، بەڵام (**صبية**) بە (**صبايا**) كۆ دەكرێتەوە.

(**وَحَنَانًا**): بە مانای سۆزو پەرۆش دێ، (**لَمَّا كَانَ الحَنينُ مُتضمِّناً للإشْفَاق، والإشْفَاق لا يَنْفَكُّ مِنَ الرَّحْمَةِ، عُبِّرَ عَن الرَّحْمَةِ به**) لەبەرئەوە وشەی (**حنين**) پەرۆش بوون دەگرێتە نێو خۆی و، پەرۆش بوونیش لە بەزەیی جیانابێتەوە، بۆیە جاری وا هەیە بە وشەی (**حنان**) تەعبیر دەكرێ لە ڕەحمەت و بەزەیی، دەتوانین بڵێین: (**حنان**) لە كوردییدا دەبێتە: پەرۆش بوون، بە تەنگەوە بوون، بە خەمەوە بوون.

(جَبَّارًا): واتە: خۆسەپێن، مل بە خەڵك کەچکەر، (**الإِجْبَارُ فِي الأَصْلِ: حَمْلُ الغَيْرِ عَلَى أَنْ يُجبِرَ الآخَرَ، لكن تُعورف فِي الإكراه المُجَرَّد**)، (**إجبار**) لە ئەصڵدا بریتیە لەوەی کە تۆ یەکێکی دیکە وا لێ بکەی، بەرانبەرەکەی ناچار بکات، بەڵام دوایی هەر بۆ خودی ناچارکردنەکەش بەکارهاتوە، (**الجبار في صفةِ الإِنْسَانِ، يُقال لِمَن يَجبر نقيصتَهُ، بِادعاء منزلةٍ من التعالي لا يستحقها**)، (**جبار**) کە بۆ مرۆڤ بەکاربهێنرێ، بە کەسێك دەگوترێ کە هەست بە نوقسانیی و ناتەواویی بکات، دوایی پێگەیەك و پلەیەك بۆ خۆی داوا بکات و لافی لێ بدات لە بەرزیی، کە شایستەی نەبێ.

(عَصِيًّا): (**عَصَىَ عَصِيّاً وَمَعْصِيةً فَهُو عَاصٍ، وَجَمْعُهُ: عُصَاة، وَهُوَ عَصِيٌّ مُبالَغَةٌ**)، واتە: دەگوترێ: (**عَصَىَ عَصِيّاً وَمَعْصِيّةً**) واتە: سەرپێچیی کرد، سەرپێچیی کردن، (**فَهُو عَاصٍ**) ئەو سەرپێچیکارە، کۆی (**عَاص**)، (**عُصَاة**)ە، واتە: سەرپێچیکاران و یاخییان، بەڵام (**عَصِي**) زێدەڕۆییکردنە لە (**عَاصِي**) واتە: زۆر سەرپێچیکار و یاخیی.

مانای گشتی ئایەتەکان

لەم سوورەتەدا سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: (**بسم الله الرحمن الرحيم**) بە ناوی خوای بەزەیی بەخشندە، زۆرجاری دیکە گوتوومانە: کە دەڵێی: بە ناوی خوای بە بەزەیی و بەخشندە، واتە: بە ناوی خوای بەزەیی بەخشندە، ئەم کارە دەست پێدەکەین، یاخود ناوی خوای بە بەزەیی و بەخشندە هێنان، دەستپێکی کارەکەمە، سەرەتای کارەکەمە، ئنجا ئەویش چەند واتایەك دەگرێتە خۆی:

١- ئەم کارە بۆ ڕازییکردنی خوا دەکەم.

٢- ئەم کارە بە پێی شەرعی خوا دەکەم.

٣- بە پشتیوانیی خوا ﷻ ئەم کارە ئەنجام دەدەم.

٤- بە ناوی خواوەش دەستی پێ دەکەم.

پێنج (٥) پیت باسکراون: (**کاف، ها، یا، عین، صاد**) ﴿كٓهيعٓصٓ﴾ کە هەر کام لە: (**کاف، عین، صاد**) درێژ دەکرێنەوە.

ئـەم جـۆرە پیتانـە لـە سـەرەتای بیسـت و نـۆ (٢٩) سـووڕەت، لـە سـووڕەتەکانی قوڕئـان داهاتـوون، کـە دووانیـان (**البقـرة وآل عمـران**) مەدینەییـن و، ئەوانـی دیکـە مەککەییـن، ئنجـا ئـەم پیتـە پچـڕ پچڕانـە (**الحـروف المقطعـة**) بۆیـە وایـان پێدەگوتـرێ، چونکـە دەبـێ وەك خۆیـان گـۆ (**تلفـظ**) بکرێـن، نـەك هەمـووی بەسـەریەکەوە، چونکـە یـەك وشـە نیـن، بەڵکـو هـەر کامێکیـان پیتێـکی سـەربەخۆیە، ئێمـە لـە سـەرەتای تەفسـیری سـووڕەتی (**یونـس**)[1] دا، بـە درێژیـی بـاسی ئـەو پیتانەمـان کـرد، کـە چەنـدن و چەنـد جـۆرن و مەبەسـت پێیـان چییـە؟! لـەوێ بـە تەفصیـڵ باسـمانکردوە و لێـرە ناگەڕێینـەوە سـەری.

﴿ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ ﴾ زانایـانی زمـانی عـەرەبی دەڵێـن: لێـرەدا گـوزارە (**مبتدأ**) یـەك قرتێـنراوە، سـیاق و سـەلیقە دەیگەیەنـن: (**هـذا ذكر رَحْمَتِ رَبِّـك**)، ئەمـە بـاسی بەزەیـی پەروەردگارتـە، سـەبارەت بـە بەنـدەی خـۆی زەکەریـا، واتـە: خـوا ﷻ لـەم ئایەتانـەدا بـاسی بەرجەسـتە بـوونی بەزەیـی و میهرەبانیـی خـۆی بـۆ بەنـدەی خـۆی، زەکەریـا دەخاتـە ڕوو، کـە چـۆن بەزەیـی پێیـدا هاتـەوە و لەگەڵـی میهرەبـان بـوو و، کوڕێـکی چـاکی پێـدا کـە یەحیایـە، لـە کاتێـکدا کـە خۆیـشی کەوتبـووە تەمەنێـکی زۆرەوە و، هاوسـەرەکەیشی نـەزۆك بـووە، ﴿ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا ﴾، کاتێـك (زەکەریـا) لـە پـەروەردگاری پاڕایـەوە، بـە بانگکـردن و پاڕانەوەیـەکی پەنهـان، یـانی: لەبـەر خۆیـەوە، بـە کڕووزانـەوەو لاڵانـەوە، ﴿ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّي ﴾، گـوتی: پـەروەردگارم! مـن ئێسـقانم بـێ هێـز بـووە!

ئەگـەر ئێسقان کە لە جەستەی مرۆڤدا، لە هەموو پێکهاتەکانی جەستەی مرۆڤ، پتەوترە، بێ هێز بن، مانای وایە ئەندامەکانی دیکەی، پێشتر بێ هێز بوون.

﴿ وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا ﴾، سـەریشـم گـڕی سـپێتیی تێبـەر بـووە، یـانی: سەریشـم سـپی بـووە و مـووی سـپی داوێتیـە سـەرم، وەك چـۆن ئاگرێـك لـە پووشـێك بەردەبـێ، لێـرەدا سـپی بـوونی مـووەکان، چوێـنراوە بـە ئاگرێکـەوە و سـەریش چوێـنراوە بـە پـووش و پەڵاشـێکەوە، کـە ئاگـری تێبـەر دەبـێ، چـۆن بـە زوویـی هەمـووی دەگرێتـەوە.

﴿ وَلَمْ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴾، پـەروەردگارم! لـە ڕابردووشـدا لـە پاڕانـەوەم دا لـە تـۆ، بـێ مـراد نەبـووم، واتـە: هـەر جـارێ لـە تـۆ پاڕامـەوە، بـە دەسـتی پـڕەوە بەڕێـت کـردووم، ئێسـتاش لـەم پاڕانەوەیـەدا کـە بەرانبـەرت دەیکـەم و ئاڕاسـتەی تـۆی دەکـەم لـەم داوایەشـم دا، بێمـرادم مەکـەو پاڕانەوەکـەم گیـرا بکـە.

---

(١) هەروەها لە سەرەتای تەفسیرکردنی سووڕەتی (البقرة)ش دا قسەمان لەبارەیانەوە کردوە.

ئنجا پاساوی پاڕانەوەکەی دەخاتەڕوو: ﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِى ﴾، مـن لـە نزیکەکانم لە دوای خۆم ترسام، بێگومان لەوە ترساوە کە نەتوانن بەرنامە و ڕێبازەکەی بپارێزن، میراتە مەعنەوییەکەی بپارێزن ﴿ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا ﴾، لە حاڵێك دا کە ژنەکەشم نەزۆکە، ﴿ فَهَبْ لِى مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴾، دەجا لەلایەن خۆتەوە سەرپەرشتیارێك، جێگرەوەیەکم پێ ببەخشە، ﴿ يَرِثُنِى وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾، تاکو میرات لە منیش و، لە بنەماڵەی یەعقووبیش بگرێ ﴿ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴾، ئەی پەروەردگارم! واشی لێ بکە کوڕێکی پەسند و چاك بێ.

خوا ﷻ یەکسەر دەیدوێنێ: ﴿ يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ ﴾، ئەی زەکەرییا! ئێمە دڵخۆشت دەکەین، موژدەت پێدەدەین بە کوڕێك کە ناوی یەحیایە، خوا ناوەکەشی بۆ داناوە، یانی: ناوی لێبنێ یەحیا ﴿ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ﴾، پێشتر هاوتامان بۆ دانەناوە، یاخود هاوناومان بۆ دانەناوە، واتە: کەسی دیکە نەبووە ناوی یەحیا بێ، یاخود: ئەو تایبەتمەندییانەی بە یەحییا دەدرێن، لە پێش ویدا بە کەس نەدراون.

کەواتە: هاوتای نەبووە، بەو واتایە نا، کە هیچ کەس نەگەیشتۆتە وی! پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) هەموویان پایە بەرزن، بەڵام بە تەئکید هەر کام لە: نووح و ئیبراهیم و مووسا، لە یەحیا پایە بەرزتر بوون، بەڵام واتە: ئەو تایبەتمەندییانەی یەحیا هەیبوون، لە پێش ویدا بە کەس نەدراون، کە ئاوا لە دایکێکی نەزۆك و بابێکی پیر پەیدا بێ و، پاشان خوا ناوەکەشی بۆ دیاریی بکات.

﴿ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ ﴾، زەکەرییا گوتی: پەروەردگارم! چۆن کوڕم بۆ پەیدا دەبێ؟

﴿ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا ﴾، لە حاڵێکدا کە ژنەکەم نەزۆکە، منداڵی هەر نەبووە، ﴿ وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ ٱلْكِبَرِ عِتِيًّا ﴾، خۆیشم لە پیریەتییدا، گەیشتوومە ڕاددەیەك کە جەستەم وشکهەڵاتوە، یاخود: گەیشتوومە لووتکە لە تەمەن و پیریەتییدا، ﴿ قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ ﴾، (خوا وەڵامی دایەوە) فەرمووی: هەر بەو شێوەیە، پەروەردگارت فەرموویەتی: ﴿ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ ﴾، ئەوە، کاری وا لەسەر من ئاسانە، بۆ من ئاسانە، ﴿ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا ﴾، تۆشم دروست کرد و هیچ شتێك نەبووی، یانی: تۆشم لە نەبوو هێنایەدی، بە هەمان شێوە: یەحیاش بە تۆ دەبەخشم.

﴿ قَالَ رَبِّ ٱجْعَل لِّىٓ ءَايَةً ﴾، گوتی: پەروەردگارم! نیشانەیەکم بۆ دابنێ، نیشانەیەك بە هۆیەوە بزانم: دایکی کەی پێی دووگیان دەبێ؟ ﴿ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ

﴿ ثَلَٰثَ لَيَالٖ سَوِيّٗا ﴾، (خوا) فەرمووی: نیشانەکەت ئەوەیە کە لە حاڵێکدا کە تەندروست و ساغی و هیچ نەخۆشییت نیە، سێ شەوان قسە لەگەڵ خەڵکی دا ناکەی، بۆت ناکرێ سێ شەوان خەڵك بدوێنی.

هەڵبەتە لە سوورەتی (آل عمران)دا باسی سێ ڕۆژان (ثلاثة أيام) دەکات، کەواتە: سێ شەو و سێ ڕۆژان خەڵکت بۆ نادوێنرێ، بێ ئەوەی نەخۆشیی و نوقسانیی لە جەستەت پەیدا بووبێ، بەڵکو خوا زمانت دەگرێ و دەبێ بە ئاماژە قسە لەگەڵ خەڵکی دا بکەی، ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنَ ٱلۡمِحۡرَابِ ﴾، ئنجا دوای ئەوەی خوا موژدەکەی پێدا و نیشانە و کاتەکەی بۆ دیارییکرد: لە میحڕابەوە چۆ دەر بۆ لای خەڵکەکەی، ﴿ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ ﴾، ئاماژەی بۆ کردن، وادیارە بە دەست ئاماژەی بۆ کرد بن.

﴿ أَن سَبِّحُواْ بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا ﴾، {ئاماژەکەی ئەوە بوو} کە بەیانیان و ئێواران پەروەردگارتان بە پاك بگرن {کە خوا ﷻ هیچ شتێکی لەبەر عاسێ نابێ و، هەر شتێکی بیەوێ دەیکات، ئەوەتا لە کاتێکدا کە من خێزانم نەزۆکەو، بۆ خۆشم پیربوومەو، کەوتوومە تەمەنەوە، کەچی کوڕێکمان پێ دەبەخشێ، خوا بە پاك بگرن، لەوە کە نەتوانێ هەرچی بیەوێ ئەنجامی بدات}.

ئنجا یەکسەر ئەوە هەمووی دەپێچێتەوە کە یەحیا دەکەوێتە سکی دایکی و نۆ (٩) مانگ و (٩) ڕۆژ، وەك لە کوردەوارییدا دەڵێن، دوایی دایکی یەحیای دەبێ و، مەلۆتکە دەبێ و گەورە دەبێ، ئەوە هەمووی دەپێچێتەوە و یەکسەر دەفەرموێ: ﴿ يَٰيَحۡيَىٰ خُذِ ٱلۡكِتَٰبَ بِقُوَّةٖ ﴾، ئەی یەحیا! کتێبەکە بەهێز و بە توندیی بگرە، واتە: (تەورات) یان: ئەو بەرنامەیەی خوا کە پێت دەدات، یان پێیداوی ﴿ وَءَاتَيۡنَٰهُ ٱلۡحُكۡمَ صَبِيّٗا ﴾، هەر منداڵ بوو، جارێ نابالغ بوو، ئێمە حیکمەت و لێزانییمان پێ بەخشیبوو، ﴿ وَحَنَانٗا مِّن لَّدُنَّا ﴾، هەروەها لەلایەن خۆمانەوە: خەسڵەتی سۆز و پەرۆشمان بۆی ڕەخساند بوو، ﴿ وَزَكَوٰةٗ ﴾، هەروەها لەلایەن خۆمانەوە، پاکییمان بۆ ڕەخساند بوو، ﴿ وَكَانَ تَقِيّٗا ﴾، هەروەها پارێزکاریش بوو، ﴿ وَبَرَّۢا بِوَٰلِدَيۡهِ ﴾، دیسان لەگەڵ باب و دایکیشی دا زۆر چاکەکار بوو، ﴿ وَلَمۡ يَكُن جَبَّارًا عَصِيّٗا ﴾، خۆسەپێن و یاخیی و سەرپێچیکاریش نەبوو.

﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ ﴾، سەلامی لێ بێ، ئاشتیی و سەلامەتیی لەسەر بێ، ﴿ يَوۡمَ وُلِدَ وَيَوۡمَ يَمُوتُ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيّٗا ﴾، ئەو ڕۆژەی کە لە دایك بوو و، ئەو ڕۆژەی کە دەمرێ و، ئەو ڕۆژەش کە بە زیندوویی هەڵدەستێنرێتەوە.

ئەمە هەشت نۆ، خەسڵەتی بەرز و پەسند، کە خوا ﷻ لە یەحیادا باسیان دەکات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ئەو پێنج پیتە: (کاف، ها، یا، عین، صاد):

﴿ كٓهيعٓصٓ ۝١ ﴾، پێشتر گوتمان: ئەم پیتانە، بە پیتە پچڕ پچڕەکان (**الحروف المقطَّعة**) ناسراون و، لە پێش بیست و نۆ (٢٩) سوورەتی قورئانەوە هاتوون، ئنجا هەیانە پیتێکەو، هەیانە دووانەو، هەیانە سێیەو، هەیانە چوارە و زۆرترینیان کە بەیەکەوە هاتوون پێنج پیتن، ئەویش لێرەیە: (**کاف، ها، یا، عین، صاد**)، لە سەرەتای سوورەتی (**الشوری**)شدا، پێنج (٥) پیت هاتوون: (**حا، میم، عین، سین، قاف**)، بەڵام لەوێدا کراون بە دوو ئایەت، ئێمە - وەك پێشتر گوتمان: - لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (**یونس**)دا بە درێژیی لەو بارەوە قسەمان کردوە، بۆیە لێرە بەو ئاماژە کورتە وازدێنین.

مەسەلەی دووەم:

خوا ﷻ باسی بەزەیی پێداهاتنەوەی خۆی دەکات بە بەندەی خۆی، زەکەریادا، کاتێك بە بانگ کردنێکی پەنهان لە پەروەردگاری دەپاڕێتەوە و، باسی بێهێزبوونی ئێسکی و گڕی سپی تێبەربوونی سەری، دەکات و، ئەوەکە پێشتریش لە لێ پاڕانەوەیدا بێمراد نەبووە و، پاساوی ئەوەش کە خوا کوڕێکی چاکی پێ بدات، دەخاتەڕوو: کە ترسی هەیە لە خزمەکانی: لە دوای خۆی میراتە مەعنەوییەکەی، کە ئایین و ڕێبازی خوایە، نەیپارێزن، ئنجا باسی نەزۆکیی ژنەکەیشی دەکات، بۆیە داوا لە خوا دەکات: لەلایەن خۆیەوە بە شێوەیەکی تایبەت، کوڕێکی جێگرەوە و مشوورخۆری پێ ببەخشێ، کە میراتی خۆی و بنەماڵەی یەعقووب بگرێ و بیپارێزێ و داواشی لێ دەکات کە کوڕێکی چاك و پەسند بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ ذِكۡرُ رَحۡمَتِ رَبِّكَ عَبۡدَهُۥ زَكَرِيَّآ ۝٢ إِذۡ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيّٗا ۝٣
قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ ٱلۡعَظۡمُ مِنِّي وَٱشۡتَعَلَ ٱلرَّأۡسُ شَيۡبٗا وَلَمۡ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيّٗا ۝٤
وَإِنِّي خِفۡتُ ٱلۡمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِي وَكَانَتِ ٱمۡرَأَتِي عَاقِرٗا فَهَبۡ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيّٗا ۝٥
يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنۡ ءَالِ يَعۡقُوبَۖ وَٱجۡعَلۡهُ رَبِّ رَضِيّٗا ۝٦ ﴾.

شیكردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ﴾، شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: (**ذكر: خَبَرُ مبتدأٍ محذوف**)، دەشگونجێ بڵێین: (**ذكر**): (**مبتدأ**)یەو (**خبر**)ەكەی قرتێنراوە.

١- حاڵەتی یەكەمیان: (**هَذا ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَّا**)، واتە: ئەمە باسی بەزەیی نواندنی پەروەردگارتە، لەگەڵ زەكەرییادا.

٢- حاڵەتی دووەمیان: (ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ)، (**هَذَا بَيَانُهُ**) واتە: باسی بەزەیی هاتنەوەی پەروەردگارت بە بەندەی خۆی زەكەرییادا، ئەمە باس و خواسەكەیەتی.

چونكە خوا ﷻ ئەو شتانەی كە بە عەقڵ و سەلیقە دەزانرێن، لە فەرمایشتی خۆیدا نەیهێناون.

٢)- ﴿إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا﴾، كاتێك كە لە پەروەردگاری پاڕایەوە، بانگی پەروەردگاری كرد بە بانگكردن و پاڕاناوەیەكی پەنهان.

(إذ) (**ظرف**)ی (**رحمة**)ە، واتە: بەزەیی هاتنەوەی پەروەردگارت بەودا كاتێك بوو كە بانگی پەروەردگاری كرد، بە شێوەیەكی پەنهان، ئنجا ئایا چی گوت، كە لە پەروەردگاری پاڕایەوە؟

٣)- ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّي﴾، گوتی: پەروەردگارم! من ئێسكم تێدا بێهێز بووە.

وشەی (العَظْم) كە (أل)ی ناساندنی لە سەرە، مەبەست جینسی ئێسقانە: (**العَظْمُ: مُعَرَّف تعريف الجنسِ الدالِّ عَلَى عُمُومِ العِظَام**)، یانی: كۆی ئێسقانم تێدا بێهێز بووە، تێكڕای پەیكەری ئێسكیی.

٤)- ﴿وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا﴾، هەروەها سەریشم سپی بووە، بەڵام خوا ﷻ بە تەعبیرێك هێناویەتی، كە هەر شایستەی ڕەوانبێژیی قورئانە: (**شُبِّه الشَّيْبُ بالنَّار، وَسَوادُ الشَّعْرِ بالحَشِيش اليَابِسِ**)، مووی سپی لە سەردا چوێنراوە بە ئاگرەوە و مووە ڕەشەكانی سەریش، چوێنراون بە پووشی وشكەوە، ئنجا پووشی وشك، كە ئاگری تێبەردەبێ، زۆری پێ ناچێ هەمووی دادەگرێ و، تێكڕای دەگرێتەوە، واتە: من گڕی ئاگری سپی بەربۆتە پووشی سەری ڕەشم.

٥)- ﴿ وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴾، پێشتریش لە پاڕانەوەم دا لە تۆ، بێمراد نەبووم (**الشَّقِيُّ: هُوَ الَّذِي أَصَابتهُ الشَّقْوةُ، وَهِيَ ضِدُّ السَّعَادَةِ، أَي: الحِرْمَانَ مِنَ الْمأْمُولِ، وَضَلَالَ السَّعِي**)، (**شقي**) کەسێکە شەقاوەتی تووش بوو بێ، (**شقوة**) کە پێچەوانەی بەختەوەرییە، واتە: بێمرادیی و بێ ئاکامیی، کە لێرەدا مەبەست پێی بێبەشبوونە لەو شتەی کە بە هیوایەتی، هەروەها بریتیە لە ڕەنج بە زایە چوون.

واتە: پەروەردگارم! هەر کاتێ لە تۆ پاڕامەوە، بە دەستی خاڵیی بەڕێت نەکردوومەوە، ئێستاش چۆنت عادەت پێداوم، چۆنت ڕاهێناوم، هەر بەو جۆرە مامەڵەم لەگەڵدا بکە! زەکەرییا ویستوویەتی: کەرەم و میهرەبانیی خوای پەروەردگار کە پێشتر لەگەڵیدا نواندوویەتی، بیکاتە پاساوی ئەوە، کە ئێستاش هەروا لە تۆ چاوەڕێ دەکرێ، هەروا بۆ تۆ شایستەیە، وەك چۆن لە ڕابردوودا بێمرادو و بێ ئاکامت نەکردووم، ئێستاش بێ هیوام نەکەی و ئەم پاڕانەوەیەم گیرا بکەی.

کە بەدڵنیایی هەرواش بووە.

٦)- ﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِى ﴾، من مەترسیی خزمە نیزیکەکانی دوای خۆم هەیە، (**مَوَالِي**) أي (**أَقَارِبِي**) (**المَوَالِي: العَصَبَةُ، وأَقْرَبُ القَرَابَةِ، والمَوَالِي جَمْعُ مَوْلَى**)، (**مولى**) واتە: نیزیك، (**مَوالِي**) واتە: نیزیکان، کە خزمانی پشتن، یاخود نیزیکترینی خزمان، واتە: ئەو خزمانەم کە زۆر لێم نیزیکن، مەترسییم لێیان هەبوو، مەترسیی چی؟ دوایی بۆمان دەردەکەوێ، کە مەبەست لێی مەترسیی: زایە بوونی ڕێباز و بەرنامەکەی و، میراتە مەعنەوییەکەی بووە.

٧)- ﴿ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا ﴾، لە حاڵێك دا کە ژنەکەشم نەزۆکە، دەڵێ: (**العَاقِرُ: الأُنْثَى الَّتي لا تَلِد**)، ئەو مێینەی کە منداڵیی نابێ، پێی دەگوترێ: (**عَاقِر**).

(و)ی (**وكانت ...**)یش (**واو الحالية**) یانی: ئەو داواکارییەشم لە حاڵێك دایە کە ژنەکەم نەزۆکە.

٨)- ﴿ فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴾، دەجا لەلایەن خۆتەوە {بە شێوەیەکی تایبەت} جێگرەوەیەك، مشوورخۆرێکم پێ ببەخشە.

کە مەبەستی پێی کوڕێك بووە مشوورخۆر بێ لە دوای و پارێزەری میراتە مەعنەوییەکەی بێ، کە دەفەرموێ: (فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ) لەلایەن خۆتەوە، بێگومان هەموو شتێك هەر لەلایەن خواوەیە و بەس خوا بەدیهێنەرە، بەڵام یانی: بەشێوەیەکی

تایبەت کە تەنیا بە تۆ دەکرێ، ئەو کوڕەم پێ ببەخشە، کە ببێتە سەرپەرشتیار و مشوورخۆر لە دوای من.

٩)- ﴿ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾، میرات لە من بگرێ و میرات لە بنەماڵەی یەعقووبیش بگرێ، ئەمە بەمجۆرەش خوێنراوەتەوە: (يَرِثْنِي وَيَرِثْ مِنْ آلِ يَعْقُوب) واتە: بە (جَزْم)، (آل يعقوب) مەبەست پێی خەڵکە تایبەتییەکەی بەنی ئیسرائیلن، بنەماڵەی یەعقووب، مەبەست لە میراتەکەش میراتی مەعنەوییە، نەك ماڵ و سامانی ماددیی.

١٠)- ﴿ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴾، ئەی پەروەردگارم! واشی لێ بکە، پەسند بێ، پەسند کراو بێ، یانی: وا نەبێ جێی پەشیمانیی بێت و، لەسەری قەرزدار ببمەوە.

لێرە کە دەفەرموێ: ﴿ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾، وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (النمل) وایە کە دەفەرموێ: ﴿ وَوَرِثَ سُلَيْمَٰنُ دَاوُۥدَ ﴿١٦﴾ ﴾النمل، واتە: سولەیمان میراتی لە داوود گرت، کە بە تەئکید مەبەست پێی میراتی پێغەمبەرایەتیی و مەعنەوییە.

با لێرەدا قسەیەکی (ابن كثير) بێنین، لە تەفسیرەکەی خۆی کە کورت کراوەتەوە بە ناوی: (المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير)[1] دەڵێ: ﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِى ﴾:

١- أَرَادَ بِالْمَوَالِي الْعَصَبَةَ: وَجْهُ خَوْفِهِ أَنَّهُ خَشِيَ أَنْ يَتَصَرَّفُوا مِنْ بَعْدِهِ فِي النَّاسِ تَصَرُّفًا سَيِّئًا، فَسَأَلَ اللَّهَ وَلَداً، يَكُونُ نَبِيًّا مِنْ بَعْدِهِ، لِيَسُوسَهُمْ بِنُبُوَّتِهِ وَمَا يُوحَى إِلَيْهِ، فَأُجِيبَ فِي ذَلِكَ، لَا أَنَّهُ خَشِيَ مِنْ وِرَاثَتِهِمْ لَهُ، مَالَهُ، فَإِنَّ النَّبِيَّ أَعْظَمُ مَنْزِلَةً وَأَجَلُّ قَدْرًا مِنْ أَنْ يُشْفِقَ عَلَى مَالِهِ إِلَى مَا هَذَا حَدُّهُ، أَنْ يَأْنَفَ مِنْ وِرَاثَةِ عَصَبَاتِهِ لَهُ، وَيَسْأَلُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ، فَيَحُوزَ مِيرَاثَهُ دُونَهُ دُونَهُمْ.

الثَّانِي: أَنَّهُ لَمْ يُذْكَرْ أَنَّهُ كَانَ ذَا مَالٍ، بَلْ كَانَ نَجَّارًا يَأْكُلُ مِنْ كَسْبِ يَدَيْهِ، وَمِثْلُ هَذَا لَا يَجْمَعُ مَالًا وَلَا سِيَّمَا الْأَنْبِيَاءُ، عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، فَإِنَّهُمْ كَانُوا أَزْهَدَ شَيْءٍ فِي الدُّنْيَا.

الثَّالِثُ: أَنَّهُ قَدْ ثَبَتَ فِي الصَّحِيحَيْنِ مِنْ غَيْرِ وَجْهٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لَا نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا فَهُوَ صَدَقَةٌ»[2] وَفِي رِوَايَةٍ عِنْدَ التِّرْمِذِيِّ بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ: {«نَحْنُ مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ} وَعَلَى هَذَا فَتَعَيَّنَ حَمْلُ قَوْلِهِ: ﴿ فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِي ﴾، عَلَى مِيرَاثِ النُّبُوَّةِ}.

---

(١) ص ٨١٨.

(٢) جاء من حديث عائشة، وأبي بكر الصديق، وعمر بن الخطاب، وطلحة، وعثمان بن عفان، والزبير بن العوام أما حديث عائشة فرواه البخاري: (٦٧٣٠) ومسلم برقم (١٧٥٨). وأما حديث أبو بكر فرواه البخاري برقم (٣٧/١) ومسلم برقم (١٧٥٩). وأما حديث عمر بن الخطاب وعثمان وطلحة والزبير، فرواه البخاري برقم (٣٠٩٤، ٦٧٢٨، ٧٣٠٥) ومسلم برقم (١٧٥٧).

واتـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِنِّي خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِيَ مِن وَرَآءِى ﴾، مـن لـە خزمـە نیزیکەکانـم لـە دوای خۆمـەوە ترسـام، دەڵـێ: مەبەسـت لـە (مـوالي) خزمـەکانی پشـتێیەتی {دوایـی سـێ (٣) بەڵگـە دێنێـتەوە لـە سـەر ئـەوە کـە ترسـەکەی لەزایەبـوونی میراتـە مەعنەوییەکـەی بووە، نـەك مـاڵ و سـامان:}

بەڵگـەی یەکـەم: هـۆی ترسـەکەشی ئـەوە بـووە، کـە لـە دوای خـۆی خزمـەکانی بەشـێوەیەکی خـراپ مامەڵـە لەگـەڵ خەڵکـدا بکـەن، بۆیـە داوای کـردوە کـە خـوا کوڕێـکی پـێ ببەخشـێ پێغەمبـەر بـێ، تاکـو بـەو پێغەمبەرایەتییـە و، بـەوەی کـە خـوا بـۆی سروش دەکات، سەرپەرشـتیی خەڵـك بـکات، ئنجـا وەڵامـی ئـەوەشی دراوەتـەوە و ئـەوەی بـۆ جێبەجێکـراوە، نـەك لـەوە ترسـا بـێ کـە مـاڵ و سـامانەکەی لـێ بـە میـرات بگـرن، چونکـە پێغەمبـەر ﷺ پلـەی لـەوە مەزنـترە و، پێگـەی لـەوە گەورەتـرە، کـە هێنـدە ترسـی مـاڵ و سـامانەکەی هەبـێ، داوایـەکی بەوجـۆرە لـە خـوا بـکات، کوڕێـکی پەیـدا بـێ و مـاڵ و سـامانەکەی بـە میـرات بگـرێ و، لـەوە بترسـێ کـە خزمـە نیزیکـەکانی مـاڵ و سـامانەکەی بـە میـرات بگـرن! ئنجـا داوا بـکات: خـوا کوڕێـکی پێبـدات، بـۆ ئـەوەی مـاڵ و سـامانەکەی هەمـووی هـی کوڕەکـەی بـێ و، بـەشی خزمـەکانی لـێ نـەدات {ئـەوە شایسـتەی پێغەمبەرێـك نیـە، قسـەکەشی زۆر جوانـە}.

بەڵگـەی دووەم: لەسـەر ئـەوە کـە مەبەسـت لێـرەدا میـراتی مەعنەوییـە، ئەوەیـە کـە بـاس نەکـراوە: زەکەرییـا مـاڵ و سـامانی بووبـێ، بەڵکـو {وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن} زەکەرییـا دارتـاش بـووە و، لـە بەرهەمـی دەسـتی خـۆی خواردوویـەتی و بابـای ئـاواش سـەروەت و سـامانی بـۆ وەسـەریەك نانـرێ.

بەڵگـەی سـێیەم: لـە هـەردووك (**صحيح البخاري وصحيح مسلم**)دا هاتـوە، کـە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {**لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا فَهُوَ صَدَقَةٌ**} واتـە: ئێمـە میراتمـان لـێ ناگیـرێ، هەرچـی بەجێـی دەهێڵیـن صەدەقەیـە {بەخشـینە بـۆ هەمـوو خەڵـك} هەروەهـا ڕیوایەتێـك لـە ڕێیەکی ڕاسـتەوە لـە (**سنن الترمذي**)دا هاتـوە: {**نَحْنُ مَعْشَرَ الأَنْبِيَاءِ لاَ نُورَثُ**} واتـە: ئێمـەی کۆمەڵـی پێغەمبـەران میراتمـان {میـراتی مادديیـمان و مـاڵ و سـامانمان} لـێ ناگیـرێ.

کەواتـە: پێویسـتە ئـەوە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ﴾، بگوتـرێ: تایبەتـە بـە میـراتی مەعنەویـی و پێغەمبەرایەتییـەوە و، هیـچ پەیوەندیـی بـە مـاڵ و سـامانەوە نیـە.

زەکەرییای بابی یەحیا، لە زەکەرییای کوڕی بەرخیا جیایە

زەکەرییایەك لە پەیمانی کۆندا هاتوە، بە ناوی: (زەکەرییای کوڕی بەرخیا) کە لە سەدەی شەشەمی پێش زایینیدا بووە، خاوەنی یەکێکە لەو سیفرانەی کە لە پەیمانی کۆندا هاتوون.

کەواتە: ئەو زەکەرییایەی کە لە قورئاندا باسی کردوە، زەکەرییای دووەمە و ئەوە مێردی پووری مەریەمە و، کتێبیشی بە ناوەوە نیە لە پەیمانی کۆندا، ئێمە دواتر باسی ژیانی زەکەرییا و ڕەچەڵەکی و باری کەسێتیی و خێزانییشی دەکەین.

ئیعجازێکی زانستی لەم پێنج ئایەتەدا:

بەڕێـــــــزان!

ئەم پێنج شتە:

١- لاوازیی ئێسك، ٢- سەرسپی بوون، ٣- ترسان، ٤- پیریی زۆر، ٥- وەچە نەخستنەوە.

کە زەکەرییا ﷺ لە پاڕانەوەکەی دا باسیان دەکات لە ئایەتەکانی (٣ - ٨)دا، بریتیین لە پایەکانی پەیوەندییەکی هۆرمۆنیی یەکدی تەواوکەر.

پزیشکەکان ئەڵێن:

١)- لە ئەنجامی کەوتنە تەمەن دا، دوو شت ڕوودەدەن:

أ)- کەڵەکەبوونی نوقسانیی لە ماددەی بۆ ماوەیی دا، کە ترشەڵۆکە نێوەکییەکان (**الأحماض النووية**)، کە هێمای (DNA)ی بۆ بەکارهێنراوە، لە نێوکی خانەدا، ئەوانە نوقسانییان تیادا پەیدادەبێ و ئەوەش دەبێتە هۆی بێ توانایی خانەکان لە دروستکردنی پرۆتینی ساغ و بێ عەیبدا.

ب)- ڕەگە بەڕەڵڵایەکان (**الجذور الحُرَّة** RADICALS FREE)، کە چەند ماددەیەکی ژەهراویین بۆ لەش و، لە ئەنجامی زیندە چالاکییەکان دا پەیدادەبن، بەرپرسن لەو زیانانەی کە لە خانەکاندا ڕوودەدەن و، دەبنە هۆی پیریی و ڕەقبوونی دیواری خوێنبەرەکان، بە هۆی نیشتنی چەوریی لە ژێر نێو پۆشی دیوارەکاندا، کە ئەویش دەبێتە هۆی کەمیی گەیشتنی خۆراك و ئۆکسجین بە خانە و شانە جیاوازەکانی جەستە، بە تایبەت مێشك کە دەبێتە هۆی پووکانەوەی بە هێواشیی.

٢)- لە ئەنجامی پیرییشدا، ئێسکەکان لاواز دەبن، بە هۆی نوقسانییەکی بەرچاو لە بڕی ماددەی ئێسکیی (**المادة العظمية**)، کە لە دوای (٤٠) ساڵییەوە دەست پێدەکات، ئنجا لاوازبوونی ئێسك لە پیریی دا، بە هۆی کەمبوونەوەی چالاکی خانە بنیاتنەرەکانی ئێسکە (OSTEOBLASTS)، هەروەها کەمیی ڤیتامین (D) کە لە ئەنجامی ئەوەشدا مژینی کانزای کالیسیۆم لە ڕیخۆڵەکانەوە کەم دەکاتەوەو، لە خوێندا کەم دەبێ و، سەرەنجام هۆرمۆنی (پاراثایۆرید) لە ڕژێنی هاوڕێی دەرەقییەوە زیاد دەبێ و، ئەو هۆرمۆنەش دەبێتە هۆی زیادبوونی تێکشکان و کەمبوونەوەی ماددەی ئێسکیی، هەروەها بەهۆی پیرییەوە هۆرمۆنی نێرینە: تێستۆستیرۆن (TESTOSTERONE) کەم دەبێ، کە هۆکاری چالاکیی خانە بنیاتنەرەکانی ئێسکە و، پێچەوانەی هۆرمۆنی کۆرتیزۆن (CORTISONE)ە.

٣)- هەروەها دڵەڕاوکەو ترسانی بەردەوام، حاڵەتێکی هەژان دروست دەکات و، چەندان گۆڕانکاریی دروست دەکات، کە یەکێکیان بریتیە لە ڕژاندنی هۆرمۆنی کۆرتیزۆن لە کوێرە ڕژێنی سەر گورچیلەکانەوە، ئەمیش هۆکاری ڕاستەوخۆی لاوازیی ئێسك و پیربوونە! هەروەها زیاد بوونی هۆرمۆنی: (ئەدرینالین) کە مایەی بەرزبوونەوەی (کۆلیسترۆل)ە، لە خوێندا و، سەرەنجام ڕەقبوونی خوێنبەرەکان.

٤)- ئنجا هەتا مرۆڤ بە تەمەندا بچێ، قژی سەری سپی تر دەبێ، چونکە چالاکیی خانە ڕەنگکەرەکان لە ژێر کۆنترۆڵی هۆرمۆنێکی تایبەتی دایە، کە کوێرە ڕژێنی ژێر مێشك دەری دەدات، بە هۆرمۆنی چالاککەری خانە ڕەنگکەرەکان (MSH) ناسراوە و، بە بەرەو پێشچوونی تەمەنیش، هۆرمۆنی (MSH) کەم دەکات و، ئەمیش دەبێتە هۆی کەمبوونی ژمارەی خانە ڕەنگکەرەکانی پێست.

٥)- پاشان لە دەرەنجامی ئەو هۆکارانەدا، توانای وەچەخستنەوە (**نسل**) لە پیاودا کەم دەبێ، چونکە بەهێزیی وەچەخستنەوە لە پیاودا، لە ڕووی بایۆلۆجییەوە لە دروستکردنی تۆو (سپێرم)، لە گونەکاندا خۆی دەبینێتەوە، ئەویش بە هۆی هەڵسانی خانەکانی (لایدیگ) بە ڕژاندنی هۆرمۆنی نێرینە (تێستۆستیرۆن)، کە کار دەکاتە سەر گەشەکردنی خانە سپێرمییەکان، ئەویش بە کاریگەریی بۆ سەر چەند خانەیەکی نێوپۆشی لوولە سپێرمییەکان، کە پێیان دەگوترێ: خانەکانی سێرتۆلیی (CELLS SERTOLI)، کە ڕۆڵێکی سەرەکیی لە پێگەیاندنی سپێرمەکان دا هەیە، لە هەمان کات دا خانەکانی سێرتۆلیی پێویستییان بە هۆرمۆنێکی دیکە هەیە، بۆ چالاك بوونیان کە لە ژێر مێشکە ڕژێنەوە دەردەدرێ، ڕاستەوخۆ بۆ لوولەکانی گون، ئەویش هۆرمۆنی چالاککەری ڕژێنەکانی زاوزێیە (FSH)، هەروەها ژێر مێشکە ڕژێن، هۆرمۆنێکی دیکە دەڕێژێ کە کاریگەریی بۆ سەر خانەکانی

(لایدیگ) هەیەو، هانیان دەدات بۆ دروستکردنی (تیستۆستیرۆن)، ئەو هۆرمۆنەش ڕەمزە کیمیاییەکەی، بریتیە لە (LH).

لە مەوە کە ڕابرد بۆمان دەردەکەوێ: کە ئەو پێنج شتەی زەکەریا عليه السلام باسیان دەکات: کەوتنە تەمەنی پیریی، سەرسپی بوون، ئێسك بێهێزبوون، پاشان ترسانی لە خزمەکانی، دوای ئەوەی کەوتۆتە تەمەنەوە، سەرەنجام: بە هیوا نەبوونی ئەوە کە منداڵیان ببێ، مەگەر خوا بە شێوەیەکی تایبەت پێی ببەخشێ.

ئەو پێنج شتە وێکڕا، پەیوەندییەکی ئۆرگانیکیی و تەواوکارییان پێکەوە هەیە[1].

---

(١) ئەو سەرچاوەیەی کە ئەوەم لێی وەرگرتوە کتێبی: {بەڵگە ئاشکراکان}ی دکتۆر کاوە فەرەج سەعدوون، لاپەڕە (٥٥) تاکو (٧٦)، چاپی دووەم ساڵی (٢٠٠٧) زایینی.

مەسەلەی سێیەم:

بانگکردنی خوا ﷻ بۆ زەکەریبا: کە ئێمە موژدەی کوڕێکت پێدەدەین: ناوی یەحیایە و پێشتر هاوناومان، یان هاوتامان بۆ دانەناوەو، سەرسوڕمانی زەکەریبا! کە چۆن لە حاڵێکدا ژنەکەم نەزۆکە و خۆشم لە پیریی دا گەیشتوومەتە ئەو پەڕی، چۆن کوڕم بۆ پەیدادەبێ! خواش ﷻ دەفەرموێ: هەر بەو شێوەیە پەروەردگارت فەرموویەتی: ئەوە بۆمن ئاسانە و پێشتریش تۆ نەبووی و، هێنامیە دی و دروستم کردی و، داواکردنی زەکەریبا بۆ نیشانەیەك کە ئایا کەی ئەو منداڵە دەکەوێتە سکی دایکی؟ خواش نیشانەی بۆ دادەنێ کە هەتا سێ شەوو ڕۆژان زمانت دەگیرێ، بێ ئەوەی ناتەندروست و نەخۆش بی، قسەت لەگەڵ خەڵکدا بۆ ناکرێ، ئنجا کە زەکەریبا ئەو حاڵەتەی بۆ ئاشکرا دەبێ، کە ئەو منداڵە کەوتۆتە سکی دایکی لە میحرابەکەیەوە دەردەچێ بۆ لای خەڵکەکە و ئاماژەیان بۆ دەکات کە بەیانیان و ئێواران خوا بە پاك بگرن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا
(٧) قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ ٱلْكِبَرِ
عِتِيًّا (٨) قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَىَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا
(٩) قَالَ رَبِّ ٱجْعَل لِّىٓ ءَايَةً قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا (١٠)
فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا (١١) ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰزَكَرِيَّآ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ ﴾، {خوا بانگی کرد:} ئەی زەکەریبا! ئێمە موژدەت پێدەدەین بە کوڕێك کە ناوی یەحیایە.

لێرەدا ڕستەی: (يا زكريا)، (**مَقُول قَوْلٍ مَحْذُوف**)، گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، واتە: گوتمان: ئەی زەکەریبا، (**تَبْشِير**)یش بریتیە لە بەڵێن و گفتدان بە پێبەخشین.

٢)- ﴿ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ﴾، کە پێشتر هاوناومان بۆ دانەناوە، واتە: کەسێکی دیکەمان دانەناوە، کە هەمان ناوی هەبێ، یاخود هاوتامان بۆ دانەناوە، واتە: کە بەو شێوەیە پەیدابێ و،

ئەو تایبەتمەندییانەی کە لە یەحیادا هەن، ببن، نەك هیچ کەسی دیکە نەگەیبێتە ئەو ئاستە لە بەرزییدا، چونکە ژمارەیەك پێغەمبەرانی دیکە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) ئاستیان لەو بەرزتر بووە، بەڵام ئەو تایبەتمەندییانەی لە یەحیادا هەبوون، لەواندا نەبوون.

هەردووك واتاکەش گونجاون:

کە نە لە پێش یەحیادا، ناوی دیکە بەکارهاتبێ، نە هیچ کەسیش ئەو تایبەتمەندییانەی یەحیای بووبن.

٣)- ﴿ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٌ ﴾، گوتی: پەروەردگارم چۆن کوڕم بۆ پەیدا دەبێ؟! (أَنَّىٰ) یانی: (كيف) چۆن؟ دەشگونجێ: بەمانای (مِنْ أين) لە کوێوە؟ بێ، ئەم قسەیەش: (إِسْتِفْهَام فِي التَّعَجُّب وَيُقْصدُ بِهِ الشُّكْر) ئەمە پرسیارکردنی سەرسووڕمانە، بەڵام مەبەست پێی سوپاسگوزارییە، بۆ وێنە: کەسێك شتێکت بۆ دێنێ، دەڵێی: ئەو شتە جوانەت لە کوێ بوو؟! چۆنت پەیداکرد؟ کە مەبەستت پێی ئەوەیە: سوپاسی بکەی، کە شتێکی زۆر چاکی بۆ هێناوی.

٤)- ﴿ وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِي عَاقِرًا ﴾، لە حاڵێکدا کە ژنەکەم نەزۆکە، (إِمْرَأَةٌ عَاقِر: أَي لاَ تَلِد) منداڵی نابێ.

٥)- ﴿ وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ ٱلْكِبَرِ عِتِيًّا ﴾، بەدڵنیایی خۆیشم لە پیریی دا گەیشتوومە لووتکە، یان گەیشتوومە ڕاددەیەکی زۆر هەڵکشیو.

(الكِبَرُ: كَثْرَةُ سِنِي العُمُرِ)، (كِبَر) واتە: زۆریی ساڵەکانی تەمەن، (عِتِيًّا) دەگوترێ: (عَتَا العُودُ: يَبُسَ، شَبَّه العِظَامَ بالأَعْوَادِ اليَابسَة)، (عَتَا العُودُ: يَبُسَ) واتە: دارەکە وشك بوو، لێرەدا ئێسقانەکانی خۆی بە دارێك کە وشك هەڵبگەڕێ، چواندوە.

(عِتيّاً) خوێنراوەیشەتەوە: (عُتِيّاً) کە هەردووکیان یەك مانایان هەیە، واتە: لە پیریی دا گەیشتوومە ئاستێکی هەڵکشیو.

٦)- ﴿ قَالَ كَذَٰلِكَ ﴾، خوا فەرمووی: هەروایە، واتە: حاڵ بەو شێوەیەیە، لە کاتێکدا کە تۆ کەوتوویە تەمەنەوە، ژنەکەشت نەزۆکە، ئنجا پەروەردگارت بڕیاری داوە کە منداڵێکتان ببێ، تاکو هەموو خەڵك بزانێ کە دەستەڵاتی خوا سنوور و لەمپەرێکی لە بەردەمدا نیە، بەڵێ خوا یاسای داناون لە دروستکراوەکانی خۆیدا، بەڵام دەشتوانێ ئەو یاسایانە بدڕێ و لە کار بخات، بە یاسای دیکەی تایبەت، لەلایەن خۆیەوە.

٧)- ﴿ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ﴾، پەروەردگارت فەرموویەتی: ئەوە بۆ من ئاسانە، واتە: دروستکردنی منداڵێك لە باب‌ێکی پیرو، ئافرەتێکی نەزۆك، بۆ من ئاسانە.

(هيِّن) واتە: پەیدابوونەکەی بۆ من ئاسانە، بە نسبەت ئێمەوە وشەی ئاسان و قورس بەکاردەهێنرێن، ئەگەرنا بۆ خوا ﷻ ئاسان و قورس نیە، هەمووی وەك یەکە.

٨)- ﴿ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ ﴾، پێشتر تۆشم هێناوەتە دی، تۆشم دروستکردوە لەوەو پێش، {کە نەبووی}.

٩)- ﴿ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ﴾، تۆ شتێك نەبووی (لم تكن موجوداً) یانی: بوونت نەبوو، کەچی بوونمان بە تۆدا، وەك خوا لە سەرەتای سوورەتی (الإنسان)دا دەفەرمویٚ: ﴿ هَلْ أَتَىٰ عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ حِينٌ مِّنَ ٱلدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْـًٔا مَّذْكُورًا ﴿١﴾ ﴾الإنسان، واتە: ئایا بەسەر مرۆڤدا نەهاتوە، کاتێك لە ڕۆژگار، کە هیچ شتێکی باسکراو نەبوو، {ناوی لە کولەکەی تەڕدا نەبوو!}.

١٠)- ﴿ قَالَ رَبِّ ٱجْعَل لِّيٓ ءَايَةً ﴾، (زەکەریا) گوتی: پەروەردگارم! نیشانەیەکم بۆ دابنێ، کەی ئەو منداڵە لە سکی دایکیدا پەیدا دەبێ؟ کەی دایکی پێی دووگیان دەبێ؟ چونکە خوا موژدەی پێداوە کە کوڕی دەبێ، بەڵام کاتەکەی بۆ دیاریی نەکردوە.

١١)- ﴿ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ﴾، فەرمووی: نیشانەکەت، ئەوەیە کە: سێ ڕۆژان لەگەڵ ئەوەشدا، کە ساغ و سەلامەتی، قسەت بۆ لەگەڵ خەڵکیدا ناکرێ، ناتوانی قسە لەگەڵ خەڵکدا بکەی، ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە کە نابێ قسە لەگەڵ خەڵکیدا بکەی، واتە: مەبەست پێی نەهی لێکردنی نیە، بەڵکو هەواڵ پێدانیەتی کە ناتوانێ قسە لەگەڵ خەڵك دا بکات.

١٢)- ﴿ ثَلَٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴾، سێ شەوی تێر و تەواو، وشەی (سوياً) دەگونجێ حاڵ بێ بۆ: (ثلاث ليال) واتە: سێ شەوی تێر و تەواو، دەشگونجێ حاڵ بێ بۆ: دوێنراو، واتە: لە حاڵێکدا کە تۆ ساغ و سەلامەتی و، تێر و تەواوی و ناتەندروست و نەخۆش نی، کەچی ناشتوانی قسە لەگەڵ خەڵکیدا بکەی، لێرەدا باسی سێ شەوان دەکات و، لە سوورەتی (آل عمران)دا باسی سێ ڕۆژان دەکات، کەواتە: سێ شەوو، سێ ڕۆژان بووە.

وشەی (سوي) (**فَعِيل بِمَعْنَى مَفْعُول، يَسْتَوِي الوَصْفُ بِهِ الوَاحِدُ وَالوَاحِدَةُ والمُتَعَدِّدُ منهما**)، وشەی (**سوي**) (**فعيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مفعول**)ە، واتە: ڕێك و پێك، بێ گرفت، تێر و تەواو، کە هەم تاکی نێر و تاکی مێ، هەروەها کۆی نێر و مێش، بە وشەی (**سوي**) وەسف دەکرێن، دەگوترێ: (**إِمْرَأَةٌ سَوِيّ**) و (**نساءٌ سَوِيّ**)، هەروەها (**رَجُلٌ سوي**)، و (**رِجَالٌ سوي**).

١٣)- ﴿ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوۡمِهِۦ مِنَ ٱلۡمِحۡرَابِ ﴾، لە میحرابەکەوە چۆوە دەر بۆ لای خەڵکەکەی، (**محراب**) ژوورێکە، یاخود شوێنێکی دیارییکراوە، مرۆڤ خوا پەرستیی تێدا دەکات.

١٤)- ﴿ فَأَوۡحَىٰٓ إِلَيۡهِمۡ ﴾، ئاماژەی بۆ کردن.

ئایا ئەو ئاماژەیە بە چاو بووە، یان بە دەست بووە، دیاریی نەکراوە، گرنگ ئەوەیە ئاماژەی بۆ کردن و تێی گەیاندن بە زمانی ئاماژە.

١٥)- ﴿ أَن سَبِّحُواْ بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا ﴾، کە بەیانیان و ئێواران (پەروەردگارتان) بە پاك بگرن.

(أَنْ) {(**أن تفسيرية، وجملة**: سَبِّحُواْ بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا، **تفسير لـ (أوحى)**)}، ئاماژەی بۆ کردن، ئاماژەکەش بریتی بوو لەوەی کە بەیانیان و ئێواران پەروەردگارتان بە پاك بگرن، واتە: بە پاکی بگرن لەوەی: نەتوانێ منداڵێك بێنێتە دی لە بابێکی پیریی بە ساڵداچوو و، دایکێکی نەزۆك، خوا بە پاك بگرن لەوەی کە کارێکی وای پێنەکرێ، چونکە ویستی خوا ﷻ ڕوو بکاتە هەر شتێك، زانیاریی خوا، دەستەڵاتی خوا، هەموو سیفەتەکانی خوا، ڕەها و بێ سنوورن، هیچ لەمپەر و کۆسپێك لە بەردەم ویستی خوادا نیە و هەر شتێکی بیەوێ دەیکات، وەك دەفەرموێ: ﴿ فَعَّالٞ لِّمَا يُرِيدُ ١٦ ﴾البروج، واتە: خوا هەرچی بیەوێ دەیکات، ﴿ وَيَفۡعَلُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ٢٧ ﴾إبراهيم، واتە: خوا ئەنجامدەری هەر شتێکە کە بیەوێ، کۆسپ و لەمپەر لە بەردەم سیفەتەکانی خوادا نین، هیچ سنوورێك نیە بۆ سیفەتەکانی خوا ﷻ، خوا هەموو شتێك دەزانێ، هەموو شتێك دەتوانێ، هەر شتێکی بوێ، بەو شێوەیە کە دەیەوێ، لەو کاتەدا کە دەیەوێ، بەو چۆنیەتییەی دەیەوێ، ئەنجامی دەدات.

مەسەلەی چوارەم:

دواندنی خوا ﷻ بۆ یەحیا: ئەی یەحیا! بە توندیی دەست بە کتێبەکەوە بگرە! ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییەش کە: بە منداڵیی حیکمەتمان پێدا بوو و، لەلایەن خۆمانەوە سۆز و پەرۆش و پاکیی و چاکییمان پێدا بوو و، پارێزکاریش بوو، هەروەها لەگەڵ باب و دایکیدا چاکەکار بوو و، خۆسەپێن و سەرپێچیکار و یاخیی نەبوو، سەلامیشی لێ بێ لە ڕۆژی لە دایك بوونی و، ڕۆژی مردنی و، ڕۆژی بە زیندوویی هەڵسێنرانەوەی دا:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ يَٰيَحْيَىٰ خُذِ ٱلْكِتَٰبَ بِقُوَّةٍ ۖ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَوٰةً ۖ وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَيْهِ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰيَحْيَىٰ ﴾، ئەی یەحیا! ئەمەش: (**مَقُول قَوْلٍ مَحْذُوفٍ، يَدُلُّ عَلَيْهِ السِّيَاق**)، گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، سیاق دەیگەیەنێ وەك: (**قال اللّٰه يا يحيى**)، خوا فەرمووی: ئەی یەحیا!

خوا ﷻ بانگی کردوە و دواندوویەتی.

٢)- ﴿ خُذِ ٱلْكِتَٰبَ بِقُوَّةٍ ﴾، بە توندیی کتێبەکە بگرە، دوای ئەوەی خوا ﷻ موژدەی دا بە زەکەریـیا، کە یەحیایان دەبێ و، زەکەریـیاش ئاماژەی بۆ خەڵکەکەی کرد، چونکە نەیتوانی خەڵك بدوێنێ، ئاماژەی بۆ خەڵکەکە کرد کە سێ شەوو سێ ڕۆژان خوا بە پاك بگرن بەیانیان و ئێواران، خوا ئەوەی دیکە، هەمووی دەپێچێتەوە و باسی ناکات، چونکە جێی مەبەست ئەوەیە کە یەحیا پەیدا بوو و بوو بە پێغەمبەر ﷺ و، بوو بە میراتگر و جێگرەوەو سەرپەرشتییکار لە شوێنی بابی و، داوایەکەی بابی و ئاواتەکەی هاتە دی، ئیدی دێتە سەر جێی مەبەست، ئەی یەحیا کتێبەکە بە توندیی بگرە!

(**أل**)ی (**الكتاب**)، بۆ ناساندنی (**عهد**)ە یانی: کتێبەکە بە توندیی بگرە، جاری دیکەش باسمان کردوە: (أل) ئەلیف و لام (أل)ی (عهد) لە کوردییدا لە بەرانبەر (کە)یە، کتێب: کتێبەکە، واتە: ئەو کتێبەی دەزانرێ کامەیە؟ (**خُذِ الكِتَابَ بقوة**) کتێبەکە بە توندیی بگرە.

یاخود (**أل**) بۆ (**جنس**)ە، واتە: هەر کتێبێك کە هی خوایە ﷻ، چ (تەورات)، چ ئەو کتێبانەی دیکە کە بە پێغەمبەرانی دیکە دراون، بە توندیی بیانگرە، لێرەدا وشەی

(أَخْذ) گرتن، خوازراوەتەوە بۆ لێ تێگەیشتن و، لێ وردبوونەوەو، پێوە پابەندبوون، کە دەشفەرمویێ: (بقوَّة) بە توندیی واتە: بە دڵێکی چەسپاو و بە ئیرادەیەکی بەهێزەوە بیگرە، نەك مەبەست ئەوەبێ بەدەست بە توندیی بیگرێ! بەڵکو مەبەست ئەوەیە: چاك لێی تێبگە و لێی وردبەوە و، باش پێوەی پابەند بە.

٣)- ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴾، کاتێك کە مێرد منداڵ بوو، ئێمە حیکمەتمان پێدا بوو، (حُكْم) لێرەدا بە مانای (حیكمة)ە، واتە: لێزانیی و کارامەیی و شارەزایی، هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی پێغەمبەرایەتییە، بەڵام ئەو ڕایە بەهێز نیە، چونکە وشەی: (صَبِيّ) ناوە بۆ نێرینەیەك پێش ئەوەی باڵغ بێ، هەروەك (صبية)ش ناوە بۆ مێیینە پێش ئەوەی باڵغ بێ، ئنجا بە تەئكید پلەی پێغەمبەرایەتیی، بە منداڵێکی نا باڵغ نابەخشرێ، بەڵام مەبەست لێی حیکمەت و لێزانیی و کارامەییە.

٤)- ﴿ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا ﴾، هەروەها لەلایەن خۆمانەوە سۆز وپەرۆش (حنان)مان پێدا بوو، یاخود: سۆز وپەرۆش (حنان)مان لەگەڵ بەکارهێنا بوو.

(حَنان)یش بە مانای شەفەقەت و سۆز و بەزەیی و پەرۆش دێ، واتە:

أ- بەزەیی و پەرۆشییمان کرد بوو بە سیفەتێك لە یەحیادا.

ب- یاخود: لەلایەن خۆمانەوە بە میهرەبانیی و بەزەیی و پەرۆشەوە، مامەڵەمان لەگەڵ یەحیادا کرد بوو، بە هەردوو واتایان دێ، بەڵام ئەوەی یەکەمیان گونجاوترە، لەگەڵ سیفەتەکانی دیکەش دا کە خوا باسیان دەکات.

لە زمانی عەرەبییدا دەگوترێ: (حَنَانَيْكَ) واتە: (حَنَاناً مِنْكَ بَعْدَ حَنَانَ)، (حَنَانَيْكَ) واتە: پەرۆش و سۆزم لەگەڵ بنوێنە، پەرۆش لە دوای پەرۆش، بەردەوامبە لەگەڵم لە نواندنی بەزەیی و پەرۆش دا.

٥)- ﴿ وَزَكَوٰةً ﴾، (زَكَاةُ النَّفْسِ: نَقَاؤُهَا مِنَ الخَبَائِث)، واتە: پاکییشمان لەلایەن خۆمانەوە پێیدا بوو، کە ئەمە لەگەڵ واتای یەکەمیان دا گونجاوترە، واتە: وێڕای پەرۆش و میهرەبانیی، پاکییمان لەلایەن خۆمانەوە پێیدا بوو، نەك مانای دووەمی، لەلایەن خۆمانەوە: بە سۆز و پەرۆش مامەڵەمان لەگەڵ کرد بوو.

٦)- ﴿ وَكَانَ تَقِيًّا ﴾، هەروەها پارێزکاریش بوو، (تقي) لێرەدا: (فَعِيلٌ بِمَعْنَى مُفْعِلْ) واتە: (وَكَانَ مُتَّقِياً) پارێزکار بوو، خۆی دەپاراست، خوا وای لێکرد بوو مەعدەنێکی پاك و چاکی هەبێ و خۆپارێزیش بێ.

٧)- ﴿ وَبَرًّا بِوَٰلِدَيْهِ ﴾، دیسان بەرانبەر بە باب و دایکی چاکەکار بوو، دەڵێ: (البُرُورُ: الإِكْرَامُ وَالسَّعيُ فِي الطَّاعَةِ، وَالبَرُّ: وَصْفٌ عَلَى وَزْنِ المَصْدَر، فَالوَصْفُ بِهِ مُبَالَغَة)، (بَرّ) سیفەتە لەسەر کێشی

چاوگ، بۆیە وەسفکردن بە (بَرّ) مەبەست پێی زێدەڕۆییە، وەك: خودی چاكەكاریی بێ، ئەگەرنا (برور) بە مانای ڕێزلێگرتن و كۆششكردنە لە فەرمانبەرییدا، (وَبَرًّا بِوَٰلِدَيۡهِ)، نەیفەرمووە: (بارًّا بوالديه)، (بارّ) چاكەكار، (بر) چاكەكاریی، وەك: خودی چاكەكاریی بێ لەگەڵ باب و دایكی دا.

٨)- ﴿ وَلَمۡ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ﴾، خۆ سەپێن و سەرپێچییكاریش نەبوو، (الجبّار: المُسْتَخِفُّ بحقُوقِ النَّاس)، (جبّار) كەسێكە كە مافەكانی خەڵك بە كەم بگرێ، خۆیان بەسەردا بسەپێنێ، ستەمیان لێ بكات، (عَصِيّ) واتە: سەرپێچییكار و یاخیی، ئەو دوو سیفەتەی تێدا نەبوون، بەڵكو پێچەوانەی خۆسەپاندن و یاخییبوونی تێدا هەبوو، كە بریتی بوو لە نەرم و نیانیی و هێدیی و مەندیی و فەرمانبەریی بۆ خوا.

٩)- ﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَيۡهِ ﴾، سەلامی (خوای) لێبێ، (السَّلَامُ: إسْمُ الكَلَامِ الَّذِي يُفَاتَحُ بِهِ الزَّائِرُ)، سەلام ناوی دەستپێكی ئەو قسەیە كە بابای سەردانكاری پێ دەدوێندرێ، (فَهُوَ يُؤذِنُ بأَنَّ الَّذِي أَقْدَمَ هُوَ عَلَيْهِ: مُسَالِمٌ لَهُ)، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ ئەو كەسەی كە چووە بۆ لای، لەگەڵیدا ئاشتییخوازەو، چاوی لە شەڕ و شۆڕ و زیان پێگەیاندنی نیە، كەواتە: (سلام عليه) یانی: سەلامەتیی، ئاشتیی، بێ بەڵایی لەسەر وی بێ، بەڵام كەی سەلامی لێ بێ؟! لە سێ كاتی زۆر هەستیاردا:

١٠)- ﴿ يَوۡمَ وُلِدَ ﴾، ئەو ڕۆژە كە لە دایك بووە.

١١)- ﴿ وَيَوۡمَ يَمُوتُ ﴾، ئەو ڕۆژە كە تێیدا دەمرێ.

١٢)- ﴿ وَيَوۡمَ يُبۡعَثُ حَيًّا ﴾، ئەو ڕۆژەش كە بەزیندوویی هەڵدەسێنرێتەوە.

سێ كاتی گەورەو گرنگ:

واتە: خوا ﷻ ئەو بەخششەی لەگەڵ یەحیادا بەكارهێناوە، كە هەم ڕۆژی لە دایك بوونی، هەم ڕۆژی مردنی، هەم ڕۆژی زیندووكرانەوەی سەلامەت دەبێ، ئاشتیی و سەلامەتیی لەسەر دەبێ، بێ دەرد و بەڵا دەبێ، شەیتان زەفەری پێ نابات.

كە بەدڵنیایی ئەو سێ كاتەش، سێ كاتی زۆر هەستیار و گەورەو چارەنووسسازن، لە ژیانی هەر مرۆڤێكدا، بەڕاستیی زۆر گرنگە: ئینسان لە ڕۆژی لە دایك بوونی دا سەلامەت بێ و، لە ڕۆژی كۆچكردن و دنیا بە جێهێشتنی داو، لە ڕۆژی زیندووبوونەوەی دا، ئنجا خوا ﷻ سەلامەتیی و، بێ بەڵایی و بێ مزەڕەتیی دەستەبەركردوە بۆ یەحیا ﵇ لەو سێ كاتەدا.

ئێستاش با كورتەیەك لە بەسەرهاتی باب و كوڕی پاك و موبارەك زەكەریا و یەحیا بخەنیە ڕوو.

پوختەی ژیاننامەی
زەکەریاو یەحیا (عَلَيْهما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)

ئێمە پێشتر باسی زەکەریا کە بابی یەحیایە (عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، دەکەین، ئەویش لە پێنج بڕگەدا و بە کورتی:

یەکەم: زەکەریا (عليه السلام):

١)- ناوو ڕەچەڵەکی زەکەریا.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی زەکەریا لە قورئان دا.

٣)- کەسایەتیی و هاوسەر و منداڵەکانی، زەکەریا.

٤)- کورتەی بەسەرهاتی، زەکەریا.

٥)- چۆنیەتی کۆچی دوایی کردنی، زەکەریا.

١)- ناوو ڕەچەڵەکی زەکەریا:

نە لە قورئان و سوننەتدا، نە لە پەیمانی کۆن و نوێ دا، باسی ڕەچەڵەکی زەکەریا نەکراوە، بەڵام ناوی زەکەریا هەر بە زەکەریا هاتوە، هەڵبەتە بە زەکەریاء یانی: زیادکردنی (ء) هەمزەش هاتوە، لەگەڵ درێژکردنەوەدا، واتە: هەم بە ناوی زەکەریا هاتوە، هەم بە ناوی زەکەریاء هاتوە و، لە خوێندنەوەی قورئانیشدا، بە هەردوو شێوەکان خوێنراوەتەوە، بەڵام لە پەیمانی کۆندا، باسی زەکەریایەکی دیکە کراوە کە لە قورئاندا بەسەرهاتەکەی نەهاتوە، وەك پێشتر گوتمان، ئەویش: (**زكريا بن بَرْخيا**)یە کە لە: (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم**)[1] دا کتێبیشی هەیە، بەناوی (**سِفْر زكريّا**) لە نێو کتێبەکانی (پەیمانی کۆن)دا کە بە هەموویان دەگوترێ: (**أسفار العهد القديم**)، بە هەرکامێکیان دەگوترێ: (**سِفر**) یانی: کتێب.

---

(١) ص١٨٢٧ - ١٨٤٦.

(**إبـن كثير**)یـش لـە (**قصـص الأنبيـاء**)[1] دا نەیپێـکاوە کـە پێـی وابـووە (**زكريـا بـن بَرْخيـا**) هەمـان زەکەرییایـە، هەرچەنـدە ئینجیـلی (**برنابـا**) گوتوویـەتی: نـاوی بـابی زەکەرییـاش هـەر بەرخیـا بـووە، ئنجـا ئەگـەر وابـێ، (**إبـن كثير**) هـەر مەبەسـتی پێـی زەکەرییـای دووەمـە کـە هاوچـەرخ بـووە لەگـەڵ عیسـادا ﷺ و بابیـشی نـاوی بەرخیـا بـووە، ئەگەرنـا (**زكريـا بـن بَرْخيـا**) وەك پێشـتر گوتمـان زەکەرییـای یەکەمـە کـە لـە پەیـمانی کۆنـدا هاتـوە، نیزیکـەی شەشسـەد (٦٠٠) سـاڵ پێـش زەکەرییـای دووەمـە.

زەکەرییـای یەکـەم لـە بابـل کە جوولەکـە کۆچڕەوییـان پێکـراوە، کاتێ خۆی لە فەڵەسـتینەوە بـراون بـۆ بابـل بـە زۆرە ملـێ، لـە بابـل لـە دایـك بـووە، بـەڵام دوایـی لـە سـاڵی (٥٣٨) پێـش زاییـن دا، زەکەرییـا گەڕاوەتـەوە بـۆ فەڵەسـتین (ئۆرشـەلیم) لـە سـەردەمی حوکمـی (داریـۆش) دا، دوای ئـەوەی (کـۆڕش) پادشـای فـارس (**بُخْتَنَصّر**) دەبەزێنـێ لـە بابـل، ئەمـەش لـە (پەیـمانی کـۆن) لـە لاپـەڕە (١٨٢٧)دا باسـکراوە، (داریۆش)یـش لـە دوای (کـۆڕشی گـەورە) هاتـوە و پادشـای وڵاتی فـارس بـووە.

زەکەرییـای بـابی یەحیـاش هـەر لـە ڕۆژگاری عیسـای مەسـیحدا بـووە و پێکـەوە هاوچـەرخ بـوون، بۆیـە بەسەرهاتەکەشـیان هـەم لێـرە - لـە سـوورەتی (مەڕیـەم)دا - هـەم لـە سـوورەتی (آل عمـران)دا، خـوا ﷻ بەسـەرهاتی مەڕیـەم و عیسـا و، زەکەرییـاو یەحیـای بـە تێکهەڵکێـشی، هێناون.

ئنجـا زەکەرییـا سەرپەرشـتییکاری مەڕیـەم بـووە، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ﴾ (٣٧) آل عمـران، واتـە: بەفەرمانـی خـوا زەکەرییـا سەرپەرشـتیی مەڕیەمـی کـردوە و بەخێـوی کـردوە و چاودێریـی کـردوە.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی لە قورئان دا:

نـاوی زەکەرییـا لـە قورئانـدا حـەوت جـاران هاتـوە، هەرچەنـدە (**عبدالوهـاب النجـار**) لـە (**قصـص الأنبياء**)ەکـەی خۆیـدا، لـە لاپـەڕە (٦٣٨)دا گوتوویـەتی: هەشـت (٨) جـاران نـاوی هاتـوە، بـەڵام نەیپێـکاوە، بەڵکـو حـەوت (٧) جـار نـاوی هاتـوە، ئەمانـەش شـوێنەکانی نـاو تێـدا هێـنرانی زەکەرییـان:

١- لە سوورەتی (**آل عمران**)، ئایەتی ژمارە: (٣٧)دا، دوو (٢) جار ناوی زەکەرییا هاتوە.

---

(١) ص٤٧١.

٢- هەر لە سووڕەتی (آل عمران)، ئایەتی ژمارە: (٣٨)دا، یەك (١) جاری دیکە ناوی هاتوە.

٣- لە سووڕەتی (الأنعام) لە ئایەتی ژمارە: (٨٥)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە.

٤- لە سووڕەتی (مريم) لە ئایەتی ژمارە: (٢)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە.

٥- لە سووڕەتی (مريم) لە ئایەتی ژمارە (٧)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە.

٦- لە سووڕەتی (الأنبياء) لە ئایەتی ژمارە: (٨٩)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە.

هەمووی دەکاتە حەوت (٧) جار.

٣)- هاوسەر و منداڵەکانی زەکەرییا:

هاوسەری زەکەرییا وەك خاوەن کتێبەکان دەڵێن، ناوی: (**أليصابات**) بووە، ئەوە لە پەیمانی[1] کۆن دا هاتوە، ئەو ئافرەتەش خوشکی دایکی مەریەم بووە، پوور (**خالة**)ی مەریەم بووە، واتە: کچی (عمران) بووە، دایکی مەریەمیش ناوی (**حَنَّة**) بووە و (**أليصابات**) لەگەڵ (**حَنَّة**) خوشك بوون و، هەردووکیشیان کچی (عمران) بوون.

بەڵام ڕایەکی دیکەش هەیە دەڵێ: خێزانی زەکەرییا، خوشکی مەریەم بووە، نەك خوشکی دایکی.

ئنجا ڕایەکیش هەیە دەڵێ: خێزانی زەکەرییا، ناوی: (**إيشاع بنت عمران**) بووە.

ڕایەکی دیکەش هەیە دەڵێ: (**إيشاع بنت فاقوذ بن قبيل**)ە، نەك (**بنت عمران**) لە پەیمانی کۆندا وا دەڵێ.

کەواتە: عیساو یەحیا، یان دایکیان خوشك بوون، یان دایکی یەحیا خوشکی دایکی مەریەم بووە، یانی: دایکی یەحیا و نەنکی عیسا (دایکی دایکی) خوشك بوون. تەنیا منداڵی زەکەرییاش یەحیا بووە، ئەویش بەشێوەیەکی تایبەت خوای باڵادەست پێیداوە، ئەگەرنا زەکەرییا نە کچی هەبووە، نە کوڕی دیکەشی هەبوون، جگە لە یەحیا.

(**إبن كثير**) لە (**قصص الأنبياء**)دا[2] دەڵێ: (**فَإِنَّ أُمَّ يحيى أشياع بنت عمران أخت مريم بنت عمران، وقيل: بل أشياع وهي امرأة زكريا أُمُّ يحيى هي أخت (حَنَّة) امرأة عمران أم مريم، فيكون يحيى ابن خالة مريم**).

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر زكريا، ص١٨٧٣.

(٢) ص٤٧٩.

(إبن كثير)یش ئەوەی کە پێشتر هێنامان و تەفسیرەکان زۆریان ئاماژەیان پێداوە، دەڵێ: دایکی یەحیا (أَشیاع)ی کچی عیمڕان، خوشکیی مەڕیەمی کچی عیمڕان بووە، کەواتە: دایکی یەحیاو دایکی عیسا خوشك بوون، هەردووکیان کچی عیمڕان بوون، ئەوە ڕایەك، هەندێکیشان گوتوویانە: بەڵکو (أشیاع) یان (أليصابات) کە دیارە خێزانی زەکەریيایە و دایکی یەحیایە، خوشکی (حَنَّة)ی دایکی مەڕیەم بووە.

٤)- کەسایەتیی و کورتەی بەسەرهاتی زەکەریيا:

زەکەریيا پیشەی ژیانیی دارشیی بووە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە فەرموویەتی: {كَانَ زَكَرِيَّا عَلَيْهِ السَّلَامُ نَجَّاراً} (**أخرجه أحمد: ٧٩٣٤، ومسلم: ٢٣٧٩، وابن ماجه: ٢١٥٠، وأبو يعلى: ٦٤٢٦**).

واتە: زەکەریيا سەلامی لەسەر دارتاش بوو.

ئنجا وێڕای ئەو پیشەیەی کە هۆکاری ژیان و گوزەرانی بووە، خزمەتی پەرستگاشی کردوە، کە لە پەیمانی کۆندا دەڵێ: (**هيكل**) واتە: (**مَعْبد**) پەرستگا، هەر بۆیەش کاتێك دایکی مەڕیەم، کچەکەی دێنێ بۆ خزمەتی پەرستگا، پاش قوڕعەکێشان (تیرۆپشك) دەکەوێتە ژێر سەرپەرشتیی زەکەریيا، وەك لە ئایەتەکانی: (٣٥ - ٤١) لە سوورەتی (**آل عمران**)دا خوا ﷻ باسی کردوە، کە دەفەرموێ:

﴿ إِذْ قَالَتِ ٱمْرَأَتُ عِمْرَٰنَ رَبِّ إِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّىٓ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ
﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّى وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّى
سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّىٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ
حَسَنٍ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ۖ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ۖ قَالَ
يَٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا ۖ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ هُنَالِكَ دَعَا
زَكَرِيَّا رَبَّهُۥ ۖ قَالَ رَبِّ هَبْ لِى مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً ۖ إِنَّكَ سَمِيعُ ٱلدُّعَآءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ
وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّى فِى ٱلْمِحْرَابِ أَنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًۢا بِكَلِمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا
وَنَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى غُلَٰمٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ ٱلْكِبَرُ وَٱمْرَأَتِى عَاقِرٌ ۖ قَالَ

﴿كَذَٰلِكَ ٱللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ ٱجْعَل لِّيٓ ءَايَةً قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَٱذْكُر رَّبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِٱلْعَشِيِّ وَٱلْإِبْكَٰرِ ﴿٤١﴾﴾ آل عمـران.

کەواتـە: زەکەرییـا ﷻ سەرپەرشتیی و چاودێریی مەڕیەمی کـردوە و مەڕیەمیش خزمـەتی پەرسـتگای کردوە.

زەکەرییـا دوای دیتنـی کەرامەتەکـەی مەڕیـەم کـە: (خـواردنی ناوەخـت) بـووە: ﴿كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ﴿٣٧﴾﴾ آل عمـران، هـەر کاتێـك زەکەرییـا لێـی وە ژوور دەکـەوت و دەچـووە ژوور میحڕابەکـەی {ئـەو شـوێنەی (مەڕیـەم) خـوا پەرسـتیی تیـدا دەکـرد} بژیـوی لـەلا دەبینـی، ﴿قَالَ يَٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾﴾ آل عمـران، {گوتـراوە: لـە زسـتانان دا میـوەی هاوینـان و، لـە هاوینـان دا میـوەی زسـتانانی لـەلا دەبینـی، یاخـود خـواردنی نـاوازەی لادەبینـی و دەیـزانی هـی بەشـەر نیـە و بەشـەر دروسـتیان نەکـردوە} واتـە: گـوتی: ئـەی مەڕیـەم! ئـەوەت لـە کـوێ بـوو؟ ئەویـش گـوتی: خـوا بژیـوی هـەر کەسـێك دەدات کـە بیـەوێ.

ئنجـا دوای ئـەوەی زەکەرییـا ئـەو کەرامەتـە لـە مەڕیـەم دەبینـێ، زەکەرییـاش ئـەوەی بـە دڵـدا دێ و وەتەمـاع دەکـەوێ، کـە خـوا منداڵێـکی بداتـێ، واتـە: خوایـەك کـە دەتوانـێ لـە کاتی ناوەختـدا بـە شـێوەیەکی تایبـەت بژیـو بـۆ مەڕیـەم بڕەخسـێنێ، دەشـتوانێ بەشـێوەیەکی تایبـەت منداڵێکیـش بـەو بـدات، دوایـی ئومێدەکـەشی هاتۆتـەدی.

کـە ئـەوە لـە ئایەتـەکانی: (٨٩ - ٩٠)دا لـە سـوورەتی: (الأنبياء)یشـدا هاتوە، وێـڕای ئایەتەکانی: (١ تاکـو ١١)ی سـوورەتی مەڕیـەم.

٥)- چۆنیەتی کۆچی دوایی کردنی زەکەرییا:

لـە (**وهـب بـن منبـه**)ەوە دوو ڕیوایـەت هـەن: کـە ئایـا زەکەرییـا ﷺ بـە مـردن مـردوە، بـە مـردنی خـۆی؟ یاخـود بـە کـوژران کـوژراوە؟ دوو ڕیوایـەت هـەن:

یەکەم: لە (**وهب بن منبه**)ەوە هاتوە کە زەکەرییا لە چنگ خەڵکەکەی ڕادەکات و دەچێتە نێو درەختێکەوە و، خەڵکەکەش بە دوای دەکەون و، مشار دەخەنە سەر درەختەکە، کاتێك مشار دەگاتە سەر پەراسووەکانی کە لە نێو درەختەکەدایە، خوا ﷻ سر وشی بۆ دەکات: ئەگەر ناڵاندنەکەت بێ دەنگ نەبێ، زەوییان بەسەردا هەڵدەگێڕمەوە، ئیدی زەکەرییا چیدیکە ناناڵێنێ، تاکو درەختەکە لەت دەکەن و، زەکەرییاشی لەگەڵ دا لەت دەکەن[1].

---

(١) ئەمە لە (قصص الأنبياء)ی (إبن كثير)، لە لاپەڕە (٤٧٦)دا هاتوە.

دووەم: ڕایەكی دیكەش هەیە دەڵێ: زەكەریبا هەر بە مردنی ئاسایی خۆی مردووە.

دواییش ئێمە ئەو بەسەرهاتە دەگێڕینەوە، كە گوایە هەر كام لە زەكەریباو یەحیای كوڕی تێیدا كوژراون.

دووەم: یەحیا (عليه السلام):

١)- ناوو ڕەچەڵەكی، یەحیا.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی یەحیا لە قوڕئاندا.

٣)- حاڵەتی خێزانیی، یەحیا.

٤)- كەسایەتیی و كورتەی بەسەرهاتی، یەحیا.

٥)- چۆنیەتی كۆچی دوایی كردنی، یەحیا.

١)- ناوو ڕەچەڵەكی یەحیا:

یەحیا عليه السلام تاقە كوڕ و تاقە منداڵی زەكەرییایە و، زەكەریبا - وەك پێشتر بەسەرهاتەكەیمان خستەڕوو - لە كاتێكدا بۆ خۆی كەوتۆتە تەمەنی پیرییەوە و خێزانەكەشی كە ناوی (**أليصابات**) یان (**أشياع**) بووە، نەزۆك بووە، لە خوای پەروەردگار پاڕاوەتەوە كە كوڕێكی پێ ببەخشێ لە دوای خۆی سەرپەرشتیاریی بەرنامەو ڕێبازی خوای بەرز ومەزن بكات، كە وەك میراتێكی مەعنەویی بەجێی دێڵێ، خوای بەخشەریش پاڕانەوەكەی گیراكردووەو، یەحیای پێ بەخشیوە، وەك لە سووڕەتی (**الأنبياء**)دا، دەفەرموێ:

﴿ وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِى فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾ ﴾ الأنبياء.

لە: (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد الجديد، إنجيل متىّ، الإصحاح: ٣، ص١٨٧١**)دا، ئەمە دەربارەی یەحیا هاتوە، كە لەوێدا بە (**يوحنّا**) ناوی هاتوە، (**يوحنا المعمدان**)، بەڵام بە تەئكید مەبەست پێی یەحیای كوڕی زەكەرییایە، ڕەنگە ئەو نازناوەشی بووبێ، دەڵێ:

(فِي تِلْكَ الفَتْرَةِ مِنَ الزَّمَانِ ظَهَرَ يُوحنَّا المعمَدان فِي بَرِيّةِ اليَهودية، يُبَشِّرُ قَائِلاً: تُوبوا، فَقَد اقْتَرَبَ مَلَكُوتُ السَّمَوات، كَانَ يُوحَنَّا يَلْبَسُ ثَوْباً مِنْ وَبَرِ الجِمَال، وَيَشُدُّ وَسَطَهُ بِحِزَامٍ مِنْ جِلْدٍ، وَيَقتَاتُ الجَرادَ وَالعَسَلَ البَرِّي ...).

واتە: {باسی پەیدابوون و سەرهەڵدان و لە دایك بوونی عیسا (عليه السلام) دەكات} لەو ماوەیەشدا لە كات، یوحەننای مەعمەدان لە دەشتی یەهودییە، {دەبێ دەشتێك بەو ناوەوە ناونرابێ} پەیدابوو، موژدەی بە خەڵك دەدا دەیگوت: بگەڕێنەوە، {بگەڕێنەوە بۆ لای خوا} چونكە موڵكی فراوانی خوا نزیك بۆتەوە، {مەسیحییەكان ئەم زاراوەیە: (**ملكوت السموات**) بە هاتنی عیسا (عليه السلام) دەزانن، دوایی لە درێژەی قسەكاندا دەڵێ:} یوحەننا پۆشاكی دروستكراو لە تووكی حوشترانی دەپۆشی و، نێوەڕاستی خۆشی (واتە: نێو قەدی خۆشی) بە پشتێنێك كە لە چەرم دروستكرابوو، پشتێنی دەبەست، خۆراكیشی بریتی بوو لە كوللەو هەنگوینی دەشت و بیابان.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی یەحیا لە قورئاندا:

ناوی یەحیا (عليه السلام) پێنج (٥) جاران لە قورئاندا هاتوە، بەو جۆرەی خوارەوە:

١)- لە سوورەتی (آل عمران)، لە ئایەتی (٣٩)دا، یەك (١) جار هاتوە.

٢)- لە سوورەتی (الأنعام)، لە ئایەتی (٨٥)دا، یەك (١) جار هاتوە.

٣)- لە سوورەتی (مريم)، لە ئایەتی (٧)دا، یەك (١) جار و، لە ئایەتی (١٢)ش دا، یەك (١) جار هاتوە.

٤)- لە سوورەتی (الأنبياء)، لە ئایەتی نەوەت (٩٠)دا، یەك (١) جار هاتوە.

٣)- حاڵەتی خێزانیی: یەحیا:

ئەوەی كە لە قورئاندا دەردەكەوێ، هەروەها لە سەرچاوەكانی دیكەشدا هاتوە، یەحیای كوڕی زەكەریا، هاوسەرگیریی نەكردوە و، بە سەڵتیی و زوگورتیی ماوەتەوە، لەوەش دا وەك عیسای كوڕی مەریەم (عليه السلام) بووە، بەڵام بێگومان هاوسەرگیریی نەكردنەكەی یەحیا، لە ڕووی نەبوونی ئارەزووی جینسییەوە نەبووە، وەك هەندێك لە خاوەن تەفسیرەكان گوتوویانە: بۆ نموونە (**عبدالرحمن بن ناصر السعدي**) لە تەفسیرەكەی خۆیدا (**تيسير الكريم المنان في تفسير كلام الرحمان**) لە لاپەڕە: (١٣٠)دا، دەڵێ: یەحیا ئارەزووی جینسیی نەبووە!!

بەڵام ئەوە ڕاست نیە، بەڵکو هاوسەرگیریی نەکردنی یەحیا، لە ڕووی خۆ مەرزەم کردنەوە بووە، نەك لە ڕووی نەبوونی توانای جینسییەوە و، ئەگەر توانای جینسیی نەبووبایە، هیچ ئازایەتیی نەبووە و مەدح نەبووە بۆ یەحیا، کە خوا ﷻ بفەرمویّ: لە ڕووی جینسییەوە، پاك و خۆمەرزەمکەر بوو! چونکە کەسێك غەریزەی جینسیی لە جەستەی دا نەبێ، بە سروشت و بەبێ هەوڵدان و ماندوو بوون پاك دەبێ، وەك فریشتان.

با تەماشای ئایەتی ژمارە: (٣٩) بکەین لە سووڕەتی (**آل عمران**)، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ ۝٣٩﴾ آل عمران.

واتە: فریشتەکان بانگی (زەکەرییا)یان کرد، لە کاتێکدا کە لە میحرابدا نوێژی دەکرد، کە بە دڵنیایی خوا موژدەی یەحیات پێدەدات، کە بە ڕاستدانەری وشەیەکە لە خواوە، {دروستکراوێکە بە وشەی ڕاستەوخۆی خوا دروست بووە، کە عیسایە ﷵ، یانی: عیسا بە ڕاست دەزانێ}

(وَسَيِّدًا) پیاوێکی بەڕێز و حورمەت و خاوەن پایەیە، (وَحَصُورًا)[1] هەروەها بابایەکی خۆمەرزەمکەرە.

(وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ)، هەروەها لە پێغەمبەرانی چاك و پەسند دەبێ[2].

کەواتە: کە خوا مەدحی کردوە بەوەی کە خۆی کۆنتڕۆڵ (ضَبْط) و مەرزەم کردوە، یانی: توانای جینسیی هەبووە و خۆی مەرزەم کردوە، نەك توانای جنسیی نەبێ و، ئەگەر توانای جینسیی نەبووایە، ئەو کاتە لە سەر خۆ مەرزەمکردنی مەدح و ستایش نەدەکرا، وەك فریشتەکان، کە بەوە مەدح ناکرێن: تووشی هەڵەی جینسیی نابن، یان تووشی گوناهی دیکە نابن، چونکە خوا وای دروستکردوون، نەتوانن گوناهو هەڵە بکەن.

---

(١) (حصر) بە مانای قۆرخکردن و ئابڵووقەدانی شتێکە، (حصار) بە مانای ئابڵووقەدانە، دەگوترێ: (الحصار الإقتصادي) ئابڵووقەی ئابووریی، (حَصُور)یش کەسێکە کە خۆی مەرزەم دەکات و خۆی ئابڵووقە دەدات، لە ڕووی جینسییەوە، تووشی هەڵەو پەڵە نەبێ}.

(٢) بێگومان هەموو پێغەمبەران نەك هەر چاك، بەڵکو هەرەچاك و پەسند بوون، کەواتە: (من) لە (من الصالحین)دا وەك پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (من البيانية)یە نەك (من التبعيض)، یانی: بۆ ڕوونکردنەوەیە نەك بۆ بەشێك.

٤)- کەسایەتیی و کورتەی بەسەرهاتی یەحیا:

یەحیاش ﷺ، وەك هەر كام لە پێغەمبەران (عليه وعليهم الصلاة والسلام) سەرگەرمی بانگەواز و فەرمان بە چاکەو، ڕێگریی لە خراپە بووە، لە نێو گەلی جوولەکەدا (**بني إسرائيل**)، واش دەفامرێتەوە، کە پێش تەمەنی سی (٣٠) ساڵیی، کرابێتە پێغەمبەر و، هەر بە منداڵیی خوا حیکمەتی پێداوەو، بابایەکی لێزان و کارامەو کارزان بووە، وەك خوا لەو بارەوە دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَيْنَـٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ ﴾، واتە: لە کاتێکدا کە مێرد منداڵ بوو، (نابالغ بوو) ئێمە حیکمەتمان پێ بەخشیبوو.

ئەگەر تەماشای ئایەتەکانی قورئان بکەین، لە سوورەتی مەریەم دا بە هەشت (٨) سیفەت وەسفکراوە و، لە سوورەتی (**آل عمران**)دا، بە چوار (٤) سیفەت وەسفکراوە، یانی: خوا ﷻ یەحیای بە دوازدە (١٢) سیفەتان پێناسە کردوە:

سیفەتەکانی یەحیای کوڕی زەکەرییا علیهما السلام:

١)- یەکەمین سیفەتی ئەوەیە کە خوا ناوی ناوە: یەحیا، وەك فەرموویەتی: ﴿ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَـٰمٍ ٱسْمُهُۥ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُۥ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾ ﴾ مریم، واتە: موژدەت دەدەینێ بە کوڕێك ناوی یەحیایە، پێشتر هاوناومان بۆ دانەناوە، ئەم ڕستەیە یەکێك لە دوو واتایەکانی ئەوەیە، کە خوا هاوناوی یەحیای دانەناوە و کەس نەبووە، ناوی یەحیا بێ، لە پێش یەحیادا، واتایەکی دیکەشی ئەوەیە کە هیچ کەس هاوتای نەبووە لەو ڕووەوە، کە خاوەنی کۆمەڵێك تایبەتمەندیی بووە، تایبەت بوون بە خۆیەوە.

٢)- ﴿ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا ﴾، لەلایەن ئێمەوە زۆر بە بەزەیی و بە پەرۆش بوو، دڵ سووتاو بوو، ئەم مانایەش بەهێزترە لەوە کە بڵێین: مەبەست ئەوەیە کە لەلایەن خۆمانەوە بەزەیی و پەرۆشمان لەگەڵ بەکارهێناوە، چونکە (حَنّان)یش یەکێکە لە ناوەکانی خوا، وەك لە سوننەتدا هاتوە: (**يا حنّان، يا منّان**)[1]، بەڵام ئەو مانایە بەهێزترە - وەك پێشتریش گوتمان - کە (**حنان**) سیفەتی یەحیا بێ، واتە: حەنانمان پێدابوو، سۆزو بەزەیی و پەرۆشمان پێدابوو، لەلایەن خۆمانەوە.

٣)- ﴿ وَزَكَوٰةً ﴾، هەروەها: چاکیی و پاکییمان پێدابوو، (**زَكَّى، يَزكُوا، زَكَاة**) واتە: پاك بوو، پاك دەبێ، یان چاك بوو، چاك دەبێ، یان گەشەی کرد، گەشە دەکات.

---

(١) أخرجه أحمد : ١٣٤٣٥، والبيهقي في شعب الإيمان: ٣٤٧، وأخرجه أيضًا : أبو يعلى: ٤٢١٠.، وغيرهم.

٤)- ﴿ وَكَانَ تَقِيًّا ﴾، پارێزکاریش بوو، (**تقي**) (**فعيل**)ی بە مانای (**مُفْعِل**)ە، بەڵام ماناکەی بەهێزترە لە (**مُتَّقي**) یانی: بەرجەستەکەری (**تقوى**) بوو، یان تەقوای تێیدا بەرجەستە بوو بوو.

٥)- ﴿ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ ﴾، هەروەها لەگەڵ باب و دایکی زۆر چاکەکاربوو، (**بَرّ**)یش مانایەکەی بەهێزترە لە (**بارّ**)، (**بار**) واتە: چاکەکار، بەڵام (**بَرًّا**) لەسەر کێشی چاوگ (**مصدر**)ە و یانی: خودی چاکەکاریی بوو.

٦و٧)- ﴿ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ﴾، هەروەها خۆسەپێن و ملهووڕو، یاخیی و سەرپێچییکاریش نەبوو.

٨)- ﴿ وَسَلَٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴾، سەلامیشی لێبێ، ئاشتیی و سەلامەتیی لەسەر بێ، لە ڕۆژێکدا کە تێیدا هاتۆتە دنیاوە و، لە ڕۆژێك کە دەمرێ و، لە ڕۆژێکدا کە بە زیندوویی تێیدا هەڵدەسێنرێتەوە.

٩)- ﴿ مُصَدِّقًۢا بِكَلِمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ (٣٩) ﴾آل عمران، بەڕاستدانەری وشەیەکە لە خواوە، {مەبەست لە وشە (**كلمة**) عیسایە عليه السلام} لەبەر ئەوەی (عیسا) لە ئەنجامی پێك گەیشتنی نێر و مێیەك، دایك و بابێك دا دروست نەبووە، بەڵکو بە ڕاستەوخۆ لەلایەن خواوە دروست بووە و، ڕووحەکەی بە بەر مەریەمدا کراوە، وەك دوایی باسی دەکەین، ئنجا یەحیا بە ڕاستدانەری عیسا بووە (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**).

١٠)- ﴿ وَسَيِّدًا (٣٩) ﴾آل عمران، هەروەها پیاوێکی بەڕێزیش بوو، (**سيد**) واتە: سەرۆك، بەڕێز، بە حورمەت، خاوەن پێگە، سەروەر، گەورە.

١١)- ﴿ وَحَصُورًا (٣٩) ﴾آل عمران، خۆ مەرزەمکەربوو، واتە: خۆ کپ کەرەوە بووە، ئارەزووی جینسیی خۆی کپ کردۆتەوە لە بەرانبەر حەڕام دا و، تووشی هەڵەو پەڵە نەبووە.

١٢)- ﴿ وَنَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ (٣٩) ﴾آل عمران، هەروەها پێغەمبەرێك بووە لە پێغەمبەرانی چاکەکار.

ئێستاش با ئەم فەرموودەیە ببینین، کە نێوەڕۆکیی پەیام و بانگەوازەکەی یەحیا عليه السلام زۆر جوان ڕوون دەکاتەوە:

{عَنِ الْحَارِثِ الأَشْعَرِيِّ رضي الله عنه، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَ يَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا بِخَمْسِ كَلِماتٍ أَنْ يَعْمَلَ بِهِنَّ، وَأَنْ يَأْمُرَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يَعْمَلُوا بِهِنَّ، فَكَادَ أَنْ يُبْطِئَ، فَقَالَ لَهُ عِيسَى: إِنَّكَ قَدْ أُمِرْتَ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ أَنْ تَعْمَلَ بِهِنَّ، وَأَنْ تَأْمُرَ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يَعْمَلُوا بِهِنَّ، فَإِمَّا أَنْ تُبَلِّغَهُمْ،

وَإِمَّـا أَنْ أُبَلِّغَهُـمْ، فَقَـالَ لَـهُ: يَـا أَخِـي إِنِّي أَخْـشَى إِنْ سَـبَقْتَنِي أَنْ أُعَـذَّبَ، أَوْ يُخْسَـفَ بِي، فَجَمَـعَ بَنِـي إِسْرَائِيلَ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ حَتَّـى امْتَلأَ الْمَسْجِدُ، وَقَعَـدُوا عَـلَى الشُّرَفِ، فَحَمِـدَ اللَّـهَ وَأَثْنَـى عَلَيْـهِ، ثُـمَّ قَـالَ: إِنَّ اللَّـهَ أَمَـرَنِي بِخَمْـسِ كَلِـمَاتٍ أَنْ أَعْمَـلَ بِهِـنَّ، وَآمُرُكُـمْ أَنْ تَعْمَلُـوا بِهِـنَّ: أَوَّلُهُـنَّ: أَنْ تَعْبُـدُوا اللَّـهَ، وَلا تُشْرِكُـوا بِـهِ شَـيْئًا، فَـإِنَّ مَثَـلَ ذَلِـكَ، كَمَثَـلِ رَجُـلٍ اشْـتَرَى عَبْـدًا مِـنْ خَالِـصِ مَالِـهِ بِـوَرِقٍ أَوْ ذَهَـبٍ، فَقَـالَ: هَـذِهِ دَارِي، وَهَـذَا عَمَـلِي، فَاعْمَـلْ وَأَدِّ إِلَيَّ عَمَـلِي، فَجَعَـلَ يَعْمَـلُ وَيُـؤَدِّي عَمَلَـهُ إِلَى غَـيْرِ سَـيِّدِهِ، فَأَيُّكُـمْ يَـسُرُّهُ أَنْ يَكُـونَ عَبْـدُهُ كَذَلِـكَ؟ وَإِنَّ اللَّـهَ عَـزَّ وَجَـلَّ خَلَقَكُـمْ وَرَزَقَكُـمْ، فَاعْبُـدُوهُ وَلا تُشْرِكُـوا بِـهِ شَـيْئَاً.

ثَانِياً: وَآمُرَكُمْ بِالصَّلاةِ، فَإِنَّ اللَّهَ يَنْصِبُ وَجْهَهُ لِعَبْدِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، فَإِذَا صَلَّيْتُمْ، فَلا تَلْتَفِتُوا.

ثَالِثَـاً: وَآمُرُكُـمْ بِالصِّيَـامِ، فَـإِنَّ مَثَـلَ الصِّيَـامِ كَمَثَلِ رَجُـلٍ مَعَـهُ صُرَرٌ مِـنْ مِسْـكٍ فِي عِصَابَـةٍ كُلُّهُـمْ يُحِـبُّ أَنْ يَجِـدَ رِيـحَ الْمِسْـكِ، وَإِنَّ خُلُـوفَ فَـمِ الصَّائِـمِ أَطْيَـبُ عِنْـدَ اللَّـهِ مِـنْ رِيـحِ الْمِسْـكِ.

رابعـاً: وَآمُرُكُـم بِالصَّدَقَـةِ، فـإِنَّ مَثَـلَ ذَلِـكَ مَثَـلُ رَجُـلٍ أَسَرَهُ الْعَـدُوُّ، فَشَـدُّوا يَدَيْـهِ إِلَى عُنُقِـهِ، فَقَدَّمُـوهُ لِيَضْرِبُـوا عُنُقَـهُ، فَقَـالَ: هَـلْ لَكُـمْ إِلَى أَنْ أَفْتَـدِي نَفْـسِي، فَجَعَـلَ يَفْتَـدِي نَفْسَـهُ مِنْهُـمْ بِالْقَلِيـلِ وَالْكَثِـيرِ حَتَّـى فَـكَّ نَفْسَـهُ.

خامسـاً: وَآمُرُكُـمْ بِذِكْـرِ اللَّـهِ كَثِـيراً، فـإِنَّ مَثَـلَ ذَلِـكَ كَمَثَـلِ رَجُـلٍ طَلَبَـهُ الْعَـدُوُّ سِرَاعًـا فِي رَجَـاءٍ، فَـأَتَى حِصْنَـاً حَصِينَـاً فَتَحَصَّـنَ فِيـهِ، وَإِنَّ الْعَبْـدَ أَحْصَـنُ مَـا يَكُـونُ مِـنَ الشَّـيْطَانِ، إِذَا كَانَ فِي ذِكْـرِ اللَّـهِ عَـزَّ وَجَـلَّ، قَـالَ: وَقَـالَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ: وَأَنَـا آمُرُكُـمْ بِخَمْـسٍ، أَللَّـهُ أَمَـرَنِي بِهِـنَّ: بِالْجَمَاعَـةِ، وَالسَّـمْعِ، وَالطَّاعَـةِ، وَالْهِجْـرَةِ، وَالْجِهَـادِ فِي سَـبِيلِ اللَّـهِ، فَإِنَّـهُ مَـنْ خَـرَجَ مِـنَ الْجَمَاعَـةِ قِيْـدَ شِـبْرٍ، فَقَـدْ خَلَـعَ رِبْقَـةَ الإِسْـلامِ مِـنْ عُنُقِـهِ، إِلا أَنْ يُرَاجِـعَ، وَمَـنْ دَعَـا بِدَعْـوَى الْجَاهِلِيَّـةِ، فَهُـوَ مِـنْ جُثَـى جَهَنَّـمَ، قَالُـوا: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! وَإِنْ صَـامَ وَصَـلَّى؟ قَـالَ: وَإِنْ صَـامَ وَصَـلَّى وَزَعَـمَ أَنَّـهُ مُسْـلِمٌ، فَادْعُـوا الْمُسْلِمِينَ بِمَا سَـمَّاهُمُ اللَّـهُ عَزَّوَجَـلَّ: الْمُسْـلِمُونَ الْمُؤْمِنُـونَ عِبَـادُ اللَّـهِ} (أخرجـه أحمـد: ١٧٢٠٩، وابـن حبـان: ٦٢٣٣، قـال شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده صحيـح، والترمـذي: ٢٨٦٣، وقـال الشـيخ الألبـاني: صحيـح، والطيالـسي: ١١٦١، والطـبراني في الكبـير: ٣٤٣٠، وأبي يعـلي: ١٥٧١، قـال حسـين سـليم أسـد: إسـناده صحيـح)

واتـە: حاريثـی ئەشـعەریی ﷺ دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: بێگومـان خـوای بـەرز فەرمـانی بـە یەحیـای کـوڕی زەکەریـیا کـرد بـە پێنـج، وشـان، کەکاریـان پـێ بـکات و بـە بـەنی ئیسـڕائیلیش بڵـێ کاریـان پـێ بکـەن، ئنجـا یەحیـا خەریـك بـوو سسـتیی بنوێنـێ لـە گەیانـدنی ئـەو پێنـج وشـەیە (ئـەو پێنـج فەرمانـە)دا، بۆیـە عیسـا {کـە کـوڕە پـووری بـوو} پێـی گـوت: تـۆ فەرمانـت پێکـراوە بـە پێنـج وشـان کـە کاریـان پـێ بکـەی و بـە بـەنی ئیسـڕائیلیش

بلێی کاریان پێ بکەن، ئنجا یان دەبێ بیانگەیەنی، یان من دەیانگەیەنم، ئەویش گوتی: برایەکەم! من دەترسێم ئەگەر تۆ پێش من بیانگەیەنی، سزا بدرێم یاخود بەزەویدا ڕۆببرێمە خوارێ.

ئنجا یەحیای کوڕی زەکەریا بەنی ئیسرائیلی لە (**بيت المقدس**)دا کۆکردۆتەوە تاکو مزگەوتیان لێ پڕ بوو، هەتا لەسەر دیوارەکانیش دانیشتین، ئەویش ستاییش و مەدحی خوای کردو، دوایی گوتی: خوا فەرمانی پێکردووم بە پێنج وشان، کە کاریان پێ بکەم و فەرمان بە ئێوەش بکەم کاریان پێبکەن:

١)- کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، هیچ شتێکی نەکەنە هاوبەش، وێنەی ئەوەش وەك وێنەی پیاوێك وایە، کە کۆیلەیەکی بە ماڵی ساغی خۆی کڕیبێ، زیو بووە یان زێڕ، ئنجا ئەو کۆیلەیە کە ئەو پیاوە بە ماڵی خوڵاسەی خۆی کڕیویەتی، دەستی کرد بە کارکردن، بەڵام بەرهەمی کارەکەی بۆ کەسێکی دیکە، جگە لە خاوەنەکەی خۆی، دەبرد، ئنجا کامتان ئامادەیە کە کۆیلەکەی بەو شێوەیە بێ، خواش ئێوەی وەدی هێناوەو بژیوی داون، بۆیە بەندایەتیی بۆ بکەن و، هیچ شتێك مەکەنە هاوبەشی.

٢)- هەروەها فەرمانی پێکردوون بە نوێژ، چونکە خوا ڕووی خۆی بۆ ڕووی بەندەکەی ڕادەگرێ، مادام بەو لاو لادا ئاوڕنەداتەوەو، ڕووی خۆی وەرنەگێڕێ لە ڕووگە، ئێوەش هەر کات نوێژتان کرد ڕوو وەمەچەرخێنن بەلای ڕاست و چەپدا، ڕێك ڕووتان ڕاست بکەن بەرەو ڕووگە، خوا ڕووتان تێدەکات {گرنگییتان پێ دەدات و بایەختان پێ دەدات، بە تەئکید مەبەست پێی ئەوەیە، یاخود ڕووتێکردنی خوا، یەکێکە لە سیفەتەکانی خوا، بەو شێوەیە کە بۆ خوا شایستەیە}.

٣)- هەروەها فەرمانی پێکردوون بە ڕۆژوو گرتن، وێنەی ئەوەش وەك پیاوێکە، کە پڕێسکەیەکی هیسکی پێ بێ لە نێو کۆمەڵە خەڵکێکدا بێ، هەرکامێك لەو کۆمەڵە خەڵکە بۆنی ئەو میسکە بکات، بۆنی گۆڕاوی زاری ڕۆژووەوانیش لەلای خوا، لە بۆنی میسك خۆشترە.

٤)- دیسان فەرمانی پێکردوون بە بەخشین، (ماڵ بەخشین)، وێنەی ئەوەش وەك پیاوێك وایە، کە دوژمن بەدیلی گرتبێ و دەستیان لەگەڵ ملی کۆتکردبێ، {دەستیان بەستبێ لەگەڵ ملی، کە ناخۆشترین حاڵەتی کۆت و بەندکردنە} و هێناویانەتە پێش، بۆ ئەوەی لە گەردنی بدەن، ئەویش پێیان بڵێ: ئایا ئامادەن خۆمتان لێ بکڕمەوە؟ ئیدی هەرچی ماڵ و سامانی هەیە، کەم و زۆر هەمووی دەکاتە بەلا گێڕەوەی خۆی و هەموو ماڵەکەیان پێ دەدات، تاکو خۆی لە دەستیان دەرباز دەکات، {واتە: ئێوەش بە هۆی ماڵ بەخشینەوە، خۆتان دەرباز دەکەن لە سزای خوا}.

٥)- هەروەها فەرمانی پێکردوون کە زۆر یادی خوا بکەن، وێنەی ئەوەش وەك پیاوێکە کە دوژمن بەخێرایی بەدوایدا بڕواو بەتەمابێ بیشیگرێ، {نزیك بێ بیگرێ} ئەویش بچێتە نێو قەڵایەکی مەحکەمەوە و، لەوێدا خۆی دەرگاکە لەسەر خۆی گاڵە بدات و خۆی تاقەت دەکات، ئنجا بەندەش، پارێزراوترین حاڵەتی لە شەیتان، ئەوەیە کە لە کاتی یادی خوا کردندا بێ.

(گێڕەرەوەی فەرمووده) گوتی: پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: منیش فەرمانتان بە پێنج (٥) شتان پێدەکەم، کە خوا فەرمانی پێکردووم:

١)- کۆمەڵ بوون، (واتە: کۆ بن، پێکەوە بن، پرژ و بڵاو مەبن).

٢)- گوێ گرتن (بۆ فەرمانی خوا، بۆ پەیامی خوا، بۆ کەسانێك کە پەیامی خواتان پێ ڕادەگەیەنن).

٣)- فەرمانبەریی کردن، (دوای ئەوەی وەرتانگرت و لێی تێگەیشتن، ئنجا جێبەجێی بکەن).

٤)- کۆچ کردن، (واتە: لە شوێنێك کە ناتوانن دینداریی بکەن، بگوازنەوە و کۆچ بکەن بۆ شوێنێك کە دەتوانن لەوێدا دینداریی بکەن و بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجام بدەن).

٥)- تێکۆشان لە ڕێی خوادا، (واتە: بە نەفس و ماڵ و بە زمان و بە هەموو شێوەکان لە پێناوی خوادا تێبکۆشن).

چونکە هەر کەسێك هێندەی بستێك لە کۆمەڵ دەربچێ {لە کۆمەڵی مسوڵمانان} ئەوە ڕێسمانی ئیسلامی لە ملی خۆی داڕنیوە، مەگەر بگەڕێتەوە بۆ نێو کۆمەڵی مسوڵمانان[1]، هەروەها هەر کەسێك بانگەشەی نەفامیی بکات، لەو کەسانەیە کە لەسەر ئەژنۆیان دەکەونە دۆزەخەوە، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ {ئەو کەسەی کە بانگەشەی نەفامیی دەکات} ئەگەر نوێژیش بکات و ڕۆژووش بگرێ، بە هۆی بانگەشەی نەفامییەوە هەر دەبێتە دۆزەخیی؟ فەرمووی: بەڵێ ئەگەر نوێژیش بکات و ڕۆژووش بگرێ و پێشی وابێ کە مسوڵمانە[2]، ئنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مسوڵمانان بە ناوەکانی

---

(١) کە بە تەئکید لێرەدا مەبەست لە (کۆمەڵی مسوڵمانان) ئەوەیە کاتێك مسوڵمانان قەوارەیەکی سیاسییان هەبێ، مسوڵمانێك لەوان جیاببێتەوەو، بە دوژمنەوە پەیوەست بێ، لەو حاڵەتەدا مانای وایە لە ڕیزی ئیسلام و مسوڵمانان چۆتە دەرێ.

دەبێ ئاوا تەفسیر بکرێ، نەك هەر کەسێك لە کۆمەڵێ لە کۆمەڵەکانی مسوڵمانان جیاببێتەوە، لە ئیسلام بچێتە دەرێ، مەبەستی پێغەمبەر ﷺ ئەوە نیە، یاخود مەبەست ئەوەیە کە هەر کەسێك لە ئیسلام بچێتە دەرێ، وەك ئیمان و عەقیدە، ئەوە دیارە ڕێسمانی ئیسلامی لە گەردنی خۆی داڕنیوە مەگەر بگەڕێتەوە بۆ نێو ئیسلام پەشێمان بێتەوە.

(٢) بە تەئکید لێرەدا مەبەست (من دعا بدعوى الجاهلية) ئەوە نیە کەسێك سیفەتێکی سەردەمی

خۆیان وەك خوای زاڵی پایە بەرز ناوی لێناون، بەو ناوە بانگیان بکەن: مسوڵمانان، بڕواداران، بەندەکانی خوا.

واتە: ناو وناتۆرەی دیکە لە نێو خۆتاندا بەکارمەهێنن، بۆ لێك دابڕان، ئەوە سەلەفییەو، ئەوە خەلەفییەو، ئەوە فلانەو ئەوە فیسارە، بەڵێ دەگونجێ کۆمەڵە مسوڵمانێك ناوێك لە خۆیان بنێن، بەڵام بڵێن: ئەوە وەك ناوونیشانێکی سیاسییە، یان بۆ کارێکی دیارییکراو، ڕێکخراوی فلان، ڕێکخراوی فلان، یان تەریقەتی فلان، یان مەزهەبی فلان، یان فلان کۆمەڵە مسوڵمان، ئەوە دەگونجێ، بەڵام وەك دابەشکردنی مسوڵمانان کە هەر کەسێك هاتە ژێر ئەو ناوونیشانە، بۆ وێنە: سەلەفیی، ئەشعەریی، خەلەفیی، فلان ڕێبازە، فلان حیزبە، وەك دابەشکردنی مسوڵمانان، ئا ئەوە بە تەئکید ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ نەهی لێکردوە.

ئەو بابەتەش بە تەفصیل قسەم لێکردوە، لەو مەوسووعەیەی خۆم دا بە ناوی: (بیرکردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیعدا) لە (کتێبی دووەم) تەوەری دووەمدا، کە باسی بنەماو تایبەتمەندییەکانی زۆربەی مسوڵمانانم کردوە، کە لە ڕووی مێژووییەوە بە (**أهل السنة**)، یان (**أهل السنة والجماعة**) ناسراون.

٥)- چۆنیەتی کۆچی دوایی کردنی یەحیا عليه السلام:

لەوبارەوە ئەم دەقە لە (**إبن كثير**)ەوە دێنین، لە کتێبەکەی (**قصص الأنبياء**)دا[1] دەڵێ:

أ/ (بَيَانُ سَبَبِ قَتْلِ يَحْيَى عليه السلام**:**

وَذَكَرُوا فِي قَتْلِه أَسْبَابًا، مِنْ أَشْهَرِهَا أَنَّ بَعْضَ مُلُوكِ ذَلِكَ الزَّمَانِ بِدِمَشْقَ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَتَزَوَّجَ بِبَعْضِ مَحَارِمِهِ، أَوْ مَنْ لَا يَحِلُّ لَهُ تَزْوِيجُهَا، فَنَهَاهُ يَحْيَى عليه السلام **عَنْ ذَلِكَ، فَبَقِيَ فِي نَفْسِهَا مِنْهُ.**

نەفامیی تێدابێ ئەگەرنا پێغەمبەر ﷺ بە (أبو ذر)ی فەرموو: (يا أبا ذر إنك امرؤٌ فيك جاهلية) واتە: ئەی ئەبو زەڕ! تۆ کەسێکی نەفامییت تێدایە، واتە: لەو هەڵوێستەدا نەفامیی تێدایە، کە خۆی بەسەر کەسێکدا هەڵکێشا، چونکە ڕەش پێست بوو، خۆشی سپی پێست بوو، بە هۆی پێست و ڕەنگییەوە خۆی بەسەر ئەوەی دیکەدا هەڵکێشا، کە ئەوە یەکێك بووە لە نەریت و عادەتەکانی نەفامیی.

بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ مەبەستی پێی شتێکی جوزئیی نیە، بەڵکو مەبەستی بانگەشەی نەفامییە، بەگشتی، ئەوەکە ئاڵایەکی کە غەیری دینی ئیسلام بەرز بکاتەوە، یاخود بەرنامە و پەیامێکی دیکەی غەیری ئیسلام هەڵبگرێ، ئەوە بە تەئکید ئەو کەسە دۆزەخییە و نوێژو ڕۆژووەکانیشی شەفاعەتی بۆ ناکەن، مادام چووبێتە ژێر بەیداغێك، جیا لە بەیداغی ئیسلام و مادام چووبێتە ژێر ناوونیشانێك، جیا لە ناوونیشانی ئیسلام و مسوڵمانێتیی.

(١) ص ٤٧٨.

فَلَمَّا كَانَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الْمَلِكِ مَا يُحِبُّ مِنْهَا، اسْتَوْهَبَتْ مِنْهُ دَمَ يَحْيَى، فَوَهَبَهُ لَهَا، فَبَعَثَتْ إِلَيْهِ مَنْ قَتَلَهُ، وَجَاءَ بِرَأْسِهِ وَدَمِهِ فِي طَسْتٍ إِلَى عِنْدِهَا، فَيُقَالُ إِنَّهَا هَلَكَتْ مِنْ فَوْرِهَا وَسَاعَتِهَا.

وَقِيلَ بَلْ أَحَبَّتْهُ امْرَأَةُ ذَلِكَ الْمَلِكِ وَرَاسَلَتْهُ، فَأَبَى عَلَيْهَا، فَلَمَّا يَئِسَتْ مِنْهُ، تَحَيَّلَتْ فِي أَنِ اسْتَوْهَبَتْهُ مِنَ الْمَلِكِ، فَتَمَنَّعَ عَلَيْهَا الْمَلِكُ ثُمَّ أَجَابَهَا إِلَى ذَلِكَ، فَبَعَثَ مَنْ قَتَلَهُ وَأَحْضَرَ إِلَيْهَا رَأْسَهُ وَدَمَهُ فِي طَسْتٍ).

واتە: **ڕوونکردنەوەی هۆی کوژرانی یەحیا** ﷺ: لەوبارەوە چەند هۆکارێکیان باس کردوون، ناودارترینیان ئەوەیە: کە هەندێ لە حوکمڕانانی ئەو ڕۆژگارە لە دیمەشق دەیویست هاوسەرگیریی لەگەڵ هەندێک لە مەحرەمەکانی خۆیدا بکات، یان کەسێك کە پێی ناشێ، یەحیاش پێشگیریی کرد لەو حوکمڕانە کە ئەوکارە بکات، ئەو ئافرەتەش ئەوەی لە دڵدا مایەوە بەرانبەر بە یەحیا، پێی ناخۆش بوو، ئنجا کاتێك کە لە نێوان ئەو ئافرەتەو پادشادا ئەوە ڕوویدا کە پادشا حەزی لێیەتی، {واپێدەچێ زینای لەگەڵ کردبێ} داوای لێکرد کە خوێنی یەحیای پێ ببەخشێ، ئەویش پێی بەخشی، ئەو ئافرەتەش کەسێکی نارد: یەحیای کوشت و سەرەکەشی بە خوێنەوە لە تەشتێکدا بۆ هێنا و، دەگوترێ: کە ئەو ئافرەتە هەر لەو کاتەدا دەست بەجێ لە بەین چووە.

گێڕانەوەیەکی دیکە دەڵێ: ئەو ئافرەتە کە هاوسەری ئەو پادشا حوکمڕانە بووە و یەحیای خۆشویستوە و نامەی بۆ ناردوە {بۆ یەحیا} کە دۆستایەتیی لەگەڵ بگرێ، {خراپەی لەگەڵ بکات} بەڵام یەحیا ئامادە نەبووە، ئنجا کاتێك لێی نائومێد بووە، ئەو ئافرەتە بە حیلەو فێڵ کارێکی وای کردوە، کە داوای سەری یەحیای کردوە لەو پادشایە، ئەویش سەرەتا ئامادە نەبووە، بەڵام دوایی وەڵامی داوەتەوە، ئیدی ئەو پادشایە کەسێکی ناردوە، کە یەحیای کوشتوەو سەرەکەشی و خوێنەکەیشی لە تەشتێکدا هێناوە.

ئنجا لە سەرچاوە مێژووییەکاندا، بۆ وێنە: (**قصص الأنبياء**)ی (**عبدالوهاب النجار**)[1]دا دەڵێ:

ئەو پادشایە ناوی (هیرۆدۆس) بووە، کە لە پەیمانی کۆن و نوێ دا، باسی (هیرۆدۆس) کراوە و، یەکێك بووە لە حوکمڕانەکانی ڕۆم لەو کاتەدا و، ئەو ئافرەتە کە بەتەما بووە بیهێنێ، برازای بووە، {کچی برای بووە و ناوی (هیرۆدیا) بووە}، ئافرەتێکی زۆر جوان بووە، ئنجا دەڵێ: جوولەکەکان ڕاجیاییان هەیە لەوەدا: کە ئایا دروستە هاوسەرگیریی لەگەڵ کچی برا و کچی خوشك (واتە: برازاو خوشکەزا)دا بکرێ یان نا؟ هەرچی (**ربّانیون**)ن بە ڕەوای دەزانن، - کە جۆرێکن لە زانایانی جوولەکە - بەڵام (**القُرّاءون**) - ئەوانیش جۆرێکی

---
(١) ص ٣٦٩.

دیکەیانن - بە قەدەغەی دەزانن، (ربانیون) دەڵێن: لە تەوراتدا باسی حەرامیی برازاو خوشکەزا نەکراوە، کە دروست نەبێ مرۆڤ هاوسەرگیریان لەگەڵ بکات، ئنجا مادام لە تەوراتدا باس نەکراوە، ڕەوایە، بەڵام زاناکانی دیکەی جوولەکە، بە قەدەغەی دەزانن.

پێشتر بەڵێنماندا کە باسی چۆنیەتی کوژرانی زەکەریاش ﷺ بکەین، کە پەیوەستە بە کوژرانی یەحیای کوڕیەوە (عَلَيْهِما السَّلاَم) لەوبارەوە لە کتێبی (**سيرة النبيين والمرسلين**)ی (**محمد عيد عبدالله اليعقوبي الحسيني**)دا، ئەم دەقە هاتوە[1]:

(**عندما علم زكريا بمقتل ولده يحيى، فرَّ من بني إسرائيل و دخل في بساتينهم خارج المدينة، فأمر الملك أن يؤتى به ليقتل أو يذبح كما ذبح ولده، فتبعه بنوا إسرائيل ليقتلوه، وهو يفرُّ من بستان إلى بستان حتى وصل إلى شجرة زيتونٍ، قد فتحت بطنها وقالت: اختف داخلي يا نبي الله! فدخلها فجاء إبليس وأخذ بِطَرفِ ثوبه، فعندما أطبقت الشَّجرة بقي طرفُ الثَّوب خارجها ثم جاء بنوا إسرائيل، فطلب منهم إبليس بصفات رجل أن يأتوا زكريا وهو في الشَّجَرة فوضعوا المنشار على الشجرة فشقّوها وزكريّا فيها....**)

واتە: لە کاتێکدا زەکەریا دەزانێ کە یەحیای کوڕی کوژراوە، لە بەنی ئیسرائیل ڕادەکات، دەچێتە نێو باغ و بێستانەکانیان لە دەرەوەی شار، پادشاش فەرمان دەکات کە ئەویش بهێنرێ و بۆی بکوژرێ و سەرببڕدرێ، وەك چۆن کوڕەکەی سەر بڕاوە، بەنی ئیسرائیلیش شوێنی دەکەون بۆ ئەوەی بیکوژن، ئەویش لە باغێکەوە بۆ باغێکی دیکە ڕادەکات، هەتا دەگاتە لای درەختێکی زەیتوون کە ئەو درەختە زەیتوونە خۆی کردۆتەوە (واتە: شەق بووە، دەبێ قەدەکەی گەورە بووبێ) درەختەکە بانگی دەکات دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! وەرە نێو من، دەچێتە نێوی و دوایی وێك دەکەوێتەوە، ئیبلیسیش دێ دامێنی کراسەکەی دەگرێ، کاتێك کە درەختەکە وێك دەکەوێتەوە، هەندێ لە دامێنی کراسەکەی بەشێکی بە دەرەوە دەمێنێ، ئنجا بەنی ئیسرائیل دێن، ئیبلیسیش لە شێوەی پیاوێکدا پێیان دەڵێ: ها ئەوە زەکەریا لە نێو ئەو درەختەدایە، ئەوانیش دێنن مشار لەسەر درەختەکە دادەنێن و درەختەکە دەبڕن، زەکەریاشی تێدا دەبێ و ئەویش دەبڕن.

ڕیوایەتی دیکەش هەیە کە هەر بە مردنی ئاسایی خۆی کۆچی دوایی کردوە و، هیچیشیان پشت ئەستوورنین بە بەڵگەیەکی یەکلاییکەرەوەو دڵنیایکەر.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) ج٢ ص ٣٠٦.

www.alibapir.com

له تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتانین
Stay in touch on social media
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

عەلی باپیر/AliBapir

archive.org/details/@alibapir

عەلی باپیر/AliBapir

AliBapir
Google Play
App Store

www.alibapir.net
کوردی - عربي - English

کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان بیسـت و پێنـج (٢٥) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (١٦ - ٤٠) کـە تێیانـدا بەسـەرهاتی مەریـەم و عیسـای کـوڕی سـەلامی خوایـان لەسـەر بـێ، خراوەتـەڕوو.

پوختەی بەسەرهاتی مەریەم و عیساش ئاوایە:

لـە کاتێکـدا مەریـەم لـەلای ڕۆژهـەڵاتی خەڵکەکـەی پـەردە دەگرێتـەوە (بـۆ خـۆ شـۆردن، یـان بـۆ هـەر کارێـکی دیکـەی تایبـەتی خـۆی)، جیبریـل لـە شـێوەی پیاوێـکی تێـر و تـەواودا، وەك نوێنـەری خـوا، خـۆی پێشـان دەدا و، پێـی ڕادەگەیەنـێ کـە خـوا ﷻ ناردوویـەتی تاکـو کوڕێـکی پـاك و چـاکی پـێ ببەخشـێ، مەریەمیـش پەنـای لـێ بـە خـوا دەگـرێ و سەرسـوڕمان دەردەبـڕێ، کـە چـۆن منداڵـی پەیـدا دەبـێ، لـە حاڵێکـدا کـە هیـچ پیاوێـك بـە حەڵاڵیـی دەسـتی نەگەیاندۆتـێ و، ئافرەتێـکی خراپەکاریـش نەبـووە؟!

جیبریلیـش دڵنیـای دەکاتـەوە کـە ئـەوە فەرمـانی خوایـە و، وەك نیشـانەیەکی خـوا بـۆ خەڵـك و بەزەیـی خوایـە، بەرانبـەر بـە تـۆش و بەرانبـەر بـە عیسـاش ؈.

ئیـدی سـەرەنجام مەریـەم دووگیـان دەبـێ و، پـاش لـە دایـك بـوونی عیسـاش ؈ کـە کۆرپەکەیـەتی، دەیباتـەوە لای خەڵکەکـەی و ئەوانیـش سەرزەنشـتی دەکـەن: ئایـا ئـەو منداڵـەت لـە کـوێ بـوو، بەبـێ هاوسـەر؟!

ئەویـش ئامـاژە دەکات بـۆ مەلۆتکەکـەی خـۆی، کـە عیسـایە ؈ عیسـای کوڕیـشی دێتـە قسـەو بەرگریـی لـە پاکیـی دایـکی دەکات و، ڕاشـیدەگەیەنێ کـە ئـەو بەنـدەی خـواو پێغەمبـەری خوایـەو، خـوا کتێبـی پـێ دەدات و، فەرمـانی پێـدەکات بـە نوێـژو زەکات و بـە چاکـە لەگـەڵ دایـکی داو....هتـد.

پاشـان خـوای کارزان بـەو بۆنـەوە، چەنـد ڕاسـتییەکی مـەزن لـە بـارەی یەکتایـی خـواو، ڕۆژی دوایـی و، سـەرەنجامی شـوومی هاوبەشـدانەرانەوە، دەخاتـەڕوو، هەروەهـا هۆشـداریی دەداتـە خەڵـك لـە بـارەی قیامـەت و ڕۆژی دواییـەوە.

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ
حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ
تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ
وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ۖ وَلِنَجْعَلَهُ
آيَةً لِّلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِّنَّا ۚ وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾ فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا
﴿٢٢﴾ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا
﴿٢٣﴾ فَنَادَاهَا مِن تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ
تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا ۖ فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي
نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾ فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ ۖ قَالُوا يَا مَرْيَمُ
لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا
﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ
الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ
حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ
وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾ ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ۚ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ
أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ ۖ سُبْحَانَهُ ۚ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ۚ
هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِن بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ
﴿٣٧﴾ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا ۖ لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ
إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ
﴿٤٠﴾﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها لە کتێبەکە دا باسی مەریەم بکە، کە لە شوێنێکی ڕۆژهەڵاتی خەڵکەکەی، کەناری گرت ﴿١٦﴾ ئنجا بۆ خۆ لێ پەناگرتنیان پەردەیەکی گرتەوە، (بە مەبەستی خۆ شۆردن، یان کارێکی تایبەتی خۆی)، ئێمەش ڕووحەکەمان (جیبریل)مان ناردە لای، بۆی چووە سەر شێوەی پیاوێکی تێر و تەواو (ڕێك و پێك) ﴿١٧﴾ (مەریەم) گوتی: ئەگەر تۆ پارێزکاری، پەنات لێ بە (خوای) بە بەزەیی دەگرم ﴿١٨﴾ (جیبریل) گوتی: بە دڵنیایی من نێرراوی پەروەردگارتم، تاکو کوڕێکی پاك و چاکت پێ ببەخشم ﴿١٩﴾ (مەریەم) گوتی: ئنجا چۆن چۆنی کوڕم ببێ، کە هیچ مرۆڤێك (بە حەڵاڵیی) دەستی لێ نەداوم و، داوێنپیسیش نەبووم؟! ﴿٢٠﴾ (جیبریل) گوتی: بەو شێوەیە، پەروەردگارت فەرمووی: ئەوە بۆ من سێنایەو، تاکو ئەو (کوڕە)یش بۆ خەڵکی بکەینە نیشانەو موعجیزەو، ئەوەش بەزەیییەکە لە ئێمەوەو، ئەو کارەش بڕیاردراوەو بڕاوەتەوە ﴿٢١﴾ ئیدی (مەریەم) ئەوی (لە سکی خۆیدا) هەڵگرت و، بە هۆیەوە لە شوێنێکی لاچەپی دوور، کەناری گرت ﴿٢٢﴾ پاشان ژانی منداڵبوون پەنای پێبردە لای بنك و قەدی دارخورمایەك، (لە ترس و حەژمەتان) گوتی: ئەی خۆزگە پێش ئەم (حاڵ)ە، مرد بام و، نادیدەگیراوو لە بیرکراو بوومایە ﴿٢٣﴾ لەلای ژێرەوەی بانگی کرد: کە خەمبار مەبە! پەروەردگارت لەلای خۆیەوە سەرچاوەیەکی ئاوی داناوە ﴿٢٤﴾ (ئنجا ئاو بخۆوە) و قەدی دارخورمایەکەش بەلای خۆت دا بجووڵێنە، فەریکە خورمای گەیشتووت بەسەردا دەخاتە خوارێ ﴿٢٥﴾ ئنجا (لە خورمایەکە) بخۆو (لە ئاوی سەرچاوەکە) بخۆوەو، خاتر جەم و دڵخۆشیش بە، ئەگەر یەکێکیشت لە مرۆڤان دی، بڵێ: من ڕۆژووم بۆ (خوای) بە بەزەیی لە خۆم گرتوەو، ئەمڕۆ قسە لەگەڵ هیچ مرۆڤێکدا ناکەم ﴿٢٦﴾ ئیدی هەڵیگرت و هێنایەوە لای خەڵکەکەی و گوتیان: ئەی مەریەم! بەڕاستیی کارێکی (خراپی) سەرسوڕهێنەرت کردوە ﴿٢٧﴾ ئەی خوشکی هارونن! نە بابت پیاوی خراپ بووەو، نە دایکت زینا خواز! ﴿٢٨﴾ ئەویش ئاماژەی بۆ (کۆرپەکەی) کرد (کە قسەی لەگەڵ بکەن)، گوتیان: چۆن کەسێك بدوێنین کە منداڵی سەرلانکەیە؟ ﴿٢٩﴾ (عیسا) گوتی: من بەندەی خوام کتێبی پێداوم و، کردوومی بە پێغەمبەر ﴿٣٠﴾ لە هەر جێیەکیش بم بەپێزی کردووم و، ڕاشیسپاردووم کە هەتا زیندووبم، نوێژ بکەم و زەکات بدەم ﴿٣١﴾ هەروەها ڕایسپاردووم، کە لەگەڵ دایکم دا چاکەکاربم و، نەشیکردوومە

خۆشـەپێن و خراپـەکار و بێمـراد ﴿٣٢﴾ سەلامیشـم (لـە خـواوە) لێیـە ئـەو ڕۆژەی تێیـدا لـە دایـك بـووم و، ئـەو ڕۆژەی تێیـدا دەمـرم و، ئـەو ڕۆژەش کـە بـە زیندوویـی تێیـدا هەڵدەسـێنرێمەوە ﴿٣٣﴾ ئـا ئـەوە عیسـای کـوڕی مەریەمـە، قسـەی هەقـە، کـە تێیـدا دوو دڵـن ﴿٣٤﴾ بـۆ خـوا نالـوێ هیـچ ڕۆڵەیـەکی هەبـێ، پاکیـی بـۆ وی، هـەر کات بڕیـاری کارێـك بـدات (بێتـەدی) بـەس پێـی دەفەرمـوێ: ببـە، یەکسـەر دەبـێ ﴿٣٥﴾ (هەروەهـا عیسـا گـوتی:) هـەر خـواش پـەروەردگاری مـن و پـەروەردگاری ئێوەشـە، تەنیـا ئـەو بپەرسـتن، ئەمـە ڕێـی ڕاسـتە ﴿٣٦﴾ ئیـدی کۆمەڵـە (نەصرانییـە)کان لـە نێـو خۆیـان دا، کەوتنـە ڕاجیاییـەوە، دەجـا هـاوار بـۆ ئەوانـەی بێبـڕوان لـە دیمـەن و ئامادەبـوونی ڕۆژێـکی مـەزن ﴿٣٧﴾ ئـای ئـەو ڕۆژەی دێنـە لامـان (لـە قیامـەت دا) چەنـدە بیسـەر و بینـەرن! بـەڵام ئەمـڕۆ سـتەمکاران لـە گومڕاییـەکی ئاشـکرادان ﴿٣٨﴾ هەروەهـا لـە ڕۆژی داخ و حـەسرەت بیانترسـێنە کـە بڕیـاردرا، لـە حاڵێکـدا کـە ئـەوان لـە بـێ ئاگایـی دان و، ئـەوان لـە بێبڕوایـی دان ﴿٣٩﴾ بـە دڵنیایـی هـەر ئێمـە زەوی و، هـەر کـەس کـە لەسـەریەتی، بـە میـرات دەگریـن و، تەنیـا بـۆ لای ئێمـەش دەگێڕدرێنـەوە ﴿٤٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێك لە وشەکان

(﴿إِذِ ٱنتَبَذَتۡ﴾): لـە کاتێکـدا کـە کەنـاری گـرت، (**النَّبْـذُ: إلقَـاءُ الـشَّيءِ وَطَرْحُـهُ، لِقِلَّـةِ الإعْتِـدَادِ بـهِ، وَانْتَبَـذَ فُـلاَنٌ: اعْتَـزَلَ اعْتَـزَالَ مَـنْ يَقِـلُّ مُبالاتُـه بنَفْسِـهِ فِيْـمَا بَيْنَ النَّـاس**)، (نَبْـذ) بریتیـە: لـە فڕێـدانی شـتێك و هەڵـدانی لەبـەر ئـەوەی لـە لای بـێ بایەخـە، دەگوتـرێ: (**انْتَبَـذَ فُـلاَنٌ**) واتـە: فـلان کەنـاری گـرت، کەنـار گرتنێـك کـە گرنگیـی بـە خـۆی نـەدات، لـەو ڕووەوە داخـۆ خەڵـك چـی دەڵێـن؟

(﴿وَلَمۡ يَمۡسَسۡنِي بَشَرٞ﴾): هیـچ بەشـەرێك دەسـتی نەگەیاندوومـێ، (**كُنِّـيَ بالْمَـسِّ عَـنِ النِّـكَاح**)، وشـەی (**مَـس**) کینایەیـە لـە هاوسـەرگیریی.

(﴿وَلَمۡ أَكُ بَغِيّٗا﴾): هەروەهـا داوێـن پێسـیش نەبـووم، (**بَغَـتِ المَـرْأَةُ تَبْغِـي بِغَـاءً: فَجَـرَتْ، فَهِـي بَغِـيٌّ، وَالجَمْـعُ بَغَايَـا**)، واتـە: (**بغـت**) ئافرەتەکـە داوێـن پیسـیی کـرد، داوێـن پیسـیی دەکات، داوێـن پیسـیی کـردن، (**فَجَـرَتْ**) واتـە: گوناهـی کـرد، داوێـن پیسـیی کـرد، واتـە: غەریـزەی جینسـیی خـۆی تێرکـرد لـە ڕێـی ناشـەرعییەوە، (**فَهِـي بَغِـيٌّ**) ئەگـەر تـاك بـێ پێـی دەگوتـرێ: (**بَغِـي**) و بـە کـۆش پێیـان دەگوتـرێ: (**بَغَايَـا**) واتـە: ئافرەتـانی داوێـن پیـس.

(مَّقۡضِيّٗا): واتە: بڕیار لەسەر دراو، (قَضَى، يَقْضِي، قَضَاءً وَقَضْيَاً وَقَضِيةً: حَكَمَ وَفَصَلَ)، (مَقْضِيَّاً أي: مَفْصُولاً) بڕیاریدا، بڕیار دەدا، بڕیار دان، واتە: بڕیاریداو، یەکلایی کردەوە، (مَقْضِيَّاً) واتە: یەکلایی کراوە، بڕیار لەسەر دراو، جیاکراوە.

(قَصِيّٗا): (القَصِيُّ: البَعِيد) واتە: شوێنێکی دووری کەنار، پەڕگە.

(فَأَجَآءَهَا): پەنای پێ برد، (وَأَجَاءَهُ إلى كَذَا: الجَأَهُ اضْطَرَّهُ)، (جَاءَ) واتە: هات، (أَجَاءَهُ) واتە: (جَاءَ بِهِ) واتە: هێنای، (وَأَجَاءَهُ إلى كَذَا) واتە: پەنای پێبردە بەر ئەوەو ناچاری کرد.

(ٱلۡمَخَاضُ): (وَجْعُ الوِلاَدَة) واتە: ژانی منداڵ بوون، (مَخِضَتِ الحَامِلُ مَخَاضَاً: أَي ضَرَبَهَا الطَّلْقُ فَهِيَ مَاخِضٌ)، واتە: ئافرەتی دووگیان کە ژانی منداڵبوونی دێتێ پێی دەگوترێ: (مَخِضَت) و بە ژانەکەی دەگوترێ: (مَخَاض) و بە خۆی دەگوترێ: (مَاخِض) واتە: ژانی منداڵبوون لێهاتوو.

(جِذۡعِ): (الجِذْعُ: سَاقُ النَّخْلَةِ وَنَحْوِهَا) واتە: قەدو بنکی درەخت، یان هی دارخورما و غەیری ئەوە پێی دەگوترێ: (جِذْع)، بە (أَجْزَاعُ وجُذُوع) کۆدەکرێتەوە.

(نَسۡيٗا مَّنسِيّٗا): (النَّسِيُّ: ما نُسِيَ) شتی فەرامۆشکراو، لە بیرکراو، (مَا يَقِلُّ الإعْتِدَادُ بِه) شتێك کە بایەخی کەم پێ بدرێ، (النَّسيُّ) و (النسي) هەردووکیان یەك مانایان هەیە، شتێك کە فەرامۆش بکرێ، (مَنْسي) دیارە (مَفْعُولُ بِه) واتە: فەرامۆشکراو.

(سَرِيّٗا): (سَرُوَ، يَسْرُو، سَرَاوَةً، وسَرواً: شَرُفَ فَهُوَ سَرِيٌّ، وَالسّرِيُّ، النَّهرُ: لأَنَّهُ يَسْرِي)، دەگوترێ: (سَرُوَ، يَسْرُو، سَرَاوَةً، وسَرواً) واتە: گەورەبوو، بوو بە سەرۆك، ئەو کوڕێکی بەرچاوە، یاخود کوڕێکی هەڵکەوتوویە، (سرياً) دەگونجێ بە مانای کوڕێکی هەڵکەوتوو بێ کە عیسایە، دەشگونجێ (سرياً) واتە: ڕووبارێك بێ کە دەڕوا، سەرچاوەیەك بێ کە ئاوی لێ دەڕوات، کە مانای دووەمیان گونجاوترە لەگەڵ سیاقی ئایەتەکە.

(وَهُزِّيٓ إِلَيۡكِ بِجِذۡعِ ٱلنَّخۡلَةِ): بنکی دارخورماکە بەلای خۆتدا بکێشە، بیجووڵێنە، (هَزَّ الشيءَ: حَرَّكَهُ، وهَزَّ الشَّجَرَةَ وَنَحْوِهَا: حرَّكَهَا فِي شِدَّةٍ) ڕایوەشێنە بەلای خۆتدا.

(رُطَبٗا): دەگوترێ: (نَضِيجُ البُسْرِ قَبْلَ أَنْ يَصِيْرُ تَمْرَاً، وَالجَمْعُ أَرْطَاب وَرُطَاب وَالوَاحِدَةُ: رُطْبَةَ)، فەریکە خورما پێش ئەوەی ببێتە خورما، کاتێك کە فەریکە پێی دەگوترێ: (رُطَب) کە بە (أَرْطَاب وَرُطَاب) کۆدەکرێتەوە، تاکەکەی پێی دەگوترێ: (رطبة).

(جَنِيًّا): (الجَنْـيُ: كُلُّ مَـا يجْنـى مِـنَ الشَّـجَرَة)، (جَنَـى) هـەر شـتێکە کـە لـە درەخـت دەکرێتـەوە، میـوەی درەخـت، بـەری درەخـت.

(وَقَرِّي عَيْنًا): (قَـرَّتْ عَيْنُـهُ: سُرَّ وَرَضِيَ، فَهُـوَ قَرِيـرُ العَـيْنِ)، (قَـرَّتْ عَيْنُـهُ) واتـە: دڵخـۆش بـوو، ڕازی بـوو، (قَرِيـرُ العَـيْنِ) واتـە: ڕازی، دڵپەسـند، شـادمان، ئنجـا ئـەوەش بۆیـە وای پێدەگوتـرێ: چونکـە (قَـرَّ) واتـە: (ثبـت)، مـرۆڤ ئەگـەر شـتێکی خۆشویسـت، چـاوی لەسـەر دەچەسـپێنێ و چـاوی تێدەبـڕێ، چـاوی لەسـەر لانـادا، بـە پێچەوانـەی ئـەوەوە کـە شـتێکی پـێ ناخـۆش بـێ، چـاوی لـێ لادەدات.

یاخـود لەبـەر ئـەوە کـە (قَـرَّ) بـە مانـای سـەرما دێ و فرمێسـکی شـادییش سـاردە جـاری وایـە، مـرۆڤ لـە خۆشـیان فرمێسـکی دێ، کـە فرمێسـکی شـادیی سـاردە، هـەروەك فرمێسـکی دڵتەنگیـی و خەمۆکیـی، گەرمـە.

دەگوتـرێ: (قَـرَّ بِهَـذَا الأَمْـرِ عَيْنَـاً) واتـە: بـەو شـتە دڵـت خـۆش بـێ، (وَقَرِّي عَيْنًا) واتـە: (ئـەی مەریـەم!) دڵـت خـۆش بـێ، شـادمان بـە.

(نَذَرْتُ): (نَـذَرَ الـشيءِ نَـذْرَاً وَنُـذُوراً: أَوجَبَـهُ عَـلَى نَفْسِـهِ) ئـەو شـتەی لەسـەر خـۆی پێویسـت کـردوە، بـە کوردیـی دەڵێـن: لـە خـۆی گرتـوە، (نَـذِر بالـشيءِ: عَلِمَـهُ)، واتـە: ئـەو شـتەی زانـی، بـەڵام (نَـذَرَ الـشيء) واتـە: ئـەو شـتەی لەسـەر خـۆی پێویسـت کـردوە.

(فَرِيًّا): (فَـرِيَ الـشيء: يَفْـرِي فَرِيَـاً: شَـقَّهُ، وَالفَـرِيُ: الكَـذِبُ: اختلقـه، وَالفَـرِيُّ مِـنَ الأُمُـورِ: المُخْتَلَـقُ والعَجِيـب)، وشـەی (فـري) بـە مانـای (قطـع) دێ، (فـري الجلـد) واتـە: چەرمەکـەی لـەت کـرد، ئنجـا لەبـەر ئـەوەی کەسـێك کـە درۆ دەکات، لەبـەر ئـەوەی کـە ئـەو شـتە درۆیـەو بـوونی نیـە و بـۆ خـۆی دایتاشـیوە، بـە یەکێـك دەگوتـرێ: درۆیـان دەتاشـێ، یانـی: بـوونی نیـە بـەڵام بـۆ خـۆی دروسـتی دەکات، وێـڕای ئـەوەش (فـري) بـە مانـای شـتێکی بوختـان، یـان دروسـتکراو دێ، بـە مانـای شـتی سەرسـوڕهێنەرو شـیاوی سـەر لـێ سـوڕمانیش دێ.

(يَمْتَرُونَ): (إِمْـتَرَى فِي الـشيءِ: شَـكَّ فِيـهِ) تێیـدا دوو دڵ بـوو لـەو شـتەدا، هەروەهـا (المِرْيَـةُ والمُرْيَـة: الجَـدَلُ) بـە مانـای مشـت و مڕیـش دێ، ئـەوە بـە مانـای گومانیـش دێ، دەگوتـرێ: (هَـذِهِ فِرْيَـةٌ بـلاَ مِرْيَـة) ئـەوە درۆیـە بەبـێ دوو دڵیـی.

(مَشْهَدِ): (المَشْـهَدُ: الحُضـورُ، والمَشْـهَدُ مـا يُشـاهَدُ، والمَشْـهَدُ: المجْتَمَـعُ مِـنَ النَّـاسِ والجَمْـعُ مَشَـاهِد)، (مَشْـهَد) هـەم بـە مانـای ئامادەبـوون دێ، هـەم بـە مانـای شـتێك کـە دەبینـرێ، هـەم

بە مانای خەڵكێكی كۆبووەوە دێ، یاخود ئەو شوێنانەی كە خەڵكیان لێ كۆدەبێتەوە، كە بە (**مشاهد**) كۆدەكرێتەوە.

(يَوْمَ ٱلْحَسْرَةِ): (**الحَسْرَةُ: شِدَّةُ التَلَهُّفِ وَالحُزْن**)، (**حَسْرَة**) بە كوردیش هەر بەكاردەهێنرێ كە دەڵێین: داخ و حەسرەت، یاخود (**حَسْرَة**) واتە: خەفەتباریی، دڵتەنگیی، ناڕەحەتیی، زۆر ناڕەحەتیی، (**يوم الحسرة**) بە تەئكید مەبەست پێی ڕۆژی قیامەتە، كە لەوێدا بابای بێبڕوا و خەڵكی بێبڕوا زۆر داخ و حەسرەت و، خەفەت دەخوا، یاخود لە دنیادا بە شێوەیەك ژیانیان بەڕێكرد كە لەوێ بۆیان قەرەبوو نابێتەوە، بە شێوەیەك بەڕێیان كرد كە شەرمەزاریی و عەیبدارییان وە دەست هێنا.

مانای گشتی ئایەتەكان

مانای گشتی ئەم بیست و پێنج (٢٥) ئایەتە بە كورتیی و پوختیی بە ڕێ دەكەین، لەبەر ئەوەی دوایی: هەم لە مەسەلە گرنگەكاندا، ئایەتەكان بڕگە بڕگە شی دەكەینەوە، هەم بەسەرهاتی مەریەم و عیساش صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێ، دێنین:

خوای بەرزو مەزن دەفەرموێ: ﴿وَٱذْكُرْ فِى ٱلْكِتَٰبِ مَرْيَمَ﴾، هەروەها لە كتێبدا، واتە: لەم قورئانەدا كە كتێبە، نووسراوە، هەروەها قورئانیشە، خوێنراوەشە، لەم كتێبەدا باسی مەریەم بكە، ﴿إِذِ ٱنتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾، لەو كاتەوە باسی بكە، كە كەناری گرت لە خەڵكەكەی، لەو خەڵكەی ئەو لە نێویاندا بوو، ئەو یەكێك بوو لە خۆیان، كەناری لێگرتن و كەوتە لای ڕۆژهەڵاتیان، ئنجا چۆن چووە ئەو پەڕگەیەوە؟ ﴿فَٱتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا﴾، پەردەیەكی خستە نێوان خۆی و ئەوانەوە، واتە: پەردەیەكی گرتەوە، ئایا ئەو پەردەیەی بۆچی گرتۆتەوە؟ ساڵ و زەمانانی ڕابردوو وەك ئێستا گەرماو نەبووە، ئافرەتان و پیاوان خۆیانی لێ بشۆن، بەڵكو (سەراو) هەبووە، یاخود شوێنی (كوڵكردن) ئافرەتان لەوێ جل و بەرگیان لێ دەشۆرد و، خۆیان لێ دەشۆردو، پەردەیان لێ دەگرتەوە، یان لە پەنایەك بووە كە پیاو بەلایاندا نەچوو ون، شوێنی ئافرەتان جیا بووە، شوێنی پیاوانیش جیابووە، واتە: پەردەی گرتەوەو لە نێوان خۆی و خەڵكەكەدا، بۆ ئەوەی دیار نەبێ، بۆ كاری تایبەتی خۆی، ئنجا یان خۆی گۆڕیوە، یان خۆی شۆردوە و پاك و خاوێنی خۆی كردوە، ﴿فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾، ڕووحی خۆمانمان ناردە

لای، بۆی چووە سەر شێوەی مرۆڤێکی ڕێك و پێك و تێر و تەواو، کە بێگومان مەبەست پێی جیبریلە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلۡأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلۡبِكَ ﴿١٩٤﴾ ﴾الشعراء، ﴿ قُلۡ نَزَّلَهُۥ رُوحُ ٱلۡقُدُسِ مِن رَّبِّكَ بِٱلۡحَقِّ ﴿١٠٢﴾ ﴾النحل، ﴿ تَنَزَّلُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ فِيهَا بِإِذۡنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمۡرٍ ﴿٤﴾ ﴾القدر.

(**روح القدس**) و (**روح الأمين**) و (**الروح**) و (**روحنا**) هەموویان مەبەست پێیان جیبریلە عليه السلام، جیبریل ناویەتی، (**روح**)یش یان نازناویەتی، یان یەکێکە لە سیفەتەکانی، هەروەك چۆن عیسا عليه السلام، (**عیسا**)ی پێگوتراوە و (**مسیح**)یش پێگوتراوە و (**إبن مريم**)یش پێگوتراوە، ڕووحی خۆمانمان نارده لای، بۆی چۆوە سەر شێوەی مرۆڤێکی تێر وتەواو.

﴿ قَالَتۡ إِنِّيٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحۡمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيّٗا ﴾، لەو کاتەش دا هەر عادەت نەبووە پیاو بچنە سەراوی ئافرەتان و شوێنی کوڵکردن و جل و جۆڕ شۆریی ئافرەتان، بۆیە پێی سەیر بوو، گوتی: من پەنا لە تۆ بە خوای خاوەن بەزەیی دەگرم، ئەگەر تۆ پارێزکاری، چونکە ئەگەر پارێزکار نەبێ، پەناشی لێ بە خوا بگرێ، بێ سوودە، دیارە جیبریل بۆی چۆتە سەر شێوەی پیاوێکی نوورانیی و ڕێك و پێك و خواناس، بۆیە وای گوتوە و وای تێڕابینیوە، پارێزکار بێ.

﴿ قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ ﴾، گوتی: بە دڵنیایی من نێردراوی پەروەردگاری تۆم، ﴿ لِأَهَبَ لَكِ غُلَٰمٗا زَكِيّٗا ﴾، تاکو منداڵێکی پاك و چاکت پێ ببەخشم، (**غلام**) یانی: کوڕیژگە.

بێگومان سەرەتا کۆرپەلەیەو، دوایی لە دایك دەبێ و، مەلۆتکە دەبێ و، دەبێتە کۆرپە و دەبێتە منداڵ، دوایی دەبێتە مێرد منداڵ (**صبي**)، پێش باڵغ بوون و دوایی دەبێتە کوریژگە (غلام)، کە ئەو کاتەیە باڵغ دەبێ، بەڵام بە ئیعتیباری ئەوەی سەرەنجام دەبێتە غوڵام، کە غوڵام جاری وایە بە مانای پیاوێکی تێر و تەواو و خاوەن ژن وماڵیش هەر هاتوە، یانی: سەرەنجام دەبێتە پیاوێکی تێر و تەواو.

﴿ قَالَتۡ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٞ ﴾، گوتی: ئنجا چۆن و لە کوێوە کوڕێکی وام پەیدادەبێ؟! ﴿ وَلَمۡ يَمۡسَسۡنِي بَشَرٞ ﴾، لە حاڵێکدا کە هیچ کەس هیچ پیاوێك، یانی: بە حەڵاڵیی کەس دەستی لێنەداوم، چونکە وشەی (مَسّ) کینایەیە بۆ نیکاح و هاوسەرگیریی، ﴿ وَلَمۡ أَكُ بَغِيّٗا ﴾، {بە حەڵاڵیی هاوسەرگیریم نەکردوە و، دەستی هیچ پیاوێکم پێنەکەوتوە} هەروەها داوێن پیسیش نەبووم، ئافرەتێك نەبووم کە داوای پیاوان بکەم و داوێن پیس بم.

﴿ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ ﴾، {ڕووح، جیبریل} گوتی: بڕیارەکە هەر بەو شێوەیەیە، پەروەردگارت فەرموویەتی: ﴿ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ﴾، ئەوە لەلای من ئاسانە، یانی: بۆوی سێنایە کە کۆرپەیەك لە سكی تۆدا پەیدا بكات، بێ ئەوەی پیاوێك دەستت لێ بدات، نە بە حەلالیی، نە بە حەرامیی، ﴿ وَلِنَجْعَلَهُۥٓ ءَايَةً لِّلنَّاسِ ﴾، بۆ ئەوەش کە ئەو منداڵە بگێڕین بە نیشانەیەك بۆ خەڵك {کە خوا دەتوانێ مرۆڤ بخوڵقێنێ بەبێ پێکگەیشتنی نێر ومێش} ﴿ وَرَحْمَةً مِّنَّا ﴾، هەروەها بەزەییشە لەلایەن ئێمەوە، یانی: ئەو منداڵە خودی بەزەییە، یاخود مایەی بەزەییە بۆ تۆ، یاخود بەزەیی خوایە بۆ مرۆڤایەتیی، ﴿ وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴾، بڕیاری پەیدابوونی ئەو منداڵەش، بڕیارێکی هەڵبڕاوە، بڕیارێکی کۆتایی پێهێنراوە.

﴿ فَحَمَلَتْهُ فَٱنتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴾، ئنجا هەڵیگرت، منداڵەکە چووە نێو هەناویەوە و، بەهۆیەوە چووە شوێنێکی پەڕگە و دوورە چاو.

دوایی باسی دەکەین کە هەندێك لە زانایان دەڵێن: جیبریل فووی بە یەخەی کراسەکەی داکردوە، یان فووی بە زاریدا کردوە، گرنگ ئەوەیە ڕووحی عیسا چۆتە بەر بەدەنی.

﴿ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ ﴾، ژانی منداڵبوون، پەنای پێبردە بەر بنك و قەدی دار خورمایەك {پاڵی وێدا} ئافرەت کە منداڵی دەبێ، دەبێ پاڵ وەدیوار یان بە شتێك بدات، ئافرەتانیش دەوری دەگرن، بەڵام ئەو کەسی لە دەور نەبووە و پاڵی وە قەدی دار خورمایەکە داوە.

﴿ قَالَتْ يَٰلَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا ﴾، گوتی: خۆزگە پێش ئەمە مردبامایە!

یانی: ئەم حاڵەم بەسەر نەهاتبایە و نەمدیبایە، ﴿ وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴾، خۆزگە فەرامۆشکراوو لە بیرکراو بوومایە، واتە: هەر نەبوومایەو لە بیر کراوبوومایە، ئاشکرایە خەمی ئەوەی بووە: چۆن وەڵامی خەڵك بداتەوە، بەبێ ئەوەی کە شوو بکات، منداڵێکی پەیدابێ! سەدو یەك گومانی خراپ پێی دەبەن، وەك ئێستاش لەگەڵدا بێ جوولەکەکان هەر گومانی خراپی پێدەبەن! ﴿ فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ ﴾، لە ژێریەوە بانگی کرد، وا پێدەچێ: هەر کۆرپەکەی کە لێی جیابۆتەوە، کە عیسایە، بانگی کردبێ، چی پێگوت؟ ﴿ أَلَّا تَحْزَنِى ﴾، کە خەفەت مەخۆ، ﴿ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴾، پەروەردگارت لە ژێرتەوە، واتە: لە خوارتەوە، کانیی و جۆگایەکی دەرقوڵاندوە، ئەوە بۆ ئاو، بۆ خواردنیش:

﴿ وَهُزِّيٓ إِلَيۡكِ بِجِذۡعِ ٱلنَّخۡلَةِ ﴾، قەدی دارخورمایەکەش بەلای خۆتدا ڕاکێشە، لەو حاڵەدا زۆر بێهێز بووە، بەڵام یانی: هەر دەستی بگەیەنێ دارخورمایەکە بەلاتدا خواردەبێتەوە، شتەکان هەموویان هەر موعجیزە بوون، چی لێدێ؟ ﴿ تُسَٰقِطۡ عَلَيۡكِ رُطَبٗا جَنِيّٗا ﴾، فەریکە خورمای پێگەیشتووت بەسەردا دەبارێنێ! چونکە دارخورما بە چەند پیاوێکیش ڕاناوەشێنرێ! چ جای ئافرەتێك کە لەسەر منداڵ بوونە و بێ هێزە! بەڵام یانی دەستی بگەیەنێ وەك هۆکارێك دەبێ هەر هەبێ، ئەگەرنا خوای پەروەردگار بۆ خۆی کارەکانت هەموو بۆ دەکات، بە شێوەیەکی موعجیزەو بە شێوەیەکی یاسا دڕ (**خارق العادة**).

ئەمە خوێنراویشەتەوە: ﴿ فَنَادَىٰهَا مَنۡ تَحۡتَهَآ ﴾، ئەوەی کە لە ژێریەوە بوو، جا هەندێك گوتوویانە: ئەوە مەبەست پێی عیسایە ؑ دوای ئەوەی لێی جیابۆتەوە، لە دامێنیەوە بووە، هەندێکیش گوتوویانە: جیبریل بووە لەسەر تەپۆلکەیەك لە خوارەوە بووە، ئەویش لەوێ بووە و بانگی کردوە: کە تۆ دڵتەنگ مەبە، ئەوە پەروەردگارت کانیاوێکی بۆ ڕەخساندووی جۆگایەك کە دەڕوات، هەروەها بۆ خۆراکیش ئەو دارخورمایە بەلای خۆتدا بکێشەو ڕایوەشێنە، فەریکە خورمای گەیشتووت بەسەردا دەبارێنێ.

ئنجا (**مَنْ تَحْتَهَا**) یان (**مِنْ تَحْتَهَا**): مەبەست پێی جیبریل بێ، یان عیسا بێ، یەکسانە، هەر چەندە زیاتر وا پێدەچێ: مەبەست پێی عیسا ؑ بێ.

﴿ فَكُلِي وَٱشۡرَبِي وَقَرِّي عَيۡنٗاۖ ﴾، بخۆو بخۆوە و دڵخۆشبەو خاترجەمبە، ﴿ فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلۡبَشَرِ أَحَدٗا ﴾، ئەگەر کەسێکت لە مرۆڤان بینی، ﴿ فَقُولِيٓ إِنِّي نَذَرۡتُ لِلرَّحۡمَٰنِ صَوۡمٗا ﴾، پێی بڵێ: من ڕۆژووم لە خۆم گرتوە بۆ خوای خاوەن بەزەیی ﴿ فَلَنۡ أُكَلِّمَ ٱلۡيَوۡمَ إِنسِيّٗا ﴾، ئەمڕۆ قسە لەگەڵ هیچ مرۆڤێکدا ناکەم، یان: ڕۆژووگرتنی ئەوان بێ دەنگییشی لەگەڵدا بووە، یاخود جۆرێك لە ڕۆژووگرتیان قسەنەکردنیشی لەگەڵدا بووە.

﴿ فَأَتَتۡ بِهِۦ قَوۡمَهَا تَحۡمِلُهُۥۖ ﴾، دوایی هێنایەوە لای خەڵکەکەی، لای کۆمەڵەکەی لەحاڵێکدا هەڵیگرتبوو، واتە: مەلۆتکەکەی هەڵگرتبوو، ﴿ قَالُواْ يَٰمَرۡيَمُ لَقَدۡ جِئۡتِ شَيۡـٔٗا فَرِيّٗا ﴾، خەڵکەکە گوتیان: ئەی مەریەم! بەڕاستیی تاوانێکی خراپت کردوە، یان درۆیەکی گەورەت هەڵبەستوە، یاخود شتێکی زۆر سەرسوڕهێنەرت کردوە.

﴿ يَٰٓأُخۡتَ هَٰرُونَ ﴾، ئەی خوشکی هاڕوون! دەگونجێ (هاڕوون) مەبەست پێی برای مووسا بێ، واتە: ئەی مەریەم تۆ لە دین و تەقوادا، وەك هاڕوونی برای مووسا نەرم و هێمن و میهرەبان و بە تەقوا بووی، یاخود هاڕوون پیاوێکی صاڵح بووە لە ڕۆژگاری

خۆیاندا، یاخود لەبەر ئەوە بووە کە مەریەم لە ڕووی ڕەچەڵەکەوە دەچێتەوە سەر هارووني برای مووسا ﴿مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمۡرَأَ سَوۡءٖ﴾، بابت پیاوێکی خراپ نەبوو، ﴿وَمَا كَانَتۡ أُمُّكِ بَغِيّٗا﴾، دایکیشت داوێن پیس نەبوو.

﴿فَأَشَارَتۡ إِلَيۡهِۖ﴾، ئاماژەی بۆ کرد، ئاماژەی بۆ مەلۆتکەکەی کرد کە بیدوێنن، ﴿قَالُواْ كَيۡفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي ٱلۡمَهۡدِ صَبِيّٗا﴾، گوتیان: ئنجا چۆن قسە لەگەڵ کەسێکدا بکەین کە منداڵەو لەلانکەدایە، لە بێشکەدایە؟

﴿قَالَ إِنِّي عَبۡدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلۡكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيّٗا﴾، (عیسا هاتە گۆ!) گوتی: من بەندەی خوام و کتێبی پێداوم و بە پێغەمبەری گێڕاوم، واتە: لە کۆتایی دا، ئەگەرنا ئێستا کتێبی پێ نیە.

یانی: دوایی کتێبم پێدەداو، دەشمکات بە پێغەمبەر.

﴿وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيۡنَ مَا كُنتُ﴾، منی بە پێزو بەرهەمدار گێڕاوە، لە هەر جێیەك بم، ﴿وَأَوۡصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمۡتُ حَيّٗا﴾، هەروەها ڕایسپاردووم بە نوێژو زەکات، نوێژ بکەم کە مافی خوایە، زەکات بدەم، کە هەقی خەڵکە، هەتاکو ژیاندارم، تاکو زیندووبم.

﴿وَبَرَّۢا بِوَٰلِدَتِي﴾، هەروەها خوا منی گێڕاوە بە چاکەکار بەرانبەر بە دایکم، ﴿وَلَمۡ يَجۡعَلۡنِي جَبَّارٗا شَقِيّٗا﴾، نەیگێڕاوم بە ملهوڕو خۆسەپێن و بێمراد و خراپەکار.

﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَيَّ يَوۡمَ وُلِدتُّ وَيَوۡمَ أَمُوتُ وَيَوۡمَ أُبۡعَثُ حَيّٗا﴾، سەلام لەسەر من بێ، یانی: سەلامی خوا، ڕۆژێك کە تێیدا لە دایك بووم و، ڕۆژێك کە تێیدا دەمرم و، ڕۆژێك کە بە زیندوویی تێیدا هەڵدەسێنرێمەوە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَۖ قَوۡلَ ٱلۡحَقِّ ٱلَّذِي فِيهِ يَمۡتَرُونَ﴾، ئا ئەوە عیسای کوڕی مەریەمە، فەرمایشتی هەقی خوا، کە تێیدا دوو دڵن، لەبەر ئەوەی عیسا بە فەرمانی خوا و بە وشەی خوا دروست بووە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿قَوۡلَ ٱلۡحَقِّ﴾، یاخود: ئەو بەسەرهاتە قسەی هەق و چەسپاو ڕاستە، یاخود: فەرموودەی خوای هەقە ﷻ ئەو بەسەرهات گێڕانەوەیە، کە ئەوان تێیدا لە دوو دڵیدان.

﴿مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٖۖ سُبۡحَٰنَهُۥٓۚ﴾، خوا بۆی نیە، منداڵ و ڕۆڵەی هەبێ، پاکیی بۆ وی، ﴿إِذَا قَضَىٰٓ أَمۡرٗا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾، هەر کاتێك بڕیاری کارێك بدا دەفەرموێ: ببە دەبێ.

پێویستیی بەوە نیە ڕۆڵەی هەبێ و هاوسەری هەبێ، بەڵکو هەر شتێکی ویست، یەکسەر پەیدای دەکات، ئیدی چ پێویستی بە هاوسەرگرتن و بە ڕۆڵەو وەچەخستنەوە هەیە! ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمۡ فَٱعۡبُدُوهُۚ هَٰذَا صِرَٰطٞ مُّسۡتَقِيمٞ ﴾، ئەوەی پێشێ، ئەو دوو ئایەتە فەرمایشتی خوا بوون، نێوئاخنی کردن لەگەڵ قسەکەی عیسادا، ئنجا دێتەوە سەر قسەی عیسا: بە دڵنیایی خوا پەروەردگاری من و پەروەردگاری ئێوەشە، هەر ئەو بپەرستن، ئا ئەوە ڕێی ڕاستە.

ئنجا خوا ﷻ وەك ئەنجامگیریی لە بەسەرهاتی مەریەم و عیسا، وەك ئەوە کە عیسا چی لێهات شوێنکەوتووانی عیسا چییان لێهات؟ دەفەرموێ: ﴿ فَٱخۡتَلَفَ ٱلۡأَحۡزَابُ مِنۢ بَيۡنِهِمۡ ﴾، کۆمەڵەکان لە نێو خۆیاندا ڕاجیاییان پەیدابوو، ناکۆکییان پەیدابوو.

کۆمەڵەکان دەگونجێ مەبەست کۆمەڵ نەصرانییەکان بن، کە وەك دوایی باسیان دەکەین، بوونە چوار تاقمی سەرەکیی.

دەشگونجێ مەبەست کۆی ئەو خەڵکە بێ، کە لە بارەی عیساوە ﷺ کەوتنە ڕاجیایی و ناکۆکییەوە: جوولەکەکان کە عیسایان بە زۆڵ و بیژوو دەزانی، نەصرانیەکان کە تێیدا کەوتنە ڕاجیایی و هەندێکیان بە خوا و، هەندێکیشان بە کوڕی خواو، هەندێکیان بە بەندەی خوایان دەزانی، هەروەها مسوڵمانانیش کە قسەی هەق و ڕاست تەنیا لەلای وانە: کە بە بەندەی خواو ڕەوانەکراوی خوای دەزانن.

دیسان خەڵکی دیکەی مولحیدیش هەبووە، کە بە تەئکید لە جوولەکەکان خراپتریشیان بە عیساو دایکیی گوتوە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ فَٱخۡتَلَفَ ٱلۡأَحۡزَابُ مِنۢ بَيۡنِهِمۡ ﴾، کۆمەڵەکان لە نێو خۆیاندا کەوتنە ناکۆکیی و ڕاجیاییەوە ﴿ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن مَّشۡهَدِ يَوۡمٍ عَظِيمٍ ﴾، سزای سەخت بۆ ئەوانەی بێبڕوان لە ئامادەبوونی ڕۆژێکی مەزن، یاخود: لە دیمەنێکی سەرنج دراوی ڕۆژێکی مەزن.

﴿ أَسۡمِعۡ بِهِمۡ وَأَبۡصِرۡ يَوۡمَ يَأۡتُونَنَا ﴾، چەندە بیسەرن و چەند بینەرن، ڕۆژێك کە دێنە لامان، ئای چەند چاك دەبیستن! ئای چەند چاك دەبینن!

﴿ لَٰكِنِ ٱلظَّٰلِمُونَ ٱلۡيَوۡمَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴾، بەڵام ستەمکاران ئەمڕۆ لە گومڕایی دان، یانی: ئەو کاتە زۆر چاك دەبیستن و دەبینن، بەڵام ئێستا لەم ژیانە دنیاییەدا، لە گومڕاییەکی ئاشکرادان.

﴿وَأَنذِرۡهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡحَسۡرَةِ إِذۡ قُضِيَ ٱلۡأَمۡرُ وَهُمۡ فِي غَفۡلَةٖ وَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ﴾، لە ڕۆژی حەسرەت و داخ و خەفەت و پەشیمانیی بیانترسێنە، هۆشدارییان بدەیە، کاتێك کە بڕیاردرا، ئەوانیش لە بێ ئاگاییدان و، ئەوانیش بڕواناهێنن، ئنجا چەند داخ و خەفەتێکی گەورە دەخۆن، کە ئێستاش دەستیان بە هیچ شتێك ڕاناگات!

لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿إِنَّا نَحۡنُ نَرِثُ ٱلۡأَرۡضَ وَمَنۡ عَلَيۡهَا وَإِلَيۡنَا يُرۡجَعُونَ﴾، بێگومان ئێمە خۆمان زەوی بە میرات دەگرین و، هەر کەسێکیش کە لەسەر زەوییە، خۆمان بە میراتی دەگرین و، هەر بۆ لای ئێمەش دەگێڕدرێنەوە، نەك بۆ لای هیچ کەسی دیکە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی بەسەرهاتی مەریەم، کە لەلای ڕۆژهەڵاتی خەڵکەکەی کەناری گرتووەو، پەردەیەکی گرتۆتەوە و، خواش ﷻ جیبریلی لە شێوەی پیاوێکی تێر و تەواودا ناردۆتە لای و، ئەویش پەنای لێ بە خوا گرتووەو، جیبریلیش پێیڕاگەیاندوە، کە نوێنەری پەروەردگاریەتی بۆ لای، تاکو موژدەی کوڕێکی پاك و چاکی بداتێ، ئنجا کە مەریەم سەرسوڕمانی خۆی دەربڕیوە: چۆن بەبێ هاوسەرگیریی، یان زیناکردن، منداڵی دەبێ؟! جیبریل دڵنیای کردۆتەوە کە ئەوە بۆ خوا ئاسانەو، کوڕەکەیشی دەبێتە نیشانەیەکی مەزن بۆ خەڵك و، بڕیاری خواش لەو بارەوە دراوەو بڕاوەتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَرۡيَمَ إِذِ ٱنتَبَذَتۡ مِنۡ أَهۡلِهَا مَكَانٗا شَرۡقِيّٗا ١٦
فَٱتَّخَذَتۡ مِن دُونِهِمۡ حِجَابٗا فَأَرۡسَلۡنَآ إِلَيۡهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرٗا سَوِيّٗا ١٧ قَالَتۡ إِنِّيٓ أَعُوذُ
بِٱلرَّحۡمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيّٗا ١٨ قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَٰمٗا زَكِيّٗا ١٩
قَالَتۡ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٞ وَلَمۡ يَمۡسَسۡنِي بَشَرٞ وَلَمۡ أَكُ بَغِيّٗا ٢٠ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ
عَلَيَّ هَيِّنٞۖ وَلِنَجۡعَلَهُۥٓ ءَايَةٗ لِّلنَّاسِ وَرَحۡمَةٗ مِّنَّاۚ وَكَانَ أَمۡرٗا مَّقۡضِيّٗا ٢١﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَرۡيَمَ﴾، هەروەها لە کتێبدا باسی مەریەم بکە، (أتْلُ خَبَرَ مَريمَ الَّذي نَتْلوهُ عَلَيْكَ فِي القُرْآن)، هەواڵی مەریەم کە لە قورئاندا، بەسەر تۆیدا دەخوێنینەوە، تۆش بیخوێنەوە، یاخود باسی بکە.

٢)- ﴿إِذِ ٱنتَبَذَتۡ مِنۡ أَهۡلِهَا مَكَانٗا شَرۡقِيّٗا﴾، کاتێك کە کەناری گرت لە خەڵکەکەی، چووە لای ڕۆژهەڵات لە تەرەفی لای ڕۆژهەڵاتەوە چووە شوێنێك، یانی: خەڵکەکە لە کوێ بوون، ئەو چۆتە لای ڕۆژهەڵاتی ئەو شوێنە، نە باکووری، نە باشووری، نە ڕۆژئاوای، بەڵکو چۆتە لای ڕۆژهەڵاتی ئەو شوێنەی کە خەڵکەکەی لێ بووە، ئاشکراشە مەسەلەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواو، باکوورو باشوور

ڕێژەیی (**نسبي**)ین، واتە: بە نسبەت هەر شوێنێکەوە دەگۆڕێن، شوێنێك بە نسبەت کەسانێکەوە ڕۆژهەڵاتە و، بە نسبەت کەسانێکەوە ڕۆژئاوایە، شوێنێك بۆ هەندێك کەس باکوورە و، بە نسبەت هەندێکەوە باشوورە.

وشەی {(**إذ**) **ظرف متعلق بـ** (**اذكر**)}، کە فەرمووی: (**واذكُر في الكتاب مريم إذ انتبذت**)، ئەمە (**ظرف**)ێکە کە پەیوەستە بە (**أُذكر**) واتە: باس بکە لە کاتێکدا کە مەریەم کەناری گرت لە خەڵکەکەی و، چووە لای شوێنێکی ڕۆژهەڵاتی خەڵکەکەی.

کە دەفەرمووێ: (**مَكَانـاً شَرْقِيـا**)، (**مكانـا**) کـە (**مفعـول**)ە، بـۆ (**إنتبـذت**)، چونکـە (**إنتبـذت**) مانای سەقامگیربوو (**حَلَّت**)ی گرتۆتە نێو خۆی، بۆیە (**مكاناً شرقياً**) دەبێتە (**مفعول بـه**)، واتە: (**حَلَّتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانَـاً شَرْقِيَّاً**)، بە نسبەت خەڵکەکەیەوە چووە شوێنێك کە دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی خەڵکەکەی.

٣)- ﴿ فَٱتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا ﴾، واتە: پەردەیەکی گرتەوە لە نێوان خۆی و ئەواندا، بۆ ئەوەی لەوان دیارنەبێ، ئنجا ئەو پەردەیە دەگونجێ مەریەم بە تەنیا بوو بێ و، دەشگونجێ لەگەڵ ئافرەتان دا بوو بێ، کە ئافرەتان دەچن بۆ کوڵکردن، کاتی خۆی گەرما و و شوێنی پۆشتەو داخراو نەبووە، چوونە (سەراو) لە دەشت و سارایەك بۆ سەر کانی و ڕووبارێك کە پێیان گوتوە: سەراو، یان شوێنی کوڵکردن، جل شۆردن، ئنجا بۆ کارێکی تایبەتی خۆی یان بۆ خۆ شوردن، یان بۆ هەرچی بووە، پەردەیەکی گرتۆتەوە لە نێوان خۆی و خەڵکەکەدا.

٤)- ﴿ فَأَرْسَلْنَآ إِلَيْهَا رُوحَنَا ﴾، ئێمە ڕووحی خۆمانمان نارده لای، بە تەئکید ڕووح لێرەدا مەبەست پێی جیبریلە، وەك پێشتر باسمان کرد، چونکە لە قورئاندا خوای پەروەردگار وشەی (**الروح القدس**) و (**روح الأمين**) و (**روح**) و (**روحي**) بۆ جیبریل بەکارهێناوە.

٥)- ﴿ فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴾، (**التَّمَثُّل: تَكَلُّفُ المُمَاثلَةِ، أي: لَيْسَ هَذَا الشَّكْلُ شَكْلَهُ الحَقِيقِي**)، (**تَمثُّلُ: تَكَلُّفِ المُمَاثلَة**)، واتە: خۆی وەك وی لێکرد، ئەگەرنا ئەو وێنەیە هی وی نیە، کەواتە: (**فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا**) بۆی چووە سەر شێوەی مرۆڤێکی تێر و تەواو، ڕێك و پێك، واتە: ئەوە وێنەی ڕاستەقینەی خۆی نەبوو، بەڵکو ئەو وێنەیەی بۆ خۆی هێنابووە دی، دیارە فریشتەکان و، جندیش توانای نواندن (**تمثّل**)یان هەیە، واتە: توانایان هەیە کە خۆیان لە شێوەی شتی دیکەدا پیشان بدەن.

(**سويّاً، السَّوي: المستَوي، التام الخلق**) واتە: ڕێك و پێك، تێر و تەواو.

٦)- ﴿ قَالَتۡ إِنِّيٓ أَعُوذُ بِٱلرَّحۡمَٰنِ مِنكَ ﴾، مەڕیەم گوتی: من پەنا بە (خوای) خاوەن بەزەیی دەگرم لە تۆ، ئەمە ئامۆژگاریی مەڕیەمە بۆ ئەو کەسەی، بۆی چۆتە سەر شێوەی پیاوێکی ڕێك و پێك ئامۆژگاریی دەکات و بیری دەخاتەوە.

٧)- ﴿ إِن كُنتَ تَقِيّٗا ﴾، ئەگەر تۆ پارێزکاری، مەبەست لەم شێوازە، هاندانیەتی بۆ پارێزکاریی، واتە: ئەگەر دەتەوێ پارێزکاربی، پەنا بە خوا دەگرم لە تۆ، تەماعم تێمەکە و دەستدرێژییم لێ مەکە و نیازت بەرانبەرم خراپ نەبێ.

٨)- ﴿ قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ ﴾، گوتی: بە دڵنیایی من ڕەوانەکراوی پەروەردگارتم، واتە: من مرۆڤ نیم و لەلایەن پەروەردگارتەوە ڕەوانەکراوم، یانی: من فریشتەم.

بۆچی ڕەوان کراوم؟

٩)- ﴿ لِأَهَبَ لَكِ غُلَٰمٗا زَكِيّٗا ﴾، تاکو منداڵێکی پاك و چاکت پێ ببەخشم.

(لأَهَبَ) خوێنراویشەتەوە: (لِیَهَبَ) تاکو پێت ببەخشێ، یانی: ئەو کارەی بەمن سپاردوە کە ئەو منداڵەت پێ ببەخشم، واتە: کارەکە هی خوایە، بەڵام منی کردوە بە ئامرازی جێبەجێکردنی ئەو فەرمانەی خۆی، بۆیە کە بەخشینەکەی پاڵداوەتەوە لای خۆی، ئەمە (مەجازی عەقڵیی) پێی دەڵێن، چونکە خوا ئەوی کردۆتە هۆکار بۆ دروستکردنی عیسا ﵇ بەو شێوە ناوازەو تایبەتەی، کە تەنیا ئەو بەو شێوەیە دروست بووە.

١٠)- ﴿ قَالَتۡ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٞ ﴾، گوتی: جا چۆن کوڕم دەبێ؟!

وشەی (أَنَّى) :

١- بە مانای چۆن (کیف) دێ؟

٢- بە مانای لە کوێ (مِن أین) دێ؟

٣- بە مانای کەی (مَتی) دێ؟

بەڵام لێرەدا کەی (مَتی) ناگونجێ، تەنیا ئەو دووانە دەگونجێن: (چۆن؟) یاخود (لە کوێ؟) من منداڵم دەبێ.

١١)- ﴿ وَلَمۡ يَمۡسَسۡنِي بَشَرٞ ﴾، هیچ مرۆڤێك دەستی نەگەیاندوومێ، واتە: هیچ مرۆڤێك وەك هاوسەر دەستی نەگەیاندۆتە من، چونکە وشەی (مَسّ) لە زمانی عەرەبییدا، کینایەیە بۆ مارەکردن و هاوسەرگیریی بە حەڵاڵیی.

١٢)- ﴿ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴾، هەروەها داوێن پیسیش نەبوومە، واتە: لە ڕابردوودا داوێن پیس نەبووم، چۆن ئێستا دەبمە داوێن پیس، بە حەڕامیی دەست لەگەڵ پیاوێك دا تێكەڵ دەكەم، هەڵبەتە هەندێك لە زانایان كە لە (پەیمانی نوێ) وەریانگرتوە دەڵێن: مەریەم خوازراو (**مَخْطوبة**)ی (**يوسف النجار**) بووە، بەڵام ئەوە تەنیا لە پەیمانی نوێدا هاتوە، لە قورئاندا ئاماژەی پێ نەكراوە، هەروەها - وەك دوایی لە بەسەرهاتەكەیدا دەیهێنین - گوایە (**يوسف النجار**) مەریەم دەستگیرانی بووە، بەڵام جارێ نەیگواستۆتەوە، دوایی كە عیسای بووە، عیساو مەریەمی لەگەڵ خۆیدا بردوون بۆ میسر لە ترسی جوولەكەكان، ئەوە هەمووی لە {پەیمانی نوێ}دا هاتوە و لە قورئاندا كەم و زۆر، ئاماژە بەوە نەكراوە، لەبەر ئەوە، ئێمە پشتی پێ نابەستین.

١٣)- ﴿ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ﴾، {جیبریل وەڵامی دایەوە} گوتی: هەروایە، هەر بەو شێوەیەیە {كە بۆم باسكردی} پەروەردگارت فەرموویەتی: ئەوە لەسەرمن ئاسانە، بۆ من شتێكی سێنایە {كە منداڵێك دروست بكەم لە ئافرەتێك، كە نە بە حەڵاڵیی هیچ پیاوێك دەستی گەیاندبێتێ و، نە بە حەڕامیی داوێن پیسیی كردبێ}.

١٤)- ﴿ وَلِنَجْعَلَهُۥٓ ءَايَةً لِّلنَّاسِ ﴾، دەشمانەوێ بیكەینە نیشانەیەك بۆ خەڵك، واتە: موعجیزەیەك و نیشانەیەك لەسەر ئەوە كە دەسەڵاتی خوا ڕەهایە و، هیچ كۆسپ و لەمپەرێك لەبەردەم دەسەڵاتی خوادا نیە، تەنانەت یاساكانی خۆشی كە دایناون لە دروستكراوەكانیدا كۆسپ و پەرچ نین، لە بەردەم ویستی ڕەهای خواو دەسەڵاتی ڕەهای خوادا، دیارە هەر كاتێ خوا ویستی ئەو یاسایانە، هەڵدەوەشێنتەوە، یان ئەو یاسایانە ڕادەگرێ، بۆ نموونە:

أ- ئاگر دەسووتێنێ، بەڵام خوا بە ئاگری فەرموو: ئیبراهیم مەسووتێنە!

ب- ئاو دەخنكێنێ، بەڵام خوا فەرمووی: ئەی دەریای سوور بۆ بەنی ئیسرائیل شەق ببە و مەیانخنكێنە، بۆیان ببە جادەو ڕێ! بەڵێ دروستكراوەكان هەموویان فەرمانبەری خوان، ئاشكرایە موعجیزەكانی خواش بە پێی چەند یاسایەكن كە لە ئێمە دیارنین، بەڵام هیچ شتێكی خوا لە دەرەوەی سیستم (نظم) و ڕێك و پێكیی نیە، بەڵام یاسا گەردوونییەكان (القوانين الكونية) هەر كاتێ خوا ویستی، ڕایان دەگرێ، بۆ وێنە:

بە پێی یاسای خوا: دەبێ پیاوێك و ئافرەتێك پێك بگەن، ئنجا كوڕپەیەك پەیدا دەبێ، بەڵام نەخێر، خوا ویستوویەتی: ئادەم بە بێ ئافرەت پەیدا بێ و، حەوواش بەبێ هیچ كەسێك پەیدابێ، جەستەی ئادەم و حەوا ڕاستەوخۆ لە قوڕەوە پەیدا بێ، هەروەها

ویستوویەتی: عیسا عليه السلام بەبێ باب پەیدابێ و، ویستوویەتی: خەڵکی دیکەی ئاسایی بە دایك و باب پەیدابن.

١٥)- ﴿وَرَحۡمَةٗ مِّنَّاۚ﴾، هەروەها ئەو منداڵە کە پەیدادەبێ، بەزەییەکە لەلایەن ئێمەوە، واتە: بەزەییەکی تایبەتە لەلایەن ئێمەوە:

١)- بەرانبەر بەو منداڵە.

٢)- یاخود: بەرانبەر بە دایکی ئەو منداڵە، کە بۆی دەبێتە هۆی پایە بەرزیی.

٣)- یاخود بەزەیی ئێمەیە بۆ خەڵك، تاکو خەڵك چاکتر خواو پەروەردگاری خۆیان بناسن، کە دەستەڵات و ویستی خوا ڕەهایەو، بێ سنوورەو هیچ کۆسپ و لەمپەرێکی لە بەردەمدا نیە.

١٦)- ﴿وَكَانَ أَمۡرٗا مَّقۡضِيّٗا﴾، ئەو بڕیارەش بڕیارێکی یەکلایی کراوەیە، بڕیارێکە کۆتایی پێهاتوە، (**قَاض: إسمُ فَاعِلٍ**)، (**مَقضي: اسْمُ مَفْعُول**) (**قَاض**) واتە: بڕیاردەر {اسم **فَاعِل**}ە، بەڵام (**مقضي**) بڕیار لەسەردراو و کۆتایی پێهێنراو و، هەڵبڕدراو (**اسم مفعول**)ە.

مەسەلەی دووەم:

دووگیان بوونی مەریەم بە عیساو، دوورکەوتنەوەو کەنارگرتنی و، ناچاربوونی بەهۆی ژانی منداڵبوونەوە، بە پەنابردنە ژێر دارخورمایەك و، مردن بە ئاوات خواستنی و، بانگکرانی لەلایەن کۆرپەکەیەوە کە: خەفەتبار نەبێ و، ڕێنمایی کردنی کە بەری دارخورمایەکە بخوات و، لە ئاوی کانیاوەکە بخواتەوەو، دڵخۆش بێ و، هەر کەسێکیشی دی نەیدوێنێ و، بڵێ: من بەڕۆژووم و، بۆ خوای خاوەن بەزەیی و قسە ناکەم و کەس نادوێنم:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَحَمَلَتْهُ فَٱنتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ قَالَتْ يَٰلَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴿٢٣﴾ فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ أَلَّا تَحْزَنِى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّىٓ إِلَيْكِ بِجِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ تُسَٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِى وَٱشْرَبِى وَقَرِّى عَيْنًا ۖ فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِىٓ إِنِّى نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴿٢٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَحَمَلَتْهُ ﴾، ئنجا هەڵیگرت.

(الحَمْلُ: العُلوق) (وَحَمَلَتِ المَرْأَةُ: حَمَلَتْ وَلَداً) واتە: پێی دووگیان بووە، پێی تۆڵدار بوو، کۆرپەلەکەی هەڵگرت، ئەو کۆرپەلە چووە نێو سکی، منداڵەکەی وە سك کەوت، ئەگەر ئاژەڵ بێ دەڵێن: ئاژەڵەکە پێی ئاوس بوو، هەڵبەتە دەشگونجێ بڵێین: ئافرەتی ئاوس، بەڵام لە عورفی کوردەوارییدا ئەم وشەیە زیاتر بۆ ئاژەڵ بەکاردەهێنرێ، یاخود بۆ حاڵەتی کەسێك کە بیویسترێ بە شێوەیەکی خراپ بدوێنرێ، بۆیە بەکارنایەت، پیتی (ف) لە وشەی: (فَحَمَلَتْه)دا، (الفاء: للتفْرِيع وَالتَّعْقِيب) واتە: دوای ئەوەی جیبریل بەو شێوەیە دواندی و فەرمانی خوای پێ ڕاگەیاند، یەکسەر بە دوای ئەوەدا بەو منداڵە دووگیان بوو، ئەو منداڵەی وەسکی کەوت.

٢)- ﴿ فَٱنتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴾، بەو منداڵەوە چووە شوێنێکی پەرگە، شوێنێکی دوور، (قَصيًّا: أي: بَعِيْداً عَنْ مَكَانِ أَهْلِهَا) چووە شوێنێکی پەرگەو دوورە چاو لە کەس و کاری.

٣)- ﴿ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ ﴾، یەكسەر ژانی منداڵبوون پەنای پێبردە بەر بنكی دارخورمایەك.

لە تەفسیرەكاندا زۆر باسی ئەوە كراوە كە: ئایا عیسا وەك منداڵی ئاسایی وەك كۆرپەلەی ئاسایی: نۆ (٩) مانگ لە سكی دایكیدا بووە؟ یاخود چەند سەعاتێك؟ بە ڕای من: كاتێك سەرنجی ئەم وشانە دەدەین:

أ- ﴿ فَحَمَلَتْهُ ﴾، بە (ف)ی بەدواداهاتن (التعقیب).

ب- هەروەها ﴿ فَٱنتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴾،

ج- ﴿ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ ﴾، هەرسێكیان بە (ف) هاتوون، كە بە مانای بەدوای یەكداهاتن (تعقیب) دێن، بۆمان دەردەكەوێ: كە وەك منداڵی ئاسایی: نۆ (٩) مانگ لە سكی دایكیدا نەبووە، بەڵكو تەنیا چەند سەعاتێك بووە.

ئنجا ئەگەر چووبایە شوێنێكی دوور و نۆ (٩) مانگان لە وێ بوو بایە، بێگومان دوایی خەڵك بەدوایدا دەگەڕان!

پێشتر گوتمان: (**فأجاءهاالمخاض**) واتە: (**جعلها المخاض جائیاً**) ژانگرتن وای لێكرد كە بێ، ژانگرتن هێنای و پەنای پێبرد.

(**مَخَاض**) بە ژانی منداڵبوون دەگوترێ، كە بریتیە لە جووڵانی كۆرپە لە سكی دایكیدا بۆ ئەوەی بێتەدەر، لە ئەنجامی ئەوەشدا ژن ژان و ئێشێكی زۆری بۆ پەیدا دەبێ.

٤)- ﴿ قَالَتْ يَٰلَيْتَنِى مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا ﴾، گوتی: ئەی خۆزگە پێش ئەمە مردبامایە {پێش ئەم منداڵ وە سك كەوتنە، پێش ئەو تۆڵدار بوونە} وشەی (**مِتُّ**) خوێنراویشەتەوە: (**مُتُّ**) هەر دوو خوێندنەوەكەش یەك واتایان هەیە.

٥)- ﴿ وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا ﴾، هەر لە بیركراوو نەبوو، بوومایە، خوێنراویشەتەوە: (**نِسْیاً مَّنسِیّاً**)، (**نَسْیاً ونِسْیاً**) هەردووكیان واتە: لە بیركراوو فەرامۆشكراو، (**نِسْیاً: شَیْئَاً غَیْرَ مُتَذَكَّرٍ، نَسِیَهُ أَهْلُه وتركوه**)، شتێك كە باس نەكرێ، یان یاد نەكرێ، شتێكی لە بیركراو كە خەڵكەكەی لە بیریان كرد بێ و، وازیان لێ هێنابێ.

٦)- ﴿ فَنَادَىٰهَا مِن تَحْتِهَآ ﴾، دوای ئەوەی مەریەم مردن بە ئاوات دەخوازێ و، دەڵێ: بریا شتێك بام هەر فەرامۆشكرابام و لە بیركرابام، هەر نەزانرابام.

لە ژێـــریەوە بانگی کرد.

ئـەم وشـەیە وەك چـۆن بـە: (مِـنْ تَحتِهـا) خوێندراوەتـەوە، یـانی: لـە ژێریـەوە، لـە ژێـر مەڕیەمـەوە، عیسـا کـە لـە دامێنـی کەوتۆتـە خـوارێ، کۆرپەکـە لـە ژێریـەوە بـووە، خوێندراویشـەتەوە: (مَـنْ تَحْتَهـا) یـانی: ئـەو کەسـەی کـە لـە ژێریـەوە بـووە، کـە دیسـان دەگونجـێ مەبەسـت پێـی عیسـا بـێ، دەشـگونجێ لـە هـەردوو حاڵـدا، بـە هـەردوو جـۆرە خوێندنەوەکـە: مەبەسـت پێـی جیبریـل بـێ، یـانی: جیبریـل لـە شـوێنێك بـووە لـە خـوار ئـەو شـوێنەوە کـە مەڕیـەم و عیسـای لـێ بـوون، یاخـود: (مِنْ تَحْتَها) واتـە: ئـەو کەسـەی کـە لـە ژێریـەوە بـووە، بەنسبەت شـوێنەکەیەوە، نـەك بـە نسبەت خۆیـەوە، واتـە: (**مِنْ تَحْتِ مَكَانِ تَوَاجُدِهَـا**)، ئـەو کەسـەی کـە لـە ژێریـەوە بـووە، بانگـی کـرد.

٧)- ﴿أَلَّا تَحۡزَنِي﴾، کە خەمبار و دڵتەنگ مەبە.

(**أَلاَّ تَحْـزَنِي**) لـە ئەسـڵ دا (**أَنْ لاَ تَحْـزَنِي**) بـووە کـە (**أن التفسـيرية**)ی پێدەڵێـن، چونکـە ڕوونکردنەوەیـە بـۆ: (**ناداهـا**) واتـە: بانگکردنەکـەی بریتـی بـووە لـە: دڵتەنـگ مەبـە.

٨)- ﴿قَدۡ جَعَلَ رَبُّكِ تَحۡتَكِ سَرِيّٗا﴾، بە دڵنیایی پەروەردگارت جۆگەلە ئاوێك، یان: کانیاوێکی هەڵقوڵاندوە و بۆتە جۆگەلە ئاوێك و لە ژێرتەوە دەڕوا.

یاخـود: (سَرِيّـاً) بـە مانـای (پیـاوی مـەزن)ە، پیاوێـکی هەڵکەوتـوو، کـە عیسـایە، بـەڵام زیاتـر واپێدەچـێ مەبەسـت پێـی: (جۆگەلـە ئـاو) بـێ، چونکـە دوایـی بـاسی خواردنیـش دەکات.

٩)- ﴿وَهُزِّيٓ إِلَيۡكِ بِجِذۡعِ ٱلنَّخۡلَةِ﴾، بنکی دارخورمایەکە، قەدی دارخورمایەکە بەلای خۆتدا بجووڵێنە، (**هُزِّي**) واتە: (**حرِّكِي، وَعُدِّي بـ (إلى) لتضمينهِ معنى التقريب والإِدْنَاء**)، (**هَزّهُ**) واتە: جووڵاندی، کە فەرموویەتی: (**هُزِّي إِلَيْكِ**) بە (**إلى**) گواستنەوەی پێکراوە بۆ بەرکار، بۆ ئەوەیە کە مانای: لە خۆ نیزیك خستنەوەی، بخرێتە نێو، واتە: ڕایوەشێنەو بەلای خۆتیشیدا بێنە.

١٠)- ﴿تُسَٰقِطۡ عَلَيۡكِ رُطَبٗا جَنِيّٗا﴾، فەریکە خورمای پێگەیشتوون بەسەردا دەخاتە خوارێ.
ئەمە بە سێ جۆر خوێنراوەتەوە:

١- (**تُساقِط عَلَيْكِ**).

٢- (**يُسَاقِط عَلَيْكِ**).

٣- (**تَسَاقَط عَلَيْكِ**).

بە هەر سێك جۆرەكەش، مانای ئەوەیە: ئەو دارخورمایە بەسەر تۆدا فەریكەی خورمای پێگەیشتوو دەبارێنێ، (**الرُّطَب: تَمْرٌ لَمْ يتم جِفَافُه**) (**رُطَبْ**) خورمایەكە جارێ وشك نەكراوەتەوە و نەبۆتە خورمای تەواو، واتە: فەریكە خورما، (**الجَني: فَعِيلٌ بِمَعْنى مفعول، أَي: مُجْتَنَى**) (**جَني**) كە بە مانای (**مفعول**)ە، یانی: چنراو، لێكراوە، واتە: خورمایەك كە بۆ خۆی دەكەوێتە خوارو لێدەبێتەوەو پێگەیشتوە.

١١)- ﴿ فَكُلِي وَٱشْرَبِي ﴾، ئنجا بخۆو بخۆوە، لە خورمایەكە بخۆو، لە جۆگەلە ئاوەكەش، كە لە كانیاوەكە هەڵقوڵاوە، بخۆوە.

١٢)- ﴿ وَقَرِّي عَيْنًا ﴾، دڵخۆشیش بەو، بێ خەم و خاترجەم بە.

١٣)- ﴿ فَإِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ ٱلْبَشَرِ أَحَدًا ﴾، ئنجا ئەگەر یەكێكت بینی لە مرۆڤان.

١٤)- ﴿ فَقُولِيٓ إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَٰنِ صَوْمًا ﴾، بڵێ: من بۆ خوای خاوەن بەزەیی، ڕۆژووم لە خۆم گرتوە، وادیارە لە شەریعەتی پێغەمبەرانی پێشوودا، ڕۆژووگرتن وێڕای نە خواردن و، نە خواردنەوە، قسەنەكردنیشی لەگەڵدا بووە، یاخود: وێڕای ئەو ڕۆژووە گشتییەی كە ئێستا ئێمە دەیگرین، ڕۆژووی تایبەتیش هەبووە، كە قسەنەكردن بووە، بەڵام ئێستا قسەنەكردن بە خوا پەرستیی لە قەڵەم نادرێ، لە شەریعەتی پێغەمبەری خاتەم دا ﷺ.

١٥)- ﴿ فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا ﴾، بە دڵنیایی من هەرگیز ئەمڕۆ قسە لەگەڵ هیچ مرۆڤێكدا ناكەم.

(**إنسي**) واتە: مرۆڤ، (**إِنْسِي: إِسْمُ جَمْعِ إِنسَانٍ**) ناوی كۆیە بۆ مرۆڤ، یانی: ئەمڕۆ لەگەڵ هیچ مرۆڤێكدا قسە ناكەم، بێگومان حیكمەتی خوای كارزان لەوەدا ئەوە بووە، كە مەریەم تووشی شەڕە قسەو دم بە دمەو مشت و مڕ نەبێ، خۆی قسە نەكات و وەك دوایی لە ئایەتەكاندا دێ، عیسا عليه السلام لە جیاتی دایكی قسە بكات.

لێرەدا لە باسی ئەوەدا، كە ڕۆژووگرتن لە شەریعەتی ئێمەدا، جگە لە خۆپاراستن لە خواردن و خواردنەوەدا و سەرجێیی، هەروەها خۆپاراستن لە گوناهە ڕواڵەتییەكان، شتێكی دیكەی تێدا بە مەرج نەگیراوە، ئەم فەرمایشتە دێنین:

{**عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى شَيْخًا يُهَادَى بَيْنَ ابْنَيْهِ، فَقَالَ: «مَا بَالُ هَذَا»؟ قَالُوا: نَذَرَ أَنْ يَمْشِيَ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَنْ تَعْذِيبِ هَذَا نَفْسَهُ لَغَنِيٌّ»، وَأَمَرَهُ أَنْ يَرْكَبَ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ١٧٦٦ وَمُسْلِمٌ:** ٤٣٣٦).

ئەنـەس ﵁، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ پیاوێـكی بـە تەمـەنی بینـی لـە نێـوان دوو كوڕەكەیـدا {واتـە: خـۆی دابـووە سـەر دوو كوڕەكـەی و ئـەولاو ئەولایـان گرتبـوو، قۆڵیـان گرتبـوو دەڕۆیشـت} پێغەمبـەری ﷺ خـوا فەرموویـەتی: ئـەو پیـاوە چیـەتی؟ گوتیـان: لەسـەر خـۆی پێویسـت كـردوە، لـە خـۆی گرتـوە كـە بـە پێیـان بچـێ (حـەج بـكات، یـان عومـرە بـكات؟) پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: خـوا لـە خـۆ ئەزیەتـدانی ئـەو پیـاوە، بـێ نیـازە و فەرمـانی پێكـرد: سـوار بێ.

دیـارە لـە كاتی تەوافـدا بـووە، بـەڵام نەیتوانیـوە بـۆ خـۆی تـەواف بـكات و، دوو كـوڕی كەوتوونـە ژێـر قۆڵـی و گرتوویانـە، ئنجـا لـە جیـاتی ئـەوەی خـۆشی ئەزیـەت بـدات و ئەوانیـش ئەزیـەت بـدات، بـا سـوار بـێ و بـە سـواریی تـەواف بـكات، وەك پێغەمبـەر ﷺ جـاری وابـووە بـە سـواریی تـەوافی كـردوە.

مەسەلەی سێیەم:

هاتنەوەی مەریەم بە مەلۆتکەکەیەوە بۆ لای خەڵکەکەی و، سەرزەنشتکرانی لەلایەن خەڵکەکەوە، کە نەبابی پیاوێکی خراپ بوو، نە دایکی زیناکار بووە؟ کەواتە: ئەو منداڵەی لە کوێ بوو، بێ ئەوەی هاوسەرگیریی کردبێ؟ ئنجا ئاماژەکردنی مەریەم بە مەلۆتکەکەی (عیسا) کە لەگەڵی بدوێن و، سەرسوڕمانیان لەوە کە منداڵێکی نێو لانکە بیاندوێنێ!:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۥ ۖ قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًۭٔا فَرِيًّۭا ﴿٢٧﴾ يَٰٓأُخْتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمْرَأَ سَوْءٍۢ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّۭا ﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا۟ كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِى ٱلْمَهْدِ صَبِيًّۭا ﴿٢٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا﴾، واتە: مەریەم مەلۆتکەکەی هێنایەوە لای خەڵکەکەی.

(فَأَتَت بِهِ) ڕاناوەکە دەچێتەوە بۆ عیسا ؏، واتە: مەریەم عیسای بە مەلۆتکەیی، هێنایەوە بۆ لای خەڵکەکەی، دوای ئەوەی عیسای بووە، پێچاویەتەوەو هێناویەتەوە.

٢)- ﴿تَحْمِلُهُۥ﴾، واتە: بە ئاشکرا هەڵیدەگرت بە باوەشیەوە، خوا ﷻ بە (**الفعل المضارع**) هێناویەتی بۆ ئەوەی دیمەنەکەمان بۆ وێنا بکات، ئەوە مەریەمە خوا لێی ڕازیبێ، عیسای وەك مەلۆتکەیەك کە تازە بوویەتی و بە باوەشیەوە گرتوە، هێناویەتەوە بۆ لای خەڵکەکەی، واتە: بە ئاشکرا هەڵیگرتبوو، بەبێ باکیی و بێ منەتیی، چونکە ئەوەی پاکە، بێباکە.

٣)- ﴿قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًۭٔا فَرِيًّۭا﴾، گوتیان: ئەی مەریەم! شتێکی ساختەت هێناوە، (فَرِي) واتە: شتێك کە هەڵبەسترا بێ، شتی ساختە، واتە: ئەو منداڵە منداڵێکی ڕاستەقینە نیە، کە لە باب و دایکێکی شەرعیی بووبێ، بەڵکو دیارە تۆ تووشیی هەڵەو داوێن پیسیی بووی و، ئەو منداڵەت پەیدابووە.

یاخود: (**الفري: العجيب النادر**)، واتە: شتی سەرسوڕهێنەرو دەگمەن، هەروەها (**فري**) بە مانای درۆش دێ، هەروەها (**فري**) بە مانای شتێك دێ، کە لە خراپیی و دزێوییدا

زۆر ناقوڵابێ، بێگومان مەبەستیان لێرەدا سەرزەنشتکردنی مەریەمە، هەر کام لەم واتایانە مەبەست بن، کە هەموویان لێك نیزیکن.

٤)- ﴿ يَـٰٓأُخْتَ هَـٰرُونَ ﴾، ئەی خوشکی هارووون!

ئەمەش پێنج واتایان دەگەیەنی:

یەکەم: لێرەدا بە توانج و تەوسەوە پێی دەڵێن، ئەی خوشکی هارووون! یانی: لە پاکیی و چاکیی دا.

دووەم: یان مەریەم برایەکی هەبووە، بە ناوی هارووون و وا پێدەچێ ئەو هارووونە پیاوێکی باش بووبێ، واتە: تۆ مادام خوشکی هارووونی، لێت نەدەوەشایەوە منداڵێك بەبێ باب پەیدا بکەی، بەبێ هاوسەرێکی شەرعیی!

سێیەم: یاخود لەبەرئەوەی مەریەم لە ڕووی ڕەچەڵەکەوە دەچێتەوە سەر هارووونی برای مووسا (عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).

هارووونیش پیاوێکی زۆر میهرەبان و خواپەرست بووە و، مەریەمیش بە هەمان شێوە، واتە: تۆ کە لەسەر مەشرەبی هارووون لە شێوەی وی دا بووی، لە دینداریی و خواپەرستیی دا، ئەو منداڵەت لە کوێ بووە؟.

چوارەم: یاخود لەو ڕۆژگارەدا پیاوێك هەبووە بە ناوی هارووون و، پیاوێکی خوا پەرست و دیندار بووە، واتە: تۆ وەك ئەو هارووونە بووی لە دینداریی‌دا.

پێنجەم: یان پیاوێك هەبووە بە ناوی هارووون، پیاوێکی تاوانبار و خراپەکار بووە، واتە: ئایا تۆ لە گوناهو تاواندا چوویە سەر مەشرەبی ئەو هارووونە خراپە، کە ئەو منداڵەت بەبێ هاوسەر پەیدا کردووە!

٥)- ﴿ مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمْرَأَ سَوْءٍ ﴾، بابی تۆ پیاوێکی خراپ نەبوو، (السُّوءُ: **مَصْدَرُ سَاءَهُ إِذَا أَضَرَّ بِهِ وَأَفْسَدَ بَعْض حَالِهِ**)، (سَوْء) چاوگە، (**سَاءَ، يُسوءُ، سَوْءً، فَهُوَ سَيئٌ**)، (سَوء) واتە: خراپەکاریی، لێرەدا مەبەستیان ئەوەبووە: بابت پیاوێکی خراپ نەبووە، بەڵام بە چاوگ هێناویانە بۆ زێدەڕۆیی کردن، (سَوْء) واتە: خودی خراپەکاریی.

٦)- ﴿ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴾، دایکیشت داوێن پیس نەبوو.

(بَغِـي) ئافرەتێکە بەدوای خەڵکدا بگەڕێ، داوێنپیسیی لەگەڵدا بکەن، واتە: نە بابت پیاوی خراپ بووە، نە دایکیشت بێ نامووس بووە، کەواتە: ئەو منداڵەت لە کوێ بووە، بەبێ ئەوەی کە هاوسەرگیرییت کردبێ؟.

٧)- ﴿فَأَشَارَتۡ إِلَيۡهِۖ﴾، مەریەم ئاماژەی بۆ مەلۆتکەکەی کرد، واتە: ئاماژەی بۆ کردن و حەواڵەی مەلۆتکەکەی کردن کە ئەو بدوێنن و ئەو بیاندوێنێ.

٨)- ﴿قَالُواْ كَيۡفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي ٱلۡمَهۡدِ صَبِيّٗا﴾، بە سەرسوڕمانەوە گوتیان: چۆن کەسێك بدوێنین کە لە لانکەدایەو منداڵە!

وشەی (صَبي) بۆ مەلۆتکەش بەکاردێ و، بۆ قۆناغەکانی دیکەش تاکو پێش باڵغ بوون، نێرینە پێی دەگوترێ: (صَبي) و مێیینە پێی دەگوترێ: (صَبيّة) لێرەدا یانی: ئایا چۆن منداڵێکی نێو بێشکە، نێو لانکە بدوێنین؟! ئەوە پرسیارکردنی نکووڵییکەرانەیە.

کە گوتوویانە: ﴿مَن كَانَ فِي ٱلۡمَهۡدِ صَبِيّٗا﴾، ئەمە زێدەڕۆییکردنە لە نکووڵیلێکردن و بۆ زیاتر وێناکردنی حاڵی ئەو مەلۆتکەیە، کە هەر لە لانکەو لە بێشکەدایە.

(المَهْد)یش بەو شوێنە دەگوترێ: کە مەلۆتکە، یان منداڵی گچکە لەسەری ڕادەکشێ، یاخود بۆی ئامادە دەکرێ، کە بە پێی باوو نەریتی کۆمەڵگاکان دەگۆڕێ: پێی دەگوترێ: لانکە و دەگوترێ: بێشکەو، پێی دەگوترێ: جۆلانە و، پێی دەگوترێ: قۆنداغ، گرنگ ئەوەیە (مهد) ئەو شوێنەیە کە منداڵی مەلۆتکەی لەسەر دادەنرێ و بۆی ئامادە دەکرێ.

لێرەدا ئەم فەرموودەیە دێنین:

{عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ ﷺ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى نَجْرَانَ، قَالَ: فَقَالُوا: أَرَأَيْتَ مَا تَقْرَءُونَ يَا أُخْتَ هَارُونَ، وَمُوسَى قَبْلَ عِيسَى بِكَذَا وَكَذَا؟ قَالَ: فَرَجَعْتُ فَذَكَرْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: أَلَا أَخْبَرْتَهُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا يُسَمَّوْنَ بِالْأَنْبِيَاءِ وَالصَّالِحِينَ قَبْلَهُمْ}، (أخرجه أحمد: ١٨٢٢٦، ومسلم: ٢١٣٥، والترمذي: ٣١٥٥، وإبن حبان: ٦٢٥٠، والطبراني في الكبير: ٩٨٦)

واتە: موغیرەی کوڕی شوعبە ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ناردمی بۆ لای خەڵکی نەجران (کە نەصرانیی بوون)، پێیان گوتم: دەبینی ئێوە ئەو ڕستە قورئانییە دەخوێننەوە (**یا أخت هارون**) ئەی خوشکی هارِوون! لە حاڵێکدا کە مووسا بە ئەوەندەو ئەوەندە پێش عیسا بووە، {واتە: مووساو هارِوون زۆر پێش عیسا بوون، بەلای کەمەوە هەزار و پێنجسەد (١٥٠٠)ساڵێك پێش عیسا بوون}، ئەدی چۆن گوتراوە: خوشکی هارِوون؟ {ویستوویانە: ڕەخنە لە قورئان بگرن} دەڵێ: منیش گەڕامەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ئەوەم بۆ باسکرد، فەرمووی: دەبووایە هەواڵت پێدابان کە ئەوان عادەتیان وابوو، خەڵکی خۆیان بە ناوی پێغەمبەرانەوە و پیاوچاکانەوە، ناو دەنان.

واتە: گوتوویانە: ئەی مەریەم! تۆ لە دینداریی دا وەك و هارِوون وای، یاخود هارِوونێك هەبووە لەو ڕۆژگارەدا پیاوێكی دیندار و چاك بووە، كە بە ناو هارِوونی برای مووسا كراوەتەوە، یانی: فەرمایشتەكەی پێغەمبەر ﷺ دوو ئەگەری هەن:

أ- یان مەبەستی ئەوە بووە كە پیاوێك هەبووە لەو ڕۆژگارەدا بە ناوی هارِوون، كە بە ناو هارِوونی برای مووسا كراوەتەوە، هەرچەندە (١٥٠٠) ساڵ پێش ئەویش هەبووە.

ب- یاخود مەبەست لێی ئەوە بووە كە مەریەمیان بە خوشكی هارِوون ناوناوە، لەبەر ئەوەی عادەتیان وابووە: خەڵكیان بە ناوی پێغەمبەران و پیاوچاكان و صاڵحانی پێشووەوە بانگكردوە و بە وانیان چواندوون.

ئەگەرنا مەبەستیان ئەوە نەبووە كە مەریەم خوشكی هارِوونی برای مووسا بووە، كە (١٥٠٠) ساڵ لەوە پێش بووە!

مەسەلەی چوارەم:

قسەکردنی عیسا ﷺ و، خۆناساندنی بەوە کە بەندەی خوایەو، خوا کتێبی پێداوەو، کردوویەتە پێغەمبەر و، پیت و پێزی تێخستوە و ڕایسپاردوە بە نوێژ و زەکات و چاکەکاریی لەگەڵ دایکی دا و، نەیگێڕاوە بە بابایەکی خۆسەپێن و بێمرادو یاخیی و، لە ڕۆژی لە دایك بوونیی و، مردنیی و، زیندووکرانەوەیدا، سەلامی خوای لەسەرە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ﴾، دوای ئەوەی مەریەم ئاماژە دەکات بۆ مەلۆتکەکەی لە وەڵامی خەڵکەکەدا، کە ڕەخنەی لێدەگرن و سەرزەنشتی دەکەن و، بە کنارە و لەبەر ڕاهاویشتن پێی دەڵێن: تۆ داوێن پیسییت کردوە و، منداڵێکی بیژوو و زۆڵت لە باوەش گرتوە! کە ئاماژە دەکات بۆ مەلۆتکەکەی کە عیسایە ﷺ، یەکسەر لەسەر قۆنداغ دێتە قسە و دەڵێ: (قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ) گوتی: من بەندەی خوام.

ئەوە کە عیسا ﷺ بەندەی خوایە، لە زۆر شوێنی قورئاندا دووبارە بۆتەوە و، ئەوەش بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو نەصرانییانەیە کە بە خواو، بە کوڕی خواو بە بەشێك لە خوایان لە قەڵەم داوە، وەك لە تەفسیری سوورەتی (آل عمران) و، لە تەفسیری سوورەتی (النساء) و، لە تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا، کاتی خۆی بە تەفصیل باسمان کردوە و دواتریش بەبۆنەی دیکەوە باسی دەکەین.

٢)- ﴿ ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَٰبَ ﴾، (خوا) کتێبی پێداوم، بێگومان جارێ ئەو منداڵە کە لەسەر قۆنداغە، کتێبەکەی لەلای نیە، بەڵام واتە: کتێبم پێدەدا، بەڵام ئایا بۆچی بە کرداری ڕابردوو هێناویەتی؟ یانی: مادام خوا فەرموویەتی، وەك تێپەڕیبێ و ڕابردبێ وایە و بە تەئکید دێتە دی، وەك بەڵێن بە کەسێك دەدەی - ئەوە لە عورف و باوی هەموو میللەتاندا هەیە - ئەو کەسە بۆ ئەوەی دڵنیابێتەوە دەڵێ: دڵنیا بم؟ تۆش دەڵێی: بوو، بە عەرەبیی دەڵێن: (صار) واتە: شتەکە بوو،

تێپەڕی، یانی: هەر چەندە جارێ نەبووە، بەڵام دڵنیابە لە داهاتوودا ئەو شتە دەبێ، یان کەسێك گفتی پێدانی شتێك بۆ وێنە: پارەیەك بە کەسێك دەدات، بۆ دڵنیاکردنەوەی دەڵێ: وابزانە لە دەستت دایە، یان وابزانە لە گیرفانتدایە، (ءَاتَىٰنِيَ ٱلۡكِتَٰبَ)، واتە: خوا بڕیاری داوە: کتێبم پێبدات و، مەبەستیش لەو کتێبە (**إنجيل**)ە، دەشگونجێ مەبەست پێی: (تەوڕات)یش بێ، چونکە عیسا ﷺ هەر کام لە تەوڕات و ئینجیلی فێرکراون، دەشگونجێ مەبەست پێی جینسی (**كتاب**) بێ، واتە: خوا جینسی کتێبی بە من داوە، ئەو کتێبەی کە پێویست بووە، هەم تەوڕات کە شەریعەتی تێدایە، هەم ئینجیل کە کۆمەڵێك ئامۆژگاریی و ڕێنمایی تێدان و، کۆمەڵێك ڕاستکردنەوەی تێدان بۆ هەندێك کەم و کوڕیی و زێدەڕۆیی کە جوولەکەکان خستوویانەتە نێو تەوڕاتەوە.

٣)- ﴿وَجَعَلَنِي نَبِيّٗا﴾، هەروەها منی بە پێغەمبەر گێڕاوە، کردوومی بە پێغەمبەر.

(**نبيٌّ**) کە خوێنراویشەتەوە: (**نبيءٌ**) کە (**فعيل**)ە، بە مانای (**مفعول**)، واتە: هەواڵ پێدراو، یانی: خوا هەواڵی تایبەتییم پێدەدا، سروشم بۆ دەکات.

یاخود (**نبي**) (**فعيل**)ی بە مانای (**فاعل**)ە، واتە: (**مُنبِئ**) هەواڵدەر، کە بە ناوی خواوە هەواڵ دەدەم، هەواڵی تایبەت بە هۆی وەحییەوە.

٤)- ﴿وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيۡنَ مَا كُنتُ﴾، هەروەها گێڕاویشمی بە بابایەکی موبارەك، لە هەرجێیەك بم، (**مبارك**) یانی: بەرەکەتدار، پێزدار، بەرهەمدار، (**المبارك: إسم مفعول مِنْ بَارَكَهُ: إذا جَعَلَهُ ذَا بَرَكَةٍ، وَالبَرَكَةُ: الخَيْرُ وَاليُمن**)، (**مُبَارَك**) ناوی بەرکارە لە (**بَارَكَهُ، يُبَارِكُهُ فَهُوَ مُبَارَك**) واتە: بەرەکەتداری کرد، بەرەکەتیش بریتیە لە چاکەو پیت و پێز و بەرهەم.

٥)- ﴿وَأَوۡصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ﴾، هەروەها منی ڕاسپاردوە بە نوێژکردن و، زەکات دان تاکو لە ژیاندابم، تاکو زیندووبم، (**الوِصَايَة: الأَمْرُ المؤكَّدُ بعَمَلٍ مُسْتَقْبَلٍ**) (**وِصَايَة**) بریتیە لە فەرمانێکی جەخت لەسەرکراو، بە کارێك کە لە داهاتوودا ئەنجام دەدرێ.

٦)- ﴿مَا دُمۡتُ حَيّٗا﴾، واتە: تاکو لە ژیاندا بم، دەبێ نوێژ بەرپا بکەم و زەکات بدەم، یانی: مافی خواو مافی خەڵك جێ بەجێ بکەم، یان: لە ڕووی مەعنەویی و ماددییەوە، دینداریی و بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجام بدەم.

٧)- ﴿وَبَرَّۢا بِوَٰلِدَتِي﴾، هەروەها خوا منی ڕاسپاردوە بە چاکەکردن لەگەڵ دایکم.

بابی نەبووە و بەس دایکیەتی، کەواتە: ئەو چاکەیەی کە لەگەڵ بابیش دا دەکرێ، دەبێ بیگوازێتەوە بۆ دایکی، چونکە دایکی تاکە سەرچاوەی پەیدابوونیەتی.

(بَرّ: اسم بمعنى البَارّ) یانی: (بَرّ) ناوە بە مانای (بار) چاکەکار، بەڵام ماناکەی بەهێزترە، چونکە لە چاوگەوە نیزیکە و، ئەو وشەیە بۆ خوا پەروەردگاریش بەکارهاتووە، وەك یەكێك لە سیفەتەکانی، لە سوورەتی (الطور)دا دەفەرمووێ: ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلۡبَرُّ ٱلرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾﴾، واتە: بێگومان خوا زۆر چاکەکاریی میهرەبانە.

٨)- ﴿وَلَمۡ يَجۡعَلۡنِي جَبَّارٗا شَقِيّٗا﴾، خوا منی نەگێڕاوە بە بابایەکی خۆسەپێنی ملهوڕ و زیانبار و بێمراد.(الجَبَّار: المُتَكَبِّر الغَلِيظُ عَلَى النَّاسِ فِي مُعَامَلَتِهِم) واتە: خۆ بە زلگری زبر لە مامەڵە لەگەڵ خەڵکدا.

وشەی (شقي) بە مانای زیانبار و، بە مانای نەگبەت و، بە مانای بێ خێر، دێ، هەروەها بە مانای بێمرادو بێ ئاکامیش دێ، (شقي) پێچەوانەی (سعيد)ە، (سعيد) واتە: بەختەوەر و سەرفراز (شقي)یش پێچەوانەکەیەتی.

٩)- ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَيَّ﴾، هەروەها سەلامم لەسەر بێ.

١٠)- ﴿يَوۡمَ وُلِدتُّ﴾، ئەو ڕۆژە کە تێیدا لە دایك بووم.

١١)- ﴿وَيَوۡمَ أَمُوتُ﴾، هەروەها ئەو ڕۆژە کە تێیدا دەمرم.

١٢)- ﴿وَيَوۡمَ أُبۡعَثُ حَيّٗا﴾، ئەو ڕۆژەش کە بە زیندوویی تێیدا هەڵدەستێنرێمەوە.

وشەی (سلام) لێرەدا بە ناسێنراو (مُعرَّف) هاتووە، بەڵام هی (يحيى) بە نەناسراو (نكرة) هاتبوو: (وسلام عليه...) ﴿وَٱلسَّلَٰمُ عَلَيَّ يَوۡمَ وُلِدتُّ وَيَوۡمَ أَمُوتُ وَيَوۡمَ أُبۡعَثُ حَيّٗا ﴿٣٣﴾﴾، ئنجا لێرە کە (السّلام) بە (أل)ی (تعريف) هاتووە، مانای جینس دەگەیەنێ، واتە: هەموو سەلام و خێر و خۆشیی و ئاشتییەك لەسەر من، ئەمەش لێی وەردەگیرێ کە عیسا عليه السلام پایەی بەرزتر بووە لە یەحیا عليه السلام، کە ئەمە یەكێکە لە بەڵگەکان و بەڵگەی دیکەش هەن، یەكێکی دیکە لە بەڵگەکان، ئەوەیە کە عیسا عليه السلام، کتێبی پێدراوە، بەڵام یەحیا عليه السلام، نەزانراوە کتێبی پێدرابێ[1].

ئنجا کەی سەلام لەسەر عیسا بێ؟

أ- ڕۆژی لە دایك بوون.

ب- ڕۆژی مردن.

ج- ڕۆژی تێدا زیندووبوونەوە.

---

(١) ئەو دوو کتێبەی (صائبة)ی (مندائي): (كَنْزا ربّا) و (تعاليم ومواعظ يحيى بن زكريا) هیچ بەڵگەیەك نیە دڵنیامان بکات کە کتێبی خوان، وەك لە: (مەوسووعەی ئیمان و ئیلحاد)دا قسەمان لەبارەیانەوە کردوە.

ئەم سێ کاتە، سێ کاتی زۆر چارەنووسسازن، لە ژیانی هەر کەسێکدا، ئەو ڕۆژەی کە تێیدا دێتە دنیاوە و، ئەو ڕۆژە کە دنیا بەجێدێڵێ و، ئەو ڕۆژە کە تێیدا زیندووەدەبێتەوە، ئەگەر لەو سێ کاتەدا، ئەو مرۆڤە سەلامەتیی لەسەربێ، مانای وایە بەختەوەرە و لەخەم ڕەخسیوە. (سلام)یش ئاشتیی و سەلامەتیی و بێ بەڵاییەو، سەلام (سەلامی) خوایە لێرەدا، (**وسلام عليَّ**) واتە: (**سلام من الله علي**) واتە: سەلامی خوا لەسەر من بێ، ئنجا چ مەبەست پێی سڵاوکردنی خوا بێ، چ مەبەست لە سەلام، مانا زمانەوانییەکەی بێ واتە: ئاشتیی و سەلامەتیی، کەسێك خوا سڵاوی لێبکات، هەر سەلامەت دەبێ، هەروەها کەسێك ئاشتیی و سەلامەتیی لەسەر بێ، سەرفراز و بێ بەڵا دەبێ.

بۆچی ئەو سێ کاتە، بەتایبەت؟!

چونکە جوولەکەکان عیسا عليه السلاميان تۆمەتبار دەکرد لەو سێ کاتەدا، دەیانگوت:

١- لە دایك بوونی خراپ بووە و بە شێوەی زۆڵ و بیژوو لە دایك بووە، چونکە عیسا بابی نەبوو، جوولەکەکانیش نکووڵییان لەوە دەکرد کە بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا دروست بوو بێ و دەیانگوت: بیژوو و زۆڵە.

٢)- هەروەها تۆمەتباریان دەکرد بە مردن و دەیانگوت: لە سێدارە دراوە، لە خاچ دراوە و هەڵواسراوە، کە ئەوەش ڕاست نیە و، ئەوەی لە خاچ و سێدارە دراوە، وەك پێشتر باسمانکردوە لە تەفسیری سوورەتەکانی: (**آل عمران والنساء والمائدة**)دا، ئەو سیخوڕە بوو بە ناوی (**يهوذا الأسخريوطي**) کە لە بەرانبەر چەند درەمێکدا، لە بەرانبەر هەندێك پارەدا، شوێنی عیسا عليه السلامو، ئەو هاوەڵانەی کە لەگەڵی دابوون، بۆ ڕۆمانەکان و جوولەکەکانی ئاشکرا کرد، بەڵام خوا عیسای بەرزکردەوە و سەرەنجام شێوەی عیسا عليه السلام برایە سەر (**يهوذا**) و (**يهوذا**)یان لەدار دا، بۆیە ئەوەشیان ڕاست نیە.

٣)- دەشیانگوت: ئەو ڕۆژەش کە عیسا زیندوو دەکرێتەوە، لەگەڵ کافراندا زیندوو دەکرێتەوە، لێرەشدا خوا بەرپەرچی ئەوەشیان دەداتەوە، کە نەخێر سەلامی خوای لەسەربێ، لە ڕۆژی زیندووکرانەوەشدا.

ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە کە ئەم وتووێژو قسەو باسەی عیسا عليه السلام لێرەدا، لە چوار ئینجیلەکاندا (**متّى، لوقا، مَرقُس، يُوحَنّا**) لە هیچ کامێکیاندا نەك هەر نەهاتوە، بەڵکو ئاماژەشی پێنەکراوە، کە من بە وردیی خوێندوومنەوە.

ئنجا ئەوەی لەم چوار ئایەتەدا: (٣٠، ٣١، ٣٢، ٣٣) هاتوە، زۆر زۆر گرنگە و پایەو پێگەی عیسا عليه السلام زۆر بەرز پێشان دەدات، کەچی لە چوار ئینجیلەکاندا نەهاتوە، هەڵبەتە ئەم ڕاستییە و گەلێك ڕاستیی دیکەش، چ لە ئینجیلەکان دا، چ لە تەورات و کتێبەکانی دیکەشدا، کە لەبەردەستی خاوەن کتێبەکاندان، یان لە بیرکراون، یان گۆڕدراون.

مەسەلەی پێنجەم:

خـوای زانـاو توانـا ڕایدەگەیەنـێ کـە ئـەوەی باسـیکراو، ناسـێنرا بـەو شـێوەیە، ئـا ئـەوە عیسـای کـوڕی مەڕیەمـە، کـە قسـەی هەقـی خوایـە، چونکـە بـە فەرمایشـتی ڕاسـتەوخۆی خـوا دروسـت بـووە، بەبـێ پێکـەوە جـووت بـوونی ژن و مێـرد، کـە چێ ئـەوان تێیـدا دوودڵن، بـەڵام خـوا پاکـە لـەوەی ڕۆڵـەی هەبـێ و، هەرچـی ویسـتی ببـێ، یەکسـەر پەیدادەبـێ، هەروەهـا عیسـا ڕایگەیانـد کـە پەرسـتنی پـەروەردگار، ڕاسـتە شـەقامی خوایـە، هـەر ئـەو بپەرسـتن و بەندایەتیـی تەنیـا بـۆ وی بکـەن:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ ۚ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ ۖ سُبْحَٰنَهُۥٓ ۚ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ۚ هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە لە حەوت (٧) بڕگەدا:

١)- ﴿ ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ ﴾، ئا ئەوە عیسای کوڕی مەڕیەمە، واتە: ئەوەی کە باسکرا و، ئەوەی بەو شێوەیە خۆی ناساند، ئا ئەوە عیسای کوڕی مەڕیەمە، یاخود ئەوەی باسکرا: ئا ئەوە چییەت و حەقیقەتی عیسای کوڕی مەڕیەمە و پێناسەکەیەتی.

٢)- ﴿ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴾، فەرمایشتی هەق کە تێیدا دوودڵن، (يَمْتَرُونَ) واتە: (يَشُكُّونَ: الإِمْتِرَاءُ الشَّكُّ) واتە: تێیدا دوودڵن، کە دەفەرموێ: (قَوْلَ ٱلْحَقِّ) واتە: عیسا عليه السلام قسەی هەقە، فەرمایشتی هەقە، واتە: فەرمایشتێکە پاڵدراوەتە لای هەق، (**حق**) مەبەست پێی خوایە سبحانه وتعالى، واتە: قسەی خوایە، چونکە بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا دروست بووە، وەك لە شوێنێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلْقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ ﴿١٧١﴾ ﴾النساء، فەرمایشتی خوا بوو بۆ مەڕیەمی هاویشت، یانی: خستیە نێو منداڵدانی مەڕیەمەوە.

خوێندراویشـەتەوە: (قَوْلُ الحَقِّ) کـە ئەگـەر (قَوْلُ الحَقِّ)بـێ، ئـەوە خەبـەری دووەمـە بـۆ نـاوی ئامـاژە کـە پێشـێ هاتـوە: (ذَٰلِكَ)، یاخـود وەسـفە بـۆ عیسـا، یاخـود بەدەلـە بـۆ عیسـا، بـەڵام ئەگـەر (قَوْلَ ٱلْحَقِّ)بـێ، ئـەوە حاڵـە بـۆ نـاوی ئامـاژە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ ۚ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ﴿٣٤﴾ ﴾، واتـە: لـە حاڵـێك دا کـە قسـەی خـوا هەقە، یاخـود حاڵە

بۆ عیسا ﷺ واتە: لە حاڵێکدا ئەو عیسایە کە فەرمایشتی خوای هەقە، دەشگونجێ (قَوْلَ ٱلْحَقِّ) یان (قَولُ الحَقِّ) مەبەست پێی عیسا ﷺ نەبێ بەڵکو یانی: کۆی ئەو قسەو باسە کە لە چوار ئایەتی ڕابردوودا هات، ئەوە ئەو فەرمایشتە هەقەیە کە ئەوان تێیدا دوودڵن.

٣)- ﴿مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ سُبْحَٰنَهُۥٓ﴾، ناگونجێ خوا ڕۆڵە بگرێ بۆ خۆی، پاکیی بۆ وی.

کە دەفەرموێ: ﴿مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ﴾، (**هَذَا انْتِفَاءٌ لِلْوَلَدِ لَهُ سُبْحَانَهُ بِأَبْلَغِ وَجْهٍ، لأنَّ لامَ الجُحودِ تُفيدُ مُبالَغَةَ النَّفِي**) ئەمە بۆ لابردنی ڕۆڵە لە خوا، زێدەڕۆیی زیاتری تێدا هەیە و، ماناکەی بەهێزترە لەوەی کە بفەرموێ: (**مَا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَداً**) چونکە (**مَا كَانَ للهِ..**) یانی: هەر ئەصڵەن ناگونجێ و نالوێ و شایستە نیە بۆ خوا کە هیچ جۆرە ڕۆڵەیەکی هەبێ، ئەم (**مِنْ**)ەش کە چووەتە سەر (**ولد**) واتە: هیچ جۆرە ڕۆڵەیەکی هەبێ بە هیچ تەئویلێك.

٤)- ﴿سُبْحَٰنَهُۥٓ﴾، واتە: (**تَنَزَّهَ وتَقَدَّسَ عَنْ مَقَالَتِهِم تِلْكَ**) واتە: خوا پاکە و بێگەردە، دوورە لەوەی کە ئەوان دەیڵێن.

٥)- ﴿إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ﴾، هەر کاتێ بڕیاری کارێکی دا، (إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا) یانی: (**إِذَا قَرَّرَ إِيْجَادَ شَيءٍ**) هەر کاتێ بڕیاریدا شتێك پەیدا بکات، (فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ) بەس پێی دەفەرموێ: ببە، یەکسەر دەبێ.

کەواتە: پێویستیی بەوە نیە ڕۆڵەی هەبێ، هەر شتێکی بیەوێ، یەکسەر پەیدادەبێ، مرۆڤ بۆیە پێویستیی بە ڕۆڵە و وەچە هەیە، چونکە لەو ڕێیەوە، بوونەکەی بەردەوام دەبێ، بەڵام خوا ﷻ هەر شتێکی بیەوێ، یەکسەر پەیدای دەکات.

٦)- ﴿وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ﴾، بە دڵنیایی خواش پەروەردگاری من و پەروەردگاری ئێوەشە، هەر ئەو بپەرستن.

ئەمەش دوو خوێندنەوەی هەن: أ- (وَإِنَّ اللَّه). ب- (وَأَنَّ اللَّه)

کە هەردووکیان یەك واتایان هەیە، ئنجا ئەمە دەگونجێ هەر قسەی عیسا ﷺ بێ، ئەوەی دیکە کە خوا فەرمووی: ﴿ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ سُبْحَٰنَهُۥٓ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾﴾، ئەوە هەمووی فەرمایشتی خوا بوو، نێواخنی کرد بوو لەگەڵ قسەکانی عیسادا ﷺ.

هەروەها دەشگونجێ کە ئەمە بگەڕێتەوە بۆ سەر: ﴿وَأَوْصَٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾﴾، وەك چۆن ڕایسپاردووم بە نوێژو بە زەکات تاکو لە ژیاندا مابم، هەروەها ڕاشیسپاردووم ڕایبگەیەنم کە: ئەو پەروەردگاری من و پەروەردگاری ئێوەشە و تەنیا بەندایەتیی بۆ وی بکەن.

٧)- ﴿هَٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾، ئا ئەمە ڕێی ڕاستە، ئەوە کە خوا بە تاکە پەروەردگاری هەموو لایەك دابنرێ، هەر ئەوە ڕێی ڕاست و، ڕاستە شەقامێکە کە دەبێ پێیدا بڕۆین.

مەسەلەی شەشەم:

باسی ڕاجیایی کۆمەڵ و تاقمەکانی دوای عیساو، سزای سەختیان و، ترساندنیان لە ڕۆژی پەشیمانیی و، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە، کە تەنیا خوا میراتگری زەمین و دانیشتووانیەتی:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ فَٱخۡتَلَفَ ٱلۡأَحۡزَابُ مِنۢ بَيۡنِهِمۡۖ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن مَّشۡهَدِ يَوۡمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾ أَسۡمِعۡ بِهِمۡ وَأَبۡصِرۡ يَوۡمَ يَأۡتُونَنَاۖ لَٰكِنِ ٱلظَّٰلِمُونَ ٱلۡيَوۡمَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ ﴿٣٨﴾ وَأَنذِرۡهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡحَسۡرَةِ إِذۡ قُضِيَ ٱلۡأَمۡرُ وَهُمۡ فِي غَفۡلَةٖ وَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحۡنُ نَرِثُ ٱلۡأَرۡضَ وَمَنۡ عَلَيۡهَا وَإِلَيۡنَا يُرۡجَعُونَ ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَٱخۡتَلَفَ ٱلۡأَحۡزَابُ مِنۢ بَيۡنِهِمۡ ﴾، ئنجا کۆمەڵەکان لە نێوخۆیان دا کەوتنە ناکۆکییەوە.

(**أَحزَاب**) کۆی (**حِزْب**)ە، (**حِزْب**) هەر کۆمەڵە خەڵکێکە هاوفیکر بن، هاومەشڕەب بن، بۆ مەبەستێك کۆببنەوە، واتە: کۆمەڵەکان لە نێو خۆیاندا کەوتنە ناکۆکیی و ڕاجیاییەوە، یانی: لە ڕاستە شەقام لایانداو کەوتنە نێو باتڵاغی ناکۆکیی، واپێدەچێ لێرەدا مەبەست لە (**الأَحزاب**) ئەو پێڕو تاقمانەی نەصرانییەکان بن، واتە: شوێنکەوتووانی عیسا ، دوای ئەوەی لە ڕاستە شەقامی وی کە بۆی خستنەڕوو، کە گوتی: ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمۡ فَٱعۡبُدُوهُۚ هَٰذَا صِرَٰطٞ مُّسۡتَقِيمٞ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: تەنیا خوا پەروەردگاری من و ئێوەشە تەنیا بەندایەتیی بۆ وی بکەن و بەس ئەو بپەرستن، ئا ئەوە ڕاستە شەقامە.

کاتێك لەو ڕاستە شەقامەی کە عیسا بە بەندەی خواو، خوا بە تاکە پەروەردگار و پەرستراو، بزانن، لایاندا، کەوتنە ناکۆکیی و ڕاجیاییەوەو پەرتەوازە بوون.

دەشگونجێ (**الأَحزاب**) مەبەست پێی جوولەکەو نەصرانییەکان و غەیری ئەوانیش بێ، ئەوانەی بڕوایان بە هیچ کام لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) نەبووە و، بڕواشیان بەوە نەبووە کە خوا وەحیی و پەیام بۆ پێغەمبەران بنێرێ، بەڵام زیاتر واپێدەچێ مەبەست پێی پێڕو تاقمەکانی نەصرانییەکان بێ.

٢)- ﴿ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، سزای سەخت بۆ ئەوانەی بێبڕوا بوون.

٣)- ﴿مِن مَّشۡهَدِ يَوۡمٍ عَظِيمٍ﴾، لە دیداری ڕۆژێکی مەزن، (**المشْهَدُ: مُشْتقٌّ مِنَ المُشَاهَدةِ أَو الشُّهودِ وَهُوَ مَصْدَرٌ مِيمي، أو اسم مَكَانٍ أو زَمَانٍ**)، (**مَشْهَد**) وەرگیراوە لە (**مُشَاهَدَة**) واتە: بینین، یاخود (**شهود**) واتە: ئامادەبوون، کە ئەویش چاوگێکی میمییە، یان ناوی شوێنە، یاخود ناوی کاتە، کەواتە: (مِن مَّشۡهَدِ يَوۡمٍ عَظِيمٍ) یانی:

أ- لە ئامادەبوونی ڕۆژێکی مەزندا.

ب- یاخود لە شوێنێك کە ڕۆژێکی مەزنی تێدا دێ.

ج- یاخود لە کاتێکدا کە ڕۆژێکی مەزنی تێدا بێ.

٤)- ﴿أَسۡمِعۡ بِهِمۡ وَأَبۡصِرۡ﴾، چەند بیسەرن و چەند بینەرن؟ ئەم دووانە: (**صِيْغَتَا تعجُّبٍ والمقصود هنا: التعجيب**)، ڕێژگەی سەرسوڕمانن، بەڵام مەبەست پێیان سەرسوڕماندنە، واتە: سەرت سوڕبمێنێ لێیان، چەند چاك دەبیستن لە ڕۆژی دواییدا و، چەند چاك دەبینن، هەموو ئەو ڕاستییانەی کە لە دنیادا نەیاندەدیتن و نەیاندەبیستن، لەوێ چاکیان دەبیستن و دەبینن.

٥)- ﴿يَوۡمَ يَأۡتُونَنَا﴾، ئەو ڕۆژەی کە دێنە لامان {زۆر باش دەبیستن و زۆر چاکیش دەبینن}.

٦)- ﴿لَٰكِنِ ٱلظَّٰلِمُونَ ٱلۡيَوۡمَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٖ﴾، بەڵام ستەمکاران ئەمڕۆ لە گومڕاییەکی ڕوون و بێ چەندو چوون دان.

(لَٰكِنِ) لێرەدا بۆ (**إستدراك**)ە، واتە: قسەیەك کرابێ و، دوایی تۆ قسەیەکی دیکەی بۆ زیاد یان لێ کەم بکەی، (**إِسْتِدْرَاكٌ عَمَّا يُفيدُهُ يَوْمَ يَأْتُونَنَا، بِأَنَّهُم اليَوْمَ أَيْضَاً فِي عَذَابٍ وَضَلَال**).

(**لكن**) لێرەدا بۆ (خستنەگەڵ) یان (لێ کەمکردن)ی قسەکەی پێشەوەیە یانی: وەنەبێ ئەوان ڕۆژێك کە دێنە خزمەت خوا (لە قیامەت دا) کە چاك دەبیستن و چاك دەبینن، ئێستاش لە دینادا هەروابن، بەڵکو ئەوان: ئەمڕۆ لە گومڕاییەکی ئاشکرادان.

٧)- ﴿وَأَنذِرۡهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡحَسۡرَةِ﴾، هەروەها بیانترسێنە لە ڕۆژی خەفەت و داخ و پەشێمانیی، (**الحَسْرَةُ: النَّدَامَةُ الشَّدِيْدَة**)، (**حَسْرَة**) پەشێمانییەکی زۆرە، دەگوترێ: (**حَسَرَ عَنْ ذِرَاعيهِ**) واتە: قۆڵی هەڵکرد، لەبەر ئەوەی ئەگەر پۆشاکەکەی لادا، قۆڵی دەردەکەوێ، (**حسير**) واتە: ماندووبونێك کە مرۆڤ بڕست و توانای نەما بێ، (يَوۡمَ ٱلۡحَسۡرَةِ) یانی: ڕۆژێکی پەشێمانیی کە ئینسان دەستی لە هەموو پچکان بڕا بێ و، بە هیچ شتێك ڕانەگات و، دەستی نەگاتە هیچ شوێنێ.

٨)- ﴿إِذۡ قُضِيَ ٱلۡأَمۡرُ﴾، بیانترسێنەو وشیارییان بکەوە بە ڕۆژی پەشێمانییەکی زۆر سەخت و بێڕەزا: کاتێك کە بڕیاردرا، کارەکە تێکدەپەڕێ، کە مەبەست پێی ڕۆژی دواییە.

٩)- ﴿ وَهُمۡ فِي غَفۡلَةٖ ﴾، لە حاڵێکدا کە ئەوان ئێستا لە بێ ئاگاییدان.

١٠)- ﴿ وَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُونَ ﴾، ئەوان ئێستا بڕوا ناهێنن، یانی: هەرچەندە ڕۆژێکی ئاواش چاوەڕێیان دەکات کەچی لە جیاتی هۆشیاریی، بێ ئاگان و، لە جیاتی بڕواداریی، بێبڕوان، ئەو ڕۆژە سەخت و دژوارەش چاوەڕێیان دەکات.

(وَهُمۡ فِي غَفۡلَةٖ) ئەم تەعبیرە زێدەڕۆیی زۆری تێدایە واتە: نەك هەر بێ ئاگان، بەڵکو لە بێ ئاگاییدا نوغرۆ و نوقم بوون.

١١)- ﴿ إِنَّا نَحۡنُ نَرِثُ ٱلۡأَرۡضَ وَمَنۡ عَلَيۡهَا ﴾، بە دڵنیایی تەنیا ئێمە زەوی و، هەر کەس کە لەسەریەتی، بە میراتی دەگرین.

یانی: ئەو کەسانەی لەسەر زەوییـن بە میراتیان دەگرین، واتە: دێنەوە لای ئێمە، (**الإِرْثُ: مَصِيرُ حَالِ المَيِّتِ إِلى مَنْ يَبْقَى بَعْدَهُ**)، (**إرث**) بریتییە لە ماڵ و سامانی بابای مردوو کە دەچێ بۆ ئەو کەسەی، لە دوایی وی دەمێنێ بە زیندوویی.

ئنجا لەبەر ئەوەی خوا ﷻ بەس خۆی دەمێنێ، دوای ئەوەی کە زەوی لە بەین دەچێ و هەموو ئەوانەی کە لەسەر زەوییـن دەفەوتێن، کەواتە: خوا میراتگرە، هەم بۆ زەوی و هەم بۆ خەڵکی سەر زەوی.

١٢)- ﴿ وَإِلَيۡنَا يُرۡجَعُونَ ﴾، واتە: تەنیا بۆ لای ئێمەش دەگێڕدرێنەوە، نەك بۆ لای جگە لە ئێمە، لە زمانی عەرەبییدا کاتێك کە (**الجارّ والمجرور**) دەخرێنە پێش: (**الفعل و الفاعِل**) مانای کورت هەڵهێنان دەگەیەنی، واتە: تەنیا بۆ لای ئێمە دەگێڕدرێنەوە.

با لێرەدا ئەم قسەیە لە (**قتادة**)ەوە بێنین:

{**عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ:** ﴿ ...قَوۡلَ ٱلۡحَقِّ ٱلَّذِي فِيهِ يَمۡتَرُونَ ٣٤ ﴾، **قَالَ: اجْتَمَعَ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَخْرَجُوا مِنْهُمْ أَرْبَعَةَ نَفَرٍ، مِنْ كُلِّ قَوْمٍ عَالِمَهُمْ، فَامْتَرَوْا فِي عِيسَى حِينَ رُفِعَ، فَقَالَ أَحَدُهُمْ: هُوَ اللَّهُ هَبَطَ إِلَى الْأَرْضِ، وَأَحْيَا مَنْ أَحْيَا، وَأَمَاتَ مَنْ أَمَاتَ، ثُمَّ صَعِدَ إِلَى السَّمَاءِ، وَهُمُ الْيَعْقُوبِيَّةُ.**

فَقَالَتِ الثَّلَاثَةُ: كَذَبْتَ، ثُمَّ قَالَ اثْنَانِ مِنْهُمْ لِلثَّالِثِ: قُلْ فِيهِ، فَقَالَ: هُوَ ابْنُ اللَّهِ، وَهُمُ النَّسْطُورِيَّةُ. فَقَالَ اثْنَانِ: كَذَبْتَ، ثُمَّ قَالَ أَحَدُ الإِثْنَيْنِ لِلْآخَرِ: قُلْ فِيهِ، فَقَالَ: هُوَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ، اللَّهُ إِلَهٌ، وَعِيسَى إِلَهٌ، وَأُمُّهُ إِلَهٌ، وَهُمُ الْإِسْرَائِيلِيَّةُ، وَهُمْ مُلُوكُ النَّصَارَى، فَقَالَ الرَّابِعُ: كَذَبْتَ، هُوَ

عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ وَرُوحُهُ مِنْ كَلِمَتِهِ، وَهُمُ الْمُسْلِمُونَ، فَكَانَ لِكُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَتْبَاعٌ عَلَى مَا قَالَ فَاقْتَتَلُوا، فَظَهَرُوا عَلَى الْمُسْلِمِينَ}(١).

قەتادە (كە یەكێكە لە زانایانی شوێنكەووتوانی هاوەڵان خوا لە هەموویان ڕازیبێ)، لە بارەی قسەی خوای بەرزەوە كە دەفەرموێ: ﴿...قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾﴾، دەڵێ: جوولەكەكان دوای بەرزكرانەوەی عیسا عليه السلام كەوتنە دوودڵییەوەو كۆبوونەوەو، چوار كەسیان لە زانایان لە نێو خۆیاندا هەڵبژارد كە قسە بكەن {ئایا عیسا كێ بوو؟ چی بوو؟ چۆن بوو؟}

١)- یەكێكیان گوتی: عیسا خوا بوو، هاتە سەر زەوی، ئەوەی كە زیندووی كردەوە زیندووی كردەوە و، ئەوەی مراندی مراندی، دوایی بەرز بۆوە بۆ ئاسمان، ئەمانە لە نەصڕانییەكان پێیان دەگوترێ: (**اليعقوبية**)(٢)، سێ زانایەكەی دیكە بەوەی یەكەمیان گوت: درۆ دەكەی، **دوایی** دووانیان بە سێیەمیان گوت: ڕات چییە، تۆ لە بارەی عیساوە قسە بكە؟

٢)- ئەویش گوتی: عیسا كوڕی خوا بوو، ئەوانیش پێیان دەگوترێ: (**النسطورية**)(٣)، دووەكەی دیكە بە ویشیان گوت: درۆ دەكەی، دوایی یەكێك لە دووەكان بەوی دیكەی گوت: تۆ ڕات چییە، قسەی لە بارەوە بكە؟

٣)- گوتی: عیسا سێیەمی سێیەكانە: خوا پەرستراوە، عیساش پەرستراوە، دایكیشی پەرستراوە، ئەوانیش (**الإسرائيلية**)ن(٤)، كە ئەوانەش دەستەڵاتدارانی نەصڕانییەكانن، واتە: ئەوانە حوكمڕان بوون و باڵادەست بوون، بۆیە ئەو بیرۆكەیە تەبەننیی كرا، چوارەمیش بە سێیەمی گوت: درۆ دەكەی، بەڵكو بە هەڵەدا چووی.

٤)- چوارەم گوتی: بەڵكو عیسا بەندەی خوا بوو، پێغەمبەری خوا بوو، ڕووحێك بوو لە خواوە كە بە وشەی خۆی دروستی كرد بوو، ئەوانیش (مسوڵمانەكانن)، {واتە: ئەوانەن كە لەسەر ڕێی ڕاست بوون} ئنجا هەر كامێك لەو چوار زانایە، كە ئەو چوار هەڵوێستە جیاوازەیان هەبوون، شوێنكەوتووانی هەبوون و، لە بەینی خۆیاندا بوو بە شەڕ و كێشەو كوشتاریان و، سەرەنجام سێیەكەی دیكە بەسەر

---

(١) وَأَخْرَجَ ابْنُ الْمُنْذِرِ وَابْنُ أَبِي حَاتِمٍ، انظر: فتح القدير ج٣، ص٤٠٩ للشوكاني.

(٢) وا پێدەچێ ئەوەی كە بیرۆكەكەی تەبەننیی كردوە، زانایەكەیان ناوی (یەعقوب) بووە.

(٣) واپێدەچێ ئەو زانایەی كە ئەو ڕایەی تەبەنیی كردوە یەكەمجار ناوی (نسطور) بێ

(٤) وەكو گوتم: وا پێدەچێ ئەو زانایەی ئەو بیرۆكەی تەبەننیی كردوە ناوی (إسرائيل) بوو بێ، (إسرائيل) واتە: بەندەی خوا.

مسوڵماناندا سەرکەوتن {بیرە ڕاستەکە لە بەین چوو لەنێو نەصرانییەکاندا و ئەوە تەبەننیی کرا کە ئێستا باوە، ئەو ڕایە تەبەننیی کرا کە گوایە: عیسا عليه السلام یەکیکە لە سێ پێکهێنەرەکانی خوا کە ئەوان بە: سێ توخمەکان (**الأقانيم الثلاثة**) ناویان ناون و بەحیساب ئەم سێیەن، (خوا، عیسا، گیانی پیرۆز) کە ئەوان بەزاراوی (**الأب، الإبن، الروح القدس**): باب، کوڕ، گیانی پیرۆز، دەیانناسێنن.

شایانی باسیشە ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**النساء**) و سوورەتی (**المائدة**)دا هەروەها لە {مەوسووعەی ئیمان و ئیلحاد}دا بەدرێژیی لەوبارەوە قسەمان کردوە و، لە کتێبی یەکەمی مەوسووعەی: {**الإسلام كما يتجلّى في كتاب الله**}ش دا بەرپەرچی ئەو بیرۆکە ئەفسانەییەمان داوەتەوە.

کورتەی بەسەرهاتی

مەڕیەم و عیسای کوڕی (سەلامی خوایان لێ بێ)

هەوڵدەدەین لە شەش (٦) برگەدا بە تێکهەڵکێش، هەم باسی مەڕیەم بکەین، مەڕیەمی کچی عیمڕان خوا لێی ڕازیبێ، هەم باسی عیسای کوڕیشی بکەین عليه السلام:

١)- ناوو ڕەچەڵەکی مەڕیەم و عیسای کوڕی.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانیان لە قوڕئاندا.

٣)- چۆنیەتی پەیدابوونی هەرکام لە مەڕیەم و عیسای کوڕی.

٤)- کەسایەتیی و بەسەرهاتی مەڕیەم و عیسای کوڕی.

٥)- کاکڵەی پەیام و بەرنامەی عیسا.

٦)- سەرەنجامی مەڕیەم و عیسای کوڕی، چۆن ئەم ژیانی سەر زەوییەیان بەجێهێشتوە؟

١)- ناوو ڕەچەڵەکی مەڕیەم و عیسای کوڕی:

أ)- مەڕیەم: خوا سبحانه وتعالى لە سووڕەتی (**آل عمران**) ئایەتەکانی: (٣٣ - ٣٧) لەم چەند ئایەتەدا بە تەفصیلی باسی چۆنیەتی پەیدابوونی مەڕیەممان بۆ دەکات، هەڵبەتە ئێمە لە بەرگی (٢)ی ئەم تەفسیرەی خۆماندا: (تەفسیری قوڕئانی بەرز و بە پێز)، لە کاتی تەفسیرکردنی سووڕەتی (**آل عمران**) دا، ئەو ئایەتانەمان تەفسیر کردوەو، قسەی تێر و تەسەلمان لەسەر کردوون، بۆیە لێرەدا هەر بە کورتیی باس دەکەین:

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰٓ ءَادَمَ وَنُوحًا وَءَالَ إِبْرَٰهِيمَ وَءَالَ عِمْرَٰنَ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةًۢ بَعْضُهَا مِنۢ بَعْضٍ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ ﴾آل عمران.

واتە: بە دڵنیایی خوا ئادەم و نووح و ئالی ئیبڕاهیم و ئالی عیمڕانی لەسەر جیهانییان هەڵبژاردن، هەندێکیان لە هەندێکیان پەیدابوون، (نووح لە ئادەم و، ئیبڕاهیم دەچووە سەر نووح، هەروەها ئالی عیمڕان دەچێتەوە سەر ئیبڕاهیم) و خوا بیسەری زانایە.

ئنجا دێتە سەر باسی چۆنیەتی پەیدابوونی مەریەم: ﴿ إِذْ قَالَتِ ٱمْرَأَتُ عِمْرَٰنَ رَبِّ إِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّىٓ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ ﴾آل عمران، واتە: یاد بکەوە! کاتێك هاوسەری عیمڕان گوتی: پەروەردگارم! ئەوەی کە لە سکم دایە، بۆ تۆ لە خۆمم گرتوە، (واتە: بەخشیومە بە تۆ، کە ئازاد بێ و هیچ کۆت و بەندی بەسەرەوە نەبێ، موڵکایەتیی کەسی بەسەرەوە نەبێ، لە ژێر فەرمانی کەسدا نەبێ، بێجگە لە تۆ)، لێم وەربگرە بە دڵنیایی تۆ بیسەری زانای.

﴿ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّى وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: کاتێك کە داینا، (واتە: مەریەمی بوو، سکەکەی دانا) گوتی: پەرورەدگارم! من مێینەیەکم داناوە، {کچێکم بووە} خواش زاناتر بوو، چی داناوەو چی بووە!

﴿ وَلَيْسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّى سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّىٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ ﴾، (ئەمە قسەی خێزانی عیمڕانە) نێرینەش وەك مێینە نیە، {یانی: من چاوەڕێی ئەوە بووم نێرینەیەکم ببێ، بۆ ئەوەی خزمەتی پەرستگا بکات، بەڵام ئێستا کچێکم بووە} و من ناوم ناوە مەریەم و، من پەنای پێدەگرم بە تۆ، هەروەها وەچەکەیشی لە شەیتانی دوورخراوە، {خۆی و وەچەکەی دێنمە پەنای تۆ، تاکو لە شەڕی شەیتانی دوورخراوە لە بەزەیی تۆ، پارێزراوبن}.

﴿ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ﴿٣٧﴾ ﴾آل عمران، واتە: پەروەردگاری زۆر بە باشی لێی وەرگرت و، زۆر بە چاکیی پێی گەیاند و، بە زەکەریاشی سپارد {کە سەرپەرشتیی بکات و ئاگای لێبێ و بیخاتە ژێر چاودێریی خۆیەوە}.

﴿ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا ۖ قَالَ يَٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا ۖ قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾آل عمران، واتە: ئنجا هەر کاتێك کە زەکەریا لێی دەچووە ژوور میحڕابەکەی {کە خوا پەرستیی تێدا دەکرد} بژیوێکی تایبەتی لەلا دەبینی، { گوتراوە: لە هاویندا میوەی زستانە و، لە زستاندا میوەی هاوینەی لەلادەدی، خوا باسی نەکردوە چییە؟ بەڵام بژیوێکی تایبەتی لەلا دەبینی و، دەیزانی کە خەڵك بۆی نەهێناوە و لەلایەن خواوە بۆی هاتوە} گوتی: ئەی مەریەم! ئەمەت لە کوێ بووە؟ گوتی: لە خواوەیە، بە دڵنیایی خوا بژیوی هەر کەسێك دەدات بەبێ ژماردن، {واتە: بەبێ ئەوەی بتوانێ بیژمێرێ، خوا بژیوی دەدات، بەو شێوەیە کە بۆ خۆی بە پێویستی دەزانێ}.

ئنجا لێرە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾، واتە: بە زەکەریبای سپارد سەرپەرشتیار (کافل) و چاودێری بێ، بەڵام هەر لە سوورەتی (**آل عمران**)دا خوا ﷻ بۆمان ڕوون دەکاتەوە، چون و بەچ میکانیزمێك زەکەریبا بوو بە سەرپەرشتیار و چاودێری مەریەم؟ دەفەرموێ:

﴿ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾﴾ آل عمران.

واتە: ئەوە لە هەواڵەکانی نادیارە کە بۆ تۆی سروش دەکەین و، تۆ لەلایان نەبووی کاتێك قەڵەمەکانیان فڕێدەدان، {تیروپشکیان دەکرد} کامیان مەریەم، وەخۆی بگرێ؟ هەروەها لەوێ نەبووی کاتێك مشت و مڕیان دەکرد.

بێگومان وێڕای زەکەریبا کە خزمەتی پەرستگای کردوە، کە پێیان گوتوە (**هیکل**) کۆمەڵێکی دیکەش بوون، ئنجا دیارە دەبێ عیمڕان پیاوێکی باش و ناوداری ئەو قەومەی بەنی ئیسڕائیل بووبێ، هەروەها هاوسەرەکەشی - کە پێشتر گوتمان - هەندێکیان گوتوویانە: ناوی (**أليصابات**) بووە و هەندێکیان گوتوویانە: ناوی (**أشياع**) بووە، کچی (**فاقوذ بنت قبيل**) چەند ڕایەك لەو بارەوە هەن، کە ناوەکەی چی بووەو، کچی کێ بووە؟ گرنگ ئەوەیە هاوسەری عیمڕان ئافرەتێکی خواناس و ناسراو بووە، بۆیە خەڵکەکە و زانایەکان بۆتە مشت و مڕیان: کامیان ئەو کچە کە مەریەمە، وە ئەستۆی بگرێ و بیخاتە ژێر چاودێریی و سەرپەرشتیی خۆیەوەو پەروەردەی بکات؟ ئیدی کە قورعەیان کێشاوەو قەڵەمەکانیان فڕێداون، کە لە تەفسیرەکان دەڵێ: قەڵەمەکانیان خستە نێو ئاو و گوتیان: هەر کامێکیان قەڵەمەکەی سەرکەوت، یان قەڵەمەکەی چووە خوارێ، ئەو بردوویەتەوە، سەرەنجام قەڵەمی زەکەریبا بەو شێوەیە بوو، کە مەریەم ببێتە سەرپەرشتییکراوی و بخرێتە ژێر چاودێریی ئەوەوە.

ب)- عیسا: ناوو ڕەچەڵەکی عیسا ﷺ، دیارە کە عیسا ﷺ کوڕی مەریەمە و بابی نیە، ئنجا عیسا هەم بە عیسا ناونراوە، هەم بە مەسیح ناوی هاتوە، هەم بە (**إبن مريم**) کوڕی مەریەمیش ناوی هاتوە، وەك دواتر باسی دەکەین، لە باسی کەسایەتییەکەیدا، هەم وەك وشەی خوا (**كلمة الله**)، هەم بە مانای ڕووح، هەم وەك پێغەمبەر (**نبيٌّ**)، هەم وەك ڕەوانەکراو (**رسول**) ناسێندراوە.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانیان لە قورئاندا:

أ)- مەریەم:

مەریەم یازدە (١١) جاران ناوی هاتوە لە قورئاندا، بەم جۆرەی خوارەوە:

١)- لە سوورەتی (آل عمران)دا، چوار (٤) جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (٣٦، ٤٢، ٤٣، ٤٤)دا.

٢)- لە سوورەتی (مریم)دا، دوو (٢) جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (١٦، ٢٧)دا.

٣)- لە سوورەتی (المؤمنون)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە، ئەویش لە ئایەتی: (٥٠)دا.

٤)- لە سوورەتی (الزخرف)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە، لە ئایەتی: (٥٧)دا.

٥)- لە سوورەتی (التحریم)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە لە ئایەتی: (١٢)دا.

٦)- لە سوورەتی (النساء)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە لە ئایەتی: (١٥٦)دا.

٧)- لە سوورەتی (الأنبیاء)دا، یەك (١) جار ناوی هاتوە، بەڵام نەك بەناوی مەریەم، بەڵکو بە وەسفەکەی: ﴿وَٱلَّتِىٓ أَحۡصَنَتۡ فَرۡجَهَا ٩١﴾ الأنبیاء، ئەو کەسەی کە داوێنی خۆی پاراست، ئەویش لە ئایەتی (٩١)دا هاتوە، کەواتە: یازدە (١١) جاران ناوی هاتوە، ئەوە ژمارەی ناوهێنرانی مەریەمە لە قورئاندا.

ب)- ژمارەی ناوهێنرانی عیسا عليه السلام لە قورئاندا:

عیسا زۆرجار ناوی هاتوە، سەرجەم (٥٧) جاران لە قورئاندا ناوی هاتوە و تۆزێ وردەکاریی هەیە، چونکە عیسا عليه السلام هەم بە ناوی (**المسیح**) هاتوە، هەم بە ناوی (**عیسا**)، هەم بە ناوی (**إبن مریم**) ناوی هاتوە:

١)- سوورەتی (البقرة):

لە سێ ئایەتان دا ناوی هاتوە:

أ- لە ئایەتی (٨٧)دا جارێك وشەی (عیسا) هاتوە و جارێك وشەی (إبن مریم).

ب- لە ئایەتی (١٣٦)دا، جارێك ناوی (عیسا) هاتوە.

ج- لە ئایەتی (٢٥٣)دا جارێك (عیسا) هاتوە و، جارێکیش (إبن مریم) هاتوە.

کەواتە: لە سوورەتی (**البقرة**)دا پێنج (٥)جاران ناوی هاتوە.

٢)- سووڕەتی (آل عمران):

لە سووڕەتی (**آل عمران**)دا لە پێنج ئایەتاندا ناوی **عیسا** دووبارە بۆتەوە:

أ- لە ئایەتی (٤٥)دا جارێك ناوی (المسیح) هاتوە و، جارێك ناوی (عیسا) هاتوە و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە، هەرسێ ناوەکەی هاتوون.

ب- لە ئایەتی (٥٢)دا یەك جار ناوی عیسا هاتوە.

ج- لە ئایەتی (٥٥)دا یەك جار ناوی عیسا هاتوە.

د- لە ئایەتی (٥٩) یەك جار ناوی عیسا هاتوە و، لە ئایەتی (٨٤)یش دا یەك جار ناوی عیسا هاتوە.

واتە: حەوت (٧) جاران ناوی هاتوە.

٣)- سووڕەتی (النساء):

لە چوار ئایەتان دا ناوی هاتوە:

أ- لە ئایەتی (١٥٧) یەك جار بە ناوی (المسیح) و، یەك جاریش بە ناوی (عیسا) و، یەك جاریش بە ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ب- لە ئایەتی (١٦٣)دا یەك جار بە ناوی (عیسا) ناوی هاتوە.

ج- لە ئایەتی (١٧١) یەك جار بە ناوی (المسیح) و، یەك جاریش بە ناوی (عیسا) و، یەك جاریش بە ناوی (إبن مریم) هاتوە.

د- لە ئایەتی (١٧٢)دا یەك جار بە ناوی (المسیح) ناوی هاتوە.

واتە: هەشت (٨) جاران ناوی هاتوە.

٤)- بەڵام زۆرترین ئایەت کە ناوی عیسایان تێدا هاتوە، سووڕەتی (المائدة)یە:

لە نۆ (٩) ئایەتان دا ناوی هاتوە، بیست کەڕەت:

أ- لە ئایەتی ژمارە حەڤدە (١٧)دا، دوو جاران ناوی (المسیح) هاتوە، هەروەها دوو (٢) جاریش ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ب- لە ئایەتی چل و شەش (٤٦)دا، یەك جار ناوی (عیسا) و، یەك جاریش ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ج- لە ئایەتی حەفتاو دوو (٧٢)دا، دوو جاران ناوی (المسیح) هاتوە.

د- لە ئایەتی حەفتاو پێنج (٧٥)دا، جارێك ناوی (المسیح) و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

هـ- لە ئایەتی حەفتاو هەشت (٧٨)دا، جارێك ناوی (عیسا) و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

و- لە ئایەتی سەدو دە (١١٠)دا، جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ز- لە ئایەتی سەدو دوازدە (١١٢)دا، جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ح- لە ئایەتی سەدو چواردە (١١٤)دا، جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ط- لە ئایەتی سەدو شازدە (١١٦)دا، جارێك ناوی عیسا و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

واتە: بیست (٢٠) كەڕەتان ناوی هاتوە.

٥)- سووڕەتی (الأنعام): تەنیا لە ئایەتی (١٨٥)دا، ئەویش ناوی (عیسا) هاتوە، یەك جار.

٦)- سووڕەتی (التوبة):

أ- لە ئایەتی (٣٠)دا، یەك جار ناوی (المسیح) هاتوە.

ب- لە ئایەتی (٣١)دا، یەك جار ناوی (المسیح)و، جارێكیش ناوی (إبن مریم) هاتوە.

واتە: سێ جاران ناوی هاتوە.

٧)- لە سووڕەتی (مریم): لە ئایەتی (٣٤) جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

٨)- لە سووڕەتی (المؤمنون): لە ئایەتی (٥٠)دا، یەك جار ناوی (إبن مریم) هاتوە.

٩)- لە سووڕەتی (الأحزاب): لە ئایەتی (٧)دا، جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

١٠)- لە سووڕەتی (الشوری): لە ئایەتی (١٣)دا، جارێك ناوی (عیسا) هاتوە.

١١)- سووڕەتی (الزخرف):

أ- لە ئایەتی (٥٧)دا، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ب- لە ئایەتی (٦٣) سووڕەتی (الزخرف)دا، جارێك ناوی (عیسا) هاتوە.

١٢)- لە سووڕەتی (الحدید): لە ئایەتی (٢٧)دا، جارێك ناوی (عیسا) و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

١٣)- سوورەتی (الصف):

أ- لە ئایەتی (٦)دا، جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

ب- لە ئایەتی (١٤)دا، جارێك ناوی (عیسا)و، جارێك ناوی (إبن مریم) هاتوە.

واتە: چوار (٤) كەڕەتان ناوی هاتوە.

كەواتە: كۆی ناوهێنراني (**عیسا**): یازدە (١١) جاران (**المسیح**) هاتوە لە قورئاندا و، بیست و پێنج (٢٥) جاران ناوی (**عیسا**) هاتوە، بیست و سێ (٢٣) جار ناوی (**إبن مریم**) هاتوە.

كەواتە: ١١+٢٥+٢٣=٥٧.

٣)- چۆنیەتی پەیدابوونی مەریەم و عیسای كوڕی:

أ)- مەریەم:

ئێمە پێشتر ئایەتەكانی (٣٣ - ٣٧)، هەروەها ئایەتی (٤٤)ی (**آل عمران**)مان هێناو تەفسیرمان كردن بە كورتی، كە باسی چۆنیەتی پەیدابوونی مەریەم دەكەن، كە هاوسەری عیمڕان خوا لێیان ڕازیبێ لە خوا دەپاڕێتەوە: خوا ڕۆڵەیەكی پێبدات و دووعایەكەی گیرا دەبێ و مەریەمیان دەبێ، بۆیە لێرە دووبارەیان ناكەینەوە.

ب)- چۆنیەتی پەیدابوونی عیسا ﷺ:

ئێمە لە سوورەتی مەریەم ئایەتەكانی (١٦ - ٢١) كە پێشتر هێنامانن، كە باسی لە دایك بوونی عیسا دەكەن، هەروەها لە سوورەتی (**آل عمران**)یش ئایەتەكانی: (٤٥ - ٤٨)، كە پێشتر تەفسیرمان كردوون، باسی چۆنیەتی پەیدابوونی عیسامان كردوە.

بەڵام لێرەدا جارێكی دیكە چاوێكیان پێدادەگێڕینەوە: لە ئایەتەكانی (٤٥ - ٤٨) خوا ﷻ ئاوا باسی پەیدابوونی عیسا دەكات:

﴿ إِذْ قَالَتِ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ٱسْمُهُ ٱلْمَسِيحُ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَمِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِى ٱلْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ قَالَ كَذَٰلِكِ ٱللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ﴿٤٨﴾ ﴾ آل عمران.

واتـە: یـاد بكـەوە! كاتێـك فریشـتەكان گوتیـان: ئـەی مەڕیـەم! بـە دڵنیایـی خـوا مـوژدەت پێـدەدا بـە وشـەیەك لەلایـەن خۆیـەوە، نـاوی (**مسیح**)ە، عیسـای كـوڕی مەڕیـەم، لـە دنیـاو دواڕۆژدا خـاوەن پێگەیـە، پایـە بـەرزەو، لـە زۆر لـە خـوا وەنیزیـك خراوانـە، هـەم لـە بێشـكە (لانكـە)دا خەڵـك دەدوێنـێ و، هـەم لـە كاتێكـدا كـە كامڵیـش دەبـێ و لـە چاكـەكاران دەبـێ، مەڕیـەم گـوتی: پـەروەردگارم! چـۆن ڕۆڵـەم پەیـدا دەبـێ كـە هیـچ مرۆڤێـك دەسـتی نەگەیاندۆتـە مـن {واتـە: بـە حەڵاڵیـی؟!} (خـوا) فەرمـووی: هـەر بـەو شـێوەیەیە، {وەك خـوا هەواڵـی پێـدەدا، وایـە، یـان: هـەر بـەو شـێوەیەیە خـوا هەرچـی بیـەوێ دەیهێنێتـە دی} هـەر كاتێـك ویسـتی شـتێك ببـێ {بڕیـاری بـۆ دەركـرد} بـەس پێـی بفەرمـوێ: ببـە، دەبـێ، هەروەهـا كتێـب و حیكمـەت و تـەوڕات و ئینجیلیـشی فێـر دەكات.

ئەمەش پوختەیەكی كتێبە مێژووییەكانە لەبارەی عیساوە:

(**أطلس القرآن**)ی (**د. شوقي أبو خليل**)[1]، دەڵێ:

(**وُلِدَ عِيسى عَلَيْـهِ السَّـلاَم فِي بيت لحـم بفلسـطين، والأصل من النـاصرة فِي الجليـل شـمال فلسـطين، عَـاشَ فِي النَّـاصِرَةَ مَـعَ أُمِّـهِ، وَذُكِـرَتْ لَـهُ رِحْلَـةٌ مَـعَ أُمِّـهِ ويوسـف النَّجَّـار إلى مـصر «عـين الشَّـمس» ثُـمَّ عَـادَت الأُسْرة إلى النَّـاصِرَةَ، وَهُنَـاكَ صَمـتٌ كَامِـلٌ فِي الأناجيـل بـين (١٢-٣٠) سـنة!! مـن عمـره، إذ إلتقـى بيحيـى وعَمَّـدَهُ**).

واتـە: عیسـا ﷺ لـە (**بیـت لحـم**)ی فەلەسـطین {ئێسـتاش شـارێكە لـە فەڵەسـتین} لـە دایـك بـووە و لـە ئەسڵیشـدا خەڵـكی (**ناصرة**)یـە، (**نـاصرة**)ش شـارێكە لـە دەڤـەری (**جليـل**)ە، كـە لـە باكووری فەڵەسـتینە، لـەوێ لەگـەڵ دایكیـدا ژیـاوە لـە (**نـاصرة**) {هەربۆیـەش دوایـی بـە شـوێنكەوتووانی عیسـا گوتـراوە: نەصرانیـی، یـان نەصـارا} بـاسی سـەفەرێكی عیسـا لەگـەڵ دایـكی و (**یوسـف النجـار**)دا كـراوە، بـۆ میـصر بـۆ (**عـین الشـمس**) {گوایـە: (**یوسـف النجـار**) پێـش لـە دایـك بـوونی عیسـا، دەسـتگیرانی مەڕیـەم بـووە، بـەڵام نەیگواسـتۆتەوە، لـە ئینجیلەكانـدا وا دەڵێـن}، دوایـی ئـەو خێزانـە {واتـە: مەڕیـەم و عیسـای كـوڕی و (**یوسـف النجـار**)} گەڕاوەتـەوە بـۆ (**نـاصرة**)، {گوایـە ئـەو كاتـەی عیسـا لەگـەڵ دایـكی دا گەڕاوەتـەوە بـۆ (**نـاصرة**) تەمـەنی دوازدە (١٢) سـاڵ بـووە} لـەو تەمـەنی دوازدە سـاڵیی تاكـو سی (٣٠) سـاڵیی، چـوار ئنجیلـەكان بـێ دەنگییـەكی تەواویـان لێـی هەیـە، كـە دوایـی عیسـا دەگاتـە یەحیـا، یەحیـا (**تعمیـد**)ی

---

(١) ص١١٧،١١٦.

دەكات، {(**تعمید**) واتـە: لـە ئـاو هەڵكێشان كـە جۆرێـك بـووە لـە سرووت (**طقس**)ێكی ئایینـی وەك چۆن مسوڵمانان غوسڵ دەكەن و خۆیان دەشۆن، یانی: عیسا لەسەر دەستی یەحیا لـە ئـاو هەڵكێشراوە، هەرچەندە دوایی عیسا بۆتە پێغەمبەرێكی پایە بەرز و لـە یەحیا گەورەتـر بـووە}.

٤)- كەسایەتیی و بەسەرهاتی مەریەم و عیسا:

أ)- كەسایەتیی و بەسەرهاتی مەریەم:

پێشتر باسمانكرد كـە ئایەتـەكانی: (٣٧ - ٤٢) و ئایەتـی (٤٣)ی (**آل عمران**) بـاسی مەریـەم دەكـەن بـۆ وێنـە: لـە ئایـەتی (٣٧)دا دەفەرموێ: ﴿ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا ۖ كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيۡهَا زَكَرِيَّا ٱلۡمِحۡرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزۡقًا ۖ قَالَ يَٰمَرۡيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا ۖ قَالَتۡ هُوَ مِنۡ عِندِ ٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ ﴾آل عمـران.

كـە دیارە مەریـەم لـە ژێـر چاودێریـی و سەرپەرشتیی زەكەریـا بـووە، كـە مێردی پووریشی بـووە، چونكـە دایـكی مەریـەم لەگـەڵ هاوسـەری زەكەریـادا خوشـك بـوون، وەك پێشـتر باسمانكرد، ئنجا مەریـەم لـە ژێـر چاودێریـی زەكەریادا بـووە و بـە تیروپشـك بـۆی دەرچـووە، ئنجا مەریـەم خەریـكی خزمـەتی پەرستگا بـووە، كـە پێیـان گوتـوە: (**هیكل**) وەك مزگـەوتی ئێمـە، لـەوێ لـە ژوورێـكی تایبـەتی خـۆی دا بـووە، كـە پێی گوتـراوە: میحـراب، هـەر جارێك كـە زەكەریا چۆتـە ژوورەكـەی، خـواردنی تایبەتیـی لـەلا بینیـوە و گوتوویـەتی: مەریـەم ئـەوەت لـە كـوێ بووە؟ گوتوویـەتی: ئـەوە لەلایـەن خواوەیـە، خـوا هـەر كەسێكی بیـەوێ بژیـوی دەدا بەبـێ ژماردن!

هەروەهـا لـە ئایەتـەكانی: (٤٢ و ٤٣)دا كەسـایەتیی (مەریەم)مـان زیاتـر بـۆ دەردەكـەوێ:

﴿ وَإِذۡ قَالَتِ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرۡيَمُ إِنَّ ٱللَّهَ ٱصۡطَفَىٰكِ وَطَهَّرَكِ وَٱصۡطَفَىٰكِ عَلَىٰ نِسَآءِ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَٰمَرۡيَمُ ٱقۡنُتِي لِرَبِّكِ وَٱسۡجُدِي وَٱرۡكَعِي مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ﴾آل عمـران.

واتـە: یـاد بكـەوە! كاتێـك كـە فریشـتەكان گوتیان: ئـەی مەریـەم! بـە دڵنیایـی خـوا تـۆی هەڵبـژاردوە و تـۆی پـاك كردۆتـەوەو، تـۆی بەسـەر ئافرەتـانی جیهانـدا هەڵبـژاردوە، {لـە نێویانـدا تـۆی هەڵبـژاردوە} ئـەی مەریـەم! بـۆ پـەروەردگارت ملكـەچ بـە و كڕنـووشی بـۆ بـەرە و ڕكووعـی بـۆ بـەرە لەگـەڵ ڕكـووع بـەران دا.

لە سوننەتی پێغەمبەریشدا ﷺ لە چەند فەرمایشتێکدا، باسی پێگەو پایەی مەریەم کراوە، یەکێك لەوانە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٢٤٩ ، وَمُسْلِم: ٢٤٣٠، والترمذي: ٣٨٧٧**).

واتە: باشترین ئافرەتانی دنیا: مەریەمی کچی عیمران بوو، هەروەها باشترین ئافرەتانی دنیا: خەدیجەی کچی خوەیلیدە.

یانی: باشترین ئافرەتانی ئوممەتی بەنو ئیسرائیل، مەریەمی کچە عیمران بووە، هەروەها باشترین ئافرەتانی ئوممەتی ئیسلام، خەدیجەی کچی خوەیلیدە.

یاخود: هەردووکیان لەسەر ئاستی ئافرەتانی دنیاو، لەسەر ئاستی بەشەرییەت، هەڵبژاردەن.

هەروەها لە فەرموودەیەکی دیکەدا دەفەرموێ: {**عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: حَسْبُكَ مِنْ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ: مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَخَدِيجَةُ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ، وَفَاطِمَةُ ابْنَةُ مُحَمَّدٍ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ**} (**أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٢٤١٤، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط الشيخين، والترمذي: ٣٨٧٨**).

واتە: باشترین ئافرەتانی دنیا چوارن: مەریەمی کچی عیمران و، خەدیجەی کچی خوەیلید و، فاتیمەی کچی موحەممەد (پێغەمبەری خوا) ﷺ و ئاسیای ژنی فیرعەون.

ئنجا بە نسبەت دایکمانەوە عائیشەش (خوا لێی ڕازی بێ)، فەرموویەتی: {**وَإِنَّ فَضْلَ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ، كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ**} (**أَخْرَجَهُ مسلم: ٢٤٤٦**).

واتە: پێگەو پلەی عائیشە بەسەر ئافرەتانی دیکەوە، وەك پێگەو پلەی (**ثريد**)ە {جۆرە خواردنێکی دانستەی ئەو کاتە بووە، لە هەموو خواردنەکانیان پێ چاکتر بووە} لە چاو خواردنەکانی دیکە.

واتە: عائیشە لە هەموو ئافرەتانی دیکە باشترە.

ئەوە بە نسبەت کەسایەتیی مەریەمەوە، بە نسبەت بەسەرهاتەکەشیەوە: پێشتر ئاماژەیەکمان پێدا و، لە قورئاندا وردەکارییەکان باس نەکراون، هەروەها باسی سەفەرەکەشیان نەکراوە بۆ میسر، بەڵام لەو چەند ئایەتەدا کە فریشتەکان مەریەم دەدوێنن، کە خوا ئەو موژدەیەت پێدەدات و دەیدوێنن کە تۆ ئافرەتێکی وا هەڵبژاردەی!

دەردەکەوێ کە مەریەم (خوا لێی ڕازی بێ) ئافرەتێکی زۆر هەڵکەوتوو ناوازە بووە و ژیانێکی پاك و چاکی گوزەراندوە.

ئایا مەریەم کەی وەفاتی کردوە؟

أ- هەندێك دەڵێن: پێش ئەوەی عیسا ﷺ دنیا بەجێبێڵێ و بەرزبکرێتەوە بۆ ئاسمان و، کۆچی دواییکردوە.

ب- هەندێکیش دەڵێن: پاش ئەوەی عیسا کۆچی دواییکردوە.

له قوڕئانیشدا هیچ کام لەو دوو ئەگەرە، پشتڕاست نەکراونەوە.

ب)- کەسایەتیی و بەسەرهاتی عیسا ﷺ:

عیسا ﷺ لە هەموو قورئان دا پەنجا وحەوت (٥٧) جاران ناوی هاتوە، چ بە ناوی (**المسيح**)، چ بە ناوی (**عيسا**)، چ بە ناوی (**إبن مريم**)، ئنجا عیسا کەسایەتییەکی زۆر ناوازەو بەرزی هەبووە، کە ئەوەی لە هەردووك ئایەتی (١٧١ و ١٧٢) لە سوورەتی (**النساء**)دا هاتوە، پێگەی عیسا ﷺ و کەسایەتییەکەی زۆر چاك دەردەخات:

﴿يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ لَا تَغۡلُواْ فِي دِينِكُمۡ وَلَا تَقُولُواْ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلۡحَقَّۚ إِنَّمَا ٱلۡمَسِيحُ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَ رَسُولُ ٱللَّهِ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلۡقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرۡيَمَ وَرُوحٞ مِّنۡهُۖ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦۖ وَلَا تَقُولُواْ ثَلَٰثَةٌۚ ٱنتَهُواْ خَيۡرٗا لَّكُمۡۚ إِنَّمَا ٱللَّهُ إِلَٰهٞ وَٰحِدٞۖ سُبۡحَٰنَهُۥٓ أَن يَكُونَ لَهُۥ وَلَدٞۘ لَّهُۥ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلٗا ﴿١٧١﴾ لَّن يَسۡتَنكِفَ ٱلۡمَسِيحُ أَن يَكُونَ عَبۡدٗا لِّلَّهِ وَلَا ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ٱلۡمُقَرَّبُونَۚ وَمَن يَسۡتَنكِفۡ عَنۡ عِبَادَتِهِۦ وَيَسۡتَكۡبِرۡ فَسَيَحۡشُرُهُمۡ إِلَيۡهِ جَمِيعٗا ﴿١٧٢﴾﴾ النساء.

واتە: ئەی خاوەن کتێبەکان! لە ئایینەکەتاندا ڕۆمەچن (تێمەپەڕێنن) و جگە لە هەق، شتێکی دیکە سەبارەت بەخوا، نەڵێن، بە دڵنیایی مەسیح عیسای کوڕی مەریەم، ڕەوانەکراوی خواو، وشەی خوا بوو، فڕێیدابوو بۆ مەریەم و، ڕووحێك بوو لەلایەن خۆیەوە، ئنجا بڕوا بە خواو بە پێغەمبەرانی بێنن و مەڵێن: خوا سێیە (سێ بەشە)، وازبێنن بۆ ئێوە باشترە، بە دڵنیایی خوا تەنیا یەك پەرستراوە، پاکیی بۆ وی کە ڕۆڵەی هەبێ، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە، هی ئەوە و ئەو بەسە سەرپەرشتیار بێ، نە مەسیح ﷺ و نە فریشتە زۆر لە خوا وەنیزیك خراوەکان، پێیان کەمیی نیە کە بەندەی خوا بن، هەر کەسێکیش لە ئاست پەرستنی خواو بەندایەتیی کردن بۆ خوادا، لووت

بەرز بێ و خۆی بەزل بگرێ، بە تەئكید (خوا) هەموویان بۆ لای خۆی كۆدەكاتەوە.

دوایی لە درێژەی ئایەتەكان دا باس دەكات، كە پاداشتی چاكەكاران و، سزای لادەران، دەدات.

وەك لە ئایەتی (١٧١)ی سوورەتی (**النساء**)دا، دەبینرێ: خوای پەروەردگار بە شەش (٦) وشە وەسف و پێناسەی عیسای كردوە: (١-**المسیح**، ٢- **عیسا**، ٣- **إبن مریم**، ٤- **رسول اللّٰه**، ٥- **كلمته ألقاها إلى مریم**، ٦-**روح منه**):

١)- (**المسیح**): چ (**فعیل**)ی بە مانای (**فاعل**) بێ، واتە: (**سائح**) ئەو كەسەی گەشت و سیاحەت دەكاو دەگەڕێ، یاخود (**المسیح**)، (**ماسِحْ**)بێ، ئەو كەسەی دەست بە خەڵكی دەردەدار و نەخۆش دادێنێ و چاكیان دەكاتەوە بە فەرمانی خوا.

یاخود (**المسیح**) (**فعیل**)ی بە مانای (**مفعول**)بێ، واتە: دەست بەسەرداهێنراو، یانی: فریشتەكان دەستیان پێدا هێناوە، خوای پەروەردگار موبارەكی كردوە.

٢)- (**عیسا**): ناوی شەخسیەتی و (**المسیح**) سیفەتیەتی.

٣)- (**إبن مریم**): كوڕی مەریەم، لەبەر ئەوەی بابی نەبووە، بەناوی دایكیەوە بووە.

٤)- (**رسول اللّٰه**): ڕەوانەكراوی خوا.

٥)- (**كلمتُهُ ألقاها إلى مریم**): وشەی خوا بووە، فڕێیداوە بۆ مەریەم، لە ڕێی جیبریلەوە، كە پێشتریش باسمانكرد: زانایان دەڵێن: جیبریل فووی بە یەخەی كراسی مەریەمدا كردوە، هەندێكیش دەڵێن: فووی بە دەمیدا كردوە و ڕووحەكەی چۆتە بەرجەستەی.

٦)- (**روح منه**): ڕووحێكە لە خواوە، بێگومان هەموو ڕووحەكان هەر لە خواوەن، بەڵام ئەو ڕووحەی عیسا عليه السلام، جیاوازییەكەی لەوەدایە: بەبێ ئەوەی پیاو و ژنێك پێك بگەن، خوای باڵادەست كۆرپەلەی عیسای هێناوەتەدی.

هەروەها لە سوورەتی (**آل عمران**) (٥٩ - ٦٣)دا، خوای پەروەردگار باسی گۆشەیەك لە كەسایەتیی و بەسەرهاتی عیسا عليه السلام دەكات، كە ئاوا دەست پێدەكات، كە ئێمە بە كورتیی ئەو پێنج ئایەتە مانا دەكەین: خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ ٱللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ خَلَقَهُۥ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ ﴾آل عمران.

واتـە: بـە دڵنیایـی وێنـەی عیسـا لـەلای خـوا، وەك وێنـەی ئـادەم بـوو، کـە لـە گڵ دروسـتی کـرد، دوایـی پێـی فەرمـوو ببـە، یەکسـەر بـوو.

واتـە: ئەگـەر ئـادەم ڕاسـتەوخۆ لـە گڵ دروسـت بـووە، عیسـا لـە دایـکی و لـە نێـو منداڵدانی دایکیـدا دروسـت بـووە، خـوای بەدیهێنـەر لـە ڕێـی جیبریلـەوە ڕووحەکـەی بـە بـەردا کـردوە، کەواتـە: ئـادەم هیـچ ئەسـڵێکی نەبـووە و ڕاسـتەوخۆ لـە گڵـەوە هاتـوە، یـانی: ئەگـەر عیسـا دایـکی هەیـە، ئـادەم نـە بـابی هەبـووە، نـە دایـك!

﴿ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُن مِّنَ ٱلۡمُمۡتَرِينَ ٦٠ ﴾، واتـە: هـەق لـە پەروەردگارتەوەیـە، ئنجـا تـۆ لـە دوو دڵان مەبـە.

ڕووی دوانـدن لـە پێغەمبـەرە ﷺ، بـەڵام مەبەسـت پێـی ئۆممەتەکـەیەتی و هـەر کەسێکە کـە قورئـان دەخوێنـێ.

﴿ فَمَنۡ حَآجَّكَ فِيهِ مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡعِلۡمِ فَقُلۡ تَعَالَوۡاْ نَدۡعُ أَبۡنَآءَنَا وَأَبۡنَآءَكُمۡ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمۡ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمۡ ثُمَّ نَبۡتَهِلۡ فَنَجۡعَل لَّعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَى ٱلۡكَٰذِبِينَ ٦١ ﴾،
واتـە: ئنجـا هـەر کەسێك دوای ئـەوەی ئـەو زانیارییـەت بـۆ هـات لـە بـارەی عیسـاوە عليه السلام مشـت و مـڕی لەگەڵـدا کـردی، پێیـان بڵـێ: وەرن کـوڕەکانی خۆمـان و کـوڕەکانی ئێـوە و، ئافرەتـەکانی خۆمـان و ئافرەتـەکانی ئێـوە و، خۆمـان و ئێـوە، بانـگ بکەیـن، (ئێـوە لەلایـەك و ئێمـە لەلایـەك)، دوایـی دەپاڕێینـەوە، ئنجـا نەفرینـی خـوا لـە درۆزنـان دەکەیـن.

ئـەوە وەك لـە تەفسـیری سـوورەتی (**آل عمـران**) بـە درێژیـی باسـمانکردوە، نەصرانییـەکانی نەجـران، کـە هاتـن هـەر دەیانگـوت: عیسـا کـوڕی خوایـە، عیسـا خوایـە و، کاتێـك پێغەمبـەر ﷺ دەیفەرمـوو: بەنـدەی خوایـە، دەیانگـوت: (**لم تشتم صاحبنا**) بۆچـی جنێـو بـە هاوەڵەکەمان دەدەی و دەڵێـی: بەنـدەی خوایـە؟ وایاندەزانـی ئـەوە جنێـوە.

ئنجـا خـوا ﷻ دوای ئـەوەی بـۆی ڕوونکردنـەوە، کـە عیسـاش وەك ئـادەم دروسـت بـووە و، عیسـا ئەگـەر دایـکی هەیـە، ئـادەم نـە بـابی هەیـە، نـە دایـکی هەیـە، ئەوانـە هـەر ئیقنـاع نەبـوون، وایـان پێشـاندا کـە قەناعەتیـان نەهـات، بۆیـە فەرموویـی: وەرن (**مباهلـة**) بکەیـن {(**مباهلـة**) واتـە: دوعاکـردن، کـە خـوا لەعنـەت لـەو کەسـە بـکات: درۆ دەکات و بـە هەڵـەدا چـووە} بـەڵام دوایـی ئـەوان نەوێـران وابکـەن، ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ:

﴿ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلۡقَصَصُ ٱلۡحَقُّۚ وَمَا مِنۡ إِلَٰهٍ إِلَّا ٱللَّهُۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ٦٢ ﴾.

واتە: بێگومان ئەوە بەسەرهات و گێڕانەوەی هەق و ڕاستە و جگە لە خوا، هیچ پەرستراوێك نیە و خوا زاڵی کارزانە.

﴿ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ بِٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾ ﴾، ئنجا ئەگەر پشتیان هەڵکرد، ئەوە بێگومان خوا بە تێکدەران، زاناوشارەزایە.

ئەو موعجیزەو وەسفانەی کەسایەتیی عیسا ﷺ پێکدێنن :

شایانی باسە کە موعجیزەکانی عیسا ﷺ لە قورئاندا، خوا سەرجەم حەڤدە (١٧) جۆرە موعجیزەو سیفەتی بۆ عیسا باسکردوون:

١)- لە سوورەتی (آل عمران)، لە ئایەتەکانی (٤٥ - ٤٩)دا، پازدە (١٥) موعجیزەی خستوونە ڕوو.

٢)- لە سوورەتی (المائدة) لە ئایەتی (١١٠)دا، موعجیزەی شازدەیەم (١٦) و، لە ئایەتی (١١٢ - ١١٥) موعجیزەی حەڤدەیەم، کە ئێمە هەروا بە خێرایی چاویان پێدا دەخشێنین:

أ)- لە ئایەتی (٤٥)ی (**آل عمران**)دا، یەکەم و دووەم: دوو وەسفی عیسا ﷺ کە تایبەتمەندیی ئەون:

﴿ وَجِيهًا فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَمِنَ ٱلْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾آل عمران، زۆر ناودارو، خاوەن ڕوو و خاوەن پێگەیە لە دنیاو لە دواڕۆژدا و، لە زۆر لە خواوە وە نیزیك خراوانە.

ب)- لە ئایەتی (٤٦) (آل عمران)دا خوای پەروەردگار، سێ وەسفی دیکەی لێ هەڵدەدا، کە یەکێکیان موعجیزەیە و دووەکانی دیکەش وەسفن:

﴿ وَيُكَلِّمُ ٱلنَّاسَ فِى ٱلْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٤٦﴾ ﴾آل عمران.

واتە: لە بێشکەدا قسە لەگەڵ خەڵك دەکات، هەروەها لە کاتێکدا کە کامڵیش دەبێ و لە چاکەکارانیشە.

ج)- ئنجا لە ئایەتی ژمارە (٤٨) سوورەتی (آل عمران)دا، چوار وەسفی دیکەی خراونە ڕوو (٦، ٧، ٨، ٩) کە بریتین لە:

﴿ وَيُعَلِّمُهُ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ ﴿٤٨﴾ ﴾ **آل عمران.**

واتە: هەروەها (خوا) کتێب و حیکمەت و تەوڕات و ئینجیلی فێردەکات.

د- لە ئایەتی (٤٩)ی (آل عمران)دا شەش (٦) وەسف و موعجیزەی دیکەی خراونە ڕوو:

﴿وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ أَنِّي قَدۡ جِئۡتُكُم بِـَٔايَةٖ مِّن رَّبِّكُمۡ أَنِّيٓ أَخۡلُقُ لَكُم مِّنَ ٱلطِّينِ كَهَيۡـَٔةِ ٱلطَّيۡرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيۡرَۢا بِإِذۡنِ ٱللَّهِۖ وَأُبۡرِئُ ٱلۡأَكۡمَهَ وَٱلۡأَبۡرَصَ وَأُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأۡكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمۡۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَأٓيَةٗ لَّكُمۡ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ٤٩﴾ آل عمـران.

واتـە: هەروەهـا (عیسـا) ڕەوانەکـراوە، بـۆ لای بـەنی ئیسـڕائیل، دەڵـێ: مـن نیشـانەیەکم لـە پەروەردگارتانـەوە بـۆ هێنـاون، مـن لـە قـوڕێ وەك شـێوەی باڵندەتـان بـۆ دروسـت دەکـەم، فـووی پێـدا دەکـەم، بـە مۆڵـەتی خـوا دەبێتـە باڵندە{یـەکی زینـدوو} و کەڕولاڵـی زگـماك و بەڵـەکی زگـماك چـاك دەکەمـەوە و، مـردووان زینـدوو دەکەمـەوە بـە مۆڵـەتی خـواو، هەواڵتـان پێـدەدەم بـەوەی کـە دەیخـۆن و، بـەوەش کـە لـە ماڵـی خۆتانـدا {لـە خـۆراك و ئازووقـە} هەڵیدەگـرن، {پێتـان دەڵێنـم: ئەوەتـان خـواردوە و، ئەوەتـان هەڵگرتـوە} لـەوەدا نیشـانە هـەن بـۆ ئێـوە، ئەگـەر ئێـوە بڕواداربـن.

هـ)- لە سووڕەتی (المائدة)شدا، باسی موعجیزەیەکی دیکەی عیسا عليه السلام کراوە کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ كَفَفۡتُ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَنكَ إِذۡ جِئۡتَهُم بِٱلۡبَيِّنَٰتِ ١١٠﴾ المائدة.

واتـە: یـاد بکـەوە! کاتێـك کـە بـەنی ئیسـڕائیلم لـە تـۆ گێڕانـەوە {تـۆم پاراسـت لە دەسـتیان} کاتێـك کـە بەبەڵگـە ڕوونەکانـەوە هاتیـە لایان.

عیسـایەکی تـاك و تەنیـا، کەچـی خـوا نەیهێشـت بـە دەسـت جوولەکـەکان بفەوتـێ و نەشیهێشـت بـە دەسـت ڕۆمانەکانیـش بفەوتـێ، هەرچەنـدە بـە حیسـاب دەوریشـیان گرتبـوو، بـەڵام خـوای باڵادەسـت، بـەرزی کـردەوە و هەڵیکێشـا، وەك لـە سـووڕەتی (النسـاء)دا بـاس دەکات و دوایـی بـاسی دەکەیـن.

و)- هەروەها موعجیزەی حەڤدەیەم و کۆتایی ئەوەیە کە لە ئایەتەکانی: (١١٢ - ١١٥)دا هاتوە کە دەفەرموێ:

﴿إِذۡ قَالَ ٱلۡحَوَارِيُّونَ يَٰعِيسَى ٱبۡنَ مَرۡيَمَ هَلۡ يَسۡتَطِيعُ رَبُّكَ أَن يُنَزِّلَ عَلَيۡنَا مَآئِدَةٗ مِّنَ ٱلسَّمَآءِۖ قَالَ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ١١٢ قَالُواْ نُرِيدُ أَن نَّأۡكُلَ مِنۡهَا وَتَطۡمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعۡلَمَ أَن قَدۡ صَدَقۡتَنَا وَنَكُونَ عَلَيۡهَا مِنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ١١٣ قَالَ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَ ٱللَّهُمَّ رَبَّنَآ أَنزِلۡ عَلَيۡنَا مَآئِدَةٗ مِّنَ ٱلسَّمَآءِ تَكُونُ لَنَا عِيدٗا لِّأَوَّلِنَا وَءَاخِرِنَا وَءَايَةٗ مِّنكَۖ وَٱرۡزُقۡنَا وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّٰزِقِينَ

﴿قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَن يَكْفُرْ بَعْدُ مِنكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَّا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾﴾ المائدة.

ئێمە کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (المائدة)دا بە تەفصیل باسمانکردووە، کە حەوارییەکان داوا لە عیسا ﷺ دەکەن: سفرەو خوانێکی پڕ خواردنیان بۆ دابەزێنێ، کە هەندێك دەڵێن: ماسی بووە، بەڵام لە قورئاندا باس نەکراوە، گرنگ ئەوەیە سفرەو خوانێکی پڕ، داوا دەکەن و بۆیان دابەزێ، بەڵام پێشێ عیسا ﷺ دەفەرموێ: پارێز لە خوا بکەن و ئەو داوایە مەکەن، بەڵام ئەوانیش پاساوی خۆیانی بۆ دێننەوە: بۆ ئەوەی دڵیان ئارام بگرێ و، بیکەنە جەژن و، بزانن کە عیسا ﷺ ڕاست دەکات لەگەڵیان، واتە: بەڵگەیەکی دیکەیان دەستبکەوێ، دوایی کە عیسا داوا لە خوای پەروەردگار دەکات، خواش دەفەرموێ: من بۆتان دادەبەزێنم، بەڵام هەر کەسێك پێی بێبڕوا بێ، بەجۆرێك سزای دەدەم، هیچ کەسم لە جیهانییان وا سزا نەدابێ.

ئەوانە موعجیزەکانی عیسا ﷺ و سیفەتە بەرجەستەکانی بوون، کە ژمارەیان حەڤدەیە: (٢+٣+٤+٦+١+١+١=١٧).

٥)- کاکڵەی پەیام و بەرنامەی عیسا ﷺ:

کاکڵی پەیام و بەرنامەی عیسا ﷺ، وەك ئەو نێوەڕۆکە بووە، کە پەیامەکانی پێغەمبەرانی پێش خۆی گرتوویاننە خۆیان، کە بریتی بووە لە وەی خەڵك بانگ بکات بۆ تەنیا بەندایەتیی کردن بۆ خواو، هاوبەش بۆ خوا دانەنان و، پابەند بوون بە شەریعەتی خواوە و، ڕێکخستنی ژیانی تاکیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسییان بە پێی ڕێنمایی و بەرنامەی خوا، بێگومان هەموو پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) بۆ ئەوە هاتوون و، هەم هیدایەتیان بۆ خەڵك هێناوە، هەم ئایینی هەقیان بۆ هێناون، کە هیدایەتەکە، وەك تاك هەڵدەگیرێ و، بەرنامە هەقەکەش ژیانی کۆمەڵگای پێ ڕێك دەخرێ (**بالهُدى ودين الحق**).

أ- بۆ وێنە: با تەماشای ئەو دوو ئایەتە بکەین لە سوورەتی (**آل عمران**) (٥٠-٥١)دا، دەفەرموێ:

﴿وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾﴾ آل عمران.

واتە: بەڕاستدانەری ئەوەم کە لە پێش منەوە بووە، لە تەورات، هەروەها (هاتووم) تاکو هەندێك لەو شتانەی لێتان قەدەغەکراون، بۆتان حەڵاڵ بکەمەوە و، نیشانەیەکم لە پەروەردگارتانەوە بۆ هێناون، دەجا پارێز لە خوا بکەن و فەرمانبەرییم بکەن، بە دڵنیایی خوا پەروەردگاری من و ئێوەشە، دەجا بەس ئەو بپەرستن، ئا ئەوە ڕاستە شەقامی خوایە.

ب- لە سوورەتی: (مريم)یش دا، بەهەمان شێوە، کە پێشتر ئایەتەکانمان هێنان: ﴿ قَالَ إِنِّي عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِيَ ٱلْكِتَـٰبَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ وَأَوْصَـٰنِي بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾ وَٱلسَّلَـٰمُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾ ﴾، پاشان: ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ هَـٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ ﴾.

ج- لە سوورەتی (الزخرف) -٦٣، ٦٤، ٦٥- دا، دیسان باسی پەیام و بەرنامەی عیساو نێوەڕۆك و کاکڵەکەی کراوە، کە دەفەرمویٚ:

﴿ وَلَمَّا جَآءَ عِيسَىٰ بِٱلْبَيِّنَـٰتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُم بِٱلْحِكْمَةِ وَلِأُبَيِّنَ لَكُم بَعْضَ ٱلَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ ۖ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٦٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ هَـٰذَا صِرَٰطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٦٤﴾ فَٱخْتَلَفَ ٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ ﴿٦٥﴾ ﴾الزخرف.

واتە: کاتێ عیسا بە بەڵگە ڕوون و ئاشکرایەکانەوە هات، {بۆ لای بەنی ئیسرائیل هات} فەرمووی: من حیکمەتم بۆ هێناون {دانایی و کارامەیی و لێزانیی لە بەندایەتیی کردن بۆ خوادا} و تاکو ئەوەی کە تێیدا کەوتوونە ڕاجیایی و ناکۆکییەوە، بۆتان ڕوون بکەمەوە.

ئنجا پارێز لە خوا بکەن و فەرمانبەرییم بکەن، بە دڵنیایی بەس خوا پەروەرگاری من و ئێوەشە، دەجا هەر ئەو بپەرستن، ئەوە ڕاستە شەقامی خوایە، کەچی کۆمەڵەکان لە بەینی خۆیاندا ناکۆك بوون، سزای سەخت بۆ ئەوانەی کە ستەمکارن لە ئازارێکی بە ئێش.

چوار ئینجیلەکان :

شایانی باسە: لە چوار ئینجیلەکان دا: (مَتَّى، مَرْقُس، لُوقا، يُوحَنّا) زۆر وردەکاریی دەربارەی ژیان و بەسەرهاتی عیسا ﷺ باسکراون، بەڵام جێی پشت پێ بەستن نین مەگەر ئەوەی کە لەگەڵ قورئان و سوننەتدا پێکبگاتەوە، چونکە خوای پەروەردگار

هەواڵی پێداوین، کە خاوەن کتێبەکان، کتێبەکانیانیان گۆڕیون: ﴿ يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِۦ (١٣) ﴾المائدة، هەروەها هەندێکیان لە بیرچووە: ﴿ وَنَسُوا۟ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُوا۟ بِهِۦ (١٣) ﴾المائدة.

١- ئینجیلی (**مَتّى**) لە (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد الجديد**) لاپەڕە: (١٨٦٤ - ١٩٧٢) دەگرێتەوە و (٢٨) (**إصحاح**)ە[1].

٢- ئینجیلی (**مرقس**) لاپەڕە: (١٩٧٨- ٢٠٥٠) دەگرێتەوە و (١٦) (**إصحاح**)ە.

٣- ئینجیلی (**لوقا**) لاپەڕە: (٢٠٥٦ - ٢١٦٣) دەگرێتەوە و (٢٤) (**إصحاح**)ە.

٤- ئینجیلی (**يوحنا**) لاپەڕە: (٢١٦٨ - ٢٢٤٧) دەگرێتەوە و (٢٧) (**إصحاح**)ە.

کەواتە: چوار ئینجیلەکان لە لاپەڕە: (١٨٦٢) تاکو (٢٢٤٧) لە (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس**) دەگرنەوە، ئنجا (**أعمال الرُّسُل**)یش کە هەر لە نێو (پەیمانی نوێ)دان، لە لاپەڕە: (٢٢٦٢) تاکو (٢٨٠٢) دەگرنەوە.

٦)- سەرەنجامی مەریەم و عیسای کوڕی سەلامی خوایان لێ بێ:

پێشتریش ئاماژەیەکمان پێدا کە مەریەمی دایکی عیسا خوا لێی ڕازیبێ، دوو ڕا هەن لە بارەی کاتی کۆچکردن و دنیا بەجێهێشتنیەوە:

١- ڕایەك دەڵێ: مەریەم کۆچی دوایی کردوە، پێش ئەوەی عیسا ﷺ دەوری بگیرێ و خوا ﷻ بە کڵاوڕۆژنەدا بەرزی بکاتەوە بۆ ئاسمان و، لە جیاتی ئەو: (**يهوذا الأسخريوطي**) لە سێدارە بدرێ.

٢- ڕایەکی دیکەش دەڵێ: نەخێر بەڵکو دوای بەرزکرانەوەی عیسا ﷺ ، مەریەم خوا لێی ڕازیبێ کۆچی دوایی کردوە.

هەڵبەتە هیچ کام لەو دوو ڕایە، پشت ئەستوور نین، بە بەڵگەیەکی مێژوویی پشت پێ بەستراوو دڵنیاکەر، چونکە ئەوە لە پەنهان و نادیارە، ئیدی دەبێ بەڵگەیەك هەبێ دڵنیامان بکاتەوە و، بەڵگەیەکی ئەوتۆش لەو بارەوە لەبەر دەستدا نیە، ئەوەی کە لە چوار ئینجیلەکانیشدا هاتوە، لەبەر ئەوەی هەم لە نێو خۆشیاندا لە چەند برگەیەکدا کێی و دژیەکییان لەسەر هەندێ لە ڕووداوەکان و، تێکگیرانیان هەیە و، لەسەر هەندێکیشیان

---

(١) (إصحاح) وا پێدەچێ لە بەرانبەر (سوورەت)ی ئێمەدا بێ، سوورەتی قورئان.

پێکگەیشتنیان هەیە، پاشان کۆمەڵە ڕووداوێك کە لە ژیانی عیسادا ﷺ بوون و لە قورئاندا باسکراون، چوار ئینجیلەکان فەرامۆشیان کردوون.

ئنجا دەربارەی چوار ئینجیلەکان دەڵێن: خوا یەك ئینجیلی بۆ عیسا ﷺ ناردوە، وەك چۆن تەوراتێکی ناردوە بۆ مووسا و، زەبوورێکی ناردوە بۆ داوود و، قورئانێکی ناردوە بۆ موحەممەد و، (صحف)ێکی ناردوە بۆ ئیبراهیم، بەڵام ئێستا کە نەصرانییەکان چوار ئینجیلیان لەبەر دەستدان، چوار ئینجیلی فەرمیی کە لەلایەن نەصرانییەکانەوە تەبەننیی کراون و ئینجیلێکی دیکەی پێنجەمیش هەیە، کە ئینجیلی (بەرنابا)یە، واش پێدەچێ ئینجیلی پێنجەم، لە هەموویان ڕاستتر بێ، چونکە وەك لە تەفسیری سوورەتەکانی: (**النساء والمائدة**)دا چەند شتێکم لێی وەرگرتوە، دەربارەی تەفسیری ئەو ئایەتانەی کە باسی عیسا ﷺ دەکەن، بە تایبەت بەرزکرانەوەی و وێنەی عیسا برانە سەر یەکێکی دیکە کە (**يهوذا الأسخريوطي**)یە، ئینجیلی (بەرنابا) لەوێدا دەڵێ: (عیسا بەندەی خوایە و پێغەمبەری خوا بووە و، عیسا ئیعدام نەکراوە و، خوا بەرزی کردۆتەوە و، وێنەی براوەتە سەر یەکێکی دیکە) کە (**يهوذا الأسخريوطي**)یە، وەك ئەوەی لە قورئاندا هاتوە، بەڵام ئەو ئینجیلە لەبەر ئەوەی لەگەڵ موعتەقەداتی کڵێسادا تێك دەگیرێ، بۆیە نەصرانییەکان ماوەیەکی زۆر شاردیانەوە و، دوایی یەکێك لە قەشەکان ئاشکرای کردوە و پاشان لە میسر، بۆ یەکەمین جار چاپکراوە و، ئێستاش نەصرانییەکان دانی پێدا ناهێنن، لەبەر ئەوەی لەوێدا باسی بەندایەتیی عیسا دەکات بۆ خوا، کە تەنیا ئەوە قسەی هەق و ڕاست و، لەگەڵ عەقڵ و مەنتیقدا گونجاویشە.

ئنجا ئایا ئەو چوار ئینجیلە، دەبێ کامیان ئەو ئینجیلە بێ، کە خوا بۆ عیسای ناردوە؟ بێگومان هیچ کامیان، چونکە ئەو چوار ئینجیلە هیچ کامیان وانیە، وەك چۆن ئێمە قورئان کە دەیخوێنینەوە، دەزانین ئەوە فەرمایشتی خوایە، بەڵکو ئەو چوارئینجیلە هەر چواریان بیرەوەریی و یاداشتی هەر کام لەو چوار کەسەن: (**متى، لوقا، مرقس، يوحنا**)، کە قوتابیی و شوێنکەوتووی عیسا ﷺ بوون، واتە: ئەوانە بیرەوەرییەکانی خۆیانیان گێڕاوەتەوە و هەندێك قسەشیان لە عیساوە گێڕاونەوە، یان هەندێك ڕووداویان لە عیسا گێڕاونەوە، کە فڵان ڕۆژی وای کردو، فڵان ڕۆژە وای فەرموو، کەواتە: بیرەوەریی و یاداشتی خۆیانن دەربارەی عیسا ﷺ، نەك ڕاستەوخۆ فەرمایشتی خوا بن، بەڵام ئەوە کە خوا دەفەرموێ: ئینجیلمان بە عیسادا {کە ئینجیل یانی: مژدە، هەروەها تەورات یانی: شەریعەت} بەڵێ ئێمە کە چوار ئینجیلەکان دەخوێنینەوە، وامان نایەتە بەرچاو:

ڕاستەوخۆ فەرمایشتی خوا بن، بە پێچەوانەی قوڕئانەوە: کاتێ قوڕئان دەخوێنین، هەست ناکەین: کەسێك وەك یاداشت گێڕابێتیەوە، نە پێغەمبەر ﷺ نە یەکێك لە هاوەڵانی، نە یەکێك لە خەلیفەکان، بەڵکو خوا ڕاستەوخۆ لەگەڵمان دەئاخڤێ و ڕاستەوخۆ دەماندوێنێ.

بە نسبەت سەرەنجامی عیساوە ﷷ بەسەرنجدانی ئەو چوار ئایەتەی سووڕەتی (النساء) (١٥٦ - ١٥٩) زۆر بەڕوونیی دیارە سەرەنجامی عیسا و چۆنیەتی بەجێهێشتنی دنیای، چۆن بووە؟ پێشێ خوا ﷻ باسی جوولەکەکان دەکات، دوایی دەفەرمووێ:

﴿ وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ مَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَل رَّفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾ وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ ۖ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ ﴾:

واتە: هەروەها بە هۆی بێبڕواییانەوە، (یانی: جوولەکەکان) و بەهۆی قسەکردنیانەوە لە بارەی مەڕیەمەوە لە شێوەی تۆمەتێکی مەزندا، {ئەوە بوو دەیانگوت: مەڕیەم داوێن پیسیی کردوە و، لە ئەنجامی ئەوەدا عیسای کەوتۆتە سك و پێی دووگیان بووە} هەروەها بە هۆی ئەو قسەیانەوە کە گوتیان: ئێمە مەسیح عیسای کوڕی مەریەم ڕەوانەکراوی خوامان کوشتوە، {دیارە ئەم وشەی (**رسول الله**)، یان فەرمایشتی خوایە و نێواخنی کردوە لەگەڵ قسەی جوولەکەکاندا، یاخود قسەی جوولەکەکانە، بەڵام بە توانجەوە، گوتوویانە: ئەوەی کە پێی وابوو ڕەوانەکراوی خوایە، ئەگەرنا جولەکەکان دانیان بەوەدا نەهێناوە، عیسا پێغەمبەر و ڕەوانەکراوی خوا بوو بێ، گرنگ ئەوەیە ئەوان گوتوویانە: ئێمە ئەو کەسە کە بە مەسیح ناسراوە (عیسای کوڕی مەڕیەم) کە خۆی بە ڕەوانەکراوی خوا زانیوە، یاخود خوا دەفەرمووێ: ڕەوانەکراوی خوایە، ئێمە ئەومان کوشتوە، خواش دەفەرمووێ:} بەڵام نەکوشتیان و نە هەڵیشیانواسی، بەڵکو وێنەی عیسایان بۆ برایە سەر یەکێکی دی {واتە: وێنەی عیسا، بۆ ئەوان و لەبەر چاوی ئەوان، برایە سەر یەکێکی دیکە، یەکێکی دیکەیان لێکرا بە عیسا، کە لە تەفسیری ئەم ئایەتانە لە بەرگی سێیەمی ئەم تەفسیرە (تەفسیری قوڕئانی بەرزو بەپێز)دا، بە درێژیی باسمانکردوە و لەوێ لە ئینجیلی (بەڕنابا)شەوە هێناومانە، کە تێیدا هاتوە: ئەوەی کە بە ڕۆمەکانی ڕاگەیاند لە بەرانبەر چەند درەمێکدا و شوێنی عیسای پێگوتن، ناوی (**یهوذا الأسخریوطي**) بوو، ئنجا

کە ڕۆمەکان دەوری ئەو شوێنەیان گرت و ژوور کەوتن لە عیسا علیه السلام و، حەوارییەکانی، کە دوازدە (١٢) کەس بوون بە یەهووزاوە، یاخود یازدە (١١) بوون بە یەهووزاوە و بە عیساوە دەبوونە (١٢)، یان بەوەوە دەبوونە سێزدە (١٣)، لەوەدا ڕاجیاییەك هەیە و لە قورئاندا ژمارەکەیان باس نەکراوە، بەڵام لە ئینجیلی (بەڕنابا)و لە ئینجیلەکانی دیکەشدا باسکراوە، ئنجا کاتێك لە عیسا دەچنە ژوور، خوای باڵا دەست عیسا بەرز دەکاتەوە و هەڵیدەکێشێ بە کلاو ڕۆژنەی ژوورەکەدا - کاتی خۆی لە خانوودا کلاو ڕۆژنە هەبوو، دووکەڵ و هەڵمی چێشت و ئەوانەی پێدا چۆتە سەرێ، (کولاوکە)شی پێ گوتراوە - بەوێدا خوا بەرزی کردەوە و، وێنەی ئەویش برایە سەر یەهووزا، دوایی کە ماوەیەکی پێچوو، هەر نەهاتنە دەرێ، ڕۆمەکان چوونە ژوور، ئنجا کە وێنەی عیسا برا بووە سەر یەهووزا و وەك وی دەچوو، ڕۆمەکان گوتیان: تۆ عیسای، گوتی: من ئەو نیم و عیسا بەرزکرایەوە، نەخێر بڕوایان پێ نەکردو گوتیان: عەیبە لە مردن دەترسی، ئیدی تاجێکی دڕکی دەخەنە سەر و دەیبەن لە سێدارەی دەدەن، ئنجا ئەو قسە بێهێزانەش کە لە کاتی لە سێدارەدراندا کردوونی، کە ئێستا لە چوار ئینجیلەکاندا هەن، گوایە عیسا دەڵێ:

أ- خوایە بۆچی لێم دەگەڕێی بمرم؟!

ب- خوایە دەربازم بکە، با ئەمجارەش نەمرم!

بە تەئکید ئەو جۆرە قسانە لە عیسا ناوەشێنەوە و، دیارە هی (**یهوذا الأسخریوطي**)ین، بۆیەش خوا دەفەرموێ: نە کوشتیان و نە هەڵیشیانواسی، وەك جوولەکەکان و ڕۆمانەکان لاف لێدەدەن، بەڵکو وێنەی ئەویان بۆ برایە سەر یەکێکی دیکە و، ئەویان لە جیاتی عیسا لە سێدارە دا}[1]، ئەوانەش کە تێیدا کەوتونە ڕاجیاییەوە، لێی لە دوو دڵییدان دڵنیاین و هیچ زانیارییەکیان لە بارەیەوە نیە، جگە لە شوێن کەوتنی گومان و، بە دڵنیایی ئەویان نەکوشت، بەڵکو خوا ئەوی بەرزکردەوە بۆ لای خۆی {بە جەستەو ڕووحەوە و بە زیندوویەتی} و بە دڵنیایی خوا زاڵی کارزانە، هیچ کام لە خاوەن کتێبەکانیش نیە مەگەر بڕوای پێدێنێ پێش مردنی، {واتە: پێش مردنی عیسا، کە لە ئاخیر زەماندا دێتە خوار، هەموو ئەوانەی خاوەن کتێب بوون بڕوای پێدێنن {ئەوە واتایەکی واتایەکی دیکەی: هیچ کام لە خاوەن کتێبەکان نیە، مەگەر لەسەرە مەرگدا دەزانێ کە عیسا پێغەمبەری خوا بووە و وەك جوولەکەکان و کافرەکان دەڵێن: زۆڵ نەبووە، هەروەها وەك نەصڕانییەکانیش دەڵێن: کوڕی خوا نەبووە، بەڵکو بەندەی خوا بووە و پێغەمبەری خوا بووە، هەموو خاوەن کتێبەکان بە شێوەیەکی

---

(١) ئەو کەوانەیە زۆر درێژ بوو، بەڵام بەباشم زانی نێواخنی تەفسیری ئایەتەکانی بکەم.

ڕاست ئیمانی پێدێنن لەسەرە مەرگدا و هەموو شتێکیان بۆ دیاردەکەوێ}[1] هەروەها ڕۆژی هەڵسانەوەش دا، لەسەریان دەبێتە بەڵگەو شایەد.

دیارە ئەمە وردەکاریی دیکەی هەیە کە وەك گوتمان: لە تەفسیری سوورەتی (النساء)، لە کاتی تەفسیرکردنی ئەم ئایەتانەدا، هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (**آل عمران**)دا و، جارێکی دیکە لە تەفسیری سوورەتی (**المائدة**)دا، لە هەر کام لەو سوورەتانەدا، کەم و زۆر باسی بەسەرهاتی عیساو ﷺ چۆنیەتی بەجێهێشتنی ئەم ژیانە دنیاییەیمان کردوە.

چەند دەرس و حیکمەتێك لە بەسەرهاتی مەریەم و عیسادا:

ئێمە سەرجەم حەوت دەرس و پەندمان لێی وەرگرتوون، کە دەگونجێ زۆر شتی دیکەی لێ وەربگیرێ:

١)- ڕستەی ﴿يَٰلَيۡتَنِي مِتُّ قَبۡلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسۡيٗا مَّنسِيّٗا﴾، کە قسەی مەریەمە (خوا لێی ڕازی بێ)، دوای ئەوەی عیسای وەسك دەکەوێ و پێی توڵدار دەبێ، کە زانایان لەو بارەوە ڕاجیاییان هەیە، ئایا خوا کە لەسەر زمانی جیبریل دەفەرموێ: ﴿قَالَ إِنَّمَآ أَنَا۠ رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَٰمٗا زَكِيّٗا﴾، ئایا چۆنی ئەو منداڵە پاك وچاکە پێ بەخشی؟

١- ڕایەکیان دەڵێ: (**نَفَخَ فِي جيبِ قَمِيصِهَا**)، (**جيب**) یەخەی کراس، ئەو دابڕاوەیە کە ئینسان لێیەوە کراس لەبەر دەکات، یان کە ئافرەت مەمك لێیەوە بدات بە منداڵ، کراسەکەی دابڕاوەییەکی هەیە بۆ ئەوەی مەمکی لێ بێنێتە دەرێ، لەوێوە فووی پێداکردوە و، فووەکە چووەتە نێو منداڵدانی، یانی: ڕووحی عیسا ﷺ بووە، ڕاستەوخۆ جیبریل خستوویەتە نێو جەستەی، مەریەمی دایکیەوە.

٢- هەندێکی دیکە لە زانایان دەڵێن: جیبریل فووی بە دەمیدا کردوە، واتە: لە ڕێی دەمیەوە، ڕووحەکەی بە بەرداکردوە.

بەڵام خوا ﷻ ئەو وردەکارییە باس ناکات و، تەنیا لە سوورەتی (النساء)دا بەگشتی دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلۡمَسِيحُ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَ رَسُولُ ٱللَّهِ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلۡقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرۡيَمَ وَرُوحٞ مِّنۡهُ ١٧١﴾، واتە: بێگومان مەسیح عیسای کوڕی مەریەم ڕەوانەکراوی خوا و، وشەی خوا بوو، فڕێیدا بۆ مەریەم و، ڕووحێك بووە لەلایەن خواوە.

فڕێیدا یانی: لە ڕێی جیبریلەوە، کە بۆی چۆتە سەر شێوەی پیاوێکی تێر و تەواو.

---

(١) ئەوەش کەوانەیەکی دیکەیە.

ئنجا زانایان دەڵێن: لێرەدا کە مەریەم دەڵێ: ﴿يَٰلَيۡتَنِي مِتُّ قَبۡلَ هَٰذَا﴾، ئەی خۆزگە پێش ئەمە مردبامایە! ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە مرۆڤ کاتێك دەکەوێتە حاڵەتێکی زۆر ناخۆشەوە، دروستە مردن بە ئاوات بخوازێ.

بەڵام گرنگ ئەوەیە لە ڕووی ناشوکرییەوە نەبێ، لە ڕووی ڕەخنەگرتن لە خواو، بێزاریی دەربڕینەوە بەرانبەر بە قەدەری خوا نەبێ، بەڵکو لەو ڕووەوە بێ، کە: خوایە! گیانەکەم لێم وەربگرەوە، ئەم حاڵەم بۆ تەحەممول ناکرێ، کە ئەوەی مەریەم بریتی بووە لە حاڵەتێك خۆی بە شەرمەزار و عەیبدار زانیوە، چونکە ئافرەتێکی پاك و پاکیزەو ڕێك و پێك، لە هەموو شتێك بۆی ناخۆشتر، تۆمەتبارکردنیەتی بە داوێن پیسی.

وەك دایکمان عائیشە خوا لێی ڕازیبێ لە ڕوودوای بوختان (**حادثة إفك**)دا کە لە (**صحيح البخاري**) و(**صحيح مسلم**)دا هاتوە و ئەسڵەکەی لە سووڕەتی (النور)دا هاتوە، دیارە چەند ناڕەحەت بووە، چونکە ئینسانی پاك، زۆر زۆر لەسەر دڵی قورسە، تۆمەتبار بکرێ بە ناپاکیی.

کەواتە: بە قیاس لەسەر ئەم حاڵەتە: کاتێك ئینسان دەکەوێتە نێو حاڵەتێکی زۆر ناڕەحەتەوە، دروستە مردن بە ئاوات بخوازێ و، داوا لە خوا بکات کە مەرگی بۆ بێنێ، بەڵام بە مەرجێك لەو ڕووەوە نەبێ کە ناڕازییە بە قەدەری خوا و، لە ڕووی ڕەخنەگرتنەوە لە خواو لە قەدەری خوا نەبێ، بەڵکو لەو ڕووەوە بێ، کە: نەوەك لەو تاقیکردنەوەیە دەرنەچێ و بارەکەی بۆ تەحەممول نەکرێ.

٢)- لە ڕستەی: (وَهُزِّيٓ إِلَيۡكِ بِجِذۡعِ ٱلنَّخۡلَةِ)، یانی: (ئەی مەریەم!) قەدی دار خورمایەکە بەلای خۆتدا بکێشەو ڕایوەشێنە.

ئەمە لێی وەردەگیرێ کە بەڵێ بژیو لەلای خواوەیە، ڕزق و ڕۆزیی خوا دەیدا، بەڵام پێویستیی بە هۆکاریش دەکات.

لێرەدا مەریەم (خوا لێی ڕازی بێ)، خوا پێی دەفەرموێ، لە ڕێی جیبریلەوە، ئەگەر ئەو بووبێ کە ئەو قسەیەی ئاڕاستە کردوە، یاخود لە ڕێی عیساوە، ئەگەر بێژەرەکە عیسا بووبێ، کە دار خورمایەکە، ئەو قەدە دارخورمایەی کە پاڵی وێداوە، لە کاتی منداڵ بووندا، بەلای خۆیدا بیکێشێ و ڕایوەشێنێ، واتە: دەستێکی بگەیەنێتێ، چونکە بە تەئکید قەدە دار خورمایەکە لەوە بەهێزتر بووە، مەریەم بتوانێ ڕایکێشێ بەلای خۆیداو ڕایوەشێنێ، بەڵام ئەوە هۆکارێکە، دەبێ هۆکارێك هەبێ، ئنجا خوا ﷻ لە میانی

هـۆکارەکان و، بەکارهێنـانی هۆکارەکانـەوە، ئـەوەی بیـەوێ ئەنجامـی دەدا، وەك پێشـینان گوتوویانـە: (خـوا بـۆ کـەس نابارێنـێ)، واتـە: دەبـێ کۆشـش و هەوڵێـك هەبـێ.

هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە:

{لَوْ أَنَّكُمْ تَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ، لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ، تغدُو خِمَاصًا، وَتَروحُ بِطَانًا}[1]، واتـە: ئەگـەر بەڕاسـتیی پشـت بـە خـوا ببەسـتن، بژیوتـان دەدات، وەك چـۆن بژیـوی باڵنـدە دەدات، بەیانییـان بـە سـکی برسـییەوە دەڕواو، ئێـواران بـە سـکی تێـرەوە دێتـەوە.

بـەڵام گرنـگ ئەوەیـە باڵنـدە: دەرچـوونی بەیانییـانی هەیـە و، هاتنـەوەی ئێوارانیـشی هەیـە، نـەك هـەر لـە هێلانەکـەی خـۆی هەڵنیشـێ و خـوا ڕزقـی بـۆ ببارێنـێ! بەڵکـو دەبـێ خـۆی بـۆی بـڕوا، کەواتـە: پێغەمبـەر کـە دەفەرمـوێ، ئەگـەر بەڕاسـتیی پشـت بـە خـوا ببەسـتن، بێگومـان بەڕاسـتیی پشـت بـە خـوا بەسـتن، ئـەوە نیـە دەسـت لـە کـراسی دەربهێنی و، دەسـت لـە ئەژنۆیـان وەربێنـێ و، لـە ماڵـی خـۆت لێـی دانیـشی! چونکـە پێغەمبـەر ئـەو پشـت بـە خـوا بەسـتنە، دەچوێنـێ بـە باڵنـدەوە، باڵندەکـە بەیانییـان دەردەچـێ بـۆ ئـەوەی نێچیرێـکی دەسـت بکـەوێ، دەردەچـێ بـۆ ئـەوەی بژیوێـکی دەسـت بکـەوێ و دوایـی ئێوارانیـش دێتـەوە، وەك گوتـراوە: لـە تـۆ حەڕەکـەت و لـە خـوا بەرەکـەت.

٣)- کە دەفەرموێ: (تُسَٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا)، واتە: فەریکە خورمای پێگەیشتووی ئاسان هەزمکراو و ئاسان لێ بۆوەت بەسەردا دەبارێنێ، لە کاتێکدا قەدە دارخورمایەکە ڕادەوەشێنی، پزیشککەریی ئێستا دەریخستوە، کە خورما و فەریکە خورما، شتێکی زۆر بەسوودە بۆ ئافرەتی زەیستان، بۆیە لە کوردەواریی خۆشمان دا، ژنی زەیستان حەڵوای بۆ دروست دەکەن، وا پێدەچێ هەر شتێك شیرین بێ، بایی خۆی سوودی هەیە، بەڵام باشترین شت، ئەو خواردن و خۆراکانەن کە خوا کردن و، مرۆڤ دەستی تێنەخستوون، هەنگوینە، فەریکە خورمایە، هەر شتێکی دیکەی شیرین، چونکە ئافرەتی زەیستان، خوێنی زۆر لەبەر دەڕوات و بێهێز دەبێ و، شیرینییش زووتر دەبێتە وزە و بە ئاسانیی هەرس دەبێ، هەروەك بۆ ڕۆژووەوانیش سوننەتە ئەگەر دەستی بکەوێ، بە چەند دەنکە خورمایەك ڕۆژوو بشکێنێ، ئەمە حەقیقەتێکی زانستییەو، لەم ڕۆژگارەدا زیاتر دەرکەوتوە.

٤)- ڕستەی: (فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا)، خوا عز وجل یان لە ڕێی جیبریلەوە، یاخود لە ڕێی عیسای مەلۆتکەوە سەلامی خوایان لێبێ، بە مەریەم دەفەرموێ، بڵێ: (فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا)، ئەمڕۆ قسە لەگەڵ هیچ مرۆڤێکدا ناکەم، ئنجا دواییش دەفەرموێ: ﴿ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ﴾، {دوای ئەوەی لێی دەپرسن} دەفەرموێ: مەریەم ئاماژەی بۆ کرد.

---

(١) أخرجه الترمذيّ: ٢٣٤٤، وابن ماجه: ٤١٦٤، وأبو يعلى: ٢٤٧، وابن حبان: ٧٣٠.

ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ: کەسێك سوێند بخوات، کە قسە ناکات، دوایی زمانی ئاماژە بەکاربێنێ، ئنجا بە چاو بێ، بە دەست بێ، بە هەر شێوەیەك بێ، ئەوە بە سوێند شکاو (**حانث**) لە قەڵەم نادرێ، واتە: سوێندەکەی نەشکاندوە، چونکە ئاماژە کردن، بە قسەکردن لە قەڵەم نادرێ، بە بەڵگەی ئەوەی کە مەریەم پێی گوتراوە: بڵێ: هەرگیز ئەمڕۆ قسە لەگەڵ هیچ مرۆڤێکدا ناکەم، دواییش کە قسەی لەگەڵدا دەکەن، ناڵێ: قسە ناکەم، بەڵام ئاماژە دەکات بۆ مەلۆتکەکەی کە عیسایە ﷺ، کەواتە: ئاماژەکردنەکە، لەگەڵ قسەنەکردنەکەدا تێك ناگیرێن، تاکو بگوترێ: مەریەم ئەو بەڵێنەی داویەتی، شکاندوویەتی.

٥)- ڕستەی: (فَلَنْ أُكَلِّمَ ٱلْيَوْمَ إِنسِيًّا)، ئەمە لێشی وەردەگیرێ، کە لە بەرانبەر خەڵکی نەفامدا، زۆر جاران بێدەنگیی پێویستە، یان پەسندە، یان ڕەوایە، بەڵێ جاری وا هەیە بێدەنگیی باشترە لە قسەکردن، گوتراویشە (**جَوَابُ الأَحْمَقِ السُّكُوت**) وەڵامدانەوەی بابای نەفام و کەودەن بریتیە لە بێدەنگیی، زۆرجاران بێدەنگیی، وەڵامێکی ددان شکێنە.

٦)- ڕستەی: (مَا كَانَ أَبُوكِ ٱمْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا)، نە بابت پیاوی خراپ بوو، نە دایکت ئافرەتێکی داوێن پیس بوو، ئەمە لێی وەردەگیرێ: کە گوناح کردن لە ڕۆڵەو وەچەی کەسانی باش، باب و دایکی باش و بە دین و چاك، ناشیرینتر و ناقۆڵاتر و، چاوەڕوان نەکراوترە.

٧)- ڕستەی: (فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا)، بۆی چووە سەر شێوەی مرۆڤێکی تێر و تەواو و ڕێك و پێك، ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە فریشتەکان دەتوانن خۆیان لە شێوەی مرۆڤدا بەرجەستە بکەن.

ئنجا زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوە، ئایا جیبریل کە لە فەرموودەی صەحیحدا هاتوە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: خۆی پێشاندام شەشسەد (٦٠٠) باڵی هەبوو، ئاسۆی ون کردبوو لەسەر شێوەی ڕاستەقینەی خۆی، خۆی پێشاندام!

ئەدی ئایا ئەو هەموو زەبەلاحیی و گەورەیی قەبارەی جیبریل، چی لێدێ کاتێك کە لە شێوەی پیاوێکدا خۆی پێشاندەدات، ماددە زیادەکەی چی لێدێ؟ لەو بارەوە زانایان زۆر قسەیان کردوە، کە من پێم وایە هیچی پێویست نیە، چونکە جیبریل کاتێك کە لەسەر شێوەی پیاوێك خۆی پێشان دەدا، یان فریشتەکان لەسەر شێوەی چرایەك بینراون، وەك کۆمەڵێك لە هاوەڵان لەسەر شێوەی چرا بینیویانن، ئەوە تەنیا وێنەیەکە، ئەوان خۆی دەبەنە سەری و، خوای پەروەردگاریش ئەو توانایەی داوە بەوان و، وەك ئێمە

نین، کە زۆرجاران لە ئەنجامی قیاسکردن لەسەرخۆ (**قیاس النفس**)دا، ئینسان تووشی ئەو هەڵانە دەبێ، جەستەی مرۆڤ سنووردێکی دیاریکراو و ئەندازەیەکی دیارییکراوی هەیە، ئەگەر لەوە بچووکتر بێتەوە، بە کەڵك نایەت و، لەوەش گەورەتر بێ، بە کەڵك نایەت، بەڵام فریشتەکان سروشت و بابەتێکی دیکەن و جۆرێکی دیکەن.

لە مەسەلەی چوونە سەر شێوەی مرۆڤێکی تێر و تەواو، لەلایەن جیبریلەوە، دا (**جمال الدين القاسمي**) لە تەفسیرەکەیدا[1] هەندێ قسە نەقڵ دەکات لە (**القاشاني**)یەوە، دەڵێ:

(**وَإِنَّمَا تَمَثَّلَ لَهَا بَشَرَاً سَوِيّ الخلق حَسَنَ الصُّورَة، لِتَتَأَثَّر نَفْسُهَا بِهِ وَتَستَأنِس، فَتَتَحَرَّكَ على مُقْتَضَى الجِبِلَّةِ، وَيَسْرِيَ الأَثَرُ مِنَ الخَيَالِ فِي الطَّبِيْعَة، فَتَتَحَرَّكَ شَهْوَتُهَا فَتَنْزِلَ كَمَا يَقَعُ فِي المَنَامِ مِنَ الإِحْتِلاَمِ...**).

واتە: بۆیە جیبریل بۆ مەریەم چۆتە سەر شێوەی مرۆڤێکی ڕێك و پێك و وێنە جوان، تاکو نەفسی مەریەم کارتێکراو بێ و هۆگری بێ، ئنجا بەپێی ئەو سروشتە، کە خوا مرۆڤی لەسەر خوڵقاندوە، نەفسی بجووڵێ و ئەو کارتێکردنە لە خەیاڵەوە بگوازرێتەوە بۆ سروشت، (واتە: لە حاڵەتی مەعنەویی و خەیاڵییەوە بگوازێتەوە بۆ حاڵەتێکی جەستەیی)، سەرەنجام ئارەزووی بجووڵێ {مەبەستی پێی ئەو تۆو ئاوەیە کە مرۆڤی لێ دروست دەبێ، بێتە خوار بۆ منداڵدانی} وەك چۆن لە حاڵەتی لە خەوندا حاڵەتی ئیحتیلام {بۆ پیاوان و بۆ ئافرەتان دێتە پێش}.

لێرەدا (**القاشاني**) کە وای گوتوە (**جمال الدين القاسمي**)یش لێی خواستۆتەوە وەك پشتگیریی کردن و، هەندێ لە ڕاڤەکەرانی دیکەی قورئانیش ئاماژەیان بەوە داوە، بەڵام من ئەوەم پێ شتێکی گونجاو نیە، بۆچی؟

چونکە دروست بوونی عیسا ﷺ هەر خۆی شتێکی موعجیزەیە، ئیدی پێویست بەو تەئویل و پینەو پەڕۆیە ناکات، هەروەها ئەوەی لە هەندێك تەفسیران دا هاتوە، کە جاری وا هەیە، ئاوی ئافرەت قەرەبووی تۆو (**مني**)ی پیاویش دەکاتەوە واتە: دەگونجێ منداڵ دروست ببێ بەبێ تۆوی پیاو! دەڵێم: ئەو قسانە بۆ کەسێك باشن، کە بڕوای بە موعجیزە نەبێ، بڕوای بە یاسادڕ (**خارق العادة**) نەبێ، ئەگەرنا بۆ بابای بڕوادار، ئەو پینەو پەڕۆیە پێویست ناکات.

---

(١) خاوەنی (محاسن التأويل) ج٧، ص (١٢٢ ، ١٢٣.

خـوا ﷻ بـە دەقـی قورئـان دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّمَا ٱلۡمَسِيحُ عِيسَى ٱبۡنُ مَرۡيَمَ رَسُولُ ٱللَّهِ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلۡقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرۡيَمَ وَرُوحٞ مِّنۡهُۖ ﴿١٧١﴾﴾النسـاء، واتـە: مەسـیح عیسـای کـوڕی مەڕیـەم ڕەوانەکـراوی خـوا و وشـەی وی بـووە، فڕێـیـداوە (هەڵـیـداوە) بـۆ مەڕیـەم، هەروەهـا ڕووحێـك بـووە لەلایـەن ویـەوە.

واتـە: ڕووحەکـە لـە ڕێـی جیبریلـەوە خراوەتـە نێـو جەسـتەی مەڕیەمـەوە، ئیـدی پێویسـت بـەو تەئویـل و پینـەو پەڕۆیـە نـاکات، هەرچەنـدە ئـەوەش کـە: جیبریـل بـۆی چۆتـە سـەر شـێوەی پیاوێـکی ڕێـك و پێـك و تێـرو تـەواو، دەگونجـێ ئـەوەشی لێوەربگیـرێ و حیکمەتەکـەی ئـەوە بـووە کـە مەڕیـەم لـە پێـش چـاوی جـوان بـێ و، پێـی کارتێـکراو بـێ، بـەڵام ئـەوە کـە بـۆ مەڕیـەم ببێتـە قەرەبـوو کردنـەوەی جـووت نەبـوونی لەگـەڵ هاوسـەرێك دا، مـن ئـەوە بـە دوور دەزانـم و ئایەتەکانیـش ئـەوە ناگەیەنـن، بەڵکـو ئـەوە زیاتـر قسـەی کەسـانێکە کـە دەیانـەوێ موعجیـزە بەرنـە عەقڵـی کەسـانێکەوە کـە بڕوایـان پێـی نیـە، کـە ئـەوەش بـە بۆچـوونی مـن خـۆ ماندووکردنێـکی بـێ سـوودە و، پینـەو پەڕۆیـەکی ناپێویسـتە، چونکـە کەسـێك بـڕوای بـە موعجیـزە نەبـێ، ئیـمان بـە پینـەو پـەڕۆ پەیـدا نابـێ و، کەسـێکیش بـڕوای بەموعجیـزە هەبـێ، پـەکی لەسـەر ئـەوە نەکەوتـوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دە (١٠) ئایەتـە، ئایەتـەکانی: (٤١ - ٥٠)، لـەو (١٠) ئایەتـەدا وتوێـژی نێـوان ئیبراهیـم و بـابی (ئـازەر) باسـکراوە، کـە ئیبراهیـم چـوار جـاران بـە بـابی دەڵـێ: ﴿يَٰٓأَبَتِ﴾، ئـەی بابـە گیـان! یـان ئـەی بـابی خـۆم!

سـەرەتا دەیدوێنـێ واز لـە بتپەرسـتیی و شـەیتان دۆسـتیی بێنـێ، پێـی ڕادەگەیەنـێ کـە ئـەو زانیارییـەکی بـۆ هاتـوە، کـە لـەلای بـابی نیـە و، پێـی ڕادەگەیەنـێ، کـە بـە قسـەی شـەیتان نـەکات کـە سـەرپێچییکار بـووە لـە فەرمـانی خـوا، پاشـان لـە کۆتایـی دا پیـێ دەڵـێ: بابـە گیـان! دەترسـێم بـە هـۆی دۆسـتایەتیی شـەیتان و سـەرپێچیی کـردنی خـواوە، ببیـە دۆسـتی شـەیتان و خـوا سـزات بـدات.

بـەڵام بـابی زۆر بەڕەقیـی وەڵامـی دەداتـەوە و هەڕەشـەشی لـێ دەکات بـە دەرکـردن، کەچـی ئیبراهیـم ﷺ خـۆی شـلوێ نـاکات و زۆر بـە ئـەدەب و نەجابەتـەوە بـابی دەدوێنـێ و، خـوا حافیـزی لێـدەکات و، گفتـی بـۆ پاڕانـەوەو داوای لێبـوردن کـردن لـە پەروەردگاریشی، پـێ دەدات.

ئیـدی سـەرەنجام کـە ئیبراهیـم لێیـان دادەبـڕێ، خـوا ئیسـحاق و یەعقـووبی پێـدەدات، ئیسـحاقی پێـدەدات و دواییـش یەعقـووب کـە ئەویـش کـوڕی ئیسـحاقە، دیـارە ئیبراهیـم ﷺ یەعقووبیـشی هـەر بینیـوە، بۆیـە خـوا دەفەرمـوێ: هەردووکیانـم پێـدا، ئەگەرنا ئـەوان کـوڕو نـەوەن و، هـەر کامێکیشـیان بـە پێغەمبـەر دەگێـڕێ و، لـە بەزەیـی خـۆی و ناوبانگـی بـەرزو پەسـندیش، بەهرەمەندیـان دەکات.

﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ لِمَ تَعۡبُدُ مَا لَا يَسۡمَعُ
وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا ﴿٤٢﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ يَأۡتِكَ فَٱتَّبِعۡنِيٓ
أَهۡدِكَ صِرَٰطٗا سَوِيّٗا ﴿٤٣﴾ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَٰنَۖ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلرَّحۡمَٰنِ عَصِيّٗا ﴿٤٤﴾ يَٰٓأَبَتِ
إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيۡطَٰنِ وَلِيّٗا ﴿٤٥﴾ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنۡ
ءَالِهَتِي يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُۖ لَئِن لَّمۡ تَنتَهِ لَأَرۡجُمَنَّكَۖ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَۖ سَأَسۡتَغۡفِرُ

لَكَ رَبِّيٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيّٗا ﴿٤٧﴾ وَأَعۡتَزِلُكُمۡ وَمَا تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَأَدۡعُواْ رَبِّي
عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيّٗا ﴿٤٨﴾ فَلَمَّا ٱعۡتَزَلَهُمۡ وَمَا يَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَهَبۡنَا لَهُۥٓ
إِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَۖ وَكُلّٗا جَعَلۡنَا نَبِيّٗا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبۡنَا لَهُم مِّن رَّحۡمَتِنَا وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ لِسَانَ صِدۡقٍ عَلِيّٗا
﴿٥٠﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها لە کتێبدا باسی ئیبراهیم (یان بۆ) بکە، بەڕاستیی ئەو کەسێکی زۆر ڕاست بوو، پێغەمبەریش بوو ﴿٤١﴾ کاتێك بە بابی گوت: ئەی بابی خۆم! بۆچی شتێك دەپەرستی کە نابیستێ و نابینێ و، هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنێ؟ {هیچ دادێکت نادا}؟ ﴿٤٢﴾ ئەی بابی خۆم! بە دڵنیایی من زانیارییەکم (لە خواوە) بۆ هاتوە کە بۆ تۆ نەهاتوە، بۆیە شوێنم بکەوە، ڕێیەکی ڕاستت پێشان دەدەم ﴿٤٣﴾ ئەی بابی خۆم! شەیتان مەپەرستە، بێگومان شەیتان سەرپێچیکاری (خوای) بە بەزەییە ﴿٤٤﴾ ئەی بابی خۆم! بەڕاستیی دەترسم لەلایەن (خوای) میهرەبانەوە، سزاو ئازارت بگاتێ و، ببیە دۆستی شەیتان ﴿٤٥﴾ بابی گوتی: ئەی ئیبراهیم! ئایا تۆ پەرستراوەکانی منت ناوێن؟ مسۆگەر ئەگەر واز نەهێنی (لەو پەیامەی دەیگەیەنی)، بەرد بارانت دەکەم و ماوەیەکی دوورو درێژیش بڕۆ، (لە پێش چاوم ونبە) ﴿٤٦﴾ ئیبراهیم گوتی: سەلامت لێ بێ، بە دڵنیایی داوای لێبوردنت بۆ لە پەروەردگارم دەکەم، چونکە ئەو بەرانبەرم مشوورخۆر و میهرەبانە ﴿٤٧﴾ کەناریش دەگرم لە خۆتان و، لەوەی لە جیاتی خوا لێی دەپاڕێنەوە، لە پەروەردگاریشم دەپاڕێمەوە دەرووم لێ بکاتەوە، نیزیکە لە لێ پاڕانەوەی پەروەردگارم بێ مراد نەبم ﴿٤٨﴾ ئنجا کاتێك دووریی گرت لە خۆیان و لەوەی لە جیاتی خوا دەیپەرستن، هەر کام لە ئیسحاق (ی کوڕی) و یەعقووب (ی نەوەی)مان پێی بەخشین و، هەر کامێکیشیانمان کردە پێغەمبەر ﴿٤٩﴾ لە بەزەیی خۆشمان پشکمان پێ بەخشین و، ناوبانگێکی پەسندی بەرزیشمان بۆیان ڕەخساند (لە نێو خەڵکی دا) ﴿٥٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(صِدِّيقًا): دەڵێ: (الصِّديقُ: مَنْ كَثُرَ مِنْهُ الصِّدْقُ)، (صِدِّيق) کەسێکە کە زۆر ڕاست بێ، ڕاستیی زۆر تێدا بێ، ئنجا (صدق) تەنیا ڕاست گوتن نیە، بەڵکو ڕاستکردن و ڕاست خوا پەرستن و ڕاست مامەڵەکردن، واتە: ئەم (صِدْق)ە، هەم دەری مرۆڤ، هەم دەروونی، هەم قسەی، هەم نیەتی، هەم کردەوەی، دەگرێتەوە.

هەندێکیش گوتوویانە: (الصِّدِّيقُ: مَنْ صَدَّقَ بقَوْلِهِ، اعْتِقَادَهُ، وَحَقَّقَ صِدْقَهُ بِفِعْلِهِ)، (صديق) کەسێکە قسەی خۆی و ئەوەی کە دەری دەبڕێ، بەڕاستی دابنێ و، ڕاستییەکەی خۆشی بە کردەوە بەرجەستە بکات.

(يَٰٓأَبَتِ): ئەی بابی خۆم! لە ئورجوزەیەکدا دەربارەی ئەم (أَبَتِ)ی، ئەم (ت)یە، کە دەچێتە سەر (أب وأم)، هاتوە:

(وَفِي النِّدا أَبَتِ أَمَتِ عَرَض وَارْفَعْ أو اكْسِر ومن اليا، التا، عِوَضْ).

واتە: لە کاتی بانگکردندا، دەگوترێ: (أَبَتي، أَمَتي) جا دەگونجێ بڵێ: (أبتا، أبتي، أو أُمَّتا، أُمَّتي) واتە: بەسەر، یان بە ژێر و، لە جیاتی (ي)ش لە جیاتی بڵێ: (أبي، أمي) (ت) جێی (ي) دەگرێتەوە و قەرەبووی ئەوی کردۆتەوە.

(وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْـًٔا): دەگوترێ: (أَغْنَاهُ عَنْهُ كَذَا: كَفَاهُ) واتە: ئەو شوێنەی بۆ گرت، یاخود دادی دا، بە کەڵکی هات، کەواتە: (وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْـًٔا) واتە: هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنێ، هیچ دادێکت نادات، هیچ کەلێنێکت بۆ پڕ ناکاتەوە.

(سَوِيًّا): (رجل سوي: اسْتَوَت أَخْلَاقُهُ وَخَلْقُهُ عَنِ الإِفْرَاطِ وَالتفريطِ، السَّوي: المصَان عَنِ الإِفْرَاطِ وَالتفريطِ، مِنْ حَيْثُ القدرِ والكيفية)، دەگوترێ: پیاوێکی (سوي) واتە: هەم لە ڕووی ڕەوشتەوە، هەم لە ڕووی جەستەوە، نە زێدەڕۆیی تێدایە، نە کەمتەرخەمیی تێدایە، هەروەها (سوي) واتە: پارێزراو لە تێپەڕاندن و بەزایەدان، لە ڕووی ئەندازەو لە ڕووی چۆنیەتییەوە.

(أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ ءَالِهَتِى): ئایا تۆ پەرستراوەکانی منت ناوێن؟ نادیدەیان دەگری؟ دەگوترێ: (رَغِبَ فِيْهِ وَإِلَيْهِ: حَرَصَ عَلَيْهِ) ئەگەر بگوترێ: (رَغِبَ فِيْهِ) یان (رَغِبَ إِلَيْهِ)

واتە: سوور بوو لەسەری، بەلایەوە گرنگ بوو، بایەخی پێدا، بەڵام (رَغِبَ عَنْهُ: زَهِدَ فِيهِ، وَانْصَرَفَ عَنْهُ) واتە: بە کەمی گرت و، بەدڵی نەبوو، نەیویست.

(لَأَرْجُمَنَّكَ): واتە: بەرد بارانت دەکەم، ئەویش لە چیەوە هاتوە؟ (الرِّجَامُ: الحِجَارَة، وَالرَّجْمُ: الرَّمِيُ بالرِّجَامِ)، (رجام) بە بەرد دەگوترێ: کەواتە: (رَجْم)یش بریتیە لە بەرد پێدادان.

(وَٱهْجُرْنِي): واتە: لێم دووربکەوەوە، (الهَجْرُ وَالهِجْرَانُ: مُفَارَقَةُ الإِنْسَانِ غَيْرَهُ، بَدَنَاً أو لِسَانَاً أو قَلْبَاً)، (هَجْر و هِجْرَان) بریتیە لەوە کە مرۆڤ لە غەیری خۆی دووربکەوێتەوە بە جەستە، یان بە زمان، قسەی لەگەڵ نەکات، یاخود بە دڵ خۆشی نەوێ و بیبوغزێنێ.

(مَلِيًّا): واتە: ماوەیەکی زۆر، دەگوترێ: (عِشْتُ مَلِيّاً: طَوِيْلاً) ماوەیەکی زۆر، (وَالمَلَوَانُ: اللَّيْلُ وَالنَّهَار) شەو و ڕۆژ پێیان دەگوترێ: (مَلَوَان) لەبەر ئەوە کە هەردووکیان کاتیان پێدەچێ، (تَمَلَّيْتَ الثَّوبَ: تَمَتَّعْتَ بِهِ طَوِيْلاً) ماوەیەکی زۆرت لەگەڵ ئەو پۆشاکەدا بردە سەر، واتە: ماوەیەکی زۆر پۆشیت.

(حَفِيًّا): (الحَفِيُّ: البَرُّ اللَّطِيفُ، حَفَيْتُ بفُلاَنٍ وَتَحَفَّيْتُ بِهِ تَحَفِّيَاً: إِذَا عَنِيْتَ بِإِكْرَامِهِ، وَالحَفِيُّ: العَالِمُ بالشيءِ)، (حفي) بریتیە لە چاکەکار و خاوەن لوتف، دەگوترێ: (حَفَيْت بفُلاَنٍ وَتَحَفَّيْتُ بِهِ تَحَفِّيَاً) ڕێزم لێگرت و گرنگییم پێدا، بایەخم پێدا، (والحَفِي) بریتیە لە زانا بە شتێك، وەك لە سوورەتی (الأعراف)دا هاتوە: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا ﴿١٨٧﴾ ﴾، واتە: پرسیارت لێدەکەن وەك ئەوەی تۆ زۆر پێی ئاشنابی و لێی شارەزابی و، زۆر گرنگییت پێدابێ، لە ڕووی لێ شارەزابوون و پێی ئاشنابوونەوە.

(لِسَانَ صِدْقٍ): (لسان) واتە: زمان، (صِدْق) بە مانای ڕاستیی دێ، بەڵام لێرەدا دەڵێ: (يُعبَّرُ عَنْ كُلِّ فِعْلٍ فَاضِلٍ ظَاهِرَاً أَو بَاطِنَاً بالصِّدْقِ، فَيُضَافُ إِلَيْهِ ذَلِكَ الفِعْلُ الَّذِي يُوصَفُ بِهِ، نَحو: ﴿ فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ ﴿٥٥﴾ ﴾القمر، ﴿ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ ﴿٢﴾ ﴾یونس، هەروەها کە ئیبراهیم عليه السلام فەرموویەتی: ﴿ وَٱجْعَل لِّى لِسَانَ صِدْقٍ فِى ٱلْـَٔاخِرِينَ ﴿٨٤﴾ ﴾الشعراء، لەم سوورەتەشدا: ﴿ وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾ ﴾مريم).

(لسان صدق) تەعبیر دەکات لە کردەوەیەکی باش، چ ڕواڵەتیی بێ، یاخود پەنهان، وشەی (صِدْق) بەوە تەعبیری پێ دەکرێ، ئنجا ئەوە پاڵدەدرێتە لای ئەو شتە کە دەویسترێ وەسف بکرێ، بۆ وێنە: ﴿ فِى مَقْعَدِ صِدْقٍ ﴾، (مقعد) واتە: نشینگە، یانی:

لە نشینگەیەکی زۆر پەسنددا، کە خوای پەروەردگار باسی ئەهلی تەقوا دەکات: ﴿ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِندَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ ۝٥٥ ﴾القمر، لە نشینگەیەکی پەسندکراودا لەلای حوکمڕانی توانادار {کە خوایە ﷻ}.

هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۝٢ ﴾یونس، واتە: (**سابقة فضل**)ی، خاوەن ڕابردوویەکی باشن، هەروەها کە ئیبراهیم دەفەرموێ: ﴿ وَٱجْعَل لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي ٱلْآخِرِينَ ۝٨٤ ﴾الشعراء، واتە: ناوبانگی چاك و ناو وشۆرەتی چاك {کە خەڵك مەدحم بکەن و ستاییشم بکەن و لێم ڕازیبن} بڵاوی بکەوە بە نێو خەڵکدا، بۆچی ئیبراهیم داوای کردوە؟ چونکە ئەگەر تۆ لە نێو خەڵك دا، ناو و ناوبانگی چاکت نەبێ و، خەڵك خۆشیان نەوێی و ڕێزت نەگرن، قسەت لێوەرناگرن، دیارە ئیبراهیم کە (**خليل اللّه**) بووە، ئەوەی وەك ئامرازو هۆکاری گەیاندنی پەیامەکەی خوا، لە خوا داواکردوە، کە لە نێو خەڵکدا ناوبانگی چاکی هەبێ و، دوعاکەشی باش گیرابووە، ئەوەتا ئێستا وێڕای مسوڵمانان، هەر کام لە جوولەکەو نەصرانیی و بەڵکو صابیئەش، بگرە کۆی ئەوانەی کە خۆیان بە خاوەنی کتێبی ئاسمانیی و خوایی دەزانن، ڕێز لە ئیبراهیم دەگرن و، بە چاوی حورمەت و قەدرەوە تەماشای دەکەن.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای بەسەرهاتی هەر کام لە زەکەرییاو یەحیا، پاشان مەریەم و عیسای کوڕی، کە زەکەرییاو یەحیا باب و کوڕ بوون، مەریەم و عیساش دایك و کوڕ بوون (**عَلَيْهِمُ السَّلَامُ**) ئنجا دێتە سەر باسی ئیبراهیم، کە وەك لە پێشەوە گوتمان: ئەم سووڕەتە پانتاییەکی زۆری بۆ بەسەرهاتی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) کە شەست و پێنج (٦٥) ئایەتە، تەرخانکراوە، دەفەرموێ:

﴿ وَٱذْكُرْ فِي ٱلْكِتَٰبِ إِبْرَٰهِيمَ ﴾، هەروەها لە کتێبدا، {ئەم کتێبەی کە لەبەر دەستتە، کە قورئانە} باسی ئیبراهیمیان بۆ بکە، باس و خواسی ئیبراهیم بگێڕەوە، چی بوو؟ کێ بوو؟ ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴾، بە دڵنیایی ئیبراهیم (مرۆڤێکی) زۆر ڕاست و پێغەمبەر بوو، واتە: پێغەمبەرێك بوو، بەڵام پێش پێغەمبەربوون، پیاوێکی زۆر ڕاست و ساغ بوو، ڕاستییەکەی ئیبراهیم ﵇ هەم لە ڕووی نیەتیەوە، هەم لە ڕووی قسەیەوە، هەم لە

ڕووی کردەوەیەوە، هەم لە خودی خۆیدا، هەم لەگەڵ خەڵکدا، هەم لەگەڵ خوادا، ڕاست و ساغ و بێ گرێ و گۆڵ بوو، ئنجا پێغەمبەریش بوو، دیارە ئەگەر ڕاست نەبووایە، شایستەی ئەوە نەدە بوو، خوا بیکاتە پێغەمبەر.

ئنجا دوای ئەو پێناسە کورتە، دێتە سەر ئەو وتووێژەی کە لەگەڵ بابی دا کردوویەتی: ﴿ إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ ﴾، یاد بکەوە! کاتێك بە بابی خۆی گوت: ئەی بابی خۆم! ﴿لِمَ تَعۡبُدُ مَا لَا يَسۡمَعُ وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا ﴾، بۆچی شتانێك دەپەرستی کە نابیستێ و نابینێ و، هیچ سوودیشت پێناگەیەنێ، هیچ دادێکت نادات، هیچ کەلێنێکت بۆ ناگرێ؟ ﴿ يَٰٓأَبَتِ ﴾، ئەی بابی خۆم! ﴿إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ يَأۡتِكَ ﴾، بە دڵنیایی من بەشێك لە زانیاریم بۆ هاتوە، کە تۆ بۆت نەهاتوە، ئەو جۆرە زانیارییەت نیە، لێرەدا ئیبراهیم عليه السلام ناڵێ زانیارییەکی زۆرم بۆ هاتوە، دەڵێ: شتێك لە زانیاریم بۆ هاتوە کە بۆ تۆ نەهاتوە، بۆ ئەوەی خۆی لەوە بە دووربگرێ بڵێ: بابە تۆ هیچ نازانی و من هەموو شتێك دەزانم! ﴿ فَٱتَّبِعۡنِيٓ أَهۡدِكَ صِرَٰطٗا سَوِيّٗا ﴾، دەجا شوێنم بکەوە {چونکە من زانیاریم لەلایە، زانیارییەك کە تۆ لەلات نیە} تاکو ڕێیەکی ڕاستت پیشان بدەم، ڕێیەکی ڕاستی ساغی بێ گرێ و گۆڵ و بە ئامانج گەیەنەر.

﴿ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَٰنَ ﴾، ئەی بابی خۆم! شەیتان مەپەرستە.

بۆچی؟ ﴿إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلرَّحۡمَٰنِ عَصِيّٗا ﴾، بە دڵنیایی شەیتان سەرپێچیکاربووە، بەرانبەر بە (خوای) خاوەن بەزەیی، خوای میهرەبان و خوای خاوەن بەزەیی.

﴿ يَٰٓأَبَتِ ﴾، ئەی بابی خۆم! ﴿إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيۡطَٰنِ وَلِيّٗا ﴾، من دەترسێم کە لەلایەن خوای خاوەن بەزەییەوە، سزاو ئازارێکت تووش بێ، سەرەنجام ببی بە دۆستی شەیتان، چونکە خوا ئەوانە سزا و ئازار دەدات لە دواڕۆژدا، کە دۆستی شەیتانن!

چەند بە نەرمیی و نەزاکەت و، بە حورمەت و میهرەبانییەوە بابی دەدوێنێ، بەڵام با بزانین: بابی چ وەڵامێك دەداتەوە؟

﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنۡ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُ ﴾، (بابی) گوتی: ئەی ئیبراهیم! ئایا تۆ پەرستراوەکانی منت ناوێن، نادەیدەیان دەگری، پێیان ڕازی نیی؟ ﴿لَئِن لَّمۡ تَنتَهِ لَأَرۡجُمَنَّكَ ﴾، بێگومان بابی بە پرسیارکردنی نکوولێلێکەرانە و بە ڕەخنەگرتنەوە وا دەڵێ،

چـۆن پەرسـتراوەکانی منـت ناوێـن؟ ئەگـەر واز نەهێنـی، واتـە: واز نەهێنـی لـە ڕەخنەگرتـن لـە پەرسـتراوەکانم، یاخـود واز نەهێنـی لـەو پەیـام و بانگـەوازەی کـە هێناوتـە، کـە بریتیـە لـە پەیامـی تەنیـا خـوا پەرسـتیی، بـەرد بارانـت دەکـەم، ﴿ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا ﴾، ماوەیـەکی زۆریـش بـڕۆ لێـم داببـڕێ، لەبـەر چـاوم ون بـە، وەك لـە زمانـی کوردیـی دا ئـەو تەعبیـرە بەکاردێ دەڵـێ: بـڕۆ ملی خـۆت بشـکێنە، لەبـەر چـاوم ون بـە، بـەڵام ئیبراهیـم چـۆن جـوابی دەداتـەوە؟ ئیبراهیـم دەریایـەکی قووڵـە، دڵێـکی گـەورەو فـراوانی هەیـە، وا بـە ئاسـانیی شـلوێ نابـێ، ﴿ قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَۖ ﴾، گـوتی: سـەلامەت لـێ بـێ.

لێـرەدا سـەلامەت لێبـێ، یـانی: خـوا حافیـز، مەبەسـت سڵاوە، دەشـگونجێ بڵـێ: سـەلامەتیی لەسـەر تـۆ بـێ، بـێ بـەڵا بی و، سـەلامەتیی و ئاشـتیی خـوا لەسـەر تـۆ بـێ، ﴿ سَأَسۡتَغۡفِرُ لَكَ رَبِّيٓۖ ﴾، بـە دڵنیایـی داوای لێبوردنـت بـۆ لـە پـەروەردگارم دەکـەم، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيّٗا ﴾، چونکـە ئـەو بەرانبـەرم زۆر میهرەبانـە، بـە مشـوور و سەرپەرشـتیارە، ﴿ وَأَعۡتَزِلُكُمۡ وَمَا تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، گۆشـەگیریش دەبـم لـە خۆتـان و لـەوەی کـە لـە جیـاتی خـوا لێیـان دەپاڕێنـەوە، ﴿ وَأَدۡعُواْ رَبِّي ﴾، لـە پەروەردگاریشـم دەپاڕێمـەوە، بۆکـێ؟ زۆربـەی تەفسـیرەکان گوتوویانـە: بـۆ بـابی.

بـەڵام مـن ئـەوەم بـەلاوە پەسـندە کـە مەبەسـت ئـەوە بـێ: لـە خـوا دەپاڕێمـەوە کـە قەرەبـووی ئـەو نیشـتیمان ئـەو خەڵـك و کـەس و کارەم، کـە دەرم دەکـەن، بـۆ بکاتـەوە، بـە شـوێنێکی دیکـەو، بـە خەڵکێـکی دیکـە، ﴿ عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيّٗا ﴾، نیزیکـە کـە مـن لـە پاڕانـەوەم دا لـە خـوا، بێمـراد نەبـم، واتـە: بـە هـۆی پاڕانەوەکەمـەوە بەختـەوەر بـم، نـەك بێمـراد و دەسـت خاڵیـی.

﴿ فَلَمَّا ٱعۡتَزَلَهُمۡ وَمَا يَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، ئنجـا کاتێـك کەنـاری گـرت لـە خۆیـان و لـەوە کـە لـە جیـاتی خـوا دەیپەرسـتن، ﴿ وَهَبۡنَا لَهُۥٓ إِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَۖ وَكُلّٗا جَعَلۡنَا نَبِيّٗا ﴾، هـەر کام لـە ئیسـحاق و یەعقووبمـان پـێ بەخشـین، (کـوڕو نـەوە) و هەرکامێکیشـیانمان گێـڕا بـە پێغەمبـەر، ﴿ وَوَهَبۡنَا لَهُم مِّن رَّحۡمَتِنَا وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ لِسَانَ صِدۡقٍ عَلِيّٗا ﴾، هەروەهـا لـە بەزەیـی خۆشـمان پێـمان بەخشـین و، نـاوی چـاك و بەرزمـان بـۆ پەیداکـردن، واتـە: لـە نێـو گـەلان و مرۆڤایەتییدا نـاوو ناوبانگـی چاکـمان بـۆ بڵاوکردنـەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکردنی خوا بە باسکردنی ئیبراهیمی ڕاست و ساغی پێغەمبەری خوا و، باسکردنی وتووێژی لۆژیکییانەو هێمنانەی ئیبراهیم لەگەڵ بابی (ئازەر)دا، لە بارەی پووچیی بیرۆکەی بتپەرستییەوەو، ترساندنی لە سزای خوا، بە هۆی دۆستایەتیی کردنی شەیتانێك کە لە خوا یاخییە و سەرپێچیکارە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذۡ قَالَ لِأَبِيهِ يَٰٓأَبَتِ
لِمَ تَعۡبُدُ مَا لَا يَسۡمَعُ وَلَا يُبۡصِرُ وَلَا يُغۡنِي عَنكَ شَيۡـٔٗا ﴿٤٢﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ
يَأۡتِكَ فَٱتَّبِعۡنِيٓ أَهۡدِكَ صِرَٰطٗا سَوِيّٗا ﴿٤٣﴾ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَٰنَۖ إِنَّ ٱلشَّيۡطَٰنَ كَانَ لِلرَّحۡمَٰنِ عَصِيّٗا
﴿٤٤﴾ يَٰٓأَبَتِ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيۡطَٰنِ وَلِيّٗا ﴿٤٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَ﴾، هەروەها لە کتێبدا باسی ئیبراهیم بکە، (**أُتْلُ خَبَرَهُ فِي القُرْآنِ**) باس و خواسەکەی لە قوڕئاندا بگێڕەوە، واتە: بۆ خەڵکەکە باسی ئیبراهیم ﷺ بکە، باس و خواسەکەی بگێڕەوە.

٢)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا﴾، بە دڵنیایی ئەو زۆر ڕاست بوو، (**صِدِّيق: صِيْغَةُ مُبَالَغَةٍ فِي الصَّادِقِ**) (**صادق**) واتە: ڕاست، بەڵام (**صِدِّيق**) واتە: زۆر ڕاست، زۆر ساغ، چونکە ئەم صیغەیە بۆ زێدەڕۆیی کردنە، دەگوترێ: (**مِسِّيك**) کە صیغەی موبالەغەی (**ماسك**)ە، (**ماسك**) کەسێك کە چرووکە و نابەخشێ، بەڵام (**مِسِّيك**) واتە: زۆر چرووك، هەروەها دەگوترێ: (**طَعَامُ حِرِّيف**) واتە: زۆر تیژ، هەروەها دەگوترێ: (**رَجلٌ خِرِّيت: حَاذِقٌ بالطَّريق**) واتە: زۆر شارەزا لە ڕێ و بانان، کەواتە: ئەم ڕێژگەیە بۆ زێدەڕۆیی تێداکردنە، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا﴾، بە دڵنیایی ئیبراهیم زۆر ڕاست بوو:

١- هەم زمانی ڕاست بوو.

٢- هەم دڵی ڕاست بوو، نیەتی ڕاست بوو.

٣- هەم کردەوەکانی ڕاست بوون.

٤- لە خودی خۆیدا ڕاست بوو.

٥- لەگەڵ خوادا ڕاست بوو.

٦- لەگەڵ خەڵکدا، ڕاستبوو.

٣)- ﴿ نَّبِيًّا ﴾، هەروەها پێغەمبەریش بوو، ئەمە بەدوو جۆر خوێنراوەتەوە: (نبيًّا) و(نبيئاً) بە هەردوو شێوەکە خوێندراوەتەوە، (**النَّبيُّ: فَعيل بِمَعْنَى مَفْعُول، أو بِمَعْنَى فَاعِل**)، (نبي)و (نبيئ) یان (فعيل)ی بە مانای (مفعول)ن، واتە: هەواڵ پێدراو (مُنْبَأ)، یاخود (فعيل)ی بە مانای (فاعل)ن، واتە: هەواڵ پێدەر (مُنْبِئ) پێغەمبەرانیش هەم خوا هەواڵیان پێدەدا، هەم ئەوانیش هەواڵی خوا بە خەڵك دەدەن.

٤)- ﴿ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَـٰٓأَبَتِ ﴾، کاتێك بە بابی خۆی گوت: ئەی بابی خۆم! کە خوێنراویشەتەوە: (يا أَبَتَ)، هەروەها خوێنراویشەتەوە: (يا أَبَتَا)، واتە: هەم بە سەر (فتح)، هەم بە (ا) ئەلیف، هەم بە ژێر (كسْر): (يا أَبتِ، يا أَبتَ، يا أَبَتَا)، سێ خوێندنەوەی هاتوون و هەرسێکیشیان واتە: ئەی بابی خۆم! ئنجا (ت) یەکە، چ ژێر، چ سەری هەبێ، چ ئەلیفی پێوە بلکێ، قەرەبووی (ي)ە، لە جیاتی: (يا أَبِي) دەگوترێ: (يا أبتِ)، یان: (يا أُمِّي: يا أُمَّتِ، يا أُمَّتَ، يا أُمّتا)، ﴿ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَـٰٓأَبَتِ ﴾، واتە: یادی ئەو کاتە بکەوە، کە ئیبراهیم ئاوای بە بابی گوت.

٥)- ﴿ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ ﴾، بۆچی شتێك دەپەرستی کە نابیستێ و نابینێ، واتە: هیچ شتێك نابیستێ و هیچ شتێك نابینێ، کە مەبەست پێی بت و صەنەمەکانن، یاخود ئەگەر مەبەست پێی کەسانێك بێ کە مرۆڤن و دەپەرسترێن، یان شەیتانن و دەپەرسترێن، یانی: هەق نابیستن و هەق نابینن.

٦)- ﴿ وَلَا يُغْنِى عَنكَ شَيْـًٔا ﴾، هیچ سوودیشت پێ ناگەیەنێ، (**أَغْنَى عَنْهُ كَذَا: كَفَاهُ إِيَّاهُ**) واتە: ئەو شتەی لە کۆڵ کردەوە، یان ئەو کەلێنەی بۆ گرت، کەواتە: ﴿ وَلَا يُغْنِى عَنكَ شَيْـًٔا ﴾، واتە: هیچ دادێکت نادا، هیچ کەلێنێکت بۆ ناگرێ، هیچ بەهرەیەکت پێ ناگەیەنێ، نە زیانت لێ دوور دەخاتەوە، نە سوودت بۆ دێنێ.

٧)- ﴿ يَـٰٓأَبَتِ إِنِّى قَدْ جَآءَنِى مِنَ ٱلْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ ﴾، جارێکی دیکە دووبارەی دەکاتەوە:

ئەی بابی خۆم! بە دڵنیایی من لە زانیاریی شتێکم بۆ هاتوە، کە بۆ تۆ نەهاتوە.

کە مەبەست پێی زانیاریی (**وحي**)ە، واتە: خوا سروشی بۆ کردووم، چەند بە ئەدەبەوە دەڵێ: ﴿إِنِّي قَدْ جَآءَنِي مِنَ ٱلْعِلْمِ﴾، واتە: (**جاءني شيءٌ مِنَ العِلمِ، وَأَنْتَ عَلى شَيءٍ مِنَ الجَهْل**)، من شتێك لە زانیاریم بۆ هاتوە و، تۆش شتێك لە نەزانییت هەیە، ناڵێ: من زۆر زانام و تۆش زۆر نەزانی، بەڵكو دەڵێ: شتێك لە زانیاریم بۆ هاتوە، كە تۆ ئەو شتەت لە زانیاریی لەلا نیە، بەشێك لە زانیاریی بۆ من هاتوە، كە تۆ ئەو بەشەت لە زانیاریی لەلا نیە، نەك بڵێ: تۆ هیچ نازانی، چونكە ئەوە پێچەوانەی ئەدەب و ڕێزە لەگەڵ باب دا، با لە چاو ئیبراهیمیش نغرۆ بووبێ لە نەفامییدا، بەڵام دەبێ كوڕ لەگەڵ بابیدا زۆر بە ئەدەب و نەزاكەتەوە قسە بكات.

٨)- ﴿فَٱتَّبِعْنِيٓ﴾، واتە: ئەو زانیارییەی كە بۆم هاتوە، لێم وەربگرە، مەبەست پێی ئەوەیە، بەڵام گوتوویەتی: شوێنم بكەوە، واتە: من لە خزمەتت دام، وەرە پێكەوە دەڕۆین، بەو زانیارییەی كە لەلایەن خواوە بۆ من هاتوە، بەپێی ئەو زانیارییە، دەكەومە پێشت و لە خزمەتتدام، بڕۆ با پێكەوە بڕۆین بە ڕێی ڕاستدا، نەك بڵێ: تۆ شوێنم بكەوە، بەو واتایە من لە پێش تۆوە دەڕۆم، نا، یانی: من لە خزمەتتدا دەڕۆم، تۆش وەرە لەگەڵمدا بەو ڕێ ڕاستەدا كە خوا پێشانی منی داوە، بۆ ئەوەی سەرفراز و دەرباز بین.

٩)- ﴿أَهْدِكَ صِرَٰطًا سَوِيًّا﴾، ڕێیەكی ڕاستت پێشان دەدەم، دیارە لێرەدا: ﴿أَهْدِكَ صِرَٰطًا سَوِيًّا﴾، پێی دەگوترێ: (**إسْتِعَارَة مصرَّحَة**) خواستنەوەیەكی ڕاشكاو، (**شُبِّهَ الإعْتِقَاد المُوصِلُ إلى الحَقِّ، بالطَّرِيقِ المُستَقِيم**)، بیر و بڕوایەكی گەیەنەر بە هەق، چوێنراوە بە ڕێیەكی ڕاستەوە، واتە: وەك چۆن بە ڕێی ڕاستدا دەگەیە ئامانج، ئەو زانیارییە خواییەش كە بۆ من هاتوە، دەمانگەیەنێتە ئامانج و دەرباز دەبین.

١٠)- ﴿يَٰٓأَبَتِ لَا تَعْبُدِ ٱلشَّيْطَٰنَ﴾، بۆ جاری سێیەم دووبارەی دەكاتەوە: ئەی بابی خۆم! شەیتان مەپەرستە، بێگومان بابی بت و صەنەمی پەرستوون، بەڵام ئەوە شەیتانە، كە پەرستنی بت و صەنەمەكان جوان دەكات، بۆیە پەرستنەكەی ڕێك پاڵداوەتە لای شەیتان.

١١)- ﴿إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا﴾، بەڵگە دێنێتەوە كە نابێ شەیتان بپەرسترێ، دەڵێ: چونكە شەیتان بۆ (خوای) خاوەن بەزەیی سەرپێچییكارو لە بەرانبەریدا یاخییە.

(**عَصِّي: صيغة مبالغة للعَاصِي**) دیسان (**عَصِيّ**)یش ڕێژگەیەكی زێدەڕۆیی كردنە بۆ (**عاصي**)، (**عاصي**) واتە: تاوانكار، یاخیی، بەڵام (**عصي**) واتە: زۆر تاوانكار و زۆر سەرپێچییكارو یاخیی، خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (**يا أَبَتِ لاَ تَعبُدِ الشَّيطَانَ إِنَّهُ كَانَ لِلرَّحْمَانِ عَصِيّاً**) بەڵام: (**الإِظْهَارُ**

مَقَامَ الإِضْمَارِ لِزِيَادَةِ التَّنْفِيرِ)، باسی شەیتان بۆیە دووبارە کراوەتەوە، کە ئەمە دەرخستنە لە جیاتی پەنهانکردن، یانی: لە جیاتی ئەوەی ڕاناو بەکاربێنێ، یەکسەر ناوی ئاشکرای شەیتانی دووبارە کردۆتەوە، ئەمە بۆ زیاتر سڵەماندنەوەی بابیەتی لە پەرستنی شەیتان و گوێرایەڵیی بۆ شەیتان.

١٢)- ﴿ يَـٰٓأَبَتِ إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ ٱلرَّحْمَـٰنِ ﴾، بۆ جاری چوارەم و کۆتایی ئیبراهیم دەڵێ: ئەی بابی خۆم! من دەترسێم کە لە (خوای) خاوەن بەزەییەوە ئازار و سزات تووش بێ.

ئنجا ئەگەر خوای خاوەن بەزەیی کەسێك سزاو ئازار بدات، دیارە شتێکی زۆر خراپی کردوە، ئەگەرنا خوای خاوەن بەزەیی، هەر میهرەبانیی و لوتف و کەرەم و بەخششی لێ چاوەڕێ دەکرێ، بەڵام ئەو کەسەی خوای خاوەن بەزەیی وا لێدەکات، سزای بدات، دیارە دەبێ کارێکی زۆر نا قۆڵاو خراپی کردبێ، ئەگەرنا خوا ﷻ خەڵك سزا نادات، لێرەدا: (**التَّعبيرُ بالخَوفِ: تَأَدُّبٌ مَعَ اللَّهِ الَّذِي لَا يَعْلَمُ الغَيْبَ سِوَاهُ**)، بۆچی دەڵێ: ﴿إِنِّىٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ ٱلرَّحْمَـٰنِ﴾؟ دەترسێم لە خاوەن بەزەییەوە سزاو ئازارت تووش بێ؟

ئەم تەعبیرە جۆریکە لە ئەدەب لەگەڵ خوای بەرزدا، کە بەس خوا بۆ خۆی دەزانێ: پەنهان چۆنە؟ چونکە دەگونجێ خوا، بابی ئیبراهیم بخاتە سەر ڕاستە ڕێ و هیدایەت بخاتە نێو دڵی و، سەرەنجام سزای تووش نەبێ، بۆیە لە نێوان ئەگەرو نەگەردا هێشتوویەتەوە، خوا سزای بدات یان نا، ئەویش بەو تەعبیرە (**إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرحمان**) من دەترسێم سزات تووش بێ لە (خوای) خاوەن بەزەییەوە.

١٣)- ﴿ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَـٰنِ وَلِيًّا ﴾، سەرەنجام ببیە دۆستی شەیتان.

(**الوَلِيّ: الصَّاحِبُ وَالتَّابِعُ وَالقَرِيبُ والمحبُّ**)، (**ولي**) هەم بە مانای هاوەڵ، هەم بە مانای شوێنکەوتوو، هەم بە مانای نیزیك، هەم بە مانای خۆشەویست دێ، بە تەئکید کەسێك فەرمانبەریی شەیتان بکات، لە شەیتانەوە نیزیك دەبێ و شوێنی دەکەوێ و، سەرەنجام تووشی هەمان چارەنووسی تاڵ و دژوار دێ، کە شەیتان تووشی بووە.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە ئیبراهیم ﷺ چوار جاران بانگی بابی دەکات: (**يا أَبتِ، يا أَبتِ، يا أَبتِ، يا أَبتِ**)، ئەی بابی خۆم:

جاری یەکەم: پووچیی پەرستراوەکەی دەخاتە بەرچاوی: ﴿لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِى عَنكَ شَيْـًٔا﴾، کەواتە: پووچە، پەرستراوێك نە ببیستێ و، نەبینێ، نە هیچ

سوودێکت پێ بگەنێ، نە هیچ دادێکت بدات، نە هیچ کەلێنێکت بۆ بگرێ، شتێکی پووچە و نابێ بپەرسترێ.

جاری دووەم: ﴿ يَٰٓأَبَتِ إِنِّي قَدۡ جَآءَنِي مِنَ ٱلۡعِلۡمِ مَا لَمۡ يَأۡتِكَ ﴾، واتە: بابە گیان! تۆ گیرۆدە بووی بە نەزانییەوە، منیش خوا زانیاری کردووم و شارەزای کردووم، بەرچاوی ڕوون کردووم، کەواتە: لەگەڵم بە، با هەردووکمان لەو زانیارییەی کە خوا پێیداوم، بەهرەمەند بین.

جاری سێیەم: ﴿ يَٰٓأَبَتِ لَا تَعۡبُدِ ٱلشَّيۡطَٰنَ ﴾، باسی نەپەرستنی شەیتانی بۆ دەکات، کە سەرپێچیکارە بۆ خوا.

جاری چوارەم: وردە وردە لێی توند دەکات و دەڵێ: ﴿ يَٰٓأَبَتِ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٞ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ﴾، ئەی بابە! دەترسم سزای خوای خاوەن بەزەییت بگاتێ، ئنجا خوای خاوەن بەزەیی کەسێك سزا بدات، دەبێ شتێکی زۆر خراپ و ناقۆڵای کردبێ، خۆی داری داوەتە دەست خوا، کە سزا و ئازاری بدات، ئەگەرنا خوای خاوەن بەزەیی جگە لە کەرەم و بەخشش و چاکە، لێی چاوەڕێ ناکرێ.

مەسەلەی دووەم:

وەڵامدانەوەیەکی ڕەق و قورسی ئازەر، بۆ ئیبراهیمی کوڕی و هەڕەشەلێکردنی بە بەرد بارانکردنی و دەرکردنی بۆ ماوەیەکی زۆر و شوێنێکی دوور:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَٱهْجُرْنِى مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ﴾، (بابی) گوتی: ئەی ئیبراهیم! ؑ ئایا تۆ پەرستراوەکانی منت ناوێن؟ **(الزمخشري)** دەڵێ: **(قَدَّم الخَبَرَ على المبتدإ، لأنه كان أهم عنده)**، ناڵێ: **(يا إبراهيم أراغب أنت عن آلهتي)**، بەڵکو دەڵێ: ﴿ قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ ءَالِهَتِي يَٰٓإِبْرَٰهِيمُ ﴾، **(خبر)** پێش **(مبتدإ)** خراوە، چونکە ئەوە گرنگتر بووە، ئەوەی کە بەلای ئازەرەوە گرنگ بووە، نەویستنی ئیبراهیم و، ڕەفزکردنی بووە بۆ پەرستراوەکانی، ئەوەی بەلاوە گرنگ بووە، نەك بانگ کردنی ئیبراهیم.

٢)- ﴿ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ ﴾، بێگومان ئەگەر وازنەهێنی، ئەم (ل)ە، لە عورفی شارەزایانی زمانی عەرەبیی دا، زەمینە خۆشکەرە بۆ سوێند **{اللام مُوَطِّئة للقسم}** کە مانای جەختکردنەوە دەگەیەنێ، دەڵێ: **(تأكيد لكونه رَاجِمَهُ إن لَم يَنْتَهِ عَنِ الكُفْر بآلهتهم)** واتە: جەختکردنەوەی ئەوەیە کە بە تەئکید بەرد بارانی دەکات، ئەگەر دەست هەڵنەگرێ، لە کوفرکردن بە پەرستراوەکانیان.

واتایەکی دیکە: ئەگەر تۆ دەست هەڵنەگری و واز نەهێنی لە بانگەشەکردن بۆ ئەو پەیامەی کە هێناوتە، کە بریتیە لە پەیامی تەنیا خواپەرستیی.

یاخود: هەردووکیان پێکەوە: دەبێ واز بێنی لە بانگەشەکردن بۆ تەنیا خواپەرستیی و، بێبڕوایی بەو پەرستراوانەی ئێمە.

ئەگەر واز نەهێنی:

٣)- ﴿ لَأَرْجُمَنَّكَ ﴾، بە دڵنیایی بەرد بارانت دەکەم، **(الرَّجمُ: الرَّمْيُ بالرِّجَامِ وَهِيَ الحِجَارَة)** **(رِجام)** واتە: بەرد، **(لأرجمنَّكَ)** واتە: بەرد بارانت دەکەم، یان سەنگەو بەردت دەنێم، ئەوەش دەگونجێ واتە: کەڵەکە بەردت لەسەر دەکەم، هێندەت بەردان پێدا دەدەم.

٤)- ﴿وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا﴾، ماوەیەكی زۆریش لێم دووربكەوەو، لەبەر چاوم ون بە و بڕۆ، (**الهَجْرُ: قَطْعُ الْمُكَالَمَةِ وَقَطْعُ المعَاشَرَة**)، (**هَجْر**) بریتیە لە قسە لێك دابڕین و مامەڵە لێ دابڕین، (**ملياً: أي طويْلاً**) لە چیەوە هاتوە؟ (**هُوَ فَعيلٌ وَلاَ يُعْرَفُ لَهُ فِعْل مُجَرَّدٌ ولا مصدر، فملي مُشْتَقٌ مِنْ مَصْدَرُ مُمَاتٍ وَهُوَ فَعيْل بِمَعْنَى فَاعِل، يُقَالُ: أُمْلِي لَهُ، إِذَا أَطَالَ لَهُ المُدَّة، (فملياً) صفة لمصدر مَحْذُوفٍ مَنْصوبٍ على المَفْعوليَّة المُطْلَقَةِ أي : هَجْراً مَليَّاً أَو مَنْصوبٌ عَلَى الصِّفَةِ لِظَرْفٍ مَحْذُوفٍ: زَمَناً طويلاً**)، وشەی (**مَلِي**) لەسەر كێشی (**فعيل**)ە، بەڵام نە (**فعل**)ێكی ڕووتی هەیە و نە چاوگێكیشی هەیە، بەڵكو لە چاوگێكی مردووەوە وەرگیراوە، كە لێرە ئەم (**فعيل**)ە، بە مانای (**فاعل**)ە، (**مَليّاً**) واتە: (**طويلاً**) ماوەیەكی زۆر درێژ، دەگوترێ: (**أُمْلِي لَهُ**) ئەگەر ماوەی دیكەی بۆی درێژ كرد، كەواتە: لێرەدا (**مَلياً**) سیفەتە بۆ چاوگێكی قرتێنراو كە لەسەر حاڵەتی بەركاری ڕەها (**المفعولية المطلقة**) (**منصوب**)ە، واتە: دووربكەوەوە بەدووركەوتنەوەیەكی درێژ، یاخود (**منصوب**)ە، لەسەر صیفەت بۆ (**ظرف**)ێكی قرتێنراو، واتە: (**زمناً طويلاً**) تۆ بڕۆ ماوەیەكی دوور و درێژ لەبەر چاوم ون بە.

بە كورتیی: بابی ئیبراهیم ویستوویەتی شار بەدەری بكات و گوتوویەتی: لەبەر چاوم ون بە، وەك پێشتریش گوتمان: لە كوردەواریی خۆمان دا، ئەگەر كەسێك لە كەسێك تووڕەبێت دەڵێ: دەبڕۆ ملی خۆت بشكێنە، واتە: بڕۆ لەبەر چاوم ون بە، بەڵام هەر زمانە، شێوە دەربڕینێكی تایبەت بە خۆی هەیە.

مەسەلەی سێیەم:

وەڵامدانەوەیەکی میهرەبانانەو ئارامانەی ئیبڕاهیم عليه السلام بۆ بابی و، بڕیاردانی بۆ کەنار گرتنی لە خۆیان و لە پەرستراوەکان و، بڕیاردانی کە لە پەروەردگاری بپاڕێتەوە و داوای لێبوردن بۆ بابی بکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَۖ سَأَسۡتَغۡفِرُ لَكَ رَبِّيٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ بِي حَفِيّٗا ٤٧ وَأَعۡتَزِلُكُمۡ وَمَا تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَأَدۡعُواْ رَبِّي عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيّٗا ٤٨﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿قَالَ سَلَٰمٌ عَلَيۡكَ﴾، (ئیبڕاهیم عليه السلام) گوتی: سەلامەت لێبێ.

گوتنی (**سلام عليك**) لێرەدا دوو مانای هەن:

أ- مەبەست سڵاوکردن و ڕێز لێگرتنە، یانی: سەلامەت لێبێ.

ب- دەشگونجێ ئەمە دوعاکردنی ئیبڕاهیم عليه السلام بێ بۆ بابی واتە: یاخوا هەر سەلامەت و بێ بەڵا بی، من وا دەڕۆم.

٢)- ﴿سَأَسۡتَغۡفِرُ لَكَ رَبِّيٓ﴾، بە دڵنیایی داوای لێبوردنت بۆ لە پەروەردگارم دەکەم.

بێگومان ئەمە پێش ئەوە بووە کە ئیبڕاهیم دڵنیا بێ: بابی بڕوا ناهێنێ، چونکە لە ئایەتەکانی: (١١٣ و ١١٤)ی سوورەتی (**التوبة**)دا، خوا ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسۡتَغۡفِرُواْ لِلۡمُشۡرِكِينَ وَلَوۡ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرۡبَىٰ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمۡ أَنَّهُمۡ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَحِيمِ ١١٣﴾، واتە: پێغەمبەر (ﷺ) و بڕواداران بۆیان نیە داوای لێبوردن بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بکەن، ئەگەر خاوەن نیزیکایەتییش بن لەگەڵیان {با خزمیشیان بن} دوای ئەوەی بۆیان ڕوون بۆتەوە کە هاوەڵی دۆزەخن، {واتە: دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوتوە کە لەسەر کوفر و شیرك مردوون، نابێ بۆیان بپاڕێنەوە}.

دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُۥٓ أَنَّهُۥ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَٰهِيمَ لَأَوَّٰهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾ ﴾، واتـە: داوای لێبـوردن کـردنی ئیبراهیمیـش بـۆ بـابی، تەنیـا بەهـۆی بەڵێنێکەوەبـوو کـە پێیـدا بـوو، بـەڵام دوای ئـەوەی بـۆی ڕوون بـۆوە کـە دوژمنـی خوایـە {و هـەر بـڕوا ناهێنـێ} دووریـی لێگـرت، حاشـای لێکـرد، بـە دڵنیایـی ئیبراهیـم زۆر بـە پـەرۆش بـوو، زۆریـش هێدیـی و مەنـد بـوو.

ئێمـە لـە بەرگـی هەشـتەمی ئـەم تەفسـیرەدا، کـە تەرخانمـان کـردوە، بـۆ تەفسـیری سـوورەتی (**التوبـة**) بـە تەفصیلـی بـاسی ئـەو بابەتەمـان کـردوە.

کەواتـە: لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّىٓ ﴾، بێگومـان داوای لێبوردنـت بـۆ لـە پـەروەردگارم دەکـەم، بـە تەئکیـد ئیبراهیـم لـە چەنـدان شـوێن لـە قوڕئانـدا خـوای پـەروەردگار لێـی گێڕاوەتـەوە، وەفادار‌بـووە بـۆ بەڵێنەکـەی کـە بـە بـابی داوەو، داوای لێبـوردنی بـۆ بـابی هـەر کـردوە، تاکـو دڵنیـا بـووە کـە دوژمنـی خوایـەو بـڕوا ناهێنـێ و لێـی نائومێـد بـووە.

٣)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِى حَفِيًّا ﴾، بە دڵنیایی پەروەردگارم بەرانبەر بە من زۆر چاکەکارە، زۆر خاوەن لوتفە، زۆر بەخشندەیە لەگەڵم و گرنگیم پێدەدا، (**الحَفِيُّ: الشَّديدُ البِرِّ، والإِلطَاف، والحَفَاوَة: الإِهْتِمَامُ وَالإِكْرَام**)، (**حفي**) کەسێکە کە زۆر چاکەکار بێ و زۆر خاوەن لوتف بێ بەرانبەر بە کەسێك، (**الحفاوة**) واتە: گرنگیی پێدان و بایەخ پێدان و ڕێزلێگرتن.

٤)- ﴿ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، هەروەها پەڕیدە و گۆشەگیردەبم لە ئێوەو لەوەی کە لە جیاتی خوا لێی دەپاڕێنەوە، دەشگونجێ (**تدعون**) لێرەدا مەبەست (**تعبدون**)ە، بێ، واتە: ئەوەی کە لە جیاتی خوا دەیپەرستن، هەڵبەتە پاڕانەوەش کاکڵی پەرستنە، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {**الدُّعَاءُ هُوَ ٱلْعِبَادَةُ**} (**أخرجه أحمد: ١٨٤١٥، وأبو داود: ١٤٧٩، والترمذي: ٢٩٦٩، وقال: حسن صحيح**)، واتە: پاڕانەوە بریتیە لە پەرستن.

٥)- ﴿ وَأَدْعُواْ رَبِّى ﴾، لە پەروەردگاریشم دەپاڕێمەوە.

هەموو ڕاڤەکەرانی قوڕئان وایان لێکداوەتەوە، واتە: بۆ تۆ دەپاڕێمەوە ئەی بابە!

بـەڵام مـن وای تێدەگـەم کـە مەبەسـت ئـەوە نیـە بـۆ بـابی بپاڕێتـەوە، چونکـە پێشـێ بـاسی ئـەوەی کـرد، داوای لێبوردنـت بـۆ لـە پـەروەردگارم دەکـەم، بەڵکـو کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، گۆشـەگیر دەبـم و دەسـتبەرداریی ئێـوەو

پەرستراوەکانتان دەبم و، دەڕۆم و سەری خۆم هەڵدەگرم، ﴿وَأَدْعُواْ رَبِّي﴾، لە پەروەردگاریشم دەپاڕێمەوە، واتە: لە پەروەردگارم دەپاڕێمەوە کە دەرووی خێرم لێبکاتەوە و کارم بۆ ئاسان بکات، قەرەبووی ئێوەو ئەو نیشتیمان و زێدەم بۆ بکاتەوە، کە بە ناچاریی بەجێی دەهێڵم، ئنجا ئەو ئایەتەی دوایی، لەگەڵ ئەو مانایەدا دەگونجێ کە گوتمان، چونکە دوایی دەفەرموێ:

٦)- ﴿عَسَىٰٓ أَلَّآ أَكُونَ بِدُعَآءِ رَبِّي شَقِيًّا﴾، نیزیکە، لەوانەیە، چاوەڕوانکراوە کە من بە پاڕانەوەم لە پەروەردگارم بێمراد نەبم، دەستخەڕۆ نەبم، بێبەش نەبم، واتە: کە ئێوە بەو شێوەیە لەگەڵ مندا مامەڵە دەکەن، منیش لە پەروەردگارم دەپاڕێمەوە، هیوام وایە خوا دەرووی خێرم لێبکاتەوەو قەرەبووی ئێوەم بۆ بکاتەوە.

ئەم مانایە ڕاسترە، بۆ ئەوەی دووبارە نەبێ لەگەڵ ئەوەدا، کە پێشتر باسکراە کە داوای لێبوردن بۆ بابی دەکات.

قوڵە باسێك: هەڵهێنجانی دوو حوکمی گرنگ لەم دوو ئایەتە: (٤٧ و ٤٨)

حوکمی یەکەم: (القرطبي) گوتوویەتی: (**أُستدِلَّ بقَولِه:** ﴿سَلَٰمٌ عَلَيْكَ﴾ **عَلَى جَوَازِ بَدأ السَّلَامَ مَعَ الكَافِر**)، واتە: لێرەدا کە فەرموویەتی ﴿سَلَٰمٌ عَلَيْكَ﴾ ئەمە بە بەڵگە هێندراوەتەوە {ئەو فەرموودەیەی خوا} لەسەر ئەوە کە دروستە مرۆڤ لەسەرەتاوە سڵاو لە کافر بکات، کە هەندێك لە شەرعزانان بە پێی تێگەیشتنیان لە هەندێك فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ ڕایەکی پێچەوانەی ئەوەیان هەیە و، پێیان وایە دروست نیە مسوڵمان دەستپێشخەری سڵاوکردن بێ لە کافر، بۆ وێنە ئەم دەقەیان لەوبارەوە بە بەڵگە هێناوەتەوە: کە دەفەرموێ: {**لاَ تَبْدَؤوا أَهْلَ الكِتَابِ بالسَّلَامِ، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُم فِي طَرِيْقٍ فَاضْطِروهُم إِلَى أَضيَقِه**} (**أخرجه إبن حبان: ٥٠١، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط مسلم**)، واتە: ئێوە لە سەرەتاوە سڵاو لە خاوەن کتێبەکان مەکەن و ئەگەر لە ڕێیەکیش دا بینیتانن بیانخەنە تەنگەبەرەوە!

بەڵام بەڵگەهێنانەوە بەو دەقە بۆ حوکمێکی وا بەرەهایی، ڕاست نیە، چونکە: وەك زانایانی فەرموودەناس ئەوانەی کە فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ یان شەرح و تەفسیر کردوون، دەڵێن:

ئەوە بۆنەیەکی تایبەت بووە و، لە کاتێکدا بووە کە ئەو خاوەن کتێبانە دژایەتیی و ناکۆکییان لەگەڵ ئەهلی ئیسلام دا بووە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئێوە دەست پێشخەر مەبن بۆ

سڵاولێکردنیان، بۆ ئەوەی لەو سڵاو لێکردنە و دەستپێشخەرییەی ئێوە، وا هەڵنەهێنجن کە ئێوە لێیان دەترسێن، واتە: ئەمە بۆنەو مەقامێکی تایبەت بووە، ئەگەرنا نابێ هیچ کەس لە ئەهلی ئیسلام بەڕێزترو بە حورمەتتر بێ، خوای پەروەردگار کە پێمان دەفەرمویێ: ﴿وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسۡنٗا ٨٣﴾ البقرة، واتە: چاکە بە خەڵکی بڵێن، هەروەها پێمان دەفەرموێ: ﴿وَأَحۡسِنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ١٩٥﴾ البقرة، واتە: چاکەکار بن، بێگومان خوا، چاکەکارانی خۆشدەوێن، سڵاوکردن و دەست پێشخەریی کردن بۆ سڵاو، یەکێکە لە شتە چاکەکان، یەکێکە لە چاك گوتنەکان، بەڵکو لای کەمی چاکە گوتنە کە تۆ سڵاو بکەی و، دەستپێشخەریی بکەی بۆ سڵاوکردن.

کەواتە: ئەوەی لە فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺدا هاتوە، ئەویش ئەگەر ساغ بکرێتەوە کە سەنەدەکەی ڕاستەو پێغەمبەر ﷺ وای فەرمووە، دەبێ بڵێین: بە تەئکید پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ حاڵ و مەقامێکی تایبەت وای فەرمووە، ئەگەرنا ڕووحی گشتی ئیسلامەتیی ئەوەیە کە تۆ دەست پێشخەربی بۆ چاکەکاریی و هاوکاریی و بۆ سوود گەیاندن بە بەندەکانی خوا، مسوڵمان بن، یان نا مسوڵمان بن، بە مەرجێك لە حاڵەتی بەر بەرەکانێ و جەنگ و شەڕدا نەبن، ئەگەرنا هیچ کەس نابێ لە مسوڵمان خۆش خوڵقتر بێ، بەڕێزتر بێ، بە حورمەتتر بێ، ئنجا ئەم ڕستە قورئانییەش بەڵگەیە لەسەر ئەوە.

حوکمی دووەم: ئەگەر تەماشای ئایەتەکانی قورئان بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە ئیبراهیم ﷺ هەتا ماوەیەکی زۆر هەر بۆ باب و دایکی پاڕاوەتەوە، بە بەڵگەی ئەو ئایەتەی لە سوورەتی: (**إبراهيم**) -٤١- دا هاتوە، کە پێشتر لە تەفسیری سوورەتی (**إبراهيم**) و لە بەسەرهاتی ئیبراهیمدا باسمان کرد، ئنجا ئەو دوعایەشی کاتێك کردوە، کە ماوەیەکی زۆر لە (حَرّان) ماوەتەوە، دوایی چووە بۆ سەر زەمینی کەنعانییەکان، هەر لە شام، دوایی چووە بۆ میسڕ، دوایی کە پادشای میسڕ هاجەری پێداوە، یان هاجەری بەخشیوە بە سارە خان، ئەویش داویەتی بە ئیبراهیم ﷺ و هاوسەرگیریی لەگەڵدا کردوە، ئنجا دوایی هاجەر ئیسماعیلی دەبێ و، جارێ ئێستا سارە خان ئیسحاقی نەبووە، دوایی ئیبراهیم ﷺ هاجەرو ئیسماعیلی کوڕی کە مەلۆتکە بووە، دەبات و لەسەر زەمینی حیجاز دایان دەنێ، دوایی کە لێیان دووردەکەوێتەوە، کۆمەڵێك پاڕانەوە دەکات لە خزمەت خوادا و، کۆتا پاڕانەوەی ئەوەیە کە دەفەرموێ:

﴿رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لِي وَلِوَٰلِدَيَّ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ يَوۡمَ يَقُومُ ٱلۡحِسَابُ ٤١﴾ إبراهيم، واتە: پەروەردگارمان! لێم ببوورەو، لە باب و دایکم ببوورەو، لە بڕواداران ببوورە، لە ڕۆژێکدا

کـە لێپرسـینەوە دێتـە ئـاراوە، کەواتـە: تاکـو ئـەو کاتـەش ئیبراهیـم هـەر بـۆ بـاب و دایـکی پاڕاوەتـەوە، بـە پێـی ئـەو بەڵێنـەی کـە بـە بـابی داوە!

بـەڵام دوایـی - وەك لـە سـووڕەتی (**التوبـة**)دا دیارە - لـە کۆتاییدا کـە گەیشـتۆتە دڵنیایی، یان خـوای پەنهانـزان دڵنیـای کردۆتـەوە کـە: بابـت دوژمنـەو بـڕوا ناهێنـێ، ئەوجـار دەسـتبەرداری داوای لێبـوردن بـۆ کـردنی بـووە، ئنجـا خـوای پەروەردگاریـش لـە سـووڕەتی (**الممتحنـة**)دا پێـمان ڕادەگەیەنـێ و دەفەرمـوێ:

﴿ قَدۡ كَانَتۡ لَكُمۡ أُسۡوَةٌ حَسَنَةٞ فِيٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ إِذۡ قَالُواْ لِقَوۡمِهِمۡ إِنَّا بُرَءَٰٓؤُاْ مِنكُمۡ وَمِمَّا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ كَفَرۡنَا بِكُمۡ وَبَدَا بَيۡنَنَا وَبَيۡنَكُمُ ٱلۡعَدَٰوَةُ وَٱلۡبَغۡضَآءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ وَحۡدَهُۥٓ إِلَّا قَوۡلَ إِبۡرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسۡتَغۡفِرَنَّ لَكَ وَمَآ أَمۡلِكُ لَكَ مِنَ ٱللَّهِ مِن شَيۡءٖۖ رَّبَّنَا عَلَيۡكَ تَوَكَّلۡنَا وَإِلَيۡكَ أَنَبۡنَا وَإِلَيۡكَ ٱلۡمَصِيرُ ٤ ﴾ الممتحنـة.

واتـە: لـە ئیبراهیـم و ئەوانـەدا کـە شـوێنی کەوتبـوون، سـەر مەشـقییەکی بـاش هەیـە بـۆ ئێـوە... {دوایـی لێـی هەڵداوێـرێ} جگـە لـە قسـەی ئیبراهیـم کـە بـە بـابی گـوت: داوای لێبوردنـت بـۆ لـە پـەروەردگارم دەکـەم...، یـانی: لـەوەدا ئیبراهیـم مەکەنـە سـەر مەشـق، چونکـە ئیبراهیـم کاتێـك کـە ئـەو بەڵێنـەی بـە پەروەردگاریـدا {وەك ئایەتەکـەی سـووڕەتی (**التوبـة**) بۆمـان دەردەخـات}، کـە ئومێـدی هەبـوو بـڕوا بێنـێ، بـەڵام دوایـی کـە دڵنیـا بـوو بـڕوا ناهێنـێ، دەسـتبەرداری بـوو و حاشـای لێکـرد.

کەواتـە: لـەوەدا چـاو لـە ئیبراهیـم مەکـەن، چونکـە ئـەو ئومێـدی هەبـوو، بـابی بـڕوا بێنـێ، بۆیـە بـۆی پاڕایـەوە و، کاتێـك کـە دڵنیابـوو کـە ئیـمان ناهێنـێ، دەسـتبەرداری بـوو.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

دوای ئەوەی ئیبڕاهیم، بابی و گەلەکەی و پەرستراوەکانیانی جێهێشت، خوا ئیسحاق و یەعقوبی وەك دوو پێغەمبەر پێبەخشین، کە خوا بەهرەمەندی کرد بوون لە بەزەیی خۆی و ناوبانگی باش و بەرزیشی پێدان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ ﴾، کاتێك لێیان پەڕیدە بوو و کەناری لێیان گرت، لەوەی کە لە جیاتی خوا دەیپەرستن، واتە: دەستبەرداری خۆشیان و پەرستراوەکانیشیان بوو، پەڕیدە بوو، وازی لێهێنان و لێیان دوورکەوتەوە.

وشەی (لَمَّا) (**حَرْف وجود لوجُودٍ أَي: يَقْتَضِي وجُود جَوَابِهِ لأَجلِ وجود شَرْطِهِ**)، (لَمَّا) پیتی بوونە لەبەر بوون، واتە: بوونی وەڵامەکەی دەخوازێ، لەبەر هەبوونی مەرجەکەی.

٢)- ﴿ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ﴾، لە ئەنجامی ئەوەدا کە لێیان دوورکەوتەوە و، لەوەش کە لە جیاتی خوا دەیپەرستن: ئێمە ئیسحاق و یەعقووبمان پێدان، ئیسحاق کوڕی ئیبڕاهیمە عليه السلام، لە سارەخان، خوا لێی ڕازی بێ، یەعقووبیش کوڕی ئیسحاقە، کە ئیسحاقیش هاوسەرێکی بووە و یەعقووبیان بووە، کەواتە: ئیسحاق کوڕی ئیبڕاهیمە و یەعقووب نەوەیەتی، ئنجا لە پەیمانی کۆندا دەڵێ: تاکو یەعقووب گەیشتۆتە تەمەنی پازدە (١٥) ساڵیی، ئیبڕاهیم لە ژیاندا بووە، بۆیە خوا دەفەرموێ: هەردووکیانمان پێ بەخشین.

بەڵام لێرەدا پرسیارێك دێتە پێش:

بۆچی خوا سبحانه وتعالى لێرەدا تەنیا باسی ئیسحاق و یەعقووب دەکات؟ هەڵبەتە دوایی باسی ئیسماعیل بە تایبەت دەکات، بەڵام بۆچی نافەرموێ: ئیسماعیلیشمان پێدا؟ ئەوە حیکمەتێکی گرنگی تێدایە، چونکە ئیسماعیل پێش ئیسحاق، خوا بە ئیبڕاهیمی داوە، بەڵام بۆیە باسی ئیسحاق و یەعقووب دەکات، چونکە لێرەدا سیاقەکە ئەوە دەخوازێ،

بابزانین چۆن؟ ئیبراهیم لە زێدی خۆی و لە نیشتمانی خۆی، دەرکراوە و بابی شاربەدەری کردوە و خزمەکانی ناچاریان کردوە، ولات بەجێهێڵی، تەنیا خۆی و سارەخانی خێزانی بووە و هیچ هۆگر و کەسێکی دیکەی نەبووە، دڵی پێخۆش بکات، بەڵام دوایی کە خوا ئیسحاقی پێ دەبەخشێ و، دوایی یەعقووبیش بە ئیسحاق دەبەخشێ، ئەوانە لەلای ئیبراهیم دەمێننەوە، بەڵام ئیسماعیل و دایکی ئیسماعیل، هاجەر، ئیبراهیم بە فەرمانی خوا دەیانبات بۆ حیجاز، واتە: ئیسماعیل لەلای ئیبراهیم نابێ، کە ببێتە هۆگری و، ببێتە قەرەبووی خزم و قەومەکەی کە دەریان کردوە، بەڵکو ئەوانەی بوونە مایەی هۆگریی و ئولفەتی: ئیسحاق و یەعقووب و سارەخانن، وێڕای بووکەکەی کە دەبێتە دایکی یەعقووب، ئەوانە لەلای ماونەوە لە شام و، ئەوانە بوونە جێگای دڵخۆشیی و بوونە قەرەبوو، لەو خەڵك و خزمانەی، کە لە ئووری کلدانییەکان ئیبراهیم بەجێی هێشتوون و ناچاریان کردوە بە جێیان بهێڵێ، بۆیە لێرە تەنیا باسی ئەوان دەکات، بەڵام دوایی بەتایبەت باسی ئیسماعیل دەکات.

٣)- ﴿ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴾، هەرکامێکیشمان گێڕا بە پێغەمبەر، کەواتە: پێغەمبەرایەتیی (النُّبُوَّة) کە زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەك دەنگن: (**النبوة وَهبيَّةٌ وَلَيْسَت كَسبية**) واتە: پێغەمبەرایەتیی بەخشراوە و وەدەستهێنراو نیە، خوا دەیبەخشێ، نەك مرۆڤ خۆی، وەدەستی بێنێ، وەك لە هەندێ کەسەوە شتێکی وا بیستراوە، کە مرۆڤ ئەگەر لەگەڵ خۆیدا خەریك بێ، لەوبارەوە شتێك بەشتێك دەکات!! بەڵام لە ڕاستییدا ئەوانە قسەی پووچن، پێغەمبەرایەتیی شتێکە خوا دەیبەخشێ! بەڵام بە تەئکید خواش کە دەیبەخشێ، کاری خوا هیچی لە گۆترە نیە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُۥ ﴿١٢٤﴾ ﴾الأنعام، خوا زاناترە کە پەیامی خۆی لە کوێ دادەنێ و بەکێی دەبەخشێ، بۆیە ڕاست نیە کە: ئەگەر کەسێك بۆ خۆی هەوڵبدات بگونجێ ببێتە پێغەمبەر ﷺ، چونکە لە دوای پێغەمبەری خاتەم (موحەممەد) دەرگای پێغەمبەرایەتیی گاڵە دراوەو داخراوە.

وشەی (**نبيًّاً**) خوێنراویشەتەوە: (**نبيئاً**) وەك پێشتریش گوتمان، کە هەر یەك واتایان هەیە، ئنجا (**نبي**) دەگونجێ (**فعيل**) بێ، بە مانای (**فاعل**)، واتە: هەواڵدەر (**مُنْبِيء**) و، دەشگونجێ (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**) بێ، واتە: هەواڵ پێدراو (**مُنْبَأ**) ئەو کەسەی کە هەواڵی پێدەدرێ لە خواوە، کە دیارە پێغەمبەران هەم هەواڵیان لە خواوە پێدەدرێ، هەواڵی تایبەت، هەم هەواڵیش بە خەڵك دەدەن واتە: هەواڵی وەحیی خوا.

٤)- ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا ﴾، لە بەزەیی خۆشمان پێمان بەخشی، واتە: شتێك لە بەزەیی خۆمانمان بەوان بەخشی، بەڵام بێگومان کەمی خوا، زۆرە.

٥)- ﴿وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا﴾، هەروەها ناوبانگی چاکمان بۆ گێڕان، (لِسَانَ صِدْقٍ) واتە: زمانی ڕاست، (عَلِيًّا) واتە: بەرز، بەڵام وەك پێشتر باسمانكرد: لێرەدا (**صدق**) واتە: هەر شتێکی پەسند و چاك، پەنهان بێ، یان ئاشكرا بێ، (**لسان**)یش دیارە ئامڕازی قسەكردنە، كەواتە: (**لسان صدق**) واتە: ناوبانگی باش و باس و خواسی خێر، بۆیە زانایان بە: (**الذِّكرُ الحَسَن**) لێكیانداوەتەوە، یانی: باسی چاك، ناوبانگی باش، چونكە زمان مەجازە لە باسكردن و لە مەدح كردندا، (**صدق**)یش لێرەدا چاوگە، (**لسان صدق**) واتە: زمانی پەسندكراو، زمانی چاك، واتە: ناوی چاك و ناوبانگی باش.

زانایـان ئاوایـان گوتـوە: (**الصِّـدْقُ: بلُـوغُ كَـمَالِ نَوْعِـهِ، وَوُصِـفَ بالعُلـوِّ مَجَـازاً بـشَرَفِ ذَلِـكَ الثَّنَـاء**)، واتـە: (**صـدق**) بریتیـە: لـە گەیشـتن بـە لووتكـە لـە جـۆری خـۆی، بـۆ هـەر شـتێك، لـە قورئـان دا، ئـەم پێنـج وشـەیە هاتـوون: (**١- قَـدَمَ صِـدْقٍ، ٢-مَقْعَـدَ صِـدْقٍ، ٣-مُخْـرَجَ صِـدْقٍ، ٤-مُدْخَـل صِـدْقٍ، ٥-لِسَـانَ صِـدْقٍ**).

ئنجـا كـە (**لسـان**) وەسـفكراوە بـە بەرزیـی، واتـە: ئـەو ناوبانگـەت ناوبانگێـكی زۆر بـەرزە، زۆر باڵایـە و خەڵكێـكی زۆر پێـی زانیـوە، هەڵبەتـە خـوا ﷻ هـەم نـاوو ناوبانگـی ئیبراهیـم، هـەم ئیسـحاق و یەعقـووبی كوڕیـشی سـەلامی خـوا لەسـەر هەموویـان بـێ، بـە دنیـادا بـڵاوی كردۆتـەوە و، وای كـردوە كـە لـە نێـو مرۆڤایەتییـدا، نـاو ناوبانگێـكی بـەرزو پەسـندیان هەبـێ.

شـایانی باسـە: كاتی خـۆی لـە تەفسیری سـوورەتی (**إبراهیم**)دا، بـە درێژیـی باسی بەسـەرهاتی ئیبراهیـم (**خلیـل اللـه**) ﵇ مـان كـردوە، ئنجـا بـە نێواخـن و لـە میـانی بەسـەرهاتی ئیبراهیمـدا بەسـەرهاتی هـەر كام لـە ئیسـحاق و ئیسـماعیلی كوڕیـشی (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَةُ وَالسَّـلاَم**) كـەم و زۆر باسـكراوەو ئامـاژەی پێكـراوە.

بـەڵام بـە باشـم زانی: لێـرە لـە كۆتایـی ئـەم دەرسـەماندا، كـە خـوا ﷻ فەرموویـەتی: هـەر كام لـە ئیسـحاق و یەعقووبمـان بـە ئیبراهیـم بەخشـیون: ﴿فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾ وَوَهَبْنَا لَهُم مِّن رَّحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾﴾ مریـم.

دوو كورتـە بـاس بخەمـەڕوو: كورتـە باسـێك لەبـارەی ئیسـحاقەوە و، كورتەباسـێك لـە بارەی یەعقووبەوە:

یەکەم: کورتە باسێك لە بارەی ئیسحاقەوە ﷺ :

بــەڕێـــــــزان !

لە چوار بڕگەدا، بە کورتیی باسی ئیسحاق ﷺ دەکەین:

١)- ناوو ڕەچەڵەکی: ئیسحاق بەس ئەو ناوەی بۆ بەکارهێنراوە، لە قورئاندا و لە پەیمانی کۆنیشدا، ئیسحاق کوڕی ئیبراهیمە و دایکی ئیسحاق (**سارة**) یان (سارا)یە، کە لە پەیمانی کۆن و لە کتێبە مێژووییەکاندا هاتوە، بەڵام لە قورئاندا ئەو ناوە نەهاتوە، ئیبراهیم و سارەش (**عَلَيْهِمَا الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، لە کاتی کەوتنە تەمەنیان دا ئیسحاقیان بووە، هەڵبەتە ئیسحاق لە دوای ئیسماعیل بووە و، هەر کام لە ئیسماعیل و ئیسحاق لە کاتێکدا خوا بە ئیبراهیمی بەخشیون، کە کەوتووەتە تەمەنەوە، وەك لە سوورەتی ئیبراهیم -٣٩- دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى وَهَبَ لِى عَلَى ٱلْكِبَرِ إِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ إِنَّ رَبِّى لَسَمِيعُ ٱلدُّعَآءِ ﴾، واتە: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە لە کاتی کەوتنە تەمەنمدا، لە کاتی بە ساڵدا چوونمدا، ئیسماعیل و ئیسحاقی پێبەخشیم، بە دڵنیایی پەروەردگارم بیسەری پاڕانەوەیە، دوای ئەوەی پاڕاوەتەوە: خوایە! ڕۆڵەم پێ ببەخشە، خوا عزوجل ئیسماعیلی پێبەخشیوە لە هاجەری میسریی وەك لە (**صحيح البخاري**)دا بەسەرهاتەکەی بە درێژیی باسکراوە و، دواتریش ئیسحاقی پێ بەخشیوە و، بە پێی (پەیمانی کۆن) (١٠ - ١٥) ساڵ دوای ئیسماعیل، ئیسحاقیشی بووە لە سارە خان.

لـە سـووڕەتی (**هـود**) (٦٩ - ٧٣)دا، کاتی خـۆی ئێمـە لـە بەسـەرهاتی ئیبراهیمـدا، ئـەو ئایەتانەمـان هێنـا، خـوا ﷻ بـە وردیـی بـاسی چۆنیـەتی مـوژدە پێـدرانی سارەخان، دەکات کـە ئیسـحاقیان دەبـێ و لـە ئیسـحاقیش یەعقووبیـان دەبـێ:

﴿ وَلَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوا۟ سَلَـٰمًا ۖ قَالَ سَلَـٰمٌ ۖ فَمَا لَبِثَ أَن جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَءَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۚ قَالُوا۟ لَا تَخَفْ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَٱمْرَأَتُهُۥ قَآئِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَـٰهَا بِإِسْحَـٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَـٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَـٰوَيْلَتَىٰٓ ءَأَلِدُ وَأَنَا۠ عَجُوزٌ وَهَـٰذَا بَعْلِى شَيْخًا ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَشَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوٓا۟ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۖ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَـٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ۚ إِنَّهُۥ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾ ﴾ هـود.

ئێمە ڕاستە واتای ئەم چەند ئایەتە بە کورتی دەخەینەڕوو، کە لە تەفسیری سووڕەتی (**هود**)دا، بە بە درێژیی قسەمان لە بارەی ئەو بابەتەوە کردوە، خوا ﷻ دەفەرمویٚ:

بێگومان ڕەوانەکراوانمان (کە مەبەست پێی فریشتەکانە) موژدەیان بۆ ئیبراهیم هێنا، گوتیان: سەلامت لێبێ، ئەویش گوتی: سەلامتان لێبێ، هێندەی پێنەچوو گۆلکێکی برژێنراو (یان: پیشێنراو)ی بۆ هێنان، کاتێك دەستیانی بینی کە بۆی ناچێ، (دەستیان بۆ نەبرد)، بە نامۆ تەماشای کردن، (یان: گومانی خراپی پێ بردن) و ترسی ڕێنیشت بەهۆیانەوە، گوتیان: مەترسێ ئێمە بۆ لای (لوط) ڕەوانەکراوین، ژنەکەشی {هاوسەری ئیبراهیم: سارەخان} بە پێوە بووە، پێکەنی {دڵخۆش بووە بەوە کە ئەوانە هاتوون گەلی لووط، ئەو گەلە ڕەوشت نزمە لە بەین بەرن} ئێمەش موژدەمان پێدا بە ئیسحاق و لە دوای ئیسحاقیش بە یەعقووب {واتە: موژدەمان پێدا کە ئیسحاقی دەبێ، دواییش ئیسحاق هاوسەرگیریی دەکات و یەعقووبی دەبێ} ئەویش گوتی: ئەی هاوار بۆ من، چۆن منداڵم دەبێ، لە کاتێکدا کە من پیرەژنم و ئەوەش مێردەکەمە، ئەویش بە ساڵداچووە، بەڕاستیی ئەوە شتێکی سەرسوڕهێنەرە! گوتیان: ئایا سەرت سوڕدەمێنێ لە کاری خوا؟ بەزەیی و پیٚزی خوا لەسەر ئێوە بێ، ئەی خاوەنی ئەم ماڵە، بەڕاستیی (خوا) ستایشکراوی پایە بەرزە.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی ئیسحاق لە قوڕئاندا: ئیسحاق ؑ سەرجەم حەڤدە (١٧) جاران ناوی لە قوڕئاندا هاتوە، بەم شێوەیە:

١)- لە سووڕەتی (البقرة)دا سێ جاران، لە ئایەتەکانی: (١٣٣، ١٣٦، ١٤٠)دا هاتوە.
٢)- لە سووڕەتی (آل عمران)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٨٤)دا هاتوە.
٣)- لە سووڕەتی (النساء)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (١٦٣)دا هاتوە.
٤)- لە سووڕەتی (الأنعام)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٨٤)دا هاتوە.
٥)- لە سووڕەتی (الهود)دا، دوو جار، لە ئایەتەکانی: (٧١، ٧١)دا دووبارە بۆتەوە.
٦)- لە سووڕەتی (یوسف)دا، دوو جار، لە ئایەتەکانی: (٦، ٣٨)دا هاتوە.
٧)- لە سووڕەتی (إبراهیم)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٣٩)دا هاتوە.
٨)- لە سووڕەتی (مریم)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٤٩)دا هاتوە.
٩)- لە سووڕەتی (الأنبیاء)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٧٢)دا هاتوە.
١٠)- لە سووڕەتی (العنکبوت)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٢٩)دا هاتوە.
١١)- لە سووڕەتی (الصافات)دا، دوو جار، لە ئایەتەکانی: (١١٢، ١١٣)دا هاتوە.
١٢)- لە سووڕەتی (ص)دا، یەك جار، لە ئایەتی: (٤٨)دا هاتوە.

کەواتە: هەمووی دەکاتە (١٧) جار.

٣)- ژیان و گوزەرانی ئیسحاق ؛: لە قورئاندا وردەکارییەکانی ژیانی ئیسحاق باس نەکراون، بەڵام دیارە کە ئیسحاق هەر لەگەڵ بابی (ئیبڕاهیم)دا ژیاوە و، لە هەندێك سەرچاوەدا هاتوە، کە ئیبڕاهیم یەکێك لەبەر دەست و خزمەتکارەکانی خۆی ناردوە بۆ (**فَدَّان آرام**) لە باکووری عێراق، بۆ هێنانی (**رِفْقة**) کە کچێك بووە و بێگومان دەبێ خزم یان، ئاشنایان بوو بێ، چونکە ئیبڕاهیم ؛ کە ناردووتی لەوێڕا بە تایبەتیی، ئەو ئافرەتەی بۆ بێنن، ئیدی ئیسحاق هاوسەرگیریی لەگەڵدا کردوە، ئەمە لە پەیمانی کۆنیشدا هەر هاتوە.

ئنجا کوڕێکی کە زۆر نادار بێ، بۆ ئیسحاق، هەر یەعقووبە، بەڵام ئایا کوڕی دیکەشی بوون، یان نا؟! لە قورئاندا باس نەکراوە، بەڵام ئەوە ئاشکرایە کە یەعقووب کوڕی ئیسحاقە.

٤)- مردنی ئیسحاق ؛: ئیسحاق لە تەمەنی سەدو هەشتاساڵیی (١٨٠)دا، کۆچی دوایی کردوە، وەك لە پەیمانی کۆندا هاتوە، لە شاری (**خليل**) مردوە، لە (**حَبْرون**)، لە ئەشکەوتی (**المكفيلة**)دا بە خاك سپێردراوە، ئەم زانیارییانە لە پەیمانی کۆندا[1] هاتوون، هەروەها (**أطلس القرآن**)ی دکتور (**شوقي خليل**)[2]یش، ئەم وردەکارییانەی هێناون.

دووەم: کورتە باسێك لە بارەی یەعقووبەوە ؛:

ئەویش لە چوار بڕگەدا، بە کورتیی دەخەینەڕوو:

١)- ناوو ڕەچەڵەکی: یەعقووب هەر ناوی یەعقووب بووە، بەڵام نازناوی (**إسرائيل**)ە، (**إسرا**) واتە: بەندە، (**ئيل**) واتە: (**أللە**)، کەواتە: (**إسرائيل**) واتە: (**عبداللّٰه**)، بەندەی خوا، ئەمە نازناوی یەعقووبە لە قورئاندا، هەم بە (**إسرائيل**) ناوی هاتوە، هەم بە (**يعقوب**)یش و، یەعقووب نازناوەکەی (**إسرائيل**)ە و کوڕی ئیسحاقە، وەك لە سوورەتی (**هود**)دا هاتوە کە پێشتر ئایەتەکانمان خوێندنەوە: ﴿فَبَشَّرْنَـٰهَا بِإِسْحَـٰقَ وَمِن وَرَآءِ إِسْحَـٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾﴾هود، واتە: موژدەمان پێیدا {بە سارەی خێزانی ئیبڕاهیم} کە ئیسحاقی دەبێ و لە دوای ئیسحاق یەعقووبیش، واتە: نەك سارەخان یەعقووبیشی ببێ، بەڵکو وەك چۆن ئیسحاق لە ئیبڕاهیم و سارە پەیدادەبێ، یەعقووبیش لە ئیسحاق و هاوسەرەکەی کە (**رفقة**)یە، پەیدادەبێ.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ٢٥-٢٨ ص ٦٦-٧٥.

(٢) ص ٥٠ - ٥٢.

هەروەهـا لـە سـوورەتی (مریم)یشـدا: ﴿وَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾﴾ مریـم، ئیسـحاق و یەعقووبمـان پێـدان هەرکامێکیانمـان گێـڕا بـە پێغەمبـەر.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی لە قورئان دا: لە قورئاندا شازدە (١٦) جاران ناوی یەعقووب هاتوە، بەم شێوەیە:

١)- لە سووڕەتی (البقرة)دا، چوار (٤) جاران ناوی هاتوە، لە ئایەتەکانی: (١٣٢، ١٣٣، ١٣٦، ١٤٠)دا.

٢)- لە سوورەتی (آل عمران)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (٨٤)دا.

٣)- لە سوورەتی (النساء)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (١٦٣)دا.

٤)- لە سوورەتی (الأنعام)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (٨٤)دا.

٥)- لە سوورەتی (هود)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (٧١)دا.

٦)- لە سوورەتی (یوسف)دا، سێ جار، ناوی هاتوە لە ئایەتەکانی: (٦، ٣٨، ٦٨)دا.

٧)- لە سوورەتی (مریم)دا، دوو جار، ناوی هاتوە لە ئایەتەکانی: (٦، ٤٩)دا.

٨)- لە سوورەتی (الأنبیاء)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (٧٢)دا.

٩)- لە سوورەتی (العنکبوت)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (٢٧)دا.

١٠)- لە سووڕەتی (ص)دا، یەك جار، ناوی هاتوە لە ئایەتی: (٤٥)دا.

لـەو ناوهێنرانانـەش دا تەنیـا نـاوی یەعقـووب ژمێـردراون، چونکـە وشـەی (**بنـي إسرائيـل**) زۆر جـاران هاتـوە، بـەڵام ڕاسـتەوخۆ مەبەسـت (**یعقـوب**) نیـە.

٣)- ژیان و بەسەرهاتی یەعقووب : لە (پەیمانی کۆن)دا هاتوە[1]: هەروەها لە (**قصص الأنبياء**)ی (**عبدالوهاب النجار**)(٢)یش دا، دەڵێ: یەعقووب دەچێ بۆ لای خاڵی کە ناوی (**لابان**) بووە، لە (**فدام آرام**) کە وا پێدەچێ ئیسحاق لەسەر زەمینی کەنعان بوو بێ، {(**فدان آرام**)یش ناوچەی (**حرّان**)ە}، لەوێ دە (١٠) ساڵان لەلای خاڵی دەمێنێتەوە، کە ئاژەڵی بۆ بلەوەڕێنێ و شوانیی بۆ بکات، لە بەرانبەر ئەوەدا کە (**راحيل**)ی کچی، {واتە: (**راحيل**) کە کچی (**لابان**)ە}، بیدات بە یەعقووب، بیدات بە خوارزایەکەی خۆی، بەڵام خاڵی دوای ئەوەی یەعقووب دە (١٠) ساڵ شوانییەکەی تەواو دەکات، لە جیاتی ئەوەی (**راحيل**)ی بۆ بگوازێتەوە، (**لَيْئة**)ی بۆ دەگوازێتەوە، کە ئەویش

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ٥٠، ص ١٢٣ فما بعد.

(٢) قصص الأنبياء، عبدالوهاب النجّار، ص ١١٩.

هەر کچی (**لابان**)بووە، کە دیارە یەعقووب حەزی لێ بووە، لەگەڵ (راحیل)دا هاوسەرگیریی بکات، ئیدی دوای ئەوەی کە یەعقووب بۆی دەردەکەوێ ئەوە (**لیئة**)یە، (**لیئة**)ی کچی خاڵیەتی، نەك (**راحیل**)، قسە لەگەڵ خاڵیدا دەکات، {هەڵبەتە دەبێ خاڵی عوزرێکی بوو بێ: ئایا (**لیئة**) گەورەتر بووە؟ یان هۆکارێکی دیکەی بووە؟ یان ویستوویەتی هەردوو کچەکانی بداتێ، کە ئەو کاتە لە شەریعەتی ئەواندا - دروست بووە، دوو خوشك لە ژێر نیکاحی پیاوێکدا لە یەك کاتدا کۆببنەوە} خاڵیشی پێی دەڵێ: دە (١٠) ساڵی دیکە شوانییم بۆ بکە، تاکو (**راحیل**)یشت بکەمە هاوسەر، ئەویش دە (١٠) ساڵی دیکە شوانیی دەکات و (**راحیل**)یش بە هاوسەر دەگرێ.

ئنجا (**لیئة**) کەنیزەکێکی دەبێ بە ناوی (**زَلْفا**) یان (**زُلْفا**)، (**راحیل**)یش کەنیزەکێکی دەبێ بە ناوی (**بَلْها**) و، هەردووکیان کەنیزەکەکەی خۆشیان دەدەن بە یەعقووب، واتە: چوار (٤) هاوسەری پەیدادەبن، دوایی هەموو کوڕەکانی - کە لە (پەیمانی کۆن)دا ناویان هاتوە و، کە ژمارەیان دوازدە (١٢)یە - هەموویان لە (**لیئة**) و (**راحیل**)و، لە (**زُلفا**)و (**بَلْهان**)ن و، هەمووشیان لە سەر زەمینی (آرام) (**فدان آرام**) لە دایك دەبن، جگە لە (**بنیامین**) کە لەسەر زەمینی (**کنعان**) دەبێ و لە هەموو کوڕەکانی یەعقووبیش گچکەتر بووە.

٤)- بەسەرهاتی: یەعقووب لەگەڵ یوسف و کوڕەکانی دیکەی دا:

ئێمە لە سوورەتی (**یوسف**)دا بە درێژیی باسمانکردوە، کە یەعقووب لەسەر زەمینی میسڕ مردوە، بەڵام دوایی جەنازەکەی گوازراوەتەوە بۆ فەڵەستین و لەوێ ئەویش لە ئەشکەوتی (**المکفیلة**)دا، کە لە شاری (**خلیل**)ە، لە (**حبرون**) بە خاك سپێردراوە(١).

لە کۆتاییدا ئەوە دەڵێین: کە ناوی کوڕەکانی یەعقووب کە ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**یوسف**)یشدا هێناومانن و، لە پەیمانی کۆن وەرمانگرتوون، هەرچەندە لە هەندێك لە سەرچاوە مێژووییەکاندا ناوەکانیان هاتوون، بەڵام هەندێکیان دەستکارییان تێدا کراوە، بە پێی ڕیزبەندیی تەمەنیان ناوی کوڕەکانی یەعقووب بەم شێوەیەن:

١) راؤبین.

٢) شمعون.

٣) لاوي.

٤) یهوذا.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين الإصحاح: ٥٠، ص١٢٣.

٥) یسّاكر.

٦) زبولونا.

ئـەم شـەش كـوڕە لـە (**لیئة**) بـوون، كـە كچـی خاڵـی یەعقـووب بـووە و، خاڵـی یەعقـووب نـاوی (**لابـان**) بـووە.

٧) یوسف.

٨) بنیامین.

ئـەم دووانـەش لـە (**راحیـل**) كچـی دووەمـی خاڵـی یەعقـووب، بـوون، پێشـتریش گوتمـان: (لابـان) دوو كچـی بـوون، (**لیئـة**) یاخـود (**لِیبـا**) و (**راحیـل**).

٩) دان.

١٠) نفتالي.

ئەو دووانەش لە (**بَلْها**) یان (**بیلها**) بوون، كە كەنیزەكی (**راحیل**) بووە.

١١) جاد.

١٢) أشیـر.

ئەوانەش لە (**زلفا**) پەیدابوون، كە ئەویش كەنیزەكی (**لیئة**) بووە.

هەڵبەتـە ئەمـە (**عبدالوهـاب بـن النجـار**) لـە (**قصص الأنبیـاء**)[1] دا هێناویەتـی، هەروەهـا لـە پەیمانـی كۆنیشـدا هاتـوە و، ڕەنگـە سـەرچاوە ئەسـڵییەكەش هـەر (پەیـمانی كـۆن) بـێ.

یەعقووب لە تەمەنی سەدو چل و حەوت (١٤٧)ساڵییدا كۆچی دوایی كردوە[2].

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

---

(١) ص ١٢٠.

(٢) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ٤٨، ص ١١٩.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان پازدە (١٥) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەكانی: (٥١ - ٦٥)، خوای بەرزی مەزن و زانای توانا، لەم پازدە (١٥) ئایەتەدا، سەرەتا باسی هەر كام لە مووساو هاروونی برای (عَلَيْهِمَا السَّلَام) دەكات، دوایی باسی ئیسماعیل دەكات بە تایبەت، پاشان باسی ئیدریس دەكات بە تایبەت، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر مووساو هاروون و ئیسماعیل و ئیدریس و سەرجەم پێغەمبەرانی خوا بێ، پاشان بە گشتی باسی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) دەكات و، باسی هەندێك لە سیفەتە بەرزو پەسندەكانیان دەكات، دوایی باسی پاشینی خراپیان دەكات، واتە: ئەوانەی لە شوێنی ئەوان دانیشتن، بەڵام خراپ و بە كەڵك نەهاتوو بوون و، سیفەتە خراپەكانیشیان ئاماژە پێدەدا، دوایی ئەوانەیان لێ هەڵداوێرێ كە دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، كە ئەوانە پاداشتیان بەهەشتە، دواییش باسی بەهەشت دەكات بە كورتیی.

پاشان لەسەر زمانی فریشتەكان، چەند قسەیەك دەكات، كە ئەوانە بە فەرمانی پەروەردگار نەبێ دانابەزن و، پەروەردگاریان شارەزای ڕابردوو و داهاتوە، یاخود شارەزای ئەوەیە كە لە پێشیانە و لە دوایانە و، ئەوەی لە نێوانیان دا هەیە و، پەرورەدگاریان بێ هاوەڵ و هاوتایە.

﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا ﴿٥١﴾ وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ
وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا ﴿٥٣﴾ وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِسۡمَٰعِيلَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ
ٱلۡوَعۡدِ وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأۡمُرُ أَهۡلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرۡضِيّٗا ﴿٥٥﴾ وَٱذۡكُرۡ
فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِدۡرِيسَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيّٗا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم
مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ وَمِمَّنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٖ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبۡرَٰهِيمَ وَإِسۡرَٰٓءِيلَ وَمِمَّنۡ هَدَيۡنَا وَٱجۡتَبَيۡنَآۚ إِذَا
تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُ ٱلرَّحۡمَٰنِ خَرُّواْۤ سُجَّدٗاۤ وَبُكِيّٗا۩ ﴿٥٨﴾ ۞فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ
وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدۡخُلُونَ ٱلۡجَنَّةَ
وَلَا يُظۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا ﴿٦٠﴾ جَنَّٰتِ عَدۡنٍ ٱلَّتِي وَعَدَ ٱلرَّحۡمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلۡغَيۡبِۚ إِنَّهُۥ كَانَ وَعۡدُهُۥ مَأۡتِيّٗا ﴿٦١﴾ لَّا

﴿يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ۖ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا
مَن كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا
كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَٱعْبُدْهُ وَٱصْطَبِرْ لِعِبَٰدَتِهِۦ ۚ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ
سَمِيًّا ﴿٦٥﴾﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها لە کتێبدا باسی مووسایان بۆ بکە، بێگومان ئەو (بەندەیەکی) هەڵبژاردە بوو، نێرراوێکی پێغەمبەر بوو ﴿٥١﴾ لەلای ڕاستی (کێوی) طوورەوە بانگمان کردو، بە ڕاز و نیاز لەگەڵ کردنەوە، لە خۆمامان نیزیکخستەوە ﴿٥٢﴾ لە بەزەیی خۆشمانەوە: هاڕوونی برایمان وەك پێغەمبەر پێبەخشی ﴿٥٣﴾ هەروەها لە کتێبدا باسی ئیسماعیلیان بۆ بکە، بێگومان ئەو گفت ڕاست و، نێردراوێکی پێغەمبەر بوو ﴿٥٤﴾ فەرمانیشی بە خێزان و کەس و کاری دەکرد، بە نوێژکردن و زەکات دان و، لەلای پەروەردگاریشی (بەندەیەکی) زۆر پەسند بوو ﴿٥٥﴾ هەروەها لە کتێبدا باسی ئیدریسیان بۆ بکە، بە دڵنیایی ئەو زۆر ڕاست بوو، پێغەمبەریش بوو ﴿٥٦﴾ بۆ پێگەو شوێنێکی بڵێندیش بەرزمان کردەوە ﴿٥٧﴾ ئا ئەوانە پێغەمبەرانێکن، خوا چاکەی لەگەڵ کردوون، لە وەچەی ئادەم و، لەوانەی لەگەڵ نووح (لە کەشتیی دا) هەڵمانگرتن، هەروەها لە وەچەی ئیبراهیم و ئیسرائیل (یەعقووب) و لەوانەی ڕاستەڕێمان کرد بوون و، هەڵمان بژارد بوون، کاتێك ئایەتەکانی (خوای) میهرەبانیان بەسەردا خوێنرابانەوە، بە گریانەوە دەکەوتنە کڕنووش ﴿٥٨﴾ بەڵام دوایی پاشینێکی خراپیان هاتنەجێ، نوێژیان فەوتاند و، شوێن ئارەزووان کەوتن، بێگومان دووچاری بێمرادیی دەبن ﴿٥٩﴾ جگە لە کەسێك کە بگەڕێتەوە (بۆ لای خوا) و کردەوەی چاك بکات، ئا ئەوانە دەچنە بەهەشتەوەو، هیچ ستەمیان لێ ناکرێ (بە کەمکردنەوەی پاداشتیان) ﴿٦٠﴾ بەهەشتانێکی هەمیشەیی کە (خوای) بە بەزەیی بەڵێنی بە بەندەکانی داوە، بیانخاتە نێوی، لە حاڵێکدا کە پەنامەکیی و نادیارن، بە دڵنیایی بەڵێنی وی، هێنراوە ﴿٦١﴾ قسەی پووچی تێدا نابیستن (لەو بەهەشتەدا) جگە لە سەلام کردن و، بەیانیان و ئێوارانیش بژیوی خۆیانیان تێیدا هەیە ﴿٦٢﴾ ئەو بەهەشتە ئەوەیە کە دەیکەینە میراتی ئەو بەندانەمان کە پارێزکارن ﴿٦٣﴾ (فریشتەکان دەڵێن): ئێمە تەنیا

بـە فەرمـانی پـەروەردگارت دادەبەزیـن، هەرچـی لـە پێشـمانەوەو لـە دوامانـەوەو، ئـەوەی لـەو نێوانـەش دایـە، هـەر هـی ویـە و پـەروەردگارت (بـۆ هیـچ شـتێك) لەبیرچـوو نیـە (هیـچ شـتێك فەرامـۆش نـاكات) ﴿٦٤﴾ پـەروەردگاری ئاسـمانەكان و زەوی و ئـەوەی نێوانیانـە، بـەس ئـەو بپەرسـتەو بـۆ پەرسـتنی خۆڕاگـر بـە، ئایـا هیـچ هاوتـاو هاوناوێـكی بـۆ دەزانی؟ (هیـچ كەسـت پـێ شـك دێ هاوتـاو هاونـاوی وی بـێ؟) ﴿٦٥﴾}.

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەكان

(مُخْلَصًا): (الخَالِـصُ: كَالصَّـافِي إلاَّ أَنَّ الخَالِـص مَـازَالَ عَنْـهُ شَـوْبُهُ، بَعْـدَ أَنْ كَانَ فِيْـهِ)، وشـەی (خَالِـص) وەك (صَافِي) وایـە، بـەڵام (خَالِـص) ئەوەیـە كـە شـتێكی نامـۆی لەگـەڵ ئاوێتـە بـوو بـێ و لێـی لاچـوو بـێ و، لێـی پـاك بووبێتـەوە، بـەڵام (صَافِي) ئەوەیـە هـەر لـە بنەڕەتـدا، بێگـەرد و سـاغ و بـێ خلتـە بـێ.

(مُخْلَصًا) واتـە: سـاغكراوە، هەڵبژێـردراو، هەڵبەتـە لـە قورئانـدا خوێنراویشـەتەوە: (مُخْلِصًا) واتـە: سـاغكەرەوە، یـانی: كـردەوەی خـۆی سـاغ كردۆتـەوە بـۆ خـوا.

(نَجِيًّا): (النَّجِـيُّ: المُنَاجِـي، يُقَـالُ للوَاحِـدِ وَالجَمْـع)، (نَجـي) واتـە: (مُناجـي) قسـەكەر بـە چپـە، یـان بەدەنگـی نـزم و كـپ، ئەمـە بـۆ تـاك و كـۆ بـەكاردێ.

(مَرْضِيًّا): (مـرضيٌّ: مرضـوٌّ)، (مَرضيُّـون) یـان (مُرْضَـون) هەردووكیـان واتـە: پەسـندكراو، (رَاضِي) واتـە: پەسـندكەر، (مَرْضِي) واتـە: پەسـندكراو.

(خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا)، واتـە: بـە گریانـەوە بـە كڕنووشـدا كەوتـن، وشـەی (خَـرّ) واتـە: (سَـقَطَ) وەك خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (النحـل)دا دەفەرمـوێ: ﴿فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ ﴿٢٦﴾﴾، واتـە: سـەربانەكە لەسـەرەوە بەسـەریاندا كـەوت.

(خَـرُّوا سُـجَّدًا)، (سُجَّداً) كـۆی (سـاجِد)ە، و (بُكِيًّا) كـۆی (باكِي)یە، یـانی: ئەوانـە لـە كاتێكـدا كـە دەگریـان، بـە كڕنووشـدا دەكەوتـن، وشـەی (بـاكِي) وەك چـۆن بـە (بُكِيًّا) كۆدەكرێتـەوە، بـە (باكـون) و (باكِين)یـش كۆدەكرێتـەوە.

(خَلْفٌ): (الخَلْـفُ: الـرَّدِئُ المتخَلِّـف لِقُصُورِ مَنْزِلَتِـهِ) وشـەی (خَلْـف) بـە مانـای خـراپ دێ و، بـە مانـای دواكەوتـوو، دێ، لـە ڕووی پێگـەوە، ئەگەرنـا وشـەی (خَلْـف) ئەگـەر پێچەوانـەی

(أَمامْ) بێ، هەروەك (وراء) پێچەوانەی (قُدّام)ە، (قُدّام) واتە: لە پێشەوە، (وَرَاء) واتە: لە پشتەوە، (خَلْف) واتە: لە دواوە، (أَمَام) واتە: لە پێشەوە، ئنجا ئەگەر مانایەکەی وابێ، ئەو کاتە زەم و باسی خراپ ناگەیەنێ، دەگوترێ: فڵان کەس لە پشت فڵان کەسەوەیە، (مِنْ وَرَائِهِ) یان (مِنْ خَلْفِهِ)، بەڵام لێرەدا (خَلْف) بە مانای خراپ، بەجێماو لە ڕووی پێگەوە، بەکارهاتوە، لە زمانی عەرەبییدا ئەم پەندە هەیە: (سَكَتَ أَلفاً، وَنطَقَ خَلْفاً)، واتە: هەزار ساڵ بێدەنگ بوو، دوایی قسەی خراپی کرد، هەروەها گوتراویشە: (سَكَتَ دَهْراً فَنطَقَ كُفْراً) ماوەیەکی زۆر بێدەنگ بوو، دوایی قسەی کوفری کرد.

(غَيّاً)، لێرەدا (غَيّ) لەلایەن بەشێك لە زانایانەوە بە مانای (سزاو ئازار) لێکدراوەتەوە، بەڵام ئەوە ڕاست نیە و وەك (راغب الأصفهاني) دەڵێ: (غَوَى: أي فَسَدَ عَيْشُهُ)، ژیانی تێکچوو، کەواتە: (غي) واتە: ژین تاڵیی و، بێمرادیی و، بێ حاڵیی، بۆیە هەندێك لە شیکەرەوانی وشەکانی قورئان، کە وشەکانی: (ضلال و غي) و، بە پێچەوانەشەوە لە بەرانبەریان دا (هُدى ورشد)یان، بە یەك واتا هێناون و گوتوویانە: (ضلال) یانی: گومڕایی و (غي)ش یانی: گومڕایی، هەروەها (هُدى) یانی: ڕێنمایی، (رُشد)یش واتە: ڕێنمایی، ئەوە لە ڕاستییدا نەیانپێکاوە، چونکە (ضلال) واتە: گومڕایی، بەڕێ نەزانین، لە ڕێ ون بوون، بەڵام (غي) دەرەنجامی (ضلال)ە، واتە: بێمرادیی و ژین تاڵیی و بێ حاڵیی.

هەروەك (هُدى) واتە: بە ڕێگا زانین، بەڵام (رُشد) واتە: سەر ڕاستیی و بە ئاکام گەیشتن، بە مراد گەیشتن، واتە: ئەو دووانە یەکێکیان هۆکارە، ئەوەی دیکەیان دەرەنجامە، بۆیە خوا کە دەفەرموێ: ﴿ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ۝٢ ﴾النجم، هاوەڵەکەتان (کە موحەممەدە) نە گومڕا بووە، نە بێمرادو ژین تاڵیش بووە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ۝٥٩ ﴾مریم، واتە: تووشی ژین تاڵیی و بێ حاڵیی و بێ مرادیی دەبن، یانی: لە ئەنجامی ئەوەدا کە لە دنیادا گومڕا (ضالّ)ن، لە دواڕۆژدا تووشی (غي) بێ مرادیی و ژین تاڵیی دەبن.

(مَأْتِيًّا)، (مَفعولٌ بِهِ)یە، لە (أَتَيتُهُ) هاتمە لای، (آتِي) (إسم فاعل)ە، واتە: هاتوە، کەسێك کە دێ، (مأتِي) (إسم مفعول)ە، واتە: شتێك کە دەهێنرێ.

کەواتە: (مأتِي) واتە: هێنراو، هەڵبەتە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: (مَأْتِي) لێرەدا بە مانای (آتِي) (هاتوو)یە، بەڵام وانیە و بەمانای (هێنراو)ە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە موبارەکـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾﴾،

ئەمە گێڕدراوەتەوە:

{عَـنِ ابْـنِ عَبَّـاسٍ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْهُـما، قَـالَ قَـالَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ لِجِبْرِيـلَ: مَـا يَمْنَعُـكَ أَنْ تَزُورَنَـا أَكْـثَرَ مِـمَّا تَزُورُنَـا؟ فَنَزَلَـتْ: ﴿وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾﴾**}، (أخرجـهُ أحمـد: ٢٠٤٣، والبخـاري: ٣٢١٨، والترمـذي: ٣١٥٨).**

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ بـە جیبریـلی فەرمـوو: چ شـتێك ڕێـت لێدەگـرێ کـە زیاتـر لـەوەی سـەردانمان دەکـەی، سـەردانمان بکـەی؟ ئیـدی ئـەم ئایەتـە دابـەزی و خـوا ﷻ لـە جیـاتی جیبریـل و فریشـتەکان، وەڵامـی پێغەمبـەر ﷺی دایـەوە، کـە دەفەرمـوێ: ئێمـە بـە فەرمـانی پـەروەردگارت نەبـێ دانابەزیـن، ئـەوەی لـە پێشـمانەو، ئـەوەی لـە دوامانەوەیـە و، ئـەوەی لـە نێوانیانـدا هەیـە، هـەر هەمـووی هـی خوایـە و، پـەروەردگارت هیـچ شـتێکی لەبیرناچـێ، (خـوا لەبیرچـوو (**ناسي**) و فەرامۆشـکار نیـە بـۆ هیـچ شـتێك).

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: خوا ﷻ هەر لەسەر خستنەڕووی باس و خواسی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) بەردەوام دەبێ، کە وەك گوتمان: زۆرترین پانتایی لەم سوورەتەدا، دوو لەسەر سێ (٣/٢) ئەم سوورەتە زیاتر، (١ - ٦٥) یەك تاکو شەست و پێنج، لە نەوەد و هەشت (٩٨) ئایەت، هەمووی بۆ باس و خواسی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) تەرخانکراوە.

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓۚ﴾، هەروەها لە کتێبدا لەم قورئانەدا، لەم فەرمایشتە نووسراوەدا، باسی مووسا بکە، بەسەرهاتەکەی بگێڕەوە، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا﴾، بە دڵنیایی مووسا ساغ کراوە بوو و نێردراوێکی پێغەمبەریش بوو، پێغەمبەرێك بوو کە نێردراو بوو و ڕەوانەکرا بوو بۆ لای خەڵك، کە پەیامی خوایان پێ بگەیەنێ.

(مُخْلَصَا) واتە: هەڵبژێردراو و ساغکراوە، خوێنراویشەتەوە: (مُخْلِصاً) واتە: خۆ ساغکەرەوە، خۆ یەکلاییکەرەوە، یانی: کردەوەکانی خۆی ساغ و پاك کردبوونەوە و خڵتەی پێوە نەهێشتبوون، تەنیا بۆ خوا ئەنجامی دابوون، یاخود: دڵ و دەروونی خۆی ساغ کرد بۆوە، یان: دەروونی خۆی و دەری خۆی، پەنهان و ڕواڵەی خۆی ساغ و یەکلاکرد بۆوە بۆ خوا، ﴿وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا﴾، لەلای ڕاستی طوورەوە بانگمان کرد و بە ڕاز و نیاز لەگەڵدا کردن و بە پەنهانیی قسە لەگەڵداکردنەوە: لە خۆمانمان نیزیکخستتەوە.

(طور) دەگونجێ چیایەکی دیارییکراو بێ، کە لە دەشتی (سینا)یە، وەك خوای بەرزوبێ هاوتا لە باسی زەیتووندا، دەفەرموێ: ﴿وَشَجَرَةٗ تَخۡرُجُ مِن طُورِ سَيۡنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ وَصِبۡغٖ لِّلۡأٓكِلِينَ ٢٠﴾ المؤمنون. یانی: درەختێکیش لە طووری سینا دەڕوێ، بەرهەمهێنەری چەوریی و پێخۆرە بۆ بخۆران.

دەشگونجێ هەر چیایەك بێ، واتە: (طور) بە مانای چیا (جَبَل) هاتوە بە ڕەهایی، هەروەها بە مانای چیایەکی دیارییکراویش هاتوە کە لە دەشتی (سینا)یە، دەبێ مووسا

عليه السلام لەسەر ئەو كێوە، ئەو چیایە، ڕاز و نیاز و گفتو گۆی لەگەڵ خوای بەرزی بێ وێنەدا كرد بێ، ﴿ وَوَهَبْنَا لَهُۥ مِن رَّحْمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيًّا ﴾، هەروەها لە بەزەیی خۆمانەوە هاڕوونی برایمان وەك پێغەمبەر پێبەخشی، وەك لە سوورەتی (طه)دا هاتوە، مووسا لە خوا پاڕاوەتەوە: ﴿ وَٱجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِيٓ أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ ﴾طـه.

مووسا لە خوا دەپاڕێتەوە: كە خوا هاڕوونی برای بۆ بكاتە وەزیر، واتە: هاوكار و پشتگیر، نەك بەو واتا زاراوەییەی ئێستا كە حكوومەتێك دروست بكرێ و، سەرۆكی حكوومەت و چەند وەزیرێكیش هەن! بەڵكو وەزیر، یانی: كەسێك كە ئینسان پشتی پێ دەبەستێ و دەبێتە پشت و قەوەت بۆی، ئنجا كە لەوێ پاڕاوەتەوە لە خوای پەروەردگار، خواش پاڕانەوەكەی و داوایەكەی گرتۆتەوە، بۆیە دەفەرموێ: لە بەزەیی خۆمانەوە، هاڕوونی برایشیمان پێبەخشی وەك پێغەمبەر.

لێرەدا تەنیا بەو سێ ئایەتە باسی مووساو هاڕوونی برای كراوە، بەڵام لە زۆر شوێنی دیكەی قورئاندا، بە تەفصیل باسی مووسا كراوە و لەگەڵیشیدا، باسی هاڕوونی برای كراوە، وەك ئێمە لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، لەو بارەوە قسەمان كردوە، لە تەفسیری ئەو ئایەتانەدا كە لە سوورەتی (**الأعراف**)دا هاتوون، كە پانتاییەكی زۆریان گرتوە و بە دەم تەفسیركردنیانەوە، بەسەرهاتی مووسا عليه السلام مان هێناوە، هەروەك خوا پشتیوان بێ، كاتێك دەگەینە سوورەتەكانی: (**طه**) و (**الشعراء**) و (**القصص**)، دووبارە قسەی لەبارەوە دەكەین، بە تایبەت (**القصص**) چونكە ئێمە لە سوورەتی (**الأعراف**)دا قۆناغەكانی بەسەرهاتی مووسامان بۆ سێزدە (١٣) قۆناغ دابەشكردوون، ئنجا لەو (١٣)یە، لە (**الأعراف**)دا هەشت (٨) یانمان باسكردوون و، پێنج (٥)یشیانمان هەڵگرتوون بۆ كاتێك كە دەگەینە سوورەتی (**القصص**)، چونكە ئەو پێنج قۆناغانەی سەرەتای تەمەنی مووسا، زیاتر لەوێدا هاتوون.

ئنجا دوایی خوا دێتە سەر باسی ئیسماعیل: ﴿ وَٱذْكُرْ فِي ٱلْكِتَٰبِ إِسْمَٰعِيلَ ﴾، هەروەها لە كتێبدا (لەم قورئانەدا) باس و خواسی ئیسماعیلیشیان بۆ بگێڕەوە، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴾، بە دڵنیایی ئەو (ئیسماعیل) زۆر بەڵێن ڕاست بوو، لە بەڵێنی خۆیدا ڕاستگۆبوو، كە گفتێكی دەدا، جێبەجێی دەكرد، ڕەوانەكراوێكی پێغەمبەریش بوو، زۆربەی زانایان دەڵێن: (**نبي**) ئەو كەسەیە كە خوا هەواڵی پێدەدا بە تایبەت، سروشی بۆ دەكات، پەیامی بۆ دەنێرێ، چونكە (**نبي**) و (**نبيء**) هەردوو خوێندنەوەكانیشی هاتوون،

یان (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**)ن، واتە: هەواڵ پێدراو، (**مُنْبَأ**)، یاخود: (**فعيل**)ی بە مانای (**فاعل**)ن، واتە: هەواڵ پێدەر (**مُنْبِيء**) دیارە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)یش خوا هەواڵیان پێدەدا بە شێوەی تایبەت و، هەواڵیش بە خەڵك دەدەن: هەواڵی خوا ﷻ.

بەڵام (**رسول**) واتە: ڕەوانەکراو، ئنجا گوتوویانە: هەموو (**رسول**)ێك (**نبيّ**)ە، بەڵام مەرج نیە هەموو (**نبي**)ێك (**رسول**)بێ، ئەوە ڕایەکە لە ڕایەکانی زانایان و ڕای دیکەش هەن، کە دوایی وردتر ڕایەکان دەخەینەڕوو.

﴿ وَكَانَ يَأۡمُرُ أَهۡلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرۡضِيّٗا ﴾، ئیسماعیل فەرمانی بە ماڵ و خێزان و کەس و کاری خۆی دەکرد، بە نوێژکردن و بە زەکات دان.

چونکە: نوێژ مافی خوایە و زەکات مافی خەڵکە، هەروەها نوێژ پایەی مەعنەویی دیندارییە و، زەکات پایەی ماددیی دیندارییە، دینداریش لەسەر ئەو دوو پایە ڕادەوەستێ: دەبێ ئینسان هەم لە ڕووی مەعنەوییەوە، بەندایەتیی بۆ خوا، لە خۆیدا بەرجەستە بکات، هەم لە ڕووی ماددییەوە، دەبێ هەم خوا پەرست بێ، هەم خەڵك دۆست بێ، هەم لەگەڵ خوا ڕاست بێ، هەم لەگەڵ خەڵکدا چاك بێ.

هەروەها ئیسماعیل لە لای پەروەردگاری، پەسندکراو و خۆشویستراو و ستایشکراو بوو.

ئنجا دێتە سەر باسی ئیدریس، دەفەرموێ: ﴿ وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِدۡرِيسَ ﴾، هەروەها لە کتێبدا (لەم کتێبەدا) باس و خواسی ئیدریسیان بۆ بگێڕەوە، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيّٗا ﴾، ئیدریسیش پیاوێکی زۆر ڕاست و، پێغەمبەریش بوو، یانی: هەواڵ پێدراو بوو و، هەواڵدەر بوو بە ناوی خواوە، لێرەدا بۆ ئیدریس باسی (**رسول**)ی نەکردوە، کە پەیامێکی پێدرابێ بە خەڵکی ڕابگەیەنێ، بەڵام لەبەر ئەوەی باسی ڕیسالەت و ڕەوانەکراوێتیی وی نەکراوە، مانای وا نیە کە ڕەوانەکراو (**رسول**) نەبووە، بە بەڵگەی ئەوە کە خوا باسی ئیبراهیمیش دەکات، هەر دەفەرموێ: ﴿ وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِبۡرَٰهِيمَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيًّا ٤١ ﴾مريم، لە حاڵێکدا کە ئیبراهیم خوا پەیامی پێدا ناردوە، بۆ هەموو گەلان، لە شام بووە، لە عێراق بووە، لە میسر بووە، لە حیجاز بووە، بەڵام کە لە شوێنی دیکەدا باسی ڕیسالەت و ڕەوانەکراوێتیی ئیبراهیم کراوە، لێرەدا بە پێویست نەزانراوە باس بکرێ.

﴿ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾، هەروەها ئیدریسمان بەرزکردەوە بۆ شوێنێکی زۆر بڵند، ئەو

شوێنە بڵندە - وەك دوایی باسی دەكەین - لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە، كە ئیدریس لە ئاسمانی چوارەمە، كە پێغەمبەری خوا لە شەوی میعراج دا پێی گەیشتوە، ئنجا ئایا بە ڕووح و جەستە لەوێیە؟ تەنیا ڕووحەكەی لەوێیە؟ لە قاڵبێكی بەرزەخیی دایە؟ دوایی باسی دەكەین.

دوای ئەوەی خوای زانا و توانا، باسی ئەو پێغەمبەرانەی كرد بە كورتی، ئنجا بە گشتی باسیان دەكات و دەفەرمووێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ ﴾، ئا ئەوانە، ئەو كەسانەن لە پێغەمبەران، كە خوا چاكەی لەگەڵدا كردوون، ئنجا ئاشكرایە خوا چاكەی لەگەڵ هەموو پێغەمبەراندا كردوە، بۆیە (من) لە (مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ)دا، دەگونجێ بۆ هەندێك (تبعيضية)بێ، واتە: ئا ئەوانە لە نێو پێغەمبەراندا، كەسانێكن كە خوا چاكەی تایبەتیی لەگەڵ دا كردوون، ئەگەرنا خوا لەگەڵ هەموو پێغەمبەراندا چاكەی كردوە و، پلەو پایەی پێغەمبەرایەتیی گەورەترین چاكەیە، كە خوا بە هەموو پێغەمبەرانی داوە.

دەشگونجێ: (مِن) (بيانيَّة) بێ، واتە: خوا چاكەی لەگەڵ ئەوانەدا كردوە كە هەموویان لە جۆری پێغەمبەرانن (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، یانی: تێكڕای پێغەمبەران، چاكە لەگەڵدا كراون، ئنجا ئەوانیش لە كوێوە هاتوون؟ ﴿ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ ﴾، لە وەچەی ئادەمن، كەواتە: ئادەم عليه السلام هەروەك چۆن بابی مرۆڤایەتییە، كە دیارە حەوواش دایكی مرۆڤایەتییە، بە هەمان شێوەش لە نێو مرۆڤایەتییشدا، ئادەم بابی هەموو پێغەمبەرانە، هەروەك دایكی هەموشیان، بریتیە لە حەووا (عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، بەڵام لە دوای ئادەم، كەسێك كە هەموو مرۆڤایەتیی دەچێتەوە سەری، بریتیە لە نووح، بۆیە بە نووح گوتراوە: بابی دووەمی مرۆڤایەتیی (أبو البشر الثاني)، وەك لە بەسەرهاتەكەیدا بە تەفصیل باسمانكرد، لە سوورەتی (هود)دا، بۆیە دەفەرمووێ: ﴿ وَمِمَّنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٍ ﴾، هەروەها ئەوانە لە وەچەی ئەوانەن كە لەگەڵ نووحدا هەڵمان گرتبوون، واتە: لە كەشتییەكەی نووحدا، چونكە هەرچی لە كەشتییەكەی نووحدا بووە، هەمووی لە وەچەی نووح بووە، بە بەڵگەی ئەوە كە خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَجَعَلۡنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلۡبَاقِينَ ٧٧ ﴾الصافات، واتە: هەر وەچەكەی ئەومان هێشتەوە، كەواتە: ئەوەی كە لە كەشتییەكەدا، لەگەڵ نووحدا سوار بووە، هەمووی لە ڕووی ڕەچەڵەكەوە، هەموویان چوونەتەوە سەر نووح، بۆیە بە نووح گوتراوە: بابی دووەمی مرۆڤایەتیی.

﴿ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، لە دوای نووحیش ئنجا ئەو پێغەمبەرانە دەچنەوە سەر ئیبراهیم و دەچنەوە سەر ئیسرائیل، یانی: یەعقووب، ئیسرائیل واتە: بەندەی خوا (**عبداللّە**) نازناوی یەعقووب بووە، ﴿ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَٱجْتَبَيْنَآ ﴾، هەروەها ئەو پێغەمبەرانە لەوانەن کە ئێمە ڕێنماییمان کرد بوون و خستبوومانە سەر ڕاستە ڕێ و هەڵمانبژارد بوون.

ئنجا ئایا سیفەت و حاڵیان چۆن بوو؟ ﴿ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴾، هەر کات ئایەتەکانی خوای خاوەن بەزەییان بەسەردا خوێنرابانەوە، لەپە و ڕوو بە گریانەوە بە کڕنووشدا دەکەوتن، واتە: ملکەچ بوون بۆ خوا و، لە بەرانبەر خوادا ﷻ بەندایەتییان دەکرد و بۆ خوا: زەبوونیی و بچووکییان پیشاندەدا.

﴿ فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ ﴾، بەڵام پاشینێکی خراپ هاتنە شوێنیان، (**خَلْف**) واتە: کەسانێکی خراپ، کە لە ڕووی پێگەو پلەوە: دواکەوتوون و هاتوونە دوا، بێگومان خەڵکی باشیشیان لە پاش بووە، بەڵام لێرەدا خوا باسی پاشینە خراپەکانیان دەکات و، هۆکاری خراپییەکەشیان باس دەکات و دەفەرموێ: ﴿ أَضَاعُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُوا۟ ٱلشَّهَوَٰتِ ﴾، نوێژیان فەوتاند و کەوتنە شوێن ئارەزووان.

کەواتە: نوێژ فەوتاندن و، دوای ئارەزوو کەوتن، دوو شتی تێکهەڵکێشن، هەر کەس نوێژ بفەوتێنێ، بەهۆی ئەوەوەیە، کە شوێن ئارەزووەکانی دەکەوێ، هەروەها: هەر کەسێك شوێن ئارەزووەکانی بکەوێ، نوێژ دەفەوتێنێ، ئەو دووانە تێکهەڵکێشن و هەمیشە پێکەوەن، نوێژ بۆچی دەفەوتێنرێ؟ ئنجا چ ئەوەی کە هەر نەیکات، یان ئەوەی کە هەندێ جار نوێژەکانی نەکات: بە هۆی شوێن کەوتنی ئارەزووەکانەوەیە، بەهۆی هەڵبژاردنی ئیسراحەت و تەمبەڵییەوەیە، بەسەر گورج و گۆڵییدا، یان بەرژەوەندییەکی شەخسیی، یان بەرژەوەندییەکی گشتیی دنیایی، هاتۆتە پێشی و زاڵی کردوە بەسەر جێبەجێکردنی فەرمانی خوادا، بۆیە هەمیشە شوێن ئارەزووکەوتن و نوێژ فەوتاندن (نوێژ چواندن) دوو شتی تێکهەڵکێشن، ﴿ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴾، ئەوانە بە دڵنیایی دووچاریی بێ مرادیی و ژین تاڵیی و بێ حاڵیی دەبن، کە مەبەست پێی سزای ڕۆژی دواییە، یاخود هەر لە دنیاشدا تووشی ژین تاڵیی و بێ حاڵیی دەبن، چونکە: ئەو کەسەی نوێژ دەفەوتێنێ و لەگەڵ خوادا ﷻ شەو و ڕۆژی پێنج جاران، بەلای کەمیی، پەیمانی تازە ناکاتەوە: شەیتان بەسەریدا زاڵ دەبێ، ئنجا ئەو کەسەی شوێن ئارەزووەکانی دەکەوێ، هەم لە ڕووی جەستەییەوە و، هەم لە ڕووی ڕووحییەوە و، هەم لە ڕووی عەقڵییەوە و، لە

ڕووی تاكیی و، لە ڕووی خێزانیی و، لە ڕووی كۆمەڵایەتیی و، لە ڕووی سیاسییەوە، زەرەر دەكات، هەرچی لادان و تاوان و خراپەكاریی هەیە، بە هۆی دووركەوتنەوەوەیە لە خوا.

بەڵام دوایی خوا ﷻ هەندێكیان لێ هەڵداوێرێ و دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴾، جگە لەوانەی كە دەگەڕێنەوە و، ئیمان دێنن و، كردەوەی چاك دەكەن.

كەسێك بگەڕێتەوە بۆ لای خوا و، بڕوابێنێ و، كردەوەی باش بكات: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدۡخُلُونَ ٱلۡجَنَّةَ وَلَا يُظۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا ﴾، ئا ئەوانە دەچنە بەهەشت و هیچ ستەمێكیان لێ ناكرێ، یانی: هیچ ئەندازەیەك لە پاداشتیان كەم ناكرێتەوە.

ئنجا خوا پێناسەیەكی كورتی ئەو بەهەشتانە دەكات:

﴿ جَنَّٰتِ عَدۡنٍ ٱلَّتِي وَعَدَ ٱلرَّحۡمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلۡغَيۡبِ ﴾، ئەم بەهەشتە هەمیشەییانەی كە (خوای) خاوەن بەزەیی بە پەنامەكیی بەڵێنی بە بەندەكانی داوە، بەبێ ئەوەی بیانبینن خوا بەڵێنی پێداون، نایانبینن، بەڵام متمانەیان بە بەڵێنی خوا هەیە، ئەگەر بە چاوی سەر نایانبینن، بەڵام بە چاوی عەقڵ و دڵ دەزانن: ئەو خوا بەرزو مەزنە، هەر شتێك بفەرموێ، وایە، بڕوا بە خوا هێنان ﷻ ڕیشەكەی بریتییە لە ئیمان بە نادیار، خوا بۆ خۆشی نادیارە، ئەگەر بە چاوی سەر بۆی بڕوانی نادیارە، ئەگەر بە پێنج (٥) هەستەكان بۆی بڕۆی، نا بەرهەستە، چونكە خوا لەوە بەرزترە، كە بە تۆڕو شەداوی پێنج هەستەكان: دیتن و بیستن و تامكردن و بۆنكردن و دەست لێ كوتان، پەی پێ ببردرێ، خوا زۆر لەوە بەرزترە، بگرە هەندێ لە دروستكراوەكانی خواش بە پێنج هەستەكان پەییان پێ نابردرێ، وەك: ڕووح، هێزی كێشندە، هێزی موگناتیسیی، تیشكی ژێر سوور، تیشكی سەروو وەنەوشەیی و، گەلێك لە دروستكراوەكانی خوا، لە ڕێی پێنج هەستەكانەوە، بە تۆڕو شەدای پێنج هەستەكان، ناگیرێن، چ جای خوای بەرزی مەزنی بێ وێنە، هەر بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلۡأَوَّلُ وَٱلۡأٓخِرُ وَٱلظَّٰهِرُ وَٱلۡبَاطِنُۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٌ ۝٣ ﴾ الحدید، واتە: ئەوە (خوا) یەكەمینەو دوایەمینە، ئاشكرایەو پەنهانە و، ئەو بەهەموو شتێك زانایە.

یانی:

١- خوا یەكەمینە، ئەگەر بە چاوی دڵ و عەقڵ بۆی بڕوانی، بەڵام دوایەمینە یاخود ڕەنگە هەر پەی پێ نەبەی، ئەگەر بە پێنج هەستەكان بۆی بگەڕێی.

٢- خوا ئاشكرایە، ئەگەر بە چاوی عەقل و دڵ بۆی بڕوانی، بەڵام پەنهانە، ئەگەر لە ڕێی پێنج هەستەكانەوە بەدوایدا بگەڕێی.

٣- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ وَعْدُهُۥ مَأْتِيًّا ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی خوا هێنراوە، هەر دێتەدی و هیچ گومانی تێدانیە، ﴿ لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ﴾، ئەو بەهەشتانە قسەی پووچیان تێدا نابیستن، جگە لە سڵاوکردن.

سڵاوکردن:

أ- خوا سڵاویان لێ دەکات: ﴿ سَلَٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ﴿٥٨﴾ ﴾یس.

ب- فریشتەکان سڵاویان لێ دەکەن: ﴿ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَٰمٌ عَلَيْكُم ﴿٢٤﴾ ﴾الرعد، واتە: فریشتەکان لە هەموو دەروازانەوە لێیان دەچنە ژوور دەڵێن: سڵاوتان لێ بێ.

ج- بۆ خۆشیان سڵاو لە یەکدی دەکەن: ﴿ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ ﴾ إبراهيم - ٢٣ - ئەوە واتایەکی.

یاخود: هیچ قسەیەکی پووچی تێدا نابیستن، جگە لە قسەی سەلامەت و باش.

هەڵبەتە (سلام) چ بە مانای سڵاوکردن بێ، چ بە مانای قسە سەلامەت و باش بێ، جیایە لە (**لغو**)، یانی: قسەی پووچ، بۆیە زانایان دەڵێن: ئەم هەڵاواردنە لێرەدا پێی دەگوترێ: (**إستثناءٌ مُنْقَطِع**) واتە: هەڵاواردنی لێك دابڕاو، چونکە جیاکراوە (**مستثنى**) لە جینسی لێ جیاکراوە (**مستثنى منه**) نیە، بۆیە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنی لێك دابڕاو، بەڵام ئەگەر هەڵاوێردراو، لە جینسی لێ هەڵاوێردراو بێ، ئەو کاتە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنی پەیوەست (**الإستثناء المتصل**).

﴿ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴾، هەروەها بژیوی خۆیانیان هەیە لە بەهەشتدا، بەیانیان و ئێواران، واتە: لە بەیانییەوە تاکو ئێوارە و، لە ئێوارەوە تاکو بەیانیی، هەر خەریکی عەیش و نۆشن.

(**رزق**)یش مەرج نیە تەنیا مەبەست پێی بژیوی ماددیی بێ، چونکە لە ڕاستییدا بۆ کەسانێك کە ڕووحێکی زیندوویان هەبێ، بژیوی ڕووحیی و مەعنەویی، زۆر بەتام و چێژترە و، زۆریش پێویستترە لە بژیوی جەستەیی، کەواتە: (**رزق**) هەردووکیان دەگرێتەوە.

﴿ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا ﴾، ئا ئەو بەهەشتە ئەوەیە کە ئێمە دەیکەینە میرات بۆ ئەو بەندانەمان کە پارێزکارن، (**تقي**) ڕێژگەی زێدەڕۆیی کردن (**صيغة المبالغة**)یە، بۆ (**مُتَّقِي**)، واتە: کەسێك کە زۆر پارێزکار بێ، پارێزکاریش کەسێکە:

خۆی بپارێزێ لە هەر شتێ: کە خوا پێی ناخۆش بێ، خواش دوو شتی سەرکیی پێ ناخۆشن: ئەرکەکانی بچوێنی و، قەدەغەکانی بشکێنی.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە، کە لەسەر زمانی فریشتەکانەوەیە، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمانکرد، کە پێغەمبەر ﷺ بە جیبریلی فەرموو: چ شتێك ڕێگرتە کە سەردانمان بکەی، زیاتر لەوەی سەردانمان دەکەی؟ خواش ﷻ لەسەر زمانی جیبریل و فریشتەکان، وەڵامی پێغەمبەر ﷺ دەداتەوە: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ﴾، ئێمە بە فەرمانی پەروەردگارت نەبێ، دانابەزین، نایەینە خوار، بۆ سەر زەوی، ﴿ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ﴾، هەرچی لە پێشمانەوەیە و، هەرچی لە دوامانەوەیە و، هەرچی لە نێوانیان دا هەیە، هەمووی هی خوایە ﴿ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴾، پەروەردگاریشت هیچ شتێك فەرامۆش ناکات، هیچ شتێکی لەبیر ناچێ، لە بیرچوو (**ناسي**) نیە بۆ هیچ شتێك.

ئنجا پێناسەی خوا ﷻ دەکات، دەفەرموێ: ﴿ رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ﴾، پەروەردگارو خاوەنی ئاسمانەکان و زەوییەو، ئەوەی دەکەوێتە نێوانیشیانەوە، ﴿ فَٱعْبُدْهُ وَٱصْطَبِرْ لِعِبَٰدَتِهِۦ ﴾، دەجا بەس ئەو بپەرستەو بەندایەتیی بۆ بکە و، خۆڕاگریش بە بۆ پەرستنی وی.

بە تەئکید بەندایەتیی بۆ خوا کردن، بەبێ خۆڕاگریی، بەبێ پشوو درێژیی، بەبێ نە لە خشاویی و نەپساویی، ئەنجام نادرێ، ئەگەر بە باشیی تێبگەین لە چەمك و واتای خواپەرستیی، کە بریتیە لە کۆی هەڵس و کەوتەکانی مرۆڤ کە هەموویان دەبێ، بە شێوەیەك بن، لەلای خوا پەسند بن، چ هەڵسوکەوتی تاکیی بن، چ خێزانیی، چ کۆمەڵایەتیی، چ سیاسیی.

چ پەیوەندییان بە تاکەوە هەبێ، یان بە خێزان، یان بە کۆمەڵ و کۆمەڵگا، یاخود بە قەوارەی سیاسیی.

پاشان: چ پەیوەندییان بە دەروونییەوە هەبێ و پەنهانی بن، یان پەیوەندییان بە ڕواڵەت و جەستەیەوە هەبێ و ئاشکرا بن، خواپەرستیی بەو چەمك و واتا گشتگیرە، بێگومان بەبێ خۆڕاگریی و پشوو درێژیی، ئەنجام نادرێ.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ: ﴿ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا ﴾، ئایا هیچ هاوناوێکت بۆ خوا پێ شك دێ؟ ئایا دەزانی هیچ هاوتاو هاوناوی هەبن؟

وشەی (سَمِيًّا) هەم بە مانای (هاوناو) دێ، هەم بەمانای: هاوتا (كُفْء) واتە: ئایا كەست پێ شك دێ، ناوی وەك ناوی خوابێ، سیفەتەكانی وەك هی خوا ﷻ بن؟

یاخود: ئایا هیچ كەست پێ شك دێ، هاوتای خوا بێ، لە زاتیدا، لە ناوەكانیدا، لە سیفەتەكانیدا، لە كردەوەكانیدا، هیچ كەست پێ شك دێ، هاو ئاستی خوا بێ؟ ئەمە پرسیاركردنێكی نكوولێیلێكەرانەیە، واتە: بە تەئكید: هیچ كەس نیە كە هاوناوی خوا و هاو سیفەتی خوابێ، یاخود: هاوتا و هاو ئاستی خوای بەرزی مەزن بێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی مووسا ﷺ کە بەندەیەکی هەڵبژاردەو نێردراو و پێغەمبەری خوا بوو، خوا لە نیزیك لای ڕاستی کێوی طووڕەوە بە پەنامەکیی دواندوویەتی و، لە بەزەیی خۆشیەوە هاڕوونی برای بۆ کردۆتە پێغەمبەر:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا ٥١ وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا ٥٢ وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا ٥٣﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مُوسَىٰٓ﴾، هەروەها لە کتێبدا (لە قورئان دا) باسی مووسایان بۆ بکە، باس و خواسی مووسایان بۆ بخوێنەوە.

(ألْ)ی سەر (**الكتاب**)، (ألْ)ی (عهد)ە، نەك (ألْ)ی جینس، واتە: لە کتێبەکەدا کە قورئانە، باس و خواسی مووسا بگێڕەوە، بۆ ئۆممەتەکەت، بۆ خەڵك، بۆ مرۆڤایەتی، بۆیەش باسی مووسا کراوە، چونکە مووسا، پایە بەرزترین پێغەمبەر بووە لە وەچەی ئیسحاق و یەعقووب و ئیبڕاهیمیش (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**).

ئنجا هەندێك لە سیفەتەکانی مووسا دەخاتەڕوو:

٢)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مُخۡلَصٗا﴾، بەڕاستیی ئەو هەڵبژێردراو بوو، ساغکراوە بوو، خوێنراویشەتەوە: (**إنه كان مُخْلِصاً**) بەڕاستی ئەو ساغکەرەوە بوو، دڵی خۆی و، کردەوەکانی خۆی و، پەنهانی خۆی و، ڕواڵەتی خۆی، بۆ خوا ساغ و یەکلاکرد بۆوە.

٣)- ﴿وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا﴾، هەروەها ئەو ڕەوانەکراوی پێغەمبەر بوو، پێغەمبەرێکی ڕەوانەکراو بوو.

(**نبي**) کە خوێنراویشەتەوە: (**نبِيءْ**)، واتە: کەسێك کە خوا بەشێوەی تایبەت هەواڵی پێدەداو سروشی بۆ دەکات و، وەحی بۆ دەنێرێ، (**نَبيءٌ**) و (**نبيّ**)یش دەگونجێ (**فعيل**)ی بە مانای (**فاعل**)بن، واتە: کەسێك کە بە ناوی خواوە هەواڵدەدا بە خەڵك.

یاخود لەسەر کێشی (**فعیل**)ن، بەڵام بە مانای (**مفعول**)ن، وەك (**قتیل**) یانی: (**مقتول**)، واتە: کەسێك کە خوا هەواڵی تایبەتی پێدەدا.

جیاوازیی نێوان: (رسول) و (نبي):

بێگومان هەر کەسێك (**رسول**)بێ، (**نبي**)یشە، بەڵام مەرج نیە هەر کەسێك (**نبي**) بوو، (**رسول**) بێ.

ئەدی ئایا جیاوازییان چییە؟!

أ- زۆربەی هەرە زۆری زانایان، دەڵێن:

(**نبي**) کەسێکە خوا ﷻ سروشی بۆ کردوە، بەڵام فەرمانی پێ نەکردوە و مولزەمی نەکردوە، کە پەیامی خوا بە خەڵك ڕابگەیەنێ.

بەڵام (**رسول**) کەسێکە خوا سر وشی بۆ کردوەو ڕاشیسپاردوە: پەیامی خوا بە خەڵك بگەیەنێ، (**رسول**) واتە: نێردراو، ڕەوانەکراو، بەڵام (**نبي**) واتە: هەواڵ پێدراو، یا هەواڵدەر، ئەوە زۆربەی زانایان وا دەڵێن.

ب- هەندێکیش گوتوویانە: (نبي) کەسێکە، مەرج نیە خاوەنی بەرنامەیەکی سەربەخۆ بێ.

بەڵام (**رسول**) دەبێ خاوەنی بەرنامەیەکی سەربەخۆ بێ، واتە: هەموو پێغەمبەران، ئەرکیان ئەوە بووە کە پەیامی خوا ﷻ بە خەڵك بگەیەنن، ئنجا هەندێك لەنێو پێغەمبەراندا، خاوەنی بەرنامەیەکی سەربەخۆ بوون، بەڵام بەرنامەی سەربەخۆ، بەو واتایە نا، کە بەهرەمەندیش نەبوو بێ لە بەرنامەی پێغەمبەری پێش خۆی، بۆ وێنە: عیسا ؑ خوا ئینجیلی پێداوە و، داوود خوا زەبووری پێداوە، بەڵام هەر کام لە عیساو داوود کە خۆشیان خوا کتێبی پێداون، شوێن تەوڕاتیش کەوتوون بە دەقی ئایەت، بەڵام خۆشیان پەیام و بەرنامەی تایبەتییان هەبووە، وێڕای ئەوە کە پابەندیش بوون بە تەوڕاتەوە.

من ئەو ڕایەی دووەمیانم پێ ڕاسترە، کە پێچەوانەی ڕای زۆربەی هەرە زۆری ڕاڤەکەرانی قورئانە، کە مەگەر بە دەگمەن، دەنا هەموویان دەڵێن: (**نبي**) کەسێکە خوا ﷻ وەحیی بۆ ناردوە، بەڵام ڕاینەسپاردوە: پەیام و وەحیی خوا ﷻ بە خەڵك بگەیەنێ، بەڵام (**رسول**) کەسێکە خوا پەیامی بۆ ناردوە و ڕاشیسپاردوە: پەیامی خوا بە خەڵك بگەیەنێ.

بەڵێ، من پێموایە: هەموو (نبي)ێك خوا ڕایسپاردوە: پەیامی خوا ﷻ بە خەڵك بگەیەنێ، ئنجا (نبي) یەك كە (رسول) نیە، پابەندكراوە بەشوێنكەوتنی بەرنامەی (رسول)ێك كە پێش وی بووە، بەڵام ئەو پێغەمبەران (أنبياء)ەی كە (رسول)یشن، ئەوانەن كە خوا بەرنامە و پەیامێكی تایبەتیشی بۆ ناردوون، ئەمەش تێكناگیرێ لەگەڵ بەهرەمەند بوونیان لە كتێب و بەرنامەی پێغەمبەری پێش خۆیان، بە تایبەت بۆ پێغەمبەرانی (بني إسرائيل) كە هەموویان شوێن تەورات كەوتبوون، بەڵام خوا بۆ هەندێكیان بەرنامەو كتێبی تایبەتیشی ناردوە، وەك داوود كە زەبووری پێداوە و، عیسا كە ئینجیلی پێداوە.

٤)- ﴿وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ﴾، هەروەها بانگی مووسامان كرد لەلای ڕاستی طوورەوە، (نداء) واتە: بانگكردن، بانگكردن بۆ ئەوەی كەسێك بێ، یان بە دەنگی بەرز بانگ كردن.

لەلای ڕاستی كێوی طوورەوە، طووریش:

١- یان چیایەكە، كە لە نێوان وڵاتی شام و میسرە لە دەشتی (سيناء)، وەك خوای پەروەردگار لە سوورەتی (المؤمنون)دا دەفەرمووێ: ﴿وَشَجَرَةٗ تَخۡرُجُ مِن طُورِ سَيۡنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهۡنِ وَصِبۡغٖ لِّلۡأٓكِلِينَ ٢٠﴾المؤمنون.

(طور سيناء)یش:

أ- یان زنجیرە چیایەكە لە دەشتی (سيناء) و بە هەموویان دەگوترێ: (طور).

ب- یاخود كێوێك و چیایەكی تایبەتە لەوێ، كە بۆ مووسا ﷺ زانراوو ناسراو بووە و مووسا لەسەر ئەو چیا و كێوە، فەرمایشتی لەگەڵ خوادا كردوە.

٢- یان: (طور) ناوی چیا و كێوە بەگشتی و، بێ پێ مەبەست بوونی چیایەكی دیارییكراو، هەردوو واتایەكە هاتوون لە تەفسیرەكاندا، كەواتە: (طور) یان ناوی هەر چیایەكە بەگشتی، یاخود ناوی چیایەكی تایبەتە كە لە دەشتی (سيناء)یە، كە دەكەوێتە نێوان وڵاتی شام و میسری ئێستاوە و، ئەویش: یان مەبەست پێی زنجیرە چیای **طوورە**، یان: چیایەكی تایبەت و دیارییكراو.

٥)- ﴿وَقَرَّبۡنَٰهُ نَجِيّٗا﴾، هەروەها مووسامان لە خۆمان نیزیكخستەوە، بە ڕازو نیاز لەگەڵ كردنەوە.

(نجي) (فَعِيلٌ بِمَعْنَى مَفْعولٍ، مِنَ المُنَاجَاةِ وَهِيَ المُحَادَثَةُ السِّرِّيَّةُ)، (نجيّ) لێرەدا لەسەر كێشی (فعيل)ە، بەڵام بە مانا (مفعول)ە، واتە: دوێنراو بە پەنهانیی، موناجات لەگەڵ كراو، موناجاتیش بریتیە لە دواندنی پەنهان.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَنَٰدَيۡنَٰهُ مِن جَانِبِ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنِ ﴾، لەلای ڕاستی طوورەوە، یانی: بە نسبەت مووساوە عليه السلام کەوتۆتە لای ڕاستی، ئەوەش لە کاتێکدا بوو، کە مووسا عليه السلام ئاگرێکی، یان ڕووناکییەکی کەوتە بەرچاو، لە شەوێکی ساردی زستاندا، کاتێک لە مەدیەن دەگەڕایەوە بۆ میسر لەگەڵ ماڵ و خێزانی دا، وایزانی ئاگرێکە لەوێ، چونکە وەك لە چەند شوێنێکدا هاتوە، لە سوورەتی (النمل)و لە سوورەتی (طه)دا: ﴿ إِذۡ رَءَا نَارٗا فَقَالَ لِأَهۡلِهِ ٱمۡكُثُوٓاْ إِنِّيٓ ءَانَسۡتُ نَارٗا لَّعَلِّيٓ ءَاتِيكُم مِّنۡهَا بِقَبَسٍ أَوۡ أَجِدُ عَلَى ٱلنَّارِ هُدٗى ١٠ ﴾طه، واتە: یادبکەوە! کاتێك (مووسا) ئاگرێکی بەدی کرد، بە هاوسەری گوت: (لێرە) بوەستن، من ئاگرێکم بەدی کرد، بەڵکو بزووتێکتان لێی بۆ بهێنم، یان کەسێك لەسەر ئاگرەکە ببینم، مایەی ڕێنمایی بێ.

وایزانی شوانێکە یان گاوانێکە بەڵکو ڕێنماییمان بکات، دیارە ڕێیان لێ تێکچووە.

گوتوویەتی: یان بزووتێکتان بۆ دێنم، بۆ ئەوەی ئاگری پێ بکەینەوە و خۆمان گەرم بکەینەوە، یاخود: کەسێك لەوێ دەبینم، ڕێنماییمان بکات و ڕاستەڕێمان بکاتەوە! ئنجا کە چووە، مووسا عليه السلام، کەوتۆتە لای ڕاستی کێوەکە، بە نسبەت مووساوە، لەوکاتەدا، چونکە ڕاست و چەپ ڕێژەیی (نسبي)ین، بە پێی ئەوەی ئەو مرۆڤە دەکەوێتە کوێوە! جاری وایە شوێنێك لای ڕاستی تۆیە، بەڵام لای چەپی کەسێکی دیکەیە.

٦)- ﴿ وَوَهَبۡنَا لَهُۥ مِن رَّحۡمَتِنَآ أَخَاهُ هَٰرُونَ نَبِيّٗا ﴾، لە بەزەیی خۆشمانەوە، هاڕوونی برایمان وەك پێغەمبەر پێبەخشی.

ئەمە وەڵامی داوایەکەی مووسایە عليه السلام کە لە سوورەتی (طه)دا لە ئایەتەکانی: (٢٥ - ٣٥)دا، هاتوە، دوای ئەوەی خوا سبحانه وتعالى بە مووسا دەفەرموێ: ﴿ ٱذۡهَبۡ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ٢٤ ﴾طه، بڕۆ بۆ لای فیرعەون یاخیی بووە، چەند داوایەك لە خوا دەکات، دەفەرموێ:

﴿ قَالَ رَبِّ ٱشۡرَحۡ لِي صَدۡرِي ٢٥ وَيَسِّرۡ لِيٓ أَمۡرِي ٢٦ وَٱحۡلُلۡ عُقۡدَةٗ مِّن لِّسَانِي ٢٧ يَفۡقَهُواْ قَوۡلِي ٢٨ وَٱجۡعَل لِّي وَزِيرٗا مِّنۡ أَهۡلِي ٢٩ هَٰرُونَ أَخِي ٣٠ ٱشۡدُدۡ بِهِۦٓ أَزۡرِي ٣١ وَأَشۡرِكۡهُ فِيٓ أَمۡرِي ٣٢ كَيۡ نُسَبِّحَكَ كَثِيرٗا ٣٣ وَنَذۡكُرَكَ كَثِيرًا ٣٤ إِنَّكَ كُنتَ بِنَا بَصِيرٗا ٣٥ ﴾طه.

واتە: گوتی: پەروەردگارم! سینەم گوشاد بکە و، کارم ئاسان بکە و، گرێی زمانم بکەوە. بۆ ئەوەی لە قسەم تێبگەن. لە نیزیکانی خۆشم پاڵپشتێکم بۆ بڕەخسێنە. هاڕوونی برام.

لە کاری مندا بەشداریی بکە. {تاکو پێکەوە چاکتر} تۆ بە پاك بگرین و، زۆرت یاد بکەین، بێگومان تۆ بینەری ئێمەی.

خواش دەفەرموێ: ﴿قَالَ قَدۡ أُوتِيتَ سُؤۡلَكَ يَٰمُوسَىٰ ٣٦﴾ طە، ئەی مووسا! ﷺ داوایەکەت جێبەجێ بوو، ئنجا لێرە باسی جێبەجێکردنی ئەو داوایە دەکات، کە خوا لە بەزەیی خۆی هارۆونی برایشی وەك پێغەمبەر پێبەخشیوە.

کۆتایی ئەم مەسەلەیە بەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین، دەربارەی چپەکردن، کە دەفەرموێ: {**إِذَا كُنْتُمْ ثَلاَثَةً، فَلاَ يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الآخَرِ، حَتَّى تَخْتَلِطُوا بِالنَّاسِ، مِنْ أَجْلِ أَنْ يُحْزِنَهُ**} (**مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ: البُخَارِيّ: ٦٢٩٠، وَمُسْلِم: ٢١٨٤، وَاللَّفْظُ لِمُسْلِمٍ**).

واتە: ئەگەر سێ کەس بوون، با دووانتان جیا لە سێیەم بەیەکەوە قسەی چپە نەکەن، تاکو تێکەڵ بە خەڵك دەبن، چونکە ئەوە دڵتەنگی دەکات.

یانی: ئەگەر چوونە نێو قەرەباڵغیی، ئنجا دوو کەس پێکەوە قسەیەکی تایبەتیش بکەن قەیناکات.

مەسەلەی دووەم:

باسی ئیسماعیلی کوڕی گەورەو یەکەمی ئیبراهیم ﷺ، کە بابایەکی بەڵێن ڕاست بووە، وێڕای پایەی ڕەوانکراوێتیی و پێغەمبەرایەتیی، فەرمانی بە خێزان و نیزیکانیش کردوە بە نوێژو زەکات، لەلای خواش بەندەیەکی پەسندو خۆشویستراو ڕێزلێگیراو بووە:

خوا دەفەرمووێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِسۡمَٰعِيلَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلۡوَعۡدِ وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا ٥٤ وَكَانَ يَأۡمُرُ أَهۡلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرۡضِيّٗا ٥٥﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِسۡمَٰعِيلَ﴾، هەروەها لە کتێبدا، {لە کتێبەکەدا، کە قورئانە} باس و خواسی ئیسماعیلیان بۆ بگێڕەوە، بۆیان بخوێنەوە.

پێویستە بزانین کە: ئیسماعیل کوڕی گەورەو یەکەمین کوڕی ئیبراهیم بووە (عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم).

٢)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ صَادِقَ ٱلۡوَعۡدِ﴾، بە دڵنیایی ئیسماعیل بەڵێن ڕاست بوو.

جا ئەم بەڵێن و گفت ڕاستییەی ئیسماعیل، زەقترین (مصداق)ی، زەقترین حاڵەت کە بەڵێن ڕاستیی ئیسماعیلی تێدا بەرجەستە بووە، ئەوەیە کاتێك بابی گوتی: ﴿يَٰبُنَيَّ إِنِّيٓ أَرَىٰ فِي ٱلۡمَنَامِ أَنِّيٓ أَذۡبَحُكَ فَٱنظُرۡ مَاذَا تَرَىٰۚ ١٠٢﴾الصافات، واتە: ئەی ڕۆڵە گیان! من لە خەونمدا بینیم کە تۆم سەردەبڕی، ئنجا تۆش تێوەڕامێنە! داخۆ ڕات چییە؟ ئیسماعیل گوتی: ﴿قَالَ يَٰٓأَبَتِ ٱفۡعَلۡ مَا تُؤۡمَرُۖ سَتَجِدُنِيٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ١٠٢﴾الصافات، ئەی بابە گیان، ئەی بابی خۆم! ئەوەی فەرمانت پێکراوە، ئەنجامی بدە، ئەگەر خوا بیەوێ لە خۆڕاگرانم دەبینی.

بەڵێنەکەشی بردە سەر و ملی خۆی خستە بەر چەقۆی بابی، بەڵام ئەوە بوو خوا ﷻ دەربازی کرد، چونکە خوا ﷻ مەبەستی نەبوو ئیسماعیل سەرببڕدرێ، بەڵکو مەبەستی بوو، ئیبراهیم تاقیی بکاتەوە، وەك دوایی لە تەفسیرکردنی ئایەتەکان دا باسی دەکەین.

٣)- ﴿وَكَانَ رَسُولٗا نَّبِيّٗا﴾، ئیسماعیل هەم ڕەوانەکراو بوو، هەم هەواڵپێدراو بوو.

پێشتریش چەند جارێك گوتمان: وشەی (**نبي**) و (**نبيء**) یان (**فعيل**)ی بە مانای (**فاعِل**)ن، واتە: هەواڵدەر، بەناوی خواوە هەواڵدەدات، یاخود: (**فعيل**)ی بە مانای (**مفعول**)ن، واتە: هەواڵپێدراو، یانی: خوا هەواڵی تایبەتیی پێدەدات، سروشی بۆ دەکات.

٤)- ﴿ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُۥ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ ﴾، (ئیسماعیل) عادەتی وابوو، فەرمانی بە ماڵ و خێزان و نزیکەکانی خۆی دەکرد، بە نوێژ و زەکات.

ئنجا کە لێرە خوا نەیفەرمووە: (**وَكَانَ يَأْمُرُ قَوْمَهُ**) حیکمەتێکی تێدایە، ئەویش ئەوەیە کە هۆزی (**جُرهُم**) کە ئیسماعیل هاوسەری یەکەمی لەوان بووە و، ڕەنگە هی دووەمیشی هەر لەوان بوو بێ، هۆزی (**جُرهُم**) کە یەکێك بوون لە هۆزەکانی عەرەب و، هاتوون لە دەوروبەری مەککە نیشتەجێ بوون، دوای ئەوەی ئاوی زەمزەم لەوێ پەیدابووە، کە وەك موعجیزەیەك بووە بۆ هاجەرو ئیسماعیلی کوڕی (**عَلَيْهِمَا السَّلَام**)، ئنجا هاوسەری ئیسماعیل لە هۆزی (**جُرهُم**) بووە، وەك لە (**صحيح البخاري**)دا هاتووە، بەڵام ئەوانە خەڵك و گەلی ئیسماعیل نەبوون، بۆیە خوا نەیفەرمووە: (**وَكَانَ يَأْمُرُ قَوْمَهُ**)، چونکە ئەوانە خەڵکێکی بتپەرست (**وَثني**) بوون، بەڵام ئیسماعیل فەرمانی بە نیزیکان و ماڵ و خێزان و کەس و کاری خۆی کردوە، کە دوایی - وەك لە {پەیمانی کۆن}دا هاتوە - دوازدە (١٢) کوڕی بوو ون و، هەر کامێك لەو کوڕانەی، بووە بە باب و، ئەسڵ بووە بۆ عەشیرەتێکی زۆر، ئنجا ئیسماعیلیش تەمەنێکی زۆری بووە - وەك دوایی باسی دەکەین - کە نەك هەر نەوەکانی خۆی، بەڵکو ئەوەی پێی دەڵێن: (نەدیتە)ش، هەموو ئەوانەی بینیوە، چەند جیلێك لە وەچەی خۆی بینیون و، دوایی هەر لە تەمەنی خۆی دا بوونە هۆزێکی گەورە، پاشان گەل (**شعب**)ێك و هەمووشیان لە ڕووی ڕەچەڵەکەوە، نیزیك و خزم و خێزانی بوون، ئنجا فەرمانی بەوان کردوە، نوێژ بکەن و زەکات بدەن.

٥)- ﴿ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِۦ مَرْضِيًّا ﴾، هەروەها ئیسماعیل لەلای پەروەردگاری پەسندکراو بوو، (**مرضي**) یان (**مرضو**) هەردووکیان هاتوون، واتە: پەسندکراو، بێگومان بەس: (**مرضي**) هاتوە لە قورئاندا، بەڵام ئەگەر بشڵێی: (**مرضو**) لە ڕووی زمانی عەرەبییەوە، ڕاستە، واتە: پەسندکراو، کەسێك کە بەرانبەرەکەی لێ ڕازییە.

کورتە باسێک لە بارەی ئیسماعیل علیه السلام ەوە

بەڕێـــــزان!

ئێمـە لـەم سـوورەتەدا سـەرجەم حـەوت (٧) کورتـە باسـمان، هێنـاون دەربـارەی ژیـان و بەسـەرهاتی حـەوت لـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَةُ وَالسَّـلاَم) کـە تاکـە[1] سـوورەتێکە لـە تەفسیرکردنەکەی دا، ئـەو ژمـارە زۆرەی پێغەمبـەران، بەسـەرهاتیان، بخرێتـە ڕوو، کـە بریتیـن لـە: زەکەریـیا و، یەحیـا و، عیسـا و، ئیسـحاق و، یەعقـووب و، ئیسـماعیل و، حەوتەمیـش: ئیدریـس، کـە دوایـی پێـی دەگەیـن.

بەسەرهاتی ئیسماعیل علیه السلام لە چوار بڕگەدا دەخەینەڕوو:

١)- ناوو ڕەچەڵەکی.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی لە قورئان دا.

٣)- ژیان و هەڵوێستەکانی.

٤)- تەمەن و کۆچی دواییکردنی.

١)- ناوو ڕەچەڵەکی ئیسماعیل علیه السلام:

ئیسـماعیل کـوڕی ئیبڕاهیمـە لـە هاجـەری قیبتیـی میسـڕیی، وەك لـە (**صحيـح البخـاري**) دا هاتـوە، لـە سـاڵی هەشـتاو شەشـەمینی (٨٦) تەمـەنی بابیـدا لـە دایـك بـووە، واتـە: کاتێـك کـە ئیبڕاهیـم تەمـەنی (٨٦) سـاڵ بـووە، ئیسـماعیلی کـوڕی لـە هاجـەرە خاتـوون، پەیدابـووە، کـە قیبتیـی بـووەو خەڵـکی میسـڕ بـووە، کەنیـزەك بـووە، دراوە بـە سـارە خـان، سـارە خانیـش داویـەتی بـە ئیبڕاهیـم کـە بیکاتـە هاوسـەری خـۆی.

ئنجـا ئـەوە کـە ئیبڕاهیـم تەمـەنی (٨٦) سـاڵ بـووە، کـە ئیسـماعیل لـە دایـك بـووە، قورئـان ئامـاژەی پـێ دەکات، کـە تەمـەنی زۆر بـووە، بـەڵام دیارییکـردنی ئـەو تەمەنـە لـە (پەیـمانی

---

(١) لـە سـوورەتی (الأنبیاء)یـش دا بەسـەرهاتی شـەش (٦) لـە پێغەمبەرانمـان علیهـم السـلام هێنـاون، کـە بریتیـن لـە: داود، سـلیمان، أیّـوب، الیسـع، ذوالکفـل، إلیـاس.

کۆن)دا هاتوە، کە ئەمە دەقی قسەکەیەتی: (**وَكَانَ أَبْرَامُ إِبنَ ستٍ وَثَمَانِيْنَ سَنَة لمَا وَلَدَتْ هَاجَرَ إِسْمَاعيلَ لأَبْرَام**)[1]، واتە: {(أَبْرَام) واتە: ئیبراهیم}، تەمەنی (٨٦) ساڵ بوو، کاتێك کە هاجەر ئیسماعیلی بۆ ئیبراهیم هێنایە دی.

بەڵام ئیسحاق کاتێك لە دایك بووە، کە بابی تەمەنی گەیشتۆتە سەد (١٠٠) ساڵ، وەك لە (پەیمانی کۆن)دا[2] هاتوە، جا ئێمە ئیشمان بەو دوو مێژوویە: کاتێك ئیسماعیل پەیدا بووە، کە ئیبراهیم ﷺ تەمەنی (٨٦) ساڵ بووە، بەڵام کاتێك ئیسحاقیان پەیدا بووە لە سارە خاتوون، کە ئیبراهیم ﷺ تەمەنی سەد (١٠٠) ساڵ بووە، واتە: چواردە (١٤) ساڵ کەوتۆتە نێوان پەیدا بوونی ئیسماعیل و ئیسحاقەوە، وەك گوتم: ئەوە دوایی ئیشمان پێیەتی، چونکە لە پەیمانی کۆندا هاتوە و جوولەکەکان وا دەڵێن و، هەندێك لە زانایانی ئیسلامیش - بەداخەوە - وادەڵێن، کە (**ذبیح**) واتە: ئەوەی هێندراوەتە سەر سەربڕان: ئیسحاق ﷺ بووە، نەك ئیسماعیل ﷺ کە ئێمە ئەو دوو مێژووە کە هەر لە تەوراتدا هاتوون، دەکەینە بەڵگە و، ئەو ئیددیعایە هەڵدەوەشێنینەوە.

٢)- ژمارەی ناوهێنرانی ئیسماعیل ﷺ لە قورئاندا:

سەرجەم ناوهێنرانی ئیسماعیل لە قورئاندا، دوازدە (١٢) جارە، بەم شێوەیە:

١) لە سوورەتی (**البقرة**)دا، لە ئایەتەکانی: (١٢٥، ١٢٧، ١٣٣، ١٣٦، ١٤٠) واتە: پێنج جاران ناوی ئیسماعیل ﷺ هاتوە.

٢) لە سوورەتی (آل عمران)دا، جارێك لە ئایەتی (٨٤)دا، ناوی هاتوە.

٣)- لە سوورەتی (النساء)دا، جارێك لە ئایەتی (١٦٣)دا، ناوی هاتوە.

٤)- لە سوورەتی (الأنعام)دا، جارێك لە ئایەتی (٨٦)دا، ناوی هاتوە.

٥)- لە سوورەتی (إبراهيم)دا، جارێك لە ئایەتی (٣٩)دا، ناوی هاتوە.

٦)- لە سوورەتی (مريم)دا، جارێك لە ئایەتی (٥٤)دا، ناوی هاتوە.

٧)- لە سوورەتی (الأنبياء)دا، جارێك لە ئایەتی (٨٥)دا، ناوی هاتوە.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ١٧، ص ٤٤.

(٢) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ٢١، ص ٥٤.

٨)- لە سووڕەتی (ص)دا، جارێك لە ئایەتی (٤٨)دا، ناوی هاتوە.

هەمووی دەكاتە: دوازدە (١٢) جار.

٣)- ژیان و هەڵوێستەكانی ئیسماعیل (عليه السلام):

ئێمە زەقترین وێستگە و هەڵوێستەكانی ژیانی ئیسماعیل (عليه السلام)مان هێناون، كە سەرجەم، چوار هەڵوێست و وێستگەن:

أ)- ئیبڕاهیم (عليه السلام) هاجەرو ئیسماعیلی كوڕیان دەباتە شیوی مەككە:

ئەمە ڕووداوێكی گەورەیە لە ژیانی ئیبڕاهیمدا (عليه السلام)، هەروەها لە ژیانی هاجەری خێزانی و ئیسماعیلی كوڕیشیاندا (عليه السلام)، بەڵام لە قوڕئاندا تەنیا ئەوەندە باسكراوە، كە لە سووڕەتی (**إبراهيم**)دا خوا دەفەرموێ:

﴿رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ ٣٧﴾ إبراهيم.

كە لە تەفسیری سووڕەتی (**إبراهيم**)دا، بە تەفصیڵ باسمانكرد.

واتە: پەروەردگارمان! من هەندێك لە وەچەی خۆمم لە شیوێك كە كشتوكاڵی تێدا ناكرێ، لەلای ماڵە قەدەغەكراوەكەی تۆ، نیشتەجێم كرد، پەروەردگارمان! بۆ ئەوەی نوێژ بەرپا بكەن، تۆش وابكە كە عەقڵ و دڵی خەڵكێك بەلایاندا بچێ و، لە بەروبوومی میوەكان بژیویان بدە، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاریی بكەن.

بەڵام لە (**صحيح البخاري**)دا كە ئێمە لە كاتی تەفسیركردنی سووڕەتی (**إبراهيم**)دا دەقەكەمان بە تەواویی هێنا، كە بە درێژیی باسی چۆنیەتی ئەو گواستنەوەی ئیبڕاهیم (عليه السلام) بۆ هاجەرو ئیسماعیلی كوڕی دەكات، لە شامەوە، كە شوێنی نیشتەجێ بوونی ئیبڕاهیم بووە، بۆ حیجاز و بە وردیی بۆ (مەككە) ئەو شوێنەی كە دوایی دەبێتە (شاری مەككە) و ئەو شوێنەی كە دوایی ماڵی قەدەغەكراوی خوا (**بيْتُ اللّه الحرام**)ی تێدا بنیات دەنرێ، هەر بەدەستی ئیبڕاهیم و ئیسماعیلی كوڕی (**عَلَيْهِما الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، یانی: وێڕای ئەوە كە لە قوڕئاندا ئاماژەی پێكراوە، لە (**صحيح البخاري**)یشدا بە تەفسیڵ باسكراوە،

هەروەها لە پەیمانی کۆنیشدا هاتوە لە ژێر ناوونیشانی: (**طَرْد هَاجَرَ وَإِسْمَاعِيل**) دەرکرانی هاجەرو ئیسماعیل، کە بە ناوونیشانێکی زەق و ڕەق هێناویەتی و، کۆمەڵێك حیکایەتیشی هێناون، مەرج نیە وابن، بەڵام ئەسڵەکەی ئەوەیە:

سارە خاتوون، دوای ئەوەی هاجەر ئیسماعیلی پەیدا دەبێ، هەستی هەوێدارێتیی (**غَيْرَة**)ی زیاد دەبێ و، داوا لە ئیبراهیم دەکات کە هاجەر دووربخاتەوە، ئیدی بە فەرمانی خوا عز وجل ئیبراهیم عليه السلام هاجەری هاوسەری لەگەڵ ئیسماعیلی کوڕی، دەبات لەو شوێنەی کە دوایی کەعبەی لێ دروست دەکرێ و دەبێتە شاری مەککە، لەوێ نیشتەجێیان دەکات، کە خوا تعالى بە: (**وَادي غَيْرِ ذِي الزَّرع**) {شیوێکی بێ کشتوکاڵ و دێمەکار و قاقڕ} ناوی هێناوە، جا لە پەیمانی کۆندا، دەڵێ: (**وَكَانَ اللَّهُ مَعَ الصَّبيِّ، فَكَبُرَ وَسَكَنَ فِي صحْرَاءِ فَارَانَ، وَبَرِعَ فِي رمي القَوس، وَاتَّخَذَتْ لَهُ أُمُّهُ زَوْجَةً مِنْ مِصْر**)[1].

واتە: خوا لەگەڵ ئەو منداڵە گچکە بوو {ئەو منداڵە نەباڵغە، کە مەبەست پێی ئیسماعیلە کە ئەو کاتەش مەلۆتکە بووە} تاکو گەورە بوو و لە بیابانی **فاڕان** نیشتەجێ بوون، {دایکی لەگەڵ خۆی برد بووی بۆ ئەوێ، **فاڕان** بە چیاکانی دەوری شاری مەککە دەگوترێ} لە تیر هاویشتندا زۆر کارامە بوو، دایکیشی ژنێکی لە میسرِ بۆ هێنا، هاوسەرگیرییەکی لە میسرِ بۆ کرد.

بەڵام بە پێی (**صحيح البخاري**) هاوسەری یەکەمی ئیسماعیل لە هۆزی (**جُرهُم**) بووە، مەگەر هاوسەری دووەمی - ئەگەر قسەکەی (پەیمانی کۆن) ڕاست بێ - خەڵکی میسرِ بوو بێ، ئەگەرنا قسەکەی (پەیمانی کۆن) ڕاست نیە، بەڵکو هەر لە خۆوە ناوی میسری هێناوە، ئەگەرنا تۆزێك بەدوور دەزاندرێ، دایکی لەحیجازەوە دەستی بگاتەوە میسرِو، لەوێوە ئافرەتێك بێنێ بۆ ئیسماعیلی کوڕی! لە حاڵێکدا کە هۆزی (**جرهم**) ژنی یەکەمیشی لێ هێناون، هەر لەوێ نیشتەجێن و، وردە وردە شاری مەککەش دروست بووەو قەڕەباڵغیی لێ پەیدابووە، کەواتە: زیاتر واپێدەچێ: هاوسەری دووەمیشی هەر لە هۆزی (**جرهم**) بوو بێ، کە ئەوانیش هۆزێك بوون لە نەتەوەی عەڕەب.

ب)- ئیبراهیم ئیسماعیلی کوڕی (عَلَيْهِمَا السَّلاَم) دێنێتە سەر سەربڕین:

واتە: دەیهێنێتە سەر ئەوە کە سەری ببڕێ، بەڵام سەری نابڕێ، ئەوەش لە سووڕەتی (**الصافات**)دا، خوا تعالى بە وردیی باسی کردوە، کە ئێمە ئایەتەکان دێنین، دیارە ئەوەی

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح ٢١، ص٥٦.

جێی مەبەستە: ئایەتەکانی: (٩٩ - ١١٣)ن، واتە: پازدە (١٥) ئایەت، بەڵام ئێمە ئایەتەکانی پێش ئەوانیشیان لەگەڵدا تەفسیر دەکەین، لەبەرئەوەی تیشکی زیاتر دەخەنە سەر ئەو هەڵوێستەی ئیبراهیم و ئیسماعیلی کوڕی (عَلَيْهِمَا السَّلَامُ)، هەروەها تیشکی زیاتر دەخەنە سەر هەڵوەشاندنەوەی، ئەو لاف لێدانەی جوولەکەکان، کەلە پەیمانی کۆندا هاتووە، گوایە: ئەو کەسەی هێنراوەتە سەر سەربڕین، ئیسحاق بووە، نەك ئیسماعیل! با تەماشا بکەین، خوا ﷻ لە سوورەتی (**الصافات**)دا، دوای ئەوەی باسی نووح دەکات، دەفەرموێ:

﴿ وَإِنَّ مِن شِيعَتِهِۦ لَإِبْرَٰهِيمَ ﴿٨٣﴾ ﴾، لە کۆمەڵەکەی، لە شوێنکەوتووانی نووح، ئیبراهیم بوو، ﴿ إِذْ جَآءَ رَبَّهُۥ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٤﴾ ﴾، کە بە دڵێکی ساغ و سەلیمەوە، هاتە لای پەروەردگاری، (واتە: بەرەو پەروەردگاری چوو)، ﴿ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ أَئِفْكًا ءَالِهَةً دُونَ ٱللَّهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾ فَمَا ظَنُّكُم بِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٧﴾ ﴾، کاتێك ئیبراهیم بە بابی و بە گەلەکەی خۆی گوت: چی دەپەرستن؟ ئایا بە درۆ چەند پەرستراوێك لە جیاتی خوا هەڵدەبەستن و دەتانەوێن؟ ئەدی گومانتان بەرانبەر پەروەردگاری جیهانییان چییە، چۆن ئەو ناپەرستن؟

﴿ فَنَظَرَ نَظْرَةً فِى ٱلنُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ إِنِّى سَقِيمٌ ﴿٨٩﴾ ﴾، ئنجا تەماشایەکی ئەستێرانی کردو گوتی: من نەخۆشم.

بۆچی تەماشای ئەستێرانی کردوە؟ چونکە بەپێی عەقڵی خۆیان دواندوونی، وادیارە ئەوانە بڕوایان بە ئەستێرەوانیی هەبووە، کە بە هۆی ئەستێرەکانەوە، ڕووداوەکانی سەر زەوی بزاندرێن! یاخود تەماشای ئەستێرەکانی ئاسمانی کردو، ئەو قسەیەی کرد، گوتی: من نەخۆشم، کە مەبەستی ئەوە بووە و، ئەوان وا حاڵی بوون کە لە ڕووی جەستەییەوە نەخۆش بێ و، نەتوانێ لەگەڵیان دا بچێ بۆ ئەو جەژن و چوونە دەرە، بەڵام ئەو مەبەستی ئەوە بووە، کە من دڵم نەخۆشە و میزاجم تێکچووە، بەرانبەر بەو بتپەرستییەی ئێوە!

﴿ فَتَوَلَّوْا۟ عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ ﴾، ئەوانیش یەکسەر پشتیان تێکردو بە جێیان هێشت، (واتە: لە شاردا بەجێیان هێشت)، ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ ءَالِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٩١﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ﴿٩٢﴾ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًۢا بِٱلْيَمِينِ ﴿٩٣﴾ ﴾، ئەویش چوو بۆ لای پەرستراوەکانیان، گوتی: ئایا هیچ ناخۆن؟ بۆچی قسە ناکەن؟ یانی: نە خواردن و خواردنەوەتان هەیە، نە قسەکردن و دواندنتان هەیە، کەواتە: پەرستراوی چین؟! ئیدی بە دەستی ڕاستی دەستی کرد بە لێدانیان، وەك لە سوورەتی (الأنبياء)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَجَعَلَهُمْ جُذَٰذًا إِلَّا

﴿كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾﴾، واتە: هەموویان وردو خاشکردن، جگە لە بتە گەورەکەیان، بۆ ئەوەی بگەڕێنەوە بۆ لای، لێی بپرسن: بەپێی عەقڵی خۆیان، کێ ئەو بتانەی دیکەی شکاندوون؟ ﴿فَأَقْبَلُوٓاْ إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾﴾، ئەوانیش هاتن زۆر بە خێرایی بۆ لای چوون، ﴿قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾﴾، گوتی: ئایا شتانێك دەپەرستن کە خۆتان داتان تاشیون! لە حاڵێك دا: خوا خۆتان و ئەوانەش کە دروستتان کردوون، خوا خۆتان و پەیکەرەکانیشتانی دروست کردوون؟ ﴿قَالُواْ ٱبْنُواْ لَهُۥ بُنْيَٰنًا فَأَلْقُوهُ فِى ٱلْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُواْ بِهِۦ كَيْدًا فَجَعَلْنَٰهُمُ ٱلْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾﴾، گوتیان: خانوویەکی بۆ دروست بکەن، قەڵایەك، {ئاگرێکی مەشخەڵانی تێدا نێڵ بدەن} دوایی بیخەنە نێو کڵپەی ئەو ئاگرەوە، ئەوان پیلانیان لە دژی گێڕا، پیلانیان بۆ وی ویست، بەڵام ئێمە ئەوانمان خستە ژێرەوە.

وەك لە سوورەتی (الأنبياء)دا هاتوە، خوا فەرموی: ﴿قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾﴾، واتە: گوتمان: ئەی ئاگر! سارد و سەلامەت بە، لەسەر ئیبراهیم، ئاگرەکە زیانی پێنەگەیاند.

ئنجا دوای ئەوە: ﴿وَقَالَ إِنِّى ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّى سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾﴾، هەروەها گوتی: من بەرەو پەروەردگارم دەڕۆم، ئێرە بەجێدێڵم، {دوای ئەوەی بابی دەری کرد و لەگەڵیان نەحەوایەوە} بەدڵنیایی پەروەردگارم دەمخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ﴿رَبِّ هَبْ لِى مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١٠٠﴾﴾، پەروەردگارم! لە صاڵحانم پێ ببەخشە، لە منداڵە چاکەکان بە من ببەخشە، ﴿فَبَشَّرْنَٰهُ بِغُلَٰمٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾﴾، ئێمەش موژدەی منداڵێکی هێدیی و مەندمان پێ دا، ﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ ٱلسَّعْىَ قَالَ يَٰبُنَىَّ إِنِّىٓ أَرَىٰ فِى ٱلْمَنَامِ أَنِّىٓ أَذْبَحُكَ فَٱنظُرْ مَاذَا تَرَىٰ ۚ قَالَ يَٰٓأَبَتِ ٱفْعَلْ مَا تُؤْمَرُ ۖ سَتَجِدُنِىٓ إِن شَآءَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٠٢﴾﴾، ئنجا کاتێك کوڕەکەی لەگەڵی گەیشتە حاڵەتی وەرگێڕکەیی کە لەگەڵی دا بێت و بچێ و کارو ئیشی لەگەڵدا بکات، گوتی: ئەی ڕۆڵە گیان! من لە خەومدا بینیم: تۆم سەر دەبڕی، ئێستاش ڕامێنەو بیر بکەوە، ڕات چییە، چیت پێ چاکە؟ {سەرت ببڕم، یان نا؟} کوڕەکەی گوتی: ئەی بابە گیان! ئەوەی فەرمانت پێکراوە، ئەنجامی بدە، ئەگەر خوا بیەوێ: لە خۆڕاگرانم دەبینی.

﴿فَلَمَّآ أَسْلَمَا وَتَلَّهُۥ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾﴾، ئنجا کاتێك بۆ خوا ملکەچ بوون و لەپەو ڕوو خستی {پشتە ملی کردە خۆی و، چەقۆشی خستەر ملی و، هەندێك لە زانایان گوتوویانە: چەقۆکەشی پێداهێنا}.

﴿ وَنَـٰدَيۡنَـٰهُ أَن يَـٰٓإِبۡرَٰهِيمُ ﴿١٠٤﴾ ﴾، ئێمەش بانگمان کرد: ئەی ئیبڕاهیم!

﴿ قَدۡ صَدَّقۡتَ ٱلرُّءۡيَآۚ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١٠٥﴾ ﴾، بێگومان خەونەکەت هێنایەدی {یانی: ئەو فەرمانەی لە خەونتدا پێمان کرد بووی، فەرمانەکەت جێبەجێ کرد} ئێمە بەو شێوەیە پاداشتی چاکەکاران دەدەینەوە.

﴿ إِنَّ هَٰذَا لَهُوَ ٱلۡبَلَـٰٓؤُاْ ٱلۡمُبِينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيۡنَـٰهُ بِذِبۡحٍ عَظِيمٖ ﴿١٠٧﴾ ﴾، ئا ئەوە تاقیکردنەوەیەکی ڕوون و ئاشکرایە، بەران و ئاژەڵێکی مەزنمان کردە قەرەبووی (کوڕەکە) {یانی: لە جیاتی وی ئاژەڵەکە سەر ببڕە}.

﴿ وَتَرَكۡنَا عَلَيۡهِ فِي ٱلۡأٓخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَـٰمٌ عَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ ﴿١٠٩﴾ ﴾، لە نێو گەلانێ کە بە دوای ئەودا دێن، لە نێو ئەوانی دیکەدا، ئەوەمان بۆ بەجێهێشتن: سەلامی خوا لەسەر ئیبڕاهیم بێ، ﴿ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١١٠﴾ إِنَّهُۥ مِنۡ عِبَادِنَا ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿١١١﴾ ﴾، ئاوا پاداشتی چاکەکاران دەدەینەوە، بە دڵنیایی ئەو لە بەندە بڕوادارەکانمان بوو.

﴿ وَبَشَّرۡنَـٰهُ بِإِسۡحَـٰقَ نَبِيّٗا مِّنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١١٢﴾ ﴾، هەروەها موژدەشمان پێدا بە ئیسحاق کە ئەویش پێغەمبەرێکە لە چاکان، ﴿ وَبَـٰرَكۡنَا عَلَيۡهِ وَعَلَىٰٓ إِسۡحَـٰقَۚ وَمِن ذُرِّيَّتِهِمَا مُحۡسِنٞ وَظَالِمٞ لِّنَفۡسِهِۦ مُبِينٞ ﴿١١٣﴾ ﴾، پیت و پیزیشمان خستە سەر ئەویش و ئیسحاقیش و، لە وەچەکەیان {وەچەی ئیبڕاهیم و ئیسحاق} چاکەکار هەبوون، کەسێك کە ئاشکراش دیارە ستەمی لە خۆی کردوە، ئەوانەش هەبوون، یانی: هەم چاکەکار و هەم خراپەکار هەبوون.

لێرەدا زۆر ڕوون و ئاشکرایە: کە دوای ئەوەی ئیسماعیل لە دایك دەبێ و دەهێنرێتە سەر سەر بڕان، ئنجا دوای ئەوە ئیسحاق لە دایك دەبێ و لە تەوڕاتیشدا دەڵێ: چواردە (١٤) ساڵ دوای ئیسماعیل، ئیسحاق لە دایك بووە.

بەڵام وەك گوتمان لە (پەیمانی کۆن) لە تەوڕاتدا لە: (**سفر التكوين، الإصحاح:** ٢٢، ص٥٨، ٥٩)دا، لە ژێر ناوونیشانی: (**أَللهُ يَمْتَحِنُ إِبْرَاهِيم**) {خوا ئیبڕاهیم تاقیدەکاتەوە}دا، دەڵێ: ئەوەی ویستراوە سەر ببڕدرێ، ئیسحاق بووە، کە ئەمە دەقەکەیەتی: (**وَبَعْدَ هَذَا امْتَحنَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ فَنَادَاهُ: يا إبراهيم فَأَجَابَهُ: لبَّيْكَ، فقال: خُذْ ابْنَكَ وحيدك إسحاق الذي تُحِبُّهُ، وانطلق إلى أرض المُرِيَّا وقَدِّمْهُ مَحْرَقَة عَلَى أَحَد الجبَالِ الَّذي أَهْدِيكَ إليه**)[1].

---

(١) ئەمە لە لاپەڕە (٥٨)ی سەرچاوەی ئاماژە پێدراودا هاتوە.

دوای ئـەوە خـوا ئیبڕاهیمـی تاقیکـردەوە و بانگـی کـرد، ئـەی ئیبڕاهیـم! وەڵامـی دایـەوە لـە خزمـەت دام، خـوا فەرمـووی: کوڕەکـەت، تاقانەکـەت {واتـە: ئـەو کاتـە تەنیـا ئـەو کـوڕەی بـووە} ئیسـحاق کـە زۆرت خـۆش دەوێ، بیبـە و بچـۆ بـۆ سـەر زەمینـی موڕییـا، لـەوێ بیکـە بـە قوربانیـی لەسـەر یەکێـك لـە چیـاکان، کـە مـن ڕێنماییـت دەکـەم بـۆی {پێـت دەڵێـم: کام چیایـە؟}.

بـەڵام وەك (**عبدالوهـاب النجـار**) لـە (**قصـص الأنبيـاء**)(١)دا گوتوویـەتی: هـەر خـودی تەوڕات، بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوە کـە (**ذبیـح**)، {ئـەوەی کـە هێنراوەتـە سـەر سـەربڕان} ئیسـماعیل بـوو، نـەك ئیسـحاق، چونکـە: وەك دەقەکـەی تەوڕاتمـان هێنـا دەڵـێ: (**خُذْ ابْنَكَ وَحيْدَكَ**) کوڕەکـەت تاقانەکـەت بگـرەو بیبـە {سـەری ببـڕە} ئنجـا هـەر لـە تەوڕاتـدا هاتـوە، کـە ئیسـحاق چـواردە (١٤) سـاڵ پـاش ئیسـماعیل لـە دایـك بـووە، چونکـە وەك پێشـتر هێنامـان کاتێـك کە ئیسـماعیل لـە هاجـەر هاتۆتـە دنیـاوە، ئیبڕاهیـم تەمـەنی (٨٦) سـاڵ بـووە، بـەڵام کاتێـك ئیسـحاق لـە سـارە خـان هاتۆتـە دنیـاوە، ئیبڕاهیـم تەمـەنی سـەد (١٠٠) سـاڵ بـووە، واتـە: چـواردە (١٤) ساڵیان بەیـن بـووە.

کەواتـە: هیـچ کات ئیسـحاق، تاقانـە کـوڕی ئیبڕاهیـم نەبـووە، بەڵکـو ئـەوە ئیسـماعیل بـووە کـە تاقانـە کـوڕی ئیبڕاهیـم بـووەو، لـە کاتێکـدا کـە ئـەوی بـووە، هیـچ کـوڕی دیکـەی نەبـوون، بـەڵام کاتێـك کـە ئیسـحاق پەیدابـووە، ئیسـماعیلی هەبـووە، کەواتـە: ناگونجـێ بـە ئیسـحاق بگوتـرێ: تاقـە کوڕەکـەت، تاقـە کوڕەکـەی هـەر ئیسـماعیل بـووە و، کاتێـك ئیسـماعیل هێنراوەتـە سـەر سـەربڕان، تەنیـا خـۆی کـوڕی ئیبڕاهیـم بـووە و، لـە بەرەکـەتی ئـەوە، کـە ئامـادە بـووە دەسـت لـەو تاقـە جگـەر گۆشـەی خـۆی هەڵبگـرێ، خـوا ئاژەڵێکی بـۆ کـردە قەرەبـوو و، ئەویـشی بـۆ هێشـتەوە و دوایـی ئیسـحاقیشی پـێ بەخـشی لـە سـارەخان، وەك لـە ئایەتـەکانی سـوورەتی (**الصافـات**)دا هێنامـان زۆر ڕوون و ئاشـکرایە، کـە دوای ئـەوەی ئیبڕاهیـم واز لـە گەلەکـەی دێنـێ و، لـە بـابی و گەلەکـەی دووردەکەوێتـەوە و لـە ئـووری کلدانییەکانـەوە دەچـێ بـۆ شـام، ئنجـا دوای ئـەوە خـوا ئیسـماعیلی پێـداوە، وەك قەرەبوویـەك بـۆ ئـەو خـزم و کـەس و کارە بێبڕوایـەی کـە بەجێـی هێشـتوون، دواییـش کـە خـوا تاقیدەکاتەوە بـە ئیسـماعیل و، ئامـادە دەبـێ تاقـە جگـەر گۆشـەکەی خـۆی سـەرببڕێ، ئنجـا خـوا ئەویـشی بـۆ دەهێڵێتـەوەو، دواتـر ئیسـحاقیشی پـێ دەبەخشـێ، چونکـە دوای قەرەبـوو بـۆ درانی ئیسـماعیل، خـوا فەرموویـەتی: ﴿ وَبَشَّرْنَٰهُ بِإِسْحَٰقَ نَبِيًّا مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿١١٢﴾ ﴾ **الصافات**، واتـە:

---

(١) ص ١٠٢، ١٠٣.

(١٤) ساڵ دوای ئەوەی کە ئیسماعیلی پێداوە، بە پێی قسەکەی پەیمانی کۆن، هەروەها ئایەتەکانی قورئانیش ئاماژە بەوە دەکەن، ئنجا ئیسحاقی پێداوە.

ج)- دروستکردنی کەعبە:

وەك خوا ﷻ لە سووڕەتی (البقرة)، لە ئایەتەکانی: (١٢٧، ١٢٨، ١٢٩)دا، باسی ئەو ڕووداوە دەکات و دەفەرمووێ: ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَـٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَٱجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَٱبْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا۟ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ ٱلْكِتَـٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ ۚ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾﴾.

واتە: یاد بکەوە! کاتێك ئیبراهیم و ئیسماعیل دیوارەکانی ماڵ (ی خوا)یان بەرزدەکردنەوە دەیانگوت: پەروەردگارمان! لێمان قبوڵ بکە، بێگومان تۆ بیسەری زانای ...هتد.

د)- تەڵاقدانی ئیسماعیل بۆ هاوسەری، لەسەر فەرمانی بابی ئیبراهیم عليه السلام:

پێشتریش دەقی ئەو ڕووداوەمان لە (صحيح البخاري)دا هێنا، لە کاتی، تەفسیرکردنی سووڕەتی (إبراهيم)دا، بەڵام لێرەش بە پێویستی دەزانم دووبارە بیهێنین بوخاریی بە دوو ڕیوایەت هێناویەتی، بە ژمارە: (٣٣٦٤) و، بە ژمارە: (٣٣٦٥)یش، ئەمەش دەقی ڕیوایەتی یەکەم:

{عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَوَّلَ مَا اتَّخَذَ النِّسَاءُ الْمِنْطَقَ مِنْ قِبَلِ أُمِّ إِسْمَاعِيلَ، اتَّخَذَتْ مِنْطَقًا لَتُعَفِّيَ أَثَرَهَا عَلَى سَارَةَ، ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ، وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُرْضِعُهُ حَتَّى وَضَعَهُمَا عِنْدَ الْبَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ، فَوْقَ زَمْزَمَ فِي أَعْلَى الْمَسْجِدِ، وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ، وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ، فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ، وَ وَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَاباً فِيهِ تَمْرٌ وَسِقَاءً فِيهِ مَاءٌ، ثُمَّ قَفَّى إِبْرَاهِيمُ مُنْطَلِقاً، فَتَبِعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَقَالَتْ: يَا إِبْرَاهِيمُ! أَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرُكُنَا بِهَذَا الْوَادِي الَّذِي لَيْسَ فِيهِ إِنْسٌ وَلاَ شَيْءٌ؟ فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مِرَاراً، وَجَعَلَ لاَ يَلْتَفِتُ إِلَيْهَا، فَقَالَتْ لَهُ: آللَّهُ الَّذِي أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَتْ: إِذًا لاَ يُضَيِّعُنَا، ثُمَّ رَجَعَتْ، فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ، حَيْثُ لاَ يَرَوْنَهُ اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْبَيْتَ، ثُمَّ دَعَا بِهَؤُلاَءِ الْكَلِمَاتِ وَرَفَعَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: ﴿رَّبَّنَآ إِنِّىٓ أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِى بِوَادٍ غَيْرِ ذِى زَرْعٍ ... ﴿٣٧﴾﴾ حَتَّى بَلَغَ ﴿يَشْكُرُونَ﴾، وَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تُرْضِعُ إِسْمَاعِيلَ، وَتَشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ، حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا فِي السِّقَاءِ، عَطِشَتْ وَعَطِشَ ابْنُهَا، وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ يَتَلَوَّى أَوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ، فَانْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ، فَوَجَدَتِ الصَّفَا أَقْرَبَ جَبَلٍ فِي الأَرْضِ يَلِيهَا، فَقَامَتْ

عَلَيْـهِ، ثُـمَّ اسْـتَقْبَلَتِ الْـوَادِيَ تَنْظُـرُ: هَـلْ تَـرَى أَحَـدًا؟ فَلَـمْ تَـرَ أَحَـداً، فَهَبَطَـتْ مِـنَ الصَّفَـا حَتَّـى إِذَا بَلَغَـتِ الْـوَادِيَ، رَفَعَـتْ طَـرَفَ دِرْعِهَـا، ثُـمَّ سَـعَتْ سَـعْيَ الإِنْسَـانِ الْمَجْهُـودِ، حَتَّـى جَـاوَزَتِ الْـوَادِيَ، ثُـمَّ أَتَـتِ الْمَـرْوَةَ، فَقَامَـتْ عَلَيْهَـا وَنَظَـرَتْ: هَـلْ تَـرَى أَحَـداً؟ فَلَـمْ تَـرَ أَحَـداً، فَفَعَلَـتْ ذَلِـكَ سَـبْعَ مَـرَّاتٍ، قَـالَ ابْـنُ عَبَّـاسٍ قَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: فَذَلِـكَ سَـعْيُ النَّـاسِ بَيْنَهُـمَا، فَلَـمَّا أَشْرَفَـتْ عَـلَى الْمَـرْوَةِ، سَـمِعَتْ صَوْتـاً، فَقَالَـتْ: صَـهٍ، تُرِيـدُ نَفْسَـهَا، ثُـمَّ تَسَـمَّعَتْ، فَسَـمِعَتْ أَيْضـاً، فَقَالَـتْ: قَـدْ أَسْـمَعْتَ، إِنْ كَانَ عِنْـدَكَ غِـوَاثٌ، فَـإِذَا هِـيَ بِالْمَلَـكِ، عِنْـدَ مَوْضِـعِ زَمْـزَمَ، فَبَحَـثَ بِعَقِبِـهِ، أَوْ قَـالَ بِجَنَاحِـهِ، حَتَّـى ظَهَـرَ الْـمَاءُ، فَجَعَلَـتْ تُحَوِّضُـهُ وَتَقُـولُ بِيَدِهَـا هَكَـذَا، وَجَعَلَـتْ تَغْـرِفُ مِـنَ الْـمَاءِ فِي سِـقَائِهَا، وَهُـوَ يَفُـورُ بَعْـدَ مَـا تَغْـرِفُ، قَـالَ ابْـنُ عَبَّـاسٍ: قَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: يَرْحَـمُ اللَّـهُ أُمَّ إِسْـمَاعِيلَ لَـوْ تَرَكَـتْ زَمْـزَمَ، أَوْ قَـالَ: لَـوْ لَـمْ تَغْـرِفْ مِـنَ الْـمَاءِ، لَكَانَـتْ زَمْـزَمُ عَيْنًـا مَعِينـاً، قَـالَ فَشَرِبَـتْ وَأَرْضَعَـتْ وَلَدَهَـا، فَقَـالَ لَهَـا الْمَلَـكُ: لاَ تَخَافُـوا الضَّيْعَـةَ، فَـإِنَّ هَـا هُنَـا بَيْـتَ اللَّـهِ، يَبْنِـي هَـذَا الْغُـلاَمُ، وَأَبُـوهُ، وَإِنَّ اللَّـهَ لاَ يُضِيـعُ أَهْلَـهُ.

وَكَانَ الْبَيْـتُ مُرْتَفِعـاً مِـنَ الأَرْضِ كَالرَّابِيَـةِ، تَأْتِيـهِ السُّـيُولُ، فَتَأْخُـذُ عَـنْ يَمِينِـهِ وَشِـمَالِهِ، فَكَانَـتْ كَذَلِـكَ، حَتَّـى مَـرَّتْ بِهِـمْ رُفْقَـةٌ مِـنْ جُرْهُـمَ أَوْ أَهْـلُ بَيْـتٍ مِـنْ جُرْهُـمَ مُقْبِلِيـنَ مِـنْ طَرِيـقِ كَـدَاءٍ، فَنَزَلُـوا فِي أَسْـفَلِ مَكَّـةَ، فَـرَأَوْا طَائِـراً عَائِفـاً، فَقَالُـوا: إِنَّ هَـذَا الطَّائِـرَ لَيَـدُورُ عَـلَى مَـاءٍ، لَعَهْدُنَـا بِهَـذَا الْـوَادِي وَمَـا فِيـهِ مَـاءٌ، فَأَرْسَـلُوا جَرِيًّـا أَوْ جَرِيَّيْنِ، فَـإِذَا هُـمْ بِالْـمَاءِ، فَرَجَعُـوا فَأَخْبَرُوهُـمْ بِالْـمَاءِ، فَأَقْبَلُـوا، قَـالَ: وَأُمُّ إِسْـمَاعِيلَ عِنْـدَ الْـمَاءِ، فَقَالُـوا: أَتَأْذَنِيـنَ لَنَـا أَنْ نَنْـزِلَ عِنْـدَكِ؟ فَقَالَـتْ: نَعَـمْ، وَلَكِـنْ لاَ حَـقَّ لَكُـمْ فِي الْـمَاءِ. قَالُـوا: نَعَـمْ، قَـالَ ابْـنُ عَبَّـاسٍ قَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: فَأَلْفَـى ذَلِـكَ أُمَّ إِسْـمَاعِيلَ، وَهْـيَ تُحِـبُّ الإِنْـسَ، فَنَزَلُـوا وَأَرْسَـلُوا إِلَى أَهْلِيهِـمْ، فَنَزَلُـوا مَعَهُـمْ حَتَّـى إِذَا كَانَ بِهَـا أَهْـلُ أَبْيَـاتٍ مِنْهُـمْ، وَشَـبَّ الْغُـلاَمُ، وَتَعَلَّـمَ الْعَرَبِيَّـةَ مِنْهُـمْ، وَأَنْفَسَـهُمْ وَأَعْجَبَهُـمْ حِـينَ شَـبَّ، فَلَـمَّا أَدْرَكَ، زَوَّجُـوهُ امْـرَأَةً مِنْهُـمْ.

وَمَاتَـتْ أُمُّ إِسْـمَاعِيلَ، فَجَـاءَ إِبْرَاهِيـمُ، بَعْـدَ مَـا تَـزَوَّجَ إِسْـمَاعِيلُ يُطَالِـعُ تَرِكَتَـهُ، فَلَـمْ يَجِـدْ إِسْـمَاعِيلَ، فَسَـأَلَ امْرَأَتَـهُ عَنْـهُ؟ فَقَالَـتْ: خَـرَجَ يَبْتَغِـي لَنَـا، ثُـمَّ سَـأَلَهَا عَـنْ عَيْشِـهِمْ وَهَيْئَتِهِـمْ فَقَالَـتْ: نَحْـنُ بِـشَرٍّ، نَحْـنُ فِي ضِيـقٍ وَشِـدَّةٍ، فَشَـكَتْ إِلَيْـهِ، قَـالَ: فَـإِذَا جَـاءَ زَوْجُـكِ فَاقْـرَئِي عَلَيْـهِ السَّـلاَمَ، وَقُـولِي لَـهُ يُغَـيِّرْ عَتَبَـةَ بَابِـهِ. فَلَـمَّا جَـاءَ إِسْـمَاعِيلُ، كَأَنَّـهُ آنَـسَ شَـيْئاً، فَقَـالَ: هَـلْ جَاءَكُـمْ مِـنْ أَحَـدٍ؟ قَالَـتْ: نَعَـمْ، جَاءَنَـا شَـيْخٌ كَـذَا وَكَـذَا، فَسَـأَلَنَا عَنْـكَ فَأَخْبَرْتُـهُ، وَسَـأَلَنِي كَيْـفَ عَيْشُـنَا؟ فَأَخْبَرْتُـهُ أَنَّـا فِي جَهْـدٍ وَشِـدَّةٍ، قَـالَ: فَهَـلْ أَوْصَـاكِ بِـشَيْءٍ؟ قَالَـتْ: نَعَـمْ، أَمَـرَنِي أَنْ أَقْـرَأَ عَلَيْـكَ السَّـلاَمَ، وَيَقُـولُ: غَـيِّرْ عَتَبَـةَ بَابِـكَ، قَـالَ: ذَاكِ أَبِي، وَقَـدْ أَمَـرَنِي أَنْ أُفَارِقَـكِ الْحَقِـي بِأَهْلِـكِ، فَطَلَّقَهَـا، وَتَـزَوَّجَ مِنْهُـمْ أُخْـرَى، فَلَبِـثَ عَنْهُـمْ إِبْرَاهِيـمُ مَـا شَـاءَ اللَّـهُ، ثُـمَّ أَتَاهُـمْ بَعْـدُ، فَلَـمْ يَجِـدْهُ، فَدَخَـلَ عَـلَى امْرَأَتِـهِ، فَسَـأَلَهَا عَنْـهُ، فَقَالَـتْ: خَـرَجَ يَبْتَغِـي لَنَـا، قَـالَ: كَيْـفَ أَنْتُـمْ وَسَـأَلَهَا عَـنْ عَيْشِـهِمْ، وَهَيْئَتِهِـمْ. فَقَالَـتْ: نَحْـنُ بِخَـيْرٍ وَسَـعَةٍ، وَأَثْنَـتْ عَـلَى اللَّـهِ، فَقَـالَ: مَـا طَعَامُكُـمْ؟ قَالَـتِ: اللَّحْـمُ، قَـالَ: فَـمَا شَرَابُكُـمْ قَالَـتِ: الْـمَاءُ، فَقَـالَ: اَللَّهُـمَّ بَـارِكْ لَهُـمْ فِي اللَّحْـمِ وَالْـمَاءِ.

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ حَبٌّ، وَلَوْ كَانَ لَهُمْ دَعَا لَهُمْ فِيهِ، قَالَ: فَهُمَا لاَ يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلاَّ لَمْ يُوَافِقَاهُ. قَالَ: فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ، فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلاَمَ، وَمُرِيهِ يُثْبِتُ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ أَتَانَا شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ، وَأَثْنَتْ عَلَيْهِ، فَسَأَلَنِي عَنْكَ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا؟ فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا بِخَيْرٍ، قَالَ: فَأَوْصَاكِ بِشَيْءٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلاَمَ، وَيَأْمُرُكَ أَنْ تُثْبِتَ عَتَبَةَ بَابِكَ. قَالَ: ذَاكِ أَبِي، وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ، أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ، ثُمَّ لَبِثَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ، وَإِسْمَاعِيلُ يَبْرِي نَبْلاً لَهُ تَحْتَ دَوْحَةٍ قَرِيبًا مِنْ زَمْزَمَ، فَلَمَّا رَآهُ قَامَ إِلَيْهِ، فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ، ثُمَّ قَالَ: يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ. قَالَ: فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ. قَالَ: وَتُعِينُنِي؟ قَالَ: وَأُعِينُكَ. قَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتاً، وَأَشَارَ إِلَى أَكَمَةٍ مُرْتَفِعَةٍ عَلَى مَا حَوْلَهَا، قَالَ: فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، فَجَعَلَ إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ، وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ، جَاءَ بِهَذَا الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ، فَقَامَ عَلَيْهِ وَهْوَ يَبْنِي، وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ، وَهُمَا يَقُولاَنِ: ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ۝١٢٧﴾ البقرة، قَالَ: فَجَعَلاَ يَبْنِيَانِ حَتَّى يَدُورَا حَوْلَ الْبَيْتِ، وَهُمَا يَقُولاَنِ: ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ۝١٢٧﴾ البقرة}.

لە سەعیدی کوڕی جوبەیرەوە هاتوە دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس گوتی: یەکەمین جار کە ئافرەتان دامێنی خۆیان درێژ کرد، {کراسی خۆیان درێژ کرد، کە لە دوایان بخشێ} لەلایەن دایکی ئیسماعیلەوە بوو، ئەویش بۆیە دامێنی کراسەکەی درێژ کرد {کە لە دوای بخشێ} تاکو ئەگەر بە شوێنێکدا ڕۆیی، سارە نەتوانێ بەدوایدا بچێ و شوێن پێی هەڵبگرێ و دامێنی کراسەکەی، شوێنەکەی ون بکات و بیسڕێتەوە {دیارە پێکەوە هەوێ بوون، خوا لە هەردووکیان ڕازی بێ و، دوای ئەوەی هاجەر ئیسماعیلی دەبێ، سارە زۆر هەستیاریی بەرانبەری پەیدا دەبێ، وەك لە صەحیحی بوخارییشدا هاتوە، دواتر هەر لەسەر داواکاریی سارە دەبێ کە ئیبراهیم، ئیسماعیل و هاجەر دەبات و لە شوێنی ئێستای شاری مەککە نیشتەجێیان دەکات، لێرەدا عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ بەسەرهاتەکە کورت دەکاتەوە}[1] دوایی ئیبراهیم ؈ هاجەر و ئیسماعیلی کوڕی لە کاتێکدا کە شیرەخۆرە بوو، بردنی هەتاکو لەلای ماڵ (بیت) دایانان (نیشتەجێی کردن)، لەلای درەختێك لە پشت ئەو شوێنەوە کە دوایی ئاوی زەمزەمی لێ پەیدا دەبێ، لە سەرووی مزگەوتەوە {کە دوایی مزگەوتی لێ پەیدا دەبێ، ئەگەرنا ئەوکاتە نە مزگەوت هەبووە، نە ئاوی زەمزەم هەبووە، نە شاری مەککەش هەبووە، هیچ

---

(١) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست.

ئاوەدانییەکی لێ نەبووە} لەو کاتەدا لە مەککە هیچ کەسێکی لێ نەبووە و ئاویشی لێ نەبووە و لەوێ دایانا و جەواڵێك {یان توورەکەیەك} خورما لەگەڵ مەشکەیەك ئاویشی لەلا دانان، دوایی ئیبراهیم ﵇ پشتی تێکردن و گەڕایەوە، هاجەری دایکی ئیسماعیل شوێنی کەوت و گوتی: ئەی ئیبراهیم! بۆ کوێ دەچی و ئێمە لەو شیوە بەجێ دێڵی، کە نە مرۆڤێکی لێیە و نەهیچی لێیە؟ چەند جارێك ئەوەی دووبارە کردەوە، بەڵام ئیبراهیم ئاوڕی لێ نەدایەوە، دوایی هاجەر گوتی: ئایا خوا فەرمانی بەمە پێ کردووی؟ ئیبراهیم گوتی: بەڵێ، گوتی: کەواتە خوا ئێمە زایە ناکات، دوایی هاجەر گەڕایەوە و ئیبراهیمیش ڕۆیشت تاکو لەلای (ثَنِيَّة) {شوێنێکە لە مەککە} بە شێوەیەك کە هاجەر نەیدەبینی، لەوێ ڕووی کردە (بیت) و {ئەو شوێنەی کە ئێستا کەعبەی لێ دروست کراوە} دەستی بەرز کردەوەو بەو وشانە لە خوا پاڕایەوە و فەرمووی:

﴿رَّبَّنَآ إِنِّيٓ أَسۡكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيۡرِ ذِي زَرۡعٍ عِندَ بَيۡتِكَ ٱلۡمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ فَٱجۡعَلۡ أَفۡـِٔدَةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ تَهۡوِيٓ إِلَيۡهِمۡ وَٱرۡزُقۡهُم مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡكُرُونَ ﴿٣٧﴾﴾.

دایکی ئیسماعیلیش دەستی کرد بە شیر پێدانی ئیسماعیل و بۆخۆشی لە ئاوەکەی دەخواردەوە (دیارە لە خورماکەشی خواردوە) هەتا کاتێك ئەو ئاوەی لە مەشکەکەدا بوو، بڕا، دایکەکە تینووی بوو، منداڵەکەش تینووی بوو، ئنجا کاتێك هاجەر تەماشای ئیسماعیلی دەکرد، لە تینووان و لە برسان خۆی تێکباهەڵدەدا و، لینگە فرتەی بوو، ئەویش ڕۆیشت بۆ ئەوەی کە بەو شێوەیە ئیسماعیل نەبینێ، (واتە: ڕۆیشت تەماشا بکات، بزانێ: کەسێك نابینێ؟) سەرنجی دا تەپۆلکەی سەفا نزیکترین چیا بوو، بە نسبەت ئەوەوە، بۆیە چووە سەر تەپۆلکەی سەفا و ڕووی کردە شیوەکە، بزانێ: هیچ کەس دەبینێ؟ کەسی نەبینی، دوایی لە تەپۆلکەی سەفا دابەزی، تاکو گەیشتە نێو شیوەکە و کراس و دامێنی خۆی هەڵکرد، تاکو بتوانێ چاك بڕوات، بە نەرمە غار ڕۆیشت، وەك کەسێکی ماندووی بێ تاقەت، تاکو لە شیوەکە تێپەڕی و، گەیشتە سەر تەپۆلکەی مەڕوە، لەوێش لەسەر شاخۆلکەی مەڕوە، دووبارە لەوێشەوە سەرنجی دا بەملاو لادا، داخۆ کەسێك دەبینێ؟ دووبارە کەسی نەبینی، ئیدی بەم شێوەیە حەوت جاران وای کرد (واتە: لە سەفاوە چوو بۆ مەڕوە و لە مەڕوەوە هاتەوە سەفا، حەوت جاران بەو شێوەیەی کرد) عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (**فَذَلِكَ سَعيُ النَّاسِ بَينَهُما**)، هاتن و چوونی ئێستای خەڵك لە نێوان سەفا و مەڕوەدا، بەهۆی ئەو هاتن و چوونەی هاجەرەوە

بووە، لە نێوانی ئەو دوو شاخۆلکەیەدا، (دیارە ئەو کاتە ئەو دوو شاخۆلکەیە بەرز بوون، بەڵام وردە وردە داڕووخاون و نزم بوونەوە) تاکو پەیسەرێك و سۆراغێك بکات، بزانێ: کەس دەبینێ یان نا؟ ئنجا کاتێك بۆ دواجار چوو بۆ سەر شاخۆلکەی مەروە، دەنگێکی بیست، بە خۆی گوت: بێ دەنگ بە (وەك بڵێی: گوێ هەڵخە، هەناسەی خۆی بڕی، بۆ ئەوەی چاك گوێ بگرێ)، ئنجا دووبارە دەنگەکەی بیستەوە، دوایی هاجەر بانگێکی کرد و گوتی: ئەوە وات کرد، کە من دەنگت ببیستم، ئەگەر هاوکارییەکت بۆ من پێ دەکرێ، با بزانم، تەماشای کرد ئەوە فریشتەکە (مەبەست پێی جیبریلە) لەو شوێنەیە، کە دوایی سەرچاوەی زەمزەمی لێ پەیدا بووە، بە پاژنە پێی، یاخود بە باڵەکەی لە زەوییەوە دەژەنی و، عەرزی هەڵدەکەند، تاکو ئاوەکە دەرکەوت، کە ئاوەکە دەرکەوت هاجەریش چوو، ئەو ئاوەی کە هەڵقوڵی لەوێ، بەدەستی ویستی ئاوەکە نەڕوا و حەوزێکی بۆ دروست کرد، پاشان دەستی کرد بەوە کە بەمست لەو ئاوەی کە لە حەوزەکەدا کۆبوو بووەوە لە کاتێکدا کە دەردەقوڵی، مەشکەکەی لێ پڕ کرد، عەبدوڵلای کوڕی عەبباس دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا بەزەیی بە دایکی ئیسماعیلدا بێتەوە، ئەگەر لە زەمزەم گەڕابایە، (ئەگەر بەدەستی مستی تێهەڵ نەدابایە و، لێی گەڕابایە) ئاوی زەمزەم دەبوو بە سەرچاوەیەکی گەورە، (واتە: گەورەتر لەوەی کە ئێستا هەیە) ئنجا هاجەر و لە ئاوەکەی خواردەوە و شیری دا بە منداڵەکەی و، فریشتەکەش (جیبریل کە بۆی چۆتە سەر شێوەی مرۆڤێك) پێی گوت: لە فەوتان مەترسێن، لێرەدا لەم شوێنە ماڵێك بۆ خوا دروست دەکرێ، ئەم کوڕە (ئیسماعیل)و بابی ئەو ماڵە بۆ خوا دروست دەکەن و، هەرکەسێك عایدی خوابێ و، لە خوا نزیك بێ، خوا زایەی ناکات، ئنجا دەڵێ: کاتی خۆی کەعبە شوێنەکەی بەرزایی بوو لە زەوی (وەك تەپۆلکەیەك بوو)، بەڵام وردە وردە لافاو هاتن، لەلای ڕاست و لەلای چەپیان برد، (تاکو دوایی بەم شێوەیە شوێنەکەی نزم بووەوە} ئنجا هاجەر و ئیسماعیلی کوڕی بەو شێوەیە مانەوە، تاکو جارێك کاروانێك لە هۆزی جورهوم، یاخود بنەماڵەیەك لە جورهوم، بەلایاندا تێپەڕین، کە لە ڕێی کەدائەوە دەگەڕانەوە (ناوی شوێنێکی ئەو ناوچەیەیە) لە خوارەوەی ئەو شوێنەی کە مەککەی لێ دروستکراوە، لەوێ مەنزڵگەیان خست، باڵندەیەکیان بینی بە ئاسمانێوە بوو، گوتیان: ئەو باڵندەیە لە ئاو دەگەڕێ و بەپێی شارەزایی ئێمە، ئەم شیوە هەرگیز ئاوی تێدا نەبووە، دەلیلێکیان، یاخود دوو کەسیان ناردن، کە بگەڕێن و بپشکنن ئایا ئاوی لێ پەیدا بووە؟ تەماشایان کرد ئاوی لێ هەیە، دەلیلەکان گەڕانەوە، هەواڵیان پێدان کە ئەو شوێنە ئاوی لێیە، ئەوانیش هاتن بۆ سەر ئاوەکە، دایکی ئیسماعیلیش لەسەر ئاوەکە بوو،

پێیان گوت: ئایا مۆڵەتمان دەدەی کە ئێمەش لێرە بارگە و بنە بخەین و، ئێرە بکەین بە نشینگەی خۆمان؟ لەبەر ئەوەی ئاوەکە هی ئەو بووە، گوتی: بەڵێ، بەڵام مافتان بە ئاوەکەوە نیە (ئەو مەرجەی لێ گرتن) گوتیان: باشە (ڕازیین)، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: کاتێك ئەوە بوو، کە دایکی ئیسماعیلیش خوا خوای بوو هۆگرێك و ئاوەدانییەکی لە دەور پەیدا بێ، بۆ خۆی بە تاقی تەنیا لەگەڵ ئەو منداڵە بووە، ئیدی لەوێ دابەزین (هۆزی جورهوم)، لەو شوێنە بارگەیان خست، دواتر بە دوای کەس و کاری خۆیاندا نارد، ئەوانیش هاتن و ئەوێیان قەرەباڵغ کرد، هەتا وای لێهات چەند ماڵێك لەوێ کۆبوونەوە.

دواتر ئیسماعیل گەورە بوو (بوو بە گەنج) و زمانی عەرەبییش لەوانەوە فێر بوو، {ئەگەرنا ئیسماعیل دایکی قیبتیی بووە و بە زمانی خەڵکی میسری ئەو کاتە قسەی کردوە و باییشی ئبراهیم عەرەب نەبووە، چونکە هەر بەپێی ڕێزمانی زمانی عەرەبی، وشەی (ئیبڕاهیم و ئیسماعیل) ناوی ئەعجەمیین و عەرەبیی نین} ئنجا کاتێك کە گەورە بوو (بوو بە گەنج)، ئەوانیش پێی سەرسام بوون و بە مرۆڤێکی باشیان هاتە بەرچاو، بۆیە کاتێك کە باڵغ بوو (گەورە بوو)، ئافرەتێك لە خۆیانیان پێدا، ئنجا هەر لەو سەرو حەددەدا، ماوەیەك دواتر دایکی ئیسماعیلیش وەفاتی کرد، دوای ئەوەی ئیسماعیل هاوسەرگیریی کرد، ئیبڕاهیم ؑ هات بۆ ئەوەی سۆراغی ماڵ و منداڵی بکات و، بزانێ داخۆ چییان لێهاتوە؟ کە چوو بۆ ماڵی ئیسماعیلی کوڕی، ئیسماعیلی نەبینی (دیارە لە ماڵەکانی دیکەی پرسیوە و، ماڵی ئیسماعیلی بینیوەتەوە) لە هاوسەرەکەی پرسی: ئیسماعیل لە کوێیە؟ هاوسەرەکەی گوتی: چۆتە دەرێ بۆ ڕاو و شکار، تاکو نێچیرێك، یاخود خۆراکێك شتێکمان بۆ بهێنێتەوە، ئیبڕاهیم دەربارەی ژیان و گوزەرانیان لێی پرسی: وەزعتان چۆنە و بارو دۆختان چۆنە؟ ئەویش گوتی: گوزەران و بارو دۆخمان زۆر خراپە و ئێمە لە تەنگ دەستیی و سەغڵەتیی داین، {سکاڵای خۆی لەلا کرد} ئیبڕاهیم پێی گوت: ئەگەر هاوسەرەکەت هاتەوە، سەلامی پێ بگەیەنە و پێشی بڵێ: با شیپانەی (چوارچێوە)ی دەرگاکەی بگۆڕێ، کاتێك ئیسماعیل هاتەوە، وەك بۆنێکی کرد بێ، هەستی کرد کەسێك هاتبێ، گوتی: کەس هاتوە بۆ لاتان؟ خێزانەکەی گوتی: بەڵێ، پیاوێکی بەتەمەن هات، حاڵ و حیسابی ئاواو ئاوا بوو، لەبارەی تۆوەش پرسیاری لێ کردم، منیش هەواڵم پێدا و، دەربارەی ژیان و گوزەرانمان پرسیاری کرد، هەواڵم پێدا، کە ئێمە لە تەنگ دەستیی و سەغڵەتیی داین، ئیسماعیل پێی گوت: ئایا هیچ ئامۆژگاریی نەکردی؟ {هیچ

پێشنیاری بۆ نەکردی؟} ئافرەتەکە گوتی: با، فەرمانی پێکردم کە سەلامت پێ بگەیەنم، گوتیشی: با شیپانە و چوارچێوەی دەرگایەکەی بگۆڕێ! ئیسماعیل گوتی: ئەوە بابم بووە، فەرمانیشی پێکردووم لە تۆ جیاببمەوە، تۆ بچۆرەوە لای کەس و کارت، ئیسماعیل دەستی لێ هەڵگرت (تەڵاقی دا) و، ئافرەتێکی دیکەی لێهێنان، ماوەیەك ئیبراهیم ﷺ نەچوو بۆ لایان {ئەوەندەی کە خوا حەز بکات، ماوەیەکی پێ چوو} دوایی جارێکی دیکە هاتەوە بۆ سەردانیان، دیسان ئیسماعیلی لەوێ نەبینی، چوو بوو بۆ ڕاو و شکار {ژیانیان لەسەر ڕاو و شکار بووە} چوو بۆ لای هاوسەرەکەی و دەربارەی ئیسماعیل لێی پرسی؟ ئەویش {ئافرەتەکە} وەڵامی دایەوە و گوتی: چووە بژیوێکمان بۆ پەیدا بکات، ئیبراهیم ﷺ دەربارەی حاڵ و گوزەرانیان پرسیاری لێکرد و گوتی: حاڵ و بارو دۆختان چۆنە؟ ئەویش گوتی: وەزعمان باشە، ژیان و گوزەرانمان لە فراوانیی و خۆشییدایە و سوپاس و ستایشی خوای کرد، گوتی: خواردنتان چییە؟ ئەویش گوتی: خواردنمان گۆشتە، ئیبراهیم ﷺ گوتی: ئەدی خواردنەوەتان چییە؟ گوتی: خواردنەوەشمان ئاوە، ئیبراهیم ﷺ گوتی: (**اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُم فِي اللَّحْمِ وَالْـمَاءِ**)، خوایە! پیت و پێزیان بۆ بخە گۆشت و ئاوەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ئەو کاتە دانەوێڵەیان نەبووە، ئەگەر دانەوێڵەیان هەبووایە، ئیبراهیم دوعای بۆ دانەوێڵەش بۆ دەکردن کە پیت و بەرەکەتی بکەوێتێ، عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: تەنیا لە مەککە خەڵك دەتوانێ بە گۆشت و ئاو بژیی، بەڵام لە جگە لە مەککە، هیچ کەسێك بە تەنیا بە گۆشت و ئاو مەدار ناکات، {یانی: لەبەر بەرەکەتی دوعایەکەی ئیبراهیم ﷺ، هەڵبەتە ژینگەکەش بۆ خۆی وایە}.

ئنجا ئیبراهیم بە هاوسەری ئیسماعیلی گوت: ئەگەر هاوسەرت هاتەوە، سڵاوی پێ بگەیەنە و پێشی بڵێ: با شیپانە و چوارچێوەی دەرگاکەی بچەسپێنێ.

کاتێك ئیسماعیل هاتەوە، گوتی: هیچ کەس هاتوە بۆ لاتان؟ خێزانەکەی گوتی: بەڵێ، پیاوێکی بەتەمەنی شکڵ و شێوە جوان هات، زۆر مەدحی کرد، کە پیاوێکی ئەوەندە نوورانیی و جوان بوو و، دەربارەی تۆش پرسیاری لێکردم، منیش هەواڵم پێدا، هەروەها دەربارەی ژیان و گوزەرانمان پرسیاری لێکردم، منیش هەواڵم پێدا: کە ئێمە ژیانمان باشە، بارو گوزەرانمان خۆشە، ئیسماعیل پێی گوت: هیچ ئامۆژگاریی نەکردی؟ هیچ پێشنیاری نەکرد کە بەمن بڵێی؟ گوتی، بەڵێ، سڵاوی لێکردی و فەرمانیشی پێکردی: کە شیپانە و چوارچێوەی دەرگایەکەت بچەسپێنی، ئیسماعیل گوتی: ئەوە بابم بووە و تۆ چوارچێوەی دەرگایەکەمی {تەعبیرێکی ڕەمزییە بۆ ئەوە}و فەرمانی پێکردووم کە تۆ بهێڵمەوە لەلای

خۆم، دوای ماوەیەك ئیبراهیم چۆوە بۆ لایان، ئەوەندەی کە خوا حەز بکات {دیارە هەر بەین بەین سەردانی کردوون} لەو کاتەدا ئیسماعیل تیری چاك دەکرد، {لە لقی درەخت بڕیویەتی بۆ ئەوەی چاکی بکات و دواتر نووکێکی ئاسنی تێ بخات و، بۆ ڕاو و شکار بەکاری بهێنێ} ئیسماعیل لە ژێر درەختێك دا کە لە نیزیك ئاوی زەمزەمەوە بوو، دانیشتبوو، کاتێك ئیسماعیل ئیبراهیمی بابی بینی، هەڵسا بۆی (بەرەو پێشوازیی چوو)، هەروەك باب لەگەڵ کوڕ و کوڕ لەگەڵ باب چی دەکەن! ئەوانیش ئاوایان کرد {ئیسماعیل دەستی بابی ماچ کردوە و ئیبراهیم کوڕەکەی خۆی ماچ کردوە و، لەباوەشی گرتوە} دواتر ئیبراهیم گوتی: ئەی ئیسماعیل! خوا فەرمانێکی پێ کردووم، ئیسماعیل گوتی: پەروەردگارت بەچی فەرمانی پێ کردووی، ئەنجامی بدە، ئیبراهیم گوتی: ئنجا هاوکاریم دەکەی؟ گوتی: بەڵێ، هاوکاریت دەکەم، فەرمووی: خوا فەرمانی پێکردووم: لێرە ماڵێك دروست بکەم، ئاماژەی بۆ گردێك کرد کە بەرزتر بوو لە دەور و بەری خۆی، {پێشتر باسمان کرد: ئەو شوێنەی کەعبەی لێ دروستکراوە، بەرزتر بووە، بەڵام دواتر هەر لافاو هاتوە و خوراندوویەتی، تاکو لەگەڵ زەوی دەورو بەریدا تەخت بووە} لەوێ ئیبراهیم ﷺ دەستی کرد بەدانانی بناغەی کەعبە (ماڵی خوا)، ئیبراهیم بینای دەکرد و، ئیسماعیلیش بەردی بۆ دەهێنان، تاکو دیوارەکە بەرز بۆوە، لەو کاتەدا کە دیوار بەرز بۆوە دەستی نەیدەگەیشتێ، ئیسماعیل بەردێکی بۆ هێنا کە ئیبراهیم لەسەری بوەستێ، {ئەوەی ئێستا پێی دەڵێن: مەقامی ئیبراهیم، دیارە بەردێکی گەورە و بەرز بووە، بۆ ئەوە بووە ئیبراهیم بچێتە سەری و، دەستی بگاتە دیوارە بەرزەکان و ئیسماعیل بەردانی وێ بدات ئەویش لەسەری دابنێ} ئنجا لەو کاتەدا ئیبراهیم بەیتی دروست دەکرد و، ئیسماعیلیش بەردی بۆ دەهێنان و هەردووکیان دەیانگوت:

﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾﴾ البقرة، واتە: پەروەردگارمان! لێمان وەربگرە، بێگومان تۆ بیسەری زانای.

کوڕەکانی ئیسماعیل: لە قورئاندا باس نەکراوە، ئیسماعیل چەند کوڕی هەبوون، بەڵام ئاماژە هەیە، هەم لە (**صحيح البخاري**)دا، هەم لە قورئاندا، کە وەچەی لێ پاشکەوتبێ، بەڵام لە پەیمانی کۆندا، هاتوە:

(وَهَذَا سِجِلُّ مَوَالِيدِ إِسْمَاعِيل بن إبراهيم الذي أنجبتْهُ هَاجَر المِصْرِيَّة الجَارِيَة لِسارة، لإبراهيم، وَهَذِهِ أَسْمَاءُ أَبْنَاءِ إسماعيل، مُدَوَّنَةً حَسْبَ تَرْتِيْبِ وِلَادَتِهِم: نبايوت بكر إسماعيل،

وقيدار، وأَدْبَئيل، ومِبسام، ومِشْماع، ودُومَة، ومَسَّا، وحَدَار، وتَيْما، ويَطور، ونافيش، وقِدْمة، وقد صاروا اثني عشر رئيساً لاثنتي عشرة قبيلة).[١]

واتە: ئەمە تۆماری کوڕەکانی ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیمە، کە لە هاجەری میسری کەنیزەکی سارە، بۆ ئیبراهیم لە دایك بوو بوون، ئەوەش ناوی کوڕەکانی ئیسماعیلە بە پێی ڕیزبەندیی لە دایك بوونیان نووسراون: (نەبایوت کوڕی گەورەی ئیسماعیل، و قەیدار، و ئەدبەئیل، و میبسام، و میشماع، و دوومە، و مەسسا، و حەدار، و تەیما، و یەتور، و نافیس، و قەدیمە) دوایی بوونە دوازدە (١٢) سەرۆك بۆ دوازدە (١٢) هۆز.

٤)- کۆچی دوایی کردنی ئیسماعیل عليه السلام:

ئیسماعیل عليه السلام بە پێی قسەی (پەیمانی کۆن) تەمەنێکی زۆری بووە، دەڵێ: **(مَاتَ إِسْمَاعيل وَلَهُ مِنَ العُمُر مائَة وَسَبْعٌ وَثَلاَثُونَ سَنَةً، وَلَحِقَ بقَوْمِهِ ...).**

واتە: ئیسماعیل مرد لە کاتێکدا کە تەمەنی سەدوسی و حەوت ساڵ (١٣٧) بوو و، بە خەڵکەکەی دیکەیەوە پەیوەست بوو {واتە: لە جیهانی بەرزەخدا، بەوانەوە پەیوەست بوو}.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين: الإصحاح ٢٥، ص٦٦.

مەسەلەی سێیەم:

باسی ئیدریس ﷺ کە مرۆڤێکی زۆر ڕاست بووە و، پێغەمبەر بووە و، خوا بۆ شوێنێکی بڵند بەرزی کردۆتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِدۡرِيسَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيّٗا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِدۡرِيسَ ﴾، هەروەها لە کتێبدا {کە قورئانە} باسی ئیدریسیان بۆ بگێڕەوە.

٢)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيّٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەو زۆر ڕاست بوو و پێغەمبەریش بوو {هەواڵپێدراو، یان هەواڵپێدەر بوو}(نَبِيّاً) بە: (نبيئاً)یش خوێنراوەتەوە.

٣)- ﴿ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾، بەرەو شوێنێکی بەرزیش بڵندمان کرد، یان بەرەو شوێنێکی بڵند، بەرزمان کردەوە.

پێویستە بزانین کە ئیدریس لەلای مێژوونووسان بە باپیری بابی نووح ﷺ دانراوە، کەواپێدەچێ: لەوەدا هەر پشتیان بە (پەیمانی کۆن) بەستبێ، کە دەڵێ: (**إدريس جَدُّ أبي نُوح: نوح بن لامَك بن متوشالح بن أخنوخ**)[1]، واتە: ئیدریس باپیری بابی نووحە، نووح کوڕی لامەکە، لامەك کوڕی مەتوشالحە، مەتوشالحیش کوڕی ئەخنووخە.

کەواتە: (أخنوخ) کە بە (**خنوخ**)یش هاتوە، ناوی ئیدریسە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾، ئەمە دوو واتایان دەگەیەنێ:

أ- هەندێکیان دەڵێن: ئەو بەرزکردنەوەیە مەبەست پێی بەرزکردنەوەی مەجازییە، یانی: پلەو پایەی مەعنەوییمان بەرزکردەوە، نەك خۆی بە جەستە بەرزکرابێتەوە بۆ شوێنێکی بڵند.

ب- واتایەکی دیکەی ئەوەیە کە ئەو بەرزکردنەوە، بەرزکردنەوەیەکی ڕاستەقینەیە، نەك مەجازیی، واتە: بە جەستە و ڕواڵەت بەرزکراوەتەوە بۆ ئاسمان، کە ئەمە لە (**صحيح البخاري**) و(**صحيح**

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين: الإصحاح:٥، ص٢٢.

مسلم)دا هاتوە، كە دوایی باسی دەكەین، هەرچەندە (**محمد الطاهر بن عاشور**)[1]، دەڵێ: (**لكنَّ حديث الإسراء لا دليلَ فيه على هذا، لأنه تحدَّث عن أنبياء آخرين كذلك**) واتە: فەرموودەكەی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە، بەڵگەی لەو بارەوە تێدا نیە {كە ئیدریس بە جەستە بەرزكرابێتەوە بۆ ئاسمان، (ئاسمانی چوارەم)} چونكە لە فەرموودەكەدا باسی پێغەمبەرانی دیكەش كراوە لە ئاسمانەكانی دیكە، كەواتە: بوونی ئەوان لە ئاسمانەكانی دیكەدا چۆنە؟ هی ئیدریسیش هەروایە.

كورتە باسێك لە بارەی ژیان و بەسەرهاتی ئیدریسەوە عليه السلام:

ئێمە لە شەش بڕگەدا بەكورتیی باسی ئیدریس عليه السلام دەكەین، چونكە بەسەرهاتی ئیدریس لە قورئاندا زۆر بە كورتیی هاتوە و، لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ بەس لەو فەرموودەیەدا كە باسی شەو ڕۆ و بەرزبوونەوە دەكات، باسیكراوە كە دەفەرموێ: لە ئاسمانی چوارەم دا ئیدریس پێشوازیی لێكردم، تەنیا ئەوەندە هاتوە، شتی دیكە باسكراوە، بەڵام جێی پشت پێ بەستن نیە، ئەگەرنا لە پەیمانی كۆندا زۆر شت باسكراوە، هەرچەندە من لەو شەش بڕگەیەدا، هەندێ شتم هەر لێوە هێناوە، چونكە جۆرێك لە بەرچاو ڕوونیی تێدایە، دەربارەی ئیدریس عليه السلام، با سەلمێنراوو پشت پێ بەستراویش نەبێ، ئنجا هیچ حوكمێكی شەرعییشیان پێوە پەیوەست نیە، تاكو دەست بەستراو بین، وەك مەسەلەكانی حەڵاڵ و حەڕام.

١)- ژمارەی ناوهێنرانی ئیدریس لە قورئان دا:

ئیدریس تەنیا دوو جاران، ناوی لە قورئاندا هاتوە:

شوێنی یەكەم: ﴿ وَٱذۡكُرۡ فِي ٱلۡكِتَٰبِ إِدۡرِيسَۚ إِنَّهُۥ كَانَ صِدِّيقٗا نَّبِيّٗا ٥٦ ﴾ مريم.

شوێنی دووەم: ﴿ وَإِسۡمَٰعِيلَ وَإِدۡرِيسَ وَذَا ٱلۡكِفۡلِۖ كُلّٞ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ٨٥ وَأَدۡخَلۡنَٰهُمۡ فِي رَحۡمَتِنَآۖ إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ٨٦ ﴾ الأنبياء، واتە: هەروەها ئیسماعیل و ئیدریس و **ذەلكیفل**، هەر كامێكیان لە خۆڕاگران بوون و، خستماننە نێو بەزەیی خۆمانەوە، چونكە ئەوان لە چاكان بوون.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٦، ص١٣١.

٢)- ئیدریس لە سەرچاوە مێژووییەکان دا:

سەرچاوە مێژووییەکان گوتوویانە:

ئیدریس عليه السلام لە میسر لە دایك بووە و بە (**هیرمس الهَرَامِسَة**)، حەکیمی حەکیمان، فەیلەسووفی فەیلەسووفان ناوی هاتوە، چونکە ئیدریس ناوی زۆر بە حەکیم ڕۆیشتوە، یانی: لێزان و کارامە و قسە نەستەق، وشەی (**هیرمس**)یش ناوی عەلەمە و وشەیەکی سوریيانییەو لە (هیرموس)ەوە هاتوە، کە کەسێکە بیر وڕایەکی پتەوی هەبێ و پیاوێکی ئەزموونکار بێ.

زۆربە گوتوویانە: ئیدریس عليه السلام لە میسر لە دایك بووە و، هەر لەوێش زیاتر ژیانی بردۆتە سەر.

هەندێکیش گوتوویانە: لە بابل لە دایك بووەو، دوایی کۆچی کردوە بۆ میسرو، ژیانەکەی زیاتر لە میسر بردۆتە سەر.

شایانی باسە: لە (پەیمانی کۆن[1])دا، ناوی ئیدریس بە (**خنوخ**) هاتوە، کە بە عەرەبی دەبێتە: (**أخنوخ**)، ئنجا ئایا (**أخنوخ**)، یان (**خنوخ**) چۆن گۆڕاوە بۆ ئیدریس؟ یاخود هەر لێیان تێکچووە؟ بە تەئکید ئەوەی خوا فەرموویەتی هەر ئەوە ڕاستە(٢).

٣)- دەربارەی بەرزکرانەوەی ئیدریس بۆ ئاسمانی چوارەم:

أ)- خوا دەفەرموێ: ﴿ وَرَفَعۡنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ٥٧ ﴾ مریم، - (ئیدریس)مان - بۆ شوێنێکی بڵند بەرز کردەوە.

وەك پێشتر گوتمان: دوو ڕا هەن لەو بارەی بەرزکرانەوەی ئیدریسەوە:

یەك: هەندێك دەڵێن: مەبەست پێی بەرزکردنەوەی مەجازییە، واتە: پلەو پایەمان بەرزکردوە، پلەو پایەی مەعنەویی.

دوو: هەندێکیش گوتوویانە: بەڵکو مەبەست پێی بەرزکردنەوەی ڕاستەقینەو جەستەییە و، بۆ ئاسمانی چوارەم بە جەستەوە بەرزکراوەتەوە.

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين: الإصحاح:٥، ص٢٢.

(٢) ئەو زانیارییانە لە (أطلس القرآن) ص (١٧)دا هاتوون، کە هی دکتۆر (شوقي أبو خليل)ە، هەروەها لە (قصص القرآن لابن كثير) ص (٦٢، ٦٣)دا هاتوون، هەروەها لە (قصص القرآن)ی (عبدالوهاب النجار) ص (٢٤ - ٢٩)دا.

ب- لە باسی (الإسراء والمعراج)، {شەورِۆ بەرزبوونەوە}دا، ئەم دەقە لە بارەی ئیدریسەوە هاتوە:

{ثُمَّ عَرَجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ، قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قَالَ: وَقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ. فَفُتِحَ لَنَا فَإِذَا أَنَا بِإِدْرِيسَ، فَرَحَّبَ وَدَعَا لِي بِخَيْرٍ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ ﴾مريم} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِي: ٣٣٤٢، وَمُسْلِمٌ: ٤٠٩، وَالنَّسَائِيُّ: ٤٤٨، وَاللَّفْظُ لِمُسْلِم).

واتە: دوایی بەرزی کردنەوە بۆ ئاسمانی چوارەم، جیبریل عليه السلام داوای دەروازە کردنەوەو دەرگا کرانەوەی کرد، گوترا: کێیە؟ گوتی: جیبریلم، گوترا: کێت لەگەڵە؟ گوتی: موحەممەد صلى الله عليه وسلم، گوترا: رەوانەکراوە و کراوەتە پێغەمبەر؟ گوتی: رەوانەکراوە، دەرگامان بۆ کرایەوە، لەوێ ئیدریسم بینی سڵاوی لێکردم و بەخێری هێنام و دوعای چاکی بۆ کردم، خوای زاڵی پایە بەرزیش فەرموویەتی: ﴿ وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾ ﴾مريم، واتە: بۆ شوێنێکی بڵند بەرزمان کردەوە.

ئەمەش زیاتر پشتگیری ئەو رایە دەکات، کە ئیدریس وەك عیسا عليه السلام بە جەستەوە بەرزکرابێتەوە بۆ ئاسمان و، دیارە ئیدریس لە ئاسمانی چوارەمە، بەڵام واتایەکەی دیکەش هەر دەگەیەنێ، کە مەبەست بەرزکرانەوەی پلەو پایەی بێ، واتە: بەرزکرانەوەی مەعنەویی.

٤)- چەند تێشکێکی دیکە بۆ سەر کەسایەتیی ئیدریس عليه السلام :

یەك: لە بارەی ئیدریسەوە ئەمەش هاتوە کە گوتراوە: (**وكان أول بني آدم أعطي النبوة، بعد آدم وشيث عليهم السلام**)[1]، واتە: (ئیدریس) یەکەمین وەچەی ئادەم بووە، لە دوای ئادەم و شیث، پلەی پێغەمبەرایەتیی پێدراوە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**).

دوو: هەروەها لەو بارەوە ئەمەش هاتوە: (**وَذَكَرَ ابْنُ إِسْحَاقٍ: أَنَّهُ أَوَّلَ مَنْ خطَّ بالقَلَمِ**)[2].

واتە: (**إبن إسحاق**) باسی کردوە کە (ئیدریس) یەکەمین کەس بووە بەقەڵەم نووسیویەتی.

سێ: هەروەها لەو بارەوە ئەمەش هاتوە: (**أَدْرَكَ مِنْ حَيَاةِ آدَمَ ثلاثمائة وثماني سِنين**) واتە: ئیدریس لەگەڵ ئادەمدا سێیسەدو هەشت (٣٠٨) ساڵ ژیاوە.

---

(١) أخرجه ابن سعد في الطبقات الكبرى، ج١، ص١٦، عن ابن عباس رضي الله عنهما.

(٢) (قصص الأنبياء) ابن كثير، ص ٦٢.

دیارە دەبێ ئیدریس لە دوای ئادەمیش تەمەنێکی گوزەراند بێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە (٣٠٨) ساڵی تەمەنی لەگەڵ باپیرەی ئادەمدا بەڕێکردوە، ئەمەش هەر لە: (**قصص الأنبیاء**)ی (**إبن کثیر**)[1]دا هاتوە، ئنجا ئەوان لە کوێوە هێناویانە؟ زیاتر واپێدەچێ لە پەیمانی کۆنەوە و لە کتێبەکانی دیکەی خاوەن کتێبەکانەوە هێنابیان.

٥)- چەند حیکمەتێکی ئیدریس:

ئیدریس ﷺ کە بە (**هیرمس الهرامسة**)، یانی: حەکیم و قسە نەستەق و قسە زان و کارزان ناودار بووە، لە هەندێك کتێب و سەرچاوان دا، زۆر لە حیکمەتەکانی گێڕدرانەوە، کە من حەوتیانم لێ گوڵبژێر کردوون:

١- (**لن یستطیع أحد أن یشکر الله علی نِعَمِهِ بِمثل الإنعام علی خلقه**)، واتە: هیچ کەس ناتوانێ سوپاسگوزاریی خوا لەسەر چاکەکانی بکات، وەك بە چاکە کردن لەگەڵ دروستکراوەکانی دا، سوپاسی دەکات، واتە: ئەگەر مرۆڤ چاکە لەگەڵ خەڵکی خوادا بکات، ئەوە باشترین سوپاسگوزارییە بۆ چاکەکانی خوا.

بەڕاستیی قسەیەکی زۆر نەستەق و بەجێیە.

٢- (**إذا دعوتم الله فأخلصوا النیة**) واتە: هەر کاتێك لە خوا پاڕانەوە، دڵی خۆتان ساغ بکەنەوە، یانی: خڵتە بەدڵتانەوە مەهێڵن، بە ساغیی و پاکیی و چاکیی لە خوا بپاڕێنەوە.

ئەمە لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتوە: {**أُدْعُوا اللَّهَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ**} (**أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ: ٣٤٧٩ عَن أَبِي هُرَيْرَةَ، وَحَسَّنَهُ الألبَانِي**).

واتە: لە خوا بپاڕێنەوە کاتێك کە دڵنیان لەوەی وەڵامتان دەدرێتەوە.

هەڵبەتە (وەڵامتان دەدرێتەوە) مەرج نیە ئێستا کارەکەت بۆ جێبەجێ بکرێ، بەڵام خوا داوایەکەت وەردەگرێ، ئنجا چیت بۆ دەکات؟ خوا خۆی دەزانێ، چونکە ئەوەی ئەو بۆ تۆی دەزانێ، تۆ بۆ خۆتی نازانی، وەك لە تەفسیری سوورەتی (**الأعراف**)دا بە درێژیی دەربارەی پاڕانەوەو، چۆنیەتی گیرابوونی پاڕانەوە لەلای خواو، چۆنیەتی وەڵامدانەوەی خوا بۆ پاڕانەوەی بەندەکانی، لەو بارەوە قسەمان کردوە.

٣- (**حَيَاةُ النَّفْسِ: الحِكْمَةُ**) واتە: ژیانی ڕووح: حیکمەتە، هەندێکیان ئاوایان حیکمەت پێناسە کردوە: (**إدراك الحقائق والتحلِّي بها**) واتە: دەرککردنی ڕاستییەکان و خۆ پێ ڕازاندنەوەیان.

---

(١) قصص الأنبیاء، ابن کثیر، ص ٦٢.

ئا ئەوە ژیانی ڕووحە و، ڕووح بە حیکمەتەوە دەژی.

٤- (لا تحسدوا النّاس على مؤاتاة الحظ، فَإِنَّ استمتاعهم بِهِ قَلِيل) واتە: حەسوودیی بە خەڵك مەبەن لەسەر ئەوەی خۆش بەختن، {واتە: چونکە لە ڕووی ژیان و گوزەرانی دنیاییەوە لە خۆشگوزەرانی دان، حەسوودییان پێمەبەن} چونکە بەهرەمەند بوونیان لە ژیان و گوزەرانی خۆش، شتێکی زۆر کەمە و، شایستەی ئەوە نیە حەسوودییان پێ ببرێ.

٥- (مَنْ تَجَاوَزَ الكَفَافَ لَمْ يُغْنِهِ شيءٌ) واتە: هەر کەسێك بە شتێك کە بەشی دەکات و بەسیەتی، پێی ڕازی نەبێ، هیچ شتێك تێری ناکات.

یانی: ئەگەر تۆ ئەو ئەندازەیەت هەبوو کە پێی بژی، بەڵام بەوە قەناعەتت نەکرد، لەوە تێپەڕی، تازە بە هیچ شتێك چاوت پڕنابێ.

٦- (إملأوا أفواهكم بحمدلله) واتە: زاری خۆتان پڕبکەن لە ستایشکردنی خوا.

یانی: هەمیشە ستایشی خوا بکەن و مەدح و سەنای بکەن.

٧- (خَيْرُ الدُّنيَا حَسْرَةٌ، وَشَرُّهَا نَدَمُ) واتە: خۆشیی دنیا خەم و خەفەتی بەدواوەیە و، ناخۆشیی و ناڕەحەتیی دنیاش، پەشێمانیی بەدواوەیە[1].

٦)- تەمەن و کۆچی دوایی ئیدریس:

لە قورئاندا ئاماژەی پێنەکراوە ئیدریس عليه السلام تەمەنی چەند بووە! هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەردا نەهاتووە، بەڵام وەك پێشتر گوتمان: لە پەیمانی کۆندا ئیدریس بە (خنوخ) یان (أخنوخ) هاتووە، ئنجا لەو بارەوە ئەم دەقە هاتووە، کە تەمەنی چەند بووە، دەڵێ:

(وكان عمر أخنوخ خمساً وستين سنة عندما أنجب (متوشالح) ثم عاش أخنوخ بعد ذلك ثلاثمِائة سنة، سار فيها مع اللّه، وولد له بنون وبنات، وكانت كل أيام أخنوخ ثلاثمِائة وخمساً وستين سنة، و سار أخنوخ مع اللّه ثم توارى عن الوجود، لأن اللّه نَقَلهُ إِلَيْه)[2].

---

(١) ئەمە هەمووی لە (أطلس القرآن)ی دکتور (شوقي أبو خليل) لە لاپەڕە (١٧)دا، و هەندێکیان لە (قصص الأنبياء)ی (عبدالوهاب النجار) لەلاپەڕە (٢٨)دا هاتوون.

(٢) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح: ٥، ص٢٢.

واتـە: (**أخنـوخ**) {یـانی: ئیدریـس} لـە کاتێکـدا (**متوشـالح**)ی بـوو {کـە دەکاتـە باپیـری (**نـوح**)} تەمـەنی (٦٥) سـاڵ بـوو، دوای ئـەوەش (**أخنـوخ**) سـێ سـەد سـاڵی دیکـە ژیـاو لـە خزمـەت خـوادا ڕۆیشـت و، لـەو ماوەیـەدا کـوڕان و کچـانی زۆری بـوون، هەمـوو ڕۆژەکانی تەمـەنی (**أخنـوخ**) {هەمـوو ماوەکـەی} سێسـەدو شەسـت و پێنـج (٣٦٥) سـاڵ بـوو، دوایـی (**أخنـوخ**) لـە خزمـەت خـوادا ڕۆیشـت و لـە بـوون پەنهـان بـوو {واتـە: لـەم بوونـە دنیاییـە} چونکـە خـوا بـۆ لای خـۆی گواسـتیەوە.

ئەمـەش پشـتگیریی ئـەو ڕایـە دەکات کـە ئیدریـس بـە جەسـتەوە، خـوا بردوویـەتی بـۆ ئاسـمانی چـوارەم، لێـرەش دەڵێـن: (**لأن اللّـه نقلـه إليـه**) خـوا بـۆ لای خـۆی گواسـتیەوە، کـەوا پێدەچـێ مەبەسـت پێـی بەرزکرانـەوەی بـێ بـە جەسـتەو ڕووحـەوە، هەرچەنـدە دەشـگونجێ مەبەسـت پێـی ڕووحەکـەی بـێ، کـە بـۆ لای خـوا گوازراوەتـەوە، بـەڵام ئەگـەر وابـێ، ئـەو کاتە ئـەوە تایبـەت نیـە بـە ئیدریسـەوە، چونکـە پێغەمبـەرانی دیکـەش (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) خـوا ڕووحەکەیـانی هـەر گواسـتۆتەوە بـۆ لای خـۆی، بـۆ بەهەشـت، بـۆ سـەرێ، بگـرە سـەرجەم بڕوادارانیـش بـە هەمـان شـێوە، بۆیـە مانـای یەکـەم بەهێزتـر و پەسـندترە.

مەسەلەی چوارەم:

پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) هەموویان لەلایەن خواوە چاکە لەگەڵ کراون و، هەمووشیان وەچەی ئادەم و، وەچەی ئەوانەن کە لە کەشتییەکەی نووح دا سوارکرابوون و، لە وەچەی ئیبڕاهیم و ئیسڕائیلن و، لە ڕێنماییکراوان و هەڵبژێردراوانن و، عادەتیان وابووە: لە کاتی گوێ بیست بوونی ئایەتەکانی خوادا، بە گریانەوە کڕنووشیان بردوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ وَمِمَّنۡ حَمَلۡنَا مَعَ نُوحٖ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبۡرَٰهِيمَ وَإِسۡرَٰٓءِيلَ وَمِمَّنۡ هَدَيۡنَا وَٱجۡتَبَيۡنَآۚ إِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُ ٱلرَّحۡمَٰنِ خَرُّواْۤ سُجَّدٗاۤ وَبُكِيّٗا ۩ ٥٨﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن کە خوا چاکەی لەگەڵ دا کردوون.

بێگومان خوا چاکەی لەگەڵ هەموو بەندەکانی دا کردوە، بەڵام نیعمەت بە ڕەهایی کاتێك باس دەکرێ، بە پێی بنچینەی: (**المُتَبَادِرُ إلى الذِّهنِ عند ذكر شيءٍ، هُوَ الفَرْدُ الكَامِلُ**) ئەوە بنچینەیەکی شەرعیی و بنچینەیەکی عەقڵییشە:

لە کاتێکدا کە شتێك باسدەکرێ، ئەوەیان کە لە هەمووان تەواوترە، ئەو دێتە نێو زەینەوە، کە باسی نیعمەت دەکرێ، نیعمەتی ڕەها نیعمەتی پێغەمبەرایەتییە، گەورەترین نیعمەت لە ژیانی مرۆڤەکاندا، پلەو پایەی پێغەمبەرایەتییە، بۆیە کە دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن کە خوا چاکەی تایبەتیی لەگەڵدا کردوون، واتە: پلەی پێغەمبەرایەتیی پێ بەخشیون.

٢)- ﴿مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ﴾، لە پێغەمبەران، هەڵبەتە ئەم (مِن)ە، (**بيانيَّة**)یەو، (**مِنْ**)ی (**تبعيضية**) نیە، چونکە ئەوانەی باسکراون، هەموویان پێغەمبەر بوون، خوێنراویشەتەوە: (**من النبيئين**) هەردووك خوێندنەوەکەش یەك واتایان هەیە، واتە: هەواڵدەران، یان: هەواڵپێدراوان، کەسانێك کە بەناوی خواوە هەواڵدەدەن، یان لەلایەن خواوە هەواڵیان پێدەدرێ.

٣)- ﴿مِن ذُرِّيَّةِ ءَادَمَ﴾، {ئەوانە هەمووشیان} لە وەچەی ئادەم بوون.

٤)- ﴿ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ﴾، هەروەها لە وەچەی ئەوانە بوون کە لەگەڵ نووحدا هەڵمانگرتن، لە وانەی کە سواری کەشتییەکەمان کردن، چونکە لە دوای تۆفانی نووح، ئەوەندە مرۆڤەی مانەوە، هەموویان لە وەچەی ئەوانە بوون، کە لە گەڵ نووحدا سوارکراون، ئنجا ئەوانەش کە لەگەڵ نووحدا سواری کەشتییەکە بوون، هەموویان خزم و نیزیکانی بوون، کوڕان و کچان و نەوەکانی وی بوون، وەك لە سوورەتی (**الصافات**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُۥ هُمُ ٱلْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾ ﴾، واتە: تەنیا وەچەکەی ویمان هێشتەوە.

٥)- ﴿ وَمِن ذُرِّيَّةِ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، هەروەها ئەو پێغەمبەرانە لە وەچەی ئیبراهیم و ئیسرائیل بوون، (ئیسرائیل)یش نازناوی یەعقووبە.

٦)- ﴿ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَٱجْتَبَيْنَآ ﴾، هەروەها ئەو پێغەمبەرانە، ئەوانە بوون، کە خستماننە سەر ڕاستە ڕێ و هەڵمانبژاردن.

ئنجا ئایا ئەوانە چۆن بوون؟

٧)- ﴿ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُ ٱلرَّحْمَٰنِ ﴾، کاتێك کە ئایەتەکانی (خوای) میهرەبانیان بەسەردا دەخوێنرانەوە.

٨)- ﴿ خَرُّوا۟ سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴾، لەپەو ڕوو بە کڕنووشدا دەکەوتن بە گریانەوە، (**سُجَّد: جمع سَاجد**)، (**بُكِيٌّ: جمع باكِي**)، (**سُجَّد**) کۆی (**ساجِد**)ە، واتە: کڕنووش بردوو، (**بكي**)یش کۆی (**باكِي**)ە، واتە: گریاو.

کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ پێناسەی پێغەمبەران دەکات، هەم لە ڕووی نەسەبەوە، هەم لە ڕووی حەسەبەوە، یانی: هەم لە ڕووی ڕەچەڵەکەوە، هەم لە ڕووی سیفەتە بەرز و ئاکارە پەسندەکانیانەوە، ئێرەش یەکێکە لە شوێنەکانی کڕنووش تێدا بردنی قورئان خوێندن، کە ئێمە لە کۆتایی سوورەتی (**الأعراف**)دا، بە تەفسیلْ باسێکمان دەربارەی ئەو ئایەتانە کرد، کە سەجدەی قورئان خوێندنیان تێدا دەبردرێ و، مشت و مڕ و ڕاجیایی زانایانمان لەو بارەوە باسکردوە.

مەسەلەی پێنجەم:

باسی ئەوە کە پاشینێکی خراپ، کە نوێژ چوێنەر و شوێنکەوتووی ئارەزوو بوون، بوونە جێگرەوەی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلاَم) کە سەرەنجامیان بێ مرادییە، جگە لەوانەی کە بە ئیمان و کردەوەی باشەوە، دەگەڕێنەوە بۆ لای خوا، کە شوێنیان بەهەشتانێکی هەمیشەییە، قسەی پووچیان تێدا نابیستن و، بە هۆی پارێزکارییەوەش، شایستەی ئەو میراتەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِۖ فَسَوۡفَ يَلۡقَوۡنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدۡخُلُونَ ٱلۡجَنَّةَ وَلَا يُظۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا ﴿٦٠﴾ جَنَّٰتِ عَدۡنٍ ٱلَّتِي وَعَدَ ٱلرَّحۡمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلۡغَيۡبِۚ إِنَّهُۥ كَانَ وَعۡدُهُۥ مَأۡتِيّٗا ﴿٦١﴾ لَّا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوًا إِلَّا سَلَٰمٗاۖ وَلَهُمۡ رِزۡقُهُمۡ فِيهَا بُكۡرَةٗ وَعَشِيّٗا ﴿٦٢﴾ تِلۡكَ ٱلۡجَنَّةُ ٱلَّتِي نُورِثُ مِنۡ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيّٗا ﴿٦٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَخَلَفَ مِنۢ بَعۡدِهِمۡ خَلۡفٌ ﴾، لە دوای وان پاشینێکی خراپ جێی گرتنەوە.

(الخَلْفُ: عَقِبُ السُّوءِ، وبفتح اللام «خَلَف» عَقِبُ الخَيْر)، وشەی (خَلْف) بە زەننە (سکون) واتە: پاشینی خراپ، بەڵام (خَلَف) واتە: پاشینی چاك، جێگرەوەی خراپ و، جێگرەوەی چاك، بەڵام (خَلْف) بە مانای پشتەوەش دێ، کە پێچەوانەی پێشەوە (أمام)یە، بەڵام لێرەدا (خَلْف) واتە: کەسێك کە لە پشتەوەیەو بەجێماوە لە ڕووی پلەو پایەوە، نەك لە ڕووی شوێنەوە، ئنجا ئایا ئەوانە چۆن بوون، ئەو پاشینە خراپە؟ خراپترین سیفەتیان دەخاتەڕوو:

٢)- ﴿ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِ ﴾، نوێژیان چواندو، شوێن ئارەزووان کەوتن.

نوێژیان فەرامۆش دەکرد و، دەکەوتنە شوێن ئارەزووان.

(الإِضَاعَةُ: مَجَازٌ فِي التَّفْرِيط)، واتە: کەمتەرخەمییان دەکرد لە نوێژەکانیان دا، بێگومان نوێژ چواندن و، شوێن ئارەزوو کەوتن، دوو شتی پێکەوە پەیوەستن، کەسێك شوێن

ئارەزووان بکەوێ، ناتوانێ نوێژەکانی بپارێزێ، هەروەها کەسێك نوێژەکانی بچوێنێ، شەیتان زەفەری پێدەبات و، دوای ئارەزووەکانی خۆی، یان هی غەیری خۆی، دەخات.

٣)- ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾، بە دڵنیایی دووچاری بێمرادیی دەبن، (**الغَيُّ: الشَّرُّ**) خراپەکاریی، خراپە، سەرەنجامی خراپ، دەگوترێ: (**غَوَى: أَي فَسَدَ عَيْشُهُ**) وەك (**راغب الأصفهاني**) گوتوویەتی، یانی: ژیانی تێکچوو، ژین تاڵ بوو.

(**الزمخشري**) گوتوویەتی: (**كل شَرّ عند العرب: غَيٌّ، وكل خيرٍ: رَشَادٌ**) واتە: هەموو زیان و خراپەیەك لەلای عەرەبان بە (**غَيٌّ**) دادەنرێ و، هەموو سوود و چاکەیەکیش بە (**رشاد**) دادەنرێ، لە شیعرێکیش دا هاتوە:

فَمَنْ يلق خيراً يحمد الناسُ أمره ومَنْ يَغْوَ لا يَعْدَمُ على الغَيِّ لائماً

واتە: هەرکەس خێرو چاکەی تووش بێ، خەڵك ستایشی حاڵی دەکات و، هەرکەس خراپەی بێتەڕێ، کەسێك هەردەبێ سەرکۆنەی بکات.

کە دەفەرموێ: ﴿فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا﴾، کە بە کرداری (**مضارع**) هێناویەتی و (**سوف**) شی لەگەڵدایە، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ، کە دووچاربوونی بێمرادیی و ژین تاڵیی و بێ حاڵیی، دووبارە دەبێتەوە و، هەر کەسێك و، هەر جیلێك لەوانە، کە شوێن و جێی پێغەمبەرانیان (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) گرتۆتەوە، نوێژی چواندو، یاخود: فەرامۆشکردو، شوێن ئارەزووان کەوت، بەدڵنیایی تووشی ژین تاڵیی و بێ حاڵیی دەبێ.

٤)- ﴿إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا﴾، مەگەر کەسێك بگەڕێتەوە و ئیمان بێنێ و کردەوەی باشیش بکات.

کەسێك بگەڕێتەوە بۆ لای خوا، بە ئیمان هێنان و کردەوەی باشەوە، یانی: لە خراپە بگەڕێتەوە و دەستبەرداری ببێ و، کاری چاك بکات.

٥)- ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ﴾، ئا ئەوانە دەچنە بەهەشت، یانی: کەسانی بەوجۆرە شایستەی چوونە بەهەشتن و، ئەوەی وانەبێ با بەهیوای بەهەشت نەبێ.

٦)- ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا﴾، هیچیان لێ کەم ناکرێتەوە و هیچیان لێ داناشکێت لە پاداشتیان.

(**شيئاً: فِي سِياق النَّفِي، يُفِيدُ نَفِيَ كُلّ فَرْدٍ مِنْ أَفْرَادِ النَّقْصِ وَالإِجْحَافِ**)، ﴿وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا﴾، واتە: (**شَيْئَاً مْنَ الظُّلْم**)، (**شيئاً**) کە لە ڕەوتی لابردن (**سياق النفي**)دا هاتوە، ئەوە

دەگەیەنێ کە: هیچ کام لە تاکەکانی کەمکردنەوەو نادیدەگرتن، ڕوو لەوان ناکات، کە لە پاداشت و لە قەرەبووی کردەوەکانیان دابشکێنرێ.

نوکتەیەکی ڕەوانبێژیی:

(**الخطيب الإسكافي**) لە (**دُرَّةُ التنزيل وَغُرَّة التأويل**)ەکەی[1] خۆیدا بەراوردێك دەکات، لە نێوان ئەم ئایەتەی ئێرە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ﴿٦٠﴾ ﴾مريم، لەگەڵ ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الفرقان**)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا ﴿٧٠﴾ ﴾:

لێرە دەفەرموێ: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ ﴿٦٠﴾ ﴾مريم.

لەوێ دەفەرموێ: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَٰتٍ ﴿٧٠﴾ ﴾الفرقان.

ئنجا ئایا حیکمەتی ئەو جیاوازییە چییە؟!

وەڵام/ دەڵێ: هۆکارەکەی ئەوەیە کە لە سوورەتی (**مريم**)دا، بە کورتیی باسی گوناهەکان کراوە، چونکە تەنیا دەفەرموێ: ﴿ أَضَاعُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَٱتَّبَعُواْ ٱلشَّهَوَٰتِ ﴿٥٩﴾ ﴾مريم، تەنیا دوو سەرپێچیی و تاوانی لەسەر تۆمارکردوون: نوێژ زایەکردن (نوێژ چواندن) و، شوێن ئارەزووان کەوتن، بەڵام لە سوورەتی (**الفرقان**)دا، بە درێژیی باسی گوناهەکان کراوە، پێشێ باسی (**عباد الرحمن**) دەکات، دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ ﴾الفرقان، چەند گوناهێك باس دەکات: شیرك باس دەکات، قەتڵ باس دەکات، زینا باس دەکات، ئنجا مادام لەوێ بە درێژیی باسی گوناهەکان کراوە، بۆیە لێرەش بە تەفسیل باسی چۆنیەتی گەڕانەوەکەیان کراوە، واتە: درێژ لە بەرانبەر درێژدا، بەڵام لە سوورەتی (**مريم**)دا، بە کورتیی باسی گوناهەکانیان کراوە و، بە کورتییش باسی چۆنیەتی گەڕانەوەکەیان کراوە، کورت لە بەرانبەر کورت دا.

٧)- ﴿ جَنَّٰتِ عَدْنٍ ٱلَّتِي وَعَدَ ٱلرَّحْمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلْغَيْبِ ﴾، ئەو باغە هەمیشەییانەی کە (خوای) میهرەبان و خاوەن بەزەیی، بە پەنامەکیی بەڵێنی پێبەخشرانیانی بە بەندەکانی داوە.

بە پەنامەکیی (**بالغيب**).

---

(١) ص ٢٠١، ٢٠٢.

لێرەدا سێ مانـایان هــەڵدەگرێ:

أ- کاتێك کە بەهەشتەکان نادیارن لێیان.

ب- لە کاتێکدا کە ئەوان ئاگایان لێ نەبووە و، بە نسبەت ئەوانەوە پەنهان بووە، خوا ئەو بەڵێنەی پێداون.

ج- بەهۆی ئیمان هێنانیان بە پەنهان و نادیارەوە، خوا بەڵێنی ئەو بەهەشتانەی پێداون، پێشێ دەفەرموێ: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ يَدۡخُلُونَ ٱلۡجَنَّةَ ٦٠﴾مریم، بەڵام دوایی دەفەرموێ: ﴿جَنَّٰتِ ٦١﴾مریم، کە دیارە (**جنات**) جێگرەوە (**بدل**)ی (**جنة**)یە و لە شوێنی دادەنیشێ، لەبەرئەوەی ئەو باغە، ئەگەر لە دوورەوە تەماشای بکەی، وەك یەك باغ دێتە بەرچاو، بەڵام کە دەچیە نێوی، دەبینی: چەندان باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزارن.

٨)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ وَعۡدُهُۥ مَأۡتِيّٗا﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی خوا، هێنراوە.

(**آتِـي**) واتـە: کەسـێك کـە دێ، (**مَـأْتِيّ**) واتـە: کەسـێك کـە خەڵـکی بـۆ لا دێ، شـوێنێك کـە خەڵـکی بـۆ لا دێ، (**الوَعْـدُ: مَصْدَرٌ مُسْـتَعْمَلُ فِي مَعْنَـى المفعُـول**)، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ وَعۡدُهُۥ﴾، (**وَعْـدُهُ**) واتـە: (**مَوْعـودُه**)، بەڵێـن (**وعـد**) چاوگـە، بـەڵام لـە شـوێنی بـەرکار (**مفعـول بـه**) دانیشـتوە، واتـە: بەڵێندراوەکـە، گفتدراوەکـەی خـوا دێ، (**مـأتِي: الَّـذِي يأتيـهِ غَيْرُهُ**) جگەلـە خـۆی دێتـە لای، واتـە: بـە دڵنیایـی ئـەو بەڵێـن پێـدراوەی خـوای پـەروەردگار، ئەوانـەی کـە بەڵێنیـان پێـدراوە، دێـن بـۆ لای و پێـی شـاد دەبـن.

٩)- ﴿لَّا يَسۡمَعُونَ فِيهَا لَغۡوًا﴾، قسەی پووچی تێدا نابیستن.

(**اللَّغْـو: فُضُـولُ الـكَلَامِ ومَـا لَاطَائِـلَ تَحْتَـهُ**) (لغـو) قسـەی زیـادو، قسـەیەك بـێ سـوود بـێ، یـانی: لـە بەهەشـتێ دا قسـەی بـێ سـوودو پووچـی تێـدا نابیسـتن.

١٠)- ﴿إِلَّا سَلَٰمٗا﴾، تەنیا سەلامی تێدا دەبیستن.

سـەلام کـە هەڵاوێـردراوە لـە (**لَغْـو**)، ئەمـە پێـی دەگوتـرێ: هـەڵاواردنی دابـڕاو (**إسـتثناء منقطـع**)، چونکـە سـەلام، چ مەبەسـت پێـی قسـەی سـەلامەتیی بـێ، چ مەبەسـت پێـی سـڵاوکردن بـێ، بەشـێك نیـە لـە قسـەی پـووچ، ئنجا کاتێـك کـە هەڵاوێردراو و لـێ هەڵاوێردراو (**مُسْـتَثْنَى ومُسْـتَثْنَى مِنْـهُ**)، یـەك جینـس نەبـوون، ئـەوە پێـی دەگوتـرێ: (**الإسـتثناء المنقطـع**) واتە: هـەڵاواردنی لێـك دابـڕاو، بـەڵام ئەگـەر یـەك جـۆر بـوون، ئـەو کاتـە پێـی دەگوتـرێ: (**الإِسْـتِثْنَاءُ المُتَّصِـل**)، واتـە: هـەڵاواردنی پەیوەسـت.

دەشگونجێ لێرەدا (إلاّ) بە مانای (**لكن**) بێ: ﴿ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ﴾، یانی: (**لَكِنْ يَسْمعُونَ سَلاَمَاً**)، قسەی پووچی تێدا نابیستن، بەڵام سڵاوی تێدا دەبیستن، یاخود: بەس قسەی سەلامەتی تێدا دەبیستن، چونکە سەلام:

أ- دەگونجێ بە مانای: سڵاوکردن (**تحية**) بێ.

ب- دەشگونجێ بە مانای قسەیەکی سەلامەت و بێ زیان بێ (**قولٌ ذو سلامة**).

ئەگەر مەبەست لە (**سلاماً**) سڵاوکردن بێ، ئەوە چوار مانای هەن:

١- سڵاوکردنی فریشتان لێیان: ﴿ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِم مِّن كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَٰمٌ عَلَيْكُم بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى ٱلدَّارِ ﴿٢٤﴾ ﴾ **الرعد**.

٢- سڵاوکردنی هەندێکیان لە هەندێکیان: ﴿ دَعْوَىٰهُمْ فِيهَا سُبْحَٰنَكَ ٱللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَٰمٌ وَءَاخِرُ دَعْوَىٰهُمْ أَنِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾ **يونس**.

٣- سڵاوکردنی خوای بەرز ومەزن لێیان: ﴿ سَلَٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ﴿٥٨﴾ ﴾ **يس**.

٤- ئەو سڵاوکردنانە هەرسێکیان پێکەوە و لەیەك کات دا.

١١)- ﴿ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴾، هەروەها بژیوی خۆیانیان لەوێدا هەیە، بەیانیان و ئێواران.

(**بُكْرَةً**) بە نیوەی یەکەمی ڕۆژ دەگوترێ، و (**وَعَشِيًّا**) بە نیوەی دووەمی دەگوترێ، واتە: بەردەوام و بێ پسانەوە بژیویان لەوێدا هەیە.

١٢)- ﴿ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا ﴾، ئا ئەو بەهەشتەیە کە دەیکەینە میراتی ئەو بەندانەمان کە پارێزکارن، یانی: هەر کام لە بەندەکانمان پارێزکار بێ، ئەو بەهەشتە دەکەینە میراتی، هەروەها ئەوانیش دەکەینە میراتگری ئەو بەهەشتە.

(**نُورِثُ**) خوێنراویشەتەوە: (**نُوَرِّثُ**)، هەر یەك واتایان هەیە، (**أَوْرَثَه**) و (**وَرَّثَه**) واتە: ئەم بەهەشتە دەکەینە میراتی کەسێك کە پارێزکار بێ.

پێشتریش زۆرجاران باسمان کردوە، کە حیکمەتی بەکارهێنانی وشەی (**أورثنا**) و (**نُورِثُ**) لە جیاتی (**أعطينا**) و (**نُعطي**) ئەوەیە کە خاوەندارێتیی میرات زۆر بەهێزە، هەروەها بەهەشت لە چاو کردەوە باشەکانی بڕواداران، یەکجار گەورە و مەزنە و، هەروەك بەهەشتیان بە بەلاش چنگ کەوتبێ!

١٣)- ﴿ مَن كَانَ تَقِيًّا ﴾، هەر کەسێك پارێزکار بێ، لێرەدا ئەسڵی عیبارەتەکە بەم شێوەیە: (نُوَرِّثُ مَنْ كَانَ تَقِيًّا مِنْ عِبَادِنَا تِلْكَ الْجَنَّةَ)، ئا ئەو بەهەشتە دەکەینە میراتی هەر کام لە بەندەکانمان، کە پارێزکار بێ، بەڵام لە ئایەتەکەدا ئەوەی کە زیاتر جێی بایەخ پێدرانە، پێشخراوە، کە بریتیە لە بەهەشتەکان: ﴿ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا ﴾، بۆیە تەعبیرەکە واهاتوە.

مەسەلەی شەشەم:

گێڕانەوەی قسەی جیبریل و فریشتەکان کە بە فەرمانی خوا نەبێ دانابەزن و، خوا لە هەموو شتێکیان ئاگادارە و، داهاتوو و ڕابردوو و ئێستایان - کە لە نێوان داهاتوو و ڕابردوو دایە - هی ویە و، پێویستە هەر خۆیشی بپەرسترێ، چونکە هیچ هاوناو و هاوتای نیە.

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَٱعْبُدْهُ وَٱصْطَبِرْ لِعِبَٰدَتِهِۦ ۚ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾ ﴾.

توێژینەوەی ئەو ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ﴾، ئێمە بە فەرمانی پەروەردگارت نەبێ دانابەزین.

ئێمە لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا، ئەم دەقەمان هێنا لەبارەی ئەم ئایەتەوە:

{عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُما، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِجِبْرِيلَ: مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا؟ فَنَزَلَتْ: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ ﴾**}، (أخرجه أحمد: ٢٠٤٣، والبخاري: ٣٢١٨ ، والترمذي: ٣١٥٨).**

واتە عەبدوڵلای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و لە بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ بە جیبریلی فەرمو: چ شتێك ڕێت لێدەگرێ، کە زیاتر لەوەی سەردانمان دەکەی، سەردانمان بکەی؟ ئنجا ئەم ئایەتە دابەزی، کە خوا ﷻ لە جیاتی جیبریل و فریشتەکان، وەڵامی پێغەمبەر ﷺی دایەوە، دەفەرموێ: ئێمە بە فەرمانی پەروەردگارت نەبێ دانابەزین، ئەوەی لە پێشمان و ئەوەی لە دوامانەوەیە و ئەوەی لە نێوانیاندا هەیە، هەر هەمووی

هی خوایە و، پەروەردگارت هیچ شتێکی لەبیرناچێ، (لەبیرچوو و فەرامۆشکار نیە بۆ هیچ شتێك).

بەڵام واتایەکی دیکەشیان بۆ ئەم ڕستەیە لێکداوەتەوە، ئەویش ئەوەیە کە ئەمە هەمووی تەواوکەری قسەی بەهەشتییەکانە، چونکە لە ئایەتی پێشەوەدا بەهەشتییەکان قسە دەکەن، دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَٰمًا ۖ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾ ﴾ مریم.

ئنجا دوایی بەهەشتییەکان دەڵێن: ﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ ﴾ مریم، واتە: ئێمە نایەینە خوار لەو بەهەشتانە، لە پێگە بەرزەکان بەرەو خوار و، هاموشۆ ناکەین لە بەهەشتدا، مەگەر بە فەرمانی پەروەردگارت، چونکە ئەوەی لە پێشمانەو ئەوەی لە دوامانەوەیە و ئەوەی لەو بەینەدا هەیە، هەمووی هی خوایە و پەروەردگارت هیچ شتێك فەرامۆش ناکات و، هەرچی کە ئێمە دڵمان ویستوویەتی، بۆی ڕەخساندووین لەو بەهەشتانەدا و ئێمە هەموو هەڵسوکەوت و جموجۆڵەکانیشمان بە فەرمانی خوان، لە بەهەشتدا.

بەڵام واتای یەکەمی زیاتر پێدەچێ.

وشەی (**تَنَزُّل**)یش هاوواتای (**نـزول**)ەو لێیەوە نزیکە، بەڵام (**تَنـزُّل**) کارێکە کە بە تەکەللوفەوە دەکرێ، ئەویش لەبەرئەوەیە:

أ- فریشتەکان کاتێك کە دادەبەزێنرێن بۆ لای پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، دەبێ لەو حاڵەتە ئاساییەی خۆیان کە حاڵەتی فریشتەییە، بێنەدەر، ئەگەر بیانەوێ ببینرێن و بەرجەستە بن لە حاڵەتی مرۆڤێکدا.

ب- یاخود مەبەست ئەوەیە کە ئەوان بە پێی سروشتی خۆیان، پێیان خۆشە هەر لە سەرێ بن، لەو شوێنەی کە خوا بۆی دیارییکردوون و نەیەنە سەر زەوی و، کاتێك دێنە سەر زەوی، پێویست بە زۆر لە خۆکردن (**تكلُّف**) دەکات و دەبێ خۆیان ئەزیەت بدەن، لە سروشتی خۆیان و لە مەنزڵگای سروشتی خۆیان، دوور بکەونەوە بۆیە ئەو تەعبیرە بەکارهاتوە.

٢)- ﴿ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ﴾، (**لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِيْنَا**) یانی: ئەوەی لە پێشمانەوەیە هی ویە، (**وما خلفنا**) ئەوەی لە دواشمانەوەیە، هی ویە، (**ومابين ذلك**) ئەوەی دەکەوێتە نێوان ئەوە

شەوە، دەگونجێ ئەمە لە ڕووی شوێنەوەبێ واتە: ئەوەی کە لە پێشەوەمانەوە، ئەوەی لە پشتمانەوەیە و، ئەوەی لە نێوانیشیان دایە، هەمووی هی خوایە، ڕاست و چەپ و باکوور و باشوور و...

دەشگونجێ لە ڕووی کاتەوە بێ واتە: ئەوەی کە بەرەو ڕووی دەچین و، ئەوەی کە بە جێمان هێشتوە، هەمووی هی خوایە، واتە: ڕابردوو و داهاتوو و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیشیانەوە، کە ئێستایە.

٣)- ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا﴾، هەروەها پەروەردگارت فەرامۆشکار نیە، (**نَسِيًّا: صِيْغَةُ مُبَالَغةِ النَّاسِي**) (**نَسِيٌّ**) ڕێژگەی زێدەڕۆییە بۆ (**ناسي**) واتە: لەبیرچوو، (**النِّسْيَانُ: الغَفْلَة عَنْ تَوْقِيْتِ الأَشْيَاءِ بِأَوْقَاتِهَا**) (**نسيان**) بریتیە بێئاگایی لەوە کە شتەکان بە کاتی خۆیانەوە پەیوەستکراون، ئەوەکە مرۆڤ کاتەکانی لەبیربچن.

٤)- ﴿رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾، پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیشیانەوە واتە: پەروەردگاری هەموویانە.

٥)- ﴿فَٱعْبُدْهُ وَٱصْطَبِرْ لِعِبَٰدَتِهِۦ﴾، بیپەرستەو خۆڕاگریش بە بۆ پەرستنەکەی، (**الإِصْطِبَارُ: شِدَّةُ الصَّبْرِ عَلَى الأَمْرِ الشَّاقِّ، لأَنَّ صِيغَةَ الإفتعالِ، تَرِدُ لإِفَادَة قُوَّةِ الفِعْلِ**)، (**إصطبار**) واتە: خۆڕاگرتنێکی بەهێز لەسەر کارێکی قورس، چونکە سیغەی (**إفتعال**) لە زمانی عەرەبیدا، مانای هێزی کردەوەکە دەگەیەنێ، کەواتە: (**إصطبار**)، واتە: زۆر خۆڕاگریی، خۆڕاگرییەکی بەهێز، (**وعُدِّيَ الإِصْطِبَار بـ «ل» لِتضمِيْنِهِ مَعْنَى الثَّبَات، أي: أُثْبُتْ لِلْعِبَادَة**)، دیارە وشەی (**إصطبار**) عادەت وایە بە (**على**) بەرکار دەخوازێ، بەڵام لێرەدا بە (**ل**) بەرکاری خواستوە، (**وإصطبر لعبادته**) تاکو مانای چەسپاویی بخرێتە نێو، واتە: چەسپاوبە بۆ پەرستنی خوا ﷻ.

٦)- ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا﴾، ئایا هیچ هاو ناوو هیچ هاوتایەکت بۆ خوا پێ شك دێ؟ دەزانی هیچ هاوناو و هیچ هاوتای هەبێ؟

(**السَّمِيُّ: المماثِلُ فِي الإِسْمِ، أو المَمَاثِلُ فِي الرُّتْبَةِ**)، (**سَمِيٌّ**) هاو وێنەیە لە ناودا، یاخود هاوتایە لە پایەو پێگەدا، کە دووەمیان زیاتر پێدەچێ مەبەست بێ و پرسیارکردنەکەش پرسیارکردنی نکوولیلێکەرانەیە.

یانی: دەفەرموێ: ئایا هیچ هاوناو و هاوتات بۆ خوا پێ شك دێ؟ واتە: پێت شك نایەت و، نازانێ هیچ هاوناوو هاوتایەکی هەبێ، ئەگەر هەیبووایە دەتزانی.

کەواتە: خوا ﷻ وەك چۆن، هیچ هاوتای نیە، هیچ هاوئاستی نیە، هیچ کەسێك نیە وەك وی بێ، نە لەزاتی دا، نە لە ناوەکانی دا، نە لە سیفەتەکانی دا، نە لە هیچ شتێکیدا، بەهەمان شێوە پێویستە مامەڵەیەکیش کە لەگەڵ خوادا دەکرێ، ئەو جۆرە مامەڵەیە لەگەڵ کەسی دیکەدا نەکرێ، بەندایەتیی دەبێ تەنیا بۆ خوا بکرێ و، ئەو بەندایەتییەی کە بریتیە لە: ئەوپەڕی خۆشویستن، ئەوپەڕی بە گەورەگرتن، ئەوپەڕی لێ ترسان، ئەوپەڕی ڕێزلێگرتن، ئەوپەڕی پشت پێ بەستن، ئەوپەڕێ ملکەچی بۆ کردن، ئا ئەوە، دەبێ تەنیا بۆ خوا بکرێ و، هیچ بەشێکی ئەو پەرستنە، بۆ جگە لە خوا ئەنجام نەدرێ، چونکە مادام خوا هیچ هاوتایەکی نیە، هیچ هاوکوفێکی نیە، هیچ هاوئاستێکی نیە، پێویستە مامەڵەیەکیش کە لەگەڵ خوادا دەکرێ، وەك بەندایەتیی، ئەو جۆرە مامەڵەیە، لەگەڵ هیچ کام لە دروستکراوەکانی خوادا نەکرێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسه‌ی ئه‌م ده‌رسه

ئه‌م ده‌رسه‌مان ئایه‌ته‌كانی: (٦٦ - ٧٦) ده‌گرێته‌ خۆی، واته‌: (١١) ئایه‌ت، ته‌وه‌ری سه‌ره‌كیی ئه‌م یازده‌ ئایه‌ته‌، باسی مرۆڤی بێبڕوا و له‌ خوا یاخییه‌، سه‌ره‌تا به‌ تاك **(مفرد)** ده‌یهێنێ، به‌ڵام مه‌به‌ست پێ جینسی مرۆڤی له‌ خوا یاخییه‌، بۆیه‌ دوایی ده‌یكاته‌ كۆ **(جمع)**، چ له‌ ڕووی بیروبۆچوونی بێبڕوایانه‌ی و، چ له‌ ڕووی سه‌ره‌نجامی شووم و سه‌ر به‌ فه‌تاره‌تچوونی، له‌ دنیاو له‌ دواڕۆژدا.

له‌میانی ئه‌وه‌شدا باسی كۆكردنه‌وه‌ی بێبڕوایان، وێڕای شه‌یتانه‌كان له‌ ڕۆژی دوایی داو، بردنیان بۆ لای دۆزه‌خ، پاشان به‌جێهێشتنی بێبڕوایان و شه‌یتانه‌كان له‌سه‌ر ئه‌ژنۆیان له‌ دۆزه‌خداو، ده‌ربازكردنی پارێزكاران، كراوه‌، هه‌روه‌ها باسی هه‌ڵوێستی كه‌لله‌ڕه‌قانه‌ی بێبڕوایان له‌ به‌رانبه‌ر ئایه‌ته‌كانی خوادا و، خۆ هه‌ڵكێشانیان به‌ ماڵ و سامانی حه‌ڕام و كوڕ و كاڵ و خزم و خه‌ڵكی ده‌وروبه‌ریان، كه‌ ده‌وریان قه‌ره‌باڵغ كردوون.

له‌ كۆتاییشدا خوا باسی یه‌كێك له‌ یاسا گه‌ردوونییه‌كانی خۆی، كردوه‌، له‌ ژیانی مرۆڤدا، كه‌ گومڕایان به‌رده‌وام گومڕاتر و، ڕێ ڕاستگرتووانیش به‌رده‌وام سه‌ر ڕاستتر ده‌بن و، خوا ﷻ هه‌م گومڕاتركردنی بێبڕوایان و هه‌م سه‌ر ڕاستتر كردنی ڕێ ڕاستگرتووانی، پاڵداوه‌ته‌ لای خۆی، له‌به‌رئه‌وه‌ی هه‌ر كام له‌و دوو حاڵه‌ته‌، به‌ پێی ئه‌و یاسا گه‌ردوونییانه‌ی كه‌ خوا له‌ ژیانی مرۆڤدا داینـاون، به‌ڕێوه‌ ده‌چن.

﴿ وَيَقُولُ ٱلْإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ ٱلْإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن
قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا
﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِٱلَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ
بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّى ٱلَّذِينَ ٱتَّقَوا۟
وَّنَذَرُ ٱلظَّٰلِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَىُّ
ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَٰثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾

﴿قُلْ مَن كَانَ فِي ٱلضَّلَٰلَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا رَأَوْا۟ مَا يُوعَدُونَ إِمَّا ٱلْعَذَابَ وَإِمَّا ٱلسَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ هُدًى ۗ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴿٧٦﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها مرۆڤ (ی بێبڕوا) دەڵێ: ئایا کە مردم بە زیندوویی (لە خاك و گۆڕ) دەهێنرێمەوە دەرێ؟ ﴿٦٦﴾ ئایا مرۆڤ لە یادی نیە، کە ئێمە پێشتر دروستمان کردووەو شتێك نەبووە! ﴿٦٧﴾ (سوێند) بە پەروەردگارت ئەوان و شەیتانەکان کۆدەکەینەوە، دوایی لە دەوری دۆزەخ لەسەر ئەژنۆیان ئامادەیان دەکەین ﴿٦٨﴾ ئنجا لە هەر کۆمەڵێك، کامیان لە بەرانبەر (خوای) میهرەبانـدا یاخییتر و سەرکەشترە، ڕایدەکێشینە دەرێ {بۆ فڕێدانە دۆزەخ} ﴿٦٩﴾ پاشان مسۆگەر خۆمان زاناترین بەوانەی لە پێشترن بۆ تێدا سووتێنرانی ﴿٧٠﴾ هیچ کامێکیشتان نیە کە نەچێتە سوێی (دۆزەخ) ئەوە بڕیارێکی مسۆگەرو هەڵبڕاوە لەلایەن پەروەردگارتەوە ﴿٧١﴾ ئنجا ئەوانەی پارێزیان کردوە، دەربازیان دەکەین و، ستەمکارانیش لەوێدا، بە لەسەر چۆکان کەوتوویی بەجێ دەهێڵین ﴿٧٢﴾ هەروەها ئەوانەی بێبڕوان، هەر کات ئایەتە ڕۆشنەکانمانیان بەسەردا خوێنرانەوە، بەوانەی بڕوایان هێناوە دەڵێن: کام لە دوو کۆمەڵەکان {ئێمە یان ئێوە} پلەو پێگەی باشترەو کۆڕو مەجلیسی بەرچاوترە؟ ﴿٧٣﴾ (ئەوە دەڵێن) لە حاڵێکدا بەر لەوانیش گەلێك سەدە (کۆمەڵگا)مان فەوتاندوون، کە کەل و پەل و بەزم و بازاڕ و دیمەنیان لە هی ئەوان جوانتربوو! ﴿٧٤﴾ بڵێ: هەرکەس لە گومڕایی دا بێ، با (خوای) میهرەبان ڕستی بۆ درێژ بکات و هاوکاریی بکات، هەتا کاتێك ئەوەیان دی، کە بەڵێنیان پێدرابوو {هەڕەشەیان پێی لێکرابوو} چ سزاو ئازار (ی دنیا) چ ئاخیر زەمان، ئەو کاتە باش دەزانن کێ پێگەو شوێنی خراپتر و سوپای بێهێزترە! ﴿٧٥﴾ هەروەها خوا کەسانێك کە ڕاستە ڕێ بوون، ڕێنماییان بۆ زیدە دەکات، کردەوە ماوە باشەکانیش لەلای پەروەردگارت، پاداشتیان باشترو ئاکامیان چاکترە ﴿٧٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(جِثِيًّا): لە زمانی عەرەبیدا دەگوترێ: (جَثَى عَلَى رُكْبَتَيـهِ، يَجْثُو جُثُوّاً وجِثِيّاً، فَهُوَ جَاثٍ، جمعهُ جُثيٌّ مِثْلُ بُكيٍّ)، (جَثَى عَلَى رُكْبَتَيهِ) واتە: لەسەر ئەژنۆیان کەوت، کەسێك کە لەسەر ئەژنۆ بکەوێ، وەك شێوەی خوێندنی تەحییات، ئەوە ئەوپەڕی ملکەچیی و زەبوونیی دەگەیەنێ، یاخود ئەوپەڕی ڕێز و حورمەت دەگەیەنێ، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ملکەچیی و زەبوونیی و بێ دەستەڵاتییە، دیارە هەر کام لە: (جُثوّاً وجِثِيّاً) چاوگن، واتە: لەسەر ئەژنۆ کەوتن و لەسەر چۆکان کەوتن، (فَهُوَ جَاثٍ) بۆ تاکێك بەکاردێ، لەسەر ئەژنۆی کەوتبێ، کۆیەکەی بریتییە لە (جُثيٌّ) یان (جِثي) هەردووکیان هاتوون، کۆی (جاثي)ن، وەك چۆن (بـكيٌّ) کۆی (باكِي)یە، لێرەدا واتە: ئەوانەی کە لەسەر ئەژنۆیان کەوتوون.

ئنجا هەرچەندە دەشگونجێ (جثوّاً) و (جِثيّاً) چاوگ بن، بەڵام لێرەدا ئەوە زیاتر دەگونجێ کە کۆ بن.

(عِتِيًّا): (العُتُوُّ: النُّبوُّ عَنِ الطَّاعَةِ، عَتَا يَعْتُو عُتُوّاً وعِتِيّاً، مَصْدَرٌ أو جَمْعُ عَاتٍ)، (عتوّ) بریتییە لە خۆ دوورگرتن لە فەرمانبەریی، دەگوترێ: (عَتَا يَعْتُو عُتُوّاً وعِتِيّاً) واتە: سەرکەش بوو، سەرکەش دەبێ، سەرکەشیی و یاخیی بوون.

وشەی (عِتي) یان چاوگە، یاخود کۆیە بۆ (عَاتي) واتە: یەکێکی سەرکەش و یاخیی، (عُتوّ) و (عِتي)یش، یانی: کۆمەڵە خەڵکێکی سەرکەش و یاخیی و خۆ بەزلگر لە بەرانبەر خوادا[1].

(لَنَنزِعَنَّ): واتە: بە تەئکید ڕادەکێشین، (نَزْعُ الشَّيءِ: جَذْبُهُ مِنْ مَقَرِّه، كَنَزْعِ القَوْسِ عَنْ كَبِدِه)، (نَزْع) بریتییە لە ڕاکێشانی شتێك لە شوێنی خۆیەوە، بە توندیی، وەك چۆن کەوان دەکێشرێ، بۆ ئەوەی تیرەکەی پێ بهاویشترێ، هەروەها (نَزْع) بە مانای واز لە شت هێنان دێ، هەروەك (نُزوع)یش بە مانای تامەزرۆیی، دێ، بەڵام ئەوەی کە لێرە لە ئایەتەکەدا هاتوە (لننزعن) یانی: دەردەکێشین، ڕادەکێشین.

هەروەك لە سوورەتی (النازعات)دا، هاتوە: ﴿ وَٱلنَّٰزِعَٰتِ غَرۡقٗا ١ ﴾، واتە: ئەو فریشتانەی کە بە توندیی ڕووحی بێبڕوایان لە جەستەیان دەردەکێشن.

---

(١) وشەی (عاتي) بە (عتاة) یش کۆ دەکرێتەوە.

(صِلِيًّا): (أَصْلُ الصِّلى: الإيقادُ بالنَّارِ صَلِيَ بالنَّارِ وَبكَذَا: بُلِيَ بهَا، صَلَيْتُ الشَّاةَ: شَوَيْتُهَا) وشەی (صِلَى) یان (صَلِي) بریتیە لە سووتاندن بە ئاگر، دەگوترێ: (صَلِيَ بالنَّارِ وَبكَذَا) واتە: تووشی چوونە نێو ئاگر بوو، دیسان دەگوترێ: (صَلَيْتُ الشَّاةَ) واتە: مەڕەکەم برژاند، هەڵبەتە لە زمانی عەرەبییدا (صلي) بریتیە لەوە کە شتێك ببرژێنرێ لە هەر چوار دەوریەوە و ئاگری بدرێتە بەر، کە جۆرە برژاندنێکی، یان پیشاندانێکی تایبەتە.

کەواتە: کە دەفەرموێ: (ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا)، واتە: ئێمە زاناترین کامیان لە پێشترە بۆ ئەوەی ببرژێنرێ، یان بپیشێنرێ.

(حَتْمًا): (الحَتمُ: القَضَاءُ المُقَدَّرُ، والحَاتِمُ: الغُرَابُ الَّذِي يُحَتِّمُ بالفِرَاقِ، كَمَا زَعَمُوا)، (حَتْم) بریتیە لە بڕیارێکی ئەندازەگیریی بۆ کراو، واتە: شتێك کە بڕابێتەوەو هەڵبڕا بێ، یەکلایی بووبێتەوە، (حاتِم) بەو قەلەڕەشە دەگوترێن، کە بە پێی ئەفسانەیی گەلە پێشووەکان، عەرەب و غەیری عەرەبیش، پێیان وابووە، لە هەر شوێنێك بخوێنێ نیشانەی ئەوەیە، کەسێك لەوێ دەمرێ، یاخود ئەو شوێنە کاول دەبێ.

(مَّقْضِيًّا): (القضاء) واتە: بڕیار، (القَضَاءُ: فَصْلُ الأَمْرِ قَوْلاً أَو فِعْلاً)، بریتیە لە جێبەجێکردنی کارێك، چ بە قسە بێ، یان بە کردەوە، بەڵام (مَقْضِي) واتە: بڕیار لەسەر دراو، واتە: (مَا صَدَرَ بهِ قَضَاءٌ)، شتێك بڕیاری لەسەر درا بێ.

(مَّقَامًا): (المَقَامُ: مَصْدرٌ، أو اسْمُ مَكَانِ القِيَامِ، أو زمانه)، (مقام) دەگونجێ چاوگ بێ، واتە: ڕاوەستان، دەشگونجێ ناوی شوێن بێ، واتە: شوێنی لێ ڕاوەستان، یاخود کاتی ڕاوەستان بێ.

(نَدِيًّا): (ندي) بە مانای کۆڕ و مەجلیس دێ، هەروەها دەشگونجێ بە مانای کەسێك بێ کە لە کۆڕو مەجلیس دا دانیشتوە، دیسان دەشگونجێ بە مانای ماڵ بەخشین و سەخاوەت بێ، دەگوترێ: (هُوَ أَنْدَى مِنْ فُلانٍ كَفّاً)، واتە: فلان کەس دەستی لە فلان کەس کراوەترە بۆ بەخشین، کەواتە: (النَّدى) بە مانای (السَّخاء)یش دێ.

(أَثَثًا): (الأَثَاثُ: مَتَاعُ البَيْتِ الكَثِيرِ، وَأَصْلُهُ مِنْ أَثَّ، إِذَا كَثُرَ وَتَكَاثَفَ)، (أثاث) بریتیە لە کەل وپەلی زۆری ماڵ، شمەکی ماڵ، بنچینەکەشی لە (أَثَّ)ەوە هاتوە، (أَثّ) واتە: ئەو شتە زۆرو چڕ و پڕ بوو.

(وَرِءْيًا): خوێنراویشتەوە: (رِئْيـاً) (مِثْلُ ذَبْـح وذِبْـح بِمَعْنَـى المَذْبـوح)، واتە: (رِئيـاً) و (رَئْيـاً) بە مانای (مَرْئیـاً)، یانی: بەرچاو، یان: بینراو، یاخود: خاوەن دیمەن، هەروەها خوێندراویشەتەوە: (رِيّاً) کە لە (الرِّي) هاتوە، واتە: پاراو و ئاودراو.

(مَّرَدًّا): (مَرْجَعَاً وَالمُرَادُ بِهِ عَاقِبَةُ الأَمْرِ)، (مَرَدّ) واتە: شوێنی بۆ لا گەڕانەوە، کە لێرەدا مەبەست پێی سەرەنجامی کارەکەیە.

(مَدًّا): (الْمَدُّ: إرْخَاءُ الحَبْلِ، وَإِطَالَتُهُ، ومَجَازاً: الإِهْمَالُ)، (مَد) بریتییە لە ڕست بۆ درێژکردن و ڕێشمە بۆ درێژکردن، بەڵام بە مەجاز بە مانای مۆڵەتدان دێ، دەڵێ: ڕستت بۆ درێژ دەکەم، واتە: جارێ مۆڵەتت دەدەم، لێت دەگەڕێم، چونکە ئاژەڵێك کە دەلەوەڕێنرێ، ئەو پەتەی کە تێیخراوە و پێیەوەبەستراوە، ئەگەر درێژتر بێ زیاتر مەجالی جووڵانی هەیە، یان جاری وا هەیە بە پێچەوانەوە دەڵێ: دوایی پەتت بۆ توند دەکەم، یان ڕێشمەت توند دەکەم، واتە: نایەڵم زۆر بڕۆی، ئەوانە هەموویان مانای مەجازیین، ئەگەرنا مانای ڕاستەقینەکەیان بۆ ئاژەڵ بەکاردێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لێرەدا دوای گێڕانەوەی بەسەرهاتی ژمارەیەك لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، کە ئایەتەکانی: (١ - ٦٥)، یانی: پانتاییەکی زۆر لەم سووڕەتە موبارەکە، بۆ گێڕانەوەی بەسەرهاتی ژمارەیەك لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) تەرخان کرابوو، بە تایبەتی زەکەریباو یەحیای کوڕی (عَلَيْهِمَا السَّلاَم)، هەروەها مەریەم و عیسای کوڕی (عَلَيْهِمَا السَّلاَم)، پاشان ئاماژەیەك بە بەسەرهاتی ئیبراهیم ﷺ و وتووێژی لەگەڵ بابی دا.

دوایی ئاماژەیەك بە مووسا هاڕوونی برای و، پاشان ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم و، دواییش ئاماژەیەکی کورت بە ئیدریس، دوایی بە گشتی باسی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) و ئەوانەی کە دێنە شوێنیان، لە پاشینی خراپ.

ئنجا دوایی خوا ﷻ دێتە سەر باسی مرۆڤی بێبڕوا، ئەوانەی بە دوای ڕێبازی ئەو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم) ناکەون، کە خوا ناردوونی بۆ ڕێنمایی کردنی مرۆڤایەتیی و، بۆ هێنانە سەر ڕاستەڕێیان و، بۆ بەختەوەرکردنیان لە دنیاداو، سەرفرازکردنیان لە دواڕۆژدا، دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُ ٱلۡإِنسَٰنُ﴾، مرۆڤ دەڵێ، لێرەدا دەزانین کە دوایی ئایەتەکان دەبینین، کە مەبەست پێی مرۆڤی بێبڕوایە.

کەواتـە: لێـرەدا هەرچەنـدە (إنسـان)، (أل)ی ناسـاندنی لەسـەرە کـە بـۆ جینسـە واتـە: جینـسی مـرۆڤ، بـەڵام بـە سـیاق و مەقـام دەزانیـن، کە مەبەسـت جینـسی مرۆڤی بێبڕوایـە، نـەك مرۆڤەکان بـە گشـتی، یاخـود ئـەو مرۆڤـەی لـە هیدایـەتی خـوای بەهرەمەنـد نەبـووە و وەك ئەسـڵی خـۆی ماوەتـەوە، بانرانیـن مرۆڤـی بێبـڕوا، یـان بێبـەش لـە ڕووناکیـی پەیامـی خـوا، چـی دەڵـێ؟

﴿ أَءِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴾، بـە پرسـیارکردنی نکووڵیلێکەرانـەوە، دەڵـێ: ئایـا کاتێـك مـردم دوایـی بـە زیندوویـی دەردەهێنرێمـەوە؟ یـانی: لـە خـاك دەردەهێنرێمـەوە، دوایی ئـەوەی ژێـر خـاك دەکرێـم؟ چونکـە عـادەتی زۆربـەی گـەلان وایـە، کـە مردووەکانیـان دەخەنـە ژێـر خاکـەوە، ئەگەرنـا هەنـدێ لـە گەلانیـش هـەن، مردووەکانیـان ناخەنـە ژێـر خاکـەوە و دەیانسـووتێنن، یاخـود بـە شـێوەیەکی دیکـە جەنازەکانیـان هەڵدەگـرن، یـان دەیانفەوتێنـن.

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴾، ئایـا مـرۆڤ (ئـەو جـۆرە مرۆڤـە) نایەتـە یـادی، کـە ئێمـە پێشـتر دروسـتمان کـردوە و هیچ شـتێك نەبـوو؟ واتە: بـوونی نەبـوو ئێمـە هێنامانـەدی، ئـەدی دوای ئـەوەی کـە پەیدابـووە و بـوونی پێبەخـشراوە، بـەڵام گۆڕانێـکی بەسـەردا هاتـوەو، ڕووحـی لـە جەسـتەی جیابۆتـەوە و جەسـتەکەی چۆتـەوە نێـو خـاك، بێگومـان ئەگـەر مـرۆڤ لـە ڕووی عەقـڵ و مەنتیقـەوە تەماشـای بـکات، پەیداکـردنی شـتێك لـە نەبـوون، بـە زەحمەتـترو قورسـترە لـەوە کـە دوای ئـەوەی پەیدابـووە، بگێڕدرێتـەوە و بهێنرێتـەوە.

﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ﴾، سـوێند بـە پـەروەردگارت، بەدڵنیایـی ئـەوان و شـەیتانەکان کۆدەکەینـەوە، واتـە: لەگـەڵ شـەیتانەکاندا کـە خراپتریـن دروسـتکراوی خـوان، کۆیـان دەکەینـەوە، لـە کـوێ؟ بێگومـان مەبەسـت پێـی ڕۆژی دواییـە، ﴿ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴾، دوایـی لـە دەوری دۆزەخ، بـە لەسـەر ئەژنۆیـان کەوتوویـی، ئامادەیـان دەکەیـن، واتـە: بـە زەبوونیـی و بـێ دەسـتەڵاتیی، کەسـێك کـە لەسـەر ئەژنـۆ دەکـەوێ، مانـای وایـە بـێ دەسـەڵات و زەبـوون و دەسـتەپاچەیە.

﴿ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴾، دواییـش لـە هـەر کۆمەڵێـك، کامیـان یاخییـترە لـە بەرانبـەر (خوای) خـاوەن بەزەیی دا، دەریدەکێشـین، واتـە: ڕایدەکێشینە دەر لە ڕیز.

﴿ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴾، دوایـی ئێمـە زاناتریـن بـەوەی کـێ لـە پێشـترە، بچێتـە نێـوی و بسـووتێنرێ و بپیشـێنرێ لـە دۆزەخـدا.

کاری خـوا هیچـی گۆترەکاریـی نیـە، هـەر کەسـە بـە ئەنـدازەی تۆخیـی و خەسـتیی کوفرەکـەی و تاوانەکـەی سـزا دەدرێ، هـەر کەسـە بەپێـی ڕیزبەندییـەك کـە بـەس خـوای کارزان و زانـای

پەنهان و ئاشکرا، دەزانێ، پلەی خۆی هەیە، هەر کەسە حاڵ و مەقامی خۆی هەیە و، هەر کەسەش سزاو جەزرەبەی تایبەت و دیارییکراویی پڕ بە پێستی خۆی هەیە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾، هیچ کام لە ئێوەش نیە مەگەر دەیچێتە سوێ، (**وارِدُها**) واتە: دەچنە سوێی دۆزەخ، ڕاناوی (**ها**)ی (**واردها**) بۆ دۆزەخ دەچێتەوە.

هەڵبەتە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: واتە: دەچێتە نێو دۆزەخ، کە لەلای خوا ئاسانە، بڕواداران بچنە نێو دۆزەخیش و زیانیان پێ نەگەیەنێ، وەك چۆن ئیبراهیم ﷺ چووە نێو ئاگر و خواش سەلامەتی کرد، بەڵام وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باس دەکەین، لێرەدا واتای: (**وارِدُها**)، (**داخلوها**) نیە، بەڵکو وەك لە سوورەتی (**القصص**)دا، دەربارەی مووسا ﷺ گوتراوە: ﴿ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدۡيَنَ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: کاتێك چووە سەر ئاوی مەدیەن، کە بە تەئكید مووسا نەچۆتە نێو ئاوەکەوە و نەچۆتە نێو گۆمەکە، یان بیرەکە، ﴿ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدۡيَنَ ﴿٢٣﴾ ﴾القصص، واتە: کاتێك چوو سوێی ئاوەکە، چووە نیزیك ئاوەکە، هەر لە کوردەواریی خۆشماندا دەڵێین: فلانکەس چووە سەر ئاوەکە، یانی: چووە نیزیك و قەراغ ئاوەکە، ﴿ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتۡمًا مَّقۡضِيًّا ﴾، ئەو بڕیارە لەسەر پەروەردگارت، بڕیارێکی یەکلایی کراوەیە، واتە: بڕیار دراوەو بڕاوەتەوە.

﴿ ثُمَّ نُنَجِّي ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّنَذَرُ ٱلظَّٰلِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴾، دوایی ئەوانەی پارێزیان کردوە، دەربازیان دەکەین و، ستەمکارانیش لەوێدا لەسەر چۆکان بەزەبوونیی بەجێدەهێڵین.

وەك دوایی باسی دەکەین زۆربەی زانایان ڕایان وایە، کە ئەم چوونە سوێی دۆزەخە، مەبەست پێی ڕەتبوونە بەسەر (**صراط**)دا، کە ئەو پردەیە بەسەر پشتی جەهەننەم ڕادەهێڵدرێ و، هەموو مرۆڤایەتیی دەبێ بەسەر پشتی ئەو پردەدا بڕوا، ئنجا ئەوەی کە بڕواداربێ، هەر کەسە بە ئەندازەی ئیمانەکەی، دەربازی دەبێ بە خێرایی و، ئەوانەی دیکەش گرفتار دەبن و لەسەر ئەو پردە، کە لووس و خلیسکە، دەکەونە خوار.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە و، هەڵوێستێکی دیکەی ئەو بێبڕوایانە و، دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٖ ﴾، کاتێك ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا خوێنرانەوە، ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾، ئەوانەی بێبڕوا بوون، بەوانەیان گوت: کە بڕوادارن: ﴿ أَيُّ ٱلۡفَرِيقَيۡنِ خَيۡرٞ مَّقَامٗا وَأَحۡسَنُ نَدِيّٗا ﴾، واتە: کام لە دوو کۆمەڵەکان {واتە: ئێمە یان ئێوە} پێگەی باشترە و کۆڕو مەجلیسی قەرەباڵغترە؟

﴿ وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّن قَرۡنٍ هُمۡ أَحۡسَنُ أَثَٰثٗا وَرِءۡيٗا ﴾، لە پێش ئەواندا چەندان سەدەمان فەوتاندوون، کە کەل وپەلیان لەوان باشتر بوو و، دیمەنیشیان لەوان جوانتر بوو، بەرچاوتربوون، واتە: خانووبەرەو کەل و پەل و نێو ماڵیان باشترو، خزم و کەس و قەوم و قەڕەباڵغیی مەجلیسیان لەوانە زیاتر بوو، کە خۆیان بەسەر بڕوادارانـدا هەڵدەکێشن.

بۆیەش خوا ﷻ دەفەرموێ: لە پێش ئەواندا زۆر سەدەمان فەوتاندوون، کە لەوان کەل وپەلیان زیاتر و، لەوان دیمەنیان بەرچاوترو بووە، چونکە بێبڕوایەکان کاتێك کە ئایەتە ڕۆشنەکانی خوایان بەسەردا دەخوێنرێنرانەوە، بە بڕوادارانیان، دەگوت: ئێمە لەسەر هەقین، نەك ئێوە کە شوێن ئایەتەکانی خوا دەکەون، بە بەڵگەی ئەوە، کە ئێمە حاڵمان باشترە و ئێمە پێگەمان چاکترە و، ئێمە کۆڕ و مەجلیسمان قەڕەباڵغترە و، ئێمە کوڕان و سامانمان زیاترە، بۆیە خوا دەفەرموێ: ئەگەر وا بووایە، ئەگەر سەروەت و سامانی زۆر و خزم و قەڕەباڵغیی زۆر، بەڵگەی لەسەر هەق بوون، بووایە، نەدەبوو ئەو گەلانەی لە پێش ئەواندا، خەڵك و قەومیان زیاتر بوو، کۆڕ و مەجلیسیان قەڕەباڵغتر بوو، سەروەت و سامانیان پتربوو، بفەوتابانەیە!

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ مَن كَانَ فِي ٱلضَّلَٰلَةِ فَلۡيَمۡدُدۡ لَهُ ٱلرَّحۡمَٰنُ مَدًّا ﴾، بڵێ: هەر کەسێ لە گومڕایی دابێ، با (خوای) خاوەن بەزەیی بە زیادکردن بۆی زیاد بکات.

ئەمە یان دوعایە، یاخود: مەبەست ئەوەیە: سەرەنجامەکەیان وای لێدێ: خوای خاوەن بەزەیی لەگەڵ ئەوەشدا کە خاوەن بەزەییە، بەڵام ئەوانە هێندە خراپن، هەر لە گومڕایی بۆیان زیاد دەکات، ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا رَأَوۡاْ مَا يُوعَدُونَ ﴾، هەتا کاتی ئەوەیان بینی کە بەڵێنیان پێدراوە، یان هەڕەشەیان پێی لێکراوە، ﴿ إِمَّا ٱلۡعَذَابَ وَإِمَّا ٱلسَّاعَةَ ﴾، یان سزای دنیایی، یاخود ئاخیر زەمان، (ساعة) واتە: ئەو کاتەی کە دنیای تێدا کۆتا دێ، ﴿ فَسَيَعۡلَمُونَ مَنۡ هُوَ شَرّٞ مَّكَانٗا وَأَضۡعَفُ جُندٗا ﴾، ئەو کاتە دەزانن: کێ پێگەی خراپترە و کێ هێزو سوپای بێهێزترە، ﴿ وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ هُدٗى ﴾، ئەوانەش کە ڕێنمایی خوایان وەرگرتوە و ڕاستە ڕێ بوون، خوا ڕێنماییان بۆ زیاد دەکات، زیاتر دڵڕۆشنیان دەکات، ﴿ وَٱلۡبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيۡرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابٗا وَخَيۡرٞ مَّرَدًّا ﴾، کردەوە باشە ماوەکانیش لەلای پەروەردگارت، پاداشتیشیان چاکترە و سەرەنجامیشیان باشترە.

کەواتە: بڕوادارانێك کە خاوەنی ئەو کردەوە چاکانەن، کە دەمێننەوە و پاداشتیان بەردەوامە، تەنیا ئەوانە بەختەوەرن و، ئەوانەی دیکە، ماڵوێران و ڕۆژ ڕەشن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

مرۆڤی کافر، دەڵێ: ئایا کاتێك مردم، زیندوو دەکرێمەوە؟! وا دیارە لە بیری چووە، کە پێشتر هیچ نەبووەو خوا هێناویەتە دی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَقُولُ ٱلْإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ ٱلْإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَقُولُ ٱلْإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ ﴾، مرۆڤ دەڵێ: ئایا کاتێك کە مردم.

بە تەئکید لێرەدا مەبەست مرۆڤی بڕوادار نیە، (**المُرَادُ بالإِنْسَانِ هُنَا جَمْعٌ مِنَ النَّاسِ، بدَليلِ:** ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ﴾)، لێرەدا مەبەست لە مرۆڤ (**إنسان**) کۆمەڵە خەڵکێکی دیارییکراون، بە بەڵگەی ئەوە کە دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ﴿٦٨﴾ ﴾مریم، سوێند بە پەروەردگارت ئەوان و شەیتانەکان کۆدەکەینەوە.

یانی: لێرەدا مەبەست مرۆڤی بێبڕوایە، وەك لە سوورەتی (**الكهف**)دا پێشتر گوتمان کە دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ ﴾، واتە: پادشایەك لە پشتیانەوە بوو، کە هەر کەشتییەکی دەست بەسەر دادەگرت.

مەبەست پێی کەشتیی چاکە، (**كل سفينة صَالحة**) لێرەشدا (**الإنسان**) دەزانین کە مەبەست مرۆڤ (**إنسان**)ی بێبڕوایە، چونکە بە پێی سیفەتەکانی دیارە، واتە: (**أل**)ی سەر (**الإنسان**) بۆ ناساندن (**تعريف**)ە، بەڵام مەبەست پێی (**عهد**)ە، واتە: مرۆڤە زانراوو ناسراوەکە، ئنجا (**أل**)ی (**عهد**) لە زمانی کوردیی دا، لە بەرانبەر (کە)دا دەوەستێ، ئەگەر گوتم: (**جئني بِكتابٍ**) کتێبم بۆ بێنە، نازانی، کامە؟ بەڵام ئەگەر گوتم: (**جئني بالكتاب**) کتێبەکەم بۆ بێنە، دەزانی کامیان مەبەستە.

٢)- ﴿لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا﴾، {ئەو مرۆڤە، دەڵێ: ئایا کاتێ مردم} ئایا بە زیندوویی دەردەهێنرێمەوە، لە گۆڕ و خاك؟ بێگومان لێرەدا ئەو پرسیارکردنە، ﴿أَءِذَا مَا مِتُّ﴾، پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: شتی وا نابێ، بۆیە خوا لە وەڵامی دا دەفەرموێ:

٣)- ﴿أَوَلَا يَذْكُرُ ٱلْإِنسَٰنُ﴾، ئایا ئینسان لە یادی نیە، نایەتەوە بیری؟ لێرەشدا دیسان (الإِسْتِفْهَامُ: إِنْكَارٌ وَتَعَجُّبٌ مِنْ ذُهُولِ الإِنْسَانِ المُنْكِرِ لِلْبَعْثِ)، ئەو پرسیارکردنە بۆ نکووڵیلێکردن و سەرسوڕمانە لە بێ ئاگایی مرۆڤی نکووڵییکار لە زیندووبوونەوە.

(يَذْكُر) خوێنراوەتەوەش: (يَذَّكَّر): (أولا يَذَّكَّر الإنسان) ئایا ئینسان لەبیری نیە، نایەتەوە یادی؟ کە بەدڵنیایی هیچ کەسێك ئەو کاتەی تێیدا دروستکراوە، لە یادی نیە، بەڵام مەبەست ئەوەیە: ئایا ئینسان بیرناکاتەوە و نازانێ: کاتی خۆی هیچ نەبووە، ئایا دڵنیا نیە کە کاتی خۆی نەبووەو، خوا پەیدای کردوە؟!

٤)- ﴿أَنَّا خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ﴾، کە ئێمە دروستمان کردوە لەوەو پێش، واتە: پێش ئەو حاڵەتەی کە ئێستا لەسەریەتی، کە ئێستا مرۆڤێکی تێر و تەواوە!

٥)- ﴿وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا﴾، کە ئەو کاتە هیچ شتێك نەبوو، واتە: شتێکی هەبوو (**موجود**) نەبوو، لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە مرۆڤی بێبڕوا بە سەرسوڕمانەوە و بە نکووڵیلێکردنەوە، دەڵێ: ئایا کە مردم، بە زیندوویی دەردەهێنرێمەوە؟! پێی سەیرە و پێی دوورە، خوا دوای مردن، لە خاك و لە گۆڕ دەری بێنێتەوە و زیندووی بکاتەوە! ئنجا خوا دەفەرموێ: ئایا بیرناکاتەوە: کاتێك کە نەبووەو پەیدامان کردوە، بێگومان پەیداکردنی لە نەبوون، کە هیچ نەبووە، قورستر و بە زەحمەتترە لە زیندووکردنەوەی دوای مردنی، لە عەقڵی مرۆڤ دا، ئەگەرنا بۆ خوای پەروەردگار هەموو شتێك وەك یەکە، بەڵام بە عەقڵی مرۆڤ، پەیداکران لە نەبوونەوە، قورسترە، لە زیندووکرانەوەی دوای مردن، چونکە مردنەکە بەس بریتیە لەوە کە جەستەو ڕووحی لەیەك جیانوونەوە و، ڕووحەکەی چووە بۆ شوێنێك و، جەستەکەشی چۆتەوە نێو خاك، کە بە تەئکید پەیداکرانەوەی دوای بوون، ئاسانترە، لە پەیداکرانی پێش بوون، بۆ وێنە: کەسێك کە شتێك دروست دەکات، دوای ئەوەی ئەو شتەی لێ تێکدەچێ، ئاسانتر دەتوانێ خودی شتەکە چاك بکاتەوە، یاخود یەکێکی دیکەی وەك ئەو دروست بکاتەوە.

مەسەلەی دووەم:

سوێند خواردنی پەروەردگار کە کافران و شەیتانەکان لە دۆزەخدا لەسەر ئەژنۆیان کۆدەکاتەوەو، پاشان کامەیان یاخییتر و سەرکەشتر بووە لە ئاست (خوای) خاوەن بەزەییدا، لە نێویاندا، ڕایدەکێشێ و لە پێش ئەوانی دیکەدا، دەیخاتە نێو دۆزەخەوە و تێیدا دەبرژێنرێ و دەپیشێنرێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِٱلَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ﴾، واتە: سوێند بە پەروەردگارت ئەوان و شەیتانەکان کۆدەکەینەوە.

٢)- ﴿ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴾، دوایی لە دەوری دۆزەخ، لەسەر ئەژنۆیان ئامادەیان دەکەین.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَوَرَبِّكَ ﴾، ئەم (و)ە، بۆ سوێند خواردنە، بۆ ئەوەی دڵنیابن کە ئەو بەڵێنە دێتە دی، ڕاناوەکەش خوا بە کۆ (**جمع**) دەیهێنێ، هەرچەندە پێشێ بە تاك (**مفرد**) باسی کردوە، ﴿ وَيَقُولُ ٱلْإِنسَٰنُ أَءِذَا مَا مِتُّ ﴾، بەڵام دوایی دەفەرموێ: ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ ﴾، لەبەرئەوەی مەبەست لە (**الإنسان**) کە (أل)ی تەعریفی لەسەرە، جینسی مرۆڤە، یانی: تێکڕای مرۆڤەکان.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَٱلشَّيَٰطِينَ ﴾، سوێند بە پەروەردگارت لەگەڵ شەیتانەکان دا کۆیان دەکەینەوە، بۆچی لەگەڵ شەیتانەکان دا؟ چونکە شەیتانەکان خراپترین و نزمترین دروستکراوەکانی خوان و، ئەو بێبڕوایانەش شایستەی ئەوەن لەگەڵ واندا ڕەپێچەك بدرێن و خڕ بکرێنەوەو لە دۆزەخ دا کۆبکرێنەوە.

وشـەی (جثـي) خوێنراویشـەتەوە: (جُثـي): ﴿ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴾، (جِثِيّاً، جُثِيّاً) هەردووکیـان کـۆی (جـاثي)ن، وەك (قاعـد) کـە کۆیەکـەی (قعـود) و، (جالـس) کـە کۆیەکـەی (جلـوس)ە.

کـە هـەرکام لـە: (جثـي) و (قعـود)و (جلـوس) بـە چـاوگ (مصدر)یـش هاتـوون، واتە: لەسـەر ئەژنـۆ کەوتـن، دانیشـتن، ڕۆنیشـتن، بـەڵام بـە (کـۆ)ش هاتـوون یـانی: (جِثِيّ) و (جُثِيّ) کـۆی (جَـاثي)ن، واتـە: لەسـەر ئەژنـۆ کەوتـوو، هـەروەك (قعـود) و(جلـوس) کـۆی (قاعـدُ) (جالـس)ن، واتـە: دانیشـتوو، ڕۆنیشـتوو.

٣)- ﴿ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴾، دوایی لە هەر کۆمەڵێك، کامیان لە ئاست (خوای) خاوەن بەزەیی دا، یاخیتر و سەرکەشتر بووە، زیاتر لە سنوور دەرچووە، ڕایدەکێشین، دەریدەکێشین لە نێویان.

وشـەی (عِتيّاً) خوێنراویشـەتەوە: (عُتِيّاً) وەك چـۆن (جِثِياً- جُثِياً) (عِتياً، عُتِياً) هەردووکیـان یـەك واتایـان هەیـە، کـە واتـە: سەرکەشـتر و یاخییـتر، خـۆ بەزلگرتـر.

(الشَّيْعَةُ: الطَّائِفَـةُ الَّتِـي شَـايَعَتْ أَحَـداً فَهِـيَ عَـلَى رَأْيٍ وَاحِـد)، (شـيعة) ئـەو کۆمەڵـە خەڵکـەی لەگـەڵ کەسـێکدا دەڕۆن، پەیڕەویـی لێدەکـەن، کەواتـە: (شـيعة) یـانی: کۆمەڵـە خەڵکێـك گوتـراوە: (شـيعة عـلي) هەروەهـا: گوتراویشـە: (شـيعة معاويـة) واتـە: ئـەو کۆمەڵـەی کـە هـاوڕای (عـلي)ن ، یاخـود هـاوڕای (معاويـة)ن، خـوا لێـی ببـوورێ، کـە پێکـەوە کێشـەو شـەڕو ناکۆکییـان بـووەو، بـە دڵنیایـی (عـلي) لەسـەر هـەق بـووە و (معاويـة) لادەرو یاخیـی بـووە، بـە دەقـی فەرمایشـتی پێغەمبـەر ﷺ کـە بـە (عـمار بـن یـاسر)ی فەرمـوو: {تَقْتُلُـكَ الْفِئَـةُ الْبَاغِيَـةُ}[1] واتـە: کۆمەڵـە یاخییەکـە دەتکـوژێ، دواییـش لەلایـەن کۆمەڵـی موعاویـەوە کـوژرا.

٤)- ﴿ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴾، دوایی بە دڵنیایی ئێمە زاناترین بەو کەسانەی کە لە پێشترن بخرێنە نێوی، واتە: بخرێنە نێو دۆزەخ و تێیدا بسووتێنرێن، (أولى بها أي: بجهنم)، (ها)ی سەر (بها) بۆ دۆزەخ دەچێتەوە.

(صِليـا) خوێنراویشـەتەوە: (صُلِيـاً)، واتـە: کامیـان لـە پێشـترە لـە پێشـدا بخرێتـە نێـو دۆزەخ و تێیـدا بپیشـێنرێ و ببرژێـنرێ؟

---

(١) أخرجه مسلم: ٢٩١٦، والترمذي: ٣٨٠٠، وقال: حسن صحيح، واللفظ له.

وشـەی (**صِـلِي**) چاوگـە دەگوتـرێ: (**صَـلِيَ النـارَ صِلِيّـاً**) واتـە: خرایـە نێـو ئاگرەکـە، بەخرانـە نێـو.

وشـەی (**أيّ**) لـە: ﴿أَيُّهُمۡ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ عِتِيّٗا﴾، (**إسم موصول**)ە، بـە مانـای (**ما ومَـنْ**) دێ، بـەڵام (**أَيُّهُـم**) لێـرەدا یـانی: (**مَـنْ مِنهُـم**) کامیـان.

وشـەی (**الرحمـن**) کـە لـەم سـوورەتەدا - وەك پێشـتر باسـمانکرد - شـازدە (١٦) جـاران دووبـارە بۆتـەوە، بۆیـە لێـرەدا هاتـوە: ﴿أَيُّهُمۡ أَشَدُّ عَلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ عِتِيّٗا﴾، یـانی: لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە خـوا خـاوەنی ئەوپـەڕی بەزەیـی و بەخشـش و سـۆزو میهرەبانییـە، کەچـی ئەوانـە لێـی هەڵگەڕاونـەوە و لـە بەرانبەریـدا سـەرکەش و یاخییـن، ئنجا ئەمـە بـۆ زیاتـر ناقـۆڵا پێشـاندانی: هەڵگەڕانـەوە و یاخیـی بوونیانـە، چونکـە ئەگـەر لـە بەرانبـەر کەسـێکدا کـە سـتەم دەکات، سەرکەشـیی بنوێنـی، ڕەوایـەو بگـرە پێویستیشـە، بـەڵام لـە بەرانبـەر کەسـێکدا کـە خـاوەنی ئەوپـەڕی میهرەبانیـی و بەخشـندەیی و، سـۆزو بەزەییـە: یاخیبـوون و سـەرپێچییکردن و هەڵگەڕانـەوە، زۆر شـتێکی ناقـۆڵاو دزێـوە.

مەسەلەی سێیەم:

باسی ئەوە کە: هیچ کام لە مرۆڤەکان نیە، نەچێتە سوێی دۆزەخ و نیزیکی و، ئەوە بڕیاری یەکلاییکەرەوەی خوای لەسەرە و، خوا لەوبارەوە بڕیاری یەکلاییکەرەوەی داوە، پاشان خوا پارێزکاران دەپارێزێ و دەرباز دەکات لە دۆزەخ و، ستەمکارانیش لەسەر ئەژنۆیان، لە ئاگری دۆزەخدا بە زەبوونیی بەجێدەهێڵێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِن مِّنكُمۡ إِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتۡمٗا مَّقۡضِيّٗا ٧١ ثُمَّ نُنَجِّي ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّنَذَرُ ٱلظَّٰلِمِينَ فِيهَا جِثِيّٗا ٧٢ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِن مِّنكُمۡ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾، هیچ کام لە ئێوە نیە، کە نەچێتە سوێ (دۆزەخ)، نزیکی نەکەوێتەوە، بەسەریدا ڕەت نەبێ.

ئەمانە هەموویان مانای (ورود)ن: لێی نزیك دەکەوێ، دەچێتە سوێی، دەچێتە تەنیشتی، بەسەریدا ڕەت دەبێ، بەسەر ئەو پردەدا کە بەسەر دۆزەخ ڕاهێڵراوە، هەندێکیش گوتوویانە: (واردها) واتە: (داخلها)، واتە: دەچێتە نێو دۆزەخ، کە دوایی کورتە باسێك لەو بارەوە دەکەین و ڕوونی دەکەینەوە، کە ئەم ڕایە هەڵەیە.

٢)- ﴿ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتۡمٗا مَّقۡضِيّٗا ﴾، ئا ئەو بڕیارە لەلایەن پەروەردگارتەوە، بڕیارێکی بڕێنراوەیە، بڕیارێکی یەکلاییکراوەیە، (حَتْم) ئەوەیە شتێك پێویست بوو بێ و هەڵبڕابێ و بواری چاو پێداگێڕانەوەی نەبێ، (مَقْضِيّ) واتە: بڕیار لەسەر دراو، (قضاء) واتە: بڕیار، (مَقْضِيّ) یانی: شتێك کە بڕیاری لە بارەوە دراوە.

٣)- ﴿ ثُمَّ نُنَجِّي ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ ﴾، دوایی ئەوانەی پارێزیان کردوە، دەربازیان دەکەین، خوێنراویشەتەوە: (ثُمَّ نُنْجِي الَّذِينَ اتَّقَوا) هەردووك خوێندنەوەکەی هاتوون.

٤)- ﴿ وَّنَذَرُ ٱلظَّٰلِمِينَ فِيهَا جِثِيّٗا ﴾، ئەوانەش کە ستەمکاربوون، لەوێدا لێیان دەگەڕێین، بەجێیان دەهێڵین لەسەر ئەژنۆیان.

(نَـذَر) یـانی: (نَـتْرُكُ، نُهْمِـلُ) لێیـان دەگەڕێیـن، وازیـان لێدێنیـن، پشـتگوێیان دەخەین، وشـەی (نـذر) (فعـل مضـارع)ە، بـەڵام ڕابـردووی لـە بێـژەی خـۆی نیـە و لـە زمـانی عەرەبییـدا کـرداره ڕابردووەکـەی، مرێـنراوە و ئیکتیفایـان کـردوە بـە کـرداری ڕابـردووی هـەرکام لـە: (تَـرَك و وَدَع) یـانی: لێیگـەڕا، وازی لێهێنـا.

کورتە باسێك دەربارەی چوونە سوێ دۆزەخ و ڕەتبوون بەسەر (صراط)دا:

بەڕێـــــــزان!

لـە میـانی تەفسـیرکردنی ئـەم دوو ئایەتـە موبارەکـەدا، کـە خـوا عزوجل دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَاۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾ ﴾مريم.

کورتـە باسـێك دەکەیـن لـە بـارەی مانـای وشـەی (واردهـا) و، چۆنیـەتی چوونـە سـوێی دۆزەخ، یاخـود چوونـە نێـو دۆزەخـەوە:

لەو بارەوە بەگشتی دوو ڕاهەن:

١)- کە دوێنراو (**مُخاطب**) لێرەدا کافرەکانن بە تەنیا، واتە: هیچ کام لە ئێوە نیە، ئەی بێبڕوایەکان! مەگەر دەچێتە نێو دۆزەخ، ئنجا ئەگەر وابێ، ئەو کاتە (**واردها**) یانی: دەچێتـە نێوی (**داخلُها**)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴾، (**ثُمَّ**) (**للتَّرتيبِ الرُّتبي**) یانی: دوایی کافرەکان لە دۆزەخدا بەجێدەهێڵین، بەڵام ئەوانەی پارێزکاربوون، دەربازیان دەکەین، واتە: لێرەدا باسی ئەوە نیە کە پارێزکارانیش و ئیماندارانیش دەچنە نێو دۆزەخ، بەڵکو خوا دەفەرموێ: دەربازیان دەکەین، لەوەی بچنە نێو دۆزەخ.

٢)- دوێنراو (**مُخاطَبْ**) لێرەدا تێکڕای خەڵکە، هەموو مرۆڤەکانن، ئنجا ئەگەر هەموو مرۆڤەکان بن، ئەو کاتە دەبێ بڵێین: (**واردها**)، یانی: دەچێتە سوێی، دەچێتە نزیکی، یاخود بەسەر پشتیدا ڕەت دەبێ.

(**الزمشـخري**) گوتوویـەتی: (﴿ وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾ ﴾مريـم، **فيْـهِ دَلِيـلٌ عَـلَى أَنَّ المُرَادَ بالـوُرودِ: الجُثـوُّ حَوَالِيهَـا، وَأَنَّ المؤْمِنِيْنَ يُفَارِقُـونَ الكَفَـرَةَ إِلى الجَنَّـةِ، بَعْدَ تَجَاثِيهِـم، وَتَبْقَى الكَفَـرَةُ فِي مَكَانِهِم جَاثِـين**)[1]، واتـە: ئـەم ئایەتـە بەڵگـەی تێدایـە لەسـەر ئـەوە کـە مەبەسـت لـە (**ورود**) بریتیـە لـە

---

(١) محاسن التأويل ج٧، ص١٤٢.

لەسەر ئەژنۆ کەوتن، لە دەوری دۆزەخ، دوایی بڕواداران لە کافرەکان جیادەبنەوە، بەرەو بەهەشت، دوای ئەوەی هەموویان پێکەوە لەسەر ئەژنۆ لە دەوری دۆزەخ دانیشتبوون، بەڵام کافرەکان لە شوێنی خۆیان بە (لەسەر ئەژنۆ کەوتوویی) دەمێننەوە.

لە بارەی مانای ئەو ئایەتەی پێشووەوە، زانایان دوو ڕای سەرەکییان هەن، کە پێشتریش باسمان کردن، بەڵام چەند فەرمایشتێکی پێغەمبەر ﷺ هەن، بۆمان یەکلایی دەکەنەوە، کە کام ڕاییە ڕاسترە و، مەبەست لەم ئایەتە موبارەکە و، مەبەست لە وشەی: (وَارِدُهَا) لێرەدا چییە؟

١)- {عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنهما، قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: الْوُرُودُ: الدُّخُولُ، لَا يَبْقَى بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ إِلَّا دَخَلَهَا، فَتَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ بَرْدًا وَسَلَامًا، كَمَا كَانَتْ عَلَى إِبْرَاهِيمَ: ﴿ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴾} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد ج٣، ص٣٢٩، وَالحَاكِمُ: ٨٧٤٤، وَقَالَ الهَيْثَمِيُّ فِي المجمع: ج٧، ص٥٥ رَوَاهُ أَحْمَد، وَرِجَالُهُ ثِقَات).

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لە خۆی و لە بابی ڕازی بێ) دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: (**وُرُود**) لێرەدا مانای چوونە ژوور (**الدُّخُول**)ە، هیچ چاکەکار و خراپەکارێك نامێنی، مەگەر دەچێتە نێو دۆزەخ، دوایی بۆ بڕواداران دەبێتە فێنکایەتیی و سەلامەتیی، هەروەك چۆن ئاگر بۆ ئیبراهیم بوو بە فێنکایەتیی و سەلامەتیی، دوایی ئەو ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴾، واتە: دوایی ئەوانەی پارێزییان کردوە، دەربازیان دەکەین.

٢)- {يَرِدُ النَّاسُ النَّارَ، ثُمَّ يَصْدُرُونَ مِنْهَا بِأَعْمَالِهِمْ، فَأَوَّلُهُمْ كَلَمْحِ الْبَرْقِ، ثُمَّ كَالرِّيحِ، ثُمَّ كَحُضْرِ الْفَرَسِ، ثُمَّ كَالرَّاكِبِ فِي رَحْلِهِ، ثُمَّ كَشَدِّ الرَّجُلِ، ثُمَّ كَمَشْيِهِ} (أَخْرَجَهُ التِّرمِذِيُّ: ٣١٥٩، وَالدَّارِمِيُّ: ٢٨١٠، وَصَحَّحَهُ الألبَانِيُّ فِي «السلسلة الصحيحة»: ٣١٣).

واتە: خەڵك دەچنە سوێی ئاگریی دۆزەخ، دوایی بەکردەوەکانیان لێی دەردەچن، یەکەمیان: وەك برووسکەی تیشك، دوایی وەك با، (لە ڕوویی خێراییەوە) دوایی وەك ئەسپێك کە بە خێرایی بڕوا، دوایی وەك حوشتر سوارێك کە بە خێرایی دەڕوات، ئنجا وەك پیاوێك کە بەڕاکردن دەڕوات، دوایی وەك ڕۆیشتنی ئاسایی.

٣)- {ثُمَّ يُضْرَبُ الْجِسْرُ عَلَى جَهَنَّمَ، وَتَحِلُّ الشَّفَاعَةُ، وَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ! وَمَا الْجِسْرُ؟ قَالَ: «دَحْضٌ مَزِلَّةٌ، فِيهِ خَطَاطِيفُ وَكَلَالِيبُ وَحَسَكٌ تَكُونُ بِنَجْدٍ فِيهَا شُوَيْكَةٌ، يُقَالُ لَهَا: السَّعْدَانُ،

فَيَمُرُّ الْمُؤْمِنُونَ كَطَرْفِ الْعَيْنِ، وَكَالْبَرْقِ، وَكَالرِّيحِ، وَكَالطَّيْرِ، وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ، وَالرِّكَابِ، فَنَاجٍ مُسَلَّمٌ، وَمَخْدُوشٌ مُرْسَلٌ، وَمَكْدُوسٌ فِي نَارِ جَهَنَّمَ}(**أَخْرَجَهُ البُخَارِيّ: ٤٩١٩، وَمُسْلِم: ١٨٣**).

واتە: {پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا، کە باسی ڕۆژیی دوایی دەکا، دوایی لە درێژەی فەرمایشتەکەدا دەفەرموێ:} دوایی پرد بەسەر دۆزەخ ڕادەهێڵدرێ و تکاکردن (**شفاعة**) کردن، دێتە گۆڕێ، خەڵکەکەش هەر دەڵێن: ئەی خوایە! سەلامەتمان بکە و بێ بەڵامان بکە، گوترا: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ پرد چییە !؟ فەرمووی: لووسە خلیسکە، قولاپی هەن و دڕکی پێوەن، وەك دڕکێك پێی دەڵێن: (**حَسَك**) لە (**نَجْد**) دەڕوێ، دڕکۆکێکی پێوەیە، بە قولاپە، پێی دەگوترێ: (**السَّعْدَان**)، بڕواداران تێدەپەڕن، وەك: چاو تروووکان و، وەك برووسکە و، وەك باو، وەك باڵندە و، وەك ئەسپی خێرا و، وەك وشترێکی خێرا {ئنجا خەڵك دەبنە چەند بەشێك و پۆلێن دەکرێن:}

١- (**فَنَاجٍ مُسَلَّمٌ**): دەربازبووێکی سەلامەت هەیە، کە هیچ ئازاری پێ ناگات.

٢- (**وَمَخْدُوشٌ مُرْسَلٌ**): هەشە بریندار دەبێ، بەڵام دوایی دەرباز دەبێ و بەرهەڵدا دەکرێ، {ئەو قولاب و دڕکانە، تێی دەئاڵێن دوایی دەربازی دەبێ}.

٣- (**وَمَكْدُوسٌ فِي نَارِ جَهَنَّمَ**): کەسانێکیش هەن دەکەونە ئاگری دۆزەخەوە و لەوێدا کەڵەکە دەبن.

(**القرطبي**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: {**وَبِهِ احْتَجَّ مَنْ قَالَ: إِنَّ الْجَوَازَ عَلَى الصِّرَاطِ هُوَ الْوُرُودُ الَّذِي تَضَمَّنَتْهُ هَذِهِ الْآيَةُ، لاَ الدُّخُولُ فِيهَا**}[1].

واتە: ئەوانەی کە گوتوویانە: مەبەست لە (**الْوُرُودُ**) بریتییە لە ڕەتبوون بەسەر پرددا، ئەو (**ورود**)ەی لەم ئایەتەدا هاتوە، مەبەست پێی ڕەتبوونە بەسەر پردی پشتی دۆزەخدا، نەك چوونە نێو دۆزەخ، بەڵگەیان بەم فەرمایشتە هێناوەتەوە.

هەڵبەتە ڕای ڕاستیش هەر ئەوەیە، کە مەبەست لەو ئایەتە موبارەکەی دەفەرموێ: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾، واتە: دەچێتە سوێی، دەچێتە نیزیکی، کە لە فەرمایشتی دووەمدا ئاماژەی پێداوە، کە دەفەرموێ: (**يَرِدُ النَّاسُ النَّارَ، ثُمَّ يَصْدُرُونَ مِنْهَا**)، هەروەها لە فەرمایشتی یەکەمدا کە دەفەرموێ: (**الْوُرُودُ: الدخول، لا يَبْقى بَرٌّ ولاَ فَاجِرٌ إلاَّ دَخَلَهَا**)، چونکە کە چوویە سەر ئەو پردەی بەسەر دۆزەخ ڕاهێڵدراوە، مانای وایە: چوویە سنووری دۆزەخەوە، مەبەستی فەرمایشتەکان هەر ئەوەیە، مەبەست ڕەتبوونی هەموویانە، بەسەر

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١١، ص١١٦.

پردەکـەدا، ئنجـا ئـەوەی بڕواداربـێ، هـەر کەسـە لـە قـەدەر ئیمانـی خـۆی، بـە خێرایـی تێدەپەڕێ، ئـەوەش کـە بـێ ئیمان و خراپەکار بـوو بـێ، لەسـەر ئـەو پـردە دەکەوێتـە خـوار.

لەو بارەوە دەگونجێ بەڵگەی دیکەش بهێنرێنەوە، بۆ نموونە:

٤)- پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێ: {**الْحُمَّى حَظُّ الْمُؤْمِنِ مِنَ النَّارِ**} (**أَخْرَجَهُ الْبَزَّار: ٧٦٥، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، وَعَنْ أَنَس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: ٧٦٢ وَصَحَّحَهُ الألباني فِي « السلسلة الصحيحة»، : ١٨٢١**).

واتە: تا، (کە مرۆڤ بەدەنی گەرم دادێ)، پشك و بەشی بڕواداره لە ئاگری دۆزەخ.

{واتـە: ئـەوە پشـك و بەشـەکەیەتی لـە دنیـادا و بـە هـۆی ئـەو تـا لێهاتنـەوە، ئـەو گەرمییـە دەبینـێ، کەواتـە: گەرمیـی دۆزەخ نابینـێ.

٥)- {**عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ أَحَدَكُمْ، إِذَا مَاتَ، عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ، إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ؛ فمن أهل النار فَيُقَالُ هذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٣٢٤٠، وابن ماجه: ٤٢٧٠ وأحمد ج٢، ص٥١**).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەر (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی: هـەر کامێـك لـە ئێـوە مـرد، بەیانیـان و ئێـواران شـوێنی خۆی پـێ پیشـان دەدرێ، ئەگـەر خەڵـکی بەهەشـت بـێ، ئـەوە خەڵـکی بەهەشـتە (یـانی: بەهەشـتی پیشـان دەدرێ) و ئەگـەر خەڵـکی ئاگریـش بـێ، ئـەوە خەڵـکی ئاگـرە، (یـانی: ئاگـری پیشـان دەدرێ) دەگوتـرێ: ئەمـە جێیەکەتـە هەتاکـو ڕۆژی قیامـەت خـوا زینـدووت دەکاتـەوە.

٦)- بەڵگەیەکی دیکە لەو بارەوە کە دەگونجێ بهێنرێتەوە، ئەوەیە کە خوا ﷻ وشەی (**ورود**)ی بەمانای چوونە سوێ بەکارهێناوە، لە سووڕەتی (**القصص**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَمَّا وَرَدَ مَآءَ مَدۡيَنَ وَجَدَ عَلَيۡهِ أُمَّةٗ مِّنَ ٱلنَّاسِ يَسۡقُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: کاتێك مووسا چووە سەر ئاوی مەدیەن، کۆمەڵێکی لەسەر دیتن ئاژەڵیان ئاو دەدا.

واتە: چووە سوێی، چووە قەراغی، بێگومان مەبەست پێی ئەوەیە.

(**راغب الأصفهاني**) لـە کتێبەکـەی خـۆی (**مفردات ألفاظ القرآن**)دا گوتوویـەتی: {**وَرَدْتُ مَـاءَ كَـذَا: إِذَا حَـضَرَهُ، وإِنْ لَـمْ يَـشْرَعْ فِيـهِ، وَقِيْـلَ: بَـلْ يَقْتَـضِي ذَلِـكَ الـشروعَ، وَلَكِـن مَـنْ كَانَ مـن أولياء اللَّـه وَالصَّالحـين لا تُؤَثِّـرُ فيهـم، بَـلْ يُكُـون حَالُـهُ فِيهَـا كَحَـالِ إِبْرَاهِيـم عَلَيْـهِ السَّـلام، حَيْـثُ قَـالَ:** ﴿ قُلۡنَا يَٰنَارُ كُونِي بَرۡدٗا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ ﴾الأنبيـاء}[1]

---

(١) مفردات ألفاظ القرآن، ص٨٦٥.

واتە: (**وَرَدْتُ مَاءَ كَذَا**)، واتە: لە لای ئامادە بوو، هەرچەندە نەچووبێتە نێویشی، هەندێکیش گوتوویانە: بەڵکو ئەوە دەخوازێ کە بچێتە نێوی {واتە: بە نسبەت ئایەتەکەوە} بەڵام ئەوەی کە لە دۆستانی خوا بێ و لە چاکان بێ، ئاگرەکە کاریگەرییان تێ ناکات، بەڵکو حاڵی وەك حاڵی ئیبراهیم ﵇ دەبێ کە خرایە نێو ئاگرەوە، بەڵام خوا فەرمانی بە ئاگر کرد کە سارد و سەلامەت بێت لە سەر ئیبراهیم ﵇.

بەڵام وەك گوتمان: ڕای ڕاست ئەوەیە کە ڕابردنیان بەسەر پردەکەدا و، تێپەڕینیان، ئەوە مانای وشە قورئانییەکەیە: ﴿ وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ﴾، یانی: (**ورود**) مەبەست پێی ڕەتبوونە بەسەر پشتی دۆزەخدا، نەك بچنە نێو دۆزەخ، ئنجا دوایی خوای پەروەردگار بیانهێنێتە دەرێ، چونکە وشەی (**ورود**) هەر ئەوەندە دەگەیەنێ و، فەرمایشتەکان لەو بارەوە، زۆر ڕۆشن و ئاشکران.

مەسەلەی چوارەم:

کاتێك بێبڕوایان ئایەتەکانی خوایان بە سەردا دەخوێنرێنەوە، لە جیاتی بڕواپێهێنان، بە سامان و قەرەباڵغیی دەوریان، خۆیان بەسەر بڕوادارانـدا هەڵدەکێشن و، دەیکەنە بەڵگە کە ئەوان لەسەر هەقن، هەرچەندە خوا گەلێك کۆمەڵگای لەوان ساماندارتر و بەرچاوتری لە پێش ئەواندا فەوتاندوون، ئنجا ئەگەر ماڵ و سامان و دەسەڵات، هەبوون بەڵگە بووایە لەسەر هەق بوون، دەبوو ئەو گەل و کۆمەڵگا پێشووانە نەفەوتێنرابانایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَىُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَٰثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، کاتێك ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە.

٢)- ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان {بە خواو فریشتەکانی و کتێبەکانی و پێغەمبەرانی و ڕۆژی دوایی و، بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بێنن} بەوانەیان گوت کە بڕوادارن، {بڕوادارن بە: خواو فریشتەکانی و کتێبەکانی و، پێغەمبەرانی و ڕۆژی دوایی و، بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بێنن} چییان پێگوتن؟

٣)- ﴿ أَىُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴾، کام لە دوو کۆمەڵەکان، {ئێمە یان ئێوە} پێگەی باشترە و کۆڕ و مەجلیسیشی چاکترە؟ یانی: مادام ئێمە دەوڵەمەندترین و دەورمان قەڵەباڵغترە، کەواتە: ئێمە ڕاسترین!

وشەی ﴿ مَّقَامًا ﴾ خوێنراویشەتەوە: (مُقَاماً)، ئنجا (مُقام) و (مَقام) ناوی شوێنی: (قَامَ، يَقُومُ، مَقاماً ومُقَاماً)، بەڵام لێرەدا هەردووکیان (مَقام ومُقام) بە مەجاز مەبەست پێیان پلە بەرزییە.

وشەی ﴿ نَدِيًّا ﴾ وەك پێشتریش باسمان کرد، بە مانای مەجلیس دێ، یان بە مانای کەسانێك کە لە مەجلیسەکەدا دادەنیشن، واتە: کاممان دیوەخانمان چاکترە؟ یاخود: دانیشتووانی نێو دیوەخانمان جوانترن و، بەرچاوترن و حاڵ و پێگەمان باشترە؟

بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّن قَرۡنٍ﴾، (كَـمْ) لێرەدا زانایانـی زمـان دەڵێـن: (كَـمُ الخَبَرِيَّـةَ، يَـدُلُّ عَـلَى الكَـثْرَةَ)، (كَـمْ) یـانی: زۆر، لـە پێـش ئـەوان دا زۆر سـەدەمان فەوتانـدوون، واتـە: زۆر كۆمەڵـگا كـە لـە سـەدەیەكدا پێكـەوە ژیاندوومانـن، فەتاندوومانـن.

﴿قَرۡنٍ﴾، یانـی: (أُنَـاسٌ مُقْتَرِنُـوْنَ بزمـان)، خەڵكێـك كـە لـە ڕۆژگارێكـی تایبەتـدا لـە سـەدەیەكی تایبەتـدا ژیـاون، زۆرمـان فەوتانـدوون.

چـۆن بـوون؟ ﴿هُمۡ أَحۡسَنُ أَثَٰثٗا وَرِءۡيٗا﴾، كـە ئـەوان كـەل و پەلیشـیان باشـتر بـوو، دیمەنیشـیان چاكـتر بـوو.

وشـەی ﴿أَثَٰثٗا﴾، دەگوتـرێ: (مَتَـاعُ البَيْـتِ الـذِي يُتَزَيَّـنُ بِـهِ، لا وَاحِـدَ لَـهُ وَقِيْـلَ: مُفْـرَدُهُ أَثَاثَـة)، ﴿أَثَٰثٗا﴾: بـە كـەل و پەلـی مـاڵان دەگوتـرێ، كـە نێـو ماڵـی پـێ دەڕازێندرێتـەوە، ئەو وشـەیە تـاك (مفـرد)ی نیـە لـە خـۆی.

هێندێكیـش گوتوویانـە: تاكەكـەی بریتیـە لـە: (أَثَاثَـة)، لـە ئەصڵـدا لـە (أَثَّ)ەوە هاتـوە، (أَثَّ)، یانـی: (كَـثُرَ)، (وكَثُـفَ)، واتـە: زۆر بـوو، چـڕو پـڕ بـوو.

وشـەی (رِءْيـاً) (فِعْـل)ە، بـە مانـای (مَفْعُـول)ە، یانـی: (الـرِّءْي) (المَـرِئِي)، وەك (الذِّبـحْ): (المَذْبُـوح)، یـانی: سـەربڕاو، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَفَدَيۡنَٰهُ بِذِبۡحٍ عَظِيمٖ ١٠٧﴾الصافـات.

كەواتـە: (الـرِّءْي)، واتـە: دیمـەن، دیمەنـی بینـراو و بەرچـاو، خوێنراویشـەتەوە: (رِيّـاً)، كـە ئـەو كاتـە لـە (رَي)ەوە هاتـوە، (رَي)، واتـە: ئـاودار و پـاراو، كـە مەبەسـت پێـی خۆشـگوزەرانیی و خـاوەن نیعمـەت بوونـە.

مەسەلەی پێنجەم:

باسی ڕست درێژ کردن و، مۆڵەت دانی خوا بە گومڕایان و، زیاتر ڕاستەڕێیکردنی ڕێ ڕاستگرتووان و، سەرەنجامی شوومی لادەران و، ئاکامی خێری کردەوە باشانی بڕوادار:

خوا فەرموویەتی: ﴿ قُلْ مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾ وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى ۗ وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴿٧٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ مَن كَانَ فِي الضَّلَالَةِ ﴾، بڵێ: هەر کەسێك لە گومڕاییدا بێ.

٢)- ﴿ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ﴾، با (خوای) خاوەن بەزەیی بە ڕست درێژکردن، ڕستی بۆ درێژ بکات، با بە مۆڵەت دان، مۆڵەتی بدات و، بیهێڵێتەوە.

ئەمە وەڵامی ئەو قسەیانە کە دەیانگوت: ﴿ أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴾، واتە: کام لە دوو کۆمەڵەکان، پێگەی باشترە و کۆڕو مەجلیسیشی چاکتر و بەرچاوترە؟ خوا پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ فێردەکات کە پێیان بفەرموێ: ئا ئەوەی کە دەیبینن: ئەوە مۆڵەت پێدانی خوایە، ئەوە ڕست و ڕێشمە بۆ درێژکردنی خوایە، بۆ بێبڕوایان، نەك ئەوە کە لە لای خوا، پەسندو ڕێزلێگیراوبن! چونکە پێوەر و تەرازووی ئەوە کە: خوا ڕێز لە بەندەیەك دەگرێ: یان ڕێزی لێناگرێ؟ خۆشی دەوێ، یان خۆشی ناوێ؟ پابەندییەتی بە شەریعەتەوە، نەك ئەوە کە چەندەی داوەتێ، یان چەندەی نەداوەتێ! دەوڵەمەندی کردوە، یان هەژاری کردوە! ساغی دەکات، یان نەخۆشیی دەکات! دەسەڵاتی داوەتێ، یاخود بێ دەسەڵاتە! چونکە مەسەلەکانی: ساماندارىی و هەژاریی، ساغیی و نەخۆشیی، دەستەڵاتداریی و بێ دەسەڵاتیی، کۆمەڵێ هۆکاری دیکەیان هەن، هەر کەسێ ئەو هۆکارانە بگرێتەبەر، دەوڵەمەند دەبێ، ساغ دەبێ، بە دەسەڵات دەبێ، خاوەن ئیمکانیات دەبێ، بەپێچەوانەوەش: هەر کەسێك ئەو هۆکارانە پشتگوێ بخات، پێچەوانەی ئەو حاڵەتانەی بۆ دێنە پێش، بەڵام مەرج نیە، هەر کەسێك: بێ دەستەڵات و هەژار و نەدار و نەخۆش و داماو بوو، خوا ڕقی لێی بێ و، هەر کەسێکیش: خاوەن

دەسەڵات و سەروەت و سامان و جەستەی ساغ و، خاوەن خزم و قەومی زۆر بوو، خوا خۆشی بوێ! پەسەند بوون و، پەسەند نەبوون، لەلای خوا، دەبێ بیگێڕینەوە بۆ پێوەرو تەرازووی شەریعەت.

٣)- کە دەفەرموێ: هەر کەسێك لە گومڕاییدا بێ، ﴿فَلْيَمْدُدْ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ مَدًّا﴾، ئەم (ل) ە: (**لامُ الأمْرِ أوِ الدُّعَاءِ، اسْتُعْمِلَتْ مَجَازَاً فِي لَازِمِ مَعْنَى الأمْرِ، وَهُوَ التَّحْقِيق أيْ سَيَمُدُّ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدّاً، وهَذا وَاقِعٌ لا مَحَالَةَ عَلَى سُنّةِ اللّهِ فِي أهل الضّلال**}، واتە: (ل) بۆ فەرمانە یان بۆ پاڕانەوەیە، بەڵام لێرەدا بە مەجاز بەکارهێنراوە بۆ شتێك کە بەرهەمی مانای فەرمان (**أمْر**)، {یاخود بەرهەمی مانای دوعایە} کە بریتیە لە: هاتنە دی و مسۆگەر بوونی ئەو شتە، واتە: بە مسۆگەریی خوای خاوەن بەزەیی ڕستی بۆ درێژ دەکات، بە پێی یاسای خوا لە مامەڵە کردنی لەگەڵ گومڕایان و سەرلێشێواواندا، {لێیان دەگەڕێ و ڕستیان بۆ درێژ دەکات و، مۆڵەتیان دەدا}.

٤)- ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا رَأَوْاْ مَا يُوعَدُونَ﴾، هەتا کاتێك ئەوەیان بینی کە بەڵێنیان پێ درابوو، یاخود: هەڕەشەیان پێ لێ کرابوو، کە بە نسبەت ئەوانەوە، هەڕەشە لێ کردنە، چونکە (**وَعْدٌ و وَعِيْد**) هەردووکیان لە حاڵێکدا کە بە بکەر نادیار (**البناءُ للمَجْهُوْل**) دەهێنرێن، هەر بە (**يُوعَدُون**) دەهێنرێن، ئەگەرنا (**أوْعَدَ، يُوعِدُ، وَوَعَدَ، يَعِدُ**)، لە حاڵەتی بکەر زانراو (**البناء للمعلوم**)دا لە یەك جیادەبنەوە.

٥)- ﴿إِمَّا ٱلْعَذَابَ وَإِمَّا ٱلسَّاعَةَ﴾، ئەوەی کە بەڵێنیان پێ درابوو، هەڕەشەیان پێ لێکرابو و، دوو شتە: یان سزایە لە دنیادا، یاخود ئاخیر زەمانەو هاتنی کۆتایی دنیایە.

وشەی (**إِمَّا**) لێرەدا (**حَرْفُ تَفْصِيلٍ لِمَا يُوعَدُوْن**)، پیتێکە بەکاردەهێنرێ بۆ ڕوون کردنەوەی شتێك، کە لە پێشەوە هاتوە، ئنجا ئەوەی لە پێشەوە هاتوە و (**إمَّا**) ڕوونی دەکاتەوە، بریتیە لە: ﴿مَا يُوعَدُونَ﴾، ئەوەش کە هەڕەشەیان پێی لێکراوە، یان گفتیان بەهۆیەوە پێدراوە: یان سزای دنیاییە، یاخود ئاخیر زەمانە.

٦)- ﴿فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا﴾، ئەو کاتە دەزانن: حاڵی کێ خراپترە؟ ئەمەش لە بەرانبەر ئەو قسەیاندایە، کە دەیانگوت: ﴿أَيُّ ٱلْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا﴾، ئەو کاتە بۆیان دەردەکەوێ: کێ پێگەو حاڵ و باڵی خراپترە.

٧)- ﴿وَأَضْعَفُ جُندًا﴾، بۆشیان دەردەکەوێ: کێ سوپاو سەربازەکانی بێهێزترن، ئەمیش لە بەرانبەر ئەو قسەیان دایە، کە دەیانگوت: ﴿وَأَحْسَنُ نَدِيًّا﴾، واتە: کێ کۆڕو مەجلیسیشی قەڵەباڵغترە.

کافرەکان خۆیان بەو کۆڕ و مەجلیسە هەڵدەکێشا کە پشت و قوەتیان بوو خواش دەفەرموێ: کاتێك ئەوەی هەڕەشەیان پێ لێکراوە، دێ، چ سزای دنیایی بێ، چ ئاخیر زەمان، بۆیان دەردەکەوێ: کێ حاڵی خراپترە و پێگەی خراپترە و، کێش سوپایەکەی بێهێزترە، یانی: ئەو خەڵکەی کە خۆیان پێ هەڵدەکێشێ، بێهێزن لە بەرانبەر سزای خوادا.

٨)- ﴿ وَيَزِيدُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ هُدًى ﴾، خوا ئەوانەی کە ڕاستەڕێ بوو ون، ڕاستەڕێ بوونیان بۆ زیاد دەکات، یانی: زیاتر هیدایەتیان دەدات و، دڵیان ڕۆشن دەکات.

٩)- ﴿ وَٱلْبَٰقِيَٰتُ ٱلصَّٰلِحَٰتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴾، واتە: کردەوە چاکە ماوەکان لە لای پەروەردگارت، لە ڕووی پاداشتەوە باشترن، ﴿ وَخَيْرٌ مَّرَدًّا ﴾، هەروەها لە ڕووی سەرەنجامیشەوە، بێگومان چاکترن.

﴿ مَّرَدًّا ﴾، (**المَرَدُّ: المَرجِعُ، والمُرَادُ بِهَا عَاقِبَةُ الأمر**)، مەبەست پێی سەرەنجامە، یانی: ئەو کردەوە باشە ماوانە {نەك کردەوە خراپە فەوتاوەکان} بەڵکو کردەوە باشە ماوەکان، پاداشتیان لەلای پەروەردگارت باشترەو، سەرەنجامیشیان بێگومان پڕ خێر و بەرەکەتترە.

پێنج کورتە سەرنجی زمانەوانیی:

١)- (**المَدُّ حَقِيْقَتُهُ إِرْخَاءُ الحَبْلِ وإِطَالَتُهُ، يُسْتَعْمَلُ مَجَازاً فِي الإمْهَالِ، يُقَالُ مَدَّ اللَّهُ فِي عُمُرِكَ، ومَدّاً: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ مُؤَكِّدٌ لِعَامِلِهِ، أي: فَلْيَمْدُدْ لَهُ المَدَّ الشَّدِيْدَ**)، (مَدّ) مانا ڕاستەقینەکەی بریتیە لە ڕست بۆ درێژ کردن، پەت بۆ درێژ کردن و شل کردن، بەڵام بە مەجاز بەکاردەهێنرێ بۆ مۆڵەت دان، کە دەگوترێ: (**مَدَّ اللَّهُ فِي عُمُرِكْ**)، خوا تەمەنت درێژ بکات، واتە: مۆڵەتت بدا زیاتر بژی، وشەی (مَدًّا) لە ڕستەی ﴿ فَلْيَمْدُدْ لَهُ ٱلرَّحْمَٰنُ مَدًّا ﴾دا، بەرکارێکی ڕەهایە و جەختکەرەوەی کارەکەی خۆیەتی، یانی: با خوای خاوەن بەزەیی زۆر ڕستی بۆ درێژ بکات و زۆر مۆڵەتی بدات.

٢)- وشەی (حَتَّى) (**لِبلوغ الغاية، وهنا لِغَايَةِ المَدِّ**)، یانی: (حَتَّى) بەکاردەهێنرێ بۆ گەیشتن بە ئامانجێك، لێرەدا بۆ ئەوپەڕی درێژکردنەکەوەیە، (**أي: يَمُد لَهُ الرَّحْمَنُ إلى أنْ يَرَوا مَا يُوعَدُونَ، أي لاَ مَحِيْصَ لَهُمْ عَنْ رُؤْيَتِهِ**)، واتە: با خوای بە بەزەیی مۆڵەتیان بدات تاکو ئەوەی هەڕەشەیان پێ لێدەکرێ، یاخود بەڵێنیان پێ دەدرێ، دەیبینن، واتە: حەتمەن هەر دەیبینن.

٣)- کە دەفەرموێ: ﴿فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا﴾ ، پیتی (**س**) لە (**فسيعلمون**)دا (**سِيْنُ الإِسْتِقْبَال**)ە، یانی: سینی داهاتوویە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی داهاتوو نیە، بەڵکو مەبەست پێی جەختکردنەوەی پەیدابوونی زانیارییە، ﴿فَسَيَعْلَمُونَ﴾، یانی: بە تەئکید زانیارییان پەیدادەبێ، ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە لە داهاتوودا ئەوە بزانن، چونکە مانای داهاتوو لە: (**حَتَّى**) فامراوەتەوە، بەڵام لێرەدا پیتی (**س**) مەبەست پێی تەئکید کردنەوەی زانیاریی پەیداکردنیانە بەو شتە.

٤)- وشەی (**إمّا**) کە پێشتر گوتمان: پێی دەگوترێ: (**حَرْفُ التَفْصِيل**)، پیتێکە بۆ درێژە پێدان و، ڕوونکردنەوە بە کاردێ و، لێرەدا بۆ ڕوون کردنەوەی مانای: ﴿مَا يُوعَدُونَ﴾ە، واتە: هەر کامێکیان لە بێبڕوایان: یان سزا دەبینێ، یاخود ئاخیر زەمانی بەسەر دادێ.

٥)- ﴿وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى﴾، خوا ئەوانەی کە ڕێی ڕاستیان گرتوە، ڕێنماییان بۆ زیاد دەکات، یان: ڕاستەڕێ بونیان زیاد دەکات، واتە: وەك چۆن لە گومڕایان دەگەڕێ و مۆڵەتیان دەدا، چونکە بە پێی یاسای خۆی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات، بە هەمان شێوەش: ڕێی ڕاست گرتووانیش هاوکاریی دەکات، بە یارمەتیی و هاوکاریی و خۆی، کە بریتیە لە زیادبوونی هیدایەت و پتر بەهرەمەندیان دەکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان کۆتا ئایەتەکانی سوورەتی (**مریم**)ی تێدا تەفسیر دەکەین، کە بیست و سێ (٢٣) ئایەتن، ئایەتەکانی: (٧٧ - ٩٨)، لەو (٢٣) ئایەتەدا، خوا چەند ڕاستییەکی گەورەو گرنگی خستوونە ڕوو، کە تەوەری سەرەکییان بەرپەرچدانەوەی شیرك و، چەند بیر و بۆچوونێکی هەڵەی بێبڕوایانە، هەروەها پانتاییەکی باشیش بۆ سەرەنجامی هەرکام لە پارێزکاران و تاوانباران تەرخان کراوە و، بە بەهێزترین شێوازی دەربڕین، بەرپەرچی بیرۆکەی هاوبەش پەرستیی دراوەتەوە، بە تایبەتی ئەفسانەی ڕۆڵە پاڵدانە لای خوا ﷻ.

لە کۆتاییشدا خوا ﷻ کۆی بابەتەکانی ئەم سوورەتە، بە سێ بابەتان کۆتایی دێنێ:

١)- بڕوادارانی کردار باش، خوا خۆشەویستییان بۆ دەڕەخسێنێ.

٢)- خوا ﷻ قورئانی بە زمانی موحەممەد ﷺ کە عەرەبییە ئاسان کردوە، تاکو موژدەی پێبدات بە پارێزکاران و، کۆمەڵی کەللە ڕەقانی نەسەلمێنی پێ بترسێنێ.

٣)- خوای دادگەر گەلێك کۆمەڵگای لە سەدە پێشووەکاندا، فەوتاندوون، کە ئێستا هەست و نەستیان نەماوەو، چرپەیان لێوەنایەت.

﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ
ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ
وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾ وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾
فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ
ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾
وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ
مِنْهُ وَتَنشَقُّ ٱلْأَرْضُ وَتَخِرُّ ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا۟ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنۢبَغِى لِلرَّحْمَٰنِ أَن

يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَىٰهُمْ
وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ ءَاتِيهِ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟
ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ
ٱلْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ
أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًۢا ﴿٩٨﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{ئایا ئەو کەسەت بینی، کە بڕوای بە ئایەتەکانمان نیەو، گوتی: بە دڵنیایی سامان و کوڕانم پێ دەدرێن لە ڕۆژی دواییدا! ﴿٧٧﴾ ئایا ئاگاداری پەنهانە! یان لە لایەن خوای میهرەبانەوە، پەیمانی وەرگرتوە؟! ﴿٧٨﴾ نەخێر، (هەرگیز وانیە)، بە دڵنیاییشەوە ئەوەی کە دەیڵێ، دەینووسین و، بەردەوام سزاو ئازاریشی بۆ زێدە دەکەین ﴿٧٩﴾ ئەوەش کە دەیڵێ: (لە سامان و کوڕان) لێی بە میرات دەگرین و، بە تەنیاو سەڵت و قوڵت دێتەوە لامان ﴿٨٠﴾ لە جیاتی خواش پەرستراوانێکیان گرتن، تاکو بۆیان ببنە هۆکاری باڵا دەستیی و زاڵبوون ﴿٨١﴾ نەخێر لەمەودوا بە پەرستنەکەیان بێبڕوا دەبن و دەبنە دژیان ﴿٨٢﴾ ئایا (بە چاوی عەقڵ و دڵ) نابینی کە ئێمە شەیتانەکانمان ناردوونە سەر کافران و، (تێمان بەرداون)، بە سەختیی (لەسەر کوفرو تاوان) هانیان دەدەن ﴿٨٣﴾ دەجا پەلەیان لێ مەکە (سزا بدرێن)، ئێمە زۆر بە وردیی بۆیان دەژمێرین، (چەندە گوناهو تاوان دەکەن و، دەبێ چەندە و چۆن سزا بدرێن!) ﴿٨٤﴾ ئەو ڕۆژەی کە پارێزکاران بەرەو لای (خوای) میهرەبان لە شێوەی شانددا کۆدەکەینەوە {بە ڕێز و حورمەتەوە بەڕێیان دەکەین} ﴿٨٥﴾ تاوانبارانیش وەك ئاژەڵان بە تینوێتیی بەرەو دۆزەخ لێ دەخورین ﴿٨٦﴾ خاوەنی تکاکردن نین و، (شایستە نین تکایان بۆ بکرێ)، مەگەر کەسێك پەیمانی لە خوای میهرەبان وەرگرتبێ ﴿٨٧﴾ هەروەها (کافرەکان) گوتیان: (خوای) بەخشندە ڕۆڵەی گرتوە! ﴿٨٨﴾ بە ڕاستی ناماقووڵییەکی بێڕەزاتان گوت ﴿٨٩﴾ نیزیکە بە هۆیەوە ئاسمانەکان بقڵیشێن و، زەوی لەت و پەت ببێ و، چیایەکان بەسەر یەکدا برووخێن ﴿٩٠﴾ بە هۆی ئەوەوە کە بانگەشەی ڕۆڵەیان بۆ خوای بەخشندە کرد ﴿٩١﴾ ناشگونجێ (خوای) میهرەبان

ڕۆڵە بۆ خۆی دابنێ ﴿٩٢﴾ بە دڵنیاییەوە هەموو ئەوانەی لە ئاسمانەکان و زەوی دان، بە بەندایەتیی (لە ڕۆژی دوایی دا) دێنە لای خوای بەخشندە ﴿٩٣﴾ (خوا) هەموویانی سەرژمێر کردوون و، بە وردیی ژماردوونی ﴿٩٤﴾ هەر کامێکیشیان لە ڕۆژی قیامەتدا، بە تەنیا دێتە خزمەتی ﴿٩٥﴾ بێگومان ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، خوای بە بەزەیی خۆشەویستییان (لە دڵی خەڵکدا) بۆ دەڕەخسێنێ ﴿٩٦﴾ بۆیە ئەم قورئانەمان بە زمانی تۆ ئاسان کردوە، تاکو موژدەی پێ بە پارێزکاران بدەی و، کەسانێکی ناحەزی سەرسەختی پێ بترسێنی ﴿٩٧﴾ چەندان سەدەشمان لە کۆمەڵگا لادەرەکان لە پێش واندا، فەوتاندوون، ئایا هەست بە هیچ کامیان دەکەی (مابن)، یان هیچ ورتەیەکیان لێ دەبیستی! ﴿٩٨﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أَطَّلَعَ ٱلۡغَيۡبَ): واتە: ئایا پەنهانی زانیوە، (**إطَّلَعَ: إفْتَعَلَ مِنْ طَلَعَ، أَطْلَعَهُ عَلَيهِ: أَعْلَمَهُ بِهِ**)، (**إطَّلَعَ**)، لەسەر کێشی (**افتَعَلَ**)ە، لە وشەی (**طَلَعَ**)ەوە هاتوە، (**طَلَعَ**) یانی: چووە سەر شوێنێکی بەرز و، تەماشای کرد، بەڵام دوایی خوازراوەتەوە بۆ زانین، (**طَلَعَ**) یانی: زانی، (**أَطْلَعَهُ عَلَيْهِ**)، واتە: وایکرد کە بزانێ.

(عِزًّا): (**العِزُّ: ضِدُّ الذُّلِّ، والعِزَّةُ: الحَالَةُ المَانِعَةُ للإنْسَانِ مِنْ أَنْ يُغْلَبَ**)، (**عِز**) پێچەوانەی (**ذُلّ**)ە، (**عِزّة**)یش، حاڵەتێکە وا لە مرۆڤ دەکات، کە بەرانبەرەکەی بە سەریدا زاڵ نەبێ، کەواتە: ﴿عِزًّا﴾، واتە: باڵا دەستیی و بەهێزیی.

(ضِدًّا): واتە: دژ، (**الضِدّانُ، مَا لاَ يَصِحُّ اجْتِمَاعُهما فِي مَحَلٍّ وَاحِدٍ، والضِّدُّ: المُنَافِي للشيء**)، (**ضدّان**) دووشت کە ناگونجێ لە یەك شوێن و کاتدا کۆببنەوە، هەروەها (**ضِد**)، بریتیە لە شتێك کە پێچەوانەی شتێك بێ و، لەگەڵی ناتەباو نەگونجاو بێ.

(تَؤُزُّهُمۡ أَزًّا): (**تُزْعِجُهُم إزْعَاجاً، أَزَّتِ القِدْرُ، أي: اشْتَدَّ غَلَيَانُهَا، وأَزَّهُ، أَبْلَغُ مِنْ هَزَّهُ**)، (تَؤُزُّهُمۡ أَزًّا)، واتە: بێزاریان دەکا و، پاڵیان پێوە دەنێ و هانیان دەدا، وەك چۆن مەنجەڵ کە دەکوڵێ دەنگێکی لێ دێ، دەگوترێ: (**أَزَّت القِدْرُ**)، مەنجەڵەکە دەنگی لێوە هات، کە قوڵپ دەداو دەنگی دێ، بەڵام وشەی (**أَزَّه**) مانایەکەی لە (**هَزَّهُ**) بەهێزترە، (**هَزَّهُ**)، واتە: ڕایوەشاند، بەڵام (**أَزَّهُ**)، واتە: ڕایوەشاند و پاڵی پێوەنا.

(نَعُدُّ لَهُمۡ عَدًّا)، واتە: بۆیان دەژمێرین، (**العَدُّ: ضَمُّ الأَعْدَاد بَعْضُهَا إلى بَعْض**)، ژمارەکان هەندێکیان بخرێنە پاڵ هەندێکیان، دەگوترێ: (**عَدّ**).

(وَفۡدًا): (**وَفَدَ القَوْمِ يَفِدُونَ إفَادةً، وَهُمْ وَفْدٌ وَوفُودٌ، وَهُمْ الَّذِينَ يَقْدَمُونَ عَلَى المُلُوكِ مُسْتَنْجِزِيْنَ الحَوائِجَ**)، دەگوترێ: (**وَفَدَ القَوْمِ يَفِدُونَ إفَادةً**)، خەڵکەکە وەك شاند چوون، (**وَفْدٌ وَوفُودٌ**)، هەردووکیان بۆ کۆی شاند بەکاردێن، کە کەسانێکن کە دەچنە لای حوکمڕانان بۆ ئەوەی داوای پێداویستییەکانیان لێبکەن.

کەواتە: (**وَفد**)، یانی: خەڵکێك کە وەك نوێنەر دەچن، بێگومانیش کەسانێك بچن بۆ لای پادشا و حوکمڕان، بە شێوەیەکی ڕێك و پێك و، بە ڕێز و حورمەتەوە دەچن و، بە ڕێز و حورمەتیشەوە وەردەگیرێن.

(وِرۡدًا): (**الوِرْدُ، أَصْلُهُ قَصْدُ المَاءِ، والمَاءُ مَوْرُودٌ، والوَرُود: المَاءُ المُرَشَّحُ للوُرُودِ، وَالوِرْدُ خِلافُ الصَّدْرِ، وَالوِرْدُ: الوُرَّادُ، وَهُمْ الَّذِيْن يَرِدُن المَاءَ**)، وشەی (**وِرْد**) ئەصڵەکەی بریتیە لە: چوونە سەر ئاو، ئاوەکە (**مَوْرُود**)ی پێ دەگوترێ، هەروەها (**وِرْد**) بەو ئاوە دەگوترێ کە ڕەچاو کراوە بۆ ئەوەی خەڵك بچێتە سەری، هەروەها (**وِرْد**) پێچەوانەی (**صَدْر**)ە، (**وَرَدَ المَاءَ**)، واتە: چووە سەر ئاوەکە بۆ ئەوەی ئاو بێنێ، بەڵام (**صَدرَ عَنِ المَاءِ**)، واتە: ئاوی هێناو گەڕایەوە، هەروەها (**وِرْد**) بە مانای (**وُرَّادُ**) دێ، کە کەسانێك کە دەچنە سەر ئاو، بۆ ئاو خواردنەوە، یاخود بۆ ئاو هەڵهێنجان.

(إِدًّا): (**الإدُّ: الدَّاهِيَةُ، والأَمْرُ الفظِيْعُ، الذي يَقَعُ فِيهِ جَلَبٌ**)، (**إدّ**) بە مانای بەڵایەکی گەورە و بێزەزا، یاخود شتێکی زۆر خراپ و ناقۆڵا کە دەنگ و گاڵەی لێوەبێ.

(يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ): (**الفَطْرُ: الشَقُّ طُولاً**)، (**فَطْر**)، بریتیە لە لەتکردنی شتێك بە باری درێژییدا، کە پێی دەگوترێ: قڵیشاندن.

(وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ): (**الشَّقُّ: الخَرْمُ الوَاقِعُ فِي الشَّيء**)، (**شَقّ**)، بریتیە لە لەتکردنی شتێك، بۆیە من بە وشەی لەت و پەتکردن مانام کردوە.

(وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا): واتە: چیاکان دەکەون و بەسەر یەکدا دەڕمێن، دەگوترێ: (**خَرَّ: سَقَطَ سُقُوطَاً، يُسْمَعُ مِنْهُ خَرِيْرٌ، والخَرِيْرُ: صَوْتُ المَاءِ وَالرِّيْحِ**)، دەگوترێ: (**خَرَّ**): واتە: کەوت بە کەوتنێك کە دەنگی (**خَرِيْر**)ی لێ دێ، (**خَرِيْر**)یش دەنگی ئاوە، یاخود دەنگی بایە، واتە: وششەی بێ، یان خوڕڕەی بێ.

(وُدًّا): (الوُدُّ: مَحَبَّةُ الشَّيءِ وَتَمَنِّي كَوْنِهِ، (سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا): إِشَارَةٌ الَى مَا أَوْقَعَ بَيْنَهُمْ مِنَ الأُلْفَةِ)، (وُدّ)، بریتییە لە خۆشویستن، یاخود خۆزگە پێ خواستنی شتێك، ﴿سَيَجْعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ وُدًّا﴾ ئاماژەیە بەو ئولفەت و هۆگرییە کە خوا خستوویەتە دڵی بڕوادارانەوە.

(لُدًّا): (الأَلَدُّ: الخَصِيمُ الشَّدِيْدُ التأَبِّي، وَجَمْعُهُ لُدٌّ، وَأَصْلُ الأَلَدِّ: الشَّدِيْدُ اللَّدِيْدُ أي: صَفْحَةُ العُنُقِ)، وشەی (لَدِيْد) بە مانای لامل دێ، (أَلَدّ)، یانی: کەسێکی مل ڕەق و نەسەلمێن و، کەللە ڕەق، یاخود زۆر ناکۆکییکار، کە بە (لُدّ) کۆدەکرێتەوە.

(تُحِسُّ): (أَحْسَسْتُهُ: أَدْرَكْتُهُ بِحَاسَّتِي، وأَحَسْتُ مِثْلَهُ، مثل: ظَلَلْتُ وَظَلْتُ)، (أَحْسَسْتُهُ)، واتە: هەستم پێ کرد، ﴿هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم﴾، ئایا هەست بە هیچ کامیان دەکەی؟ دەگوترێ: (أَحَسْتُ وأَحْسَسْتُ)، هەر یەك مانایان هەیە، وەك: (ظَلَلْتُ وَظَلْتُ)، هەردووکیان یانی: بوو.

(رِكْزًا): (الرِّكْزُ: الصَّوْتُ الخَفِيُّ، وَرَكَزْتُ كَذَا، دَفَنْتُهُ دَفْنَاً خَفِيّاً)، (رِكْز) بە مانای دەنگێکی کپ و پەنهان، دێ، (رَكَزْتُ كَذَا)، واتە: شتەکەم بە شێوەیەکی پەنهان خستە ژێر گڵ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم چوار ئایەتە

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾﴾

لەوبارەوە ئەم بەسەرهاتە گێڕدراوەتەوە:

{عَنْ خَبَّابٍ رضي الله عنه، قَالَ: كُنْتُ رَجُلاً قَيْنًا بِمَكَّةَ فِي الجَاهِلِيَّةِ، فَعَمِلْتُ لِلْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ السَّهْمِيِّ سَيْفًا، فَاجْتَمَعَ لِي عِنْدَهُ دَيْنٌ، «وَفِي رِوَايَةٍ: دَرَاهِمُ» فأتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ؟ فَقَالَ: لاَ واللَّهِ! لاَ أَقْضِيْكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ، قُلْتُ: أَمَا واللَّهِ! حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ فَلاَ، وَفِي رِوايةٍ: قلت: لاَ أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ ﷺ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يُحْيِيَكَ، قَالَ: وَإِنِّي لَمَيِّتٌ، ثُمَّ مَبْعُوثٌ مِنْ بَعْدِ المَوْتِ؟ قُلْتُ: نَعَم، قال: فَإِنَّهُ سَيكُونُ لِي، ثَمَّ مَالٌ، وَوَلَدٌ، فَأَقْضِيكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾﴾} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٧٣٥، وَمُسْلِمٌ: ٢٧٩٥).

واتە: خەبابی کوڕی ئەڕەت ﷺ، دەڵێ: من پیاوێکی ئاسنگەر بووم، لە مەککە لە سەردەمی نەفامییدا، بۆ عاصي کوڕی وائیل شمشێرێکم بۆ دروست کرد، قەرزێکم کەوتە لای {لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: چەند درەمێکم کەوتنە لای، یانی: نرخی دروست کردنی شمشێرەکە} چوومە لای داوای قەرزەکەم لێکرد، گوتی: سوێند بە خوا ناتدەمەوە، تاکو بە موحەممەد ﷺ بێبڕوا نەبی، {دیارە ئەو دەسەڵاتدار و، ئەم بێ دەستەڵات و، کابرایەکی ئاسنگەر بووە} منیش گوتم: ئاگاداربە! سوێند بە خوا هەتا دەمری و، دوایی زیندوو دەکرێیەوە، من کوفر بە موحەممەد ﷺ ناکەم، لە ڕیوایەتێکدا: پێم گوت: بێبڕوا نابم بە موحەممەد ﷺ تاکو خوا دەتمرێنێ و، زیندووت دەکاتەوە، {مانای وایە هەرگیز پێی بێ بڕوا نابم} ئەویش گوتی: ئایا من دەمرم و دوای مردنیش زیندوو دەکرێمەوە؟ گوتم: بەڵێ، گوتی: باشە، ئەو کاتە سامانم دەبێ و، کوڕانم دەبن، ئەو کاتە وەرە قەرزەکەت دەدەمەوە، ئیدی خوا ﷻ لەو بارەوە ئەمەی دابەزاند: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾﴾.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ سەرەتا هەر لە درێژەی باسی بێبڕوایانی کەللەڕەق و، هاوبەش بۆ خوا دانەرانی شوێنکەوتووی بیرۆکە و نەریتی پووچ و ڕزیوی سەردەمی نەفامیی دا، بەردەوام دەبێ و، دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾، ئایا ئەو کەسەت بینی کە بە ئایەتەکانی ئێمە بێبڕوا بوو، ﴿وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾، گوتیشی: لەمەودوا {لە ڕۆژی دواییشدا} سامان و کوڕانم پێ دەدرێن، بە پێی هۆی هاتنە خوارەوەکەی، کە لە صەحیحی بوخاریی و، صەحیحی موسلیمدا هاتوە، ئەو کابرایە (**العاص بن وائل السَّهمي**) بووە، کە یەکێك بووە لە زلەزلەکانی قوڕەیش، بەڵام وەك زۆرجار گوتوومانە: زانایان وەك بنچینەیەك دایاننـاوە: (**إِنَّ خُصُوصَ السَّبَبِ لا يَمْنَعُ شمول المَعْنَى**) واتە: تایبەتبوونی هۆی هاتنە خوار، ڕێ ناگرێ لە گشتگیربوونی واتای ئەو دەقە، کە ئەو هۆی هاتنە خوارەوەی لەسەر بووە.

لێرەدا خوا ﷻ باسی بابایەکی بێبڕوا دەکات کە خەیاڵ پڵاو دەکات: بڕوای بە ئایەتەکانی خوا نیەو، کەچی پێشی وایە: ئەگەر زیندو بوونەوەو سزاو پاداشت، هەبێ،لە

قیامەتێ، حاڵی زۆر باش دەبێ و دەڵێ: هەم سەروەت و سامانی زۆرم دەدرێتێ، هەم خزم و قەڵەباڵغیشی بە دەورەوە دەبێ، کە ئەوە خەیاڵ پڵاوێکی سەیرە!

بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴾، کاتێك ئەو لافە لێ دەداو ئەو ئیددیعایە دەکات، لە دوو حاڵ بە دەر نیە:

أ- یان دەبێ ئاگاداری پەنهان بێ.

ب- یان دەبێ خوای خاوەن بەزەیی پەیمانێکی پێدابێ! کە بە تەئکید نە ئاگاداری پەنهانە و نادیار دەزانێ و، نە خوای خاوەن بەزەییش پەیمانێکی پێداوە، کەواتە: لە خۆڕا ئەو ئیددیعایە دەکات و ئەو لافە لێ دەدات، ﴿ كَلَّا ﴾، واتە: هەرگیز وا نیە، وەك ئەو دەڵێ.

﴿ كَلَّا ﴾، لە زمانی عەرەبیدا بۆ تێوەخوڕین و، بەرپەرچدانەوەیە، بەرپەرچدانەوەی شتێك کە لە پێشەوە هاتوە، لێرەدا ئەو لاف لێدانەی کابرا، بەرپەرچدەداتەوە.

﴿ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ ﴾، ئەوەی دەیڵێ، دەینووسین، ﴿ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴾، لە ڕۆژی دواییشدا، هەر سزای بۆ زیاد دەکەین، نەك ماڵ و سامانی پێ نادەین، نەك سامان و کوڕانی بۆ نارەخسێنین، بەڵکو ئەوەی پێی بدەین و بۆی زیاد بکەین، بەس سزاو ئازارە! ﴿ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴾، ئەوەش کە دەیڵێ، لە کوڕان و سامان، ئێمە بە میراتی دەگرین، یانی: ئەوەی کە هەشیەتی، میراتێکە دێتەوە لای ئێمە، ﴿ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴾، خۆیشی بە سەڵت و قوڵتیی، دێتەوە لامان.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە: ﴿ وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا ﴾، هەروەها لە جیاتی خوا پەرستراوانێکیان گرتن، تاکو بۆیان ببنە مایەی دەستەڵات و زاڵ بوون و هێز و پێز، ﴿ كَلَّا ﴾، هەرگیز وانیە، یانی: ئەو پەرستراوانە بۆیان نابنە مایەی دەسەڵات و، هێزو پێز، بۆیان نابنە مایەی باڵادەستیی، ﴿ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴾، لە داهاتوودا ئەو پەرستراوانە حاشا یان لێ دەکەن و، بێبڕوا دەبن بە پەرستنەکەیان و، لە سەریشیان دەبنە دژ.

یاخود ئەو کەسانەی کە ئەو پەرستراوانە دەپەرستن، لە ڕۆژی دواییدا کوفر بە پەرستنەکەی خۆیان، دەکەن و لێشیان دەبنە دژ، نەك هیچ چاوەڕوانییەکیان لێ ناکەن، بەڵکو لە بەرانبەریشیان دا دەبنە دژ و دوژمن.

واتە: یان ئەوان دەبنە دژی پەرستراوەکان، یان پەرستراوەکان دەبنە دژی ئەوان.

﴿ فَلَا تَعۡجَلۡ عَلَيۡهِمۡۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمۡ عَدّٗا ﴾، ئنجا پەلەیان لێ مەکە، واتە: پەلەیان لێ مەکە خوا سزایان بدات، ﴿ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمۡ عَدّٗا ﴾، بە تەئکید ئێمە هەر بۆیان دەژمێرین، واتە: کردەوەکانیان بۆ دەژمێرین و سزای کردەوەکانیان بۆ دەژمێرین، ڕۆژەکانیان دەژمێرین، یانی: ئێمەش لێیان بە پەلەین، بەڵام تۆ پەلە مەکە، خوا سزایان بدات، خوا هاتنی هەر شتێکی لە کاتی خۆیدا دیاریی کردوە.

ئنجا دێتە سەر باسێکی دیکە، کە چۆنیەتی بەڕێ کرانی پارێزکاران و، تاوانبارانە، هەر کەسە بۆ شوێنی خۆی، دەفەرموێ: ﴿ يَوۡمَ نَحۡشُرُ ٱلۡمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ وَفۡدٗا ﴾، ئەو ڕۆژە کە پارێزکاران بەرەو (خوای) خاوەن بەزەیی، بە ڕێزو حورمەتەوە کۆدەکەینەوەو بەڕێ دەکەین، ﴿ وَنَسُوقُ ٱلۡمُجۡرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرۡدٗا ﴾، تاوانبارانیش بەرەو دۆزەخ لێدەخوڕین بە تینوێتیی، وەك چۆن گاڕانێك، ڕانێك بە تینوێتیی پێش خۆ دەدرێن و، دەبرێنە سەر ئاو، ئەوانیش بەو شێوەیە بەڕێیان دەکەین و، بەرەو دۆزەخ لێدەخوڕین.

بڕواداران و پارێزکاران، بە ڕێز و حورمەتەوە، وەك شاند و نوێنەر، تاونبارانیش وەك ئاژەڵی تینوو، کە دەبرێتە سەر ئاو، ﴿ لَّا يَمۡلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ ﴾، خاوەنی تکاکردن نین، واتە: تکایان بۆ ناکرێ، لە لایەن پەرستراوەکانیانەوە، ئەوە هیچ، لە لایەن پێغەمبەران و پیاوچاکانیشەوە، تکایان بۆ ناکرێ، ﴿ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحۡمَٰنِ عَهۡدٗا ﴾، ئەمە: هەڵاواردنێکی دابڕاو (إِسْتِثْنَاءِ مُنْقَطِعْ)ە، واتە: بەڵام کەسێك کە پەیمانی لەلای (خوای) خاوەن بەزەیی هەبێ، ئەوە دەبێتە خاوەنی تکاو، تکای بۆ دەکرێ.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە، کە هەشت ئایەتی بۆ تەرخان کراون و، وەك پێشتر گوتوومانە: بەهێزترین شێواز کە لە هەموو قورئاندا بەکارهێنرابێ، بۆ بەرپەرچدانەوەی بیرۆکەی هاوبەش بۆ خوادانەران و، بیرۆکەی ڕۆڵە پاڵدانە لای خوا، لەم هەشت ئایەتە موبارەکەدایە:

﴿ وَقَالُواْ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَلَدٗا ﴿٨٨﴾ لَّقَدۡ جِئۡتُمۡ شَيۡـًٔا إِدّٗا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ
يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوۡاْ لِلرَّحۡمَٰنِ وَلَدٗا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنۢبَغِي
لِلرَّحۡمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحۡمَٰنِ عَبۡدٗا ﴿٩٣﴾
لَّقَدۡ أَحۡصَىٰهُمۡ وَعَدَّهُمۡ عَدّٗا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمۡ ءَاتِيهِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَرۡدًا ﴿٩٥﴾ ﴾.

﴿ وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحۡمَٰنُ وَلَدٗا ﴾، بێبڕوایەکان گوتیان: (خوای) خاوەن بەزەیی ڕۆڵەی گرتوە، دەیانگوت: شەیتانەکان کوڕانی خوان و، فریشتەکان کچانی خوان!

﴿ لَّقَدۡ جِئۡتُمۡ شَيۡـًٔا إِدّٗا ﴾، بە ڕاستیی قسەیەکتان کرد زۆر بێ‌ڕەزا لە خراپیی و ناقۆڵاییدا، شتێکی زۆر خراپتان هێنا، هەڵوێستێکی زۆر بێماناتان لە ئاست خوادا نواند.

﴿ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرۡنَ مِنۡهُ ﴾، ئاسمانەکان خەریکن بقڵیشێن، بە هۆی ئەو قسەیەوە، لە سەرڕا بۆ خوارێ، هێندە پێیان ناخۆشە، ﴿ وَتَنشَقُّ ٱلۡأَرۡضُ ﴾، دیسان زەوی خەریکە لەت و پەت ببێ و پارچەپارچە بێ، ﴿ وَتَخِرُّ ٱلۡجِبَالُ هَدًّا ﴾، هەروەها خەریکە چیاکانیش بکەون و، بەسەر یەکدا بڕووخێن.

﴿ أَن دَعَوۡا۟ لِلرَّحۡمَٰنِ وَلَدٗا ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە ڕۆڵەیان بۆ (خوای) خاوەن بەزەیی بانگەشە کرد و، ڕۆڵەیان بۆ خوای خاوەن بەزەیی هەڵبەست.

﴿ وَمَا يَنۢبَغِي لِلرَّحۡمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴾، ناشگونجێ و نالوێ خوای خاوەن بەزەیی ڕۆڵەی هەبێ، بۆچی؟

﴿ إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحۡمَٰنِ عَبۡدٗا ﴾، (چونکە:) هیچ کەس نیە لەوانەی ئاسمانەکان و زەویدا هەن، کە بە بەندەیی نەیەتەوە بۆ لای خوای خاوەن بەزەیی، هەموویان بەندەی خوان و ملکەچی خوان.

﴿ لَّقَدۡ أَحۡصَىٰهُمۡ وَعَدَّهُمۡ عَدّٗا ﴾، بەدڵنیایی (خوا) سەرژمێری کردوون و، زۆر بە وردیی ژماردوونی.

﴿ وَكُلُّهُمۡ ءَاتِيهِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَرۡدًا ﴾، هەمووشیان لە ڕۆژی قیامەتدا بە سەڵت و قوڵتیی، تاك و تەنیا، دێنەوە خزمەت خوا.

لە کۆتایی دا، ئاماژە بە سێ ڕاستیی گرنگ دەکات:

١- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجۡعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وُدّٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بڕوایان هێناوە {بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ} و کردەوە چاکەکانیان ئەنجام داون، (خوای) خاوەن بەزەیی، خۆشەویستییان بۆ دەرەخسێنێ، خۆشەویستیی لە لای خۆیەوە، کە خۆشیدەوێن، یان خۆشەویستیی لە لای فریشتەکانەوە، یاخود خۆشەویستیی لە لایەن مرۆڤەکانەوە، یان هەرسێکیان پێکەوە.

٢- ﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ ﴾، ئێمە ئەم قورئانەمان بە زمانی تۆ {كە زمانی عەرەبییە} ئاسان كردوە: لە ڕووی خوێندنەوە و لەبەركردنەوەوە، لە ڕووی لێ تێگەیشتنە وە، ﴿ لِتُبَشِّرَ بِهِ ٱلْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا ﴾، تاكو مژدەی پێبدەی بە پارێزكاران و، كۆمەڵێكی سەرسەخت و كەللە وشك و نەسەلمێنی، پێ بترسێنی و، وریایان بكەیەوە، كە سزای خوا چاوەڕێیان دەكات.

٣- ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ ﴾، لە پێش ئەواندا زۆر سەدەمان فەوتاندوون، واتە: ئەوانیش دەفەوتێن، وەك چۆن سەدەكانی پێش ئەوانمان فەوتاندوون، ﴿ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ ﴾، ئایا هەست بە هیچ كامیان دەكەی؟ هەست دەكەی هیچیان مابن، ﴿ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴾، یاخود ئایا هیچ دەنگێكی كپ و، ورتەیەكیشیان لێ دەبیستی؟ بە تەئكید نەخێر، نە هەست و خوستیان هەیە، نە چرپەو ورتەیان هەیە، دنیا بۆتە ئاشی ئاولێبڕاو و ئەوان چوونەتە شاری خامۆشان، لە دنیایەكی كش و ماتدان، بە نسبەت ئێمەوە، هەرچەندە لە جیهانی بەرزەخدا، ئەوەی خراپەكار بووبێ، لە سزادایەو، ئەوەی چاكەكار بووبێ، لە ناز و نیعمەت دایە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

باسی کەسێکی بێبڕوا بە ئایەتەکانی خوا، لاف لێدەری ئەوە کە لە ڕۆژی دواییدا خوا سامان و کوڕانی دەداتێ و، بەرپەرچدانەوەی خوا بۆی و هەڕەشەی سەخت لێکردنی، لەسەر بێبڕوایی و ئەو درۆ و دەلەسەو لاف لێدانەیەوە کە دەیکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾، ئایا ئەو کەسەت بینی کە بێبڕوا بوو بە ئایەتەکانی ئێمە، بێگومان مەبەست لە (آیَات)، ڕستەکانی قوڕئانن، کە بە پێی سیاق و مەقام ئەوە دەزانین، ئەگەرنا لە ئەصڵدا وشەی (آیَات) کە کۆی (آیَة)ە و بە کوردیی یانی: نیشانە (عَلامَة)، لە قوڕئانێ دا بە چوار واتایان بەکارهاتوە:

١- ڕستەکانی فەرمایشتی خوا.

٢- دیاردە گەردوونیی و سروشتییەکان.

٣- موعجیزەکانی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلام).

٤- ئەو کارەسات و بەڵایانەی کە خوا ﷻ بەسەر گەلە پێشووەکانی هێناون.

بەو چوار واتایە هاتوە، بەڵام دەبێ بە پێی سیاقی خۆی تەماشا بکرێ، ئایا مەبەست لە (آیَات) یان (آیَة)، چییە؟ کە لێرەدا بە تەئکید مەبەست پێی ڕستەکانی قوڕئانن.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا﴾، ئایا ئەو کەسەت بینی، کە بە ئایەتەکانمان بێبڕوایە! بینین لێرەدا بینینی زانستییە (**الرُّؤْيَةُ هُنَا عِلْمِيَّةٌ**)، واتە: ئایا دەرکت

پێکرد و، ئەو کەسەت زانی، بە چاوی عەقڵ و دڵ بینیت؟ ڕووی دواندنیش بۆ هەر کەسێکە کە بشێ بۆ دوێنران، (**الخِطَابُ مُوَجَّهٌ لِكُلِّ مَنْ يَصْلُحُ للخطاب**)، واتە: دەگونجێ مەبەست پێی پێغەمبەری خوا ﷺ بێ، کە یەکەمین عەقڵ و دڵ کە ئەم قورئانەی وەرگرتوە، عەقڵ و دڵی پێغەمبەری خاتەم ﷺ بووە: ﴿ نَزَلَ بِهِ ٱلرُّوحُ ٱلْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ ٱلْمُنذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَفِى زُبُرِ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾ ﴾الشعراء، لە دوای ئەویش هاوەڵانی بەڕێزی، پاشان شوێنکەوتووانیان و، دوایی هەموو ئەوانەی کە قورئان دەخوێننەوە، لە بڕواداران و، بێبڕوایان، هەموویان دەگرێتەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ أَفَرَءَيْتَ ﴾، هەمزە (أ) کە بۆ پرسیارکردنە، پرسیارکردنی سەرلێسوڕماندن (تعجیب) یانی: سەرت سوڕبمێنێ لەو کەسەی کە بە ئایەتەکانی ئێمە بێبڕوایە!

٢)- ﴿ وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴾، گوتیشی: بە دڵنیایی من سامانم و کوڕانم پێ دەدرێن و، پێم دەبەخشرێن، کە بەدڵنیایی مەبەستی پێ ڕۆژی دوایی بووە.

وشەی ﴿ وَوَلَدًا ﴾، (**الوَلَدُ: إسْمُ جَمْعٍ لِلوَلَدِ المُفْرَد**)، لێرەدا ناوی کۆیە بۆ (**وَلَدِ**)ی تاك، واتە: ڕۆڵە، هەروەها وشەی ﴿ وَوَلَدًا ﴾، خوێنراوەتەوە: (**وَولْداً**)، (**وِلْدِ**)یش کۆی (**وَلَدَ**)ە، وەك: (**أَسَدْ وأُسْد**)، کتێبێك هەیە بە ناوی: (**أُسْدُ الغَابَة**)، واتە: شێرەکانی دارستان، کە مەبەست پێی هاوەڵانی پێغەمبەرە ﷺ.

کەواتە: کە لاف لێدەدا و دەڵێ: ﴿ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴾، بە دڵنیایی سامانیش و کوڕانیشم، یاخود سامانیش و ڕۆڵەشم پێ دەدرێن، ئەوە قسەیەکی پووچ بۆش دەکات[1].

٣)- ﴿ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ ﴾، خوا ﷻ دەپرسێ: ئایا (ئەو لاف لێدەرە) لە پەنهان ئاگادار بۆتەوە؟ ئایا زانیاریی پەنامەکیی و پەنهانیی هەیە، کە لە ڕۆژی دواییدا، ئاوا مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ و، ڕێزی لێ بگیرێ و، سامان و ڕۆڵەکانی پێ بدرێن؟! ئەم هەمزە (أ)ی پرسیار کردنە: ﴿ أَطَّلَعَ ﴾، بۆ نکوولێلێکردن و، سەرسوڕماندن (**للإنكار والتعجيب**)ە، ئنجا ﴿ أَطَّلَعَ ﴾، وەك پێشتریش گوتمان:

---

(١) (وَلَد) یان (وُلْد) بە واتای ڕۆڵە، یان ڕۆڵەکان، دێن، بەڵام زیاتر مەبەست پێیان کوڕان بووە، ئەگەرنا (أولاد، وُلْد، وَلَد) بە کۆی منداڵان دەگوترێ، چ کوڕ بن، چ کچ، چ نێر بن، چ مێ، بەڵام ئەگەر بویسترێ بگوترێ: کوڕان، دەگوترێ: (أَبْنَاء)، بە کچانیش دەگوترێ: (بَنَات)، وەك لە سوورەتی (الأنعام)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَخَرَقُوا لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتٍۭ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴿١٠٠﴾ ﴾، واتە: کوڕان و کچانیان بۆ (خوا) هەڵبەست بە بێ زانیاریی {گوتیان: شەیتانەکان کوڕانی خوان و، فریشتەکان کچانی خوان}.

(افْتَعَلَ)یە لە (طَلَعَ)، (طَلَعَ عَلَيْهِ)، یانی: زانی، ئەمەش بۆ زێدەڕۆییە لە پەیدابوونی کاری زانیندا، (طَلَعَ)ش، یانی: چووە سەر بەرزاییەك و لەوێڕا ڕووانی، یانی: (أَأَشْرَفَ عَلَى عَالَمِ الغَيْبِ)، ئایا زانیاریی پەیدا کردوە، دەربارەی جیهانی پەنهان، کە بزانێ لە ڕۆژی دواییدا بەو شێوەیە مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و، ئاوا ئەو خەیاڵ پڵاوانە بکات؟!

٤)- ﴿أَمِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا﴾، یاخود ئەگەر پەنهانی نازانێ و، ڕۆژی قیامەتیشی نەبینیوە، کە بێگومان نەیبینیوە: ئایا بەڵێن و پەیمانێکی لە لایەن خوای خاوەن بەزەییەوە پێدراوە، ئایا بەڵێنێکی وەرگرتوە لە خوای خاوەن بەزەیی، کە بەو شێوەیە مامەڵەی لەگەڵدا بکات؟ بە تەئکید نە زانیاریی پەنهانی هەیەو، نە پەیمانیشی لە خوا وەرگرتوە.

٥)- ﴿كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ﴾، نەخێر هەرگیز وا نیە، وەك دەڵێ و، بە دڵنیایی ئەوەی دەیڵێ: ئێمە دەینووسین.

(كَلَّا: حَرْفُ رَدْعٍ وَزَجْرٍ، عَنْ مَضْمُونِ كَلَامٍ سَابِقٍ)، (كلاّ) پیتی بەرپەرچدانەوەو تێوە خوڕینە، لە نێوەڕۆکی قسەیەکی پێشتر، قسەکەش ئەوەیە کە دەڵێ: ﴿لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾.

ئەم (س)ی ﴿سَنَكْتُبُ﴾، بۆ داهاتوو نیە، بەڵکو بۆ جەختکردنەوەیە، چونکە (سین وسوف)، جاری وایە بۆ شتێکن کە ئایندەدا ڕوودەدا، جاری واش هەیە بۆ جەختکردنەوەن، کە لێرەدا ﴿سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ﴾، یانی: بە دڵنیایی ئەوەی کە دەیڵێ: دەینووسین، بۆچی؟ چونکە ئەگەر بڵێین: (س) بۆ داهاتوو (إِسْتِقْبَالَ)ە، یانی: لەمەودوا دەینووسین! بەڵام یەکسەر ئەو قسەیەی کە لە دەم دەردەچێ، فریشتەکان دەینووسن و، لە زانیاریی خوای پەروەردگاریشدا تۆمار دەکرێ.

ئنجا کە فەرمووێ: ﴿مَا يَقُولُ﴾، ئەمە بۆ ئەوەیە تاکو ئەوەی گوتراوە، دووبارەی نەکاتەوە.

ئنجا ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (آل عمران) وایە، کە خوا دەفەرمووێ: ﴿قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٨٣﴾﴾، واتە: بڵێ: لە پێش من دا پێغەمبەرانێك هاتن بە بەڵگە ڕۆشنەکانەوە و بەوەش کە گوتتان: ئەوەی کە گوتیان چی بوو؟ گوتیان: ﴿أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ ﴿١٨٣﴾﴾آل عمران، واتە: بڕوا بە هیچ ڕەوانەکراوێك ناهێنین، تاکو قوربانییەکمان

بۆ نەهێنێ، کە ئاگر بیخوات، یانی: قوربانییەك بكرێ و، ئاگرێك لە ئاسمان بێتە خوار و بیسووتێنێ، هەروەك لە تەفسیری سوورەتی (**آل عمران**)دا بە تەفصیل باسمان کردوە و، لە پەیمانی کۆنیشەوە بەڵگەمان لەو بارەوە هێناوە.

ئنجا لە جیاتی ئەوەی خوا ئەو ڕستەیە دووبارە بكاتەوە، یەكسەر دەفەرموێ: ﴿قُلۡ قَدۡ جَآءَكُمۡ رُسُلٞ مِّن قَبۡلِي بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَبِٱلَّذِي قُلۡتُمۡ فَلِمَ قَتَلۡتُمُوهُمۡ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ١٨٣﴾، واتە: پێغەمبەرانێك لە پێش مندا هاتن، بەڵگە ڕۆشنەكانیشیان بۆ هێنان، ئەوەش کە گوتتان، ئەوەشیان بۆ هێنان، قوربانییەك کە دەكرێ، لە ئاسمانەوە ئاگرێك بێتە خوار و بیسووتێنێ، ئەوە نیشانەی ئەوەیە کە خوا قبووڵی کردوە.

٦)- ﴿وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلۡعَذَابِ مَدّٗا﴾، هەروەها لە سزاو ئازار بۆی زیاد دەكەین بە زیاد کردن.

(**المَدُّ مِنَ العَذَابِ: الزِّيَادَةُ مِنْهُ**)، (مَدّ) یانی: زێدەکردن، یانی: دەیخەینە پاڵ و، سزای بۆ زیاد دەكەین، واتە: لە جیاتی ئەوەی ماڵ و منداڵ کە لە دنیادا هەینی، لە دواڕۆژیشدا سامان و کوڕان و کچانی پێبدەین، بە پێچەوانەوە: سزای دەدەین و بەردەوام بۆیشی زیاد دەكەین، ئەو واتایەكی.

واتایەكی دیكەشی هەیە: ئەو سزایەی کە لە دنیادا تێیدایە، کە بریتیە لە ژیانی بێبڕوایی، کە ژیانێكی تاڵە و مرۆڤ تێیدا زۆر شپرزە حاڵە، ئەو سزایەی کە لە دنیادا هەیەتی، بە هۆی کوفرەوە، چونكە ژیانی بێبڕوایی، ژیانێكی قورس و تاڵ و بە زەحمەتە: ﴿وَمَنۡ أَعۡرَضَ عَن ذِكۡرِي فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةٗ ضَنكٗا ١٢٤﴾طه، واتە: هەر كەسێك پشت لە یادی من بكات، ژیانێكی تەنگ و تاڵی دەبێ، با سەروەت و سامانیشی هەبێ، با هێز و دەستەڵاتیشی هەبێ، بەڵام لە دەروونی خۆیدا ناڕەحەتە، هەمیشە ترسی ئەوەی هەیە لە دەستی بچێ، هەمیشە ترسی ئەوەی هەیە بە جێی بهێڵێ، ئەو دنیا جێبهێڵێ، یان دنیا ئەو جێبهێڵێ! هەروەها هەمیشە ترسی ئەوەی هەیە کە بە دیداری خوا شاد بێ و، سزا بدرێ، لەبەر ئەوە بەردەوام هەست بە دڵ سەغڵەتیی و ناڕەحەتیی دەكات، بۆیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلۡعَذَابِ مَدّٗا﴾، یانی: ئەم ژیانە دنیاییەشی هەر سزاو ئازارە و، لە دواڕۆژیشدا سزای بۆ زیاد دەكات.

ئەو مانایەم لە تەفسیرەكان دا نەدیوە، بەڵام ئایەتەكە زۆر جوان دەیگەیەنێ.

دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ: دەیخەینە سزاوە و دوایی هەر سزای بۆ زیاد دەکەین، وەك لە سوورەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُم بَدَّلْنَٰهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ ﴿٥٦﴾﴾، یان لە سووڕەتی (النبأ)دا دەفەرموێ: ﴿فَذُوقُوا۟ فَلَن نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾﴾، واتە: بیچێژن هەر سزاتان بۆ زیاد دەکەین.

٧)- ﴿وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ﴾، ئەوەش کە دەیڵێ: بە میراتی دەگرین، یانی: ئەوەی کە دەیڵێ، ئەو سەروەت و سامانە کە هەیەتی و ئەو ڕۆڵە و منداڵانە و ئەو کوڕانە کە هەینی و، مەجلیسەکەیان بۆ قەڵەباڵغ کردوە و، لافی ئەوە لێدەدات کە: لە دوارۆژیشدا دەیبین! بەڵام ئێمە ئەوەی دنیاشی لێی بە میرات دەگرین!

یاخود: ﴿وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ﴾، ئەو قسەیەی لێ بە میرات دەگرین، کە دەڵێ: ﴿لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا﴾.

٨)- ﴿وَيَأْتِينَا فَرْدًا﴾، بە تاقی تەنیا، بە سەڵت و قوڵتیی دێتەوە لامان، (**الفَرْدُ: الَّذِي لَيْسَ مَعَهُ مَا يصيرُ بِهِ عَدَداً**)، (**فَرْد**) ئەوەیە کە هی دیکەی لەگەڵدا نەبێ، کە پێی ببێتە ژمارە، یانی: تاك، بە کوردیی دەڵێین: سەڵت و قوڵت، واتە: ئەو سەروەت و سامانە، هیچی و، خزم و قەوم و کەسەکەی و، ئەو کوڕ و کچانەی هەینی، هیچیان لەگەڵی نایەن، بە تاقی تەنیا دێتەوە لامان.

مەسەلەی دووەم:

هاوبەشدانەران بە مەبەستی باڵادەستیی و، زاڵ بوون، پەرستراوانی جگە لە خوا دەگرن، بەڵام بە پێچەوانەوە: لەسەریان دەبنە دوژمن و دژ و، لەسەریان قەرزدار بار دەبنەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ ءَالِهَةً﴾، هەروەها جگە لە خوا، لە جیاتی خوا، لە خوار خواوە، هەندێ پەرستراویان گرتن، (**الإتِّخَاذُ: جَعَلُ الشَخْص الشَّيءَ لِنَفْسِهِ**)، (**إتِّخَاذ**) ئەوەیە كەسێك شتێك بۆ خۆی هەڵبژێرێ و، بۆ خۆی دایبنێ و تایبەتی بكات بە خۆیەوە، ئەوانە لە جیاتی خوا و، لە خوار خواوە و، جگە لە خوا، پەرستراوانێكیان بۆ خۆیان گرتن و پەیدا كردن، بۆچی؟

٢)- ﴿لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا﴾، تاكو بۆیان ببنە مایەی باڵادەستیی و زاڵبوون، (**أي: لِيَكُونُوا مُعزِّين لَهُمْ وَنَاصِرِيْن**)، تاكو زاڵكەریان بن و سەرخەریان بن.

وشەی (**عِزّ**) چاوگە، (**عِزَّة**) ناوەكەیەتی، (**عَزَّ، يَعِزُّ، عِزّاً، وَعِزَّةً، فَهُوَ عَزِيْزٌ**)، (**فَأُخْبِرَ بِالمَصْدَرِ، لِتَصْوِيْرِ اعْتِقَادِ المُشْرِكِيْنَ فِي آلِهتهم أنَّهُم نَفْسُ العِزِّ**)، واتە: بۆیە فەرموویەتی: ﴿لِّيَكُونُوا۟ لَهُمْ عِزًّا﴾، نەیفەرمووە: (**لِيَكُونُوا لَهُمْ مُعْزِّيْن**)، یان: (**لِيَكُونُوا لَهُمْ سَبَبَ عِزَّةٍ**)، بە چاوگ (**مصدر**) هەواڵی پێداوە، تاكو بۆچوون و ئیعتیقادی هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان سەبارەت بە پەرستراوەكانیان، بۆ ئێمە وێنا بكات، كە پێیان وابووە ئەو پەرستراوانە: هەر خودی زاڵ بوون و باڵادەستیین، نەك هۆكاری بن!

٣)- ﴿كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ﴾، هەرگیز وانیە، وەك دەیڵێن: بەڵكو بە پەرستنەكەیان بێبڕوادەبن.

ئەمە دوو واتای هەن:

أ- پەرستراوەكان حاشا دەكەن لە پەرستنەكانیان و، بۆیان ڕەت دەكەنەوە و پێی بێبڕوادەبن (ستكفر الآلهة بعبادتهم إياهم).

ب- یاخود: ﴿ سَيَكۡفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمۡ ﴾، یانی: كە لە دنیادا ئاوا خۆیان پێ هەڵدەكێشن و، ئەو پەرستراوانە دەگرن، تاكو لە دنیادا ببنە مایەی باڵادەستییان، لە دوارۆژدا، پێیان بێبڕوادەبن و ڕەفزیان دەكەن و، ئەو پەرستنەیان كە بۆیان ئەنجام داون، نایانەوێ، چونكە لەسەری قەرزدار دەبنەوە (سيكفر المشركون بعبادتهم إياهم).

٤)- ﴿ وَيَكُونُونَ عَلَيۡهِمۡ ضِدًّا ﴾، هەروەها ئەو پەرستراوانە، لەسەریان دەبنە دژ و لێیان دەبنە دوژمن.

(الضِدُّ: اسْمُ مَصْدَرٍ، وَهُوَ خِلافُ الشَّيءِ فِي المَاهِيَةِ أَوِ المَعَامَلَةِ، وَمِنَ الثَّانِي تَسْمِيَةُ العَدُوِّ ضِدّاً، وَلِكَوْنِهِ فِي مَعْنَى المَصْدَرِ، لَزِمَ فِي حَالِ الوَصْفِ بِهِ، حَالَةٌ وَاحِدَةٌ، بَحَيْثُ لاَ يُطَابِقُ مَوْصُوفَهُ).

واتە: وشەی (ضِد)، ناوی چاوگە و، (ضِد) بریتیە لە پێچەوانەی شتێك لە خودیدا، یاخود لە مامەڵەیدا {بۆ وێنە: ڕەش و سپی دژی یەكن، تاریكیی و ڕووناكیی دژی یەكن، ساردو گەرم دژی یەكن، ئەگەر سارد بێ، گەرم نابێ، ئەگەر ڕەش بێ، سپی نابێ، ئەگەر تاریكیی بێ، ڕووناكیی نابێ، ئەوە لە كاتێكدا كە پێچەوانەی یەكدی بن، لە خودو چییەتدا} بەڵام جاری واش هەیە لە هەڵسوكەوتدا دژی یەكن، وەك (عَدُو)، دوژمن، دژی دوژمنەكەیەتی، {واتە: لە هەڵسوكەوتیدا، پێچەوانەی ئەو ڕەفتار دەكات و دژ و پێچەوانەیەتی و لەگەڵی تێك دەگیرێ} ئنجا لەبەرئەوەی وشەی (ضِد) لە مانای چاوگدایە، بۆیە كاتێك كە شتێكی پێ وەصف دەكرێ، حاڵەتێكی نەگۆڕی دەبێ كە حاڵەتی تاكییە و لەگەڵ وەسف كراوەكەدا، پێكەڵپێك نایەتەوە.

بۆ وێنە: دەگوترێ: (**هُوَ ضِدّي، أو هُمْ ضِدّي، أو هُنَّ ضِدّي**)، هەمووی هەر یەكە، چونكە وشەی (ضِدّ)، لە مانای چاوگدایە و چاوگیش كۆ ناكرێتەوە، چاوگ (**مصدر**) یانی: ئەوەی شتەكەی لێوە دێ، ئنجا شتێك سەرچاوە بێ، پێویستیی بە كۆكردنەوە نابێ، بۆیە كاتێك كە دەكرێتە وەصف، شوێن مەوصووفەكەی ناكەوێ، لە حاڵێكدا كە: دووانە، یان نێرە، یان مێیە، یان كۆیە، یان تاكە، بەڵكو یەك حاڵەت بەخۆیەوە دەگرێ، كە بریتیە لە حاڵەتی چاوگیی و بە شێوەی تاك دێ.

مەسەلەی سێیەم:

تێبەردانی خوا بۆ شەیتانەکان لە کافران، کە بەرەو خراپە هانیان بدەن و، ژماردنی ڕۆژەکانی سزادان، یاخود ژماردنی جۆرەکانی سزادان، بۆ بێبڕوایان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، ئایا نابینی، (ئایا نازانی) کە ئێمە شەیتانەکانمان ناردوونە سەر کافرەیان! لێرەدا بینین، بینینی چاویی نیە، یانی: ئایا نەتزانی؟ بە چاوی عەقڵ و دڵ نەتبینی؟ ئەی ئەو کەسەی قورئان دەخوێنی؟ یان هەر کەسێ کە دەگونجێ بدوێنرێ، چی نەبینی؟ ﴿ أَنَّآ أَرْسَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ ﴾، ئێمە شەیتانەکانمان لە کافرەکان بەرداون، ناردوومانە سەریان، چییان لێ دەکەن؟

٢)- ﴿ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا ﴾، بە هاندانێکی زۆر توند هانیان دەدەن و، هەڵیان دەپێچن، دنەیان دەدەن، (**الأَزُّ: الهَزُّ، وَالإِسْتِفْزَازُ البَاطِنِيُّ، ومَأخُوذٌ مِنْ أَزِيْزِ القِدْرِ، إِذَا اشْتَدَّ غَلَيَانُهَا**)، (أَزّ) بە مانای (هَزّ) دێ، یانی: ڕاوەشاندن، پاڵپێوەنان، هاندان، یانی: هاندانی دەروونیی، کە ئەویش لە (**أَزِيْزِ القِدْرِ**)ەوە هاتوە، مەنجەڵ کە دەکوڵێ و، گزەگزێکی لێوە دێ، کاتێك کە زۆر دەکوڵێ، لەوەوە هاتوە.

کە دەفەرموێ: ﴿ أَلَمْ تَرَ ﴾، ئەمە پرسیارکردنی سەرسوڕماندنە (**الإِسْتِفْهَام تَعْجِيْبِيٌّ**)، نەك مەبەست پرسیارکردنی ڕاستەقینە بێ، کە بیەوێ وەڵامەکەی وەربگرێتەوە.

لە شوێنی دیکەدا خوا ﷻ هەواڵی پێداوین، کە شەیتانەکان دۆستی کافرەکانن، وەك لە سوورەتی (الأعرافدا) دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا ٱلشَّيَٰطِينَ أَوْلِيَآءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: ئێمە شەیتانەکانمان کردوونە دۆست و نیزیکی ئەوانەی بڕواناهێنن.

هەروەها لە سوورەتی (الأنعام)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ شَيَٰطِينَ ٱلْإِنسِ وَٱلْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ غُرُورًا ﴿١١٢﴾ ﴾، واتە: شەیتانەکانی مرۆڤ و جینن، هەندێکیان قسەی بریقەداری فریودەر بۆ هەندێکیان دەنێرن، کە بە تەئکید مەبەست

ناردنی خوتخوتە و خەیاڵی فریودەر و بریقەداری شەیتانەکانە، بۆ دۆستە کافرەکان لە مرۆڤەکان.

٣)- ﴿ فَلَا تَعۡجَلۡ عَلَيۡهِمۡ ﴾، لێیان بە پەلە مەبە، یانی: لێیان بە پەلە مەبە خوا سزایان بدات، بەپەلە سزادانیان بۆ مەخوازە.

٤)- ﴿إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمۡ عَدّٗا ﴾، بە دڵنیایی ئێمە هەر بۆیان دەژمێرین بە ژماردن، ئەمە هۆکاردۆزیی (تعلیل)ە، بۆ قەدەغە کردنەکە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَعۡجَلۡ عَلَيۡهِمۡ ﴾، ئەو نەهێشتن (**نهي**)ە: پەلە مەکە بۆ سزایان ﴿إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمۡ عَدّٗا ﴾، هۆکارەکەی ئەوەیە کە ئێمە هەر بە ژماردن بۆیان دەژمێرین، واتە:

أ- کاتەکانیان بۆ دەژمێرین و ئەوانمان لەبیر نەچووە.

ب- یاخود: کاتەکەیان هێندە کەمە، ژمێردراوە.

ج- یاخود ئێمە سزایان بۆ دەژمێرین، جۆرەکانی سزایان بۆ دەژمێرین: فڵان جۆر و فڵان جۆر و... هتد کە لە ڕۆژی دواییدا پێی سزا بدرێن.

مەسەلەی چوارەم:

باسی بەڕێکردنی پارێزکاران بەرەو لای خوای میهرەبان، بە ڕێزو حورمەتەوە و لێخوڕینی تاوانباران بەرەو دۆزەخ، وەك ڕەوە ئاژەڵی تینو و كە دەبرێتە سەر ئاو، تکا نەکرانیش بۆ هیچ کەس، جگە لەوانەی پەیمانیان لە لای خوا هەیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَٰعَةَ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴾، ئەو ڕۆژە کە پارێزکاران بەرەو خوای بەخشندە، وەك شاند، بەڕێزەوە کۆدەکەینەوە.

وشەی (حَشْر)، واتە: کۆکردنەوە بە ڕەهایی، بەڵام بە پێی سیاق و شوێن دەزانین، چ جۆرە کۆکردنەوەیەکە؟

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَحْشُرُ ٱلْمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴾، واتە: ئەو ڕۆژە کە پارێزکاران بەرەو (خوای) بە بەزەیی و بەخشندە بە شێوەی وەفد، کۆدەکەینەوە، (**وَفْد**)، یانی: نوێنەر، ئنجا (**وَفد**) بۆ تاك و کۆ بەکاردێ، ئاشکراشە شاندو نوێنەران کە دەچن بۆ لای لایەنێك، بەرگ و پۆشاکی جوان لەبەر دەکەن و، خۆیان دەڕازێننەوە و، خۆیان بۆنخۆش دەکەن، پاشان ئەو ئامرازەی کە پێی دەچن، هەرچییەك، بێ، هەوڵدەدەن باشترین بێ، بۆ گەیشتنیان بۆ شوێنی مەبەست.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ئەو ڕۆژە کە پارێزکاران بەرەو خوای بەخشندە وەك وەفد کۆدەکەینەوە، هەربێژەی (**وَفْد**) چۆنیەتیی چوونی پاێزکاران دیاریی دەکات، چونکە: وەفدێك کە دەچێ بۆ لای حوکمڕانێك، بۆ لای دەستەڵاتدارێك، هەم خۆی باش ڕێك دەخات، هەم لە لای ئەو حوکمڕانەشەوە: باش پێشوازیی لێ دەکرێ و، ڕێزی لێ دەگیرێ، واتە: ئێمە ڕێزیان لێ دەگرین و بە ڕێز و حورمەتەوە کۆیان دەکەینەوە، ئەوە بە نسبەت پارێزکارانەوە.

٢)- ﴿ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴾، تاوانبارانیش لێدەخوڕین بە تینوویێتیی بەرەو دۆزەخ.

(نَسُوق) (**السَّوْقُ: تَسْيِيرُ الأنْعَام قُدَّامَ رُعَاتِهَا**)، (**سَوْق**)، بریتیە لە دەنگدان و لێخوڕینی ئاژەڵان لە بەردەم شوان و گاوانەکانیاندا، واتە: لێیان دەخوڕین.

وشەی: ﴿ وِرْدًا ﴾یش حاڵە بۆ: ﴿ ٱلْمُجْرِمِينَ ﴾، یانی: تاوانباران لێ دەخوڕین، لە حاڵێکدا کە حاڵەتی (**وِرْد**)دان، ئنجا (**وِرْد**) دەگونجێ کۆی (**وَارِد**) بێ، یانی: کەسێك کە دەچێتە سەر ئاو، تاکو ئاو بخواتەوە، یان بیهێنێ، دەشگونجێ بەمانای: (**ذَاتَ وِرْدٍ**) بێ، واتە: کە خاوەنی ئاو خواردنەوەن، لەبەرئەوەی تینوون، دەیانەوێ بچن ئاو بخۆنەوە، کەسێك ژیانی لادێی تۆزێك بینیبێ، گاگەل یان گاران دەبینێ، یاخود مەڕ و بزنان دەبینێ، یان حوشترگەل دەبینێ، کاتێك کە دەبینێ دەبرێنە سەر ئاو، زۆر بە پەلە پەل دێن، چونکە تینوون، هەموویان خۆیان تێکەڵ دەکەن و، دەیکەنە تەپ و تۆز و دەنگە دەنگ و، بە حاڵێکی ناخۆش دەبرێنە سەر ئاو، دواییش کە دەگەنە سەر ئاوەکە، بەپەلە پێیدا دەنووسێن، تاوانبارانیش ئاوا بەرەو دۆزەخ، وەك ڕەوە ئاژەڵی تینوو، بەڕێ دەکرێن.

٣)- ﴿ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَـٰعَةَ ﴾، خاوەنی تکا کردن نین، واتە: تکایان بۆ ناکرێ، ئەگەرنا مەبەست ئەوە نیە: تکا بۆ کەس ناکەن، ئەوانە خوا خوایانە کەسێك تکایان بۆ بکات، ئەوە هەر هیچ کە توانای تکاکردنیان نیە، ﴿ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَـٰعَةَ ﴾، واتە: خاوەنی تکاکردن نین، تاکو تکایان بۆ بکرێ.

٤)- ﴿ إِلَّا مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴾، هیچ کەس خاوەنی تکا کردن نیەو تکای بۆ ناکرێ، مەگەر کەسێك پەیمانی لە لای خوای خاوەن بەزەیی وەرگرتبێ، بەڵێن و پەیمانی وەرگرتبێ.

دیارە: ﴿ مَنِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴾، لەگەڵ ﴿ لَّا يَمْلِكُونَ ٱلشَّفَـٰعَةَ ﴾، کە (**مُسْتَثْنَى و مُسْتَثْنَى مِنْه**)ن، لە یەك جینس نین، بۆیە ئەمە پێی دەگوترێ: (**إِسْتِثْنَاءُ مُنْقَطِعْ**)، هەڵاواردنێکی دابڕاو، چونکە ئەوەی پەیمانی لە خوای خاوەن بەزەیی وەرگرتوە، کە شەفاعەت و تکای بۆ بکرێ، جیایە لەوەی کە خاوەنی شەفاعەت نیەو، تکا و شەفاعەتی بۆ ناکرێ.

کەواتە: مانایەکەی ئاوای لێدێتەوە: خاوەنی تکاکردن نین و، تکایان بۆ ناکرێ، بەڵام کەسانێك پەیمانیان لە لای خوای خاوەن بەزەیی وەرگرتوە، ئا ئەوانە تکایان بۆ دەکرێ، ئنجا ئەوانەش کێ تکایان بۆ دەکات؟ پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) و فریشتە پاك و بێگوناهەکانی خوا، هەروەها لە دوای پێغەمبەرانیش دۆستانی خواو، زانایان وشەهیدان، هەر کەسە بە پێی خۆی.

مەسەلەی پێنجەم:

باسی قسەی پووچی کافرەکان بە پاڵ دانی ڕۆڵە بۆ لای خوا و، وێناکردنی بێزاریی گەردوون لەو قسەیەی کافرەکان کە بریتیە لە: پاڵدانی ڕۆڵە بۆ لای خوا، بە: نیزیك بوونەوەی شەق و پەق بوونی ئاسمانەکان، قیڵیشانیان و لەت و پەت بوون و پارچە پارچە بوونی زەوی و، داڕووخان و بەسەریەکدا ڕمانی چیایەکان، چونکە هەر کەس لە ئاسمانەکان و زەوی دایە، بەندەی خوای خاوەن بەزەییە، هەموویانیشی ئەژمار کردوە و، سەرژمێری کردوون و، هەر کامێکیشیان بە تاقی تەنیا، بە سەڵت و قوڵتیی لە ڕۆژی قیامەتدا دێتەوە خزمەت خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ ٱلْأَرْضُ وَتَخِرُّ ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا۟ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنۢبَغِى لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ إِلَّآ ءَاتِى ٱلرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَىٰهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ ءَاتِيهِ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەو ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالُوا۟ ٱتَّخَذَ ٱلرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴾، هەروەها گوتیان: خوای خاوەن بەزەیی ڕۆڵەی پەیدا کردوە، بۆ خۆی بێگومان هاوبەش بۆ خوادانەرەکان، چ ئەوانەی وەك هاوبەش بۆ خوادانەر ناسراون، چ ئەوانەی بەو شێوەیەش نەناسراون، بۆ وێنە: نەصڕانییەکان، هەروەها جوولەکەکان، وەك خوا ﷻ لەسەر زاریان دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ﴿٣٠﴾ ﴾التوبة، هەروەها هی دیکەش هەن، کە خۆشیان پاڵدەدەنە لای کتێبی ئاسمانیی و لای پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) و لەو جۆرە بیرۆکە ئەفسانەییانەیان هەیە و پێیان وایە: خوا ڕۆڵەی هەن، چ کوڕ چ کچ، چ هەردووکیان.

٢)- ﴿ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا إِدًّا ﴾، بە دڵنیایی ئێوە شتێکی زۆر ناقۆڵا، گوناهێکی زۆر زەبەلاح، ناماقووڵییەکی بێڕەزاتان کرد، (الإِدُّ: الأَمْرُ المُنْكَرُ الفَظِيْعُ والأَمْرُ المُسْتَبْشَعُ)، کارێکی ناقۆڵای دزێوی قێزەون دەگوترێ: (آدَهُ الأَمْرُ أي: ثَقُلَ عَلَيْهِ، وَلَمْ يَقْوَ عَلَيْهِ)، لە سووڕەتی (البقرة) ئایەتی کورسیی

دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَـُٔودُهُۥ حِفْظُهُمَا ﴿٢٥٥﴾ ﴾، (أي: لاَ يُثْقِلُهُ)، پاراستنی ئاسمانەکان و زەوی لەسەر خوا قورس نیە و، پێیەوە ماندوو نابێ.

کەواتـە: (آدَهُ الأمْـرُ أي: ثَقُـلَ عَلَيْـهِ)، کارەکـە لەسـەری قـورس و زەحمـەت بـوو ﴿ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا إِدًّا ﴾، بەدڵنیایـی شـتێکی قورسـتان گـوت، کـە گـەردوون نایتوانـێ و تەحەممولی نـاکات: نـە ئاسـمانەکان، نـە چیـاکان، نـە زەوی، شـتێکی زۆر ناماقـووڵ و بێڕەزاتـان کـرد، ئنجـا خـوا ﷻ بێزاریـی و ناڕەحەتیـی و تووڕەیـی ئاسـمانەکان و زەوی و چیاکانمـان بـۆ وێنـا دەکات، بـە چەنـد تەعبیرێـك کـە وەك پێشـتریش گوتمـان: ئـەم چەنـد ئایەتـە تاکـە شـوێنن کـە بـەو شـێوەیە لـە هەمـوو قورئانـدا خـوا ﷻ بەرپەرچـی بیرۆکـەی ڕۆڵـە پاڵدانـە لای خـوا بداتـەوە بـەو هەمـوو ڕەوانبێژییـەو، بـەو هەمـوو تەعبیـرە بەهێـزو پێزانـە، دەفەرمـوێ:

٣)- ﴿ تَكَادُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ ﴾، نیزیکە ئاسمانەکان بەهۆی ئەو قسەیەوە، بقڵیشێن.

وشـەی: (تَكَادُ) خوێنراوەتـەوەش: (يَـكَادُ)، هەروەهـا وشـەی: (يَتَفَطَّرْنَ) خوێنراوەتـەوەش: (تَتَفَطَّـرْنَ) بـۆ هـەردوو وشـەکان هـەردوو خوێندنـەوەکان هاتـوون، (يَتَفَطَّـرْنَ أي: يَتَشَـقَّقْنَ)، (الفَطْـرُ: الشَّـقُّ طُـولاً)، (فَطْـر) لـە تبـوونی شـتێك بـە بـاری درێژییـدا، کە بـە کوردیـی پێـی دەگوتـرێ: قڵیشـاندن، هەڵقەڵاشـتن، ئاسـمانەکان خەریکـە هەڵدەقڵیشـێن، خەریکـە دەقڵیشـێن.

٤)- ﴿ وَتَنشَقُّ ٱلْأَرْضُ ﴾، هەروەها زەویش نیزیکە لەت و پەت و پارچە پارچە ببێ، چونکە: (شَقَّ)، یانی: لەتی کرد، (إنشَقَّ)، واتە: لەت و پەت بوو.

٥)- ﴿ وَتَخِرُّ ٱلْجِبَالُ هَدًّا ﴾، هەروەها نیزیکە چیاکانیش بکەون و بەسەریەکدا بڕمێن و بڕووخێن، (الهَدُّ: هَدْمُ البِنَاءِ)، ڕووخاندنی خانوو و دیوار، وشەی: ﴿ هَدًّا ﴾، (مَفْعُول مُطْلَق)ی (تَخِرُّ)ە، تاکو دەربکەوێ، چ جۆرە کەوتنێکە، چیاکان نیزیکن بکەون بە کەوتنێکی بەسەریەکدا ڕمان و پارچە پارچە بوون.

٧)- ﴿ أَن دَعَوْا۟ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴾، لە سۆنگەی ئەوەوە کە بۆ (خوای) خاوەن بەزەیی لافی ڕۆڵەیان لێدا، (دَعَوْا۟) یانی: (طَلَبُوا)، بەڵام لێرەدا یانی: پاڵیان دایە لای خوا، لافیان لێدا کە خوا ڕۆڵەی هەیە.

٨)- ﴿ وَمَا يَنۢبَغِى لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴾، (خوای) خاوەن بەزەیی بۆی ناگونجێ و لێی ناوەشێتەوە، شایستەی نیە، ڕۆڵە بگرێ، ﴿ وَمَا يَنۢبَغِى ﴾، یانی: (مَا يَجُوزُ)، نالوێ، ناگونجێ،

دروست نیە، وشەی (يَنۢبَغِي)، لە ئەصڵدا (**بَغَى أي: طَلَبَ**) داوایکرد بەڵام (يَنۢبَغِي، **أي: يَسْتَجِيْبُ لِلطَّلَبِ**)، وەڵامی داوا دەداتەوە، (وَمَا يَنۢبَغِي)، یانی: ناگونجێ و، نالوێ.

٩)- ﴿إِن كُلُّ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ إِلَّآ ءَاتِي ٱلرَّحۡمَٰنِ عَبۡدٗا﴾، واتە: هیچ کەس نیە لە ئاسمانەکان و زەویدا، مەگەر وەك بەندە دێتە لای (خوای) خاوەن بەزەیی، دێتە خزمەتی لە ڕۆژی دواییدا، (إِن) لێرەدا لابەرە (**نافية**)یە.

١٠)- ﴿لَّقَدۡ أَحۡصَىٰهُمۡ وَعَدَّهُمۡ عَدّٗا﴾، (خوا ﷻ) هەموویانی سەرژمێر کردوە و بەژماردن ژماردوونی، (**إحْصَاء**)، واتە: سەرژمێرکردن، کە بزانرێ ژمارەیان چەندە؟ (**العَدُّ: ضَمُّ الأعْدَادِ بَعْضِهَا إلى بَعْضٍ**)، خستنە پاڵ یەکی ژمارەکان وەك: (١ و ٢ و ٣ و ٤)، ئەوە (**عَدّ**)ە، بەڵام (**إحْصَاء**)، ئەوەیە کە کۆتاییەکەی بزانی، واتە: بزانی ئەندازەی ژمارەکە چەندە؟ (**عَدّ**) بریتیە لە: پرۆسەی ژماردن، بەڵام (**إحْصَاء**)، بریتیە لە کۆتایی پرۆسەی ژماردن و، زانینی سەرەنجامەکەی.

١١)- ﴿وَكُلُّهُمۡ ءَاتِيهِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ فَرۡدًا﴾، هەمووشیان لە ڕۆژی دواییدا، لە ڕۆژی قیامەتدا بە تاك و تەنیایی بە سەڵت و قوڵتیی دێنەوە خزمەت خوا ﷻ.

مەسەلەی شەشەم:

بڕوادارانی کردار باش، خوای میهرەبان خۆشەویستییان بۆ دەڕەخسێنێ:

خـــوا فەرموویــەتی: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجۡعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وُدّٗا ٩٦﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، بە دڵنیاییەوە ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە چاکەکان ئەنجام دەدەن، ﴿ءَامَنُواْ﴾، واتە: بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی کە پێویستە بڕوایان پێ بهێندرێ.

بۆیــەش بــەرکار (**مَفْعُـول بِهِ**)ەکــەی نەهێنــاوە، تاکــو هەمــووی بگرێتــەوە، ئەگەرنــا دەبووایــە بفەرمــوێ: (**آمَنُـوا باللَّـهِ وَمَلَائِكَتـهِ وَكُتُبُـهِ وَرُسُـولِهِ وَاليَـوْمِ آخِـرِ ...**)، بــەڵام لــە جیاتــی ئــەوە خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ءَامَنُواْ﴾، واتــە: ئیمانیــان هێنــاوە بــە هەمــوو ئــەو شــتانەی کــە پێویســتە بڕوایــان پــێ بێنــن، ﴿وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، چاکەکانیشــیان کــردوون، وشــەی: ﴿ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، سیفەتی ئاوەڵناوێــکی قرتێــنراو (**صفة موصـوف محـذوف**)ە، یــانی: (**عَمِلُـوا خِصَـالَ الصَّالِحَـات**)، خەصڵەتــە باشــەکانیان ئەنجــام داون، ئنجــا خەصڵەتــە باشــەکان، پەیوەندییــان بــە ئیــمان و عەقیــدەوە هەبــێ، بــە عیباتــەوە هەبــێ، بــە ڕەوشــت و ئــاکارەوە هەبــێ، بــە بــاری کەســێتییەوە هەبــێ، بــە لایەنــی کۆمەڵایەتیــی، لایەنــی سیاســیی، لایەنــی ئابووریی...هتــد، هەمــووی دەگرێتــەوە.

ئنجا کەسانێك کە بەو شێوەیەن:

٢)- ﴿سَيَجۡعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وُدّٗا﴾، خوای خاوەن بەزەیی خۆشەویستییان بۆ دەڕەخسێنێ، ﴿وُدّٗا﴾ واتە: مەحەببەت و خۆشەویستیی، ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (**طه**)یە، کە خوا دەربارەی مووسا ﷺ دەفەرموێ: ﴿وَأَلۡقَيۡتُ عَلَيۡكَ مَحَبَّةٗ مِّنِّي ٣٩﴾، واتە: لە لایەن خۆمەوە خۆشەویستییەکم خستە سەر تۆ، واتە: تۆم خۆشەویست کرد، لە لایەن خۆمەوە تۆم وا لێکرد: خۆشویستراو بی، گوتراوە: مووسا ﷺ لەو کاتەدا کە مەلۆتکە بووە، هەر کەسێك بینیبای خۆشیدەویست، هەر بۆیەش دارودەستەی فیرعەون دەستیان نەچۆتێ بیکوژن، هەرچەندە لێی

لە گوماندا بوون، بەڵام هێندە منداڵێکی شیرین و دڵگیر و خۆشەویست بوو، دەستیان نەچۆیە بیکوژن.

ئنجا لەو بارەوەی کە خوا خۆشەویستیی بۆ بڕوادارانی کردار باش، دەڕەخسێنی، زانایان پێنج ڕایان هەن:

١- هەندیکیان گوتوویانە: واتە: لەلای خۆی خۆشەویستییان بۆ دەڕەخسێنی و خۆی خۆشیدەوێن.

٢- هەندێکیان گوتوویانە: فریشتەکان خۆشیان دەوین.

٣- هەندێکیان گوتوویانە: لەلایەن بڕوادارانەوە، وا دەکات بڕوادارات خۆشیان بوێن.

٤- هەندیکیان گوتوویانە: لەلایەن خەڵکەوە بە گشتی.

٥- هەندێکیان گوتوویانە: لە ڕۆژی دواییدا.

بەڵام من پێموایە: لە یەك کاتدا دەگونجێ ئەوانە هەموویان مەبەست بن، کەسێك کە ئیماندار و کردار باش بێ:

١- هەم خوا خۆشی دەوێ.

٢- هەم فریشتەکان خۆشیان دەوێ.

٣- هەم بڕواداران خۆشیان دەوێ.

٤- هەم هەر خاوەن ویژان و فیترەتێکی باش و ساغ خۆشیدەوێ.

٥- چ لە دنیا و چ لە دواڕۆژدا.

چونکە کەسانی بڕوادار و کردار باش، ڕازاوەن بە خەسڵەت و سیفەتە بەرزو پەسندەکان، هەموو مرۆڤێکیش لە ناخی خۆیدا کەیفی بە خەسڵەت و سیفەتی پەسند دێ، وەك: ئازایەتیی، سەخاوەت، خاکیەتی، ڕەحم و بەبەزەیی، ئینصاف و دادگەریی، هەموو مرۆڤێك کەیفی بە سیفەتە باشەکان دێ و، ڕقیشی لە سیفەتە خراپەکانە، ئەگەر خۆیشی خاوەنی سیفەتی باش نەبێ و گیرۆدە بوو بێ، بە سیفەتی خراپەوە.

لەو بارەوە ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا، دَعَا جِبْرِيلَ فَقَالَ: إِنِّي أُحِبُّ فُلَانًا فَأَحِبَّهُ، قَالَ: فَيُحِبُّهُ جِبْرِيلُ، ثُمَّ يُنَادِي فِي السَّمَاءِ فَيَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فُلَانًا فَأَحِبُّوهُ، فَيُحِبُّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ، قَالَ: ثُمَّ يُوضَعُ لَهُ الْقَبُولُ فِي الْأَرْضِ، وَإِذَا أَبْغَضَ عَبْدًا، دَعَا جِبْرِيلَ فَيَقُولُ: إِنِّي أُبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضْهُ، قَالَ:**

فَيُبْغِضُهُ جِبْرِيلُ، ثُمَّ يُنَادِي فِي أَهْلِ السَّمَاءِ: إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ فُلَانًا فَأَبْغِضُوهُ، قَالَ: فَيُبْغِضُونَهُ، ثُمَّ تُوضَعُ لَهُ الْبَغْضَاءُ فِي الْأَرْضِ} (أخرجه البخاري: ٣٢٠٩، ومسلم: ٢٦٣٧).

واتە: بە دڵنیایی خوای بەرز کاتێ یەکێ لە بەندەکانی خۆی خۆشویست، بانگی جیبریل دەکات، دەفەرموێ: من فلان کەسم خۆشدەوێ، تۆش خۆشت بوێ، ئیدی جیبریل خۆشیدەوێ و، دوایی جیبریل لە ئاسماندا جاڕ دەدا، دەڵێ: خوا فلان کەسی خۆشدەوێ، ئێوەش خۆشتان بوێ، خەڵکی ئاسمان خۆشیان دەوێ، گوتی: دوایی پەسندیی بۆ دەخرێتە سەر زەوی، {واتە: ئەو خۆشەیستییەی بۆ دەخرێتە نێو خەڵکی سەر زەوی} بە پێچەوانەشەوە کاتێك خوا ڕقی لە یەکێ لە بەندەکانی خۆی دەبێ، بانگی جیبریل دەکات دەفەرموێ: من فلان کەسم ڕق لێیە، تۆش ڕقت لێ هەڵسێ، جیبریل ڕقی لێ دەبێتەوە، دوایی جیبریل لە ئاسماندا جاڕ دەدا: کە خوا ڕقی لە فلان بەندەیە، ئێوەش ڕقتان لێبێ، ئەوانیش دەیبوغزێنن، دوایی بوغزێنراویی بۆ دەخرێتە نێو خەڵکی سەر زەویشەوە.

مەسەلەی حەوتەم و کۆتایی:

ئاسانکاریی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ کە قورئانی بە زمانی خۆی پێ بخوێنێ و، موژدەی پێ بە پارێزکاران بدات و، کافرانی کەللە ڕەقی پێ بترسێنێ و، هەڕەشە کردن لە کافرەکان، کە خوای زاڵ ﷻ گەلێك سەدەی لە پێش ئەواندا فەوتاندوون واتە: لە پێش کافرەکانی سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ کە هیچ هەست و خوستیان نەماوە و، ورتەیان لێ نایەت:

خوا فەرموویەتی: ﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ ٱلْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًۢا ﴿٩٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئاسانمان کردوە بە زمانی خۆت.

بێگومان ڕاناوەکەی بۆ قورئان دەچێتەوە، ئەوە بەسیاق و سەلیقە دیارە، واتە: ئەم قورئانە کە ئەوان نکووڵیی لێدەکەن و بڕوای پێ نایەنن، بە زمانی خۆت ئاسانمان کردوە، واتە: ئاسانمان کردوە بۆ خوێندن، بۆ لەبەرکران و، بۆ فامکران و لێتێگەیشتن و، بۆ کارپێکردن و جێبەجێکردن، هەمووی دەگرێتەوە.

ئنجا ئایا ئامانج لەو ئاسانکردنە چییە؟!

٢)- ﴿ لِتُبَشِّرَ بِهِ ٱلْمُتَّقِينَ ﴾، تاکو موژدەی پێ بدەی بە پارێزکاران: موژدەی ڕەزامەندیی خوا، موژدەی بەهەشتی خوا، موژدەی سەربەرزیی دنیاو دوا ڕۆژ.

٣)- ﴿ وَتُنذِرَ بِهِۦ قَوْمًا لُّدًّا ﴾، هەروەها کۆمەڵێکی سەرەخەر و نەسەلمێن و کەللەڕەق و، یاخییشی پێ بترسێنی، (قَوْم)، یانی: کۆمەڵە خەڵکێك، ﴿ لُّدًّا ﴾، کۆی (أَلَدّ)ە، یانی: بابایەك کە زۆر کەللەڕەق و نەسەلمێن بێ و، مشت و مڕی بە ناهەق بکات، واتە: ئەوانیش پێ بترسێنی و، هەڕەشەیان لێ بکەی پێی و، وریایان بکەیەوە: ئەگەر لەسەر کەللەڕەقیی خۆیان بمێننەوە و، بەردەوام بن، سەرەنجامێکی خراپ چاوەڕێیان دەکات.

٤)- ﴿ وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّن قَرۡنٍ ﴾، لە پێش ئەوانیش دا زۆر سەدەمان فەوتاندوون.

کە دەفەرمـوێ: زۆر سـەدەمان فەوتانـدوون، یـانی: زۆر کۆمەڵـگا کـە لـە سـەدەکاندا بـە یەکـەوە ژیـاون، (قَـرۡنٍ)، یانـی: (أَهْـلُ قـرن)، خەڵکـی سـەدەیەك کـە پێکـەوەن لەوکاتـەدا.

(كَمْ)، (كَمْ الخبرية)یـەو لێـرەدا مانـای زۆریـی دەگەیەنـێ، یـانی: زۆر کۆمەڵگا کـە لە سـەدە پێشـووەکاندا ژیـاون، فەوتاندوومانن.

٥)- ﴿ هَلۡ تُحِسُّ مِنۡهُم مِّنۡ أَحَدٍ ﴾، ئایا هەست دەکەی بە هیچ کامێك لەوان؟ یانی: هەست بە هیچ کامێکیان دەکەی؟ ئەمە پرسیارکردنی نکوولّیلێکەرانەیە، یانی: (مَا تَشْعُرُ مِنْ أَحَدٍ)، واتە: هەست بە هیچ کامێکیان ناکەی، هیچ کامیان نەماون هەست و خوستیان نەماوە.

٦)- ﴿ أَوۡ تَسۡمَعُ لَهُمۡ رِكۡزًا ﴾، یان ئایا هیچ ورتەیەکیان لێ دەبیستی؟

(رِكۡـز: الصَّـوْتُ الخَفِـيُّ الَّـذِي لاَ تَـكَادُ تَسْـمَعُه)، ئـەو دەنگـە کـپ و نزمـەی، کـە نیزیکـە نەیبیسـتی، واتـە: ئایـا تـۆ هیـچ کامیـان هەسـت پـێ دەکـەی، مابـن؟ هەسـت و خوسـتیان مـاوە؟ ئایـا هیـچ ورتەیـان لێـدێ؟ نەخێـر، بەڵکـو هەموویـان چوونەتـە شـاری خامۆشـان و، هەموویـان لەگـەڵ خاکـدا یەکسـان بـوون و، ئاوێتـە بـوون، بـەڵام کاتێـك خـوا ﷻ ویسـتی: جارێکـی دیکـە ئەوانـە لـە زەوی دەهێنرێنـەوە دەر و، لـە گۆڕەپانێکـدا کـۆ دەکرێنـەوە بـۆ لێپرسـینەوەو سـزاو پاداشـت، کـە ئـەو گۆڕەپانـەش - وەك لـە تەفسـیری سـوورەتی (إبراهیـم)دا گوتمـان - لـە فەرمایشـتی پێغەمبـەردا ﷺ ڕوونـی کردۆتـەوە و دەفەرمـوێ: گۆڕەپانێکـە وەك نانێکـی سـپی وایـە، هیـچ بـەرز و نزمیـی تێـدا نیـە و، هیـچ گوناهـی لەسـەر نەکـراون، کەواتـە: نابـێ ئـەم سـەر زەوییـەی ئێمـە بـێ، چونکـە ئـەم سـەر زەوییـەی ئێمـە، ئەگـەر پانتایـی دەریاکانیشـی بخرێتـەوە سـەرێ و، هەمووشـی بکرێتـە مەیـدان و گۆڕەپـان، ئنجـا جێـی هەمـوو مرۆڤایەتیـی لەسـەر نابێتـەوە، لـە ئادەمـەوە، تاکـو کۆتـا مـرۆڤ، کـە لەسـەر ئـەم زەوییـە دەژی، کـە ئێسـتا نیزیکـەی هەشـت ملیـار (٨٠٠٠٠٠٠٠٠٠) کـەس لەسـەر ئـەم زەوییـە، دەژیـن و، بـەس خـوا دەزانـێ چەنـد ملیـاری دیکـە دێـن و، چەنـد ملیاریـش بـە ڕێکـراون؟

کەواتـە: کاتێـك دێ کـە ئەوانـە لـە مەیدانێکـدا کۆدەکرێنـەوە و، ئـەو مەیدانـەش لـە جیهانێکـی تـازەدا دێتـە گـۆڕێ، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ يَوۡمَ تُبَدَّلُ ٱلۡأَرۡضُ غَيۡرَ ٱلۡأَرۡضِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُۖ وَبَرَزُواْ لِلَّهِ ٱلۡوَٰحِدِ ٱلۡقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ ﴾إبراهیـم، واتـە: ئـەو ڕۆژە کـە زەوی غەیـری ئـەم زەوییـە دەبـێ و، ئاسـمانەکانیش جگـە لـەم ئاسـمانانە دەبـن و، هەموویـان بـۆ خـوای تاکـی

مل پێکەچکەر دێنە گۆڕێ، لە بازاڕێکی دیکەدا، لە قۆناغ و گەردوونێکی دیکەدا، کە بەس خوا دەزانێ چۆنە؟

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات: بە شێوەیەك بژین، لەو کاتەدا کە دەچینە مەیدانی کۆکردنەوە و لێپرسینەوە و ڕادەنوێنریین لەلای خوای زانای شارەزا، کە هیچ شتێکی لێ پەنهان نابێ، لەو ڕۆژەدا سەربەرزبین و، بە دەستی ڕاستمان نامە و لیستی کردەوەکانمان وەربگرینەوە، نەك لە پشتەوەڕا و، بە لای چەپ داو، سەربەرزانە بگەڕێینەوە لای خزم و کەسانمان و بڵێین: ﴿هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾ إِنِّي ظَنَنتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾﴾ الحاقة، ها لیستی کردەوەکانم و بڕوانامەکەم بخوێننەوە، من دەمزانی کە لێپرسینەوەو سزاو پاداشت هەیە و، خۆم بۆ ئامادە کردبوو! خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ.

سوپاس بۆ خوای بەرزو مەزن، لێرەش کۆتایی بە تەفسیرو لێکدانەوەی مانای ئایەتە موبارەکەکانی سوورەتی مەریەم، دێنین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

نێوەڕۆک

سـورەتی الكهف

ســـوڕەتى مَرْيَمَ